

22. | 3. | 2022
cilt | sayı | kasım
volume | issue | november

e-ISSN: 2757-9425

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of
Abant Social Sciences

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

ASBİ

Cilt: 22 Sayı: 3, Kasım 2022

E-ISSN: 2757-9425

SAHİBİ

Prof. Dr. Mustafa ALIŞARLI

Rektör, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

BİLİMSEL YAYIN VE DERGİLER KOORDİNATORLUGÜ

Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU - mustafayigitoglu@ibu.edu.tr

Koordinatör, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

Doç. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT - demiray_f@ibu.edu.tr

Koordinatör Yardımcısı, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Can DOĞAN - can.dogan@ibu.edu.tr

Koordinatör Yardımcısı, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu-Türkiye

SORUMLU MÜDÜR

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL - ibrahimkurtul@ibu.edu.tr

Müdür, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu-Türkiye

BAŞ EDİTÖR

Prof. Dr. Muammer İSKENDERÖĞLU - muammer.iskenderoglu@ibu.edu.tr

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bolu-Türkiye

EDİTÖR YARDIMCILARI

Arş. Gör. Kasım TİMUR

Arş. Gör. Melis Sezen GÜNEŞ YILMAZ

Arş. Gör. Mehmet Akif DOĞAN

Arş. Gör. Serkan ÇELİK

Dr. Tamer GÜVEN

Arş. Gör. Dr. Veysi TANRIVERDİ

Arş. Gör. Yunus UĞUR

Çukurova Üniversitesi, İİBF, Adana-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, LEE, Bolu-Türkiye

Kırklareli Üniversitesi, Lüleburgaz Uyg. Bil. Fak., Kırklareli-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Kariyer Merkezi, Bolu-Türkiye

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, FEF, Zonguldak-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK

Doç. Dr. Reşat SADIK

Doç. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU

Doç. Dr. Ahmet Emre BİBER

Doç. Dr. Aliye AKIN

Doç. Dr. Gökhan TELATAR

Doç. Dr. Cengizhan YILDIRIM

Doç. Dr. Kılıç Aslan MAVİL

Doç. Dr. Mehmet SÜME

Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BİRİ

Dr. Öğr. Üyesi Cantürk AKBEN

Doç. Dr. Hüsamettin AKAR

Doç. Dr. Murat ÖZCAN

Doç. Dr. Orhan EROĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Serdar ŞAHİN

Doç. Dr. Uluhan ÖZALAN

Dr. Öğr. Üyesi Özgür BAŞYİĞİT

Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Türkiye

Düzce Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Gerde Uyg. Bil. Fak., Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İstanbul-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Bolu-Türkiye

DİL EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Fatma Demiray AKBULUT

Arş. Gör. Gülderen TOKMAK

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yabancı Diller Yük., Bolu-Türkiye

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

SAYFA DÜZENLEME

Arş. Gör. Melis Sezen GÜNEŞ YILMAZ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, FEF, Bolu-Türkiye

HAKEM KURULU

Abant Sosyal Bilimler Dergisi, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır

ADRES

Yazışma Adresi

Telefon

E-Posta

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Müdürlüğü, 14280 Bolu-Türkiye
0374 253 49 70
sbedergi@ibu.edu.tr

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ali BALCI	Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Asım SALDAMLI	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bilal GÖKKIR	İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatih KONUR	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatma TÛTÛNCÛ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hakan KİTAPÇI	Gebze Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hamit COŞKUN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan Birol YALÇIN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hatice YUTRSEVER	Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İsmet Güsel SEV	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet DALAR	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Muhsin HALİS	Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ruziye COP	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Samettin GÛNDÛZ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Selami ÖZSOY	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Selda AYDIN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Suat ÜNLÛ	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şaban KAYIHAN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ahmet Emre BİBER	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÛDÛNOV	Kyrgyz-Turkish Manas University, Kırgızistan
Prof. Dr. Cahit KARA	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ergin Jable	University of Pristina, Kosova
Doç. Dr. Faris AHMADOV	Azerbaycan State Economic University, Azerbaycan
Doç. Dr. Hüseyin İbrahim YEĞİN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mehmet SÛME	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ömer BAŞKAN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Serdar ŞAHİN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Dr. Gulzhanat TAYAUOVA	Turan University, Kazakistan

DİZİNLENME BİLGİLERİ

“Abant Sosyal Bilimler Dergisi [ASBİ]” yılda üç kez (Mart – Temmuz– Kasım) yayınlanan hakemli, akademik uluslararası bir dergidir. ASBİ’de yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın dili Türkçe olmakla beraber diğer dillerde de yazılar yayımlanmaktadır. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları ASBİ’ye ait olup, yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Yazıların yayınlanıp yayınlanmamasından yayın kurulu sorumludur. Ayrıca Abant Sosyal Bilimler Dergisi Dergipark üyesidir.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi (ASBİ);

TÛBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı, Ebscohost, Index Copernicus, Contemporary Science Association, MLA, Open Academic Journals Index, Citefactor ve Asos İndeks tarafından taranmaktadır.

Journal of Abant Social Sciences

ASBİ

Volume: 22 Issue: 3, November 2022

E-ISSN: 2757-9425

OWNER

Prof. Dr. Mustafa ALIŞARLI

Rector, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

SCIENTIFIC PUBLICATIONS AND JOURNALS COORDINATOR

Assoc. Prof. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU - mustafayigitoglu@ibu.edu.tr
Coordinator, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

Assist. Prof. Dr. Can DOĞAN - can.dogan@ibu.edu.tr
Coordinator Assistant, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Fatma DEMİRAY AKBULUT - demiray_f@ibu.edu.tr
Coordinator Assistant, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu-Türkiye

RESPONSIBLE MANAGING EDITOR

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL - ibrahimkurtul@ibu.edu.tr

Manager, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, The Institute of Graduate Studies, Bolu-Türkiye

EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Muammer İSKENDERÖĞLU - muammer.iskenderoglu@ibu.edu.tr
Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Theology, Bolu-Türkiye

CO-EDITORS

RA Kasım TİMUR

RA Melis Sezen GÜNEŞ YILMAZ

RA Mehmet Akif DOĞAN

RA Serkan ÇELİK

Dr. Tamer GÜVEN

RA Dr. Veysi TANRIVERDİ

RA Yunus UĞUR

Çukurova Uni., Faculty of Eco. And Adm. Sci., Adana-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., The Ins. of Graduate Studies, Bolu-Türkiye
Kırklareli Uni., Lüleburgaz Fac. of Applied Sci., Kırklareli -Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Career Center, Bolu-Türkiye
Zonguldak Bülent Ecevit Uni., F. of Arts and Sci., Zonguldak-Türkiye.
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK

Assoc. Prof. Dr. Reşat SADIK

Assoc. Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Emre BİBER

Assoc. Prof. Dr. Aliye AKIN

Assoc. Prof. Dr. Gökhan TELATAR

Assoc. Prof. Dr. Cengizhan YILDIRIM

Assoc. Prof. Dr. Kılıç Aslan MAVİL

Assoc. Prof. Dr. Mehmet SÜME

Assoc. Prof. Dr. Mustafa ALTUNOK

Assist. Prof. Dr. İbrahim BİRİ

Assist. Prof. Dr. Cantürk AKBEN

Assoc. Prof. Dr. Hüsametdin AKAR

Assoc. Prof. Dr. Murat ÖZCAN

Assoc. Prof. Dr. Orhan EROĞLU

Assist. Prof. Dr. Serdar ŞAHİN

Assoc. Prof. Dr. Uluhan ÖZALAN

Assist. Prof. Dr. Özgür BAŞYİĞİT

Sakarya University, Faculty of Business, Türkiye
Düzce University, Faculty of Sport Sciences, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. and Adm. Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Gerede Uyg. Bil. Fak., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Tourism Faculty, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. and Adm. Sci., Bolu-Türkiye.
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Theology, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye.
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Communication, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye
İstanbul 29 Mayıs Uni., Faculty of Law, İstanbul-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., F. of Eco. And Adm. Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Faculty of Law, Bolu-Türkiye

TURKISH/ENGLISH LANGUAGE EDITORS

**Assoc. Prof. Dr. Fatma Demiray
AKBULUT
RA Gülderen TOKMAK**

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., School of Foreign Languages, Bolu-Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

PAGE EDITING

RA Melis Sezen GÜNEŞ YILMAZ

Bolu Abant İzzet Baysal Uni., Faculty of Arts and Sci., Bolu-Türkiye

REFEREE BOARD

Abant Sosyal Bilimler Dergisi, uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

ADDRESS

Correspondence Adress

**Phone
E-Mail**

Bolu Abant İzzet Baysal University, The Institution of Graduate Studies,
14280 Bolu-Türkiye
0374 253 49 70
sbedergi@ibu.edu.tr

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali BALCI
Prof. Dr. Asım SALDAMLI
Prof. Dr. Bilal GÖKKIR
Prof. Dr. Fatih KONUR
Prof. Dr. Fatma TÛTÛNCÛ
Prof. Dr. Hakan KİTAPÇI
Prof. Dr. Hamit COŞKUN
Prof. Dr. Hasan Birol YALÇIN
Prof. Dr. Hatice YUTRSEVER
Prof. Dr. İsmet Gülsel SEV
Prof. Dr. Mehmet DALAR
Prof. Dr. Muhsin HALİS
Prof. Dr. Osman PEHLİVAN
Prof. Dr. Ruziye COP
Prof. Dr. Samettin GÛNDÛZ
Prof. Dr. Selami ÖZSOY
Prof. Dr. Selda AYDIN
Prof. Dr. Suat ÜNLÛ
Prof. Dr. Şaban KAYIHAN
Prof. Dr. Yahya Mustafa KESKİN
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Emre BİBER
Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÛDÛNOV
Prof. Dr. Cahit KARA
Assoc. Prof. Dr. Ergin Jable
Assoc. Prof. Dr. Faris AHMADOV
Assoc. Prof. Dr. Hüseyin İbrahim YEĞİN
Assoc. Prof. Dr. Mehmet SÛME
Prof. Dr. Ömer BAŞKAN
Assist. Prof. Dr. Serdar ŞAHİN
Dr. Gulzhanat TAYAUOVA

Sakarya University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
İstanbul University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Gebze Technical University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Celal Bayar University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Kocaeli University, Türkiye
Karadeniz Technical University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
Akdeniz University, Türkiye
İstanbul Medeniyet University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kırgızistan
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
University of Pristina, Kosova
Azerbaycan State Economic University, Azerbaycan
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Türkiye
Turan University, Kazakistan

ABSTRACTING AND INDEXING SERVICES

“**Journal of Abant Social Sciences [ASBİ]**” is a peer-reviewed, international journal published three times a year (March-July-October). The scientific and legal responsibility of the articles published in **ASBİ** belongs to the authors. Although the language of publication is Turkish, articles are published in other languages. All publication rights of the published articles belong to **ASBİ** and cannot be printed, reproduced or transferred to the electronic media in whole or in part without the permission of the publisher. The editorial board is responsible for publishing the articles.

Journal of Abant Social Sciences (ASBİ); indexed by TÜBİTAK ULAKBİM Social and Human Sciences Database, Ebscohost, Index Copernicus, Contemporary Science Association, MLA, Open Academic Journals Index, Citefactor and Asos İndeks

İçindekiler / Contents

i-viii | Jenerik / Generic

Makaleler / Articles

- 951-966 | Özlem Güteryüz
Otel Yöneticilerinin Akıllı Turizme Bakışı
Smart Tourism Perception of Hotel Managers
- 967-981 | Tevfik Şükrü Yapraklı, Muhammet Mutlu
Müşteri Şikâyetlerinin Müşteri Sadakati Üzerinde Etkisinde Şikâyet Yönetiminin ve Müşteri İlişkileri Yönetiminin Aracı Rolü
The Mediator Role of Complaint Management and Customer Relationship Management in the Impact of Customer Complaints on Customer Loyalty
- 982-992 | Ahmed Hamza Alpay
Pierre Bourdieu: Yapısal Akılda Habitus
T Pierre Bourdieu: Habitus in the Structural Reason
- 993-1008 | Osman Oğuz, İbrahim Halil Ekşi, Burcu Buyuran
Bankacılık Sektöründeki Yoğunlaşmanın Finansal Kırılganlık ve Ekonomik Büyüme ile İlişkisi; MSCI EMI Ülkeleri Üzerinde Araştırılması
The Relationship of Concentration in the Banking Sector with Financial Fragility and Economic Growth; Research of MSCI EMI Countries in Particular
- 1009-1024 | Mehmet Akif Kumtepe
“Noel Baba Adam Değildir”: Türkiye’de Yılbaşı Kutlamaları Üzerine Bir Değerlendirme
“Santa Claus is Not a Man”: An Evaluation on New Year Celebrations in Turkey
- 1025-1037 | Nergiz Özkural Koroğlu, Sabina Satymova
Ukrayna Kimlik İnşasında Polonya Etkisi ve Günümüze Yansımaları
Poland's Historical Role in Ukrainian Identity Building Process and It's Reflections to Current Politics
- 1038-1050 | Lütfi Sürücü, İbrahim Yıkılmaz, Ahmet Maşlakçı
Dijital Liderlik: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması
Digital Leadership: A Scale Adaptation Study
- 1051-1068 | Hilmi Tunahan Akkuş, Sevcan Kapkara Kaya
Türkiye Örneğinde Kâr Payları ve Faiz Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi
Analysis of the Relationship Between Profit Sharing and Interest Rates: A Turkish Case
- 1069-1084 | Murat Sağbaş, Fahri Alp Erdoğan, Reyhan Başaran
Polikronisite Kavramına Yönelik Sistemik Alan Yazın İncelemesi
Polychronicity: A Systematic Literature Review

- 1085-1107 Haydar Lütfü Ejder, Murat Zorkun
Türkiye’de Bütçe Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisinin Değerlendirilmesi
Evaluation of the Effect of Budget Policies on Income Distribution in Turkey
- 1108-1123 Ahmet Mesut Büyüksarıkulak, Seher Suluk
The Misery Index: An Evaluation on Fragile Five Countries
Sefalet Endeksi: Kırılgan Beşli Ülkeler Üzerine Bir Değerlendirme
- 1124-1141 Yunus Demirli, Bediha Sultan Zıvalı
Dijital Ekonominin Vergilendirmesinde Yaşanan Sorunlar: OECD-AB Tedbirleri ve Ulusal Çözüm Arayışları
Problems in Taxation of the Digital Economy: OECD-EU Precautions and Seeking National Solutions
- 1142-1154 Asım Saldamlı, İsa Bayhan
Turist Rehberlerinin Covid-19 Sürecindeki Tükenmişlik Düzeylerinin İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi
The Effect of Burnout Levels of Tourist Guides on Turnover Intentions During The Covid-19 Pandemic
- 1155-1170 Sibel Kundakçı
Kastamonu, Bolu ve Çankırı Sancaklarında Suhte Olayları (1559-1576)
Suhte Events in Kastamonu, Bolu and Çankırı Sanjaks (1559-1576)
- 1171-1185 Nuriye Sarıakçalı, Gülşen Kırpık
Hickman’ın Karar Yorgunluğu Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması ve Covid-19 Sürecinde Bir Araştırma
Adaptation of Hickman's Decision Fatigue Scale into Turkish and a Study in the Covid-19 Process
- 1186-1201 Mustafa Mert Albaz
Yassıada’da Kemalizm ve Anayasa Tartışmaları
Kemalism and Constitution Debates in Yassıada
- 1202-1211 Fatma Yiğit Açıkgöz, Burak Koktay
Bir Ünlünün Aynı Zaman Diliminde Farklı Markaların Reklamlarında Kullanılmasının Tüketici Tutumlarına Olan Etkisi
The Effect of Using a Celebrity in the Advertisements of Different Brands in the Same Time Period on Consumer Attitudes
- 1212-1225 Mete Sağlam
Servisler Arası İstihbarat Teşkilatının Pakistan Siyaseti Üzerine Etkileri
The Impacts of Inter-Services Intelligence on Pakistani Politics
- 1226-1236 Güzin Bilir, Aysun Tuna
Klaudiopolis Antik Kenti Stadyumu
The Stadium of Claudiopolis Ancient City

- 1237-1250 Burcu Yılmaz Çebini, Feyza Nur Karakelle
Sevgi Soysal'ın Yenişehir'de Bir Öğle Vakti Romanında Narsistik Eğilimler
The Narcissistic Trends in Sevgi Soysal's Novel of *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*
- 1251-1261 Abidin Kemeç, Özkan Yalçın
Kentsel Dönüşüm: Web of Science Üzerinden Kavrama Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz
Urban Transformation: A Bibliometric Analysis of Conception Through Web of Science
- 1262-1281 Parisa Alizadehfanaeloo
Marka İlgileniminin, Tutumun ve Sadakatın Marka Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisi: Tüketicilerin Yeniliklere Açıklık Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü (Çevrimiçi Yiyecek İçecek Platformları Örneği)
The Impact of Brand Involvement, Attitude and Loyalty on Brand Usage Intent: The Moderator Role of Openness to Innovations Personality Trait of Consumers
(Online Food and Beverage Platforms Example)
- 1282-1295 Hayri Cengiz
Duygusal Zekâ Özelliğinin İş Aile Çatışmasına Etkisinde Uyumlu Mükemmeliyetçiliğin Düzenleyici Rolü
The Moderator Role of Adaptive Perfectionism in The Effect of Trait Emotional Intelligence on Work Family Conflict
- 1296-1312 Osman Kurter, Bora Balun
Migration and Perception of Refugees: Management of Migration From the Scale of Perceptions and Attitudes of University Students
Göç, Mülteci Algısı ve Göçmenlerin İdaresi: Üniversitesi Öğrencilerinin Mültecilerle İlgili Algı ve Tutumları Ölçeğinden Göç Yönetimi
- 1313-1319 Yavuz Selim Uğurlu
Persona (Maske) Arketipi Açısından Orhan Kemal'in Murtaza Romanı
Orhan Kemal's Novel *Murtaza* in terms of Persona (Mask) Archetype
- 1320-1332 Ezgi Şen
İllüstrasyon Alanında Yapay Zekâ Uygulamaları
Ai Applications in Illustration Field
- 1333-1345 Ali Şengül, Hakkı Çılgınoğlu
Av Turizminin Ekonomik Etkisinin Belirlenmesi: Kastamonu Örneği
Determining the Economic Impact of Hunting Tourism: The Case of Kastamonu
- 1346-1362 Emre Cengiz, Nurefşan Eskiuyurt
Gecekondu ve Apartman Karşıtlığı Üzerinden Sınıf Çatışması: Acı Hayat Filmi Örneği
Class Conflict Over Slum and Apartment Opposition: Acı Hayat Movie Example

- 1363-1380 Dilşad Tülgen Çetin
Antalya-Isparta-Burdur Bölgesi Konut Fiyat Endeksinin Makroekonomik Göstergeler ve Hisse Senedi Endeksi Kullanılarak Yapay Zekâ ile Tahmini
Forecasting of Antalya-Isparta-Burdur Region Housing Price Index with Artificial Intelligence Using Macroeconomic Indicators and Stock Index
- 1381-1399 Gizem Gem, Kafiye Özlem Alp
Dolce Gabbana'nın İlkbahar "Ready To Wear-Bilinçsiz Bir Rüya" Koleksiyonu'nun Göstergibilimsel Açidan İncelenmesi
A Semiotic Analysis Of Dolce Gabbana's 'Ready To Wear – An Unconscious Dream' Spring Collection
- 1400-1413 Emel Yılmaz, Oğuz Karabay, Remzi Altunışık
Covid-19 Aşılama Kararının Sağlık İnanç Modeli Çerçevesinde Değerlendirilmesi
An Evaluation of Covid-19 Vaccination Decision in the Framework of the Health Belief Model

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 951-966, doi 10.11616/asbi.1089822

Otel Yöneticilerinin Akıllı Turizme Bakışı

Smart Tourism Perception of Hotel Managers

Özlem Gülerüz¹

Geliş Tarihi (Received): 18.03.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 04.08.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Araştırmanın amacı, Türkiye’de İzmir ili merkezinde bulunan beş yıldızlı otel yöneticilerinin akıllı turizme bakışlarını ve akıllı turizm algılarını öğrenmek ve değerlendirmektir. Ayrıca dijital yerli ve dijital göçmen olarak tanımlanan jenerasyonlardan olan otel yöneticilerinin akıllı turizme bakışı arasındaki farklılıklar ve uygulama çeşitliliği çalışmanın genişletilmesi açısından ele alınmıştır. Nitel araştırma olarak tasarlanan çalışma açık uçlu sorular (yapılandırılmamış sorular) aracılığıyla derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veri analizinde içerik analizi yapılan çalışma keşifseldir. Çalışmanın kapsamı Türkiye sınırları içinde İzmir merkezindeki beş yıldızlı otellerdir. Sonuçta dijital yerli ve dijital göçmen otel yöneticilerinin uygulamada akıllı turizm bağlamında çok fazla sorun yaşamadıkları ve az da olsa bazı zorluklarla da başetmek zorunda kaldıkları ortaya konmuştur. Ayrıca iki nesil arasında turizmde teknoloji kullanımı açısından çeşitli farklılıklar gözlemlenmiştir. Bu farklılıkların nasıl bir farkındalığa dönüştüğü çalışma içinde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Turizm, Dijital Yerli, Dijital Göçmen, Yönetim

&

Abstract: The aim of the research is to learn and evaluate the smart tourism perceptions and perceptions of five-star hotel managers in Izmir city center in Turkey. In addition, the differences between the hotel managers, who are among the generations defined as digital natives and digital immigrants, towards smart tourism and the diversity of applications are discussed in terms of expanding the study. The study, which was designed as a qualitative research, was carried out using in-depth interview technique through open-ended questions (unstructured questions). Content analysis was used as a method in the analysis of the data. The study is an exploratory study. The scope of the study is the five-star hotels in the center of Izmir within the borders of Turkey. As a result, it has been revealed that digital native and digital immigrant hotel managers do not experience many problems in the context of smart tourism in practice and they have to cope with some difficulties. In addition, various differences have been observed between the two generations in terms of the use of technology in tourism. How these differences turn into awareness is included in the study.

Keywords: Smart Tourism, Digital Native, Digital Immigrant, Management

Atıf/Cite as: Gülerüz, Ö. (2022) Otel Yöneticilerinin Akıllı Turizme Bakışı. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 951-966. doi: 10.11616/asbi.1089822

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

JEL Codes: Z31, Z39, M10, M15

¹ Öğr. Gör. Dr., Özlem Gülerüz, Dokuz Eylül Üniversitesi, ozlem.guleryuz@deu.edu.tr.

1. Giriş

Akıllı sözcüğü birçok alanda kullanılmaktadır. Örneğin; akıllı toplum, akıllı fabrikalar, akıllı şehirler, akıllı evler gibi. “Akıllı” sözcüğü Gretzel vd.’ne göre (2015: 179), teknolojiyle birlikte gelişen teknolojik, ekonomik ve sosyal olguları anlatmak ve olgulara teknolojinin etkisini belirtmek için kullanılan yeni bir moda kelime olmuştur. Hayat teknolojinin de gelişmesiyle giderek daha rahat ancak daha karmaşık bir iletişim ağları zincirine dönüşmektedir. Nitekim teknolojiden uzak yaşamak günümüzde pek de mümkün olmamaktadır. Yaşamın her alanında, teknoloji ürünü akıllı cihazlar kullanılmaktadır. Hatta bahsedilen teknolojilerin otellerde bulunur olması, günümüzde ziyaretçiler tarafından istenen bir durum haline almıştır (Erdem, 2021: 146). Özellikle, doğum tarihi 2000’li yıllara rastlayan ve toplumda iş hayatına yeni giriş yapan Z kuşağının gün geçtikçe yenilenen teknolojiye hızlı ve kolay adapte olmaları ve turizmde ziyaretçi olarak rol almaları akıllı turizmin günümüzde kullanılır olmasını pekiştirmiştir (Çolak ve Karakan, 2020: 169).

Bu bağlamda turizm endüstrisinin bahsedilen gelişmelerden uzak kalamayacağı açıktır. Nitekim akıllı kavramının turizm endüstrisinde kullanımı da bunu kanıtlayan bir göstere olmuştur. Literatür incelendiğinde de gelişen teknolojiler ve turizm konularını birlikte ele alan çalışmaların literatürde yerini aldığı görülmektedir. Öyle ki, disiplinlerarası çalışmaların önem kazandığı günümüzde akıllı turizm hakkında yapılan 96 makaleyi inceleyip analiz eden Mehraliyev vd. (2019: 534), çalışmasıyla disiplinlerarası çalışmalara öncülük etmiştir. Akıllı turizm ile ilgili yapılan çalışmaları tarayan bir başka araştırmamanın yazarı Binbaşıoğlu’na göre ise (2020: 2825) akıllı turizmle ilgili Güney Kore oldukça fazla makale üretmektedir. Her ne kadar akıllı turizm ile ilgili disiplinlerarası çalışmalar literatürde geniş yer bulsa da yapılan çalışmaların, genellikle teknolojik altyapı ile ilgili olduğu ve ilgili alanda sosyal çalışmaların az olduğu sonucuna varılmıştır.

Turizm sektörü Ilgaz’a göre (2021:1) doğrudan 54 sektörü, dolaylı olarak ise 185 sektörü etkilemekte ve gerçekleşen herhangi bir değişim dalgası, diğer sektörler de yayılmaktadır. Örneğin 13 Ocak 2020’de tanımlanan (Sağlık Bakanlığı; 2022) bir virüs olan COVID-19 pandemisi turizm sektörünü doğrudan etkileyerek, turizme bağlı olan alt sektörler de oldukça fazla sirayet etmiştir. Pandemiden en çok etkilenen sektörlerden biri olan turizm sektörü ve bağlı sektörler, şimdilerde yaralarını sarmaya ve teknolojinin de yardımıyla yenilenmeye çalışmaktadır. Akıllı turizm tüm bahsedilen akıllı teriminin nitelediği sözcükler ve alanlar gibi üzerinde sıkça konuşulan bir konu haline almıştır.

Otel yöneticileri açısından konu ele alındığında ise, otel yöneticileri kendilerini, akıllı kavramı çerçevesinde, ortaya çıkan gelişmelerin farkında olarak yenilikleri deneyen ve otel ihtiyaçlarına uygun şekilde gerekli teknolojileri kullanmayı başaran yöneticiler olma yolunda geliştirmektedirler. Yenilikçi düşünce tarzı ve gelişmeye açık zihinler tüm sektör çalışanları ve en önemlisi yönetim kademesi tarafından benimsenmelidir. Çünkü değişimin gerisinde kalmak özellikle işletmeler için kısa süre sonra sektörden silinmek anlamını taşımaktadır. Zira artık herkes teknoloji ile maliyeti düşürürken daha kaliteli ve farklı hizmet sunma yarışındadır.

Gerek turizm sektörü gerekse turizm sektöründe çalışanlar ile ilgili yapılan çalışmalar ele alındığında İzmir ili merkezinde yapılan benzer bir çalışmanın olmadığı ve fakat farklı iller odak alınarak benzer çalışmaların farklı açılardan ele alındığı belirlenmiştir. Nitekim keşifsel bir çalışma olarak tasarlanan araştırma makalesinin konusu otel yöneticilerinin akıllı turizme bakışlarını ortaya koymak ve bu yeni teknolojileri ne ölçüde kullandıklarını anlamak olmuştur. Konu incelenirken dijital yerli ve dijital göçmen olarak nitelendirilen iki jenerasyon arasında akıllı turizm ile ilgili algı farklılıkları olup olmadığı da değerlendirilmiştir. Çalışma akıllı turizm ile ilgili İzmir ili merkezindeki yöneticilerin görüşlerini yansıtması bakımından ve genellenebilir nitelikte olması bakımından önemlidir. Ayrıca alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülen çalışma benzerlerinden, dijital yerli ve dijital göçmen ayrımını sunması bakımından farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle akıllı turizm ve dijital yerli ile dijital göçmen kavramlarına bir çerçeve çizilmiştir.

2. Akıllı Turizme Genel Bir Çerçeve

1980'li yıllarda konuşulmaya başlanan akıllı kavramı, ilerleyen zamanlarda yavaş yavaş tüm alanlarda boy gösterir olmuştur. Akıllı turizm kavramı ise 21. yüzyılın ürünüdür. Akıllı turizm, akıllı kavramının bilinirliğinin artmasıyla, turizm endüstrisinde ortaya çıkan gelişmelerden biridir. Koo vd.'ne (2017: 2) göre "akıllı" terimi genel anlamda, yalnızca hızlı, kullanışlı, ucuz ve turistler açısından akıllı anlamında değil, aynı zamanda iş dünyasında ve turizmde verimli, etkili, üretken ve yaratıcı ağı aracılığıyla turizm ürün ve hizmetlerinin sağlanması ve tüketilmesi açısından işbirliği yapan işletmeleri ifade etmektedir. "Akıllı" sözcüğü Avrupa'da ve Asya'da sık kullanılan ve trend bir sözcük haline gelmiştir (Gretzel vd., 2015: 41). Sadece Avrupa ve Asya ile sınırlı kalmayarak dünya üzerinde de sıklıkla kullanılır olmuştur. Sözcüğün kullanımı konusunda tam bir sınır çizilememiştir ancak akıllı teknolojilerin kullanımını ifade ettiği açık bir durumdur. Nitekim Hunter vd. (2015: 104) çalışmasında, akıllı turizmin, turizmle ilgili bilgi teknolojilerini anlattığını belirtmiştir. Akıllı teknolojilerin turizmde kullanılmasını ifade eden akıllı turizm (Lee vd., 2020:4) birçok noktada kendini göstermektedir ve turizm endüstrisinin doğası ve dinamik yapısı gereği akıllı teknolojilerin kullanımı turizm endüstrisinde giderek artmaktadır (Çolak ve Karakan, 2020: 170). En basit örneğiyle, turistlerin akıllı telefon uygulamaları aracılığıyla istedikleri oteli seçmeleri ve rezervasyonu kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirmeleri bir akıllı turizm uygulamasıdır. Turistik mekanlarda, çeşitli mobil uygulamaları ya da karekod ile akıllı turizm adı altında fayda sağlanmaktadır. Örneğin ören yerleri hakkında gezi sırasında anlık bilgi alınabilmektedir ya da seyahat esnasında seyahat edenler internet bağlantısıyla birçok işlemi kolaylıkla gerçekleştirebilmektedir. Hatta dünya üzerinde, örneğin Japonya'da sadece robotların işlettiği bir otel bulunmakta ve bahsi geçen otelde kat hizmetlerinden ön büroya kadar her departmanda robotlar kullanılmaktadır. Bu kadar farklı kullanım alanları olan akıllı turizm ile ilgili, Gökalp ve Eren (2016) çalışmasında, elde ettiği bulgularla Turizm ve Otelcilik sektöründe en çok kullanılan akıllı turizm ve bilişim teknolojilerini şu şekilde sıralamıştır:

Otel İşletmelerinde Kullanılan Temassız Sistemler: Anahtarsız oda girişi, parasız ödeme, RFID özellikli üyelik kartları

Otellerin Sahip Olduğu Varlıkların Takip Edildiği Sistemler: Stok kontrol takibi, yiyecek ve içecek yönetimi, havlu takibi

Otel Misafirlerinin Takip ve Kontrolü ile İlgili Sistemler: Legoland'de çocuk takip sistemi, yolcu gemileri, Eğlence parkları, Kayak Merkezleri gibi tesislerde misafirlerin takibi ve kontrolü

Bilgi Sistemleri: RFID özellikli biletler, müzeler, oyunlar ve yarışmalar için ziyaretçi performansını izleme ve raporlama

Tur Sistemleri: Ziyaretçilere yön vermek için geliştirilmiş kişiselleştirilmiş otomatik mesaj görüntüleri, otomatik sosyal ağ gönderileri

Akıllı turizm ile ilgili Hunter v.d.(2015: 104) "akıllı turizm, turizmin sosyal gerçekliğini dijital olarak (yeniden) inşa etmiştir" ifadesini kullanmışlardır. Gerçekten de sosyal ve kültürel bir olgu olan turizm dijitalleşme ve teknoloji kullanımı ile yeni bir duruma evrilmiştir. Turizmin tanımı ve özellikleri bakımından yeni bir boyut kazanması turizm alanında da bir paradigma değişimine yol açmaktadır. Örneğin; eskiden turizm kavramı bir yerden başka bir yere seyahati ifade ederken günümüzde çevrim içi turizm aktiviteleri de gerçekleştirilebilmekte, bulunulan yerden ayrılmadan bilgisayar, sanal gerçeklik gözlükleri ya da akıllı telefonlarla farklı turizm alanları ziyaret edilebilmektedir. Bu anlamda akıllı turizmin sosyal bir olgu olarak dijital hayata uyum sağlıyor olması göz ardı edilmemelidir.

Akıllı turizmin sosyal bir olgu olarak dijitalleşmeye adaptasyonu ve turizmin çeşitli noktalarında kullanımının artmış olması, turizm endüstrisinde çok önemli bir yere sahiptir. Aynı şekilde turizm alanında kullanılan teknoloji, turizm endüstrisinde başarının anahtarı sayılmaktadır. Çünkü, turizm endüstrisinin temel çıktısı turizm deneyimidir (Buhalis ve Amaranggana, 2015: 381). Bu bağlamda teknoloji yardımıyla keyifli bir turizm deneyimi sunmak, sosyal açıdan müşteri tatmini sağlayarak,

sonuçta turistik tesisin başarılı olmasını sağlamaktadır. Akıllı turizmin sosyal hayatta daha iyi bir turizm deneyimi sunmak suretiyle turizm deneyimine katkıda bulunduğu söylenebilir. Buna ek olarak, akıllı turizm, sosyal hayattaki dezavantajlı bireylerin de turizm deneyimlerini gerçekleştirebilmesini destekleyici bir konumdadır. Örneğin; akıllı turizmin engelli vatandaşlarımızın hayatını kolaylaştırmak ve onların da tatil deneyimleri yaşamalarını sağlamak gibi bir faydası da vardır. Bu bağlamda Topsakal (2011:11) çalışmasında engelli dostu turizmi incelemiş ve günümüzde sıkça konuşulan yeni teknolojilerin bu alanda kullanılabileceğine vurgu yapmıştır.

Literatür incelendiğinde akıllı turizm ile ilgili yapılan çalışmaların çokluğu göze çarpmaktadır. Örneğin; akıllı teknolojileri kullanan akıllı turizm noktaları için belki de en önemli konu kaliteli bir teknolojik altyapıya sahip olarak kesintisiz bir erişimin sağlanmasıdır. Bu konuyla ilgili Jeong ve Shin (2019: 1465) çalışmalarında erişilebilir olmanın önemine vurgu yaparak, erişilebilirliğin algılanan kullanım kolaylığına katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Bir diğer önemli konu, örgütlerin rekabet güçlerini artırmak istemesidir. Kuşat'a göre (2011: 115), turizm sektöründe çalışan işletmeler, tıpkı mal üreten bir üretim işletmesi gibi AR-GE faaliyetlerini sürdürüp yeniliklere açık bir turizm politikasıyla rekabet gücünü artırmak zorundadır. Bu nedenle akıllı turizm kavramı göz ardı edilmemelidir. Her ne kadar dijitalleşme turizm için bir zorunluluk değil gibi görünse de gerçekte işleri kolaylaştıran ve yeni çağı yakalamaya yardımcı olan bir sistemdir. Akıllı turizmle ilgili yapılan çalışmalarda verilen tanımlamaları yetersiz bulan Yalçınkaya vd. (2018) literatür tanımlarına çalışmasında yer vermiş ve akıllı turizm tanımlarında en çok kullanılan kavramların mobil uygulamalar, akıllı telefonlar, sosyal medya ve internet kavramları olduğunu ortaya koymuşlardır. Çelik ve Topsakal (2017) ise, çalışmasında Antalya'nın akıllı turizm destinasyonu olması yolunda ilerlemesi gerektiğiyle ilgili sonuçlara yer vermiştir. Akıllı turizm destinasyonlarına ilişkin, örneğin Ankara (Duran ve Uygur, 2019) vb. yerleri konu alan birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Akıllı turizm ile ilgili yönetici görüşlerini anket ve görüşme yoluyla ortaya koymaya çalışan Çolak ve Karakan (2020) Gaziantep ilini değerlendirmiş ve il bazındaki otellerde henüz orta seviyede bir akıllı turizme geçişin olduğu sonucuna varmıştır.

Akıllı turizm kapsamında bahsedilen teknolojilere uyum sağlamak konusu da en az akıllı turizmin gelişim süreci kadar önem taşımaktadır. Bu noktada karşımıza dijital yerli ve dijital göçmen kavramları çıkmaktadır. Baş'a göre (2020:1) içinde bulunduğumuz zamana adaptasyon konusunda belirli noktalarda zorlanan dijital göçmenler, teknolojiye bir nebze yabancısıdır ve teknoloji okuryazarlıkları oldukça düşüktür. Bu bağlamda dijital yerli ve dijital göçmen kavramları değerlendirilerek kuşaklar arasında da teknoloji kabulü bağlamında farklılıklar olup olmadığına bakılmalıdır. Çalışmada bu ayrım göz önünde bulundurulmaktadır. İlerleyen bölümde dijital yerli ve dijital göçmen kavramlarına açıklık getirilmiştir.

3. Dijital Yerli ve Dijital Göçmen Kavramları

Tarihi 2000'lerin başına dayanan ve nispeten yeni birer kavram olan dijital yerli ve dijital göçmen kavramları Marc Prensky (2001: 3) tarafından kullanılmıştır. Daha öncesinde Tapscott (1998, 2009) da çalışmalarında kavramdan bahsetmiştir ancak kavramın bilinir olması 2000'li yıllara dayanmaktadır. Marc Prensky bir eğitimcidir. O nedenle çalışması öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Tanım olarak kavrama göz atıldığında Karabulut'a göre (2015: 16), interneti ve akıllı teknolojileri yoğun olarak kullanan ve doğumlarından itibaren bu teknolojilerle haşır neşir olan yeni nesle "dijital yerliler" ismi verildiği görülmektedir. Prensky de çalışmalarında (2001; 2004; 2009) kavramdan bu yönde bahsetmiştir. 1980 yılı öncesi doğan ve bahsedilen teknolojilere daha sonradan adapte olan eski kuşağa ise "dijital göçmenler" adı verilmiştir.

Dijital yerli ve dijital göçmen kavramları eğitim bağlamında oldukça fazla ele alınmıştır. Bennett vd.'e göre (2008: 777), "dijital yerliler" kavramının dayandığı iki temel nokta vardır. Bu noktalar kavramın "dijital göçmenlerden" ayırt edilmesinde yardımcı olmaktadır. Bu iki nokta şu şekilde açıklanmıştır:

Dijital yerli olarak adlandırılan nesil, bilgi teknolojileri konusunda gelişmiş bilgi ve becerilere sahiptirler. Bu konuda yetenekleri doğuşlarından itibaren akıllı teknolojilerle tanışık olmalarından kaynaklanmaktadır.

Yetiştirilmelerinin ve teknolojiyle ilgili deneyimlerinin bir sonucu olarak, dijital yerliler, önceki nesil öğrencilerden farklı özel öğrenme tercihlerine veya stillerine sahiptir. Nitekim, yetkinlik ve becerileri de farklı olan yeni bir kuşağı oluşturmaktadırlar.

Dijital yerli olarak adlandırılan neslin birtakım öğrenme alışkanlıkları vardır. Bu alışkanlıklar dijital yerlilere özgü olarak nitelendirilmektedir ve bahsi geçen öğrenme alışkanlıkları Bilgiç vd. (2011: 260) tarafından şu şekilde listelenmiştir:

Hızlı ve kolay bir şekilde bilgiye erişim sağlama odaklıdırlar,

Yazılı metin yerine, grafik anlatımları tercih ederler,

Üzerinde çalışılan bir makaleyi baştan sona doğrusal bir biçimde okumak yerine, rastgele okumayı tercih ederler,

Oyun ile öğrenmeyi tercih ederler,

Bilişsel anlamda sıralı olmaktan ziyade, karmaşık düşünme alışkanlıkları vardır,

Birden fazla işi, aynı anda yapmak isterler,

Öğrenme tarzları, keşfederek öğrenmek şeklindedir.

Dijital yerliler, bazı yazarlara göre, iki nesil olarak değerlendirilmektedir (Jonier vd., 2013: 550). 1980'li yıllarda doğan ve 1990'lı yıllarda doğan bu iki nesil, bahsi geçen yıllarda internet ve teknolojiye yaşanan birçok farklılık dolayısıyla bir ayrıma tabi tutulmuştur. Bu yüzden 90'lı yıllarda doğmuş olan kişiler, asıl dijital yerliler olarak adlandırılmaktadır. Bilgiyi hızlı almayı tercih eden ve bilgiyi hızlı işlemede usta olduğu söylenen (Jonier vd., 2013: 549), dijital yerlilerin teknolojiye karşı olumlu tutumları onları akıllı turizmi kullanmakta bir adım öne çıkarmaktadır. Akıllı turizm bağlamında değerlendirildiğinde her iki neslin de teknolojiye adapte olabileceği düşünülmektedir. Karabulut'a göre (2015: 21) dijital yerliler "teknoloji bir fenomendir" diyen bir nesildir. Diğer taraftan 1980 öncesi doğan dijital göçmenlerin de yeniliklere az çok adapte olabileceği düşünülmektedir. Öncelikli konusu teknoloji olan dijital yerliler her ne kadar dijital göçmenlere göre akıllı turizm konusunda bir adım önde gibi görünse de dijital göçmenlerin de bahsedilen konuda başarılı olduğu söylenebilir. Ancak yine de Autry ve Berge'nin yaptığı araştırma bulgularına göre (2011: 460), akıllı teknolojileri kullanan ya da öğrenmeye çalışanların yaşı ne kadar genç ise o derece daha fazla başarı elde edilmektedir. Yine Wang vd. (2012: 6) tarafından gerçekleştirilen bir başka çalışmada "dijital yerlilerin doğaları gereği teknoloji konusunda bilgili oldukları varsayılırken, dijital göçmenlerin genellikle bilgi teknolojisi ile ilgili bazı güçlükleri olduğu varsayılır" denilmektedir.

Dijital yerli ve dijital göçmenler ile ilgili literatürde yapılmış çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmaların birçoğu öğrenme üzerine gerçekleştirilmiş ve akıllı turizmle ilişkilendirilmemiştir. Bunlardan biri dijital yerlilerin ve dijital göçmenlerin kültür bağlamında benzer endişeleri taşıyıp taşımadıklarını inceleyen çalışmadır. Kincl ve Štrach (2021: 30), yaptıkları bu çalışmada her iki neslin de benzer endişeleri paylaştıkları sonucuna ulaşmıştır. Uluslararası kültürü dikkate alan çalışma dijitalleşmenin de tutum ve davranışlarda farklılıklar yaratabileceğine vurgu yapmıştır. Marmara Üniversitesi'ne bağlı fakültelerde eğitim gören öğrencilerin dijital yerli mi, melez mi yoksa göçmen mi oldukları sorgulayan Yıldız (2012) çalışmasında, 382 öğrenciye anket uygulanmış ve dijital melez kavramına da değinmiştir. 2020 ve 2021 yılları incelendiğinde, yapılan çoğu çalışmanın eğitim ve öğretim alanında ya da internet ve bağlı teknolojilerin kullanımıyla ilgili olduğu göze çarpmaktadır. Turizm endüstrisini konu alan ve dijital yerli ile dijital göçmen kavramlarının kullanıldığı çalışmalara rastlanmamıştır.

Turizm endüstrisinde özellikle Z kuşağının da endüstride yer almasıyla teknoloji ve teknolojik sunumlar geniş yer almaya başlamıştır. Turist 5.0 olarak isimlendirilen süper akıllı turist (Bahar v.d., 2019: 72) kavramı da tıpkı Endüstri 4.0, Toplum 5.0 ve Akıllı Turizm gibi kavramlarla birlikte literatürde yerini almıştır. Nitekim çalışmada nesiller arasındaki fark hem yöneticiler boyutunda hem de turist olan ziyaretçiler boyutunda ele alınmıştır.

4. Metodoloji

Çalışma keşifsel bir çalışma olup, nitel araştırma olarak tasarlanmıştır. Çalışma açık uçlu sorular (yapılandırılmamış sorular) aracılığıyla derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veri analizinde içerik analizi yapılmıştır. Nicel çalışmalar gerçekliğe tek bir noktadan bakmakta ve bu yüzden de dinamik bir yapısı olan sosyal bilimlerdeki araştırmalarda açıklayıcılıktan uzak kalmaktadır. Bir olguyu tek yönüyle değil başka açılardan değerlendirmeye olanak tanıdığı için nitel araştırmalar sosyal bilimlerde daha başarılı sonuçlar vermektedir. Bu özelliği dolayısıyla sosyal bilimlerdeki araştırmalarda nitel yöntemler sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmasının nedeni konunun derinlemesine analizine olanak tanınması ve dinamik yapıda olan sosyal bilimlerdeki konuya daha açık bir neden sonuç ilişkisi sunmasıdır. Kullanılan bu yöntemin en büyük avantajı, üzerinde çalışılan konu hakkında farklı görüşlerin ve bakış açılarının rahatça değerlendirilebilmesi ve bu bakış açılarının nedenlerini ortaya koymasındadır.

Çalışmanın kapsamı Türkiye sınırları içinde İzmir merkezindeki beş yıldızlı otellerdir. Üzerinde araştırma yapılan ana konu Türkiye’de İzmir ili merkezinde bulunan beş yıldızlı otel yöneticilerinin akıllı turizme bakışları ve akıllı turizm algılarının nasıl olduğunun değerlendirilmesi, yeni teknolojileri ne ölçüde kullandıklarının belirlenmesi, dijital yerli ve dijital göçmen olarak tanımlanan jenerasyonlardan olan otel yöneticilerinin akıllı turizme bakışı arasındaki farklılıkların ve uygulama çeşitliliğinin olup olmadığının araştırılmasıdır.

Bahsedilen konulardan yola çıkılarak yapılandırılmamış soru formu aracılığıyla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara içerik analizleri yapılmış ve tema/kodlar oluşturulmuştur. Kodlama yapılırken, bir bilgisayar programı aracılığıyla kodlamanın doğru sonuç vermeyeceği düşünülerek manuel kodlama yapılmıştır. Kodları oluştururken kod frekansları ile koddan bahseden katılımcıların sayısı ve yüzdeleri manuel olarak belirlenmiştir. Daha sonra kodlama yüzdeleri bulunmuştur. Örneğin, katılımcıların %100’ü (7 kişi) kolaylık sözcüğünden 14 kez bahsetmiştir. Demek ki kolaylık sözcüğünden bahsedenler bu rolden en az bir kez bahsetmişlerdir. Daha sonra her bir kelime ilgili tema altında kümelendirilmiştir. Tüm kodlar ve temalar bilgisayara aktarılmış ve ilgili katılımcıya geri gönderilmiş ve deşifre edilen ifadelerin doğruluğu için kendisinden onay alınmıştır. Bahsedilen tema ve kodlar tablo 1’de listelenmiş ve bulgular bölümünde ayrı ayrı ele alınıp yorumlanmıştır.

Tablo 1: Araştırma Tema/Kod Listesi

TEMALAR	KODLAR
Akıllı Turizm Algısı	Kolaylık, Hız, Teknoloji, Müşteri Memnuniyeti
Akıllı Turizmde Kuşak Farkı	Zorluklar
Akıllı Turizmin Dezavantajları	Personelde Azalma, Duygu Eksikliği
Akıllı Turizm Kavramı	Akıllı Teknolojilerin Kullanımı

Çalışmanın örneklemini İzmir ili merkezinde faaliyet gösteren beş yıldızlı otellerin üst düzey yöneticileridir. İzmir ili merkezinde bulunan 9 adet beş yıldızlı otelden 7 adedi (% 77) araştırmaya konu edilmiştir. Çalışmada görüşme yapılamayan 2 otel görüşmeyi kabul etmemişlerdir. Bu nedenle onlarla görüşülemediği. Araştırmaya konu olan beş yıldızlı otellerin hepsi akıllı teknolojileri % 40 - % 50 oranında kullanmaktadır. Bu oran bulunurken kullanılan akıllı teknolojilerin sayısı dikkate alınmıştır. Kullanılan akıllı teknolojiler tüm oteller için, akıllı oda hizmetleri uygulamaları, otelin restoranında kullanılan akıllı sistemler, akıllı giriş-çıkış olanakları ve akıllı kayıtlardır.

Görüşmeler katılımcıların makamında yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Öncelikle etik izinler alınmış ve katılımcılara sorular bu şekilde yönlendirilmiştir. Görüşmeler gerçekleştirilirken COVID 19 tedbirlerine uyulmuştur. Soruları yanıtlamadan önce de ses kayıtlarının alınması için izin istenmiştir. Görüşmeler otuz dakika ile bir saat arasında sürmüştür. Daha sonra elde edilen veriler deşifre edilmiştir. Kod ve temalara ayrılmıştır. Güvenirlik ve geçerlilik kriterleri gerçekleştirilerek bilimsel çalışma oluşturulmuştur. Güvenirlik ve geçerlilik kriterlerinden inandırıcılığı sağlamak araştırmanın kabul edilebilirliği açısından önemlidir. İnandırıcılık ölçütü sağlanması için görüşme süreleri uzun tutulmuştur.

Böylece süre ne kadar uzun olursa toplanan veriler de o denli güvenilir olmaktadır. Yaklaşık bir saat süren görüşmelerde kategoriler bazında sorular yöneltilmiş ve çözümlenmeler yapılırken kategorileri yansıtan sözcükler kullanılmıştır. Katılımcıların söyledikleri anlam farklılıklarına yol açmayacak şekilde, kayıtlarda nasıl ise aynı ifadelerle metine aktarılmıştır. Daha sonra teyidi alınmış, uzman görüşüne başvurulmuştur. Tüm yapılanlar inandırıcılık ölçütünü sağlamaya yöneliktir. Nicel araştırmalarda bir genel çıkarım yapılmaya çalışılırken nitel araştırmalarda elde edilen sonuçlar değişik alanlara aktarılabilir durumdadır. Bu bağlamda çalışmanın sonuçları, turizm endüstrisi paydaş ve aktörlerine, yönetim organizasyon yazınına ve ilgili çalışmalara aktarılabilir. Bu da aktarılabilirlik ölçütünü sağlamaktadır. Görüşmelerin literatür ile desteklenmesi, aynı tip soruların aynı yapıda ve aynı yaklaşım tarzıyla yöneticilere yöneltilmiş olması ve kayıt altına alınması ise tutarlılığı sağlamaktadır. Tema ve kodlar oluşturulurken aynı anlama gelen kodların oluşturulması için kod frekansları manuel olarak yapılmıştır. Bu da güvenilirliği artıran bir unsur olmuştur. Son olarak ise araştırma süreci boyunca tüm aşamalarda yansız bir tutum sergilenmiş, katılımcıların düşüncelerini etkileyecek her türlü ifade ve eylemden kaçınılmıştır. Böylece teyid edilebilirlik ölçütü de sağlanmış olmuştur. Özetle çalışma yapılırken güvenilirlik ve geçerlilik kriterlerini sağlamak için gerekli bütün süreçler gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılara ait demografik bilgiler tablo 2’de sunulmuştur. Katılımcılara kod isimler verilmiştir ve kişisel bilgilerinin paylaşılmasına özen gösterilmiştir.

Tablo 2: Araştırma Katılımcı Demografik Verileri

KATILIMCI KOD İSİMLERİ	YAŞ	CİNSİYET	EĞİTİM DURUMU	KURUMDA ÇALIŞAN SAYISI
K 1	34	ERKEK	LİSANS	650
K 2	30	ERKEK	LİSANS	500
K 3	35	ERKEK	LİSANS	300
K 4	32	KADIN	LİSANS	200
K 5	30	KADIN	LİSANS	250
K 6	62	ERKEK	LİSANS	428
K 7	51	ERKEK	LİSANS	156

Katılımcıların tamamı İzmir ili merkezinde faaliyet gösteren otellerde çalışmaktadır. Hepsi üst düzey yöneticilerdir ve hepsi lisans mezunudur ve tüm katılımcılar Turizm ve Otelcilik alanında eğitim almışlardır. Katılımcıların yaşları 30 ile 62 arasında değişmektedir. Bu bağlamda hem dijital yerli ve hem de dijital göçmen olarak nitelendirilen yöneticiler arasındaki farklar da kolaylıkla görülebilecektir. Katılımcıların beşi erkek ikisi kadındır.

Çalışmanın, akıllı turizm algısının İzmir ili merkezi sınırlarında incelenmiş ve dijital yerli ile dijital göçmen kavramlarıyla birlikte değerlendirilmiş olması dolayısıyla alan yazınına, otel yöneticilerinin konu ile ilgili fikirlerini sunması bakımından katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda akıllı turizm algısı ile ilgili ilk kez dijital yerli ve dijital göçmen ayrımına gidilmesi dolayısıyla, konu farklı bir pencereden sunulmaktadır. Bu nedenle çalışmanın alan yazınında, farkındalık yaratması ve yol gösterici olması bakımından da önemi göz ardı edilmemelidir.

5. Bulgular

Gerçekleştirilen araştırmanın bulguları, nitel araştırma yöntemi kapsamında ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmede kullanılan veriler otel yöneticilerinin akıllı turizm algısının ortaya konulmasında kullanılmıştır. Deşifre edilen görüşmeler dört tema altında gruplandırılmıştır. İçerik analizleri yapılan görüşmelerde her bir temanın altında en yüksek frekanslı konular dikkate alınarak kodlar oluşturulmuştur. Tablo 1’de gruplanan temalar ilerleyen bölümde ayrı ayrı ele alınıp yorumlanmıştır.

5.1. Akıllı Turizm Algısı

Akıllı turizm algısı dört temel noktayı tanımlamaktadır. Bu dört nokta: kolaylık, hız, teknoloji ve müşteri memnuniyetidir. Otel yöneticilerinin görüşleri dikkate alındığında “akıllı turizm algıları” bu dört kavramla dile getirilmektedir. Akıllı turizmin kolaylık ve hız sağlıyor olması, teknolojinin kullanılması yoluyla müşteri memnuniyetini artırması, akıllı turizmin avantajlı yönlerini oluşturmaktadır.

Akıllı turizm algısı ölçülürken sorulan soruya yanıt olarak yöneticiler tarafından en çok kullanılan sözcüklerden biri kolaylık olarak belirtilmiştir. Görüşmeye katılan katılımcıların % 100’ü tarafından akıllı turizm denildiğinde akla gelen sözcük olarak kolaylık sözcüğü kullanılmıştır. Örneğin K1 tarafından kolaylıktan bahsedilirken şunlar ifade edilmiştir:

“Bence en basiti akıllı turizmi kolaylık olarak algılıyorum. İlk başta akıllı turizm denildiğinde aklıma gelen teknoloji ile birlikte gelişen hizmetler. Bununla birlikte bizim de hizmet sektöründe iş kolumuz olduğu için bizim işimizi de hafifletecek hem misafirlerin, hem işverenin, hem de işgörenin daha rahat daha hızlı hareket etmesini sağlayacak bir sektör olarak görüyorum. Kolaylık... Evet, kolaylık, imaj, repütasyon bu anlamda...” (K 1)

Akıllı turizm oda ısısı, odanın aydınlatması, mini bar gibi fonksiyonların kolaylıkla yönetilebilmesi, dijital kayıtların tutulması yoluyla gerekli bilgilere kolaylıkla ulaşılabilmesi, ödemelerin temassız sistemlerle gerçekleştirilebilmesi ile giriş (check-in) ve çıkışların (check-out) hızlı ve kolay yapılmasını sağlaması bakımından kolaylık algısı oluşturmaktadır. Belirtilen teknolojilerin araştırmaya katılan oteller tarafından kullanılan teknolojiler olmasından dolayı kolaylık algısının pekişmesi olanağı sağlanmaktadır.

Kodlanma frekansı yüksek bir diğer sözcük hız olmuştur. Hız kavramı yine tüm katılımcılar tarafından yanıtlanan kavramlar arasındadır. Teknoloji yapılan işin hızlı ve kaliteli olmasında etkilidir. Teknoloji genel olarak insanlara ve örgütlere kolaylıklar sağladığı gibi işlemlerin gerçekleştirilmesinde hızı da artırmaktadır. Hız özellikle belirli kategorilerde seyahat eden kişiler için önem arz etmektedir. Hız sözcüğü kullanılarak yapılan değerlendirmelerde, otel işletmelerinin tamamen otomasyonunun (tüm departmanlarda teknolojiyi kullanarak insansız hizmet vermek) sakıncalı olabileceğinden bahsedilmiştir. İnsan unsuru hizmet sektöründe önemli bir yer bulmaktadır. Çünkü hizmet sektöründe insansız hizmet sunulduğunda duygunun sistemden çıkarılacağı konusunda endişeler ortaya çıkmaktadır. K 2 tarafından konu ile ilgili şunlar ifade edilmiştir:

“Büyük alışveriş merkezlerinde büyük marketlerde kullanılan bir sistem var. Bir kasiyer var, bir de sadece kartı kendinizin takıp otomatik olarak ödeme yaptığınız jet kasa dedikleri olay var. Mesela bu da bir akıllı sistem esasında ama hiçbir kasiyer ile temasımız olmuyor. Direkt ödeme yapıp çıkıyorsunuz, çok acelesi olan ya da işte uçakta gelirken kimlik bilgilerini girip de otomatik check-in yapıp sadece geldiğinde anahtar isteyen bir sistem de olabilir, orada konuşulur, görüşülür ve resepsiyonistle de aynı zamanda muhatap olunur ama bütün ödeme işlemlerini yaptığı için daha az vakit harcayıp daha hızlı bir check-in ortamı sağlanabilir. Bu konuda yardımcı olabilir ama tek başına akıllı sistemlerin kullanımında dediğim gibi duygulardan yoksun olan bir sistemi ben çok kabul etmiyorum. Özellikle otelcilikte...” (K 2)

Hız konusunda K 2 ile aynı düşünceleri paylaşan K 3, akıllı turizm denildiğinde aklına ilk olarak hız konusunun geldiğini ifade etmiştir. K 3 tarafından ifade edilenler ışığında akıllı turizm araçları kullanılarak gerçekleştirilen hizmetler hızlı bir şekilde gerçekleştirildiği için, sonuçta müşteri memnuniyetinin artırılmasını ve kalite imajının oluşturulmasını, rekabet gücünün artırılmasını, daha verimli çalışılmasını sağladığı ifade edilebilir. Hız sözcüğü ile ilgili K 3 tarafından ifade edilenler şu şekildedir:

“Akıllı turizm bence, misafirin iş yükünü, çalışanlarımızın iş yükünü alacak, daha hızlı bir şekilde iletişim daha hızlı problem çözümü yani memnuniyeti artırıcı odaklı bir faaliyettir. Hem çalışan hem misafir açısından kullanılan teknolojileri veya bunu kullanıyorsanız bence siz bir akıllı turizm yapıyorsunuz.” (K 3)

Hız ve kolaylık olarak algılanan akıllı turizm, teknoloji sözcüğü kullanılmadan bir anlam ifade etmemektedir. Çalışmada teknoloji sözcüğünün, akıllı turizm algısı olarak ifade edilip bütün katılımcılar tarafından kullanımı bunun kanıtı olarak gösterilebilir. Zira akıllı turizm denildiğinde teknolojinin kullanımı ilk akla gelen konudur. Bu anlamda akıllı turizmin alguları sorgulanırken teknolojiden bahsedilmesi oldukça gereklidir. Teknoloji sözcüğü ile ilgili K 3 tarafından şunlar ifade edilmiştir:

“Bence akıllı turizmin ifade ettiği şey şu: yani hem misafirlerimizin hem de otelde çalışanların işini en kısa sürede en iyi şekilde ve çift tarafa da fayda sağlayacak şekilde, akıllı teknolojilerin kullanılması.” (K 3)

Böylece teknolojik yenilikler (akıllı oda hizmetleri uygulamaları, otelin restoranında kullanılan akıllı sistemler, akıllı giriş-çıkış olanakları vb.) kullanılarak sağlanan hız ve kolaylık akıllı turizmin otel yöneticilerine ifade ettiği kavramlar olarak belirtilmiştir. Kar maksimizasyonunun teknolojik gelişmelerle sağlanan bir kazanım olduğunu dile getiren K 5 tarafından teknoloji konusunda şunlar ifade edilmiştir:

“Aslında bu çağdaki erişilebilirliğin kolaylığıyla bizim konaklama anlamındaki etkinlik anlamındaki taleplere daha hızlı, daha etkili yanıt vermenizi sağlayabilecek, uluslararası platformlarda kendimizi gösterebileceğimiz, misafir portföyümüzü genişletebileceğimiz ve aslında gelirlerimizi maksimize edecek teknolojik araçları kullanılabileceğimiz platformlar aklıma geliyor benim direkt.” (K 5)

Kod frekansları dikkate alındığında en çok kodlanan son sözcük müşteri memnuniyeti olmuştur. K 4 tarafından müşteri memnuniyeti ve teknoloji kavramları, akıllı turizm algısı olarak şu şekilde ifade edilmiştir:

“Yani akıllı turizmi verimlilikle ve müşteri memnuniyeti ile bağdaştırabiliyorum. Mesela otel banyolarında su israfını önlemek amacıyla yapılan çalışmalar suyu daha verimli kullanarak hijyenik ve temiz ortamlar sağlamaktadır. Bu akıllı turizmle ilgilidir. Yine odalarında kullanılan akıllı sistemler vardır. Bunlar aklıma geldi ilk olarak. Yani akıllı teknolojiler verimliliğe ve müşteri memnuniyetine katkı sağlar.” (K 4)

K 7 tarafından ifade edilen teknolojik kolaylık ile müşteri memnuniyeti sağlanmaktadır.

“Akıllı turizm bana teknolojik kolaylığı ifade ediyor.” (K 7)

5.2. Akıllı Turizmde Kuşak Farkı

Çalışmada incelenen dijital yerli ve dijital göçmen kavramlarının da değerlendirilmesiyle akıllı turizm kullanım ve algısıyla ilgili iki jenerasyonun aralarındaki fark ele alınmıştır. Katılımcılar incelendiğinde 1980 öncesi doğumlu (dijital göçmen) iki katılımcının bulunduğu ve 1980 ve sonrası doğumlu (dijital yerli) beş katılımcının bulunduğu görülmektedir. Hem işgörenler açısından hem de otele gelen misafirler açısından durum değerlendirildiğinde dijital göçmen ve dijital yerlilerin yaşamış oldukları farklı zorluklardan bahsedilmiştir. Yaşanan zorlukların farklı olması dolayısıyla her iki jenerasyonun akıllı turizm alguları da farklılık göstermektedir. Örneğin dijital yerli olan K 1 tarafından misafirlerinin yaşadığı zorluklarla ve akıllı turizm algularıyla ilgili şunlar ifade edilmiştir:

“Çoğu misafirimiz de bizim, repeat guest (bir yılda aynı otelde 15-20 defa konaklayan misafir) olarak misafirimiz oluyor. Bunlar da halihazırda yaşlı olarak tabir edebileceğim bir yaş grubuna aitler. (dijital göçmen) O misafirlerde biraz akıllı teknolojileri kullanmakta zorlanıyoruz. Kendimizle bunu hayata geçirmekten biraz geri planda kalıyoruz. Çünkü karşı tarafta hitap ettiğimiz kesim biraz yaş grubu itibarıyla 50 yaş ve üzeri oluyor. Bizim misafirlerimizin çoğu 50 yaş ve üzeri yaş grubuna ait olduğu için kimisinde akıllı telefon dahi yok. Bunu en son 2021 sezonunda yaşadık. Geri dönmeleri gerektiğinde ülkelerine girerken register form (kayıt formu) doldurmaları gerekiyor. Ya misafirler gelip bizim ofisimize, onlara biz yardımcı oluyorduk. Onların register formlarını çevrim içi olarak biz dolduruyorduk. Hani daha kendileri akıllı telefon bile kullanmayan misafirlerimiz var. Bunda biraz zorlanıyoruz.” (K 1)

Akıllı turizm algısı dijital yerliler için kolaylık, hız vb. sözcüklerle tanımlanırken, dijital göçmenler için akıllı turizm araçlarını kullanma zorlukları yaşandığı için kolaylıktan ziyade zorluklarla ifade edilebilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki, COVID 19 pandemisi ile dijital göçmenlerin de teknolojiye hızlıca adapte olduğu bir süreçten geçilmiştir. Bu bağlamda aslında iki noktada teknolojiye daha hızlı adapte olunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki ihtiyaç duyulması halinde akıllı teknolojilere ayak uydurulur. Diğeri ise teknoloji kullanımına bireysel bir ilgi duyulması halinde daha hızlı ayak uydurulmaktadır. K 2 tarafından akıllı turizm kullanımı ile ilgili dijital yerli ve dijital göçmen ayrımıyla birlikte şunlar ifade edilmiştir:

“Uçaklarda uçak bileti alıp numaranızı kendimiz seçmiyor muyuz? Bunda bir zorlanma yaşıyor musunuz? Belki üst yaş grubu misafirler biraz zorlanacaktır. Sonuçta son zamanlarda onlar teknolojiye çok ayak uyduran bir kesim oldular. Mecburen cep telefonlarından dünyayı takip ettiler, işte Instagram olsun, Facebook olsun, Twitter olsun artık onların hayatına girdi esasında yani benim 75 yaşında babam var. Gayet güzel Twitter kullanıcısı. Tamam o yüksekokul mezunu ama teknolojiyi kullanan ortaokul mezunu arkadaşları da var içinde. Yani bu eğitimle alakalı değil bence ilgiyle alakalı, ne kadar teknolojiyi benimsediğiniz ile alakalı. Kimi insanlar var. Bazı otel sahibi kişiler, üniversite mezunu ama cep telefonunda sadece numaralara basıyor, başka hiçbir şey kullanmıyor. Bu tamamen ilgi ile alakalı bir şey. Ben kendim olarak zorlanmıyorum ama insanların da dediğim gibi ilgi alanıyla ilgili. Misafirlerimizin de zorlanacağını zannetmiyorum. Yani tamamen arz talep meselesi bu, kişinin kendi arz talep meselesi. Eğer istiyorsa böyle bir şeye ilgi gösteriliyorsa zaten öğrenecektir ama “ne gerek var” diyen bir kişiye siz istediğiniz olanakları sağlayın o bu teknolojiyi kabul etmeyecektir zaten.” (K 2)

Otel yöneticileri kademesinde durum değerlendirildiğinde dijital yerli yöneticilerin dijital göçmen yöneticilere nazaran teknoloji kullanımlarında daha başarılı oldukları ve aslında yeni teknolojilere daha kolay adapte oldukları görülmektedir. Ancak her iki grup için yaşanan bazı zorluklar mevcut olmaktadır. Yaşanan zorluklarla ilgili K 3 ve kullanılan sistemler ile ilgili K 4 tarafından şunlar ifade edilmiştir:

“Yani benim anladığım pandemi ile beraber aslında birçok firmanın birçok işletmenin cesaret edemediği dijital dönüşüm zorunlu bir hale geldi. Çünkü insanlar birbirini göremedi. Yani biz bu otelde çoğunlukla cooperate (birlik şeklinde) çalışıyoruz. Cooperate şirketlerde bir şekilde tabi ki toplantı yapmaya mecburlar. Belirli dönemlerde periyotlarda... ve bunları yüz yüze gerçekleştiremediklerinden bu sefer dijital olarak birleşerek toplantı yapmaya başladılar. Dezavantajlı yönleri bu hibrit sistemin aslında teknik ekipman altyapı kısmıyla alakalı çünkü eşzamanlılık özellikle uluslararası toplantılarda çok kolay sağlanamıyor. Altyapı kursanız da bir şekilde yüz yüze katıldığınız canlı toplantılarda olduğu gibi iletişim akışını gerçekleştiremiyorsunuz. Bizim yaşadığımız zorluklar açıkçası bunlar oldu. Bize zaman zaman şikayetler gelmişti. Ne kadar çok son dönemin teknolojilerini kullansak da teknik ekipman olarak eksikiz. Örneğin kullandığımız Teams vb. toplantılarını çok güzel gerçekleştiremedik gibi dönüşler almıştık. Dolayısıyla otelin içerisinde operasyonda kullandığımız dijital araçların yanı sıra benim aklıma ilk yaşanan zorluk açıkçası bu geldi Otelin dolayısıyla pandemiye dijitalleşmesi açısından bu şekilde sıkıntılar yaşadık. Ardından genelgenin izin verdiği müddetçe yüz yüze toplantılar da yapılmaya başlandı. O zaman firmalarda ciddi ilerlemeler de kaydettik.” (K 3)

“Zaten opera sistemini kullanıyoruz. Bu check-in check-out işlemleri esnasında uygunluğu hangi odanın dolu, hangi alanın kirli, hangi alanın boş olduğu önceden görülebiliyor. Farklı otelcilik sistemlerini bir arada kullanıyoruz. Yani teknolojiyi elimizden geldiğince entegre ettik.” (K 4)

Bir otelin faaliyet alanı, yaşanan zorluklar, yöneticilerinin teknolojiye adaptasyonu ve akıllı turizm algılarını etkilemektedir. Bir şehir oteli ele alındığında iş dünyasından insanlar ağırlandığı için teknoloji ile daha yakından ilgili olduğu söylenebilir. Çalışmada katılımcılardan gelen bir başka görüşe göre yaşanan zorluk olmadığı aksine tüm jenerasyonlar için kolaylıklar sağlandığı belirtilmektedir. K 5 tarafından verilen ifadeler bu görüşü kanıtlar niteliktedir.

“Benim şu ana kadar karşılaştığım bir zorluk olmadı. Aksine bu işte COVID 19 pandemisi sebebiyle bu platformları geçiş eskisinden çok daha kolay oldu. Çünkü insanlar çok çabuk alıştı. Bu duruma biz daha çok iş oteli (şehir oteli) olduğumuz için bu tarz platformlara uzak insanlarla çalışmadık. Dolayısıyla şuan

aklıma gelmiyor ama artık zaten acenteler de buna çok ayak uydurduğu için acentelerde bunları yönetebilen insanlar aracılık yapıyor. Biz acentelerle bile çevrim içi platformlar üzerinden konuşuyoruz.” (K 5)

5.3. Akıllı Turizmin Dezavantajları

Teknolojiyi kullanmak hayatı kolaylaştırır. Öyle ki ister dijital yerliler ister dijital göçmenler olsun tüm çalışan ve yöneticiler dijital dünyaya adapte olmuş durumdadır. Çalışmanın sonuçları göz önünde bulundurulduğunda katılımcılar değişik kuşaklardan olmasına rağmen akıllı turizm hakkında bilgi sahibi ve otellerinde bu teknolojileri kullanır durumdadırlar. Ancak her yenilik gibi teknoloji de kötü yönde kullanılırsa dezavantaja dönüşebilir. Dijital yerlilerin yeni teknolojileri çokça kullanıyor olması, kişiler arasındaki duygusal bağları etkileyerek bir dezavantaj oluşturmaktadır. Konu dijital göçmen olan K 6 tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“Bende değişik kuşaklardan çocuklar var. Kızım 30 yaşında, küçük oğlum 13 yaşında, arada büyük bir fark var, dört tane çocuğum var. Hepsi farklı teknolojik konuları yakaladılar. Bir araya geldiğimiz zaman bazen bakıyorsunuz başka odalardan birbirlerine mesaj atıyorlar. Aslında bana kalsa çok iyi bir şey değil bu. Bu arkadaşlık bağlarını, duygusal bağları, aile bağlarını, akrabalık bağlarını ortadan kaldırıyor.” (K 6)

Hizmet sektörü emek yoğun bir sektördür. O yüzden insan sistemden çıkarılıp sadece teknolojik araçlar kullanıldığında duygusal bir eksiklik hissedilebilmektedir. Özellikle dijital göçmen olarak nitelendirilen grup bu durumdan daha fazla etkilenmektedir. Bu bağlamda dijital göçmen olan K 7 tarafından yine bir duygu eksikliğinden bahsedilerek, otellerde hizmetin sadece teknolojik araçlarla verilmesinin dezavantajlı bir duruma dönüşebileceği dile getirmiş ve şunlar ifade edilmiştir:

“Yüz yüzenin yerini hiçbir şey alamaz. Temassız check-in ya da register formu otomatik imzalatma gibi teknolojiler kullanılabilir ancak birebir insan ilişkisi olmazsa duygudan yoksun olunur. Teknolojinin artıları ve eksileri vardır. İyi yönde kullanırsanız faydalı, kötü yönde kullanırsanız zararlı olmaktadır. Örneğin; hesapların kopyalanması ya da sahte rezervasyon siteleri gibi...” (K 7)

Otellerde akıllı turizm uygulamalarının kullanılması ile ilgili, dijital yerli olarak K 4’ün yorumları yine duyguyu kaybetme odaklı olmuştur. Bu bağlamda dijital yerliler ile dijital göçmenlerin akıllı turizmin dezavantajları ile ilgili algıları aynı noktada oluşmaktadır.

“Akıllı turizm bence bir noktaya kadar çok güzel, işlerimizi kolaylaştırıyor. Ben, Japonya’da, Çin’de birkaç otel görseli görmüştüm, video seyrettim. Örneğin check-in bile robotlar tarafından yapılıyor. O derece teknoloji kullanımı beni tedirgin eder. Çünkü mesela bir görüntülü görüşme yaptım. Çevrim içi olarak da görüşmelerimizi yapıyoruz. Yüz yüze görüşme kadar etkili olmadığını söyleyebilirim. Çevrim içi görüşmeden sonra toplantı talebi oldu firmamın. Yani bu şu anlama geliyor. Yüz yüze görüşme kesinlikle çevrim içinin yerini almıyor. Öyle olduğu için robotlar akıllı teknolojiler... Evet belli bir noktaya kadar güzel ama bir noktadan sonrası bence artık insanların yerini alma noktasında keyifli değil o kadar da. Çünkü duyguyu yitirmekteyiz” (K 4)

Akıllı turizmin dezavantajlı yönleri değerlendirildiğinde en çok kodlanan sözcüklerden biri de personelde azalma olmuştur. Geçmişte yaşanan gelişmeler sonucu her dönemde yeni meslekler ortaya çıkmıştır. Bahsedilen yeni meslekler bir kısım personelin işlerini elinden almıştır diye düşünülse de aslında, işgörenler yeni yetkinliklerle donatılarak farklı alanlarda yeni işlere yönlendirilmiştir. Bu konuda personelde azalma olacağını düşünen ve bunu bir dezavantaj olarak nitelendiren Katılımcı 2 tarafından konu şu şekilde ifade edilmiştir:

“Aslında, son zamanlarda, gelişen dünyaya ayak uydurmamız gereken bir teknolojik gelişme. Fakat ne kadar çok teknoloji ve akıllı hizmetler artarsa personel istihdamı konusunda da o kadar çok azalmaya gidilebileceği için doğru yönde kullanılmazsa eğer tehlikeli bir tarafa da gidebileceğini düşündüğüm bir sistem açıklaması.” (K 2)

Akıllı turizmin algısı dezavantajlı olunan noktalar tarafından etkilenmektedir. İstihdamda yaşanabilecek zorluklar ile ilgili dijital yerli olan K 3 tarafından şunlar ifade edilmiştir:

“Belki istihdam açısından dezavantajlı olabilir. Arabalar üretilmeye başladığında yürüyen bantla birlikte araba imal etmeye başlayan Ford için tamamen el yordamıyla ama banttan çıkan her şey şu anda tamamen robotlarla çıkıyor. O işgörenler, şu anda nerede çalışıyor bilmiyorum ama mutlaka bir insan kaybı oluyor. Aynı durum oteller için de belki geçerli olabilir.” (K 3)

Hazarhun ve Yılmaz (2021: 1914) yapmış olduğu çalışmada dezavantajlı ve otel işletmelerine zarar veren yönleri şu şekilde sıralamıştır: gizlilik ihlali, güvenlik sorunu, enerji bağımlılığı, işsizlik, yaşlı müşteri kaybı ve kullanım zorluğu. Çalışmada kodlanan dezavantajlar ile örtüşen noktalar bulunmaktadır. Bu da literatür ile yapılan çalışmanın aynı yönde bulgulara sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

5.4. Akıllı Turizm Kavramı

Akıllı turizm kavramının İzmir ili merkezindeki beş yıldızlı otel işletmeleri yöneticileri tarafından nasıl tanımlandığı, akıllı turizmin yine aynı yöneticiler tarafından nasıl algılandığı ile ilgili önemli kanıtlar sunmaktadır. Kavram tanımlanırken, teknoloji kullanımı şeklinde ifade edilen sözcük grubu, hem kavramı tanımlayan literatür incelemelerinde hem de çalışmaya konu olan katılımcıların görüşlerinde odak nokta olmuştur. Akıllı teknolojilerin kullanımı akıllı turizm kavramını tanımlayan sözcük grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda akıllı turizm algısı, dijital yerli ve dijital göçmen iki nesil yönetici için de teknoloji sözcüğünde birleşmektedir. K 1 tarafından konuyla ilgili şunlar ifade edilmiştir:

“Bence akıllı turizm akıllı teknolojilerin kullanımı ile kavramsal olarak açıklanabilir. Biz akıllı teknolojileri daha çok giriş esnasında resepsiyonda kullanıyoruz. Tabi dediğim gibi yaşlı misafirleri buna adapte etmekte zorlanıyoruz. Onlara, eski düzen olarak tabir edebileceğimiz kağıt kalemle, “buyurun oturun lobi alanında” şeklinde servis veriyoruz. Formu doldururken içecek ikramında bulunuyoruz. O biraz zaman kaybına neden oluyor.” (K 1)

Akıllı turizmin kullanımı yöneticiler için bir nebze aynı olsa da kullanıcılar için kuşaklar arasında farklı algılandığı göz önünde bulundurulduğunda K 1 için dijital göçmen diye tanımlanan kuşağın eski usul hizmet talep ettiği belirtilmektedir.

“Akıllı teknolojilerin kullanılması akıllı turizm olarak tanımlanabilir. Örneğin; housekeeping (kat hizmetleri) departmanımızda oda temizliği konusunda ilgililere anında ulaşmak konusunda onların da otomatik olarak oda durumlarını işlediklerinden biz de odalar anında temiz mi değil mi, arızalı mı bunları çok rahat görebiliyoruz. Eskiden formlarla bu işler halledilirdi. Turizm bilen insanlar bunu çok iyi bilir. Formlar düzenleniyor, teknik arıza formları... Artık bunlar tamamen kalktı. Bilgisayar tarafından çok rahat bir şekilde izlenebiliyor aynı zamanda. Yiyecek içecekler de öyle... eskiden fişlere yazılan siparişler şu anda artık bilgisayara işlenmiş ve otomatik olarak fiş olarak çıkmakta ve misafirlere sadece bir imza atmak kalıyor. Bu kolaylık tabii ki.” (K 2)

Teknoloji ile tanımlanan akıllı turizm kavramı, kendi başına karar alınabilen bir sistem olarak da göze çarpmaktadır. Akıllı sistemler kavram olarak teknoloji ile anıldığında kolaylık sözcüğünde de atıf yapılmaktadır. Bu bağlamda hız, teknoloji, kolaylık gibi kavramlar bir bütün olarak akıllı turizmi ifade etmektedir. Tüm sözcükler arasında bir bağlantı söz konusu olmaktadır. K 3 tarafından akıllı turizm kavramını şu şekilde ifade edilmiştir:

“Akıllı sistemler...Sizin verdiğiniz bütçe doğrultusunda kendi başına kararlar alabilen bir sistem kullanıyoruz örneğin. Sizin günlük iptallerinizin ve gruplardaki iptallerinizin kaydını veriyor. Bunun yanı sıra overbook dediğimiz fazladan rezervasyonla ilgili kararları da veriyor.” (K 3)

Literatü incelendiğinde Çolak ve Karakan’a (2021; 169) göre de akıllı turizm, turizm deneyimlerinin teknoloji ile bütünleştirildiği bir yapı olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda akıllı turizm, akıllı teknoloji kavramıyla tanımlanmaktadır.

6. Sonuç

İzmir ili merkezinde bulunan beş yıldızlı otellerin akıllı turizm algılarını ölçmeyi hedefleyen ve dijital yerli/dijital göçmen arasındaki farklılıkları değerlendirmeyi amaçlayan çalışma sonuçlarına göre İzmir ili merkezindeki beş yıldızlı otellerde akıllı turizm kavramı hakkında farkındalık olduğu ancak henüz tamamen dijitalleşmenin gerçekleştirilmediği sonucu ortaya konmuştur. Aslında tamamen insansız bir otelin duygudan yoksun olabileceği ve bunun çok da istenen bir durum olmadığı ortaya çıkmıştır. Hizmet sektörü doğası gereği insan ilişkilerinin önemli olduğu bir sektördür ve bu nedenle de insan unsurunun tamamen süreçten kaldırılmaması gerekmektedir. Akıllı turizmin nasıl algılandığı ile ilgili elde edilen temel sonuçlara göre kolaylık, hız, teknoloji ve müşteri memnuniyeti algılarına odaklanıldığı görülmektedir. Nitekim, akıllı turizm kullanımı hız ve kolaylık sağlamakta, otellerde teknolojinin kullanılmasına öncü olmakta ve sonuçta elde edilen müşteri memnuniyeti olarak ortaya çıkmaktadır.

2020 yılında Eskişehir’de gerçekleştirilmiş ve bu çalışmayı destekleyecek sonuçlara sahip olan diğer bir bilimsel çalışma da, akıllı turizmin Eskişehir’de yatırım ve gelişme aşamasında olduğu sonucuna ulaşılarak tamamlanmıştır (Kafa vd., 2020: 2774). Bahsi geçen çalışmada Eskişehir ilindeki algı ölçülmüştür. Çalışmanın, bu çalışmadan farkı, akıllı turizm algısının İzmir ili merkezi sınırlarında incelenmiş ve dijital yerli ile dijital göçmen kavramlarıyla birlikte değerlendirilmiş olmasıdır.

Çalışma gerçekleştirilirken, tamamen akıllı teknoloji kullanan otellerin İzmir merkezindeki beş yıldızlı otellerin içinde henüz olmaması, Türkiye’de Turizm ve Otelcilik sektörünün dijitalleşmeye uzak durması ve insan emek faktörünün bu sektörde önem arz etmesi, görüşme yapılan büyük otel işletmelerinin yöneticilerinin bilgi verirken kısıtlı bilgi verme eğiliminde olmaları, ihtiyaç duyulan bilgiye ulaşmanın zorluğu gibi bazı kısıtlılıklar ortaya çıkmıştır.

Çalışmada aynı zamanda literatürde ilk kez dijital yerli ve dijital göçmen olarak adlandırılan iki nesil bakımından akıllı turizm algıları karşılaştırılmıştır. Bu bakımdan çalışmanın özgün bir nitelik taşıdığı düşünülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre her ne kadar dijital yerlilerin akıllı turizme adaptasyonu daha hızlı olsa da dijital göçmen olarak adlandırılan otel yöneticilerinin de teknoloji adaptasyonu oldukça yüksektir. Tabi ki bazı zorluklar yaşanmaktadır ancak bunlar aşılmayacak sorunlar değildir. Çalışmada otel müşterileri hakkında da bazı görüşler dile getirilmiştir. Özellikle baby-boomer adı verilen nesle (60 yaş ve üzeri) otel işletmelerinde robotlarla hizmet edilemeyeceği ortaya konmuştur. Çünkü bahsedilen yaş grubu sohbet ederek hizmet almak istemektedirler. Ancak içinde yaşadığımız devri bir geçiş süreci olarak değerlendirdiğimizde ilerleyen zamanda belki insansız bir otel hizmeti dijital göçmenler için de cazip gelebilecektir.

Sonuç olarak İzmir ilinin (merkezdeki beş yıldızlı oteller dikkate alındığında) akıllı turizm sistemlerine çok da uzak olmayan şehirlerden biri olduğu belirlenmiştir. Beş yıldızlı oteller kavram olarak akıllı turizme uzak değildir ancak ihtiyaçlar göz önünde bulundurulduğunda akıllı sistemler yaklaşık % 40-50 düzeyinde kullanılmaktadır. Genel olarak geçiş aşamasında olan akıllı turizm kavramı, özelde İzmir ili merkezinde de gelişim aşamasındadır. Bunun nedeni teknoloji maliyetlerinin yüksek oluşu ve hizmet sektörünün daha az teknoloji kullanma yönündeki tavrı olarak göze çarpmaktadır. Akıllı sistemlerin, İzmir ili merkezinde bulunan beş yıldızlı otellerde en çok kullanıldığı bölüm, resepsiyon ve rezervasyondur. Tüm gelişme ve farkındalığa rağmen yine de akıllı turizmin belirlenen bölgede halen yeterli düzeyde kullanılmadığı görülmektedir. Nitekim yöneticiler akıllı turizmi kullanmanın ve insan unsurunun sistemden çıkarılmasının çok da sağlıklı olmayacağı görüşündedir. Öte yandan, COVID-19 pandemisi tüm sektörleri etkilediği gibi başta konaklama faaliyetleri olmak üzere tüm turizm hizmetlerini de etkilemiş ve akıllı teknolojilerin uygulanmasının önemini gözler önüne sermiştir. Pandemi sonrasında turizm işletmelerinin teknolojik eksiklikleri ve akıllı uygulamalara adaptasyonu ile ilgili çalışmalar yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Yönetimsel açıdan değerlendirildiğinde akıllı turizm yöneticilere karar verme sistemleri sayesinde destek sağlamaktadır. Sistemler pahalı olduğu için ekonomik olarak bu sistemlerin desteklenmesi ve ihtiyaçlar doğrultusunda kullanımı da önem arz

etmektedir. Yeni teknolojilere çalışan düzeyindeki direnç ise eğitim ve yönetimin desteği ile aşılabilecektir.

Çalışma keşifsel bir çalışmadır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışma İzmir ili merkezindeki beş yıldızlı otellerde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda ileriki çalışmalar farklı yöntemler kullanılarak Türkiye çapına genişletilerek gerçekleştirilebilir. Akademik olarak çalışılmak istendiğinde farklı ölçekler kullanılarak nicel bir çalışma da gerçekleştirilebilir. Nispeten yeni olan konu güncelliğini yitirmeyen bir konu olarak akademik alanda her dönemde çalışılabilir. İçerik bakımından güncellemelere ihtiyaç duyularak çeşitli zamanlarda sürecin hangi yöne evrildiği, akademik bir araştırma konusu olarak sunulabilir. Bir diğer öneri, konunun sadece yönetici basamağı olarak değerlendirilmeyip, tüm çalışanları içeren bir çalışma şeklinde yapılabileceği yönündedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Autry A. J., Berge Z, (2011), Digital natives and digital immigrants: getting to know each other, *Industrial and Commercial Training*, 43 (7), s.460 - 466
- Bahar, M., YÜZBAŞIOĞLU, N., ve Topsakal, Y. (2019). Akıllı Turizm ve Süper Akıllı Turist Kavramları Işığında Geleceğin Turizm Rehberliğine Bakış. *Journal of Travel and Tourism Research*, (14), s.72-93.
- Baş, Ş.(04.06.2020). Dijital Çağa Yabancı Mısınız? Dijital Göçmen Misiniz Yoksa Yerli Mi? <https://tr.linkedin.com/pulse/dijital-%C3%A7a%C4%9Fa-yabanc%C4%B1-m%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1z-g%C3%B6%C3%A7men-misiniz-yoksa-yerli-%C5%9Fule-ba%C5%9F> (Erişim Tarihi: 12.02.2022)
- Bennett, S., Maton, K., ve Kervin, L. (2008). The 'digital natives' debate: A critical review of the evidence. *British journal of educational technology*, 39(5), s.775-786.
- Bilgiç, H. G., Duman, D., & Seferoğlu, S. S. (2011). Dijital yerlilerin özellikleri ve çevrim içi ortamların tasarlanmasındaki etkileri. *Akademik Bilişim*, 2(4), s.257-263
- Binbaşıoğlu, H. (2020). Akıllı turizm üzerine bibliyometrik bir literatür taraması. *journal of tourism and gastronomy studies*. 8(4), s.2528-2847
- Buhalis, D., ve Amaranggana, A. (2015). Smart tourism destinations enhancing tourism experience through personalisation of services. In *Information and communication technologies in tourism 2015*, Springer, Cham, s.377-389
- Çelik, P., ve Topsakal, Y. (2017). Akıllı turizm destinasyonları: Antalya destinasyonunun akıllı turizm uygulamalarının incelenmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(3), s.149-166.
- Çolak, O., ve Karakan, H. İ. (2021). Akıllı Otel Uygulamaları ve Bu Uygulamalar Hakkında Yönetici Görüşleri: Gaziantep İli Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), s.168-184.
- Duran, G., ve Uygur, S. M. (2019). Akıllı Turizm Destinasyonları Kapsamında Ankara'nın Akıllı Turizm Uygulamalarına Yönelik Bir Araştırma, 3. Uluslararası Turizmin Geleceği Kongresi: İnovasyon, Girişimcilik ve Sürdürülebilirlik Kongresi.

- Erdem, A.(2021). Dijitalleşen dünyada Turizm 4.0: Akıllı turizm destinasyonu oluşturmada Şanlıurfa için bir model önerisi. Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı
- Gökalp, E., ve Eren, P. E. Akıllı teknolojilerin turizm ve otelcilik sektöründe uygulanması
- Gretzel, U., Reino, S., Kopera, S., ve Koo, C. (2015). Smart tourism challenges. *Journal of Tourism*, 16(1), s.41-47.
- Gretzel, U., Sigala, M., Xiang, Z., ve Koo, C. (2015). Smart tourism: foundations and developments. *Electronic markets*, 25(3), s.179-188.
- Hazarhun, E., ve Yılmaz, Ö. D. (2021). Geleceğin Otellerine Günümüzden Bakış: Bir Senaryo Analizi (A View of the Future). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(3), s.1901-1931.
- Hunter, W. C., Chung, N., Gretzel, U., ve Koo, C. (2015). Constructivist research in smart tourism. *Asia Pacific, Journal of Information Systems*, 25(1), s.103-118.
- İlgaz B. (09.08.2021) Robot Aşçılı Akıllı Turizm. <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/antalya/robot-ascili-akilli-turizm-41869165> (Erişim Tarihi: 12.02.2022)
- Joiner, R., Gavin, J., Brosnan, M., Cromby, J., Gregory, H., Guiller, J., ... ve Moon, A. (2013). Comparing first and second generation digital natives' Internet use, Internet anxiety, and Internet identification. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(7), s.549-552.
- Jeong, M., ve Shin, H. H. (2020). Tourists' experiences with smart tourism technology at smart destinations and their behavior intentions. *Journal of Travel Research*, 59(8), s.1464-1477.
- Kafa, N., Arıca, R., & Gök, N. S. (2020). Akıllı turizm araç ve uygulamalarına ilişkin turizm işletmesi yöneticilerinin görüşleri: Eskişehir üzerine nitel bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), s.2774-2787.
- Kincl, T., ve Štrach, P. (2021). Born digital: Is there going to be a new culture of digital natives?. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 31(1), s.30-48.
- Koo, C., Park, J., & Lee, J. N. (2017). Smart tourism: Traveler, business, and organizational perspectives. *Information and Management*, 54(6), s.683-686.
- Kuşat, N. (2011), Küreselleşen dünyada turizm sektörü: Bilgi iletişim teknolojileri ve rekabet gücü, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 3 (5): s.114-138.
- Lee, P., Hunter, W. C., ve Chung, N. (2020). Smart tourism city: Developments and transformations. *Sustainability*, 12(10), s.3958, ss.1-15.
- Mehraliyev, F., Choi, Y., ve Köseoglu, M. A. (2019). Progress on smart tourism research. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*.10(4), s.522-538
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants part 2: Do they really think differently?. *On the horizon*, 9(5), s.1-6
- Prensky, M. (2004). The Emerging Online Life of the Digital Native: What they do differently because of technology, and how they do it, *The Emerging Online Life Of The Digital Native*. 7(2008), s.253-263.
- Prensky, M. (2009). H. Sapiens Digital: From Digital Immigrants and Digital Natives to Digital Wisdom, <http://www.wisdompage.com/Prensky01.html>, (Erişim Tarihi: 12.02.2022).
- Sağlık Bakanlığı, COVID-19 Nedir? <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (Erişim Tarihi: 11.06.2022)
- Tapscott, D. (1998). *Growing up digital: The rise of the net generation*. New York: McGraw-Hill.

-
- Tapscott, D. (2009). *Grown up digital: How the net generation is changing your world*. New York: McGraw Hill.
- Topsakal, Y. (2018). Akıllı Turizm Kapsamında Engelli Dostu Mobil Hizmetler: Türkiye 4.0 için Öneriler. *Journal of Tourism Intelligence and Smartness*, 1(1), s.1-13.
- Wang, Emily; Myers, Michael D; ve Sundaram, D., (2012), Digital Natives and Digital Immigrants: Towards A Model Of Digital Fluency ECIS 2012 Proceedings. 39. <https://aisel.aisnet.org/ecis2012/39> (Erişim Tarihi: 03.02.2022)
- Yalçınkaya, P., Atay, L., & Karakaş, E. (2018). Akıllı turizm uygulamaları. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*. 2(2), s.34-52
- Yıldız, K. A. (2012). Dijital yerliler gerçekten yerli mi yoksa dijital melez mi. *International Journal of Social Science*, 5(7), s.819-833.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 967-981, doi 10.11616/asbi.1092983

Müşteri Şikâyetlerinin Müşteri Sadakati Üzerinde Etkisinde Şikâyet Yönetiminin ve Müşteri İlişkileri Yönetiminin Aracı Rolü

The Mediator Role of Complaint Management and Customer Relationship Management in the Impact of Customer Complaints on Customer Loyalty

Tevfik Şükrü YAPRAKLI¹ , Muhammet MUTLU²

Geliş Tarihi (Received): 24.03.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 18.09.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bu çalışmadaki amaç, müşteri şikâyetlerinin müşteri sadakati üzerindeki etkisinde şikâyet yönetiminin ve müşteri ilişkileri yönetiminin aracı rolü olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Erzurum'da ikamet eden 18 yaş üzeri bireylere anket uygulanarak 425 veri elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılarak aracılık analizi yapılmıştır. Yapılan aracılık analizi ile müşteri şikâyetlerinin müşteri sadakati üzerinde etkisinde şikâyet yönetiminin ve müşteri ilişkileri yönetiminin aracılık rolü olduğu sonucu elde edilmiştir. Müşteri şikâyetlerinin müşteri sadakati üzerinde etkisinde şikâyet yönetiminin ve müşteri ilişkileri yönetiminin aracılık ve sıralı aracılık etkisinin ele alınıp incelendiği çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu çalışma, bu özelliğinden dolayı diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müşteri Şikâyeti, Şikâyet Yönetimi, MİY, Müşteri Sadakati

&

Abstract: The aim of this study is to distinguish whether complaint management and customer relationship management have a mediator role on customer complaint impact on customer loyalty. In line with this purpose, 425 data were obtained by applying surveys to individuals over the age of 18 residing in Erzurum. For data analysis, SPSS pocket program was used and mediator analysis was applied. Reached conclusions with the conducted mediator analysis that complaint management and customer relationship management have a mediator role in the impact of customer complaints on customer loyalty. No academic studies have been found in which the mediator and sequential mediator effects of complaint management and customer relationship management on the impact of customer complaints on customer loyalty have been examined. This study differs from other studies due to this feature.

Keywords: Customer Complaint, Complaint Management, CRM, Customer Loyalty.

Atıf/Cite as: Mutlu, M., Yapraklı, Ş. (2022). Müşteri Şikâyetlerinin Müşteri Sadakati Üzerinde Etkisinde Şikâyet Yönetiminin ve Müşteri İlişkileri Yönetiminin Aracı Rolü. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 967-981. doi: 10.11616/asbi.1092983

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

Jel Codes: M30, M31, M39

¹ Prof. Dr., Tevfik Şükrü Yapraklı, Erzurum Atatürk Üniversitesi, sukruyaprakli@atauni.edu.tr.

² Arş. Gör., Muhammet Mutlu, Erzurum Teknik Üniversitesi, muhammet.mutlu@erzurum.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Firmalar için hedef tüketici ihtiyaçlarını ve isteklerini belirleyerek tatmin etmektir. Müşteri memnuniyetinin artması, firmalar için pazar paylarını ve kârlılıklarını artırmada avantaj sağlarken (Halstead, 2002:1) müşterilere başarısız bir şekilde mal ve hizmetlerin sunulması, müşterilerde hem öfke hem de memnuniyetsizlik oluşturarak (Bougie, Pieters ve Zeelenberg, 2003:377) şikâyetlerini dile getirmelerine neden olabilmektedir (Angelova ve Zekiri, 2011: 243).

Müşterilerin yapmış olduğu şikâyetler, aslında firmalar için çok önemli fırsatlar sunmaktadır (Özbek, 2021: 2). Şikâyetlerden elde edilen verilerle daha etkili bir şekilde, sorunlar çözüme ulaştırılarak (Cho, Im, Hiltz ve Fjermestad, 2002) üretim ve hizmet kalitesi artırılıp (Özbek, 2021: 2) daha büyük problemlere neden olmadan firmalar müşterilerini elde tutma ve korumaya devam edebilmektedirler (Alabay, 2012: 143).

Şikâyetler için olumsuz ağızdan ağıza iletişimin bir şekli olduğu ifade edilmektedir (Einwiller ve Steilen, 2015: 196). Firmalar tarafından memnuniyetsizliğe uğratılan müşterilerin şikâyetleri dikkate alınıp çözülmeyişinde, müşteriler tarafından kuruluşa yönelik olumsuz ağızdan ağıza iletişim yapılabilmektedir (Boğa ve Başcı, 2016: 471) Bu durum, firmaların satışlarının azalmasına neden olabilmektedir (Kim, Kim, Im ve Shin, 2003: 352).

Müşteri ilişkileri yönetimi için şikâyet yönetimi, kritik bir öneme sahiptir (Olatunde, Sunday ve Niyi, 2020: 77). Alabay'a göre, şikâyet yönetimi, firmalar için müşterileri elde tutmanın ve sadık müşterilere dönüştürmenin en etkili yollarından birisi olarak kabul edilmektedir (2012: 151). Etkili şikâyet yönetimi teknikleri ile firmalar, memnun olmayan müşterilerinin şikâyetlerine yönelik sunmuş oldukları uygun çözümlerle müşterileri memnun müşterilere dönüştürerek (Halstead, 2002: 1) müşterilerin firma ile olan ilişkilerinin bitirme ihtimallerini azaltabilmektedirler (Álvarez, Casielles ve Martín, 2010: 146). Ayrıca, memnuniyetsizliklerine ya da şikâyetlerine tatmin edici bir yanıt alan müşteriler, hiç şikâyet etmeyenlere oranla daha sadık müşterilere dönüşerek (Avcı ve Doğan, 2018: 136) firmaların satışlarında önemli artış sağlayabilmektedirler (Halstead, 2002: 1).

Bu çalışmadaki amaç, katılımcıların müşteri şikâyetleri, şikâyet yönetimi, müşteri ilişkileri yönetimi, müşteri sadakati değişkenlerine yönelik algılarını ölçmek, müşteri şikâyetlerinin müşteri sadakat üzerinde etkisinin olup olmadığını ve bu etkide şikâyet yönetimi ve müşteri ilişkileri yönetiminin aracı etkisinin olup olmadığını belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, 18 yaş üstü 425 nihai tüketiciden anket aracılığı ile veriler elde edilmiştir. Elde edilen verilerin analizlerinde, SPSS paket programı kullanılarak güvenilirlik analizi, frekans analizi, aritmetik ortalama, açıklayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve aracılık analizi yapılmıştır.

Bu çalışma, beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde giriş, ikinci bölümde çalışmanın konusunu oluşturan müşteri şikâyeti, şikâyet yönetimi, müşteri ilişkileri yönetimi ve müşteri sadakati değişkenleri ele alınarak açıklanmıştır. Üçüncü bölümde, araştırmanın amacı ve örnekleme, modeli ve hipotezleri ile araştırmada kullanılan ölçeklerden bahsedilmiş, dördüncü bölümde ise anket ile elde edilen verilerin analizlerinde kullanılan analiz programı ve yöntemleri ele alınarak elde edilen bulgular sunulmuştur. Çalışmanın son bölümünde ise çalışmada elde edilen bulgular ele alınarak değerlendirme yapılmış ve geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

2. Literatür

2.1. Müşteri Şikâyetleri

Satın alınan mal ve hizmetlerden beklentilerin karşılanamaması şikâyetin başlangıcı olarak ifade edilmektedir (Alabay, 2012: 142). Müşteri şikâyeti, Lam ve Tang (2003: 71)'e göre müşteri memnuniyetsizliğinden kaynaklanan birtakım eylem veya eylemler dizisi, Bell, Mengüç ve Stefani (2004: 116) 'ya ve Alabay (2012: 142)'ye göre olumsuz müşteri geri bildirim, Awwad (2012: 532)'ye göre müşteri ile kuruluş arasındaki bir çatışma, Einwiller ve Steilen (2015: 196) 'ya göre memnuniyetsizliğin ifade edilme yöntemidir.

Müşteriler, beklentilerinin karşılanmadığı ve memnuniyetsizlik duydukları durumlarda, hiçbir şey yapmama veya görmezden gelme, markaları veya tedarikçileri değiştirme, ürünü/hizmeti boykot ederek ve/veya aile ve arkadaşlarını ürünü kullanmamaları konusunda uyarma, yasal yollara başvurma, medyaya şikâyette bulunma, ilgili tüketici derneğine şikâyet etme gibi tepkiler verebilmektedirler (Lam ve Tang, 2003: 71-72).

Müşteriler tarafından yapılan şikâyetler, işletmeler için karşılaşılabilecekleri büyük tehlikeleri işaret eden önemli bir sinyal görevi görerek (Alabay, 2012: 143) firmalara çok önemli fırsatlar sunmaktadır (Özbek, 2021: 2). Şikâyetlerden elde edilen veriler, sorunun çözümünde önemli bir role sahip olmaktadır (Cho, Im, Hiltz ve Fjermestad, 2002). Şikâyetler sonrasında, alınacak önlemlerle müşterilere sunulan üretim ve hizmet kalitesi artırılarak (Özbek, 2021: 2) ve sorunların daha büyük problemlere yol açmadan çözüme ulaştırılması sağlanarak müşterilerin elde tutulması devam ettirilebilmektedir (Alabay, 2012: 143). Müşterilerin problemleri çözülmediği zaman, memnuniyetsiz müşteriler kaybedilebilmekte ve ayrıca bu müşteriler memnuniyetsizliklerini birçok kişiye de aktarabilmektedirler. Müşterilerin problemleri çözülürse ve yapılan şikâyetler dikkate alınırsa, müşteri sadık bir müşteri haline dönüşebilmektedir (Boğa ve Başcı, 2016: 471). Ayrıca, yeni bir müşteri edinmek, mevcut bir müşteriyi elde tutmaktan daha pahalıdır (Enginkaya, 2006: 14). Dolayısıyla, şikâyet davranışları, müşteri sadakati, müşteriyi elde tutma ve kârlılık için kritik öneme sahiptir (Wu, 2013:166)

2.2. Müşteri İlişkileri Yönetimi ve Şikâyet Yönetimi

Müşteri ilişkileri yönetimi (MİY), doğru müşteri kitlesini belirlemede ve hangi müşterilerin kalıcı olup olmayacağına karar vermede yardımcı olmasından dolayı (Zineldin, 2006: 431) organizasyonlar tarafından kabul edilen ve uygulanan (Roberts-Lombard ve du Plessis, 2012: 154) bir takım süreçler ve politikalarıdır (Chalmeta, 2006: 1016). MİY ile firmalar en kârlı müşterilerini belirleme, mevcut müşterilerini elde tutma, maliyetleri azaltarak kârı maksimize etme gibi konularda avantaja sahip olmaktadır (Roberts-Lombard ve du Plessis, 2012: 154; Sofi, Bashir, Parry ve Dar, 2020). MİY 'in ana hedefleri arasında doğru zamanda, doğru kanaldan, doğru ürün veya hizmetle doğru müşteriyi hedeflemek ve müşteri kârlılığı ve sadakati oluşturmak (Nyadzayo ve Khajehzadeh, 2016: 263) müşteri ihtiyaçlarını zamanında karşılamak, müşterilerle güçlü ve uzun vadeli ilişkiler kurmak ve işletme kârını artırmak yer almaktadır (Wu ve Li, 2011: 263).

Müşteri ihtiyaçları belirlemeye yönelik, müşterilerden elde edilen bilgiler, MİY'in temeli olarak görülmektedir (Maurer ve Schaich, 2011: 500). MİY, firmalara, müşteriler hakkında daha fazla bilgi sahibi olma, ürün ve hizmetleri müşterilerin ihtiyaçlarına göre uyarılma, müşterilere daha kişisel hizmetler sunma gibi konularda yardımcı olmaktadır (Sofi, Bashir, Parry ve Dar, 2020).

Müşteri ilişkileri yönetiminde, şikâyet yönetimi, kritik bir öneme sahiptir (Olatunde, Sunday ve Niyi, 2020: 77). Şikâyet yönetimi, müşterileri elde tutmanın ve sadık müşterilere dönüştürmenin en etkili yollarından birisi olup (Alabay, 2012: 151) müşterilerin gözünde bir firmanın güvenilirliğini sağlamak, müşteri ve firma arasında olan anlaşmazlıkları çözmek ve hizmetleri iyileştirmek (Cho, Im, Hiltz ve Fjermestad, 2002; Filip, 2013: 273) memnun olmayan müşterileri memnun etmek için oluşturulan süreçleri ve eylemleri barındırmaktadır (Olatunde, Sunday ve Niyi, 2020: 78).

Şikâyet yönetimi ile müşteri memnuniyetsizliğinin altında yatan nedenler firmalar tarafından araştırılmaktadır (Lee ve Lee, 2006: 68). Firmalar, etkili şikâyet yönetimi teknikleri ile memnun olmayan tüketicilerin şikâyetlerine uygun çözümler sunarak, memnuniyetsiz müşterileri memnun müşterilere dönüştürüp elinde tutabilmekte ve pazar payını koruyabilmektedirler (Halstead, 2002: 1). Eğer, firmalar tarafından şikâyetler tatmin edici bir şekilde yönetilirse, müşterinin firma ile olan ilişkisinin bitirme ihtimali daha düşük olmaktadır (Álvarez, Casielles ve Martín, 2010: 146). Dolayısıyla, müşteri şikâyet yönetimi, hizmet kalitesinin artırılması, müşteri memnuniyetinin sağlanması, müşteri bağlılığının oluşturulması ve müşteri ilişkilerinin yönetilmesinde son derece önemli olup, firmalar tarafından titizlikle uygulanmalı ve sürdürülmelidir (Yılmaz ve Ari, 2017: 68).

Günümüzde, birçok firma, müşterilerinden şikâyet aldıklarını kabul etmemekte veya şikâyetlere geçici bir çözüm sunarak tamamen görmezden gelmektedirler (Faed, Hussain ve Chang, 2014: 34). Ancak, müşteri şikâyetleri önemsenmediğinde, müşterilerin firmalara olan güveninde düşüş, firmaya yönelik olumsuz ağızdan ağıza iletişim ve kalıcı olarak müşteri kaybı gibi zararlı sonuçlara neden olabilmektedirler (Yavas, Karatepe, Babakus ve Avcı, 2004: 32). Dolayısıyla, MİY firmalar için olumlu ağızdan ağıza iletişim oluşturmak ve olumsuzun etkisini sınırlamak için etkili bir strateji olarak firmaların müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati ve olumlu ağızdan ağıza iletişime sahip olmalarında yardımcı olmaktadır (Sofi, Bashir, Parry ve Dar, 2020).

2.3. Müşteri Sadakati

Müşteri sadakatini elde etme, herhangi bir organizasyonun muhtemelen en iyi başarı ölçütlerinden birisi olup (Nyadzayo ve Khajehzadeh, 2016: 263) firmaların uzun dönemli hedeflerinin önemli bir parçasıdır (Kim, Lee ve Mattila, 2014: 889). Müşteri sadakatini tanımlamak için hem tutumsal hem de davranışsal ölçümler kullanılmaktadır. Tutumsal açıdan müşteri sadakati, bir firma ile var olan ilişkiyi sürdürmek için özel bir istek olarak tanımlanırken, davranışsal bir bakış açısıyla ise bir alıcının belirli bir kategoride yer alan aynı ürünü veya hizmeti seçme davranışının alıcı tarafından o kategorideki yapılan toplam satın alma sayısına oranı olarak ifade edilmektedir (Yang ve Peterson, 2004: 802). Müşteri sadakati, bir müşterinin hizmete, ürüne, markaya ya da işletmeye müşteri olma sıklığı olarak da ifade edilmektedir (Alabay, 2012: 142).

Sadık müşteriler, firmaların pazarlama maliyetlerini düşürmelerine ve etkin bir şekilde pazar payını artırmalarına yardımcı olmaktadır (Nyadzayo ve Khajehzadeh, 2016: 263). Sadık müşteriler, firmaların hatalarına karşı daha toleranslı, olumsuz ağızdan ağıza iletişim yayma olasılıkları daha düşük müşterilerdir (Kim, Lee ve Mattila, 2014: 889).

Memnuniyetsizliklerine ya da şikâyetlerine tatmin edici bir yanıt alan müşteriler, hiç şikâyet etmeyenlere oranla daha sadık müşteriler haline gelerek (Avcı ve Doğan, 2018: 136) firmaların satış oranlarını olumlu yönde etkileyebilmektedirler (Halstead, 2002: 1). Müşteri memnuniyeti, müşteri şikâyeti ile ters orantılı iken, müşteri sadakati ile doğru orantılı olup müşteri memnuniyeti arttıkça müşteri sadakati de artarken müşteri şikâyetleri azalmaktadır (Angelova ve Zekiri, 2011: 243).

3. Araştırma Yöntemi

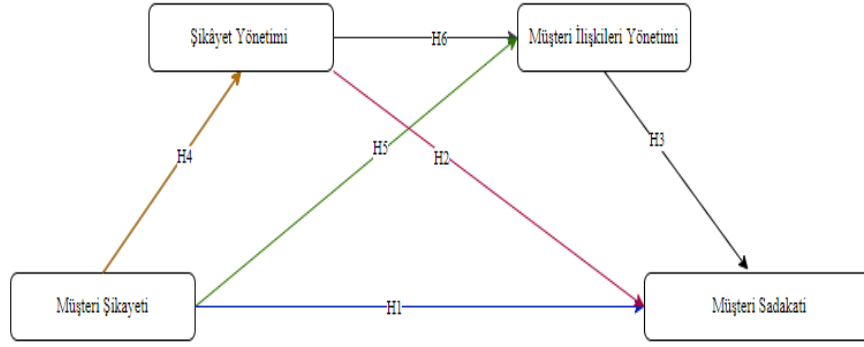
3.1. Araştırmanın Amacı ve Örneklemi

Araştırmadaki amaç, müşteri şikâyetlerinin müşteri sadakati üzerindeki etkisinde şikâyet yönetimi ve müşteri ilişkileri yönetiminin aracı rolünün olup olmadığını incelemek ve belirlemektir. Çalışmada anketin yapılacağı örneklem büyüklüğü $[n = \frac{\Pi (1 - \Pi)}{(e / Z)^2}]$ örnekleme formülü ile elde edilmiştir. Formüldeki, n: örnek büyüklüğünü, Π : topluluk tahminini, e: kabul edilebilir tolerans düzeyini, Z: istenilen güven aralığını ifade etmektedir. %5 hata payı ve %95 güven aralığı ile anketin uygulanacağı alt limit 384 olarak bulunmuştur (Kurtulus, 1981: 221). Bu amaç doğrultusunda, olumsuz alışveriş tecrübesine sahip olan 18 yaş üstü 437 nihai tüketiciye anket uygulanmış ve veriler elde edilmiştir. Hatalı ve eksik doldurulan anketler çıkarılarak dikkate alınan anket sayısı 425 olarak belirlenmiştir.

Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan 28.12.2021 tarihinde Etik Kurul Onay Belgesi alınmıştır.

3.2. Araştırma Modeli ve Araştırma Hipotezlerinin Geliştirilmesi

Müşteri şikâyetlerinin müşteri sadakat üzerinde etkisinin olup olmadığını ve bu etkide şikâyet yönetimi ve müşteri ilişkileri yönetiminin aracı etkisinin olup olmadığını belirlemek amacıyla oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de verilmiştir.

* H₇, H₈ ve H₉ aracılık hipotezleri şekil üzerinde gösterilemediği için aşağıda ifade edilmişlerdir.

Şekil 1’de sunulan araştırma modeline göre, model 4 değişkenden oluşmaktadır.

Müşteri şikâyetleri, işletmelere çok önemli fırsatlar sunmaktadır (Özbek, 2021: 2). Müşteriler tarafından yapılan şikâyetlerin dikkate alınması ve çözüme ulaştırılması sonucunda şikâyette bulunan müşteriler sadık müşterilere dönüşebilmektedirler (Boğa ve Başcı, 2016: 471). Dolayısıyla, şikâyet davranışları, müşteri sadakati için kritik öneme sahip olmaktadır (Wu, 2013:166).

Şikâyet yönetimi ile müşteri memnuniyetsizliğinin altında yatan nedenler ele alınarak araştırılmaktadır (Lee ve Lee, 2006: 68). Şikâyet yönetimi, müşterileri elde tutmanın ve sadık müşterilere dönüştürmenin en etkili yollarından birisi olarak kabul edilmektedir. Etkili şikâyet yönetimi teknikleri ile memnun olmayan müşterilerin şikâyetlerine uygun çözümler üretilerek, memnuniyetsiz müşteriler memnun müşterilere dönüştürülebilmektedir (Halstead, 2002: 1). Bu nedenden dolayı, müşteri şikâyet yönetimi, hizmet kalitesinin artırılması, müşteri memnuniyetinin sağlanması, müşteri bağlılığının oluşturulması ve müşteri ilişkilerinin yönetilmesinde son derece önemlidir (Yılmaz ve Ari, 2017: 68).

MİY 'in ana hedefleri arasında müşteri ihtiyaçlarını zamanında karşılamak, müşterilerle güçlü ve uzun vadeli ilişkiler kurmak, işletme kârını artırmak (Wu ve Li, 2011: 263) ve müşteri sadakati oluşturmak yer almaktadır (Nyadzayo ve Khajehzadeh, 2016: 263). Dolayısıyla, MİY, işletmelerin müşteri sadakatine sahip olmalarında yardımcı olmaktadır (Sofi, Bashir, Parry ve Dar, 2020).

Araştırmanın modeli ve verilen bu bilgiler dikkate alınarak geliştirilen araştırma hipotezleri aşağıdaki gibi sunulmuştur:

H1: Müşteri şikâyeti, müşteri sadakati üzerinde etkilidir.

H2: Şikâyet yönetimi, müşteri sadakati üzerinde etkilidir.

H3: Müşteri ilişkileri yönetimi, müşteri sadakati üzerinde etkilidir.

H4: Müşteri şikâyeti, şikâyet yönetimi üzerinde etkilidir.

H5: Müşteri şikâyeti, müşteri ilişkileri yönetimi üzerinde etkilidir.

H6: Şikâyet yönetimi, müşteri ilişkileri yönetimi üzerinde etkilidir.

H7: Şikâyet yönetimi, müşteri şikâyeti ile müşteri sadakati arasındaki etkide aracı role sahiptir.

H8: Müşteri ilişkileri yönetimi, müşteri şikâyeti ile müşteri sadakati arasındaki etkide aracı role sahiptir.

H9: Şikâyet yönetimi ve müşteri ilişkileri yönetimi, müşteri şikâyeti ile müşteri sadakati arasındaki etkide sıralı aracı role sahiptir.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Tablo 1’de araştırmada kullanılan ölçekler yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırmada kullanılan ölçekler

Ölçek	Değişken Sayısı	Ölçeğin Alındığı Kaynak
Müşteri Şikâyetleri	5	Wu (2013).
Şikâyet Yönetimi	5	Álvarez, Casielles ve Martín (2010)
MİY	17	Saylan (2018).
Müşteri Sadakati	7	Skogland ve Siguaw (2004)

Çalışmada yer alan olumsuz alışveriş tecrübelerinin yaşandığı yere yönelik sorular şikâyetvar tarafından yayımlanan son üç yıllık raporlar dikkate alınarak oluşturulmuştur (www.sikayetvar.com).

4. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Veriler için SPSS paket programı ile güvenilirlik analizi, aritmetik ortalama, açımlayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve aracılık analizi yapılmıştır.

Tablo 2’de değişkenlerin güvenilirliğini belirlemek için yapılan güvenilirlik analizi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 2: Güvenilirlik analizi

	N	Cronbach’s Alpha
Müşteri Şikâyetleri	5	0,864
Şikâyet Yönetimi	5	0,911
MİY	17	0,949
Müşteri Sadakati	7	0,815
Genel Güvenilirlik	34	0,945

Tablo 2’ye göre, anketin genel güvenilirliği 0,945’tir. Bu değer, genel güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Değişkenler ele alınarak güvenilirliklerine bakıldığında ise, bütün değişkenlerin güvenilirliklerinin yüksek düzeyde olduğu gözlenmektedir.

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların demografik dağılımlarına ait frekans ve yüzdelik dilimde gösterimleri Tablo 3’teki gibidir.

Tablo 3: Katılımcıların demografik özellikleri

Demografik Değişken		Frekans	%	Demografik Değişken		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	237	55,8	Eğitim Durumu	İlkokul	6	1,4
	Erkek	188	44,2		Ortaokul	10	2,4
Medeni Hal	Evli	171	40,2		Lise	66	15,5
	Bekâr	254	59,8		Ön Lisans	74	17,4
Yaş	18-24	153	36,0		Lisans	177	41,6
	25-34	174	40,9		Lisansüstü	92	21,6
	35-44	67	15,8	Meslek	Öğrenci	167	39,3
	45-54	24	5,6		Memur	106	24,9
	55+	7	1,6		Özel Sektör	88	20,7
Gelir	3000 TL ve Altı	195	45,9		Emekli	4	,9
	3001 - 4500 TL	71	16,7		Ev Hanımı	20	4,7
	4501 - 6000 TL	70	16,5	Serbest Meslek	21	4,9	
				Diğer	19	4,5	

Tablo 3'e göre, katılımcıların, genel olarak 25-34 yaş aralığında, lisans düzeyinde eğitime sahip, 3000 TL ve altı geliri olan, bekâr kadın öğrencilerden oluştuğu görülmektedir.

4.2. Katılımcıların Olumsuz Alışveriş Tecrübelerine İlişkin Bilgiler

Katılımcıların olumsuz alışveriş tecrübelerine ilişkin bilgiler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Katılımcıların olumsuz alışveriş tecrübelerine ilişkin bilgiler

	Frekans	%
Online Alışveriş	245	58
Bankacılık Hizmetleri	75	18
Telekomünikasyon/GSM Hizmetleri	106	25
Evde İnternet Hizmetleri	96	23
Sigortacılık Hizmetleri	16	4
Giyim Mağazaları	80	19
Beyaz eşya/Mobilya	49	12
Diğer	13	3

Tablo 4'ten elde edilen bilgilere göre, katılımcıların yaklaşık olarak yüzde 58'si online alışverişlerinde, yüzde 25'i telekomünikasyon ve GSM hizmetlerinde, yüzde 23'ü evde internet hizmetlerinde, yüzde 19'u giyim mağazalarında, yüzde 18'i bankacılık hizmetlerinde, yüzde 12'si beyaz eşya veya mobilya sektöründe, yüzde 4'ü sigortacılık hizmetlerinde ve yüzde 3'ü diğer alanlarda olumsuz alışveriş tecrübesi yaşamışlardır.

4.3. Değişkenlere Ait Açımlayıcı Faktör Analizi ve Değişkenlerde Yer Alan İfadelere İlişkin Aritmetik Ortalama Değerleri

Bu çalışmanın farklı bir örneklem grubu dikkate alınarak yürütülmesinden dolayı açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Verilerin faktör analizine uygunluğunu kontrol etmek için Bartlett Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi incelenmiş ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: KMO ve Bartlett Testi

	KMO	0.944
Bartlett Küresellik Testi Sonuçları	Ki-kare (χ^2)	10062.423
	Serbestlik Derecesi (sd)	561
	Anlamlılık düzeyi (p)	0.000

Tablo 5'e göre p (Sig)=0,00 olarak elde edilmiş olup bu değer < 0.05'ten küçüktür. Bundan dolayı, Bartlett testi sonucu anlamlı olup veriler faktör analizi için uygundur. KMO değeri 0.944'tür. Bu değere göre araştırmaya konu olan değişkenlerin faktör analizine uygunluk seviyeleri mükemmeldir.

Analizden çıkarılması gereken ifadelerin belirlenmesinde Anti-Image Matrisleri ve Ortak varyans (Communality) tabloları dikkate alınmıştır.

Araştırmaya konu olan değişkenlerde yer alan ifadeler için Anti Image Matrisleri incelenerek bütün ifadelerin 0,50'den büyük değerlere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ortak varyans (Communality) tablolarının kontrolünde ise 0,50'den küçük üç değer olduğu fark edilmiş ve çıkarma işlemi yapılmıştır. Çıkarma işleminden sonra tekrar Anti-Image ve ortak varyans çıktıları kontrol edilmiş ve 0,50'den küçük herhangi bir değere rastlanılmamıştır. Çıkarma işlemi yapıldıktan sonra elde edilen öz değerler Tablo 6'da sunulduğu gibidir.

Tablo 6: Araştırmaya konu olan değişkenler için açıklanan varyans tablosu

Bileşenler	Başlangıç Öz değerleri			Dönüştürülmüş Kareli Ağırlıklar Toplamı		
	Toplam	Açıklanan Varyans %	Birikimli %	Toplam	Açıklanan Varyans %	Birikimli %
1	12.801	41.295	41.295	7.167	23.119	23.119
2	3.476	11.212	52.507	3.950	12.743	35.862
3	2.328	7.509	60.016	3.949	12.740	48.601
4	1.698	5.478	65.494	3.288	10.605	59.206
5	1.115	3.598	69.092	3.064	9.885	69.092
6	0.819	2.643	71.735			

Tablo 6 incelendiğinde, 1’den büyük 5 öz değer ve toplam varyansın yaklaşık olarak %69’unu açıklayan 5 boyutlu bir yapı görülmektedir.

Boyutlar belirlendikten sonra hangi maddelerin hangi faktörler altında yer alacağını belirlemek için Döndürülmüş Bileşenler Matrisi (Rotated Component Matrix) çıktısı kontrol edilmiş olup elde edilen sonuçlar Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Araştırmaya konu olan değişkenler için döndürülmüş bileşenler matrisi ve değişkenlerde yer alan ifadelerle ilişkin aritmetik ortalama değerleri

	İfadeler	F. Yükleri	A. Ortalama
	Müşteri Şikâyetleri	Karşılaştığım soruna yönelik mağazalardan sorunla ilgilenmelerini rica ettim.	0.860
Alışveriş yaparken karşılaştığım kötü/olumsuz tecrübemi unutmadım ve bununla ilgili bir şeyler yaptım.		0.833	3.59
Karşılaştığım soruna yönelik mağaza yöneticilerine şikâyette bulundum.		0.833	3.52
Gelecekte böyle bir sorunla tekrar karşılaşmamak için mağazayı bilgilendirdim.		0.803	3.53
Şikâyet Yönetimi	İfadeler	F. Yükleri	A. Ortalama
	Kötü/olumsuz alışveriş tecrübem sonrası yapmış olduğum şikâyet yönelik olarak firma hatasını telafi etmek için çok çabaladı.	0.830	2.52
	Kötü/olumsuz alışveriş tecrübem sonrası yapmış olduğum şikâyete yönelik firma çözüm bulmada kolaylık sağladı.	0.816	2.69
	Kötü/olumsuz alışveriş tecrübem sonrası, firma yapmış olduğum şikâyete yönelik çözümü tatmin edici bir sürede sağladı.	0.725	2.59
	Kötü/olumsuz alışveriş tecrübem sonrası firmaya sunmuş olduğum önerilerim dikkate alındığı için bu firmadan gelecekte yapacağım alışverişlerimde memnun olacağımı düşünüyorum.	0.702	2.56
Firma, tüketici şikâyetlerine yönelik	0.682	2.70	

	İfadeler	Bileşen	
		1	2
		F. Yükleri	A. Ortalama
Müşteri İlişkileri Yönetimi	etkili bir dinleme sistemine sahipti.		
	Bu firmadan istediğim bilgileri doğru ve zamanında alabiliyorum.	0.784	2.76
	Bu firmadan ürün ve hizmetlere yönelik uygun bilgiye ulaşabiliyorum.	0.776	2.88
	Bu firma ile istediğim zaman iletişim kurabilirim.	0.773	2,88
	Bu firma tutarlı ve güncel bilgi sağlamaktadır.	0.750	2.74
	Bu firmadan hizmet alımı ile ilgili her türlü bilgiye ulaşabiliyorum.	0.738	2.83
	Bu firmanın sunmuş olduğu hizmetlere istediğim anda ve yerde ulaşabilirim.	0.737	2.92
	Bu firma müşterilerinin ihtiyaçlarıyla ilgilenmektedir.	0.723	2.80
	Bu firma müşterilerine özel bilgi ve hizmet vermektedir.	0.697	2.58
	Bu firmanın çalışma saatleri bir müşteri olarak benim taleplerimi karşılamak için uygundur.	0.654	3.07
	Bu firma müşteri şikâyetlerine yanıt verir.	0.590	2.91
	Bu firma ile ilişkilerimi uzun vadede sürdürmek isterim.	0.561	2.40
	Bu firmanın bir websitesi bulunmaktadır.		0.767 3.60
	Bu firmanın interaktif bir iletişim kanalı vardır.		0.744 3.34
	Bu firmanın uygun ödeme seçenekleri bulunmaktadır.		0.692 3.17
	Bu firma hakkında bilgi elde etmek kolaydır.		0.644 3.12
Bu firma müşterileri ile alakalı olan bilgilere yönelik gizlilik politikasına sahiptir.		0.553 3.16	
Müşteri Sadakati	İfadeler	F. Yükleri	A. Ortalama
	Firmanın rakipleri, daha üstün bir hizmet sunsa bile onları tercih etmem.	0.805	2.16
	Firmanın rakipleri, daha düşük fiyat sunsa bile onları tercih etmem.	0.800	2.25
	Firma sunmuş olduğu mal ve hizmetlerin ücretlerini artırsa bile yine de firmanın müşterisi olmaya devam ederim.	0.765	2.23
	Gelecekte de bu firmayı daha sık kullanmayı düşünüyorum.	0.714	2.38
	Bu firmayı arkadaşlarıma ve aileme şiddetle tavsiye ederim.	0.679	2.34
	Kendimi bu firmanın sadık bir müşterisi olarak görürüm.	0.673	2.40

Tablo 7'ye göre, 5 boyut bulunmaktadır. Bu çalışmadaki dönüşümlü faktör yükleri dikkate alınarak oluşan maddelerin dağılımı ve elde edilen boyutlar ile çalışmada faydalanan ölçeklerin benzerlik gösterdiği görülmüştür.

Katılımcıların, müşteri şikâyeti ölçeğinde yer alan ifadelerle verdikleri cevaplara göre en yüksek ortalamaya sahip değer 3.83 ortalamayla "Karşılaştığım soruna yönelik mağazalardan sorunla ilgilenmelerini rica ettim." ifadesi olup, bu ifadeyi 3.59 ortalamayla "Alışveriş yaparken karşılaştığım

kötü/olumsuz tecrübemi unutmam ve bununla ilgili bir şeyler yaptım.” ifadesi takip etmektedir. Dolayısıyla, katılımcıların, alışveriş yaparken tecrübe ettikleri sorunlara yönelik kayıtsız kalmayıp sorunlara yönelik gerekli kişileri bilgilendirerek çözüm arama çabasında olduklarının çıkarımı yapılabilmektedir.

Katılımcıların, şikâyet yönetimi ölçeğindeki ifadelerine verdikleri cevaplarda en yüksek ortalamaya sahip değer 2.70 ortalama ile “Firma, tüketici şikâyetlerine yönelik etkili bir dinleme sistemine sahipti.” ifadesidir. Bu ifadeden sonra 2.69’luk ortalama ile “Kötü/olumsuz alışveriş tecrübem sonrası yapmış olduğum şikâyete yönelik firma çözüm bulmada kolaylık sağladı.” ifadesi gelmektedir. Elde edilen ortalamalar doğrultusunda, katılımcıların, yapmış oldukları şikâyetler için şikâyette bulunulan firma tarafından etkili bir şekilde dinlenerek çözüm üretilmeye çalışıldığı ifade edilebilmektedir.

Katılımcıların, müşteri ilişkileri yönetimi ölçeğindeki ifadelerine verdikleri cevaplar içerisinde en yüksek ortalamaya sahip değerler 3.60 ile “Bu firmanın bir web sitesi bulunmaktadır.” ifadesi ve 3.34’lük ortalama ile “Bu firmanın interaktif bir iletişim kanalı vardır.” ifadesine aittir. Dolayısıyla, katılımcılar için alışveriş yaptıkları firmalar, web sayfasına ve interaktif iletişime sahip firmalardır.

Katılımcıların, müşteri sadakati ölçeğindeki ifadelerine verdikleri cevapların ortalamaları incelendiğinde, en yüksek ortalamaya sahip değer 2.40 ile “Kendimi bu firmanın sadık bir müşterisi olarak görürüm.” ifadesi olup bu ifadeden sonra 2.38 ortalama ile ‘Gelecekte de bu firmayı daha sık kullanmayı düşünüyorum.’ ifadesi yer almaktadır. Elde edilen ortalamalar, katılımcıların olumsuz tecrübe yaşatan firmalara karşı kendilerini sadık müşteri olarak görmedikleri ve bu firmaları daha fazla kullanmama eğiliminde olduklarını göstermektedir.

4.4. Araştırma Modelinde Yer Alan Değişkenlere İlişkin Korelasyon Analizi

Araştırma modelinde yer alan değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin olup olmadığı saptamak amacıyla yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Model değişkenlerinin korelasyon sonuçları

Değişkenler	MŞ	ŞY	MİY	MS
MŞ	1	-	-	-
ŞY	0.281**	1	-	-
MİY	0.277**	0.644**	1	-
MS	0.020	0.488**	0.496**	1

*MŞ: Müşteri Şikâyetleri, ŞY: Şikâyet Yönetimi, MİY: Müşteri İlişkileri Yönetimi, MS: Müşteri Sadakati

*p<.001

Tablo 8’e göre müşteri şikâyeti ile şikâyet yönetimi ($r = 0.281$, $p < 0.001$) ve müşteri ilişkileri yönetimi ($r = 0.277$, $p < 0.001$) arasında düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki, müşteri sadakati ($r = 0.020$, $p > 0.001$) ile arasında çok düşük düzeyde anlamlı olmayan bir ilişki elde edilmiştir. Şikâyet yönetimi ile müşteri ilişkileri yönetimi ($r = 0.644$, $p < 0.001$) arasında yüksek düzeyde, pozitif yönde anlamlı ilişki ve müşteri sadakati ($r = 0.488$, $p < 0.001$) arasında orta düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Müşteri ilişkileri yönetimi ile müşteri sadakati ($r = 0.496$, $p < 0.001$) arasında yüksek düzeyde ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

4.5. Aracılık Analizi

Müşteri şikâyetinin müşteri sadakati üzerinde etkisinde, şikâyet yönetimi ve müşteri ilişkileri yönetiminin aracı rolünü belirlemek amacıyla Hayes tarafından geliştirilen Model 6 kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Aracılık analizi sonuçları

Yollar		P	Etki	%95	
				LLCI	ULCI
Doğrudan Etki	M.Şikâyet → M.Sadakati	0.0001	-0.1447	-0.2186	-0.0709
	M.Şikâyeti →Ş.Yönetimi	0.0000	0.2821	0.1902	0.3740
	M.Şikâyeti→MİY	0.0072	0.0881	0.0240	0.1523
	Ş.Yönetimi → MİY	0.0000	0.5198	0.4559	0.5838
	Ş.Yönetimi → M.Sadakati	0.0000	0.2805	0.1881	0.3730
	MİY→ M.Sadakati	0.0000	0.3534	0.2442	0.4626
Dolaylı	M.Şikâyeti → Ş.Yönetimi → M.Sadakati		0.0791	0.0412	0.1250
	M.Şikâyeti → MİY → M.Sadakati		0.0312	0.0044	0.0644
	M.Şikâyeti → Ş.Yönetimi → MİY → M.Sadakati		0.0518	0.0296	0.0784

Tablo 9'a göre, müşteri şikâyeti ($\beta=-0.1447$, $p<0.05$, 95 % CI=[-0.2186-0.0709] müşteri sadakatini negatif yönde etkilerken, şikâyet yönetimi ($\beta=0.2805$, $p<0.05$, 95% CI=[0.1881-0.3730] ve müşteri ilişkileri yönetimi ($\beta=0.3534$, $p<0.05$, 95% CI=[0.2442-0.4626] müşteri sadakatini anlamlı ve olumlu yönde etkilemektedir. Müşteri şikâyeti, şikâyet yönetimi ($\beta=0.2821$, $p<0.05$, 95% CI=[0.1902-0.3740] ve müşteri ilişkileri yönetimi ($\beta=0.0881$, $p<0.05$, 95% CI=[0.0240-0.1523] üzerinde anlamlı ve olumlu yönde etkiye sahiptir. Şikâyet yönetiminin, ($\beta=0.5198$, $p<0.05$, 95% CI=[0.4559-0.5838] müşteri ilişkileri yönetimi üzerinde anlamlı ve olumlu yönde etkisi bulunmaktadır. Şikâyet yönetiminin ($\beta=0.0791$, 95% CI=[0.0412-0.1250] ve müşteri ilişkileri yönetiminin ($\beta=0.0312$, 95% CI=[0.0044-0.0644] müşteri şikâyeti ve müşteri sadakati üzerinde aracı role sahip olduğu şikâyet yönetiminin ve müşteri ilişkileri yönetiminin ($\beta=0.0518$, 95% CI=[0.0296-0.0784] müşteri şikâyeti ve müşteri sadakati üzerinde sıralı aracı rol sıralı aracı rolü bulunduğu sonucu elde edilmektedir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, müşteri şikâyetleri, müşteri sadakati üzerinde negatif yönde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, müşteri şikâyetlerinin artması sonucunda işletmelere yönelik bağlılığın azalacağını göstermektedir. Ancak müşteri şikâyetlerinin çözümü için etkili şikâyet yönetimine ve müşteri ilişkileri yönetimine ihtiyaç duyulmaktadır. Müşteri şikâyetlerinin etkili bir şikâyet yönetimi ve müşteri ilişkileri yönetimi ile ele alınması ile müşteri sadakatinin olumlu yönde etkilenmektedir. Şikâyetler sonrası şikâyet yönetimi ve müşteri ilişkileri yönetimi ile alınacak önlemler sayesinde sorunlar çözüme ulaştırılarak müşterilere sunulan hizmet kalitesi artırılabilir ve daha büyük sorunların ortaya çıkması engellenebilmektedir. Dolayısıyla, H1,H2, H3H4, H5, H6, H7,H8 ve H9 hipotezleri kabul edilmiştir.

5. Sonuç

Çalışmadaki amaç, müşterilerin olumsuz alışveriş tecrübeleri sonrasında, şikâyetlerinin olumsuz tecrübe yaşatan firmalara yönelik sadakatleri üzerinde etkisinde, şikâyet yönetiminin ve müşteri ilişkileri yönetiminin aracı rollerinin olup olmadığını belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda 18 yaş üstü olan ve olumsuz alışveriş tecrübesine sahip olan ve Erzurum'da yaşayan 437 kişiye anket yapılarak veriler elde edilmiş, hatalı ve eksik doldurulan anketler çıkarılarak 425 anket üzerinden analizler yürütülmüştür.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeylerinin tespiti için yapılan güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, çalışmaya konu olan bütün değişkenlerin yüksek güvenilirliği bulunmaktadır.

Katılımcıların, genel olarak online alışverişlerde olumsuz deneyime sahip olan 25-34 yaş aralığında, lisans düzeyinde eğitime sahip, 3000 TL ve altı geliri olan bekâr kadın öğrencilerden oluştuğu belirlenmiştir.

Ölçeklerde yer alan ifadeler katılımcılar tarafından verilen cevaplara göre, katılımcıların alışveriş yaptıkları firmaların web sitelerinin ve etkili iletişim kanallarının bulunduğu, alışverişlerinde yaşadıkları sıkıntılara yönelik kayıtsız kalmayıp olumsuz yorumlar yapabildikleri ve gerekli kişileri

bilgilendirerek çözüm aradıkları, daha iyi hizmet sunan ve daha iyi ücret politikasına sahip olan rakip firmaları tercih edebilmekle olumsuz deneyim yaşatan ve müşteri memnuniyeti elde etmeye yönelik çaba göstermeyen firmalar ile ilişkilerini sonlandırabildikleri ifade edilebilmektedir.

Yapılan aracılık analizi ile müşteri şikâyetlerinin müşteri sadakati üzerinde etkisinde şikâyet yönetiminin ve müşteri ilişkileri yönetiminin kısmi aracı etkisinin olduğu, müşteri şikâyetlerinin müşteri sadakati üzerinde negatif yönlü etkiye sahip olduğu, şikâyet yönetiminin ve müşteri ilişkileri yönetiminin müşteri sadakatini etkilediği belirlenmektedir. Dolayısıyla, firmalara yönelik müşteri şikâyetleri arttıkça müşteri sadakati azalacaktır. Şikâyette bulunan müşterilerin şikâyetleri etkin bir şikâyet yönetimi ve müşteri ilişkileri yönetimiyle ele alınıp sorunları çözülerek müşteri memnuniyeti ve sadakatleri tekrar kazanılabilmekte veya güçlendirilebilmektedir.

Bu çalışmadan elde edilen müşteri ilişkileri yönetiminin müşteri sadakatinde etkisinin bulunduğu sonuçlar ile Hong-kit Yim, Anderson ve Swaminathan (2004), Zineldin (2006), Gökdeniz, Bozacı ve Karakaya (2011), Roberts-Lombard ve du Plessis (2012), Hassan ve diğerleri (2016), Nashwan ve Hassan (2017) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlar örtüşmektedir. Yılmaz ve Ari (2017), Osarenkhoe (2017) tarafından yapılan çalışmada elde edilen ve müşteri şikâyeti ile müşteri sadakati arasında bulunan ters yönlü etkinin bulunduğu sonuç ile bu çalışmadan elde edilen sonuç örtüşmektedir. Andreassen (1999), Carvajal ve diğerleri (2011), Dike ve Stanley (2021) tarafından yapılan çalışmalardan elde edilen şikâyet yönetiminin müşteri sadakati üzerinde etkili olduğu sonuçlar ile bu çalışmadan elde edilen sonucun benzer sonuca sahiptir. Müşteri şikâyetlerinin müşteri sadakati üzerinde şikâyet yönetiminin ve müşteri ilişkileri yönetiminin aracı etkisini inceleyen çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu çalışma, diğer çalışmalardan bu iki değişkenin aracılık etkisini incelemesinden dolayı farklılaşmaktadır.

Artan sadakat sayesinde olumsuz ağızdan ağıza iletişim azalarak firmaların imajı ve karlılığı korunabilmektedir. Kaybedilen müşterinin tekrar kazanılmasının maliyetli bir süreç olduğu ve olumsuz ağızdan ağıza iletişime daha eğilimli oldukları gerçeği firmalar tarafından dikkate alınarak, şikâyeti olan veya şikâyette bulunan müşterilere yönelik etkin bir şikâyet ve müşteri ilişkileri yönetimi stratejisi uygulanarak şikâyete sebep olan sorunlara yönelik çözüm üretilmeli ve müşteriler tatmin edilmelidir.

Bu çalışmadaki en büyük kısıt, çalışmanın Erzurum ili içerisinde yapılan anketlerle yürütülmesidir.

Bundan sonraki çalışmalarda farklı coğrafyalarda da benzer çalışmalar yürütülebilir, çalışmanın değişkenleri sektörel olarak ele alınıp incelenerek şikâyette bulunan müşterilerin sadık müşteriler haline dönüştürülmesinde şikâyet yönetiminin veya müşteri ilişkileri yönetiminin aracı etkisi incelenebilir ve bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ile karşılaştırma yapılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)

Data Collection: Author-1 (%30), Author-2 (%70)

Veri Analizi: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Data Analysis: A Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)

Submission and Revision: Author-1 (%30), Author-2 (%70)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Alabay, M. N. (2012). Müşteri Şikâyetleri Yönetimi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 8(16), s.137-157.
- Álvarez, L. S., Casielles, R. V., and Martín, A. M. D. (2010). Analysis of The role of Complaint Management in the Context of Relationship Marketing. Journal of Marketing Management, 27(1-2), s.143-164.
- Andreassen, T. W. (1999). What drives customer loyalty with complaint resolution?. Journal of service research, 1(4), 324-332.
- Angelova, B., and Zekiri, J. (2011). Measuring Customer Satisfaction With Service Quality Using American Customer Satisfaction Model (ACSI Model). International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 1(3), s.232-258
- Awwad, M. S. (2012). An Application of The American Customer Satisfaction Index (ACSI) in The Jordanian Mobile Phone Sector. The TQM Journal, 24(6), s.529-541.
- Avcı, E. ve Doğan, S. (2018). E-Şikâyetler Turist Rehberleri Hakkında Ne Söylüyor?, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 15(1): 133-148
- Bell, S. J., Mengüç, B., and Stefani, S. L. (2004). When Customers Disappoint: A Model of Relational Internal Marketing and Customer Complaints. Journal of The Academy of Marketing Science, 32(2), s.112-126.
- Boğa, Ö.ve Başçı, A. (2016). Ağızdan Ağıza Pazarlamanın Gösterişçi Tüketim Üzerine Etkisi. Öneri Dergisi, 12 (45) , s.463-489.
- Bougie, R., Pieters, R., ve Zeelenberg, M. (2003). Angry Customers Don't Come Back, They Get Back: The Experience and Behavioral Implications of Anger and Dissatisfaction in Services. Journal of The Academy of Marketing Science, 31(4), s.377-393.
- Carvajal S.A., Ruzzi A.L., Nogales A. F. and Moreno V.M., (2011). The impact of personalization and complaint handling on customer loyalty. African Journal of Business Management, 5(34), 13187-13196.
- Chalmeta, R. (2006). Methodology for Customer Relationship Management. Journal of systems and software, 79(7), s.1015-1024.
- Cho, Y., Im, I., Hiltz, R., and Fjermestad, J. (2002, January). An Analysis of Online Customer Complaints: Implications for Web Complaint Management. In Proceedings Of The 35th Annual Hawaii International Conference On System Sciences, s.2308-2317. IEEE.
- Dike, R. A., and Stanley, C. C. (2021). Effect of Customer Relationship Management on Customers'loyalty in Shipping Companies in Lagos State, Nigeria. American International Journal of Business Management, s. 52-64.
- Einwiller, S. A., and Steilen, S. (2015). Handling Complaints on Social Network Sites–An Analysis of Complaints and Complaint Responses on Facebook and Twitter Pages of Large US Companies. Public relations review, 41(2), s.195-204.
- Enginkaya, E. (2006). Elektronik Perakendecilik Elektronik Alışveriş. Ege Academic Review, 6(1), 10-16.
- Faed, A., Hussain, O. K., and Chang, E. (2014). A Methodology to Map Customer Complaints and Measure Customer Satisfaction and Loyalty. Service Oriented Computing and Applications, 8(1), s.33-53.
- Filip, A. (2013). Complaint Management: A Customer Satisfaction Learning Process. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 93, s.271-275.

- Gökdeniz, İ. , Bozacı, İ. ve Karakaya, E. (2011). Şikâyet Yönetim Süreci Sonrası Memnuniyeti Etkileyen Faktörler Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26, s. 173-185.
- Halstead, D. (2002). Negative Word of Mouth: Substitute for or Supplement to Consumer Complaints?. Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior,15, s.1-12.
- Hassan, R. S., Nawaz, A., Lashari, M. N., and Zafar, F. (2015). Effect of customer relationship management on customer satisfaction. Procedia economics and finance, 23, 563-567.
- Hong-kit Yim, F., Anderson, R. E., and Swaminathan, S. (2004). Customer Relationship Management: Its Dimensions and Effect on Customer Outcomes. Journal of Personal Selling & Sales Management, 24(4), s.263-278.
- Keskin, M. (2016). Müşteri Sadakatini Sağlamak İçin Şikâyet Yönetimi ve Eğitim Sektörüne Yönelik Bir Uygulama. Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (5) , s.91-108.
- Kim, C., Kim, S., Im, S., and Shin, C. (2003). The Effect of Attitude and Perception on Consumer Complaint Intentions. Journal of Consumer Marketing, 20 (4), s.352-371.
- Kim, M. G., Lee, C. H., and Mattila, A. S. (2014). Determinants of Customer Complaint Behavior in a Restaurant Context: The Role of Culture, Price Level, and Customer Loyalty. Journal of Hospitality Marketing & Management, 23(8), s.885-906.
- Kurtuluş, K. (1981). Pazarlama Araştırmaları: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi
- Lam, T., and Tang, V. (2003). Recognizing Customer Complaint Behavior: The Case of Hong Kong Hotel Restaurants. Journal of Travel & Tourism Marketing, 14(1), s.69-86.
- Lee, S. J., and Lee, Z. (2006). An Experimental Study of Online Complaint Management in the Online Feedback Forum. Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce, 16(1), s.65-85.
- Maurer, C., and Schaich, S. (2011). Online Customer Reviews Used As Complaint Management Tool. In ENTER, s.499-511.
- Nashwan, S. A., and Hassan, H. (2017). Impact of Customer Relationship Management (CRM) on Customer Satisfaction and Loyalty: A Systematic Review. Journal of Advanced Research in Business and Management Studies, 6, s.86-107.
- Nyadzayo, M. W., and Khajehzadeh, S. (2016). The Antecedents of Customer Loyalty: A Moderated Mediation Model of Customer Relationship Management Quality and Brand Image. Journal of Retailing and Consumer Services, 30, s.262-270.
- Olatunde, O. P., Sunday, O. T., and Niyi, A. S. (2020). Complaint Management and Customer Loyalty Among Aviation Customers in Ekiti State, Nigeria. British Journal of Management and Marketing Studies, 3(1), s.76-94.
- Onaran, B., Bulut, Z. A., ve Özmen, A. (2013). Müşteri Değerinin, Müşteri Tatmini, Marka Sadakati ve Müşteri İlişkileri Yönetimi Performansı Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma', Business and Economics Research Journal, 4(2), s.37-53.
- Osarenkhoe, A., Komunda, M. B., and Byarugaba, J. M. (2017). Service quality as a mediator of customer complaint behaviour and customer loyalty. International Review of Management and Marketing, 7(1), 197-208.
- Özbek, A. (2021). Denim Giysi Kaynaklı Müşteri Şikâyetlerinin İncelenmesi. Engineering Sciences, 16 (1), s.1-14.
- Roberts-Lombard, M., and du Plessis, L. (2012). Customer Relationship Management (CRM) in a South African Service Environment: An Exploratory Study. African Journal of Marketing Management, 4(4), s.152-165.

- Saylan, U., (2018). Seyahat Acentalarının Müşteri İlişkileri Yönetimi Faaliyetlerinin Müşterilerin Algıladığı Değere, Tatminine ve Sadakatine Etkilerine Yönelik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Skogland, I., and Siguaw, J. A. (2004). Are Your Satisfied Customers Loyal?. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 45(3), s.221-234.
- Sofi, M. R., Bashir, I., Parry, M. A., and Dar, A. (2020). The Effect of Customer Relationship Management (CRM) Dimensions on Hotel Customer's Satisfaction in Kashmir. *International Journal of Tourism Cities*, 6, s.601-620.
- Wu, L. (2013). The Antecedents of Customer Satisfaction and Its Link to Complaint Intentions in Online Shopping: An Integration of Justice, Technology, and Trust. *International Journal of Information Management*, 33(1), s.166-176.
- Wu, S. I., and Li, P. C. (2011). The Relationships Between CRM, RQ, and CLV Based on Different Hotel Preferences. *International Journal of Hospitality Management*, 30(2), s.262-271.
- Yang, Z., and Peterson, R. T. (2004). Customer Perceived Value, Satisfaction, and Loyalty: The Role of Switching Costs. *Psychology & Marketing*, 21(10), s. 799-822.
- Yavas, U., Karatepe, O. M., Babakus, E., ve Avci, T. (2004). Customer Complaints and Organizational Responses: a Study of Hotel Guests in Northern Cyprus. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 11(2-3), s.31-46.
- Yilmaz, V., ve Ari, E. (2017). The Effects of Service Quality, Image, and Customer Satisfaction on Customer Complaints and Loyalty in High-Speed Rail Service in Turkey: a Proposal of the Structural Equation Model. *Transportmetrica A: Transport Science*, 13(1), s.67-90.
- Zineldin, M. (2006). The Royalty of Loyalty: CRM, Quality and Retention. *Journal of Consumer Marketing*, 23(7), s.430-437. Schwartz, M. S. (2002), A Code of Ethics for Corporatecode of Ethics, *Journal of Business Ethics*, 41(1), s.27-43.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 982-992, doi: 10.11616/asbi.1095345

Pierre Bourdieu: Yapısal Akılda Habitus

Pierre Bourdieu: Habitus in the Structural Reason

Ahmed Hamza ALPAY¹

Geliş Tarihi (Received): 29.03.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 26.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Sosyal fenomenlerin anlaşılmasını kolaylaştıran aktörler arasında meydana gelen günlük mücadeleler, çağın karakteristik kalıbını sürdürmek için konum ve yerleşimde özel olarak tasarlanmıştır. Çok yönlü fenomenlere benzersiz içgörüler oluşturmak için, işleyişi hakkında sayısız ve tekrarlanan sorularla birlikte yapısal akıl; benliği anlamlandırmada kültürel süreçlerdeki habitusa atıfta bulunur. Yapısal akılda, aynı tasarımın ayrılmaz bileşenleri olarak bir failin sosyal uzamda konumlanması, toplumsal dünyanın için öğretilerini miras alır. Bourdieu sosyolojisinde, kültürel değerleri tanımlama ve meşrulaştırma yetkisi nesnel bir mesafe ölçüsü elde etmeyi ve yine bu sosyolojide; yaklaşımın araştırma probleminin doğasından kaynaklandığı fikri, akademik deneyim yoluyla bağlamların çeşitlilik ve sıklığını anlamayı gerektirir. Bu makale, Bourdieu sosyolojisinde belirlenen temalar ve alt temaların nedenlerine değil; sosyal bilim metodolojisinde habitus eksenli bazı önemli katkılara odaklanmaktadır. Bu doğrultuda, makalede, Bourdieu sosyolojisinin temel parametrelerinden olan habitus, yapısal akıl ekseninde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fail, Habitus, Pierre Bourdieu, Toplumsal Alan, Yapısal Akıl.

&

Abstract: The daily struggles that occur between the actors facilitating the understanding of social phenomena in order to maintain the pattern characteristic of the era are specifically designed in location and placement. Together with numerous and repeated questions, the structural reason refers to creating unique insights into multifaceted phenomena, to the habitus in cultural processes about their functioning, to making sense of the self. In the structural reason, an agent's positioning in social space inherits the immanent teachings of the social world as integral components of the same design. In Bourdieu sociology, the authority to define and legitimize cultural values requires acquiring an objective measure of distance and academic experience in the research problem of the relevant approach to understanding the frequency of contexts. This article focuses on some important contributions in the methodology of habitus-oriented social science rather than the causes of the themes and sub-themes identified in Bourdieu's sociology. In this direction, in the article, habitus, one of the main parameters of Bourdieu sociology, will be discussed in the axis of structural reason.

Keywords: Agency, Habitus, Pierre Bourdieu, Social Sphere, Structural Reason.

Atıf/Cite as: Alpay, A. H. (2022). Pierre Bourdieu: Yapısal Akılda Habitus. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 982-992. doi: 10.11616/asbi.1095345

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Ahmed Hamza Alpay, ahmedhamza0606@outlook.com.

1. Giriş

Tüm araştırmalarda, birincil deneyimden kopuş ve gerçekleştirdiği nesnel ilişkilerin kurulmasıyla zorunlu bir uğrak olan metodolojik nesnelcilik, kendi yerini almayı talep eder. Nesnel ilişki sistemlerini, bireysel ve grup tarihinin dışında oluşturulmuş bütünlüklere dönüştüren yapının gerçekliğinden kurtulmak için, istatistiksel düzenlilik veya cebirsellikten hareket etmek gerekir (Bourdieu, 1977: 72). Habitus, insanların eğilimleri ve alışılmış fiziksel hareketlerinin, onların yapılandırılmış sosyal dünyalarının ürünleri olduğu fikrini aktarır. Kavram, sosyal fenomenlerde yapı ve failin rollerine ilişkin hem aşırı derecede nesnelci hem de öznelci açıklamaları aşmaya çalışır (Richter, 2012: 84). Pierre Bourdieu (1930-2002) habitusun hem kalıcı hem de yer değiştirebilir olduğunu vurgular. Yarı-bilinç düzeyinde, pratik ve temsillerin yaratıcı bir ilkesi ve düzenleyicisi olarak işlev görür. Ancak, aktörlerin hedeflerine ulaşmalarını daha iyi sağlamak için değişen dış koşullara (alan) yanıt olarak zamanla uyum sağlayabilir. Habitus sürekli bir evrim hâlinindedir. Dayanıktır ancak hiçbir şekilde statik değildir. Bourdieu ayrıca kişinin habitusunun bilinç öncesi düzeyde birçok şekilde işlev gördüğünü ileri sürer. Bu nedenle, John Thompson'ın gözlemlediği gibi, "düşünme ve bilinçli dönüşüm için kolayca erişilebilir değildir". Habitustaki değişiklikler bu nedenle genellikle kademelidir ve dış dünyanın yapıları ya mevcut eğilimleri güçlendirdikçe ya da onları yeni koşullara uyum sağlamaya zorladıkça gerçekleşir. Bu, habitusun bir yapılandırıcı yapı olduğu; diğer aktörlerin dış koşulları kaçınılmaz olarak etkileyecek eylem stratejileri üretmek, dış yapıları da oluşturduğu eşit derecede önemli bir noktaya götürür (Jackson, 2008: 164-165).

Bu büyük adım geleneksel sosyal teoride olduğu kadar Bourdieu'nün kendisi tarafından faillik ve yapının dolayımı olarak selamlanır. Belirli sosyal çevrelerin kasıtlı failliğin içsel duygusuyla -failliğin bireysel birinci şahıs boyutuyla- nasıl ilişkili olduğu ve onu nasıl şekillendirdiğini yeniden yapılandırmaktan ibarettir (Kögler, 2011: 271). Bourdieu, yapı ve fail arasındaki ilişkiye açık bir şekilde odaklanan bir teori geliştirerek yapı-fail tartışmasını aşmaya çalıştı. Yapı ve fail arasında diyalektik bir ilişki kurdu -yapının insan davranışını yönlendirdiği ve insan davranışının büyük ölçüde kenarda da olsa yapıyı sürekli olarak değiştirdiği döngüsel bir etki modelinin var olduğu bir ilişki. Bourdieu'ye göre, yapı ve fail arasındaki ilişki dinamik ve öz yinelemelidir, ne yapı ne de fail diğerinden bağımsızdır (Ebrahim, 2003: 16). Herhangi bir toplumda bulunan tüm yapısal özellikler, sürekli olarak faaliyete bağlıdır. Bununla birlikte, analitik düalizm yoluyla yapı ve failliği ayırmak ve toplumsal düzenin yapılanmasını ve yeniden yapılanmasını açıklamak için etkileşimlerini incelemek mümkündür (Archer, 2010: 275).

Habitus, sermaye biçimleri ve alan kavramları Bourdieu pratiğinde (Jain, 2016: 208) sosyal dünyanın rekabetçi ve tabakalı karakterini vurgular (Swartz, 2020: 320). Sermaye alana özgüdür; bu, farklı sermaye biçimlerinin farklı alanlara hükmettiği ve meşrulaştırdığı anlamına gelir (Harvey vd., 2020: 3). Alan ve sermayenin ötesinde, sahada gezinmek bireysel aktörlerin habitusundan etkilenir (Delva vd., 2021: 3-4). Tüm insan kültürlerinde ortaya çıkan kalıpları, sorular sorma yeteneğini sergileyen olağanüstü çeşitliliğe sahip -makalede özellikle vurgulanan- yapısal akılda ise her nesil; daha önce gelen, belirli esneklik sınırları olan akışkan bir varoluştur.

Bourdieu sosyolojisinde tutarlı bir şekilde ayırt edilen; habitusu oluşturan yarı-bilinçsiz eğilimler ve bunların öz-farkındalığı olarak düşünömselliktir (Archer, 2010: 288). Bourdieu sosyolojisinin kalbinde, özellikle tahakküm biçiminde bir iktidar analizi vardır (Swartz, 2020: 320). Bu analizde alan, sosyal hayatın her zaman gömülü olduğu yapılandırılmış alanı ifade eder. Her alan, aktörler arasında bir rekabet alanıdır (Delva vd., 2021: 3). Bourdieu sosyolojisinde, kültürel değerleri tanımlama ve meşrulaştırma yetkisi nesnel bir mesafe ölçüsü elde etmeyi ve yine bu sosyolojide; yaklaşımın araştırma probleminin doğasından kaynaklandığı fikri, akademik deneyim yoluyla bağlamların çeşitlilik ve sıklığını anlamayı gerektirir.

Paylaşılan deneyimler yoluyla bağ oluşturan erdemler üzerine bilimsel detaylandırma; araştırmaya pratik bir kılavuz sağlamaktan ziyade metodoloji alanı ile güçlü bir şekilde uyumludur. Bu makalede, daha önceki çalışmalardan farklı olarak, sosyal fenomenlerin anlaşılmasını kolaylaştıran aktörler arasında

meydana gelen günlük mücadeleler, çağın karakteristik kalıbını sürdürmek için konum ve yerleşimde özel olarak tasarlanmıştır. Bu makalede, habitus kavramına yaklaşım ise; bireysel aktörün sistematik kurallara uygun yeniden üretme pratiklerini ve yeni anlayışların tartışılması ve alternatif metodolojik yaklaşımların söylediklerinden daha fazlasını ifade eder.

2. Metodoloji

Yorumlayıcı yaklaşımlar için incelenecek nesne alanı, belirli bir sosyal bağlamda aktörler tarafından olaylara atfedilen eylem ve anlamlardır. Eylemler, davranışlardan ayırt edilir, çünkü davranışlar açık ve nesnel olarak gözlemlenebilir ve sayılabilirken; eylemler, yalnızca oyuncunun bakış açısından anlaşılabilen bir aktör adına amaçlı yapıları ima eder (Smith, 1987: 176). Bourdieu'nün çalışmalarının teorik çerçevesi, sosyolojinin disiplin sınırlarının çok ötesinde (örneğin kültürel ve edebî çalışmalar, sanat tarihi) ve kültürel ürünlerin üretiminin analizinde son derece etkiliydi ve hâlâ etkili olmaya devam ediyor. Son araştırma ve tartışmaların gösterdiği gibi, kültürel malların tüketimi ve beğenin toplumsal dağılımının analizine yaptığı katkı için de aynı şeyi söyleyebiliriz (Dubois, 2011: 491). Yine, imgesel metinlerin belgesel veya söylemsel metinlerden ayırt edilmesi birinci derecede önemlidir. Önerildiği gibi literatür, basitçe mevcut bir duruma atıfta bulunmaz, betimlemez veya açıklama yapmaz. Jean-Paul Sartre'in işaret ettiği gibi (1965), okuyucu öznelliğine, bilince veya deneyime atıfta bulunduğu söylenebilir. Bu, elbette, bir evrensel atıfta bulunduğu gibi bedenden ayrılmış ruha veya kendi içine kapalı bir içsellığe atıfta bulunduğu anlamına gelmez. Bu bağlamda öznellik ya da bilinç ya da deneyim, kişilerin şeylerin görünüşlerini kavrama, çevreleyenleri işleme, öznelarası dünyaya itme, soru sorma, anlam arama biçimini ifade eder. O hâlde, Bourdieu sosyolojisinde bir metnin anlamlı olarak oluşturulması, bu süreçler içinde ve bu süreçler aracılığıyla ve ilgili okuyucunun, aktörün ya da failin bakış açısından gerçekleşir (Greene, 1986: 75-76).

Araştırmanın teorik temeli veya politikayla ilgili sonuçların iletilmesi sırasında kapsayıcı temsil soruları, bu tür yönlerin olmadığı izlenimini bırakabilir (Haenssger, 2019: 130). Nitel araştırmacı için çözüm, çalışmanın sunumunda süreci anlatabilmek için, süreci kendisine bilinçli hâle getirirken en dikkatli ve sistemli olmaktır. Bu tür bir dikkatlilik, kendi ön yargılarını ampirik malzemenin bir parçası hâline getiren zorlayıcı bir yaklaşımla karıştırılmamalıdır (Stenbacka, 2001: 553). Bu literatür, vaka içi ve vakalararası yöntemler arasında daha net bir ayırım yapar. Her ikisinin de yinelemeli kullanımının tek başına kullanılan herhangi bir yöntemin sınırlamalarını nasıl azaltabileceğini tanımlar. Daha sistematik tipolojik kuramlaştırma biçimlerinin geliştirilmesi, alternatif kuram oluşturma amaçları için daha güçlü vaka seçim teknikleri sağlamıştır (Bennett ve Elman, 2006: 472-473). Elbette, işin içinde kim olursa olsun, anlam arayışı söz konusu olduğunda, belki de özellikle şiddet ve mantıksızlıkla dolu bir dünyada, batık güçlerin varlığını kabul etmek önemlidir (Greene, 1986: 77-78).

Nitel araştırmada olağanüstü ve hızla büyüyen bir literatürün hakkını tek bir makalede vermek kolay olmasa da yapısal aklın insan davranışı üzerinde oluşturduğu bir etki olarak sosyal bağlamın tartışılması nedensel çıkarım için gereklidir. Çok yönlü fenomenlere benzersiz içgörüler oluşturmak için, işleyiş hakkında sayısız ve tekrarlanan sorularla birlikte yapısal akıl; benliği anlamlandırmada kültürel süreçlerdeki habitusa atıfta bulunur. Bu makale, literatür taraması ve içerik analizinden hareketle, Bourdieu sosyolojisinde belirlenen temalar ve alt temaların nedenlerine değil; sosyal bilim metodolojisinde habitus eksenli bazı önemli katkılara odaklanmaktadır. Yapısal akılda; aynı tasarımın ayrılmaz bileşenleri olarak bir failin sosyal uzamda konumlanması, toplumsal dünyanın içkin öğretilerini miras alması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, makalede, Bourdieu sosyolojisinin temel parametrelerinden olan habitus, yapısal akıl ekseninde tartışılacaktır.

3. Bourdieu Sosyolojisi

Bourdieu genellikle bir sosyolog olarak sınıflandırılır ve Collège de France'da sosyoloji kürsüsündeydi. Ancak diğer sosyologlar onun çalışmasını daha çok antropoloji veya etnografiye, belki de sosyal veya eğitim psikolojisine ait olarak gördüler (Joseph, 2020: 110). Fransız sosyolog Bourdieu üretken bir bilim adamıydı, yaklaşık 30 kitap ve 400 makalenin yanı sıra çok sayıda konferans, röportaj ve makalenin yazarıydı ve bunların çoğu ölümünden sonra yayınlandı. Yayınları otuzdan fazla dile çevrildi ve tüm

önemli kitapları İngilizce'ye çevrildi. Kitapları ve makaleleri; sanat, edebiyat, tüketici zevkleri, seçkinler, entelektüeller, yaşam tarzları, eğitim gibi şaşırtıcı çeşitlilikte konuları kapsamaktadır. Çok yönlü çalışması, sosyolojinin kültür, beğeni, eğitim, teori ve politika gibi çok çeşitli alanlarında çok sayıda araştırmaya ilham verdi. Sosyolojinin ötesinde; etkisi antropoloji, tarih, cinsiyet, kültürel çalışmalar ve uluslararası ilişkilere kadar uzanır. Özellikle 1996'dan sonra neoliberalizm ve küreselleşmeye karşı mücadelede sadece Fransa'da değil, yurtdışında da önde gelen kamu aydını oldu. Bourdieu açıkça, en büyük çağdaş sosyal bilimcilerden biri olarak duruyor (Swartz, 2020: 317). Bourdieucü düşünceyi birkaç anahtar terime ve hatta genellikle sadece birkaç kitap başlığına indirgemek çok yaygındır ve bu daha sonra bir tür kapanışa yol açar: Yeniden üretim, alan, sermaye ve habitus. Tüm bu terimler, neyi temsil ettiklerini gerçekten anlamadan genellikle yanıltıcı şekillerde kullanılır ve bu nedenle slogan hâline gelirler. Ancak bu kavramlar, yalnızca pratik nitelikte olan bilimsel çalışma ilkeleridir. Bunlar, araştırma programlarına bilimsel yönelimler sağlamaya hizmet eden yapay veya özet niteliğindedir (Bourdieu vd., 2011: 117). Bu kültürel direniş alışkanlığı, yeni ekonomik ve sosyal gelişmelerin varlığına yanıt olarak değil, aydınlanmış bir azınlığın iradesiyle yasal değişikliklerin meydana geldiği toplumlarda daha da güçlüdür (Cruz, 1996: 170-171). Bourdieu'nün "fenomenolojik analizi bütünleştirmeyi amaçladığı" yol, Edmund Husserl'in çağdaş yorumlarının, eserinin kurucu boyutunu vurgulamaya başlama biçimiyle uyum içindeydi: Aşkın ve kurucu fenomenoloji arasında ayırım yapmalıyız (Robbins, 2016: 21).

Bununla birlikte, eski toplumun kalıcılığı ancak toplumsal yeniden üretimin temel pratiklerinin bir analizinden çıkarılabilir. Kültürel antropologlar ve sosyologların işaret ettiği gibi, bu ilişkiler sosyal hayatın özel alanına aittir. 19. yüzyılın ilk yarısında eski toplumun sonunu iddia eden tarihçiler, yalnızca kamusal alanda meydana gelen değişikliklere odaklandılar: Yeni hukuk normlarının kodlanması ve yeni kurumların yaratılması. Eski toplumsal pratiklerin kalıcılığı ise özel hayatın günlük akışında yer alan örtülü toplumsal ve kültürel pratiklerde aranmalıdır (Cruz, 1996: 172). Bu arayışta sözlü veya yazılı ifadeler bazen istediğimiz her şeyi tam olarak iletemese de bu, nadiren dilin kendisinde bulunan bir sınırlama olarak görülür. Çoğu zaman, bazı gerekçelerle, konuşmacı veya yazarın beceri eksikliğine atfedilir. Aynı sıklıkla, sosyal bilimlerdeki teorik ifadelerin dilsel olarak dolaylı olduğu gerçeği, verili ve sorunsuz kabul edilen bir şeydir (Jain, 2016: 201). Yine de bu böyleyken, Bourdieu'nün sosyal teorisi, en azından kapitalist ekonomik ilişkilerin özgüllüğünü kavrayamaması nedeniyle geniş çapta eleştirilir. Örneğin Craig Calhoun (1993), Bourdieu'de sermaye biçimleri üzerinde bulduğumuz vurguya rağmen; çarpıcı olanın, Bourdieu'nün sosyal teorisinin hiçbir yerinde kapitalist sermayenin özgüllüğünün ayrıntısını bulamadığımızı öne sürmüştür. Bu nedenle, Bourdieu, birikmiş emeği içerdiğini açıkladığı çeşitli sermayeleri anlarken; kapitalist sermayeyi bu tür emekten neyin farklılaştırdığını belirlemede başarısız olur. Daha özel olarak, Bourdieu, emeğin soyutlanması ve nicelleştirilmesi sürecini zaman birimlerine; emeğin hem kapitalist toplumsal ilişkilere özgü hem de paradigmatik olan değiştirilebilir eş değerlere dönüştürülmesi sürecini detaylandırmayı ihmal eder. Dolayısıyla, Karl Marx'ta kapitalist sermaye, homojen soyut emek zaman birimleri olarak anlaşılırken; Bourdieu'de basitçe birikmiş emek olarak kavranır (Adkins, 2011: 347). Fakat bu, Bourdieu'nün iddia ettiği düşünümSELLİĞİN öznesi olarak sosyolojinin epistemolojik işlemlerini içerdiğini ve bu işlemlerin akademik yazıdaki gücüyle karakterize edildiğini unutmak olur (David, 2020: 121).

Habitus, Bourdieu'nün toplumsal aktörlerin öznelliğinin kültürel kaynaklarını analiz etmek için kullandığı kavramdır. Habitus bu nedenle kültürel eylemin lokomotifini olarak anlaşılmalıdır. Bir uluslararası ilişkiler teorisi uzmanının gözlemlediği gibi, bireylerin dünyaya sahip olduğu yarı bilinçli (doğuştan olmasa da) yönelimdir. Bu yönelim pratik için bir temel oluşturur. Habitus, bir yandan bilinçli ve bilinçsiz öğrenilmiş deneyimlerden, diğer yandan pratiklerin birikimli etkisinden oluşur. Her şeyden önce, aktör tarafından zaman içinde içselleştirilmiş bir dayanıklı eğilimler sistemidir. Bu süreç hem yaşanmış deneyim yoluyla bilinçsiz hem de formel öğrenme yoluyla bilinçli veya yarı bilinçlidir. Tutumlar ve eğilimler, failin işgal ettiği sosyal ve ekonomik konumun karakteristiği olan günlük yaşamın ritimleri ve alışkanlıklarının yanı sıra daha formel eğitim ve öğretim türleri tarafından telkin edilir. Habitusun etkisi, oyuncuya yalnızca akılda değil, aynı zamanda sosyal aktörün dış dünyayla fiziksel ilişkisini de etkileyen kökleşmiş bir dizi yönelim sağlamaktır. Bir telkin süreciyle edinilen habitusun

eğilimleri ikinci doğa hâline gelir ve toplumsal eylem stratejileri için parametreleri belirleyen anlayış ve beklentiler üretir. Bunlar sosyal olarak kazanılmış entelektüel ve fiziksel alışkanlıklardır (Jackson, 2008: 164). Belirli bir çevre tipini oluşturan yapılar, habitus, yer değiştirebilir eğilim sistemleri, yapılandırıcı yapılar olarak işlev görmeye yatkın üretim ilkeleridir (Bourdieu, 1977: 72). Öte yandan, çok fazla faillik, sosyal dünyayı "birbirleriyle değiştirilebilir parçacıklar olarak muamele gören failer arasında, bir dizi anlık mekanik denge"ye indirger. Böylece eşitsizliğin sosyal yeniden üretimini sürdüren gömülü yapıları açıklamanın hiçbir yolunu sağlamaz (Richter, 2012: 85).

Bourdieu'nün kavramsal çerçevesi, kolay özetlenmeye direnir, çünkü onun kavramları çok çeşitli ampirik araştırma nesnelere boyunca geliştirilmiş ve detaylandırılmıştır. Teori, yaptığı her sosyolojik araştırmayı bilgilendirse bile, hiçbir zaman genel bir sosyal teori oluşturmaya çalışmadı. Onun imzası olan habitus, sermaye ve alan kavramlarında, Talcott Parsons ve Niklas Luhmann'ın çalışmalarında örneklediği gibi sıkı bir şekilde yapılandırılmış ve soyut bir sosyal dünya teorisi bulunmaz. Kavramları; formel yapılar, tanımlar veya soyut önermelerden ziyade ampirik araştırma yürütmek için araçlardır. Rogers Brubaker'in (1993) önemli bir şekilde önerdiği gibi, kavramlarına "belirli bir entelektüel habitusun veya bir dizi alışkanlığın belirleyicileri" olarak yaklaşmamız gerekiyor. Bourdieu, onların "eğilimsel bir şekilde" okunması ve uygulanmasını istiyor (Swartz, 2020: 320). Dolayısıyla alana katılım, yapıların hem varlığı hem de mantığının zımnen kabulünü oluşturur. Oyuncular, alanın koşullarına göre sürekli değişen ve gelişen habitusları sayesinde alanın yapılarını içselleştirir. Bourdieu bu süreci, alanın koşullarını sürdüren bir seçme ve dışlama sürecinde; "tüm alanlar tarafından zımnen dayatılan giriş hakkını" sağlayan pratikte inancın kazanılması olarak tanımlar. Aktörler böylece formel ve informel yapıları, sözlü ve sözlü olmayan varsayımları içselleştirir. Bourdieu'ye göre, bilinç dışı veya yarı-bilinç düzeyinde faaliyet gösterdikleri için, eylem üzerindeki en etkili kısıtlamayı oluşturan informel ve konuşulmayan yapılarıdır. Hâkim doxa olarak tanımladığı şeyi oluştururlar: "Dünyanın sessiz deneyimi". Terry Eagleton, doxa kavramını "söylemeye gerek olmayan şey" olarak tanımlar. Doxa, bilişsel olduğu kadar değerlendirici de olan bir dizi varsayımdır. Bu nedenle oyuncunun dış uyaranlara tepkilerini neredeyse içgüdüsel bir düzeyde koşullandırır. Aynı zamanda, bu varsayımlar nadiren kabul edildikleri için nadiren incelemeye tabi tutulurlar (Jackson, 2008: 167). Oyuncuların sahada gezinme şekli yalnızca doxa tarafından değil, aynı zamanda aktörlerin sermayesi; kendilerine sunulan kaynaklar tarafından da yapılandırılır. Bourdieu (1986), aktörler arasında eşit olmayan bir şekilde dağıtılan dört sermaye biçimini kabul eder: Ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermaye. Ekonomik sermaye, ücretler veya mülk gibi finansal kaynaklardan oluşur (örneğin, evler, arabalar, bilgisayarlar, internet erişimi). Kültürel sermaye, aktörün bilgi ve becerilerini gerektirir ve üç biçimde gelir: Birleştirilmiş, kurumsallaştırılmış ve nesnelleştirilmiş. Birleştirilmiş kültürel sermaye, yeterlikler ve beceriler gibi uzun süreli zihin ve beden eğilimlerini ifade eder. Kurumsallaştırılmış kültürel sermaye, akademik unvanlar ve dereceler şeklinde ortaya çıkar. Nesnelleştirilmiş kültürel sermaye, kitap veya sanat gibi kültürel ürünleri içerir. Sosyal sermaye, aktörün erişime sahip olduğu ağa atıfta bulunur: Bu, kişinin ağını harekete geçirme yeteneği ve boyutunun bir işlevidir. Sembolik sermaye alanla ilgilidir: Sosyal olarak tanınan, meşru ve doxa'sına göre belirli bir alanda başkalarıyla rekabet etmesi daha değerli olan ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye portföyüdür. Sembolik sermayenin anlamı hiçbir zaman tam değildir ve aktörler tarafından sürekli olarak üretilir, yeniden üretilir ve bazen dönüştürülür. Örneğin akademi alanında, bugün sembolik sermaye; hibe ve finansmana erişim (ekonomik sermaye), yüksek etkili yayınlar (nesnelleştirilmiş kültürel sermaye) ve geniş bir ağ (sosyal sermaye) kombinasyonundan oluşabilir. Değerli olduğu düşünülen şey, zaman içinde değişebilir veya anlamı değişebilir. Örneğin dergilerin etki faktörlerinin artması veya azalması veya dergilerin kurum ve disipline göre farklı sıralanması. Aktörler, kendilerini diğerlerinden farklı kılmak için sembolik sermayelerini kullanırlar. Bu süreç ayırım olarak adlandırılmaktadır (Delva vd., 2021: 3).

4. Yapısal Akıl

Yapısalcı ve göstergebilimsel düşünürler için, metinlerle uğraşmanın dikkati dile odakladığı, kabul edilmiş olabilecekleri tanıttığı ancak bu yaklaşımda; yaşanmış deneyimler ve çeşitli anlam açıklamaları - metinlerin ötesine geçen açıklama türleri- için çok az endişe vardır (Greene, 1986: 70). Bunun nedeni, yeni

şeyler bulmak için hiçbir kural yoktur. Bazı informel kurallar, analogiler, tavsiyeler olabilir, ancak hiçbir şey akademik bir alan oluşturamaz (Gerring, 2017: 31). Çeşitli alanlar arasındaki bu daha geniş meşrulaştırma mücadelesi, Bourdieu'nün iktidar alanı dediği şey içinde gerçekleşir. İktidar alanı, farklı güç alanları (özellikle büyük iş ve finansın ekonomik alanı ile sanat ve üniversitelerin kültürel alanı) arasındaki toplumsal düzende, egemenlik için mücadeledir. Kavram, modern tabakalı toplumlarda egemen sınıfları kapsar. Hâkim sınıflar, kendilerini diğer sınıflardan dikey sermaye hacimleriyle ayırırlar ama aynı zamanda kültürel yönelimli ve ekonomik sermaye biçimleriyle içsel olarak farklılaşırlar. Örneğin sanatçılar, yazarlar ve profesörler kendi sermayelerini (kültürel sermayeye karşı ekonomik sermaye) en meşru olarak kabul ettirmek için iş liderlerine karşı güç alanında rekabet ederler (Swartz, 2020: 322).

Niteliksel bir yöntem kullanıldığında iyi kaliteyi gösteren şey, koşullu öznelarasılığı mümkün kılan tüm sürecin kapsamlı bir açıklamasıdır (Stenbacka, 2001: 552). Niteliksel harekete dâhil olan meseleler önemsiz ve sadece soyut felsefi derin düşünceler değildir. Bilgi iddialarının geçerliğini değerlendirmek için giderek daha katı bilimsel kriterler uygulayan bir toplumda, öznelliğe doğru bir hareketin sonucu dikkatlice düşünülmelidir (Mullen, 1995: 32). Bilinç dışı, asla tarihin kendisinin ürettiği nesnel yapıları, habitusun ikinci doğalarına dâhil ederek ürettiği tarihin unutulmasından başka bir şey değildir: "... ; bizde kaçınılmaz olarak baskın olan dünün insanıdır, çünkü şimdiki zaman, içinde şekillendiğimiz ve onun sonucu olduğumuz uzun geçmişle karşılaştırıldığında çok az kalır. İçimize kök salmıştır; o bizim bilinç dışımızı oluşturur. Sonuç olarak, onun meşru taleplerini hesaba kattığımız gibi, onu da hesaba katmamaya yönlendiriliriz. Çünkü yeni oldukları için bilinçaltımıza yerleşmek için henüz zamanları olmadı." (Bourdieu, 1977: 78-79).

Bilgi tabanının sağlamlığında habitus bağımlı aktörler, alanlardaki daha küçük oyuncular bir ölçme yöntemini benimsemek için yeterince tahmin edilemez. Yapısal akılda strateji oluşturmak için hiyerarşik olarak katmanlara ayrılmış insan çabası, nedensel mekanizmalara artan odaklanma, birleştirici bir araştırma mantığı içerir. Nesnelere somut gerçekleri imgelemesini etkilemek için sezgisel veya retorik olarak seçme, geçişleri yöneten kurallar toplumunda önemli ölçüde değişiklik göstermiştir. Bazı durumlarda incelenen vakaların ötesinde yorumsamacı yaklaşıma dayalı alan çalışması, yaklaşımlarını bilimle özdeşleştirme eğilimindedir. Bir gerekçelendirme bağlamında araştırmacının sahada gezinme biçimi, insan davranışlarının altında yatan motivasyonlara nasıl gidileceği hakkında bir fikir gerektirir. Sistematik karşılaştırma ve yapısal akıl üstün kaynakların tüm ağırlığını üstlenerek failiğin yapısal koşullarını derinlemesine anlamının bir yolunu sağlar.

5. Habitus

Sosyal hermeneutik, teorik gelenekleri tartışmak için başlangıç noktasıdır. Çünkü sosyal analiz amaçları için dilsel ifade biçimlerinin uygunluğuna açıkça dayandırılır. Bir yanda dil aracılığıyla inşa edilen ve okuyucular tarafından yorumlanan metinler ile, anlamlı toplumsal eylem tarafından inşa edilen ve toplumsal aktörler tarafından okunup yorumlanan toplumsal yaşam yapıları arasındaki analogi temelinde ilerler. Hermeneutik yalnızca Batılı bir entelektüel gelenek olmasa da onun sosyolojik soyu, Friedrich Schleiermacher'ın 18. yüzyıldaki modern hermenötüğü aracılığıyla Wilhelm Dilthey'in 19. ve 20. yüzyılın başlarındaki toplumsal yorumbilgisine kadar geri götürülebilir. Hermeneutik, yazılı metinlerin yorumlanmasından toplumsal eylemin yorumlanmasına geçiş yaparken, anlamı deşifre etme görevi, başta Dilthey'den ve daha vurgulu olarak; eserleri onun ardından gelen Hans-Georg Gadamer, Jürgen Habermas ve Paul Ricoeur'dan (Jain, 2016: 202). Bourdieu'nün habitus anlayışı, toplumsal gerçekliğe ilişkin hiçbir anlayışın görmezden gelemeceği teorik bir adıma işaret eder. Habitus'u tanıtarak, Bourdieu, felsefedeki dilsel dönüşün ana içgörülerini hem bütünleştirebilir hem de aşabilir. En belirgin olarak, bilinçli yönelimsel anlamının zorunlu olarak, kendileri olmakla birlikte anlamı oluşturan bir dizi örtük, pratik ve bütünsel arka plan varsayımlarına dayandığı fikri temsil edilmez. Habitus, bir failin kendisi ve çevresini nasıl anladığını, hareket ettiğini ve algıladığını tanımlayan; bilişsel habitus olan kazanılmış bir sosyal duyuya dayanarak oluşturulduğunu gösterdiği için, bu fikri içerir. Aynı zamanda, bu gizli ön-anlama ölçüsünü ampirik-analitik sosyal bilime duyarlı kıldığı için, kurucu ancak örtük bir

arka planın felsefi tematizasyonunu aşar (Kögler, 2011: 271). Düzenlenmiş doğaçlamaların, kalıcı bir şekilde yerleşik üretici ilkesi olan habitus, kendi üretici ilkelerinin üretimini nesnel koşullarında içkin olan düzenlilikleri yeniden üretme eğiliminde olan pratiklerdir. Tanımlandığı durumda, nesnel potansiyeller olarak kaydedilen taleplere uyum sağlar; habitusu oluşturan bilişsel ve motive edici yapılar tarafından. Bu pratiklerin, ne onları doğrudan tetiklemiş gibi görünen uyaranların anlık toplamı olarak tanımlanan nesnel koşullardan ne de üretimlerinin dayanıklı ilkesini oluşturan koşullardan doğrudan çıkarılamayacağıdır. Bu pratikler, ancak onları doğuran habitus üretiminin toplumsal koşullarını tanımlayan nesnel yapıyı, bu habitusun faaliyet gösterdiği koşullarla; radikal bir dönüşümün dışında, temsil ettiği konjonktürle ilişkilendirerek açıklanabilir (Bourdieu, 1977: 78).

Bu ilişkilendirmede özel ve kamusal söylemler keşif edilebilir, ancak her ikisinin de bağımsız dinamikleri vardır. Özel söylem; ailenin yeniden üretimi ve toplumsal tahakküm ile ilgili olduğu için yalnızca zenginlik veya yasal statü gibi nesnel kategorilerden değildir. Bourdieu'nün kültürel ve sembolik sermaye alanı dediği şeyin içerdiği tüm bu yapılar; aynı zamanda kişisel inanç ve korkular, alışkanlık ve gelenekler, norm ve değerler gibi daha öznel olanlardan da oluşur. Kamusal söylemin dinamikleri kısa vadede bireyleri veya grupları etkilemezken, özel dinamiklerin yakın nesillerde ailelerin devamı için acil sonuçları olabilir (Cruz, 1996: 174). Bununla birlikte, teori pratiğinde kurucu bir unsur olarak dilin rolü, sosyolojik düşünce biçimlerine ilişkin tartışmalar da dâhil olmak üzere, belirli entelektüel geleneklerde çeşitli şekillerde çerçevelenmiş, yansıtılmış ve hatta eleştirilmiştir. Ve bu şaşırtıcı değildir, çünkü düşünce ve kelimelerin birbirine yakın bir şekilde karışması ve kavramsal sözlüklerde birleşmesi; çoğu sosyal bilimde sosyal dünyanın temsillerinin temelini oluşturmuştur. Yine de kelimelerin bir anlamda içinde yaşadığımız dünyaya dair anlayışımızı derinleştireceği ve bizi insanın toplumsal varoluşunun gerçeklerine daha da yaklaştılabileceği beklentisi; bugün belki de her zamankinden daha fazla gerçekleşmesi düşünülen bir beklentidir. Çünkü bazı düşünce okullarına göre; kelimelerle dünya arasında gidip gelmenin karmaşık, belirsiz ve hatta imkânsız olduğu gerçeğine duyarlı hâle geliyoruz (Jain, 2016: 201). Habitusun tepkilerine, habitusun oldukça farklı bir şekilde yürüttüğü işlemi yarı-bilinçli bir şekilde sürdürme eğiliminde olan stratejik bir hesaplamanın; dönüşümü üstlenen bir şans tahmininin eşlik edebileceği elbette hiçbir zaman göz ardı edilmemiştir. Ancak, bu tepkilerin ilk önce, hemen şimdide yazılı olan bir nesnel potansiyeller sistemiyle; yapılacak ya da yapılmayacak, söylenecek ya da söylenmeyecek şeyler, yaklaşan bir gerçeklikle ilişkili olarak tanımlandığı bir gerçektir. Hegel'in anlamıyla, saf bir negatif özgürlük projesi tarafından yansıtılan mutlak olasılık olarak tasarlanan geleceğe -kendini bir aciliyet ve her türlü müzakereyi dışlayan bir varoluş iddiasıyla öne sürer. Kurallara başvurma ihtiyacını ortadan kaldırmak için, toplumsal olarak oluşturulmuş bir bilişsel ve motive edici sistem olarak habitus arasındaki ilişkinin her durumda eksiksiz bir tanımını oluşturmak gerekecektir: Yapı ve failerin çıkarılarının tanımlandığı sosyal olarak yapılandırılmış durum ve bunlarla birlikte pratiklerinin nesnel işlevleri ve öznel motivasyonları (Bourdieu, 1977: 76).

Bir proje veya planın açıkça ifade edilen amaçlarının gerçekleştirilmesi olarak görümler bile; habitus tarafından üretilen pratikler, öngörülemeyen ve sürekli değişen durumlarla başa çıkılmalarını sağlayan strateji üreten ilke olarak failer yalnızca görünüşte belirlenir (Bourdieu, 1977: 72). Başka bir deyişle, gelecek her zaman yakın şimdide zaten mevcuttur. Çünkü pratik -Husserl'i (1931) takip eden Bourdieu'ye göre-karakter olarak yoğundur. Gerçekten de Bourdieu, geleceği hedefleyen bir ön-düşünümün -bilinç dışının- zaman deneyiminin en yaygın biçimi olduğunu öne sürer. Ancak bu deneyimin kendisi paradoksaldir, çünkü zamanın apaçıklığı deneyimine benzer. Tanıdık dünyada zaman, hissedilmeye kendini sunmaz ve büyük ölçüde fark edilmeden geçer (Adkins, 2011: 352). Habitus kavramı etrafındaki sorunsal şu şekilde özetlenebilir: Faillerin kendi eylemlerine ilişkin görüşlerini bir modele indirgmeden nelerin etkilediğini anlamaya ve bunu yaparak "faili ortadan kaldırmaya" bir davettir. Bu sorun, genel terimlerle ifade edildiğinde belirsiz veya çözülmesi kolay görünebilir. Ancak (Collet, 2009: 419) bu, gittiği yere kadar doğru olmakla birlikte, egemen olunanın ortaya çıktığı biçimlerin değişkenliği ve gerekli olanın seçimidir (Bennett, 2011: 535).

6. Yapı ve Faillik

Buraya kadar toplumsal gerçekliğin ve hakikatin yorumlanması, analizi ve temsili sorunlarına ilişkin belirli entelektüel geleneklerin ana hatları; Bourdieu'nün sosyolojik katkısını, alışılmış olandan farklı bir bakış açısıyla konumunu mümkün kılmaktadır (Jain, 2016: 205). Politik ve ekonomik olarak baskın grupların toplumsal bileşimindeki süreklilik, onun bir yanda politik eşitlikçiliği teşvik etmesiyle, diğer yanda bir münhasırlık alışkanlığının sürdürülmesi arasındaki çelişkilerini açıklar. Başka bir deyişle, kamusal ve özel söylemleri arasındaki farklardır (Cruz, 1996: 206). Bununla birlikte, Bourdieu için geleceğin yakın şimdiki zamana kaydı -ya da başka bir deyişle, oyunun biçimlenmesinde gelecek olanın mevcudiyeti- basit bir pratik verisi değildir. Daha ziyade, habitus ile toplumsal dünya arasındaki ilişkide ve daha doğrusu; faillere bahşedilen eğilimler, kalıcı alışkanlıklar, takdir ve eylem şemaları (habitus) ile toplumsal alanların eğilimleri arasındaki ilişkide kurulur (Adkins, 2011: 352).

Bourdieu'nün araştırmasının önemli bir özelliği, yapı-fail ilişkisi hakkında kuramsallaştırmanın temeli olarak ampirik çalışmaya (özellikle etnografiye) yaptığı vurgudur. Bourdieu'ye göre, toplumsal yapının özellikleri gündelik olaylara gömülüdür ve bu nedenle yapı ve eylem ancak gündelik olaylara karışan aktörleri gözlemleyerek araştırılabilir. Yöntemini pratik teorisi olarak adlandırıyor. Ayrıca, insan davranışına yön veren yapıların, Bourdieu'nün deyişiyle yeniden üretilmesi gündelik eylem ve düşünce (pratik) aracılığıyla gerçekleşir (Ebrahim, 2003: 16). Sosyal yapılar ve algı, düşünce ve eylem şemaları sosyal etkileşimin ürünleridir. Fakat onlar hakkındaki bireysel düşüncelerden bağımsız olarak da var olurlar. Bourdieu'nün teorik yaklaşımı, büyük ölçüde, insanların söyledikleri ve yaptıklarının, ya sadece kafalarında olup bitenlerin bir yansımasından ya da toplumsal ve maddi yapıların bir ürününden başka bir şey olduğunu göstermeye yönelik bir girişimdir. Yaklaşımı, sosyal aktörlerin stratejilerine odaklanmak ve bunların bireysel habituslarının etkileşimi ve içinde hareket ettikleri belirli alanın yapıları tarafından nasıl üretildiğini göstermektir. Bourdieu'nün tüm projesi kayda değerdir, ontolojik veya nedensel gerçeklik konumuna dayanır. Bourdieu, nesnel yapıların var olduğuna inanır. Fakat aynı zamanda bu yapıları anlamamız ve onlara yönelmemizin habitus aracılığıyla gerçekleştiğine de inanır (Jackson, 2008: 164). Bourdieu, habitusun "tarihin bir ürünü", sürekli olarak deneyimlere tabi tutulan ve dolayısıyla yapılarını güçlendirecek ya da değiştirecek şekilde deneyimlerden etkilenen açık bir eğilimler sistemi olduğunu belirttiğinde; yapı ve failliği açıklamaya çalışır. Habitus, bu nedenle, insanların gerçeklik ve yaşam şansı algılarının, deneyim yoluyla geliştirdikleri zihinsel yapılar tarafından nasıl koşullandırıldığını açıklamanın bir yoludur. Bu ışıktaki habitus esneklik fikri; derinlere gömülü, alışılmış davranışın veya Bourdieu'nün tarihin doğaya dönüşmesi dediği şeyin, aynı zamanda fiziksel ve zihinsel çeviklikten etkilendiği gerçeğine odaklanmaya yardımcı olur (Richter, 2012: 85). Bourdieu'ye göre, toplumsal gerçekliği bir metin olarak okuma girişimi doğası gereği sorunludur. Çünkü pratik mantığı dil, düşünce ya da benzeri herhangi bir paradigmaya benzemez ya da türdeş değildir. Bu tür bir benzetme, "kavramlar olmadan yapılan bir mantığı kavramlarda içermeye çalışma yanılığına" düşer. Örneğin, Bourdieu, Clifford Geertz'in çalışmasına eleştirel bir şekilde atıfta bulunarak, Geertz'in sosyal bağlantıları iletişim bağlantılarına dönüştürüp dönüştürmediğini sorar. Bunun yerine, Bourdieu'nün pratik teorisi, toplumsal eylemde bilinçli muhakeme dışındaki araçlarla rasyonel akıldan ziyade pratik aklın nasıl gerçekleştirildiğini ayırt etmenin önemine son derece duyarlıdır. Bu pratik mantığının habitus, sermaye ve alanlar gibi kavramlar yardımıyla çözümlenmesi, ona göre toplumsal gerçekliğin inşasını anlamamızın anahtarıdır (Jain, 2016: 205-206).

Oyuncunun habitusu ile eylemin gerçekleştiği alan arasındaki dinamik ilişki, Bourdieu'nün pratik teorisinin merkezinde yer alır. Bu teori çeşitli gerekçelerle eleştirilmiştir: Bourdieu'nün teorisinin materyalist ve piyasadan esinlenen temellerine dikkat çekilir. Bu teorisinin toplumsal yaşamı oldukça dar bir çıkar yelpazesini takip eden aktörler arasındaki sonsuz bir güç mücadelesine indirgediği ileri sürülmektedir. Bourdieu'nün eleştirmenlerine göre böyle bir model, aktörler arasındaki iş birliğini açıklamaktan çok rekabeti açıklamakta daha iyidir. Toplumsal etkileşimi şekillendirmede kolektif ve bireysel duyguların rolünü de açıklayamaz. Diğer taraftan, Bourdieu'nün pratik teorisinin, sosyal hiyerarşilerin dayanıklılığını açıklamada değişimi açıklamaktan daha iyi olduğuna işaret edilmiştir. Buna

karşılık, Bourdieu ve destekçileri, habitus tarafından üretilen çıkarların hiçbir şekilde yalnızca maddi olmadığını, bunun yerine aktörlerin daha geniş toplumsal deneyimleri tarafından üretildiğini vurgulamışlardır (Jackson, 2008: 170). Daha da önemlisi, habitus, kartezyen zihin-beden ikiliğinin zayıflatıcı etkisinden uzaklaşmayı sağlayarak, genellikle bilinçli düşünce ve sosyal gerçekliğin altında işleyen cisimleşmiş bilgi biçimlerinin rolünü vurgular. Bu formlar belirli konjonktürlerde yeni eylem türleri üretmeye muktedir olarak görülse bile, zaman zaman bilinçli tasarım ve çabayı da içermektedir. Bunlar, pratik teorisinin kavramsal kelime haznesini büyük ölçüde keskinleştirir ve zenginleştirir (Jain, 2016: 208). Bu doğrultuda, belki de Bourdieu'nün zaman kavramının, giderek artan bir şekilde ileriye dönük yaşam biçimlerinin açıklamalarına getirdiği en önemli meydan okuma, zamanın basitçe geçen bir varlık olmadığı konusundaki ısrardır. Daha spesifik olarak, Bourdieu için zaman, olayların gerçekleştiği basit bir araç değildir ve zaman, öznelere ve eylemlerine dışsal olarak işlemez. Pratiğin basitçe zamanda gerçekleşmesinden çok uzaktır, çünkü Bourdieu için pratik zaman yaratır (Adkins, 2011: 354).

Bourdieu'nün sembolik-pratik planlar ile onları harekete geçiren yetenekler arasındaki bağlantıyı kavrama biçimi, amaçlı ve düşünümsel faillğe yeterince yer bırakmaz. Bu, bu tür eleştirilerle ilgili olarak söylendiği gibi; Bourdieu'nün eylemleri ve uygulamaları büyük ölçüde önceden başarılı olmuş anlayış tarzlarına bağlı olmasına rağmen, bilinçli olarak stratejik faillğe ilişkin bir açıklama içerdiğini inkâr etmek değildir. Failler, her zaman önceden yapılandırılmış kavrayış uyumunda da olsa, eylemleri ve niyetlerini yansıtarak durumlara göre ayarlama konusunda gerçekten çok yeteneklidirler. Ancak asıl soru, faillğin, bu yorumlayıcı planların kendisini nasıl etkileyebileceği, kendini anlamının önceden başarılı olmuş biçimlerine; (a) bir şeyi bir şey olarak kavramanın belirli yolları etkili bir şekilde nasıl eleştirebileceği, yansıtarak angaje olan fail için farklı anlama, hissetme ve eylem yollarını mümkün kılacak şekilde buna nasıl meydan okunabileceği ve (b) bu yetenekleri bir durum veya bağlamda kendisi için bir avantaja dönüştürmenin stratejik işlevselci tarzıdır. Kendisine meydan okunabilir, bu da kişinin bir fail için mevcut eylem tarzının; yalnızca stratejik değeri olmayan, aynı zamanda özünde önemli olan değer varsayımları ışığında ciddi şekilde değerlendirilebileceği anlamına gelir (Kögler, 2011: 272). Bourdieu'ye göre, ister kültürel ister dilsel olsun; tüm sembolik sistemler, toplumsal hiyerarşileri düzeltmeye ve korumaya yardımcı olan tahakküm kaynaklarıdır. Birçok sosyal teorisyen gibi, Bourdieu de gücü; toplum ve organizasyonlarda değişimin nasıl meydana geldiğini anlamak için temel olarak görür. Bu çok önemli bir noktadır çünkü strateji, temelde gücün tahakkük ve uygulanması ile ilgilidir. Bourdieu'nün görüşüne göre güç, çok yönlüdür ve dağıtılır. Yapılara ve ilişkilere gömülüdür ve sayısız şekilde; bazen görünür, çoğu zaman görünmez ve geri alınamaz şekilde uygulanır. Bu görüşe göre güç, sadece yukarıdan değil, aynı zamanda; etkilerini taşıyanlara, yönetenlere ve yönetilenlere bağlı olarak aşağıdan da kaynaklanır. Toplumdaki nihai gücün kaynağı; ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik sermayeye sahip olmaktan kaynaklanır. Sermaye oluşumu, hem birikime hem de yıpranmaya tabi olan, devam eden, dinamik bir süreç olduğundan; bu tür kaynaklara sahip olmaktan kaynaklanan güç, kuantum olarak sürekli değişmektedir (Harvey vd., 2020: 3). O hâlde, bir kez daha, bu sayfalara ilişkin anlayışımız, onun sosyolojik düşüncesinde yer alan ve bu nedenle dışsal ve olumsal faktörlere indirebileceğimiz varsayımlardır (David, 2020: 119).

7. Sonuç

Bourdieu soyolojisinde teorik yapıların; ayırt edilebilir tözler fikrini, hareket noktası olarak aktörlerin anlamlarını ve araştırma çeşitliliğine yönelik bir hareketi tanımladığına şüphe yoktur. Bilgi tabanının sağlamlığında habitus bağımlı aktörler, alanlardaki daha küçük oyuncular bir ölçme yöntemini benimsemek için yeterince tahmin edilemez. Yapısal akılda strateji oluşturmak için hiyerarşik olarak katmanlara ayrılmış insan çabası, nedensel mekanizmalara artan odaklanma, birleştirici bir araştırma mantığı içerir. Nesnelere somut gerçekleri imgelemesini etkilemek için sezgisel veya retorik olarak seçme, geçişleri yöneten kurallar toplumunda önemli ölçüde değişiklik göstermiştir. Bazı durumlarda incelenen vakaların ötesinde yorumsamacı yaklaşıma dayalı alan çalışması, yaklaşımlarını bilimle özdeşleştirme eğilimindedir. Bir gerekçelendirme bağlamında araştırmacının sahada gezinme biçimi, insan davranışlarının altında yatan motivasyonlara nasıl gidileceği hakkında bir fikir gerektirir. Sistemik karşılaştırma ve yapısal akıl üstün kaynakların tüm ağırlığını üstlenerek faillğin yapısal

koşullarını derinlemesine anlamının bir yolunu sağlar. Bourdieu sosyolojisinde ilişkisel bir bakış açısı, güç yüklü bağımlılık ağlarıyla iç içe olduğunda; anlamları ve eylemleri, felsefi bir soruyu beslerken yankı uyandırmalıdır. İdeal olarak her araştırmacı bağlama duyarlı ölçümlerini geliştirmede karşılaştırmalı avantajlara sahip olarak nihai temalar hakkında kararlar almak için strateji araştırmalarını zenginleştirir. Yapısal akılda uygulama deneyimi yoluyla kazanılan bilginin geçerliliği, genelleme yapma potansiyeli, aktiviteyi anlamlandırmaya odaklanmıştır. Bilgi gelişimine çoğulcu bir yaklaşım geliştirmek sosyal hayatın nedensel dinamikleri tanımlanan gücün bir işlevidir. Habitus, bireysel failliğin ve içsellik üzerinde potansiyel bir kontrolün yörüngesi tarafından şekillendirilir. Epistemolojik ve ontolojik perspektiflerden yineleme aracı olarak tipolojik teorileştirme; eylemlerin önemini çeşitli bakış açılarından belirleme girişiminde tartışılabilir. Stratejik seçeneklerin mevcudiyeti, teorisi döngüsel olmayan gerekçelendirme; günlük olayları fark etme ve tanımlamada alışılmadık derecede kapsamlıdır. Araştırma probleminin doğasında, aktörlerin konumlarında vurgulanması gereken nokta; eylemler sosyaldır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Adkins, L. (2011), Practice as Temporalisation: Bourdieu and Economic Crisis, (Eds.: S. Susen and B. Turner), *The Legacy of Pierre Bourdieu: Critical Essays*, s.347-366, Anthem Press.
- Archer, M. S. (2010), Routine, Reflexivity, and Realism, *Sociological Theory*, 28(3), s.272-303.
- Bennett, A. ve Elman, C. (2006), Qualitative Research: Recent Developments in Case Study Methods, *Annual Review of Political Science*, 9(1), s.455-476.
- Bennett, T. (2011), Culture, Choice, Necessity: A political Critique of Bourdieu's Aesthetic, *Poetics*, 39(6), s.530-546.
- Bourdieu, P., Schultheis, F., Pfeuffer, A. ve Susen, S. (2011), With Weber Against Weber: In Conversation With Pierre Bourdieu, (Eds.: S. Susen and B. Turner), *The Legacy of Pierre Bourdieu: Critical Essays*, s.111-124, Anthem Press.
- Bourdieu, P. (1977), Structures and the Habitus, (Çev.: R. Nice), *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology), s.72-95, Cambridge: Cambridge University Press.
- Collet, F. (2009), Does Habitus Matter? A Comparative Review of Bourdieu's Habitus and Simon's Bounded Rationality with Some Implications for Economic Sociology, *Sociological Theory*, 27(4), s.419-434.
- Cruz, J. (1996), Habitus, Solidarity, and Authority, *Gentlemen, Bourgeois, and Revolutionaries: Political Change and Cultural Persistence among the Spanish Dominant Groups, 1750–1850*, s.169-207, Cambridge: Cambridge University Press.
- David, J. (2020), On an Enigmatic Text by Pierre Bourdieu, (Eds.: J. Ahearne and J. Speller), *Bourdieu and the Literary Field: Paragraph Volume 35, Number 1*, s.115-130, Edinburgh University Press.
- Delva, J., Forrier, A. ve Cuyper, N. D. (2021), Integrating Agency and Structure in Employability: Bourdieu's Theory of Practice, *Journal of Vocational Behavior*, 127, s.1-11.

- Dubois, V. (2011), *Cultural Capital Theory vs. Cultural Policy Beliefs: How Pierre Bourdieu Could Have Become a Cultural Policy Advisor and Why He Did Not*, *Poetics*, 39, s.491–506.
- Ebrahim, A. (2003), *The Making of NGOs: The Relevance of Foucault and Bourdieu, NGOs and Organizational Change: Discourse, Reporting, and Learning*, s.7-20, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gerring, J. (2017), *Qualitative Methods*, *Annual Review of Political Science*, 20(1), s.15-36.
- Greene, M. (1986), *Qualitative Research and the Uses of Literature*, *Journal of Thought*, 21(3), s.69-83.
- Haenssger, M. J. (2019), *Qualitative Research Issues, Interdisciplinary Qualitative Research in Global Development: A Concise Guide*, Emerald Publishing Limited, Bingley, s.119-131.
- Harvey, C., Yang, R., Mueller, F. ve Maclean, M. (2020), *Bourdieu, Strategy and the Field of Power, Critical Perspectives on Accounting*, 73, s.1-15.
- Jackson, P. (2008), *Pierre Bourdieu, the 'Cultural Turn' and the Practice of International History*, *Review of International Studies*, 34(1), s.155-181.
- Jain, S. (2016), *Worlds within and Beyond Words: Bourdieu and the Limits of Theory*, (Ed.: D. Robbins), *The Anthem Companion to Pierre Bourdieu*, s.201-226, Anthem Press.
- Joseph, J. E. (2020), *The Agency of Habitus: Bourdieu and Language at the Conjunction of Marxism, Phenomenology and Structuralism*, *Language & Communication*, 71, s.108-122.
- Kögler, H. (2011), *Overcoming Semiotic Structuralism: Language and Habitus in Bourdieu*, (Eds.: S. Susen and B. Turner), *The Legacy of Pierre Bourdieu: Critical Essays*, s.271-300, Anthem Press.
- Mullen, E. (1995), *Pursuing Knowledge Through Qualitative Research*, *Social Work Research*, 19(1), s.29-32.
- Richter, M. M. (2012), *Habitus and Physicality, Musical Worlds of Yogyakarta*, s.81-88, ISEAS–Yusof Ishak Institute.
- Robbins, D. (2016), *Reading Bourdieu Phenomenologically*, (Ed.: D. Robbins), *The Anthem Companion to Pierre Bourdieu*, s.19-48, Anthem Press.
- Smith, M. (1987), *Publishing Qualitative Research*, *American Educational Research Journal*, 24(2), s.173-183.
- Stenbacka, C. (2001), *Qualitative Research Requires Quality Concepts of Its Own*, *Management Decision*, 39(7), s.551-556.
- Swartz, D. (2020), *Pierre Bourdieu: An Intellectual Legacy*, (Ed.: P. Kivisto), *The Cambridge Handbook of Social Theory*, s.317-342, Cambridge: Cambridge University Press.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 993-1008, doi: 10.11616/asbi.1096124

**Bankacılık Sektöründeki Yoğunlaşmanın Finansal Kırılganlık ve Ekonomik Büyüme ile İlişkisi;
MSCI EMI Ülkeleri Özelinde Araştırılması***

The Relationship of Concentration in the Banking Sector with Financial Fragility and Economic Growth;
Research of MSCI EMI Countries in Particular*

Osman OĞUZ¹, **İbrahim Halil EKŞİ²**, **Burcu BUYURAN³**

Geliş Tarihi (Received): 31.03.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 26.07.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bankacılık sektörü dinamiklerinin ülke ekonomileri üzerindeki etkisi, özellikle global krizlerin etkisi ile daha da önemli hale gelmiştir. Buradaki ilişkinin bilinmesi, politika belirleyiciler ve düzenleyici kurumlar için bir gereklilik arz etmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada, yoğunlaşma oranı, finansal kırılganlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Morgan Stanley Capital Uluslararası Gelişmekte Olan Piyasalar Endeksinde bulunan içerisinde Türkiye'nin de yer aldığı 21 gelişmekte olan ülke için analiz edilmiştir. Statik ve dinamik panel veri yöntemleri kullanılarak ilişkinin anlamlılık düzeyi ve yönü araştırılmıştır. Yoğunlaşma oranı ile finansal kırılganlık arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yoğunlaşma oranı ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Yoğunlaşma, Finansal Kırılganlık, Ekonomik Büyüme

&

Abstract: The effect of banking sector dynamics on national economies has become even more important, especially with the impact of global crises. Knowing the relationship here is a necessity for policy makers and regulatory bodies. Accordingly, in this study, the relationship between concentration ratio, financial fragility and economic growth was analyzed for 21 developing countries, including Turkey, included in the Morgan Stanley Capital International Emerging Markets Index. The significance level and direction of the relationship were investigated using static and dynamic panel data methods. A positive and significant relationship was found between the concentration ratio and financial fragility. It has been determined that there is a negative relationship between the concentration rate and economic growth.

Keywords: Banking Sector, Concentration, Financial Fragility, Economic Growth

Atıf/Cite as: Oğuz, O., Ekşi, İ.H., Buyuran, B. (2022). Bankacılık Sektöründeki Yoğunlaşmanın Finansal Kırılganlık ve Ekonomik Büyüme ile İlişkisi; MSCI EMI Ülkeleri Özelinde Araştırılması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 993-1008. doi: 10.11616/asbi.1096124

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

Jel Codes: G21

*Bu çalışma Yüksek Lisans Tezinden üretilmiş bir çalışmadır.

¹ Osman Oğuz, Gaziantep Üniversitesi, osmanoguz027@gmail.com.

² Prof. Dr., İbrahim Halil EKŞİ, Gaziantep Üniversitesi, ieksi@gantep.edu.tr.

³ Öğr. Gör. Dr., Burcu Buyuran, Gaziantep Üniversitesi, bbuyuran@gantep.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Finansal piyasalar içerisinde bankacılık sektörünün önemi her geçen gün artarak devam etmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri bankacılık sektörünün temel görev ve fonksiyonlarının teknoloji ile paralel olarak gelişmesi, yenilenmesi ve işlevselliğinin artmasıdır. Ayrıca bankacılık sektörünün ülke ekonomilerindeki payı ve önemi artarak devam etmektedir. Bunun en temel nedenlerinden biri bankaların büyük projelere kredi vererek yatırımları desteklemesi ve istihdama katkıda bulunmasıdır.

Ülkelerin finansal kırılganlıkları, bir risk unsuru olarak krizlerin göstergesi olarak kabul gören bir kavramdır. Kırılganlığın bu özelliğinden dolayı politika belirleyiciler ve denetleyici kurumlar tarafından bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile olan ilişkisinin bilinmesi gelecek ile ilgili planların şekillenmesini sağlaması açısından önem kazanmaktadır.

Ülkelerin refah düzeyi ve yaşam standartları ülke ekonomisinin durumu ile doğru orantılı olup istenen yaşam standartlarını sağlamak için güçlü bir ekonomi birincil öncüdür. Bundan dolayı politika belirleyiciler yasaları belirlerken ekonominin etkilendiği her türlü değişkeni önemle takip etmek zorundadır. Ülke ekonomilerinde büyük bir paya sahip olan bankacılık sektöründeki yoğunlaşma bu önemli değişkenler arasında yer alır. Yoğunlaşmanın ekonomik büyüme ile olan ilişkisini bilinmesi politika belirleyiciler ve düzenleyici kurumlar için bir gereklilik arz etmektedir. Bu doğrultuda araştırmada bu ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bankacılık sektörünün sürekli gelişimi ve büyümesi doğrultusunda sektöre sürekli olarak yeni girişler olmakta ve sektörün yoğunlaşma oranında değişiklikler olmaktadır. Bu yüzden bankaların yoğunlaşma oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ve finansal kırılganlık ile olan ilişkisinin bilinmesi literatürde önem kazanmaktadır. Genel olarak yoğunlaşmanın kırılganlığa neden olduğu ya da istikrar sağladığı ve yoğunlaşmanın ekonomik büyümeyi pozitif ya da negatif yönde etkilediği üzerinde farklı araştırmalar yapılmıştır. Bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda ortak bir görüşe ulaşılamamıştır. Bu çalışmada yoğunlaşmanın finansal kırılganlık ve ekonomik büyüme ile olan ilişkisinin beraber inceleniyor olması, bu çalışmayı benzerlerinden farklı kılan özelliğidir. Diğer taraftan, genel olarak literatür incelendiğinde örneklem seçimleri farklılık göstermekle birlikte genelde bölgesel veya tek bir ülkenin seçildiği görülmektedir. Ancak gelişmişlik düzeyleri ve ekonomik koşulları birbirine yakın olan MSCI EMI ülkelerinin seçilmesi, bu çalışmanın diğer çalışmalardan farklı bir özelliği olarak ön plana çıkmaktadır.

Bankacılık sektöründeki yoğunlaşma, finansal kırılganlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacı ile gerçekleştirilen bu çalışma, giriş bölümünün ardından literatür ve uygulama kısımları ile devam edecektir.

2. Literatür

Bankacılık sektöründeki yoğunlaşma, finansal kırılganlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda yurt içinde ve dışında yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Coccorese (2008) çalışmasında 1991-2001 yılları arasındaki periyodu kullanarak İtalya da ki bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İki tür nedensellik analizi kullanılmıştır bunlardan ilki Granger-sims nedensellik testi diğeri ise bankaların iç ve dış etkenlerinde ortaya çıkan değişikliklerinin ekonomi üzerindeki nedensellik etkileridir. Çalışmada kısa dönemde bankacılıktaki yoğunlaşmanın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Fernandez, Gonzalez ve Suarez (2010) çalışmalarında 1980-2004 yılları arasında 84 ülkedeki verileri kullanarak banka yoğunlaşmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğine dair kanıtlar bulunmuşlardır. Bankacılık sektöründeki sıkı denetimlerin yoğunlaşmanın ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacağı sonucuna varmışlardır.

Mitchener ve Wheelock (2010) çalışmalarında 1899-1929 yılları arasındaki periyodu kullanarak Amerika Birleşik Devletlerindeki bankacılık sektörünün yapısının ekonomik büyüme üzerinde nasıl bir etki

yarattığını incelemişlerdir. Bu çalışmada büyüme özellikle imalat sektörü özelinde incelenmiştir. Ayrıca çalışmada ülke eyaletleri ayrı olarak ele alınmıştır. Çalışmada bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın Amerika Birleşik Devletlerindeki ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Ferreira (2012) çalışmasında 1996-2008 yılları arasında 27 Avrupa Birliği ülkesinin panel verilerini kullanarak bankacılık sektörünün verimliliği ve konsantrasyonunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada bankacılık sektöründeki yoğunlaşmayı ölçmek için C3 ve HHI endekslerini ve ekonomik büyüme için GSYİH kullanılmıştır. Çalışma bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın GSYİH yani ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yarattığı sonucuna varılmıştır.

Ghasemi ve Abdolshah (2014) çalışmalarında 2004-2011 yılları arasındaki periyodu kullanarak 15 ülkeden elde edilen veriler ışığında bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada bu nedensellik ilişkisinin tespiti için Standart Granger nedensellik testi ve Hsiao'nun Granger nedensellik testi versiyonu kullanılmıştır. Çalışma sonucunda bu iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir yani bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir sonucuna varılmıştır.

Korkmaz, Erer ve Erer(2016) çalışmalarında 2007-2014 yılları arasındaki verileri kullanarak bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın kırılganlık üzerindeki etkilerini Türkiye özelinde incelemişlerdir. Kullandıkları Holtz-Eakin nedensellik analizi sonucunda Türkiye de bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile finansal kırılganlık arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu tespit edilmiştir.

Diallo ve Zhang (2017) çalışmalarında 2001-2013 yılları arasındaki periyotta Çin Halk Cumhuriyetinde 31 il ve 8 farklı sektörde panel veri kullanarak bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna varmışlardır.

Diallo ve Koch (2018) çalışmalarında Amerika Birleşik Devletinin 1985-2011 yılları arasındaki verilerini kullanmışlardır. Bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda teoriye paralel olarak finansal gelişimini tamamlayan bir ülkede bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediğine dair kanıtlara ulaşılmıştır.

Kuzu (2018) çalışmasında Türk bankacılık sektörüne ait 1996-2015 yılları arasındaki verileri kullanarak sektördeki yoğunlaşma ile finansal kırılganlık arasındaki ilişkiyi incelemek istemiştir. Türkiye de bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile finansal kırılganlık arasında çift yönlü bir etkileşim olduğu sonucuna varmıştır.

İşleyen (2019) çalışmasında 2000-2017 yılları arasındaki verileri kullanarak Türk bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile ekonomik büyüme ve sanayi, hizmet, tarım alt sektörlerinin büyümeleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda C5 yoğunlaşma oranı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemediği ancak Herfindahl-Hirschman Endeksi ile ölçülen yoğunlaşma ile ekonomik büyüme oranı arasında pozitif bir ilişki gözlemlenmiştir.

Aldomy vd.(2020) çalışmalarında bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile banka riski arasındaki ilişkiyi 2005-2016 dönemini için Ürdün özelinde araştırmışlardır. Yoğunlaşma endeksi olarak k-banka yoğunlaşma endeksi, Lerner endeksi ve Herfindahl-Hirschmann endeksini, risk göstergeleri olarak ise banka Z-skoru ve takipteki kredileri kullanmışlardır. Çalışma sonucunda yoğunlaşma ile takipteki krediler arasında pozitif bir ilişki z- skoru ile ise negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Büyükoğlu, Şit ve Buyuran(2020) çalışmalarında Türkiye'de bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile kredi riski arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Kredi riski göstergesi olarak takipteki krediler \ toplam krediler oranı kullanılmıştır. 2010-2018 dönemine ait veriler OLS regresyon ve Ortalama

Grup Tahminci modelleri kullanılarak ilişki araştırılmıştır. Bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın kredi riski üzerinde etkisi olduğuna ve yoğunlaşma arttıkça kredi riskinin azaldığı sonucuna varılmıştır.

Smolo (2020) çalışmasında İslam İşbirliği Teşkilatı ülkelerindeki bankacılık sektöründeki yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek istemiştir. Bu doğrultuda 2000-2015 döneminde 41 ülkeyi analiz etmiştir. Çalışma sonucunda incelenen ülkelerde bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği ve aralarındaki ilişkinin doğrusal olduğu sonucuna varılmıştır.

Antony, Peter ve Odhiambo (2021) çalışmalarında 1990-2017 döneminde Kenya'daki 40 bankanın verileri kullanılarak yoğunlaşmanın finansal kırılganlık ile olan ilişkisi araştırılmak istenmiştir. Yoğunlaşan sektörlerde bankaların kredi verme davranışlarında daha fazla risk aldığı ve bu durumun bankaların krizlere karşı daha kırılgan olmalarına neden olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca katı düzenlemelerin yoğunlaşma ve kırılganlığı artırdığı ancak rekabeti engellediği de tespit edilmiştir.

Karadima ve Louri (2021) çalışmalarında iktisadi politika belirsizliğinin takipteki krediler ile olan ilişkisini araştırmak ve bu ilişki üzerinde bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın etkilerini incelemiştir. Bu doğrultuda 2005-2017 döneminde Fransa, İspanya, İtalya ve Almanya' da ki 507 bankanın verilerinden oluşan bir panel veri seti oluşturmuşlardır. Çalışmanın sonucuna göre; iktisadi politik belirsizlikler ile takipteki krediler arasında pozitif yönlü bir etki bulunmakta ve bankacılık sektöründeki yoğunlaşma bu etkiyi hafifletmektedir.

Genel olarak literatür incelendiğinde seçilen örneklerdeki ülkelerin bölgesel olduğu yada farklı ekonomik yapıda ülkeler olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmada özellikle 1980 yılından sonra finansal piyasalarda yer almaya başlayan ülkelerin seçilmiş olması bakımından diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Bu çalışmalara bakıldığında yoğunlaşmanın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği veya negatif yönde etkilediğine dair farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Ayrıca yoğunlaşma ile finansal kırılganlık arasındaki ilişkinin yönü konusunda da ortak bir sonuca ulaşılmadığı görülmektedir.

3. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Bulguları

3.1.Çalışmanın Örnekleme ve Periyodu

Bu çalışmada gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan ekonomik koşulları birbirine yakın olan MSCI ülkeleri endeksindeki ülkeler örneklem olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda Dünya Bankası'ndan alınan 2004-2017 yılları arasındaki veriler ile bu ülkelerdeki bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın ekonomik büyüme ve kırılganlık ile olan ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Bazı ülkeler veri eksikliğinden dolayı listeden çıkarılmıştır. Çalışmada yer alan ülkeler Türkiye, Çin, Filipinler, Macaristan, Polonya, Katar, Şili, Mısır, Yunanistan, Endonezya, Malezya Tayland, Kolombiya, Rusya, Brezilya, Peru, Hindistan, Çekya, Güney Afrika, Birleşik Arap Emirlikleri ve Meksika olmak üzere toplam 21 ülkenin verileri örneklem olarak kullanılmıştır

3.2.Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada Dünya Bankası Veri Tabanından alınan veriler ile bankacılık sektöründeki yoğunlaşmanın ekonomik büyüme ve kırılganlık ile olan ilişkisi araştırılmıştır. Bu ilişki panel verinin sabit etkiler modeli ve sistem GMM(Genelleştirilmiş Momentler Metodu) ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Ekonomik ve finansal ilişkiler genellikle dinamik bir yapı içerisindedir ve bir dönemde gerçekleşen olaylar genellikle kendinden önceki dönemin sonucu kendinden sonraki dönemin nedeni olmaktadır. Bu nedenle veriler arasındaki ilişkiler incelenirken değişkenlerin gecikmeli değerlerine yer verilmesi gerekmektedir. Bu gecikmeli değişkenlerin bağımsız değişken olarak yer aldığı modeller dinamik panel veri olarak isimlendirilir. Dinamik modellerde bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ile hata teriminin ilişkili olması, En Küçük Kareler yönteminin sonuçlarının hatalı çıkmasını etkilemektedir. Bu olumsuz sonuçların giderilebilmesi için Arellone ve Bond(1991) dinamik panel veri modellerinde gecikmeli değişkenlerin ara değişkeni olarak kullanılmasını daha uygun olduğunu belirtmiş ve bunun için GMM modelini

geliştirmişlerdir. Daha sonra Arellone ve Bover(1995) ve Blundell ve Bond(1997) tarafından da sistem GMM yöntemi geliştirilmiştir.(Değirmen ve Karaçoban,2019).

Tüm bu bilgiler doğrultusunda bu çalışmada panel verinin sabit etkiler modeli ve sistem GMM modeli kullanılmıştır. Bu doğrultuda dört farklı model kurulmuştur. Model 1 ve Model 2 sabit etkiler modeli, Model 3 ve Model 4 ise sistem GMM modelleridir. Finansal kırılganlık ve ekonomik büyüme ile olan ilişkinin tespit edilebilmesi için öncelikle bütün değişkenler tanımlayıcı istatistikler yardımıyla tanımlanmış daha sonra Pearson korelasyon matrisi ile C3 ve C5 değişkenleri ayrı olarak diğer değişkenler ile aralarındaki korelasyon tespit edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda kurulan dört farklı modelin sırası ile heterojenlik sonuçları alınmış, yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Birinci nesil birim kök testleri tespit edilmiş, değişen varyans sorunu ve otokorelasyon probleminin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak panel verinin sabit etkili mi yoksa rassal etkili mi olduğuna karar verebilmek için Hausman testi yapılmıştır.

Tablo 3.1’de çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımı ve bu değişkenleri ilgili literatürde kullanıldıkları çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 3.1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler Ve Tanımları

Bağımsız değişkenler

Değişken	Sembol	Tanım	Literatür
Yoğunlaşma	C3	En büyük üç bankanın aktif toplamı/ sektörün aktif toplamı	Deiadda ve Fattouh(2002),Cetorelli, N.(2001), Fernandez, A.;González, F. ; Suarez. N.(2010). Chauvet ve Jacolin(2016), Diallo, B.(2017). Diallo ve Koch(2018), Tunay(2009),Caterolli ve Gambera (2001),Ferreira(2012),Aldomy vd.(2020),Smolo(2020)
	C5	En büyük beş bankanın aktif toplamı/ sektörün aktif toplamı	Chauvet ve Jacolin(2016), Mitchener ve wheelock(2010) (c4), Diallo ve Koch(2018),Diallo ve Zhang(2017), Caterolli ve Gambera (2001), Aldomy vd.(2020),Smolo(2020)

Bağımlı değişkenler

Değişken	Sembol	Tanım	Literatür
Ekonomik Büyüme	LOGGSYİH	Ekonominin toplam üretim kapasitesinde, bir önceki yıla göre meydana gelen değişimin logaritması.	Fernandez, A.;González, F. ; Suarez. N.(2010). Chauvet ve Jacolin(2016), Diallo, B.(2017). Diallo ve Koch(2018), Ghasemi, A. ; Abdolshah, Aldomyvd.(2020) , F.(2014).Caterolli ve Gambera (2001), Ferreira(2012)
Kırılganlık	KIR	Takipteki krediler/toplam krediler	Korkmaz,Ö. ; Erer,D. ;Erer,E.(2016). Kuzu, S. (2018). Tunay(2009),Fernandez ve Garcia(2012, Aldomy vd.(2020),Li(2019)

Kontrol Değişkenleri

Değişken	Sembol	Tanım	Literatür
Kredi/GSYİH	KRGSYİH	Mevduat bankaları tarafından verilen özel kredilerin GSYİH'ye oranı (%).	Deiadda ve Fattouh (2002), Chauvet ve Jacolin(2016), Caterolli ve Gambera (2001), Diallo, B.(2017).
Kredi/Mevduat	KM	Banka kredilerinin banka mevduatlarına olan oranı.	Yılmaz ve Kaya(2006),Abdioğlu ve Aytakin(2016),Ata(2009), Aydemir vd.(2018)
Mevduat/GSYİH	MVGSYİH	Banka mevduatlarının GSYİH' ya olan oranı.	Yılmaz ve Kaya(2006), Ata(2009)
İşsizlik	İŞZ	İstediği halde iş bulamayanların genel nüfustaki payı.	Torun ve Altay(2019),Göçer(2015)

Bankaların temel faaliyet konularından biri olan kredi kullandırma yapılan işlemin doğası gereği çeşitli risklerde ortaya çıkarmaktadır. Bu risklerin en çok ön plana çıkanı kredi riskidir. Kredi riski banka tarafından verilen kredilerin günü geldiğinde müşteri tarafından geri ödenmemesi sonucu ortaya çıkan risktir. Kredi riskinin temelinde asimetrik bilgi sorunu olarak tanımlanan kredi müşterisinin ödeme gücünün yeterince araştırılmaması ve müşterinin krediyi geri ödeme hususlarında yanlış veya eksik bilgilendirilmesi gibi temel yanlışlar yatmaktadır. Bu konuda banka yöneticileri ve çalışanlarının kredi riski hakkındaki uzmanlıkları ve tecrübeleri kredi verme sürecinde ve geri ödeme noktasında izlenmesi kredi riski yönetiminde önem kazanmaktadır. Gerçekleşen birçok bankacılık ve ekonomik krizin temelinde sorunlu kredilerin olabileceği gibi, kriz dönemlerinde de ülke genelindeki talep daralması, işsizlik ve yeni yatırımların yapılamaması gibi sorunlar sorunlu kredilerin artmasına sebep olmaktadır.(Torun ve Altay,2019).

Sorunlu kredilerin piyasada oluşturdukları bu risk geçmiş yıllarda finansal krizlerin yaşanmasına sebep olmuş ve kırılganlığı artıran unsur olarak ön plana çıkması, literatür'de birçok çalışmanın takipteki kredileri finansal kırılganlık ölçütü olarak kullanması bu çalışmada takipteki kredilerin finansal kırılganlığın ölçütü olarak kullanılmasına gerekçe oluşturmuştur.

Çalışmada kullanılan modeller;

Model 1:

$$KIR_{i,t} = \alpha_i + \beta_1 C3_{i,t} + \beta_2 KM_{i,t} + \beta_3 MVGSYİH_{i,t} + \beta_4 İŞZ_{i,t} + \beta_5 KRGSYİH_{i,t} + \varepsilon_{it}$$

Model 2:

$$KIR_{i,t} = \alpha_i + \beta_1 C5_{i,t} + \beta_2 KM_{i,t} + \beta_3 MVGSYİH_{i,t} + \beta_4 İŞZ_{i,t} + \beta_5 KRGSYİH_{i,t} + \varepsilon_{it}$$

Model 3:

$$LOGGSYİH_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 LOGGSYİH_{i,t-1} + \beta_2 C3_{i,t} + \beta_3 KM_{i,t} + \beta_4 MVGSYİH_{i,t} + \beta_5 İŞZ_{i,t} + \beta_6 KRGSYİH_{i,t} + \varepsilon_{it}$$

Model 4:

$$LOGGSYİH_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 LOGGSYİH_{i,t-1} + \beta_2 C5_{i,t} + \beta_3 KM_{i,t} + \beta_4 MVGSYİH_{i,t} + \beta_5 İŞZ_{i,t} + \beta_6 KRGSYİH_{i,t} + \varepsilon_{it}$$

3.3.Bulgular

Tablo 3.2'de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 3.2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gzl	Ortalama	Std.sap.	Min	Mak
LOGGSYİH	280	11.637	.453	10.826	13.079
KIR	280	5.512	5.803	.7	45.572
C3	280	54.542	15.747	20.846	100
C5	280	70.81	16.066	28.97	100
KM	280	105.395	48.082	38.004	312.317
MVGSYİH	280	53.762	24.939	13.799	128.839
İŞZ	280	7.627	6.005	.489	29.453
KRGSYİH	280	54.676	30.482	12.356	150.599

Analizde kullanılan değişkenler arasındaki ilişkiyi yönünü ve gücünü tespit etmek amacıyla korelasyon analizi yapılır. Bu amaçla Pearson korelasyon katsayısı kullanılarak yapılmış olduğumuz modellerden C3 bağımsız değişkeni ve C5 bağımsız değişkeniyle kurduğumuz modellerde yer alan değişkenlerin ayrı olarak kontrol değişkenleri ile arasındaki korelasyon hesaplanmıştır.

Tablo 3.3: C3 İçin Korelasyon Matrisi

Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1)C3	1.000				
(2)MVGSYİH	0.144	1.000			
(3)İŞZ	0.374	-0.065	1.000		
(4)KRGSYİH	0.159	0.694	0.046	1.000	
(5)KM	0.069	-0.155	0.093	0.574	1.000

Tablo 3.3 incelendiğinde değişkenler arasında yüksek %70 ve üzeri) korelasyon olmadığı gözlemlenmektedir.

C5 bağımsız değişkeniyle kurduğumuz modellerde yer alan değişkenlerin kontrol değişkenleri ile arasındaki korelasyon matrisi aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 3.4: C5 İçin Korelasyon Matrisi

Değişkenler	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1)C5	1.000				
(2)MVGSYİH	0.115	1.000			
(3)İŞZ	0.463	-0.065	1.000		
(4)KRGSYİH	0.192	0.694	0.046	1.000	
(5)KM	0.130	-0.155	0.093	0.574	1.000

Tablo 3.4 incelendiğinde değişkenler arasında yüksek %70 ve üzeri) korelasyon olmadığı gözlemlenmektedir. Bu sonuçlar ileride yapılacak analizler için önemlidir.

Çalışmanın bu aşamasında delta heterojenlik testi yapılmıştır. Tablo 3.5' te model bazında heterojenlik testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 3.5: Model Bazında Delta Heterojenlik Testi Sonuçları

Pesaran ve Yamagata (2008) Delta Heterojenlik Testi						
Değişkenler	Delta	Olasılık	Delta_ Adj	Olasılık	Sonuç	
Model 1	5.254	0.00***	7.430	0.00***	Model için eğim katsayıları heterojendir	
Model 2	5.668	0.00***	8.016	0.00***	Model için eğim katsayıları heterojendir	
Model 3	6.765	0.00***	9.568	0.00***	Model için eğim katsayıları heterojendir	
Model 4	6.555	0.00***	9.270	0.00***	Model için eğim katsayıları heterojendir	

Tablo 3.5'teki sonuçlara göre modellerin tümünün eğim katsayılarının heterojen olduğu tespit edilmiştir. Yani bağımsız değişkende meydana gelecek bir değişimin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin farklı olacağını göstermektedir.

Modellerde Yatay kesit bağımlılığının tespiti için Pesaran's Test Of Cross Sectional İndependence (2004) testi yapılmıştır. Analizde kullanılacak olan neslin seçimi yatay kesit bağımlılığı sonuçlarına göre tespit edilebilir. Yatay kesit bağımlılığı birimler arası korelasyon anlamına gelmektedir. Testin sonucuna göre bağımlı değişkenin finansal kırılma olduğu model 1 ve model 2 de yatay kesit bağımlılığının olmadığı, bağımlı değişkeninin ekonomik büyüme olduğu model 3 ve model 4 te ise yatay kesit bağımlılığının olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3.6: Modelin Yatay Kesit Bağımlılığı

Pearson'ın yatay kesit bağımsızlık testi		
	Değer	Olasılık
Model 1	0.208	0.8350
Model 2	0.483	0.6291
Model3	18.084	0.0000***
Model4	18.609	0.0000***

Not: ***, % 1, düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Bağımlı değişkenin finansal kırılma olduğu Model 1 ve Model 2 de yatay kesit bağımlılığı olmadığı için analizin devamında birinci nesil panel birim kök testleri ile devam edilecektir. Bağımlı değişkenin GSYİH olduğu Model 3 ve Model 4 te yatay kesit bağımlılığı olduğu için yani ülke sayısı zamandan büyük olduğu için Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) modeli ile devam edilecektir.

Değişkenlerin durağan olması yapılacak olan ekonomik analizlerin sonuçlarının daha sağlıklı olmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda Homojenite durumunun tespitinden sonra serilerin durağanlığını araştırmak üzere öncelikle birinci nesil birim kök testleri yapılmıştır. Birim kök testleri için kullanımı yaygın olan LLC (Levin-Lin ve Chu) ve Im, Pesaran ve Shin(IPS) birim kök testleri kullanılmıştır. Test sonuçları hem sabit hem de trendli olarak kontrol edilmiş ve testlerin sonucunda değişkenlerin olasılık küçük olduğu düzeyde durağan oldukları tespit edilmiştir. Tablo 3.7' de bütün değişkenlere ait birinci nesil birim kök testleri sonucu verilmiştir.

Birim kök testlerinin sonuçlarına göre tüm değişkenlerin %10 anlam düzeyinde durağan oldukları görülmektedir.

Tablo 3.7: Birinci Nesil Birim Kök Testleri

	LLC		IPS	
	SABİT	TRENDLİ	SABİT	TRENDLİ
KIR	-8.16***	-4.86***	-2.97**	-2.29**
LOGGSYİH	-7.50***	-3.21***	-4.40***	0.95*
C3	-5.08***	-10.81***	-1.39*	-3.38***
C5	-7.85***	-13.8***	-0.87**	-3.26***
KM	-4.99***	-7.06***	1.44*	-4.677***
MVGSYİH	-2.9***	-5.89***	-1.60**	-5.24***
İŞZ	-4.27***	-6.10***	0.70*	-1.38*
KRGSYİH	-3.93***	-6.56***	-1.55*	-3.41***

Not: ***, **, * sırasıyla % 1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Her bir bağımlı değişken için belirlenen modellerde değişen varyans sorunu ve oto korelasyon probleminin olup olmadığını anlamak için sırasıyla Breusch Pagan/CookWeisberg testi, otokorelasyon için Wooldridge testi yapılmış olup sonuçlar aşağıdaki Tablo 3.8 de verilmiştir.

Tablo 3.8: Değişen Varyans Ve Oto Korelasyon Testi Sonuçları

	Değişen Varyans Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test		Otokorelasyon Wooldridge test	
	Ki-kare(1)	Olasılık	F değeri	Olasılık
Model 1	374.49	0.0000***	29.643	0.0000***
Model 2	370.16	0.0000***	29.013	0.0000***
Model3	9.13	0.0025	217.107	0.0000***
Model4	2.66	0.1030	234.268	0.0000***

Not: ***, **, * sırasıyla % 1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3.8' e göre testin sonuçları incelendiğinde değişen varyans sorunun sadece model 4'te olmadığı görülmekte (prob>0,01) diğer üç modelde değişen varyans sorununun olduğu görülmektedir. (prob<0,01)

Oto korelasyon (Wooldridge Test) verilerinin sonuçlarına baktığımızda bütün modellerde değişkenler arasında oto korelasyon sorunun olduğu görülmektedir. (prob<0.01)

Panel veri modellerinin seçiminde genel olarak kullanılan Hausman Testi, sabit etkili ve rassal etkili modeller arasında bir seçim yapmamız gerektiğinde kullanılan bir testtir. (Green,2003).

Tablo 3.9: Hausman Testi Sonuçları

	Ki-kare (1)	Olasılık
MODEL1	768.13	0.0000***
MODEL2	236,57	0.0000***

Not: ***, **, * sırasıyla % 1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3.9'da bağımlı değişkenin finansal kırılganlık olduğu model 1 ve model 2 için yapmış olduğumuz Hausman testi Sonuçlarına göre sabit etkiler modeli uygun görülmektedir. (Prob<0,000).

3.4.Ekonometrik Tahmin Sonuçları

Bu aşamaya gelmeden önce yapılan testler yardımı ile her bir model için en uygun ekonometrik yöntem seçilmiştir. Bu bölümde dört farklı modelin sonuçları tablolar yardımıyla analiz edilmiştir. Bağımlı değişkenin finansal kırılma olduğu Model 1 ve model 2’de birinci nesil panel veri analizi, bağımlı değişkeni GSYİH olan model 3 ve model 4 ise GMM modeli kullanılarak analiz yapılmıştır.

Tablo 3.10: Birinci Modelin Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	Finansal Kırılma	
		Sabit Etkiler Modeli	
		Katsayı	Olasılık
C3		0.108	0.000***
KM		-0.042	0.236
MVGSYİH		-0.184	0.007***
İŞZ		0.891	0.000***
KRGSYİH		0.184	0.007***
Sabit		-2.886	0.492
Grup Sayısı		20	
Gözlem Sayısı		280	
Waldχ^2		38.37	
OlasılıkChi2		0.0000	
R²		0.43	

Not: ***, **, * sırasıyla % 1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir

Tablo 3.10’ da bağımlı değişkeni Finansal Kırılma(KIR) bağımsız değişkeni ise C3 olan model 1’in sonuçlarına göre;

- Yoğunlaşmanın göstergesi olan bağımsız değişken C3 ile bağımlı değişken Finansal Kırılma arasında %1 düzeyinde pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
- Kredi / mevduat(KM) ile Finansal Kırılma arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.
- Banka mevduatlarının GSYİH’ ya olan oranı (MVGSYİH) ile Finansal Kırılma arasında %1 anlamlılık düzeyinde negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığı görülmektedir.
- Kontrol değişkeni işsizlik (İŞZ) ile Finansal Kırılma arasında %1 düzeyinde pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin varlığı görülmektedir.
- Bankaların özel sektöre verdiği kredilerin GSYİH’ ye oranı (KRGSYİH) ile Finansal Kırılma arasında %1 düzeyinde anlamlı pozitif yönde bir ilişkinin varlığı görülmektedir.
- Değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü olan R² 0-1 arasında değer alır ve bu değer 1’e yaklaştıkça modelin gücü artmaktadır. Model 1’ de bağımlı değişkende meydana gelen değişimlerin % 43’ünün bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiştir.

Model 2’ de bağımlı değişken olarak finansal kırılma, bağımsız değişken olarak ise C5 yani en büyük beş bankanın aktif toplamının sektörün aktif toplamına olan oranı ile kurulan modelin tahmin sonuçları Tablo 3.11’ de verilmiştir.

Tablo 3.11: İkinci Modelin Katsayı Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	Finansal Kırılganlık	
		Sabit Etkiler Modeli	
		Katsayı	Olasılık
	C5	0.166	0.000***
	KM	-0.030	0.398
	MVGSYİH	-0.176	0.009***
	İŞZ	0.839	0.000***
	KRGSYİH	0.163	0.015**
	Sabit	-8.947	0.047
	Grup Sayısı	20	
	Gözlem Sayısı	280	
	Waldχ^2	41.72	
	OlasılıkChi2	0.000	
	R²	0.45	

Not: ***, **, * sırasıyla % 1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir

Tablo 3.11' de bağımlı değişkeni Finansal Kırılganlık(KIR) bağımsız değişkeni ise C5 olan model 2'nin sonuçlarına göre;

- En büyük beş bankanın aktif toplamının/ toplam aktiflere oranı olan(C5) ile bağımlı değişken Finansal Kırılganlık (KIR) arasında %1 düzeyinde anlamlı ve pozitif yönde bir ilişkinin varlığı görülmektedir.
- Kredi / mevduat(KM) ile Finansal Kırılganlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.
- Banka mevduatlarının GSYİH' ya olan oranı (MVGSYİH) ile Finansal Kırılganlık arasında %1 anlamlılık düzeyinde negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin varlığı görülmektedir.
- Kontrol değişkeni işsizlik (İŞZ) ile Finansal Kırılganlık arasında %1 düzeyinde pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin varlığı görülmektedir.
- Bankaların özel sektöre verdiği kredilerin GSYİH' ye oranı (KRGSYİH) ile Finansal Kırılganlık arasında %5 düzeyinde anlamlı pozitif yönde bir ilişkinin varlığı görülmektedir.
- Değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü gösteren R2 bu modelde 0.45 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç modelin uyum gücünü göstermektedir. Model 2'de bağımlı değişkende meydana gelen değişimlerin % 45'inin bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı tespit edilmiştir.

Bağımlı değişkeni LOGGSYİH olan bağımsız değişkeni C3 olan Model 3'ün GMM ve Sistem GMM metotları ile kurulan modelin tahmin sonuçları Tablo 3.12'de verilmiştir.

Tablo 3.12: Üçüncü Modelin Tahmin Sonuçları

	Bağımlı Değişken	LOGGSYİH	
		GMM	Sistem GMM
Bağımsız Değişken	LOGGSYİH	0.889***	Katsayı
	C3	-0.001*	-0.002***
	KM	0.000	-0.001
	MVGSYİH	-0.003**	-0.002*
	İŞZ	-0.002	-0.001
	KRGSYİH	0.000	-0.001
	Sabit	1.613***	1.502***
	Grup Sayısı	20	20
	Gözlem Sayısı	240	260
	Wald χ^2	1985.14	1096
olasılıkChi2	0.0000	0.0000	
AR TESTİ			
Ar(1)			
Ar(2)	0.9159	0.0000	
Sargan testi	0.8639	0.1850	
Olasılık Değeri	160.5739	18.48685	
	0.9110	0.9911	

Not: ***, **, * sırasıyla % 1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir

Tablo 3.12' de model 3 için oluşturulmuş GMM tahminleri verilmiştir. Bağımlı değişkeni GSYİH' nın logaritması (LOGGSYİH) ve bağımsız değişkeni en büyük üç bankanın aktif toplamının toplam aktiflere oranı olan yoğunlaşma ölçütü(C3) modelinin sonuçlarına göre;

- GMM tahmincisine göre bağımlı değişken LOGGSYİH ile bağımsız değişkenimiz olan C3 arasında %10 anlamlılık düzeyinde negatif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak Sistem GMM tahmincisine göre %1 anlamlılık düzeyi ile negatif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir.
- Kredi/ Mevduat değişkeninin ise hem GMM hem de Sistem GMM tahmincisine göre bağımlı değişken ile arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.
- Banka mevduatlarının GSYİH' ya olan oranı (MVGSYİH) ile bağımlı değişkenimiz arasında GMM tahmincisine göre %5 anlamlılık düzeyinde negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmekte Sistem GMM tahmincisine göre ise %10 anlamlılık düzeyinde negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.
- Her iki tahminciye göre de işsizlik ve KRGSYİH değişkenleri ile bağımlı değişkenimiz arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Bağımlı değişkeni LOGGSYİH olan bağımsız değişkeni C5 olan Model 4'ün GMM ve Sistem GMM metotları ile kurulan modelin tahmin sonuçları Tablo 3.13'te verilmiştir.

Tablo 3.13: Dördüncü Modelin Tahmin Sonuçları

	Bağımlı Değişken	LOGGSYİH	
		GMM	SİSTEM GMM
Bağımsız Değişken	LOGGSYİH	0.90***	0.916***
	C5	0.000	-0.001
	KM	0.000	-0.001
	MVGSYİH	-0.003*	-0.002
	İŞZ	-0.002	-0.001
	KRGSYİH	-0.001	-0.001
	Sabit	1.440***	1.320***
	GrupSayısı	20	20
	GözlemSayısı	240	260
	Waldx ²	1308.09	1134
	OlasılıkCh	0.0000	0.0000
	AR Testleri		
	Ar(1)	0.9423	0.0003
	Ar(2)	0.8795	0.1260
SarganTest	18.84406	0.1848	
P Değeri	0.9911	0.9996	

Not: ***, **, * sırasıyla % 1, 5 ve 10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir

Bağımlı değişkeni GSYİH' nın logaritması (LOGGSYİH) ve bağımsız değişkeni en büyük beş bankanın aktif toplamı / toplam aktifler olan yoğunlaşma ölçütü(C5) olan modelin sonuçlarına göre;

- Banka mevduatlarının GSYİH' ya olan oranı (MVGSYİH) ile bağımlı değişken(LOGGSYİH) arasında GMM tahmincisine göre %10 anlamlılık düzeyinde negatif yönlü bir etkileşim olduğu görülmektedir.
- Diğer tüm değişkenler ile bağımlı değişken arasında her iki tahminciye göre de herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilememiştir.

4. Sonuç

Bankacılık sektörü büyük bir gelişim göstererek finansal piyasalarda olduğu gibi ekonomik büyüme üzerinde de etkili bir sektör olmaya başlamıştır. Özellikle finansal piyasalara seksenli yıllardan itibaren girmeye başlayan gelişmekte olan ülke ekonomileri için çok daha büyük önem arz etmektedir. Bu ülkeler ekonomik gelişmelerini sürdürebilmek için bankacılık sektörünün gelişmesinin önemli olduğunun farkında olup bu konu ile ilgili birçok çalışma ve düzenlemeler yapmaktadırlar. Özellikle bankacılık sektörünün piyasaya yapısını ve rekabet düzeyini düzenlemek için düzenli çalışmalar mevcuttur. Çünkü bankacılık sektöründeki rekabet ortamı bankaların başta kredi verme davranışları olmakla birlikte hizmet ve diğer görev ve fonksiyonlarını etkilemektedir. Yoğunlaşma kavramı bu noktada rekabet ölçüsü olması bakımından da ayrı bir önem kazanmakta olup ekonomik büyüme ile olan ilişkisi bu çalışmada tespit edilmiştir.

Çalışmada yoğunlaşma seviyesi k-banka yoğunlaşma ölçütü ile C3 ve C5 olarak ifade edilmiştir. Finansal kırılganlık ve ekonomik büyüme ile olan ilişkinin tespit edilebilmesi için öncelikle bütün değişkenler tanımlayıcı istatistikler yardımıyla tanımlanmış daha sonra Pearson korelasyon matrisi ile C3 ve C5 değişkenleri ayrı olarak diğer değişkenler ile aralarındaki korelasyon tespit edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda kurulan dört farklı modelin sırası ile heterojenlik sonuçları alınmış, yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Birinci nesil birim kök testleri tespit edilmiş, değişenvaryans sorunu ve otokorolasyon probleminin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak panel verinin sabit etkili mi yoksa rassal etkili mi olduğuna karar verebilmek için Hausman testi yapılmıştır.

Modellerin katsayı tahminçileri olarak yatay kesit bağımlılığı sonucuna göre bağımlı değişkenlerin finansal kırılabilirlik olduğu modellerde 1. Nesil panel veri analizi ile ilişki yönü ve katsayıları tahmini yapılmıştır. Bağımlı değişkenimizin GSYİH olduğu 3. ve 4. Modellerde ise yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinden dolayı bu modellerde katsayı tahminçisi olarak GMM modeli kullanılmıştır.

Bağımlı değişkenin Finansal kırılabilirlik olduğu modellerin sonuçları incelendiğinde bağımsız değişkenler olan C3 ve C5 değişkenleri ile bağımlı değişkenimiz finansal kırılabilirlik arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Yani yoğunlaşma oranı arttıkça kırılabilirlikte artış göstermektedir. Literatürde yer alan yoğunlaşma-kırılabilirlik görüşünü destekleyen bir çalışma olmuştur. Yoğunlaşma ile finansal kırılabilirlik arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucu literatürdeki Korkmaz vd.(2016), Kuzu(2018), Li(2019), Aldomy vd.(2020) ve Antony vd.(2021) çalışmaları ile paralellik göstermektedir. Ayrıca İşleyen(2019)'in çalışmasında olduğu gibi C5 yoğunlaşma ölçütü ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Finansal krizlerin bir göstergesi olan kırılabilirliğin yoğunlaşma ile pozitif ilişki içerisinde olduğunun tespit edilmesi politika belirleyicileri ve denetleyici kurumların yapacakları yeni düzenlemelerin bu bilgileri dikkate alması daha sağlıklı bir ekonomik ortam için gereklilik arz etmektedir. Bankacılık sistemin de meydana gelen yeni gelişmelerin sektörün piyasa yapısını ve yoğunlaşma oranını etkilemesi denetleyici kurumların bu konuyu daha yakından ve daha dikkatli takip etmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada bu ilişki yakından incelenmiş olup politika belirleyiciler ve denetleyici kurumlar için yardımcı bir çalışma olmuştur.

Bağımlı değişkenin GSYİH olduğu modellerin sonuçları incelendiğinde bağımsız değişken C3 ile bağımlı değişken GSYİH ile aralarında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiş ancak bağımsız değişken C5 ile aralarında anlamlı bir ilişkinin varlığı tespit edilememiştir. Fernandez vd.(2010), Ferreira(2012), Ghasemi ve Abdolshah(2014), Diallo(2017), Diallo ve Zang(2017), Diallo ve Koch(2018) ve Smolo(2020) çalışmalarında yoğunlaşmanın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği ve yoğunlaşma ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmamızdaki C3 ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki vardır sonucu ile paralellik göstermektedir. Caterolli ve Gambera(2001), Deidda ve Fattouh(2002), Coccoresse(2008), Mitcher ve Wheelock(2010) ve Chauvet ve Jacolin(2016) çalışmalarında yoğunlaşmanın ekonomik büyümeye katkı sağladığı sonucuna varmışlardır.

İki değişkenin değerlerinin farklı hesaplanması ve diğer değişkenler arasında korelasyon ilişkilerinin farklı olması nedeniyle böyle bir farklılığın oluştuğu düşünülmektedir. Ayrıca bankacılık sektöründeki yoğunlaşma arttıkça ekonomik büyüme hızı azalmaktadır denebilir. Yoğunlaşmanın ekonomik büyüme ile negatif yönlü bir etkileşim içerisinde olması yoğunlaşan bankacılık sektörlerinin ülke ekonomileri için olumsuz sonuçlar doğuracağı ve ekonomik büyümeyi zorlaştırabileceği söylenebilir. Yoğunlaşma ve ekonomik büyümenin böyle bir ilişki içerisinde olması, ülkelerin ekonomi politikaları düzenlerken yoğunlaşma kavramına odaklanmaları gerektiği, bununla ilgili olarak yapılacak olan politikalara daha çok özen göstermesinin gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Yoğunlaşan sektörlerle yeni giren bankaların kredi verirken dikkatsiz davranmaları, rekabet edebilmek ve devamlılığını sağlayabilmek için uyguladığı ekonomik politikalar ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Bu çalışmanın en temel kısıtı verilerin 2017'ye kadar olmasıdır. Araştırmanın verilerinin 2017'ye kadar olmasının temel nedeni Dünya Bankası'ndan alınan verilerin en son 2017 yılına kadar verilmesi olmuştur. Yeni veriler ile birlikte çalışma nedensellik analizlerinin de yapılarak literatüre katkı yapılması adına geliştirilebilir olduğu söylenebilir. Ayrıca yoğunlaşma oranının ölçülmesinde farklı endeksler kullanılarak ilişkinin araştırılması literatüre önemli katkılar sağlayabilecektir.

Finansman/ Grant Support

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%40), Yazar-3 (%20)

Conceiving the Study: Author-1 (%40), Author-2 (%40), Author-3 (%20)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%40), Yazar-3 (%20)

Data Collection: Author-1 (%40), Author-2 (%40), Author-3 (%20)

Veri Analizi: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%30)

Data Analysis: A Author-1 (%40), Author-2 (%30), Author-3 (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%40)

Submission and Revision: Author-1 (%30), Author-2 (%30), Author-3 (%40)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Abdioğlu, N. ve Aytekin, S. (2016). Takipteki Kredi Oranını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Mevduat Bankaları Üzerinde Bir Dinamik Panel Veri Uygulaması. İşletme Araştırmaları Dergisi, 8(1),s: 538-555.
- Aldomy, R.F.;Thim, C.K.; LAN, N.T.P. &Norhashim, M.B.(2020).Bank Concentration And Financial Risk İn Jordan. Montenegrin Journal of Economics, 16(3),s:31-40
- Antony, A.; Peter, M. & Odhiambo, S.(2021). The Role Of Banking Concentration On Financial Stability. International Journal of Economic sand Finance,13(6),s:103-117.
- Büyükoğlu, B. ; Şit, A. ve Buyuran, B.(2020). Sektörel yoğunlaşmanın banka riski üzerine etkisi: Türk bankacılık sektörü örneği. Muhasebe Ve Finans İncelemeleri Dergisi, 3(1),37-45.
- Cetorelli, N.(2001).Does Bank Concentration Lead To Concentration İn Industrial Sectors?.Working Paper Series WP-01-01, Federal Reserve Bank of Chicago.
- Cetorelli,N. & Gambera, M.(2001). Banking Market Structure, Financial Dependence And Growth: International Evidence From Industry Data, The Journal of Finance, 56(2),s:617-648.
- Chauvet, L. & Jacolin, L.(2016). Financial Inclusion, Bank Concentration And Firm Performance, Banque De France workingPaper 615 , December (2016).
- Coccorese, P.(2008).An Investigation on thecausalrelationshipsbetween banking concentration and economic growth. International Review of Financial Analysis,17(3),557-570.
- Deidda, L. & Fattouh, B.(2002).Concentration In The Banking Industry And Economic Growth, Centro Ricerche Economice Nord Sud,2002,02.
- Diallo, B.(2017).Corporate Governance, Bank Concentration And Economic Growth. Emerging Markets Review, 32(2017), s:28-37.
- Diallo, B. & Koch, W.(2018).Bank Concentration And Schumpeterian Growth: Theory And International Evidence. The Review of Economics and Statistics, 100(3), s:489-501.

- Diallo, B. & Zhang, Q.(2017). Bank Concentration And Sectoral Growth:Evidence From Chinese Provinces. *Economics Letters*, 154, s: 77-80.
- Fernandez, A.;González, F. & Suarez. N.(2010). How Institutions And Regulation Shape The Influence Of Bank Concentration On Economic Growth: International evidence, *International Review of Law and Economics*,30(1),s:28-36.
- Fernandez,R.O. & Garcia, J.G.(2012).The Relationship Between Bank Competition And Financial Stability: A Case Study Of The Mexican Banking İndustry, Centre for Global Finance Working Paper,3(12).
- Ferreira, C.(2012). Bank Efficiency, Market Concentration And Economic Growth İn The European Union. *SSRN Electronic Journal*. 10.2139/ssrn.2138894.
- Ghasemi, A. & Abdolshah, F.(2014). The Survey Of The Causal Relationship Between Banking Concentration And Economic Growth. *Iranian EconomicReview*,18(3),s:85-99.
- Green, W.H.(2003). *Econometric Analysis*. New Jersey: Prentice Hall.
- İşleyen, T.(2019).Türk Bankacılık Sektöründeki Yoğunlaşma İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Erzurum.
- Karadima, M. & Louri, H.(2021).Economic policy uncertainty and non-performing loans: role of bank concentration. *Finance Research Letters*,38, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101458>
- Korkmaz, Ö.; Erer, D. ve Erer,E.(2016).Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma İle Finansal Kırılganlık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (2007-2014), *Muhasebe ve Finansman Dergisi*,1,s:127-146.
- Kuzu, S. (2018).Türkiye Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma İle Finansal Kırılganlık İlişkisi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), s:477-498.
- Li, S. (2019).Banking Sector Reform, Competition, And Bank Stability: An Empirical Analysis Of Transition Countries .*Emerging Markets Finance and Trade*, 55(13),s:3069-3093.
- Mitchener, K.J. & Wheelock,D.C.(2010).Does The Structure Of Banking Markets Affect Economic Growth? Evidence From U.S. State Banking Markets. Nber Working Paper 15710, January(2010). <http://www.nber.org/papers/w15710>
- MSCI.(2022).MSCI Emerging Markets [Veri dosyası]. Retrieved from <https://www.msci.com/oursolutions/indexes/emerging-markets> adresinden edinilmiştir.
- Smolo, E. (2020).Bank Concentration And Economic Growth Nexus: Evidence From OIC Countries. *Applied Finance Letters*, 9, s:81-111.
- Torun, M. ve Altay, E.(2019).Ticari Bankacılık Sektöründe Sorunlu Kredileri Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(1),s:179-200.
- Tunay, B.(2009).Türk Bankacılık Sektöründe Rekabet ve Kırılganlık, *Bankacılar Dergisi*, 68, s:30-55.
- Yılmaz, Ö. ve Kaya, V. (2006).Finansal Kalkınma Ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik . *İktisat İşletme ve Finans*,21 (244),s:120-131.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1009-1024, doi: 10.11616/asbi.1096553

“Noel Baba Adam Değildir”: Türkiye’de Yılbaşı Kutlamaları Üzerine Bir Değerlendirme

“Santa Claus is Not a Man”: An Evaluation on New Year Celebrations in Turkey

Mehmet Akif KUMTEPE¹

Geliş Tarihi (Received): 31.03.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 09.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Türkiye’de her sene 31 Aralık tarihi yaklaştığında, yılbaşı kutlamaları tartışma konularının başlarında yer almaktadır. Kutlamalara karşı olan ve destekleyen taraflar benzer argümanlarla tartışmalara dahil olmaktadır. Bir taraf dinsel ve kültürel gerekçelerle yılbaşı kutlamalarının karşısında yer alırken; diğer taraf kutlamaların dinsel boyutunun olmadığını ve bunun basit bir eğlencenin ötesine geçmediğini savunmuşlardır. Ancak bu tartışmalar yapılırken ekonomik ilişkilerden kaynaklanan gerekçeler gözden kaçırılmaktadır. Çalışmada Türkiye’de yılbaşı kutlamalarının tarih içerisinde izlediği seyir ele alınmaya çalışılırken, kültürel, siyasal ve dinsel gerekçelerin yanı sıra ekonomik ilişkilerle de bağlantısı kurulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda 20-29 Aralık 2019 tarihlerinde düzenlenen Christmas Market’in Türkiye’deki yılbaşı kutlamalarındaki dinsel ve kültürel tartışmalardan açık bir şekilde ayrıldığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye’nin giderek muhafazakârlaştığı bir dönemde, önemli ölçüde Batılı kültürel değerleri barındıran ve bunu dile getiren Christmas Market’in nereye konulabileceği tartışma konusu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Noel, Christmas, Noel Baba, Christmas Market, Yılbaşı.

&

Abstract: When Turkey began to approach every year on December 31, Christmas celebrations are located at the beginning of the debate. While one side stands against the New Year's celebrations for religious and cultural reasons; the other side argued that the celebrations had no religious dimension and that it was nothing more than simple entertainment. However, while making these discussions, the reasons arising from economic relations are overlooked. This study while trying to deal with the course of New Year's celebrations in Turkey in history, it will be tried to establish a connection with economic relations as well as cultural, political and religious reasons. In this context, it is thought that the Christmas Market, which was held between 20-29 December 2019, is clearly separated from the religious and cultural debates in the New Year's Eve celebrations in Turkey. In this direction, in a time when Turkey is becoming increasingly conservative, it will be discussed where to put the Christmas Market, which contains and openly expresses Western cultural values.

Keywords: Noel, Christmas, Santa Claus, Christmas Market, New Year.

Atıf/Cite as: Kumtepe, M. A. (2022). “Noel Baba Adam Değildir”: Türkiye’de Yılbaşı Kutlamaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1009-1024. doi: 10.11616/asbi.1096553

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Mehmet Akif Kumtepe, Hacettepe Üniversitesi, akif.kumtepe@hacettepe.edu.tr.

1. Giriş

Noel Babaya basının, ticaret erbabının ve ailelerin verdikleri önemin giderek artması ve bu günün inananların gözünde ifade ettiği derin anlamdan uzaklaşarak kamuoyunda bir efsaneye dönüştürülmesinden dolayı, din adamları bu günün endişe verici bir biçimde paganlaştırıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle de 23 Aralık günü parmaklıklara asılan bir Noel Babayı ibret-i âlem için meydandaki halkın gözü önünde ateşe verirler. Bu olay aynı zamanda yüzlerce çocuğun da bulunduğu bir kalabalığın önünde gerçekleşir. Söz konusu olayın günümüz Türkiye'sinde gerçekleştiğini söylesek sanırım kimse şaşırmayacaktır; ancak Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss'un (2014: 13–21) aktardığı bu olay Avrupa'nın göbeğinde Fransa'da yaşanmıştır.

1951 yılının Noel arifesinde Fransa'nın doğusunda yer alan tarihi Burgonya bölgesinin başkenti olan Dijon şehrinde gerçekleşen olaydan önceki birkaç aydan beri polemikler giderek artmıştır. Noel yortusunu paganlaştırmakla ve günün dinsel değerinin derin anlamından uzaklaştırmakla suçlayarak, sapkınlıkla mahkûm ettikleri Noel Baba, Dijon Katedrali'nin önünde idam edilmiştir. Eylem Protestan Kilisesiyle de ağız birliği yapan Katolik Kilisesi yetkililerinin de gösterdiği rıza sonucu gerçekleşmiştir. İnfaz sonrasında yayınlanan bildiri, 24 Aralık'ta Fransa'nın en yüksek tirajlı gazetesi olan France-Soir Gazetesi'nde de yer almıştır. Bildiride şu cümleler göze çarpmaktadır: “Bir gösteriden ziyade simgesel bir jest söz konusudur. Noel Baba yakılarak kurban edilmiştir... Çocuklarda din duygusu yalanla uyandırılmaz ve bu hiçbir şekilde eğitim yöntemi olamaz... Biz Hıristiyanlar için Noel Yortusu, Kurtarıcı'nın doğumunun kutlandığı gün olarak kalmalıdır.” (aktaran Lévi-Strauss, 2014: 14).

Burada olayın gerçekleştiği dönem ve gerçekleştiği yer açısından dikkat edilmesi gereken iki husus vardır. Bunlardan ilki, olayın laikliğin katı bir şekilde uygulandığı Fransa'da gerçekleşiyor olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce nispeten inancı gündelik yaşamın birçok noktasında dışarıda tutan bir kamuoyuna sahip olan Fransa, Alman işgalinden sonra dinle tedricen barışmaya başlamıştır. Bu bağlamda da kamuoyu Noel Babanın koruyuculuğuna soyunarak, onun savunuculuğunu üstlenmiştir. Dinsel bir simge olarak görülen Noel Baba kamuoyundan büyük bir teveccüh görmektedir. Ancak kilise, Noel Baba figürünün yaygınlaştırılmasının bir paganlaştırma olduğunu öne sürerek eleştirel bir bakışa bürünmüştür. Lévi-Strauss ilginç bir tespitle bu olayda “Kilise, içtenliğe ve hakikate susamış eleştirel bir anlayışı benimserken,

rasyonalistler adeta hurafe bekçileri haline gelmiştir.” (2014: 16) şeklinde bir ayırım yapmaktadır. Oysa Lévi-Strauss'un aksine Kilisenin niyetinin eleştirellikten ziyade mevcut dogmaları korumak olduğunu söylemek daha doğru görünmektedir. Lévi-Strauss'un tespitinde asıl üzerinde durulması gereken nokta ise rasyonalistlerin hurafe bekçiliği yaptığını iddia ettiği ikinci kısımdır.

İkinci husus, olayın gerçekleştiği zamana ilişkindir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1951 yılından 1952 yılına geçilirken savaşın asıl galibi olan Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomiden, toplumsal yaşama her alanda hâkim olduğu aşikârdır. Noel kutlamalarındaki sembollerin kullanımı da bu Amerikan hâkimiyetini bariz bir şekilde göstermektedir. Amerikan ekonomisinin sembol firmalarından Coca Cola'nın, reklamları için firmayı sembolize eden kırmızı – beyaz renklerle giydirilerek son halini verdiği Noel Baba² figürü de bu hâkimiyeti net bir şekilde sembolize etmektedir.

Bu olaydan altmış yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra 28 Aralık 2014'te yılbaşı için, “Hiç kimse pagan kültürüyle tüketim kültürünün, haz ve eğlence kültürüyle birleşerek, birleştirerek çocuklarımız ve gençlerimiz üzerinde bir yozlaşma kültürünü meydana getirmesinin doğru olduğunu söyleyemez.” (hürriyet.com.tr, 2020a) mesajı bu sefer Mehmet Görmez tarafından verilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin o dönemki Diyanet İşleri Başkanı olan Mehmet Görmez'in sözleri Dijon'da gerçekleşen olay sonrasındaki Kilisenin açıklamalarıyla büyük benzerlikler göstermektedir.

² 1 Noel Baba'nın Kuzey Avrupa ve Orta Asya'daki kökenleri ve zaman içerisinde geçirmiş olduğu değişime ilişkin detaylı bilgi için aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: Can, B. Bülent (Aralık 1997). “Coca Cola'nın Dünyaya Armağanı: Modern Noel Baba İmajı”, Tarih ve Toplum, 168, s. 324 – 326. Emiroğlu, Kudret (2012). Gündelik Hayatımızın Tarihi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. Ersoy, Petek (2008). Cumhuriyet Döneminde Yılbaşı Kutlamaları Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SBE, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Bütün bu açıklamaların, olayların ve gösterilen tepkilerin nedeni, asıl olarak kamuoyunun Noel Baba’ya ve yılbaşına gösterdiği yoğun ilgiden kaynaklıdır. Noel Baba, dünya üzerinde gerçek olmadığı konusunda bu kadar büyük uzlaşma bulunan ama ona rağmen bu kadar benimsenmiş belki de tek figürdür. Yılbaşı kutlamaları da, benzer şekilde ülke sınırlarını ve hatta kıtaları aşan bir şekilde insanlığın büyük bölümünün senkronize olarak kutladığı en doğudan en batıya kadar an be an takip

edildiği eşine pek rastlanmayan bir şenliktir. Bu özelliklerle diğer örneklerinden ayrıksılaştıran Noel Baba ve yılbaşı kutlamalarına gösterilen ilginin temelinde yatan iki gerekçe olduğu ileri sürülebilir. İlki, Noel Baba gibi bir figürün aklın zaferini savunan aydınlanma düşüncesinde açılan bir yarık olarak kabul edilebilecek olmasıdır. Diğeri ise kültür endüstrisi ve tüketim kültürünün oluşturduğu piyasa koşullarıdır denilebilir.

Bunlardan ilki, aydınlanmanın ve rasyonalizmin ortaya koyduğu, aklın ilerlemeci tahakkümünün sonucunda yaşanmış büyük yıkımlar neticesinde, mitleri ortadan kaldırarak akli hâkim kılma hedefindeki aydınlanmanın verdiği mücadeleyi kaybederek, mitlerin yeniden doğuşu sonucuna neden oluşudur. Türkiye özelinde ise Batılılaşmanın getirmiş olduğu değişimle birlikte ortaya çıkan geçmiş muhafaza etme ve moderne duyulan tepkidir. İkincisi ise kültür endüstrisi sonucunda tüketimin, sembollerin tüketildiği bir süreç haline gelmiş olmasıdır. Bununla birlikte, ne yukarıda anlatılan olayda Kilisenin ne de Diyanet İşleri Başkanı’nın mesajı, aydınlanmanın sorgulanması ve tüketim toplumuna ilişkin felsefi bir çıkış içermektedir. Tam aksine her ikisi de halkın göstermiş olduğu yoğun ilgiden rahatsız olunmasından dolayı bir tepkiyi barındırmaktadır. Önemli olan bu iki kurumun/şahsın da yaptıkları açıklamaların toplumsal olarak bulduğu karşılıkların nedenidir.

Adorno ve Horkheimer’a (2014) göre, aklın yaratmış olduğu ilerlemeci bakış paradoksal bir şekilde, hedeflediği mitsel güçlerden kurtulma yerine mitin yeniden dirilmesine yol açmıştır. Akla olan güvenin sonucunda ortaya çıkan büyük felaket ve yıkımlar, aynı zamanda bireyin yalnızlaşarak kendine ve içinde yaşadığı topluma yabancılaşmasını ve paradoksal olarak sembollere sarılmasını da beraberinde getirmiştir. Kapitalist üretim süreçleri sonucunda kendine yabancılaşan bireyler, sistemin onları edilgenliğe çağıran ve sisteme karşı oluşabilecek devrim fikrini henüz oluşmadan zihinlerde yok etme amacıyla olan kapitalizm, fabrikavari bir popüler kültür de inşa etmekte ve Adorno ve Horkheimer buna kültür endüstrisi adını vermektedir. Kültür endüstri sayesinde görülen ve görülmeyen her şey egemenin çıkarlarına hizmet eder. Bu kapsamda da tüketim, egemenin kültürel hegemonyasının en önemli araçlarından biri haline gelerek kültür endüstrisinin değirmenine su taşır. Artık kültür bir endüstri haline gelmiş, insanların temel hayati gereksinimleri dışında kalan her şeyin hegemonlar tarafından belirlendiği bir üretim mekanizmasına dönüşmüştür. Toplumdan giderek uzaklaşarak yalnızlaşan birey bu bağlamda çözümü rasyonalizmin ortadan kaldırmaya çalıştığı mitlere yönelişte aramıştır. Kültür endüstrisi ve ona paralel

olarak kapitalist piyasa da bu mit ve sembollerin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Kilise’nin Noel Baba figürüne, Diyanet İşleri Başkanı’nın ise toptan yılbaşı kutlamalarına ilişkin verdiği tepkiler de, yabancılaşmaya ilişkin tepkileri ve kültür endüstrisinin etkilerini de içinde barındıran gerekçelerden dolayı, toplumun her ikisine gösterdiği ilgiden rahatsız olmalarından kaynaklanmaktadır. Her iki kurumun da asıl endişesi kendi otoritelerine hâle gelebileceği düşüncesidir. Kilise için, dinsel bir önem taşıyan önemli bir günde odağın başka bir yöne kayması, Diyanet İşleri içinse geleneksellikten uzaklaşarak, karşı durduğu modern yaşam tarzını ifade etmesi sebebiyle kendilerini oyunun dışında bulabilecekleri korkusudur.

Bu bağlamda hem üretim, tüketim ve dolaşım anlamında bir endüstri olarak hem de Adorno ve Horkheimer’ın bahsettiği anlamda kültür endüstrisi olarak Noel Baba figürü ve yılbaşı kutlamaları işaret ettikleri anlamların ötesinde anlamlar da ihtiva etmektedir. Bu nedenle her ikisi de, Türkiye’de her zaman şiddeti değişmekle birlikte çeşitli tepkilerin hedefi olagelmışlerdir. Bu açıdan bakıldığında da Fransa’da ellili yılların başında kilisenin verdiği tepkiyle, ondan altmış yıl sonra Türkiye’de dönemin Diyanet İşleri Başkanı’nın verdiği tepkinin benzerliği daha çok anlam kazanmaktadır. Tam da bu yüzden

çalışmada öncelikle, birbirlerinin sıklıkla yerine kullanılan Noel, Christmas, yılbaşı kavramlarına kısaca açıklık getirilmeye çalışılacaktır. İzleyen bölümde altmış yıldan fazla bir zaman farkına sahip olsa da her iki ülkedeki benzer yaklaşımlar akılda tutularak, Türkiye'deki yılbaşı anlayışının ve yılbaşı kutlamalarının tarihsel, ekonomik ve toplumsal süreç içerisinde izlediği seyre göz atılacaktır. Sonrasındaysa, özellikle son yıllardaki yılbaşına ve ülkemizde onunla özdeşleştirilen Noel Baba'ya gösterilen tepkiler ve asıl olarak 2019 yılının Aralık ayının sonunda İstanbul Four Seasons Otel'inde kurulan Christmas Market'in, bütün bunların içerisinde nereye oturtulabileceği tartışılacaktır. Muhafazakârlaşmanın da etkisiyle uzun bir süredir yılbaşına ilişkin her türlü sembol ciddi tepki görmekteyken, nasıl olup da birçok Batılı sembolü ihtiva eden bir yılbaşı pazarının kurulabildiği noktaya geldiği ve bunun sürekliliğinin olup olmayacağı tartışma konusu yapılacaktır. Bu tartışmalar yürütülürken kutlamalara ve sembollere yöneltilen eleştiri ve itirazların kültürel, siyasal ve dinsel gerekçeleri kadar ve belki onlardan daha çok etkili olan, ekonomik ilişkilerden kaynaklanan gerekçeleri de göz önünde tutulmaya çalışılacaktır.

2. Yılbaşı Noel Değil Midir? Peki, Ya Christmas?

İsa Peygamberin doğum günü olarak kabul edilen Noel, yani Latince karşılığı "doğum", "doğuş" olan gün, Katolik ve Protestan inancına bağlı Hıristiyanlarca 24 Aralık'ı 25 Aralık'a bağlayan gece, Ortodoks Hıristiyanlarınca ise 5 Ocak'ı 6 Ocak'a bağlayan gece olarak kabul edilmektedir. Söz konusu tarih farklılığı, Gregoryen takvime göre bir yılı 365,242199 gün olarak hesaplayan Katolik ve Protestanlar ile bir yılı 365,25 gün olarak hesaplayan Ortodoksların esas aldığı Jülyen takvimi arasındaki farktan kaynaklanmaktadır (Muhsinoğlu, 2007: 78). İsa'nın ayini anlamına gelen Christmas (Christ's mass) ise, Noel'de Mesih'in doğum günü için yapılan ayin ve kutlamaya verilen addır. (Işık, 1997: 448).

Yılbaşı ise, miladi takvim yılının bitişi ile bir sonraki yılın başlangıcı olan 31 Aralık'ı 1 Ocak'a bağlayan gecedir. Yılbaşının Noel ya da Christmas'la bir ilgisi olmadığı gibi hiçbir dini kökeni de bulunmamaktadır.

Yılbaşının dini bir kökeninin olduğuna ilişkin yanılmanın sebebi, Noel'e ve hatta Şükran Gününe ilişkin bazı sembollerin ve ritüellerin yılbaşı gününe kaydırılıp bu gün için de kullanılması/yerine getirilmesinden kaynaklıdır. Bu birbirinin içine geçecek şekilde gerçekleştirilen kaydırma büyük oranda bilinçli bir tercihin ürünüdür. Kasım ayının son Perşembe gününe denk gelen Şükran Günü'ndeki hindi yeme âdeti, 24 Aralık gecesi çocuklara hediye getiren Noel Baba, çam ağacı süslenmesi gibi kimi ritüeller ve semboller bilinçli bir şekilde yılbaşında birleştirilir. Bunun nedeniyse, kimi sektörlerin satış rakamlarını arttırmak için Noel Baba gibi figürlerin pazarlamaya sağlayacağı katkılardan yararlanılmak istenir. Zira bu tür günlerin kutlanması tüketimin arttırılması açısından birçok sektör tarafından arzu edilen bir husus olmakta ve bu tür sembollerin kullanımı da tüketim iştahını tetikleyici unsurlar olarak işlev görmektedir. Sonuç olarak, Noel ile yılbaşının yakın tarihler olmasından ötürü her ikisinin birleştirilmesi ve bazı sembollerin cazibesinden ötürü bilinçli bir şekilde yılbaşında kullanılması yılbaşının dini kökeni olduğuna ilişkin yanılığın sürekli beslenir.

3. Türkiye'de Yılbaşı Kutlamalarının Kısa Tarihi

3.1. Yılbaşı Balolarından Meydanlara

Türkiye coğrafyasında bugün kullandığımız anlamıyla yılbaşı kavramının ve yılbaşı kutlamalarının tarihi, Osmanlı'nın Batılılaşmasının artık büyük

bir ivme kazandığı 19. yüzyılın ikinci çeyreğiyle başlar. Osmanlı'da kullanılan iki takvimden ilki, Hicret'i başlangıç alan ve ayın dünya etrafındaki dönüşüne göre bir yılın hesaplandığı Hicri takvimdir. Bu takvimde bir yıl bugün kullandığımız takvime göre yaklaşık olarak on gün kısa olduğu için aylar mevsimler arasında değişiklik göstermektedir. Bu takvimde yılın ilk ayı olan Muharrem ayı kutlama açısından hiçbir önem taşımamaktadır. İkinci takvim ise, "Rumî" takvimdir. Yine Hicret'i başlangıç kabul eden ancak bu sefer güneş yılını esas alan bu takvim, 21 Mart'ı başlangıç almakta ve maaş ve ücretler Rumî ay hesabına göre verilmektedir. Mali yılın başı olan Mart ayında Düyun-u Umumiye'ye bağlı bazı müesseselerde kutlama törenleri yapılmakta ve Balıkhane'de mezada çıkarılan balıklardan nadide

olanları maliyece satın alınarak saraya sunulmaktadır. (Tuna, 29.12.1997: 7; Akçura, 1990: 155–156; Talu, 2002: 26). Görüldüğü gibi Osmanlı’da takvim yılının başının kutlanması yönünde genel bir eğilim bulunmamaktadır. İmparatorlukta yaşayan Hıristiyanlar için ise yılbaşı Noel dönemi anlamına gelmektedir. 24 Aralıkta Hıristiyanlarca İsa’nın doğumu kutlanır, dinsel açıdan pek bir anlamı olmayan 31 Aralık tarihi de Noel ile birleştirilerek kimi yerlerde İsa’nın sünnet günü olarak anılarak kutlanmıştır. (Akçura, 1990: 156).

Osmanlı’nın Hıristiyan yılbaşına ilk ilgisi ise, 1829 yılında İngiltere’nin İstanbul elçisinin Haliç’te bulunan bir gemide verdiği baloya devlet adamlarının davetli olarak katılmasıyla başlar. 1856 yılında ise Sultan Abdülmecid Fransız elçisinin verdiği yılbaşı balosuna katılarak dans edenleri zevkle izler ve saraya son derece memnun döner. (Tuna, 29.12.1997: 7; Akçura, 1990: 156–157).

Halkın alafrağa yılın son gecesi olan yılbaşına katılımı ise daha çok Hıristiyanların yaptıkları şenliklere katılmak şeklinde olmaktadır.ERCÜMEND EKREM TALU’NUN ANLATIMINA GÖRE, TÜRKLER YILBAŞI ŞENLİKLERİNİN izleyicisiydi. Evlerinde Noel ağacı, yılbaşı sofrası gibi icatlar bulunmuyordu. Ona göre, bunları Beyoğlu yapar İstanbul’da kısmen seyirci olurdu. (2002: 26). Çocukluğu 1915’li yıllara rastlayan eski milletvekili Hasene Ilgaz ise, o günleri: “Bizim için, yılbaşı diye bir olay yoktu. Yalnız, yılbaşının yaklaştığını, bizden olmayan dostlarımızın -ekaliyetlerin- yılbaşı için yaptıkları hazırlıklardan ve evimize gönderilen hediyelerden anlardık... Biz de onlara, lokum, yılbaşı tatlısı, gelincik şerbeti gibi, ikramlarda bulunurduk.” (Tuna, 29.12.1997: 7) şeklinde hatırlıyor. Ahmed Rasim ise seyircisi değil katılımcısı olduğu yılbaşını, “Evvelleri biz Türkler, yılbaşı günlerinde başımızı sokmadığımız yer kalmazdı. Galata, Beyoğlu, kısacası Ortodoks takvimini tutan milletlerin cümlesine kendi kendimizi davet eder, sabahlara kadar eğlenirdik.”

(2002: 38) diye anlatmaktadır. Refik Halit Karay ise, Müslüman halkın arasına yılbaşını kutlama âdetinin girişinin, Mütareke zamanında İstanbul’a yoğun bir şekilde gelen ve haroşa kelimesini çok sık kullandıkları için “haroşalar” olarak adlandırılan beyaz Ruslardan³ sonra olduğunu hesap etmektedir. Karay, Müslüman halkı Beyoğlu’na alıştıranların da haroşalar olduğunu ifade etmektedir. (2002: 13).

Cumhuriyet’le birlikteyse, 1926 yılında kullanılmaya başlanan miladi takvime geçişle beraber 1926 yılını 1927’ye bağlayan gece saat tam 12’de Elektrik İdaresi’nin ışıkları bir dakika söndürmesiyle bir gelenek başlamıştır (Akçura, 2004: 36). 1929 yılbaşında ise, daha sonraki senelerde giderek yaygınlaşacak olan ‘Noel ve yılbaşı baloları’nın ilki Ankara Palas’ın salonlarında yapılmaktadır (Tınc, 2003: 55). Yılbaşının asıl yaygınlık kazanması ise 1931’i 1932’ye bağlayan gece Tayyare Piyangosu’nun ilk özel yılbaşı çekilişinin düzenlenmesiyle olacaktır (Akçura, 2020: 26). Fiilen kutlanan yılbaşı gecesinin resmi tatil olarak ilan edilmesi 1935 yılında verilen kanun tasarısıyla gerçekleşecek ve buna göre 31 Aralık öğleden sonrasıyla 1 Ocak resmi tatil günleri arasına eklenecektir. Bu tarihten sonra da yılbaşı baloları ve kutlamaları giderek yaygınlaşarak, halkın büyük kesimi tarafından sahiplenilip, yurdun farklı yerlerinde, çeşitli şekillerde kutlanmaya başlayacak, 1950’li yıllarda ise artık geleneksel sıradan bir eğlence halini alacaktır.

1929 yılındaki ilk balodan sonra gelenek haline gelen yılbaşı balolarına, 60’lı yıllara kadar Türkiye’nin gelişmiş kentlerinde Pera Palas, Maksim, Park Otel ve Turan Bar gibi gazino ve barlar ev sahipliği yapmıştır (Ersoy, 2008: 79). 60’lı yıllardaysa Divan Otel, Hilton gibi otellerin açılmasıyla kutlamalar büyük otellerin balolarına taşınır. Sözü edilen bu balolar daha çok 29 Ekim Cumhuriyet Bayramlarındaki balolara benzemektedir. ‘Serpartin’ ve ‘konfeti’lerle süslenmiş salonlarda tango, fox-trot gibi dansların edildiği eğlenceler niteliğini taşıyan bu kutlamalar mekânların kapasitelerinden ötürü, haliyle sınırlı sayıda katılımı gerçekleştirilmektedir (Tınc, 2003: 57).

³ “Rusya’dan geldikleri için Rus olarak adlandırılırsalar da, aslında mülteciler Rusya İmparatorluğu’nun çok uluslu yapısını yansıtacak bir etnik, dini ve lingüistik çeşitlilik gösteriyorlardı. Ancak, Türkiye’de hem resmi kurumların hem de gazetelerin Rusya Müslümanlarını Beyaz Rus olarak adlandırmadıklarını, bunun dışında kalan bütün grupların – ister Budist Kalmuklar olsun, ister Rusya Yahudileri – Beyaz Rus şemsiyesi altında değerlendirildiklerini görüyoruz.” (Üre, 2020: 73)

60'larda ithal ikameci sanayileşmeyle birlikte, dönemin tüketim normlarının kişisel radyoların yaygınlaşması, yılbaşını evlerde radyo dinleyerek karşılayanların sayısında bir artışın görülmesini de beraberinde getirmiştir (Ersoy, 2008: 79). Bu tarihlerden itibaren yavaş yavaş kutlamalar daha geniş bir ekonomik ve sosyal tabana yayılmaya başlamıştır.

70'lerdeyse radyonun yerini televizyonlar almaya başlayacaktır. Bu dönemde hayat pahalılığı ve sokaklardaki şiddet ortamı nedeniyle yeni yıla eğlence yerlerinde girmek istemeyen halkın büyük çoğunluğu evde televizyon karşısında bugünü kutlamayı tercih etmişlerdir (Ersoy, 2008: 80; Tunç, 2001: 114). PTT (pijama, terlik, televizyon) klişesi de o dönemlerde yaygınlık kazanmıştır (Tunç, 2001: 114). Hayat pahalılığıyla tanışarak bolluktan yokluğa doğru giden orta sınıf, kalabalıklarla yenilen büyük yılbaşı yemeklerinden, pijama ve terliklerin giyilerek televizyon karşısına geçilen mütevazı yılbaşı gecelerine geçmiştir (Tunç, 2001: 114).

Yılbaşı eğlencelerine televizyonun da katılımıyla, daha önce balolarda ve partilerde boy gösteren dansözler 1980 yılından itibaren 31 Aralık geceleri evlere de girmeye başlayacaktır. Emiroğlu'nun deyişiyle yılbaşının toplumsallaşmasında, 1980'li yılların tüketim toplumunu merkeze alan ekonomik anlayışından önce, 1970'li yıllardaki televizyon programları ve Milli Piyango'nun büyük ikramiyelerinin de katkısı olmuştur (2012: 54-55).

1980'lerden itibaren dünya ekonomik sistemiyle eklemlenerek neo-liberal ekonomik sisteme geçiş ve tüketim toplumu mecrasına girişle birlikte iç piyasadaki ithal ürünlerin sayısını hızla artması yılbaşı kutlamalarındaki ürünlerin de çeşitlenmesini sağlamıştır. İlk olarak 1982 yılında açılan hediyelik eşya fuarları da bu anlayışın paralelindeki gelişmelerden olmuştur. Hediyelik eşya fuarlarıyla birlikte, yılbaşı denince akla gelen Noel Baba ve çam ağacı⁴ gibi simgeler bu dönemden itibaren giderek yaygınlaşarak, kutlamaların vazgeçilmezi haline gelmiştir (Ersoy, 2008:44). 50'li yıllarda satılmak istenen ürünü daha cazip kılmak için sadece bir reklam unsuru olan Noel Baba'ya, 1983 yılında yaşadığı topraklar olduğu düşünülen Antalya Demre'de Turizm Bakanlığı'nca düzenlenen uluslararası sempozyumla resmi olarak sahip çıkmıştır. Bu dönemden itibaren de çocuklara yönelik Noel Babalı kutlamaların sıradan bir hal almasının yanı sıra her türlü ürünün pazarlaması için genç – yaşlı, kadın – erkek her türlü Noel Baba/Noel Anne kullanılması olağan hale gelmiştir. Bu dönemden itibaren tüketim alışkanlıkları bakımından da, gerçekleştirilen ritüeller açısından da kutlamalar giderek diğer ülkelerdekilerle benzerlik kazanmaya başlamıştır. Bunda hem ekonomik hem de kültürel olarak neo-liberal ekonomi ve küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyanın tek bir pazar olarak görülmesi ve bu doğrultuda söz konusu pazarla bütünleşme girişimlerinin etkisi de doğrudan rol oynamıştır.

1990 yılının sonundan itibaren, özel televizyonların katılımıyla ekranlar ve dolayısıyla da evlerdeki yılbaşı kutlamaları daha da renklenir. Medya ve iletişim araçları vasıtasıyla Noel Baba iyiden iyiye bir tüketim toplumu unsuru haline gelir. Kitle iletişim araçları bu kültürü endüstriye dönüştürerek yılbaşına ait diğer unsurlar gibi onu da metalaştırır. Bu süreçte hızla yayılan alışveriş merkezlerinin (AVM) de büyük payı olduğunu vurgulamak gerekir. Tek bir mekânda pek çok farklı marka ve ürünün satıldığı AVM'lerde hem mağazaların kendi içlerindeki rekabetleri hem de farklı AVM'lerin birbirleriyle rekabetleri nedeniyle dikkat çekici alternatif sunma çabaları kendini gösterir. Bu da yılbaşına ilişkin pek çok ürün, pazarlama ve kutlama alternatifinin eskilerinin yanına eklenmesini beraberinde getirir. Bu doğrultuda da Avrupa'nın büyük kentlerindeki gibi, 1993 yılında ilk kez gerçekleşen yılbaşının meydanlarda karşılanması giderek bir alışkanlığa dönüşerek yaygınlaşır. Kutlamaların yıldan yıla giderek yaygınlaşmasıyla beraber yılbaşına olan tepkiler de her geçen yıl artmıştır.

3.2. Züppelik Değil, Zaruret

Yılbaşının kutlanmaya başlanması ve yaygınlaşmasıyla birlikte ona gösterilen tepkiler de beraberinde gelmeye başlar. Bu tepkilerin kutlamaların ilk yaygınlaşmaya başladığı zamanlarda ortaya çıkmaya

⁴ Yılbaşı ağacının Almanya'da ortaya çıkışı, oradan Fransa'da yaygınlık kazanarak tüm Hıristiyan dünyasına yayılışı ile Türk kültüründeki yeri ve zaman içerisinde geçirmiş olduğu değişimlere ilişkin detaylı bilgi için aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: Arpacı, Günnur Yücekal (2019). *Türk Kültüründe Yılbaşı Kutlaması – Akay Kine'nin Bilgileri Işığında*. İstanbul: Cinius Yayınları. Emiroğlu, Kudret (2012). *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. Ersoy, Petek (2008). *Cumhuriyet Döneminde Yılbaşı Kutlamaları Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SBE, Gazi Üniversitesi, Ankara.

başladığını, muhafazakâr yazar Peyami Safa’nın yılbaşı karşıtlarına verdiği 1 Ocak 1937 tarihli cevaptan anlıyoruz. “Züppelik değil, Zaruret” başlığını taşıyan yazısıyla, bir gazetede imzasız olarak çıkan, Noel’in ruhu ve milliyeti belirsiz Beyoğlu sakinlerine mahsus bir züppelik olduğunu söyleyen yazıya, “Noel’e tamamiyle lâkaydim. Bir eğlence bahanesi kaldıkça, bibar numarasından farkı yoktur. Yerine daha iyi

bahaneler de aranabilir... Takvimlerimizi bile Hristiyanlık tarih ve ananesinden ayıramıyoruz. Bu züppelik değil zarurettir.” (aktaran Tuna, 30.12.1991: 7) diyerek verdiği cevaptan, erken bir tarihte kutlamalara karşı çıkanların olduğunu tespit etmek mümkün olur.

1970’lerin ortasından itibaren Tercüman Gazetesi’nden Ergun Göze, İslamcı ve muhafazakârların sıklıkla başvurduğu bir yöntem olan Noel’le yılbaşı kutlamaları arasındaki farkı görmezden gelerek bu eğlencelere katılımı şiddetle eleştirmiştir. Yazar, Müslümanların yılbaşının Muharrem ayı olduğunu, onun da aşureyle karşılanması gerektiğini savunmuştur (Ersoy, 2008: 64). 1980’lerde de devam eden Tercüman Gazetesi’ndeki çeşitli yazarların yılbaşı kutlamalarına ilişkin şiddetli eleştirilerine 1990’larda diğer İslami yayın organlarında çıkan yazılar da eklenir. Bu yazılar da genellikle, Noel ile yılbaşı kutlamalarının aynı olduğu kabulünden hareket ederler ve ayrıca “Frenk taklitçiliğinden uzak durulması”nın gerekliliğine odaklanırlar. Örneğin Çocuklarımıza Aşılacak İstenen Hristiyanlık Hurafeleri (Yılbaşı Gecesi) isimli kitapta Hz. İsa’nın Katoliklere göre 23 – 24 Aralık gecesi, diğer mezheplere göre ise 31 Aralık 1 Ocağa bağlayan gece dünyaya geldiği (Öten, 1971:13) iddia edilir. Buna da yılbaşı yortusu (1971: 33) diyen yazar konuya ilişkin hâkimiyetiyle ilgili bir fikir verir. Cübbeli Ahmet Hoca namı ile anılan Ahmet Mahmut Ünlü’nün vaazlarından derlenen Noel Tehlikesi isimli kitapta ise kitâbi bilgilere girme riski alınmaz. İsminden de anlaşılacağı üzere, sıklıkla kutlamanın Noel kutlaması olduğu üzerinde durularak ve “Bu onların dînî merâsimi, bu onların dînî bayramları. Bunun başka bir izahı yok. Sana yakışır mı buna katılmak ve bunu kutlamak” (2010: 59) diyerek Ünlü, yılbaşıyla Noel’in aynı şeyler olduğu kabulünden hareket ettiğini net bir şekilde dile getirir. Yılbaşı ve Noel Tehlikesi – Misyonerlik – Büyük Günahlar (Kara, 2016) isimli kitap diğer iki kitaptan farklı olarak Noel’e ve yılbaşına dair bilgileri doğru bir şekilde vererek her ikisi arasındaki farkı bildiğini net bir şekilde gösterir. Sonrasındaysa “Hadi Hz İsa’nın bu günde doğduğuna inananları anladık... Biz kendi yediğimiz haltlara bakalım... Ne oluyoruz da, Hristiyan milletlerin kutsal saydığı günü zıvanadan çıka çıka kutluyoruz?” (44) diyerek her ikisini bilinçli olarak birbiriyle aynı gördüğünü net bir şekilde gösterir.

Müslümanların asıl yılbaşının Hicri takvimin ilk ayı olan Muharrem ayının ilk gününün yılbaşı olarak kutlanmasına yönelik alternatif yaratma hedefine ise ulaşamamıştır. Çünkü bu tarihten kısa bir süre sonra Kerbelâ olayının yıldönümü olması sevinç değil acı çağrışımları

taşımaktadır. Bu nedenlerle geniş kitlelerde söz konusu öneri bir karşılık bulmamıştır.

Yılbaşına en güçlü rakip ise “Mekke’nin Fethi Kutlamaları” adı verilen organizasyon olmuştur. İlki 1991 yılında, o dönem hızlı bir yükselişe geçen Refah Partisi’nin Genel Başkanı Necmettin Erbakan’ın talimatıyla Milli Görüş’ün gençlik yapılanması Milli Gençlik Vakfı tarafından düzenlenmiştir. 1991’de yılbaşı kutlamalarıyla aynı döneme denk gelen Mekke’nin Fethi Kutlamaları’nı asıl polemik konusu yapan ise, bütün dini etkinlikler Hicri takvime göre düzenlenirken Mekke’nin fethinin nasıl olup da miladi takvime göre tarihlendiği sorusudur. Belki de bu manevrayla, Hicri yılbaşının devamlılığının önündeki engellerden en azından biri bertaraf edilmek istenmektedir. Mekke’nin fethi kutlamalarına ilgi, yılbaşının diğer rakiplerine göre daha sürekli olmakla birlikte, siyasi konjonktürle de paralel bir şekilde her yıl inişli çıkışlı bir grafik çizmiş, ancak sonuçta hiçbir şekilde yılbaşına bir alternatif oluşturamamış ve kısıtlı bir çevre içinde kalmıştır.

3.3. Dansöz Enflasyonundan Reina Katliamına

1990’lardaki yılbaşılar, bir yandan peş peşe açılan özel televizyonlara paralel ekranlarda dansöz enflasyonunun yaşanması ve yılbaşı kutlamalarının Avrupa ülkelerindekiler gibi meydanlara taşması, diğer yandan da Mekke’nin Fethi gibi alternatif geceler şeklinde iki farklı koldan devam etmiştir. 2000’li

yılların da ilk on senesi, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin izlediği neo-liberal politikaların paralelinde, her iki kola da pek fazla müdahale edilmeden ve çok fazla değişiklik olmadan devam etmiştir.

Yapılacak olan yılbaşı kutlamalarıyla ilgili dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu'nun 30 Aralık 2003 tarihli "25 Aralık'ta başlayan Noel kutlamalarının Hıristiyanlara mahsus dinsel bir bayram olmasına karşın, 1 Ocak'taki yılbaşı kutlamalarının ise anneler günü gibi evrensel kültürün bir parçası olarak üretilen ve geliştirilen, bütün insanlığa mal olmuş olumlu bir davranış biçimi olarak görülmesi gerektiği" (hürriyet.com.tr, 2020b) açıklaması da bu çizginin bir göstergesi niteliğindedir.

Yılbaşına girişin simge mekânlarından olan Taksim Meydanı'nda İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen, düzenlenmeyen ve iptal edilen organizasyonlar da, yılbaşı kutlamalarıyla kurulan ilişkinin bir göstergesi niteliğini taşımaktadır. 2005 yılına girilirken yılbaşı kutlamaları için Taksim Meydanı'nda düzenlenmesi planlanan

organizasyon hazırlıkları Güney Asya'da yaşanan deprem ve sel felaketi gerekçe gösterilip iptal edilecektir. Yılbaşı ve Taksim denilince sonraki yıllarda akıllara ilk gelecek ve giderek artan bir şekilde haberlere konu olacak olan kadınlara yönelik taciz haberleri ise o yıl yeni yeni basında boy göstermeye başlayacaktır. 2006 ve 2007 yıllarına girilirken ise, bir önceki yılın aksine görkemli sayılabilecek organizasyonlar düzenlenerek, televizyonlardan canlı olarak yayınlanacak kutlamalar düzenlenecektir. 2008 yılını karşılamak için yapılan organizasyon Dağlıca'da gerçekleştirilen saldırı nedeniyle yaşamını yitiren askerler gerekçe gösterilerek, 2009 yılına giriş programı ise İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları neticesindeki sivil ölümlerinden dolayı ilan edilen yas gerekçe gösterilerek iptal edilir. 2010 yılını karşılama kutlamaları ise bir gerekçe göstermeye bile ihtiyaç duyulmadan düzenlenmez. Uzun bir ara verilmeden önce Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen son organizasyon 2011 yılının karşılandığı programdır. Bu tarihten 2020 yılı karşılamalarına kadar İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından herhangi bir kutlama düzenlenmemiş, hatta 2018 yılı karşılamalarında resmi kutlamaların tamamı yasaklanmıştır. Bu yıl da dâhil olmak üzere önceki ve sonraki yıllarda Taksim Meydanı'na gelen kitleler saat gece 12'ye yaklaşırken meydanda birikip geri sayım yaparak yeni yılı karşılamışlardır. Bu kutlamalarda da, geçmiş yıllarda olduğu gibi, akıllarda kalan ve giderek artan bir şekilde devam eden, kadınlara yönelik tacizlere ilişkin haberler başrolü üstlenmiştir. Hatta 2012 karşılamalarında sadece 22 adet taciz yaşandığına ilişkin haber, güvenlik önlemleri sayesinde tacizin azalması olarak sevinçle haberleştirilmiştir (milliyet.com.tr, 2020).

Günümüze kadar geçen yılbaşılar arasında en şok edici olanı 31 Aralık 2016'yı 1 Ocak 2017'ye bağlayan gece 01.15'te İstanbul'un ve belki de Türkiye'nin simge eğlence mekânlarından biri olan Reina Gece Kulübü'ne gerçekleştirilen ve 39 kişinin hayatını kaybettiği silahlı saldırıdır. Reina katliamı, 2015 yılının 5 Haziranında Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) mitinginde gerçekleştirilen bombalı saldırıdan itibaren Türkiye'de yükselmeye/yükseltilmeye başlayan gerilimin zirve noktasını oluşturur demek yanlış bir ifade olmasa gerek. En azından bu tarihten sonra şiddet olayları bir düşüş eğilimine girmiştir. Reina katliamına kadar geçen süre içerisinde hemen her ay bir tane bombalı veya silahlı saldırı meydana gelmiş ve beş yüze yakın kişi bu saldırılarda yaşamını yitirmiştir. Bu süreç içerisinde insanlar gündelik yaşamlarında çok tedirgin yaşamaya başlamışlar, zorunlu kalmadıkça kalabalık yerlerde bulunmamaya özen göstermişlerdir. 2016 yılının

karşılanacağı yılbaşı gecesi de bu psikoloji nedeniyle çok sönük geçmiş, meydanlar boş kalmıştır. 2017 yılı yaklaşırken de hem şiddet sürekli tırmanmakta, hem de aşağıda daha detaylı bir şekilde ele alınacağı üzere, resmi makamlar ya da popüler medya figürleri tarafından yılbaşı kutlamalarının aleyhinde yapılan açıklamalar her geçen gün artmaktadır. Bu artan gerilim nedeniyle yılbaşı kutlamalarının simge mekânları ve meydanlar boş kalmıştır.

Nihayetinde Reina'ya gerçekleştirilen saldırının haberi ve ilerleyen saatlerde ortaya çıkmaya başlayan olayın detayları insanları dehşete düşürmüştü, bu dehşet verici katliamla şiddet sarmalı en üst noktaya ulaşmıştır. Yıllardır taciz haberleriyle, yasaklarla sistemli bir şekilde yürütülen yılbaşı kutlamalarını evlere hapsedme çabaları, gerçekleşmesi hiç kimse tarafından istenmeyecek bir eylem neticesinde, başarıya ulaşacaktır.

Bu bağlamda 2019 yılını karşılamak için Taksim Meydanı’nda gerçekleşen yılbaşı kutlaması yaşanan sürece ve gelinen noktaya ışık tutacak bir şekilde cereyan etmiştir. Çoğunluğunu Suriyeli göçmenlerin oluşturduğu ve Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) bayraklarının açıldığı kutlamalar, yılbaşını kutlamayı gelenek haline getirmiş kitlelerin göz önünden uzaklaşmayı tercih ettiğini de göstermektedir. Bu kutlamanın önemli yanlarından biri de, eğlenmek ya da yeni yılı karşılamak için Taksim Meydanı’nı seçen kalabalığın ve bununla paralel olarak Taksim’in değişen çehresidir.

3.4. Noel Baba Adam Değildir

Lütfü Tınç (2003), Yılbaşı Balolarını incelediği çalışmasının sonunda 1970’lerin ortalarından itibaren yılbaşı eğlencelerine televizyonun katıldığını, 80’lerde yeni yıla girişin kış tatili ile yılbaşının birleştirilerek ‘bir yerlere kaçma’ modasının yayıldığını, 90’larda ise Avrupa’nın büyük kentlerindeki gibi, yılbaşının meydanlarda karşılanmaya başladığını belirttiği yazısının sonunu, “Bakalım 2000’lerde, yılbaşı eğlencelerimiz ne gibi yenilikleri kucaklayacak?..” (57) cümlesiyle bitirirken, sanırız yılbaşı kutlamalarının izleyeceği seyrin yukarıda kısa bir özetini verdiğimiz şekilde olacağı aklının ucundan bile geçmemiştir.

Ülkede yaşanan atmosfere paralel olarak, yılbaşına ilişkin protestolar daha görünür olmuş, protestoların şiddet içeriği artmış ve haber bültenlerinde, açık bir şekilde söylenmese de, “renkli protestolar” kategorisinde değerlendirilerek kendilerine yer bulmuştur. Bu protestoları çalışma açısından asıl önemli kılan kısım, resmi ağızların yılbaşına olan

tavrından daha çok, sokaktaki vatandaşın yılbaşına, aslında yılbaşıyla değil de Noel yortusuyla bağlantılı olan ama ülkemizde bir sembol olarak yılbaşı kutlamalarına transfer edilen, Noel Baba’ya yönelen şiddet dozu yüksek olan bir yaklaşıma sahip olmalarıdır.

Türkiye 2014 yılına girerken, İstanbul Üniversitesi Beyazıt Kampüsü önünde toplanan bir grup kişi, şişme bir Noel Babayı önce sünnet edip sonra da bıçaklayarak yılbaşını ve Noel Baba’yı protesto eylemi gerçekleştirmiştir. 2015 yılı karşılanmaya hazırlanırken Bolu’da bir grup Büyük Birlik Partisi (BBP) üyesi, daha sonraki yıl devamını da çekecekleri “Noel Baba ve Padişah” isimli bir film olduğunu iddia ettikleri mizansenini gerçekleştirerek Noel Baba’yı Yeniçerilerce kovalatırlar. Yine aynı yıl, bu sefer Nevşehir’de Noel Baba maketi Türk mizahında hoşgörülü tavrı ve nüktedanlığıyla bilinen bir sembol haline gelmiş Nasrettin Hoca kıyafeti giymiş bir kişi tarafından ateşe verilir.

2016 yılına girerken, Tütün ve Alkol Piyasası Denetleme Kurulu’nca yılbaşı hediye sepetlerinde alkollü içkilerin yer alamayacağına ilişkin bir karar verir. Bu karardan yaklaşık bir ay sonraki yılbaşı protestolarından ekranlarda en çok yer alanı, Bolu’da BBP üyesi grubun bir önceki yıl çektiği “film”in devamı olduğunu iddia ederek sahneledikleri, kadı kıyafeti giymiş bir kişinin Noel Baba’ya kelime-i şahadet getirterek, onu Müslüman yapması mizansenini olmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın 30 Aralık 2016 tarihine denk gelen ve yılbaşı kutlamalarını gayri meşru ilan ettiği yılın son Cuma hutbesini vermesinden hemen önce, yılbaşı protestosuna ilişkin görüntüler bu sefer Aydın’ın Nazilli ilçesinden gelecektir. Efe kıyafeti giymiş bir grubun Noel Baba’yı önce kovalayıp dövdüğü, sonrasında da başına silah dayadığı mizansen 2017 yılına girerken akıllarda yer edecektir.

2018 yılının son günlerindeki belki de akıllardaki en kalıcı protestolardan biri, önce sosyal medyada yayılan sonrasında çeşitli internet haber kanallarında ve televizyon kanallarında boy gösteren videoda evinin çatısında elinde beysbol sopasına benzer bir sopa tutan kişi kendince esprili bir dille, evinin bacasından girmek için gelecek olan Noel Baba’yı beklediğini söyler. Arkasından, yılbaşının Hıristiyan bayramı olduğunu, Müslümanların bunu kutlamaması gerektiğini, yılbaşını kutlamakla Noel arasında bir fark olmadığını belirterek amacının Noel Baba’yı dövmek değil ona tebliğde bulunarak onu imana çağırması olduğunu dile getirir.

Şimdiye kadar yılbaşına, ama çoğunlukla da onu simgelediği gerekçesiyle Noel Baba’ya yönelen protestolara yukarıda verilen örnekler tekil olaylar

olarak görülebilir. Ancak hemen hemen her yıla denk gelen bu protestoları, izlenme ve yayılma hızı açısından değerlendirdiğimizde, münferit ve bir kısım izan sahibi olmayan insanın gerçekleştirdiği olaylar olarak geçiştirmek ne kadar doğru olacaktır. Bu örnekleri, üzerinde durmayı gerektirmeyecek olaylar olarak ele alıp değerlendirmek, belki de bugün geldiğimiz noktayı anlamamızın önündeki önemli engellerdendir. Andy Warhol'un "bir gün herkes on beş dakikalığına ünlü olacak" sözünü de akılda tutarak, hızla gelişen iletişim ve sosyal medya çağında, artık haberlerde politikacılardan sonra en çok görünen "sıradan insanlar"dır. Onların da artık haberin öznesi konumuna geldiği düşünülürse, bu haberleri göz ardı etmeyerek, yapılan analizlerde bunların da zihnin bir köşesinde tutulması gerekmektedir.

Bu konuya ilişkin olarak verilecek son örnek ise, 2014 yılının son günlerinde Beyaz TV kanalında yayınlanan Derin Futbol programında Ahmet Çakar'ın Noel Baba'ya ilişkin sözleri olacaktır. İsminde yer alan futbol kelimesiyle sınırlı kalmadan polemik yaratabilecek her türlü konunun konuşulduğu bir programdır Derin Futbol. O günkü yayına ilişkin önceden mizansenin hazırlandığı Ahmet Çakar'ın elinde tuttuğu Noel Baba maketinden anlaşılmaktadır. Sunucu Ertem Şener'in Çakar'a "Noel Baba hakkında ne düşünüyorsunuz? Sever misiniz Noel Baba'yı" sorusuna Çakar "Noel Baba'yı hiç sevmem, madrabazın tekidir." şeklinde cevap vererek giriş yaptığı konuşmasında özetle, Hıristiyan dininin kapitalizme alet edilmiş edevatı olarak tanımladığı Noel Baba'ya "Adam değildir. Bir defa adam olsa bacadan değil kapıdan girer." diyerek saldırır. Hem program hem de sözleri söyleyen kişinin ne kadar ciddiye alınabileceği ortadaysa da, programın yayınlandığı televizyon kanalının izleyicilerinin profili akla getirildiğinde ve bu sözlerin kamuoyuna açık bir şekilde, gerçek mesleği tıp doktorluğu olan, bir televizyon figürü tarafından rahatlıkla dile getirildiği düşünüldüğünde, o dönem ülkenin yılbaşına ilişkin genel atmosferini de bir miktar yansıttığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Tabi burada Çakar'ın kullandığı vulgar ve cinsiyetçi dilden bahsetmeye gerek bile duymuyoruz.

4. Christmas Market: Peki Buraya Nasıl Geldik?

Yılbaşı kutlamalarına ve ona yöneltilen protestolara baktığımızda 2019 yılının karşılığının her ikisi açısından da diğer senelere göre çok daha sönük geçtiği görülecektir. Arşivler tarandığında 2019'un karşılandığı yılbaşında göze çarpan tek kutlama detayının, Taksim Meydanı'nda Suriyeli göçmenlerin çoğunluğunu oluşturduğu bir grubun ÖSO bayraklarını açarak yaptığı eğlence olduğu görülür. Yılbaşı protestolarına

ilişkin haberler tarandığıdaysa bunun kadar bile bir habere ulaşmak mümkün olmamaktadır. Uzun yıllardır lehte ya da aleyhte Aralık ayının sonu ve Ocak ayının başında hep gündemde en üst sırada yer alan yılbaşına ilişkin haberler, ilginç bir şekilde bu yıl pek göze çarpmaz ya da eski yıllara göre çok daha sönük kalır.

Bunun gerekçelerinin arasında, insanların ekonomik nedenlerle yılbaşını dışarıda kutlamak yerine evlerinde karşılamak istemeleri, önceki yıllarda gerçekleşen olayların meydanlarda yılbaşını kutlama isteğine ket vurarak güvenlik kaygılarının öne çıkması, taciz haberlerinin sokaklarda yılbaşına girme isteğini köreltmesi, meydanlarda herhangi bir aktivite gerçekleştirilmemesinden dolayı insanları dışarıya çekecek bir nedenin olmaması, yıllardır sistemli bir şekilde insanların eğlencelerini eve hapsetmek için yapılan propagandaların işe yaramış olması sayılabilir. Ama sanırım bu nedenlerin içerisinde hiç yer almayan ya da yer alsın bile çok küçük bir yer ihtiva edebilecek olan şey ise, yılbaşının dinen günah olması nedeniyle kutlanmaması yönünde yapılan propagandalardır.

Bunlar, kutlamanın zayıflamasının gerekçeleri sayılabilir. Peki, protestoların neredeyse ortadan kalkmasının nedeni ne olabilir? Bu sorunun cevabı da iki şekilde verilebilir. İlki kutlamalar artık görünür olmadığından "mücadeleyi" kazandığını düşünen protestocular, artık tebliğ yapılmasını gerektirecek kişilerin kalmadığını düşünüyor olabilir. Bir diğer gerekçe de, yıllardır körüklenen çatışma ve kutuplaştırma ortamının her iki tarafın da yorgun düşmesine neden olması olabilir. Tabi her iki kesimin de ekonomik sıkıntılar nedeniyle kutlama ya da protesto etme isteğinin kalmadığı da diğer nedenlerle birlikte akılda tutulması gereken bir diğer neden olabilir.

Peki, 2019 yılındaki bu sessizliğin ardından 2020 yılındaki son yılbaşı nasıl geçti? 2019 yılı da bir önceki yıl gibi ekonomik sıkıntıların hâlâ devam ettiği bir yıl olmuştur. Ancak, uzun bir aradan sonra, özellikle birçok büyükşehir belediyesi yönetiminin iktidar partisinden muhalefete geçmesi, ekonomik sıkıntılara rağmen, yılbaşı kutlamalarının rengini bir miktar değiştirmiştir. 2020’de çok uzun bir aradan sonra ilk kez İstanbul Büyükşehir Belediyesi bir organizasyon düzenlemiştir. Ancak bu kez kutlamaların adresi Taksim değil Ortaköy olmuştur. Bunun gerekçesi de, sanırız Taksim’in değişen sosyal yapısıdır. Protestolar da geçen yıllarla karşılaştırıldığında sönük kalmıştır denilebilir. Bu protestolar, Galata’da bir grubun yılbaşı aleyhinde bildiri dağıtması ve Ümraniye’de bir kişinin bir mağazanın önünde müşteri çekmeye çalışan Noel Baba kostümlü

animatöre “Noel Baba’nın Türklüğe ve Müslümanlığa uymadığını” söyleyerek sözlü sataşmasıyla sınırlı kalmıştır.

2020 yılına girerken asıl dikkat çeken şeyse, ne Büyükşehir Belediyesinin yaptığı organizasyon ne de yaşanan küçük çaplı protestolar olmuştur. Bu dönem asıl dikkatlerin yönelmesi gereken şey, 20 – 29 Aralık 2019 tarihleri arasında İstanbul Four Seasons Bosphorus Otel’de düzenlenen ve on gün sürecek olan Türkiye’nin ilk Christmas Market’idir.

Organizasyonu yapan firmanın resmi internet sitesinde, “Türkiye’de ilk kez orijinal konsepti ve büyüklüğüyle” (Christmas Market, 2019) düzenlenen Christmas Market olarak tanıtılan etkinliğin en dikkat çekici yanlarından biriye, “Christmas ruhunu yaşatan tüm lezzetlerin yanı sıra farklı dünya sokak lezzetlerini” de sunuyor olmasıdır. Tanıtım yazısında sıraladıkları lezzetlere bakınca, böyle iddialı bir vaadi karşılayacak çeşitliliği barındırdığı görülür. Alman Frankfurter sosisinden geleneksel gözleme çeşitlerine, Alman simidi pretzelden sıcak şaraba, İzmir lokmasından Fransız escargotuna (Fransa’nın önemli lezzeti salyangoz anlamına gelen escargotun tanıtım yazısında yanlışlıkla ecvargot şeklinde yazıldığı düşünülmektedir) kadar hem geleneksel Türk lezzetlerini hem de Avrupa’daki geleneksel Christmas Marketlerin olmazsa olmaz yiyeceklerini bir arada barındıran bir menü sunmaktadır.

Vaatlerinin başında “Christmas ruhunu Türkiye’ye getirmek” olan organizasyon, geleneksel Christmas Marketlerin vazgeçilmez eğlencelerinden atlıkarınca ve buz patenini de yılbaşı marketi konseptiyle katılımcılarına sunmaktadır. Ve Christmas Market deyince akla ilk gelenlerden olan hediyelik eşya stantları da düzenleyiciler tarafından unutulmayarak, küçük ağaç ev şeklindeki hediyelik eşya stantları gelenlere, şekerlemelerden çikolataya, dünyaca ünlü markalardan el yapımı tasarımlara kadar farklı ürünleri satın alma imkânı sağlamaktadır.

Ayrıca on gün boyunca Türkiye’nin önde gelen ve kalburüstü sanatçılarının vereceği konserlerle de katılımcılarına hoş zaman geçirme vaadinde bulunan etkinliğe katılan bazı sanatçılar arasındaysa, Jehan Barbur, Birsen Tezer, Bülent Ortaçgil, Can Bonomo, Kerem Görsev, Evrencan Gündüz ve Ayhan Sicimoğlu bulunmaktadır.

Sunduğu yiyeceklerden konseptine, mekânın süslemesinden küçük ayrıntılara kadar Avrupa’daki Christmas Market’lerin bir benzerini sunma niyetindeki organizasyon, doğal olarak bir işletme mantığıyla da, gözleme gibi yerel dokunuşlarla da hem Avrupa tarzı yaşamı hem de Türk lezzetlerini arayan müşterilerini mutlu etmeyi hedeflemiştir. Ayrıca

Otelin bir tarafının tamamen denizle kaplı olması ve bu nedenle dış dünyadan bir nebze de olsa izole hali, gelenlere kendilerini Avrupa’nın herhangi bir şehrinde oldukları duygusunu hissetmelerini sağlayarak, bir yaşam tarzı sunumunu da beraberinde getirmektedir. Bu bir nevi, müşterilerine sadece konut değil, çevrelerinden farklı ve kendi gibi insanlarla muhatap olacakları bir yaşam tarzı sattıklarını iddia eden inşaat firmalarının vaatlerini anımsatmaktadır.

Organizasyonun sunduğu bu yaşam tarzına ulaşmak, ancak Biletix’te ya da etkinliğin kapısında satılan biletleri alıp etkinliğe katılmakla mümkün olmaktadır. Aslında etkinliğe katılmak için geçilmesi gereken tek aşama bilet almak gibi görünse de, öncelikle Four Seasons Bosphorus Oteli’ne gidip orada kendini rahat hissedebilmek için belirli bir sosyal sınıftan olmak gerekmektedir. Bunun yanı sıra, Christmas

Market'in ne olduğu konusunda bilgi sahibi olup ona göre buraya gitmeyi tercih etme eğiliminde olmak, böyle bir etkinlik için gerekli olan bilet fiyatını karşılayabilecek ekonomik güçte olmak ve buradaki etkinliklerden keyif alacak bir beğeni düzeyine sahip olmak gerekmektedir. Organizasyonun gelenlere vaat ettiği yaşam tarzı da tam olarak, bu söylenenlerin hepsine sahip olan insanlarla bir arada olunacağıdır.

Bu vaatler bir nevi, yukarıda sözü edilen, Taksim Meydanı'nda yapılan kutlamalardaki, basın sıklıkla tekrarladığı "istenmeyen görüntüler"le karşılaşmayacağı ve Christmas Markete katıldığınızda "kendiniz gibi damıtılmış zevklere sahip kişilerle bir arada olacaksınız" düşüncesi geleceklere alt metin olarak verilmektedir. Etkinliğin adının Christmas Market olması da sadece evrensel bir kullanım olmasından değil, aynı zamanda Türkçeleştirilmeyerek bir statü niteliğini haiz olması amacını da gütmekte gibidir. Ayrıca Christmas kelimesinin kullanımı da, yukarıda sözü edilen ve yıllarca Noel ile Hıristiyanlık ilişkisine gösterilen tepkiye aldırılmaz bir tavır sergileme izlenimi yaratmaktadır. Ayrıca Muhafazakâr kesimin "Müslüman Noel kutlamaz" eleştirilerine yıllarca Noel ve Christmas ile yılbaşının farklı şeyler olduğu şeklinde bir savunma yapılırken, bu düzenlenen etkinliğin Christmas adını taşıması da tepki gösterilmesini göze alabilecek bir hamle gibi görünmektedir. Bu açıdan bakıldığında, uzun yıllardır muhafazakâr baskılarla evlere hapsedilmeye çalışılan yılbaşı kutlamalarının, kamusal bir alanda boy göstermesi bir karşı çıkışı da simgeler niteliktedir. Her ne kadar yukarıda etkinliğe belirli kriterleri taşıyan kişilerin katılabileceğine ilişkin mesajların bulunduğunu söylesek de, etkinliğin biletleri pratikte Biletix gibi herkesin görüp kolayca alabileceği/ulaşabileceği bir platformda satılmakta, en azından almasalar bile yılbaşına muhalif olan kesimlerin de Christmas

Market'in varlığından haberdar olabileceği koşulları barındırmaktadır. Bu bağlamda bu görünürlük de tepki çekme potansiyelinin göze alındığını göstermektedir.

Tabi bu karşı duruşu bir yandan da çok büyütmek gerekir. Sonuçta etkinlik herkesin katılabileceği bir park ya da kent meydanı gibi bir alanda değil bir otelin bahçesinde düzenlenmiştir. Ve bu alan da otel binasıyla Marmara Boğazı arasında kalan, korunaklı sayılabilecek bir bahçe niteliğine sahiptir. Bu korunaklı alan hem organizatörlere hem de katılımcılara düşmanca bakan gözlerden saklanma imkânı da tanır. Bununla birlikte "ellerinde viski bardaklarıyla yalılarında oturanlar" cümlesinde ifade edildiği gibi, yılbaşı kutlamalarına karşı olan kişilerin bu etkinliğe katılanları, çok ufak bir azınlık grup olarak değerlendirip, genele yayılmadığı sürece tehlikesiz olduğu düşüncesiyle "ciddi"ye almayacaklarını da düşündürebilir. Genel olarak sosyal medya ve geleneksel medyada yapılan araştırmalarda (organizatörlere ve etkinliğin düzenlendiği otele ulaşmaya çalışılmışsa da, herhangi bir cevap alınamaması sebebiyle, sadece sosyal medya ve geleneksel medya incelenmiştir.) etkinliğe karşı ciddiye alınabilecek herhangi bir tepkinin olmaması da bu sayılan gerekçelerden kaynaklı olabilir.

5. Sonuç

Çalışmanın başlangıcında sözü edilen ve 1951 yılında Fransa'da gerçekleşen çocukların da bulunduğu bir meydana Noel Baba maketini yakma eylemi ile, ülkemizin yakın tarihinde Noel Baba maketinin sünnet edilmesinden yakılmasına, başına silah dayanmasından kelime-i şahadet getirilmesine kadar gerçekleştirilen protestolar düşünüldüğünde aradan geçen 60 yıldan fazla bir zamana rağmen gelinen nokta ortadadır.

Aslında ilk kutlanışından 2000 yılının ilk on yılına kadar yılbaşı kutlamaları Türkiye'nin Batılılaşma hedefleriyle paralel bir şekilde yükselen bir ivme göstermiştir. Tabi bu yükselişte ülkenin küresel ekonomiye entegre olması ve tüketime dayalı bir ekonomi politikasını benimsemiş olmasının da etkisi vardır. Zira yılbaşı gibi günler şüphesiz ki tüketimi sonuna kadar teşvik eden etkinliklerdir. 90'lardan itibaren ülkede İslamcı - muhafazakâr akımların daha görünür olması ve giderek söz sahibi olmalarına rağmen yılbaşı kutlamalarını önlemek amacıyla sistemli bir müdahalede bulunmamaları da izlediği piyasa ekonomisine müdahil olmama yönündeki neo-liberal politikalarla ilişkilendirilebilir. Yılbaşı kutlamayı tercih eden kesimlerin de, homojen bir nitelik taşımamakla birlikte ilk bakışta seküler kesimler ya da daha doğru bir

ifadeyle dini inanışlarını hayatlarının merkezine koymayan kişiler olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. Ancak ilerleyen yıllarda hem gündelik yaşama hem de piyasaya müdahaleci bir tavrın sergilenmesi yılbaşı kutlamalarının da bundan nasibini alması sonucunu doğurmuştur. Genel olarak muhafazakâr görüşlerine uymayan ve tasvip etmedikleri davranışların kamusal alanda görünür olmasının önüne geçerek, bu tür davranışları bireysel bir özgürlük meselesi olarak tanımlayarak, özel alanlara hapsedme anlayışı burada da kendini göstermektedir. Yılbaşı kutlamalarının da öncelikle hem yetkili ağızlardan hem popüler figürler tarafından hem de kutlamaların öznesi olabilecek sıradan kişiler tarafından reddedilerek, bu kutlamaların yapılmaması, hiç değilse evlere hapsedilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Gündelik yaşamda yılbaşına yönelik yapılan protestoların Noel Baba üzerinde yoğunlaşmasının iki temel sebebi olduğu düşünülmektedir. İlki Noel Baba’nın saldırıya açık bir sembol niteliği taşıyarak, semboller üzerinden söylenecek sözün karşı tarafa daha kolay iletilmesine olanak sağlamasıdır. İkincisi ise yılbaşını kutlayanlar her ne kadar “yılbaşı Noel/Christmas değildir” şeklinde savunuda bulunsa da, Noel’e ait bu figür, reklam ve pazarlama stratejilerinin de etkisiyle, yılbaşına transfer edilmiştir. Bu nedenle de protestolar dini çağrışımları olan bu figüre yönelmektedir. Bu bağlamda Noel Baba’ya yapılan saldırıların onun yabancılığının ve “bizden olmadığının” vurgulanması üzerine kurulur.

Yılbaşına karşı gösterilen tansiyonun tırmandırılışı 2019 yılında bir ara vermiş gibi görünmektedir. Bu yıl hem kutlama açısından hem de protestolar açısından çok sakin geçmiştir. Bu bir yıllık sessizliğin ardından gelen 2020 karşılamaları asıl dikkat çekici olan olmuştur. Kutlamalar belki nicel olarak çok büyük sıçrayışlar göstermese de sembolik olarak önem taşımaktadır. Yaklaşık on yıllık bir aradan sonra İstanbul Büyükşehir Belediyesinin yılbaşı kutlamaları organize etmesi, kutlamalara ilişkin bir değişimin başlangıcı olacağı izlenimi vererek, yılbaşını kutlamayı seçen kesim arasında bir heyecan yaratmıştır. Çalışma açısından ilkinde göre daha büyük önem taşıyan ise 2020’yi karşılama etkinliği olarak Türkiye’de ilk kez açılan Christmas Market’tir. Uzun yıllardır yılbaşının Noel ve Christmas’la ilişkilendirilerek protesto edilmesine karşı, “Yılbaşı ile Noel/Christmas aynı şey değildir, biz yılbaşını kutluyoruz” şeklinde savunuda bulunulurken, yılbaşı kutlamaları kapsamında Christmas Market açılması sembolik bir anlam taşımaktadır. Ancak bu sembolik anlam da çok fazla abartılmamalıdır. Nihayetinde piyasa ekonomisi koşulları içerisinde, tüketimi hedefleyen ve kapalı bir

gruba yönelik ve bilet satmak suretiyle gerçekleştirilen bir etkinlikte çok fazla anlam aramamak da gerekmektedir.

2021 yılı karşılamalarına ilişkin kutlamalara tüm dünyayı saran Covid-19 pandemisi sebebiyle konulan sokağa çıkma kısıtlamaları nedeniyle kamusal alanlarda gerçekleştirilemezken, 2022 yılını karşılama etkinlikleri pandeminin biraz daha hafiflemesiyle birlikte bir yıllık bir aradan sonra yeniden gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu yıl da protestolar kamuoyunun gündemini fazla meşgul etmezken, meydan kutlamaları yapılmış ve Christmas Market de bir yıllık aradan sonra mekân değiştirerek bu sefer yeni açılan Galataport’ta kurulmuştur. Bu sene de düzenlenen Christmas Market, mekânı tercih eden kişilerin sosyo-ekonomik durumu ve bir tarafı deniz, bir tarafı AVM olan konumuyla etrafından izole edilmiş bir yer olması ve düzenlediği aktivitelerle bir önceki etkinlikle çok benzer bir nitelik taşımaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2014). Aydınlanmanın Diyalektiği. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Ahmet Çakar: Noel Baba Adam Değil, (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
https://www.youtube.com/results?search_query=noel+baba+adam+de%C4%9Fildir
- Akçura, G. (1990). İvır Zıvır Tarihi. İstanbul: Cep Kitapları.
- Akçura, G. (2002). Yılbaşı Edebiyatı, (Der. G. Akçura) İvır Zıvır Tarihi Arşiv – I: Yılbaşı Kitabı, s.84–92. İstanbul: Om Yayınevi. Akçura, G. (Aralık 2004). Yılbaşıdır Bunun Adı, Toplumsal Tarih, 132, s.30–37.
- Akçura, G. (Ocak 2020). Türkiye’de Yılbaşının Kısa Tarihi, Toplumsal Tarih, 313, s.22–30.
- Antalya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü: Genel Bilgiler. <https://antalya.ktb.gov.tr/TR-67849/genel-bilgiler.html> (Erişim Tarihi: 07.04.2021).
- Arpacı, G. Y. (2019). Türk Kültüründe Yılbaşı Kutlaması – Akay Kine’nin Bilgileri Işığında. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Arpacık, C. (2019). Her yılbaşında alevlenen tartışma: Mekke’nin fethi kutlamaları nasıl her yıl 1 Ocak’a rastlıyor ve kutlamalar nasıl başladı?
<https://www.independentturkish.com/node/111381/haber/her-y%C4%B1lba%C5%9F%C4%B1nda-alevlenen-tart%C4%B1%C5%9Fma-mekke%E2%80%99nin-fethi-kutlamalar%C4%B1-nas%C4%B1-her-y%C4%B1-1> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
- Baudrillard, J. (2013). Tüketim Toplumu –Söylenceleri/Yapıları. (Çev.: H Deliçaylı ve F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bolu’da Noel Baba’ya Kelime-i Şehadet getirttiler. <http://www.haber7.com/guncel/haber/1728685-boluda-noel-babaya-kelime-i-sehadet-getirttiler> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
- Can, B. B. (Aralık 1997). Coca Cola’nın Dünyaya Armağanı: Modern Noel Baba İmajı, Tarih ve Toplum, 168, s.324–326.
- Christmas Market, www.wellworksturkey.com/christmasmarket (Erişim Tarihi: 28.12.2019).
- Christmas Market İstanbul, https://www.instagram.com/christmasmarket_istanbul/ (Erişim Tarihi: 02.02.2020).
- Dijon Christmas Market, <https://frenchmoments.eu/dijon-christmas-market/> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
- Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez’den Yılbaşı Mesajı. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/diyanet-isleri-baskani-mehmet-gormezen-yilbasi-mesaji-27872925> (Erişim Tarihi: 28.01.2020a).
- Diyanet İşleri’nden Yılbaşı Fetvası, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/diyanet-islerinden-yilbasi-fetvasi-192899> (Erişim Tarihi: 28.01.2020b).
- Diyanetten 'yılbaşı' hutbesi: Gayrimesru davranışlar. <https://www.birgun.net/haber/diyanetten-yilbasi-hutbesi-gayrimesru-davranislar-141375> (Erişim Tarihi: 01.02.2020).
- Emiroğlu, K. (2012). Gündelik Hayatımızın Tarihi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ersoy, P. (2008). Cumhuriyet Döneminde Yılbaşı Kutlamaları Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SBE, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Işık, H. (1997). Dînî Kökeni Açısından Noel ve Yılbaşı, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7, s.447–468.
- İşte Yılbaşı Sepetinde Alkolün Yasaklanmasının İki Nedeni, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/iste-yilbasi-sepetinde-alkolun-yasaklanmasinin-iki-nedeni-40010258> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).

- Kara, A. (2016). Yılbaşı ve Noel Tehlikesi – Misyonerlik – Büyük Günahlar. İstanbul: Müceddid Vakfı Yayınları.
- Karay, R. H. (2002). Eski ve Yeni yılbaşı Geceleri, (Der.: G. Akçura) Ivrır Zıvır Tarihi Arşiv – I: Yılbaşı Kitabı, s. 12-14. İstanbul: Om Yayınevi.
- Lévi-Strauss, C. (2014). Hepimiz Yamyamız. (Çev.: H. Bayrı.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Lévi-Strauss, C. (Ocak 2020). Noel Babanın Çilesi, Toplumsal Tarih, 313, s. 48-53.
- Muhsinoğlu, M. (Ocak 2007). 2052 Yıl Önce Kutlanan İlk Yılbaşı, Bütün Dünya 2000,1, s.75-78.
- Muhtar, R. (2 Ocak 2009). Türkiye’de Yılbaşı Neden Kutlanmıyor?. <http://www.gazetevatan.com/reha-muhtar-216439-yazar-yazisi-turkiye-de-yilbasi-neden-kutlanmiyor/> (Erişim Tarihi: 01.02.2020).
- Noel Baba'yı Çatıda Sopayla Bekleyen Adam. <https://www.youtube.com/watch?v=eI0UofMSaO4> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
- Noel Baba Tartışması! <https://www.youtube.com/watch?v=y1a7mI4-IJ8> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
- Noel Baba'nın başına silah dayadılar. <https://t24.com.tr/haber/noel-babanin-basina-silah-dayadilar,380007> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
- Noel Baba'yı Yeniçeri Kovaladı Nasrettin Hoca İse Yaktı, <https://www.youtube.com/watch?v=cmigkW49VOs> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
- Noel Haram, Yılbaşı Haram Gerisi Yalan, <https://veryansintv.com/noel-haram-yilbasi-haram-gerisi-yalan/> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
- Öten, M. (1971). Çocuklarımıza Aşılacak İstenen Hıristiyanlık Hurafeleri (Yılbaşı Gecesi). Konya: (?)
- Öztürk, A. (2014-15). Aydınlanmanın Mite Gerileyişi Tezi Üzerine Düşünceler, Doğu Batı, 71, s.93-108.
- Rasim, A. (2002). Evvelki Yılbaşılar, (Der.: G. Akçura) Ivrır Zıvır Tarihi Arşiv – I: Yılbaşı Kitabı, s. 38-45. İstanbul: Om Yayınevi.
- Selecting The Perfect Christmas Stories. <https://www.irishtimes.com/culture/books/selecting-the-perfect-christmas-stories-1.4084091> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
- Suriyeli Sığınmacıların Taksim'deki Yılbaşı Kutlamasında ÖSO Bayrağı Açıldı, <https://t24.com.tr/video/suriyeli-siginmacilarin-taksimdeki-yilbasi-kutlamasinda-oso-bayragi-acildi,18037> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
- Şişme Noel Baba'yı Sünnet Edip Bıçakladılar! <https://www.a24.com.tr/sisme-noel-babayi-sunnet-edip-bicakladilar-haberi-40083503h.html?h=48> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).
- Tacizi Az Yılbaşı. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/tacizi-az-yilbasi-1483198> (Erişim Tarihi: 01.02.2020).
- Talu, E. E. (2002). Yılbaşı ve Kumar, (Der.: G. Akçura) Ivrır Zıvır Tarihi Arşiv – I: Yılbaşı Kitabı, s. 26-28. İstanbul: Om Yayınevi.
- Tınc, L. (Ocak 2003). Yılbaşı Baloları, Popüler Tarih,29, s.54-57.
- Tuna, B. (29 Aralık 1991). “Yılbaşı – İthal Malı Eğlence 1” Hürriyet Gazetesi. 7.
- Tuna, B. (30 Aralık 1991). “Yılbaşı – İthal Malı Eğlence 2” Hürriyet Gazetesi. 7.
- Tuna, B. (31 Aralık 1991). “Yılbaşı – İthal Malı Eğlence 3” Hürriyet Gazetesi. 7.
- Tunç, A. (2001). Bir Maniniz Yoksa Annemler Size Gelecek - 70'li Yıllarda Hayatımız. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ünlü, A. M.(2010). Noel Tehlikesi. İstanbul: Arifan Yayınları.

Üre, P. (2020). Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Rusya Mültecilerinin İzleri, Toplumsal Tarih, 313, s.68-73.

Yılbaşı Gecelerinin Simge Mekanları Bu Yılbaşında Bomboş Kaldı. <https://www.haberler.com/yilbasi-gecelerinin-simge-mekanlari-bu-yil-bombos-9118823-haberi/> (Erişim Tarihi: 28.01.2020).

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1025-1037, doi: 10.11616/asbi.1097048

Ukrayna Kimlik İnşasında Polonya Etkisi ve Günümüze Yansımaları

Poland's Historical Role in Ukrainian Identity Building Process and It's Reflections to Current Politics

Nergiz ÖZKURAL KÖROĞLU¹ ID, Sabina SATYMOVA² ID

Geliş Tarihi (Received): 01.04.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 01.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Ukrayna kimliği çok derin ve uzun bir süreç içerisinde yapılanmıştır. Ukrayna, Polonya (Lehistan-Litvanya Birliği dönemi) ve Rusya (1772-1795 arası Rusya İmparatorluk dönemi) topraklarına dâhil olmuş ve bu dönemlerde Ukrayna kimlik inşa süreci üzerinde söz konusu devletler belirli etkiler bırakmıştır. Bu makalede tarihsel süreç içerisinde Polonya-Ukrayna ilişkileri ve söz konusu ilişkilerin Ukrayna kimlik inşa sürecindeki etkileri ele alınacaktır. Ukrayna kimlik inşa sürecinde Polonya'nın etkisi bağlamında önemli olan unsurlar belirlendikten sonra geçmişten günümüze bu unsurlar nasıl oluştu bunlar detaylandırılarak günümüz siyasetine ışık tutulmaya çalışılacaktır. Bağımsızlık sonrası Ukrayna'da meydana gelen siyasi gelişmelerinde (Turuncu Devrim, Meydan Devrimi gibi) Polonya'nın tutumu ve söz konusu dönemde Ukrayna-Polonya ilişkilerin gelişmesi incelenecektir. Son olarak, günümüzün Ukrayna Cumhurbaşkanı Volodymyr Zelensky dış siyaseti Ukrayna-Polonya ilişkileri çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Ukrayna, Ukrayna-Polonya İlişkileri, Uniate Kilisesi.

&

Abstract: The Ukrainian identity has been structured in a very deep and long process. Ukraine was included in the territories of Poland (Polish-Lithuanian Commonwealth period) and Russia (Russian Imperial period between 1772-1795), and these states had certain effects on the Ukrainian identity construction process during these periods. In this article, Polish-Ukrainian relations in the historical process and the effects of these relations in the process of Ukrainian identity construction will be discussed. After determining the factors that are important in the context of the influence of Poland in the Ukrainian identity construction process, how these elements have emerged from the past to the present will be tried to shed light on today's politics by detailing them. The attitude of Poland in the political developments that took place in Ukraine after independence (such as the Orange Revolution, the Square Revolution) and the development of Ukrainian-Polish relations in the said period will be examined. Finally, the foreign policy of today's President of Ukraine, Volodymyr Zelensky, will be evaluated within the framework of Ukraine-Poland relations.

Keywords: Identity, Ukraine, Ukraine-Poland Relations, Uniate Church.

Atıf/Cite as: Özkural Köroğlu, N., Satymova, S. (2022). Ukrayna Kimlik İnşasında Polonya Etkisi ve Günümüze Yansımaları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1025 - 1037. doi: 10.11616/asbi.1097048

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Prof. Dr., Nergiz Özkural Köroğlu, Üsküdar Üniversitesi, nergiz.ozkuralkoroglu@uskudar.edu.tr.

² Sabina Satymova, Trakya Üniversitesi, ssatymova@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

SSCB'nin yıkılışı sonrası Ukrayna kimliği konusu oldukça tartışmalı bir konu halini almıştır. Bunun nedeni Rusya'nın Ukrayna kimliğini Rusya'nın bir parçası olarak görmesidir denilebilir. Kimlikler siyaseten yapılandırılan unsurlardır ve Ukrayna'nın etnik kimlik tanımı ile Rusya'nın bakış açısı oldukça farklıdır. Rusya ve Ukrayna arasındaki kimlik üzerinde yapılan farklı yaklaşımlar tarih yazımı ve dil üzerine yazılan tezlerde karşımıza çıkmaktadır. Ukrayna'nın Kırım'ın ilhakı sonrasında daha da gün yüzüne çıkan Ukrayna toplumundaki kutuplaşma ve kimlik sorunsalı incelenmeye değer bir konudur. Rusya'nın Ukrayna'nın kendi kimlik inşa süreçlerini görmezden gelerek Rusya kimliğinin bir parçası olduğunu iddia eden yaklaşımlarına alternatif olarak Ukrayna'nın kimlik inşa sürecinde Polonya'nın rolüne tarihsel süreç içerisinde bakılması Ukrayna'nın güncel sorunlarının anlaşılması bakımından da önemlidir. Dolayısıyla bu makalede tarihsel süreç içerisinde Polonya-Ukrayna ilişkileri ve söz konusu ilişkilerin Ukrayna kimlik inşa sürecindeki etkileri ele alınacaktır. Ukrayna kimlik inşa sürecini etkileyen faktörler arasında "öteki" faktörü, "aidiyet hissi", ortak din, dil, ortak kültürel faktörler ve söz konusu faktörlerin gelişmesinde Ukrayna-Polonya ilişkilerin etkileri incelenecektir. Ukrayna tarihi coğrafyasında çok tartışmalı bir konu olduğundan dolayı yazarlar Ukrayna ulus inşa sürecini AB etkileri ve Polonya etkileri bağlamında ele almaktadır. Ukrayna kimlik inşa sürecinde Polonya'nın etkisi bağlamında önemli olan unsurlar belirlendikten sonra geçmişten günümüze bu unsurlar nasıl oluştu bunlar detaylandırılarak günümüz siyasetine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Ukrayna ulusal kimlik inşasında Polonya'nın etkisi zaman zaman doğrudan zaman zaman ise de dolaylı etkiler bırakmıştır. Örneğin Lehistan-Litvanya Birliği döneminde Uniate Kilisesi'nin kurulması Ukraynalıların dini yapılarında günümüzde de devam eden etkiler bırakmıştır. Ukrayna'da Ortodoks ve Katolik kiliseler arasında üçüncü bir kilisenin ortaya çıkması dini anlamda ve kültürel anlamda önemli değişimler yaratmıştır. Dil konusunda ise aynı şekilde Lehistan-Litvanya Birliği döneminde Lehçe kelimeler Ukrayna diline asimile olmuştur. Lehçe'nin etkisi günümüzde Ukraynaca kelime dağarcığında görülmektedir. Ukrayna ulusal kimlik inşasında Polonya'nın etkisi dolaylı olarak Kazakların meydana gelmesini ve Ukrayna toplumsal yapısını etkilemiştir. Kazakların, Ukrayna toplumuna dâhil olması ile beraber toplumsal yapısı değişmiş ve beş temel sınıf ortaya çıkmıştır. Bunlar sırasıyla: Elitler (şlahta), Kazaklar, Ruhban sınıfı (jretsı), Vatandaşlar (mıstıçı), Köylüler (krestiane). XIX. Yüzyılda, Ukrayna dilinin yeniden inşa sürecinde köylüler önemli bir rol almışlardır ve köy yaşamının gelenekleri, ulusal kültürün bileşenleri için kullanılmıştır (Satymova, 2016).

Günümüzde Ukraynalılar kimliği bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Genel olarak Batı ve Doğu bölgeleri arasında Ukraynalıların siyasi görüşleri farklılık göstermektedir. Bu çalışmanın alana katkısı Ukrayna'da 2014 senesinde meydana gelen Meydan Devrimi'nin nedenlerini gibi güncel gelişmeleri anlamak ve Ukraynalıların kimlik inşa sürecinin günümüzdeki politik gelişmelere yansımalarını göstermektir. Çalışmanın özgünlüğü ise Ukrayna kimlik inşa sürecini Polonya'nın etkileri ve Ukrayna-Polonya İlişkileri bağlamında ele alınmasıdır. Konuya dair ihtiyaç duyulan şey, sahadaki süreçlerin daha derinden anlaşılmasıdır. Temel bir endişe, devam eden krizin, siyasi davranışları uzun süre gelecekte şekillendirebilecek ve bölgede silahlı çatışmanın daha da yayılmasını kolaylaştırabilecek kimlik kutuplaşmasına neden olacaktır (veya zaten sonuçlanmış olduğudur) (Onuch, Hale ve Sasse, 2018).

2. Ukrayna Kimlik İnşa Sürecinde Polonya'nın Etkisi Bağlamında Önemli Olan Unsurlar

"Kimlik" konusu sosyolojide, sosyal psikoloji, felsefe ve antropolojide yaygın olarak incelenmekte ve "kişilik", "öz", "özellik", "birey" gibi kavramlarla aynı düzlemde incelenmektedir. Ulusal kimlik kimliğin sürekliliği, sürdürülebilirliği, etnik unsurları ve milliyet kavramlarının tanımlanarak farkındalığı ile ilişkilidir (Abdullayeva N., 2020:23-28). Kimlik kavramı kendi içinde farklı alt gruplara bölünmektedir. Kimlik; devlet kimliği, dini kimlik, etnik kimlik ve milli kimlik gibi bireyi veya grubu tanımlayan inançlar, ifadeler, niteliklerdir. Etnik kimlik konuşma ve jestleri kendine ait karakteristik özelliklere sahip, otomatik davranış dizilimi olarak ifade edilmektedir. Etnik kimlikten söz edilebilmesi için grubun kendini adlandırması ve toplumda bireyin kendini o etnik kimlik ile tanımlaması, ortak

kökenlere dair tarihsel bir belleğin olması, orak tarihsel bellek ve toplumun önemli bir kısmında birlik anlayışının olması gibi temel özelliklerin var olması gerekmektedir (Satymova, 2016). Etnik kimlik, ortak fiziksel veya "ırksal" özelliklere dayanan ve genellikle genetik olarak aktarılan özelliklere dayanan bir kimliktir. Etnik kimliğe aidiyet (genellikle ailelerden geçen) dil unsuruna, aile köklerinden gelen kültürel unsurlara veya ebeveynlerinin kökenlerine dayanan unsurlar ile gerçekleşmektedir (Onuch ve diğerleri, 2018).

Kimlik inşasının yapılandırılma süreçleri incelendiğinde "belirli bir zafere ya da zulme dayanan tarihsel bir olay" temel unsurlardan biridir (Gümüş, 2010:122). Lehistan-Litvanya Birliği dönemi incelendiğinde Polonyalıları karşı kazanılmış zafer ve Ukrayna Milli Halk Cumhuriyeti'nin kurulması ulus inşa süreci için önemli noktalardan biridir. Kazakların (Cossack)³, Ukrayna halkını Polonya seçkinlerinin uyguladığı baskı ve zordan kurtarmış oldukları için söz konusu kimlik inşa sürecinde kahraman rolünü taşıdıklarının da altı çizilmelidir. Bugün Ukrayna Kazakları⁴, ulusal mit biçimini almış ve dolayısıyla Ukrayna tarihçiliğindeki en önemli araştırma konularından biri haline gelmiştir (Özkural Köroğlu ve Satymova, 2021:523-534).

Ukrayna kimlik inşa sürecinde ayrıca etkili olan bir diğer faktör ise "öteki" faktörüdür. "Farklılığın tanınması kimliğin mantığı içerisinde yer etmiş olan bir gerekliliktir, ötekinin inşa edilmesi ise bu mantığın içine olayca sızan bir ayartmadır" (Tatar, 2012:93). Ukrayna örneğinde ötekileşme Polonyalıları karşı meydana gelmiştir. Bundan dolayı Polonya'nın Ukrayna kimlik inşa sürecindeki etkisinin incelenmesi önem arz etmektedir. "Ötekilik" duygusu, iki taraf hem etnik olarak yakın olduğunda hem de bir milliyetin "öteki"nin ayrı varlığını tanımayı reddettiği durumlarda daha acil hale gelmektedir. Bu gibi durumlarda, ulusal kimliğin "öteki" farkı acıdan tanımlanma ihtiyacı, daha büyük bir birimin alt grubu dışında herhangi bir var olma hakkından mahrum bırakılan uyruk için daha zorlayıcı hale gelmektedir (Kuzio, 2001:344).

Ukrayna ulus inşa sürecinde diğer önemli unsur ise "aidiyet hissi"dir. Her ulusun temelleri belli ortak özelliklerle tanınma ve toprağın belirli bir kısmına ait olma hissine dayanmaktadır. Aidiyet hissi ulus inşa sürecini kolaylaştıran faktörlerden biridir. Bir grup insanın "millet" oluşturabilmeleri için o toplumda kendileri gibi başka bireylerin de bulunmasını hissetmeleri önemlidir (Berger, 1995:162). Tarihsel süreç, aidiyet hissini oluşması açısından önemlidir. Örneğin Avrupa'da ulus inşa süreçleri başta milli unsurlar taşımayan ve baskın gruplar tarafından yönetilen küçük gruplarla başlamıştır. Latinler, Galtorlar ve Slavlar gibi dominant gruplar zaman ile "regnum"⁵ ları oluşturmuşlardır. Gruplardan farklı olarak meydana gelen regnumlar, kral ve kraliyet ailesi tarafından yönetilmektedirler. Tarihsel süreç içerisinde bazı regnumlar hayatta kalmayı becererek ulus inşasında ilk adımları atmaya başlamışlardır. Belirli bölgelerde birçok nesil boyunca yaşayarak insanlar söz konusu bölgelerin politik olarak kalıcı bir parçası olduğunu hissetmeye başlamışlardır (Deutsch ve Foltz, 2010:18). Bu da aynı coğrafyada yaşayan insanlar arasında bir aidiyet duygusu yaratmıştır (Onuch ve diğerleri, 2018).

Ayrıca ulus inşa sürecinde önemli bir diğer unsur ise "ortak din" in olmasıdır. Ukrayna kimlik inşa sürecinde etkili olan Uniate Kilisesi Polonya etkisi ile meydana gelmiştir. Lehistan-Litvanya Birliği'nin sorunlarından biri halkın farklı mezheplere ait olmasıdır. Ukraynalıları daha kolay kontrol altında tutabilmek için bölgede Katoliklik ve Ortodoksluk arasında bir uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Bugünün Ukrayna topraklarında 9 Ekim 1596'da Breşte şehrinde imzalanan bu anlaşmaya göre, Ortodoksluk ve Katoliklik arasında bir orta yol olarak Unia kilisesi⁶ kurulmuştur (Davies, 2006:115). Unia kilisesi Papa'ya teslim olmuş, ilahi hizmetler Bizans ayinine ve Slav diline göre yapılmaya başlanmıştır. Bölgede, Unia ile beraber Uniate Kilisesi de hizmet vermeye başlamıştır.⁷ Uniate Kilisesi'nin kurulması

³ Milli Ukrayna kültürünün başlangıcı Kazaklara dayanmaktadır. Kendiliğinden, doğal bir şekilde meydana gelen Ukrayna Kazakları zaman zarfında dış etkenlere maruz kalarak gelişmiş ve günümüzün Ukrayna kültürünü oluşturmuştur.

⁴ Kazaklar, kendine has özellikleri ve kimliği olan özel bir etno-kültürel topluluktur.

⁵ *Regnum* (Latince krallık veya egemenlik için kullanılmaktadır) burada coğrafik bir birim, bir bölge anlamına gelmektedir.

⁶ Ortodoks ve Katolik kiliselerini birleştirme amacını taşıyan bu kilise 1596 Breşte anlaşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Unia Kilisesinin kabulü Ortodoks mensupların Papa'ya da kabul ettikleri anlamına gelmektedir. Söz konusu durum Lehistan-Litvanya Birliğinde yaşayan Ukraynalı halkı için çok ağır geçmiştir.

⁷ Kilise günümüzde de hizmet vermektedir.

amacına ulaşmış ve Ukraynalıların kolonileştirilmesi artmıştır. Polonya, Uniate Kilisesi aracılığıyla Polonyalılar ve Ukraynalılar arasında dini farklılıkları kaldırarak Ukrayna halkı üzerinde egemenliğini güçlendirmeye çalışmıştır.

Günümüzün Ukrayna kimliği üzerinde bölgesel kimlik gelişi önemli yer almaktadır. Ukraynalıların geniş kimliği çerçevesinde bölgesel, dilsel, dini ve kültürel kimlikleri içeren daha küçük (bölgesel) kimliklerin oluşmasında katkıda bulunan birçok faktör söz konusudur. Dilsel, dini ve kültürel kimlikler geniş Ukrayna kimliğini tamamlar ve toplumun çeşitliliğine tanıklık etmektedirler. Ukrayna dili, Ukrayna Anayasasında yer alan tek resmi dil statüsündedir. Aynı zamanda, “Ukrayna’da ücretsiz Rus dili ve Ukrayna’daki ulusal azınlıkların diğer dillerinin geliştirilmesi, kullanılması ve korunması” anayasada yer almaktadır. (“Ofitsiynyy portal Verkhovnoyi Rady Ukrayiny”) Günümüzde Ukrayna’nın Batı bölgelerinde Ukraynaca konuşulup Doğu bölgelerinde ise Rusça ağırlıklı olarak konuşulmaktadır. Konuşulan dilin arkasında aslında tarih boyunca gelişmiş bir aidiyet ve benimseme hissi söz konusudur. Ukraynaca konuşulan ülkenin Batı kesimi tarihsel süreç içerisinde Polonyalılarla aynı toprakları paylaştığından Lehçe kelimelerin Ukrayna diline asimile olduğu ve Ukraynacayı etkilediği gözlenmektedir. Doğu bölgesinde ise yıllar süren Rus hâkimiyeti neticesinde Rusça ağırlıklı olarak konuşulmaktadır. Diğer deyişle, Ukrayna sadece iki dilli bir ülkeden ziyade siyasi görüşleri de iki taraflı olmuştur (Nergiz Özkural Köroğlu ve Satymova, 2021:523-534).

Toplumda benimsenen çeşitli normlar ve değerler dâhil olmak üzere birçok unsurun kültüre atfedilebileceği de açıktır. Kültürel normların kabulü, belirli bir kültürde benimsenen değerler ve geleneklerin prizması aracılığıyla dünyanın algılanmasıyla bu kültürle özdeşleşme en geniş anlamıyla “kültürel kimlik” teriminin özünü tanımlamaktadır. Dahası, kültürel kimlik, dilsel ve dini kimliklerle yakından bağlantılıdır. Bugün Ukrayna toplumunda benimsenen normların çoğu diğer kültürlerin etkisi altında oluşmuştur. Ukrayna’nın farklı bölgeleri kendi kültürel ve tarihi gelişim süreçlerinden geçmiştir. XVII. Yüzyılın ortalarında Rus İmparatorluğu’nun bir parçası olan Ukrayna’da Rus kültürü ana kültürel gelenek haline gelmiştir. Dahası, Rus dilinin hâkimiyeti neticesinde büyük şehirlerde Ukraynalıların sıklıkla asimile olduğu gözlenmektedir. Ukrayna kültürü kendini en iyi Ukrayna kırsal topraklarında korumuştur. Aynı zamanda, tarihsel süreçte Polonya devletinin bir parçası olan Batı Ukrayna’da, Ukrayna kimliği daha belirgin olarak görülmektedir. Ancak esasen küçük yerleşim yerlerinde Ukrayna dili, kültürü ve Ukraynalı milli kimlik anlayışı daha güçlüdür. Batı Ukrayna’nın büyük şehirlerinde (Lvov, Chernivtsi) farklı milletlerden insanlar hoşgörünün ortaya çıkmasına, diğer kültürlere saygı duyulmasına ve şehirlerin kültürel çeşitliliğinin tanınmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu şehirlerde uluslar-üstü kültürel bir geleneğin söz konusu olduğu ileri sürülebilir.

2.1. Polonya’nın Ukrayna Kimliğine Etkilerinin Tarihsel Arkapları

Ukrayna kimlik inşa süreci tarihsel olarak çok zorlu bir süreçten geçmiştir. Ukrayna devleti siyasi haritada 1918 senesinden itibaren görülmeye başlanmıştır (Zhil’tsov, 2018:309). Ortak bir tarihsel geçmişin olması, belirli bir bölgede uzun dönem boyunca nüfuz edilmesi, ötekilere benzemeyen kendilerine has bir kültürün bulunması ve bu kültüre bağlı bayramların, törenlerin olması Ukrayna kimlik inşa sürecini etkileyen önemli faktörler arasındadır. (Nergiz Özkural Köroğlu ve Satymova, 2021:523-534). Her ne kadar Ukrayna kimlik inşa sürecini etkileyen pek çok unsur bulunsun da bu bölümde Polonya’nın Ukrayna üzerindeki etkisini anlamamızı sağlayacak tarihi unsurlar üzerinde durulacaktır.

Polonyalıların Ukrayna’nın tarihi içerisinde farklı dönemlerde belirgin etkileri olmuştur. Bu dönemler Kiev Dukalığı ve Galiçya-Volyn Prenslığı dönemi (XII-XIV. Yüzyıllar arası), Lehistan-Litvanya Birliği dönemi (1569-1795), Rusya ve Avusturya İmparatorluklarının parçası olarak Ukrayna (1772-1890) ve SSCB döneminden günümüze (1922-2021) olan dönemlerdir. Günümüz Ukrayna ve Polonya’sı Lehistan-Litvanya Birliği dönemine kadar uzanan süreçte aynı toprakları paylaşmışlardır. Ortaçağın sonlarında Ukrayna topraklarından sadece Galiçya bölgesi Polonya’nın etkisi altında bulunmaktadır. Ancak Lehistan-Litvanya Birliği’nin ortaya çıkmasıyla beraber, Ukrayna toprakları bu Birliğin etkisi altına girmiştir. Ukrayna’nın SSCB’ye dahil olması, Polonya hükümeti için Ukrayna konusunda yeni politika uygulama zorunluluğu getirmiştir. Polonya Ukrayna’ya karşı izleyeceği dış siyasetini 18 Aralık 1939

bildirgesinde açıklamıştır. Bu bildirmede Polonya dış siyasetinin temel unsurları ile azınlıklara karşı eşitlik ve adalete bağlı olunması ile ilgili ilkeler vurgulanmıştır.

Ukrayna tarihinin ilk dönemine bakıldığında, Doğu Slavlar'ın en eski şehri Kiev, V. Yüzyılda kurulmuştur. Çevresinde büyük kabileler Polanski ittifakı oluşturmuşlardır. Bu ittifak sonucunda Doğu Slavlar büyük millet oluşturmaya başlamışlardır. Belirli bir bölgede yerleşmişler ve devlet kurmuşlardır. Kendi siyasi örgütleri, kültürel ve toplumsal hayatları olmuştur. Bu temelde, tek bir Eski Rus halkı oluşmuştur. Kiev Rus, Orta çağ Avrupa'sının güçlü siyasi, ekonomik ve kültürel aktörü haline gelmiştir (Grushevskiy, 2013). Söz konusu dönemde bugünkü Ukrayna, Beyaz Rusya ve Rusya topraklarında devlet anlayışı, şehirleşme, dış ilişkiler gibi anlayışlar ortaya çıkmıştır. Dukalık Moğol-Tatarların istilası sonucunda parçalanmıştır.

Ukrayna tarihinin Lehistan-Litvanya Birliği dönemine bakıldığında Ukraynalıların millet olarak baskı gördüğü bir dönem karşımıza çıkmaktadır. Ukraynalılar Polonyalılaştırma sürecine maruz kalmışlardır (Ministerstvo Obrazovaniya i Nauki, Molodezhi i Sporta Ukrayny, 2013:23). Lehistan-Litvanya Birliğinde üst yönetici unvanları genel olarak Polonyalılara ait olmuş Ukraynalılar ise genel olarak alt sınıflarda yer alabilmişlerdir. Fransız mühendisi Boplan yazdığı çalışmada Ukraynalı halkının durumunu şöyle anlatmaktadır: "Panlar, sadece mülkiyet üzerinde değil, ayrıca insan hayatları üzerinde de sonsuz güce sahipler, Polonya seçkinlerin özgürlüğü o kadar büyük ki, köylülerin durumu cezalı olan hükümlülerin durumundan daha kötü durumda" (Solov'yev, 2004:113). Ukraynalılar çok kötü şartlar altında yaşamak zorunda kaldıklarından dolayı çok sayıda ayaklanma baş göstermiştir. Polonyalı baskısına karşı bu ayaklanmalar Ukraynalıların birleşmesine ve daha bir birlik olarak hissetmelerine yol açmıştır. Polonyalılara karşı ayaklanmaların en önemlisi Boğdan Khmel'nitsky ayaklanmasıdır (Zin'ko). 1648'de meydana gelen bu ayaklanmaya müteakiben meydana gelen Rusya-Polonya Savaşı Lehistan-Litvanya Birliği'nin önemli ölçüde zayıflamasına yol açmıştır. Savaş sonucunda Dnepr nehrinin sol kıyısında bulunan Ukrayna toprakları, Kiev, Smolensk şehirleri ve Dnepr nehrinin önemli bir bölümü Moskova yetkisinin altına geçmiştir (Russkaya İstoricheskaya Biblioteka, Vosstaniye Khmel'nitskogo). Dnepr nehri Ukraynalı halkının "bölünme" yeri olmuştur. Nehrin sol kıyısında bulunan topraklar Rusya topraklarına katılmış, nehrin sağ kıyısı tarafında bulunan topraklar ve Galiçya bölgesi ise Lehistan-Litvanya Birliğinde kalmıştır. Bu bölünme sonrasına Levoberejnaya Ukraina (Sol kıyı Ukrayna) ve Pravoberejnaya Ukraina (Sağ kıyı Ukrayna) terimleri meydana gelmiştir.

XIX. Yüzyıl boyunca Ukrayna ve Polonya halkları arasında siyasi ve kültürel savaş Galiçya bölgesinde devam etmiştir. Bu dönemde Galiçya bölgesi Avusturya-Macaristan yönetimi altındadır. 25 Aralık 1917'de Ukrayna topraklarında Sovyet Ukrayna Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Çok uzun süremeyen bağımsızlık dönemi Ukrayna siyasi yönetiminin oluşmasında etkili olmamıştır. 1918-1919 seneleri arasında söz konusu bölgede Polonya-Ukrayna savaşı meydana gelmiştir. Savaş Avusturya-Macaristan ve Rus İmparatorlukların çöküşü zamanına rastlamış, Rusya'daki iç savaş koşullarının istikrarsızlığında devam etmiştir. Savaşın özelliği, kendiliğinden oluşmasıdır. Silahlı çatışmalar, bütün Galiçya bölgesinde aynı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Savaşın ana nedenlerinden biri Ukrayna halkının azınlıkta olup Polonyalıların baskısı altında kalmasıdır. Savaşın Birinci Dünya Savaşına denk gelmesi Ukraynalıların avantajına olmuş ve 1918'in yaz aylarında zayıflayan Avusturya-Macaristan bağımsızlığını ilan eden Ukrayna Halk Cumhuriyetini fiilen kabul etmek zorunda kalmıştır. 1918 Ekim ayında ise toplu grevler sonucunda yerel yönetimler halkın haklarını sağlamak amacıyla Ulusal Konseyler oluşturmuştur (Voyennaya Literatura). Bu dönemden itibaren Ukrayna, Polonya'dan bağımsız bir ülke haline gelme aşaması başlamıştır. Ukraynalılar kimlik oluşturma sürecinin ana etkenlerden biri olan "mekâna" sahip olma çabalarına başlamışlardır. Halkın kendilerine ait topraklara sahip olmaları milli ruhunun güçlenmesine yol açmıştır. 1922 senesinde ise Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak Sovyetlere dâhil olmuştur. Ülkede siyasi istikrarsızlık devam etmiştir. Polonya hükümeti 18 Aralık 1939 senesinde yayınladığı Bildirmede Ukrayna'ya karşı izleyeceği politikanın temel unsurlarını açıklamıştır (Izbornik). Bu bildirmede, Ukraynalıların Polonya'dan tahliye edilmesi, "eşit haklar-eşit sorumluluklar" ilkesinin siyasal, kültürel ve sosyal alanlar için uygulanması, bölgesel özerkliğin getirilmesi gibi ilkeler yer almıştır.

İkinci Dünya Savaşında Ukrayna toprakları Alman işgali altında kalmıştır. Naziler ülkede yeni bir düzen kurmuşlardır. Ukrayna halkı açlık ve yoksulluğa bırakılmıştır. Ukrayna Almanlaştırma sürecine maruz kalmıştır. Nazi katliamları Ukrayna'da en şiddetli şekilde kendini göstermiştir. Antifaşist mücadele olarak Ukrayna'da UHM (Ukrayna Milli Hareketi) başlamıştır. Hareketin amacı ülkeyi sadece faşistlere karşı değil, aynı zamanda Sovyetlere karşı korumaktır. Ukrayna 1944'te Nazi işgalinden kurtarılmıştır. Ukrayna Milli Hareketi 1950'ye kadar faaliyette bulunmuştur (Yurchenko, 2007:36-37).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda, Ukrayna-Polonya arasındaki ilişkiler ister istemez değişmiştir. Komünist Polonya'nın dış politikası SSCB'nin resmi doktrini olan "proleter enternasyonalizm" teorisi üzerine yapılandırılmıştır. Moskova politikası, Polonyalıların, Ukrayna'nın bağımsızlığını kabul ettirmeme ve gizli asimilasyon yaparak "Ukrayna sorununu" çözmesi yönünde olmuştur. Bu bağlamda "Ukrayna Sorununu" ve Ukrayna kurtuluş hareketinin ortadan kaldırmayı amaçlayan Polonya komünistleri "Vistula" operasyonunu gerçekleştirmiştir (Samolik, 2009). Yüz kırk bin Ukraynalıya, "kolektif sorumluluk prensibi" uygulanmıştır. Ukraynalılar aileleri ile beraber doğu Ukrayna etnik topraklarından asimilasyon amacıyla, dokuz farklı bölgeye taşınmaya zorlanmışlardır. Sınır dışı edilen bu aileler, ikamet yeri değişikliği ve serbest dolaşım haklarından maruz bırakılmışlardır. Bu kısıtlamalar, 1970'li yılların sonlarına kadar geçerli olmuştur. Ukrayna etnik topraklarından sürülmesi ile paralel olarak, çok sayıda tarihi ve kültürel anıtın yıkımı başlamıştır. Yerli halkı anımsatan anıtlar yok edilmiştir (Novoye Vremya). Stalinci modeli temel alan "Vistula" operasyonu, büyük ölçüde planladıkları sonuca ulaşmıştır. Kendi topraklarından, kendi kökleri, gelenek ve göreneklerinden yoksun Ukraynalılar, yavaş yavaş kendi etnik ve kültürel kimliklerini işaretlerini kaybetmişlerdir.

2.2. Polonya'nın Ukrayna Kimliği Üzerindeki Etkisinin Güncel Yansımaları

Günümüzde Polonya'nın Ukrayna kimliği üzerinde yansımalarını iki ülke arasındaki ilişkilerin analizi ile anlamamız mümkün olacaktır. Günümüzde Polonya ve Ukrayna'nın ilişkilerinin yeniden canlanma süreci Polonya hükümetinin demokratlar eline geçip bağımsızlık ilan etmesiyle başlamıştır. Polonya, Ukrayna bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur (1 Aralık 1991 referandum sonuçlarının açıklanmasından hemen sonra bağımsızlık ilanını onaylamıştır). Polonya'nın Ukrayna'ya yönelik siyaseti "Ukrayna Sorunu" nun çözülmesinden ziyade yeni kurulan ve bağımsızlığını kazanan Ukrayna ile uzun döneme yönelik stratejik plandan oluşmaktadır. 1990'lı yıllarda Polonya-Ukrayna ilişkileri Polonya'nın komşu ülkeleri ile olan dış ilişkilerini tekrar gözden geçirip geliştirmesini tavsiye eden "Gedroyts-Meroşevski" (Jerzy Giedroyc-Juliusz Meroszewski) doktrininden ciddi şekilde etkilenip ortaya koyduğu "doğu politikası" bağlamında değerlendirilebilir. Bu noktada Polonya, Ukrayna'nın Avrupa yanlısı politikalarını desteklemeye başlayarak Ukrayna'nın Orta Avrupa Girişimini ve Avrupa Konseyi'ne (1994) girişini desteklemiştir. Batı yanlısı Ukraynalıların görüşlerine destek olan Polonya hükümeti, Ukraynalıların kendi tarihsel kimliklerini güçlendirip Rusya'dan dil, din, kültür ve siyaset bağlamında ayrılmasını ve Rus işgalinden kurtularak tam "bağımsız" bir Ukrayna devleti olabilmelerini desteklemektedir. İki ülkenin ilişkileri adına önemli bir adım, 1994 yılında Ukrayna'da Leonid Kuçma'nın iktidara gelmesiyle birlikte, Polonya-Ukrayna arasında Stratejik İşbirliği Bildirisi'nin imzalanmasıdır (Chernova, 2012:31-37). Varşova, Avrupa ile Kiev'in yakınlaşması yönünde etkin rol oynamıştır. Bu minvalde Polonya, Avrupa Birliği'nin genişleme projesini destekleyen ülkelerden biri olmuştur (Özkural, 2015:33-38).

Polonya ve Ukrayna'nın ilişkilerindeki yakınlaşma ve olumlu adımlar 25 Haziran 1996 tarihinde imzalanan "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Kaybedilen ve Yasadışı Yollarla Yerinden Edilen Kültürel Varlıkların Korunması ve İade Edilmesine İlişkin İşbirliği Anlaşması" ("Uhoda mizh Uryadom Ukrayiny ta Uryadom Respubliky Pol'shcha pro spivrobitnytstvo u spravi okhorony ta povernennya vtrachenykh i nezakonno peremishchenykh pid chas Druhoyi svitovoyi viyny kul'turnykh tsinnostey", 1996) ve 20 Mayıs 1997 tarihli "Kültür, Bilim ve Eğitim Alanında İşbirliği" ("Uhoda mizh Uryadom Ukrayiny i Uryadom Respubliky Pol'shcha pro spivrobitnytstvo v haluzi kul'tury, nauky i osvity", 1997) ile devam ettirilmiştir. Bu çerçevede Ukrayna ve Polonya arasındaki temel kültürel işbirliği alanları; uluslararası müzik ve tiyatro festivalleri, sanat, sinematografik ve diğer önemli etkinlikler çerçevesinde sanat gruplarının değişimi, tiyatrolar arasında doğrudan bağların desteklenmesi, konser organizasyonları,

müzeler, halk sanatları merkezleri ve ulusal azınlıkların kültürel etkinliklerine destek verilmesi üzerine yapılması konusunda uzlaşmaya varılmıştır.

Ancak, Ukrayna'da meydana gelen "Turuncu Devrim" Polonya'nın 2004 yılında AB üyesi olması Ukrayna ile ilişkileri olumlu bir ivme kazandırmıştır denilebilir. AB'nin 2004 yılında Avrupa Komşuluk Politikası bağlamında Ukrayna ile yakın ilişkiler kurmak istemesi ve Ukrayna üzerindeki Rus etkisini azaltma isteği neticesinde Polonya'ya bu politikanın "Doğu Boyutu" çerçevesinde etkin rol verilmiştir. Polonya ile Ukrayna arasında bu dönemde kültürel faaliyetler ilişkileri canlandırmak için hız kazanmıştır. Örneğin, 2004 yılında Ukrayna-Polonya sınırındaki Avrupa Komşuluk Günleri'nde bir festival düzenlenmeye başlanmıştır (Pachos,2013). "İyi Komşuluk" Günleri kapsamında, sınır ötesi işbirliği forumları ve konferansları, müzikal ve sanatsal performanslar, futbol maçları, geleneksel mutfakla yemek piknikleri, halk sanatları fuarları, ustalık sınıfları ve çocuklar ve gençler için entegrasyonu sağlamak için etkinlikler yer almaktadır. Yine Polonya'nın AB'ye üye olması ve Avrupa Komşuluk Politikasının kurulmasının akabinde Ukrayna'da "Polonya Yılı" (2004) ve Polonya'da "Ukrayna Yılı" (2005) ilan edilmiştir (Vital'yevna, 2013). Yine bu senelerde Polonya ve Ukrayna'da çeşitli kültürel festivaller, konserler meydana gelmiştir. Ayrıca, Ukrayna ile Polonya'yı kültürel olarak yakınlaştıran önemli bir diğer olay da Avrupa Futbol Şampiyonası "Euro-12"nin oluşturulmasıdır. Bu spor etkinliğine bir dizi kültürel etkinlik eşlik etmiştir. Ukrayna ve Polonya'dan yaklaşık 4000 sanatçının katıldığı 450 etkinlikten oluşan "Avrupa Kültür Stadyumları-Ukrayna-Polonya Kültürel Kimlik" programı uygulanmıştır ("Europejski Stadion Kultury resmî web sitesi", 2020).

2004 ve 2005 yıllarında ivme kazanan Polonya ve Ukrayna'nın ilişkileri zamanla dinamiklerini yitirmiştir. Çünkü Polonya Cumhurbaşkanı artık daha çok ülkesinin iç sorunları ile ilgilenmeye başlamıştır. 2007 senesinde Polonya'da Donald Tusk'un seçimleri kazanması ile Polonya'nın Ukrayna ile ilişkileri yeniden canlanmaya başlamıştır.

Polonya ve Ukrayna arasındaki ilişkiler uzun bir tarihsel süreçten geçtiğinden dolayı olumsuzluklar da söz konusu olmuştur. Polonya ve Ukrayna'nın ilişkilerinde tarihsel travmaların etkisi büyüktür. II. Dünya Savaşı sırasında milliyetçi Ukrayna İsyân Ordusu (UPA) (Kyrychuk, 2014) üyeleri Naziler ile işbirliği yaparak Polonyalıların yok edilmesine destek vermişlerdir ve bugün halen daha bu kişileri "kahraman" olarak görenlerin sayısı oldukça yüksektir. UPA liderleri Stepan Bandera'nın 2009'da doğumunun yüzüncü yıldönümünde binlerce Ukraynalı milliyetçi sokaklara dökülmüştür. Dönemin Cumhurbaşkanı Yuşçenko, 2010 senesinde yüzlerce Polonyalının ölümünden sorumlu olan Bandera'ya Ukrayna Kahramanı unvanını vermiştir ("Yushchenko prisvoil Bandere zvaniye Geroya Ukrainy", 2010). Bu adım, umutlarını Polonya'nın Yuşçenko liderliğindeki Ukrayna ile yakınlaşmasına bağlayan Polonyalıların en büyük hayal kırıklığı olmuştur. Ancak Viktor Yanukoviç'in 2010 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kazandığı zaferden sonra, Ukrayna tarafı Polonya-Ukrayna tarihinin bu sancılı sayfasını çevirmek için bir dizi adım atmıştır.

2014 senesinde Ukrayna'da meydana gelen siyasi kriz Polonya'nın doğu ülkelerine karşı izlediği siyasetini değiştirmesine yol açmıştır. Ukrayna, Polonya için aynı toprakları uzun tarihsel bir süreçte paylaştığı bir ülkedir ve bundan dolayı Polonya için komşu ülkeden daha fazlasıdır. Polonya, Ukrayna'da Meydan Devrimi olarak anılan olaylarda aktif rol almıştır. Bu önerilerle Tusk, yedi AB ülkesini ziyaret etmiş ve ortaya koyulan plan doğrultusunda dönemin Cumhurbaşkanı Yanukoviç ile bir anlaşmanın imzalanması için girişimlerde bulunmuştur. 2014'te yaşanan krizin ve Meydan Devrimi'nin sonucunda Ukrayna'da siyasi lider değişmiş, Kırım yarımadası Rusya'ya dâhil edilmiş ve ülkede ekonomik kriz başlamıştır. Ukrayna yaşadığı kriz sonrasında, AB tarafından beklediği desteği görememiş ve AB'ye bütünleşme için bir adımı bulamamıştır. Ancak Polonya'nın Rusya'nın saldırganlığına karşı koymada Ukrayna'nın en sadık ortaklarından biri olduğu ve Kırım ile Donbas'ın işgali sona erene kadar Rusya Federasyonu'na karşı yaptırımların korunmasını savunduğunun altı çizilmelidir (Kravchenko, 2020). Ukrayna'yı 2017 senesinde Polonya ve Ukrayna arasında "tarihsel bellek" sorunları meydana çıkmaya başlamıştır. 2017 senesinin yazında Ukrayna devleti, Ukrayna topraklarında gömülmüş Polonyalıların aranması ve mezarlarından çıkarılmasına dair Polonya'nın başvurusunu reddetmiştir.

Buna cevap olarak 2 Kasım 2017'de Polonya Dışişleri Bakanı ve Hukuk ve Adalet Partisi üyesi Witold Vashchikovsky, Ukraynalıların ülkeye girerek Polonya karşıtı görüşlerini sergilemelerine izin vermeyecek bir tasarı üzerinde çalışmalara başladıklarını açıklamıştır.

31 Ağustos 2019'da ortak bir basın toplantısında konuşan Ukrayna Cumhurbaşkanı, Polonya ile müzakereler sırasında, paylaşılan geçmişin trajik sayfaları da dâhil olmak üzere tarihi konuları oldukça açık bir şekilde tartıştıklarını dile getirmiştir. Zelensky, "Bu çok acı verici bir konuydu, ancak Ukrayna ile Polonya arasında dostane stratejik ilişkiler kurma yönündeki büyük karşılıklı saygı ve siyasi irade, bu çalışmayı tamamlamamıza ve ortak tarihimizin acı sayfalarını çevirmemize yardımcı olacaktır" diye açıklama yapmıştır. Ziyaretin sonuçlarını Polonya-Ukrayna ilişkilerinde bir "atılım" olarak nitelendirilmiştir. Şimdi her iki ülkeden de geçmiş olayların günümüz süreçler üzerindeki etkilememesi için "tarihi tarihçilere bırakma" çağrılarında bulunmuşlardır ("Official website of the President of Ukraine", 2019)). Ulusal bilinç, geçmişle ilgili fikirlerden beslenir ve bunları zamanımızın karmaşık politik bağlamına kaydeder. Geçmişin farklılaşan görüşlerinin açık bir siyasi arka planı olduğu sürece, bu tür görüş alışverişi akademik bir tartışma çerçevesinde tutulmamalıdır.

12 Ekim 2020'de Kiev'de bir araya gelen Ukrayna ve Polonya Cumhurbaşkanı açıklamalar yapmıştır ("Joint statement following the 23rd EU-Ukraine Summit", 2020). Bu açıklamalar arasında stratejik ortaklık niteliği taşıyan Ukrayna ve Polonya'nın ikili ilişkilerinin önemi vurgulanmıştır. Yeni zorlukların ve tehditlerin üstesinden gelmek için uluslararası işbirliğini güçlendirme ihtiyacı vurgulanmıştır. Ukrayna ve Polonya Cumhuriyeti'nin uluslararası hukuka ve uluslararası ilişkilerin temel ilkelerine duyduğu saygıyı vurgularken, aynı zamanda Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin yasadışı işgaline ve Donbass'ta devam eden saldırganlığa son verilmesi çağrısında bulunmuşlardır. Polonya Cumhuriyeti, Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin işgalden kaldırılmasına yönelik uluslararası platform çerçevesinde Ukrayna ile işbirliğine ilgi duyduğunu ifade etmektedir. Polonya Cumhuriyeti, Ukrayna'nın Trimorye girişimiyle derinleşen işbirliğini desteklemektedir. Bölgede ve bir bütün olarak Avrupa'da enerji güvenliğini güçlendirmek için enerji sektöründe daha fazla işbirliği ihtiyacını vurgulanmıştır (Ukrayna Cumhurbaşkanı Volodymyr Zelensky Resmi İnternet sitesi, 12.10.2020). Ukrayna, öncelikle ulusal güvenlik ve savunma sektörünü NATO standartlarına uygun olarak yeniden düzenleme sürecinde Ukrayna'nın Avrupa-Atlantik hedeflerine pratik destek için Polonya Cumhuriyeti'ne şükranlarını ifade etmiştir.

22 Şubat 2022 de Vladimir Putin ORDLO'yu⁸ tanımakla birlikte, "cumhuriyetlerin anayasalarında" yer alan bölgelerin, yani tüm Luhansk'ın ve tüm Donetsk bölgesinin sınırlarını da tanıdığını belirtmiştir. Böylece Putin, halihazırda "LPR" ve "DPR" olarak adlandırılan bölgelere girmelerine izin verilen Rus birliklerinin, Kiev tarafından kontrol edilen Luhansk ve Donetsk bölgelerinin topraklarında saldırı operasyonlarına katılabileceğini doğrulamıştır. (Ukrainskaya Pravda, "Putin zayavil, chto priznal za ORDLO vsyu Luganskuyu i vsyu Donetskuyu oblast") 24 Şubat gecesi Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Ukrayna'ya karşı bir savaşın başladığını duyurmuş ve bunu "Kiev rejimi tarafından sekiz yıldır soykırıma maruz kalan insanları korumak için "Donbass'ta özel bir askeri operasyon" olarak nitelendirmiştir. Putin'in soykırım iddiaları daha önce Avrupa Birliği ve BM tarafından kesinlikle reddedilmiştir. Operasyon adı altında Rusya, Ukrayna'yı işgal etmeye başlamış ve savaş açmıştır. Bunun neticesinde Ukrayna Devlet Başkanı Volodymyr Zelensky, Rusya ile diplomatik ilişkilerin kesildiğini duyurmuştur. Avrupa Konseyi de savaş başlayınca Rusya'nın örgüt üyeliğini askıya almıştır.

Polonya, Ukrayna'ya taşınabilir uçaksavar füze sistemi, kurşun geçirmez yelek, cephan ve kask gibi askeri mühimmatları Ukrayna'ya göndermiştir (Türk, 2022). Polonya Devlet Başkanı Duda, Batılı ülkelere Ukrayna'ya daha fazla silah tedarik etme çağrısında bulunmuştur. Polonya Ukrayna'ya Rusya savaş sebebi sayacağı için savaş uçakları göndermeyi düşünmediğini açıklamıştır (Türk, 2022). Polonya, savaşın başından beri Ukrayna'ya diğer ülkelerin gönderdiği askeri teçhizatın aktarımı için önemli bir lojistik aktarma merkezi olmuştur. Polonya'dan Ukrayna'nın işgale uğramamış bölgelerine bu teçhizatlar gönderilmiştir. Rusya buna engel olmak için Ukrayna'nın Polonya ile sınır olan bölgesini hedef alabilir. Ancak kadınlar ve çocuklardan oluşan savaş mağdurlarının çoğu Ukrayna'nın Polonya sınırından

⁸ Donetsk ve Luhansk bölgelerinin ayrı bölgeleri.

kaçmaya çalışıyorlar ve bu durum sivillerin yaşamını risk altına sokuyor (Brzozowski, Michalopoulos ve Ellena, 2022). Rusya, Ukrayna'yı işgalini ve açtığı savaşı meşrulaştırmak için ve bunun sadece terör unsurlarına ve Nazi'lere karşı bir operasyon olduğunu göstermek amacıyla kendi medya kanallarında kara propaganda yapmaktadır. Polonya, Rusya'nın yaptığı propagandaya karşı önlem almak için Rus propagandası yapan kanalları ve web sitelerini bloke edilmesini sağlamıştır (Krzysztozek, 2022).

Ukrayna ve Rusya arasında çatışma ve Rusya tarafından Ukrayna topraklarını işgal etme girişimleri henüz devam ettiğinden dolayı konuya ancak ileriye dönük varsayım ve tavsiye niteliğinde analizler yapılması mümkündür. Bu durumda Rusya'nın agresif politikasını değiştirmeyeceği ve devam edeceği varsayımı ileri sürülebilir. Ayrıca Polonya'nın ve AB'nin bu duruma daha fazla etki edebilecek hale gelebilmeleri ve Ukrayna'ya doğrudan destek olmalarının mümkün olması için Ukrayna'yı AB üye ülkeleri arasında bulunmasına izin vermeleri gerekmektedir. Ancak çatışma halindeki bir ülkenin AB'nin hali hazırdaki entegrasyon modeline katılması olası görünmemektedir. Ukrayna'nın ekonomik ve siyasi olarak da AB üyeliğinin kriterlerini sağlaması kısa vadede mümkün değildir. Ancak Polonya, Ukrayna'nın AB üyeliğine hızlandırılmış bir şekilde edinme isteğini desteklemektedir. Polonya Cumhurbaşkanı Duda, Ukrayna'ya AB üyeliği için adaylık statüsünün derhal vermeye çağırıştır (HB haber sitesi). Ancak Ukrayna'nın AB üyeliği konusunda AB yetkilileri oldukça temkinli yaklaşmaktadır. Zahmetli ve uzun bir yol olan AB üyeliği için öncelikle Ukrayna'da çatışmaların nihayetlenmesi ve 27 ülkenin oybirliği ile Komisyonu görevlendirmesi gerekiyor. Komisyonun müzakerelerin başlamasına onay vermesi sonrası süreç başlayabilir (Riegert, 2022).

Savaşın başlaması ile Polonya, Ukrayna'da savaştan kaçan sivil vatandaşların sığındığı başlıca ülke olmuştur. Rusya'nın Ukrayna'ya işgalinden hemen sonra yani 25 Şubat 2022'de Polonya, Ukrayna-Polonya sınırını geçen herkes için negatif test ve karantina şartını iptal etmiştir. Ayrıca, Polonya'ya seyahat eden veya girmeyi planlayan Ukrayna vatandaşlarına yardımcı olmak için özel bir resmi sayfa oluşturulmuştur. (HB haber sitesi) Rus işgalinin ilerlemesi ve savaşın Kiev'e kadar yayılması sonrasında sivillerin de ölmeye başlaması neticesinde Ukrayna'dan çoğu kadınlar ve çocuklardan oluşan 1.204.000 mülteci Polonya'ya geçmiştir (BBC News, 2022). Polonya-Ukrayna sınırında bu insani kriz esnasında, Polonyalı ve Ukraynalı yetkililerin Ukraynalı mülteciler ve Ukrayna'dan gelen Afrika ve Arap kökenli mülteciler arasında ayrımcılık yaparak Ukraynalıları ön plana aldıkları da ayrıca göze çarpan çıkan bir diğer detaydır (Chebil, 2022; Ibrahim, 2022).

Polonya Ukrayna'ya gönderdiği desteklere devam edeceğini açıklamaktadır. Polonya gerektiği kadar Ukrayna mültecilerini kabul etmeye hazır olduğunu açıklamıştır. Ayrıca, Polonya Başbakanı Mateusz Morawiecki, Ukrayna'nın restorasyonu için Avrupa'nın en ekonomik yönden en güçlü ülkelerinin bir plan oluşturması gerektiğini dile getirmektedir. (HB haber sitesi, Pol'sha predlagayet sozdat' plan Marshalla-2 dlya vosstanovleniya Ukrainy). Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovenya, Ukrayna'yı desteklemek ve Rusya'nın başlattığı savaşı sona erdirmek için 10 maddelik bir plan hazırlamıştır. 29-30 Mart arası İstanbul'da gerçekleşecek olan Ukrayna ve Rus heyetlerinin görüşmesi pozisyonları konusunda nihai anlaşma noktası olacaktır. (HB haber sitesi, Ukraina i Rossiya v Stambule. Chem mogut zavershit'sya strategicheskiye peregovory — insaydy i versii)

3. Sonuç

Ukrayna vatandaşlarının etnik kimliği kompleks bir durumdadır denilebilir. Ülkede bazı vatandaşlar kendilerini aynı anda hem Rus hem de Ukraynalı olarak görmektedirler. Birçok Ukraynalı için "etnik köken", Ukrayna toplumuna ait olduklarını hissettiren ana faktör değildir. Genel olarak, bugün birçok ülkede benzer eğilimler gözlemlenmektedir. Küreselleşme, kentleşme, kültürlerin karışımı ve diyalog süreçlerinin yayılmasıyla birlikte, etnik köken çoğu zaman bir kişinin kimliğinin ana belirteci olmaktan çıkmaktadır. Bugün, bu rol daha çok sivil (veya ulusal) kimlik tarafından talep edilmektedir. İnsanları bir devlete aidiyet temelinde birleştirmek, toplumu birleştirmek için çok daha güçlü bir mekanizmadır ve sivil kurumların gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Yurttaşlık kimliği, etnik kimlikten çok daha açık ve dinamiktir. Bir devlete ait olmak, bir kişiyi dilsel ve dinsel seçim, siyasi yönelimler ve kültürel tercihler konularında kısıtlamaz. Başarılı bir durumda, sivil kimlik, bir kişi için hala önemli olabilecek etno-

dilbilimsel ve kültürel faktörleri dışarıda bırakmazken toplumu güçlendirmektedir. Böylece insanlar, en önemli bileşenlerinden biri sivil bilinç olan çoklu bir kimlik geliştirirler. Buna karşılık, etnik kimlik de toplumun bir kısmının sağlamlaşmasında bir faktör olabilir, ancak çok uluslu ve çok kültürlü devletlerde egemen olamaz, çünkü etnik faktör insanları yalnızca ortak kökenleri temelinde birleştirebilir. Bu bağlamda, etnik köken faktörü genellikle bir kişinin dilsel veya kültürel kimliğiyle değiştirilir veya tamamlanır. Bu nedenle, Ukrayna'da kendilerini Ukrayna dili ve kültürü ile özdeşleştirmeyen çok sayıda etnik Ukraynalı bulabilirsiniz. Aynı zamanda aslen Ukraynalı olmayan pek çok kişi Ukrayna kültürünü kabul etmekte, Ukrayna dilini konuşmakta ve Ukrayna devletine ait olduklarını fark etmektedir. Ülkenin tüm sakinlerinin Ukrayna devletine ait olma faktörü ve "Ukraynalılar" adı, etnik kökenlerine bakılmaksızın, ülkenin tüm sakinleri için geçerlidir.

Polonya'nın Ukrayna kimlik inşa süreci üzerindeki etkilerine baktığımızda Polonya'nın Ukrayna'nın ötesi olduğunu görmekteyiz tarihsel süreçte. Lehistan-Litvanya Birliğinde alt sınıflarda yer alan Ukraynalılar, üst sınıflardaki Polonyalılar tarafından baskı görmüşler ve ayaklanmışlardır. Boğdan Khmelnitsky ayaklanması gibi, Ukrayna kimlik inşa sürecinde önemli bir dönüm noktası olan ayaklanmalar neticesinde Ukraynalılar Polonyalıları ötekileştirerek kendi içlerinde daha fazla birlik olarak hissetmişlerdir. Bu sayede Ukrayna milli kimlik anlayışında belli bir yol kat etmişlerdir. Ayaklanmalar sonrasında gerçekleşen Rusya-Polonya Savaşı Lehistan-Litvanya Birliği'nin önemli ölçüde zayıflamasına neden olmuş ve Dnepr nehrinin sol tarafı Rusya'ya Galıçya bölgesi ise Lehistan-Litvanya Birliğine kalmıştır. Bu bölünmede yine bugün Ukrayna toplumunda yaşanan farklılaşma ve bölünmenin tarihsel nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Galıçya bölgesi Polonya'nın ciddi anlamda siyasi ve kültürel etkisi altında kalmıştır. Tarihsel süreçte XIX. Yüzyıl boyunca Ukrayna ve Polonya halkları arasında siyasi ve kültürel savaş bu bölgede devam etmiştir. Dil ve din unsurları bu kültürel savaşın ve etkinin sonucu olarak Polonya'nın Ukrayna kimlik inşa sürecinde önemli yere sahip olmuştur. Örneğin, Katoliklik ile Ortodoksluk arasında melez bir yapıya sahip olan Uniate Kilisesi Polonya'nın etkisi ile meydana gelmiş ve bugün Ukrayna'nın batı kesiminde kalan Galıçya bölgesinde etkili olmuştur. Yine ülkenin Batı bölgesinde Ukraynaca konuşulduğunu Doğu bölgelerinde ise Rusça ağırlıklı konuşulduğu görülmektedir. Polonyalılarla aynı toprakları paylaştığından Lehçe kelimelerin Ukrayna diline asimile olduğu ve Ukraynacayı etkilediği gözlenmektedir.

Polonya'nın Ukrayna üzerindeki etkisi ve günümüz politikalarına yansımalarına bakıldığında tarihte yaşanan travmaların etkin olduğunu görüyoruz. SSCB döneminde Ukrayna kurtuluş hareketinin ortadan kaldırmayı amaçlayan Polonya komünistleri "Vistula" operasyonunu gerçekleştirmiş ve yüzbinlerce Ukraynalı aileleri ile birlikte farklı bölgelere sürülmüşlerdir. Polonya, post-komünist dönemde çeşitli defalar bu operasyondan duydukları üzüntüyü resmi düzeyde belirtmişlerdir. Polonya, Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra batı eksenli bir politika izlediği ve akabinde AB üyesi olduğu için SSCB döneminde yaşanan bu trajedi hakkında kolaylıkla geri adım atabilmiştir. Ayrıca Polonya bu dönemde Ukrayna'nın Avrupa yanlısı politikalarını desteklemeye başlamıştır.

Tarihsel sürece bakıldığında Polonya ve Ukrayna arasındaki ilişkileri etkileyen bir diğer travma ise Ukrayna İsyân Ordusu (UPA)'nın 2. Dünya Savaşı esnasında Nazilerle işbirliği yaparak Polonyalıları katletmesidir. Dönemin Cumhurbaşkanı Yuşçenko'nun, 2010 senesinde yüzlerce Polonyalının ölümünden sorumlu olan Bandera'ya Ukrayna Kahramanı unvanını vermesi ve ülkedeki milliyetçi Ukraynalıların da UPA üyelerini kahraman olarak görmesi iki toplum arasında gerilim yaratan bir konudur. 2017 senesinde Polonya "tarihsel bellek" sorunlarını yoğun şekilde yaşamış ve Ukrayna topraklarında gömülmüş Polonyalıların aranması ile mezarlarından çıkarılmasına dair talepte dahi bulunmuştur. Ancak Ukrayna bu girişime negatif yanıt vermiştir. 2019 senesinde Ukrayna ve Polonya iki ülke arasında gerginliğe neden olan tarihsel travmaların günümüz siyasetini etkilememesi için "tarihi tarihçilere bırakma" yönünde karar almışlardır.

Rusya'nın Ukrayna'yı 25 Şubat 2022'de işgale başlamasıyla bir savaş başlamıştır. Rusya'ya karşı ülkelerini savunmak için kadınlar da dahil olmak üzere sivil Ukraynalıların savaş meydanında sıcak çatışmaya girmesi ülkede uzun yıllardır devam eden kimlik sorgulamalarını bambaşka bir yere taşıyacaktır. Bu savaşın sonucunda Ukrayna kimliğinin daha güçlenmiş bir şekilde mevcudiyet bulacağı

ve Polonya ile ilişkilerinin her zamankinden daha yakın olacağı çok muhtemeldir. Savaş neticesinde Rusya, Ukrayna'daki hükümetin değişmesine ve Rus yanlısı bir hükümetin başa gelmesine vesile olabilir, topraklarının bir kısmını işgal edebilir ancak vatandaşların Ukrayna'ya olan aidiyet duygularının değişmesini sağlaması yaşanan savaş travması sonrası oldukça zor olacaktır. Tarih boyunca gelişen ve güçlenen Ukrayna kimliği daha da güçlü ve belirgin olmaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Abdullayeva, N. (2020), Ponyatiye «Natsional'noy İdentichnosti»: Teoretiko-Literaturnyy Aspekt İssledovaniya. <https://Cyberleninka.Ru/Article/N/Ponyatie-Natsionalnoy-İdentichnosti-Teoretiko-Literaturnyy-Aspekt-İssledovaniya/Viewer> Adresinden Erişildi.
- BBC News (2022, 8 Mart), How Many Refugees Have Fled Ukraine And Where Are They Going? Bbc News. <https://www.bbc.com/news/world-60555472> Adresinden Erişildi.
- Harputi, A. (1914). Tarih-İ İlm-İ Kelam. İstanbul: Necm-İ İstikbal Matbaası.
- Berger, P. (1995), Obshchestvo V Cheloveke [Society In Man]. Sotsiologicheskii Zhurnal, 162-180 s.
- Brzozowski, A., Michalopoulos, S. Ve Ellena, S. (2022, 1 Mart), Poland "Key" In Western Weapons Supplies To Ukraine, Euractiv, 7 Mart 2022 Tarihinde https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/poland-key-in-western-weapons-supplies-to-ukraine/ Adresinden Erişildi.
- Chebıl, M. (2022, 28 Şubat), "Pushed Back Because We'Re Black': Africans Stranded At Ukraine-Poland Border, France 24, 8 Mart 2022 Tarihinde <https://www.france24.com/en/europe/20220228-pushed-back-because-we-re-black-africans-stranded-at-ukraine-poland-border> Adresinden Erişildi.
- Chernova, A. (2012), "Pol'skiy Faktor" v Formirovaniı i Prodvizhenii Politiki Yes v Otnoshenii Ukrainy v 1991-2011 Godakh, Mezhdunarodnyye Otnosheniya, <https://Cyberleninka.Ru/Article/N/Pol'skiy-Faktor-V-Formirovaniı-İ-Prodvizhenii-Politiki-Es-V-Otnoshenii-Ukrainy-V-1991-2011-Godah/Viewer> Adresinden Erişildi.
- Çaplı, B. (2001). "Media Policies in Turkey Since 1990." Kültür ve İletişim, 4(2): 45-55 s.
- Davies, N. (2006), God's Playground: 1795 To The Present V. I: A History Of Poland. Columbia University Press.

- Deutsch, K. W. Ve Foltz, W. J. (2010), *Nation Building In Comparative Contexts*, Aldinetransaction.
- Europejski Stadion Kultury Resmî Web Sitesi, 19 Ocak 2022 Tarihinde [Http://Stadionkultury.Pl/](http://Stadionkultury.Pl/) Adresinden Erişildi.
- Odman, A. E. (2003), "Karşılaştırmalı Ekonomi-Politik: Meksika'da Popülizm ve Türkiye'de Devletçilik", 8.Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, 3-5 Aralık, Ankara.
- Grushevskiy, M. (1991), "İstoriya Ukrainy-Rusi", Kiyev: Naukova Dumka.
- Grushevskiy, M. (2013), *Illyustrirovannaya İstoriya Ukrainy*, Ripol Klassik.
- Gümüş, B. (2010), Kollektif Bellek, "Hatıralar Savaşı" ve "Karşı Hafıza" Üzerine. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 6(24), 117-132 s.
- HB Haber Sitesi, 09 Mart 2022 Tarihinde [Https://Nv.Ua/World/Countries/Kuda-Mozhno-Poehat-Vakcinirovannym-Ot-Koronavirusa-Spisok-Stran-İ-Pravil-Vezda-Dlya-Ukrainy-50143966.Html](https://Nv.Ua/World/Countries/Kuda-Mozhno-Poehat-Vakcinirovannym-Ot-Koronavirusa-Spisok-Stran-İ-Pravil-Vezda-Dlya-Ukrainy-50143966.Html) Adresinden Erişildi.
- HB Haber Sitesi, 09 Mart 2022 Tarihinde [Https://Nv.Ua/World/Geopolitics/Vstuplenie-Ukrainy-V-Es-Polsha-Podderzhala-Uskorennyy-Put-Novosti-Ukrainy-50220344.Html](https://Nv.Ua/World/Geopolitics/Vstuplenie-Ukrainy-V-Es-Polsha-Podderzhala-Uskorennyy-Put-Novosti-Ukrainy-50220344.Html) Adresinden Erişildi.
- HB Haber Sitesi, 20 Mart 2022 Tarihinde <https://nv.ua/world/geopolitics/polsha-predlagaet-sozdat-plan-marshalla-2-dlya-vosstanovleniya-ukrainy-poslednie-novosti-50226596.Html> Adresinden Erişildi.
- HB Haber Sitesi, 29 Mart 2022 Tarihinde <https://nv.ua/ukraine/politics/peregovory-29-marta-2022-v-turcii-cto-posleduet-za-peregovorami-v-stambule-eksperty-50229429.Html> Adresinden Erişildi.
- Ibrahim, A. (2022, 5 Mart), "There's Poland, Now Walk': Arab Students' Ordeal Out Of Ukraine, Al Jazeera, 8 Mart 2022 Tarihinde [Https://Www.Aljazeera.Com/News/2022/3/5/Thats-Poland-Now-Walk-Arab-Students-Plight-Out-Of-Ukraine](https://Www.Aljazeera.Com/News/2022/3/5/Thats-Poland-Now-Walk-Arab-Students-Plight-Out-Of-Ukraine) Adresinden Erişildi.
- Joint Statement Following The 23rd Eu-Ukraine Summit, (2020, 10 Aralık). Official Website Of The President Of Ukraine. 3 Şubat 2022 Tarihinde [Https://Www.President.Gov.Ua/En/News/Spilna-Zayava-Za-Pidsumkami-23-Go-Samitu-Ukrayina-Yevropejsk-71037](https://Www.President.Gov.Ua/En/News/Spilna-Zayava-Za-Pidsumkami-23-Go-Samitu-Ukrayina-Yevropejsk-71037) Adresinden Erişildi.
- Koroğlu, N. Ö. ve Satymova, S. (2021), Ukrayna Ulus İnşasının Yapıtaşları ve Bugüne Yansımaları, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 525-534 s.
- Kravchenko, V. (2020, 14 Ekim), Ne İstoriyey Yedinoy, Zn.Ua, 24 Aralık 2021 Tarihinde [Https://Zn.Ua/İnternational/Ne-İstoriej-Edinoj.Html](https://Zn.Ua/İnternational/Ne-İstoriej-Edinoj.Html) Adresinden Erişildi.
- Krzyszczoszek, A. (2022, 1 Mart), Polish Media Appeal To Tech Giants To Block Russian Propaganda Accounts, Euractiv, 7 Mart 2022 Tarihinde [Https://Www.Euractiv.Com/Section/Politics/Short_News/Polish-Media-Appeal-To-Tech-Giants-To-Block-Russian-Propaganda-Accounts/](https://Www.Euractiv.Com/Section/Politics/Short_News/Polish-Media-Appeal-To-Tech-Giants-To-Block-Russian-Propaganda-Accounts/) Adresinden Erişildi.
- Kuzio, T. (2001), Identity And Nation-Building in Ukraine, *Ethnicities*, 1(3), 343-365 s.
- Kyrychuk, Y. (2014), Istoriya Ukrayins'koyi Povstans'koyi Armiyi. 19 Ocak 2022 Tarihinde [Https://Www.Radyvyliv.İnfo/Yurij-Kirichuk-İstoriya-Ukra%D1%97nsko%D1%97-Povstansko%D1%97-Armi%D1%97.Html](https://Www.Radyvyliv.İnfo/Yurij-Kirichuk-İstoriya-Ukra%D1%97nsko%D1%97-Povstansko%D1%97-Armi%D1%97.Html) Adresinden Erişildi.
- Kyrychuk, Y. A. (1991), *Istoriya Upa, Ternopil'*. Ministerstvo Obrazovaniya I Nauki, Molodezhı I Sporta Ukrayny. (2013). *Istoriya Ukrainy*. [Http://Www.Knuba.Edu.Ua/Doc/Politic/Motod_İnozem.Pdf](http://Www.Knuba.Edu.Ua/Doc/Politic/Motod_İnozem.Pdf) Adresinden Erişildi.
- Official Website Of The President Of Ukraine, (2019, 31 Eylül), Official Website Of The President Of Ukraine. 3 Şubat 2022 Tarihinde [Https://Www.President.Gov.Ua/En](https://Www.President.Gov.Ua/En) Adresinden Erişildi.
- Ofitsiynny Portal Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 4 Şubat 2022 Tarihinde [Https://Www.Rada.Gov.Ua/](https://Www.Rada.Gov.Ua/) Adresinden Erişildi.
- Onuch, O., Hale, H. E. Ve Sasse, G. (2018), Studying Identity In Ukraine, *Post-Soviet Affairs*, 34(2-3), 79-83 s.

- Özkural, N. (2015), Avrupa Birliği ve Rusya'nın Güç Alanları Arasında Kalan Ukrayna'da Yaşanan Halk Ayaklanmaları: "Turuncu Devrim" Ve "Meydan Devrimi", Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, 6(10), 31-52 s.
- Pachos, Y. (2013), Kul'turnoye Sotrudnichestvo Ukrainy İ Pol'shi Na Sovremennom Etape, Vestnik Slavyanskikh Kul'tur, <https://Cyberleninka.Ru/Article/N/Kulturnoe-Sotrudnichestvo-Ukrainy-İ-Pol'shi-Na-Sovremennom-Etape/Viewer> Adresinden Erişildi.
- Plokhyy, S. (2021), Vrata Yevropy. Istoriya Ukrainy, Litres.
- Riegert B. (2022), Ukrayna Ne Kadar Çabuk Ab Üyesi Olabilir? Deutsche Welle (Www.Dw.Com). 8 Mart 2022 Tarihinde <https://Www.Dw.Com/Tr/Ukrayna-Ne-Kadar-%C3%A7abuk-Ab-%C3%Bcyesi-Olabilir/A-60995167> Adresinden Erişildi.
- Samolık, P. (2009), Pereseleniye Ukrainskogo Naseleniya Vo Vrotslavskoye Voyevodstvo V Ramkakh "Operatsii Visla", Trudy Kafedry İstorii Novogo İ Noveyshego Vremeni, (3), 182-187 s.
- Satymova, S. (2016), Polonya'nın Ukrayna Üzerinde Etkisi: Kültür, Kimlik, Siyaset. (N. Ö. Köroğlu, Ed.). (Master). <https://Tez.Yok.Gov.Tr/Ulusaltelmerkezi/Tezdetay.Jsp?İd=Jgjuquqv7onrpwqdesczbw&No=Tyfa9jepamyum2v6pmanow> Adresinden Erişildi.
- Solov'yev, S.M., Istoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen, Gpntb So Ran. 24 Aralık 2021 Tarihinde <http://Www.Spsl.Nsc.Ru/History/Solov/Main/Solovlec.Htm> Adresinden Erişildi.
- Türk, C. N. N. (2022, 7 Mart), Uçak Tartışması! Abd Doğruladı, Polonya Kabul Etmedi, 7 Mart 2022 Tarihinde <https://Www.Cnnturk.Com/Dunya/Ucak-Tartismasi-Abd-Dogruladi-Polonya-Kabul-Etmedi?Page=1> Adresinden Erişildi.
- Uhoda Mızh Uryadom Ukrainy I Uryadom Respubliky Pol'shcha Pro Spivrobitnytstvo V Haluzi Kul'tury, Nauky I Osvity, (1997, 20 Mayıs), 23 Aralık 2021 Tarihinde https://Zakon.Rada.Gov.Ua/Laws/Show/616_058 Adresinden Erişildi.
- Uhoda Mızh Uryadom Ukrainy Ta Uryadom Respubliky Pol'shcha Pro Spivrobitnytstvo U Spravi Okhorony Ta Povernennya Vtracheniykh I Nezakonno Peremishchenykh Pid Chas Druhoyi Svitovoyi Viyny Kul'turnykh Tsinnostey, (1996, 25 Haziran). 23 Aralık 2021 Tarihinde https://Zakon.Rada.Gov.Ua/Laws/Show/616_120 Adresinden Erişildi.
- Ukrainskaya Pravda, "Putin Zayavil, Chto Priznal Za Ordlo Vsyu Luganskuyu İ Vsyu Donetskuyu Oblast", 27 Şubat 2022 Tarihinde <https://Www.Pravda.Com.Ua/Rus/News/2022/02/22/7325008> Adresinden Erişildi.
- Vital'yevna, P. Y. (2013), Kul'turnoye Sotrudnichestvo Ukrainy İ Pol'shi Na Sovremennom Etape, Bestnik Slavyanskikh Kul'tur, 4(30), 38-42 s.
- Yurchenko, O. A. (2007), Istoriya Ukrainy. Mezhhregional'naya Akademiya Upravleniya Personalom, https://Maup.Com.Ua/Assets/Files/Lib/Book/P08_15.Pdf Adresinden Erişildi.
- Yushchenko Prisvoil Bandere Zvaniye Geroya Ukrainy. (2010, 22 Ocak). Bbc. https://Www.Bbc.Com/Russian/İnternational/2010/01/100122_Bandera_Hero_Ukraine Adresinden Erişildi.
- Zhul'tsov, S. S. (2018), Istoriya Stanovleniya Ukrainskogo Gosudarstva (Do Raspada Sssr), Problemy Postsovetskogo Prostranstva, 5(3), 309-328 s.
- Zin'ko M. A., Osvoboditel'naya Voyna Ukrainskogo I Belorusskogo Narodov 1648-54, Bol'shaya Rossiyskaya Entsiklopediya, Tom 24, Moskva, 2014, 19 Ocak 2022 Tarihinde https://Bigenc.Ru/Domestic_History/Text/2696000 Adresinden Erişildi.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1038-1050, doi: 10.11616/asbi.1099012

Dijital Liderlik: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması

Digital Leadership: A Scale Adaptation Study

Lütfi SÜRÜCÜ¹, İbrahim YIKILMAZ², Ahmet MAŞLAKÇI³

Geliş Tarihi (Received): 05.04.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 05.08.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Yöneticilerin dijital liderlik becerilerine uygun ve geçerliliği kanıtlanmış bir ölçek bulunmadığı için Zeike, Bradbury, Lindert ve Pfaff (2019) tarafından dijital liderlik ölçeği geliştirilmiştir. Türkiye’de dijital liderliğe yönelik ampirik çalışmaların yapılabilmesi için geliştirilen dijital liderlik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması, geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla Manisa’daki elektronik ev eşyaları üreten bir fabrikanın çalışanlarına anket uygulaması yapılmıştır. Anket verileri SPSS ve AMOS programı yardımıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular dijital liderlik ölçeğinin Türkiye’de yapılacak araştırmalarda kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Liderlik, Geçerlik, Güvenirlik.

&

Abstract: The digital leadership scale was developed by Zeike, Bradbury, Lindert, and Pfaff (2019) since there is no scale suitable for the digital leadership skills of managers and whose validity has been proven. It is aimed to adapt the digital leadership scale, which was developed for empirical studies on digital leadership in Turkey, into Turkish, and to conduct validity and reliability studies. For this purpose, a questionnaire was applied to the employees of a factory producing electronic household goods in Manisa. Survey data were analyzed with the SPSS and AMOS programs. The findings reveal that the digital leadership scale is a valid and reliable measurement tool that could be used in research to be conducted in Turkey.

Keywords: Digital Leadership, Validity, Reliability.

Atıf/Cite as: Sürücü, L., Yıkılmaz, İ., Maşlakçı, A. (2022). Dijital Liderlik: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1038-1050. doi: 10.11616/asbi.1099012

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

Jel Codes: M10, M12

¹ Dr., Lütfi Sürücü, Avrupa Liderlik Üniversitesi, lsurucu82@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

² Arş. Gör. Dr., İbrahim Yıkılmaz, Kocaeli Üniversitesi, ibrahimyklmz@gmail.com.

³ Doç. Dr., Ahmet Maşlakçı, Kıbrıs Bahçeşehir Üniversitesi, amasklak@hotmail.com.

1. Giriş

Küreselleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki, gelişmeler işletmelerde bilgi akışının artmasına ve çeşitli platformlar aracılığıyla birçok paydaşın bir araya gelmesine imkân sağlamıştır. Endüstriyel dünyanın faaliyet alanı dijital dünyaya doğru kaymış, özellikle COVID 19 pandemisinin de etkisi ile değişimin hızı daha da artmıştır (Priyono vd., 2020; Yıkılmaz, 2021). Dijitalleşme süreci, rekabet süreçlerinde avantaj sağlayan bir faktör olmaktan ziyade, gelişen dünya ve çeşitlenen müşteri beklentilerinin karşılanmasında üzerinde önemle durulması gereken zorunlu bir süreç haline gelmiştir. Dijital teknolojiler örgütlerin ürün ve hizmet sunumundan iş süreçlerine, birbirleri ile etkileşimlerine hatta rekabete ilişkin başarı faktörlerinin değişimine kadar köklü değişiklikleri tetiklemiştir. "5G, nesnelerin interneti (IoT), büyük veri, yapay zekâ (AI), çoklu bulut ortamından otonom araçlara ve üç boyutlu (3D) baskı" gibi gelişen teknolojiler örgütlerin strateji ve operasyonlarını yakın zamanda tahmin edilenin çok ötesinde dönüştürmeye, yeni anlayışlar ve olanaklar sunmaya başlamıştır (Dubey vd., 2019). İş modelleri, müşteri ilişkileri ve iş süreçlerindeki bu yeni ve önemli köklü değişikliklerin örgüt ortamına kazandırılması süreci, hem akademisyenlerin hem de sahada üst yönetimin ajandasında ilk sıralarda yerini almıştır. Dijital dönüşüm süreci olarak tanımlanan ve örgütün bu yeni anlayış çerçevesinde değişimini ifade eden bu süreç, örgütte teknolojik altyapının geliştirilmesinden çok daha kapsamlı bir anlayışı barındırmaktadır. Dijital dönüşüm süreci teknolojinin iş süreçlerine kazandırılması ve daha az insan faktörünün sürece dâhil olduğu algısını yaratsa da, başarılı bir dijital dönüşüm sürecinin kalbinde insan kaynağı ve bu kaynağın etkin bir şekilde yönetilmesi süreci yer almaktadır (Yıkılmaz, 2021).

Çeşitli ölçeklerde yürütülen çalışmalarda dijital dönüşüm sürecine başlayan ve başarılı olan işletmelerin sayısının henüz yeterli seviyede olmadığı (%30) ve çoğu girişimin başarısızlıkla sonuçlandığı tespit edilmiştir (Reeves vd., 2018). Büyük şirketlerin (Örn. General Electric, Ford, Proctor and Gamble) çoğunun stratejik iletişim eksikliği, etkin bir dönüşüm planı ve net bir yol haritası oluşturmadığı paylaşılmaktadır (Siebel, 2019). Ayrıca içinde bulunduğumuz bu belirsizlik yoğun dönemde üst yönetimlerce gerekli adımların atılmaması durumunda bazı şirketlerin asla toparlanamayacağı ve acil yeni yönetim yaklaşımlarına ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir (Saldanha, 2019; Li, 2020). Li (2020) dijital dönüşüm sürecinde klasik yönetim anlayışı ile dijital dönüşüm sürecinin gereklerinin örgüte kazandırılmayacağı, başarı için mevcut yönetim anlayışından başlayarak örgütün strateji, iş modeli ve örgüt tasarımında önemli değişikliklerin yapılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. MIT Sloan Management Review ve Cognizant'ın 4300 küresel lider ve çalışandan oluşan bir örneklem üzerinde dijital dönüşüm süreci ve çalışanların beklentileri üzerine yürüttüğü bir çalışmada; çalışanların endişe ve değerlerini anlayan, dijital yetenekler açısından bilgili ve tüm paydaşlara kendilerini değerli ve anlamlı hissedecekleri bir liderlik tarzının ön planda olması gerektiği vurgulanmıştır (Schrage vd., 2021). Ayrıca araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu (%88) başarılı bir liderlik uygulaması için liderlerin teknolojik yeteneklerini geliştirmeye istekli olması gerektiğini de vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu değişim sürecinde liderin kilit bir role sahip olduğu (Schwab, 2017), başta kendi liderlik anlayışı ve dijital yetkinliğinden başlayarak, örgütte gerekli düşünsel dönüşümü yapmasının dijital dönüşümün sürdürülebilir nitelikte bir değer yaratmasında önemli olduğu açıktır. Dijital dönüşüm süreci içerisinde örgütte dijital yeteneklerin kazanılması ve örgüt kültürünün dönüştürülmesi amacıyla örgütün tüm kaynaklarını konsolide eden ve dijital dönüşüm sürecinin etkin bir şekilde yürütülmesi adına uygun stratejileri tayin eden, dijital liderdir (El Sawy vd., 2016; Rudito ve Sinaga, 2017; Yıkılmaz ve Sürücü, 2021).

Dijital liderler dijital dönüşüm sürecinde teknoloji ve insan kaynağı arasında dengenin sağlanması ve sürdürülebilir bir değişim sürecinin kilit unsurunu teşkil ederler (Teichmann ve Hüning, 2018: 28). Dijital liderin sahip olduğu düşünceli, yaratıcı, küresel vizyon sahibi, araştırmacı (Zhou, 2015) yapısının yanı sıra, dijital olarak yetkin, sosyal zekası yüksek, rol model, iletişim kabiliyeti gelişmiş, öğrenme ve yenilik odaklı olma özellikleri, dijital dönüşüm sürecinde işletmelerin ihtiyaç duyduğu yönetsel etkinliği yaratmaktadır. Nitekim yapılan bazı çalışmalar dijital liderin örgütte yaratıcılığı, yenilikçi iş performansını (Erhan vd., 2022; Zeike vd., 2019) ürün ve hizmet sunumunda dijital yetkinliğini (Kieser, 2017) arttırdığı ifade edilmektedir. İlave olarak günümüz iç ve dış çevrenin rekabet şartlarını belirleyen

beklentilerinin karşılanmasında çalışanların teknoloji entegrasyonunu da önemli ölçüde etkilediği ampirik olarak ortaya konmuştur (AlAjmi, 2022). Görüldüğü gibi dijital liderlik yaklaşımı yakın dönemde içinde bulunduğumuz dijital dönüşüm süreci ve çevresel beklentilerin karşılanmasında önemli roller üstlenmektedir.

Dijital dönüşüm süreci ve rekabet şartlarındaki dramatik değişikliklere yönelik farkındalığın artması ile beraber çeşitli disiplinlerde dijital dönüşüm ve örgüt dinamikleri üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır. Ancak kavramın yeni olması ve değişim sürecinin çeşitli seviyelerde ele alınması (örneğin kısıtlı ölçüde bir departman (Bilgi Teknolojileri vb.) değişim süreci gibi), daha çok değişimin gerekliliğine vurgu yapan çalışmaların çoğalmasına neden olmaktadır. Değişim sürecinde önemli bir role sahip olan dijital liderlik üzerine yapılan çalışmaların ise, çoğunun danışmanlık şirketlerince hazırlanan çalışmalar olduğu ve ampirik olarak akademik çalışmaların örgütsel çıktılar üzerindeki etkilerini inceleyen sınırlı miktarda çalışmanın olduğu ifade edilmektedir (Hense, 2018; Colbert vd., 2016). Bu durum özellikle dijital dönüşümü etkileyen faktörlere ve bu süreçte önemli bir role sahip olan dijital liderliği inceleyen çalışmalara yönelik çağrılarını arttırmıştır (Chaniyas vd., 2019; Henderikx ve Stoffers, 2022; Yıkılmaz ve Sürücü, 2021: 306; Li, 2020; Kraus vd., 2022). Bu kapsamda çağrılara cevap verebilmek ve gelişen ekonomiler arasında yer alan Türkiye’de dijital dönüşüm sürecinde önemli bir etken olan dijital liderlik faktörüne yönelik ampirik çalışmaların sayısının artması adına Zeike vd. (2019) geliştirdiği dijital liderlik ölçeğinin Türk yönetim bilimi alanına kazandırılması amaçlanmıştır.

Literatür tercih edilen ölçüm aracının farklı anlayış, kültür ve evrenlerde farklı sonuçlar sunacağı ve bu durumun araştırmanın temel amacına ve geçerliliğine gölge düşüreceği belirtilmektedir (Sürücü ve Maşlakçı, 2020: 2717). Bu kapsamda başka bir kültürde geliştirilmiş bir ölçeğin, uygulanacak hedef örnekleme hitap edecek şekilde geçerlilik ve güvenilirliğinin test edilmesi, incelenen kavramlara ve araştırma modeline yönelik sağlıklı sonuçlar elde edilmesinde önemli bir husustur. Bu maksatla çalışmada geliştirilmiş olan “Dijital Liderlik” ölçeğinin Türkçeye uyarlanması, geçerlik ve güvenilirliğinin yapılarak Türkçe yazına kazandırılması hedeflenmiştir. Çalışma üç aşamadan oluşmaktadır. İlk bölümde dijital liderliğe yönelik literatüre yer verilmiş, ikinci bölümde ölçeğin Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik analizleri ayrıntılı bir şekilde paylaşılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise; elde edilen bulgular sunulmuştur. Yapılan çalışmanın gelişmekte olan dijital liderlik kavramına yönelik çalışmalara ölçüm aracı sunması yönüyle literatüre ve ileride yapılacak ampirik çalışmalara önemli katkıları olacağı değerlendirilmektedir.

2. Literatür

Teknolojik gelişmeler ve endüstriyel devrimler sosyo-ekonomik hayatı ve temel aktör olan işletmeleri derinden etkilemektedir. Özellikle son dönemde bu etkileşim bir takım iş süreçlerinin dijital ortama aktarılması ya da bazı teknolojik gelişmelerin iş ortamına taşınmasından ziyade, işletmelerin temel iş yapış şekli, kültürleri ve paydaşları ile kurdukları ilişkiyi dönüştürecek şekilde biçimlenmektedir. Diğer bir ifade ile teknolojik gelişmeler artık işletme ve ürün/hizmet sunum süreçlerinde bir süreç optimizasyonundan daha çok, işletmenin kökten bir paradigma değişimi deneyimlemesine neden olmaktadır. İşte bu değişim süreci artık her platformda kendine yer bulan “Dijital Dönüşüm” sürecidir. Dijital dönüşüm; “Örgütün tüm bileşenlerinin (iş modeli, iç ve dış paydaş, operasyonlar, insan kaynağı, ağlar vb.) dijital teknolojinin sunduğu imkânlarla uyumlaştırılarak etkinlik ve verimliliği artırırken, sürdürülebilir rekabeti de tesis eden bir süreci” ifade etmektedir (Yıkılmaz ve Sürücü, 2021: 307). Dijital dönüşüm süreci içerisinde işletmeler çevresel beklentilere cevap verebilmek ve rekabet avantajını elinde bulundurmaya adına ürün ve hizmet sunumlarında daha esnek, hızlı ve çevik bir örgüt tasarımı ve kültürü geliştirmek zorunda kalmaktadır. Ayrıca bu sürecin etkin bir şekilde ilerleyebilmesi adına tüm kaynakların dijital vizyona hizmet edecek şekilde yönetilmesi ve klasik yaklaşımların ötesinde dijital dönüşüm odaklı bir liderlik tarzına sahip olmak gerekmektedir. Özellikle dijital dönüşüm süreci içerisinde başarılı olan örgütlerin sahip olduğu özellikleri inceleyen McKinsey’nin (2018) bir çalışması;

- Dijital gelişmeler konusunda ilgili ve bilgili,
- Geleceğin beklentilerine uygun yeni yetenek setlerini oluşturabilecek,

- Çalışanlarının değişim süreci içerisinde yer almasını sağlayan ve etkin bir güçlendirme politikası güden
- İletişim ağını güçlü tesis eden liderlere ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.

İşletmeler açısından zorlu bir süreç ifade eden dijital dönüşüm sürecinin başarısını, örgüt içerisinde ortaya konan liderlik tarzı önemli ölçüde belirlemektedir (Schiuma vd., 2021). Dolayısıyla dijital liderlik; örgütlerin dijital dönüşüm süreçlerinde ihtiyaç duydukları köklü değişimlere hizmet edecek şekilde uygun stratejileri geliştiren bir liderlik tarzı olarak tanımlanabilir. Dijital liderlik dijital dönüşümün sunduğu örgütsel kapasiteyi doğru bir şekilde yönetebilecek dijital yetkinliğe ve kültüre sahip bir liderlik anlayışdır (Rudito ve Sinaga, 2017). En geniş tanımı ile dijital liderlik; iletişim yeteneği yüksek, dijital teknoloji ve platformlarda işin gereklerine uygun sinerjiyi yaratabilecek bilgi ve yeteneğe sahip, yetki devri ve güçlendirme konusunda istekli ve destekleyici, çevik ve geleneksel liderlik anlayışlarını duruma uygun olarak sentezleyebilen, empati sahibi bir liderdir (Yıkılmaz ve Sürücü, 2021: 311).

Dijital liderler öncelikle dijital dönüşümün teknoloji transferinden öte, örgütün kültürünü ve yapısını dönüştürmek suretiyle etkinliğe ulaşacağını farkındadır. Bu sebeple uygun stratejileri tayin ederler ve örgütü dijital dönüşüm vizyonuna uygun olarak geliştirirler. Bu yönüyle diğer liderlik yaklaşımlarından farkının ne olduğu sorgulanabilir. Öncelikle dijital liderler, dijital dönüşüm sürecinin başarısızlığa uğramaması için dönüşümde insan ve teknoloji arasında bir köprü görevi üstlenirler (Teichmann ve Hüning, 2018: 28). Bu süreçte dönüşümün içinde yer alır, kendini ve astlarını yeni dijital çözüm ve teknolojilere uyumlu ve bilgi sahibi kılar. Ayrıca hatayı tolere eden, yeniliklere açık, iletişimi yatay ve dikey olarak güçlü bir örgüt kültürü yaratır.

Klein (2020) yürüttüğü kapsamlı bir literatür çalışmasında Dijital liderin sahip olması gereken özellikleri şu başlıklarda toplamaktadır.

Tablo1: Dijital Liderin Sahip Olması Gereken Özellikler

Dijital İşletme	Sosyal Tutum	Genel Düşünce Yapısı
Dijital zeka	Motive edici bir koç	Uyumlu
Yenilikçi vizyon	Rol model	Çevik
Network kurma zekası	Açıklık	Hatalarından ders çıkaran
Karmaşıklık Ortamında yetkinlik	Sosyal zeka	Yaratıcı
Çok yönlülük (Ambidexterity)	Çeşitlik konusunda uzman	Öz farkındalığı yüksek
Dijital yetenek avcısı	Demokratik temsiliyete önem veren	Cesaretli
İş zekası	çalışan odaklı	Bilgi odaklı
	Etik	Yaşam boyu öğrenme odaklı

Tablo 1’de ayrıntılı bir şekilde sunulduğu gibi dijital liderin dijital niteliğe sahip işletmenin amaçlarına hizmet edecek, astları ile kurduğu ilişkide sosyal tutumlarını belirleyen ve örgütün bugün ve geleceğine yönelik genel düşünsel bir takım yaklaşımlara sahip olması gerektiği açıktır. Dijital dönüşümün yarattığı yeni işletme dinamiklerine sahip endüstri ortamında dijital liderin yeni gelişen dijital yetenekleri doğru bir şekilde anlama ve yorumlama kabiliyeti olan dijital zekâya sahip olması önemlidir. Dijital zekânın

yanı sıra dijital liderin çevresel beklentileri doğru bir şekilde analiz edecek yenilikçi bir vizyona sahip olması da önemlidir. Bu şekilde rekabet avantajını örgütüne kazandırmış olacaktır. Yenilikçi yaklaşımı tüm örgütü kapsayacak şekilde benimsemelidir. Bunun için gerekli networkü (ağı) kurma, karmaşık durum ve beklentileri iyi analiz edebilme, değerler, eski ve yeni anlayış arasında denge kurabilen, çok yönlü, örgütün iç ve dış çevresinde dijital yetenekleri geliştiren ve örgüt içinde gelişimlerine uygun ortam sağlayan ve dijital etkileşimin gerektirdiği iş zekâsına sahip olarak iş modelini geliştirebilmelidir. Dijital liderin karakteristik olarak sahip olması gereken özelliklerin başında ise motive edici bir koç ve rol model olmak gelmektedir. Dönüşümün ve gelişimin gereklerini hem stratejik vizyon tayininde hem de uygulamada çalışanlarına göstermelidir. Değişimin sunacağı bütüncül ortak refaha vurgu yapmalı ve motivasyonu yüksek tutmalıdır. Ayrıca gerek çalışanlarla gerekse diğer paydaşlarla kurduğu ilişkilerde açık, sosyal zekâsı yüksek, çeşitliliği, demokratik temsil yeteneği, çalışanların ihtiyaçlarını ve beklentilerini önceleyen ve etik bir lider olması önemlidir. Dijital liderin genel düşünce tarzı içerisinde uyumlu ve çevik olmak en önemli niteliklerin başında gelmektedir. Özellikle dijital dönüşümle artık örgütlerin içerisinde bulunduğu endüstri çevresinde belirsizlik ve türbülans daha da artmıştır. Belirsiz ortamlarda, gelişen yeni durumlara uyum sağlayabilecek ve gereken yer ve zamanda uygun anlayışı geliştirebilecek çevik bir yeteneğe sahip olmalıdır. Bu durum dijital liderin hatalarından ders alan, yaratıcı, cesaretli ve öz farkındalığı yüksek olması anlamına gelmektedir. Ancak bu şekilde düşünsel olarak değişen koşullara uyum sağlayabilir ve gereken duruma uygun bir organizasyon inşa edebilir. Dijital liderin sahip olması gereken bir diğer önemli bir düşünsel yapı ise; bilgi ve yaşam boyu öğrenme odaklı olmasıdır. Dijital liderin diğer tüm yeteneklerine ve özellikle çevik ve yenilikçi bir yaklaşım benimsemesinde bilgi yönetimi kabiliyeti hayati önem taşır. Doğru bilgiye doğru zamanda ulaşabilmeyi, çeşitlenen paydaş beklentilerine ve dijital dönüşümün gereklerine uygun olarak yaşam boyu öğrenmeyi başarabilen dijital lider, bu şekilde daha yaratıcı ve vizyoner bir kimlik ve örgüt iklimi inşa eder. Bu kimliği ile örgütüne sürdürülebilir rekabet avantajı sunacak olan dijital dönüşümün etkinliğine katkıda bulunabilir. Zhu (2015) yapmış olduğu çalışmada, dijital liderin sahip olması gereken özellikleri beş ana başlık altında toplamıştır. Dijital liderin "düşünceli, yaratıcı, küresel vizyon sahibi, meraklı ve derin-meselelerin özünü kavrayan bir yapısının olması gerektiğini paylaşmıştır.

Dijital liderlik yaklaşımı ve dijital dönüşüm süreci içerisindeki önemi Üst Kademeler Teorisi (Upper Echelons Theory) kapsamında açıklanabilir. Üst Kademeler Teorisi (ÜKT) üst düzey yöneticilerin aynı anda birçok farklı değişkene maruz kalarak karar verme süreçlerini yürüttükleri ve bu süreçte sınırlı seviyede rasyonel kararlar alabileceklerini savunur (Hambrick ve Mason, 1984). Bu çerçevede kendi birikimleri ve öngörülerini ölçüsünde bir takım hızlı karar alma teknik ve yaklaşımları benimserler. Rasyonel kriterler ölçüsünde karar almaya çalışırken, kendi öngörü ve bireysel yetkinlikleri ile yoğunlaşmış hibrit bir yaklaşım benimserler. Özetle kendileri ve rasyonel karar alma süreci arasında bir denge yaratarak yöneticiliğin sanat boyutunu icra ederler. Nitekim belirsizliğin arttığı ve güçlü veri setine ulaşamadığı günümüz endüstri ortamında liderin kendi karar verme yaklaşımı (kişisel deneyimi, kişiliği, değerleri, diğer insani faktörler...) deterministik ve rasyonel süreçlerin önüne geçer. Burada onun bilgi birikimi, tecrübesi, öngörüsü ve çevreye yönelik farkındalığı belirleyici bir rol üstlenir. Bu noktada dijital liderliğin örgüt içerisinde dijital kültür, dijital strateji, dijital dönüşüm ve dijital yetkinliğin sağlanması ile ulaşılabilecek örgütsel çıktılarının, dijital liderin sahip olduğu bazı özellikler sayesinde sağlanabileceği Üst Kademeler Teorisi kapsamında açıklanabilir (Hambrick ve Mason, 1984). Yani dijital liderin sahip olduğu yetkinler ve buna ilişkin doğru dijital stratejiyi tayin etmesi, dijital dönüşüm ve geleceğin belirsizlik yoğun dijital temalı endüstri ortamında etkin bir yönetim anlayışını belirler. Yeni endüstri ortamında dijital liderin örgütsel çıktılarının etkinliği ve verimliliğini olumlu yönde etkilemesi adına bir takım görevler üstlenir (Eggers ve Hollmann, 2018). Dijital liderin öncelikle mikro yönetim yerine örgütsel vizyonu hatırlatan geniş bir perspektifle çalışanlarına yaklaşmasının gerekli olduğu, değişim sürecinde "neden" bu değişimin gerekli olduğunu göstermesi gerektiği paylaşılmaktadır. Yine değişimin kısa süreli bir süreçten ziyade sürekli bir öğrenme ve gelişim süreci olduğunu hatırlaması ve çalışanların güçlendirilmesi yönünde önemli stratejik kararlar almaktadır. Öğrenen örgüt anlayışını örgüt kültürü içerisinde tesis edilmesi önemlidir. Öğrenen örgüt anlayışını tesis edilmesi, farklı anlayış ve yaklaşımların örgüt ortamında oluşumuna hizmet edecek şekilde farklılıkları benimseyen bir örgüt iklimi ile sürekli bir yenilik atmosferini inşa etmesine olanak sağlayacaktır.

Dijital liderliğin örgütsel çıktılar üzerinde etkisini inceleyen sınırlı miktarda çalışma yer almaktadır. Bu kapsamda yürütülen ampirik çalışmalarda dijital liderliğin ve bu liderliğin gerektirdiği yetkinliklere sahip olmanın, belirsizlik ve turbülanlı endüstri çevrelerinde üst düzey yöneticilerin psikolojik iyi oluşlarını olumlu yönde etkilediği (Zeike vd., 2019), örgütte yüksek yenilikçi iş davranışlarını (Erhan vd., 2022), öğrenen örgüt anlayışını ve bireysel performansı (Artüz ve Bayraktar, 2021), örgütün ürün ve hizmet sunumunda dijital yetkinliğini (Kieser, 2017), çalışanların teknoloji entegrasyonlarını ve verimliliklerini (AlAjmi, 2022) arttırdığı paylaşılmaktadır. Bu kapsamda dijital liderliğin örgütsel etkinliğe ve belirsizliğin yönetilmesine önemli katkıların olduğunu görülmektedir.

3. Araştırmanın Amacı, Modeli ve Bulguları

3.1. Katılımcılar

Araştırmanın katılımcıları Manisa'daki elektronik ev eşyaları üreten bir fabrikanın çalışanlarıdır. Kolayda örneklem metoduyla seçilen katılımcılara anket uygulanmıştır. Anket uygulamasından önce araştırmanın amaçları anlatılmış ve gizliliğin sağlanacağı konusunda güvence verilerek tüm katılımcılardan onam formu alınmıştır. Katılımcıların 143'ü erkek, 151'i kadındır. 128 katılımcı evli ve 166 katılımcı bekârdır. Katılımcıların 56'sı lise, 92'si önlisans, 134'ü lisans ve 12'si lisansüstü eğitim seviyesindedir.

3.2. İşlem

Dijital liderlik ölçeği Zeike vd. (2019) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinal formu İngilizcedir. Öncelikle ölçeği geliştiren araştırmacılardan olan Sabrina Zeike ile iletişime geçilmiş (sabrina.zeike@uk-koeln.de) ve ölçeğin Türkçeye uyarlanabilmesi için izin istenmiş ve onay alınmıştır. Daha sonra araştırma etik Avrupa Liderlik Üniversite etik kurulundan alınmıştır (ALU-ETK-2022-01). Araştırmanın tüm sürecinde yayın etiğine kurallarında uyulmuştur. Gerekli izinler ve onayın alınmasından sonra ölçeğin Türkçeye uyarlanmasında çeviri-yeniden çeviri metodu uygulanmıştır. Çeviri-yeniden çeviri işlemi için Brislin vd. (1973) tarafından önerilen yöntem tercih edilmiştir. Buna göre öncelikle dijital liderlik ölçeğinde yer alan altı madde anadili Türkçe olan ve İngilizceye hâkim iki öğretim görevlisi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Yapılan çeviri işlemi bir uzman tarafından kelime ve cümlelerin yapıları, kültürel olarak uygunluğu ve ölçekteki ifadelerin anlaşılabilirliği bakımından kontrol edilmiştir. İlk değerlendirme sonucunda Türkçeye çevrilen ölçek alanında uzman başka iki uzman tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Son olarak iki uzman tarafından çevirisi yapılan maddeler ile orijinal ölçekteki maddeler karşılaştırılmış ve anlam üzerinde fark yaratmayan bazı düzeltmeler yapılarak ölçeğe son hali verilmiştir.

3.3. Dijital Liderlik Ölçeği

Yöneticilerin dijital liderlik becerilerine uygun ve geçerliliği kanıtlanmış bir ölçek bulunmadığı için Zeike vd. (2019) tarafından dijital liderlik ölçeği geliştirilmiştir. Yazarlar, ölçeğin geliştirilmesinde kapsamlı bir literatür taraması ve nitel bir pilot çalışmanın bulgularından faydalanmıştır. Yeni geliştirilen ölçek, Capgemini Consulting (2015) tarafından geliştirilen bir yeterlilik modeline dayanmaktadır. Modele göre, başarılı bir dijital liderin (1) dijital çalışma ortamlarında ihtiyaç duyulan tutumlar, yeterlilikler ve davranışlar (örneğin, teknolojiyi kullanmak için yeterli beceriler, iyi dijital okuryazarlık (ölçekteki 1-3. maddeler) ve (2) dijital stratejileri kullanmak ve gerçekleştirmek için dijital dönüşüm süreçleri ve yetenekleri hakkında net bir vizyon (ölçeğin 4-6. maddeleri) sahibi olması gerekmektedir. Buna göre Zeike vd. (2019), birinci boyut için Health Education England (HEE) tarafından hazırlanan "dijital okuryazarlık" çerçevesini ve Westerman vd. (2014) tarafından stratejik liderlik/dijital liderlik kavramlarını kullanmışlardır. Health Education England çerçevesi, dijital okuryazarlığı "dijital bir toplumda yaşamak, öğrenmek, çalışmak, katılmak ve gelişmek için birine uyan yetenekler" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım çerçevesinde Westerman vd. (2014), dijital dönüşümü yönlendirmek için liderlerin ihtiyaç duyduğu yetenekleri açıklamaktadır. Yapılan tüm bu tanımları inceleyen Zeike vd. (2019), dijital çalışma ortamlarında ihtiyaç duyulan tutumları, yeterlilikleri ve davranışları (madde 1-3) ve dijital liderlik becerilerini değerlendiren (madde 4-6) altı maddeden oluşan dijital liderlik ölçeğini geliştirmişlerdir. Ölçekteki maddeler 1) "Yöneticim, dijital araç ve uygulamaları kullanmanın keyifli bir

süreç olduğunu düşünmektedir. (2) “Yöneticimin, dijital konularda bir uzman olduğunu söyleyebilirim”, (3) “Yöneticim, dijital bilgi söz konusu olduğunda her zaman güncel gelişmeleri takip etmektedir”, (4) “Yöneticim, birimizde dijital dönüşüm sürecinin proaktif olarak gelişiminde ilerleme sağlamaktadır”, (5) “Yöneticim, başkalarını dijital dönüşüm konusunda heveslendirebilir”, (6) “Yöneticimin, dijital dönüşüm için ihtiyaç duyulan yapılar ve süreçler hakkında net bir fikre sahiptir.” şeklindedir. Ölçekteki her bir madde 1 “tamamen katılmıyorum” ile 5 “tamamen katılıyorum” arasında değişen beşli Likert tipindedir.

Dijital liderlik ölçeği geliştirildikten sonra Zeike vd. (2019), geliştirilen ölçeği farklı mesleklere sahip altı uzmandan oluşan bir ekip tarafından (BIT uzmanları, iş sağlığı uzmanları ve anket geliştirme uzmanları) ölçekteki maddeler tartışmış ve gerekli düzeltmeleri yapmışlardır. Anket öncelikle çalışmanın amacını karşılayıp karşılamadığının tespit edilmesi için anlama ile ilgili sorunların tespiti ve görünüş geçerliliğini test etmek için bilişsel görüşmelerde ön test yapılmıştır. Daha sonra anadili İngilizce olan bir kişi tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Ölçek geliştirmeye yönelik çalışmalarını tamamlanmasından sonra ise yazarlar ilgili ölçeği “Digital Leadership Skills and Associations with Psychological Well-Being” adlı araştırmalarında kullanmışlardır. Yapılan araştırmada ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0,87 olarak hesaplanmıştır.

4. Bulgular

4.1.Verilerin Analizi

Veri analizinde öncelikle ölçeğin güvenilirliği kontrol edilmiştir. Bu maksatla iç tutarlılığını gösteren Cronbach Alfa değeri, birleşik güvenilirlik değeri, zamana karşı duyarlılığının belirlenmesi için test tekrar test ve ölçekte yer alan maddelerinin ayırt edici özelliklerinin olup olmadıklarının belirlenmesi için madde toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Geçerliliğin tespit edilmesine yönelik olarak ise keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılarak yapısal geçerlilik ve dilsel geçerlilik kontrol edilmiştir.

4.2.Verilerin Analizi

Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin olarak birleşik güvenilirlik değeri, iç tutarlılığını gösteren Cronbach Alfa değeri ve madde toplam puan bağıntı katsayıları hesaplanmıştır. Tablo 2’de sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 2: Ölçeğin Madde Toplam Korelasyonları

İfade	Düzeltilmiş Madde- Toplam Korelasyon	Kare Çoklu Korelasyon	İfade Silinirse Cronbach Alfa'sı
DijLid1	0,569	0,344	0,908
DijLid2	0,756	0,617	0,883
DijLid3	0,795	0,678	0,877
DijLid4	0,767	0,634	0,881
DijLid5	0,773	0,627	0,881
DijLid6	0,750	0,585	0,884
Cronbach Alfa = 0,904, Birleşik Güvenirlik= 0,903			

Tablo 2’deki sonuçlar, Cronbach Alfa değerinin 0,904 ve birleşik güvenilirlik değerinin ise 0,903 olduğunu göstermektedir. Madde toplam puan bağıntı katsayıları ise 0,569 ile 0,795 arasındadır. Bu değerler Büyüköztürk (2007) önerilen ve kabul edilebilir değer olan 0,5’den yüksektir. Cronbach Alfa ve birleşik güvenilirlik değerlerinin 0,7’nin üzerinde olması dijital liderlik ölçeğinin güvenilir olduğunu göstermektedir (Sürücü ve Maslakçı, 2020).

Dijital liderlik ölçeğinin zamana karşı duyarlılığını belirlemek için ise test tekrar test yapılmıştır. Bu maksatla 81 katılımcıdan oluşan gruba iki hafta ara ile dijital liderlik anketinin İngilizce ve Türkçe formları uygulanmıştır (Bu örneklem grubu ana kütleyle dâhil edilmemiştir). Anket verilerinden elde edilen bulgular yapılan iki test arasında yüksek korelasyon olduğunu göstermektedir ($r=0,841$, $p<0,05$). Yüksek korelasyon dijital liderlik ölçeğinin zaman karşı duyarlılığı olduğunu göstermektedir (Sürücü ve Maslakçı, 2020).

Dijital liderlik ölçeğinin cinsiyete bağlı olarak farklılaşp farklılaşmadığının tespit edilmesine yönelik olarak ise bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Analiz sonuçlarında dijital liderlik ölçeğinin cinsiyete göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir [$t(349) = -2,30$, $p>0,05$]. Elde edilen tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde dijital liderlik ölçeğinin güvenilir olduğu söylenebilir.

4.3. Ölçeğin Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Öncelikle ölçeğin yapısının tespit edilmesi için SPSS 24 yardımıyla Temel Bileşenler metodu ve Varimax döndürme tekniğiyle keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinde özdeğeri 1'den büyük olanların tek faktör altında toplanması sağlanmıştır. Yapılan keşfedici faktör analiz sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 3: Keşfedici Faktör Analiz Sonuçları-1

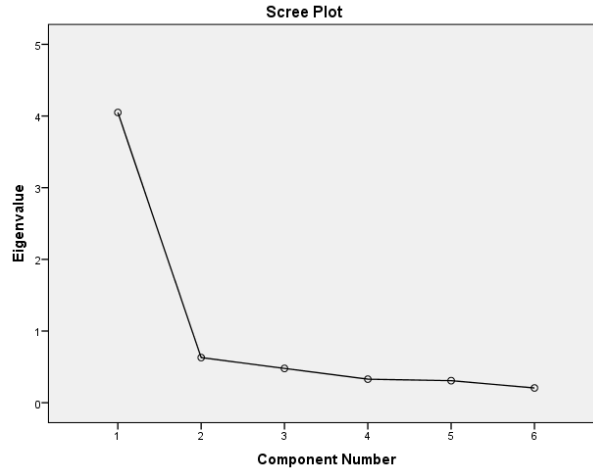
Madde	Faktör Yüğü
Yöneticim, dijital araç ve uygulamaları kullanmanın keyifli bir süreç olduğunu düşünmektedir.	0,676
Yöneticimin, dijital konularda bir uzman olduğunu söyleyebilirim.	0,838
Yöneticim, dijital bilgi söz konusu olduğunda her zaman güncel gelişmeleri takip etmektedir.	0,867
Yöneticim, birimimizde dijital dönüşüm sürecinin proaktif olarak gelişiminde ilerleme sağlamaktadır.	0,848
Yöneticim, başkalarını dijital dönüşüm konusunda heveslendirebilir.	0,852
Yöneticimin, dijital dönüşüm için ihtiyaç duyulan yapılar ve süreçler hakkında net bir fikre sahiptir.	0,834
<i>Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterlilik Ölçütü</i>	0,880
<i>Barlett Küresellik Testi</i>	1274,720
Approx. Chi-Square	
Df	15

Verilerin faktör analizi için uygunluğu Kaiser Meyer Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Küresellik testi ile belirlenmiştir. Buna göre Kaiser Meyer Olkin katsayısı 0,880 ve Barlett Küresellik testi ise $\chi^2= 1274,720$, $df= 15$, $p<0,05$ 'dir. Kaiser Meyer Olkin katsayısının 0,8'den büyük olması ve Barlett Küresellik testinin anlamlı olması verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir.

Keşfedici faktör analiz sonuçları dijital liderlik ölçeğinin toplam varyansın % 67.491'i açıklayan ve özdeğeri 1'den büyük olan tek faktörlü bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 4). Şekil 1'deki çizgi grafiği de kırılmanın birinci faktörden sonra kırılmanın başladığını ve ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğunu doğrulamaktadır.

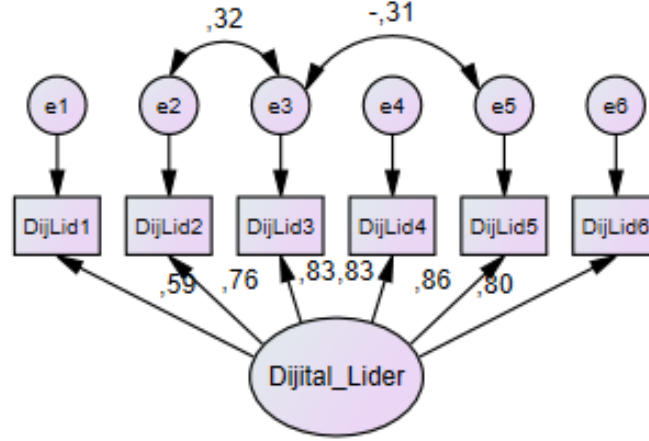
Tablo 4: Keşfedici Faktör Analiz Sonuçları-2

Açıklanan Toplam Varyans						
Bileşen	İlk Özdeğerler			Kare Yüklemelerin Çıkarma Topamları		
	Toplam	Toplam Varyans %	Kümülatif %	Total	Toplam Varyans %	Kümülatif %
1	4,049	67,491	67,491	4,049	67,491	67,491
2	0,630	10,498	77,989			
3	0,478	7,973	85,962			
4	0,328	5,474	91,436			
5	0,307	5,124	96,560			
6	0,206	3,440	100,00			

Şekil 1: Çizgi Grafiği

Ölçeğin tek faktörlü yapıda olduğunun tespit edilmesinden sonra dijital liderlik ölçeğinin yapı geçerliliği test edilmiştir. Yapı geçerliliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. AMOS 24 programı aracılığıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizde en yüksek olabilirlik kestirim tekniği kullanılmıştır. Yapılan analizlerde AMOS programının önerdiği şekilde kovaryans yapılmıştır (e2 ile e3, e3 ile e5). Buna göre 2. ve 3. ifadeler ile 3. ve 5. ifadeler arasında kovaryans yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar, dijital liderlik ölçeğinin yapı geçerliliğinin olduğunu ve tek faktörlü yapının iyi uyum indekslerine sahip olduğunu göstermiştir (CMIN/GF=2,421, GFI=0,985, NFI=0,987, IFI=0,992, TLI=0,983, CFI=0,992, RMSEA= 0,064). Yapılan doğrulayıcı faktör analizi Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2: Doğrulayıcı Faktör Analizi

Dijital liderlik ölçeğinin dilsel geçerliliğini tespit etmeye yönelik olarak 48 katılımcıya iki hafta ara ile dijital liderlik ölçeğinin önce Türkçe formu daha sonrasında ise İngilizce formu uygulanmıştır (Bu örneklem grubu ana kütleyle dâhil edilmemiştir). Elde edilen veriler korelasyon analizine tabi tutulmuş ve her iki formda yer alan maddeler arasındaki korelasyon hesaplanmıştır. Korelasyon analizi sonuçlar İngilizce ve Türkçe formlar arasında yüksek düzeyde korelasyon olduğunu göstermiştir. Ölçekte yer alan maddelerinin Türkçe ve İngilizce çevirileri arasındaki korelasyon katsayıları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Dijital Liderlik Ölçeğinin Türkçe Ve İngilizce Formları Arasındaki Korelasyon

Ölçekteki Maddeler	Uygulama	r
Yöneticim, dijital araç ve uygulamaları kullanmanın keyifli bir süreç olduğunu düşünmektedir.	İngilizce	0,841**
	Türkçe	
Yöneticimin, dijital konularda bir uzman olduğunu söyleyebilirim.	İngilizce	0,904**
	Türkçe	
Yöneticim, dijital bilgi söz konusu olduğunda her zaman güncel gelişmeleri takip etmektedir.	İngilizce	0,811**
	Türkçe	
Yöneticim, birimizde dijital dönüşüm sürecinin proaktif olarak gelişiminde ilerleme sağlamaktadır.	İngilizce	0,876**
	Türkçe	
Yöneticim, başkalarını dijital dönüşüm konusunda heveslendirebilir.	İngilizce	0,821**
	Türkçe	
Yöneticimin, dijital dönüşüm için ihtiyaç duyulan yapılar ve süreçler hakkında net bir fikre sahiptir.	İngilizce	0,882**
	Türkçe	

Her iki form arasındaki yüksek korelasyon, uyarlama çalışması yapılan dijital liderlik ölçeğinin dilsel geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir (Sürücü ve Maslakçı, 2020).

5. Sonuç

Dijitalleşme süreci, rekabet süreçlerinde avantaj sağlayan bir faktör olmaktan ziyade, gelişen dünya ve çeşitlenen müşteri beklentilerinin karşılanmasında üzerinde önemle durulması gereken zorunlu bir durumdur. Bu değişim sürecinde ise lider kilit bir role sahiptir. Örgütte dijital yeteneklerin kazanılması ve örgüt kültürünün dönüştürülmesi maksadıyla örgütün tüm kaynaklarını konsolide eden ve dijital dönüşüm sürecinin etkin bir şekilde yürütülmesi adına uygun stratejileri tayin eden, dijital liderdir (Yıkılmaz ve Sürücü, 2021). Önemi nedeniyle dijital liderliği inceleyen araştırmaların yapılması yönünde çağrılar arttırmıştır (Henderikx ve Stoffers, 2022; Kraus vd., 2022). Bu çağrılara rağmen dijital liderliğe yönelik ampirik araştırmalar sınırlı seviyede kalmıştır (Hense, 2018). Ampirik araştırmaların sınırlı sevide olmasının bir nedeni ise dijital liderlik ölçeğinin uzun yıllar geliştirilmemiş olması olabilir. Literatürdeki bu boşluğun farkında olan Zeike vd. (2019) altı maddelik dijital liderlik ölçeği geliştirmiştir. Sürücü ve Maşlakçı (2020) başka dil ve kültürde geliştirilen ölçeklerin yerel dile ve kültüre uygunluğunun test edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda araştırmada dijital liderlik ölçeğinin Türkçe yazınına kazandırılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın amaçları doğrultusunda öncelikle ölçeği geliştiren yazarlardan olan Sabrina Zeike'dan (sabrina.zeike@uk-koeln.de) ilgili ölçeğin Türkçeye geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının yapılabilmesi için izin istenmiştir. Yazarın izin vermesinden sonra gerekli etik kurul izni için Avrupa Liderlik Üniversitesi'nin/KKTC etik kuruluna başvurulmuş ve gerekli etik izinler alınmıştır (ALU-ETK-2022-01). Etik izninin alınması ile beraber dijital liderlik ölçeğinin çeviri çalışmasına başlanmıştır. Çeviri işlemi Brislin vd. (1973) tarafından önerilen yöntem doğrultusunda yapılmıştır. Beş aşamalı yöntemde önce dijital liderlik ölçeğinde yer alan altı madde İngilizce diline hâkim iki öğretim görevlisi tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Yapılan çeviri bir uzman tarafından kelime ve cümlelerin yapıları, kültürel olarak uygunluğu ve ölçekteki ifadelerin anlaşılabilirliği bakımından kontrol edilmiştir. Daha sonra Türkçeye çevrilen ölçek iki uzman tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Son olarak çevirisi yapılan ifadeler ile orijinal ölçekteki ifadeler karşılaştırılmış ve anlam üzerinde fark yaratmayan bazı düzeltmeler yapılarak ölçeğe son hali verilmiştir. Çeviri işleminin tamamlanmasını müteakip araştırma için veri toplama işlemi yapılmıştır. Elde edilen veriler SSPS ve AMOS programları aracılığıyla analiz edilmiştir.

Dijital liderlik ölçeğinin güvenilirliğinin tespit edilmesine yönelik olarak Cronbach Alfa değeri, birleşik güvenilirlik değeri, test tekrar test ve ölçekte yer alan maddelerinin ayırt edici özelliklerinin olup olmadıklarının belirlenmesi için madde toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Geçerliliğin tespit edilmesine yönelik olarak ise keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılarak yapısal geçerlilik ve dilsel geçerlilik kontrol edilmiştir.

Yapılan analizler, dijital liderlik ölçeğinin Türkçe yazınında kullanılabilir ve geçerli bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Araştırmanın Türkçe yazınında dijital liderliğe yönelik yapılacak ampirik araştırmalara kaynak teşkil edeceği değerlendirilmektedir.

Finansman/ Grant Support

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%30)

Conceiving the Study: Author-1 (%40), Author-2 (%30), Author-3 (%30)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%30)

Data Collection: Author-1 (%40), Author-2 (%30), Author-3 (%30)

Veri Analizi: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%30)

Data Analysis: A Author-1 (%40), Author-2 (%30), Author-3 (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%30)

Submission and Revision: Author-1 (%40), Author-2 (%30), Author-3 (%30)

Kaynaklar

- AlAjmi, M. K. (2022). The impact of digital leadership on teachers' technology integration during the COVID-19 pandemic in Kuwait. *International Journal of Educational Research*, 112, s. 101928.
- Artüz, S. D. ve Bayraktar, O. (2021). The effect of relation between digital leadership practice and learning organization on the perception of individual performance. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(40), s.97-120.
- Chanas, S., Myers, M. D. ve Hess, T. (2019). Digital transformation strategy making in pre-digital organizations: The case of a financial services provider. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(1), s.17-33.
- Colbert, A., Yee, N. ve George, G. (2016). The digital workforce and the workplace of the future. *Academy of Management Journal*, 59(3), s.731-739.
- Dubey, R., Gunasekaran, A., Childe, S. J., Blome, C. ve Papadopoulos, T. (2019). Big data and predictive analytics and manufacturing performance: integrating institutional theory, resource-based view and big data culture. *British Journal of Management*, 30(2), s.341-361.
- Eggers, B. ve Hollmann, S. (2018). Digital Leadership–Anforderungen, Aufgaben und Skills von Führungskräften in der „Arbeitswelt 4.0 “. In *Disruption und Transformation Management* (pp. 43-68). Springer Gabler, Wiesbaden.
- El Sawy, O. A., Kræmmergaard, P., Amsinck, H. ve Vinther, A. L. (2016). How LEGO built the foundations and enterprise capabilities for digital leadership. *MIS quarterly executive*, 15(2), s.141-166
- Erhan, T., Uzunbacak, H. H. ve Aydin, E. (2022) From Conventional to Digital Leadership: Exploring Digitalization of Leadership and Innovative Work Behavior”, *Management Research Review*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/MRR-05-2021-0338>
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Hambrick, D. C. ve Mason, P. A. (1984). Upper echelons: The organization as a reflection of its top managers. *Academy of Management Review*, 9(2), s.193-206.
- Henderikx, M. ve Stoffers, J. (2022). An Exploratory Literature Study into Digital Transformation and Leadership: Toward Future-Proof Middle Managers. *Sustainability*, 14(2), s.687-701.
- Kieser, H. (2017) The influence of digital leadership, innovation and organisational learning on the digital maturity of an organisation, *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Universty Of Pretoria
- Klein, M. (2020), Leadership characteristics in the era of digital transformation, *BMIJ*, 8(1), s.883-902.
- Kraus, S., Durst, S., Ferreira, J. J., Veiga, P., Kailer, N. ve Weinmann, A. (2022). Digital transformation in business and management research: An overview of the current status quo. *International Journal of Information Management*, 63, s.102466.
- Li, F. (2020). The digital transformation of business models in the creative industries: A holistic framework and emerging trends. *Technovation*, 92, s.102012.
- Priyono, A., Moin, A. ve Putri, V. N. A. O. (2020). Identifying digital transformation paths in the business model of SMEs during the COVID-19 pandemic. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(4), s.104-111.

- Reeves, M., Fæste, L., Whitaker, K. ve Hassan, F. (2018). The truth about corporate transformation, MIT Sloan Management Review, January 31, 2018. Erişim adresi: <https://sloanreview.mit.edu/article/the-truth-about-corporate-transformation/>
- Rudito, P. ve Sinaga, M. F. (2017). Digital mastery, Membangun kepemimpinan digital untuk memenangkan era disrupsi. Gramedia Pustaka Utama
- Saldanha, T. (2019). Why digital transformations fail: the surprising disciplines of how to take off and stay ahead, Bderrett-Koehler, Oakland.
- Schiama, G., Schettini, E. ve Santarsiero, F. (2021). How Wise Companies Drive Digital Transformation. Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity, 7(2), s.122-134.
- Schrage, M., Pring, B., Kiron, D. ve Dickerson, D. (2021) Leadership's Digital Transformation: Leading Purposefully in an Era of Context Collapse, MIT Sloan Management Review and Cognizant, Erişim adresi: <https://sloanreview.mit.edu/projects/leaderships-digital-transformation>
- Schwab, K. (2017). The fourth industrial revolution. Portfolio Pen
- Siebel, T.M. (2019), Digital transformation: survive and thrive in an era of mass extinction, RossetaBooks, New York, NY
- Sürücü, L. ve Maşlakçı, A. (2020). Validity and reliability in quantitative research. Business & Management Studies: An International Journal, 8(3), s.2694-2726.
- Teichmann, S. ve Hüning, C. (2018). Digital leadership-führung neu gedacht: was bleibt, was geht?. in disruption und transformation management (pp. 23-42). Springer Gabler, Wiesbaden
- Yıkılmaz, İ. (2021). Covid-19 Pandemic as a digital transformation catalyst. M.Meciar ve H.Şimşek (Eds.) in The Social And Economic Impact Of Covid-19 (119-138). IJOPEC Publication Limited, London.
- Yıkılmaz, İ. ve Sürücü, L. (2021) Dijital Çağda Liderliğin Yeni Yüzü: Dijital Liderlik. İçinde, İ. Tarakçı, B. Gökteş (Ed.), Dijital Gelecek Dijital Dönüşüm-2, İstanbul: Efe Akademi, s.301-317.
- Zeike, S., Bradbury, K., Lindert, L. ve Pfaff, H. (2019). Digital leadership skills and associations with psychological well-being. International Journal of Environmental Research and Public Health, 16(14), s.2628-2641.
- Zhu, P. (2015). Digital Master: Debunk the Myths of Enterprise Digital Maturity: Lulu Press, Inc.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1051-1068, doi: 10.11616/asbi.1101572

Türkiye Örneğinde Kâr Payları ve Faiz Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi*

Analysis of the Relationship Between Profit Sharing and Interest Rates: A Turkish Case

Hilmi Tunahan AKKUŞ¹ , Sevcan KAPKARA KAYA²

Geliş Tarihi (Received): 11.04.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 07.08.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bu çalışmada, 2006:1-2021:3 dönemine ait aylık veriler kullanılarak Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının kâr payları ve konvansiyonel bankalar tarafından mevduatlara ödenen faiz oranları arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Kâr payı oranları ile faiz oranları arasındaki uzun dönemli ilişkiler Maki eşbütünlük testi, nedensellik ilişkileri ise Hatemi-J asimetrik nedensellik testi ile test edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, kâr payı oranları ile faiz oranlarının uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini ve faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru tek yönlü nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Fakat bulgular katılım bankalarından biri için kâr payı oranından faiz oranına doğru zayıf düzeyde nedenselliğin olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar istatistiksel olarak Türkiye’deki katılım bankalarının kâr payı uygulaması yönünden, faiz usulü çalışan konvansiyonel bankalardan etkilendiğini doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Katılım Bankaları, Kâr Payı Oranları, Faiz Oranları

&

Abstract: In this study, the relationship between the profit share rates of participation banks operating and the interest rates paid on deposits by conventional banks in Turkey is investigated using the data for the period 2006:1-2021:3. Long-term relationships between the profit share rates and interest rates were tested with the Maki cointegration test, and causality relationships were tested with the Hatemi-J asymmetric causality test. The findings obtained from the study show that profit share rates and interest rates move together in the long run, there is unidirectional causality from interest rates to profit share rates. However, the findings also reveal that there is very weak causality from the profit share rates to the interest rate for a participation bank. These results confirm that the participation banks in Turkey are statistically affected by the conventional banks operating on interest rates in terms of profit share application.

Keywords: Islamic Finance, Participation Banks, Profit Sharing Rates, Interest Rates

Atıf/Cite as: Akkuş, H.T., Kapkara Kaya, S. (2022). Türkiye Örneğinde Kâr Payları ve Faiz Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1051-1068. doi: 10.11616/asbi.1101572

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

Jel Codes: C22, E43, G21

* Bu çalışma 25-26 Mayıs 2021 tarihinde gerçekleştirilen 5. Uluslararası Ekonomi ve Finans Konferansı’nda özet bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Doç. Dr., Hilmi Tunahan Akkuş, Balıkesir Üniversitesi, tunaakkus@balikesir.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Dr. Öğr. Üyesi, Sevcan Kapkara Kaya, Samsun Üniversitesi, sevcan.kaya@samsun.edu.tr.

1. Giriş

Teorik açıdan, İslam'da faizin (riba) yasak olması yani bankalarca mevduata sabit bir getiri oranı sunulmaması ve kredilerden faiz alınmaması, İslami bankacılığı konvansiyonel bankacılıktan ayıran önemli özelliklerden biridir. Fon sağlama biçimlerinden biri olan borç esaslı finansman yönteminin faiz içermesi nedeniyle, İslami finans ortaklık esaslı yani risk paylaşımli finansman yapısına dayanmaktadır (Yanpar, 2015: 76). Bu kapsamda kâr ve zarar paylaşımı (Profit-and-Loss Sharing - PLS) kavramı, İslami bankacılık ya da daha genel olarak İslami finansla ilgili öne çıkan kavramlardandır.

İslami bankaların kâr payı oranları ile konvansiyonel bankaların faiz oranları arasındaki benzerlik ya da ilişki, İslami finansla ilgili en çok tartışılan ve sebebi merak uyandıran konulardan biridir. Herhangi bir kişi ya da kurumun gerçekleştirdiği faaliyetler sonucu gelirlerinin giderleri aşan kısmının hisse başına düşen bölümü olan kâr payı ile ödünç verilen belirli bir paraya karşılık ödenen paranın anaparayı aşan kısmını oluşturan faiz kavramı, tamamen birbirinden farklı olgulardır. Kâr payı kısaca, belirli bir yatırım ya da üretim faaliyeti sonucu oluşan bir fazlalıktır.

Kâr payı ve faiz oranı ilişkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için kâr payı oranının oluşum sürecinin biraz daha detaylandırılarak anlatılması faydalı olabilecektir. Ancak söz konusu sürecin açıklanmasından önce, bir ülke içindeki kâr payı oranları ile faiz oranlarının aynı veya benzer ekonomik çevrede oluştuğu da unutulmamalıdır. Kâr ve zarar paylaşımı esasına göre faaliyet gösteren İslami bankaların söz konusu paylaşımı gerçekleştirebilmesi için öncelikle belirli bir faaliyet gerçekleştirmesi ve faaliyet sonuçlarının (kâr veya zarar) ortaya çıkması gerekmektedir. Konvansiyonel bankalar gibi İslami bankaların esas faaliyet alanını fon toplamak ve kredi kullanmak şeklinde açıklanmak mümkündür.

İslami bankacılıkta fon toplama işlemleri; cari hesaplar ve katılım hesapları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Diğer taraftan fon kullandırma yöntemleri ise; ortaklık esaslı fon kullandırma yöntemleri ile ticari işlem tabanlı fon kullandırma araçları olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Ortaklık esaslı fon kullandırma yöntemleri; mudaraba ve muşaraka olarak ikiye ayrılırken; ticari işlem tabanlı fon kullandırma araçları ise murabaha, icara, istisna, selem ve karz-ı hasen şeklinde beşe ayrılmaktadır. İslami bankaların fon kullandırma araçlarından mudaraba ve muşaraka modelleri zarar riski, suistimal riski ve girişimcilerin isteksizliği gibi bazı engeller nedeniyle yeterince kullanılmamaktadır. Murabaha ise günümüzde İslami bankacılığın en çok tercih edilen fon kullandırma yöntemidir (Yanpar, 2015: 129-165).

En çok tercih edilen fon kullandırma yöntemi olması nedeniyle murabaha kavramını biraz daha detaylı açıklamak gerekirse murabaha, en basit İslami bankacılık aracı ve yaygın olarak kullanılan bir üründür. İslam dini paraya sabit faiz uygulanmasını yasaklamakta, ancak malların satışından sabit kâr alınmasına izin vermektedir. Bu nedenle İslami bankalarca finansman için vadeli bir kredi yerine satışa dayalı bir işlem olan murabaha kullanılmaktadır. Murabaha, kârın maliyet artı esasına göre satılarak elde edildiği bir satış sözleşmesidir (Habib, 2018: 80). Canbaz (2016: 192), murabahanın Türkçe karşılığının "kârlı satış" olduğunu ifade etmektedir. Özulucan ve Özdemir (2010), murabaha yöntemini finansman desteği başlığı altında ele almaktadırlar. Buna göre finansman desteği yöntemi; İslam hukukunda vadeli satış (bey'i müeccel), özel finans kurumları modelinde ise üretim desteği, vadeli satış, ticaret finansmanı ve alım-satım akdi, murabaha gibi isimlerle ifade edilmektedir. Söz konusu yöntem, işletmelerin ya da şahısların ihtiyaç duyduğu menkul kıymet, emtia, gayrimenkul, hizmet, hak vb. unsurların İslami bankalar tarafından peşin olarak satın alınarak ilgili ihtiyaç sahiplerine vadeli olarak satılması esasına dayanmaktadır (Özulucan ve Özdemir, 2010: 38).

İslami bankacılıkta fon kullandırma yöntemlerinden murabaha yönteminin tercih edilmesinin ya da diğer bir bakış açısıyla murabaha dışındaki yöntemlerin tercih edilmemesinin nedenleri biraz daha detaylandırılacak olunursa: Kâr ve zarar paylaşımı tabanlı işlemlerin sözleşmeye dayalı karmaşıklığı, bilgi asimetriyelerinden kaynaklanan operasyonel risklere yol açmakta, benzer şekilde kâr ve zarar paylaşımı araçları için ikincil piyasalardaki sınırlamalar ve genel olarak bankalar arası piyasalar, katılımcı finansmanın gelişimini engellemekte, bunun sonucunda İslami bankaları borç benzeri kredi ürünleriyle kısa vadeli varlık yaratmaya teşvik etmektedir (Cevik ve Charap, 2011: 123).

Yukarıda da açıklandığı gibi fon kullandırma yöntemi olarak İslami bankalar tarafından günümüzde en çok kullanılan murabaha yöntemi çeşitli açılardan eleştirilmektedir. Söz konusu eleştiriler şunlardır (Shanmugam ve Zahari, 2009: 32): Murabaha işleminin özü geleneksel bir krediden farklı değildir. Alım ve satım, malların bankaya ait olma süresinin en aza indirilmesi için mümkün olan en hızlı şekilde gerçekleştirilmektedir. Ticaret yalnızca kredi söz konusuysa gerçekleşmektedir. Kâr marjı genellikle geçerli faiz oranlarıyla karşılaştırılmakta ve bankaya ödenecek miktar, kredi döneminin uzunluğuna bağlı olma eğilimindedir. Tüm bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, murabaha işleminin özününün, bir varlığın veya bir ticari işletmenin mülkiyetiyle ilişkili riskten ziyade kredi riski taşıyan geleneksel bir kredi ile aynı olmaktadır. Visser (2009: 57) de murabaha işlemlerinde kâr marjı için gösterge (benchmark) olarak LIBOR gibi faiz oranlarının açıkça kullanılabildiğini belirtmektedir.

Kâr payının oluşum süreci hakkındaki buraya kadar ki açıklamalar özetlenecek olursa:

- i) İslami bankacılıkta kâr payı, belirli bir faaliyet sonucu oluşmaktadır.
- ii) İslami bankacılıkta kârın oluşumu için çeşitli fon kullandırma yöntemlerinden, uygulaması daha kolay, riski daha az olan ve çeşitli mal ya da hizmetlerin İslami bankalarca peşin alınıp belirli bir kâr eklenerek vadeli satılması esasına dayanan murabaha yöntemi en çok tercih edilen yöntemdir.
- iii) Murabaha yöntemindeki bahsi geçen kâr marjının belirlenmesinde ise faiz oranları dikkate alınabilmektedir.

Buraya kadar ki açıklamalardan sonra İslami finans ve İslami bankacılığın hem dünyadaki hem de Türkiye'deki rakamsal büyüklüklerinin, toplam içerisindeki paylarının açıklanması, hangi bankacılık türünün sektöre hakim veya sektörde belirleyici olabileceği konusunda ön bilgi verebilecektir. ICD-Refinitiv tarafından yayımlanan İslami Finans Gelişim Raporu 2020'ye göre; 2019 yılı için İslami finans varlıklarının büyüklüğü yaklaşık 2,88 trilyon dolardır. İslami finans varlıklarının 2019 yılı için yıllık büyüme oranı %14 olarak gerçekleşmiştir. Yine 2019 yılı için İslami finans varlık dağılımında en büyük pay %69 ile İslami bankacılığa aittir. Toplam İslami bankacılık varlıkları yaklaşık 2 trilyon dolardır. İslami bankacılık varlıklarının yıllık büyüme oranı 2019 yılı için %14, toplam global bankacılık varlıkları içerisindeki oranı ise %6'dır. İslami bankacılık faaliyetlerine katılan ülke sayısı 74, toplam İslami banka sayısı 526'dır.

Türkiye İslami bankacılık varlıkları açısından dünyada sekizinci sırada yer almaktadır (ICD-Refinitiv, 2020: 27). Türkiye'de İslami esaslara göre faaliyet gösteren altı banka bulunmaktadır. Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) tarafından 2019 yılına ait yayımlanan Katılım Bankaları yıllık sektör raporlarına göre söz konusu 6 katılım bankasının toplam aktif büyüklüğü 2019 yılında 2018 yılına göre %37,5 artışla 284,5 milyar TL'ye, sektör içindeki payı ise %6,3'e ulaşmıştır. Türkiye'de katılım bankaları 2019 yılında toplam 149.476 milyon TL'lik fon kullandırmış, kullandırılan fonların yaklaşık %80'i işletme kredileri ile tüketici kredilerinden oluşmuştur (TKBB, 2019: 123). Bu açıklamalara göre dünyada İslami bankacılık varlıklarının global bankacılık varlıkları içerisindeki oranı ve Türkiye'de İslami bankacılık varlıklarının Türkiye'deki toplam bankacılık sektörü içerisindeki oranı yaklaşık %6'dır. Diğer bir ifadeyle hem dünya genelinde hem de Türkiye'de, bankacılık sektöründe İslami bankacılığın payı henüz çok küçüktür.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının kâr payı oranları ile konvansiyonel bankalar tarafından mevduatlara ödenen faiz oranları arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Bu kapsamda çalışmada Türkiye'deki katılım bankalarının 3 ay vadeli mevduatlar için belirlediği kâr payı oranları ile konvansiyonel bankalarca 3 ay vadeli mevduatlar için belirlenen faiz oranları arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Maki eşbütünlük testi ile araştırılmaktadır. Diğer taraftan nedensellik ilişkisi pozitif ve negatif şokların etkilerini ayrı ayrı değerlendiren Hatemi-J asimetrik nedensellik testi ile incelenmektedir. Çalışmada Ocak 2006-Mart 2021 dönemini kapsayan nispeten daha uzun ve daha güncel veriler kullanılmaktadır. Bu konuyla ilgili daha önce gerçekleştirilen benzer çalışmalar olmasına rağmen bu çalışmada öncelikle kâr payı oranlarının oluşum süreci detaylı olarak açıklanmakta, literatürdeki çalışmalara göre daha güncel verilerle analizler gerçekleştirilerek daha güncel sonuçlar elde edilmektedir. Çalışmada elde edilen sonuçlar hem kâr payı

oranları ile faiz oranları ilişkisinin açıklanmasına katkı sağlarken, diğer taraftan kâr marjlarının belirlenmesinde veya tahmininde faiz oranlarının rolü hususunda ilgililere bilgi sunmaktadır.

Çalışmanın buraya kadar açıklanan giriş bölümünü takiben ikinci bölümünde literatür araştırması, üçüncü bölümünde yöntem, dördüncü bölümünde veri seti ile tanımlayıcı istatistiklere ilişkin açıklamalara yer verilmektedir. Beşinci bölümde ekonometrik analizler sonucunda elde edilen bulgular açıklanırken çalışmanın son bölümünde sonuçlar ve genel değerlendirmeler yer almaktadır.

2. Literatür Araştırması

Son dönemde İslami finans alanında gerçekleştirilen çalışmalarla İslami finans literatürü önemli gelişme göstermiştir. Aşağıda bu çalışma kapsamına paralel olarak İslami bankaların kâr payı (kârlılık) oranları ile konvansiyonel bankalara ait faiz oranları arasındaki ilişkileri içeren literatür çalışmalarına yer verilmektedir.

Kaleem ve Isa (2003), Malezya'daki ticari (commercial) bankalar, finans şirketleri ve ticari (merchant) bankalar tarafından sunulan vadeli mevduat getiri oranları ile İslami kâr payı oranları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Analiz sonucuna göre; ticari (commercial) bankalar tarafından sunulan vadeli mevduat getiri oranları ile İslami kâr payı oranları arasında, vadeli mevduat getiri oranlarından İslami kâr payı oranlarına doğru tek yönlü güçlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Finans şirketleri bankalar tarafından sunulan oranlar arasında, vadeli mevduat getiri oranlarından İslami kâr payı oranlarına doğru tek yönlü güçlü bir nedensellik, İslami kâr payı oranlarından sadece 1 aylık vadeli mevduat getiri orana %5 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ticari (merchant) bankalar tarafından sunulan vadeli mevduat getiri oranları ile İslami kâr payı oranları arasında, 1, 3 ve 6 aylık oranlar için vadeli mevduat getiri oranlarından İslami kâr payı oranlarına doğru tek yönlü güçlü bir nedensellik ilişkisi; 9 ve 12 aylık oranlar için karşılıklı Granger nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Cevik ve Charap (2011), Malezya ve Türkiye'deki geleneksel banka mevduat oranları ile perakende İslami kâr ve zarar paylaşımlı yatırım hesaplarının getiri oranlarını incelemektedir. Analiz sonuçlarına göre; geleneksel banka mevduat oranları ve kâr payı getirilerinin uzun dönemli eşbütünleşme sergilediğini, ayrıca geleneksel banka mevduat oranları ile kâr payı getirilerinin zamana bağlı oynaklığının korelasyonlu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. İkili ve çok değişkenli nedensellik test sonuçları, mevduat faizlerinin kâr payı getirilerinin Granger nedeni olduğunu göstermektedir. Faiz oranları ile İslami kâr payı getirileri arasındaki bu ilişki, kâr payı hesaplarındaki getiri oranını varlık tarafında borç benzeri enstrümanlar aracılığıyla dolaylı olarak geleneksel faiz oranlarıyla bağlantılı olduğu, İslami yatırım hesaplarındaki getiri oranının geleneksel banka mevduat oranlarını izlediği şeklinde açıklanmaktadır.

Avcı ve Aktaş (2015)'in Türkiye örneğinde yaptıkları çalışmada katılım bankaları kâr payı oranları ile mevduat bankaları faiz oranlarının birbirlerine yakın seviyede seyretmesinin nedenlerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, kâr paylarının faiz oranlarına eşit denebilecek kadar yakın seviyede olduğu ortaya koymuştur. Yazarlar bu durumun, katılım bankalarının fon kullandırımında kâr ve zarara katılma yöntemini çok az, peşin al-vadeli sat (murabaha) fon kullandırma yöntemini ise çok fazla kullanmalarından kaynaklandığını belirtmektedir.

Saraç ve Zeren (2015), Türkiye üzerine kâr payları ile faiz oranları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre, Kuveyt Türk hariç Türkiye'deki katılım bankalarının kâr payları ile konvansiyonel bankaların faiz oranlarının eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak, faiz oranlarından tüm kâr paylarına doğru kalıcı nedensellik bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre çalışma sonucunda, günümüz dünyasında kaçınılmaz olarak İslami finans kuruluşlarının kâr paylarının faiz oranlarına bağımlı olduğu, konvansiyonel finansın sektöre hakimiyeti ve küresel faiz oranı mekanizmasının "yatırımın getirisini" veya daha geniş anlamda "paranın zaman değerini" belirlediği belirtilmiştir.

Yusof, Bahlous ve Tursunov (2015), çalışmalarında Umman hariç Körfez İşbirliği Konseyi (Gulf Cooperation Council - GCC) ülkelerindeki 18 bankanın İslami kâr/zarar oranları ile konvansiyonel banka mevduat faiz oranlarını karşılaştırmışlardır. Çalışma sonucunda kâr/zarar oranları ile mevduat faiz

oranları arasında uzun dönemli bir ilişkiye rastlanmadığı gibi Suudi Arabistan hariç kısa dönemde de bir ilişki durumu söz konusu değildir. Suudi Arabistan için faiz oranlarından kâr/zarar oranlarına doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmasına rağmen söz konusu ilişki, İslami bankacılığın pratikte faizsiz olmadığını iddia edecek kadar güçlü görünmemektedir. İslami bankalarca mudaraba ve muşaraka yatırımları sonucu üretilen kâr oranlarının ekonomide sermayenin fırsat maliyeti ve reel getiri oranları ile ilişkisi olması beklenmektedir ki bunlar aynı zamanda ekonomideki faiz oranlarının da temel belirleyicilerindedir. Bu nedenle, kâr/zarar hesapları ile ekonomideki faiz oranları arasında mükemmel olmasa da bir bağlantının bulunması şaşırtıcı görülmemektedir.

Ata, Buğan ve Çiğdem (2016), Türkiye’de konvansiyonel bankalarca uygulanan mevduat faiz oranları (aylık ağırlıklı ortalama) ile katılım bankalarının kâr payı oranları (aylık ortalama) arasındaki ilişkiyi 1, 3, 6 ve 12 aylık vadeler için araştırmışlardır. Çalışma sonucunda faiz oranları ile kâr payı oranları arasında (6 ay vade hariç) eşbütünleşme ilişkisi olduğu görülmüştür. Diğer taraftan nedensellik analizi sonuçlarına göre; 12 ay vadeli oranlar arasında ise çift yönlü, diğer vadeler için ise faiz oranlarından kâr payları yönünde tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Ayrıca kayan pencereler nedensellik testi sonucunda ise mevduat faiz oranı ile kâr payı oranının bileşenleri arasında çift yönlü nedensellik bulunduğu ortaya çıkarılmıştır.

Veterina (2016), Endonezya için konvansiyonel bankalara ait faiz oranları ile İslami banka mudaraba mevduat oranlarına ödenen kâr payları arasındaki nedensellik ilişkilerini araştırmıştır. Çalışma sonucunda tüm vadeler için %5 anlamlılık düzeyinde faiz oranları ile kâr payları arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığı yönünde bulgulara rastlanmıştır.

Korkut ve Özgür (2017) çalışmalarında, bir taraftan kâr payı oranları ile mevduat faiz oranlarını etkileyen değişkenler incelenmiş, diğer taraftan da söz konusu oranlar arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda devlet tahvili faiz oranları ve döviz kurunun katılım bankalarının kâr payı oranı üzerinde ciddi oranda etkili olduğu; geleneksel bankaların belirlediği mevduat faiz oranının da geleneksel bankaların kârlılığı, devlet tahvili faiz oranları ve döviz kuru tarafından etkilendiği tespit edilmiştir. Ayrıca Granger nedensellik analizi sonucunda, kâr payı oranı ile faiz oranı arasında iki taraflı nedensel bir ilişki olduğunu vurgulanarak bu sonucun ana nedeninin İslami finans kurumlarında murabaha işlemlerinin ağırlığından kaynaklanmakta olduğu ve faiz oranının, katılım bankalarının kâr payı oranının belirlemede bir ölçüt olduğu ifade edilmiştir.

Minny ve Görmüş (2017), Türkiye’de faiz oranlarındaki değişikliklerin Türkiye’deki katılım bankalarının kârlılığı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda Türkiye’deki faiz oranları ile katılım bankalarının kârlılığının birbirine eşbütünleşik olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, FMOLS tahmincisi tarafından elde edilen katsayı, faiz oranı değişimlerinin katılım bankalarının kârlılığı ile pozitif anlamlı bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, katılım bankalarının geleneksel bankalara yaklaşması ve onlarla birlikte hareket etmesi ile açıklanmaktadır.

Koç (2018), piyasa faiz oranlarındaki dalgalanmanın Türkiye’deki dört katılım bankasının kârlılığına etkilerini SUR yöntemi ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda katılım bankalarının kârlılığı ile faiz oranı değişimleri arasında önemli bir ilişki olduğu ve bu nedenle her bir katılım bankasının farklı düzeylerde faiz oranı riskine maruz kaldığı tespit edilmiştir. Çalışmada faizsiz bankaların faiz oranı riskine maruz kalmasının temel nedeni, ürünlerin fiyatını belirlerken “kâr dengeleme rezervi” veya “gösterge oranı” gibi mekanizmalarla piyasa faiz oranlarını dikkate almaları şeklinde açıklanmaktadır.

Yusoff ve Azhar (2019), geleneksel para politikası oranları ve İslami para politikası oranları arasındaki ilişkiyi Malezya, Ortadoğu ülkeleri (Kuveyt, Suudi Arabistan) ile batılı ülkeler (Almanya, İngiltere ve ABD) için araştırmışlardır. Çalışma sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını doğrulayan bulgulara rastlanmıştır. Ayrıca analiz sonuçlarında değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkisinin olduğuna yönelik bulgulara da rastlanmıştır.

Gök (2021) de çalışmasını Türkiye’deki katılım bankaları ile konvansiyonel bankaların faiz oranları arasındaki ilişki üzerine gerçekleştirmiştir. Çalışma bulgularında kâr payı oranları ile faiz oranlarının

eşbütünleşik olduğu, farklı zaman ölçeklerinde hem tek hem de çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Literatür araştırmaları ile ilgili detaylı bilgiler aşağıdaki Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Kaynak	Örneklem/Ülke	Veri Dönemi - Sıklık	Ekonometrik Yöntem
Kaleem ve Isa (2003)	Malezya (1, 3, 6 ve 12 ay vadeli oranlar)	01.1984-12.2002 (Aylık)	1. ADF birim kök testi 2. Granger nedensellik testi
Cevik ve Charap (2011)	Türkiye ve Malezya (12 ay vadeli oranlar)	01.1997-08.2010 (Aylık)	1. ADF birim kök testi 2. Johansen eşbütünleşme testi 3. Granger nedensellik testi 4. VECM yaklaşımı
Avcı ve Aktaş (2015)	Türkiye	2010-2014 (Yıllık)	1. Trend analizi yöntemi
Saraç ve Zeren (2015)	Türkiye	12.2001-08.2013 (Aylık)	1. Carrion-i- Silvestre vd. birim kök testi 2. Maki ve Johansen eşbütünleşme testleri 3. Granger ve frequency domain nedensellik testleri
Yusof vd. (2015)	Bahreyn, BAE, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Katar’dan 18 banka	1998-2010 (Yıllık)	1. Levin vd. panel birim kök testi 2. Pedroni panel eşbütünleşme testi 3. Varyans ayrıştırması 4. Granger nedensellik testi
Ata vd. (2016)	Türkiye (1, 3, 6 ve 12 ay vadeli oranlar)	01.2004-12.2014 (Aylık)	1. Kapetanios birim kök testi 2. Maki eşbütünleşme testi 3. Hacker-Hatemi nedensellik testi 4. Kayan pencereler nedensellik testi
Veterina (2016)	Endonezya (1, 3, 6 ve 12 ay vadeli oranlar)		1. ADF birim kök testi 2. Granger nedensellik testi
Korkut ve Özgür (2017)	Türkiye	01.2006-05.2015 (Aylık)	1. ADF ve PP birim kök testleri 2. Çoklu regresyon analizi 3. Granger nedensellik testi
Minny ve Görmüş (2017)	Türkiye	2008:Q1-2016:Q3 (Çeyreklik)	1. Im, Pesaran, and Shin panel birim kök testi 2. Kao panel eşbütünleşme testi 3. Panel FMOLS test
Koç (2018)	Türkiye	06.2005-06.2016 (Çeyreklik)	1. SUR yöntemi
Yusoff ve Azhar (2019)	Malezya, Kuveyt, Suudi Arabistan, Almanya, İngiltere ve ABD	2009-2018 (Aylık ve yıllık)	1. ADF birim kök testi 2. Johansen Fisher panel eşbütünleşme testi 3. Panel VEC modeli 4. Wald testi

Gök (2021)	Türkiye (1, 3, 6 ve 12 ay vadeli oranlar)	03.2001-06.2019 (Aylık)	1. Harvey vd. birim kök testi 2. Hatemi-J eşbütünleşme testi 3. Granger nedensellik testi 4. Hafner ve Herwartz varyansta nedensellik testi 5. Dalgacık tekniği analizi
------------	---	-------------------------	---

Yukarıda açıklanan literatür çalışmalarına göre genellikle kâr payları ile faiz oranları arasında nedensellik ilişkisine rastlanmakta ve söz konusu ilişkiler de genellikle faiz oranlarının öncüllüğü söz konusu olmaktadır. Ayrıca Tablo 1’de görüldüğü üzere nedensellik ile ilgili analizlerde genellikle Granger nedensellik testinin kullanılması dikkat çekmektedir.

3. Yöntem

Kâr payı oranı ile faiz oranı arasındaki ilişkinin analizinde öncelikle birim kök testi olarak “Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller - ADF) ve Phillips Perron Birim Kök Testi”; seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasında “Maki (2012) Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi” ve nedensellik ilişkisinin araştırılmasında ise “Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik testi” kullanılmıştır. Öncelikle serilerin durağanlık süreçlerini inceleyebilmek için birim kök testleri uygulanmıştır. Daha sonra seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı sınanmış ve son olarak nedensellik ilişkisi ve varsa bu ilişkinin yönü analiz edilmiştir.

Fuller (1976) ve Dickey-Fuller (1979) tarafından literatüre kazandırılan Dickey-Fuller (DF) birim kök testi zaman içerisinde genişletilerek ADF birim kök testi geliştirilmiştir. Dickey-Fuller (1981) hata terimleri arasındaki korelasyon sorununu ortadan kaldırabilmek için DF testinde kullanılan modelin sağ tarafına bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin eklenmesini önermiştir (Çil Yavuz, 2015: 293-298). Dickey Fuller testinde “rassal hataların dağılımının istatistiksel olarak bağımsız ve sabit varyanslı olduğu” yönündeki varsayım Phillips-Perron (1988) tarafından geliştirilerek, Phillips-Perron (PP) birim kök testi ortaya konmuştur (Sevüktekin ve Çınar, 2017: 378). PP testinde, DF testindeki hata terimleri arasında homojenite ve bağımsızlık varsayımları terk edilerek hata terimlerinin zayıf düzeyde bağımlılığı ve heterojen dağılımı varsayımları kabul edilmiştir (Tarı, 2016: 400).

Eşbütünleşme ilişkisi, kalıcı dışsal şoklara rağmen seriler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığını göstermektedir (Tarı, 2016: 415). Bu çalışmada seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Maki (2012) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi ile test edilmiştir. Bu test çoklu kırılmaların varlığında eşbütünleşme ilişkisini 5 kırılmaya kadar tespit edebilme imkanı sunmaktadır. Maki eşbütünleşme testi “sabit terimde kırılmaya izin veren trendsiz model (model 0); sabit terim ve eğimde kırılmaya izin veren trendsiz model (model 1); sabit terim ve eğimde kırılmaya izin veren trendli model (model 2); sabit terim, eğim ve trendde kırılmaya izin veren model (model 3)” olmak üzere 4 model tahmini vermektedir. Söz konusu modeller aşağıda denklem olarak gösterilmektedir (Maki, 2012: 2011-2012):

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + u_t \quad (1)$$

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + u_t \quad (2)$$

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + u_t \quad (3)$$

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^k \mu_i D_{i,t} + \gamma t + \sum_{i=1}^k \gamma_i t D_{i,t} + \beta' x_t + \sum_{i=1}^k \beta'_i x_t D_{i,t} + u_t \quad (4)$$

Yukarıdaki denklemlerde yer alan y_t and x_t gözlemlenebilir $I(1)$ değişkenleri, u_t hata terimini ifade etmektedir. Ayrıca y_t bir skaler ve x_t bir $(m \times 1)$ vektördür. $D_{-}(i,t)$; kukla değişken, k ; maksimum kırılma sayısı, $\mu, \mu_{-i}, \gamma, \gamma_{-i}, \beta^{\wedge}, \beta_{-i}^{\wedge}$; gerçek parametrelerdir.

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin araştırılmasında Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Bu test pozitif ve negatif şokları ayırıştırarak pozitif ve negatif şokların nedensel etkilerini belirlemeye olanak sunmaktadır. Dolayısı ile bu test şoklar arasındaki asimetrik nedensel yapıyı dikkate alarak analiz gerçekleştirmektedir. Pozitif şoklar için $y_t^{\wedge} = (y_{t-1}^{\wedge}, y_{t-2}^{\wedge})$ varsayarak aşağıdaki VAR(p) modeli yardımıyla nedensellik testi gerçekleştirilebilmektedir (Hatemi-J, 2012: 449):

$$y_t^{\wedge} = v + A_1 y_{t-1}^{\wedge} + \dots + A_p y_{t-p}^{\wedge} + u_t^{\wedge} \quad (5)$$

Denklemlerde yer alan $y_t^{\wedge}$; 2×1 boyutlu değişkenler vektörünü, v ; 2×1 boyutlu sabit terim vektörünü, $u_t^{\wedge}$; 2×1 boyutlu hata terimleri vektörünü ifade etmektedir. A_r matrisi ise 2×2 boyutlu ve r gecikme sayısı için ($r = 1, \dots, p$) parametreler matrisidir. VAR(p) modelindeki optimal gecikme sayısı (p)'nin belirlenmesi için Hatemi-J (2012) tarafından aşağıdaki bilgi kriteri önerilmektedir (Hatemi-J, 2012: 450):

$$HJC = \ln(|\hat{\Omega}_j|) + j \left(\frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \right),$$

$$j = 0, \dots, p. \quad (6)$$

Denklemlerdeki $|\hat{\Omega}_j|$; j gecikmeye göre VAR modelindeki hata terimlerinin tahmini varyans-kovaryans matrisinin determinantı, n ; VAR modelindeki denklem sayısı ve T ; gözlem sayısıdır.

4. Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler

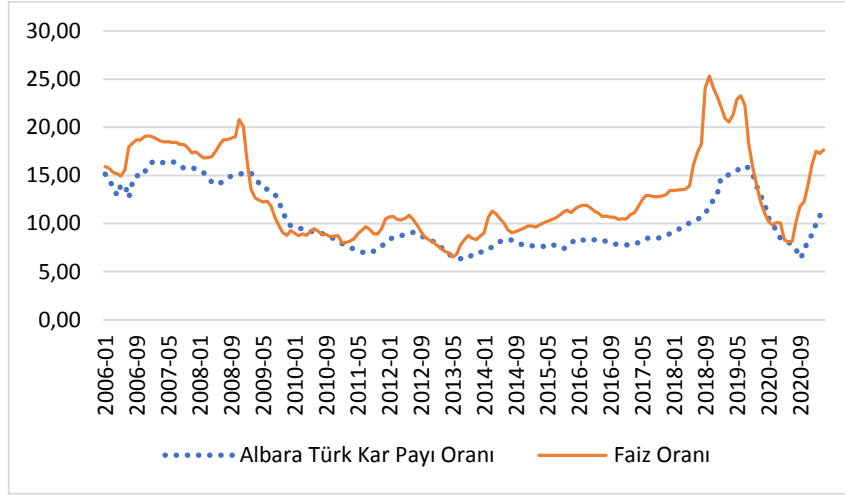
Çalışmanın veri seti, Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarından "Albaraka Türk, Türkiye Finans ve Kuveyt Türk" katılım bankaları örnekleminden oluşturulmuştur. Söz konusu bankalar geniş veri bilgisine sahip olan katılım bankalarıdır. Kâr payı oranı ile faiz oranı arasındaki ilişkinin araştırılmasına yönelik hazırlanan bu çalışmada incelenen dönem 2006 yılının Ocak ayı ile 2021 yılının Mart ayını kapsamaktadır. Çalışmada aylık frekanslı veriler kullanılmaktadır. Değişkenlere ait bilgiler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Kullanılan Verilere Ait Bilgiler

Değişken Simgesi	Değişken Tanımı	Veri Kaynağı
PALB	Albaraka Türk Katılım Bankası Dağıtılan Kâr Payı Oranları (3 ay vadeli)	TKBB
PFIN	Türkiye Finans Katılım Bankası Dağıtılan Kâr Payı Oranları (3 ay vadeli)	TKBB
PKUV	Kuveyt Türk Katılım Bankası Dağıtılan Kâr Payı Oranları (3 ay vadeli)	TKBB
INT	3 aya kadar vadeli mevduatlara uygulanan faiz oranı değişkeni (TL Üzerinden Açılan Mevduatlar)	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)

Çalışma kapsamındaki değişkenlere ait zaman serisi grafikleri oluşturularak serilerin dönem içerisindeki seyri incelenmiştir. Albaraka Türk katılım bankası tarafından dağıtılan 3 ay vadeli kâr payı oranları ile mevduatlara uygulanan faiz oranı serilerine ait grafik aşağıda gösterilmektedir.

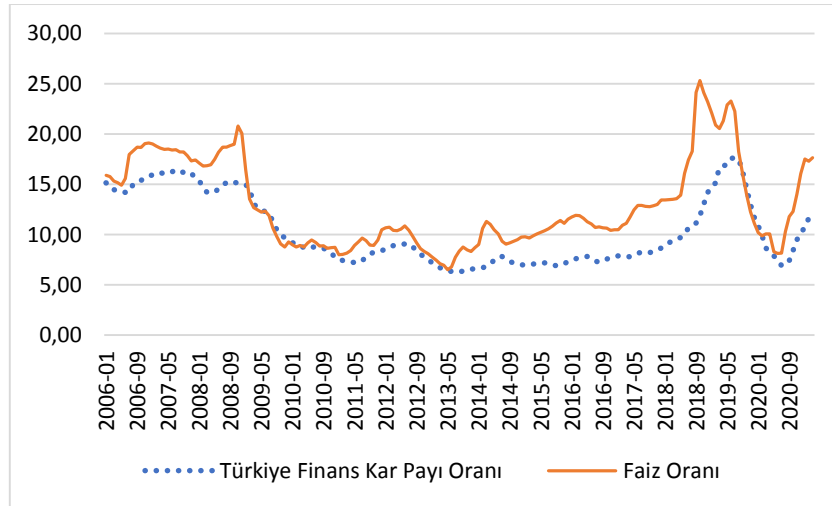
Grafik 1: Albaraka Türk Katılım Bankası Kâr Payı Oranı ve Faiz Oranı Grafiği

Grafik 1'e göre Albaraka Türk katılım bankası kâr payı oranı ile geleneksel bankaların mevduatlara uyguladığı faiz oranı serileri yaklaşık olarak hemen her dönemde benzer hareketler göstermektedir. 2009:2-2010:6 dönemi ile 2019:11 tarihinde katılım kâr payı oranı faiz oranından yüksek seyretmektedir. Ancak diğer her dönemde faiz oranı, kâr payı oranlarından yüksektir.

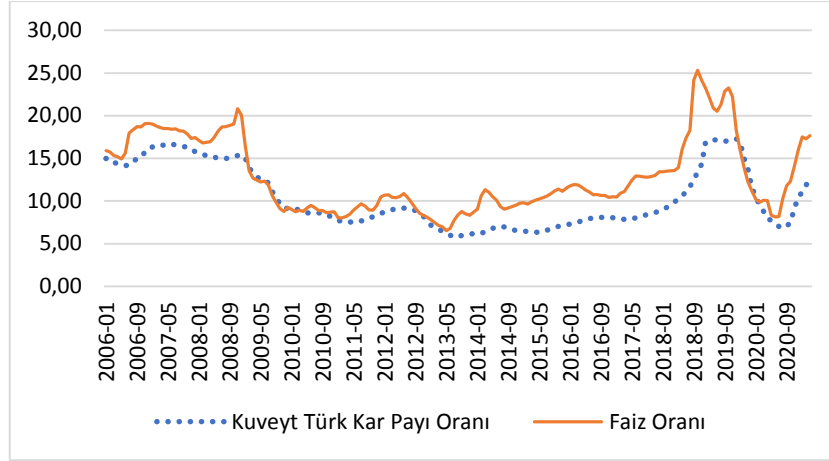
Türkiye Finans katılım bankasının uyguladığı 3 ay vadeli kâr payı oranları ile geleneksel bankaların mevduatlara uyguladığı faiz oranına ait zaman serisi grafiği ise aşağıda Grafik 2'de gösterilmiştir.

Grafik 2: Türkiye Finans Katılım Bankası Kâr Payı Oranı ve Faiz Oranı Grafiği

Grafik 2'ye göre Türkiye Finans kâr payı oranı ile faiz oranı serileri incelenen dönem içerisinde benzer hareketler göstermektedir. Dönem içerisinde faiz oranı Türkiye Finans kâr payı oranından yüksek seyretmektedir. Ancak 2009:2-2010:5 ve 2019:9-2020:1 dönemlerinde Türkiye Finans kâr payı oranı faiz oranından yüksek seyrettiği görülmektedir.

Aşağıdaki Grafik 3'te ise Kuveyt Türk katılım bankasının uyguladığı 3 ay vadeli kâr payı oranları ile mevduat faiz oranlarının dönem içerisindeki eğilimi gösterilmektedir.

Grafik 3: Kuveyt Türk Katılım Bankası Kâr Payı Oranı ve Faiz Oranı Grafiği

Grafik 3'e göre faiz oranı serisi ile Kuveyt Türk kâr payı oranı serileri dönem içerisinde benzer yönlerde hareket etmektedirler. Tüm dönem göz önünde bulundurulduğunda faiz oranlarının kâr payı oranlarını aştığı gözlenmektedir. Ancak 2009:2-2010:2 (2009:12 hariç) ve 2019:9-2020:2 dönemlerinde Kuveyt Türk kâr payı oranlarının faiz oranlarını aştığı göze çarpmaktadır.

Grafik 1, Grafik 2 ve Grafik 3'te Türkiye'deki katılım bankalarının kâr payı oranları ile faiz oranları hemen her dönemde benzer eğilimler göstermekte olup, genellikle faiz oranının kâr payı oranından yüksek seyrettiği açıkça görülmektedir. İncelenen dönemde hem faiz oranı hem de kâr payı oranı serilerinde 2006-2009 ve 2018-2021 dönemlerinde 2010-2017 dönemine nazaran daha ciddi artış ve azalışlar yaşandığı dikkat çekmektedir. Aşağıda analiz edilecek değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	PALB	PFIN	PKUV	INT
Ortalama	10.419	10.308	10.364	12.883
Medyan	8.850	8.730	8.820	11.130
Maksimum	16.49	17.68	17.30	25.32
Minimum	6.29	6.26	5.74	6.52
Std. Sapma	3.21	3.46	3.66	4.36
Basıklık	1.819	1.923	1.855	2.640
Çarpıklık	0.648	0.699	0.630	0.818
Gözlem Sayısı	183	183	183	183

Tablo 3'te yer alan bilgilere göre faiz oranı serisinin her bir bankanın kâr payı oranı serisine göre daha yüksek ortalamaya ve medyana sahip olduğu görülmektedir. Yine standart sapması en yüksek değişken, faiz oranı değişkenidir.

Serilere ait grafikler her üç katılım bankasına ait kâr payı oranının faiz oranı ile benzer dönemlerde benzer hareketler sergilediğini ancak tanımlayıcı istatistikler bir bankanın kâr payı oranının diğer bankaların kâr payı oranına göre farklılaştığını ve kâr payı oranlarının faiz oranına göre daha düşük ortalama kaydettiğini göstermektedir. Buna göre incelenen dönemde mevduat sahipleri için getiri araçları olarak nitelendirilebileceğimiz kâr payı oranı ile faiz oranı faktörleri kıyaslandığında geleneksel bankaların daha yüksek getiri sağladığı söylenebilmektedir.

5. Ampirik Bulgular

İlk olarak serilerin durağan olup olmadıklarını araştırmaya yönelik yapılan birim kök test sonuçları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Serilere Ait Birim Kök Test Sonuçları

Birim Kök Testi	Değişkenler	Seviye Değerleri			
		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
		t-istatistik	olasılık	t-istatis.	olasılık
PP	PALB	-2.036	0.2713	-1.8107	0.6957
	PFIN	-2.0335	0.2724	-1.7899	0.7058
	PKUV	-1.9931	0.2898	-1.7805	0.7104
	INT	-2.0550	0.2634	-1.9906	0.6022
ADF	PALB	-1.7500	0.4044	-1.5138	0.8216
	PFIN	-2.4198	0.1377	-2.2236	0.4733
	PKUV	2.5724	0.1006	-2.4555	0.3499
	INT	-2.5706	0.1010	-2.5224	0.3171
Birim Kök Testi	Değişkenler	Fark Değerleri			
		Sabitli		Sabitli ve Trendli	
		t-istatis.	olasılık	t-istatis.	olasılık
PP	PALB	-7.8735	0.0000***	-7.9405	0.0000***
	PFIN	-4.4605	0.0003***	-4.5516	0.0017***
	PKUV	-5.0768	0.0000***	-5.1722	0.0002***
	INT	-6.9987	0.0000***	-6.9976	0.0000***
ADF	PALB	-7.4169	0.0000***	-7.4633	0.0000***
	PFIN	-4.5611	0.0002***	-4.6437	0.0012***
	PKUV	-5.1154	0.0000***	-5.1996	0.0001***
	INT	-7.2733	0.0000***	-7.2848	0.0000***

Not: Tabloda gösterilen ***, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 4'te yer alan birim kök test sonuçlarına göre ADF ve PP birim kök testlerinin sabitli ve sabitli ve trendli modellerde tüm serilerin %1 anlam düzeyinde birinci farkında durağan hale geldiği görülmektedir. Maki eşbütünlük testinden elde edilen sonuçlar aşağıda Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Maki (2012) Yapısal Kırılmalı Eşbütünlük Testi Sonuçları

Model	Test İstatistiği	Kritik Değer			Kırılma Tarihleri	
		%1	%5	%10		
Model 0	PALB= $\beta_0 + \beta_1$ INT+e	-6.289***	-5.563	-5.083	-4.784	2009:10, 2011:6, 2018:12
	PFIN= $\beta_0 + \beta_1$ INT+e	-5.783***	-5.563	-5.083	-4.784	2009:2, 2010:11, 2018:7
	PKUV= $\beta_0 + \beta_1$ INT+e	-5.355**	-5.563	-5.083	-4.784	2008:10, 2011:11, 2018:11
Model 1	PALB= $\beta_0 + \beta_1$ INT+e	-6.068***	-5.833	-5.373	-5.106	2008:10, 2011:11, 2018:7
	PFIN= $\beta_0 + \beta_1$ INT+e	-6.542***	-5.833	-5.373	-5.106	2009:9, 2017:8, 2019:1
	PKUV= $\beta_0 + \beta_1$ INT+e	-6.521***	-5.833	-5.373	-5.106	2010:2, 2016:10, 2018:7
Model 2	PALB= $\beta_0 + \beta_1$ INT+e	-6.041**	-6.251	-5.703	-5.402	2009:4, 2011:2, 2018:7
	PFIN= $\beta_0 + \beta_1$ INT+e	-5.700*	-6.251	-5.703	-5.402	2007:11, 2013:6, 2018:8
	PKUV= $\beta_0 + \beta_1$ INT+e	-5.775**	-6.251	-5.703	-5.402	2008:10, 2016:7, 2018:7

Türkiye Örneğinde Kâr Payları ve Faiz Oranları Arasındaki İlişkinin Analizi
Analysis of the Relationship Between Profit Sharing and Interest Rates: A Turkish Case

Model 3	PALB= $\beta_0 + \beta_1$ INT+e	-5.908	-7.082	-6.524	-6.267	2009:2, 2014:1, 2016:7
	PFIN= $\beta_0 + \beta_1$ INT+e	-6.940**	-7.082	-6.524	-6.267	2009:2, 2014:1, 2018:1
	PKUV= $\beta_0 + \beta_1$ INT+e	-7.161***	-7.082	-6.524	-6.267	2009:1, 2011:7, 2018:7

Not: Tabloda gösterilen ***, ** ve * sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 5'te yer alan sonuçlar Albaraka Türk, Türkiye Finans ve Kuveyt Türk katılım bankalarına ait kâr payı oranları ile mevduat faiz oranı arasında, dört model sonucuna göre eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu, ancak sadece Model 3'e göre Albaraka Türk katılım bankasının uyguladığı kâr payı oranı ile faiz oranı arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kâr payı oranları ile faiz oranlarının uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini ifade etmektedir.

Maki eşbütünleşme testi sonucu elde edilen bulgular literatürdeki Cevik ve Charap (2011), Saraç ve Zeren (2015), Ata vd. (2016), Minny ve Görmüş (2017), Yusoff ve Azhar (2019) ve Gök (2021) çalışma sonuçlarıyla uyumludur. Yusof vd. (2015), bu çalışmadaki bulguların aksine bir sonuca ulaşmıştır. Ancak söz konusu çalışmada örneklem olarak Türkiye'den farklı ülkeler ele alınmaktadır.

Tablo 6, faiz oranından kâr payı oranına bir nedenselliğin olup olmadığını araştırmaya yönelik yapılmış Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 6: Faiz Oranından Kâr Payı Oranına Doğru Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

H ₀ Hipotezi	MWALD Test İstatistiği	Asimtotik Ki-Kare Olasılık Değeri	Bootstrap Kritik Değer			Optimal Gecikme Uzunluğu
			%1	%5	%10	
INT ⁺ ≠ PALB ⁺	41.444	0.000***	16.068	7.686	5.253	2
INT ⁺ ≠ PALB ⁻	0.378	0.945	17.515	9.843	7.138	3
INT ⁻ ≠ PALB ⁻	25.215	0.000***	18.113	9.616	7.086	3
INT ⁻ ≠ PALB ⁺	0.140	0.987	17.151	8.141	6.377	3
INT ⁺ ≠ PFIN ⁺	48.491	0.000***	15.119	7.930	4.927	2
INT ⁺ ≠ PFIN ⁻	1.614	0.656	19.083	9.129	6.477	3
INT ⁻ ≠ PFIN ⁻	61.383	0.000***	14.299	7.835	5.179	2
INT ⁻ ≠ PFIN ⁺	0.677	0.879	23.218	8.290	6.184	3
INT ⁺ ≠ PKUV ⁺	14.859	0.001***	13.747	7.769	5.732	2

INT ⁺ PKUV ⁻	1.231	0.745	14.958	9.293	6.601	3
INT ⁻ PKUV ⁻	66.728	0.000***	15.448	9.574	7.510	3
INT ⁻ PKUV ⁺	0.995	0.803	18.793	9.831	6.743	3

Not: Tabloda gösterilen *** %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 6’da yer alan nedensellik sonuçları faiz oranında meydana gelen pozitif şokların tüm bankaların kâr payı oranlarında oluşan pozitif şokların; faiz oranında meydana gelen negatif şokların tüm bankaların kâr payı oranlarında oluşan negatif şokların nedeni olduğunu göstermektedir. Ancak elde edilen bulgularda zıt işaretli şoklar arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Kâr payı oranlarından faiz oranına doğru bir nedenselliğin olup olmadığına ilişkin analiz sonuçları Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Kâr Payı Oranından Faiz Oranına Doğru Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

H ₀ Hipotezi	MWAL D Test İstatistiği	Asimtotik Ki-Kare Olasılık Değeri	Bootstrap Kritik Değer			Optimal Gecikme Uzunluğu
			%1	%5	%10	
PALB ⁺ INT ⁺	1.395	0.498	12.165	7.150	5.133	2
PALB ⁺ INT ⁻	5.144	0.076*	16.081	7.244	4.541	2
PALB ⁻ INT ⁻	0.314	0.957	18.918	10.387	7.137	3
PALB ⁻ INT ⁺	2.464	0.292	12.968	7.611	5.158	2
PFIN ⁺ INT ⁺	0.383	0.826	11.142	6.376	4.509	2
PFIN ⁺ INT ⁻	0.767	0.682	15.079	7.498	4.956	2
PFIN ⁻ INT ⁻	3.348	0.188	12.313	6.643	5.050	2
PFIN ⁻ INT ⁺	1.207	0.547	15.009	8.058	5.426	2
PKUV ⁺ INT ⁺	1.536	0.464	15.187	6.872	4.896	2
PKUV ⁺ INT ⁻	0.808	0.668	12.500	6.444	4.320	2
PKUV ⁻ INT ⁻	1.135	0.769	16.190	8.872	6.736	3
PKUV ⁻ INT ⁺	0.239	0.887	12.673	7.772	5.257	2

Not: Tabloda gösterilen * %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 7’de yer alan nedensellik testi sonuçlarına göre katılım bankalarının kâr payı oranlarından mevduat faiz oranlarına doğru %5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı hiçbir nedensellik bulgusuna rastlanmamıştır. Ancak Albaraka Türk katılım bankası için %10 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik bulgusu tespit edilmektedir.

Hatemi-J asimetrik nedensellik analizi sonucu elde edilen bulgular literatürdeki çok sayıda çalışma ile uyumludur. İncelenen çalışmalardan sadece Veterina (2016) çalışmasında Endonezya’daki faiz oranları ile

kâr payı oranları arasında nedensellik ilişkisine rastlanmadığı açıklanmaktadır. Literatür çalışmalarından elde edilen nedenselliklerle ilgili sonuçlar aşağıda Tablo 8’de daha net olarak gösterilmektedir.

Tablo 8: Literatürdeki Nedensellik Bulgularının Özetlenmesi

Kaynak	Nedensellik Bulgusu
Kaleem ve Isa (2003)	FO → İKPO (Ticari (commercial) banka oranları için) FO ↔ İKPO (Finans işletmeleri ve ticari (merchant) banka oranları için)
Cevik ve Charap (2011)	FO → İKPO
Saraç ve Zeren (2015)	FO → İKPO
Yusoff, Bahlous ve Tursunov (2015)	FO → İKPO (Sadece Suudi Arabistan için)
Ata, Buğan ve Çiğdem (2016)	FO → İKPO (1, 3 ve 6 ay vade için) FO ↔ İKPO (12 ay vade için)
Veterina (2016)	x
Korkut ve Özgür (2017)	FO ↔ İKPO
Yusoff ve Azhar (2019)	İKPO → FO
Gök (2021)	FO ↔ İKPO

Not: FO; faiz oranlarını, İKPO; İslami kâr payı oranlarını ifade etmektedir. Ayrıca “→” işareti tek yönlü nedensellik ilişkisini ve ilişkinin yönünü, “↔” işareti iki yönlü nedensellik ilişkisini, “x” ise nedensellik ilişkisinin bulunmadığını göstermektedir.

Tablo 8’de yer alan literatür bilgileri incelendiğinde, konvansiyonel bankaların mevduatlara uyguladığı faiz oranlarından kâr payı oranlarına doğru nedensellik ilişkisi bulan başlıca çalışmalar Kaleem ve Isa (2003), Cevik ve Charap (2011), Saraç ve Zeren (2015), Yusof vd. (2015), Ata vd. (2016), Korkut ve Özgür (2017) ve Gök (2021)’e ait çalışmalardır.

Faiz oranları ile kâr payı oranları arasındaki ilişkiyi ele alan daha önceki çalışmaların pek çoğu ile paralel olarak, bu iki değişken arasında tek yönlü veya iki yönlü nedensellik ilişkisine dair bulgulara rastlanılmıştır. Aslında İslami bankaların konvansiyonel bankalardan ayrışması beklenirken ilgili bankalar arasında ortaya çıkan söz konusu ilişkiler için farklı açıklamalar ileri sürülebilecektir. Çalışmanın giriş bölümünde de açıklandığı gibi kâr payı oranları ile faiz oranları aynı veya benzer ekonomik çevrelerde oluşmaktadır. Ayrıca Türkiye’de İslami finans veya İslami bankacılık ile konvansiyonel finans veya konvansiyonel bankacılık, aynı düzenlemelere tabi olarak faaliyetlerini yürütmektedirler. Yine dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de İslami bankacılık varlıklarının toplam bankacılık sektörü içerisindeki payının oldukça küçük olması, konvansiyonel bankaların sektördeki hakimiyetini göstermektedir. Son olarak katılım bankalarının müşteri potansiyelini artırabilme ve daha fazla tasarruf çekebilme noktasında geleneksel sistemle çalışan bankalarla rekabet edebilmek için konvansiyonel bankaların uyguladığı faiz oranlarına yakın düzeyde kâr payı dağıtmak durumunda olduğu sonucuna da ulaşılabilir.

6. Sonuç

İslami finans ve İslami finansın en büyük paya sahip olan kurumu İslami bankacılık, her geçen gün büyümeye devam etmektedir. İslami finansla ilgili önemli tartışmalardan biri, faiz temelli konvansiyonel bankalar tarafından mevduata verilen faiz oranları ile faizsiz bankacılık, helal bankacılık veya katılım bankacılığı olarak da ifade edilen İslami bankalar tarafından dağıtılan kâr payı oranları arasındaki yakın ilişkidir.

Konvansiyonel bankaların mevduat sahiplerine mevduatlarının bankacılık sektöründe tutmalarının karşılığında katlandıkların maliyet olarak tanımlayabileceğimiz mevduat faiz oranları ile katılım bankalarının tasarruf sahiplerine tasarruflarını ödünç vermeleri ile beraber gerçekleşen kısmi ortaklık payı olarak nitelendirebileceğimiz kâr payı oranı arasındaki uzun ve kısa dönem bakımından ilişkisinin analiz edildiği bu çalışmada uzun dönem ilişki Maki (2012) eşbütünleşme kısa dönemlik ilişki ise Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testleri ile 2006:1-2021:3 dönemi aylık verileri kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen eşbütünleşme testi sonuçları her üç bankanın kâr payı oranı ile geleneksel bankaların mevduat faiz oranı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Nedensellik test sonuçları ise faiz oranından kâr payı oranına doğru aynı türden şoklar açısından istatistiksel olarak anlamlı, fakat farklı türden şoklar açısından ise istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki olduğu yönündedir. Çalışmadan elde edilen bir diğer nedensellik bulgusu ise kâr payı oranlarından faiz oranına doğru anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olmadığı şeklindedir. Ancak katılım bankalarından biri için kâr payı oranından faiz oranına zayıf düzeyde nedensellik bulunmuştur. Elde edilen tüm istatistiksel sonuçlar değerlendirildiğinde Türk bankacılık sistemi içerisinde faaliyet gösteren "Albaraka Türk, Türkiye Finans ve Kuveyt Türk" katılım bankalarının kâr payı oluştururken geleneksel yapıda işleyen bankaların uyguladığı mevduat faiz oranlarından etkilendiğini söyleyebiliriz. Bu durum katılım bankalarının temel prensibi olan "faizsizlik" esasına uygun olarak çalışma hedefinden sapmalara ve müşteriler açısından "faiz" sistemine benzer görünme gibi olumsuzluklara neden olabileceği gibi bankaların girdi-çıkıtı dengesinin bozulmasına da neden olabilir. Bu durumda katılım bankalarının konvansiyonel bankalara karşı rekabet güçlerini arttırabilmeleri için faiz dışında yeni ve çekici araçlar geliştirmeleri ve böylece söz konusu riskleri minimize etmeleri gerekmektedir.

Gelecek çalışmalarda İslami finanstaki farklı finansman yöntemlerinin getirileri ile faiz oranları arasındaki ilişkilere bakılabilir. Ayrıca faiz oranları ile katılım bankalarının katılma hesapları veya mevduatlarının miktarı arasındaki ilişkinin araştırılması diğer ilginç bir araştırma alanıdır. Diğer taraftan çalışma, farklı vadelerdeki kâr payı ve faiz oranlarının da dahil edilmesiyle genişletilebilir. Bunlara ek olarak katılım bankacılığı sektörü içerisinde kâr payı oranları açısından hangi katılım bankasının öncül etkiye sahip olduğu da araştırılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%20), Yazar-2 (%80)

Data Collection: Author-1 (%20), Author-2 (%80)

Veri Analizi: Yazar-1 (%0), Yazar-2 (%100)

Data Analysis: A Author-1 (%0), Author-2 (%100)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%100), Yazar-2 (%0)

Submission and Revision: Author-1 (%100), Author-2 (%0)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- 5411 Sayılı Bankacılık Kanunu (Kabul Tarihi: 19.10.2005, Yayımlı Tarihi: 01.11.2005, Resmi Gazete Sayısı: 25983 Mük.).
- Ata, H. A., Buğan, M. F. ve Çiğdem, Ş. (2016). Kâr Payı Oranları İle Mevduat Faiz Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), s. 17-28.
- Avcı, T. ve Aktaş, M. (2015). Katılım Bankalarının Kâr Payı Ödemeleri İle Mevduat Bankalarının Faiz Ödemelerinin Birbirlerine Yakın Olmasının Nedenlerinin Araştırılması. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), s. 41-51.
- Canbaz, M. (2016). Katılım Bankacılığı. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Cevik, S. ve Charap, J. (2011). The Behavior of Conventional and Islamic Bank Deposit Returns in Malaysia and Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), s. 111-124.
- Çil Yavuz, N. (2015). Finansal Ekonometri. İstanbul: DER Yayınları.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), s. 427-431.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), s. 1057-1072.
- Fuller, W. A. (1976). Introduction to Statistical Time Series. New York: John Wiley & Sons.
- Gök, R. (2021). On the Causal Relationship between Deposit Rates in Conventional Banks and Profit-Sharing Rates in Islamic Banks in Turkey. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(1), s. 21-37.
- Habib, S. F. (2018). Fundamentals of Islamic Finance and Banking. United Kingdom: John Wiley & Sons.
- Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. *Empirical Economics*, 43(1), s. 447-456.
- ICD-Refinitiv (2020). Islamic Finance Development Report 2020: Progressing Through Adversity. https://icd-ps.org/uploads/files/ICD-Refinitiv%20IFDI%20Report%2020201607502893_2100.pdf (Erişim Tarihi: 11.04.2021).
- Kaleem, A. ve Isa, M. M. (2003). Causal Relationship between Islamic and Conventional Banking Instruments in Malaysia. *International Journal of Islamic Financial Services*, 4(4), s. 1-8.
- Koç, İ. (2018). Interest Rate Risk in Interest-free Banks: An Empirical Research on Turkish Participation Banks. *Turkish Journal of Islamic Economics (TUJISE)*, 5(1), s. 89-107.
- Korkut, C. ve Özgür, Ö. (2017). Is There a Link between Profit Share Rate of Participation Banks and Interest Rate? The Case of Turkey. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 38(2), s. 135-158.
- Maki, D. (2012). Tests for Cointegration Allowing for an Unknown Number of Breaks. *Economic Modelling*, 29(5), s. 2011-2015.
- Minni, G. ve Görmüş, Ş. (2017). The Impact Of Interest Rate Fluctuations On The Participation Banks Profitability: Turkey Case. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 3(2), s. 55-73.
- Özulucan, A. ve Özdemir, F. S. (2010). Katılım Bankacılığı: Muhasebe Organizasyonu, Uygulamalar, Finansal Tablolar & Bağımsız Denetim. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Phillips, P. C. B. ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), s. 335-46.
- Saraç, M. ve Zeren, F. (2015) The Dependency of Islamic Bank Rates on Conventional Bank Interest Rates: Further Evidence from Turkey. *Applied Economics*, 47(7), s. 669-679.

-
- Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi* (5. Baskı). Bursa: Dora Yayınları.
- Shanmugam, B. ve Zahari, Z. R. (2009). *A Primer on Islamic Finance*. The Research Foundation of CFA Institute.
- Tarı, R. (2016). *Ekonometri* (12. Baskı). İstanbul: KÜV Yayınları.
- TKBB (2019). *Katılım Bankaları 2019*. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği.
- Veterina, I. (2016). Granger Causality Analysis of Shariah Banking Deposit to Conventional Banking Deposit. *Jurnal Ilmu Manajemen & Ekonomika*, 9(1), s. 1-23.
- Visser, H. (2009). *Islamic Finance: Principles and Practice*. United Kingdom: Edward Elgar Publishing.
- Yanpar, A. (2015). *İslami Finans: İlkeler Araçlar ve Kurumlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Yusof, R. M., Bahlous, M. ve Tursunov, H. (2015). Are Profit Sharing Rates of Mudharabah Account Linked to Interest Rates? An Investigation on Islamic Banks in GCC Countries. *Jurnal Ekonomi Malaysia*, 49(2), s. 77-86.
- Yusoff, Z. Z. M. ve Azhar, N. I. (2019). Relationship between Conventional and Islamic Interbank Rates of a Dual Banking System in Malaysia, Middle East, and Western Countries. *Journal of International Business, Economics and Entrepreneurship*, 4(2), s. 38-45.
- www.evds2.tcmb.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 20.04.2021).
- www.tkbb.org.tr/veri/karpaylari (Erişim Tarihi: 20.04.2021).

Polikronisite Kavramına Yönelik Sistematiik Alan Yazın İncelemesi

Polychronicity: A Systematic Literature Review

Murat SAĞBAŞ¹, Fahri Alp ERDOĞAN², Reyhan BAŞARAN³

Geliş Tarihi (Received): 15.04.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 14.08.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bu çalışmanın amacı bireylerin aynı anda birden fazla görevi yerine getirmeyi tercih etmesini ifade eden "polikronisite" kavramına yönelik sistematiik alan yazın incelemesi yapılmasıdır. Günümüz iş dünyasının girift yapısında çoklu görev yapabilen bireylere ihtiyaç giderek artmaktadır. Polikronisitenin çoklu görev yapmayı tercih etme özelliği taşıması işletmelerin performansı ve verimliliği açısından kritik önem taşımaktadır. Polikronisitenin işletmeler açısından etkilediği kavramların, sistematiik içerik analizi yöntemiyle sıklıklarının tespit edilmesi ve bu tespitler doğrultusunda kavrama yönelik çıkarımlarda bulunarak literatüre katkı sağlamak hedeflenmektedir. Literatürde, polikronisite kavramına yönelik sistematiik içerik analiz yönteminin uygulandığı herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Araştırma sonucunda, polikronisitenin 32 farklı kavramı etkilediği tespit edilmiştir. Polikronisite kavramı ile ilgili çalışmaların çoğunlukla iş performansı üzerindeki etkisini incelemeye yönelik olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Polikronisite, Polikronik, Çoklu Görev, İş Performansı

&

Abstract: This study aims to conduct a systematic literature review on the concept of "polychronicity", which refers to the preference of individuals to perform more than one task at the same time. The need for individuals who can multitask in the complex structure of today's business world is increasing. The fact that the concept of polychronicity has the feature of preferring to multitask is of critical importance in terms of the performance and efficiency of the enterprises. It is aimed to determine the frequencies of the concepts that polychronicity affects in terms of businesses, with the systematic content analysis method and to contribute to the literature by making inferences about the concept in line with these determinations. In the studies conducted in the literature, no study was found in which the systematic content analysis method was applied for the concept of polychronicity. As a result of the research, it was determined that polychronicity affects 32 different concepts. It has been observed that studies on the concept of polychronicity are mostly aimed at examining its effect on job performance.

Keywords: Polychronicity, Polychronic, Multitasking, Job Performance

Atıf/Cite as: Sağbaşı, M., Erdoğan, F. A., Başaran, R. (2022). Polikronisite Kavramına Yönelik Sistematiik Alan Yazın İncelemesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1069-1084. doi: 10.11616/asbi.1104278

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

Jel Codes: M10, M19

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Murat Sağbaşı, Milli Savunma Üniversitesi, muratsagbass@gmail.com.

² Arş. Gör., Fahri Alp Erdoğan, Milli Savunma Üniversitesi, falperdogan98@gmail.com.

³ Dr.Öğr. Üyesi, Reyhan Başaran, İstanbul Kent Üniversitesi, reyhan.basaran@kent.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Organizasyonlar geliştikçe, işler daha karmaşık hale gelmekte, bireyler iş yerinde her zamankinden daha fazla sorumlulukla karşı karşıya kalmaktadır (Conte vd., 2019). Bilgi teknolojilerinin uygulanması, ekip çalışmasının artması gibi nedenlerden dolayı iş ortamında iş performansının tanımı ve doğası da hızla değişmektedir (İlgen & Pulakos, 1999). Bu değişiklikler, birçok iş ortamında çoklu görev yapabilen çalışanlara sahip olmayı gereklilik haline getirmektedir (Pollard ve Courage, 2017). Polikronisite, insanların aynı anda iki veya daha fazla işle meşgul olmayı tercih etme derecesidir (Bluedorn, 2007; Pachler vd., 2018). İnsanların belirli bir süre içinde görev değiştirme davranışıyla çoklu görev yapmaları fikrine dayanmaktadır (Karatepe vd., 2013).

Bu çalışmanın amacı, polikronisitenin etkilediği kavramlara ilişkin sıklıkları tespit etmek ve bu tespitlere göre kavrama yönelik çıkarımlarda bulunmak ve bu çıkarımlarla araştırmacılara yardımcı olmaktır. Bu çalışma ile polikronisitenin hangi kavramlarla ilişkilendirildiği ve bu ilişkilendirmenin sıklık düzeyinin ne olduğu sorularına yanıt aranmaktadır. Ulusal yazında, polikronisiteyle ilgili yapılan çalışmaların az olduğu gözlenmektedir. Polikronisiteye yönelik literatürde sistematik içerik analiz yönteminin uygulandığı herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Polikronisiteyi inceleyen alan yazını taramalarından birisi Capdeferro vd., tarafından 2014 yılında yapılmıştır. Robinson, (2016) ise polikronisite kavramıyla, çoklu medya kullanımı, çoklu görev kavramlarını ilişkilendirecek bir alan yazını taraması çalışması yapmıştır. Bu çalışma ise daha bütüncül bir alan yazını taramasını içermektedir.

2. Literatür

Polikronisite kavramı ilk olarak 1959 yılında Hall tarafından kullanılmıştır (Bluedorn vd., 1999). Hall (1959), polikronik terimini zaman ve mekânın nispeten akışkan ve esnek olduğu kültürleri karakterize etmek için, monokronik terimini ise zaman ve mekânı yaklaşımlarında daha kısıtlı ve esnek olmayan kültürleri karakterize etmek için kullanmıştır (Haase vd., 2008). Kavram, ilk olarak kültürel değerlere yönelik olmakla beraber zamanla kişisel farklılıkları ele alan bir kavram olarak değerlendirilmiştir (Lindquist ve Kaufman-Scarborough, 2007). Polikronisite, aktiviteleri organize etme yollarını dikkate alarak, bireylerin aynı anda ne kadar çok şeyle ilgilenmeyi tercih ettiğine odaklanır (Luximon ve Goonetilleke, 2012). Aynı anda birden fazla aktivite gerçekleştirmeyi veya farklı görevler arasında geçiş yapmayı içerir (Agypt ve Rubin, 2012; Kaufman ve Scarborough, 2017). Polikronisitenin yapısı, bireylerin bir seferde bir görevi yerine getirmek yerine, çoklu görev yapmayı ve devam eden görevler arasında odak değiştirmeyi tercih ettikleri durumları tanımlar (Bluedorn vd., 1999; Poposki ve Oswald, 2010). Polikronisite kavramı, çoklu görev ortamlarında alışılmış bir tercih veya inanç faktörü ve bir bireyin nispeten istikrarlı bir özelliği olarak ele alınır (Bertolotti ve Matterelli, 2019).

Polikronisite ile çoklu görev (multi-tasking) kavramları birbirinden farklı anlamlara sahiptir. Polikronisite, kişisel tercihe atıfta bulunur, kişinin zamanını yönetme konusundaki bir tercihidir ve kişi bu tercihini değiştirmez (König ve Waller, 2010). Çoklu görev ise görev taleplerine, değişen çalışma koşullarına ve kişinin psiko-fizyolojik durumuna göre değişebilen bir davranıştır (Kirchberg vd., 2015). Polikronisite, kişinin zamanını yönetme konusundaki bir tercihidir ve bu tercihini değiştirmez. Polikronisite, bir bireyin çoklu görev yapmaya yatkınlığını ölçerken, çoklu görev davranışı, eşzamanlı görev performansının çıktısını yansıtır (Goel ve Schnusenber, 2019).

Polikronisite, giderek artan hızlı tempolu çalışma ortamıyla ilgili önemli bir çalışan özelliği olarak kabul edilmektedir (Arndt vd., 2006). Kuruluşlardan “daha azıyla daha fazlasını” yapmaları istendikçe, çalışanların iş bağlamlarında aynı anda birden fazla görevi yerine getirmeleri beklenmektedir (Kantrowitz vd., 2012). Polikronik bireyler, aynı anda birden fazla görevi başarıyla yerine getirebileceklerine inanırlar (Vizcaíno vd., 2021). Polikronik bireyler aynı anda birkaç aktiviteye katılmaktan hoşlanırlar ve çoklu görevlerden daha az rahatsız olurlar (Araslı vd., 2018). Bilişsel olarak çoklu görev ve görev değiştirmenin işlerini yapmanın en iyi yolu olduğuna inanırlar ve duygusal olarak yaptıkları işte tatmin elde ederek, başarılı olurlar. (Zhang vd., 2021). Polikronik çalışan, problem odaklıdır ve zorlu hizmet deneyimlerini verimli bir şekilde yerine getirme becerisine sahiptir (Karatepe vd., 2013). Bundan dolayı polikronik çalışanların son derece zorlu ve stresli işlerde başarılı olmaları

beklenmektedir (Jang ve George, 2012). Polikronik bireyler, planlanmamış ve planlanmış etkinlikleri eş zamanda yapmakta uzmandırlar (Mohammed ve Nadkarni, 2014). Polikronik bireyler, hatayı hızlı bir şekilde düzeltmelerine izin veren hedef yönelimine sahiptir (Daşkın, 2019). Polikronik bireyler, mümkün olduğu kadar çok görevi tamamlamak isteme eğilimindedir, ancak bunu yaparken bazen zamanın nasıl geçtiğini anlayamayabilirler (Conte vd., 2019). Bundan dolayı, farkındalık düzeyleri önemlidir. Farkındalık düzeyi yüksek olduğunda, kendi kendini düzenleme ve kontrol duygusunu sürdürme konusunda gelişmiş bir kapasiteye sahip olurlar (Dust, 2015).

Bireysel düzeyde polikronisite, bir dizi iş ve iş dışı etkinlikle ilişkilendirilmiştir (Li vd., 2011). Bunun sebebi, polikronik bireylerin doğası gereği, esnek olmaya, iş ve kişisel alanlarla bütünleşmeye daha açık olabilmeleri olarak değerlendirilmektedir (Conte vd.,2019). Polikronik bireylerin her gün oldukça katı bir “yapılacaklar” listesi olması muhtemel olmadığından, birden bire ortaya çıkan yeni faaliyetleri güne dahil etmeleri onlar açısından daha kolaydır (Capitano ve Greenhaus, 2018). Polikronisite, insanların zamanlarını daha etkin bir şekilde yönetmelerine izin vererek iş ve aile arasındaki genel çatışma seviyesini düşürmektedir (Mittal ve Bienstock, 2019).

Polikronisite, sadece çalışanlar düzeyinde kalmayıp yapılan araştırmalarda organizasyon ve ekip ya da takım ile ilişkilendirilerek incelenmektedir. Nitekim, Souitaris ve Maestro (2010) polikronisiteyi, bir firma ve çalışanlarının aynı anda birden fazla görevi yerine getirme tercihi geliştirdiği bir yönetim yapısı olarak tanımlamaktadır (Vizcaíno vd., 2021).

Polikronik iş ortamlarında, çalışanlar daha uzun bir zaman dilimini kapsayan karmaşık görevlere katılmayı tercih ederler (Korabik vd., 2017). Hizmet sektöründe, içsel motivasyonlu polikronik bireylerin istihdamı, hizmet sunumunda, iş-aile müdahalesinde, şikayetlerin ele alınmasında ve hizmet iyileştirme süreçlerinde önemli bir rol oynar (Daşkın ve Altınöz-Sürücü, 2019). Bu, çalışanların belirli bir zaman diliminde farklı faaliyetler arasında hareket ettiği görev değiştirmenin rutin olduğu durumları içerir (Capdeferro vd., 2014). Ekipler arasında geçiş yaparak, hızlı bir şekilde rol değiştirilmesi gereken işlerde, polikronik bireyler bu tür geçişler ve hızlı rol değişikliklerinde daha motive çalıştıklarından daha başarılı olabilmektedir (Finuf vd., 2022).

Polikronisite, çalışanlarda risk almayı ve çalışanların işlerini yaparken özgüven hissetmelerini sağlayarak çalışanların yaratıcı davranışlar geliştirmesine yardımcı olur (Waheed vd., 2021). Çalışanların yenilikçi bir şekilde düşünmelerini ilerletmek ve çalışma davranışlarını rutinden yenilikçiye dönüştürmek için önemlidir (Yousaf vd.,2019). Çalışanların aynı anda farklı eylemlerde bulunmalarını sağlar, bu nedenle polikronik çalışanlar faaliyetlerini gerçekleştirmek için yeni yollar aramaya ve bu yeni geliştirilen fikirleri görevlerini yerine getirirken uygulamaya çalışırlar (Caniëls ve Veld, 2019). Bütün bunların aksine polikronik bireyler, dikkatlerini bir görevden diğerine aktarmaları dolayısıyla yaratıcı fikirler geliştirmek için fırsat bulamayabilirler (Kayaalp, 2014).

3. Sistematik İçerik Analizi

Bu çalışmada, polikronisitenin etkilediği kavramların tespiti ve bunların yer alma yüzdelerini bulmak için nitel ve nicel yöntemleri içerisinde barındıran sistematik içerik analiz yöntemi kullanılmıştır. Sistematik içerik analizi ile çalışmalardaki bazı kelimelere odaklanılarak sıklıkların tespit edilmesi sağlanır ve genelde 4 aşamadan oluşur. Bu aşamalar sırasıyla, çalışmaların incelenmesi, çalışmaların elenmesi, verilerin toplanması ve sıklık analizidir (Mayring, 2015). Öncelikle konuya ilişkin çalışmalar belirlenir, bu çalışmalar incelenir, amaca uygun olmayanlar tespit edilir sonraki aşamada yer almaz. Daha sonra kelime öbeklerinin tespit edilmesi ve bu kelime öbeklerinin kategorilere ayrılması yer alır.

Şekil 1: İçerik Analizi Şablonu

3.1.Çalışmaların İncelenmesi Aşaması

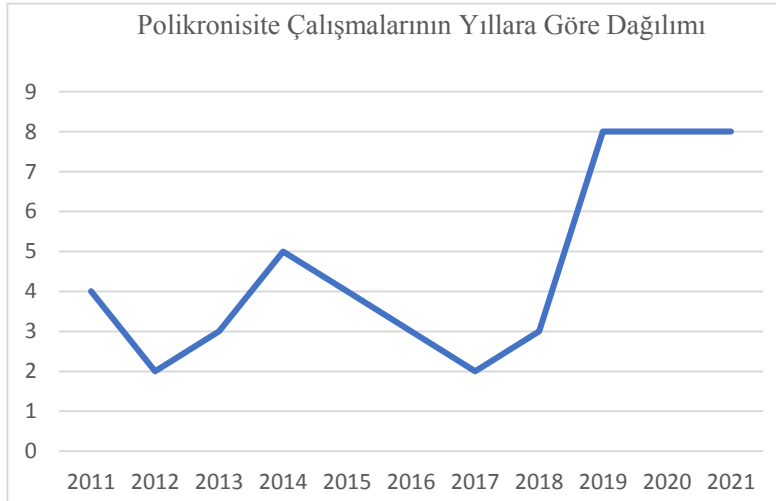
Bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle iş ortamlarında yaşanan değişimler de dikkate alınarak 2011 yılından günümüze kadar yer alan uluslararası makaleler çalışmada ele alınmaktadır. İncelemede yer alan makaleleri, Scopus ve Web of Science veritabanlarındaki makaleler oluşturmuştur. Bu iki veritabanının öncelikli olarak tercih edilmesinde bilimsellik kriterlerini karşılayan ve bütünselliği olan yayınları içermesi etken neden olmuştur. Veri kalitesini sağlamak için hakemli akademik dergilerde yayınlanan makalelere odaklanılmıştır. "Polychronicity", "Polychronic", "Polychronic Organisation" anahtar kelimeleri, alan yazını taramasında kullanılarak, iki çevrimiçi veritabanında da uygulanmış olup 129 makale (Scopus: 70; Web of Science: 59) tespit edilmiştir. Ayrıca Google Scholar kullanılarak yapılan aramalarda ise çalışmaya uygun niteliklerde ek makale bulunamamıştır.

3.2.Çalışmaların Elenmesi Aşaması

Çalışmaların elenmesi aşaması, alan yazınında yer alan ve çalışmaya katkısı bulunmayacak çalışmaların tespit edilmesi ve çalışmadan çıkarılmasını ifade etmektedir. Polikronisite kavramına ilişkin kapsamlı bilgi içermeyen çalışmalar, ileriki aşamalara dahil edilmemiştir. Bu aşamada makalelerin özetleri okunmuş polikronisite kavramının alt başlıklarda yer ediniş edinişmediği incelenmiş, makalenin ileriki aşamalarda yer alıp almaması hususunda değerlendirme yapılmıştır. Çalışmadaki ana metnin polikronisiteyi ifade etmediği durumlarda, çalışmanın içeriği daha dikkatli bir şekilde incelenmiştir. İçeriğinin yetersiz olduğu ve polikronisitenin bir kavrama etkisinin incelenmediği veya sadece literatür taramasından oluşan çalışmalar çıkarılmıştır. 129 makaleden 85 makale çalışmaya uygun görülmüş ancak bu makalelerden her iki veritabanında da yer alan makaleler olması sebebiyle 50 makale çalışma için uygun görülmüştür.

3.3.Çalışmadan Toplanan Veriler

Polikronisiteyle hangi kavramlar arasında ilişki kurulduğunu tespit etmek için belirlenen alan yazını titizlikle analiz edilerek, 3 özellik üzerinde durulmuştur: yayın yılı, yayın yeri ve polikronisitenin etkilediği kavramlar. Bu kavramların neler olduğu ve bunların sıklık oranlarının tespiti için çalışmalarda yer alan kavramlara sıklık analizi uygulanmıştır. 2018 yılından itibaren polikronisiteyle ilgili yapılan çalışmalarda artış yaşandığı tespit edilmiştir.

Grafik 1: Polikronisite Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

Tanımlanan makalelerin yüzde ellisinden fazlası 2019 yılından itibaren yayınlanmıştır, bu da "Polikronisite" kavramının yıllar içerisinde önemini giderek arttırdığını göstermektedir. Teknolojinin yaygın kullanımı ve Covid-19 dönemiyle oluşan sağlık gerekliliklerinin faaliyetlerin yürütülmesinde aksaklıklar meydana getirmesi, iş ortamında çok yönlülüğü gerektirmiş, çalışanların aynı anda birden fazla iş yapabilmesi gerekliliğini daha da fazla ortaya çıkarmıştır. Bu gereklilik, araştırmacılar tarafından

fark edilmiş, çalışma konularının polikronisiteye doğru yöneliminin artışa geçmesini sağlamıştır (Grafik 1).

Polikronisite ile ilgili çalışmaların 2011 yılından itibaren yıllara göre değerlendirildiği ve özellikle polikronisitenin etkisinin incelendiği kavramlar dikkate alınarak yapılan sistematik alan yazın incelemesini kapsayan veri tablosu aşağıda yer almaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Veri Tablosu

Kaynak	Yıl	Yazar / Yazarlar	Polikronisitenin Etkisinin İncelendiği Kavramlar
1	2011	Li, Gupta, Luo ve Warkentin	Algılanmış görev karmaşıklığı / Süreç Doymu
2	2011	Richardson ve Fich	Mesai sonrası iş bağlantısı
3	2011	Sanjram ve Khan	İş performansı (Prospektif bellek gerektiren görevler)
4	2012	Agypt ve Rubin	İş doymu
5	2012	Jang ve George	İş doymu / İşten ayrılma niyeti
6	2012	Kantrowitz, Grelle, Beaty ve Wolf	İş performansı
7	2013	Fournier, Weeks, Blocker ve Chonko	İş performansı / Rol belirsizliği / Rol çatışması
8	2013	Karatepe, Karadas, Azar ve Naderiadib	İşe bağlılık / İş performansı / Müşteri hizmetinde ekstra rol
9	2013	Sanderson, Bruk-Lee, Viswesvaran, Gutierrez ve Kantrowitz	İş performansı
10	2014	Arashlı, Daşkın ve Saydam	İş doymu
11	2014	Besharat, Ladik ve Carrillat	Geleceği düşünme
12	2014	Kayaalp	Yaratıcılık
13	2014	Mohammed ve Nadkarni	Takım Performansı
14	2014	Xu-Priour, Truong ve Klink	Sosyal Etkileşim
15	2015	Daşkın	Müşteri hizmetlerinde ekstra rol
16	2015	Kirchberg, Roe ve Van	Çoklu görev
17	2015	Kononova ve Chiang	Medyada çoklu görev
18	2015	Mattarelli, Bertolotti ve Incerti	Organizasyondaki bireysel çoklu görev davranışları
19	2016	Daşkın	Aşırı rol yükü / Hizmet hatasını telafi etme performansı / İş stresi

20	2016	Daşkın ve Altınöz Sürücü	Hizmet hatasını telafi etme performansı / İş-aile çatışması
21	2016	Liao	Çevresel ürün inovasyonu /Çevresel asama inovasyonu
22	2017	Korabik, Rhijn, Ayman, Lero ve Hammer	Aşırı rol yükü / Yaşam doyumu
23	2017	Saunders, Wiener, Klett ve Sprenger	Bilgi İletişim Teknolojileri ile ilişkili aşırı rol yükü
24	2018	Araslı, Namin ve Abubakar	İş performansı / Müşteri Kabalığı / Çalışan Kabalığı / Amir Kabalığı
25	2018	Capitano ve Greenhaus	Ev rolü sınırının geçirgenlik tercihi
26	2019	Bertolotti, Mattarelli ve Dukerich	Enstrümental merkezi ağ
27	2019	Conte, Aasen, Jacobson, O'Loughlin ve Toroslu	İş doyumu
28	2019	Daşkın	Hata gerginliği / Hizmette yenilikçi davranışlar
29	2019	De Bruin ve Barber	Elektronik çoklu görevde kabalık algıları / toplumsal algılar
30	2019	Goel ve Schnusenber	Bilgi sistemlerinde eşzamanlı çoklu görev
31	2019	Grobelna	İşe bağlılık / İş performansı
32	2019	Weintraub, Pattusamy ve Dust	Yaşam doyumu / İş-ev çatışması
33	2019	Yousaf, Majid ve Yasir	Yenilikçi iş davranışı / İşe gömülmüşlük,
34	2019	Zhu ve Smith	İş doyumu
35	2020	Anser, Yousaf, Sharif, Yijun, Majid ve Yasir	Çalışan yaratıcılığı / Çalışan esnekliği
36	2020	Asghar, Gull, Tayyab, Zhijie ve Tao	İşe bağlılık / İş performansı / Ayrılma niyeti
37	2020	Chen	Dinamik ortamda firma yeniliği / Geçmiş performansa dayanarak firma yeniliği
38	2020	Leunbach, Erikson ve Rapp-Ricciardi	Girişim takımlarının etkinliği
39	2020	Mullin, Agnihotri ve Hall	Satış-hizmet çok yönlülüğü
40	2020	Robinson ve Kalafatis	Çoklu medya kullanımı

41	2020	Siren, Parida, Frishammar ve Wincent	Firma Performansı
42	2020	Wu, Gao, Wang ve Yuan	İş performansı / Kişisel Refah
43	2021	Asghar, Tayyab, Gull, Zhije, Shi ve Tao	İşe bağlılık / İş performansı / Ayrılma niyeti
44	2021	Carmeli, Ling, Wei ve Xia	Yeni teknolojik girişim büyümesi
45	2021	Grobelna	Kişisel başarı / Yaratıcılık / İş performansı.
46	2021	Gull, Song, Shi, Asghar, Rafique ve Liu	İş-aile çatışması / Aile-iş çatışması / Yaşam doyumu
47	2021	Liu, Cho, Yang ve Xue	Müşteri odaklılık / İşe bağlılık / Çoklu Görev
48	2021	Waheed ,Jun, Yousaf , Radulescu ve Hussain	Çalışan yaratıcılığı / İşe bağlılık
49	2021	Yi, Ji ve Lyu	Yeni ürün geliştirmenin kalitesi
50	2021	Zhang,Roberts, Jang ve Durtschi	İş doyumu / Ayrılma niyeti / İşe bağlılık

3.4.Polikronisite Çalışmalarının Sıklık Analizi

Bu analiz yapılırken üç farklı hususa dikkat edilmektedir. Bunlar, kavramlardan birbirine benzer olan kavramları bulmak, tekrar eden kavramları bulmak ve bu kavramları benzerliklerine göre aynı kategori içerisinde sınıflandırmaktır (Mayring, 2015). Örneğin, “iş performansı” kavramı, birçok çalışmada polikronisitenin etkileyip etkilemediği araştırılan bir kavramdır. “İş-aile çatışması” ve “aile-iş çatışması” aynı kavramlardır. Bazı kavramlarda ise birbirlerine yakın olan kavramların yer almasına özen gösterilmiştir. Örneğin “rol belirsizliği” ile “algılanmış görev karmaşıklığı” birbirine yakın olarak değerlendirilebilecek kavramlardır. Dolayısıyla aynı grupta yer almaları gerekmektedir. Polikronisitenin etkisinin incelendiği 32 farklı kavram yapılan değerlendirmede tespit edilmiştir.

Tablo 2: Polikronisite Çalışmalarının Sıklık Analizi

Polikronisitenin Etkisinin İncelendiği Kavramlar	Sıklık Yüzdeleri
İş performansı	%12,79
Çoklu görev	%9,3
İşe bağlılık	%8,14
İş doyumu	%6,98
İş- aile veya aile-iş çatışması	%5,81
İnovasyon	%5,81
Ayrılma Niyeti	%4,65
Yaratıcılık	%4,65
Yaşam doyumu	%3,48

Aşırı rol yükü	%3,48
Hizmet hatasını telafi etme performansı	%2,32
Müşteri hizmetlerinde ekstra rol	%2,32
Girişim	%2,32
İş stresi	%1,16
Sosyal Etkileşim	%1,16
Kişisel Başarı	%1,16
Çoklu medya kullanımı	%1,16
Çalışan esnekliği	%1,16
Süreç doyumu	%1,16
İşe gömülmüşlük	%1,16
Rol çatışması	%1,16

4. Bulgular ve Tartışma

Polikronisitenin etkisinin incelendiği çalışmalardan en fazla payı, iş performansı almaktadır(%12,79). Polikronisite çalışmalarının iş performansı ile sık ilişkilendirilmesinin sebebi, çoklu görev yapmayı isteyen bireylerin, tek bir göreve odaklanmayı isteyen bireylere göre iş performansında belirgin bir farklılık oluşturup oluşturulmadığının incelenmesi olarak değerlendirilebilmektedir. Birden fazla faaliyeti yönetmeyi tercih eden ve farklı görevler arasında kolayca hareket eden çalışanlar, iş gereksinimlerine daha uygun olabilir, işlerini daha hızlı ve daha iyi yapabilmektedirler (Kantrowitz vd., 2012; Grobelna, 2019). Araştırmalara göre, polikronisitenin iş performansını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Kantrowitz vd., 2012; Fournier vd., 2013; Karatepe vd., 2013; Sanderson vd., 2013; Araslı vd., 2018; Grobelna,2019; Asghar,2020; Asghar, 2021).

Polikronisitenin etkisinin incelendiği çalışmalarda çoklu görev ikinci sırada en fazla payı (%9,3) almaktadır. Çalışmaların bazılarında polikronisitenin bilgi teknolojileriyle ilgili (Goel ve Schnusenber, 2019), medya araçları ile ilgili (Kononova ve Chiang, 2015), elektronik ile ilgili çoklu görev (Mattarelli vd., 2015) ilişkisi incelenmiştir. Monokronik bireyler, bir görevi bitirmeden beklenmedik gelişen yeni göreve geçmekte sıkıntı yaşayabilirler (Kirchberg vd., 2015). Polikronik bireylerden çoklu görevleri gerçekleştirmeleri istendiğinde, çalışma durumu (çoklu görev) onların kişilik özelliklerine uygundur, bu durumda polikronik bireyler çoklu görev talebine daha olumlu tepki verecektir (Liu vd., 2021). Aynı anda birkaç görevi yerine getirmeyi tercih eden bireyler, medya etkinliklerini bir seferde tek bir şey yapmaktan hoşlananlardan daha sık birleştirirler. Çoklu görev yapabilme tercihinin çoklu göreve etkisinin olumlu olduğu tespit edilmiştir (Kirchberg vd., 2015; Kononova ve Chiang, 2015; Mattarelli vd., 2015; Goel ve Schnusenber, 2019; Mullins vd., 2020; Liu vd., 2021).

Polikronisite, işe bağlılık ile de ilişkilendirilmiştir (%8,14). Bunun sebebi, iş dünyasının çalışanlarından çok yönlü olmasını beklemesi ve polikronik kişilerin ise aynı anda çoklu görev yapmayı istemelerinin bir çeşit yakınlık oluşturması olarak değerlendirilebilir. İş dünyasının çalışanlarından talepleri ile çalışanların kişilik özellikleri ile örtüşmesi söz konusudur (Karatepe vd. 2013; Grobelna, 2019; Liu vd., 2021). Bu da polikronik bireylerin işe bağlılıklarını artırabileceklerine dair önermelerin oluşmasını sağlamıştır. Yapılan çalışmalarda, polikronisitenin işe bağlılığı olumlu etkilediği tespit edilmiştir (Karatepe vd. 2013; Grobelna, 2019; Asghar vd., 2020; Waheed vd., 2021; Zhang vd., 2021; Asghar vd.,2021).

Polikronisite iş doyumu açısından da ilişkilendirilmiştir (%6,98). Her seferinde bir görevi tamamlamayı tercih eden bireyler, eğer işleri aile zamanını ve sorumluluklarını etkiliyorsa, işlerinde aşırı iş yükü ve ek stres yaratabileceğinden işlerinden o kadar memnun olmayabilirler (Conte vd., 2019). Polikronisitenin iş

doyumunu olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. (Jang ve George, 2012; Zhu ve Smith, 2019; Zhang vd., 2021). Yapılan bazı çalışmalarda, polikronisitenin iş doyumunu ile arasında anlamlı düzeyde bir ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Araslı vd. 2014; Conte vd. 2019).

Polikronisite, iş-aile çatışması ile de ilişkilendirilmiştir (%5,81). Yapılan araştırmalarda, polikronik bireylerin iş ve aile içerisindeki rolleri aynı anda yürütebilecekleri dolayısıyla iş-aile çatışmasının az olacağına dayandırılarak hipotezler oluşturulmuştur. Her seferinde bir görevi tamamlamayı tercih eden bireyler, işlerinde aşırı iş yükü ve ek stres yaratabileceğinden işleri aile zamanını ve sorumluluklarını etkileyebilir (Conte vd., 2019). Çoklu göreve yatkınlığı olan polikronik bireyler, ev ile iş arasındaki sınırların ötesine geçebilir ve aynı zaman diliminde farklı görevleri yerine getirebilirler (Mittal ve Bienstock, 2019). Çıkan sonuçlara göre, polikronisitenin iş-aile çatışmasını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir (Daşkın ve Altınöz-Sürücü, 2016; Weintraub vd. 2019; Gull vd., 2021).

Polikronisite, inovasyon ile de ilişkilendirilmiş (%5,81) ve bu kategoride; çevresel ürün inovasyonu (Liao, 2016), çevresel aşama inovasyonu (Liao, 2016), dinamik ortamda firma inovasyonu (Chen, 2020), geçmiş performansa dayanarak firma inovasyonu (Chen, 2020), yeni ürün geliştirme kalitesinde keşif inovasyonu (Yi vd., 2021) yer almıştır. Polikronisitenin yeni ürün geliştirme kalitesinde keşif inovasyonunu olumsuz etkilediği (Yi vd., 2021), çevresel aşama inovasyonunu (Liao, 2016), dinamik ortamda firma inovasyonunu (Chen, 2020), düşük performansa sahip firmalarda firma inovasyonunu olumlu etkilediği gözlemlenmiştir.

Polikronisite, işten ayrılma niyeti ile ilişkilendirilerek, olumsuz etkilerinin olduğu değerlendirilmiştir (%4,65). Bunun sebebi, iş hayatının oluşturduğu karmaşıklığın etkisinin polikronik bireylerde oluşturduğu yükün, monokronik bireylere göre daha az olabileceğine yönelik kanı olabilir. Yükün az hissedilmesi ise polikronik bireylerin işten ayrılma niyetlerinin azalmasını sağlayabilir. Polikronik bireyler, birkaç görevle uğraşmayı, çeşitli etkinlikler arasında gidip gelmeyi, böylece iyi bir kişi-iş uyumu yaratmayı ve nihayetinde şirketlerinde kalmayı tercih edebilirler (Jang ve George, 2012). Yapılan araştırmalarda, polikronisitenin, işten ayrılma niyetini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir (Jang ve George, 2012; Asghar vd., 2021). Yapılan bazı çalışmalarda, polikronisitenin işten ayrılma niyeti ile anlamlı düzeyde bir ilişkisinin olmadığını tespit edilmiştir (Asghar vd., 2020; Zhang vd., 2021).

Polikronisite ile yaşam doyumunu arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda (%4,65), polikronik bireylerin hayatın ve yaşamın beklenmedik olaylarına, çoklu rollere karşı daha kabullenici bir yaklaşımda bulunabilecekleri ve bundan dolayı yaşamdan alabilecekleri tatminin daha yüksek olabileceği öne sürülmüştür. Polikronisite, insanların zamanlarını daha etkin bir şekilde yönetmelerine izin vererek ve böylece genel çatışma düzeyini düşürerek yaşamlarından daha memnun olmalarını sağlar (Mittal ve Bienstock, 2019). Yapılan çalışmalarda, polikronisitenin yaşam doyumunu olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Korabik vd. 2017; Weintraub vd., 2019; Gull vd.,2021).

Polikronisitenin yaratıcılığı da etkilediği öne sürülmüştür (%4,65). Aynı anda birden fazla faaliyeti başarıyla yürütebilmek için yaratıcılık önemlidir (Waheed vd., 2021). Polikronik bireyler aynı anda birden fazla faaliyeti gerçekleştirmenin yollarını bulmaya daha istekli olmaları sebebiyle yaratıcılıklarını geliştirme olasılıkları daha kuvvetli olabilir. Polikronik bireyler tek bir çalışmaya odaklanamamaları ve sürekli dikkatlerini aynı anda birden çok faaliyete ayırmaları sebebiyle yaratıcı fikir ve çözüm yolları bulmakta zorlanabilirler (Kayaalp, 2014). Polikronisitenin yaratıcılık ile ilişkisini inceleyen çalışmaların kimisinde olumlu etkilediği (Anser vd. 2020; Waheed vd. ,2021), kimisinde ise olumsuz etkilediği (Kayaalp, 2014) sonucuna ulaşılmıştır.

Polikronisitenin aşırı rol yükü ile olan ilişkisini inceleyen çalışmaların yer alma yüzdesi yüzde 3,48'tür. Saunder vd. (2017), yapmış oldukları çalışmada, polikronisitenin bilgi ve iletişimleriyle ilgili aşırı rol yükü ile olan ilişkisini incelemiştir. Polikronik bireylerin kendilerine verilen çoklu rolleri, doğası gereği daha istekli bir şekilde yaklaşmaları sebebiyle aşırı rol yükünü daha az hissedebilecekleri önerilmiştir. Polikronik bir yönelim, kişiyi aşırı rol yüküyle başa çıkmak için daha donanımlı olmaya yatkın hale

getirebilir. Polikronisitenin aşırı rol yükünü olumsuz etkilediği tespit edilmiştir (Daşkın, 2016; Saunders vd. 2017; Korabik vd. 2017).

Polikronisitenin hizmet hatasını telafi etme performansı ile olan ilişkisi de incelenmiştir (%2,32). Polikronik bireylerin beklenmedik anlara monokronik bireylerden daha hazırlıklı olabilmeleri sebebiyle hizmet esnasında yapılan hataları telafi etme performanslarının daha yüksek olabileceği önerilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda polikronisitenin hizmet hatasını telafi etme performansının olumlu olduğu gözlemlenmiştir (Daşkın, 2016; Daşkın ve Altınöz-Sürücü, 2016).

Polikronisitenin müşteri hizmetlerinde ekstra rol ile olan ilişkisi incelenmiştir (%2,32). Polikronik bireylerin yapısı gereği, müşteri hizmetlerinde daha fazla ekstra rol alabileceği öne sürülmüş ve test edilmiştir (Daşkın, 2015). Yapılan araştırmalar sonucunda, polikronisitenin müşteri hizmetlerinde ekstra rolü olumlu etkilediği gözlemlenmiştir (Karatepe vd., 2013; Daşkın, 2015).

Polikronisitenin, girişim ile olan ilişkisi incelenmiştir (%2,32). Kimi çalışmalarda, polikronisitenin girişim takımlarının etkililiğine olan etkisi (Leunbach vd., 2020), kimi çalışmalarda ise girişim büyümesine olan etkisi (Carmeli vd., 2021) incelenmiştir. Aynı anda farklı görevler üzerinde çalışmayı tercih eden ve bu görevlerde çalışma eğiliminde olan üyelerden oluşan girişim takımı, görünüşte alakasız bir projeden diğerine bilgi aktarabilir ve uygulayabilir. Polikronisitenin girişim takımlarının etkililiğine doğrudan bir etkisinin olmadığı (Leunbach vd., 2020), girişim büyümesine ise olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Carmeli vd., 2021).

Polikronisitenin, iş stresi ile olan ilişkisi incelenmiştir (%1,16). Polikronik bireylerin birden fazla iş ile uğraşabilmeyi tercih etmelerinin, daha az stres oluşturabileceği olumsuz olarak öne sürülmüş ve test edilmiştir. Yapılan araştırmada, polikronisitenin iş stresini olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir (Daşkın, 2016).

Polikronisitenin, sosyal etkileşimle olan ilişkisi incelenmiştir (%1,16). Polikronik tüketicilerin, aynı anda televizyon haberlerini izlemek, ağda gezinmek, yeni ürün bilgilerini kontrol etmek, arkadaşlarla iletişim kurmak vb. satın alma davranışında bulunabileceği önerilmiş ve test edilmiştir. Araştırma sonucunda, polikronisitenin sosyal etkileşimi kısmen olumlu etkilediği gözlemlenmiştir (Xu-Priour vd., 2014).

Polikronisitenin, kişisel başarıdaki etkisi incelenmiştir (%1,16). Kişilik ve iş özellikleri arasında uyum sağlayan kişilerin daha mutlu ve huzurlu olabilecekleri bundan dolayı işlerine daha fazla efor sarf edebilecekleri, bundan dolayı da daha fazla başarıya ulaşabilecekleri ifade edilmiştir. Polikronik bireylerin iş hayatına daha uyumlu olabilecekleri öne sürülmüş dolayısıyla daha fazla başarıya ulaşabilecekleri test edilmiştir. Araştırmalar sonucunda, polikronisitenin kişisel başarıyı olumlu etkilediği tespit edilmiştir (Grobela, 2021).

Polikronisitenin, çoklu medya kullanımına olan etkisi incelenmiştir (%1,16). Polikronisitenin doğası gereği aynı anda çok iş yapma isteğinin bulunması, aynı anda birçok medya aracı kullanabileceğine dair bir varsayım oluşturmuş ve buna dair hipotezler oluşturulmuştur. Çalışmalarda polikronisitenin çoklu medya kullanımını olumlu etkilediği tespit edilmiştir (Robinson ve Kalafatis, 2020).

Polikronisitenin, çalışan esnekliği ile olan ilişkisi incelenmiştir (%1,16). Polikronik bireyler, karakterleri gereği zamanlarını farklı programlara ayarlayabilmeye yönelik olmaları sebebiyle çalışan esnekliklerinin daha fazla olabileceği öne sürülmüş ve test edilmiştir. Polikronisitenin, çalışan esnekliğini olumlu etkilediği tespit edilmiştir (Anser vd., 2020).

Polikronisite, süreç doyumu ile ilişkilendirilmiştir (%1,16). Polikronisitenin görevler arasında daha fazla geçiş yapabilmesinin daha kolay olabilmesi sebebiyle polikronik bireylerin iş sürecinden daha fazla doyum alabilecekleri önerilmiş ve test edilmiştir. Araştırma sonucunda, polikronisitenin süreç doyumunu olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Li vd., 2011).

Polikronisitenin, işe gömülmürlük ile olan ilişkisi incelenmiştir (%1,16). Polikronisitenin, aynı anda farklı faaliyetler yapmalarını sağlayan bir iş ortamında bulunmaları, kendi tercihleriyle iş ortamının taleplerinin örtüşmesi sebebiyle işlerine yoğunlaşmalarını sağlar. Bunun sonucunda polikronisitenin işe gömülmürlüğü olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Yousaf vd., 2019).

Polikronisitenin, rol çatışmasıyla olan ilişkisi incelenmiştir (%1,16). Polikronik bireyler, bir sonraki göreve geçmeden önce bir görevi tamamlamayı tercih eden monokronik bireyden, beklenmedik olaylara daha iyi yanıt verebilir ve aynı zamanda mevcut anda çözülmesi gereken sorunlarla daha kolay başa çıkabilir. Bu nedenle, polikronik bireyler, rol çatışmasını yansıtan durumlarla baş etmede daha başarılı olabilirler. Araştırma sonucunda, polikronisitenin rol çatışmasını olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Fournier vd., 2013).

5. Sonuç

Polikronisite, kişilerin aynı anda birden fazla iş yapmayı tercih etmesi anlamına gelen bir kavramdır (Bluedorn vd., 1999). Endüstri temelli organizasyon yapılarından bilgi temelli organizasyonlara geçiş sürecinde işler ve iş yapış şekilleri daha karmaşık hale gelmekte, bireyler iş yerlerinde her zamankinden daha fazla sorumlulukla karşı karşıya kalmaktadır (Conte vd., 2019). Zamanla karmaşık hale gelen iş ortamlarında çalışanların sahip olması gereken yetkinlikler de değişmekte özellikle çoklu görevleri yerine getirebilen bireylere ihtiyaç duyulmaktadır. Polikronisite kavramının işletmeler açısından giderek artan önemini tespit edebilmek amacıyla gerçekleştirilen sistematik alan yazın incelemesinde polikronisitenin etkisinin incelendiği 32 farklı kavram tespit edilmiştir. Bu kavramlar arasında en fazla çalışmanın iş performansı ile polikronisite etkisini incelemeye yönelik olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma sonucunda, özellikle performans ile ilişkili kavramların polikronisite çalışmalarında sıklıkla yer aldığı tespit edilmiştir. Polikronik bireylerin aynı anda birden fazla iş yapmayı tercih ederek, çoklu görevleri yerine getirebilme özelliklerine sahip olması işletmelerin yönetim süreçlerinde verimliliklerine olumlu yönde etkisi olabilmektedir. İşletmelerin özelliklerine göre işin niteliğine uygun çalışan profillerini belirlerken, seçme – yerleştirme ve performans yönetimi süreçlerinde polikronisite kavramını dikkate alarak değerlendirme yapmaları, yetkinlik tanımlamalarını bilgi çağının gereksinimlerine uygun olarak güncellemeleri önem taşımaktadır.

Araştırma literatür açısından değerlendirildiğinde bazı kısıtlılıklara sahiptir. Polikronisite kavramına ilişkin incelemelerin yapıldığı çalışmalar, İngilizce kaynaklarla sınırlıdır. Bu çalışmada polikronisite kavramına ilişkin yapılan incelemelerin güncelliğine yönelik olarak 2011 yılından günümüze kadar olan çalışmalar değerlendirme kapsamına alınmıştır. Polikronisiteye ilişkin çalışmaların iş performansında yoğunluk göstermesi sebebiyle gelecekte yapılacak araştırmaların işletmelerin verimlilik süreçlerine etkisini incelemeye yönelik olması önerilmektedir.

Finansman/ Grant Support

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%20)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%30), Author-3 (%20)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%30)

Data Collection: Author-1 (%40), Author-2 (%30), Author-3 (%30)

Veri Analizi: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%30), Yazar-3 (%30)

Data Analysis: A Author-1 (%40), Author-2 (%30), Author-3 (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%25), Yazar-2 (%25), Yazar-3 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%25), Author-2 (%25), Author-3 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Agypt, B. ve Rubin, B. A. (2012), Time in the new economy: The Impact of the Interaction of Individual and Structural Temporalities on Job Satisfaction. *Journal of Management Studies*, 49(2), s.403-428.
- Anser, M. K., Yousaf, Z., Sharif, M., Yijun, W., Majid, A. ve Yasir, M. (2020), Investigating Employee Creativity Through Employee Polychronicity and Employee Resilience: A Glimpse of Nurses Working in the Health-Care Sector. *European Journal of Innovation Management*, 25(1), s.39-54
- Araslı, H., Daşkın, M. ve Saydam, S. (2014), Polychronicity and Intrinsic Motivation as Dispositional Determinants on Hotel Frontline Employees' Job Satisfaction: Do Control Variables Make A Difference?. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, s.1395-1405.
- Araslı, H., Namin, B. H. ve Abubakar, A. M. (2018), Workplace Incivility as a Moderator of the Relationships Between Polychronicity and Job Outcomes. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(3), s.1245–1272.
- Arndt, A., Arnold, T.J., Landry, T.D., 2006. The Effects of Polychromic-Orientation upon Retail Employee Satisfaction and Turnover. *Journal of Retailing*, 82, s. 319–330.
- Asghar, M., Gull, N., Tayyab, M., Zhijie, S. ve Tao, X. (2020), Polychronicity at Work: Work Engagement as a Mediator of the Relationships Between Job Outcomes. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, s.470-478.
- Asghar, M., Tayyab, M., Gull, N., Zhijie, S., Shi, R. ve Tao, X. (2021), Polychronicity, Work Engagement, and Turnover Intention: The Moderating Role of Perceived Organizational Support in the Hotel Industry. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 49, s.129-139.
- Bertolotti, F., Mattarelli, E. ve Dukerich, J. (2019), The Relationship Between Polychronicity and Social Networks: A Mixed-methods Study of Research and Development Professionals. *Human Relations*, 72(10), s.1595-1622.
- Besharat, A., Ladik, D. M. ve Carrillat, F. A. (2014), Are Maximizers Blind to the Future? When Today's Best Does not Make for A Better Tomorrow. *Marketing Letters*, 25(1), s.77-91.
- Bluedorn, A. C., Kalliath, T. J., Strube, M. J., & Martin, G. D. (1999). Polychronicity and the Inventory of Polychronic Values (IPV): The Development of an Instrument to Measure a Fundamental Dimension of Organizational Culture. *Journal of Managerial Psychology*.
- Bluedorn, A. C. (2007). Polychronicity, Individuals, and Organizations. In *Workplace Temporalities*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Caniëls, M.C. ve Veld, M. (2019), "Employee Ambidexterity, High Performance Work Systems and Innovative Work Behaviour: How Much Balance Do We Need?", *The International Journal of Human Resource Management*, 30(4), s.565-585.
- Capdeferro, N., Romero, M. ve Barberà, E. (2014), Polychronicity: Review of the Literature and A New Configuration for the Study of This Hidden Dimension of Online Learning. *Distance Education*, 35(3), s.294-310.
- Capitano, J. ve Greenhaus, J. H. (2018), When Work Enters the Home: Antecedents of Role Boundary Permeability Behavior. *Journal of Vocational Behavior*, 109, s.87-100.
- Carmeli, A., Ling, Y., Wei, L. Q. ve Xia, J. (2021), Polychronicity in New Technological Venture Teams: The Influence of Founder-CEOs' Tertius Iungens Orientation and the Implications for Venture Growth. *IEEE Transactions on Engineering Management*.
- Chen, J. (2020), A Juggling Act: CEO Polychronicity and Firm Innovation. *The Leadership Quarterly*, 101380.

- Conte, J. M., Aasen, B., Jacobson, C., O'Loughlin, C. ve Toroslu, L. (2019), Investigating Relationships Among Polychronicity, Work-family Conflict, Job Satisfaction, and Work Engagement. *Journal of Managerial Psychology*. 34 (7), s.459-473
- Daşkın, M. (2015), Antecedents of Extra-role Customer Service Behaviour: Polychronicity as a Moderator. *Anatolia*, 26(4), s.521-534.
- Daşkın, M. (2016), Linking Polychronicity to Hotel Frontline Employees' Job Outcomes: Do Control Variables Make a Difference. *EuroMed Journal of Business*. 11 (2), s.162-180
- Daşkın, M. ve Surucu, O. A. (2016), The Role of Polychronicity and Intrinsic Motivation as Personality Traits on Frontline Employees' Job Outcomes: An Empirical Study from Malaysia. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*. 8(2), s.177-196
- Daşkın, M. (2019), Testing a Structural Equation Model of Polychronicity: Moderating Role of Organization Mission Fulfilment. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 31(7), s.2788-2807
- De Bruin, R. ve Barber, L. K. (2019), Social Judgments of Electronic Multitasking in the Workplace: The role of Contextual and Individual Factors. *Computers in Human Behavior*, 94, s.110-121.
- Dust, S. B. (2015), Mindfulness, Flow, and Mind Wandering: The Role of Trait-based Mindfulness in State-task Alignment. *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice*, 8(4), s.609-614.
- Finuf, K. D., Sachdev, A. R., ve Grossman, R. (2022). Multiple Team Memberships and Employee Well-Being: Exploring Polychronicity and Support as Moderators. *Occupational Health Science*, s.1-23.
- Fournier, C., Weeks, W. A., Blocker, C. P. ve Chonko, L. B. (2013), Polychronicity and Scheduling's Role in Reducing Role Stress and Enhancing Sales Performance. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 33(2), s.197-209.
- Goel, L. ve Schnusenberg, O. (2019), Why Some People Multitask Better Than Others: Predicting Learning. *Information Systems Management*, 36(1), s.15-23.
- Grobelna, A. (2019), Effects of Individual and Job Characteristics on Hotel Contact Employees' Work Engagement and Their Performance Outcomes: A Case Study from Poland. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. Vol. 31(1), s.349-369
- Grobelna, A. (2021), Hotel Employees' Individual Characteristics and Their Service Outcomes: The Critical Role of Polychronicity. *European Research Studies Journal*, 24(2), s.28-49.
- Gull, N., Song, Z., Shi, R., Asghar, M., Rafique, M. A. ve Liu, Y. (2021), Paternalistic Leadership, Polychronicity, and Life Satisfaction of Nurses: The Role of Work-Family Conflict and Family-Work Conflict in Public Sector Hospitals. *Frontiers in Psychology*, 12.
- Haase, R. F., Ferreira, J. A., Santos, E. J. R., Aguyao, G. M., & Fallon, M. M. (2008). Scaling the Information Load of Occupations: Preliminary Findings of the Fit Between Individual Capacities and Environmental Demands. *Journal of Career Assessment*, 16, s. 156-176
- Jang, J. ve George, R. T. (2012), Understanding the Influence of Polychronicity on Job Satisfaction and Turnover Intention: A Study of Non-Supervisory Hotel Employees. *International Journal of Hospitality Management*, 31, s.588-595.
- Ilgen, D. R. ve Pulakos, E. D. (1999), Employee Performance in Today's Organizations. (Eds: D. R. Ilgen ve E. D. Pulakos), *The Changing Nature of Performance*, s.1-20. San Francisco: Jossey-Bass.
- Kantrowitz, T. M., Grelle, D. M., Beaty, J. C. ve Wolf, M. B. (2012), Time is Money: Polychronicity as a Predictor of Performance Across Job Levels. *Human Performance*, 25(2), s.114-137.

- Karatepe, O.M., Karadas, G., Azar, A.K. ve Naderiadib, N. (2013), "Does Work Engagement Mediate the Effect of Polychronicity on Performance Outcomes? A Study in the Hospitality Industry in Northern Cyprus", *Journal of Human Resources in Hospitality and Tourism*, 12(1), s.52-70.
- Kaufman-Scarborough, C. (2017), Monochronic and Polychronic Time. *The International Encyclopedia of Intercultural Communication*, s.1-5.
- Kayaalp, A. (2014), The Octopus Approach in Time Management: Polychronicity and Creativity. *Military Psychology*, 26(2), s.67-76.
- Kirchberg, D. M., Roe, R. A. ve Van Eerde, W. (2015), Polychronicity and Multitasking: A Diary Study at Work. *Human Performance*, 28(2), s.112-136.
- Kononova, A. ve Chiang, Y. H. (2015), Why Do We Multitask with Media? Predictors of Media Multitasking Among Internet Users in the United States and Taiwan. *Computers in Human Behavior*, 50, s.31-41.
- Korabik, K., Rhijn, T. V., Ayman, R., Lero, D. S. ve Hammer, L. B. (2017), Gender, Polychronicity, and the Work-family Interface: is a Preference for Multitasking Beneficial? *Community, Work & Family*, 20(3), s.307-326.
- König, C. J. ve Waller, M. J. (2010), Time for Reflection: A Critical Examination of Polychronicity. *Human Performance*, 23, s.173-190.
- Leunbach, D., Erikson, T. ve Rapp-Ricciardi, M. (2020), Muddling Through Akerlofian and Knightian Uncertainty: The Role of Sociobehavioral Integration, Positive Affective Tone, and Polychronicity. *Journal of International Entrepreneurship*, 18(2), s.145-164.
- Li, H., Gupta, A., Luo, X. ve Warkentin, M. (2011), Exploring the Impact of Instant Messaging on Subjective Task Complexity and User Satisfaction. *European Journal of Information Systems*, 20(2), s.139-155.
- Liao, Z. (2016), Temporal Cognition, Environmental Innovation, and the Competitive Advantage of Enterprises. *Journal of Cleaner Production*, 135, s.1045-1053.
- Lindquist, J. D. ve Kaufman-Scarborough, C. (2007), The Polychronic-Monochronic Tendency Model: PMTS Scale Development and Validation. *Time & Society*, 16(2), s.252-285.
- Liu, J., Cho, S., Yang, S. ve Xue, C. (2021), How and When Does Multitasking Affect Customer Orientation of Hotel Employees?. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 47, s.335-342.
- Luximon, Y. ve Goonetilleke, R.S., 2012, Time Use Behavior in Single and Time-sharing Tasks. *International Journal of Human-Computer Studies*, 70(5), s.332-345.
- Mattarelli, E., Bertolotti, F. ve Incerti, V. (2015), The Interplay Between Organizational Polychronicity, Multitasking Behaviors and Organizational Identification: A Mixed-methods Study in Knowledge Intensive Organizations. *International Journal of Human-Computer Studies*, 79, s.6-19.
- Mayring, P. (2015), Qualitative Content Analysis: Theoretical Background and Procedures. In *Approaches to Qualitative Research in Mathematics Education*, s.365-380. Dordrecht: Springer
- Mittal, R. ve Bienstock, J. E. (2019), Transformational Leadership and Polychronicity as Antecedents of Work-home Boundaries. *Management Research Review*, 42(4), s.460-468.
- Mohammed, S. ve Nadkarni, S. (2014), Are We All on the Same Temporal Page? The Moderating Effects of Temporal Team Cognition on the Polychronicity Diversity-team Performance Relationship. *Journal of Applied Psychology*, 99(3), 404.

-
- Mullins, R., Agnihotri, R. ve Hall, Z. (2020), The Ambidextrous Sales Force: Aligning Salesperson Polychronicity and Selling Contexts for Sales-service Behaviors and Customer Value. *Journal of Service Research*, 23(1), s.33-52.
- Pachler, D., Kuonath, A., Specht, J., Kennecke, S., Agthe, M. ve Frey, D. (2018), Workflow Interruptions and Employee WorkOutcomes: The Moderating Role of Polychronicity. *Journal of Occupational Health Psychology*, 23(3), s.417.
- Pollard, M. A., ve Courage, M. L. (2017). Working Memory Capacity Predicts Effective Multitasking. *Computers in Human Behavior*, 76, 450-462.
- Poposki, E. M. ve Oswald, F. L. (2010), The Multitasking Preference Inventory: Toward an Improved Measure of Individual Differences in Polychronicity. *Human Performance*, 23(3), s.247–264.
- Richardson, K. ve Benbunan-Fich, R. (2011), Examining the Antecedents of Work Connectivity Behavior During Non-work Time. *Information and Organization*, 21(3), s.142-160.
- Robinson, H. (2016). Multiple Media Use, Polychronicity and Multitasking: A Review of Literature and Proposed Research Directions. *The Marketing Review*, 16(2), 129-147.
- Robinson, H. R. ve Kalafatis, S. P. (2020), Why Do People Choose To Multitask with Media?: The Dimensions of Polychronicity as Drivers Of Multiple Media Use—A User Typology. *Journal of Advertising Research*, 60(3), s.251-270.
- Sanderson, K. R., Bruk-Lee, V., Viswesvaran, C., Gutierrez, S. ve Kantrowitz, T. (2013,. Multitasking: Do Preference and Ability Interact to Predict Performance at Work?. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 86(4), s.556-563.
- Sanjram, P. K. ve Khan, A. (2011), Attention, Polychronicity, and Expertise in Prospective Memory Performance: Programmers' Vulnerability to Habit Intrusion Error in Multitasking. *International Journal of Human-Computer Studies*, 69(6), s.428-439.
- Saunders, C., Wiener, M., Klett, S. ve Sprenger, S. (2017), The Impact of Mental Representations on ICT-related Overload in the Use of Mobile Phones. *Journal of Management Information Systems*, 34(3), s.803-825.
- Sirén, C., Parida, V., Frishammar, J. ve Wincent, J. (2020), Time and Time-based Organizing of Innovation: Influence of Temporality on Entrepreneurial Firms' Performance. *Journal of Business Research*, 112, s.23-32.
- Xu-Priour, D. L., Truong, Y. ve Klink, R. R. (2014), The Effects of Collectivism and Polychronic Time Orientation on Online Social Interaction and Shopping Behavior: A Comparative Study Between China and France. *Technological Forecasting and Social Change*, 88, s.265-275.
- Waheed, J., Jun, W., Yousaf, Z., Radulescu, M. ve Hussain, H. (2021), Towards Employee Creativity in the Healthcare Sector: Investigating the Role of Polychronicity, Job Engagement, and Functional Flexibility. *Healthcare, Multidisciplinary Digital Publishing Institute*. 9 (7), s.837.
- Weintraub, J., Pattusamy, M. ve Dust, S. B. (2019), Mindful Multitasking: Disentangling the Effect of Polychronicity on Work–Home Conflict and Life Satisfaction. *The Journal of Social Psychology*, 159(4), s.497-502.
- Wu, T. J., Gao, J. Y., Wang, L. Y. ve Yuan, K. S. (2020), Exploring Links Between Polychronicity and Job Performance From the Person–Environment Fit Perspective—The Mediating Role of Well-being. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(10), 3711.
- Vizcaíno, F. V. Martin, S. L., Cardenas, J. J. ve Cardenas, M. (2021), Employees' Attitudes Toward Corporate Social Responsibility Programs: The Influence of Corporate Frugality and Polychronicity Organizational Capabilities. *Journal of Business Research*, 124, s.538-546.
-

- Yousaf, Z., Majid, A. ve Yasir, M. (2019), Is Polychronicity a Panacea for Innovative Work Behavior Among Nursing Staff? Job Embeddedness and Moderating Role of Decentralization. *European Journal of Innovation Management*, 24(1), s.173-189
- Zhang, W., Roberts, K. R., Jang, J. ve Durtschi, J. (2021), Why Do People Leave? a Study Of Nonsupervisory Restaurant Employees' Polychronic Time Use Preference and Turnover Intention. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 22(1), s.45-63.

Türkiye’de Bütçe Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisinin Değerlendirilmesi

Evaluation of the Effect of Budget Policies on Income Distribution in Turkey

Haydar Lütfü EJDER¹, Murat ZORKUN²

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 18.08.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bütçe politikaları, bütçenin, gelir ve gider dengesini gösteren bir belge olmasına ek olarak devletin gelir yapısı, yapmış olduğu harcama kompozisyonu ve borçlanmayla ilgili politikaları bağlamında, makroekonomik istikrarın sağlanması/sürdürülmesi bakımından da oldukça önemlidir. Devletler söz konusu istikrarı bütçe dengesiyle sağlayabildikleri gibi, bütçe açıklarıyla/fazlalılarıyla da sağlayabilmektedirler. Devletin temel görevlerinden biri de sosyal gelişmeyi sağlamaktır. Bunun yolu ise toplumda gelirin adil dağılımından geçmektedir. Bunu yapabilmek için, vergiler ile eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamaları gibi bütçe politikası araçlarını kullanırlar. Bu çalışmanın amacı, devletlerin uygulamış oldukları bütçe politikalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin Türkiye özelinde değerlendirilmesidir. Belirlenen amaçtan hareketle, öncelikle bütçe politikaları ve gelir dağılımı ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında vergiler, eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının gelir dağılımı ile ilişkilerinden bahsedilmiştir. Son olarak ise Türkiye’de gelir dağılımları, uygulanan bütçe politikaları bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bütçe, Bütçe Politikaları, Gelir Dağılımı.

&

Abstract: Budget policies, in addition to being a document showing the income and expenditure balance of the budget, are also very important in terms of ensuring/maintaining macroeconomic stability in the context of the government's income structure, expenditure composition and borrowing-related policies. States can provide the said stability with budget balance, as well as with budget deficits/surpluses. One of the main duties of the state is to ensure social development. The way to do this is through the fair distribution of income in the society. To do this, they use budgetary policy tools such as taxes and spending on education, health and social protection. The aim of this study is to evaluate the effect of the budget policies implemented by the states on the income distribution in Turkey. Starting from the determined purpose, first of all, general information about budget policies and income distribution is given. Afterwards, the relations between taxes, education, health and social protection expenditures and income distribution are mentioned. Finally, income distributions in Turkey were evaluated in the context of applied budget policies.

Keywords: Budget, Budget Policy, Income Distribution.

Atıf/Cite as: Ejder, H. L., Zorkun, M. (2022). Türkiye’de Bütçe Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisinin Değerlendirilmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1085–1107. doi: 10.11616/asbi.1144320

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Haydar Lütfü Ejder, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, haydar.ejder@hbv.edu.tr.

² Arş. Gör., Murat Zorkun, Kastamonu Üniversitesi, mzorkun@kastamonu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Bir ülkede belirli bir dönemde uygulanan vergi, harcama ve borçlanma araçları vasıtasıyla bütçenin makroekonomik politikalara yön verilmesini, makroekonomik dengelerin sağlanmasını bir başka deyişle bütçenin çağdaş işlevlerini yerine getirmesini ifade eden bütçe politikaları, bir ülkenin temel iktisat politikasını oluşturan en önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütçe politikaları, bütçenin, gelir ve gider dengesini gösteren bir belge olmasına ek olarak devletlerin yapmış oldukları harcama kompozisyonu, gelir yapısı (vergiler özelinde) ve borçlanmayla ilgili olarak ürettiği politikalar bağlamında, makroekonomik istikrarın sağlanması/sürdürülmesi bakımından da oldukça önemlidir. Devletler söz konusu istikrarı bütçe denkleğiyle sağlayabildikleri gibi, bütçe açık ve/veya fazlalarıyla da sağlayabilmektedirler.

Devletlerin makroekonomik istikrarı sağlayabilmek adına uyguladıkları bütçe politikalarının sonuçlarını yalnızca "mali" olarak görmemek gerekmektedir. Aynı zamanda politikaların siyasal, ekonomik ve sosyal sonuçlarının olacağını/olabileceğini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Devletin zaten bütçe politikaları uygularken kendi amaçları/ görevleri doğrultusunda hareket etmesi beklenmektedir. Nitekim devletin temel amaçlarından/görevlerinden biri de sosyal gelişmeyi sağlamaktır. Bunun yolu ise toplumda gelirin adil dağılımından geçmektedir.

Devletlerin gelirin adil dağılımını sağlayabilmek için ellerinde vergiler ve harcamalar gibi bütçe politikası araçları vardır. Nitekim toplumda gelir ve servet düzeyini artıran oranlı bir şekilde vergilendirerek dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payını artırmak, gelir düzeyi önemsenmeksizin toplumda herkesin eşit bir şekilde ödediği harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergilerin ise payını azaltmak, gelir dağılımı adaleti için elzemdir. Bir diğer politika araçları ise eğitim, sağlık ve sosyal koruma gibi kamu harcamalarıdır. Devletler söz konusu araçlarla düşük gelirli grupların, toplumda dezavantajlı olarak görülen yoksul kesimin gerek doğrudan gelir destekleriyle gerekse de dolaylı olarak harcama programları ile refahının artırılmasını sağlayabilmektedirler.

Bu çalışmanın amacı, devletlerin uygulamış oldukları bütçe politikalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin Türkiye özelinde değerlendirilmesidir. Belirlenen amaçtan hareketle, öncelikle bütçe politikaları ve gelir dağılımı ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra bütçe politikası araçlarından olan vergiler, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve sosyal koruma harcamalarının gelir dağılımı ile ilişkilerinden bahsedilmiştir. Son olarak ise Türkiye’de gelir dağılımları uygulanan bütçe politikaları bağlamında incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

2. Bütçe Politikaları

Bu bölümde bütçe politikalarının tanımı yapılarak amaçlarına ve araçlarına değinilecek daha sonra bütçe politikalarına yaklaşımlardan bahsedilecek ve son olarak bütçe politikalarının genel etkilerine yer verilecektir.

2.1. Bütçe Kavramı ve Bütçe Politikaları

Bütçe, belirli dönem(ler)e ait gelir ve giderlerini gösteren bir belge olarak nitelendirilebilir. Bunun anlamı, devletin gelir elde etmesi ve gider yapabilmesi için bütçeye ihtiyacı olduğudur. Bütçenin mali-iktisadi işlevini ifade eden bu durum (Ejder, 2012: 53) bütçenin en eski işlevidir.

Her ekonomik ve hukuki kurum gibi bütçenin de yerine getirmesinin beklendiği birden çok işlevi vardır. Saptanmış olan politikaların bütçe vasıtasıyla işlevselleştirilmesine ve bu konuda bütçenin üstlendiği ödevleri yerine getirme olgusuna "bütçenin işlevleri" denilmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere bütçenin mali işlevine ek olarak hukuki, siyasi ve denetim gibi klasik işlevleri vardır. Ayrıyeten konjonktürel, yönetim aracı olma, planlama aracı olma, kaynak tahsisi ve adil gelir dağılımı gibi çağdaş işlevleri de bulunmaktadır (Edizdoğan ve Çetinkaya, 2021: 12-22).

Bütçe politikaları; vergi, harcama ve borçlanma vasıtasıyla bütçenin makroekonomik politikalara yön verilmesini, makroekonomik dengelerin sağlanmasını bir başka deyişle bütçenin çağdaş işlevlerini yerine getirmesini ifade eder. Burada parantez açılması gereken durum, makroekonomik dengelerin sağlanması

noktasındadır. Nitekim makroekonomik denklik, bütçe dengliğiyle eşdeğer değildir. Devlet, bütçe politikaları araçları bağlamında bütçe açığı ve fazlası vermek suretiyle de ekonomik ve sosyal yapıya müdahalede bulunabilir. Ancak bu durumda ileride de bahsedileceği üzere çatışma çıkması kaçınılmazdır. Örnek verilecek olursa devletin adil gelir dağılımı yaratabilme çabası ekonomik büyüme ve kalkınma amacıyla çelişebilir. Bu durumda belirlenecek bütçe politikası, devletin hangi hedefe ulaşmak istediğinin ve bu hedef için nelerden fedakârlık gösterebileceğinin tespiti açısından oldukça önemlidir (Ejder, 2012: 55).

2.2. Bütçe Politikalarının Amacı

Bütçe politikalarının amacı, elbette ülkelerin gelişmişlik seviyelerine, benimsedikleri sisteme ve toplumun sosyo-ekonomik yapısına göre farklılık gösterebilecektir. Ayrıca ülkelerin coğrafi konumunun ve kültürel gelişmişlik düzeylerinin de belirleyici faktörler olduklarını belirtmek gerekmektedir. Ancak tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda genel itibariyle politika amaçlarını; ekonomik istikrarın sağlanması, ekonomik kalkınma ve büyümenin gerçekleştirilmesi, adil gelir dağılımının yapılabilmesi olarak üç başlık altında toplulaştırılabilir (Ulusoy, 2017: 23-34).

Ekonomik İstikrarın Sağlanması: Fiyat istikrarı ile tam istihdamın aynı anda gerçekleşmesi olarak nitelendirilen ekonomik istikrar, her ülke için önem taşımakla birlikte gelişmiş ülkeler için ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim gelişmiş ülkelerin tam istihdama ulaşmasının akabinde harcamaların fiyatlar genel düzeyini yükseltmesi, bu öneme matuftur. Gelişmekte olan ve/veya az gelişmiş ülkelerde ise tam istihdam sorununun öncelikli sorun olması, optimal üretim kapasitesine ulaşmak için devletleri yönlendirmektedir.

Ekonomik Kalkınma ve Büyümenin Gerçekleştirilmesi: Bu amaç, 1950’li yıllardan sonra gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkeler için büyük bir öneme sahiptir. Nitekim gelişmiş ülkeler için dengeli büyümenin sağlanması ve sürdürülmesi, gelişmekte olan ülkeler için de kalkınmanın sağlanması ve sürdürülmesi şeklinde cereyan etmiştir. Yani bir taraf için ekonomik büyüme ön planda iken diğer bir taraf için ekonomik kalkınma öncelikli plandadır.

Adil Gelir Dağılımının Yapılabilmesi: Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yapısal bozuklukların bir sonucu olarak görülen servet eşitsizliklerinin ortaya çıkardığı sosyal adaletsizlikleri giderme, devletlerin politikalarının önemli bir amacını oluşturmaktadır. Gelir dağılımı açısından temel sorun, gelirin (servetin) mutlak anlamda eşit dağılımı değil, tüketim refahının en üst düzeyde gerçekleştirilmesidir. Günümüz sosyal refah devleti anlayışının bir getirisi olan bu anlayışın, devletin harcama yaparken ve gelir elde ederken ekonomik kalkınma ve sosyal politika amaçlarına uygun hareket etmesini gerektirdiğinin de altı çizilmelidir.

Sosyal refah devletinin yukarıda sıralanan amaçlara ek olarak; yoksullukla mücadele amacı ve fırsat eşitliğinin sağlanması amacı da vardır. Tüm bunlar, bireylerin hayat standartlarının ve kalitesinin artırılmasını hedefleyen, toplumsal olarak refahı yükseltmeyi amaçlayan politik amaçlardır.

2.3. Bütçe Politikalarının Araçları

Bütçe politikalarının araçları olarak; en temelde kamu harcamaları ile kamu gelirleri (vergiler) söylenebilir. Ancak bu araçlar bağlamında bütçe açığı ve bütçe fazlasını da politika aracı olarak belirtmek mümkündür (Ejder, 2012: 56).

Bütçe politikaları araçları istenilen hedeflere ulaşma noktasında çoğu kez farklı etki gösterebilmektedirler. Bu sebeple belirlenen amacın gerçekleştirilmesinde kullanılacak araçların olası etkilerinin analizi elzemdir.

Kamu Harcamaları: Devletin ekonomideki payının büyüklüğüne paralel olarak kamu harcamalarının makroekonomik etkisinin ve öneminin artması beklenen bir durumdur. Kamu harcamalarını temelde; reel ve transfer olmak üzere iki kategoriye ayırmak mümkündür. Reel harcamalar; doğrudan mal ve hizmet alımına dayanan ve milli gelirden artışa sebep olan harcamalar iken transfer harcamaları tam

tersidir. Yani doğrudan mal ve hizmet alımının olmadığı ve milli gelir üzerinde etkisinin olmadığı harcamalardır. Ancak sosyal etkisinin yadsınamaz büyüklükte olduğu da ifade edilmelidir.

Kamu Gelirleri (Vergiler): Yeni bir vergi ihdas edilmesi ve/veya mevcut vergiler üzerinde değişiklik yapılması gibi vergi politikaları sosyal refah devleti anlayışı gereği sosyal refahın tesisi için oldukça önemlidir. Nitekim vergiler vasıtasıyla gelir ve servetin yeniden dağıtımı mümkün olabilmektedir. Ancak bu durumun hedeflenen düzeyde gerçekleşebilmesi için diğer politika araçlarıyla desteklenmesi gereği de unutulmamalıdır.

Sıralanan politika araçlarına ek olarak bütçe açığı ve fazlasının da bir araç olarak kullanılması, iktisadi ekollerin üzerinde uzlaşmaya varılmasını engelleyecek kadar önemlidir. Nitekim konjonktürün durumuna göre kamu harcamalarının artırılarak vergilerin azaltılması veya tam tersi politikanın uygulanması suretiyle bütçede açık veya fazlalar yaratılması, makroekonomik dengeleri etkileyecek politika araçlarındandır.

2.4. Bütçe Politikalarına Yaklaşımlar

Bütçe uygulamasının tarihinin oldukça eskilere dayanmasına karşın bütçe politikaları uygulaması nispeten yenidir. Bunun sebebi olarak; 1929 Dünya Ekonomik Buhranından sonra ekonomide Klasik ekolün yerine Keynesyen ekolün ağırlık kazanması gösterilebilir. Bu iki görüşü klasik ve çağdaş yaklaşım olarak sınıflandıracak olursak;

Klasik Yaklaşım: Klasiklere göre ekonomi her zaman tam istihdam düzeyinde dengededir. Dolayısıyla genişletici yönde uygulanan bütçe politikaları, ekonomide enflasyonist etkilerin oluşmasına sebebiyet verecektir. Ayrıca "zorunlu bir fena" olarak nitelendirdikleri devletin, kaynakları israf edeceğini belirtmişler ve devlete ayrılacak kaynakların en düşük seviyede tutulması gerektiğini savunmuşlardır. Kamu harcamalarının, vazgeçilmez nitelikteki kamu hizmetlerini karşılayacak düzeyde tutulması gerektiğini belirten Klasiklere göre harcamaların artışı, dolaysız vergilerin de artışını beraberinde getirecek ve ekonomi olumsuz yönde etkilenecektir. Devlet bütçesinin denkliliği ve "ne kadar küçük olsa o kadar iyi" (Ulusoy, 2017: 49) görüşü de bütçe politikalarının yönünün tayini bakımından önemlidir.

Keynesyen Yaklaşım: Keynes, Klasik ekolün aksine ekonominin her zaman tam istihdam düzeyinde dengede olmayacağını, tam istihdamın düzeyine bazen tesadüfi olarak gelineceğini belirtmiştir. Dolayısıyla genişletici bütçe politikası uygulanmasının gerekliliğini ifade etmiştir. Nitekim kamu harcamaları vasıtasıyla istihdamın yükseleceğini savunmuştur. Keynes, likidite tuzağı (spekülasyon güdüsüyle para talebinin sonsuzluğu) ve sermayenin marjinal etkinliğinin faiz oranlarından daha hızlı azalması sebebiyle, para politikasının ekonomide genişletici etki yaratmayacağını, tek etkin politika aracının maliye politikası olduğunu belirtmiştir (Ulusoy, 2017: 52-53). Ek olarak Keynes'e göre çarpan etkisinden dolayı da milli gelir etkilenmektedir. Başka bir söylemle, kamu harcaması ve vergilerin de milli gelir üzerinde çoğaltan etkisi vardır. Ayrıca, denk bütçe çarpanı teorisine göre de ekonomi dışı kapalı ve vergi otonom iken kamu harcamalarındaki artış miktarınca vergi gelirleri de artırılırsa bu durum ekonomide genişletici etki yaratacaktır (Ejder, 2012: 56).

Bütçe politikaları hakkında farklı birçok ekolün görüşleri vardır. Ancak 1929 krizinin bir milat olarak kabul edilmesi ve öncesinin klasik, sonrasının çağdaş olarak ayrılması konumuzun daha iyi anlaşılması adına önemlidir. Nitekim bütçenin makroekonomik istikrarın sağlayıcısı konumuna yükselmesi, Keynesyen düşüncenin hâkimiyeti ile mümkün olmuştur. Klasiklerin bütçenin mümkün olduğunca küçük ve denk olmasını istemesi, buna karşın Keynes'in bütçeye çok fazla anlam ve görev yüklemesiyle bir müdahale/düzenleme aracı olarak görmesi bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

2.5. Bütçe Politikalarının Genel Etkileri

Bütçe politikalarının, ekonominin tamamı üzerinde iktisadi etkiler yaratabilmesi dolayısıyla kısa ve uzun vadeli olarak istikrar sağlama amacı olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Bütçe politikalarının; kaynak dağılımına, talep ve fiyat düzeyine, üretim üzerine ve gelir dağılımı üzerine etkileri bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında etkiler içerisinde en önemli olanı gelir dağılımı üzerinde

oluşturduğu etkidir. Dolayısıyla diğerlerine genel itibariyle değinilecek ve gelir dağılımı üzerine oluşturduğu etki ilerleyen bölümlerde etraflıca açıklanacaktır.

Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri: Bütçe politikalarının kaynak dağılımı üzerine etkileri; kamu harcamaları, vergiler, transfer harcamaları gibi yollarla gerçekleşir. Söz konusu etkiler kamu harcamaları yoluyla özel sektörden kamudan kaynak aktarımı şeklinde olabilirken, transfer harcamalarında tam tersi bir durum söz konusudur. Vergiler ise ekonomide bir takım değişimleri beraberinde getirecektir. Vergilerin kaynak dağılımına etkileri dolaylı ve dolaysız olmasına göre değişebilecektir. Transfer harcamaları ise kamudan özel kesime karşılıksız kaynak aktarımı demektir.

Talep ve Fiyatlar Düzeyine Etkileri: Kamunun özele harcamalar yoluyla kaynak aktarımı kişilerin satın alma güçlerini ve davranışlarını olumlu yönde etkilerken, vergiler yoluyla kaynak çekmesi, kişilerin satın alma güçlerini ve davranışlarını olumsuz yönde etkileyecektir. Tabi burada harcamaların reel veya transfer, vergilerin ise dolaylı ve dolaysız olmasına göre etkinin değişiklik gösterebileceği unutulmamalıdır.

Üretim Üzerine Etkileri: Bütçe politikalarının üretim üzerindeki etkisine ilişkin anahtar kelime “tasarruf” miktarıdır. Nitekim bütçe politikalarının kişilerin tasarruf miktarında (kamu veya transfer harcamaları yoluyla pozitif, vergiler yoluyla negatif) oluşturacağı değişiklikler, etki derecesinin belirlenmesinde kilit rol oynamaktadır. Tasarruflar ise yatırımı, işgücü faktör verimliliğini etkilemek suretiyle üretimi etkileyecektir.

Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri: Bütçe politikalarının gelir dağılımı üzerinde oluşturduğu etkiler oldukça önemlidir. Bu etkileri vergiler, reel kamu harcamaları ve transfer harcamaları olarak üç kategoride değerlendirmek gerekmektedir. Vergiler kişilerin kullanılabilir gelirlerinde azalmaya yol açar. Bu durum tüketim ve tasarruf miktarını etkilerken, aynı zamanda vergi ödeyenlerin aleyhine bir duruma sebebiyet verecektir. Reel kamu harcamaları ile özellikle transfer harcamalarının kişilerin kullanılabilir gelirlerini doğrudan artırma potansiyelin olması sebebiyle tüketim ve tasarrufu olumlu yönde etkilemesi kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca bu harcamalardan yararlanan kişi ya da grupların lehine bir dağılım gerçekleştireceği de belirtilmelidir. İlerleyen bölümlerde bu duruma daha detaylı bir şekilde değinilecektir.

3. Gelir Dağılımı

Sosyal refah devleti anlayışının bir gereği olarak ortaya çıkan ve yalnızca iktisadi etkiler barındırmayıp sosyal etkilerinin de yerine göre daha ön planda tutulduğu gelir dağılımı kavramı ülkeler için politika başarısı göstergesi niteliğindedir. Devletlerin piyasada oluşan gelir dağılımını tekrar düzenleyici politikalar uygulaması görevi ülkemizde anayasal olarak garanti altına alınmıştır. Nitekim 1961 Anayasası’nda ilk kez hüküm altına alınan bu kavram 1982 Anayasası’nın da 73. Maddesinde “*Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır.*” şeklinde belirtilmesi, bunun ispatıdır.

Devletler bütçe politikalarıyla gelir dağılımı üzerinde düzeltici-iyileştirici etkilerde bulunabilirler. Bu çalışmanın konusu da söz konusu politikaların oluşturduğu etkilerin ölçümü ve analizidir. Ancak etkilere geçmeden önce bu başlık altında gelir dağılımı ile ilgili olarak; tanımı, önemi, amaçları, araçları, türleri, ölçüm ilke ve yöntemleri ve gelir dağılımına etki eden faktörlerden bahsedilecektir.

3.1. Gelir Dağılımının Tanımı ve Önemi

Gelir dağılımından önce gelir ve milli gelir kavramının açıklığa kavuşturulmasında yarar vardır. En basit haliyle gelir, “Bir ülkenin sınırları içinde bir yılda gerçekleşen nihai mal üretimi karşılığında üretim faktörlerine yapılan ödemeler” olarak tanımlanabilir (Ünsal, 2011: 57). Milli gelir ise; “Bir ekonomide şahısların ekonomik faaliyetleri sonucunda, belli bir dönem içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin tamamı” şeklinde ifade edilebilir. Tüm bu tanımlardan yola çıkarak gelir dağılımını; belirli bir dönem sonunda elde edilmiş olan milli gelirin, o gelirin edilmesinde katkısı bulunan toplumdaki iktisadi

aktörler ve bireyler arasındaki bölüşümü (DPT, 2001: 3; Ersezer, 2006: 256) olarak tanımlamak mümkündür.

Gelir dağılımı kavramını yalnızca iktisadi öneme matuf olarak görmek son derece yanlıştır. Nitekim bu kavram, özellikle toplumsal refahı içinde barındıran, sosyal etkileri daha baskın olan bir kavramdır. Sosyal refahın sağlanması ve sürdürülmesi, gelişmiş bir toplum inşa edilmesi için gelir dağılımının adil bir şekilde tesis edilmesi elzemdir (Cural, 2009: 74). Ayrıca belirtilmesi gerekir ki; gelirin adil dağılımından maksat, dağılıma muhatap olacaklar arasında mutlak eşit bir şekilde dağılması değil, sosyal refahı maksimize edecek bir biçimde dağılımıdır. Gelir dağılımında adalet sağlanamadıkça kitlelerin çoğunluğu düşük gelir seviyesine indirgeneceğinden, toplam tüketim kısılacaktır. Fakat gelir dağılımında adalet sağlandıkça, tüketmeye daha fazla eğilimli olan düşük gelirli bireyler, sahip oldukları ek gelirlerle tüketim yapmaya yöneleceklerinden toplam tüketim ve buna bağlı olarak vergi kapasitesi artacaktır (Öztürk, 2012: 420-424). Dolayısıyla bütçe politikaları bu noktada oldukça önemlidir ve politika yapıcılar politika belirlerken bunları dikkate almalıdırlar.

3.2. Gelir Dağılımının Amaçları ve İlkeleri

Gelir dağılımının amacı, sosyal eşitliğin yüksek olduğu bir toplum inşa etmektir. Bu amaç, sosyal refah devleti anlayışı doğrultusunda hareket eden her ülkede bir temel kural niteliğindedir ve her ülke için aynıdır. Öyle ki milli gelirin asgari ihtiyaçları olan her bireye eşit bir şekilde dağıtımı, sosyal refah devleti anlayışının bir gereğidir (Demir, 2021: 33-34). Amaca ek olarak gelir dağılımının bir de; eşitlik, ihtiyaç, çalışma, gelir farklılıklarının üst seviyede sınırlandırma, asgari yaşam seviyesinde asgari gelir hakkı ve herkese eşit muamele ilkesi gibi ilkeleri vardır. Söz konusu ilkeler Tablo 1’de ifade edilmiştir.

Tablo 1: Gelir Dağılımının İlkeleri

İlkeler	Açıklama
Eşitlik İlkesi	Mutlak eşitlikten ziyade gelirin eşit ve adaletli bir şekilde dağıtımıdır.
İhtiyaç İlkesi	Milli gelirin, bireylerin ihtiyaçlarına göre bölüştürülmesi olarak ifade edilebilir.
Çalışma İlkesi	Burada milli gelirin, bireylerin verimliliğine göre bölüştürülmesi düşüncesi vardır. Bir başka ifadeyle gelir dağıtım ölçütü “verimlilik” kavramıdır.
Gelir Farklılıklarının Üst Seviyede Sınırlanması İlkesi	Gelir farklılıkları arasındaki makasın azaltılması, dağıtım politikasının amaçları arasındadır. Gelir ve servetin artan oranlı vergiye tabi olması, bu düşüncenin ürünüdür.
Asgari Yaşam Seviyesinde Asgari Gelir Hakkı İlkesi	Eşitlik ilkesiyle benzerlikler taşıyan ve bireylere asgari hayat şartlarının garanti edilmesini savunan bu ilke, hemen her ülkede gelir dağıtım politikasının başat amacıdır.
Herkese Eşit Muamele İlkesi	Milli gelirin dağıtımında kimsenin ırk, cinsiyet, din gibi sınıfsal ayrımlara maruz kalmamasını ifade eder.

Kaynak: Aksu, 1993: 24-46; Demir, 2021: 34-36.

Gelir dağılımının amacı kadar ilkeleri de oldukça önemlidir. Tablo 1’de tanımlaması yapılan gelir dağılımında uygulanan/uygulanacak ilkeler, politikanın başarısı ve sosyal refah devleti anlayışının karşılık bulması için elzemdir. Özellikle; eşitlik, herkese eşit muamele, asgari gelir hakkı gibi ilkeler gelir dağılımında iyi bir uygulayıcı konumunda olmak isteyen her ülkenin katmerli titizlikle üzerinde durmalarını gerektirmektedir. Elbette ihtiyaç, çalışma ve gelir farklılıklarının üst seviyede sınırlandırılması gibi ilkeler de oldukça önemlidir. Nitekim gelir ve servet üzerinden alınan artan oranlı vergiler ilkelerin amacına matuftur. Ek olarak bireylerin ihtiyaçlarına göre ve “verimlilik” kriterine göre gelirin dağılımının yapılması da adaletin tesisi bakımından önem arz etmektedir.

3.3. Gelir Dağılımının Araçları

Gelir dağılımı politikası araçları, gelirin doğması ile kullanımı esnasında görülmektedir. Genel itibarıyla; ücret, fiyat, servet, maliye politikaları ve eğitim politikaları olarak sıralanan gelir dağılımı politikası araçlarını elbette keskin bir şekilde birbirlerinden ayırmak güçtür (Aksu, 1993: 47). Ayrıca hemen belirtilmelidir ki söz konusu araçlar, ülkeler arasında farklılık gösterebilmekte, sosyo-ekonomik koşullara göre dizayn edilmektedirler (Güller, 2021: 37). Tablo 2’de söz konusu politika araçlarına ve beraberinde araçlarla ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

Tablo 2: Gelir Dağılımı Politikası Araçları

Politika Araçları	Açıklama
Ücret	Daha çok gelişmekte olan ülkelerdeki emeğin sömürsünü engellemek ve hayatını yalnızca ücretle idame ettirmek zorunda kalanlara adil bir ücret sağlanmasına yönelik bir araçtır.
Fiyat	Gerek temel gıda malzemelerine yönelik olarak düşük gelirli kişileri korumak gerekse de fiyat istikrarını sağlamak amaçlı kullanılan önemli bir araçtır.
Servet	Gelir dağılımında servetin adil dağılımı, arzulanan bir durumdur. Bunun için gerekli politikalar üretilmektedir. Nitekim servet ilk etapta adil dağılmamaktadır.
Maliye Politikası	Devletin vergiler ve kamu harcamalarını kullanmak suretiyle ikincil gelir dağılımını düzenlemesi, birincil gelir dağılımında ise tamamlayıcı önlemler alması, gelir dağılımı açısından önemli bir politikadır.
Eğitim Politikası	Toplumda fırsat eşitliğinin sağlanması yoluyla herkese kaliteli eğitim verilmesi, yoksul kesimin nitelikli işler bulabilmesine vesile olacaktır. Bu da sosyal sınıf geçişinin önünün açılması demektir.

Kaynak: Aksu, 1993: 47-54’den derlenerek oluşturulmuştur.

Gelir dağılımını adil hale getirecek politika araçları Tablo 2’de gösterilmiştir. Söz konusu politika araçlarının, doğrudan piyasada müdahale yerine, fırsat eşitliği sağlamaya yönelik olduğu da görülmektedir. Nitekim eğitim politikası bu amaca yönelik olanıdır. Ücret, fiyat, servet ve maliye politikalarının aksine eğitim politikasında, özellikle yoksul kesime yönelik verilecek eğitimle beşeri sermayenin artırılması, nitelikli işlere sahip olmalarının önünün açılması, sosyal sınıflar arasında geçişi de kolaylaştırmaktadır. Bu yönüyle eğitim politikasının dolaylı politika aracı olduğu şeklinde yorum yapmak yanlış olmayacaktır.

3.4. Gelir Dağılımının Türleri

Gelir dağılımının, milli gelirin toplumda gelirin elde edilmesine katkıda bulunan kişi ve/veya gruplara dağılımı olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu dağılım fonksiyonel, kişisel, bölgesel, sektörel olabileceği gibi, eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet ve hatta meslek gruplarına göre de olabilir (Güller, 2021: 45). Bu dağılımlardan Tablo 3’de bahsedilecektir.

Tablo 3: Gelir Dağılımının Türleri

Gelir Dağılım Türleri	Açıklama
Fonksiyonel (Faktörel)	Belirli dönemde emek, sermaye, doğal kaynak ve müteşebbis olan üretim faktörlerinin milli gelirden aldıkları paylardır.
Kişisel	Milli gelirin bireyler ve tüketici birimler (aileler) arasında dağılımını ifade eder.
Sektörel	Üretim sektörünün milli gelirden aldıkları paylardır. Söz konusu üretim sektörlerini; tarım, sanayi ve hizmet olarak sınıflandırabiliriz.
Bölgesel (Coğrafi)	Bölgesel gelişmişlik düzeyleri hakkında bilgi sahibi olunan bu dağılım, bölgelerin milli gelirden aldıkları payları göstermektedir.
Eğitim Düzeyi	Düşük gelir grubunun eğitime ayıracağı payın düşük olması, sonraki nesillerde de adil olmayan dağılıma sebebiyet verecektir. Bu gelir dağılımı çeşitli eğitim gruplarının milli gelirden aldıkları payı göstermektedir.
Yaş ve Cinsiyet	Bu gelir dağılım türünde sosyal durumlardan olan yaş gruplarının ve kadın, erkek gibi cinsiyet gruplarının milli gelirden aldıkları paylar belirlenmeye çalışılmaktadır. Gelirde karşılaştırmalar/iyileştirmeler için bu gereklidir.
Meslek Grupları	Gelir hangi meslek gruplarında dağılım göstermekte, yoğunlaşmaktadır? sorusunun cevabının arandığı gelir dağılım türü budur.

Kaynak: Güller, 2021: 45-48’den derlenerek oluşturulmuştur.

Gelir dağılım türleri, gelirin adil dağılımını sağlayabilmek için görülmesi gereken önemli veri topluluklarıdır. Nitekim politika yapımcılar, toplumda çeşitli birimler arasında oluşan dağılımı inceleyerek politika üretecek/uygulayacaklardır. Gelir dağılımının türlerinin gösterildiği Tablo 3’de fonksiyonel, kişisel, sektörel ve bölgesel dağılımlardan bahsedilmiştir. Ayrıyeten gelirin, eğitim grupları arasında, yaş ve cinsiyete göre ve meslek gruplarına göre dağılımına da değinilmiştir. Tüm bunlar konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından değerli gelir dağılım türleridir.

3.5. Gelir Dağılımı Ölçüm Yöntemleri

Gelir dağılımı eşitsizliklerinin tespitinde çok fazla sayıda ölçüm yöntemleri kullanılmaktadır. Bu farklı ölçütlerle yoluyla; Gelirin dağılımı nasıldır? Toplumda en yüksek gelire sahip bireylerle en düşük gelire sahip bireyler arasındaki farklılıklar, zamana bağlı olarak nasıl bir değişim göstermektedir? gibi sorular cevaplanmaya çalışılmaktadır (Demiryürek Ürper, 2018: 12).

Gelir dağılımı ölçümünde; “Değişim aralığı, aralık ölçüsü, göreceli ortalama sapma, standart sapma, varyans, logaritmik varyans, değişim katsayısı, GİNİ Katsayısı, yüzde payları analizi, Lorenz Eğrisi, Pareto α Katsayısı ve Dalton Atkinson eşitsizlik ölçüsü” şeklinde ölçütler kullanıldığı ifade edilebilir (DPT, 2001: 5). Bu ölçütlerin ortaya çıkışı, ölçüm yöntemi, ölçüm amacı vb. farklılık gösterebilmektedir. Ancak elbette ölçütler geliştirilebilir detaylandırılabilir durumdadır.

Genel çalışmalardan da derlendiği üzere yukarıda sıralanan gelir dağılımı ölçüt yöntemlerinin tamamına çalışma kapsamında yer verilmeyecek, Tablo 4 üzerinde, en sık kullanılan ölçüt yöntemlerinden bahsedilecektir. İlerleyen bölümlerde de Türkiye özelinde GİNİ Katsayısı ve yüzde paylar analizinin yıllar itibarıyla durum değerlendirmesi yapılacaktır.

Tablo 4: Gelir Dağılımı Ölçüt Yöntemleri

Ölçütler	Açıklama
Lorenz Eğrisi	Birikimli nüfus dilimiyle birikimli gelir paylarının eşleştirilerek gösterilmesi üzerine hazırlanan bir eğridir. Yüzdeler dilimleme yöntemine benzediğini de ifade etmek mümkündür.
GİNİ Katsayısı	Lorenz Eğrisinden türetilerek hesaplanan GİNİ Katsayısı; Lorenz Eğrisi ile mutlak eşitlik doğrusu arasında kalan alanın, mutlak eşitlik doğrusunun altında kalan toplam alanın oranına şeklinde hesaplanmaktadır. Sıfır (0) ile Bir (1) arasında değer alan katsayı, 0'a yaklaştıkça gelir dağılımının daha adaletli olduğunu, 1'e yaklaştıkça adaletten uzaklaştığını söylemek mümkündür.
Yüzde Paylar Analizi	Yüzde paylar analizi, toplam gelirden en düşük pay alan aynı yüzdelerdeki grubun karşılaştırılması ve grupların toplam gelirden elde ettikleri payların gelir eşitsizliği açısından değerlendirilmesi amacıyla yapılan bir analizdir.
Dalton Atkinson	Bu ölçütün, çeşitli gelir dağılımlarına ilişkin Lorenz Eğrileri kesiştiğinde veya eşitsizlik ölçütlerinin farklı sıralamalarda yer aldığı durumlarda bu gelir dağılımları arasında doğru sıralama yapılabilmesi amacıyla kullanıldığı söylenebilir.

Kaynak: Demirtaş, 2020: 42-47'den derlenerek oluşturulmuştur.

Gelir dağılımı eşitsizliğini ölçümlemede farklı yöntemler, teknikler ve analizler kullanılmaktadır. Her birinin önemi büyüktür ve her yöntem bir öncekini destekler/tamamlar niteliktedir. Nitekim Tablo 4'te görüldüğü üzere GİNİ katsayısı, Lorenz eğrisinin kullanılmasıyla hesaplanan bir yöntemdir. Benzer şekilde yüzde paylar analizi, dağılımların gruplar arasındaki durumunu karşılaştırmaya imkân vermektedir. Dalton Atkinson ölçütü ise gelir dağılımında sıralama yapılabilmesi ve refahın ölçümlenebilmesi için önemlidir.

3.6. Gelir Dağılımına Etki Eden Faktörler

Gelir dağılımına etki eden birçok faktör vardır. Bu faktörleri makroekonomik faktörler, sosyal faktörler ve yapısal faktörler olarak toplulaştırmak mümkündür. Elbette söz konusu faktörlerin de kendi alt faktörleri vardır. Örneğin makroekonomik faktörleri; ekonomik büyüme, işsizlik, kamusal harcama ve vergi ve enflasyon şeklinde; sosyal faktörleri; eğitim, sosyo-kültürel, demografik, cinsiyet ve yaş şeklinde sıralamak mümkündür. Yapısal faktörleri ise; ekonomik yapı ve ülkenin gelişmişlik düzeyi, kayıt dışı ekonomi ve beşerî sermaye olarak alt gruplara ayırabiliriz. Ancak bu çalışma kapsamında hepsine yer vermekten ziyade belli başlı olanları vermenin daha doğru olduğunu düşünüyoruz. Tablo 5 bu amaçla hazırlanmıştır.

Tablo 5: Gelir Dağılımına Etki Eden Faktörler

Faktörler	Açıklama
Makroekonomik Faktörler	
Ekonomik Büyüme	Büyüme en nihayetinde gelir dağılımında adaleti sağlayacaktır ancak büyüme aynı zamanda işsizliği azaltıp (yoksullar lehine), enflasyonu dizginleyebiliyor mu? Cevap evet ise anlamlıdır.
Kamusal Harcama	Harcamaların hangi yön ve ölçüde kullanılacağı önemlidir. Harcamalar kime (hangi gruba) ve kimin lehine yapılıyor?
Vergi	Vergiler dolaysız mı, dolaylı mı? Gelir dağılımında düzeltme yapıyor mu?
Sosyal Faktörler	
Sosyo-Kültürel	Çeşitli sosyo-kültürel yapıların-sosyal dayanışma oluşturması (örn. ibadet yerleri)- mevcudiyeti gelir dağılımını olumlu yönde etkilemektedir.
Demografik	Göç, nüfus artışı, kentleşme gibi olgular (cinsiyet, yaş gibi unsurlar da dâhil edilerek değerlendirilmeli) gelir dağılımını etkilemektedir.
Yapısal Faktörler	
Ekonomik Yapı ve Ülkenin Gelişmişlik Düzeyi	Gelir dağılımı sermaye ve toprak gibi kazanç elde edilen değerlerin dağılımı, kamu hizmetlerinin sağlanması ve dağılımı, politik karar alma mekanizması, vergi sistemi, servet dağılımı, devletin ekonomi içerisindeki yeri gibi yapısal durumlardan etkilenebilmektedir. Ayrıca ülkenin gelişmişlik seviyesi artınca (beşerî sermaye artışı, suç oranları azalması vs.) gelir daha adil dağılacaktır.
Kayıt dışı Ekonomi	Kayıt dışı ekonominin varlığının ve büyüklüğünün gelir dağılımındaki adaleti bozduğu muhakkaktır. Aynı zamanda gelir dağılımındaki bozukluklar da kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasını/büyümesini tetikleyebilir.

Kaynak: Altınışık ve Peker, 2008: 104-106; Güller, 2021: 62-69.

Gelir dağılımını etkileyen faktörler Tablo 5’te de görüldüğü üzere oldukça fazla sayıdadır. Bu faktörlerin her birinin oldukça önemli olduğu bilinmekle beraber, bazı faktörlerin diğerlerine nazaran daha ön planda olduğunu da ifade etmek mümkündür. Nitekim makroekonomik faktörler ile yapısal faktörler gelir dağılımını doğrudan etkilemektedir. Kamu harcamaları ve vergiler yoluyla ekonomiye müdahale, ekonomik yapının dizaynı ve ülkenin gelişmişlik düzeyi, gelir dağılımını doğrudan etkileyecektir. Elbette sosyal faktörlerin (bilhassa demografik faktörlerin) de gelir dağılımını etkileyeceği açıktır.

4. Bütçe Politikalarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

Devletlerin gelir dağılımı eşitsizlikleri ile mücadelesi geçmişten günümüze sürdürülegelen bir problem olmuştur ve bu problem aynı zamanda birçok çalışmaya da konu olmuştur (Atkinson vd., 2011; Burkhauser vd., 2012). Dolayısıyla devletler, birincil dağılım olarak nitelendirilen ve eşitsiz olduğu kabul edilen gelir dağılımına çeşitli bütçe politikaları ile müdahale ederek daha adil bir gelir dağılımı oluştururlar. Bu dağılımın literatürdeki adı ikincil gelir dağılımıdır.

Bu bölümde bütçe politikaları adı altında-maliye politikası araçları- olan vergiler (dolaysız ve dolaylı) ile eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri incelenecektir. Literatürde dolaysız vergilerin gelir dağılımında adaleti sağlama noktasında önemli rol oynadığı ancak dolaylı vergilerin tam tersi etkilerde bulunduğu, eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının da fırsat eşitliği yaratarak gelir dağılımını insan onuruna yaraşır bir şekilde yoksul kesimlerin lehine dizayn ettiği bulgusuna ulaşan çok fazla sayıda çalışma vardır. Bu çalışmada da Türkiye özelinde söz konusu araçların etkileri değerlendirilecektir.

4.1. Bütçe Politikalarının Gelir Dağılımı İle İlişkisi

Bu başlık altında bütçenin en önemli gelir kaynağını oluşturan vergilerin, harcama kısmında ise önemli sosyal devlet anlayışı perspektifinde önemi roller üstlenen eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının gelir dağılımı ile ilişkisinden bahsedilecektir.

4.1.1. Vergiler İle Gelir Dağılımı İlişkisi

Vergilerin çok yönlü ve önemli etkilere sahip olması, gelir ve servet eşitsizliklerini gidermede kullanılmasını gündeme getirmektedir. Nitekim bu fikir ilk kez Adolph Wagner tarafından 1800’lü yıllarda ortaya atılmıştır. Öyle ki Wagner, vergilemenin gelir dağılımındaki eşitsizliklerin

düzeltilmesinde kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun ise; toplumu oluşturan bireyler arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın herkesten ekonomik durumlarına göre vergi alınmasıyla olabileceğini belirtmiştir. Daha açık bir ifadeyle ekonomik gücü fazla olandan daha fazla, az olandan ise daha az vergi alınması gerektiğini savunmuştur (Şen ve Sağbaşı, 2020: 432-433).

Vergi politikası araçları, gelir dağılımı üzerinde farklı etki düzeylerine sahiptir. Nitekim “Kişisel gelir vergisi, Kurumlar Vergisi, Servet Vergisi ve Harcama Vergisi” gibi vergilerin gelir dağılımı üzerinde farklı etkilerinin olduğu bilinmektedir. Vergilerin dolaylı ve dolaysız şeklinde ayırma tabi tutulması ve değerlendirilmesi sıklıkla yapılan bir faaliyettir. Bunun sebebi olarak söz konusu vergilerin, gelir dağılımı üzerinde farklı etkilere sahip olması gösterilebilir. Vergiler “konu, yansıma, ödeme gücü ve belirlilik” kriterlerine göre dolaylı ve dolaysız olarak ayırma tabi tutulur. Eğer bir verginin, konusu harcamalar ise, yansıtılabiliyorsa, mükelleflerin kişisel ve ailevi durumlarının göz önüne alınması söz konusu değilse, mükellefin kim olduğu/olacağı evvelden tespitine imkân yoksa, bu verginin dolaylı vergi olduğu söylenebilir. Diğer taraftan sırlanan durumların tersi mevcut ise verginin dolaysız vergi olduğu ifade edilebilir (Noyan ve Avşarlıgil, 2017: 52).

Dolaylı vergilerin kapsayıcılık özelliğine sahip olması, gelir düzeyleri farklı olan bireylerin aynı oranda vergi ödemesine sebebiyet vermektedir. Ayrıca mükellefleri gelir düzeylerine göre ayırmaması başka bir ifadeyle mükelleflerin şahsi durumlarını dikkate almaması, gelir dağılımında adaleti bozucu bir özelliktir. Doğrudan vergilerin ise tam tersi özelliklere sahip olması (vergiyi bireyselleştirmesi) gelir dağılımında düzenleyici etki yaratmaktadır (Bilgiç, 2015). Nitekim doğrudan vergilerin de gelir dağılımının düzenlenmesi konusunda tercih edilmesinin önemli bir sebebi; artan oranlı gelir vergisi sistemini içinde barındırmasıdır. Artan oranlı bir gelir vergisi sistemi, gelir düzeyi yüksek olan bireylere, paralel bir şekilde yüksek vergi oranları uygulayarak daha fazla vergi ödemek mecburiyetinde bırakır. Böylelikle artan oranlı bir gelir vergisi, gelir düzeyinin adil kılınmasına vesile olur (Edizdoğan ve Çelikkaya, 2022: 80). Vergilerin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini inceleyen çok fazla sayıda çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmaların bazılarında Tablo 6’da yer verilmiştir.

Tablo 6: Vergiler ile Gelir Dağılımı İlişkisi Literatür Taraması

Yazar ve Yılı	Bulgular
Şen Önal (2006)	Dolaylı vergilerin düşük gelirli gruplar aleyhine gelir dağılımında eşitsizliklere neden olduğu bulgusuna ulaşmıştır.
Mutlu (2007)	Dolaylı vergiler, dolaysız vergilere göre gelir dağılımında eşitsizliklere sebebiyet vermektedir.
Sameti ve Rafie (2010)	Gelir üzerinden alınan vergiler arttığında GİNİ katsayısının azaldığını, harcamalar üzerinden alınan vergiler arttığında ise GİNİ katsayısının arttığını bulmuşlardır.
Serakibi (2012)	Gelir Vergisi’nin gelir dağılımındaki eşitsizliği azalttığını, Katma Değer Vergisi’nin ise alt gelir grupları aleyhine gelir dağılımı eşitsizliğini arttırdığını tespit etmiştir. Katma Değer Vergisi’nin dolaylı vergilerden olması, teoriyle paralel bir sonucun çıkmasını sağlamıştır.
Gale vd. (2015)	Gelir Vergisi’nin düşük gelirli lehine olacak şekilde gelir dağılımı eşitsizliğini azalttığı bulgusuna ulaşmışlardır.
Delibaş (2017)	Gelir ve Servet Vergisi ile GİNİ Katsayısı arasında negatif ilişki, Harcama vergileri ile GİNİ Katsayısı arasında pozitif ilişki tespit etmiştir. Kurumlar Vergisi ile GİNİ Katsayısı arasında ise anlamsız bir ilişki bulunmuştur.
Eser ve Genç (2020)	Hem servet hem de gelir vergisindeki artışların gelir dağılımı eşitsizliğini azalttığı yönünde bulguya ulaşmışlardır. Bununla birlikte, servet vergisinin gelir vergisine kıyasla gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmada daha etkin olduğunu belirlemişlerdir.

Kaynak: Demirtaş, 2020: 69-72’den derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 6 incelendiğinde çalışmaların tamamında, dolaysız vergilerin adil gelir dağılımına yardımcı olduğu dolaylı vergilerin ise gelir dağılımında eşitsizliğe sebebiyet verdiği, şeklinde bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Söz konusu bulgular beklendiği gibidir. Başka bir ifadeyle teorik düşünceyle uyumludur.

Türkiye özelinde dolaysız-dolaylı vergilerin gelir dağılımına etkisi incelenmek istendiğinde öncelikle dolaysız-dolaylı vergilerin miktarına ve toplam vergi gelirleri içindeki payına bakmak gerekmektedir. Tablo 7 bu gereklilikten hareketle hazırlanmıştır.

Tablo 7: Türkiye’de Dolaysız-Dolaylı Vergilerin Miktarı (TL) ve Oransal Payı (%)

Yıllar	Dolaysız Vergiler	(%)	Dolaylı Vergiler	(%)	Toplam	%
2002	20.060.525	34	39.571.343	66	59.631.868	100
2003	27.780.138	33	56.536.031	67	84.316.169	100
2004	31.147.157	31	69.891.747	69	101.038.904	100
2005	36.589.582	31	82.661.225	69	119.250.807	100
2006	43.257.869	31	94.222.423	69	137.480.292	100
2007	51.843.625	34	100.991.486	66	152.835.111	100
2008	59.023.094	35	109.085.866	65	168.108.960	100
2009	61.132.671	36	111.307.752	64	172.440.423	100
2010	66.565.720	32	143.994.668	68	210.560.388	100
2011	82.056.879	32	171.752.300	68	253.809.179	100
2012	92.520.061	33	186.260.787	67	279.780.848	100
2013	100.441.606	31	225.727.558	69	326.169.164	100
2014	114.421.721	33	238.092.736	67	352.514.457	100
2015	128.527.906	32	279.290.549	68	407.818.455	100
2016	150.180.300	33	308.821.441	67	459.001.741	100
2017	176.848.963	33	359.768.243	67	536.617.206	100
2018	231.431.331	37	390.105.025	63	621.536.356	100
2019	257.139.728	38	416.719.990	62	673.859.718	100
2020	281.179.123	34	552.071.379	66	833.250.502	100

Kaynak: T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, *Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri*, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri>

Tablo 7’de görüldüğü üzere dolaysız vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı %31 ile %38 arasında değişmektedir. %38 ile en yüksek orana 2019 yılında ulaşılmıştır. Söz konusu yıla kadar oranın dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Bu durum gelir dağılımına da dalgalı bir ivme kazandıracak şekilde yorumlanabilir. Nitekim çalışmaların tamamına yakını dolaysız vergilerin payının artmasının gelir dağılımını daha adil hale getireceğini göstermektedir. Türkiye’de oranın düşük olması zaten bir sorunken (çünkü dolaysız vergilerin payının dolaylı vergilere göre yüksek olması arzulan bir durumdur) gelir dağılımına yansıma boyutu da bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu vergisel yapının gelir dağılımı üzerinde ne yönde etki bıraktığı konusuna ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

4.1.2. Eğitim Harcamaları İle Gelir Dağılımı İlişkisi

Literatür incelendiğinde, yoksulluk ve eğitim arasındaki nedensel ilişki ve dolayısıyla eğitim-öğretimin gelir dağılımı üzerindeki etkisi konusunun popülerliği göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, beşeri sermaye teorisinin de ifade ettiği üzere, uzun vadede gelir dağılımını iyileştirmenin en iyi yolunun beşeri sermayeye yatırım yapmak olduğuna inanılmaktadır. Gelirin daha iyi bir şekilde dengelenmesi ve dağıtılması için ekonomik yapıların değiştirileceğine ve bu yapıların evrimine giden yollardan birinin mesleki becerilerin eğitim ve öğrenimine yatırım olduğu fikri yaygınlık kazanmaktadır (Shahabadi vd., 2018: 62). Nitekim Becker ve Chiswick (1966), eğitime yatırım yapmanın, gelir dağılımının daha iyi dengelenmesiyle sonuçlanabileceğini ifade etmişlerdir. Bunun gerekçesi ise; eğitimin, başta fırsat eşitliği yaratması olmak üzere ekonomiye çok yönlü etkilerinin bulunmasıdır.

Eğitimde fırsat eşitliğinin olması ise, hem yoksullukla mücadele yönünden hem de gelir dağılımında adaleti sağlama bakımından önem arz etmektedir. Böylece, hem vasıflı ve becerikli bireylerin içinde buldukları bir sosyal sınıftan daha üst bir sınıfa geçiş yapabilmeleri hem de daha yüksek düzeyde gelir elde edebilmeleri mümkün olmaktadır. Fırsat eşitliğinin engellenmesi, yoksul ve orta sınıflar için eğitim yatırımlarının yavaşlaması gelir dağılımında adaletsizliğe neden olmaktadır. Bu durum sadece en yoksul yüzde 10’luk kesimi değil gelir dağılımında alt yüzde 40’lık dilimde kalan herkesi etkilemektedir (OECD, 2015: 5).

Eğitim, temel bir insan hakkı olmasının yanı sıra doğru politikalar ile toplumsal yaşamda var olan birçok problemin çözümünde de kullanılacak bir araçtır. Bireyler için eğitim, insan sermayesini güçlendirir,

ekonomik fırsatları artırır, sağlığı teşvik eder, etkili seçimler yapma kabiliyetini geliştirir. Toplumlar için ise eğitim ekonomik fırsatları artırırken, sosyal hareketliliği genişletir, kurumları daha etkili mekanizmalar haline dönüştürebilir. Yüksek düzeyde eğitim, okul başarısının ötesinde daha gelişmiş bir finansal kabiliyet ve daha iyi sağlık anlamına gelmektedir. Yoksul çocuklar daha iyi öğrenme çıktıları olan toplumlarda yetiştiklerinde gelir dağılımının daha adil olma ihtimali yükselmektedir (World Bank, 2018: 27).

Tablo 8: Eğitim Harcamaları İle Gelir Dağılımı İlişkisi Literatür Taraması

Yazar ve Yılı	Bulgular
Paternostro vd. (2007)	Birçok eğitim ve sağlık harcamaları kalemlerinin gelir dağılımını iyileştirici ve yoksulluk oranını düşürücü etkisinin olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.
Lin (2007)	Beşeri sermaye eşitsizliğinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini GİNİ katsayısı endeksini kullanarak araştırmışlar ve eğitimde daha az eşitsizliğin daha az gelir eşitsizliği ile sonuçlanabileceği sonucuna varmışlardır.
Ulusoy vd. (2015)	Türkiye’de yükseköğrenime yönelik kamu harcamalarının 1 birim artması halinde GİNİ katsayısının 0.07 arttığını tespit etmişlerdir.
Shahabadi vd. (2018)	İlk ve ortaokula kayıt oranının gelir eşitsizliği üzerinde anlamlı ve negatif; üniversiteye kayıt oranının gelir eşitsizliği üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır.
Qazi vd. (2018)	1973-2012 Döneminde Pakistan’da yükseköğretim sektörünün gelişiminin gelir dağılımı üzerindeki etkisini incelemişler ve söz konusu değişkenler arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Bu sonuçlar yükseköğretim sektöründeki gelişmenin gelir eşitsizliğini kontrol etmek için önemli bir politika seçeneği olacağını göstermektedir.
Rehman ve Rashidi (2022)	İlköğretime kayıt oranı ile gelir dağılımı eşitsizliği arasında negatif bir ilişki bulmuşlardır. Özellikle yükseköğrenime kayıt oranlarıyla birlikte eşitsizliğin daha fazla oranda azaldığı bulgusuna ulaşmışlardır. Bu sonuçlar teorik beklentiyle uyumluluk göstermektedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8 incelendiğinde çalışmaların büyük çoğunluğu eğitim harcamalarının gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azalttığı sonuçlarına ulaşmıştır. Ancak Ulusoy vd. (2015)’nin çalışmalarında yükseköğretime yönelik kamu harcamalarının artmasının eşitsizliği artırdığını tespit etmeleri, beklenmeyen bir sonuçtur. Böyle bir bulgunun sebebi; yükseköğrenimin isteğe bağlı olması, yüksek gelir grubundaki bireylerin de yükseköğrenim kurumu konusunda titiz davranması ve yükseköğrenim kurumuna yönelik daha fazla harcama yapma olanağına sahip olmaları ve yüksek gelir düzeyine sahip bireylerin yükseköğrenim kuruma girme ihtimallerini arttırmasından kaynaklıdır. Bu durum gelir dağılımını yüksek gelir düzeyine sahip bireyler lehine bozmaktadır (Ulusoy vd., 2015: 70). Ancak bu sonuçların genel çalışmalara bakıldığında bir istisnai olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Nitekim Barro (1999) yükseköğrenimin gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmada önemli rolünün olduğunu tespit etmesi, benzer şekilde Lin (2007)’nin okulda geçirilen yılların artışının 1973-2003 döneminde Tayvan’da gelir eşitsizliğini azalttığı bulgusuna ulaşması bu konuda verilecek örneklerden sadece birkaçıdır.

Türkiye’de eğitim harcamalarının boyutunu bilmek daha sonra GİNİ katsayısı ile karşılaştırarak değerlendirme yapma noktasında önemlidir. Tablo 9’da eğitim harcamalarının yıllar itibariyle gösterimine yer verilmiştir.

Tablo 9: Eğitim Harcamalarının Miktarı (Bin TL) ve Oransal Payı (%)

Yıllar	MEB Bütçe Ödeneği	YÖK+ Üniversite Bütçe Ödenekleri	Toplam	Konsolide/Merkezi Yönetim Bütçeye Oranı (%)
2002	7.460.991	2.495.967	9.956.958	10,1
2003	10.179.997	3.346.669	13.526.666	9,2
2004	12.854.642	3.689.754	16.544.396	11,0
2005	14.882.259	5.218.465	20.100.724	12,9
2006	16.568.145	5.846.822	22.414.968	12,8
2007	21.355.634	6.586.692	27.942.326	13,6
2008	22.915.565	7.318.284	30.233.849,6	13,6
2009	27.883.696	8.772.719	36.656.415	14
2010	28.237.412	9.355.457	37.592.869	13
2011	34.112.163	11.503.927	45.616.090	15
2012	39.169.379	12.743.603	51.912.982	15
2013	47.496.378	15.227.760	62.724.138	15,5
2014	55.704.817	16.939.010	72.643.827	16,7
2015	62.000.248	18.493.252	80.493.500	17
2016	76.354.306	23.590.696	99.945.002	17,5
2017	85.048.584	25.620.450	110.669.034	17,2
2018	92.528.652	27.761.363	120.290.015	15,8
2019	113.813.013	33.023.355	146.836.368	15,3
2020	125.396.862	36.145.740	161.542.602	14,8

Kaynak: T. C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2010 ve 2021 Yılı Bütçe Raporu.

Tablo 9’den görüleceği üzere eğitim harcamaları miktar olarak yıllar itibariyle sürekli artan bir seyir (2020 yılında 2002 yılı payının yaklaşık 15 katına ulaşmış) izlemektedir. Ancak bu artışa karşın konsolide/merkezi yönetim bütçeye oranı değişiklik göstermektedir. Nitekim 2016 yılında %17,5 ile en yükseğe ulaşan oranın sonraki yıllarda gittikçe azaldığı görülmektedir. Bunun gelir dağılımına yansımaları ise ilerleyen bölümlerde analiz edilerek yorumlanacaktır.

4.1.3. Sağlık Harcamaları İle Gelir Dağılımı İlişkisi

Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinde görülen farklılıklar, toplumun sağlık koşullarını belirlemekte; toplum sağlığının iyileşmesi de ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı desteklemektedir. Ekonomik kalkınma ile sağlık harcamaları arasındaki ilişkinin dikkatli bir şekilde ele alınması, ekonomi literatüründe oldukça yeni bir olgudur. Çalışmaların ortak noktası ise; önce ekonomik kalkınmayı sağlamak, sonra eldeki mevcut kaynakları sağlık harcamalarına ayırmaktır (Adeniye ve Abiodun, 2011: 125).

Sağlıklı bireylerin gelir elde etme olanağı (üretim katılması ve dolayısıyla üretim karşılığında fazla pay alması), sağlıksız bireylere göre daha imkân dâhilindedir. Gelir düzeyi yüksek bireylerin de sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlanma imkânları göz önünde bulundurulduğunda sağlık harcamalarının birbirini besleyen bu süreçlerdeki önemi net bir şekilde anlaşılacaktır. Aslında buradan şu anlaşılmaktadır: devletin ekonomik büyüme dolayısıyla elde ettiği fazla gelirlerden sağlık harcamalarına doğru bir aktarım yapması hem bireylerin refah düzeylerinin artmasına hem de ekonomik büyümeye destek veren işgücünün verimlilikle çalışmasına vesile olmaktadır.

Sağlık harcamalarına kamu bütçesinden önemli derecede pay ayrılması, hatta sağlık hizmetini kamu kesiminin sunması, gelir dağılımını olumlu yönde etkileyen bir durumdur. Nitekim bu duruma sebebiyet veren olay, yoksul kesimin sağlık hizmetlerinden en çok yararlanan kesim olmasıdır. Gelir düzeyi yüksek olan kesimin kamu sağlık hizmetlerinden yararlanmaktan ziyade cepten sağlık harcaması yaparak özel hizmet alması bu görüşü destekler mahiyettedir. Sonuç olarak sağlık harcamalarının artırılarak yoksul kesim lehine yapılacak düzenlemeler, gelir dağılımında adaletin tesisi bakımından önem arz etmektedir (Akbulut, 2020: 139). Tablo 10’da bu konudaki çalışmaların bazılarına yer verilmiştir.

Tablo 10: Sağlık Harcamaları ile Gelir Dağılımı İlişkisi Literatür Taraması

Yazar ve Yılı	Bulgular
Selowsky (1979)	Yazar, Kolombiya'da 4019 hane üzerine araştırma yapmış ve sağlık harcamalarının gelir dağılımı üzerinde düzeltici etkiler yarattığı sonucuna ulaşmıştır.
Devarajan ve Hossain (1998)	Filipin'de 1988 aile üzerinde anket yapan yazarlar, sonuç olarak sağlık harcamalarının gelir dağılımı üzerine yansımaları yoksulluk yanlısı olarak bulmuşlardır.
Aksoğan ve Elveren (2012)	Sağlık harcamalarının gelir dağılımı eşitsizliğini giderme etkisinin olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.
Lusting (2015)	Kamu tarafından yapılan eğitim ve sağlık harcamalarının gelir dağılımındaki düzenleyici rolünün olduğunu ifade etmiştir.
Ulusoy vd. (2015)	Kamu sağlık harcamalarının gelir dağılımında adaleti sağlayıcı etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.
Akbulut (2020)	Türkiye'de sağlık harcamalarının kamu tarafından sunulması sonucu cepten yapılan sağlık harcamalarının azaldığını, yoksul hanelerin cepten yapılan sağlık harcamalarının azalması ile refah düzeylerinin yükselmesini beklediğini tespit etmiştir.

Kaynak: Akbulut, 2020: 139-140'dan derlenerek oluşturulmuştur.

Tablo 10 üzerinden literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde sağlık harcamaların yoksulların lehine olduğu, gelir dağılımında düzeltici etkiler yarattığı, refah düzeyinin yükselmesini sağladığı gibi sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bu durum ise sağlık harcamalarının önemini gözler önüne sermektedir. Türkiye'de sağlık harcamalarının boyutu ve bunun gelir dağılımı üzerindeki etkisini belirleyebilmek için öncelikle harcamaların boyutunu bilmek gerekmektedir. Tablo 11'de merkezi yönetim, yerel yönetim ve sosyal güvenlik kurumu düzeyinde harcamalar gösterilmektedir.

Tablo 11: Türkiye'de Sağlık Harcamalarının Dağılımı (Milyon TL)

Yıllar	Merkezi Yönetim	Yerel Yönetim	Sosyal Güvenlik	Toplam	GSYİH İçindeki Payı (%)
2002	5.283	356	7.631	13.270	3,7
2003	6.317	482	10.662	17.462	3,7
2004	7.659	500	13.231	21.389	3,7
2005	9.520	467	14.000	23.987	3,6
2006	11.766	683	17.667	30.116	3,8
2007	13.966	867	19.697	34.530	3,9
2008	15.948	865	25.346	42.159	4,2
2009	17.946	667	28.277	46.890	4,7
2010	17.209	577	30.695	48.482	4,2
2011	19.086	557	34.937	54.580	3,9
2012	16.493	662	41.630	58.785	3,7
2013	18.425	810	46.993	66.228	3,7
2014	21.282	744	51.356	73.382	3,6
2015	25.286	927	55.908	82.121	3,5
2016	28.731	1.118	64.163	94.012	3,6
2017	35.316	1.303	73.125	109.744	3,5
2018	40.461	1.439	86.121	128.021	3,4
2019	51.492	1.373	103.954	156.819	3,6
2020	68.927	1.632	127.504	198.062	3,9

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2009 Baz Yılı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1623658138156-495ade6f-614d>. TÜİK, Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sağlık-Harcamaları-İstatistikleri-2020-37192>

Tablo 11'de görüldüğü üzere gerek merkezi yönetimin gerekse de yerel yönetimler ve sosyal güvenlik kurumunun yapmış olduğu sağlık harcamaları yıllar itibariyle artan bir seyir izlemektedir. Ancak söz konusu harcamaların GSYİH içindeki payında bir istikrar görülmemektedir. 2008 ve 2009'un kriz yılları olması, sağlık harcamalarının payında bir artışa sebebiyet vermiştir. Özellikle 2008 yılında %4,2 olan oran 2009 yılında %4,7 ile 2002-2020 döneminin en yüksek noktasına ulaşmıştır. Sağlık harcamalarının miktar olarak sürekli artışı ancak oransal olarak dalgalı bir seyir izlemesinin gelir dağılımı üzerinde etkisinin ne olacağı da cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Bu sorunun cevabı ilerleyen başlıklarda aranacaktır.

4.1.4. Sosyal Koruma Harcamaları İle Gelir Dağılımı İlişkisi

Sosyal koruma kavramı sosyal politikanın araçlarından birisidir. Ancak sosyal koruma kavramı geniş bir alanı kapsayan çeşitli kanallardan sağlanan yardım ve desteklerden oluşmaktadır. Bu sebepten tek bir sosyal koruma tanımı ve yaklaşımı mevcut değildir (İnam, 2019: 111). TÜİK tarafından sosyal koruma harcaması; “Sosyal koruma yardımları, idari masraflar ve diğer harcamalardan oluşmaktadır. Sosyal koruma yardımları 8 risk/ihtiyaç grubu; hastalık/sağlık bakımı, engelli/malül, emekli/yaşlı, dul/yetim, aile/çocuk, işsizlik, konut ile sosyal dışlanma (başka yerde sınıflanmayan) için yapılan sosyal yardımları kapsamaktadır.” şeklinde tanımlanmıştır (TÜİK, 2020).

Sosyal koruma harcamalarının ödeme türü bakımından 4 çeşidi bulunmaktadır. Bunlar; nakdi yardımlar, aynı yardımlar, şartlı yardımlar ve şartsız yardımlardır. Nakdi yardımlar, ödenen tutarın nereye harcandığı konusunda herhangi bir belgenin istenmediği harcama türüdür. Aynı yardımlar ise bizatihi mal ve hizmet şeklinde doğrudan sağlanan yardımlardır. Geliri belirli bir düzeyin altında olma şartına bağlı olarak sunulan yardımlar ise şartlı yardımları oluşturmaktadır. Bu yardımlar genellikle devlet tarafından yapılan harcamalardan oluşmaktadır. Şartsız yardımlar ise kişinin gelir seviyesine bakılmaksızın yapılan harcamalardır (TÜİK, 2020).

Kamu sosyal harcamaları, gelir eşitsizliğini doğrudan düzenlemenin en önemli araçlarından birisidir (Ulu, 2018: 184). Sosyal koruma harcamalarının ilk aşamada yoksulluğun sonraki aşamada ise gelir dağılımındaki adaletsizliğin azaltılabilmesi için gerekli olduğu savunulmaktadır. Bireylerin ve hane halklarının gelirinde doğrudan artışa neden olan nakdi yardımlar dolayısıyla GİNİ Katsayısının azalma yönünde güçlü bir şekilde etkilendiği vurgulanmaktadır. Nakdi desteklerin sürekliliği ve düzenliliği; yoksulluğun azaltılmasında, aynı zamanda bireylerin eğitim, sağlık, iş arama, ulaşım gibi hizmetler ve harcamalar için önemli bir finansal destek oluşturmasında bir başka deyişle fırsat eşitliği sağlayarak gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesinde oldukça önemli role sahiptir. Tüm bunlar göz önüne alındığında sosyal koruma harcamalarının; ana amaçlarının dışında ana amaçlara ulaşılmasına yardım eden diğer hizmetlerin de tamamlayıcısı/destekleyicisi olduğu ifade edilebilir (Bhorat vd., 2017: 189). Hem bireylerin refah seviyesinin hem de ekonomik istikrarın sağlanmasında/sürdürülmesinde pay sahibi olan sosyal koruma harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkilerini ölçen çalışmaların bilinmesi, konunun önemini anlaşılması adına gereklidir. Bu gereklilikten hareketle Tablo 12 hazırlanmıştır.

Tablo 12: Sosyal Koruma Harcamaları İle Gelir Dağılımı İlişkisi Literatür Taraması

Yazar ve Yılı	Bulgular
Hazman (2011)	GİNİ katsayısındaki artış sonucunda gelir dağılımı adaletini sağlamak isteyen devletin kamu harcamalarını artırdığını (sosyal güvenlik ilk etapta) tespit etmiştir.
Kayalidere ve Şahin (2014)	Türkiye’de sosyal güvenlik harcamalarının yoksulluğun ortadan azaltılmasındaki rolünün ortaya çıkarılması amacıyla yaptıkları çalışmada yoksul kişilere yapılan harcamaların gelir dağılımını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.
Altunöz ve Çondur (2018)	Gelir dağılımındaki adaletsizlik azaldıkça kamu harcamalarının da azalacağını, sosyal güvenlik harcamaları artışının kamu harcamalarını arttıracığını tespit etmişlerdir. Bu sonuç aslında gelir dağılımında adaletin tesisi için sosyal güvenlik harcamalarının önemini ortaya koymaktadır.
Quiñonez (2022)	1990-2017 Döneminde 16 Latin Amerika ülkesinde sosyal harcamalar ile gelir dağılımı eşitsizliği arasındaki ilişkiyi test etmek istemiştir. Çalışma sonucunda küresel düzeydeki bulgularla uyumlu olarak, artan genel sosyal harcama düzeylerinin gerçekten de bu bölgedeki gelir eşitsizliğinin azalmasıyla ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Kaynak: Altunöz ve Çondur, 2018: 181-182; Quiñonez, 2022: 1.

Tablo 12’de yer alan çalışmalar incelendiğinde, sosyal koruma harcamalarının gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltmadaki rolünün oldukça önemli olduğu çıkarımında bulunulabilir. Nitekim emekli, dul, yetim gibi toplumda dezavantajlı olarak nitelendirilebilecek kesimin kamu harcamaları yoluyla desteklenmesinin, gelir dağılımında adaleti tesisi edeceği açıktır. Bu yalnızca birkaç ülkede değil dünyanın hemen her ülkesinde geçerlidir ve yapılan çalışmalar teorik beklentilerle uyumluluk göstermektedir

Türkiye’de sosyal koruma harcamalarının dağılımının bütüncül bir şekilde görülmesi, GSYİH içindeki payının yıllar itibariyle incelenmesi ve tüm bunların gelir dağılımı ile ilişkilendirilmesi, sosyal koruma harcamalarının gelir dağılıma etkisinin değerlendirilebilmesi için elzemdir. Tablo 13’de sosyal koruma harcamalarının dağılımı ve GSYİH içindeki payı verilmiştir.

Tablo 13: Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamalarının Dağılımı

Yıllar	Sosyal Koruma Yardımları	İdari Masraf ve Diğer Harcamalar	Toplam	GSYİH İçindeki Payı (%)
2002	32.793	744	33.537	9,3
2003	47.472	966	48.438	10,3
2004	59.727	1.213	60.940	10,6
2005	69.339	1.792	71.131	10,6
2006	83.096	1.795	84.891	10,8
2007	96.221	1.769	97.990	11,1
2008	111.591	1.912	113.512	11,4
2009	132.490	2.032	134.522	13,5
2010	146.245	2.205	148.450	12,8
2011	169.082	2.586	171.668	12,3
2012	192.687	2.976	195.663	12,5
2013	216.446	3.982	220.429	12,2
2014	242.912	4.332	247.244	12,1
2015	274.912	5.163	280.074	12,0
2016	330.776	5.744	336.520	12,9
2017	375.557	7.108	382.665	12,3
2018	442.027	6.700	448.727	11,9
2019	533.368	8.834	542.201	12,6
2020	646.002	9.597	655.599	13,0

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2009 Baz Yılı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1623658138156-495ade6f-614d>. TÜİK, Sosyal Koruma İstatistikleri 2020, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Saglik-ve-Sosyal-Koruma-101>

Sosyal koruma harcamalarının yıllar itibariyle sürekli yukarı yönlü ivmelendiği Tablo 13 üzerinden görülebilmektedir. İdari masraf ve diğer harcamalar için de 2006 yılı hariç aynı şeyi söylemek mümkündür. 2006 yılında az da olsa bir düşüş göstermesi bunun nedenidir. Toplam harcama miktarının da sürekli olarak artan bir seyir içinde olduğu yorumu yapılabilecektir. Toplam harcamaların GSYİH içindeki payına baktığımızda 2009 yılına kadar sürekli arttığını görmekteyiz. 2009 yılında %13,5 pay ile toplam dönemdeki en üst noktaya ulaşmıştır. 2010 yılından itibaren dalgalı bir seyir izleyerek bazen düşüş eğilimi gösteren oran 2020 yılında COVID-19 pandemisi sebebiyle tekrar %13,0 seviyesine yükselmiştir.

4.2. Türkiye’de Gelir Dağılımlarının İncelenmesi ve Değerlendirilmesi

4.2.1. Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımının İncelenmesi ve Değerlendirilmesi

Çeşitli üretim faktörlerinin milli gelirden almış oldukları payları inceleyen fonksiyonel gelir dağılımında “belirli bir dönemde sağlanan milli gelirin faktör paylarına göre dağılımı” önemlidir. Nitekim Tablo 14 de Türkiye’de milli gelirin fonksiyonel dağılımı görmek bakımından hazırlanmıştır.

Tablo 14: Türkiye’de Milli Gelirin Yıllara Göre Fonksiyonel Dağılımı

Gelir Türleri	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020
Maaş ve Ücret	40,8	41,9	43,7	46,5	49,1	49,7	48,5	47,1
Yevmiye	3,7	4,1	3,6	3,4	3,3	2,5	2,7	2,5
Toplam Mütешеşbbis	24,2	22,4	20,2	20,4	18,5	19,8	18,8	17,7
-Tarım	7,1	6,2	6,3	6,8	5,3	5,0	4,3	3,7
-Tarım Dışı	17,1	16,1	13,8	13,6	13,2	14,8	14,5	14
Mülk Gelirleri	9,2	8,6	8,7	6,8	6,2	5,7	7,0	7,8
-Menkul	6,1	4,2	4,5	3,3	2,9	2,5	3,6	4,3
-Gayri Menkul	3,1	4,4	4,2	3,5	3,3	3,1	3,4	3,5
Sosyal Transferler	17,8	19,1	20,5	20,0	20,1	19,6	20,1	21,8
-Emekli, Dul ve Yetim Aylıkları	16,9	18,1	18,6	18,4	18,7	18	18,3	20,0
-Diğer Sosyal Transferler	0,9	1,1	1,8	1,6	1,4	1,6	1,8	1,8
Haneler arası Transferler	2,9	3,0	3,1	2,7	2,6	2,5	2,7	2,9
Diğer Gelirler	1,4	0,9	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: TÜİK, *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2020*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>

Tablo 14 incelendiğinde ele alınan yıllarda Türkiye’de milli gelir içerisindeki maaş ve ücret gelirlerinin payının, milli geliri oluşturan diğer gelir türlerinin paylarından daha büyük olduğu görülmektedir. Maaş ve ücret gelirlerinin payı 2014 yılına kadar artma eğilimi göstermekteyken daha sonra azalma eğilimine girmiştir. Yevmiye gelirlerinin payının ise oldukça düşük olduğu ifade edilebilir.

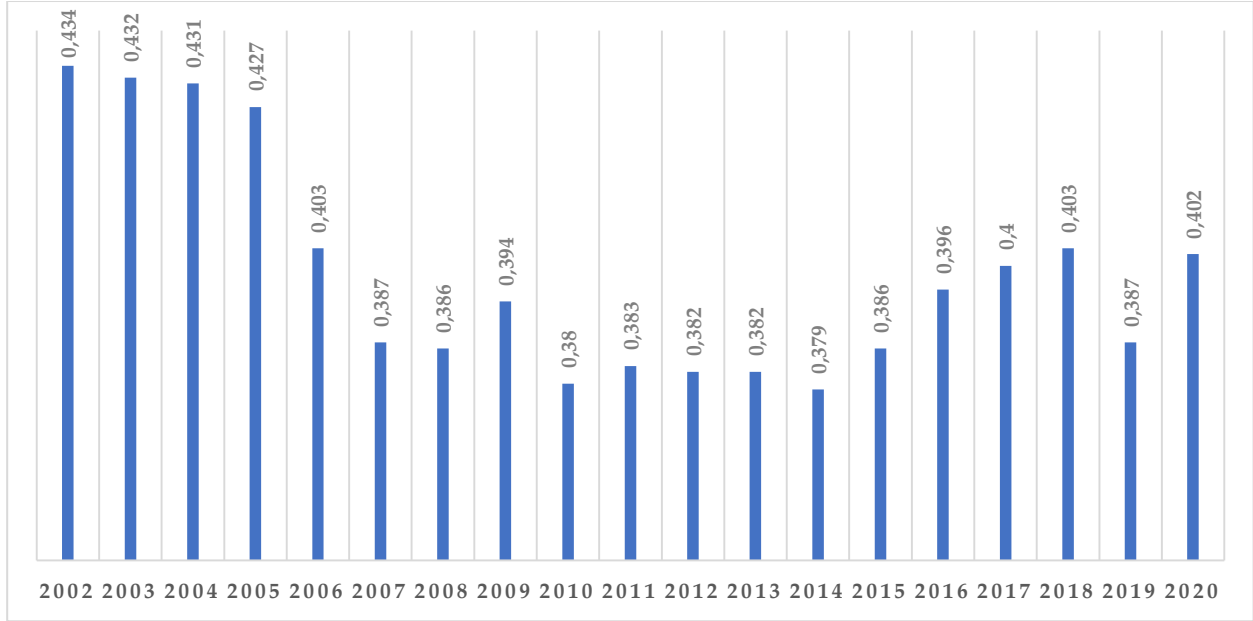
Mütешеşbbis gelirlerini tarım gelirleri ve tarım dışı işletmelerden elde edilmiş gelirler oluşturmaktadır. Toplam mütешеşbbis gelirlerinin büyük bir kısmı tarım dışı gelirlerden oluşmaktadır. Mütешеşbbis gelirlerinin genel itibariyle 2006 yılından 2014 yılına kadar bir azalış gösterdiğini söylemek mümkündür. Mülk gelirleri, menkul ve gayrimenkul gelirlerinden oluşmaktadır. Tablo 14’de görüldüğü üzere; menkul ve gayrimenkul gelirlerinin milli gelir içerisindeki payı toplam mütешеşbbis gelirlerinin milli gelir içerisindeki payına göre düşüktür.

Milli geliri oluşturan bir diğer kalem sosyal transferlerdir. Sosyal transfer gelirleri; emekli maaş ödemeleri, dul ve yetim aylıkları ve diğer sosyal transferlerden oluşmaktadır. Emekli, dul ve yetim aylıklarının milli gelir içindeki payı diğer sosyal transferlerin payından daha fazladır. Haneler arası transferler milli gelirin küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Sosyal transferlerin, 2020 yılı için, milli gelir içerisindeki payı maaş ve ücret gelirlerinden sonra ikinci sıradadır. Sosyal transfer harcamalarının nispeten fazla oluşu, bütçe politikalarıyla yakından ilintilidir. Nitekim bütçede söz konusu harcamaların artışı, bütçenin sosyal oluşunu gösterir mahiyettedir. Bu durumun ise gelir dağılımında dezavantajlı kesimler lehine iyileştirmeler yaratacağı dünya ve Türkiye’deki çalışmalarla da kanıtlanmıştır.

4.2.2. Türkiye’de GİNİ Katsayısının İncelenmesi ve Değerlendirilmesi

GİNİ Katsayısının Lorenz Eğrisinden türetildiği, “0” ile “1” arasında değerler aldığı, katsayının “0”a yaklaşmasının gelir dağılımının adil olduğu, “1”e yaklaşmasının ise gelir dağılımında adaletten uzaklaşıldığı anlamına geldiği bilinen bir gerçekliktir.

Türkiye’de GİNİ katsayısının değerlerinin bilinmesi, gelir dağılımının durumunu görmek bakımından oldukça önemlidir. Bu önem, dönemler arası kıyaslamaların yapılabilmesinde ve politika yapıcılara fikir sağlanmasında yardımcı olmasından kaynaklıdır. Grafik 1 bu amaçla hazırlanmıştır.

Grafik 1: Türkiye’de Yıllara Göre GİNİ Katsayısı

Kaynak: Solt, Frederick (2019), *The Standardized World Income Inequality Database, Version 8*. TÜİK, *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2020*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>

Grafik 1’de Türkiye’nin 2002 ile 2020 yılları arasındaki GİNİ Katsayısı verileri yer almaktadır. Grafiğe bakıldığında Türkiye’de 2002 ile 2008 yılları arasında gelir dağılımı eşitsizliğinde azalma görülmüştür. 2002 yılında GİNİ Katsayısı en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Gelir dağılımında 2014 yılına kadar kısmen iyileşme sağlansa da 2015 yılından sonra gelir dağılımı tekrar bozulmuştur. GİNİ Katsayısı 2014 yılında en düşük seviyesine ulaşmıştır. Dolayısıyla 2014 yılında Türkiye’de gelir dağılımında en adil durumun yaşandığı söylenebilir.

Türkiye için bütçe politikalarının gelir dağılımı (GİNİ katsayısı özelinde) üzerindeki etkilerini yorumlarken 2008 ve 2009 kriz yıllarını eşik olarak almak gerekmektedir. Nitekim söz konusu yıllara kadar vergilerin içinde dolaysız vergilerin payının artış göstermesi, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve sosyal koruma harcamalarının hem miktar hem de oransal artış göstermesi 2009 yılı hariç GİNİ katsayısının sürekli düşmesine sebebiyet vermiştir. Bu ise gelir dağılımında adaletin sağlanmaya başlandığına işaret eder. 2009 yılından sonra dolaysız vergilerin, eğitim harcamalarının, sağlık harcamalarının ve sosyal koruma harcamalarının oransal olarak dalgalı bir seyir izlemesi GİNİ katsayısının da dalgalı bir seyir izlemesini beraberinde getirmiştir. COVID-19 pandemisinin olduğu 2020 yılında ise toplam vergi gelirlerinin içinde dolaysız vergilerin payı azalırken dolaylı vergilerin payı artmış, eğitim harcamalarının payı düşmüş, sağlık harcamaları ile sosyal koruma harcamalarının payı artmıştır. Söz konusu bütçe politikalarındaki değişiklik beraberinde GİNİ katsayısını artırmıştır. Başka bir ifadeyle 2020 yılında bir önceki yıla nazaran gelir dağılımındaki adaletsizlik artmıştır. Bu veri, pandemiye işsizlik sayısının artması, yoksullar aleyhine gelir kaybının oluşmasına rağmen devletin sağlık harcamalarını ve bilhassa sosyal koruma harcamalarını yeteri kadar artıramadığı şeklinde yorumlanabilir. Tabi bunda gelir dağılımında eşitsizliğe yol açtığı bilinen dolaylı vergilerin artmasının da etkisinin olması kuvvetle muhtemeldir.

4.2.3. Türkiye’de GİNİ Katsayısının İncelenmesi ve Değerlendirilmesi

Kişisel gelir dağılımını ölçmek için kullanılan Yüzde Payları Analizi, hane halkı gruplarının toplam gelirden almış oldukları payların yüzdelik dilimlere göre karşılaştırılmasını sağlamaktadır. Bu analiz yönteminde, temelde toplam gelirden en düşük pay alan aynı yüzdede grup karşılaştırılır. Böylelikle yüzdelik dilimlere göre ayrımı yapılan grupların toplam gelirden elde ettikleri paylar gelir eşitsizliği perspektifinde değerlendirilir (Özdemir, 2017: 94).

Yüzde payları (P80/P20) ile yüzde 20’lik fert/hane halkı gruplarının toplam gelirden almış oldukları paylara göre; “Son yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı pay, ilk yüzde 20’lik grubun toplam gelirden aldığı paya oranlanarak” gruplar arasında kaç kat fark olduğuna ulaşılmaktadır. Böylece değerlendirmeler daha doğru bir şekilde yapılabilmektedir. Söz konusu değerlendirmeleri gerçekçi bir biçimde yapabilmek için Tablo 15 hazırlanmıştır.

Tablo 15: Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Sıralı Yüzde 20’lik Gruplar İtibarıyla Yıllık Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı

Yıllar	Gelir Grupları					Yüzde Paylar
	İlk %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20	P80/P20
2002	5,3	9,8	14,0	20,8	50,0	9,4
2004	6,0	10,7	15,2	21,9	46,2	7,7
2005	6,1	11,1	15,8	22,6	44,4	7,2
2006	5,1	9,9	14,8	21,9	48,4	8,1
2007	5,8	10,6	15,2	21,5	46,9	7,1
2008	5,8	10,4	15,2	21,9	46,7	7,1
2009	5,6	10,3	15,1	21,5	47,6	7,4
2010	5,8	10,6	15,3	21,9	46,4	6,9
2011	5,8	10,6	15,2	21,7	46,7	7,0
2012	5,9	10,6	15,3	21,7	46,6	6,9
2013	6,1	10,7	15,2	21,4	46,6	6,8
2014	6,2	10,9	15,3	21,7	45,9	6,9
2015	6,1	10,7	15,2	21,5	46,5	7,2
2016	6,2	10,6	15,0	21,1	47,2	7,4
2017	6,3	10,7	14,8	20,9	47,4	7,4
2018	6,1	10,6	14,8	20,9	47,6	7,6
2019	6,2	10,9	15,2	21,4	46,3	7,0
2020	5,9	10,6	14,9	21,1	47,5	7,8

Kaynak: TÜİK, *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2020*, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>

Tablo 15’de Türkiye’de P80/P20 oranları yer almaktadır. Söz konusu oranlarda 2002 yılından itibaren düşüş yönlü ancak dalgalı bir seyir gözlemlenmektedir. 2002 yılında 9,4 olan oran kriz yılları olan 2008 ve 2009’da sırasıyla 7,1 ve 7,4 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise oran 6,9’a düşmüştür. Bu oran düşüklüğü en yüksek gelire sahip %20’lik dilimin en düşük gelire sahip %20’lik dilimin 6,9 katına denk geldiğini göstermektedir. Oranın düşmesi, gelir dağılımı eşitsizliklerinin düzelmeye başladığına işaret eder. 2010 yılından sonra oranlar, dalgalı bir seyir izlemektedir. 2015 yılında tekrar 7,2’ye çıkan oran 2019 yılında 7,0 olana kadar düşmeye devam etmiştir. COVID-19 pandemisinin yaşandığı 2020 yılında ise oranın 7,8’e yükseldiği görülmektedir. Bu oran, gelir dağılımında eşitsizliğin tekrar arttığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 15 incelendiğinde 2003 yılında en düşük gelir grubunun payının 0,7 puan artarak 6,0’a yükselmesi en yüksek gelir grubunun payının ise yaklaşık 0,4 puan azalarak 46,2 olması gelir dağılımında adalet bakımından önemli bir gelişmedir. 2009 yılında az da olsa durumun tersine dönmesi ise kriz yılı olmasıyla açıklanabilir. Sonraki yıllarda ise bir miktar düzelmeye olmuştur (Pınar, 2017: 297). En düşük gelir grubunun payı 2013 yılından sonra 6’lara çıkmış ve 2020 yılına kadar bu aralıkta dalgalı bir seyir izlemiştir. Ancak 2020 yılında en düşük gelir grubunun payının 6,2’den 5,9’a düşmesi ve en yüksek gelir grubunun payının 46,3’ten 47,5’e çıkması COVID-19 pandemisiyle açıklanabilir.

Orta gelirli gruplarında bulunan üçüncü %20’lik grubun pay durumlarına bakıldığında ise çok fazla bir değişiklik olmadığı görülmektedir. 2002 yılında 14,0 olan payları 2004 yılında 15,2’ye 2005 yılında ise 15,8’e yükselmiştir. 2017 yılına kadar 15’lerde seyreden grubun payı bu yıldan itibaren 14,8’e düşmüştür. 2019 yılında tekrar 15,2’ye çıksa da 2020 yılında 14,9’a gerilemiştir.

Uygulanan bütçe politikalarının da göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde gelir dağılımını düzeltmeye yönelik politikaların etkin olduğu ancak çok yüksek başarı getirmediği görülmektedir.

Nitekim 2002 yılında 9,4 olan P80/P20 oranının 6,8'e kadar düşmesi, en düşük %20'lik grubun payının 1 puan artarak 5,3'ten 6,3'e çıkması, en yüksek %20'lik grubun payının 50,0'dan 44,4'e düşmesi söz konusu politikaların başarı kısmıdır. Ancak bu başarıya rağmen grup paylarının çok da istikrarlı hareket etmediği söylenebilir. Özellikle 2020 pandemi yılında sağlık ve sosyal koruma harcamalarının hem miktar hem de oran olarak artmasına karşın en düşük %20'lik grubun payının 6,2'den 5,9'a düşmesi, en yüksek %20'lik grubun payının ise 46,3'ten 47,5'e çıkması yoksul grubun gelir payının zengin grubun gelir payı karşısında azaldığını göstermektedir. Hiç şüphesiz dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının artarak gelir ve servet dağılımını bozması, bunda en büyük etken olarak gösterilebilir.

5. Sonuç

Bütçe politikaları, devletlerin vergi, harcama ve borçlanma gibi araçlarla makroekonomik istikrarı sağlamaya yönelik uyguladıkları politiklardır. Ayrıca devlet bu araçları kullanmak suretiyle gelir dağılımını adil hale getirmeye daha genel bir ifadeyle sosyal devlet ilkesi doğrultusunda hareket etmeye gayret göstermektedirler.

Devletler gelir dağılımında adaleti sağlayabilmek için vergi politikalarını, toplam vergi gelirleri içerisinde dolaysız vergilerin ağırlıkta olduğu, dolaylı vergilerin ise mümkün olan en alt seviyede tutulmaya çalışıldığı şeklinde dizayn etmeleri gerekir. Nitekim gelir ve servet üzerinden artan oranlı bir şekilde vergi alınması, başka bir ifadeyle az kazananlardan az çok kazananlara çok vergi alınması gelir dağılımını sağlama amacıyla uyumlu bir politikadır.

Gelir dağılımında adaleti sağlayacak olan kamu harcamaları tarafına geçildiğinde ise durum biraz daha karmaşıklaşmaktadır. Bunun sebebi kamu harcamalarının hem türlerinin fazla oluşu ve yapılış biçiminin farklı olması hem de etkisinin farklılık göstermesidir. Harcamalar içerisinde sırayla bahsedilmek istenirse ilk olarak eğitim harcamalarından başlamak gerekmektedir. Eğitim düzeyi yüksek toplumların gelir dağılımının da adaletli olduğu/olacağı bilinen bir gerçekliktir. Dolayısıyla devletin yapacağı eğitim harcamalarının yoksul kesimlere fırsat eşitliği sağlayarak onların hem vasıf ve becerilerini artırarak tatmin olmalarını hem de yüksek ücretli iş bulabilmelerine olanak sağlayacaktır. Bu durum aynı zamanda işgücü verimliliğini artırarak ekonomik büyümeye de olumlu katkılar sağlayacaktır. Dolayısıyla eğitim harcamaları hem gelir dağılımını adaletli hale getirmesi hem de ekonomik büyümeye katkı sağlaması bakımından çifte kazançlı bir politikadır.

Gelir dağılımını düzeltici/adaleti sağlayıcı etkisi olan bir diğer harcama politikası türü de sağlık harcamalarıdır. Sağlık harcamaları, bireylerin hayat kalitesini artırarak iş gücü verimliliklerine olumlu katkılar yapacaktır. Bu durum devletin yaptığı sağlık harcamalarından en çok yararlanan kesim olan yoksul kesimin iş gücüne katılım düzeyini yükselterek gelirlerinin daha yüksek düzeylere çıkmasını sağlayacaktır. Bireylerin gelir düzeylerinin artmasıyla refah düzeyleri artacak ve gelir dağılımında iyileşmeler görülecektir.

Sosyal koruma harcamaları da gelir dağılımını düzeltici etkisi olan son kamu harcaması türüdür. Sosyal koruma harcamalarının iki aşamalı olumlu etkisi vardır. İlk etapta nakdi destekler sayesinde hane halklarının gelirlerini doğrudan yükselterek yoksulluğu azaltmaktadır. İkinci olarak ise; beşerî sermayeyi artırarak nakdi destek sonrasında eğitim, iş arama, ulaşım gibi hizmetler ve harcamalar için finansal destek oluşturmaktadır. Bu durum da gelir dağılımında adaletsizliğin azalmasına yardımcı olmaktadır.

Yukarıda açıklaması yapılan bütçe politikalarının Türkiye'de gelir dağılımı üzerindeki etkisini değerlendirecek olursak şu çıkarımlarda bulunabiliriz;

- Türkiye'de dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı yıllar itibariyle değişiklik gösterse de oranın oldukça yüksek olduğu bir gerçektir. Bu durumun gelir dağılımını bozucu etkisi kaçınılmazdır.
- Eğitim harcamalarının miktarı sürekli artış gösterse de merkezi yönetim bütçeye oranı dalgalı bir seyir izlemektedir. 2020 pandemi yılında oran olarak düştüğü (%15,3'ten %14,8'e) görülmektedir. Eğitim harcamalarının kısa vadede olmasa da orta ve uzun vadede gelir dağılımını olumlu yönde etkileyeceği açıktır.

- Sağlık harcamaları da eğitim harcamaları gibi miktar olarak sürekli artmakta ancak GSYİH içindeki payı oransal olarak değişiklik göstermektedir. Sağlık harcamalarının 2020 pandemi yılında oransal olarak arttığını (%3,6’dan %3,9’a) söylemek mümkündür. Bu artışın gelir dağılımı adaletsizliğini düzeltmek için değil de pandemi sebebiyle olduğunun altını çizmek gerekmektedir.
- Sosyal koruma harcamalarının miktarı sürekli olarak artmaktadır. GSYİH içindeki payı 2009 yılında en yüksek seviyesine (%13,5) çıkmıştır. Bu yıldan itibaren dalgalı bir değişim gösteren oran tekrar 2020 pandemi yılında (%12,6’dan %13,0’a) artmıştır. Toplumdaki dezavantajlı kesimin ekonominin istikrarsız dönemlerinde diğer kesimlere nazaran daha çok etkilenmesi ve devletin harcamaları bu kesim üzerine artırmasının gelir dağılımını iyileştirici yönde bir etki göstermesi beklenir. Ancak Türkiye’de beklenenin aksine istikrarsız iki yılda da (2009 ve 2020 yılları) gelir dağılımı bozulmuştur. Nitekim GİNİ katsayısının yüksekliği de bunu doğrulamaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akbulut, E. (2020), Sağlık Harcamaları ve Gelir Dağılımı İlişkisi: Türkiye ve OECD Ülkeleri Karşılaştırmalı Analizi, Maliye Araştırmaları Dergisi, 6(3), s.137-155.
- Aksu, Ö. (1993), Gelir ve Servet Dağılımı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi.
- Altınışık, İ. ve Peker, H. S. (2008), Eğitim ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2008(2), s.101-118.
- Arpacıoğlu Özdemir, Ö (2021), Kamu Eğitim Harcamaları ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği Üzerine Bir Nedensellik Analizi: Türkiye Örneği, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 8(3), s.576-592.
- Atkinson, A. B., Piketty, T., Saez, E. (2011), Top Incomes in the Long Run of History, Journal of Economic Literature, 49(1), s.3-71.
- Avcı, N. (1988), Bütçe ve Para Politikalarının Makro Ekonomik Etkileri, Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu, <https://docplayer.biz.tr/2609029-Butce-ve-para-politikalarinin-makroekonomik-etkileri-nihal-avci-devlet-butce-uzmanligi-arastirma-raporu.html> (Erişim Tarihi: 05.05.2022).

- Becker, G. S. ve Chiswick, B. R. (1966), Education and the Distribution of Earnings, *The American Economic Review*, 56(1/2), s.358-369.
- Bhorat, H., Aalia C., Arobo E., François S. (2017), Social Protection and Inequality in Africa: Exploring the Interaction, (Eds.: A. Odusola, G. A. Cornia, H. Bhorat, P. Conceição), *Income Inequality Trends in Sub Sahran Africa: Divergence, Determinants and Consequences*, Chapter 8, Newyork: UNDP Publications.
- Bilgiç A. (2015), Türkiye’de Uygulanan Vergilendirme Politikalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri: 1990-2013 Dönemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Burkhauser, R. V., Feng, S., Jenkins, S. P., Larrimore, J. (2012), Recent Trends in Top Income Shares in the United States: Reconciling Estimates from March CPS and IRS Tax Return Data, *Review of Economics and Statistics*, 94(2), s.371-388.
- Cural, M. (2009), OECD Ülkelerinde Gelir Dağılımının 1980 Sonrası Gelişimi ve Eşitsizliği Azaltıcı Müdahaleler, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), s.73-97.
- Demir, İ. (2021), Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şırnak.
- Demirtaş, N. (2020), Vergilerin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi (2000-2014), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Demiryürek Ürper, T. (2018), Kamu Harcamalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DPT. (2001), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu, <https://www.sbb.gov.tr/ozel-ih-tis-as-komisyonu-raporlari/>, (Erişim Tarihi: 05.05.2022).
- Edizdoğan, N. ve Çetinkaya, Ö. (2021), *Kamu Bütçesi*, 10. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ejder, H. L. (2012), Türkiye’de Bütçe Politikaları: 2002–2012 Dönemi, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), s.53-78.
- Ersezer, D. (2006), Gelir Dağılımı Politikası ve Araçları, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), s.255-268.
- Güller, Ay. (2021), Refah Devleti Bağlamında Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Gelir Dağılımına Etkisi: 1980 Sonrası Türkiye ve Seçilmiş OECD Ülkeleri Karşılaştırmalı Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bolu.
- İnam, B. (2019), Sosyal Harcamaların Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Lin, C. H. A. (2007), Education Expansion, Educational Inequality, and Income Inequality: Evidence from Taiwan, 1976–2003, *Social Indicators Research*, 80(3), s.601–615.
- Noyan, E. ve Avşarlıgil, N. (2017), Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan Dolaylı ve Doğrudan Vergi Politikaları Üzerinden Müşevvik Sorunun Ekonometrik Analizi, *Alanya Akademik Bakış*, 1(3), s.49-59.
- OECD (2015), *In It Together: Why Less Inequality Benefits All*, https://www.oecd-ilibrary.org/employment/in-it-together-why-less-inequality-benefits-all_9789264235120-en (Erişim Tarihi: 15.05.2022).

- Özdemir, Ç. (2017), *Gelir Eşitsizliği Ölçüm Yöntemleri*, (Ed.: E. İslamoğlu ve Ç. Özdemir), *Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*, 2. Baskı, s.77-110, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, N. (2012), *Maliye Politikası*, 1. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Pınar, A. (2017), *Maliye Politikası*, 9. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Qazi, W., Raza, S. A., Jawaid, S. T., Karim, M. Z. A. (2018), Does Expanding Higher Education Reduce Income Inequality in Emerging Economy? Evidence from Pakistan, *Studies in Higher Education*, 43(2), s.338-358.
- Quiñonez, P. (2022), Social Spending and Income Inequality in Latin America. A Panel Data Approach, *Social Policy and Society*, s.1-28.
- Rehman, S. ve Rashidi, Z. (2022), The Relationship between Education and Income Inequality (The Case of Pakistan), SSRN, <https://ssrn.com/abstract=4057992> (Erişim Tarihi: 07.07.2022).
- Shahabadi, A., Nemati, M., Hosseinidoust, S. E. (2018), The Effect Of Education on Income Inequality in Selected Islamic Countries, *International Journal of Asia-Pacific Studies*, 14(2), s.61-78.
- Solt, F. (2019), The Standardized World Income Inequality Database, Version 8, <https://dataverse.harvard.edu/dataset.xhtml?persistentId=doi:10.7910/DVN/LM4OWF> (Erişim Tarihi: 06.06.2022).
- Şen, H. ve Sağbaş, İ. (2020), *Vergi Teorisi ve Politikası*, 4. Baskı, Ankara: Arıkan Yayınları.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2009 Baz Yılı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1623658138156-495ade6f-614d>. (Erişim Tarihi: 03.06.2022).
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Bütçe Büyüklükleri ve Bütçe Gerçekleşmeleri, <https://www.hmb.gov.tr/bumko-butce-buyuklukleri-ve-butce-gerceklesmeleri> (Erişim Tarihi: 05.06.2022).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, 2010 Yılı Bütçe Raporu, <https://sgb.meb.gov.tr/www/dokumanlar/icerik/30> (Erişim Tarihi: 04.06.2022).
- _____, 2021 Yılı Bütçe Raporu, <https://sgb.meb.gov.tr/www/dokumanlar/icerik/30> (Erişim Tarihi: 04.06.2022).
- TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404> (Erişim Tarihi: 05.06.2022).
- _____, Sağlık Harcamaları İstatistikleri, 2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2020-37192> (Erişim Tarihi: 03.06.2022).
- _____, Sosyal Koruma İstatistikleri, 2020, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Saglik-ve-Sosyal-Koruma-101> (Erişim Tarihi: 05.06.2022).
- Ulu, M. İ. (2018), The Effect of Government Social Spending on Income Inequality in OECD: A Panel Data Analysis, *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences*, 1(3), s.184-202.
- Ulusoy, A. (2017), *Maliye Politikası*, 9. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Ulusoy, A., Karakurt, B., Akbulut, E. (2015), Eğitim Harcamalarının Gelir Dağılımına Etkisi: Türkiye’de Yükseköğretimin Gelir Eşitsizliğini Giderici İşlevi, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(2), s.45-75.
- Ünsal, E. M. (2011), *Makro İktisat*, 10. Baskı, Ankara: İmaj Kitabevi.
- World Bank (2018), Learning to Realize Education’s Promise, Overview, World Development Report, <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2018> (Erişim Tarihi: 05.18.2022).

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1108-1123, doi: 10.11616/asbi.1144140

The Misery Index: An Evaluation on Fragile Five Countries

Sefalet Endeksi: Kırılgan Beşli Ülkeler Üzerine Bir Değerlendirme

Ahmet Mesut BÜYÜKSARIKULAK¹ , Seher SULUK²

Geliş Tarihi (Received): 15.07.2022 Kabul Tarihi (Accepted): 24.10.2022 Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Abstract: It is seen that various indices are used to measure the macroeconomic performance and life satisfaction of countries. The misery index is one of the commonly used indices in this regard. The aim of this study is to evaluate the macroeconomic performance of the Fragile Five (Brazil, India, Indonesia, South Africa and Turkey) countries between 2010-2021 by calculating the misery index and to reveal the position of Turkey among these countries. According to the results, it is determined that while Indonesia shows the best performance, Turkey shares the last place with South Africa.

Keywords: Fragile Five, Macroeconomic Indicators, Misery Index

&

Öz: Ülkelerin makroekonomik performansları ile yaşam memnuniyetlerini ölçmede çeşitli endekslerin kullanıldığı görülmektedir. Sefalet endeksi de bu konuda yaygın olarak kullanılan endekslerden biridir. Bu çalışmanın amacı, 2010-2021 yılları arasında Kırılgan Beşli (Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye) ülkelerin sefalet endeksini hesaplayarak, ülkelerin makroekonomik performanslarını değerlendirmek ve Türkiye'nin bu ülkeler arasındaki konumunu ortaya koymaktır. Elde edilen sonuçlara göre, Endonezya en iyi performansı gösterirken Türkiye, Güney Afrika ile birlikte son sırayı paylaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırılgan Beşli, Makroekonomik Göstergeler, Sefalet Endeksi

Atıf/Cite as:Büyüksarıkulak, A. M., Suluk, S. (2022). The Misery Index: An Evaluation on Fragile Five Countries. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1108-1123. doi: 10.11616/asbi.1144140

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

Jel Codes: O10, O11

¹Öğr. Gör., Ahmet Mesut Büyüksarıkulak, Selçuk Üniversitesi, mbuyuksarikulak@selcuk.edu.tr.

²Dr., Seher Suluk, sehersuluk119@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

1. Introduction

The term “Fragile Five” was for first time used in 2013 by James Lord, economist of Morgan Stanley. These five countries included Brazil, India, Indonesia, South Africa and Turkey. The classification was made by taking into account exchange rate volatility, inflation, commodity prices, current account deficit position and balance of payment indicators, and the first five countries where these indicators are the most fragile were named as the Fragile Five (Sökmen, 2021: 1428-1429). The common features of these countries are stated as high current account deficit, high inflation, low growth rate, political problems and high external financing needs. Similar problems experienced in these countries increase their uncertainty and risks thus their fragility (Oskay, 2018: 47-48).

The economic discomfort index or misery index was first introduced by Arthur Okun. The Okun Misery Index is equal to the sum of the unemployment rate and the inflation rate. The misery index was later developed. One of them is the Barro Misery Index developed by Robert Barro in 1999. The misery index created by Barro consists of the growth rate subtracted from the sum of inflation, unemployment and the long-term interest rate. The misery index is widely used to measure and evaluate the macroeconomic performance of countries and the life satisfaction of individuals (Yöyen, 2018: 174-175). Accordingly, as the misery index value increases, it is understood that the misery or discomfort in the relevant country increases.

The aim of this study is to determine the macroeconomic performance between 2010-2021 with the help of Okun Misery Index and Barro Misery Index of the countries described as the Fragile Five by Morgan Stanley in 2013. And then to reveal the position of Turkey among these countries. This study is important in terms of evaluating the macroeconomic indicators of the countries which are called fragile and which are similar to each other, and to identify the points of similarity and divergence. Besides, this study is also significant in terms of determining the policies that policy makers and experts will develop and implement. When the literature is examined, no study has been found that deals with the macroeconomic performance of the country group discussed in this study with both Okun misery index and Barro misery index. Therefore, it is thought that the study will contribute to the literature. After the introduction, the concept of fragility and Fragile Five will be explained in the second section of the study, and in the third section, the misery index will be described. After the mentioning of the literature in the fourth section, the macroeconomic indicators of the Fragile Five countries will be examined in the fifth section. In the sixth section, the macroeconomic performance of the Fragile Five countries will be evaluated through the Okun misery index and Barro misery index. The study will be completed with a general evaluation and conclusion.

2. The Concept of Fragility and the Fragile Five

The definition of fragility can vary according to the view and perspective of the researchers. In addition, the definition of fragility differs according to the economic unit examined and according to which events these units may be under risk (Karakurt et al., 2015: 285). The common features of fragile economies are generally inability to create sustainable working areas and thus employment, insufficient infrastructure investments, dependence on short-term foreign investments, inability to attract foreign direct investments to the country, inability to manage natural resources with appropriate policies, weak financial systems, not adopting the rule of law, and political instability (Yeşilçiçek and Karabacak, 2020: 131). The common points of the economies that are considered as fragile are that they are mostly fragile due to events that develop against their will, such as economic crisis, internal and external shocks. In other words, fragility is the risk of being harmed or negatively affected by unforeseen events in general and economic terms (Çan and Dinçsoy, 2016: 200). The fragility level of the country is determined by taking into account the country’s growth figures, interest rates, inflation, current account deficit, budget deficit and changes in the domestic currency (Cinel, 2018: 63). According to Frankel and Saravelos (2010) fragility expresses to the concept of risk and can be defined as the negative impact of a system as a result of disturbances or sudden fluctuations. A country is considered fragile if it experiences problems such as

a sudden drop in production, a large depreciation in the stock market, sudden fluctuations in the value of its currency, high reserve losses, excessive need for IMF funds (Yeşilçiçek and Karabacak, 2020: 126). The concept of fragility, as a word meaning, is to be fragility to any blow. Economic fragility which is an important problem that makes economies vulnerable to shocks and disrupts the functioning of the system is divided into two as microeconomic fragility and macroeconomic fragility. While microeconomic fragility examines the impact of shocks on households, macroeconomic fragility examines the impact of shocks on the country's economy (Hacıgökmen, 2019: 194-195; Akın, 2017: 89). In the literature, there are many indicators used to measure fragility and these indicators play a significant role in the definition of fragility (Şeker, 2021: 160). There is no common view in determining the indicators of economic fragility. However, generally accepted indicators to understand whether there is fragility in the economy can be listed as; external fragilities, fiscal fragilities and financial fragilities (Çan and Dinçsoy, 2016: 201; <http://www.hakanozyildiz.com>):

- External Fragilities: Current account deficit / GDP, International monetary reserves / Country's short-term external debt, International monetary reserves / GDP, Total external debt / GDP, Total external debt / Total annual export, Real exchange rate overvaluation
- Fiscal Fragilities: Budget deficit / GDP, Public deficit / GDP, Total public debt / GDP, Debt due within 12 / GDP, Public external debt / GDP
- Financial Fragilities: Credit / Deposit rate, Annual credit growth, Total credits / GDP, Foreign banks debt of the financial sector / GDP

The original Fragile Five has been first coined by Morgan Stanley in 2013. The countries grouped as the Fragile Five by Morgan Stanley were Brazil, India, Indonesia, South Africa and Turkey. These countries, which are described as the Fragile Five, are the countries most affected by the monetary policies of the U.S. In addition, problems such as high current account deficit rates, high inflation rates, worsening budget balance, increasing external debt burden and slowing growth performances, low employment and high unemployment rates played a role in their inclusion in this group (Hayaloğlu, 2015: 133; Erkan and Batbaylı, 2018: 306). At the same time, since these countries have both fiscal and current account deficits, it can be said that twin deficits are also among the common feature of these countries. Besides, the development of these countries is largely dependent on foreign investments (Kamacı and Konya, 2016: 139; Göçer and Akın, 2016: 200).

At the end of 2016, Morgan Stanley revised its Fragile Five grouping. Accordingly, Brazil and India got out of the group and were replaced by Mexico and Colombia. Thus, the new Fragile Five became Indonesia, South Africa, Turkey, Colombia and Mexico (<https://www.mahfiegilmez.com/2017>). Six basic factors were used in this classification. These are: current account balance, foreign exchange reserves to external debt ratio, foreign holdings of government bonds, U.S. dollar debt, inflation and real rate differential (Yıldırım and Çelik, 2020: 149).

International credit rating agency Standard & Poor's (S&P) redetermined the scope of the Fragile Five in November 2017. Accordingly, the countries within the scope of the Fragile Five became Turkey, Argentina, Egypt, Pakistan and Qatar. These countries are the ones that will be most adversely affected by the rise in the interest rates in international markets. India, Indonesia, Brazil and South Africa, previously called the Fragile Five are excluded from the Fragile Five (Yükseler, 2017). Turkey is the only country on the old list whose fragility continues. S&P announced that Turkey is the most fragile country in its new classification (Kamacı, 2019: 63-64).

Danske Bank, one of the largest banks in Denmark made a new Fragile Five classification in its 2018 report. The classification consists of Turkey, Argentina, Russia, Brazil and South Africa (Christensen, 2018; Yıldırım and Çelik, 2020: 149). Scope Ratings classified Turkey, Georgia and Argentina as the "Risky-3" in the biennial update of its external vulnerability and resilience framework amid the 2020 global COVID-19 pandemic (Kameryan and Shen, 2020). Thus, it is seen that Turkey has always been among the fragile economies since the first classification made in 2013.

According to Eğılmez, one of the ways for Turkey to get out of the Fragile Five countries category is to reduce the external debt burden and finance its current account deficit with foreign direct investment instead of debt. The way to this is to ensure the rule of law, to raise the standards of democracy, to avoid creating risks and to realise social reconciliation (<https://www.mahfiegilmez.com/2018/02>).

3. The Misery Index

Changes in growth, unemployment and inflation rates which are among macroeconomic indicators are important for economic decision makers and policy makers. These variables, which are especially used to measure the economic performance of countries are analysed and interpreted with various approaches and indices. One of them is the misery index (Ergin Ünal, 2020: 46). The misery index, also known as the economic discomfort index is a concept first proposed by Arthur M. Okun. It became popular in the 1970s with the emergence of stagflation, that is simultaneously high inflation and unemployment. The misery index, developed by Okun is the sum of unemployment rate and inflation rate. Generally, the index is widely used for quantifying the financial well-being of a population. Both a higher unemployment rate and a worsening inflation rate are assumed to create economic and social costs for a country (Wu et al., 2013; <https://www.investopedia.com>). A low misery index value reflects a better economic performance, while a higher index value represents a poor economic performance (Yılmaz and Özmen Yılmaz, 2018: 72; Al and Baday Yıldız, 2019: 304). The higher the index value is the greater the misery is felt by the average citizens (<https://www.investopedia.com>). The original misery index proposed by Arthur Okun is calculated as follows:

$$MI=U+\pi$$

Here, MI is the misery index, U is the unemployment rate, and π is the inflation rate. The misery index developed by Okun actually endeavors to summarise the most evident costs for society, as unemployment prevents people from earning an income, whereas high inflation rates increase the cost of living by reducing purchasing power (López, 2022: 2). In other words, a higher level of unemployment and inflation will influence the citizens' welfare negatively (Anaele and Nyenke, 2021: 31). Such negative economic effects can also have negative social effects. In other saying, a connection can be made between economic discomfort and social discomfort. Because the deterioration of the economy can lead to the formation of social discomfort. Problems such as migration, divorce, suicide, increase in the number of criminals, decrease in trust in the state and decrease in interest in the political system can happen in societies with a high level of discomfort. Besides, people's life satisfaction, happiness and hope levels may decrease based on the loss of income and welfare (Çondur, 2016: 1311). The misery index developed by Okun has faced some criticism. Most of the criticisms of the misery index are due to its simplicity, as it embodies an oversimplification of the socio-economic problems affecting society (<https://www.investopedia.com>; López, 2022: 2). It takes into account only two aspects of the economic performance of a country and it gives equal weights to the unemployment rate and the inflation (Cohen et al., 2014: 3). Some believe that it is not a sufficient indicator of economic performance because it does not include economic growth data, since the economic performance of a country is calculated with only two macroeconomic indicators (<https://www.investopedia.com>). In addition, the misery index neglects many factors that affect discomfort, such as poor-quality education system, inadequate health system, insufficiently functioning pension system, poverty and environmental pollution. Despite all this, it is an index used to evaluate the macroeconomic performance of countries and to compare countries (Özer, 2019: 5).

The misery index has been developed over time. The misery index, which was developed over time, was also reformulated by the American economist Robert Barro (1999). Barro argues that increases in the long-term interest rates and economic growth below the average also lead to misery. The Barro Misery Index is calculated as follows (<https://www.mahfiegilmez.com/2018/06>; López, 2022: 3; Lechman, 2009: 2-3):

$$BMI=\Delta\pi+\Delta u-\Delta Y+\Delta i$$

Here, BMI stands for Barro Misery Index, π for annual inflation rate, U for total unemployment rate, Y for annual GDP growth rate, and i for nominal long-term interest rate.

According to Barro, misery increases if the inflation rate rises, if the unemployment rate goes up, if long-term interest rates increase, and if the growth rate of real GDP is below average (Barro, 1999: 22). If the economy has grown, then this ratio needs to be lowered, because economic growth reduces misery. On the contrary, if the economy has shrunk, then this ratio should be added to the total (<https://www.mahfiegilmez.com/2018/06>). According to Lechman, the misery index is not a perfect measure of poverty, but its changes over time and in different countries, definitely reflect changes in society's economic performance (Lechman, 2009: 9). The misery index modified by Hanke (2015) is the sum of the unemployment, inflation, and bank-lending rates, minus the percentage change in real GDP per capita. A higher index value means a higher level of misery (Belke, 2020: 121; <https://www.cato.org>).

4. Literature Review

Since the misery index was first introduced, it has attracted a lot of attention by researchers. As a matter of fact, when the literature is examined, it is seen that many studies have been carried out using both the Okun misery index and the Barro misery index. In this section, some of these studies are tried to be summarised.

Lovell and Tien (2000) examined the validity of the Okun misery index through the Michigan Consumer Sentiment Index and stated that the index is a simple and readily available method for measuring misery.

Grabia (2011) calculated and ranked the Okun misery index values by considering the period of 2000-2004 and 2005-2009 of EU countries and compared the index values with the GDP per capita according to purchasing power parity. Accordingly, while the countries with the best index value, that is, the lowest misery index were Luxembourg, Denmark, the Netherlands, Austria, United Kingdom, and Sweden in both periods; the countries with the highest misery index value were Hungary, Slovakia, Estonia, Poland, Lithuania, Latvia, Romania, and Bulgaria. In addition, it was concluded that Okun misery index levels showed great similarity with GDP per capita according to purchasing power parity.

Ünver and Doğru (2015) analysed the determinants of fragility in terms of long-term fiscal sustainability and sovereign ratings for Brazil, India, Indonesia, South Africa and Turkey, referred to as the Fragile Five by Morgan Stanley. The study covers the period of 1980-2012 for fiscal sustainability and 1990-2012 for sovereign ratings. FMOLS approach developed by Phillips and Hansen (1990) was used in the study. A statistically significant relationship between fiscal sustainability and current account balance, GDP, total reserves, energy imports, exchange rate, external debt and credit to the private sector was found. In addition, they found that the findings associated with sovereign ratings demonstrate significantly that the leading determinants of sovereign ratings are exchange rates, total reserves, energy imports, foreign direct investment net inflows, current account balance, GDP and external debt stocks.

Çan and Dinçsoy (2016) examined the interactions between fragility and crisis conceptions for Brazil, Indonesia, India, South Africa and Turkey which are called the Fragile Five. In the study, growth, inflation, unemployment, budget balance and current account balance data for the period of 2005-2013 were taken into account and compared. The results show that while Turkey is in the middle in terms of growth, it has been determined that the most fragile country is South Africa. While India is the most fragile country in terms of inflation, Turkey ranks second. It was found that India is in the worst position in terms of budget balance and Turkey is the most fragile country in terms of current account balance. South Africa and then Turkey is the most fragile country in terms of unemployment. According to the results obtained, as a result of fragility indicators examined, it has been revealed that the five countries in question have a fragile structure and that their macroeconomic indicators can create financial crisis. Besides, these fragile structures will make it inevitable for them to feel the crisis more deeply in the face of an economic shock.

Çondur (2016) analysed the relationship between the economic misery level and social misery level: and how social misery indicators are affected by the periods of high inflation and unemployment rate in

Turkey. Although the changes in social parameters differ from region to region, it is concluded that as economic discomfort increases, negative developments in social parameters also increase.

Özcan (2016) investigated whether the misery index values can be used in measurement of poverty for the period of 2003-2013 for Turkey and EU countries. In order to achieve this purpose, panel cointegration tests was used. As a result of the study, it is concluded that Okun's misery index can be used simply in measurement of poverty.

Alper (2017) examined the countries within the scope of Fragile Five for their macroeconomic fragilities. The period of the study is 2002-2015. It is concluded that the external fragility index generally decreased and took a negative value in 2009, while it increased in the following years and remained at positive values even though it fluctuated. In addition, it has been determined that the real effective exchange rate has decreased in all countries in recent years.

Yöyen (2018) dealt with the Barro misery index for Turkey's economy. According to the calculated index value in the last decade, firstly decreased the economic misery and then it began to increase in Turkey. Barro misery index has increased since 2013. In this context, it has been determined that the macroeconomic performance of the Turkey's economy is getting worse over the past five years and life satisfaction has decreased in parallel with this.

Bayar and Aytemiz (2019) investigated the interaction among misery index, corruption and income inequality in Latin American countries from 2002 to 2014. Westerlund and Edgerton (2007) LM bootstrap cointegration test and the Kónya (2006) bootstrap panel Granger causality test was used in the study. As a result of the applied tests, it was concluded that increases in both the misery index and corruption played a part in the increases in income inequality. In addition, according to the results of the causality test, one-way causality from the misery index to income inequality and two-way causality between corruption and income inequality was determined.

Keçeligil (2019) examined the situation of Turkey among the Fragile Five in terms of debt issues. In the study, it is suggested that Turkey should primarily close the current account deficit, and for this, policies that increase export revenues and reduce import expenses should be implemented. It has been stated that Turkey's external debt problem is mainly caused by the inadequacy of domestic savings, and therefore, policies to increase domestic savings should be implemented in order to reduce the need for external debt, and the most important solution is to increase export revenues.

Akduğan and Yıldız (2020) used the VAR model to examine the relationship between external borrowing and economic growth from 1970 to 2018 in Brazil, Indonesia, India, South Africa and Turkey, which are called as Fragile Five. They found a one-way causality relationship from the GDP to the external debt stock in Brazil. Besides, they found that economic growth has a significant positive impact on external borrowing. They did not find a statistically significant relationship between external debt stock and GDP in Indonesia and India. A one-way relationship from external debt stock to GDP was found in Turkey and South Africa and it has been seen that external borrowing has a positive impact on growth in these countries.

Akay and Oskonbaeva (2020) investigated the interaction between economic growth and misery index in selected 16 transition countries. Panel ARDL was used in the study covering the period of 1996-2017. A long-run relationship between the misery index and economic growth was found in the study. It was concluded that economic misery deteriorates economic growth.

Kırca and Canbay (2020) investigated the relationship between inflation and unemployment for Fragile Five countries which includes Brazil, Indonesia, India, South Africa and Turkey in the period from 1991 to 2019. For this purpose, Kónya (2006) panel causality test was used in the study. They found a negative causality from the unemployment rate to the inflation rate in India and a negative causality from the inflation rate to the unemployment rate in Turkey. They found no causality in other countries.

Ergin Ünal (2020) analysed the effect of foreign direct investment on the Barro misery index for Turkey. For this purpose, Barro misery index was calculated over the period of 1985-2017 and its relationship with FDI was analysed by the SVAR model. It was concluded that the share of FDI in the GDP as well as the real exchange rate shocks have an adverse impact on the Barro misery index.

Açıcı and Çuhadar (2021) examined the link between misery index and crime for the Fragile Five, using dynamic panel data analysis. The study covers the period of 2004-2017. According to the results, increases in the misery index cause rising crime rates.

Aishwarya et al. (2021) analysed the impact of the health indicators and the human development index over the globe's misery index. They concluded that there is a strong correlation between the misery index, human development index, and health indicators.

Tunçay (2021) used VAR analysis to determine the mutual interactions between economic discomfort index and non-performing loan rates in the Turkish economy. According to the results, it was concluded that the changes in the economic discomfort index and the changes in the non-performing loan rates affect each other mutually, but the impact of the index changes on the changes in non-performing loan ratios is longer term in Turkish economy.

5. Indicators of the Fragile Five Countries' Okun Misery Index and Barro Misery Index

In this study, both Okun misery index and Barro misery index of Brazil, Indonesia, India, South Africa and Turkey, which were called as the Fragile Five by Morgan Stanley in 2013 are calculated and compared. The study covers the period of 2010-2021. Inflation, unemployment and growth data used in the analysis were obtained from the World Bank database and the ten-year bond interest data was obtained from Investing.com. Since the World Bank's database does not contain growth figures for 2021, the growth data for this year and India's 2021 inflation data were taken from the IMF. The inflation rate is the year-end value of the consumer price index. Unemployment and growth rates are the percentage values realised at the end of the year.

The reason we started the analysis in 2010 is that Turkey started issuing ten-year bonds of this date. Another reason is that the impact of the financial crisis, which affected whole world started to decrease in the indicators in 2010.

Table 1 shows the inflation rates of the Fragile Five countries. As can be seen from the table, the country with the highest inflation by years is Turkey. In the half of the 2010s, the inflation rate, which was close to other countries, increased significantly in 2017 and dissociated negatively compared to other countries. The country with the lowest inflation rate by years is Indonesia. Especially in recent years, it is observed that the inflation rate has remained within acceptable limits. While India has double-digit inflation rates in 2010, it has steadily decreased inflation by the years.

Table 1: Inflation Rates of Fragile Five Countries Between 2010-2021 (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Turkey	8.6	6.5	8.9	7.5	8.8	7.7	7.8	11.1	16.3	15.2	12.3	19.6
Brazil	5	6.6	5.4	6.2	6.3	9	8.7	3.4	3.7	3.7	3.2	8.3
Indonesia	5.1	5.3	4.3	6.4	6.4	6.4	3.5	3.8	3.2	3	1.9	1.6
South Africa	4.1	5	5.7	5.8	6.1	4.5	6.6	5.2	4.5	4.1	3.2	4.7
India	12	8.8	9.3	11.1	6.6	4.9	4.9	3.3	3.9	3.7	6.6	6.1

Reference: World Bank Database, International Money Fund Data Mapper (Accessed: 05.05.2022).

Unemployment rates of the Fragile Five are given in table 2. The country with the highest unemployment rate is by far South Africa. It is clearly seen that South Africa has not been able to solve this problem for many years. The second country with the highest unemployment rate is sometimes Turkey and sometimes Brazil. It is seen that the rate has increased significantly in Brazil, especially since 2015. Unemployment rates in India and Indonesia showed a more stable development. The country with the lowest unemployment rate by years is Indonesia. Although the unemployment rate in India increased in 2020, it managed to decrease the rate in 2021.

Table 2: Unemployment Rates of Fragile Five Countries Between 2010-2021 (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Turkey	10.6	8.8	8.1	8.7	9.9	10.2	10.8	10.8	10.9	13.7	13.1	13.4
Brazil	7.3	6.9	7.2	7	6.6	8.4	11.6	12.8	12.3	11.9	13.7	14.4
Indonesia	5.6	5.1	4.5	4.3	4	4.5	4.3	3.9	4.4	3.6	4.3	4.4
South Africa	24.7	24.6	24.7	24.5	24.9	25.1	26.5	27	26.9	28.5	29.2	33.5
India	5.5	5.4	5.4	5.4	5.4	5.4	5.4	5.3	5.3	5.3	8	6

Reference: World Bank Database (Accessed: 05.05.2022).

Table 3 shows the long-term government interest rates of the Fragile Five countries. In 2010, the country with the highest interest rate was Brazil. The interest rate in Brazil, which increased until 2015, tends to decrease since then. While Turkey's borrowing costs tend to increase in this process, this situation is seen more clearly in recent years, and there is even a big leap forward in 2021. Therefore, Turkey is negatively separated from other countries in terms of long-term borrowing costs. While the borrowing costs of Indonesia, India and South Africa show a horizontal course, Indonesia and India share the first place with an interest rate of 6.4% as of 2021.

Table 3: Interest Rates of Fragile Five Countries Between 2010-2021 (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Turkey	8.6	10	6.6	10.3	8.1	10.5	11.1	11.4	15.8	12	12.5	23
Brazil	12.1	11.1	9.2	13.2	12.4	16.5	11.5	10.3	9.3	6.8	6.9	10.3
Indonesia	7.6	6	5.2	8.4	7.8	8.9	7.9	6.3	8	7	5.9	6.4
South Africa	8.1	7.9	6.4	7.9	7.8	9.8	8.9	8.6	8.9	8.2	8.7	9.3
India	7.9	8.6	8	8.8	7.8	7.7	6.5	7.3	7.4	6.5	5.9	6.4

Reference: <https://www.investing.com> (Accessed: 05.05.2022).

Table 4 shows the growth rates of the Fragile Five countries. As of 2021, Turkey has the highest growth rate of 11%. Turkey is the only country that managed to achieve positive growth throughout the period. Although the growth rate in Turkey lost momentum after 2017, it did not turn negative and increased rapidly in 2021. While other countries grew negatively in 2020, when the COVID-19 pandemic has a great impact, Turkey's positive growth can be considered as an important success. During the period, Indonesia, South Africa and India grew negatively only in 2020 due to the COVID-19 outbreak. In Brazil, negative growth is observed in 2015 and 2016 in addition to 2020.

Table 4: Growth Rates of Fragile Five Countries Between 2010-2021 (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Turkey	8.4	11.2	4.8	8.5	4.9	6.1	3.3	7.5	3	0.9	1.8	11
Brazil	7.5	4	1.9	3	0.5	-3.5	-3.2	1.3	1.8	1.4	-4	4.6
Indonesia	6.2	6.1	6	5.5	5	4.9	5	5.1	5.2	5	-2.1	3.7
South Africa	3	3.1	2.4	2.5	1.4	1.3	0.7	1.1	1.5	0.1	-6.4	4.9
India	8.5	5.2	5.4	6.4	7.4	8	8.2	6.8	6.5	4	-7.2	8.9

Reference: World Bank Database, International Money Fund Data Mapper (Accessed: 05.05.2022).

6. Evaluation of the Fragile Five Countries' Macroeconomic Performances Using the Okun Misery Index and Barro Misery Index

In this part of the study, Okun misery index and Barro misery index of Fragile Five countries were calculated and interpreted. In the calculation of Barro misery index, the index calculated by Robert Barro in 1999 was not used, but the simpler and more common index today, has been used. While the percentage change in inflation, unemployment, long-term interest rate and growth rate compared to the previous year is taken into account in the first index prepared by Barro, percentage change are not taken into account in the index, which is widely used today, and the calculation is made by taking into account the rate itself.

Barro misery index is calculated as follows (<https://www.mahfiegilmez.com/2018/06/>; Yöyen, 2018: 177):

Barro misery index = (inflation rate + unemployment rate + long term interest rate) – GDP growth rate

Table 5 shows the Okun Misery Index values of the Fragile Five countries. As it is known, only the inflation rate and unemployment rate are used in the Okun misery index, and the index value is calculated by adding these two rates.

Table 5: Okun Misery Index Values of Fragile Five Countries Between 2010-2021 (%)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Turkey	19.2	15.3	17	16.2	18.7	17.9	18.6	21.9	27.2	28.9	25.4	33
Brazil	12.3	13.5	12.6	13.2	12.9	17.4	20.3	16.2	16	15.6	16.9	22.7
Indonesia	10.7	10.4	8.8	10.7	10.4	10.9	7.8	7.7	7.6	6.6	6.2	6
South Africa	28.8	29.6	30.4	30.3	31	29.6	33.1	32.2	31.4	32.6	32.4	38.2
India	17.5	14.2	14.7	16.5	12	10.3	10.3	8.6	9.2	9	14.6	12.1

Reference: Calculated by the authors.

If we examine graph 1, prepared using table 5, it is seen that South Africa has the highest value (high discomfort/misery) in the index. The unemployment problem, which South Africa has not been able to solve for years, has caused the index value to be high. The second discontented country in the index is Turkey. Although it followed a horizontal course until 2016, and even left the second place to Brazil, the index value increased rapidly after this date and decreased the difference with South Africa in recent years. This situation was caused especially by the increase in the inflation rate. Brazil's index score has been increasing, especially in recent years. This increase is caused especially by the increase in the unemployment rate. India and Indonesia are the two countries that have managed to reduce their index score as of 2021 compared to 2010, the starting year. It is seen that Indonesia is more successful in

reducing discomfort than India and is in the best position in the ranking. Indonesia has achieved this by lowering both the inflation rate and unemployment rate. India, on the other hand, was not very successful in reducing unemployment, while halving the inflation rate caused the index value to decrease.

Graph 1: Okun Misery Index Values of Fragile Five Countries Between 2010-2021 (%)

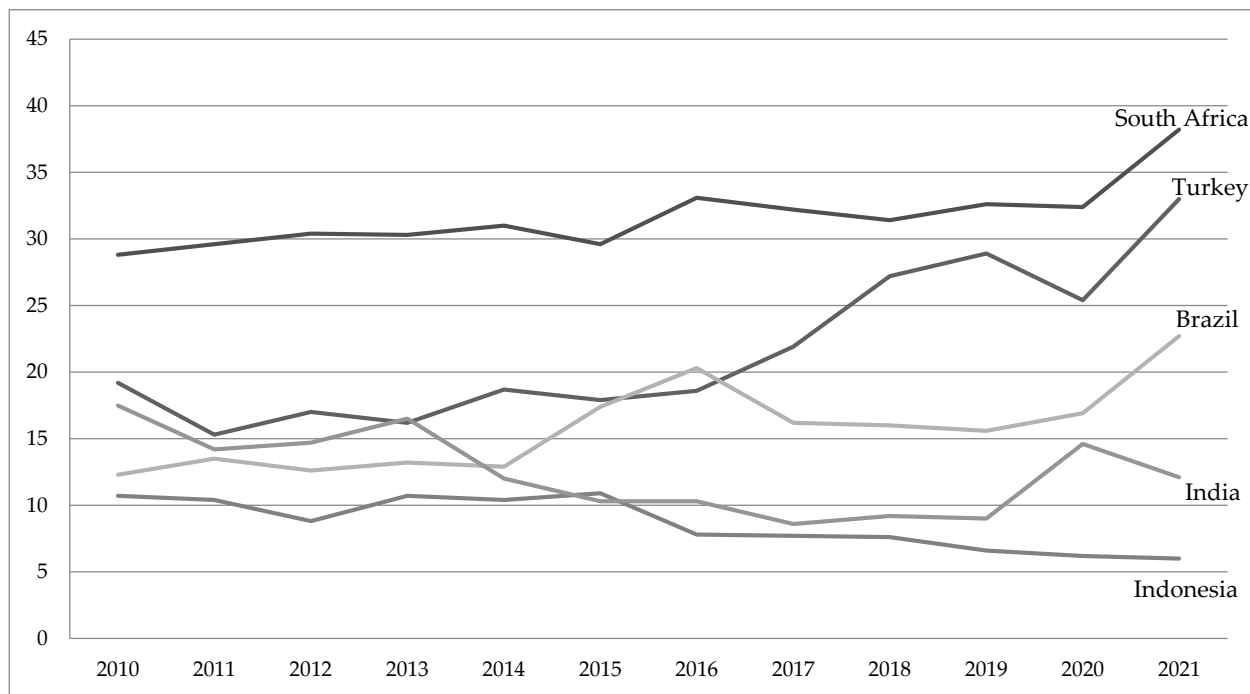

Table 6 shows the Barro Misery Index values of Fragile Five countries. Inflation, unemployment and long-term interest rates are added together in the Barro misery index, and the growth rate is subtracted from this total.

Table 6: Barro Misery Index Values of Fragile Five Countries Between 2010-2021 (%)

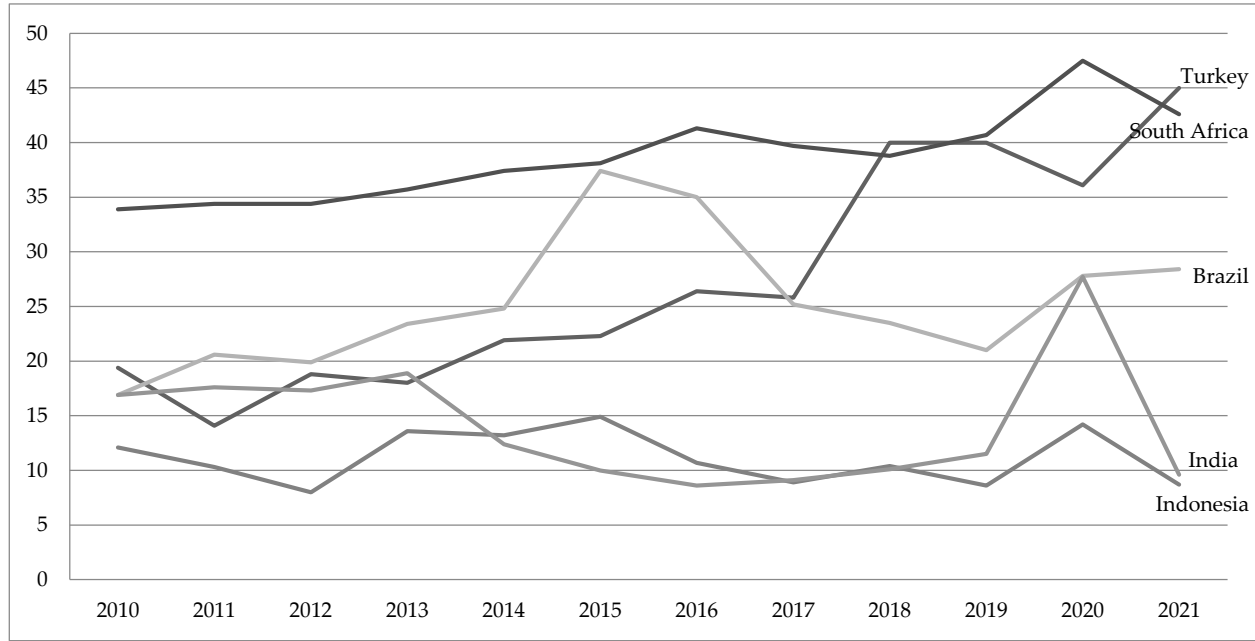
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Turkey	19.4	14.1	18.8	18	21.9	22.3	26.4	25.8	40	40	36.1	45
Brazil	16.9	20.6	19.9	23.4	24.8	37.4	35	25.2	23.5	21	27.8	28.4
Indonesia	12.1	10.3	8	13.6	13.2	14.9	10.7	8.9	10.4	8.6	14.2	8.7
South Africa	33.9	34.4	34.4	35.7	37.4	38.1	41.3	39.7	38.8	40.7	47.5	42.6
India	16.9	17.6	17.3	18.9	12.4	10	8.6	9.1	10.1	11.5	27.7	9.6

Reference: Calculated by the authors.

When graph 2 is examined, it can be seen that Indonesia has the lowest index value among the Fragile Five countries throughout the period. Although it was switched to India between 2014-2016, it is the country with the best macroeconomic performance by having the lowest value in the following period. India is the second-best performing country. The index value of India, whose economy shrank significantly in 2020, increased considerably, but managed to significantly decrease the index value by showing growth again in 2021. Brazil, which is the third country with the lowest index value, managed to decrease the value especially after reaching the maximum index value in 2015. Considering the beginning of the period, the trend in Turkey, whose index value is in the fourth place, is in the upward direction. It is seen that the value has increased rapidly, especially after 2017 and as of 2021, it became the country with the highest index value. Despite Turkey's high growth rate in 2021, the increase in interest rates,

unemployment and inflation led to an increase in the Barro misery index and thus showed the worst macroeconomic performance. In addition, the fact that unemployment cannot be reduced despite economic growth shows that growth in Turkey is a growth that does not create employment. South Africa, which has the highest index value as of the period, managed to decrease the value in 2021 and was surpassed by Turkey. Especially for South Africa, the high unemployment rate causes the index value to increase. If we look at the general course of the countries from 2010 to 2021, while Indonesia and India managed to reduce the index value, that is, reducing misery; index values have increased in Turkey, Brazil and South Africa, and thus, misery has increased.

Graph 2: Barro Misery Index Values of Fragile Five Countries Between 2010-2021 (%)

Işık and Öztürk Çetenak (2018) took the average of the macroeconomic indicators of the BRICS countries and the Okun misery index and Barro misery index values in their study, and then ranked the countries by giving the highest score to the country with the highest average. The same method is applied to the Fragile Five countries, and the results are shown in table 7. It is thought that it would be more inclusive to include such a calculation in the study. According to table 7, while Indonesia is the most successful country in terms of inflation during the period, Turkey is the most unsuccessful country. While Indonesia is the most successful country in terms of unemployment, the most unsuccessful country is South Africa. While Indonesia is the most successful country in terms of interest, Turkey is the most unsuccessful country. In terms of growth, while Turkey is the most successful country, Brazil and South Africa have the lowest growth rates. When looking at the average values of the Okun index and Barro index, Indonesia has the best score, while the country with the lowest score is South Africa.

Table 7: Index Indicators and Average of Indices

	Inflation	Unemployment	Interest	Growth	Okun	Barro
Turkey	10.8	10.7	11.6	5.9	21.6	27.3
Brazil	5.8	10	10.8	1.3	15.8	25.3
Indonesia	4.2	4.4	7.1	4.6	8.6	11.1
South Africa	4.9	26.7	8.4	1.3	31.6	38.7
India	6.8	5.6	7.4	5.7	12.4	14.1

Reference: Calculated by the authors.

Comparatively, the scores of the countries according to their performance are shown in table 8. In the preparation of the table, the country with the best performance is given five points, while other countries are scored towards one according to their place in the ranking. Finally, these scores are added together to reach the total scores of the countries. A total of three score types were calculated: the sum of the index indicators and the addition of the Okun misery index and Barro misery index to these indicators. According to the table, the country with the best performance in all score types is Indonesia. India follows Indonesia in all score types. While South Africa is in the third place in the calculation made with index indicators, when Okun index and Barro index scores are added to the index indicators, it moves to Brazil. While Turkey shares the lowest score with Brazil in the calculation made with index indicators, it shares the lowest score with South Africa in the calculation made by adding the Okun index and Barro index to the index indicators.

Table 8: Scoring Table

	5	4	3	2	1
Inflation- I	Indonesia	South Africa	Brazil	India	Turkey
Unemployment- U	Indonesia	India	Brazil	Turkey	South Africa
Interest- i	Indonesia	India	South Africa	Brazil	Turkey
Growth- Y	Turkey	India	Indonesia	South Africa	Brazil
Okun Index- OI	Indonesia	India	Brazil	Turkey	South Africa
Barro Index- BI	Indonesia	India	Brazil	Turkey	South Africa
Score	Indonesia	India	South Africa	Brazil	Turkey
I+ U+ i+ Y	18	14	10	9	9
I+ U+ i+ Y+ OI	23	18	11	12	11
I+ U+ i+ Y+ BI	23	18	11	12	11

Reference: Calculated by the authors.

7. Conclusion

In this study, the Okun misery index and the Barro misery index of the countries called as Fragile Five by Morgan Stanley in 2013 were calculated separately and evaluated by scoring according to the average values. Indonesia is the country with the best performance in both Okun index and Barro index values by years subject to analysis. Although it was overtaken by India in 2014, 2015 and 2016, Indonesia took the first place in the following years again. The main factor affecting Indonesia's success is the decrease in inflation and unemployment rates by the years. The country that is in the best position among the Fragile Five countries in these macroeconomic indicators is also in the best position when considering the average in long-term interest rates. Although it lags behind Turkey and India in growth rate, the success in other macroeconomic factors has ensured that it takes the first place as an index value. In addition to being in the best condition among the Fragile Five countries, by 2021 it has managed to reduce its index values compared to 2010, that is, to reduce misery.

Although India ranks first in both index values in some years, it ranks second overall. In this situation, it has been effective in reducing the inflation rate by half and reaching high growth figures over the years.

Although it has achieved a significant success in inflation compared to the beginning of the period, it is noteworthy that it ranks fourth among the five countries. Therefore, if inflation rates are lowered, India will be able to reach better index value. In India, like Indonesia, it is a country that has managed to reduce misery compared to 2010.

The third country in both indices is Brazil. Although Brazil has shown significant success in terms of inflation, it has not been able to reduce the misery due to the increasing unemployment rate, the interest rate that cannot be reduced and the instabilities in economic growth, and both index values have increased compared to 2010. Especially, low growth rate is seen as the biggest problem for Brazil.

While Turkey ranked fourth in both index values over the years, the 2021 value of the Barro index surpassed South Africa and became the country with the highest level of misery. Inflation has become a serious problem for Turkey, especially after 2016. It is observed that Turkey, which succeeded to reduce inflation, unemployment and interest rates in the middle of the period, started to increase in inflation and interest rates as of 2017 and differentiated negatively from other countries. Turkey's most successful macroeconomic indicator is economic growth and it ranks first among the countries subject to analysis. This situation shows that Turkey cannot reflect economic growth to other macroeconomic indicators. This can be considered a failure. Although Turkey achieved a very high growth rate especially in 2021, the increase in inflation and interest rates caused it to fall to the last place in the Barro index. Decrease in inflation rate in Turkey and the decrease in interest rate will reduce the misery. In this context, especially cost increase should be prevented. High unemployment and high inflation are among the biggest problems of Turkey. For this reason, by developing policies based on Turkey's production and job creation, designing and implementing policies that will pave the way especially for its dynamic and young population will be effective in reducing misery index.

While South Africa has the highest index score by years according to the Okun index, it was surpassed by Turkey in the Barro index in 2018 and 2021. The reason for the high index values in South Africa is the extremely high unemployment rate. In addition, there is no stability in the growth rate. South Africa's high employment-creating growth rates are essential for reducing misery.

Macroeconomic variables are given equal weight in the calculation of the Okun misery index and Barro misery index. Hence, the power to explain misery in both indices is controversial. In the study conducted by Blanchflower (2017), it was found that the impact of unemployment on happiness is greater than inflation. Besides, it is not possible to evaluate misery with only a few macroeconomic indicators. Therefore, adding new indicators and calculating the index by weighting the indicators are considered necessary for a better evaluation. For example, the Better Life Index prepared by OECD or the Legatum Prosperity Index prepared by the Legatum Institute may give better results in the evaluation of welfare, misery and discomfort, since they include social indicators as well as economic indicators.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Açıcı, R. C. and Çuhadar, P. (2021), Unemployment or Inflation? What Does the Misery Index Say about the Causes of Crime?, *METU Studies in Development*, 48, s. 185-200.
- Anaele, A. A. and Nyenke, C. U. (2021), Effect of Fiscal Policy on Misery Index in Nigeria, *European Journal of Research in Social Sciences*, 9(1), s. 30-44.
- Aishwarya, Rajmohan, Suganya. P., Prabu. D., Bharathwaj, and M. R. Prashanth. (2021), A Comparative Analysis of Misery Index and Its Impact on Health Indicators Across The Globe, *Indian Journal of Forensic Medicine & Toxicology*, 15(4), s. 35-40.
- Akay, E. Ç. and Oskonbaeva, Z. (2020), İktisadi Büyüme ve Sefalet Endeksi Arasındaki İlişki: Geçiş Ülkeleri Örneği, *International Conference on Eurasian Economies*, 2-4 September 2020, s. 130-135.
- Akduğan, U. and Yıldız, N. (2020), The Relationship between External Debt and Economic Growth: The Case of Fragile Five Countries, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(2), s. 448-460.
- Akın, F. (2017), Türkiye ve Seçilmiş Balkan Ülkelerinde Makroekonomik Kırılganlık: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 03(04), s. 88-96.
- Al, İ. and Baday Yıldız, E. (2019), Türkiye'nin 2006-2017 Dönemi Makroekonomik Performansı: Sihirli Kare Yaklaşımı, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), s. 303-320.
- Alper, N. K. (2017), Makroekonomik Kırılganlık Göstergeleri: Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme, 1. Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi, s. 665-681.
- Barro, R. J. (1999), Reagan vs. Clinton: Who's the Economic Champ?, *Economic Viewpoint*, Business Week, 22.
- Bayar, Y. and Aytemiz, L. (2019), The Misery Index, Corruption and Income Inequality in Latin American Countries: A Panel Cointegration and Causality Analysis, *Scientific Annals of Economics and Business*, 66(3), s. 309-319.
- Belke, M. (2020), CRITIC ve MAIRCA Yöntemleriyle G7 Ülkelerinin Makroekonomik Performansının Değerlendirilmesi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Ek, s. 120-139.
- Blanchflower, David G. (2007), 'Is Unemployment More Costly Than Inflation?' NBER Working Paper, 13505.
- Christensen, J. E. (2018), Weekly Focus: Troubles in Emerging Markets, *Investment Research – General Market Conditions*, Danske Bank.
- Cinel, E. A. (2018), Türkiye Ekonomisinin Kırılgan Yapısı, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), s. 57-66.
- Cohen, I. K., Ferretti, F. and McIntosh, B. (2014), Decomposing the Misery Index: A Dynamic Approach, *Cogent Economics & Finance*, 2(1), s. 1-8. DOI: <https://doi.org/10.1080/23322039.2014.991089>
- Çan, H. and Dinçsoy, M. O. (2016), Kırılganlık Göstergeleri ve Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 22, s. 199-217.
- Çondur, F. (2016), Türkiye'de Hoşnutsuzluk Endeksi Parametrelerinin Gelişimi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(5), s. 1309-1327.
- Eğilmez, M. (2017), Türkiye Ekonomisi Niçin Kırılgan Beşli Arasında?, <https://www.mahfiegilmez.com/2017/11/turkiye-ekonomisi-nicin-krlgan-besli.html> (Accessed: 10.05.2022).

- Eğilmez, M. (2018), Sefalet Endeksi ve Türkiye, <https://www.mahfiegilmez.com/2018/06/sefalet-endeksi-ve-turkiye.html> (Accessed: 02.05.2022).
- Eğilmez, M. (2018), Dış Borçların ve Borç Servisinin Kuşbakışı Analizi, <https://www.mahfiegilmez.com/2018/02/ds-borclarn-ve-borc-servisnin-kusbaks.html> (Accessed: 10.05.2022).
- Ergin Ünal, A. (2020), Doğrudan Yabancı Yatırımların Barro Sefalet Endeksine Etkisi: Türkiye İçin SVAR Analizi, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22), s. 45-55.
- Erkan, B. and Batbaylı, Ş. (2018), Foreign Trade Specialization Level of the Fragile Five Economies: Comparative Sectoral Analysis, *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 4(9), s. 306-319.
- Grabia, T. (2011), The Okun Misery Index in the European Union Countries from 2000 to 2009, *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 14(4), s. 97-115.
- Göçer, İ. and Akın, T. (2016), Kırılgan Beşlide Tasarruf-Yatırım Açığının Ekonomik Büyümeye Etkileri: Yeni Nesil Bir Ekonometrik Analiz, *Ege Akademik Bakış*, 16(2), s. 197-210.
- Hacıgökmen, F. (2019), Ekonomik Kırılganlıklar; G-20 Ülkeleri Üzerinde Bir İnceleme, *Politik Ekonomik Kuram*, 3(2), s. 192-213.
- Hanke, S. H. (2021), Hanke's 2020 Misery Index: Who's Miserable and Who's Happy?, <https://www.cato.org/commentary/hankes-2020-misery-index-whos-miserable-whos-happy> (Accessed: 04.05.2022).
- Hayaloğlu, P. (2015), Kırılgan Beşli Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1), s. 131-144.
- IMF. (2022), International Monetary Fund Data Mapper. <https://www.imf.org/external/datamapper/index.php> (Accessed: 05.05.2022).
- Investing. (2022), <https://www.investing.com/rates-bonds/> (Accessed: 05.05.2022).
- Işık, M., and Öztürk Çetenak, Ö. (2018), İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi Makroekonomik Performansın Ölçülmesinde Başarılı Bir Gösterge midir?: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(4), s. 37-50.
- Kamacı, A. (2019), Yeni Kırılgan Beşli Ülkelerinde Gelir Eşitsizliğinin Ekonomik Büyümeye Etkileri, *Fiscaoconomia*, 3(3), s. 58-71.
- Kamacı, A. and Konya, S. (2016), Kırılgan Beşli Ülkelerinde Portföy Yatırımları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, s. 136-155.
- Kameryan, L. and Shen, D. (2020), 2020 External Vulnerability and Resilience Rankings for 63 Countries: Covid-19 Crisis Update, *Scope Ratings*.
- Karakurt, B., Şentürk, S. H. and Ela, M. (2015), Makroekonomik Kırılganlık: Türkiye ve Şangay Beşlisi Karşılaştırması, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), s. 283-307.
- Keçeligil, H. T. (2019), Başlangıçtan Günümüze Türkiye'nin Borçları ve Kırılgan Beşli, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 15, s. 103-129.
- Kırca, M. and Canbay, Ş. (2020), Kırılgan Beşli Ülkeler İçin Phillips Eğrisi Analizi, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 5(12), s. 130-140.
- Lechman, E. (2009), Okun's and Barro's Misery Index as an Alternative Poverty Assessment Tool. Recent Estimations for European Countries. MPRA Paper No. 37493.
- López, F. S. (2022), Measuring the Effect of the Misery Index on International Tourist Departures: Empirical Evidence from Mexico, *Economies*, 10, 81, s. 1-16.

- Lovell, M. C., and Tien, P. L. (2000), Economic Discomfort and Consumer Sentiment, *Eastern Economic Journal*, 26(1), s. 1-8.
- Oskay, C. (2018), Küresel Kriz Sonrası Kırılgan Beşli Ülkelerin Makroekonomik Performansları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, 10 Years After the Great Recession: Orthodox versus Heterodox Economics: 9. International Conference on Political Economy, (Eds.: Halit Sağlam and Mehmet Emin Kenanoğlu) IJOPEC Publication.
- Özcan, S. E. (2016), Yoksulluk Göstergesi Olarak Hoşnutsuzluk Endeksi, Türkiye İçin Bir Deneme, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (48), s. 294-313.
- Özyıldız, H. (2014), Kırılganlık Göstergeleri <http://www.hakanozyildiz.com/2014/02/krlganlk-gostergeleri.html> (Accessed: 10.05.2022).
- Özer, M. O. (2019), Gelişmekte Olan Ülkelerde İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksi ile Cari Açık Arasındaki İlişki, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Sökmen, F. Ş. (2021), Kırılgan Beşli Ülkelerinde Büyüme Hangisi Sağlıyor? İhracat mı İthalat mı: Panel Veri Testlerinden Kanıtlar, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), s. 1427-1445. DOI: 10.33437/ksusbd.933847
- Şeker, A. (2021), Financial Fragility and Its Impacts on International Trade and Economic Growth: New Evidence from Fragile Five and Troubled Ten Countries, (Eds. A. C. Özer), *Impact of Global Issues on International Trade*, IGI Global, s. 158-173.
- Tunçay, C. M. (2021), Hoşnutsuzluk Endeksi ve Takipteki Kredi Oranları İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Analiz, *Politik Ekonomik Kuram*, 5(2), s. 241-251.
- Ünver, M. and Doğru, B. (2015), Ekonomik Kırılganlığın Belirleyicileri: Kırılgan Beşli Ülke Örneği, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 15(31), s. 1-24.
- Yeşilçiçek, T. and Karabacak, M. (2020), Türkiye Ekonomisinde Krizler, *Ekonomik Kırılganlık ve Yapısal Reformlar*, *Economics Literature*, 2(2), s. 122-145.
- Yıldırım, D. and Çelik, A. K. (2020), Stock Market Volatility and Structural Breaks: An Empirical Analysis of Fragile Five Countries Using GARCH and EGARCH Models, *Journal of Applied Economics and Business Research*, 10(3), s. 148-163.
- Yılmaz, K. R. and Özmen Yılmaz, D. (2018), Türkiye’de “Bölgesel Ekonomik Hoşnutsuzluk Endeksi” ve Yerel Seçimler: Politik Makroiktisat Bağlamında Bir Analiz, *Emek Araştırma Dergisi*, 9(14), s. 65-86.
- Yöyen, H. T. (2018), Türkiye’de Barro Hoşnutsuzluk Endeksi (2009-2018), 5th SCF International Conference on “Economic and Social Impacts of Globalization and Future of European Union”, Podgorica/Montenegro, 5-7 September 2018, s. 174-180.
- Yükseler, Z. (2017), Kırılgan Beşli. https://www.academia.edu/35088805/KIRILGAN_BE%C5%9EL%C4%B0
- World Bank. (2022), World Development Indicators. <https://data.worldbank.org/indicator> (Accessed: 05.05.2022).
- Wu, P. C., Liu, S. Y. and Pan, S. C. (2013), Does Misery Index Matter for the Persistence of Health Spending? Evidence from OECD Countries, *Social Indicators Research*, 118(2), s. 893-910. DOI: 10.1007/s11205-013-0450-4
- <https://www.investopedia.com/terms/m/miseryindex.asp> (Accessed: 02.05.2022).

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1124-1141, doi: 10.11616/asbi.1146198

Dijital Ekonominin Vergilendirmesinde Yaşanan Sorunlar: OECD-AB Tedbirleri ve Ulusal Çözüm Arayışları*

Problems in Taxation of the Digital Economy: OECD-EU Precautions and Seeking National Solutions

Bediha Sultan ZIVALI¹, Yunus DEMİRLİ²

Geliş Tarihi (Received): 20.07.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 02.09.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bu çalışmada, dijital ekonominin gelişim sürecinde ortaya çıkan vergisel problemlerin kategorize edilerek incelenmesi, uluslararası ve ulusal ölçekte alınan önlemlerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında, literatürden hareketle uluslararası vergileme sorunlarının tespiti yapılarak, çözüm önerilerinin geliştirilmesine yönelik uluslararası eylem planları ve ulusal mevzuatlar incelenmiştir. Çalışma sonucunda ulusal ölçekli önlemlerin; dijital hizmet vergisi uygulaması, dijital ürün/hizmetler için KDV kanunlarının kapsamının genişletilmesi, dijital reklam vergileri gibi uygulamalardan oluştuğu tespit edilmiştir. Uluslararası kuruluşların dijital ekonominin vergilendirilmesi hususunda oluşturdukları çözüm önerilerinin eylem planları çerçevesinde geliştirildiği görülmüştür. Söz konusu eylem planlarının ülkeler için öneri niteliğinde olması sorunun çözümünden uzaklaşılmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda dijital ekonominin etkin bir biçimde vergilendirilebilmesi adına ülkelerin ulusal çözümleri yerine OECD ve AB gibi uluslararası kuruluşlarca oluşturulacak küresel boyutlu bir vergileme rejiminin geliştirilmesi ve bağlayıcılığının sağlanabilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, Dijital Vergileme Sorunları, OECD, BEPS, Dijital Hizmet Vergisi.

&

Abstract: In this study, it was aimed to categorize and analyze the tax problems observed during the development process of the digital economy and to assess the precautions taken on an international and national basis. Within the scope of the study, international action plans and national legislation for the development of solution offers were examined by determining international taxation problems based on the literature. As a result of the study, it was determined that national-basis precautions included applications such as digital service tax application, extension of the scope of VAT laws for digital products/services, and digital advertising taxes. It was observed that the solution offers of international organizations regarding the taxation of the digital economy were developed within the framework of action plans. The action plans in question are advisory for countries and this causes the solution of the problem to be avoided. In this context, in order for the digital economy to be taxed effectively, it is important to develop a global taxation regime to be established by international organizations such as OECD and EU instead of the national solutions of the countries and to ensure that it is binding.

Keywords: Digital Economy, Digital Taxation Problems, OECD, BEPS, Digital Service Tax.

Atıf/Cite as: Zivalı, B. S., Demirli, Y. (2022). Dijital Ekonominin Vergilendirmesinde Yaşanan Sorunlar: OECD-AB Tedbirleri ve Ulusal Çözüm Arayışları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1124-1141. doi: 10.11616/asbi.1146198

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

Jel Codes: L81, K34, O39

* Makale, Doç. Dr. Yunus Demirli danışmanlığında Bediha Sultan Zivalı tarafından hazırlanan "Dijital ekonominin vergilendirilmesi: Küresel ve ulusal çalışmalar" adlı tez çalışmasından türetilmiştir.

¹ Arş. Gör., Bediha Sultan Zivalı, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, bediha.zivali@ahievran.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Yunus Demirli, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, demirli_y@ibu.edu.tr.

1. Giriş

Dijital ekonomi kavramı dünya ekonomilerinde gündeme gelmeye başladığından bu yana literatürde üzerinde önemle durulan ve çalışmalar yürütülen bir konu haline gelmiştir. Bu kavrama ilişkin üzerinde birleşilen temel kanı ise, teknolojinin gelişmesiyle birlikte internet kullanımının da artması neticesinde ekonomik alanda bir dijital dönüşüm yaşandığı yönündedir. Ticari hayatın dijitalleşmesi bilgi ve iletişim teknolojilerini beslemiş ve küreselleşen dünya ekonomisi hızla dijital bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreçte 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgını ile birlikte dijitalleşmeye olan eğilim daha da artmış, tüketicilerin ve ülkelerin dijital dönüşüme katılmaları ise neredeyse zorunlu hale gelmiştir. Dijital dönüşümün, bilgi ve iletişim teknolojilerini beslemesiyle oluştuğu söylenebilecek olan dijital ekonomi kavramı, ulusal ve küresel bazlı birçok fayda ve tehditleriyle birlikte literatürdeki önemini artırmaya devam etmektedir.

Yaşanan dijital dönüşümün ticarete yansımaları olan dijital ekonomi, süreç olarak çok gerilere gitmemekle birlikte genel ekonomiler içinde var olduğundan bu yana hayatlarımıza birçok avantaj getirmiştir. Bu avantajların en önemlisi, dijital ekonominin mal ve hizmet satımına ek olarak gerek maddi gerekse gayri maddi mal ve hizmet alış satışının kolay bir şekilde dünyanın her yerinden yapılmasına imkân vererek günlük hayatı basit hale getirmesidir (OECD, 2015: 52). Dijital ekonomi, geleneksel ekonomilerde arzi bulunan ürünlerin fiyatlarının düşmesine ve teknolojik ürünlerin artmasına da olanak sağlamıştır. Dijital ekonomi süreç içerisinde mal ve hizmetleri daha büyük piyasalara kolaylıkla ulaşabilir kılarken, ürün çeşitlendirilmesi, ürün özelliklerinin müşteri isteklerine göre ayarlanabilmesi, müşteri odaklı ürün sunumunun daha hızlı yapılması gibi özellikleri ile geleneksel ürünlere görece üstünlük sağlamıştır (OECD, 2015: 6). Öte yandan dijital ekonomi ile birlikte, elektronik ticaret başta olmak üzere online reklam ve ödeme hizmetleri, bulut bilişim gibi faaliyetler yanında, bu faaliyetlere dayalı olarak dijital satış veya kiralama gelirleri, üyeliğe dayalı gelirler, online reklama dayalı gelirler, finans ve danışmanlık hizmetleri gelirleri gibi birçok gelir türü ortaya çıkmıştır (Öz ve Kara, 2016: 32).

Hemen hemen her değişimde olduğu gibi dijital ekonomi de fırsatların yanı sıra bazı tehditleri beraberinde getiren bir yapıya sahiptir. Bu tehditlerden bazıları ise vergileme alanına ilişkin olup, dijital ekonominin büyüme sürecinde gelir idareleri; nitelik, teknoloji ve bilgi yönetimi alanlarında dönüşüme zorlanmıştır. Bu süreçte dijital ekonominin boyutunun tespiti, aktivite kapsamının belirlenmesi, verilerin toplanması ve doğrulanması ve müşteri ya da alıcıların tespiti gibi vergilendirmeyi ilgilendiren konular ise önemli güçlükler olarak görülmektedir. Tüm bu sorunlar/güçlükler sonuç olarak sınırları olmayan ekonomik bir ortam oluşturan dijital ekonominin ne kadarlık bir katma değere sebep olduğu ve bu değer nasıl ve hangi ülke tarafından vergilendirileceği hususunda problemlere neden olmaktadır.

Dijital ekonomi, yeni bir faaliyet alanı yarattığından günümüzde ülkelerin mevcut vergilendirme yeteneklerinin eksik veya geçersiz kaldığı bir durumu temsil etmektedir. En önemli sorunu ülkelerin vergi tabanlarını aşındırması olan bu ekonomi, gelir yaratması ve katma değer üretmesi sebebiyle de vergi rejimleri açısından önemli çıkmazlara sebep olmaktadır. Dijital ekonominin sebep olduğu sorunlar özü itibarıyla (i) iş yeri oluşumu, (ii) iş yerine atfedilebilecek kazancın ve yaratılan katma değer nereden oluşturulduğunun tespiti, (iii) vergilendirme sürecinde muhatap bulma sorunu ve (iv) stopaj vergisinden kaçınma şeklinde sıralanabilir. Bu sorunların yanı sıra dijital ekonomi; sosyal medyada yer alan reklamlardan elde edilen, dijital reklamlardan tıklanma ile elde edilen gelirler, e-spor, e-diyet gelirleri, dijital araçlarla çevrimiçi yazılım satışı sonucu elde edilen satış veya kira gelirleri, virüs koruma yazılımları, çevrimiçi teknik destek hizmeti neticesinde oluşan üyelik ve aidat gelirleri, bulut tabanlı işletim sistemleri neticesinde içerik ve teknik lisanstan elde edilen gelirler, online uygulama mağazalarından oyun, uygulama gibi nesnelere indirilmesi dolayısıyla elde edilen gelirler, sanal para kullanımından elde edilen gelirler gibi vergileme tabanında yer almayan yeni gelir sistemleri oluşturmuştur.

Ekonomik iş ve işlemlerde yaşanan dijitalleşme olgusu sosyal, hukukî, psikolojik ve ekonomik anlamda modern yaşamı her yönüyle etkilemektedir. Bu duruma ise gerek ülkeler gerekse uluslararası kuruluşlar

duyarsız kalamamakta, vergi gelirlerinde oluşan erozyonu takip edebilmek ve önleyebilmek adına çeşitli yenilikçi arayışlara yönelmektedirler. Çünkü dijital ekonominin bünyesinde bulunan aşırı esneklik, kayganlık ve adaptasyon hızı gibi özellikler; uluslararası vergilendirme kurallarına veya ulusal uygulamalarda ortaya çıkan politika değişikliklerine hızlı bir şekilde tepki verilmesine ve vergilemeden kaçınma yöntemlerinin geliştirilmesine neden olmaktadır.

Küresel eksenli dijital ekonominin yarattığı vergisel sorunlara ilişkin uluslararası boyutlarda OECD başta olmak üzere, Word Bank, IMF ve Avrupa Birliği (AB) gibi kuruluşlar ayrı ayrı veya ortaklaşa çalışmalar sürdürmektedir. Ancak bu çalışmaların bağlayıcılığının olmaması nedeniyle bazı ülkelerin bu alandaki vergisel problemleri çözmek amacıyla yeni vergiler ihdas ettikleri görülmüştür.

Bu çalışmada, dijital ekonominin yarattığı vergisel problemlerin ve bu problemlere yönelik ulusal ve uluslararası çözüm arayışlarının tespit edilmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle dijital ekonominin vergileme alanında yarattığı güçlükler/sorunlar tespit edilecek, ardından bu süreçte ortaya çıkan vergisel güçlüklerle yönelik olarak ulusal ve uluslararası çözüm arayışlarına yer verilecektir.

2. Dijital Ekonominin Vergi Mevzuatlarına Yansımaları

İktisadi faaliyetlerin dijitalleşmesi ile birlikte oluşum sürecine giren ve günümüz ekonomik koşullarında kendisine önemli bir eksen yaratmış olan dijital ekonomi, ülkelerin vergi mevzuatlarına da bazı fayda ve sorunlarla dahil olmuştur. Dışarıdan bakıldığında ilk göze çarpan kısmı vergilendirmenin nasıl gerçekleştirileceği ve vergi bölüşümünün küresel boyutta nasıl yapılacağı gibi uluslararası alanda önemli sorunların doğmasına sebep olduğu yönünde olsa da ülkelerin vergi mevzuatları için yararlı noktalarının bulunduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

Dijital dönüşüm neticesinde olgunlaşma evresine giren dijital ekonomide teknolojik gelişmeler; hükümetlerin bilgileri toplayabilme, işleyebilme ve hareket ettirebilme kabiliyetlerini artıracığından vergi politikalarının uygulanmasını ve tasarlanmasını değiştirmektedir. Dijital ekonomi öncelikle vergi yönetimlerine adil ve etkili vergileri tasarlamayabilme ve uygulayabilme konusunda pek çok fırsat sunacaktır. Dijital ekonomilerde mükelleflerin gerçek ekonomik durumları daha hızlı ve doğru yöntemlerle tespit edilebilmekte ve mükelleflerin vergiden kaçınma ile vergi kaçırma durumlarını inceleyerek durumların birbirine bağlanması ve daha rahat çözümlenmesi mümkün olabilmektedir (Taraktaş, 2019: 93). Vergiden kaçınma ve vergi kaçırma durumlarının mükellef nezdinde tahmini yapılabildiğinde bu yolların önü kapatılarak vergi sistemleri buna göre yeniden düzenlenebilecektir. Vergi hukuku mevzuatlarının eksiklikleri daha kolay tespit edilebilecek ve gelecek için önlemler alınarak aynı işi dijital ortamlarda yapanlar ile geleneksel yollarla yapanlar arasındaki vergi ödeme ayrımcılığı giderilebilecektir.

Öte yandan dijitalleşme sayesinde vergi dairelerinin vergi toplamak suretiyle katlandıkları maliyetleri azaltılabilecek böylelikle verimlilik artırılabilir (Taraktaş, 2019: 93). Dijital ekonomik ortam sayesinde vergi tarhının, muafık ve istisnalarının, amortismanların ve daha birçok hesaplama yönteminin hızlanacağı açıktır. Bu sayede hem daha fazla bilgi kullanılabilir hem de vergi idareleri nezdinde iş birliği sağlanıp idarenin vergi yüklenme maliyetleri oldukça azalacaktır. Bu alandaki iş gücü başka verimli alanlara kaydırılabilecek dolayısıyla da vergi idarelerinin dijitalleşmesi etkinlik ve verimliliği aynı anda sağlayabilecektir.

Vergi idaresi çalışanları açısından dijital ekonomiye geçişin olumlu bir başka yanı da yapılan denetimlerin ve kayıtların dijital ortamlarda takibinin daha kolay olmasıdır. Vergi idaresi çalışanlarının manuel olarak tekrarladıkları iş ve işlemler dijital ekonomi ile birlikte tarihe karışabilecek ve vergi robotlarıyla otomatik yapılabilecektir. Mevcut iş gücü de daha fazla katma değer yaratan alanlara yönlendirilebilecektir (Milner ve Berg, 2020: 5). Böylece veri girişleri çok daha hızlı ve kontrol edilebilir olacaktır.

Öte yandan dijital ekonomi ile birlikte hızla artan teknolojik ilerlemeler sayesinde vergi uyumu da artabilecektir. Mükellefler vergi dairesine gidip hem zaman hem de maddi olarak katlanacakları zararları

tek tuş ile internet üzerinden halledebilir hale geldiğinde ya da bu vergiler sistem tarafından otomatik olarak takip edilip mükellefin gelirinden kesildiğinde vergi kaçırma ve vergiden kaçınma ihtimali azalacaktır. Mükellefler için beyan sürelerinin kısalması ve kolaylaşması, vergi sistemlerinin karmaşıklığının ve bu durumlara bağlı olarak zaman ve parasal maliyetlerin azalması vergiye gönüllü uyumu artıracaktır.

Bazı ülkelerin vergi daireleri vergiye gönüllü uyumu artırabilmek amacıyla kripto paranın temelinde yatan dağıtılmış defter teknolojisi olarak da ifade edilen blok zincir teknolojisi olarak finansal işlemlerin de dahil olduğu blockchain teknolojisini kullanmaktadırlar. Blockchain teknolojisi, gerçekleşen herhangi bir işlemin ayrıntılarını kaydedip aynı zamanda da durumla ilgili ticari ve vergi kurallarının yerine getirildiğine ilişkin merkezi bir otoriteye gerek duymaksızın güvence sağlamaktadır. Bu teknoloji vergi daireleri için mükellefiyet kaydını, tescilini, ticari iş ve işlemlerin kaydedilmesini güvenilir biçimde gerçekleştirdiğinden büyük bir avantaj sağlamaktadır. Ticari iş ve işlemlerin söz konusu bu teknoloji ile kaydedilmesi, defter ve belge düzenlemelerinin elektronik ortamda yapılabilmesi ve istenilen verilere erişimin hızlı ve kolay olması sebebiyle vergiye gönüllü uyum artabilecek aynı zamanda da vergi kaçırma ve vergiden kaçınma riskleri azaltılabilecektir (Ubay, 2019: 99). Neticede, dijital ekonomi ile birlikte insan kaynaklı hata payı azaltılabilmekte, riskler önceden tespit edilebilmekte ve idari maliyetlerin düşürülmesi sağlanabilmektedir (Turan, 2020: 63). Dijital ekonominin vergilendirme alanında olumlu yanları olmakla birlikte, geleneksel vergi sistemlerini oldukça zor durumda bıraktığı da görülmektedir. Dijitalleşen ortam ve ekonomiler neticesinde ülkelerin gelir idareleri adaptasyon sorunu yaşamakta ve yeni durumu mevcut vergi kuralları ile aşamamaktadırlar.

3. Dijital Ekonominin Vergileme Alanında Oluşturduğu Güçlükler

Dijital ekonomilerin geleneksel ekonomiler içerisine yerleşmeye başlamasından bu yana gelir idareleri; nitelik, bilgi ve teknolojik alanlarda değişimlere sürüklenmekte ve bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu çalışmada söz konusu sorun ve güçlükler, etki alanının büyüklüğü ve önem derecesi bakımından; (i) işyeri oluşumunun çıkardığı vergisel güçlükler, (ii) katma değer vergisi açısından oluşan güçlükler ve (iii) gelir ile kurumlar vergisi açısından oluşan güçlükler olarak üç temel çerçevede kategorize edilerek incelenmiştir.

3.1. Dijital Ekonomide Daimî İşyeri Sorunu

Giderek küreselleşen dünyada dijital ekonominin gelişmesiyle ülkeler arasındaki ticari iş ve işlemler yaygınlaşmıştır. Yaygınlaşan bu faaliyetlerin vergilendirilebilme karşısındaki durumları karmaşık hale gelmiş ve ülkeler için önemli boyutlarda vergi kayıplarına sebep olunmuştur. Dijital ekonominin vergilendirilmesi aşamasında karşılaşılan ilk temel problem, işyeri oluşumudur. Dijital ekonomi iş ve işletmeler açısından sermaye ve kazanç demektir ve yarattığı gelir ortamıyla vergilendirilmesi gereken ticari bir alandır. Fakat ülkelerin mevcut olan vergi hukuku mevzuatlarının dijitalleşen bu ekonomik düzeni kapsamakta yetersiz kaldığı ve mevcut vergi kanunlarındaki klasik tanımların dijital ekonomiyi içermekten oldukça uzak olduğu göze çarpmaktadır. Zira her geçen yıl uluslararası işletmeler, mukimi oldukları ülkenin dışında daimî bir işyeri açmaksızın ve daimî temsilci atamaksızın ticari faaliyetlerini sürdürebilmektedirler. Bu durum küresel firmaları bünyesinde toplamış ülkeler için bir avantaj gibi görünse de bu işletmelerin vergi planlaması yaparak vergi cennetlerine yönelmesi, vergi cennetleri dışındaki tüm gelir idarelerini tehdit etmektedir.

Geleneksel vergi hukuku kurallarına göre, gelirin elde edildiği coğrafi sınırlar içerisinde daimî işyerinin bulunması veya daimî temsilci atanması vergilendirmede temel kabul edilen kuraldır. Fakat ekonomilerin dijitalleşmesi sabit bir işyerine olan ihtiyacı ortadan kaldırmıştır. Böylelikle daimî işyeri statüsünden kaçınma vergi hukukunun önemli bir problemi haline gelmiştir (Kılıçer ve Peker, 2021: 72-73).

Vergi hukukunda vergiye tabi olan gelir unsurlarının en önemlilerinden bir tanesi olan ticari kazançların vergilendirilmesi hususunda, hem “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları” (ÇVÖA) hükümleri hem de

iç hukuk düzenlemeleri anlamında mükellefiyetin oluşumu ve vergilendirme hakkının doğuşu açısından “işyeri” kavramı belirleyici ve önemli bir unsurdur (Erdem, 2016: 113). Ticari kazançlar açısından vergilendirme yetkisini oluşturan “daimî işyeri” veya “daimî temsilci” kavramlarının özellikle uluslararası hukukta dijital ekonomiler için karşılığının oluşturulmamış olması vergileme yetkisinin kullanımı ile ilgili sorunların temelini oluşturmaktadır (Erdem, 2017: 19).

Burada temel olan “daimî işyeri” kavramı, OECD ÇVÖA’nın 5. maddesinde özel olarak tanımlanmıştır. ÇVÖA madde 5/1’e göre; genel kural olarak ÇVÖA’nın amaçları bakımından “daimî işyeri” kavramı, “*bir teşebbüsün işinin tamamen veya kısmen yürütüldüğü işe ilişkin sabit bir yer*” anlamına gelmektedir (OECD, 2014a: 24). İşyeri (Permanent Establish-PE), bir işletmenin gelir kaynağının üretildiği ülke olarak tanımlanabilmektedir. Nitekim OECD, değer yaratıldığı ve gelir kaynağının olduğu yeri, vergi yargı yeri olarak nitelendirmektedir. Dünyanın açık bir pazar haline gelmesi, maddi olmayan varlıkların sayısının artması ve internet erişiminin ve kullanımının hızlanarak artması durumları; yerel düzeylerde işletmelerin herhangi bir fiziksel veya hukuki varlığa ihtiyaç duymadan bütün pazara mal ve hizmet tedarik edebilmesini ve sanal kazançlar elde edebilmesini mümkün kılmıştır (Hadzhieva, 2016: 23).

Mevcut olan uluslararası vergilendirme kurallarına göre, bir elektronik şirket tarafından gerçekleştirilen uzaktan satışlar, malın satıldığı ülke içinde vergilendirilebilir bir varlık veya bir katma değer yaratmamasına rağmen, vergi yargı alanının belirlenmesi için fiziki varlığın tespiti gerekli olmaktadır. Bu nedenle “daimî işyeri” (PE) veya fiziksel varlığı olmayan ve bir web sayfası üzerinden mal satışı yapan ya da hizmet sunan dijital işletmeler için vergilendirme alanında etkin çalışabilmek her zaman için mümkün olamamaktadır (De Wilde, 2015: 797).

Dijital dönüşümün bilgi ve iletişim teknolojilerini beslemesiyle oluşan dijital ekonomi içerisinde faaliyette bulunan mükellefler daimî bir işyerine gerek bulunmadığı kabulünden kaynaklı olarak başka ülkelerde ticari faaliyetlerde bulduklarında vergilendirilememektedirler. Bu konuda uluslararası kuruluşlar önemli çalışmalar yürütmüşler ve OECD’nin BEPS Eylem Planı ile daimî iş yeri kavramının ve istisnalarının yeniden düzenlenmesi gerekliliği ön plana çıkarılmıştır. Şüphesiz ki daimî işyeri hakkında yapılacak olan düzenlemeler tek taraflı olmayıp uluslararası boyutta uzlaşmaları da gerektirmektedir. Dolayısıyla uluslararası boyutlarda uzlaşmalar sağlanuncaya dek dijital ekonomik ortamlarda faaliyette bulunan ve hizmeti sunduğu ülkede yerleşik bulunmayan çok uluslu şirketler vergi oranlarının daha düşük olduğu off-shore vergi cennetlerinde daimî işyeri kurarak daha az vergi ödemeye devam edebilmektedir.

3.2. Dijital Ekonomide KDV Sorunu

Dijital ekonominin sebebiyet verdiği bir diğer güçlük, Katma Değer Vergisi (KDV) açısından oluşmaktadır. OECD ülkelerinin neredeyse tamamında yer alan ve mal/hizmet ticareti üzerinden alınan KDV’nin tahsili, dijital ekonomi çerçevesinde incelendiğinde işlemin nerede yapıldığından mülkiyet durumuna kadar vergileme yetkisinin kullanımı ile ilgili birçok sorunun cevabını zorlaştırmaktadır.

Dijital ekonomide KDV ile ilgili problemler genellikle yersellik ilkesinin uygulanması neticesinde teslim veya ifa yerinin tespit edilmesinde ortaya çıkmaktadır. İfa yeri ilkesi, işlemin mal ve hizmet olmasına göre farklılaşmakta ve uygulanacak vergi oranları da buna göre değişebilmektedir. Sınırdan geçen maddi bir eşya klasik yöntemlerle vergilendirilirken hem siparişin hem de teslimin online olarak tamamlandığı durumlarda; bunların mal mı, yoksa hizmet mi olarak değerlendirileceği ve dolayısıyla nasıl vergilendirileceği hususunda da problemler yaşanmaktadır (Yaltı, 2003: 215).

Eğer teslimi yapılan mallar fiziki nitelikte ise, zaten KDV açısından sorun teşkil etmeyecektir. Çünkü fiziki malların tarh ve tahakkuk işlemi, varış ülkesinde gerçekleştirilmektedir. Bu gibi durumlarda hem gümrük vergisi hem de KDV fiziki mal gümrükten geçtiğinde tahsil edilmektedir. Buna karşın mal/hizmet eğer bilgisayar verileriyle transferi mümkün olan; e-kitap, müzik, video gibi dijital ürünler ise, sınır ötesi satışında ve mal/hizmetin tesliminde KDV açısından problem yaşanmaktadır. Çünkü dijital ekonomide bunlar gibi olan mal/hizmetlerin tesliminde izlenebilir bir belirti mevcut değildir (Gerger ve Gerçek, 2016: 65-66).

Görülmektedir ki dijital ekonomi için KDV alanında yaratılan önemli bir sorun ve aynı zamanda tipik bir işlem türü olan kavram “uzaktan satış” tır. Uzaktan satış, geleneksel kanallar kullanılarak fiziksel olarak teslim edilmesi gereken birtakım fiziki malların elektronik olarak satılması anlamına gelmektedir (Schmidt ve diğ., 2012: 17). Dijital ortamlarda satışı ve teslimi gerçekleşebilen yukarıda sayılan mal/hizmetlerin teslimlerinde hangi ülke tarafından nasıl ve nerede vergileme yapılacağı günümüzün küreselleşen ticaretinde ciddi bir sorundur. Dijital ticarete konu olan işlemler hakkında da bu işlemleri gerçekleştiren kişi ve kurumlar hakkında da doğru ve kesin bilgiler elde edilebilmesi oldukça güçtür. Küresel ticarete kişi ve kurumlar için alıcı ve satıcının birbirlerini tanımamasından ve ilgisi bulunmayan adreslerin olaya muhatap edilmesinden vergi kaçırma veya vergiden kaçınma fırsatları artacaktır (Organ ve Çavdar, 2012: 75).

Dijital ekonomide KDV ile ilgili bir başka sorun da teknoloji transferlerindeki KDV sorunudur. Teknoloji transferleri; fiziki olan mallar, sanal olan mallar ile bilgi ve beceriler olmak üzere 3 gruba ayrılabilir. Buradaki temel problem, bu teknoloji transferlerini sınıflandırabilmektir. Çünkü bir software (yazılım-CD içindkiler) fiziki olarak da elektronik olarak da teslim edilebilmektedir. Ayrıca bu tür işlemler bazı ülkeler için mülkiyet ögesi olarak sayılabilirken bazıları için sayılmayabilmektedir. Bu gibi durumlarda ülkelerin vergi rejimleri, mülkiyet tipi, transfer yöntemi ve ödeme şekli vergi anlaşmalarını etkileyebilmekte ve kişi ya da kurumların vergilemeden kaçınma veya vergi kaçırma ihtimallerini artırmaktadır (U.N., 2005: 7).

3.3. Dijital Ekonomide Gelir ve Kurumlar Vergisi Sorunu

Dijital ekonomi ile ortaya çıkan temel güçlüklerden üçüncüsü gelir vergilemesi (gelir ve kurumlar vergisi) açısından oluşmaktadır. Gelir ve kurumlar vergisinde mükellefiyet türünü belirleyen düzenlemelerin ülkelere göre farklılaşması, vergileme alanında yaşanan önemli güçlüklerden biridir. Ülke mevzuatlarında farklılıklar bulunmakla birlikte temelde, bir ülkede mukim ya da o ülkenin tabiiyetinde olan kişilerin ve kanuni/iş merkezi olan kurumların tam mükellef, bu koşullara uymayanların ise dar mükellef oldukları kabul edilmektedir. Tam mükellefler hem mukimi oldukları hem de o ülkenin dışında elde ettikleri gelirleri, dar mükellefler ise sadece kaynak ülkede elde ettikleri gelirleri üzerinden vergilendirilmektedir. Bu durum, özellikle çok uluslu şirketlerde, farklı mevzuata sahip ülkeler açısından vergi kayıplarının doğmasına neden olmaktadır.

Şirketlerin mükellefiyet türünün belirlenebilmesi için ülkeler, kuruluş yeri (kanuni merkez) gibi resmi kriterleri veya etkili yönetim (iş merkezi) gibi fiili kriterleri kullanmaktadırlar. Farklı ülkelerin vergi mevzuatlarına göre, bir şirket birden fazla ülkede tam mükellef kabul edilirse, bu şirketin birden fazla ülkede vergilendirilmesi söz konusu olabilmektedir. Vergi anlaşmaları vasıtalarıyla, bu gibi durumlarda ortaya çıkan çifte vergilendirme sorunları çözülmeye çalışılmaktadır (Bal ve Gutierrez, 2015: 251). Fakat sorun, vergi anlaşmaları ile aşılabilecek kadar sığ değildir. Şirketler, ülkelerin vergi mevzuatlarındaki eksikliklerden faydalanarak vergi tabanlarını her iki ülke aleyhine de aşındırmaya devam etme imkânı bulabilmektedirler.

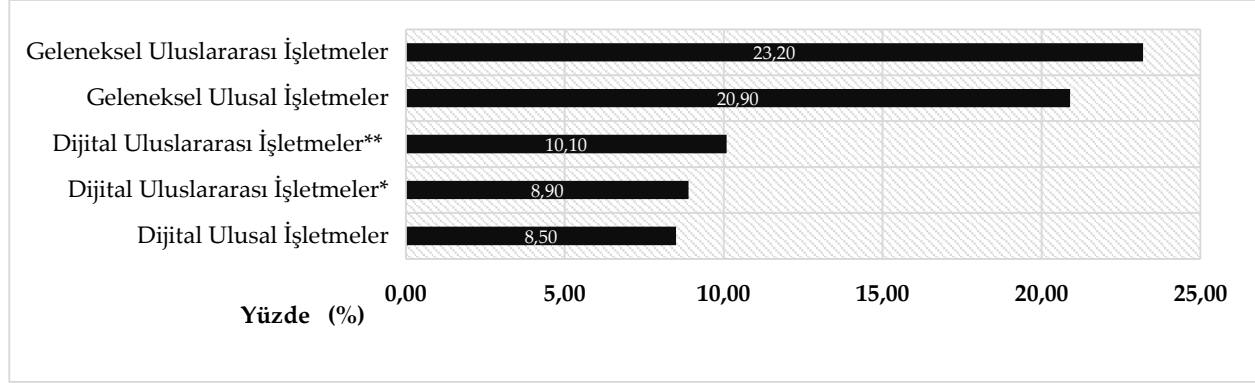
Uluslararası şirketler, her iki ülkedeki vergi kanunlarında yer alan kanuni merkez ve iş merkezi tanımlamalarındaki farklılıkları kullanarak her iki ülkede de dar mükellef konumu elde edebilmekte ve vergiden kaçınma amacına ulaşabilmektedir. Örneğin; İrlanda, tam mükellefiyeti iş merkezine göre belirlerken, ABD “şirketin yasal kuruluş yerine” yani kanuni merkeze göre belirlemektedir. Böyle bir durumda ABD’de iş merkezi olan, etkin bir şekilde yönetilen ve İrlanda’da kurulmuş yani iş merkezi İrlanda’da bir şirket her iki ülkede de vergi mukimi sayılmayacaktır (Bal ve Gutierrez, 2015: 252).

Öte yandan dijital işletmeler, geleneksel işletmelere kıyasla daha uygun Ar-Ge kredileri ve amortisman oranları gibi teşviklerden yararlanabilmektedirler. Bu durum iş ve işlemlerini geleneksel fiziki yollarla gerçekleştiren işletmelere kıyasla dijital işletmelerin efektif vergi oranlarını düşürmektedir. Dolayısıyla dijital ekonominin büyümesi mevcut olan agresif vergi planlamaları ile birleştiğinde vergisel kayıpların daha da ciddi boyutlara ulaşmasına sebebiyet vermektedir (Devereux ve Vella, 2017: 97).

Dijital şirketlerin dijital olmayan geleneksel yollarla ticaret yapan şirketlere kıyasla daha az vergi ödemeleri, daha fazla vergiden kaçınma ve vergi kaçırma ihtimallerinin bulunması hem ülke içerisinde hem de uluslararası çapta rekabet edebilirliği azaltmakta ve adaletsizlik makasının açılmasına sebebiyet vermektedir. AB-28'de dijital şirketler için ortalama vergi oranının, dijital olmayan geleneksel şirketlere göre çok daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu hususta Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Merkezi tarafından yapılan bir çalışmaya göre Birleşik Krallık'ta, dijital bir işletme olan Amazon, aynı yerdeki geleneksel kitapçılardan 11 kat daha az kurumlar vergisi ödemektedir (Jakurti, 2017). Brookings Enstitüsü tarafından yapılan AB içindeki dijital teknoloji şirketleri ile geleneksel şirketler arasındaki efektif oranlardaki farklılıklar çalışması aşağıdaki Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: AB-28'de İş Modeline Göre Efektif Ortalama KV Oranı (%)³

Kaynak: Statista, 2021.

Şekil 1'den görüleceği üzere, aynı işi dijital ortamda yapan teknoloji şirketlerinin vergi yükü geleneksel iş modelinde iş yapan şirketlere göre 10-13 puan kadar daha az olabilmektedir. Her geçen yıl sayıca ve hacimce büyüyen dijital ekonomideki şirketler, geleneksel rakiplerine göre oldukça fazla alanda ve oranlarda avantajlara sahip olabilmektedirler. Ancak gelir idareleri, çok uluslu şirket şeklinde yapılan küresel dev teknoloji şirketlerinin ülkeler aleyhine yarattığı vergi kayıpları ve agresif vergi planlamaları ile mücadele etmeye çalışmaktadırlar.

4. Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde Yaşanan Sorunlara Yönelik Çözüm Arayışları

Ülkeler için vergi kaybı doğuran, şirketler arasında haksız rekabete yol açan dijital ekonomiler için başta OECD olmak üzere, World Bank, IMF gibi uluslararası kuruluşlar ve AB gibi bölgesel kurumlar çözüm odaklı çalışmalar yürütmektedir. Bu tür uluslararası çalışmaların bağlayıcı olmaması bazı ülkelerin ulusal bazlı çözüm arayışı içine girmelerine, bu durum da dijital ekonomilerin vergilendirilme meselesinin daha karmaşık hale gelmesine neden olmaktadır. Ülkelerin, tek başlarına hareket etmeleri uluslararası hukuk düzeni bakımından sorun yaratmakta ve dijital ekonominin ortaya çıkardığı vergileme sorunlarını çözümden daha da uzaklaştırmaktadır. Sorunun kavranması amacıyla bu başlık altında uluslararası ve seçilmiş bazı ülkelerdeki ulusal çözüm arayışları incelenmiştir.

4.1. Uluslararası Çözüm Önerileri: OECD ve AB Planları

Dijital ekonomi gün geçtikçe geleneksel ekonomilerin bizzat kendisi haline gelecektir ve bu sebeptendir ki dijital ekonomiyi geleneksel ekonomiden ayrı tutmamak gerekecektir (OECD, 2014b: 84). Günümüzün mevcut koşullarında geleneksel olarak yapılmakta olan birçok ekonomik olay ve faaliyet dijital ekonominin kapsama alanına dâhil olabilecektir. Sınırlarının her geçen yıl ilerleyeceği öngörülen dijital

³ Dijital Uluslararası İşletmeler*: İşletmeden İşletmeye Gerçekleştirilenler
Dijital Uluslararası İşletmeler**: İşletmeden Tüketicieye Gerçekleştirilenler

ekonominin nihayetinde yarattığı veya yaratacağı vergilendirme problemlerinin çözülmesi gerekecek ve bu durum yıldıan yıla önemini artıracaktır.

Dijital ekonominin vergilendirilmesindeki temel amaç; malların veya hizmetlerin online olarak satışını gerçekleştiren büyük pazarlardaki etkinlikleri ve arama motorlarında denk gelinen arama temelli reklamcılığa ilişkin pazarları vergi tabanına dahil edebilmektedir. Bir diğer amacı; bütün aktiviteleri online servisler ile ilgili olan elektronik ticareti (E-ticareti) vergilendirmektir (Boccia, 2016: 3). Başka bir amacı ise; internet üzerinden sağlanan kazançların amaçlarına uygun olarak vergilendirilmesinin sağlanmasıdır ki bu durum başta iş gücü olmak üzere, üretici faktörler üzerindeki vergi baskısını da azaltabilecektir (Uricchio, 2016: 92).

Dijital ekonominin vergilendirilmesinin yukarıda sayılan amaçlarından yola çıkılarak ulusal ve uluslararası boyutlarda çeşitli birtakım önlemler alınmış ve alınmaya devam etmektedir. Uluslararası boyutta alınan en önemli ve kapsamlı önlemlerden birisi “günümüzde ekonomik konularda uzmanlaşmış uluslararası bir istişare kuruluşu görünümüne sahip” (Vega, 2012: 10) olan OECD tarafından alınmıştır.

Dünyada birçok yerde çok uluslu şirketler, sahibi oldukları şirketleri veya işyerleri aracılığı ile faaliyetlerini yürütmekte ve uluslararası ticaretin önemli bir kısmını yönlendirmektedirler (Kara ve Öz, 2016: 173). Bu çok uluslu şirketler daha fazla kâr elde etmek ve daha az vergi ödemek için uzmanlaşmış oldukları uluslararası vergisel düzenlemelerden yararlanabilmek adına kârlarını vergilemenin olmadığı veyahut çok düşük seviyelerde olduğu, özellikle de yabancı yatırımcılara uygulanan vergisel teşviklerin ve istisnaların yoğun olduğu ülkelere kaydırmaktadırlar (Kobetsky, 2011: 69).

Bahsi geçen çok uluslu şirketler, ülkeden ülkeye farklılıklar gösteren ulusal vergi yasalarındaki boşlukları tespit ederek, daha az vergi yükü ile karşılaşabilmek amacı ile uluslararası mal, hizmet, para veya diğer mali araçlarını ve işlemlerini bilinçli bir şekilde koordine edecek davranış ve tasarımlarda bulunmaktadır. Ülkeler ise, uzun vadede oluşan vergilendirme yetkilerindeki boşlukları doldurabilmek için OECD aracılığı ile bağlayıcı olmayan hukuk normları üzerinde uzlaşmaya varabilmek adına büyük gayretler göstermektedirler. OECD'nin bu konuya yönelik girişimi ise BEPS (Matrah Aşındırma ve Kâr Aktarımı Eylem Planı- Base Erosion and Profit Shifting) olarak adlandırılan ve vergiden kaçınmanın önlenmesine yönelik olarak yürüttüğü 15 eylem planından oluşan çalışmasıdır (Budak, 2018: 95).

Gerek ulusal gerekse uluslararası konulardaki uyumsuzluklar ile sorunlara çözüm arayışları neticesinde, G20 ülkeleri BEPS Eylem Planı'nı önemli önceliklerinden birisi olarak kabul etmiş ve tanıtmış, 2013 yılının Eylül ayında Saint-Petersburg'da düzenlenen zirve toplantısında OECD'nin geliştirdiği BEPS Eylem Planı onaylanmıştır (Kara ve Öz, 2016: 174).

2015 yılı BEPS Eylem Planı 1 Raporu, dijitalleşmenin ve bazı şirket modellerinin küresel boyutlardaki vergilendirme için önemli zorluklar ortaya çıkardığını göstermiştir. Söz konusu rapor, dijitalleşmenin giderek büyümesi ve yayılması nedeniyle dijital ekonomiyi, geleneksel ekonomiden vergi amacıyla korumanın imkânsız olmasa bile zor olacağını da nitelendirmiştir. Plan, dijitalleşmeyi bilgi iletişim teknolojisi alanındaki ilerlemelerin getirdiği tüm sektörleri etkileyen dönüştürücü bir zaman dilimi olarak görmektedir (OECD, 2015: 11).

2015 yılı BEPS Eylem Planı 1 Raporu'nda dijitalleşmenin, vergi perspektifi ile ilgili birçok önemli özelliği tespit edilmiştir. Bu özellikler; (i) mobilite, (ii) verilere olan güven, (iii) ağ etkileri, (iv) çok taraflı işletme modellerinin yayılması, (v) tekel veya oligopol eğilimi ve (vi) volatilitiyi (değişkenliği) içermektedir. Bahsi geçen bu raporda, daha öznel olarak, mevcut olan vergi kurallarına getirdiği zorlukları artırırken, verilerin toplanılması ve kullanılması, ağ etkileri ve çok taraflı platformlar gibi yeni işletme modellerinin ortaya çıkması şeklindeki yeni olgular gözlemlenmiştir (Altınbaş, 2019: 101). Raporda ayrıca kaynak ilkesinin uygulanması ve uluslararası dijital malların/hizmetlerin tedarikine ve arzına yönelik KDV'nin nasıl etkili bir şekilde belirleneceği, tahsilatının nasıl yapılacağı ve kurumlar vergisi uyumlaştırmasının küresel boyutta nasıl sağlanacağı konularına da önem verilmiştir (OECD, 2015: 114). Dijital ekonomiye

odaklanan bu raporda doğrudan dijital ekonominin vergilendirilme sorunsalı ile bağlantılı olan ve dijital ekonomi ile ilgili çözüm önerisi olarak sunulan eylem planlarına aşağıda değinilmiştir.

Eylem 7: Daimî İşyeri Statüsünden Yapay Olarak Kaçınılmasının Önlenmesi

Çok uluslu şirketlerin ortaklaşa bir vergi planlama stratejisi haline getirdikleri hususlardan birisi; hemen hemen tüm çifte vergilendirme anlaşmalarının özü olan “OECD Model Anlaşma” metni içerisinde bulunan hâlihazırda mevcut “işyeri” tanımının, var olan teknolojik yapılar dâhilinde dar olan kapsamının çok uluslu küresel boyutlu şirketlerce suiistimale uğramasıdır (Turunç, 2017: 56). İşletmelerin bu suiistimalleri sonucunda daha az vergi ödemeleri nedeniyle adaletsiz vergileme ile karşılaşmakta ve gelirler ekonomik faaliyetin gerçekleştirildiği pazar ülke sınırlarının dışarısına aktarılmaktadır.

Eylem 3: Kontrol Edilen Yabancı Kurum Kurallarının Gözden Geçirilerek İyileştirilmesi

Kontrol Edilen Yabancı Kurum (KEYK), temel olarak ana işletme veya ortakları tarafından kontrol edilen yabancı işletmeleri ifade etmektedir. KEYK mevzuatı; ilişkili yabancı ortak kurumlarla karşılıklı yapılan faaliyetlerin sağlıklı ve şeffaf bir şekilde olmasını amaçlaması yanında, karşılıklı ticari faaliyetler neticesinde vergi matrahının aşındırılmasının, bazı durumlarda kazancın KEYK’a örtülü olarak dağıtılmasının önüne geçilmesine ilişkin kuralları kapsamaktadır (Topal, 2016: 215).

Eylem 8-10: Değer Yaratma Esası ile Transfer Fiyatlandırması Sonuçlarının Uyumlu Hale Getirilmesi

OECD’nin BEPS eylem planlarından 3 tanesinin kombinasyonu aracılığıyla değer yaratma esası ile transfer fiyatlandırması sonuçlarının uyumlu hale getirilme amacı güdülmektedir. Bu hususla ilgili olarak; Eylem 8, gruba üye olanlar arasında maddi olmayan varlıkların aktarılması suretiyle yapılacak BEPS girişimlerinin önlenmesi için kuralların getirilmesine; Eylem 9, grup üyeleri arasında riskin transferi veya atıl sermayenin grup üyelerine tahsisi yoluyla yapılacak olan BEPS girişimlerinin önlenmesine yönelik kuralların getirilmesine; Eylem 10, üçüncü taraflar arasında normal şartlar altında hiç gerçekleşmeyecek veya nadiren gerçekleşecek işlemlere kalkışmak suretiyle yapılacak olan BEPS girişimlerinin önlenmesine yönelik kuralların getirilmesine yöneliktir (Budak, 2018: 120). Bahsi geçen eylem planları kapsamında OECD BEPS 2015 Raporu’nda çeşitli tavsiyeler verilen konular incelendiğinde; (i) emsallere uygunluk ilkesi, (ii) transfer fiyatlandırması yöntemleri, (iii) grup içi hizmetler, (iv) gayrimaddi varlıklar ve (v) maliyet katkı düzenlemeleri dikkat çekmektedir (Hadzhieva, 2016: 48).

Eylem 5: Zararlı Vergi Uygulamalarının Ele Alınması

Teknolojik yeniliklerin artmasıyla beraber ticari eylemlerin küreselleşebilmesinden ve sermayenin hareketliliğinden yararlanabilmek amacı güden ülkeler, sermayeyi ve dolayısıyla yatırımları kendi yurtlarına çekebilmek için müteşebbislere vergisel avantajlar sağlama yoluna gitmektedirler. Fakat sağlanan vergisel avantajlar sermaye ve yatırımların yer değiştirmesine sebep olmak suretiyle diğer ülkelerin ulusal vergi tabanlarında erozyona neden olabilmektedir. Zararlı vergi rekabeti olarak adlandırılan ve ülkelerin hareketli sermayeyi kendi yurtlarına çekebilmek için uyguladıkları bu tür vergi teşvikleriyle, vergi istisnaları; uluslararası yatırım kararlarını etkileyebilecek ve diğer ülke vergi tabanlarının erimesine yol açabilecektir. Bu konu OECD’nin son zamanlarda gündeminde yerini almış ve BEPS Eylem Planı’nın 5. maddesini oluşturmuştur (Topal, 2016a: 206).

OECD dışında, aralarında AB’nin de yer aldığı birçok uluslararası kuruluş, dijital ekonomi alanının genişlemesiyle birlikte, küresel boyutlu dijital ekonomik faaliyetler adına oluşan engelleri ortadan kaldırmak amacıyla birtakım eylem planları hazırlamaktadır. Dünya bir bütün olarak dijital pazar haline dönüşmekteyken AB, ilk önce 2000 yılında Lizbon Stratejisi’ni ortaya koymuştur. Bu süreç, zaman içerisinde kamuoyuna açıklanmış olan 2020 Avrupa Stratejisi ile devam etmiş ve güncelliğini korumuştur. Bu stratejilerde, Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin ekonomik büyüme, istihdam ve yenilikçilik alanlarında sağladığı olanaklardan AB’nin en geniş biçimde istifade etmesi adına yol haritaları sunulmuş olmakla beraber 2020 Avrupa Stratejisi’nde, AB’nin bilgi toplumuna dönüştürülmesi ve bunun için de AB’de bir “Dijital Tek Pazar” oluşturulması gerekliliğinin altı çizilmiştir (Akses, 2015: 1).

AB'nin bilgi toplumuna evrilmesinde hala devam eden yasal ve teknik birçok engeller bulunmaktadır. Bu engeller; (i) dijital beceri oranının düşük olması sonucu dijital uçurumun artması, (ii) internet kullanımında güven problemi ve (iii) AB nezdinde dijital pazarların bölünmüş olmasıdır. Bahsi geçen bu engeller göz önünde bulundurulduğunda Avrupa Komisyonu'nun açıkladığı "Dijital Tek Pazar Stratejisi" ile AB'de kişilere ve kurumlara online özgürlük sağlanarak AB'nin tüm kesimleri ve bölgelerinin "Dijital Tek Pazar" dan yararlanmalarına olanak tanınması hedeflenmiştir (Akses, 2015: 2).

Avrupa Komisyonu tarafından dijital ekonominin vergilendirilmesi problemine ilişkin oluşturulan uzman komisyonun hazırladığı raporda; dijital ekonominin Avrupa için birçok fırsata öncülük ettiğinin altı çizilmektedir. Komisyon raporuna göre; "Dijital Tek Pazar" konsepti ile "Avrupa Tek Pazarı" konsepti arasındaki bağlantının anlaşılabilmesi Avrupa'nın büyümesine ve istihdamını artırmasına yönelik şansını tetikleyecektir. Komisyon ayrıca dijital ekonomilerin vergi kaçırma ya da vergiden kaçınma ile mücadelede etkili olabilecek ve aynı zamanda idare maliyetlerini de düşürebilecek fırsatlar sunduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla hem vergi gelirleri etkin bir şekilde toplanabilecek hem de girişimcilik ruhunu teşvik edecek vergileme sistemi mümkün olabilecektir (Gülhan ve Turunç, 2015: 172).

Yayımlandığı gün itibariyle uygulanmaya geçirilmiş olan "Dijital Gündem Tebliği" ile birlikte 7 temel eylem çevresinde organize edilen 101 alt eylemde önemli mesafeler alınmıştır. Aşağıda tabloda gösterilecek olan bu 7 ana eylem AB üyeleri nezdinde yapılması öngörülen faaliyetlere yönelik olsa bile, eylemlerin ulusal sınırları aşan dijital dünyaya ilişkin olması uluslararası boyutlarda iş birliği yapmayı zorunlu kılmaktadır. "Dijital Tek Pazar"ın AB tarafından hayata geçirilmesi; (i) birlikte çalışabilirliği ya da karşılıklı olarak iş birliğini, (ii) standardizasyonu ve (iii) çoğu durumda uluslararası mutabakatı gerektirmektedir (ABB, 2012: 12).

Tablo 1: AB Üyeleri Nezdinde Yapılması Öngörülen Faaliyetler

Eylem 1	Dijital Tek Pazarın Hayata Geçirilmesi
Eylem 2	Birlikte Çalışabilirlik ve Standartlar
Eylem 3	Güven ve Güvenlik
Eylem 4	Hızlı ve Ultra Hızlı İnternet Erişimi
Eylem 5	Araştırma ve Yenilik
Eylem 6	Dijital Okuryazarlığın, Yeteneklerin ve Kapsayıcılığın Artırılması
Eylem 7	BİT'in Toplumsal Sorunların Çözümü için Kullanımı

Kaynak: ABB, 2012: 12.

Yukarıda verilen ana eylemler temelinde, dijital tek pazarın sağlanabilmesi namına olumlu gelişmeler kaydedilmiş, internetin kullanımı ile haber hizmetleri, bankacılık ve e-posta gibi hizmetlerin kullanımında artış görülmüştür. Dijital tek pazarın yolundaki yasal engellerin kaldırılabilmesi adına AB çapında çalışmalar halen devam etmekte ve dijital yayıncılığa ilişkin önemli gelişmeler de kaydedilmiştir (European Commission, 2018).

Avrupa Komisyonu, Avrupa Tek Pazarı'nı güçlendirebilmek için "Dijital Tek Pazar" arayışını ilan etmiş, aslında vergilendirmenin AB içerisindeki üye ülkeler, işletmeler ve tüketiciler arasında önemli bir bağlantı noktası olduğunu, bu çerçevede de vergilendirme kurallarının çok daha fazla önemli rolü olduğunu kabul etmiştir (Centore ve Sutich, 2014: 784). Bu kapsamda AB'nin dijital pazara yönelik vergisel problemleri önleyebilmek adına bazı uygulamaları yürürlüğe geçirdiği görülmektedir. Bu uygulamalardan bazıları şu şekildedir;

- 2015 yılından beri AB’nde dijital mal/hizmetlerin son tüketicilere ulaştırılmasında varış ilkesi prensibi ile hareket edilmektedir (Gülhan ve Turunç, 2015: 173).
- Ocak 2015’ten itibaren varış ülkesi ilkesi ile ilgili yeni kurallarla birlikte gerek AB içerisinden gerekse AB dışından online olarak satın alınan fizikî mallara kadar genişletilmesi planlanmakta olan bir elektronik kayıt ve ödeme sistemi olan MOSS sistemi yürürlüğe girmiştir (Hadzhieva, 2016: 69).
- AB içerisinde fizikî ve online olan mallar arasındaki KDV uygulamaları açısından var olagelmış birtakım problemleri tespit edebilmek adına “KDV Eylem Planı” geliştirilmiştir (Hadzhieva, 2016: 70).

OECD ve AB’nin dijital ekonomiye ilişkin olan yaklaşımlarında; OECD, (i) dijital ekonominin bir bütün olduğunu ve bütün ekonomiyi kapsadığını, (ii) mali korumaya ilişkin çözümlerin uygun olmadığını ve (iii) BEPS eylemleri ile dijital ekonominin yarattığı risklerin ele alındığını ifade etmektedir. AB ise, dijital ekonomiye ilişkin herhangi bir özel eylemin gerekli olmadığını belirtmiş olmasına ek olarak mevcut vergiden kaçınmayı önleyici tedbirlerin yeterli olup olmadığını görebilmek adına durumu izlemenin daha uygun olduğunu benimsemektedir (European Commission, 2016).

4.2. Ulusal Çözümler: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Uygulamaları

Öncülüğünü OECD ve AB’nin yürüttüğü dijital ekonominin vergilendirilmesi hususunda yapılan çalışmalarda, ülkelerin kendi vergi mevzuatlarının ve ÇVÖA’nın dijital ekonominin vergilendirilebilmesinde yetersiz kaldığı ve bu nedenle ülkelerin gerekli çalışmaları yaparak tedbir almak durumunda kaldıkları açıkça belirtilmiştir. Söz konusu bu çalışmalarda konunun küresel boyutlara tırmanması sebebiyle ülkelerin, uluslararası kuruluşlar tarafından alınan kararlara da uygun olacak şekilde mevzuatlarını düzenlemelerine olan ihtiyaç vurgulanmıştır. Aşağıda bu hususla ilgili olarak seçilen bazı ülkelerin dijital ekonomilerinin yarattığı sorunlara yönelik uygulamalara değinilmektedir.

Ülkelerin genel ekonomileri içerisinde dijital ekonominin yerini ve boyutunu bilebilmeleri geliştirecekleri politikalar açısından oldukça büyük önem arz etmektedir. Çünkü dijital ekonomi, ülkelerin vergi tahsilatlarında azalmaya, kayıt dışı iş ve işlemlerin artmasına, vatansız ve vergisiz işlemlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Dijital ekonomide genellikle az gelişmiş ülkeler ve gelişmiş ülkelerin değerini kendi ülkelerinde yaratılmasına rağmen vergilendirmede kendi paylarına düşen hakları alamadıkları görülmektedir. Bu nedenle öncelikle uluslararası boyutta çözüm önerilerine ihtiyaç duyulduğu görünmekte ise de uluslararası çözüm önerilerinin geç kalıyor olması, tamamlanamamış olması ve bağlayıcılığının bulunmaması sebepleriyle ülkeler kendi kayıplarını kendi çözüm planları ile gidermeye çalışmaktadırlar.

Tablo 2: Dijital ekonomide vergisel önlemler

Vergilendirme Önlemi	Ülkeler	Vergi Oranı
Dijital Hizmet Vergisi	Türkiye	%7,5
	İtalya	%3
	Fransa	%3
	Birleşik Krallık	%2
	İspanya	%3
	Belçika	%3
	Yeni Zelanda	%2-3
	Kenya	%1,5
Dijital Reklam Vergisi	Türkiye	%15
	Fransa	%2
	Hindistan	%6
	Macaristan	%7,5
	Avusturya	%5
Kaydırılmış Kazanç Vergisi (Denkleştirme Vergisi)	İngiltere	%25
	Hindistan	%6
Dijital Mal/Hizmet Üzerinden Alınan KDV	Avustralya	%10
	Brezilya	%5
	Rusya	%16,67
	İzlanda	%24
	Şili	%19
	Arjantin	%21

Kaynak: KPMG, 2022.

Ülkemizin de aralarında bulunduğu yukarıdaki Tablo 2’de yer alan diğer ülkeler de büyük dijital ekonomi pastasından kendi haklarını alabilmek adına tekil olarak çalışmalar yürütmüş ve vergi mevzuatlarını göz önünde bulundurarak dijital hizmetler vergisi adı altında yeni bir vergi türü ihdas edip paylarını alma çabasına girişmişlerdir. “Dijital Hizmet Vergisi” (Digital Service Tax- DST), kullanıcı değer oluşturmadan kaynaklanan ve belirli dijital hizmetlerin sunumundan doğan gelirler üzerinden alınması öngörülen bir tüketim vergisidir (Ber, 2018). Dijital hizmet vergisinin o ülkedeki mükellefleri, sanal düzenlemeler ile dijital hizmet sunan, dijital ürün ticareti yapanlardır.

Dijital hizmet vergisi, son yıllarda birçok ülke tarafından uygulanılmaya başlanmış ve diğer bazı ülkeler tarafından da uygulanması için çalışmaları başlatılmış durumdadır. Tablo 2’de özetlenmesi amaçlanmış olup KPMG tarafından 2022 yılında yayımlanan “Taxation of the Digitalized Economy” başlıklı raporda dijital hizmet vergisine Türkiye, Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde 2019 yılından itibaren başvurulmaya başlandığı öte yandan İspanya, Belçika, Yeni Zelanda gibi ülkelerde ise kanun hazırlıkları tamamlanıp onaya sunulmuş olduğu vurgulanmıştır (KPMG, 2022). Dijital hizmet vergisi ile ilgili gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da verginin uygulama şekli her ülkede birbirine benziyor olsa da vergi oranının her ulus tarafından farklı belirlendiğidir.

Dijital ekonomi alanının vergilendirilebilmesi, ülkelerin vergi kayıp ve kaçakçılığında kendilerini koruyabilmeleri için tek taraflı olarak alınan diğer bir önlem de dijital reklam hizmetleri üzerinden alınan vergilerdir. Dijital reklam, internet altyapısına sahip olan bilgisayar, tablet, telefon gibi cihazlarda her çeşit web sitesinde veya uygulamalarda karşılaşılan sesli, animasyonlu ve görüntülü olarak yayımlanan geleneksel reklamdan farklı olan düzenlemelerdir (Armağan, 2019: 164). Çok uluslu şirketler sahip oldukları internet altyapısı ile dijital reklamlar yayımlayabilmekte ve tıklanma oranına göre kâr elde

edebilmekte, satış artışlarına paralel olarak vergi matrahları da genişlemektedir. Ancak bu işletmeler dijital ekonominin vergi kaçırma ya da vergiden kaçınma yollarını kendi lehine kullanabilmektedir. Dolayısıyla dijital ortamda yaratılan bu gelirlerin vergilendirilmesi geleneksel reklamlara göre daha zor olabilmekte hatta vergi dışı kalabilmektedir. Çünkü ülkelerin sahip oldukları vergi mevzuatları bu konuyu kapsamamakta, bu sebeple de hemen her ülke vergi kanunlarını değişen şartlara göre revize etmeye çalışmaktadır. Dijital reklamların vergilendirilebilmesi hem ülkelerin vergi gelirlerinin aşınmasının önüne geçebilecek hem de adil vergi rekabetinin korunmasını sağlayabilecektir. Dijital reklam vergisi uygulamalarında özellikle çok uluslu şirketlere ya da yabancı kurumlara yönelik vergi kanunları yürürlüğe konulmaktadır. Türkiye, Fransa, Macaristan, Hindistan ve Avusturya gibi ülkeler dijital reklam vergisi uygulamalarına kendi belirledikleri oranlarda başvurmuşlardır.

İngiltere de diğer Avrupa ülkeleri gibi aslında dijital ekonominin vergilemesi açısından özellikle iş yeri kavramı ve kârın atfedilmesi ilkelerinin gözden geçirilerek temel bazı reformların uluslararası düzeyde ele alınması gerekliliğini savunmakta ve bu kapsamda OECD BEPS Eylem Planı'nın hayata geçirilmesinin önemini vurgulayan ülkeler arasında yer almaktadır. Diğer ülkeler gibi İngiltere de hızla gelişen dijital ekonomiye hemen ayak uyduramamış olmakla birlikte, diğer ülkelerle ortak bir vergileme rejimi benimseninceye kadar kendi geçici vergileme rejimi üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir. Nitekim ülkede çözüm arayışına paralel olarak ve ÇVÖA'nın içermediği hususları dâhil etmek adına "Kaydırılmış Kazanç Vergisi" (Diverted Profit Tax- DPT) 2015 yılında uygulamaya konulmuştur (Erdem, 2017: 27). İngiltere'de dijital ekonominin ortaya çıkardığı vergi kayıplarını ortadan kaldırabilmek için önemli bir adım olan Kaydırılmış Kazanç Vergisi adıyla konulan vergi ile; sabit işyeri bulundurmaması sebebiyle kazançlarını transfer fiyatlandırması yoluyla yurtdışına çıkararak veya İngiltere'de elde ettiği kazancı İngiltere tarafından vergilendirilmeyen mükelleflerin bu kazançları üzerinden %25 vergi alınması öngörülmüştür.

Öte yandan Hindistan'da da bir iş yeri bulunmayanlar tarafından internet reklam alanları ve internet reklamları sunulması gibi belirli hizmetler karşılığında yapılan ödemeler üzerinden %6 oranında kesilmesi öngörülen "Dengeleme Vergisi" (Equalization Levy) bu alanda değerlendirilebilecek tek taraflı bir uygulama örneğidir. Esasında, söz konusu vergi Hindistan Mali İdaresi'nin, ülkede herhangi bir fiziki varlığı olmaksızın dijital faaliyetler gerçekleştiren çok uluslu şirketleri vergileme yolunda attığı tek taraflı ve önemli bir adımdır. Bu vergi, belirlenen hizmetlerden elde edilen ya da elde edilecek ödemeler (brüt kazanç) üzerinden alınmaktadır (Akçura, 2019).

Ülkelerin, çok uluslu şirketler için dijital ekonomi ortamında sağladıkları gelirleri vergilendirebilmesi için tek taraflı olarak aldıkları önlemlerden bir diğeri de dijital ürün ve hizmetler üzerinden alınan KDV'dir. Böylelikle dijital hizmet vergisinde olduğu gibi mevzuatlarına yeni bir vergi dahil edilmeden, var olan KDV kanunlarının kapsamı genişletilmiş olacaktır. Bu bağlamda Avustralya, Brezilya, Rusya, İzlanda, Şili ve Arjantin gibi ülkeler, yabancı şirketlerin kendi ülke sınırları içerisinde sundukları veya sattıkları dijital ürün ve hizmetlerden belirli şartlar altında vergiler almaktadır.

Öte yandan Türk Vergi Sistemi'nin de dijital ekonominin bazı karakteristik özelliklerine hitap edemeyen yapıya sahip olması hem vergi kaybının telafi edilebilmesi hem de OECD ve AB ilişkileri nedeniyle bu konularda alınan önlemlere ve yapılmış ya da yapılacak olan düzenlemelere önem vermesini gerektirmektedir.

OECD'nin 7 No'lu eylem planı çerçevesinde işyerine ilişkin olarak sorunun çözümüne yönelik önerilerde bulunulmakta olduğuna değinilmiştir. Bu duruma Türkiye açısından bakıldığında sabit işyeri tanımı ile "dijital işyeri" tanımının da yapılması gerekliliği göze çarpmaktadır fakat "dijital ticari faaliyetlerin vergileme rejimi"ne yönelik düzenlemeler ile ilgili mevcut 213 sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK)'nda söz konusu hususta bir düzenleme bulunmamaktadır. Öte yandan yasalaşması beklenen Vergi Usul Kanunu Tasarısı 129. maddesinde işyeri kavramının kapsamı "satış yeri, atölye, yük ve yolcu taşıma araçları, laboratuvar, tuz sergi ve teşhir salonu, eğitim ve kurs yerleri, ev ofis, müzayede salonu ve özellikle de mobil araçlar, elektronik ortam veya alanlar" eklenmek sureti ile genişletilerek tanımlanmıştır (Kavak, 2016).

OECD eylem planları çerçevesinde hazırlanarak Türkiye’de uygulamaya konulan düzenlemelere bakıldığında, son dönemlerde iki düzenlemenin ön planda olduğu görülmektedir. Bunlar KDV ile ilgili düzenlemeler ve Dijital Hizmet Vergisidir.

17 Seri No’lu Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ ile; “Türkiye’de ikametgâhı, işyeri, kanuni merkezi ve iş merkezi bulunmayan, Türkiye’de KDV mükellefi olmayan gerçek kişilere bir bedel karşılığında elektronik ortamda hizmet sunanların, bu hizmetlere ilişkin KDV’yi, “Elektronik Hizmet Sunucularına Özel KDV Mükellefiyeti” tesis ettirmek suretiyle 3 No’lu KDV beyannamesi ile elektronik ortamda beyan edecekleri” hüküm altına alınmıştır.

Türkiye’de web tabanlı reklamların vergilendirilmesine yönelik olarak ise 18.12.2018 tarihli ve 476 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı yürürlüğe girmiştir ve internet ortamında sunulan reklam hizmetleri üzerinden kazanılan iratların vergilendirilmesi konusunda yeni düzenlemeler yapılmıştır. 476 sayılı Karar’ın yürürlüğe girme sebebi ise, internet ortamında üretilen veya verilen hizmet üzerinden elde edilen gelirler genel olarak vergilendirme kapsamında olmasına rağmen bunun nasıl ve hangi yöntemle yapılması gerektiğine yönelik tereddüt ve ihtiyaç bulunması olmuştur.

Öte yandan 24 Ekim 2019 tarihinde TBMM’ye sunulan “Dijital Hizmet Vergisi ile Bazı Kanunlarda ve 375 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ile dijital hizmet sağlayıcıları tarafından sunulan her türlü reklam hizmetleri “Dijital Hizmet Vergisi” ne tabi sayılmaktadır. Dijital hizmet vergisinin mükellefleri 7194 sayılı Kanun’da dijital hizmet sağlayıcıları olarak belirlenmiştir. Dijital hizmet sağlayıcılarının GVK bakımından tam mükellef olup olmaması, dar mükellefiyette söz konusu faaliyetleri Türkiye’de bulunan iş yeri veya daimî temsilcileri vasıtasıyla gerçekleştirip gerçekleştirmemesi dijital hizmet vergisi mükellefiyetini etkilememektedir.

7194 sayılı Kanun’un ikinci bölümü dijital hizmet vergisinin matrahı, oranı ve hesabı ile alakalıdır. Söz konusu kısımda dijital hizmet vergisinin matrahı, ilgili vergilendirme döneminde verginin konusuna giren hizmetler nedeniyle elde edilen hasılat olarak belirlenmiştir ve oranı ise %7,5 olarak tayin edilmiştir. Ancak, Türkiye’de elde edilen hasılatı 20 milyon Türk lirasından veya dünya genelinde elde edilen hasılatı 750 milyon avrodan veya muadili yabancı para karşılığı Türk lirasından az olanlar dijital hizmet vergisinden muaf olacaktır. Vergi, matraha oranın uygulanması suretiyle hesaplanmakta ve bu şekilde hesaplanan vergiden herhangi bir indirim yapılmamaktadır. Ayrıca, Cumhurbaşkanlığı bu oranı hizmet türleri itibarıyla ayrı ayrı veya birlikte %1’e kadar indirmeye, iki katına kadar artırmaya yetkili kılınmıştır.

Görüldüğü üzere vergilendirme oranları ülkeden ülkeye farklılık göstermekle beraber tüm ülkelerin dijital ekonomi ile ilgili uygulamaları aynı amaca hizmet etmektedir. Ülkelerin gerek yeni vergileri yürürlüğe koymasıyla gerekse de var olan vergilerin sınırlarını değiştirmesiyle güttükleri ortak amaçları dijital ekonominin sebebiyet verdiği alanlardaki vergi kayıp ve kaçaklarını azaltarak vergi gelirlerinin aşınmasının önüne geçebilmektir.

5. Sonuç

Dijital ekonominin yaygınlaşması ile birlikte çok uluslu şirketler başta olmak üzere birçok işletmenin hem üretim hem de pazarlama stratejileri değişmiştir. Dijitalleşen birçok işletmenin geleneksel anlayıştaki ticarete göre gelirleri daha fazla artmış ve yeni yatırım fırsatları gündeme gelmiştir. Dijital ekonomide ortaya çıkan fırsatlar işletmeler tarafından hızla içselleştirilmiş ve böylelikle yüksek miktarlarda gelir ve faydalar elde edilmeye başlanılmıştır. Şirketler dijitalleşen yeni ekonomik ve ticari düzende kendi işletme modellerini ve iş/işlem kapasitelerini yeniden inşa ederek işlem maliyetlerini oldukça azaltmış, verimlilik sağlamış ve küresel boyuttaki piyasalara kolaylıkla erişme ve vergi planlaması yoluyla daha az vergi ödeme imkânı bulmuşlardır.

Dijital ekonominin ortaya çıkardığı bu değişim ülkeleri de etkilemiş bu sebeple devletler, dijital mahiyetteki ekonomik aktivitelerin vergilendirilmesi hususunda önemli zorluklarla karşılaşmıştır. Devletlerin dijital ekonominin vergilendirilmesinde karşılaştıkları sorunların çoğu, işyerinin sanal olması,

dijital ürün satışlarında izlenebilir bir verinin olmaması ve çok uluslu sanal şirketlerin faaliyetlerinin takip edilememesi nedenleriyle oluşmaktadır. Bu bağlamda vergilendirme yetkisi hangi ülkeye ait olmalıdır, fiziki olarak teslim edilmeyen sanal ürünlerin denetimi nasıl yapılacaktır, KDV için dijital ürünün teslim zamanı nasıl belirlenecektir, bulut bilişim hizmetleri, dijital ödemeler, uygulama programları gelirleri nasıl vergilendirilecektir sorularının cevapsız kalması ulusal önlemlerin karmaşıklık yaratması ve yetersiz oluşu nedenleriyle uluslararası önlemler alınması gerekliliği doğurmuştur. Dijital ekonomideki faaliyetlerin vergilendirilmesi çalışmaları oldukça yeni olduğu için ortaya çıkan sorunların çözülebilmesinde küresel düzeyde ve ortaklaşa alınacak kararlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Başta OECD ve AB gibi uluslararası kuruluşlar dijital ekonomik faaliyetlerin vergilendirilmesinde özellikle çifte vergilendirmeyi önleyebilmek ve vergi matrahlarındaki aşınmaları giderebilmek konularında yaşanan güçlükleri çözebilmek amacıyla eylem planları çerçevesinde çalışmalar yürütmektedir. Fakat söz konusu eylem planlarının uygulamaya konulmasında ve kapsamının yeterliliği hususlarında problemler yaşanmaktadır. Bu eylem planlarının ülkeler için öneri niteliğinde kalıp bağlayıcılığı olmaması sorunun çözümünden uzaklaşılmasına sebebiyet vermektedir. Bu bakımdan ülkeler, kendi mevzuatlarını göz önüne alarak hali hazırda yönlendirilmiş kazanç vergisi, denkleştirme vergisi, dijital hizmet vergisi, dijital reklam vergisi ve dijital mal/hizmet üzerinden KDV alınması gibi tek taraflı önlemler alma çabaları içindedirler.

Dijital ekonominin vergilendirilmesi hususunda, diğer ülkelerde olduğu gibi Türk vergi mevzuatı da yetersiz kalmaktadır. Türk Vergi Sistemi de geleneksel vergileme anlayışı çerçevesinde fiziki malların ticaretine, mükelleflerin tespit edilmesine dayanan ve dolayısıyla dijital ekonominin karakteristik birtakım özelliklerine hitap edemeyen bir yapıya sahiptir.

Türkiye’de kamu gelirleri içerisinde vergi gelirlerinin payı oldukça yüksektir. Bu sebeple vergi gelirlerinin aşındırılmasını önlemek amacıyla çok uluslu şirketlerin vergilendirilmesini etkileyebilecek her eylem planı Türkiye için oldukça önem arz etmektedir. Bu hususlar göz önüne alındığında, Türkiye’nin dünya ekonomileri büyüklük sıralamasında arzu ettiği yerde ve konumda bulunabilmesine, BEPS ile Mücadele Eylem Planları’na uygun vergi teşvikleri ve rekabeti sağlayacak vergi uygulamalarını hayata geçirebilmesi destek verebilecektir. Türkiye’nin vergi hukukunu BEPS ile Mücadele Eylem Planları ile uyumlu hale getirmesinin ve BEPS ile mücadelenin başarılı bir şekilde uygulanabilmesinin vergi kayıp ve kaçakçılığı ile mücadelesini etkinleştireceği ve kayıt dışı varlıkların azaltılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak bu eylem planlarının bağlayıcı olmaması, Türkiye açısından sorunun devam edeceği anlamına gelmektedir. Bu nedenle Türkiye’nin de ulusal bir önlem olarak dijital hizmet vergisi ve dijital reklam vergisini diğer ülkelerden yüksek oranda uygulamaya başladığı görülmüştür.

Öte yandan 2019 yılında Çin’de ortaya çıkan Covid-19 salgını dünya genelinde dijitalleşmeye olan eğilimi daha da artırmış, tüketicilerin ve ülkelerin dijital dönüşüme katılmalarını neredeyse zorunlu bırakmıştır. Ülkelerin son dönemde Covid-19 gibi büyük bir salgın neticesinde ekonomik daralmalarla baş başa kaldığı ve para politikalarını gevşettikleri gözlemlendiğinde salgın sonrasında vergi gelirlerini artırmak isteyecekleri düşünülmektedir. Dijital ekonominin boyutlarının gittikçe arttığı bu dönemde devletlerin de yeni ekonomik kaynaklara ihtiyacının artmasıyla beraber yeni vergilerin konulması mümkün olabilecektir. Bu bakımdan ülkelerin, vergiden kaçınma ve vergi kaçırma riskinin yüksek olduğu dijital ekonomik faaliyetleri vergilendirme isteğinin artacağı düşünülmektedir. Bu husus, ülkelerin dijital ekonomiyi vergilendirmede OECD gibi uluslararası kuruluşların önerileri doğrultusunda hareket edebilmesi için fırsat oluşturmaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- ABB. (2012), Avrupa için Dijital Gündem, <https://www.ab.gov.tr/47526.html>, (Erişim Tarihi: 12.04.2022).
- Akçura, A. (2019), Dijital Ekonominin Vergilemesinde Dünya Uygulamaları ve Türkiye'nin Pozisyonu, www.verginet.net/dtt/1/dijital-ekonomi-vergilendirilmesi-dunya-turkiye-uygulamaları.aspx, (Erişim Tarihi: 29 Nisan 2022).
- Akses, S. (2015), AB'de Dijital Tek Pazar'ın Oluşturulmasına Doğru, <https://www.ikv.org.tr/images/files/Dijital%20Tek%20Pazar%20Stratejisi%20%20Temmuz%202015.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.04.2022).
- Altınbaş, Ö. G. (2019), Dijitalleşmeden Kaynaklanan Vergi Sorunları-Ara Rapor 2018 Bölüm 1: Dijitalleşmeden Kaynaklanan Vergi Sorunları Üzerine Ara Rapora Giriş, Vergi Dünyası Dergisi, 455, s.95-104.
- Armağan, O. (2019), Dijital Reklam Kavramı ve Vergisel Boyutları, Vergi Raporu Dergisi, 233, s.162-175.
- Bal, A. ve Gutierrez, C. (2015), Taxation of the Digital Economy, (Ed. M. Cotrut). International Tax Structures in the BEPS Era: An Analysis of Anti-Abuse Measures, s.249-280, ABD: IBFD Tax Research Series.
- Ber, H. (2018), Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi Sorunsalına Genel Bir Bakış, <https://vergialgi.net/vergi/dijital-ekonominin-vergilendirilmesi-sorunsalına-genel-bir-bakış/>, (Erişim Tarihi: 29 Nisan 2022).
- Boccia, F. (2016), Introduction: The Digital Economy and Fiscal Policy in the Age of E-Commerce, (Ed. F. Boccia ve R. Leonardi) The Challenge of the Digital Economy, s.1-17, İsveç: Springer International Publishing.
- Budak, T. (2018), Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi, 1.Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Centore, P. ve Sutich, M. T. (2014), Taxation and Digital Economy: Europe is Ready, İnterax, 42(12), s.784-787.
- De Wilde, M. (2015), Tax Jurisdiction in a Digitalizing Economy; Why 'Online Profits' Are So Hard to Pin Down, İnterax, 12 (43), s.796-803.

- Devereux, M. P. ve Vella, J. (2017), Implications of Digitalization for International Corporate Tax Reform, Oxford University Centre for Business Taxation, Working Paper, 17/7, July, s.1-32.
- Erdem, T. (2016), Kaydırılmış Kazanç Vergisi, Vergi Sorunları Dergisi, 330, s.111-119.
- Erdem, T. (2017), Yeni Dünya Düzeni, Elektronik Ticaret ve Vergi, Mali Çözüm Dergisi, 143, s.13-41.
- European Commission. (2016), The Anti Tax Avoidance Package- Questions and Answers, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_160, (Erişim Tarihi: 3 Nisan 2022).
- European Commission. (2018), Latest News on the Digital Single Market, http://ec.europa.eu/information_society/digital-agenda/index_en.htm, (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2022).
- Gerger, G. Ç. ve Gerçek, A. (2016), Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi Açısından Katma Değer Vergisinin Uygulama Sorunlarının Değerlendirilmesi, International Journal of Public Finance, 1(1), s.61-74.
- Gülhan, N. ve Turunç, S. (2015), Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde Yaşanan Sorunlara Yönelik Son Dönemde Uluslararası Vergi Alnında Yaşanan Gelişmeler, Vergi Dünyası Dergisi, 409, s.166-176.
- Hadzhieva, E. (2016), Tax Challenges in the Digital Economy, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/579002/IPOL_STU%282016%2957902_EN.pdf, (Erişim Tarihi: 14.05.2022).
- Jakurti, E. (2017), Taxing the Digital Economy – It's Complicated, <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2017/12/13/taxing-the-digital-economy-its-complicated/> (Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2022).
- Kara, M. C. ve Öz, E. (2016), Bir Küresel Vergi Uyumlu Projesi: BEPS, Vergi Dünyası Dergisi, 414, s.172-181.
- Kavak, A. (2016), Vergi Usul Kanunu Tasarısı Üzerinde Yapılan Çalışma, http://www.istanbulymmo.org.tr/dosyalar/2016_02_vuk_tasaricalismasi.pdf (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2022).
- Kılıçer, E. ve Peker, İ. (2021), Dijital Ekonomide Vergilendirme, Ankara: Seçkin.
- KMPG. (2022), Taxation of the Digitalized Economy-LATAM Focus, <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2020/08/taxation-of-the-digitalized-economy-latam.pdf> (Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2022).
- Kobetsky, M. (2011), International Taxation of Permanent Establishments Principles and Policy, Cambridge: Cambridge University Press.
- Milner, C. ve Berg, B. (2020), Tax Analytics-Artificial Intelligence and Machine Learning-Level 5. PwC Advanced Tax Analytics & Innovation, <https://www.pwc.no/no/publikasjoner/Digitalisering/artificial-intelligence-and-machine-learning-final1.pdf>. (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2022).
- OECD. (2014a), Gelir ve Servet Üzerinden Alınan Vergilere İlişkin Model Anlaşma, http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/Mevzuat_DisIliskiler/OECD_Model_Yorum_Kitabi_2014.pdf, (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2022).
- OECD. (2014b), Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, OECD Base Erosion and Profit Shifting Project, https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/addressing-the-tax-challenges-of-the-digital-economy_9789264218789-en#page1, (Erişim Tarihi: 15 Nisan 2022).
- OECD. (2015), Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy, Action 1 – 2015 Final Report, <http://www.oecd.org/ctp/addressing-the-tax-challenges-of-the-digital-economy-action-1-2015-final-report-9789264241046-en.htm>, (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2022).

- Organ, İ. ve Çavdar, F. (2012), Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesinde Uluslararası Alanda Yaşanan Sorunlar, *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 3 (1), s.63-84.
- Öz, E. ve Kara, M. C. (2016), Dijital Vergilendirmeye Küresel Bir Bakış, *Vergi Dünyası Dergisi*, 424, s.30-37.
- Schmidt-Næss, H. S., Ali, D. M., Arias, M. N., Denton, J. ve Vyncke, K. (2012), Simplifying and Modernising VAT in the Digital Single Market for e-Commerce, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/492432/IPOL-IMCO_ET\(2012\)492432_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2012/492432/IPOL-IMCO_ET(2012)492432_EN.pdf), (Erişim Tarihi: 10.04.2022).
- Statista. (2021), Digital Economy Compass 2021, <https://www.statista.com/study/105653/digital-economy-compass/> (Erişim Tarihi: 29 Mayıs 2022).
- Taraktaş, A. (2019), Avrupa Birliği Perspektifinden Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinin Adil ve Büyüme Dostu Yaklaşım Bağlamında Değerlendirilmesi, *Vergi Raporu Dergisi*, 236, s.90-107.
- Topal, A. (2016a), BEPS 3 No.lu Eylem Planı: Kontrol Edilen Yabancı Kurumlara Yönelik Etkin Mevzuat Oluşturulmasının Esasları, *Vergi Dünyası Dergisi*, 417, s.214-221.
- Topal, A. (2016b), BEPS 5 No.lu Eylem Planı Kapsamında Zararlı Vergi Uygulamaları ve Nexus Yaklaşımı, *Vergi Dünyası Dergisi*, 421, s.206-212.
- Turan, D. (2020), Yapay Zekâ ve Vergi Uygulamalarına Etkisi, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), s.55-70.
- Turunç, S. (2017), Dijital Ekonomide İş Yeri Kavramı ve Transfer Fiyatlandırması, *Vergi Dünyası Dergisi*, 431, s.50- 59.
- U.N. (2005), *Technology Transfer and Taxation: Key Issues*, United Nations: New York and Geneva.
- Ubay, B. (2019), Blockchain Teknolojisi ve Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi Üzerine Olası Etkileri, *Vergi Sorunları Dergisi*, 371, s.89-100.
- Uricchio, A. (2016), A Few Ideas for Reforming Internet Taxation, (Ed. F. Boccia ve R. Leonardi) *The Challenge of the Digital Economy*, s.83-96, İsveç: Springer International Publishing.
- Vega, A. (2012), International Governance Through Soft Law: The Case Of The OECD Transfer Pricing Guidelines, *TranState Working Papers*, 163, s.1-34.
- Yaltı, B. (2003), *Elektronik Ticarete Vergilendirme*, İstanbul: Der Yayınları.

Turist Rehberlerinin Covid-19 Sürecindeki Tükenmişlik Düzeylerinin İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi*

The Effect of Burnout Levels of Tourist Guides on Turnover Intentions During The Covid-19 Pandemic

İsa BAYHAN¹ , Asım SALDAMLİ²

Geliş Tarihi (Received): 20.07.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 18.09.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Turist rehberleri destinasyonun turistik çekiciliklerini anlatarak ülkenin doğal ve kültürel mirasını tarihleri ve hikayeleri ile turistlere sunarlar. Bölgelerin ve ülkelerin değerlerini dünyaya ifade edebilme rolleri yüzünden turizm sektörünün etkili paydaşları arasında yer alırlar. Covid-19 sürecinde ülkelerin uyguladığı tedbirler rehberlerin gerçekleştirdikleri rehberlik hizmetlerini sınırlamış ve kimi zaman tamamen engellemiştir. Bu çalışmada profesyonel turist rehberlerinin Covid-19 sürecinde algıladıkları tükenmişlik düzeylerinin işten ayrılma niyetlerine etkisi ele alınmıştır. Araştırma kapsamında turist rehberlerinden anket yöntemiyle elde edilen veriler istatistiki analiz yöntemleriyle incelenmiştir. Turist rehberlerinin pandemiden büyük oranda olumsuz etkilendikleri, uygulanan destek ve teşviklerden yararlanma düzeylerinin sınırlı olduğu, orta düzeyde tükenmişlik ve işten ayrılma niyetine sahip oldukları, tükenmişlik algılarının işten ayrılma niyetlerini olumlu yönde anlamlı düzeyde etkilediği ortaya konulmuştur. Araştırma sonucunda kamu kurumlarına, işletmelere ve mesleki kuruluşlara önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Turist Rehberi, Tükenmişlik, İşten Ayrılma Niyeti.

&

Abstract: Tourist guides are effective stakeholders in tourism activities because of their roles in explaining the touristic attractions of the destination to tourists, and interpreting the values of regions and countries to the world. Within the scope of this study, the effect of burnout levels of professional tourist guides on their turnover intentions during the Covid-19 pandemic was investigated. The data obtained by the survey method were examined with statistical analysis methods. It was revealed that the tourist guides were mostly negatively affected by the pandemic, their level of benefiting from the provided supports was limited, they had moderate burnout and intention to leave the job, and the perceptions of burnout had a significant positive effect on their intention to leave their job. As a result of the research, suggestions were made to public institutions, businesses and professional organizations.

Keywords: Covid-19, Tourist Guide, Burnout, Turnover Intention.

Atıf/Cite as: Bayhan, İ., Saldamlı, A. (2022). Turist Rehberlerinin Covid-19 Sürecindeki Tükenmişlik Düzeylerinin İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1142–1154. doi: 10.11616/asbi.1146039

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

* Bu çalışma 7. Uluslararası EMI Girişimcilik ve Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuş ve bildiri özeti yayımlanmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İsa Bayhan, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, isabayhan@ibu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Prof. Dr., Asım Saldamlı, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, asimsaldamli@ibu.edu.tr.

1. Giriş

Turizm sektörü gelişen ülkelerin ekonomileri içinde büyük paya sahiptir. Bu sebeple ülkelerin ve destinasyonların turistleri bölgelerinde ağırlama istekleri artmaktadır. Türkiye'nin de turizme elverişli doğal, sosyal ve kültürel olanakları sektörün ülkede artış eğiliminde olmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte turizmin niteliklerinden olan eş zamanlı üretim ve tüketim, tüketicilerle sürekli etkileşim gereksinimi, hizmet kalitesinin karlılık üzerindeki etkisi, işgörenlerin yoğun, dinamik ve stresli koşullarda çalışmalarına sebep olabilmektedir. Bu durum turizm sektöründe tükenmişliği işletmelerin ve turistik faaliyetlerin başarısında oldukça etkili bir unsur haline getirmektedir (Kaplan ve Ulutaş, 2016: 166).

Turizm sektöründe gerçekleştirilen faaliyetlerin büyük bölümü emek yoğunudur ve ortaya konulması gereken çaba düzeyi turistlerle doğrudan etkileşime gerçekleştiren ön saflardaki çalışanlarda yüksek miktarlara ulaşabilmektedir (Lin vd., 2014: 244). Bununla birlikte turizm faaliyetlerinin doğasında bulunan çok yönlü nitelik turistik talebin ekonomik, sosyal ve kültürel birçok faktörden etkilenebilmesini sağlamaktadır. İnsanların turistik seyahatleri boyunca sürekli yaşadıkları yerlerden uzakta bulunması suçlar, terör olayları ve salgınlar gibi güvenlik tehdidi oluşturan durumlarla ilgili yüksek düzeyde hassas olmalarını sağlamaktadır. Covid-19, ülkelerin uyguladıkları seyahat kısıtlamaları ve sağlık tedbirlerinin de etkisiyle dünya turizm hareketliliklerini olağanüstü düzeyde olumsuz etkilemiştir

Çin'in Vuhan kentinde 2019 yılında ortaya çıkıp hızla dünya genelinde bir salgına dönüşen Covid-19 dünya ekonomisinde turizm hareketliliklerinin büyük azalmalara sebep olmuştur. 2022 yılı Temmuz ayı itibarıyla dünya genelinde 569 milyon 896 bin 67 kişiye tanı konulmuş ve 6 milyon 392 bin 162 kişi Covid-19 sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Türkiye'de ise Sağlık Bakanlığı Covid-19 Bilgilendirme Platformu (2022) rakamlarına göre 2022 yılı Temmuz ayı itibarıyla 15 milyon 297 bin 539 vaka gerçekleşmiş ve 99 bin 88 ölüme sebep olmuştur. Bu durum turizm istatistiklerine de yansımıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü 2020 yılı Turizm İstatistikleri Raporuna göre 2019 yılında 51 milyon 747 bin 199 olan turist sayısı 2020 yılında yüzde 69,14 azalış göstererek 15 milyon 971 bin 201 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sayı salgının seyri ve aşılama da olumlu etkisiyle aynı müdürlüğün 2021 Aralık ayı bültenine göre 2021 yılında 30 milyon 38 bin 961 sayısına ulaşarak artış göstermiştir. Belirtilen yıllardaki turist sayıları turizm sektörünün hareketliliklerinde büyük oranda azalma gerçekleştiğini ve halen pandemi öncesi rakamlara ulaşamadığını göstermektedir. Bu durum turizm sektöründeki insan emeğinin yoğun olduğu işlerden olan turist rehberlerinin birçoğunun rehberlik faaliyetlerini gerçekleştiremediğinin göstergesidir.

Tur rehberleri, ziyaretçi deneyimlerini ve organizasyon başarısını etkilemede kritik bir rol oynamaktadır. Ancak tur rehberlerinin deneyimleri, özellikle bu deneyimlerin rehberleri psikolojik ve sosyal olarak nasıl etkilediği hususunda sınırlı düzeyde bilimsel araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda tur rehberlerinin iş tatmini, tükenmişlik ve iyi hissetme durumları gibi konuların (Mackenzie ve Raymond, 2020: 1) farklı çalışmalarla detaylarıyla incelenmesi gereklidir. Turizm sektöründe çalışan insanların mesleklerinde ve yer aldıkları turizm faaliyetlerinde ortaya koymaları arzulan beklenenler, uzun ve yorucu çalışma koşulları, emek-yoğun şekilde ve düzensiz çalışma planları ile bir araya geldiği için (Altay, 2009: 2), özellikle turist rehberleri gibi turistlerle sürekli ve doğrudan etkileşim halinde olması gereken ve sergilemesi gereken belirli duygudurum kalıpları bulunan insanlarda tükenmişliğe nispeten daha fazla sebep olabilecektir. Bununla birlikte Covid-19 sürecinde gerçekleşen seyahat kısıtlamaları ve sağlık tedbirleri rehberlerin işlerini yapmalarına engel oluşturmuştur. Bu kapsamda turist rehberlerinin Covid-19 pandemisindeki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi ve tükenmişlik algularının işten ayrılma niyetlerine etkisinin araştırılması turizm sektörünün mevcut durumu ile yakın geleceğe ilişkin değerlendirmeler için önemli bulgular ortaya koymaktadır. Araştırma probleminin büyük bir örneklem ile sorgulanması sayesinde genel olarak turizm işletmelerine, özel olarak ise seyahat acentalarına, turist rehberliği meslek odalarına ve turizm planlayıcılara etkili gözlemler ve sonuçlar sağlanmıştır.

2. Literatür Taraması ve İlgili Araştırmalar:

Tükenmişlik kavramına ilişkin ilk bilimsel tanımlamalardan biri Freudenberg (1974) tarafından yapılmıştır. Tükenmişliği, aşırı çalışma sebebiyle zayıf düşerek enerjisini ve çalışma gücünü kaybetme şeklinde açıklayan araştırmacı insanları zorlayan iş koşullarına vurgu yapmıştır. Tükenmişlik kavramını tanımlayan Freudenberg, insanların beklentileri, istekleri ve çeşitli arzuları karşılanmadığında tükenmişliğin arttığını, farklı araştırmacılar ise iş hayatında tükenmişliğin çalışanlar ile müşteriler arasında ilişki ve iletişimden kaynaklanabildiğini belirtmiştir (Basım ve Şeşen, 2006, 16; Yirik, Ören ve Ekici, 2014: 6225).

Maslach ve Zimbardo (1982; 2)'a göre ise tükenmişlik, çalışanlarda iş koşullarından kaynaklanan duygusal tükenme, kişisel başarıda azalma ve duyarsız hale gelme sürecidir (Maslach and Jackson, 1981; Maslach ve Zimbardo, 1982: 2; Kaplan ve Ulutaş, 2016: 166). Özellikle insanlarla yoğun olarak etkileşim halinde bulunulması gereken mesleklerde sürdürülmesi gereken iletişim sürecindeki duygu ve tutumlar tükenmişliğe sebep olabilmektedir. Araştırmacılar tarafından farklı yönleri ile ele alınan tükenmişlik ilerleyen çalışmalarda boyutlarıyla incelenmiştir. Christina Maslach Tükenmişlik ile ilgili geçerliliği yaygın olarak onaylanan tarafından Maslach Tükenmişlik Envanterini ortaya koymuştur. Belirtilen tanımlamada araştırmacının duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissinde azalma şeklinde tükenmişliği üç alt boyutta ele aldığı görülmektedir (Kaya ve Özhan, 2012: 116). Tükenmişlik kavramı araştırmacılar tarafından tükenmişlik, duyarsızlaşma, kişisel başarıda düşme şeklinde bir süreç olarak açıklanabildiği gibi belirtilen boyutlar arasında nedensellik ilişkileri de kurulabilmektedir (Sağlam Arı ve Çına Bal, 2008: 134).

Turizm sektöründe işgörenlerin etkin, verimli ve motivasyonu yüksek şekilde çalışması işletme ve organizasyonların başarısı için gerekli unsurlardan biridir (Lin vd., 2014: 244-245, Dai vd., 2021: 114-115). Bununla birlikte sektörün çalışma koşullarında gözlenen iş yükü fazlalığı, işin gerekleri için sergilenmesi arzulanan ilgi ve özveri ile yerine getirilmesi gereken sorumluluklar insanların tükenmişlik durumu ile karşı karşıya kalmasını kolaylaştırabilmektedir (Altay ve Akgül, 2010: 88). Turist rehberlerinin turistlerle sürekli iletişim halinde olması, bölgeleri ve destinasyonları farklı kültürlerden insanlara anlatması gereklilikleri anlayışlı, hoşgörülü, davranışlarında ölçülü hareket etmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla rehberlerin sergilemesi ve dikkate alması gereken davranış kalıpları fiziksel yıpranmanın yanında mental yorgunluk ve manevi yıpranmayı da beraberinde getirebilmektedir (Kaya ve Özhan, 2012: 110). Bu bağlamda ülkemiz turist rehberlerinin Covid-19 pandemisindeki tükenmişlik düzeylerinin ve tükenmişlik algılarının işten ayrılma niyetlerine etkisinin araştırılmadığı gözlenmiştir. Araştırma problemi ile ilgili çalışmalar aşağıda kapsam ve sonuçlarıyla açıklanmıştır.

Wong ve Wang (2009: 249-251) çalışmalarında tur liderlerinin işleri gereği yüksek düzeyde duygusal emek sergilemesi gerektiğini belirtmiş ve bunun sonucunda çeşitli olumsuz duygu durumları yaşayabildiklerini açıklamıştır. Meslekleri yüzünden sosyal veya psikolojik zorluklarla karşılaşabildiklerini belirtmiştir. Altay (2009) tükenmişlik ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi Antakya ve İskenderun otellerindeki çalışanlarla gerçekleştirdiği çalışmada ele almıştır. Duygusal tükenme ile duyarsızlaşma boyutlarında iş tatmininin farklılaştığını, iş tatmininin tükenmişlik üzerinde açıklayıcı etkilere sahip olduğunu gözlemlemiştir. Altay ve Akgül (2010) seyahat acentalarındaki çalışanların tükenmişlik düzeylerini araştırdıkları çalışmalarında tükenmişlik düzeylerinin cinsiyete göre farklılaştığı, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutunda erkeklerde kadınlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu gözlenirken eğitim düzeyi, medeni hal, çalışılan pozisyon, çalışma yılı değişkenlerinde anlamlı farklılık gözlenmemiştir. Kaya ve Özhan (2012) turist rehberlerinin sergiledikleri duygusal emek ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmada 147 turist rehberinden elde ettikleri verileri incelemiştir. Araştırmacılar duygusal emek boyutlarından olan derinlemesine ve samimi davranış boyutları ile tükenmişliğin duyarsızlaşma alt boyutu arasında olumsuz, kişisel başarı hissi arasında olumlu ilişki gözlemlemiştir. Lin vd. (2014) iş ve boş zaman çatışması ile iyi olma hali arasındaki ilişkide sosyal destek, boş zaman faaliyetlerine katılım ve tükenmişlik algısının rolünü inceledikleri çalışmada turizm sektöründe çalışan 488 katılımcıya anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda iş boş zaman çatışmasının tükenmişliği olumlu yönde etkilediğini, boş zaman faaliyetlerine katılımın iyi olma halini

olumlu, tükenmişliğin olumsuz etkilediğini ve söz konusu ilişkide tükenmişlik ile boş zaman faaliyetlerine katılımın aracılık rolü olduğunu gözlemlemiştir. Yirik, Ören ve Ekici (2014) otel çalışanlarının örgütsel stresleri ile tükenmişlikleri arasındaki ilişkiyi demografik unsurlar çerçevesinde ele aldıkları çalışmada stres ve duygusal tükenme arasında, stres ve duyarsızlaşma arasında ilişkiler gözlemlerken turizm sektöründeki çalışanlarda 13 yıl sonrasında yüksek düzeyde stres ve duyarsızlaşma ortaya çıktığını belirlemiştir. Kaplan ve Ulutaş (2016: 165) Nevşehir'deki otellerin çalışanları ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında duygusal emeğin tükenmişlik üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmacılar duygusal emeğin derin davranış boyutunun tükenmişliğin duyarsızlaşma ve duygusal tükenme boyutlarında olumsuz, kişisel başarı hissi boyutunda olumlu; benzer şekilde yüzeysel davranış boyutunun duyarsızlaşma üzerinde olumlu yönde istatistiki olarak anlamlı etkiler gözlemlemiştir. Akdu ve Akdu (2016) turist rehberleri ile gerçekleştirdiği çalışmalarında duygusal emek ile iş stresinin tükenmişliğe etkisini araştırmıştır. Araştırmacılar turist rehberlerinin iş stresleri ile duygusal emekleri arasında olumlu, iş stresleri ile tükenmişlikleri arasında olumlu, duygusal emekleri ile tükenmişlikleri arasında olumlu ilişki olduğunu, duygusal emeğin iş stresi ve tükenmişlik ilişkisinde aracı etkiye sahip olduğunu çalışmalarında ortaya koymuştur. Türkmen ve Yaşar (2017) Safranbolu'da 392 turizm çalışanından anket yöntemiyle elde ettiği veriler ile gerçekleştirdiği çalışmada tükenmişlik ile motivasyon arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Araştırmacılar duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutları ile motivasyon alt boyutları arasında olumsuz ve anlamlı bir ilişki gözlemlerken, kişisel başarı ile olumlu ve anlamlı ilişki belirlenmiştir. Kırıcı ve Özkoç (2017) çalışmalarında profesyonel turist rehberleri tarafından algılanan tükenmişlik düzeylerinin işe yabancılaşma eğilimine etkisi inceledikleri çalışma kapsamında Nevşehir'deki rehberlerden anket yoluyla veriler elde etmiş ve araştırma sonucunda duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutları ile işe yabancılaşma boyutları arasında olumlu, kişisel başarı boyutu ile yabancılaşma ile olumsuz ilişki gözlemlemiştir. Çiçek ve Aknar (2019) Antalya-Belek'teki 5 yıldızlı otel işletmelerinin çalışanları ile gerçekleştirdiği çalışmada kişilik özelliklerinin tükenmişliğe ve presentizme etkisini incelemiştir. Nevrotik ve uyumlu kişiliklerin tükenmişliği etkilediğini, çalışma süresi ve eğitim durumunun ilişkide düzenleyici role sahip olduğunu ortaya koymuştur. Yousaf (2021: 1) çalışmasında seyahat tükenmişliğini araştırmış ve COVID-19 salgını sırasında turistlerin dönüş yolculuklarında yaşadıkları seyahat tükenmişliğinin olumsuz bir duygusal durum olabildiğini belirtmiştir. Özkan ve Yeşildağ (2021) çalışmalarında Covid-19 pandemisinin rehberlik mesleğine etkilerini nitel araştırma yöntemiyle incelemiştir. 33 rehber ile gerçekleştirdiği görüşmeler sonucunda ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak olumsuz etkilendiklerini ortaya koymuştur. Li vd. (2021) turist rehberlerinin hizmet kalitesinin tur rehberi sosyal damgalama davranışına etkisini incelediği çalışmada sosyal damgalamanın turist rehberlerinin bireysel tükenmişlik algılamasını artırabildiğini, profesyonel kimliklerini ve mesleki performanslarını olumsuz etkileyebildiğini belirtmiştir.

Araştırmanın Alt Problemleri:

1. Turist rehberlerinin Covid-19 pandemisi sürecinde çalışma durumları ne düzeydedir?
2. Turist rehberlerinin Covid-19 pandemisi tedbirleri sürecinde yaptıkları turların tahmini süresi ne düzeydedir?
3. Turist rehberlerinin Covid-19 pandemisi sürecinde toplam gelirlerinde değişiklik olmuş mudur?
4. Turist rehberlerinin Covid-19 pandemisi sürecinde gelir kaynakları neler olmuştur?
5. Turist rehberleri Covid-19 pandemisi sürecinde kısmi çalışma veya işsizlik ödeneği gibi bir yardımdan yararlanmış mıdır?
6. Turist rehberleri Covid-19 pandemisi sürecinde turist rehberlerine yönelik devletin ortaya koyduğu destekleri uygun bulmuş mudur?
7. Turist rehberleri 2021 yılında mesleklerini yapabileceklerini düşünmüş müdür?
8. Turist rehberleri Covid-19 salgını sonrasında başka bir meslek yapmayı düşünmüş müdür?

Araştırma Hipotezleri:

H1: Turist rehberlerinin tükenmişlik algıları ile işten ayrılma niyeti arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Turist rehberlerinin tükenmişlik algıları işten ayrılma niyetlerini olumlu yönde anlamlı düzeyde etkilemektedir.

3. Yöntem

Turist rehberlerinin Covid-19 sürecindeki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi ve tükenmişlik algılarının işten ayrılma niyetlerine etkisinin araştırılması amacıyla gerçekleştirilen çalışma nicel araştırma yöntemlerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Olay ve olguların ölçülebilir, tanımlanabilir, gözlemlenebilir ve karşılaştırılabilir şekilde incelenmesi sıkça kullanılan nicel araştırma yöntemleri genel olarak sosyal bilimler alanında, özel olarak turizm araştırmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Araştırma evrenini Türkiye’de rehberlik hizmetlerini gerçekleştirebilmek için ruhsatname sahibi olan turist rehberleri oluşturmaktadır. Araştırma evreninin algılarının ve değerlendirmelerinin incelenmesi için kolayda örnekleme metodu ile 1158 katılımcıdan anket yöntemiyle elde edilen verilerden yararlanılmıştır. Turist Rehberleri Birliği (TUREB) 2022 Temmuz ayı rehber istatistiklerine göre 12004 ruhsatname sahibi rehber olduğu düşünüldüğünde, 1158 katılımcının evreni temsil etme yeterliliğinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Anket formu üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde turist rehberlerinin cinsiyet, yaş, medeni durum gibi demografik bilgilerine ilişkin sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde turist rehberlerinin mesleki deneyimi, ruhsatname sahibi olduğu ve rehberlik hizmeti verdiği yabancı dili ile bölgesi gibi mesleki bilgilerine ilişkin sorular yöneltilmiştir. Üçüncü bölümde ise Covid-19 sürecine ilişkin sağlanan desteklerle ilgili değerlendirmeleri ile tükenmişlik düzeylerinin ve işten ayrılma niyetlerinin ortaya konulması için yararlanılan ifadeler yer verilmiştir. Araştırma kapsamında Malach-Pines (2005) tarafından geliştirilen ve Çapri (2013) tarafından Türkçe uyarlaması gerçekleştirilen tükenmişlik ölçeği ile Wayne, Shore, Liden, (1997) tarafından geliştirilen ve Küçükusta (2007); Avcı, Küçükusta, (2009) tarafından Türkçe hali kullanılarak güvenilirliği ortaya konulan işten ayrılma niyeti ölçeğinden faydalanılmıştır. Anket pandemi tedbirlerine uygun olarak çevrimiçi anket yöntemiyle turist rehberlerine ulaştırılmıştır ve elde edilen veriler istatistiki analiz yöntemleriyle incelenmiştir.

Verilerin incelenmesinde öncelikle ölçeklerin güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiş ve Cronbach Alfa katsayılarının yüksek güvenilirlik düzeyini gösterdiği görülmüştür. Q-Q, Box Plot ve Stem and Leaf grafiklerine bakılmış, çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiş, Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi ve Levene Homejen Varyans Testi ile normallik varsayımlarının sağlandığı gözlenerek betimsel bulguların yüzdeler ve aritmetik ortalamalar gösteriminin uygun olduğu, nedensellik analizi için basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmesinin uygun olduğu ortaya konulmuştur.

4. Bulgular

Araştırma verilerinin incelenmesi yoluyla elde edilen araştırma bulguları tablolar ve istatistiki analiz sonuçları şeklinde ortaya konulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

	n	%
Cinsiyet		
Kadın	321	27.7
Erkek	837	72.3
Medeni Durum		
Bekar	514	44.4
Evli	644	55.6
Doğum Yılı		
1960 öncesi	68	5.9
1960-1979	509	44.0
1980-1999	580	50.0
2000 ve sonrası	1	0.1
Bakmakla Yükümlü Olunan Kişi Sayısı (Çocuk, anne, baba eş vb.)		
Yok	258	22.3
1	239	20.6
2	345	29.8
3	216	18.7
4 ve üzeri	100	8.6
Mesleki Deneyim		
1 yıldan az	51	4.4
1-5 yıl arası	229	19.8
6-10 yıl arası	178	15.4
10 yıldan fazla	700	60.4
Toplam	1158	100

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların yüzde 27.7'sinin kadın ve %72.3'ünün erkek olduğu, %44.4'ünün bekar ve %55.6'sının evli olduğu, %94'ünün 1960-1999 yılları arasında doğduğu ve %60'ının 10 yıldan fazla süredir rehberlik yaptığı görülmektedir. Katılımcı bilgileri seçilen örneklemin araştırma problemi hususunda bilgi ve değerlendirme yapmaya uygun deneyimli rehberlerden oluştuğunu göstermektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Mesleki Bilgileri

	n	%
Rehberlik Eğitimi Alınan Program		
2 yıllık meslek yüksekokulu rehberlik programı	342	29.5
4 yıllık turist rehberliği lisans bölümü	255	22.0
Meslek kursu/Sertifika programı	531	45.9
Tezli yüksek lisans programı	6	0.5
Tezsiz yüksek lisans programı	24	2.1
Katılımcıların Çalışma Kartlarında Yazan Meslek Dillerine Göre Dağılımı (Birden Çok Dil Dahil)		
İngilizce	822	53.66
Almanca	136	8.88
Fransızca	97	6.33
İspanyolca	88	5.74
Arapça	63	4.11
Rusça	60	3.92
Çince	53	3.46
İtalyanca	52	3.39
Japonca	44	2.87
Diğer (Endonezce, Portekizce, Hırvatça, Farsça, İbranice, Korece, Sırpça, Bulgarca, Romence, Flemenkce vd.)	117	7.64
Toplam	1532	100
Katılımcıların Fiili Olarak Meslek Yaşamında Sürekli Kullandıkları Dillere		

Göre Dağılımı (Birden Çok Dil Dahil)		
Türkçe	590	30.06
İngilizce	740	37.70
Almanca	118	6.01
Fransızca	89	4.53
İspanyolca	77	3.92
Arapça	63	3.21
Çince	51	2.60
İtalyanca	48	2.45
Rusça	47	2.39
Japonca	38	1.94
Diğer (Endonezce, Portekizce, Hırvatça, Farsça, İbranice, Korece, Sırpça, Bulgarca, Romence, Flemence vd.)	102	5.20
Toplam	1963	100
Başlıca Çalıştıkları Bölgeye Göre Katılımcılar		
Marmara Bölgesi	407	35.1
Ege ve Akdeniz Bölgeleri	402	34.7
İç Anadolu Bölgesi	208	18.0
Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri	76	6.6
Karadeniz Bölgesi	65	5.6
Toplam	1158	100

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların %45.9'unun sertifika programı ile, %51.5'inin önlisans ve lisans eğitimi ile rehberlik ruhsatnamesi aldığı, %53.6'sının İngilizce dilinde çalışma kartına sahip olduğu, %67.76'sının Türkçe ve İngilizce dillerini kullandıkları, %35.1'inin başlıca çalışma bölgesinin Marmara Bölgesi olduğu, %34.7'sinin ise Ege ve Akdeniz Bölgesi olduğu gözlenmektedir. Katılımcıların mesleki özelliklerine göre dağılımı değerlendirildiğinde ankete katılan rehberlerin yarısına yakınının sertifika eğitimi ile rehberlik ruhsatnamesi alması, %67'sinin Türkçe ve İngilizce dillerini kullanması ve %70'e yakınının Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde çalışmakta olması çalışmanın değerli bulgularındandır. Turizm planlayıcıların ve mesleki kuruluşların diğer dillerde ve bölgelerdeki turist rehberi ihtiyacı ile ilgili detaylı araştırmalar gerçekleştirmesi mümkündür. Bu sayede sektördeki profesyonel turist rehberi gereksinimine ilişkin temel ve tamamlayıcı özellikler ortaya konulabilir.

Tablo 3: Tur Çeşitlerine Göre Katılımcıların Rehberlik Hizmeti Gerçekleştirme Sıklıkları

Turlar ve Sıklıkları*	Hiç	Çok Nadir	Bazen	Çoğu zaman	Sürekli	$\bar{x}$	ss
Paket Tur	212 (18.3)	123 (10.6)	278 (24.0)	346 (29.9)	199 (17.2)	3.17	1,3406
Günübirlik Tur	112 (9.7)	187 (16.1)	324 (28.0)	347 (30.0)	188 (16.2)	3.26	1,1942
Outgoing Tur	779 (67.3)	154 (13.3)	115 (9.9)	59 (5.1)	51 (4.4)	1.66	1,1217
Anadolu Tur	298 (25.7)	149 (12.9)	228 (19.7)	292 (25.2)	191 (16.5)	2.93	1,4380
Bölgesel Tur	325 (28.1)	226 (19.5)	318 (27.5)	207 (17.9)	82 (7.1)	2.56	1,2613

*: Frekans ve Yüzde, $\bar{x}$: Ortalama, ss: Standart Sapma

Tablo 3. incelendiğinde katılımcıların tur çeşitlerine göre rehberlik hizmeti gerçekleştirme sıklıklarının sırasıyla en sık olandan başlayarak günübirlik tur, paket tur, Anadolu turu, bölgesel tur, outgoing turu şeklinde olduğu ortaya konulmuştur. Günübirlik turların, paket turların ve Anadolu turlarının gerçekleştirilen tur çeşitlerinde öne çıkması Türkiye'nin turizm hareketliliklerine ilişkin durumu ortaya koyması yönüyle dikkate değerdir. Türkiye'de özellikle Covid-19 sonrası turist eğilimleri dikkate alındığında iç turizmin artması ve uluslararası seyahat tedbirlerinde gevşemenin zamanla gerçekleşmesi günübirlik turların ilk sırada yer almasını sağlamış olabilir. Bununla birlikte Türkiye'den yurtdışına

gerçekleşen turlarda Anadolu turlarında görev alan rehberlerin sınırlı düzeyde yer alması outgoing turlarına katılımlarının en az sıklıkla gerçekleşmesinde etkili olabilir.

Tablo 4: Covid-19 Pandemisinin Turist Rehberlerine Etkisi

	n	%
Katılımcıların Seyahat Kısıtlamaları Sürecinde Çalışma Durumları		
Seyahat kısıtlamaları sürecinde tüm çalışma hayatım kesintiye uğradı, herhangi bir iş yapamadım	741	64
Tamamen rehberlik dışı başka iş(ler) ile meşgul oldum	156	13,5
Kısıtlı da olsa rehberlik yapmaya devam ettim	117	10,1
Tedbir amaçlı olarak salgın bitene kadar rehberlik yapmayı düşünmedim	91	7,9
Kısmen rehberlik yapmaya devam ettim, ancak ek işler de yaptım	42	3,6
Ücretli izin kullandım	11	0,9
Katılımcıların Seyahat Kısıtlamaları Sürecinde Toplam Gelirlerinde Değişiklik Oluşma Durumu		
Pandemi öncesine kıyasla daha çok kazandım	14	1,2
Kazancım değişmedi (kazancım ne arttı ve azaldı)	30	2,6
Pandemi öncesine kıyasla daha az kazandım	1114	96,2
Katılımcıların Seyahat Kısıtlamaları Sürecinde Gelir Kaynakları		
Yakınlarımdan yardımları ve borç alarak	557	48,1
Tamamı rehberlik dışı uğraşlarımdan	343	29,6
Tamamı rehberlik faaliyetlerinden	153	13,2
Kısmen rehberlik faaliyetlerinden ama daha çok rehberlik dışı uğraşlarımdan	75	6,5
Kısmen rehberlik dışı uğraşlarımdan ama daha çok rehberlik faaliyetlerinden	30	2,6
Katılımcıların Covid -19 Sebebiyle Bir Yakınlarını veya Tanıdıklarını Kaybetme Durumları		
Evet	507	43,8
Hayır	651	56,2

Tablo 4. incelendiğinde seyahat kısıtlamaları sürecinde katılımcıların %64'ünün tüm çalışma hayatının kesintiye uğradığını ve herhangi bir iş yapmadığını belirttiği, %96.2'sinin pandemi öncesine kıyasla daha az kazandığını belirttiği, %48.1'inin gelir kaynağının yakınların yardımları ve borç alma olduğu, %29.6'sının gelir kaynağının rehberlik dışı uğraşları olduğu ortaya çıkmaktadır. Covid-19'un turist rehberlerini büyük oranda olumsuz etkilemesi uygulamaya konulan seyahat tedbirleri ve turizm faaliyetlerinde gerçekleşen azalma sebebiyle beklentiler dahilindedir. Bununla birlikte gelirlerinde gözlenen azalma, gelir kaynaklarının yakınlarının yardımları ve borç alma olması süreçte yaşadıkları olumsuzluklara ilişkin oldukça desteksiz kaldıklarını ve bireysel mücadeleleri ile sürecin üstesinden gelmeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 5: Covid-19 Kapsamındaki Desteklere ve Pandemi Sonrasına Yönelik Değerlendirmeler

	n	%
Katılımcıların Covid-19 Sürecinde Kısmi Çalışma veya İşsizlik Ödeneği Gibi Bir Yardımdan Yararlanma Durumları		
Evet	174	15,0
Hayır	984	85,0
Toplam	1158	100,0
Katılımcıların Covid-19 Pandemisi Sürecinde Turist Rehberlerine Yönelik Devletin Sağladığı Destek Uygulamalarına Dair Değerlendirmeleri		
Destek ne uygundu ne de yeterliydi	968	83,6
Destek uygundu, ama yeterli değildi	170	14,7
Destek uygundu ve yeterliydi	20	1,7
Toplam	1158	100,0
Katılımcıların Kısıtlamalar Sürecinde Aynı Yıl Mesleklerini Yapabileceklerini Düşünme Durumlarına Göre Dağılımı		
Evet	468	40,4
Hayır	690	59,6
Katılımcıların Covid-19 Salgını Sonrasında Başka Bir Meslek Yapmayı Düşünme Durumları		
Evet	527	45,5
Hayır	631	54,5

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların %85'inin Covid-19 sürecinde kısmi çalışma veya işsizlik ödeneği gibi bir yardımdan yararlanmadığı, %83,6'sının Covid-19 sürecinde turist rehberlerine yönelik devletin ortaya koyduğu destek uygulamalarını uygun veya yeterli bulmadıkları, % 54,5'inin Covid-19 salgını sonrasında başka bir meslek yapmayı düşünmedikleri görülmektedir. Katılımcıların Covid-19 kapsamındaki desteklere ve pandemi sonrasına yönelik değerlendirmeleri ele alındığında destekleri büyük oranda uygun ve yeterli bulmadıkları, benzer şekilde sağlanan yardımlardan büyük oranda yararlanmadıkları ortaya çıkmaktadır. Bu durum Tablo 4'te bahsedilen Covid-19'un rehberlere etkisine ilişkin süreci büyük oranda bireysel mücadeleleriyle geçirdikleri bulgusunu destekler niteliktedir. Bununla birlikte rehberlerin yarısından fazlasının süreçten sonra başka bir meslek yapmayı düşünmemesi mesleklerine bağlılıklarını ve işlerine yaklaşımlarını ortaya koymasıyla dikkate alınması gereken gözlemlerden biridir.

Katılımcıların tükenmişlik algılarının işten ayrılma niyetlerine etkisini incelemek için Pearson korelasyon analizi ve basit doğrusal regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 6: Katılımcıların Tükenmişlik Algılarının İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi Regresyon Analizi

Tükenmişlik-İşten Ayrılma Niyeti	R	R ²	Standardize edilmiş Beta katsayısı	t	p
Model	.455	.207	.455	17,362	,000

(F: 301,449; Kareler Toplamı: 359,628)

Korelasyon analizi sonucunda turist rehberlerinin tükenmişlik algıları ile işten ayrılma niyetleri arasında olumlu yönde anlamlı düzeyde ilişki olduğu gözlenmiştir (p: 0.000; R: .455). Analiz sonucunda gözlenen ilişki sebebiyle H₁ hipotezi kabul edilmiştir (p<0.01). Tablo 6.'da katılımcıların tükenmişlik algılarının işten ayrılma niyetlerine etkisi regresyon analizi sonucu gösterilmiştir. Analiz sonuçlarına göre katılımcıların tükenmişlik algıları işten ayrılma niyetlerinin %20,7'sini açıklamıştır. Tabloya göre turist rehberlerinin tükenmişlik algıları işten ayrılma niyetini olumlu yönde (t: 17,362) ve anlamlı düzeyde (p: 0.000) etkilemektedir (p<0.01; F: 301,449). Analiz sonucunda 'Turist rehberlerinin tükenmişlik algıları işten ayrılma niyetlerini olumlu yönde anlamlı düzeyde etkilemektedir.' şeklindeki H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

5. Sonuç

Turist rehberleri ülkelerin, bölgelerin ve destinasyonların turistler tarafından ziyaret edilmesi sürecinde etkili ve turizm faaliyetlerinin başarıyla gerçekleşmesinde belirleyici aktörlerdendir. Profesyonel turist rehberlerinin nasıl etkilendiklerini, pandemi sürecindeki destekleri değerlendirme durumlarını, pandemi sonrası sürece ilişkin düşüncelerini ve Covid-19 sürecinde algıladıkları tükenmişlik düzeylerinin işten ayrılma niyetlerine etkisini ele alan bu çalışma ile turist rehberlerinin pandemi sürecindeki durumlarının kapsamlı şekilde incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma sonucunda katılımcı rehberlerin %64'ünün salgın sürecinde tüm çalışma hayatının kesintiye uğradığını ve herhangi bir iş yapmadığını belirtmiştir. Pandemi sürecinde Türkiye'de uygulamaya konulan pandemi tedbirlerinden birinin seyahat yasakları veya kısıtlamaları olduğu düşünüldüğünde belirtilen sonuç beklentiler dahilindedir. Benzer şekilde rehberlerin %96.2'sinin pandemi süresince pandemi öncesine kıyasla daha az kazandığını belirtmiştir. Tur faaliyetlerine katılmayan rehberlerin büyük bölümünün gelir durumunda azalma olduğu anlaşılmıştır. Katılımcı rehberlere pandemi sürecinde gelir kaynakları sorulduğunda ise %48.1'inin pandemi sürecinde gelir kaynağının yakınların yardımları ve borç alma olduğu, %29.6'sının gelir kaynağının rehberlik dışı uğraşları olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum turist rehberlerinin kriz, savaş, pandemi gibi koşullarda yakınlarından destek almaya ve farklı uğraşlarına yönelebildiklerini göstermiştir. Dolayısıyla ilgili kamu kurumlarının, özel sektör kuruluşlarının ve sivil toplum örgütlerinin olağanüstü koşullarda turist rehberlerinin ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilecek tedbirler alması gerektiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu duruma ilişkin çeşitli fonların oluşturulması, turist rehberlerinin bilgi ve becerilerinin farklı iş alanlarında kullanması için gerekli iş birliklerinin sağlanması benzer koşullarda rehberlerin karşılaşılabilecekleri olumsuz durumları azaltabilir ve ekonomik olanaklarının korunmasına katkı sağlayabilir. Araştırma kapsamında katılımcılara pandemi sebebiyle sağlanan desteklerden yararlanma durumu sorulduğunda katılımcı rehberlerin %85'inin Covid-19 sürecinde kısmi çalışma veya işsizlik ödeneği gibi bir yardımdan yararlanmadığı, %83.6'sının Covid-19 pandemisi sürecinde turist rehberlerine yönelik devletin ortaya koyduğu destek uygulamalarını uygun veya yeterli bulmadıkları ortaya çıkmıştır. Bu durum özellikle turizm planlayıcılarının ve kamu otoritelerinin turist rehberlerine desteklemek için uyguladıkları yardımları geliştirmelerinin gerektiğini göstermiştir. Desteklerin miktarının ve çeşitlerinin artırılması, turist rehberlerinin beklediği desteklere ilişkin çalışmalar yapılması, rehber odaları ile bir araya gelerek olası benzer koşullarda uygulamaya konulabilecek yeni yardım olanaklarının belirlenmesi ve diğer ülkelerde ortaya konulan destekler incelenerek söz konusu seçeneklerin değerlendirilmesi ileriye yönelik planlamalar için faydalı olabilecektir.

Araştırma kapsamında turist rehberlerine öngörü ve değerlendirmeleri sorulduğunda %59.6'sının aynı yıl mesleklerini yapabileceklerini düşünmedikleri, % 54.5'inin Covid-19 salgını sonrasında başka bir meslek yapmayı düşünmedikleri görülmüştür. Bu durum turist rehberlerinin 2021 yılında pandemide gözlenen yavaşlamayı sınırlı düzeyde öngördüklerini, buna rağmen rehberlerin yarısından fazlasının farklı meslek yapmayı düşünmediklerini göstermiştir. Turist rehberlerinin söz konusu koşullarda farklı meslekler yapmayı istememesi mesleklerine bağlılıkları ve işlerinden duydukları memnuniyeti göstermesi bakımından önemlidir. Akdu ve Akdu (2016), Li vd. (2021) gibi araştırmacılar çeşitli sosyal ve psikolojik durum ve davranışların turist rehberlerinin mesleğe bakış açısını etkileyebildiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda meslek koşullarına ilişkin ilerleyen yıllarda yapılabilecek iyileştirmeler ile turist rehberliği mesleğine yönelik bağlılıklarının ve motivasyonlarının artması beklentiler dahilindedir.

Araştırma kapsamında turist rehberlerinin tükenmişlik algıları ve işten ayrılma niyetleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcı rehberlerin tükenmişlik algıları ortalamasının 3.10 ve işten ayrılma ortalamasının 2.59 şeklinde oluşması turist rehberlerinin pandemi koşullarında orta düzeyde duygusal tükenmişlik hissettiğini, nispeten daha düşük olmasına rağmen orta düzeyde işten ayrılma niyeti taşıdıklarını ortaya koymuştur. Bu bağlamda yapılan incelemede turist rehberlerinin pandemi koşullarında algıladıkları tükenmişlik düzeylerinin işten ayrılma niyetleri ile arasında olumlu yönde anlamlı düzeyde ilişki olduğu ve rehberlerin tükenmişlik algılarının işten ayrılma niyetlerini olumlu yönde anlamlı düzeyde etkilediği

gözenmiştir. Turist rehberliği mesleğinin doğası gereği çeşitli engellerle karşılaşılabilen bir meslek olduğu (Güzel vd., 2014), duygusal emek gerektirdiği, iş tatmini ve sosyo-ekonomik kazanımlar sağlanmaması durumunda olumsuz etkiler söz konusu olabileceği (Wong ve Wang, 2009 vd.) ve duygusal emeğin tükenmişlikle arasındaki ilişki (Kaya ve Özhan, 2012 vd.) bilindiği için tükenmişlik düzeyleri ile işten ayrılma niyetleri arasındaki olumlu ilişki beklendiği şekilde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kamunun ve sektördeki paydaşların turist rehberlerinin işten ayrılmaları azaltmak için duygusal tükenmişlik algılarını azaltacak çalışmalar gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Turist rehberliği mesleğinin doğasında bulunan turistlerle etkileşim, seyahat halinde olma durumu, sektörel belirsizlikler turist rehberlerinde belirli düzeyde duygusal tükenmişlik algısı oluşturabilir. Lin vd. (2014) turizm sektöründe sosyal destekler sağlanması, iş ve boş zaman çatışmasının azaltılması gibi uygulamalarla tükenmişliğin azaltılabildiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte turist rehberlerinin işi üzerindeki kontrolünün ve özerkliğinin yüksek olduğu bilindiği için (Kırıcı ve Akkoç, 2017; Fu vd., 2021, Li vd., 2022 vd.) tükenmişliklerinin azaltılması hususunda gerçekleştirilecek çalışmalarda ihtiyaç ve beklentilerindeki çeşitlilik dikkate alınmalıdır. Benzer şekilde rehberlerin meslekleri gereği turistlerle sürekli iletişim halinde oldukları için (Mackenzie vd., 2020) turizm bilinci ve empati yeteneği yüksek turistlerle çalışırken sergileyebilecekleri hizmetin kalitesi artabilecek (Li vd., 2021; Lin vd., 2022) ve tükenmişlik düzeyleri azalabilecektir. Bu sebeple turizm planlayıcıların rehberlik mesleğinin gerektirdiği bilgi ve gayreti turizm farkındalığını artırma amaçlı kamu bilgilendirmelerinde anlatması, seyahat acentalarının ve tur operatörlerinin organizasyonlarında rehberlerin ve diğer turizm çalışanlarının emeğine ilişkin bilgilendirmeler gerçekleştirilmesi faydalı olabilir. Çalışma savaş, salgın hastalık gibi olağanüstü kriz dönemlerinde turist rehberlerinin yüksek düzeyde olumsuz etkilenebileceği düşüncesini desteklemiştir. Turizm sektörünün ekonomik ve sosyal koşulları politik ve kurumsal bağlamda geliştirilerek turist rehberlerinin beklenmeyen durumlardan olumsuz etkilenmeleri önlenmelidir. Bu tür durumlarda rehberlerin tercihlerine göre yabancı dil bilgilerinden ve mesleki deneyimlerinden yararlanmak amacıyla çeşitli diplomatik kuruluşlarda, eğitim kurumlarında, kültür merkezlerinde görevlendirilebilmesi gibi yapısal stratejiler ve mekanizmalar oluşturulmalıdır. Belirtilen koşullarda turist rehberlerinin tükenmişlik algılarının artmaması için mesleğe ilişkin aidiyet duyguları, olağan koşullarda yaşadıkları sosyal ve kültürel etkileşim, ülke turizminin mesleki sorunlarının çözümleri gibi pek çok değişkenin dikkate alınması gerekir. Turist rehberlerinin Covid-19 sürecinden ne düzeyde etkilendiklerini, kendilerine sağlanan destekleri değerlendirme durumlarını ve Covid-19 sürecinde algıladıkları tükenmişlik düzeylerinin işten ayrılma niyetlerine etkisini inceleyen mevcut araştırma turist rehberlerinin Covid-19 sonrası ne kadar hızlı sektöre dönebildiği, Covid-19 öncesi çalışma olanaklarına ulaşım ulaşamadıkları, tükenmişlik düzeylerini ve işten ayrılma niyetlerine etkileyebilecek diğer değişkenlerin neler olduğu ve belirtilen değişkenlerden ne düzeyde etkilenebildikleri hususlarının incelenmesini ileriki çalışmalara bırakmıştır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Data Analysis: A Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Submission and Revision: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akdu, U. ve Akdu, S. (2016), Duygusal Emek ve İş Stresinin Tükenmişlik Üzerindeki Etkileri: Profesyonel Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(47), s.1142-1153.
- Altay, H. (2009), Antakya ve İskenderun Otel Çalışanlarının Tükenmişliği ve İş Tatmini Üzerine Bir Araştırma, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(12), s.1-17.
- Altay, H. ve Akgül, V. (2010), Seyahat Acentaları Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeyi: Hatay Örneği, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 87-112.
- Avcı, N. ve Küçükusta, D. (2009), Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Öğrenme, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Eğilimi Arasındaki İlişki, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, s.33-44.
- Basım, H. N. ve Şeşen, H. (2006), Mesleki Tükenmişlikte Bazı Demografik Değişkenlerin Etkisi: Kamuda Bir Araştırma, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6(2), s.15-23.
- Covid-19 Bilgilendirme Platformu, (2022), <https://covid19.saglik.gov.tr/> Erişim Tarihi: 20.07.2022
- Çapri, B. (2013), Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu ile Eş Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu'nun Türkçe Uyarlaması ve Psikoanalitik-Varoluşçu Bakış Açısından Mesleki ve Eş Tükenmişlik İlişkisi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3), s.1393-1418.
- Çiçek, B. ve Aknar, A. (2019), Kişilik Özelliklerinin Tükenmişlik ve Presenteizm Davranışları Üzerindeki Etkisi, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54 (3), s.1234-1258.
- Dai, Y. D., Altınay, L., Zhuang, W. L. ve Chen, K. T. (2021), Work Engagement And Job Burnout? Roles Of Regulatory Foci, Supervisors' Organizational Embodiment And Psychological Ownership, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 46, s.114-122.
- Freudenberger, H. J. (1974), Staff Burn-Out. *Journal of Social Issues*, 30(1), s.159-165.
- Fu, X., Liu, X., Hua, C., Li, Z., & Du, Q. (2021). Understanding Tour Guides' Service Failure: Integrating A Two-Tier Triadic Business Model With Attribution Theory. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 47, 506-516.
- Güzel, F. O., Türker A. ve Şahin İ. (2014), Profesyonel Turist Rehberlerinin Algıladıkları Mesleki Engelleri Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, s.173-190.
- Kaplan, M. ve Ulutaş, Ö. (2016), Duygusal Emekğin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), s.165-174.
- Kaya, U. ve Özhan, Ç. K. (2012), Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), s.109-130.
- Kırıncı, E. ve Özkoç, A. G. (2017), Turist Rehberlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin İşe Yabancılaşma Eğilimlerine Etkisi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(1), s.20-32.
- Küçükusta, D. (2007), Konaklama İşletmelerinde İş-Yaşam Dengesinin Çalışma Yaşamı Kalitesi Üzerindeki Etkisi, *Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir*.
- Li, Y., Song, Y., Wang, M. ve Huan, T. C. T. (2021), The Influence of Tour Guides' Service Quality on Tourists' Tour Guide Stigma Judgment: An Asian Perspective. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 48, s.551-560.
- Li, S., Chen, G., Liu, M., Xu, J., Cao, J., ve Yang, J. (2022), How Does Tour Guide Humor Influence Tourist Citizenship Behavior?, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 50, 108-118.

- Lin, Y. S., Huang, W. S., Yang, C. T. ve Chiang, M. J. (2014), Work–Leisure Conflict And Its Associations With Well-Being: The Roles of Social Support, Leisure Participation And Job Burnout, *Tourism Management*, 45, s.244-252.
- Lin, H., Tian, J., Kong, Y. ve Gao, J. (2022). Impact of Tour Guide Humor on Tourist Pro-Environmental Behavior: Utilizing The Conservation of Resources Theory, *Journal of Destination Marketing and Management*, 25, 100728.
- Mackenzie, S. H. ve Raymond, E. (2020), A Conceptual Model of Adventure Tour Guide Well-Being, *Annals of Tourism Research*, 84, 102977.
- Mackenzie, S. H., Boudreau, P. ve Raymond, E. (2020). Women’s Adventure Tour Guiding Experiences: Implications For Well-Being, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 410-418.
- Malach-Pines, A. (2005), The Burnout Measure, Short Version. *International Journal of Stress Management*, 12(1), s.78-88.
- Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1981), The Measurement of Experienced Burnout, *Journal of Occupational Behavior*, 2, s.99-113.
- Maslach, C. ve Zimbardo, P. G. (1982) *Burnout – The Cost of Caring*, New Jersey: Prentice-Hall, Inc, Englewood Cliffs.
- Özkan, Ç. ve Yeşildağ, B. (2021), Covid-19 Salgınının Turist Rehberliği Mesleği Üzerine Etkileri: Çanakkale Rehberler Odası Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(3), s.1603-1615.
- Sağlam Arı, G. ve Çına Bal, E. (2008), Tükenmişlik Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt: 15, Sayı:1, s.131–148.
- Türkmen, F. ve Yaşar, Z. (2017), Turizm Sektöründe Tükenmişlik ve Motivasyon Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Safranbolu Örneği, *Turan-Sam Stratejik Araştırmalar Merkezi Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*: 9(35), 164.
- Wayne, S. J., Shore, L. M. ve Liden, R. C. (1997), Perceived Organizational Support And Leader-Member Exchange: A Social Exchange Perspective, *Academy of Management Journal*, 40(1), s.82-111.
- Wong, J. Y. ve Wang, C. H. (2009). Emotional Labor of The Tour Leaders: An Exploratory Study. *Tourism Management*, 30(2), s.249-259.
- WTO, (2022), <https://www.unwto.org/> Erişim Tarihi: 06.02.2022.
- Yirik, S., Ören, D. ve Ekici, R. (2014), Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Çalışan Personelin Örgütsel Stres ve Örgütsel Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin Demografik Değişkenler Bazında İncelenmesi, *Journal of Yaşar University*, 9 (35), s.6223-6234.
- Yousaf, S. (2021), Travel Burnout: Exploring The Return Journeys of Pilgrim-Tourists Amidst The COVID-19 Pandemic, *Tourism Management*, 84, 104285.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1155-1170, doi: 10.11616/asbi.1146757

Kastamonu, Bolu ve Çankırı Sancaklarında Suhte Olayları (1559-1576)

Suhte Events in Kastamonu, Bolu and Çankırı Sanjaks (1559-1576)

Sibel KUNDAKÇI

Geliş Tarihi (Received): 21.07.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 15.09.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askerî, siyasî ve ekonomik durum devleti her alanda bir dönüşüme zorlamıştır. Bu dönüşümün sebep olduğu sorunlardan biri bu yüzyılda Anadolu şehirlerini kasıp kavuran suhte olaylarıdır. Bu olaylara sebep olanlar ise medrese öğrencileridir. Bu medrese öğrencilerinin en çok isyan halinde olduğu bölgelerden biri de Kastamonu, Bolu ve Çankırı civarı olmuştur. Çalışmada öncelikle suhteleri isyana sürükleyen nedenler ile bu nedenler üzerinden bölgenin durumu anlatıldıktan sonra mühimme defterlerine göre özellikle olayların başlangıcı olarak sayılabilecek 1559 ile 1576 yılları arasındaki suhte olayları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Suhte, İsyân, Kastamonu, Bolu, Çankırı.

&

Abstract: The military, political and economic situation of Ottoman Empire in 16th century compelled the state to transform in every field. One of the problems caused by this transformation is the suhte events that terrorize Anatolian cities in this century. Those who cause these events are the madrasah students. One of the regions where the madrasah students were most in rebellion have been Kastamonu, Bolu and Çankırı regions. In the study, first of all, the reasons that led the suhte to rebel and the situation of region through these reasons will be explained and then the suhte events between the years 1559 and 1576, which can be regarded as the beginning of the events, will be evaluated according to the mühimme notebooks.

Keywords: Suhte, Rebellion, Kastamonu, Bolu, Çankırı.

Atıf/Cite as: Kundakçı, S. (2022). Kastamonu, Bolu ve Çankırı Sancaklarında Suhte Olayları (1559-1576). *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1155-1170. doi: 10.11616/asbi.1146757

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Sibel Kundakçı, Kastamonu Üniversitesi, skavakli@kastamonu.edu.tr.

1. Giriş

16. yüzyılın ortalarında başlayan ve Anadolu'da büyük bir karışıklığa neden olan suhte isyanlarından en çok etkilenen yerlerden biri de Batı Karadeniz bölgesinde Kastamonu, Bolu ve Çankırı civarı olmuştur. Bu karışıklığa neden olanlar, ilim aşkıyla yanıp, tutuşmuş anlamında kendilerine halk arasında "suhte" ya da "softa" adı verilen medrese öğrencileridir (Pakalın, 2009: 342-343). Bir meslek sahibi olabilmek amacıyla köylerinden kalkıp gittikleri medreselerde bu gençleri birer eşkıya ya da isyancı olmaya iten nedenler, bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ile yakından ilgilidir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın uzun süren padişahlık döneminde, Osmanlı Devleti artık doğal sınırlarına ulaşmıştır. Bu dönemde doğuda İran'a, batıda Avusturya ve Macaristan'a yapılan uzun, yorucu ve masraflı seferlerin toprak ve ganimet bakımından çok kazançlı olmamakla birlikte malî bakımdan da hazineyi zora soktuğu bilinmektedir (Uzunçarşılı, 1988: 376-380). Bununla birlikte Avrupa'da meydana gelen bazı olaylar, örneğin Amerika kıtasının keşfiyle Avrupa'ya aktarılan altın ve gümüşün yarattığı ekonomik dönüşüm, Avrupa monarşilerinin birbirleriyle kıyasıya rekabet içine girmeleri, ateşli silah teknolojisinin gelişmesi Osmanlı Devleti'ni her alanda bir dönüşüme zorlamıştır (İnalçık, 2020: 20-21). Bu dönüşüm, iç ve dış siyasette bazı sorunlara yol açmıştır (Öz, 2015). Bu sorunlar, yine bu dönemde artan nüfusa paralel olarak daha da büyümüştür. Tüm Akdeniz coğrafyasında meydana gelen nüfus artışı, bu dönemde Osmanlı coğrafyasında da hissedilir bir şekilde görülmüştür (Braudel, 2017: 42). Artan nüfusa ve uzun süren seferlere karşılık eskisi gibi yeni toprakların fethedilememesi bu nüfusun barındırılması ve geçimi meselesini beraberinde getirmiştir.

16. yüzyılın ortalarında bu dönüşümün sebep olduğu ekonomik durum, geçimini temin etmekte zorlanan köylüyü, toprağından ve köyünden ayrılmaya ve büyük şehirlere göç etmeye zorlamıştır. "Çift-bozan" (İnalçık, 1996: 11) adı verilen bu kişiler, şehirlere "levendât" ve "suhtevât" ismiyle bir araya gelerek ayrı karakterde ancak birlikte hareket eden grupların meydana gelmesine neden olmuşlardır (Akdağ, 1995: 33-74).

Köylerde geçimlerini temin etmekte zorlanan aileler, çocuklarına daha iyi bir gelecek sunmak kaygısı ile onları büyük şehir ve kasabalardaki medreselere göndererek bir çözüm yolu aramışlardır. Ayrıca medreselerde vakıflar aracılığıyla öğrencilere yeme-içme, barınma ve burs imkânı sağlanması aileler için buraları bir fırsat haline getirmiştir. Böylece, medrese önlerinde ihtiyacın çok üzerinde öğrenci birikmeye başlamıştır. Burada medreselerin toplumda statü değiştirme aracı olarak işlev gördükleri gerçeği hatırlatılmalıdır. Zira kırsalda ve kentte yaşayan reaya çocuklarının askerî sınıfa dâhil olabilmelerinin yollarından biri, medresede tahsil görerek bir kadroya girmeleridir. Ayrıca, 16. yüzyılın ortalarında mevcut sipahi adaylarının dahi askerî sistemde istihdamı zorlaşmaya başlamıştır. Böylece, medresede öğrenci olmak askerî sınıfa geçmenin en kolay ve en mümkün yolu haline gelmiştir (Koç, 2013a: 147-159; 2013b: 191). Askerî sınıfa dâhil olmanın ise vergiden muaf olmakla birlikte toplumda saygınlığı ve daha müreffeh bir hayatı beraberinde getirdiği bir gerçektir (Akdağ, 2010: 446-447; Öz, 1997, s. 77-90).

Ancak medrese mezunları için bir kadroya atanma durumu eskisi kadar kolay olmayacaktır. Çünkü 16. yüzyıldan itibaren müderris, kadı ya da başka bir kadroda görev alabilmek için mülâzemet usulü anlamında sıra beklemek gerekli hale gelmiştir. Ancak bu yüzyılın sonlarında bu usul de bozulmaya başlamıştır. Sıradan medrese mezunları görev almak için sırada beklerken voyvodalar, subaşılara para karşılığında sıra beklemeden mülâzemet satın alarak kadı olmaya başlamışlardır. Bunlardan başka şeyhülislam, kazasker, padişah hocası, mevleviyet kadıları, vezir ve beylerbeyi çocuklarının on dört on beş yaşlarına gelmeleriyle sıraya girmeden birdenbire müderris ve kadı oldukları görülmüştür. Hâlbuki bu görevler, senelerce ders görüp uzun müddet mülâzemet ve nevbet bekledikten sonra görev alması gerekenlerin yerleriydi (Uzunçarşılı, 1988: 48-53). Bu şekilde bir taraftan medrese önlerinde öğrenciler yığılırken bir taraftan da mezun olanlar bekledikleri görevleri alamaz hale gelmişlerdir. Bu sorunun her geçen yıl artarak devam etmesi Anadolu şehirlerini kasıp kavuran "suhte fesatlığı" ya da "suhte şekavetine" dönüşmüştür. Konu ile ilgili en kapsamlı çalışması bulunan Mustafa Akdağ bu durumu eserinde şöyle anlatmıştır: "Köyde geçimlerini teminde zorluk çeken aileler için genç çocuklarını medreseye yollayarak hem imaretlerde barınmalarını temin etmek ve hem de okutmayı istemek kadar tabii bir şey olamaz. Bu gençler, kasaba ve şehirlere giderek imaretlere yerleşiyor ve bu

suretle “suhte” oluyorlardı. 1550 sıralarında bütün medreseler tıklım tıklım dolu idi. Her sene müderrislerinden icazet alan binlerce talebeden çok azı görev alabiliyordu. Geri kalan suhteler imaretlerde yığılıp kalıyordu” (Akdağ 1995: 69-70).

Makalenin konusu, Kastamonu, Bolu ve Çankırı sancaklarında suhtelerin çıkardıkları olaylardır. Bu olaylar, mühimme defterlerine göre değerlendirilecektir. Bilindiği gibi mühimme defterlerindeki kayıtlar, berat ve fermanların suretleridir. Divan toplantılarında alınan kararlar padişah tasdikinden geçtikten sonra bu defterlere kaydedilmişlerdir (Kütükoğlu, 2020: 519-522). Daha önce de ifade edildiği gibi konu ile ilgili en kapsamlı çalışma Mustafa Akadağ'ın “Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları isimli çalışmasıdır (Akdağ, 1995). Bunun yanında Bursa, İçel şehirleri örneğinde çalışmalar yapıldığı gibi genel olarak suhte fesadının anlatıldığı eserler de vardır (Köse, 2017: 22-51; Toka, 2019; Koç 2013a). Kastamonu ve Bolu için eşkıyalık ile ilgili çalışmalar yapılmıştır (Maden, 2018; Solak, 2014). Bu bağlamda suhte eşkıyalığının en çok görüldüğü yerlerden biri olarak bu bölgenin çalışılması makaleyi özgün yapmaktadır.

2. Suhte Olaylarının Yaşandığı Kastamonu, Bolu ve Çankırı Sancakları

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için değerlendirilen bölgenin coğrafi yapısının, idarî örgütlenmesinin, nüfusunun ve medrese sayısının iyi bilinmesi gerekmektedir. Anadolu Eyaletine bağlı Kastamonu, Bolu ve Çankırı sancakları kendi içinde de kazalara ayrılmıştır. 16. yüzyılda genel olarak Kastamonu sancağı, merkez Kastamonu kazası olmak üzere Göl, Araç, Taşköprü, Küre, Ayandon, Hoşalay, Daday, Boyabad, Durağan ve Sinop olarak 11 kazaya ayrılmıştır. Bolu sancağı, yine merkez Bolu kazası olmak üzere Çağa, Gerede, Taraklıborlu, Viranşehir, Yenice, Ulus, Onikidivan, Yedidivan, Hızırbeyli, Ereğli, Konrapa, Dodurga, Mudurnu, Kıbrıs ve Mengen olmak üzere 16 kazaya sahiptir. Son olarak Çankırı sancağının yine merkez Çankırı kazası olmak üzere Koçhisar, Milan, Kurşunlu, Çerkeş, Tosya, Kargı, Kalecik ve Karıparazı olarak 9 kazası bulunmaktadır (438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), 1994: 48-65). Adı geçen tüm bu kaza isimleri suhte isyanları bakımından mühimme defterlerinde taranmıştır. Ayrıca suhte olaylarında hemen hemen her kazanın isminin geçmesi olayların her sancağın geneline yayıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Suhte ayaklanmalarının, medrese ve imaretlerin çok ve kalabalık olduğu yerlerde cereyan ettiği düşünüldüğünde değerlendirilen bölgede bulunan medrese sayısı önem kazanmaktadır. 1530'lu yıllarda Kastamonu sancağında 11 medrese ve bir de muallimhane tespit edilmiştir. Bu medreselerden beşi merkez kaza Kastamonu'da olmak üzere ikisi Taşköprü'de diğerleri ise Göl, Küre, Boyabad ve Sinop'ta bulunmaktadır (438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), 1994: 48-65). Bolu sancağında, merkez kazası Bolu olmak üzere, Taraklıborlu, Hızırbeyli ve Mudurnu'da birer tane olarak dört medrese ve 11 de muallimhane vardır (Taş, 1993: 210-213). 16. yüzyılda Çankırı sancağında ise biri Çerkeş ve diğerleri merkezde olmak üzere yedi medrese ve üç muallimhane tespit edilmiştir (Kankal, 1993: 286-290). Bu bilgilere göre bölgede sayıca en fazla medrese Kastamonu ve kazalarında bulunmaktadır. Bu durum, suhte ayaklanmalarının Kastamonu ve çevresinde daha fazla çıkmasının bir sebebi olabilir. Kastamonu'nun Taşköprü ve Göl kazaları dışında özellikle Sinop, Gerze, Boyabad ve Küre başta olmak üzere tüm kazaları belgelerde geçmektedir. İsyan çıkan yerde medrese bulunması kadar elbette bölgenin coğrafi yapısı da önemlidir. Bölgenin dağlık oluşu suhte eşkıyasına örgütlenme, kaçma ve saklanma imkânı vermiştir. Ayandon, Sinop ve Boyabad dağlarından Kızılırmak'a; Çankırı'da Tosya, Bayramlı ve Kargı dağlarından Kızılırmak'a; Bafra dağlarından Durağan'a kadar olan bölge suhte isyanlarına sıklıkla maruz kalmıştır. Hatta değerlendirilen belgelerde Kastamonu beylerinin suhtelere karşı başarısız olması bölgenin dağlık oluşu ile ilişkilendirilmiştir (*Mühimme*, 28: 484).

16. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında meydana gelen nüfus artışı bu sancaklarda da yoğun olarak hissedilmiştir. Bu konuda, Bolu sancağı tahrir defterlerine göre yapılan bir çalışmada sancağın tahmini nüfusu 1515-1530 yılları arasında 143.670 iken 1568-1580 yılları arasında bu rakam %94 artarak 278.384 olarak tespit edilmiştir (Taş, 1993: 119). Çankırı sancağının tahmini nüfusu ise 1521 yılında 104.543 iken 1579 yılında %82'lik bir artışla 190.196 olmuştur (Kankal, 1993: 136). Kastamonu sancağından ise Sinop

nüfusu örnek olarak verilebilir. Sinop'ta 1487'den 1582'ye kadar yaklaşık yüzyıllık bir dönemde nüfus %87'lik bir artış göstermiş ve 28.225'ten 52.788'e çıkmıştır (Ünal, 2008: 118). Bu nüfus artışının bekâr genç nüfus artışını da beraberinde getirdiği düşünülebilir. Özellikle suhte ve levend olarak toplananların hemen hemen hepsinin bekâr olduğu düşünüldüğünde bu tespit önem kazanmaktadır. Tahrir defterlerinde bekâr erkek nüfus anlamına gelen mücerredlerin sayısı, Çankırı sancağında 1521 yılında 7.048 iken 1579 yılında 18.136 olmuştur. Anlaşıldığına göre, bekâr erkek nüfusu, 58 yıllık bir süreçte iki katını da geçmiştir (Kankal, 1993: 135). Kastamonu sancağında Sinop örneğinde bekâr erkek nüfusu, 1487'de 696; 1560'ta 1802; 1582'de 5282 olarak tespit edilmiştir (Ünal, 2008: 107). Sinop'ta bekâr erkek nüfusunda muazzam bir artışın olduğu rakamlardan anlaşılmaktadır. Bolu sancağında ise bu durumun aksine 1515-1530 yılları arasında mücerred olarak kayıtlı bekâr erkek sayısı 2.344 iken 1568-1580 yılları arasında 1.262 olmuştur (Taş, 1993: 130).

Bolu sancağında bekâr erkek nüfusu azalmış gibi görünse de ellerinde toprak bulunmayan veya çok az miktarda toprak bulunan "bennâk"ların sayısında çok büyük bir artış yaşanmıştır. Sancaktaki bennâk sayısı 1519 yılında 7.611 iken 1568 yılında 35.111'e yükselmiştir (Taş, 1993: 130-131). Bu da topraksız köylünün bir hayli arttığı anlamına gelmektedir. Ayrıca sancakta fiyatlardaki artıştan doğan öşür fazlalığına rağmen, hububat üretiminde de nisbî bir azalma meydana gelmiştir (Taş, 1993: 136). Çankırı sancağında ise bennâkların sayısı 1521 yılında 1.390 iken 1579 yılında 2.122'e yükselmiştir (Kankal, 1993: 139). Yine sancakta, her iki yıl arasında buğday ve arpa üretiminde yaklaşık %50 artış olmasına rağmen, nüfus artışının %80'ler düzeyinde olması kişi başına düşen buğday ve arpa miktarında düşüş yaşanmasına sebep olmuştur (Kankal, 1993: 159). Sinop'ta ise hiç toprak tasarruf etmeyen "caba"ların sayısı 1487'den 1582'ye kadar yüz yıllık süreçte %350 artmıştır. "Caba"ların sayısı, 1487'de 775; 1560'ta 1847 ve 1582'de 2768'e yükselmiştir. Bu da ekilebilir toprakların nüfus artışına paralel olarak artmadığı, kişi başına düşen toprak miktarının azaldığı anlamına gelmektedir (Ünal, 2008: 161).

Ayaklanmalara sebep olacak gelişmelerden biri de bu yüzyıllarda sancaklarda meydana gelen "muhasıl" sayısındaki artıştır. "Muhasıl", 15. ve 16. yüzyıllara ait tahrir defterlerinde "ilim tahsil eden" anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla medrese önlerindeki yığılmayı muhasıl sayısındaki artış gösterebilir. Yine Bolu sancağında bu durumun aksine muhasıl sayısı 1519'da 440 iken 1568'de 261'e düşmüştür. Ancak müderris sayısı bir iken 11 olmuştur (Taş, 1993: 111-112). Çankırı sancağında ise 1521'de 10 muhasıl kayıtlı iken 1579'da 109 muhasıl kaydedilmiştir. Burada ciddi bir artış söz konusudur. Yine 1521'de müderris kayıtlı kimse yokken 1579'da 14 müderris kaydedilmiştir (Kankal, 1993: 121).

Suhte isyanlarının bölgede sıklıkla meydana gelmesinin sebepleri araştırılırken Kastamonu, Bolu ve Çankırı sancaklarının idarî örgütlenmesi ve sancaklarda bulunan medrese sayısı değerlendirilmiştir. Yine sancaklar için nüfus artışına paralel olarak bekâr erkek sayısının arttığı, topraksızlaşmanın başladığı ve kişi başına düşen gelirin azaldığı tespiti yapılmıştır. Muhasıl sayısındaki artış da bölgede başlayacak olan suhte ayaklanmalarının habercisidir. Yine bölgenin dört bir yanının dağlık olması isyancılara kaçma ve saklanma fırsatı vermiştir.

Konu ile ilgili mühimme kayıtlarından ilki, 22 Eylül 1559 tarihli olup Bolu sancağında meydana gelen suhte isyanlarına karşı Zaim Süleyman Bey'in görevlendirilmesi ile ilgilidir (Mühimme, 3: 348). Son kayıt ise 11 Şubat 1679 tarihli Taraklıborlu kadılarına ve Bolu mütesellimine yazılan fermanın suretidir (Mühimme, 96: 876). Anlaşıldığına göre bölgede olaylar, 16. yüzyılın ortalarından 17. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Bununla birlikte bu çalışmada suhte ayaklanmalarının başlangıcı ele alınacaktır. Bölgede ayaklanmalar merkezin asilere karşı uyguladığı politikalar ve alınan önlemler nedeniyle 1576'dan sonra karakter değiştirmeye başlamıştır. Bu yıldan sonra suhteler daha güçlü ve kalabalık gruplar halinde daha kanlı eylemlere girişmişlerdir.

Çalışma boyunca suhte, levend veya diğer eşkiya gruplarının birlikte çıkardıkları bu olaylar, suhte olayları, suhte ayaklanmaları, suhte eşkiyalığı, suhte isyanları olarak isimlendirilmiştir.

3. Suhte Ayaklanmalarının Başlangıcı: 1559-1576

Devletin 16. yüzyıldaki durumu, suhte olayları bakımından değerlendirildiğinde, özellikle Kanuni döneminin sonlarında meydana gelen Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasındaki taht mücadelesi ve bu mücadele sırasında 1559'un sonlarında Şehzade Bayezid'in isyanı hem taşrada hem de merkezde büyük etkiler bırakmıştır. Bu isyanla devletin içine sürüklendiği ağır siyasi bunalım, özellikle medreselerin yoğun olduğu yerlerde suhte ve levendlerin açıkça isyan durumuna geçmeleri için zemin hazırlamıştır (Akdağ, 1995: 108, 163). Bu hareketlenmeye medrese öğrencilerinin ruhsal ve psikolojik bunalımı ve ahlak dışı eylemleri de eklenince devlet için durum, işin içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Daha 22 Eylül 1559'da Bolu sancağındaki kadırlara gönderilen hüküm suretinde, "*bazı suhte tâifesi ve bazı dahi suhte suretinde yat u yarağla cemiyyet üzere gezüb fesâd ve şenâat eyleyüb andan bazı levend tâifesi cemiyyet ile ev basıb adam katl idüb bunun emsâli fesâddan hâlî olmadıkları istimâ olunub*" şeklinde geçen ifadeden bu yıllarda Bolu'da suhte ve suhte kılığında silahlı gezen levend gruplarının bir araya gelerek evler basıp, adam öldürdükleri anlaşılmaktadır. Merkez, bu isyancıları ele geçirmesi için Zaim Süleyman Bey'i görevlendirmiştir. Süleyman Bey'den suhte, haramî, hırsız ve levend gruplarının toplu halde gezmelerini yasaklaması ve bunların kaldıkları yerlerin aranması, akraba ve eş dostlarından sorulması istenmiştir². Görüldüğü gibi şikayetlere karşı merkez, tedbir olarak sancağın koruyucu gücü dışında her kaza ve sancağa bir muhafız çavuş, zaim, müteferrika ve bunun gibi kişileri görevlendirmeye başlamıştır.

Başlangıçta suhte gruplarının diğer eşkıya gruplarından özellikle levendler ile birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Hatta isyancılarından hangilerinin suhte hangilerinin levend ya da suhte kılığına girmiş serseri takımı olduğunu ayırt etmek pek mümkün olmamıştır. Çeşitli iktisadi baskılar altında "çift-bozan" olan ahalinin özellikle bekâr genç erkeklerinin işsiz, güçsüz boş insan anlamında "levend" olarak adlandırıldıkları bilinmektedir. Levendlerin, köylerden büyük şehirlere gittiklerinde ve kendi başlarına kaldıklarında sekiz-onu bir araya gelerek haramî, hırsız, soyguncu bir eşkıya grubu kurabilmenin dışında başka yapacak işleri yoktu. Bunlara sebepleri yukarıda anlatıldığı üzere durumlarından hoşnutsuz olan ve fırsat kollayan suhte grupları da eklenince olaylar daha da büyümüştür (Akdağ, 1995: 96, 156).

3.1. 1560'ta Boyabad, Durağan ve Sinop'ta Suhte Olayları

İsyanların başladığı ilk yıllarda 1560'da Bolu'dan sonra Boyabad, Durağan ve Sinop taraflarında da suhteler, bu defa diğer eşkıya gruplarından "haramzadeler" ile birleşerek zekât ve sadaka adına fukaranın zorla parasını, koyununu ve sığırını almak suretiyle eşkıyalık faaliyetlerine başlamışlardır. Bu durum, Kastamonu beyi Süleyman Bey tarafından merkeze raporlanmıştır. Raporunda, sancakta idamı gereken birçok kişinin olduğu ancak bunların vergi tahsildarları tarafından devlete borçları olduğu bahanesiyle cezalandırılmadıkları bilgisi de yer almaktadır. Kendisi hukuka uygun bir şekilde davranarak eşkıyanın üzerine adamlarını göndermişse de vergi tahsildarlarının sadece alacağını kurtarmak amacıyla idamları gerçekleştirmemesi ve onları serbest bırakması olayların kontrol altına alınmasını zorlaştırmıştır. Süleyman Bey, raporunda haramzadelerin ve idamı gerekenlerin haklarından gelinmediği sürece eşkıyalığın artarak devam edeceği konusunda merkezi uyarmıştır. Suhte ve diğer eşkıya gruplarına karşı girişilen mücadelede ele geçirilen eşkıyalar içerisinde hazineye çokça borcu olanların idam edilmemelerinin devlet tarafından da desteklendiği bilinmektedir. İdam edilecekler arasında devlete borçlu olması yüzünden hayatı bağışlananlar olduğu gibi aynı suçu işlemiş bir başkası idam edilebiliyordu (Akdağ, 1995: 221-222). Böyle bir durum, olayların başından itibaren suçluya göre değişen, adil olmayan uygulamaları beraberinde getiriyor ve isyanlar önlenemiyordu.

3.2. 1565'te Abana, Sinop, Gerze ve Kargı Olayları

1560'tan 1565'e kadar mühimme kayıtlarında bölgede suhte eşkıyalığı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şehzadeler arasındaki taht kavgasının Selim'in lehine sonuçlanması ve Kanuni'nin

² "Bolu sancağı kadırlarına hüküm ki; hâliya taht-ı kazânuzda ba'zı suhte tâifesi ve ba'zı dahi suhte sûretinde yat u yarağla cem'iyyet üzere gezüb fesâd ve şenâ'at eyleyüb andan ba'zı levend tâifesi cem'iyyet ile ev basub adam katl idüb bunun emsâli fesâddan hâlî olmadıkları istima' olunub bu makûle fesâd üzere olanları ele getirüb haklarından gelinmek için züemâdan Süleyman ta'yin olunub buyurdum ki..." (Mühimme, 3: 348).

olayları kontrol altına alması suhteler adına durgun bir dönemi başlatmış olabilir. Ancak fırsat kollayan suhteler için Kanuni'nin son yılları onları tekrar harekete geçirmiştir. En nihayetinde 1565'te Kastamonu'dan Divan'a gelen Abdullah, bölgede suhte ve suhte adına hareket eden bazı eşkiya gruplarının akçe salıp gece ve gündüz ev bastıklarını anlatmıştır. Özellikle Hızır bin İlyas isimli eşkiyanın suhtelerle birlikte evini bastığını, katırını ve oğlunu kaçırdığını ve eşyasını yağmaladığını ifade etmiştir. Abdullah, olayın sorumlusu olarak Gani, Elmaçukuru ve Göynükler köyünde oturan eşkiyadan şikâyetçi olmuştur. Bugün bu köyler, Kastamonu'nun Abana ilçesindedir. Bu olaylar üzerine merkezden sancakbeyine gönderilen yazıda, kendisinin sancak subaşları, sipahileri ve il erleri ile birlikte suhte ve suhte adına eşkiyalık yapanları yakalaması ve eğer savaşlılarsa onlarla savaşması istenmiştir. İşte sancakta suhtelerle savaşacak sancakbeyine bağlı kovuşturma gücü bunlardan meydana gelmiştir. Savaşta ölen eşkiyanın ise kanlarının heder olacağı ve dava konusu yapılmayacağı merkezden özellikle bildirilmiştir³. Burada, kovuşturma güçlerine peşine düştükleri isyancıları "demleri hederdir" şeklinde yazılı birer hüküm sureti verilmesi sorgusuz sualsiz, suçlu ya da suçsuz eşkiya olduğu bahane edilerek birçok kişinin ölümüne sebep olduğu ifade edilmelidir. Bu da isyanların daha da büyümesine neden olmuştur. Ayrıca merkezin eşkiyaya karşı içlerinden seçtikleri yiğidbaşlar tarafından yönetilen il erleri teşkilatından yararlanma yoluna gitmesi de belgelerde sık sık geçmektedir. Burada iç karışıklıklar sırasında asayışı sağlamak amacıyla oluşturulan mahalli milis kuvvetleri olan il erleri teşkilatının yaygınlık kazanmasının da yine celali ve suhte isyanlarının artmasından sonra olduğu ifade edilmelidir (İlgürel, 2000: 59-61).

Aynı yıl içinde bu defa da suhte kılığında 150'den fazla levendin eşkiyalık yapmak üzere toplandığı Sinop kadısı tarafından merkeze bildirilmiştir. Görüldüğü gibi sayıları gittikçe artan bu eşkiya gruplarının halka uyguladığı zulümler de artmaya başlamıştır. Kadının anlattıklarına göre, silahlı olan bu suhte levendler, köy köy gezip evler ve yollar basıp, Müslümanların oğlanlarını, kızlarını ve kadınlarını kaçırap, kurban adağımız vardır diyerek altın, para ve eşyalarını yağmalayıp, zorla insanları elinden ve ayağından asıp fazlasıyla işkence etmişlerdir. Yine kadı, olayların Gerze'de daha da büyüdüğünü isyancıların Gerze'yi yakıp yıktığını anlatmıştır. Ona göre burada da zulümlerine devam eden suhte levendler, iki yeniçeriye dövüp bir gün bir gece hapsedip altın ve parasını almışlardır. Hacı Veli isimli bir köylüyü kolundan asıp zorla 200 altınını ve bir pastav çukasını çalmışlardır. Yine Kostantin isimli reisin gemisini basıp gemicileri soyup, sermaye paralarını ve eşyalarını yağlamışlardır. En önemlisi Sinop kadısının, günden güne eşkiyalığın ve işkencenin daha da arttığından yakınmasıdır⁴. Yine aynı sene 1565'te Sinop'tan Ganioğlu Şemseddin'in topladığı suhtelerle birlikte, Kargı kazası Yalman köyüne baskın yaptıkları Hamza isimli bir köylünün evine girip, eşya ve yiyeceğini gasp ettikleri ve zorla 3000 akçesini aldıkları Kargı kadısı tarafından merkeze bildirilmiştir (Mühimme, 6: 1062). Bugün Sinop-Çorum sınırında ve Sinop'un Saraydüzü ilçesine bağlı Yalmansaray köyü bulunmaktadır. Ormanlık bir alanda olan bu köyün o tarihlerde Ganioğlu Şemseddin tarafından baskına uğrayan köy olduğu tahmin edilebilir.

Gerze'de meydana gelen olayların sorumlularından biri olan İbrahim isimli suhte sorgusunda, Dadaylı Arık Hamza, diğer İbrahim, Kuloğlu Mustafa, Bafralı Muslihiddin, Merdi, Boyabadlı İbrahim, Küreli Muslihiddin, Lâdikli Kerim ve Hamza isimli suhtelerle Gerze köyüne gittiklerini altın saldıklarını ve yukarıda anlatılan iki yeniçeriye bağladıklarını itiraf etmiştir (Mühimme, 6: 1234). Görüldüğü gibi farklı memleketlerden gelen bu gençler, belki aynı medresede, belki de farklı medreselerde eğitim görürken bir araya gelerek eşkiyalık yapmaya başlamışlardır.

³ "Kastamonu beyine hüküm ki, Abdullah nam kimesne gelüb suhte nâmına ba'zı ehl-i fesâd cem' olub memlekete akçe salub leyl ü nehâren ev basub fesâd ve şenâ'atten hâli olmayub ve Hızır bin İlyas nam kimesne zikr olunan suhteler ile olub mukaddema oğlum çeküb alub gidüb ba'dehü oğlum gaybet idüb geldikde oğlumu şefre alub götürüb mezburlar evime gelüb bir katırım alub gidüp sonra katırı gönderdikden sonra geri gelüb mezkûr katırı ve evimden bazı eşyanı alub gidüp ve mukaddemâ evimden esbâbım sirka olunub Gani ve Elmaçukuru ve Göynükler nâm divân halkının ehl-i fesâdı mazannamdır bu bâbda ziyâde hayf olmuşdur deyü bildirdi imdi sancağın hıfz u hırâseti ve zuhûr iden ehl-i fesâdı ele götürüb şer'le haklarından gelinmek hakkından gelinmek uhdene lâzımdür buyurdum ki..." (Mühimme, 6: 1000).

⁴ "Kastamonu beyine hüküm ki, hâliyâ fesâd ve şenâ'at üzere olub vilâyet halkına akçe ve altın salan İbrahim nâm suhteye dergâh-ı muallamda örf olundukda Dadaylı Arık Hamza ve İbrahim ve Kuloğlu Mustafa ve Bafralı Muslihiddin ve Merdi nâm kimesneler ve Boyabad'dan diğer İbrahim ve Küreli diğer Muslihiddin ve Ladik'den Kerim ve Hamza nâm kimesneler ile Gerze nâm karyeye varub altın saldik iki yeniçeri mezkûr karyeden dört altın getirdiler yeniçerileri bağladık deyü ikrâr eylemeyin buyurdum ki..." (Mühimme, 6: 1234).

1565 yılında olaylar devam ederken, Kastamonu beyi ve kadısının merkeze ilettikleri bir başka rapora göre, Kastamonu sancağındaki eşkıya takımı belgede geçtiği şekliyle, “işrâ ve şâhid-zor kimesneler ve eski nâibler ve levend suhteler vesâir eşkıya ehl-i fesâd kişiler” olarak tanıtılmaktadır. Rapora göre, bunlar yalancı şahitlikle Müslümanların kızlarına ve kadınlarına musallat olup, mallarına ve mülklerine el koymuşlardır. Hatta eski naipler belgede geçen ifade ile “biz varken burada kadıların hükmü geçmez” diyerek adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs suçu işlemişlerdir. Aslında bey ve kadının merkeze bu olayları raporlamasının sebebi, yukarıda adı geçen kovuşturma kuvvetlerinin suhtelere karşı girişilen harekâtlarda başarısız olması ve eşkıyanın kaçarak çevre vilayetlere yayılmasıdır. Rapor üzerine Kastamonu beyi ve kadısına gönderilen fermana, sancakbeyinin en önemli görevinin halkı eşkıyanın zulmünden korumak olduğu hatırlatılarak halka zulmedenlerin bir an önce yakalanmaları ve adil bir şekilde yargılanmaları istenmiştir. Bunlardan sipahi olanların hapsedilmesi, sipahi olmayanlara ise hak ettikleri cezaların verilmesi emredilmiştir (Mühimme, 5: 182). Suhte isyanlarında sipahileri ya olayların bizzat içinde ya da olayları destekleyici olarak sıklıkla görmek mümkündür. Özellikle Şehzade Selim ve Bayezid arasındaki mücadelede Bayezid tarafını tutan sipahiler, Selim’in mücadeleyi kazanması neticesinde yanlarına aldıkları çift-bozan levendlerle birlikte adeta isyancılar tarafında yer almışlardır. Bu sebeple belgelerde özellikle isyan edenler arasında yer alan sipahilerin isimlerinin merkeze bildirilmesi ve suçu sabit olanların dirliklerinin alınması ve hapsedilmeleri konusunda bey ve kadılar merkez tarafından sık sık uyarılmışlardır.

Bilindiği gibi, sancakta padişahın yürütme gücünü temsil eden en yüksek otorite sancakbeyidir. Birincil görevi, kapı halkı ve emrindeki tımarlı sipahiler ile birlikte bağlı olduğu eyaletteki beylerbeyinin kumandası altında sefere gitmektir. İkincil görevi ise belgede geçtiği şekliyle sancakta asayişini temin etmek, sipahi-reaya arasındaki ilişkilerin kanuna uygun bir biçimde yürütülmesini sağlamaktır (Yücel, 1974: 666). Suhte isyanları genellikle sancakbeyi ve kadılar tarafından raporlanırken yine olaylara karşı alınması gereken tedbirler merkezden bu sancakbeyi ve kadılara yazılan fermanlarla bildirilmiştir. Kadı ise kazada yargı yanında mülkî ve malî konularda da sorumludur. Hatta idarî bir takım görevleri de yürütür ve denetlerdi. Osmanlı kadısının en önemli özelliği ise mahallî otoritelerden ve yöneticilerden bağımsız olmasıdır (Ortaylı, 2007: 39-40). Bu durum, sancakbeyi ve kadı arasında yetkinin kime ait olduğu meselesini de beraberinde getirmiş ve suhtelere karşı girişilen operasyonlarda ayrı yollar tutmuşlardır. Sancakbeyi ve adamlarının cerime ücreti alabilmek için yakaladığı her suhteyi sorgulama gayretine karşılık kadılar bunları koruma ve kollama görevi üstlenmişlerdir (Akdağ, 1995: 81). Çalışma boyunca bu durumla sık sık karşılaşılacaktır.

1565 yılına ait olan belgelerde sancaktaki asayişini temin etmekle görevli olan Kastamonu beyinin sancaktaki suhte isyanlarına karşı başarısız olduğu ve eşkıyayı kaçırdığı sık sık tekrarlanmıştır. Hatta merkez, bölgedeki isyanların artmasının sebebi olarak doğrudan sancakbeyinin bu başarısızlığını göstermiştir. Oysaki Kastamonu beyinin, isyancıların kaçabileceği vilayetlerdeki beylere durumu anlatan yazılar gönderdiği ancak ciddiye alınmadığı belgede geçmektedir (Mühimme, 5: 176). Hatta 30 Ağustos 1565 tarihinde Bolu beyine gönderilen yazıda, Kastamonu beyi tarafından kendisine bilgi verilmesine rağmen sancağına kaçan suhte eşkıyasını yakalamak için çaba göstermediği gerekçesiyle azarlanmış ve bir an önce harekete geçmesi istenmiştir (Mühimme, 5: 177). Buradan Bolu beyinin merkezden bir emir gelmedikçe suhtelerin üzerine gitmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, bu defa da beylerin görev ve yetki alanı meselesini beraberinde getirmiş ve beyler kendi sancak ya da kazalarının dışında gerçekleşen olaylara karşı kayıtsız kalmışlardır. Olayların kendi bölgesinde cereyan etmediği düşüncesi ile beylerin olaylara karşı müdahale etmemesi belgelerde sıklıkla dile getirilmiş ve bu konuda beyler uyarılmıştır.

Yaklaşık bir ay sonra 23 Eylül tarihli belgeye göre ise Bolu beyi de Kastamonu beyi gibi sancağındaki suhte eşkıyasına karşı başarılı olamamıştır. Konuyla ilgili olarak merkezi bilgilendirdiği raporunda, sancakbeyi başarısızlığının sebebi olarak suhte ve diğer eşkıya gruplarının bazı kadılar tarafından korunduğunu yazmıştır. Hatta bu kadınların bir suhteyi soruşturmak için dahi vermediklerini bu sebeple de isyanların bölgede günden güne arttığını ifade etmiştir. Son olarak Bolu beyinin bölgedeki eşkıyalığın sonlandırılması için merkeze ilettiği tespit son derece önemlidir. Ona göre, isyanlar ancak kazada

bulunan herkesin ittifakı ve yardımı ile sonlandırılabilir⁵. Ancak bölgede uzun yıllar suhte isyanlarının devam etmesi bu ittifakın hiç sağlanamadığı anlamına gelmektedir. 1565 yılında bölgedeki suhte eşkıyalığı ile ilgili yapılan yazışmalarda dikkati çeken husus, isyanların günden güne arttığı ve önlenemediğidir. Merkez bu durumun sebebini sancakbeylerine yüklerken Bolu beyinin suhtelerin bazı kadılar tarafından korunduğuna dikkat çekmesi önemlidir.

Gerze’de meydana gelen olaylarda yer alan ve kovuşturma güçlerinden kaçan eşkiyadan Kuloğlu, Siyami, Oruç, Arık Hamza ve Resul isimli suhtelerin Edirne’de olduklarının duyumu üzerine ismi geçen suhtelerin bir an önce yakalanması için 1565’te Edirne kadısına dahi ferman gönderilmiştir (Mühimme, 5: 184). Hatta kaçan diğer suhte eşkiyasının yakalanması için bu defa da Anadolu beylerine ve Ankara sancağı kadılarına kadar emirler gönderilmiştir (Mühimme, 5: 185).

3.3. 1566’da Kastamonu Beyi Kethüdasına Yardım Yapılamaması ile Konrapa, Devrek ve Çankırı Olayları

1565 yılında Malta kuşatması ve 1566’da Kanuni Sultan Süleyman’ın son seferi Zigetvar ve Eğri seferi, taşrada sancakbeylerinin emrindeki sipahilerle birlikte sefere gitme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu durum, sancakların yine boş kalmasına, suhte ve diğer eşkiya gruplarının kolaylıkla isyan çıkarmalarına zemin hazırlamıştır. Sancakbeylerinin yerlerine bıraktıkları kethüdaları ise suhteleri bertaraf etmek için yeterli desteği bulamamıştır. Bu durum, Kastamonu beyi tarafından divana mektupla bildirilmiş ve sancakbeyleri seferde iken kethüdalara Kastamonu, Mane ve Sinop kalelerinden hisar eri ve at talep etmeleri durumunda kendilerine zorluk çıkarılmamasını istemiştir. Divandan sancakbeyinin talebi olumlu karşılanarak 1566 yılında Kastamonu kadısına ve dizdarına kethüdalara mühimmat desteği yapılması konusunda talimat verilmiştir (Mühimme, 5: 1090). Ancak Kastamonu dizdarı Hacı Mehmed’in kalede kaybolan zahire ve eşyalar konusunda teftiş edilmemek için kethüdası Kubad’la birlikte kaçması büyük bir talihsizlik olarak ifade edilebilir. Çünkü eşkiyaya karşı kullanılmak üzere mühimmat istendiğinde yeni dizdar, eski dizdarın muhasebesi görülmeden mühimmat vermek istememiştir. Böylece, 1566 yılında sancakbeyi kethüdalalarına gerekli yardım yapılamamıştır (Mühimme, 5: 1227).

Aynı tarihlerde Bolu’da olaylar Konrapa ve Devrek’de büyümeye başlamış ve burada suhte adına hareket eden levendlerin toplanarak oğlan kaçırmak üzere isyan halinde oldukları Bolu beyine yazılan yazıda belirtilmiştir (Mühimme, 5: 1115).

Çankırı’da da bazı gurbet ve suhte gruplarının yolları basmak, adam öldürmek, tüccar ve yolcuların eşya ve paralarını yağmalamak suretiyle yaptıkları zorbalıklar, Tokat kadısını rahatsız etmiş ve durumu anlatması için adamı Hacı Nebi’yi divana göndermiştir. Divan’dan ise adı geçen eşkiya gruplarının bir an önce yakalanması ve yollarda güvenliğin sağlanması için 1566 yılında Amasya beyine hüküm gönderilmiştir (Mühimme, 5: 1301). Bilindiği gibi Tebriz’den gelen kara yolu Erzurum, Erzincan, Tokat, Amasya, Merzifon, Osmançık, Kargı, Tosya, Ilgaz, Kurşunlu, Çerkeş, Gerede ve Bolu’ya ulaşıyordu (İnalçık, 2008: 128-129). Ayrıca yine Osmançık üzerinden Kastamonu ve Sinop’a giden bir yol ağı da bulunuyordu. Bu yol güzergâhında olan şehirlerin sıklıkla suhte gruplarının ve yol kesen eşkiyasının baskınına maruz kaldığı bilinmektedir. Bu sebeple Çankırı’da tüccar ve yolcuların önünü keserek, onları öldürmek, eşya ve paralarını yağmalamak şeklinde cereyan eden eşkıyalık olayları Tokat kadısını rahatsız etmiş durumun merkeze iletilmesi neticesinde Amasya beyine gönderilmek üzere ferman yazılmıştır. Bu durum, bölgedeki ticaretin aksaması anlamına gelmektedir.

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda Bolu ve Kastamonu’da bazı suhte ve Çankırı’da da bazı gurbet taifesinin eşkıyalık yaptığı bilgisinin merkeze ulaşması sonucunda her nerede toplanıp eşkıyalık

⁵ “Bolu sancağı kadılarına hüküm ki; hâliya Bolu beyi mektûb gönderüb sancakda ba’zı ehl-i fesâd suhte tâifesi ve gayri ehl-i şenâ’at sancakbeyi adem göndermekle ele girmeye müşküldür kazânın ve yarârının ittifakı ve muâvenetleri ile olur taht-ı kazâlarına dâhil olan fesâd ve şenâ’ate ve suhte tâifesine mukayyed olmayub iğmaz (göz yumma) idüb ve ba’zı kimesneler aher kadınlarda nice töhmet ile girift(yakalanıp) olub sorulmaya ihtiyaç olmağın kendü Bolu kadısıyla teftiş itmek için tutuldukları toprak kadıllıklarından taleb olundukda mâni’ olub vermedikleri ecilden ehl-i fesâd günden güne ziyâde olmak üzere...” (Mühimme, 5: 262).

yapıyorlarsa tespit edilmesi ve ele geçirilmeleri konusunda 11 Mayıs 1566 tarihinde Lalaya ve Sultan Murad lalasına hüküm gönderilmiştir (Mühimme, 5: 1582).

Kanuni'nin 1566 yılında vefatından sonra Selim'in tahta çıkmasıyla birlikte suhte ve suhte ile birlikte hareket eden isyancıların çıkardıkları olaylar yeni bir karaktere bürünmüş ve isyancılar daha örgütlü hareket eder hale gelmişlerdir.

3.4. 1567'de Kastamonu'da Söylemez ve Adamları

1567 senesine gelindiğinde Kastamonu'da meşhur Söylemez isimli hırsız suhte ve adamlarının köyler basmak, adam öldürmek, insanları ayaklarından ve kollarından asarak türlü işkenceler yapmak suretinde eşkıyalık yaptıkları Küre kadısı tarafından mektupla merkeze bildirilmiştir. Ayrıca mektupta; bölgede durumunun vahim olduğu anlatılarak Söylemez'in korkusundan hisardan çıkamayan Boyabad eminlerinin havas-ı hümayun gelirlerini toplayamaz hale geldikleri belirtilmiştir. Kadı tarafından bu defa adı Mehmed olduğu anlaşılan Kastamonu beyinin bölgenin dağlık olması sebebiyle bu eşkıya takımına karşı yine başarısız olduğu ifade edilmiştir. Merkez bir kez daha isyanları bastıramayan bir sancakbeyi ile karşı karşıyadır. Bu sebeple bölgeye takviye kuvvet göndermek amacıyla 17 Ağustos'ta Divan'dan çıkan hükümde, önce Canik'te de bazı levend ve bazı gurbet eşkıyasının faaliyette olduğu ve bunlara karşı 26 sipahinin görevlendirildiği bilgisi verilmiştir. Sonra da bu sipahilerin il eri ve vilayet halkı ile birlikte Söylemez ve adamlarının yakalanması için Kastamonu'ya yardıma gitmesi emredilmiştir (Mühimme,7: 73). Canik'ten Kastamonu'ya gönderilen takviye kuvvetin başarılı olup olmadığı belli değildir. Ancak yaklaşık dört ay gibi kısa bir süre sonra da Kastamonu beyi Mehmed bir kez daha bölgedeki suhte adına eşkıyalık yapan levendler ile ilgili olarak onları yakalaması konusunda uyarılmıştır (Mühimme, 7: 523). İşte suhte isyanlarına karşı merkezin aldığı tedbirlerden biri de sancaktaki muhafız kuvvetlerinin yanı sıra çevre vilayetlerden takviye kuvvetlerin gönderilmesidir. Ancak bunun da pek işe yaramadığı ifade edilmelidir.

3.5. 1568'de Hoşalay, Araç ve Küre'de Eşkıyalığın Artması ve Bolu'da Mütakaid Mustafa Paşa'nın Yardım Talebi

Bölgede ve özellikle Kastamonu'da suhtelerin nasıl örgütlendiklerini ve bir araya geldiklerini 7 Nisan 1568 tarihinde Kastamonu beyine gönderilen hükme göre açıklamak mümkündür. Bu hükümde, sancakbeyinin merkeze bildirdiği durum belgede geçtiği şekliyle şöyledir: "*Livâ-yı Kastamonu'da sa'b dağlar eteklerinde medrese nâmına ba'zı evler ihdâs olub eytâm-ı şitâda her medresede yirmi otuz nefer levend suhteler gelüb kışlayub evvel bahar oldukda her biri âlet-i harble il üzerine çıkub müslümânlara envâ'-ı zulm ve teaddi idüb ol makule levend suhteleri yatakladurub ele getirülmeleri için hufyeten adamlar gönderüldükde ba'zı kimesneler haber virmeğin ele girmeyüb bir tarikle ele getirüldükde her biri istihkâkına göre hakâret olunmalu oldukda ba'zı kuzât himâyet idüb vâki' olan şenâatlerin sicil itmeyüb ve zikr olunan medreseler müderrisleri yanına gelüb alet-i harble ve tüfenkli iki üç gece yatub mu'in ve zahîr olurlar ve müderrisiniz mu'teber suhte tutarlar deyü bildirdi". Görüldüğü gibi Kastamonu'da ulaşılması zor, sarp dağ eteklerinde görünürde medrese gibi faaliyet gösteren evler vardır ve bu evler suhte yatağı haline gelmiştir. Kışın barınmak için kendilerine tahsis edilen bu evlerde 20-30 kişilik gruplar halinde kalan levend suhteler baharın gelmesiyle birlikte silahlı bir şekilde etrafa dağılıp eşkıyalık faaliyetlerine başlamışlardır. Yine belgede anlatıldığına göre, sancakbeyi bunların yakalanması için üzerlerine gizlice adamlarını gönderse de bazı kişiler tarafından kendilerine haber ulaştırılarak firar etmeleri sağlanmıştır. Bir şekilde yakalananlar sorgulandığında ise bazı kadıların bu levend suhte gruplarını korudukları ve suçlarını örtbas ettikleri sancakbeyinin karşılaştığı problemlerden biridir. Bir başka problem de suhtelerin müderrislerden de destek görmeleridir. Belgede bu durum, bu evlerde müderrislerin yanında levend suhtelerin silahlarıyla birlikte birkaç gece konakladıkları ve onlardan yardım almaktan çekinmedikleri şeklinde anlatılmıştır. Ayrıca müderrislerin suhtelere desteğini fark eden merkez, onlardan kefilsiz suhte tutmamalarını istemiştir (Mühimme, 7: 1223). Suhteler için isyancı olmadıkları konusunda kefil talep etmesi merkezin aldığı önlemlerden biridir. Fakat onlar için kefil bulmak çok da önemli bir sorun olmuyordu. Bir şekilde halktan kendilerini koruyacak birilerini buluyorlardı. Bunun gibi suhtelerin sorgulanması ve yargılanması*

sürecinde bunların bazı kadılar tarafından korunduğu özellikle merkeze gönderilen raporlarda sık sık geçmektedir. Yine daha sonra da üzerinde durulacağı gibi suhtelerin yağma ve soygunculuktan elde ettikleri ganimetin yine medresede müderrisler ve diğer suhteler arasında paylaştırıldığı da bilinmektedir.

8 Nisan 1568 tarihinde Kastamonu beyi ve Hoşalay kadısına yazılan hüküm suretinden, levendlerin suhte adına hareket ederek 15-20 kişiyi toplayıp zekât adı altında ahalinin her birinden akçe, koyun, kuzu, tavuk alıp ve evlerinde bir iki gece barındıkları anlaşılmaktadır. Hatta ahalinin evinde gece veya gündüz uydukları sırada eşkıyadan birine zarar gelmesi durumunda birçok levendin toplanarak evlerini ve ambarlarını yakmak, kadın ve kızlarına musallat olmak gibi eylemler yapmak suretiyle halkı tehdit ettikleri belgede geçmektedir. Temsilci göndererek merkezi durumdan haberdar eden ahalinin en önemli problemlerinden biri de sancakbeyinin levendlere zahire verildiği gerekçesini bahane ederek halktan mal almaya kalkışmasıdır⁶. Merkezin suhtelere karşı geniş yetkilerle görevlendirdiği sancakbeyi ve adamlarının gelirini artırmak amacıyla bölgedeki isyanları kullanarak halkı sömürdüğü bir gerçektir. Ancak bölgeden merkeze giden bu tür şikâyetlerde kadınların da etkisinin olduğu söylenmelidir. İsyandar süresince bu şekilde ehl-i örften kaynaklanan şikâyetler merkezi bir taraftan suhte isyanlarını önlemek için diğer taraftan da ehl-i örfün soyguncu tavırlarına karşı da tedbirler almaya zorlamıştır.

Bu yıllarda suhte eşkıyasının bölgede kontrol edilemez hale geldiğini gösterir bir başka belge de yine Küre kadısının mektubu üzerine 12 Nisan 1568 tarihinde Kastamonu beyi ve Boyabad kadısına yazılan hüküm suretidir. Küre kadısı, hakkında yakalanma emri bulunan meşhur suhte levendlerden Demircioğlu, Parmaksız ve Kara Kemal ile yukarıda da ismi geçen Boyabad'da Söylemez ve Kara Hüseyin'in birleşerek bazen 40-50 bazen de 20-30 kişilik gruplarla eşkıyalık yaptıklarını anlatmıştır. Yine kadının anlattıklarına göre Demircioğlu ve Söylemezoğlu adamlarıyla birlikte Araç'ta insanları öldürüp, evler basıp, yakıp yıkmışlar ve ahaliye zulmetmişlerdir. Mektupta sancakbeyinin üzerlerine kovuşturma güçlerini gönderse de bir kez daha sancağın dağlık olması sebebiyle başarısız olduğu belirtilmiştir. Bu durumda isyanları daha da artmış yollar basıp önlerine gelenlerin mallarını yağmalar hale gelmişlerdir. Hatta anlatılanlara göre Sinop kadısı ve birkaç adamı bu eşkıya takımı ile karşılaşmış ve çıkan çatışmada her iki taraftan birkaç kişi ölmüştür. Bölgede yaşayan halk, evini terk ederek başka kalelere sığınmak zorunda kalmıştır. Sancaklarda askerlerin seferde olduğu zamanları fırsat kollayan suhtelerin isyanlarını arttırdıkları daha önce de ifade edilmişti. Burada Küre kadısı bu durumu merkeze bizzat iletmış, sancakbeyi ve sipahilerin seferde olduklarında tüccar ve vergi tahsildarlarının özellikle sarp dağlık alanlarda hayatlarından endişe ettikleri için işlerini yapamaz hale geldiklerini yazmıştır. En nihayetinde tüm bu yaşananlardan sonra Küre'nin tamamen terk edildiği anlaşılmaktadır. Bu yıllarda suhte eşkıyasının elebaşları birleşerek sayıca ve nitelik olarak daha güçlü bir hale gelmeye başlamışlardır. Görüldüğü gibi, Boyabad'dan Araç ve Küre'ye kadar olan bölge, eşkıyanın etkinlik sahası haline gelmiştir. Hele bir de yukarıda da ifade edildiği gibi sancakbeyi ve sipahilerin zorunlu olarak seferde oldukları zamanlar onları daha da cesaretlendirmiş ve yaptıkları zulümlerin şiddetinin artmasına sebep olmuştur. Ayrıca bu bölgede devlet işleri de yapılamaz hale gelmiştir.

Bu yılda Bolu'da her haneye 30 akçe salgın salan ve fesatlıklarını gündün güne artıran "ehl-i fesad suhteleri" yakalamak için Mütেকait Mustafa Paşa'nın görevlendirildiği ve Paşa'nın sancak sipahilerinden 200 sipahinin emrine verilmesini istediği kayıttan anlaşılmaktadır. Daha önce de Bolu'ya zaim rütbesinde Süleyman Bey'in görevlendirildiği hatırlanmalıdır. Merkezden sancakbeyine donanma seferinden alıkonulan ve silahlandırılan 200 sipahinin paşaya gönderilmesi şeklinde emir ulaşmasına rağmen sadece 34 sipahinin paşanın yanında toplandığı konuyla ilgili Nisan 1568 tarihli yazışmalardan anlaşılmaktadır (Mühimme, 7: 1201; 1274; 2282). Paşa'nın emrinde 200 sipahi olması gerekirken sadece 34 sipahinin toplanması suhtelere karşı yapılan harekâtın gücünü kırmıştır. Sipahinin suhte ve levend eşkıyasını takip etmek ve yakalamak için çok da istekli olmadıkları anlaşılmaktadır. Zaten sipahilerin isyanlardaki

⁶ "Kastamonu beyine ve Hoşalay kadısına hüküm ki; hala kazâ-i mezbûr halkı adem gönderüb ba'zı levendler suhte nâmına on beş yirmi nefer kimesne pür-yarak olub üzerlerine gelüb zekat deyü her birisinden birer mikdâr akçe ve koyun ve kuzu ve tavuk alub bir iki gece yatub andan kalkub bir kimesnenin üzerine dahi varub gecede ve gündüzde gâfil iken birine zarar irişdürürsenüz sonra anların emsâli levendler gelüp sâbika suhteliği rencide itmişsiz deyü evlerini ve anbarlarını ihrâk edib gayri ehl ü iyâllerini rencide iderler sancakbeyi dahi bu makûle levendlere zâhire verür imişsiz deyü teklîf idüüp bu bahâne ile bunlardan mal ahz ider deyü bildirdi..." (Mühimme, 7: 1241).

tavrından daha önce bahsedilmişti. Buna benzer başka bir örnek davranış da Sinop kalesine hapsedilen suhtelerden Mehmed ve İbrahim isimli şahısların dirlik sahibi olan hisar eri tarafından kaleden kaçırılmaları olayıdır. 11 Ağustos 1568 tarihli Kastamonu beyinin merkeze ilettiği rapora göre, hisar eri Hızır Bali, Mehmed ve İbrahim'den para almış ve yatsı namazından sonra kalenin zindan kapısını açarak onların firar etmesini sağlamıştır (Mühimme, 7: 1899).

3.6. 1574'te Kastamonu Sancakbeyinin Başarısızlığı ve Görevden Alınması ile Bolu Sancağından Takviye 200 Sipahinin Gönderilmesi

II. Selim'in saltanatı sırasında 1570 yılında Kıbrıs seferinin başlaması ve 1571'de İnebahtı Savaşı bu yıllarda yine sancaktaki bey ve sipahilerin sefere gitmesini gerektirmiştir. İnebahtı'da yok olan donanma kısa bir süre içinde inşa edilmiş ve yeniden Akdeniz'e yönelmiştir. 1574'te Tunus'un fethi İstanbul'da büyük bir sevinçle karşılanmıştır (Emecen, 2009: 414-418). Tüm bu olaylar olurken Kastamonu sipahileri ve hisar erlerinin uzun süredir donanma seferinde olması dolayısıyla bölgede suhteler adına hareket eden birçok eşkiyanın isyan halinde olduğu her fırsatta merkeze iletmeye çalışılmıştır. Müslümanların mallarına, kadın ve kızlarına musallat olarak isyan çıkardıkları haberleri bu yıllarda merkezi fazlasıyla meşgul etmeye başlamıştır⁷. Bu haberler üzerine 23 Mart 1574 tarihinde donanma seferi için görevlendirilen Kastamonu beyinin isyancı suhte gruplarına karşı sancakta kalması emredilmiştir (Mühimme, 25: 1036). Sancakta kalan sancakbeyinin isyanları bastırma konusunda her zamanki gibi yetersiz kaldığı ve hala isyanların devam ettiği Nisan ve Mayıs aylarında merkezin kendisiyle yaptığı yazışmalarından ortaya çıkmaktadır. 25 Nisan 1574 tarihinde sancakbeyinden sancakta silahla köy köy gezip eşkiyalık yapan suhte, çingene ve garib gruplarının il eri ile üzerlerine gidip ele geçirmesi emredilmiştir (Mühimme, 24: 445). Devletin isyancılara karşı il erleri teşkilatından fazlasıyla yararlandığı çalışmanın başında ifade edilmişti. Ancak sancakta oluşturulan bu kovuşturma güçlerinin yeterli gelmeyeceği düşünüldüğünden bölgeye Bolu'dan takviye kuvvet olarak 200 sipahi gönderilmesine karar verilmiştir (Mühimme, 24: 764; 746; 763). Bu konuda Bolu beyine gönderilen yazıda; emrinde kalan diğer sipahiler ile başta kendi sancağı olmak üzere Çankırı, Kocaeli ve Hüdavendigâr sancağının Beypazarı tarafını koruması ve bu bölgede suhte ve diğer eşkiya gruplarının isyanı olursa önlemesi emredilmiştir (Mühimme, 24: 816). Görüldüğü gibi, isyanlara karşı birkaç sancağa birden Bolu beyi muhafız olarak görevlendirilmiştir. En nihayetinde bu tarihte suhte ve diğer eşkiya gruplarına karşı başarısız olduğu düşünülen Kastamonu beyi Mustafa Bey görevden alınarak yerine Vidin beyi Hüseyin Bey getirilmiştir. Ancak Hüseyin Bey, Boğdan'da isyan eden voyvoda meselesi halledilinceye kadar Kastamonu'ya gelmemiştir. Bu sırada sancağın korumasını Bolu beyi sancağa gönderilecek olan 200 sipahi ile üstlenmiştir (Mühimme, 24: 821).

3.7. 1576'da Leh Kervanının Basılması, Sinop, Ayandon, Boyabad ile Bolu ve Çerkeş, İskilip Olayları

II. Selim'in vefat etmesi üzerine Ocak 1575'te tahta çıkan III. Murad hemen 1576'da İran Şahı Tahmasb'ın ölümü üzerine Safeviler'de meydana gelen taht kavgalarından yararlanmak için, uzun sürecek bir İran seferi başlatmıştır (Kütükoğlu, 2020: 172-176). Bu durumdan faydalanan Ayandon, Sinop ve Boyabad dağlarında haramilik yapan ve bölgede bütün eşkiya grupları emrinde toplayan Ardıçoğlu ve Gökosman isimli levend suhteler isyan etmişler ve bu isyanların bastırılması için merkezden Hüseyin Çavuş gönderilmiştir. Suhte eşkiyasının bu şekilde bir elebaşı altında toplanması durumu onları kovuşturma kuvvetlerinden daha kalabalık ve daha güçlü bir hale getirmiştir. Bu sebeple merkezden bir çavuşun gönderilmesi gerekli görülmüştür. Zaten devletin isyanlara karşı, sancaklara muhafızlar ataması olayların başından beri devam eden bir durumdur. Görevlendirmeyi haber vermek için Kastamonu beyi ve sancak kadılarına gönderilen yazıda, Hüseyin Çavuş'tan sancak sipahileri ve il erleri ile birlikte

⁷ "Kastamonu beyine hüküm ki; Kastamonu sipahileri ve hisâr erleri donanma-yı hümayûn seferine fermân olunduktan berü livâ-yı mezbûrda ve etrafında suhteler nâmına hayli ehl-i fesâd cem' olub fesâd ve şenâ'at üzere olduğu i'lâm olundu imdi ehl-i fesâd kat'an câiz görülmeyüb Bolu beyine hükm-i şerifim gönderilib anların dahi vilâyeti hıfzı için yanına 200 nefer sipahi göndermek emr olunmuşdur buyurdum ki..." (Mühimme, 24: 694).

eşkıyayı Ayandon, Sinop ve Boyabad dağlarından Kızılırmak'a kadar sürmesi istenmiştir (Mühimme, 28: 484). Ayrıca görev aldığı sancak dışında da olsa haber aldığı her suhte eşkıyalığına karşı müdahale etmesi özellikle emredilmiştir. Baştan beri yetki ve görev bölgesi dışında görevlilerin olaylara çok da müdahale etmedikleri ifade edilmişti. Bu durum, merkez tarafından fark edilmiş olmalı ki Hüseyin Çavuş bu konuda uyarılmıştır.

Devlet, suhte isyanlarının her geçen yıl artarak devam etmesinin sorumluluğunu artık bölgedeki sancakbeyi ve kadılara yüklemeye başlamıştır. Örneğin, merkezden Bolu beyi ve kadılarına gönderilen yazıda, Bolu'da suhteler tarafından hala yollar ve evler basılıp, insanlar öldürülüyor ve mallar yağmalanıyorsa bunun sorumlusu görevini layıkıyla yapmayan Bolu beyi ve kadıları olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bir yere bey ve kadı atanmasının en önemli sebebinin insanları eşkıyaların zulmünden korumak olduğu da özellikle belirtilmiştir (Mühimme, 28: 627). O halde eşkıyalığın devam ettiği yerlerde sancakbeyi ve kadılar kendilerine merkezden gönderilen yazılarda görevden alınmakla tehdit edilmişlerdir. Devlet bu yönleme de sıklıkla başvurmuştur (Mühimme, 28: 763). Bolu beyine bölgede isyanları bastırması için birkaç sancağın idaresi verilmişken bu defa da yine suhtenin en çok örgütlendiği yerlerden biri olan Hüdavendigâr sancağına bağlı Sandık ve Beypazarı kazaları isyanları bastıracağına söz vermesi üzerine Bolu sancağına bağlanmıştır (Mühimme, 28: 643).

Suhte, levend ve diğer eşkıya gruplarının en çok başvurduğu yollardan biri de daha önce de ifade edildiği gibi kervan yollarını basıp tüccarın malını ve parasını yağmalamaktır. Bu bağlamda bölgede, Kefe'den Karadeniz'e ulaşan ticaret yolu bu suhte levend gruplarının baskınından çok fazla zarar görmüş adeta bölgede ticaret yapılamaz hale gelmiştir. Özellikle Sinop'un Anadolu'dan Kuzey Karadeniz ve Kefe yönünde yapılan ticaretin merkezi konumunda olması burayı suhteler ya da yol kesen eşkıya için açık alan haline getirmiştir (Öztürk, 2014: 484). Suhte ayaklanmalarının en çok olduğu yerlerden birinin Sinop olmasının sebeplerinden biri de bu ticaret yolu güzergâhında olmasındandır. 1576 yılında suhtelerin karıştığı bir kervan baskını mühimmelere konu olmuştur. Belgelere göre, Leh vilayetinden yola çıkan üç kişilik kervan Tokat'a giderken iki yük eşya ve birçok altın ile kaybolmuştur. Durumun araştırılması üzerine Boyabad'da havas-ı hümayun emini Hüseyin'in oğlu ve hizmetkârının olaydan sorumlu olduğu anlaşılmıştır. Bunlar sorgularında Sinoplu ve Gerzeli suhteler ile birlikte kervanı bastıklarını ve Lehlileri öldürdüklerini sonra da cesetlerini suya attıklarını itiraf etmişlerdir. Ayrıca iki yük eşyadan bir yük eşyayı suhtelere bir yük eşyayı da eminin evine göndermek suretiyle ganimeti de paylaştıklarını ifade etmişlerdir. Kastamonu beyinin konuyla ilgili merkezi bilgilendirdiği mektubunda olayın soruşturulmaya devam ettiğini, hizmetkârın hapsedildiğini, olaydan sorumlu olanların ise yakalanmak üzere olduğunu bildirmiştir. Yine bu konuyla ilgili olarak Tokat kadısına yazılan 18 Ekim 1576 tarihli belgeden olayın nasıl cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre, baskına uğrayan kervan Kefe'den Sinop'a geldiğinde Tokatlılardan Musa, Mehmed, Hasan ve Yusuf isimli tüccarlara rast gelmiş ve onların kılavuzluğu ile Tokat'a doğru yola çıkmıştır. Tüccarın eşyasını da Satılmış isimli katırcının katırına yüklemişlerdir. Boyabad'a gelmişler, oradan Durağan'a bağlı Çayırtaşı köyüne giderek burada Yahya isimli köylünün evinde konaklamışlardır. Suhtelerden Aslan Fakih oğlu Alaaddin Halife, Sarı Osman, Mehmed, Hızır, Hasan oğlu Abdurrahman, Sinop emininin kardeşi diğer Abdurrahman ve adamı Mirca isimli hırsızlar, gece Lehli ve Tokatlı tüccarların kaldığı evi basmışlar, Lehlileri öldürmüşler ve mallarını, paralarını ve altınlarını da yağmalamışlardır. Sonra da yağmaladıkları eşya ve parayı aralarında paylaşmışlardır. 100 kuruş emininin kardeşi Abdurrahman almış, eşya ve paranın bir kısmını Tokatlı tüccarlar alıp kaçmışlar, hatta katırcı Satılmış'a da sus payı olarak eşya ve para vermişlerdir. Belgeden anlaşıldığına göre, hırsızlardan Mehmed, Kara Hızır, Mirca ve Katırcı Satılmış yakalanmış ve suçlarını itiraf etmişlerdir (Mühimme, 28: 502). Kara Hızır isimli suhte sorgulandığında olayın vahameti daha çok ortaya çıkmıştır. Kara Hızır, Lehlilerden aldıkları eşya ve altınları Sinop'ta medresede dağıttıklarını ve alaybeyi Ahmed'in de belgede geçtiği şekliyle "kâfirleri katl itmişsin beher hal sizi tutarlar deyü haber göndermekle" olaydan haberdar olması üzerine hocalarından Sarı Osman, Alaaddin Fakih, İlyas, Abdurrahman ve Mehmed'in alaybeyi ile buluşup altın verdiklerini itiraf etmiştir. Suhtenin anlatımlarına göre hisar kethüdası Gazanfer'e dahi altın vermişlerdir. Alaybeyi Ahmed ve diğer eşkıya takımının yakalanması için 29 Kasım 1576 tarihinde Kastamonu beyi ve Sinop kadısına ferman gönderilmiştir (Mühimme, 28: 970). Görüldüğü gibi kervanın basılması ve tüccarların öldürülmesi olayında suhteler ile

birlikte ehl-i örf ve ehl-i şer'in birlikte hareket ettikleri görülmektedir. En azından ele geçirilen ganimet olaydan haberdar olan herkes arasında paylaştırılmıştır. Burada ehl-i örften kasıt, hisar kethüdası, alaybeyi, emin gibi yerel idarecilerdir. Ehl-i şer ise müderrislerdir. Sıradan vatandaşın da olayın içine dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın başından beri suhtelerin müderris ve kadılar tarafından korunduğu ifade edilmektedir. Yine tımarlı sipahilerin de isyancıları destekleyici bir tavır takındıkları anlatılmıştı. Sancakbeylerinin de cerime almak adına suçlu ya da suçsuz her yakaladıklarını mahkemeye çıkardıkları ve isyanları kullanarak halkı sömürdükleri söylenmişti. Artık bu askerîlerin açık bir şekilde suhtelerle birlikte hareket ettikleri merkez tarafından da bilinmektedir. Bir taraftan askerîler isyanların içinde yer alırken bir taraftan da isyanları önlemekle görevli askerîlerin isyancıları karşı takındıkları tavır olayların büyümesine sebep olmuştur (Akdağ, 1995: 225-251)

Yine Boyabad'dan Kefe'ye gidip gelen tüccarın suhtelerden dolayı yolların emniyetsizliğinden ticaret yapamaz hale geldiklerini merkeze şikâyet ettikleri arzuhalde diğer ahali de suhte eşkıyasının salgın salgın, kendilerini eşlerinden boşanmaya şart ettirdiklerini bu sebeple de eşleri ile boş olduklarını anlatmışlardır. Yazık ki bu sebepten bunlar evlerine giremez hale gelmişlerdir. Yine anlattıklarına göre bu eşkiya grubunun daha da ileriye gidip, ortalık yerde oğlan ve avret getirip birlikte olmaları halkın huzurunu iyice kaçırmıştır (Mühimme, 29: 21).

Aynı tarihlerde köylünün evini ve toprağını terk edecek duruma gelmesine sebep olan suhte isyanlarından biri de Sinop'a bağlı İstefan köyünde yaşanmıştır. Köy ahali, levend suhte grupları tarafından baskına uğradıklarını ve kendilerine suhteler tarafından çeşitli işkenceler yapıldığını merkeze yazı ile bildirmişlerdir (Mühimme, 28: 646). O tarihlerde suhteler tarafından baskına uğrayan köy, bugün Ayancık Çaylıoğlu köyüdür.

Bu tarihte başka bir kanlı suhte baskınının ise Kalecik ve Çerkeş kazalarında yaşandığı 1576'da Çankırı beyi ve kadısına gönderilen yazışmadan öğrenilmektedir. Belgeye göre, Kalecik'te Alacaviran mevzisinde Eğirdir yürükleri ve Çerkeş'te çingeneler gece 60 kişilik bir suhte grubu tarafından baskına uğramışlar, mal ve eşyaları yağmalanmıştır. İsyancılar altı kişiyi öldürüp birçok kişiyi de yaralamışlardır. Çankırı beyi olayla ilgili olarak merkeze gönderdiği mektupta yakalanan suhteleri soruşturmak istediğinde kadılar tarafından korunduklarını bu sebeple de eşkıyalığın bir türlü son bulmadığını yazmıştır (Mühimme, 28: 423). Bir kez daha sancakbeyi tarafından soruşturulmak istenen suhtelerin kadılar tarafından korunduğuna atıf yapılmakta ve bu durum eşkıyalığın bitmemesinin sebebi olarak gösterilmektedir. Ayrıca suhte isyanlarından konargöçer grupların da etkilendiği ortadadır.

Suhteler bir taraftan kadılar tarafından korunurken diğer taraftan da kendilerine sahip çıkmayan ve kendilerini koruyup kollamayan kadıları da tehdit ettikleri düşünülmektedir. Örneğin, İskilib kadısının suhtelerin toplanıp evini basacaklarını öğrenir öğrenmez hemen korkusundan evini 200-300 kişiye bekletmeye başladığını Çankırı beyi ile merkez arasında yapılan yazışmadan öğrenilmektedir. Sancakbeyinden İskilib'e bizzat gitmesi ve İskilib halkının da desteğini alarak eşkıyalık yapan suhteyi ele geçirmesi emredilmiştir. Gönderilen emirde eğer görevini ihmal ederse ve halk da eşkıyanın yakalanması için kendisine yardım etmezse görevden alınacağı ve İskilib halkının da eş ve çocuklarıyla birlikte Kıbrıs'a sürgüne gönderileceği ayrıca belirtilmiştir (Mühimme, 28: 642).

4. Sonuç

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda Anadolu'da büyük bir kargaşaya ve güvensizlik ortamına sebep olan suhte isyanlarının en çok görüldüğü yerlerin başında Kastamonu, Bolu ve Çankırı sancakları yer almaktadır. Çalışma bu sancaklarda meydana gelen suhte isyanlarının sadece 1559 ile 1576 yıllarını içermektedir.

Suhteleri isyana sürükleyen nedenler, devletin 16. yüzyılda içinde bulunduğu askerî, siyasî, sosyal ve ekonomik durum ile yakından ilgilidir. Bu durumun sebep olduğu değişikliklerden biri eskisi gibi bu öğrencilerin devlet içinde herhangi bir kadroya girememeleridir. Bir taraftan mezun olanlar bir görev alamazken bir taraftan da ekonomik kaygılarla rahat bir yaşama kavuşmak isteyen reaya çocukları

medreseye akın etmişlerdir. Bu sebeple bu yüzyılda medreseler tıklım tıklım dolmuştur. Bu suhtelere bir de geçim kaygısı nedeni ile köyünü ve toprağını terk edip büyük şehirlere göç eden çift-bozan levendler de eklenince olaylar iyice büyümüş, haramîler, haramzâdeler, gurbet ve garipler yine bu suhtelerle birlikte hareket eder hale gelmişlerdir.

Bölgede olaylar ilk 1559'da Bolu'da isyancılara karşı Zaim Süleyman Bey'in görevlendirilmesi ile başlamaktadır. Bunlar, Şehzade Selim ile Şehzade Bayezid arasındaki kavgadan faydalanmak isteyen suhtelerin giriştikleri olaylardır. Sonra Kanuni'nin ölümü ve Selim'in tahta çıkması olayları tetiklemiş ve her geçen yıl isyanlar artarak devam etmiştir. Özellikle sancakbeyi ve askerlerin seferde olduğu zamanlarda fırsat kollayan suhte ve diğer eşkiya grupları bir elebaşının etrafında örgütlenerek isyan halini almışlardır.

İsyanlara karşı geniş yetkilerle görevlendirilen sancakbeylerinin özellikle bölgenin dağlık olması sebebi ile isyanları bastıramaması bölgeden merkeze sıklıkla iletilmiştir. Bu sebeple sancakbeyi ve kadılar görevlerini layıkıyla yapamadıkları için merkez tarafından sürekli eleştirilmişlerdir. Bir taraftan da isyancı suhtelerin kadı, müderris ve eş, dost ve akraba tarafından korunması yine sipahiler başta olmak üzere diğer ehl-i örften destek görmeleri isyanların büyük boyutlara ulaşmasına sebep olmuştur.

Bu yıllarda meydana gelen isyanlarda, Anadolu'da birçok insan gerek canını gerekse de malını mülkünü kaybederek birçok zulme uğramıştır. Olayların ahlakî boyutu da düşünüldüğünde kadın ve kızlara musallat olunması, erkek çocuklarının kaçırılması gibi durumlar halkın isyancılardan bezmesine sebep olmuştur. Sinop, Boyabad, Küre, Gerze olaylardan en çok etkilenen yerlerdir. Buradaki halk evini barkını terk edip gitmek durumu ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle kervanların suhteler tarafından baskına uğraması bölgede ticaret yapılamaz hale getirmiştir. Anadolu'nun özellikle bazı bölgelerinde yoğun bir şekilde hissedilen suhte olaylarının Batı Karadeniz'de Kastamonu, Bolu ve Çankırı'da 1559 ile 1576 yılları arasındaki durumu sadece bir başlangıçtır. İlerleyen yıllarda suhte ve diğer eşkiya gruplarının daha güçlü ve daha tehlikeli bir şekilde bazı örgüt liderlerinin etrafında toplanarak bölgede zulme devam edeceklerinin de bir habercisidir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Mühimme Defteri, No: 3, Hüküm No: 348; 1300.

Mühimme Defteri, No: 5, Hüküm No: 176, 177, 182, 184, 185, 262, 1090, 1115, 1227, 1301, 1582.

Mühimme Defteri, No: 6, Hüküm No: 1000, 1062, 1234.

Mühimme Defteri, No: 7, Hüküm No: 73, 523, 1899, 1201, 1223, 1241, 1274, 2282.

Mühimme Defteri, No: 24, Hüküm No: 445, 694, 746, 763, 764, 816, 821.

Mühimme Defteri, No: 25, Hüküm No: 1036.

Mühimme Defteri, No: 28, Hüküm No: 423, 484, 502, 627, 642, 643, 646, 763, 970.

Mühimme Defteri, No: 29, Hüküm No: 21.

Kitap ve Makaleler

- Akdağ, M. (1995), Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celali İsyanları”, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akdağ, M. (2010), Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, İstanbul: YKY.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1994), 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) II, Ankara.
- Braudel, F. (2017), Akdeniz I, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Emecen, F. (2009), II. Selim, DİA, 36, s. 414-418.
- İlgürel, M. (2000), İl erleri, DİA, 22, s. 59-61.
- İnalçık, H. (1996), Köy, Köylü ve İmparatorluk, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul: Eren.
- İnalçık, H. (2008), Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), İstanbul: YKY.
- İnalçık, H. (2020), Osmanlı ve Avrupa, İstanbul: Kronik Kitap.
- Kankal, A. (1993), 16. Yüzyılda Çankırı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Koç, Y. (2013a), XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Suhte Olayları, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (18), s. 147-159.
- Koç, Y. (2013b), Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları, Bilig, (65), s.177-202.
- Köse, E. (2017), İçel Sancağında Kargaşa: Suhte Fesadı (1576-1606), Çukurova Araştırmaları, 3 (1), s. 22-51.
- Kütükoğlu, B. (2020), III. Murad, DİA, 31, s. 172-176.
- Kütükoğlu, M. (2020), Mühimme Defterleri, DİA, 31, s. 519-522.
- Maden, F. (2018), Kastamonu'da Eşkîyalık, İstanbul: Kitabevi.
- Ortaylı, İ. (2007), Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, 2007: Kronik.
- Öz, M. (1997), XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Köylülerin Vergi Yükü ve Geçim Durumu Hakkında Bir Araştırma, Osmanlı Araştırmaları, 17, s. 77-90.
- Öz, M. (2015), Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öztürk, Y. (2014), Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1600), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Pakalın, M. Z. (2009), Softa, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III, Ankara: MEB
- Taş, K. Z. (1993), Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Toka, G. (2019), XVI. Yüzyıl (1550-1585) Osmanlı Bursa'sında Suhte Ayaklanmaları, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988), Osmanlı İlmiye Teşkilatı, Ankara: TTK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988), Osmanlı Tarihi II, Ankara: TTK.
- Ünal, M. A. (2008), Osmanlı Devrinde Sinop, Isparta: Fakülte Kitabevi.

-
- Yılmaz Solak, Ö. (2014), Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Suhte İsyancıları (1558-1576), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Muğla: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yücel, Y. (1974), Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler, Belleten, XXVIII (152), s. 657-708.

Hickman'ın Karar Yorgunluğu Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması ve Covid-19 Sürecinde Bir Araştırma

Adaptation of Hickman's Decision Fatigue Scale into Turkish and a Study in the Covid-19 Process

Nuriye SARIAKÇALI¹ , Gülşen KIRPIK²

Geliş Tarihi (Received): 23.07.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 06.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bu çalışmada Hickman ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen “Karar Yorgunluğu Ölçeği”nin Türkçeye uyarlanması yapılmıştır. Bu kapsamda, COVID-19 pandemi döneminde çalışanların karar yorgunluklarının olup olmadığının ve karar yorgunluk düzeylerinin farklı sektörlerde çalışanlar açısından farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Verilerin toplanmasında online anket toplama platformu olan Google formlardan faydalanılmıştır. Kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle elde edilen 446 örneklem üzerinden analizler yapılmıştır. Verilerin analizinde yapısal eşitlik modellemesi altında doğrulayıcı faktör analizi yöntemleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda, Hickman karar yorgunluğu ölçeğinin farklı sektörlerde çalışanların karar yorgunluk düzeylerinin tespit edilmesi için kullanılabileceği ortaya konulmuştur. Ayrıca, araştırmaya katılan çalışanların COVID-19 pandemisi sürecinde karar yorgunluk düzeylerinin genellikle düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bazı sosyo-demografik özellikler açısından da çalışanların karar yorgunluk düzeylerinin farklılaştığı gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hickman'ın Karar Yorgunluğu Ölçeği, Karar Yorgunluğu, Covid-19 pandemisi.

&

Abstract: In this study, the “Decision Fatigue Scale” developed by Hickman et al. (2018) was adapted into Turkish. In this context, it is aimed to determine whether employees have decision fatigue during the COVID-19 pandemic period, and whether their decision fatigue levels differ in terms of employees in different sectors. Google forms, an online survey collection platform, were used to collect the data. Analyzes were made on 446 samples obtained with the "easily accessible sampling" method. In the analysis of the data, confirmatory factor analysis methods were used under structural equation modeling. As a result of the analysis, it has been revealed that the Hickman decision fatigue scale can be used to determine the decision fatigue levels of employees in different sectors. In addition, it was determined that the decision fatigue levels of the employees participating in the study were generally low during the COVID-19 pandemic process. In terms of some socio-demographic characteristics, it was observed that the decision fatigue levels of the employees differed.

Keywords: Hickman's Decision Fatigue Scale, Decision Fatigue, Covid-19 Pandemic.

Atıf/Cite as: Sarıakçalı, N., Kırpık, G. (2022). Hickman'ın Karar Yorgunluğu Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması ve Covid-19 Sürecinde Bir Araştırma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1171–1185. doi: 10.11616/asbi.1146908

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

Jel Codes: M10, M12, D81

¹ Nuriye Sarıakçalı, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, nuriyesariakcali@gmail.com.

² Dr.Öğr. Üyesi, Gülşen Kırpık, Adıyaman Üniversitesi, gkirpik@adiyaman.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Günümüzde halen etkisi devam eden COVID-19 pandemi salgınında yöneticiler ve çalışanlar karar verme süreçlerinde çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Bu süreçte karşılaşılan zorluklar sektörler arasında farklılık gösterebilmektedir. Karar vermek en uygun olanı tercih etmek gibi basit bir süreç iken karmaşık koşullar bunu güçleştirmekte doğru karar verebilmek günümüzde daha zor olmaktadır (Kırpık, 2020: 385). Milyonlarca defa karar verme durumunda kaldığımız hayat boyunca çoğu defa sorunlarla karşı karşıya gelinmektedir. Karmaşık ve zorlu karar alma süreçleri sırasında çoğunlukla beyin yorulmakta ve bunlar alınan kararlara da etki etmektedir (Akdemir, 2020: 434-436).

Karar, planlanmış olan bir eylem planına yönelik beklentilerin, karar verecek olan bireyi sonuç verme olasılığı en yüksek düzeyde olacak eylem tarzını seçmeye iten ve ulaşılmak istenen amaç için alternatifleri değerlendirme aşamasındaki bir andır (Campbell vd., 1983:108'den akt. Genç, 1994: 16; Certo, 2003; Dessler, 2004; Adair, 2000; Akdemir, 2020). Farklı bir tanımlamayla ise karar, ilgili seçenekler arasında farklılaşmanın entelektüel sürecinde atılmış olan bir adımdır (Donaldson ve Cliffort, 1980; Gilovich vd., 2002; Baştuğ, 2006: 41; Genç, 1994: 13; Kuzgun, 2003: 152). Karar vermek ise bireyin herhangi bir durumda yapması gereken bir eylem planı üzerinde düşündükten sonra bir yargıda bulunmasıdır. Karar vermek; fırsat bulmak, olası eylem yollarını bulmak, eylem planları arasında tercih yapmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır (Harrison, 1996: 46). Ayrıca, karar verme, insan davranışlarının en temel bilişsel süreçlerinden birisi (Wang ve Ruhe 2007: 83; Polman ve Vohs, 2016: 471) olarak da tanımlanmaktadır.

Covid-19 pandemisi ile birlikte karar alma süreci daha karmaşık ve zorlu bir hale dönüşmüştür ve bu durum çalışanların başarısını etkileyebilmektedir. Konuya yönelik, Covid-19 pandemisi sürecinde yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Literatürdeki bu boşluğun doldurulması bu araştırmanın çıkış noktasıdır. Buradan yola çıkarak bu araştırmanın temel amacı Hickman ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen Karar Yorgunluğu ölçeğinin Türkçeye uyarlanmasıdır. Bu bağlamda, pandemi sürecinde çalışanların yaptıkları işler ile ilgili karar yorgunluk düzeylerinin ne durumda olduğu bir alan çalışması ile incelenmiştir. Aynı zamanda bu araştırma ile farklı sektörlerdeki çalışanların (sağlık, eğitim, mühendislik, güvenlik, emniyet ve savunma ve diğerleri gibi) karar yorgunlukları arasında farklılık olup olmadığı da ortaya konulmuştur. Bu durum çalışmanın ikincil amacını oluşturmuştur. Ayrıca, elde edilen bulgu ve sonuçların sektörlerdeki yöneticiler başta olmak üzere, gelecekteki diğer araştırmacılara da yol göstereceği öngörülmüştür.

2. Literatür

Karar yorgunluğu kavramı, ilk kez Baumeister ve diğerleri (1998) tarafından yapılan çalışmada kullanılmıştır. Bu çalışmaya göre karar yorgunluğu, kişilerin kendi bilişsel kaynaklarını tüketerek tıpkı kas yorgunluğuna benzer bir durum gibi açıklanmıştır. Diğer bir ifadeyle, karar yorgunluğu, psikolojik ve bilişsel olarak zorlayıcı koşullarda kendini gösterebilen ve öz-düzenleme başarısızlığına ve karar verme kalitesinin düşmesine neden olan bir yapıdır. Karar verme aşamasında gerçekleşen sürekli tekrarların etkisine çoğunlukla karar yorgunluğu denir (Persson vd., 2019: 1194). Beynin karar yorgunluğu ise, beyin çok karar vermişken karar vermekte tembellik halidir (Eagleman, 2013).

Karar verme bazen basit gibi görünen durumlarda bile çok fazla tekrar içermesi nedeniyle karmaşıklığa yol açabilir. Bu gibi durumlarda karar verme süreci zorlaşır (Pignatiello vd., 2020: 5). Bir başka ifade ile karar yorgunluğu beyin çok karar vermişken karar vermekte tembellik gösterdiği hal olarak tanımlanabilir (Eagleman, 2013). Ayrıca, benzer şekilde Hunt ve diğerleri (2021: 3349) tarafından da karar yorgunluğu, sınırlı bilişsel kaynaklar tükenirken, tekrarlayan karar vermelerin sonuçlarının yeteri kadar olumlu olmadığı ve tutarlılık seviyesinin düşük olduğunu gösteren bir durum olarak açıklanmaktadır. McDonnell (2016: 10) tarafından ise, insanların gün içerisinde kaliteli karar vermelerinin sınırlı olduğu ve bu yüzden de karar yorgunluğu yaşayabilecekleri ileri sürülmektedir (akt. Pignatiello vd., 2020: 5).

İnsanların sahip olduğu en önemli yeteneklerden birisi olan karar verme süreci üzerinde birçok değişken etkili olmaktadır. Bireysel özellikler, değerler, inançlar, tutumlar ve kişilik tipleri gibi değişkenlerin

verilecek olan kararlara etki ettiği ifade edilebilir (Radwin, 1998; Hagbaghery vd., 2004; Hedberg ve Larsson, 2004; Sucu vd., 2012; Tekin, 2009: 14-15; Can, 1992: 235; Kırıl, 2015; Moç, 2019: 2078-2079). Kişilerin doğru karar verme süreçlerini etkileyecek başka durumlarda bulunmaktadır. Kaygının yüksek olduğu, mükemmel karar verme duygusunun yoğun olduğu durumlarda, sorumluluk duygusu ve bunların yarattığı olumsuz etkiler de doğru karar almayı engelleyebilmektedir (Can, 1992: 233; Tekin, 2009: 14-15). Öte yandan yaşanan toplumsal değerler de (kültürel değerler, örf ve âdet vb.) çevresel öğeleri oluşturmakta ve bunlardan gelen olumsuz etkilerin kararları etkilediği söylenebilmektedir. Bilişsel yorgunluk, kararın verilme aşamasındaki süreler zaman etmeni olarak karar vermeyi etkileyen faktörler içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte kararın zamanında ve doğru şekilde iletilmesi, karar vermeyi etkileyen bir diğer faktördür (Tekin, 2009: 14-15; Can, 1992: 235).

İnsanlar sürdürdükleri yaşamları boyunca çok çeşitli kararlar vermekte ve bu verdikleri kararlar neticesinde de olumlu ya da olumsuz durumlarla karşılaşmaktadırlar. İnsanlar karar verme aşamalarında alternatifler belirler ve bunların arasından en iyi ve doğru olanı belirleyerek seçim yapmak isterler (Schall, 2005: 9). Yapılan seçimin doğru olması tatmin ve başarı getirdiği gibi yanlış verilen kararlarda aksini oluşturabilmektedir. Günlük hayatta, iş hayatında defalarca karar verme durumunda kalmak ve verilen kararın en iyi ve doğrusunun olmasını istemek ve yaşanan durumlar neticesinde karar yorgunluğunun oluşması, devam eden süreçte yanlış ve istenmeyen kararlar verilmek durumunda kalınabilmesine neden olabilmektedir. Yargıçların yoğun karar verme süreçlerinin akabinde gün sonunda alınan kararlarda hatasız ve kalitesiz karar verme durumunda kalmaları sonucunda karar yorgunluğu kavramı ortaya atılmıştır. Aslında iş hayatında, günlük hayatta saygınlık kaybı, motivasyon kaybı, rekabet koşullarının hâkim olduğu günümüz dünyasında başarısız olma, telafisi olmayacak sonuçların gerçekleşmesi verilen kararlar neticesinde gerçekleşmekte ve doğru karar vermenin önemi ortaya çıkmaktadır. Bunlar gibi birçok faktörden etkilenen karar verme süreci, karar yorgunluğu olarak tanımlanan pasif ve anlamsız duygularla sonuçlanabilmektedir (Hickman vd., 2018).

Ayrıca, karar yorgunluğu "ego tükenmesi" olarak da tanımlanmaktadır (Baumeister vd., 1998). Öyle ki ego tükenmesi, kendini kontrol etmeyi azaltan ve daha düşük kalitede kararlarla sonuçlanan yorgunluğu ifade etmektedir (Hickman vd., 2018; Loveland, 2019: 54). Bu yorgunluk "bir kişi tarafından üst üste karar alma" sonucu ortaya çıkmaktadır (Baumeister ve Tierney, 2011). Kişinin her kararıyla beyni yorulmakta olup bu beyin yorgunluğu zor kararlarda daha fazla zihinsel yorgunluğa sebep olmaktadır (Akdemir, 2020: 434). Zihinsel kaynakların tükenmesi sonucu karar yorgunluğu meydana gelmektedir. Öz denetim için gerekli olan dikkatli bilişsel işlem ve sistematik karar verebilmek için zihinsel kaynakların sınırlı olduğu savunulmaktadır (Pignatiello vd., 2020: 123). Karar verebilme aşamasında gerekli olan bilişsel kaynakların yeterli olmadığı durumlarda ise öz denetim bozulabilmektedir. Bu gibi nedenlerden ötürü insanların karışık ve yoğun karar verme süreçlerinden sonra karar verme yorgunluğu oluşmakta ve daha sonraki kararların kalitesi azalabilmektedir. Psikoloji alanında yapılmış olan birçok çalışma bunlara kanıt olarak gösterilebilmektedir (Hirshleifer vd., 2019: 84). Psikolojide, yoğun ve uzun süreli yaşanan stresin, üzüntü ve kaygı durumunun yani yaşanan duyguların, risk değerlendirme ve buna yönelik karar verme aşamalarında etkili olduğu görülmektedir (Phelps vd., 2014: 270). Psikososyal etkilerinin çok fazla görüldüğü pandemi süreçlerinde de yaşanan, öngörülemez belirsiz durumlar sonucunda da bireyde kaygı, stres, korku ve endişe durumu görülmesi kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir (Kurt ve Karaaziz, 2021: 89).

Literatüre bakıldığında karar yorgunluğu ile ilgili önemli durumsal öncüller olduğu görülmüştür. İlk durumsal öncül günün saati ile ilgilidir. Sievertsen ve diğerleri (2016) ile Kouchaki ve Smith'in (2014) öğrenciler üzerine yaptıkları araştırmada, günün saatleri ilerledikçe öğrencilerin performanslarının azaldığı ortaya konmuştur. Sağlık hizmetinde de gastroenterologların kolonoskopiler sırasında polip tanımlanmasına ilişkin karar vermede günün saati etkili olmaktadır. Benzer şekilde, Kemper (2014) tarafından, bir doktorun hasta için antibiyotik reçete etme gerekliliği olmamasına rağmen karar verme sayısı arttıkça mesainin ileri saatlerinde reçete etme olasılığının arttığı ortaya konulmuştur. Diğer taraftan fizyolojik faktörlerin de (kan şekeri seviyeleri, uykusuzluk, yorgunluk, açlık, susuzluk vb.) karar vermeyi

etkilediği (Gailliot ve Baumeister, 2007; Danziger vd., 2011; Harrison ve Horne, 2000; Baldwin ve Daugherty, 2004; Scott vd., 2014) öngörülmüştür. Karar yorgunluğunu etkileyen çok sayıda iç ve dış faktörler bulunmaktadır. Çalışma ortamı, ağır iş yükü, alınması gereken kararların sayısı, niteliği, önem derecesi, zamanı gibi birçok faktör, karar yorgunluğu oluşmasına neden olmaktadır (Natal ve Saltzman, 2022: 5).

Karar yorgunluğu, herhangi bir konuda karar verme süreci sırasında, seri olarak karar verme veya karar vermede zorlanıldığı durumlarda ortaya çıkan, bunlarla başa çıkma yeteneğinin azalmasının bir sonucu olarak gelişen bir durumdur. Öyle ki, bu durum bir kararın planlanmasını ve uygulamasını etkilemektedir. Karar yorgunluğu oluşması birçok meslek grubu için daha kritik olmaktadır. Bu teori, bu meslek grupları içerisinde yer alan, yargıçlar, ürün tüketicileri, öğretmenler, bilgi teknolojisi alanında çalışanlar, sağlık hizmetleri alanında çalışanlar üzerine yapılan çalışmalarla da desteklenmiştir. Kütüphaneciler üzerine yapılan bir çalışmayla da karar yorgunluğunun oluşmasının riskli olabileceği gösterilmiştir (Natal ve Saltzman, 2022: 9). Karar verme durumu bir süreç olarak düşünüldüğünde, karar yorgunluğu teorik olarak karar verme sürecinin herhangi bir aşamasında oluşarak karar verme sürecini etkileyebilir. Bu nedendir ki karar verme sürecinden önce ve sonra karar yorgunluğunun olası etkisini göz önünde bulundurmamak önemlidir (Pignatiello vd., 2020: 129). Tekrarlayan karar verme süreçlerinin sonunda karar yorgunluğu gelişir ve bunun neticesinde kötü tercihler yapılmasına neden olunur (Hunt vd., 2021: 3343). Karar yorgunluğu, sınırlı bilişsel kaynaklar tükenirken, tekrarlayan karar vermelerin sonuçlarının yeteri kadar olumlu olmadığını ve tutarlılık seviyesinin de düşük olduğunu gösteren bir ifadedir (Hunt vd., 2021: 3349). Özellikle karar yorgunluğu sağlık çalışanlarının ağır çalışma şartlarına yönelik geliştirilebilecek düzenleyici politikalar oluşturulmasında önem arz edebilir (Pignatiello vd., 2020: 132).

Danziger ve diğerlerinin (2011: 6889-6890) yapmış oldukları yargılama sürecinde karar verme ve etkileyen faktörlerle ilgili çalışmada, tekrarlanan yargılar ve karar almaların bireysel olarak zihinsel kaynakları tükettiği, yürütme işlevlerini etkilediği ve verilmesi gereken daha sonraki karar sürecine etkide bulabileceğiyle ilgili vurgular yapılmıştır. Zihinsel tükenmelerin statükoyu kabul ederek verilecek kararları basitleştirme ve bunları artırma eğiliminde olduğu gösterilmektedir. Çalışmada gününün bitimine doğru ve yemek vakitlerine yaklaştıkça şartlı tahliye hakimlerinin mahkumların lehine daha az karar verdikleri gösterilmektedir. Farklı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda, daha önceki verilen benzer karar verme süreçlerini dikkate alarak mevcut durum (statükoya güven) hakkında karar verilirken önceki bir belgeye güvenmeyi tercih etmekte olduğunu göstermektedir (Samuelson ve Zeckhauser, 1988; Johnson ve Goldstein, 2003; Sunstein, 2014; Persson vd., 2019). Yapılan başka bir çalışmada ise herhangi bir konuda verilecek kararın zor ve karmaşık olmasının bireyin daha fazla karar yorgunluğu yaşamasına neden olacağını belirtmiştir (Oto, 2012: 46-50). Örneğin, Hickman ve diğerleri (2018: 192) karar yorgunluğu ölçeğini, özellikle kritik duruma sahip hastaların birinci derecede sorumlu yakınlarının bulunmuş oldukları durumları, karar verme aşamalarında yaşamış oldukları sıkıntıları gösteren birçok kanıtlayıcı durum olmasına rağmen güvenilir ve geçerli bir ölçümünün olmaması neticesinde oluşturulmuştur.

Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında, tekrarlanan karar almaların zihinsel kaynakları tüketerek karar yorgunluğunu etkilediği ve verilen kararların zor ve karmaşık olmasının karar yorgunluğunu artırdığı görülmektedir. Benzer şekilde, Tierney (2011) tarafından da bireylerin gün boyu çeşitli nedenlerden dolayı seçim yapması gerektiği ve hepsinde de mantıklı ve kaliteli karar vermiş olmayı istemesine rağmen bunun zor olacağı ve başaramayacağı, biyolojik olarak etkilerinin görüleceği ve dolayısıyla yoğun karar süreçlerinde beynin kısa yollar arayacağı belirtilmiştir.

3. Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı

İncelenmiş literatürden yola çıkarak kişilerin zor koşullar (yoğun iş stres ortamı, motivasyon kaybı, günlük hayat içerisinde saygınlık kaybı, rekabet koşulları içerisinde başarısız olma korkusu vb.) altında karar vermelerinde güçlükler yaşadıkları görülmüştür. Bu sebeple kişilerin karar yorgunluklarının

tespitinin önemli olduğu söylenebilir. Çünkü karar yorgunluğu düzeyi yüksek olan kişilerin hatalı kararlar vermesi kaçınılmaz olarak görülmektedir. Buradan yola çıkarak çalışmanın amacı Hickman ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlanmasıdır. Bu çalışmanın temel amacıdır. Aynı zamanda, elde edilen veri seti üzerinden çalışanların karar yorgunluk düzeyleri arasında çalışılan sektör açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığının ortaya konulması ise çalışmanın ikincil amacıdır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi, Çalışma Evreni ve Örneklem

Bu çalışmada Hickman ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen "Karar Yorgunluğu Ölçeği"nin Türkçeye uyarlanması amacıyla Google anket yönteminden faydalanılmış ve elde edilen verilere geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Araştırma sürecinde verilerin elde edilmesi Haziran 2021 ile Aralık 2021 tarihleri arasında yer almıştır.

Alan yazında, iki tür evrenden bahsedilmektedir. Biri, araştırma evreni olarak da nitelenen genel evren, diğeri ise, çalışma evrenidir. Genel evren tanımlaması kolay ama ulaşılması güç hatta çoğu zaman imkânsız olan evrendir (Koç Başaran, 2017; Karasar, 1998). Eğer ilgili grup ulaşamayacak kadar büyükse veya coğrafi olarak dağınıksa bu grubun çalışmasının sonuçları zaman, maliyet ve çaba açısından oldukça masraflıdır (Maxwell, 2012). Dawson (2007) tarafından araştırmacıların, araştırmaları için daha küçük ve daha kolay kontrol edilebilen sayıda katılımcıları çalışma evreninden seçmesi, "örnekleme" olarak tanımlanmaktadır. Araştırmacıların katılımcıları evrenin içindeki öğelerden veya bireylerden kolay ulaşılabilir, uygun ve gönüllü olanlardan seçmesi ise "uygun örnekleme yöntemi" (Korkmaz, 2020; Gravetter & Forzano, 2012) olarak adlandırılmaktadır. Benzer şekilde, kolay ulaşılabilir örneklemede ise araştırmacı, hali hazırda var olan öğeler içerisinde kolay ulaşabileceği ve yeterli sayıda öğeyi örnekleme olarak belirlemektedir. Bu yüzden bu örnekleme şans eseri, tesadüfi, kazara örnekleme olarak da ifade edilmektedir (Singleton ve Straits, 2005).

Bu araştırmanın evreni 12.589.820 çalışandan (TUİK, 2021) oluşmakta olup, söz konusu evrenin tamamına ulaşılmasının zaman ve maliyet açısından zor olduğu açıkça görülmektedir. Çalışmanın örnekleme içerisinde yer alacak katılımcıların, çalışma evreni içerisinde yer alan, kamu veya özel sektör ayırt etmeksizin herhangi iş yerinde çalışması yeterli görülmüştür. Çünkü, Covid-19 Sürecinde uygulanan bu araştırmanın ölçeği "çalışanların karar yorgunluğu" ile ilgilidir. Bu yüzden özellikle sektörel bazda bir ayırım yapılmadan tüm sektörlerin bu kapsamda yer alabileceği ve elde edilen bulgular sayesinde sektörel farklılıkların da değerlendirilebileceği düşünülmüştür. Bahse konu nedenlerden dolayı, literatürde belirtilen bilgilerden de yararlanılarak, olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden olan, kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi (Fraenkel & Wallen, 2006) kullanılarak, telefon görüşmeleri, e-posta ve sosyal medya platformları (Whatsup, Facebook, Instagram gibi) aracılığıyla araştırmanın Google anket linki dağıtılmış ve böylece 464 çalışan bu linkler sayesinde ankete cevap vermiştir. Ancak yapılan değerlendirmeler sonucunda analiz kapsamına dahil edilmesi uygun görülen 446 anket üzerinden analizlere devam edilmiştir. Katılımcıların sektörel dağılımları arasında oransal farklılıklar görülmektedir. Bu durumun sebebi ise araştırmacıların sağlık ve eğitim sektöründe görev yapmalarından dolayı özellikle sağlık ve eğitim sektöründeki çalışanlara daha fazla ulaşılmış olmasıdır. Mühendislik, emniyet, güvenlik ve diğer sektörlerde çalışanlar ise kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle ulaşılan bireylerden oluşmaktadır.

Örnekleme büyüklüklerinin belirlenmesi ile ilgili Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004: 50) ile Saunders (2000) tarafından yapılan çalışmalarda %95 güven aralığında 384 kişiden oluşan örneklemin yeterli olduğu belirtilmektedir. Araştırmaya katılanların sayısının düşüklüğünün, Covid-19 pandemi döneminde çalışanların yoğunluğu ve salgına yakalanma kaygılarının oluşturduğu isteksizlik, stres, tükenmişlik ve benzeri sebeplerden kaynaklanabileceği düşünülmüştür. Bu durum araştırmanın kısıtlı bir yönünü oluşturmuştur. Ancak, Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004: 50) ile Saunders (2000) tarafından verilen bilgiler ışığında, çalışmada ulaşılan örneklemin çalışma evrenini nispeten temsil ettiği düşünülmüştür.

3.3. Etik Kuruldan İzin

Bu çalışmanın etik olarak uygulanabilmesi açısından, Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan 26.04.2021 tarih ve 99 sayılı karar ile onay alınmıştır.

3.4. Karar Yorgunluğu Ölçeğinin (Decision Fatigue Scale) Türkçeye Uyarlanma Basamakları

Bu ölçme aracını geliştiren sorumlu yazar Hickman'dan (2018) elektronik haberleşme yoluyla (e-posta) ölçeğin kullanılması ile ilgili gerekli etik izni alınmış olup Türkçeye uyarlanırken çeşitli aşamalar takip edilmiştir. Bu aşamalarda yapılmış olan her işlem literatürden faydalanılarak yapılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013: 614; Bacon vd., 1995; Hambleton ve Patsula, 1999). Bu işlemler sırası ile ölçüm aracı dilinin İngilizceden Türkçeye çevrilmesi (2 aşama), uzman görüşü alınması (2 aşama), ön test ile ölçme arasının sınanması ve son test ile ölçme aracının geliştirilmesidir. Karar Yorgunluğu Ölçeği (KYÖ) uyarlanma çalışmasının ilk aşamasında alanında uzman kişilerden oluşan üç katılımcının (doktor, hemşire, sağlık çalışanı) fikirlerine sunulmuştur. İlk aşamada ölçme aracı için uzman kişiler, orijinal halinin (İngilizce vers.) Türkçe için uyarlanabileceği şeklinde görüş bildirmişlerdir. Buradan yola çıkarak, bu ölçek yine alanında uzman iki farklı dil editörüne (Bu iki uzman Amerikan Dil ve Edebiyatı alanında çalışmaktadır.) sunularak birbirlerinden habersiz olarak önce bir uzman tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmesi sağlanmıştır. Devamında ise ilk uzmanın Türkçeye çevirdiği ölçek maddeleri ikinci uzman tarafından tekrar Türkçeden İngilizceye çevirimi (translate) gerçekleştirilmiştir. Bu işlemde sonra uzmanların yerleri değiştirilerek yukarıdaki aşamalar tekrar olarak yapılmıştır. Akabinde ölçme aracının ön test için uygulanabilir olduğu kanaatine varılmıştır. Ön test için 63 çalışana ulaşılarak anket uygulanmıştır. Elde edilen ön test sonuçları dikkate alınarak ölçme aracının sınanmasına karar verilmiş olup son test aşamasında ölçme aracının Türk kültürüne uygunluğu açısından geçerliliği ve güvenilirliği yapılmıştır.

3.5. Karar Yorgunluğu Ölçeği

Hickman ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen "Karar Yorgunluğu Ölçeği (KYÖ)" iki farklı araştırma aşamasından geçmiştir. Bu geliştirme aşamalarında Hickman ve diğerleri, başlangıçta psikometrik değerlendirme yaparak hem yoğun bakım ünitesinde görev yapan uzman doktor ve hemşirelerin görüşlerinden yararlanarak hem de literatürde olan kavramları bir araya getirerek bir taslak ölçek hazırlamışlardır (Bagozzi vd., 1991; Baumeister vd., 1998; Kaiser, 1960; Kincaid vd., 1975; Norquist vd., 2012; Nunnally ve Bernstein, 1978; Zait ve Berteau, 2011). Taslak ölçekle -kritik durumda olan hastalar hakkında karar verme yetkisine sahip olan bireylere- nörobilişsel görev gibi bir dizi psikososyal ölçüm yapmışlardır. Araştırmacılar verileri, yoğun bakım ekibi tarafından sağlık hizmeti kararının sunulmasından 96 saat sonra (first time) ve 2 ay sonra (second time) kişisel rapor olarak toplamışlardır. İlk uygulamada KYÖ 10 maddeden oluştuğu ifade edilmiş olup ikinci uygulama bu ölçek 9 madde olarak yeniden dizayn etmişlerdir. Hickman ve diğerleri (2018), iki aşamalı şekilde geliştirdikleri bu ölçeğin güvenilirlik kat sayılarını ilk aşamada 0.83 ikinci aşamada ise 0,87 olarak bulmuşlardır. Bu ölçek orijinalinde 4 kategorili şekilde tasarlanmıştır. Ölçeği ise "0= kesinlikle katılmıyorum 3= kesinlikle katılıyorum" olarak kodlamışlardır. Orijinal ölçek puanlaması 0-27 arasında puanlanmıştır.

Ölçek Türkçeye uyarlanırken ölçeğin hassasiyet düzeyini arttırmak için kategori sayısı 5 olarak tekrar düzenlenmiştir. Türkçe uyarlanmasında kategoriler "0= kesinlikle katılmıyorum, 1=katılmıyorum, 2=kararsızım, 3= katılıyorum, 4=kesinlikle katılıyorum" olarak kodlanmıştır.

Ölçeğin puan hesaplanması toplam madde ortalaması üzerinden yapılmıştır. Ortalama formülü ise $[X = (DFS1+ DFS2+ DFS3+ DFS4+ DFS5+ DFS6+ DFS8+ DFS9+ DFS10) /9]$ şeklindedir. Uyarlanması yapılan ölçekte toplam puan yönünden ise 0-36 arasında puan aralığına sahiptir. Bu puan aralıkları dikkate alındığında "0-12=düşük düzey" karar yorgunluğunu, "12-24=orta düzey" karar yorgunluğunu "24-36=yüksek düzey" karar yorgunluğunu ifade etmektedir.

3.6. Kullanılan İstatistiksel Yöntemler ve Bulgular

Verilerin analizinde yapısal eşitlik modellemesi altında doğrulayıcı faktör analizi yöntemleri kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi psikoloji, sosyoloji, eğitim araştırmaları, sağlık, siyasal bilimler, pazarlama vb. araştırmalarında kullanılan bir tekniktir (Dow vd., 2008). Temel olarak faktör analizi ve regresyon analizinin birleşimidir. Teorik modele göre oluşturulan tahmini kovaryans matrisinin, gözlenen verilerin kovaryans matrisine uygunluğunu test etmektedir (Hox ve Bechger, 1995). Yapısal eşitlik modellemesinin çoklu ve karşılıklı bağımlı ilişkileri tek bir analizde test etmesi yani, bütün ilişkileri aynı anda test etmesi ve gösterge değişkenlerinin mükemmel olarak ölçülemeyeceği kabul ederek göstergelerin hata varyansları da hesaplamalara dâhil etmesi, modeli diğerlerinden ayıran iki temel özelliğidir (Hair vd., 1998).

3.6.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA):

Önceden oluşturulan bir model aracılığıyla gözlenen değişkenlerden yola çıkarak gizli değişken (faktör) oluşturmaya yönelik bir işlemdir. Genellikle ölçek geliştirme ve geçerlilik analizlerinde kullanılmakta veya önceden belirlenmiş bir yapının doğrulanmasını amaçlamaktadır. Çok sayıda gözlenen veya ölçülen değişken tarafından temsil edilen gizli yapıları içeren, çok değişkenli istatistiksel analizleri tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır (Aytaç ve Öngen, 2012; Gül vd., 2020). Bu bilgiler ışığında, yapısal eşitlik modellerinde teoride var olan kavramsal model, veri yardımı ile test edilmeye çalışılır. Araştırma kapsamında doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Türkçe'ye uyarlanarak DFA'sı yapılan "Karar Yorgunluğu Ölçeği" tek boyuttan oluşmaktadır. Hickman ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen 9 maddeli bu ölçek orijinal dilindeki kural ve yönlendirmeler dikkate alınarak model kurulmuştur. Bu model orijinali ile eş değer benzerlikler taşımaktadır.

Likert tipi ölçek geliştirme çalışmalarında temel varsayımlardan birisi de ölçülmek istenen tutumun tümüyle ölçekteki her bir madde arasında monotonik bir ilişki olmasıdır. Başka bir ifade ile her maddenin temelde aynı tutumu ölçmesi varsayımı mevcuttur (Tavşancıl, 2002). Bunun için kategorik tipi bir ölçek geliştirilirken güvenilirlik düzeyini belirlemek için iç tutarlılık ölçütü olarak kabul edilen ve Cronbach tarafından geliştirilen α katsayısının kullanılması uygundur. Cronbach α katsayısı 0 ile 1 arasında değer almaktadır ve ölçeğin α katsayısı ne derece yüksek ise yani, 1'e yakın ise ölçekte yer alan maddelerin o derece birbirleriyle tutarlı ve aynı özelliğin öğelerini ölçmekte oldukları kabul edilmektedir (Tezbaşaran, 1996). Türkçeye uyarlanan bu ölçekten elde edilen Cronbach α değerleri, madde ortalamaları, maddelerin standart sapmaları ile çarpıklık-basıklık değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Table 1: Karar Yorgunluğu Ölçeği Maddelerinin Ortalamaları, Standart Sapmaları, Basıklık-Çarpıklık ve Güvenirlik Katsayısı

Ölçek Maddeleri	ort	s.s.	Basıklık	Çarpıklık	α
(DFS1) Çok yorgun ve stresli olduğum için karar vermede zorlanıyorum.	1,69	0,98	-0,589	0,002	
(DFS2) Konsantre olamadığım için karar vermede zorlanıyorum.	1,63	1,04	-0,652	0,069	
(DFS3) Bilgiyi alma ve kullanma benim için çok zor olduğundan karar vermede zorluk yaşıyorum.	1,08	0,98	-0,061	0,677	0,861
(DFS4) İyi kararlar vermek için kendime yeterince güvenmiyorum.	1,00	1,07	0,516	1,037	
(DFS5) Karar vermek çok fazla çaba gerektirir.	1,58	1,14	-0,549	0,411	
(DFS6) Benim adıma başkası karar vermelidir.	0,44	0,86	3,960	2,151	

(DFS8) Hangi seçeneğin en iyisi olduğuna karar veremiyorum.	1,27	0,97	-0,286	0,542
(DFS9) Dikkatlice düşünmeden kararlar veriyorum.	1,01	0,98	0,174	0,816
(DFS10) Ruh halim karar vermeyi zorlaştırıyor.	1,34	1,06	-0,231	0,559

Ölçekten elde edilen toplam puan=11,04

Tablo 1'e bakıldığında ölçeğin güvenirlik katsayısının yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca saha çalışılan bu ölçekten elde edilen çarpıklık-basıklık değerlerine bakıldığında elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Bu doğrultuda değişkenlerin karşılaştırılmasında parametrik analiz tekniklerinden yararlanılmıştır.

Tablo 2: Doğrulayıcı Faktör Analizi Model Uyum İndeksleri (CFA)

Model Uyum Kriterleri	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Değer
CMIN/SD	$\chi^2/sd \leq 3$	$\chi^2/sd \leq 5$	3,420
<i>Comparative Fit Indices</i>			
TLI (NNFI)	$0,95 \leq NNFI$	$0,90 \leq NNFI$	0,942
IFI	$0,95 \leq IFI$	$0,90 \leq IFI$	0,965
CFI	$0,97 \leq CFI$	$0,95 \leq CFI$	0,965
RMSEA	$RMSEA \leq 0,05$	$RMSEA \leq 0,08$	0,074
<i>Residual Baseline Fit Indices</i>			
RMR	$0 < RMR \leq 0,05$	$0 < RMR \leq 0,08$	0,038
<i>Absolute Fit Indices</i>			
GFI	$0,90 \leq GFI$	$0,85 \leq GFI$	0,964
AGFI	$0,90 \leq AGFI$	$0,85 \leq AGFI$	0,926

Tablo 2 incelendiğinde, Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA/CFA) değerlerinin $\chi^2/df=3.420 < 5$, $0.900 < TLI=0.942$, $0.900 < IFI=0.965$, $0.950 < CFI=0.965$, $0.08 < RMSEA=0.074$, $0.05 < RMR=0.038$, $0.900 < GFI=0.964$ ve $0.900 < AGFI=0.926$ olduğu görülmüştür. Buna göre kurulan modelin uyumu değerlendirildiğinde ölçme aracının genel itibarıyla kabul edilebilir uyum gösterdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, yapılan DFA/CFA değerlerine bakıldığında, Karar Yorgunluğu Ölçeği'nin kullanılabilir bir ölçme aracı olduğu görülmüştür.

Table 3: Karar Yorgunluğu Ölçeğinin Regresyon Katsayıları

	Tahmin	S.h.	Kritik Oran	p
DFS1 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	1,000			
DFS2 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	1,043	0,059	17,637	***
DFS3 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,874	0,069	12,646	***
DFS4 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,817	0,075	10,880	***
DFS5 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,838	0,079	10,565	***
DFS6 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,488	0,060	8,080	***

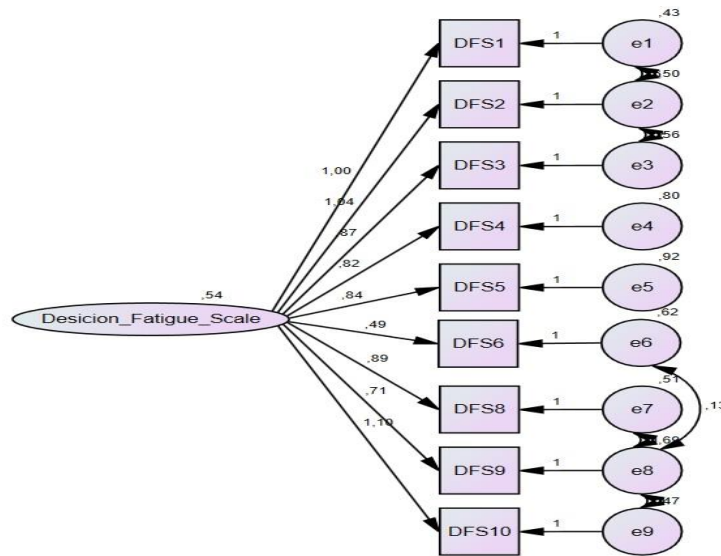
	Tahmin	S.h.	Kritik Oran	p
DFS8 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,894	0,068	13,178	***
DFS9 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,707	0,071	9,986	***
DFS10 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	1,097	0,075	14,673	***

Tablo 3'te ölçme aracından elde edilen regresyon katsayılarının (regression weights) değerleri verilmiştir. Bu değerlere bakıldığında, ölçme aracının maddelerinin gözlenen yüklenimleri gösterilmiştir. Öyle ki, regresyon katsayı değerlerinin oldukça yüksek çıktığı anlaşılmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılan ölçeğin standartlaştırılmış regresyon kat sayıları Tablo 4'te verilmiştir.

Table 4: Karar Yorgunluğu Ölçeği Ölçeğinin Standartlaştırılmış Regresyon Katsayıları

	Tahmin
DFS1 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,746
DFS2 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,734
DFS3 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,652
DFS4 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,558
DFS5 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,542
DFS6 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,415
DFS8 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,678
DFS9 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,530
DFS10 ← Karar Yorgunluğu Ölçeği	0,763

Tablo 4 incelendiğinde "Karar Yorgunluğu Ölçeği" standartlaştırılmış regresyon kat sayılarının yüksek olduğu görülmüştür.

Şekil 1: Modelin AMOS diagramı

Table 5: Araştırmaya Katılan Çalışanların Değişkenler Açısından Karar Yorgunluğu Ölçeğindeki Farklılıklar

Değişkenler		n	%	$\bar{X}$	s.s.	t	p
Cinsiyet	Kadın	268	60,1	11,51	6,12	1,915	0,056
	Erkek	178	39,9	10,34	6,51		
Medeni Durum	Evli	282	63,2	10,43	5,91	-2,720	0,007*
	Bekar	164	36,8	12,10	6,79		
Çalışılan Sektör	Kamu Sektörü	317	71,1	11,24	6,18	1,434	0,152
	Özel Sektör	96	21,5	10,20	6,31		
Değişkenler		n		$\bar{X}$	s.s.	F	p
Kuşak Durumu	^a Bebek Patlaması Kuşağı	8	1,9	9,62	5,78	3,863	0,010* b<c,d
	^b X Kuşağı arası	167	37,4	9,89	5,92		
	^c Y Kuşağı	191	42,8	11,48	5,72		
	^d Z Kuşağı	80	17,9	12,53	7,89		
Çalışılan sektör	Sağlık	155	34,7	11,81	6,31	2,250	0,063
	Eğitim	141	31,6	11,08	6,40		
	Mühendislik	27	6,1	12,29	7,55		
	Güvenlik, emniyet ve savunma	12	2,7	8,75	7,48		
	Diğer	111	24,9	9,86	5,49		
Eğitim Durumu	İlköğretim ve lise	40	9,0	9,05	5,62	2,141	0,094
	Önlisans	50	11,2	10,08	6,35		
	Lisans	225	50,4	11,37	6,50		
	Lisansüstü	131	29,4	11,45	6,02		
Kıdem Yılı	1 yıldan az	34	7,6	13,14	6,72	2,230	0,065
	1-5 yıl	81	18,2	11,88	6,18		
	6-10 yıl	63	14,1	10,61	5,72		
	11-15 yıl	94	21,1	10,84	6,01		
	16 yıl ve üzeri	145	32,5	10,16	6,13		
COVID-19 pandemi dönemindeki çalışma tarzı	Evden / Uzaktan Çalışıyorum	84	18,8	12,21	7,66	1,596	0,204
	İş yerine giderek	221	49,6	10,79	6,12		
	Bazen iş yeri bazen evden çalışıyorum	117	26,2	10,97	5,49		

*= $p<0,05$

Tablo 5 incelendiğinde, cinsiyet ($t=1.915$; $p=0.056$), çalışılan sektör ($t=1.434$; $p=0.152$), çalışılan sektör ($F=2.250$; $p=0.063$), eğitim durumu ($F=2.141$; $p=0.094$) kıdem yılı ($F=2.230$; $p=0.065$) ile Covid-19 pandemi sürecindeki çalışma tarzı değişkenleri ($F=1.596$; $p=0.204$) açısından anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak, medeni durum ($t=-2.720$; $p=0.007$) ve kuşak durumu ($F=3.863$; $t=0.010$) açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Tespiti yapılan farklılıkların kaynaklarına bakıldığında sırasıyla; medeni durum değişkeni açısından bekar bireylerin karar yorgunluğu ortalamalarının evlilere göre daha yüksek olduğu, kuşak durumu açısından X kuşağı çalışanların karar yorgunluğu ortalamasının hem Y kuşağı çalışanından hem de Z kuşağı çalışanından daha düşük olduğu görülmüştür. Çalışanların kuşak durumlarının ayırt edilmesinde, Bencsik ve diğerleri (2016) tarafından yapılan sınıflandırmadan yararlanılmıştır. Ayrıca, çalışanların sektörleri incelendiğinde, sağlık, eğitim, mühendislik ve güvenlik sektörlerinin öne çıktığı görülmüştür. Ancak, örneklemin %24,9'unu oluşturan "diğer" çalışanların sektörleri için veriler incelenmiş ve bu örneklemin genellikle sanayi, bankacılık ve finans, tarım sektöründe çalışanlardan oluştuğu ortaya konulmuştur.

Ayrıca, kıdem yılı değişkeni açısından anlamlı bir farklılık tespit edilememişken grup içi ortalamalara bakıldığında kıdem yılı arttıkça araştırmaya katılan bireylerin karar yorgunluklarının düştüğü gözlenmiştir. Kıdem yılı ile kuşak durumu birlikte değerlendirildiğinde aslında mesleğindeki daha kıdemli olan çalışanların gençlere göre karar alma sürecinde daha deneyimli olduklarından Covid-19 pandemi sürecinde daha az karar yorgunluğu yaşadıkları ortaya konulmuştur.

4. Sonuç

Bu çalışmada Hickman ve diğerleri (2018) tarafından geliştirilen "Karar Yorgunluğu Ölçeği" Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeğin öncelikle Türkçeye uyarlanması amacıyla, doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Analiz bulgularına bakıldığında, $\chi^2 /df=3.420 < 5$, $0.900 < TLI=0.942$, $0.900 < IFI=0.965$, $0.950 < CFI=0.965$, $0.08 < RMSEA=0.074$, $0.05 < RMR=0.038$, $0.900 < GFI=0.964$ ve $0.900 < AGFI=0.926$ olarak bulunmuştur. Bu değerlere göre kurulan modelin mükemmel uyum gösterdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan araştırmada kullanılan ölçme aracının yüksek düzeyde güvenilir (Cronbach Alpha (α) katsayısı 0.861) olduğu ifade edilebilir. Böylelikle, karar yorgunluğu ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre bu ölçme aracının farklı sektörlerdeki çalışanların karar yorgunluk düzeylerini tespit etmek için kullanılabilirliği söylenebilir. Böylece, araştırma amacına ulaşılmıştır.

Yapılan saha çalışmasıyla sekiz demografik değişken kullanılarak veriler toplanmıştır. Bu değişkenlerden bazılarında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bu farklılıklara bakıldığında, medeni durum değişkeninde bekar bireylerin ($X=12.10$; $sd=6.79$) evlilere ($X=10.43$; $sd=5.91$) göre daha yüksek karar yorgunluğuna sahip oldukları anlaşılmıştır. Araştırmaya katılan çalışanların kuşak durumu açısından incelendiğinde ise, Z kuşağı çalışanlar ($X=12.53$; $sd=7.89$) ile Y kuşağı çalışanların ($X=11.48$; $sd=5.72$) karar yorgunluğu düzeylerinin X kuşağı çalışanların ($X=9.89$; $sd=5.92$) karar yorgunluğu düzeylerinden daha yüksek olduğu saptanmıştır (bkz.: tablo 5).

Ayrıca, alana yönelik bir araştırma bağlamında, Covid-19 pandemisi sürecinde, farklı sektörlerde çalışanların karar yorgunluğu seviyelerinin düşük düzeyde ($X=11.04$) olduğu görülmüştür. Buna göre, özellikle Covid-19 pandemisi sürecinde, farklı sektörlerde çalışanların karmaşık ve zor koşullar altında bile çok yüksek düzeyde karar yorgunluğu yaşamadıkları gözlenmiştir. Diğer taraftan, evli çalışanların bekar çalışanlara göre, kıdem yılı fazla olan çalışanın diğer çalışanlara göre ve X Kuşağı çalışanın ise kendisinden sonra gelen diğer kuşak çalışanlarına göre daha düşük düzeyde karar yorgunluğu yaşadıkları belirlenmiştir. Elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, aslında farklı sektörlerdeki çalışanların karar yorgunluk düzeylerinin benzer olduğu görülmüştür. Ayrıca, sektör fark etmeksizin çalışanın mesleğinde geçirdiği süre arttıkça yani kıdem yılı arttıkça Covid-19 pandemisi gibi zor ve karmaşık süreçlerde bile karar yorgunluğunun çok fazla yaşanmayacağı öngörülmüştür.

Ayrıca, Hickman vd. (2018: 208) tarafından da belirtildiği üzere, karar Yorgunluğu ölçeği kolay uygulanabilen bir ölçektir. Çeşitli eğitim ve okuryazarlık düzeylerine sahip bireyler tarafından da anlaşılabilir şekilde uygulanabilmektedir. Ancak, bu ölçek her ne kadar kritik hasta yakını olup bu

durumda karar verme durumunda olan bireylerde kullanılmış olsa da belirsizlik ya da farklı durumlarda karar verme sürecindeki tüm bireyler içinde kullanılabilir bir ölçek olarak uygulanabilir.

Kısıtlar

Araştırmanın Covid-19 pandemi döneminde gerçekleştirilmesi veri toplama açısından online (Google form) platforma yönlendirmiştir. Bu şartlar altında pandemi döneminde çalışanların karar yorgunluğu düzeylerini tespit etmek için 464 kişiye ulaşılmış ancak kullanılabilir düzeydeki 446 veri değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Bu da araştırmanın kısıtını oluşturmaktadır. Ayrıca, pandemi sürecindeki iş yoğunluğunun ve salgına yakalanma endişesinin yarattığı kaygılardan dolayı daha fazla örnekleme ulaşılamadığı düşünülmektedir. Bu durum ise araştırmanın diğer bir kısıtıdır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%20), Yazar-2 (%80)
Conceiving the Study: Author-1 (%20), Author-2 (%80)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Data Collection: Author-1 (%60), Author-2 (%40)
Veri Analizi: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)
Data Analysis: A Author-1 (%70), Author-2 (%30)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)
Submission and Revision: Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Adair, J. (2000), *Karar Verme ve Problem Çözme*, (Çev. N. Kalaycı), (Ed. M. T. Atay), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akdemir, B. (2020), *Karar Yorgunluğu, İçinde: İnsan Kaynakları Yönetiminde Güncel Yaklaşımlar*, Ed. Bünyamin Akdemir, İkinci Baskı, Bölüm 14, ss. 423-450, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Aytaç, M. ve Öngen B. (2012), *Doğrulayıcı Faktör Analizi ile Yeni Çevresel Paradigma Ölçeğinin Yapı Geçerliliğinin İncelenmesi*, *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 5(1), s.14-22.
- Bacon, D. R., Sauer P. L. & Young M. (1995), *Composite Reliability in Structural Equations Modeling*, *Educational and Psychological Measurement*, 55(3), s.394-406.
- Bagozzi, R. P., Yi Y., & Phillips L. W. (1991), *Assessing Construct Validity in Organizational Research*, *Administrative Science Quarterly*, 36, s.421-458.
- Baldwin, D. C., Daugherty S. R. (2004), *Sleep Deprivation and Fatigue in Residency Training: Results of A National Survey of First- And Second-Year Residents*, *Sleep*, 27(2), s.217-223.
- Baştuğ, İ. (2006), *Karar Verme Sürecinde Sezginin Önemi ve Türk Merkezi Yönetimindeki Geçerliliği*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale (Türkiye).
- Baumeister, R. F., & Tierney J. (2011), *Willpower: Why Self-Control is The Secret to Success*, London: Penguin Books.
- Baumeister, R. F., Bratslavsky E., Muraven M., & Tice D. M. (1998), *Ego Depletion: Is The Active Self A Limited Resource?*, *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(5), s.1252-1265.

- Bencsik, A., Horváth-Csikos G., & Juhász T. (2016), Y and Z Generations at Workplaces, *Journal of Competitiveness*, 8(3), s.90-106.
- Can, H. (1992), *Organizasyon ve Yönetim*, Ankara: Adım Yayıncılık.
- Certo, S. C. (2003), *Modern Management*, New Jersey: PrenticeHall.
- Danziger, S., Levav J., & Avnaim-Pesso L. (2011), Extraneous factors in judicial decisions. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 108(17), s.6889–6892.
- Dawson, C. (2007). *A practical guide research methods*, (3. Baskı), United Kingdom: British Library Cataloguing in Publication Data.
- Dessler, G. (2004), *Management*, New Jersey: Pearson Education Ltd.
- Donaldson, P., & Clifford J. (1980), *The Economy and Decision Making*, St. Paul: West Publishing Company.
- Dow, K. E., Jackson C., Wong J., & Leitch R. A. (2008), A Comparison of Structural Equation Modeling Approaches: The Case of User Acceptance of Information Systems, *Journal of Computer Information Systems*, 48(4), s.106-114.
- Eagleman, D. (2013), *Incognito: Beynin Gizli Hayatı*, Çev. Zepnep Arık Tozar, İstanbul: Domingo Yayınevi.
- Fraenkel J.R., & Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill International Edition.
- Gailliot, M. T., & Baumeister R. F. (2007), The Physiology of Willpower: Linking Blood Glucose to Self-Control. *Personality and Social Psychology Review?*, An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology Inc., 11(4), s.303–327.
- Genç, G. B. (1994), *Karar Verme Sürecinin Analizi*, Bilim Uzmanlığı Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Gilovich, T., Griffin D., & Kahneman D. (2002), *Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment*, New York: Cambridge University Press.
- Gravetter, J.F., & Forzano, L. B. (2012). *Research methods for the behavioral sciences*, (4. Baskı). USA: Linda Schreiber-Ganster.
- Gül, O., Soygüden A. ve Karagöz Y. (2020), Okul Sporları Değerlendirme Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(46), s.306-321.
- Hagbaghery, A. M., Salsali M., & Ahmadi F. (2004), The Factors Facilitating and Inhibiting Effective Clinical Decision-Making in Nursing: A Qualitative Study. *BioMed Central Nursing*, 3(2), s.1-11.
- Hair, J. F., Anderson R. E., Tahtam R. L., & Black W. C. (1998), *Multivariate Data Analysis*, 5th Edition, New Jersey: Prentice Hall International Inc.
- Hambleton, R. K., & Patsula L. (1999), Increasing the Validity of Adapted Tests: Myths to Be Avoided and Guidelines for Improving Test Adaptation Practices, *Journal of Applied Testing Technology*, 1(1), s.1-30.
- Harrison, Y., & Horne J. A. (2000). The Impact of Sleep Deprivation on Decision Making: A Review, *J Exp Psychol Appl.*, 6(3), s.236–249.
- Harrison, E. F. (1996). A Process Perspective on Strategic Decision Making, *Management Decision*, 34(1), s.46-53.
- Hedberg, B., & Larsson U. S. (2004), Environmental Elements Affecting the Decision-Making Process in Nursing Practice, *Journal of Clinical Nursing*, 13(3), s.316-324.

- Hickman, R. L., Pignatiello G. A., & Tahir S. (2018), Evaluation of The Decisional Fatigue Scale among Surrogate Decision Makers of the Critically Ill, *Western Journal of Nursing Research*, 40(2), s.191-208.
- Hirshleifer, D., Levi Y., Lourie B., & Teoh S. H. (2019), Decision Fatigue and Heuristic Analyst Forecasts, *Journal of Financial Economics*, 133(1), s.83-98.
- Hox, J. J., & Bechger T. M. (1995), An Introduction to Structural Equation Modeling, *Family Science Review*, 11, s. 354-373.
- Hunt, T. C., Ambrose J. P., Haaland B., Kawamoto K., Dechet C. B., Lowrance W. T., ... & O'Neil B. B. (2021), Decision Fatigue in Low-Value Prostate Cancer Screening, *Cancer*, 127(18), s.3343-3353.
- Johnson, E. J., & Goldstein D. (2003), Do Defaults Save Lives?, *Science*, 302(5649), s.1338-1339.
- Kaiser, H. F. (1960), The Application of Electronic Computers to Factor Analysis, *Educational and Psychological Measurement*, 20, s.141-151.
- Karasar, N. (1998). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 8. Basım. Ankara: Nobel Yayım Dağıtım.
- Kemper, C. A. (2014), Updates, *Infectious Disease Alert*, 33(6), s.70-71.
- Kıral, E. (2015), Yönetimde Karar ve Etik Karar Verme Sorunsalı, *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), s.73-89.
- Kırpık, G. (2020), Literature Review on "Decision Fatigue": Example of Google Scholar Database, Ed. Özer Özçelik, *Studies on Interdisciplinary Economics and Business- Volume III*, First Edition, pp. 395-403 Berlin: Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Kincaid, J. P., Fishburne R., Rogers R., & Chissom B. (1975), Derivation of New Readability Formulas (Automated Readability Index, Fog Count and Flesch Reading Ease Formula) for Navy Enlisted Personnel, <https://stars.library.ucf.edu/istlibrary/56/>, (Erişim Tarihi: 29.07.2022).
- Koç Başaran, Y. (2017). Sosyal Bilimlerde Örneklem Kuramı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(47), s. 480-495.
- Kouchaki, M., & Smith I. H. (2014), The Morning Morality Effect: The Influence of Time of Day on Unethical Behavior, *Psychological Science*, 25(1), s.95-102.
- Kurt, S., & Karaaziz M, Covid-19 Pandemisinin Psikososyal Alandaki Etkileri. *YDÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(2), s.81-91.
- Kuzgun, Y. (2003), *Meslek Rehberliği ve Danışmanlığına Giriş*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Loveland, E. (2019), Decision Fatigue: Recognize it and Get Back on Track, *Journal of College Admission*, Issue 243, s.52-56.
- Maxwell, J.A. (2012). *Qualitative Research Design: An Interactive Approach* (Vol. 41). New York: Sage Publications.
- Moç, T. (2019), Bireylerin Kişilik Tipleri ile Örgütlerde Yaşanan Çatışmalarda Tercih Edilen Çözüm Stratejileri Arasındaki İlişki, *BMIJ*, 7(5): 2073-2093, doi: <https://doi.org/10.15295/bmij.v7i5.1273>.
- Natal, G., & Saltzman B. (2022), Decisions, Decisions, Decisions: Decision Fatigue in Academic Librarianship, *The Journal of Academic Librarianship*, 48(1), 102476.
- Norquist, J. M., Girman C., Fehnel S., DeMuro-Mercon C., & Santanello N. (2012), Choice of Recall Period for Patient-Reported Outcome (PRO) Measures: Criteria for Consideration, *Quality of Life Research*, 21, s.1013-1020.
- Nunnally, J. C., & Bernstein I. H. (1978), *Psychometric Testing*, New York: McGraw-Hill.
- Oto, B. (2012), When Thinking is Hard: Managing Decision Fatigue, *EMS World*, 41(5), s.46-50.

- Persson, E., Barrafreem K., Meunier A., & Tinghög G. (2019), The Effect of Decision Fatigue on Surgeons' Clinical Decision Making, *Health Economics*, 28(10), s.1194-1203.
- Phelps, E. A., Lempert, K. M., & Sokol-Hessner, P. (2014), Emotion and decision making: multiple modulatory neural circuits. *Annual review of neuroscience*, 37(1), s.263-287.
- Pignatiello, G. A., Martin, R. J., & Hickman R. L. (2020), Decision Fatigue: A Conceptual Analysis, *Journal of Health Psychology*, 25(1), s.123-135.
- Polman, E. & Vohs K. D. (2016), Decision fatigue, choosing for others, and self-construal, *Social Psychological and Personality Science*, 7(5), s.471-478.
- Radwin, L. E. (1998), Empirically Generated Attributes of Experience in Nursing, *Journal of Advanced Nursing*, 27(3), s.590-95.
- Samuelson, W., & Zeckhauser R. (1988), Status Quo Bias in Decision Making, *Journal of Risk and Uncertainty*, 1(1), s.7-59.
- Saunders, L. T. (2000), *Research Methods for Business Students*, Second Edition, United States: Prentice-Hall.
- Schall, J. D. (2005), Decision Making, *Current Biology*, 15(1), s.9-11.
- Scott, L. D., Arslanian-Engoren C., & Engoren M. C. (2014). Association of Sleep and Fatigue with Decision Regret among Critical Care Nurses, *American Journal of Critical Care*, 23(1), s.13-23.
- Sievertsen, H. H., Gino F., & Piovesan M. (2016), Cognitive Fatigue Influences Students' Performance on Standardized Tests, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(10), s.2621-2624.
- Singleton, R.A., & Straits, B.C. (2005). *Approaches to social research* (4th ed.). New York: Oxford University Press.
- Sucu, G., Dicle A. ve Saka O. (2012), Hemşirelikte Klinik Karar Verme, Etkileyen Etmenler ve Karar Verme Modelleri, *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 9(1), s.52-60.
- Sunstein, C. R. (2014), Choosing not to choose, *Duke Law Journal*, 64(1), s.1-52.
- Tabachnick, B. G., & Fidell L. S. (2013), *Using Multivariate Statistics*, 7th Edition. United States: Pearson.
- Tavşanlı, E. (2002), *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Tekin, Ö. (2009), İşletmelerin Karar Verme Düzeylerinde Stratejik Planlamanın Yeri ve Ticari Bankalarda Uygulanılabilirliği Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Tezbaşaran, A. A. (1996), *Likert Tipi Ölçek Geliştirme Kılavuzu*, Ankara: Psikologlar Derneği Yayınları.
- Tierney, J. (2011), Do You Suffer From Decision Fatigue? <https://www.nytimes.com/2011/08/21/magazine/do-you-suffer-from-decision-fatigue.html>, (Erişim Tarihi: 29.07.2022).
- TUİK (2021). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ucretli-Calisan-Istatistikleri-Ocak-2021-37498> (Erişim Tarihi: 02.10.2022).
- Wang, Y., & Ruhe G. (2007), The Cognitive Process of Decision Making. *International Journal of Cognitive Informatics and Natural Intelligence (IJCINI)*, 1(2), s.73-85.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan S. (2004), *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zait, A., & Berteau P. (2011), Methods for Testing Discriminant Validity, *Management & Marketing Journal*, 9, s.217-224.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1186-1201, doi: 10.11616/asbi.1148514

Yassıada'da Kemalizm ve Anayasa Tartışmaları

Kemalism and Constitution Debates in Yassıada

Mustafa Mert ALPBAZ¹

Geliş Tarihi (Received): 25.07.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 19.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bu makalenin amacı, 27 Mayıs darbesinin Kemalizm anlayışını kuvvetler ayrılığı düşüncesi ve 1924 Anayasası çerçevesinde ortaya koymaktır. Yassıada Mahkemesinde, Anayasaya aykırı kanunlar çıkarılması Atatürk İlke ve İnkılaplarına karşı bir hareket olarak nitelendirilmiş ve 1924 Anayasasının kuvvetler ayrılığına dayandığı yorumu yapılmıştır. Savunmalarda ise Anayasanın kuvvetler birliğine dayandığı ve Tek Parti (CHP) Döneminde nasıl uygulandığı üzerinde durulmuştur. 27 Mayıs darbesinin Kemalizm anlayışında kuvvetler birliği düşüncesi yer almamakta, Kemalizm özgürlük ile özdeşleştirilmektedir. Yassıada Mahkemesindeki iddialar ve savunmalar karşılaştırılmış, CHP ve DP Programları ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960 Darbesi, Demokrat Parti, Yassıada Mahkemesi, Kemalizm, 1924 Anayasası.

&

Abstract: The aim of this article is to clarify the Kemalism understanding of the 27 May coup within the frame of the separation of powers and the 1924 Constitution. In the Yassıada Court, enacting unconstitutional statutes were described as a move against Atatürk's Principles and Revolutions. The 1924 Constitution was also interpreted to be centred on the separation of powers. The Constitution was based on unity of power, according to the defence, and how it was applied during the Single Party (CHP) Period. The concept of unity of power is not part of the May 27 coup's notion of Kemalism, and Kemalism has become synonymous with liberty. The allegations and defenses in the Yassıada Court are compared and evaluated in the consideration of the CHP and DP Programs.

Keywords: May 27, 1960 Coup, Democrat Party, Yassıada Court, Kemalism, 1924 Constitution.

Atıf/Cite as: Alpbaaz, M. M. (2022). Yassıada'da Kemalizm ve Anayasa Tartışmaları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1186-1201. doi: 10.11616/asbi.1148514

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Mert Alpbaaz, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, mmert.alpbaaz@gmail.com.

1. Giriş

15 Mayıs 1950'de iktidara gelen, 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanarak ülkeyi yönetmeye devam eden Demokrat Parti (DP), 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Darbenin esas gerekçesi DP'nin hak ve özgürlükleri ortadan kaldırarak ve dolayısıyla Anayasayı ihlal ederek dikta idaresine yöneldiği iddiasıdır. Bu iddia çerçevesinde "Yassıada Mahkemesi" olarak bilinen Yüksek Adalet Divanı (YAD) kurulmuştur. Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idamları başta olmak üzere YAD birçok yönden ağır eleştirilere uğramış, DP'nin ardılı olan partilerin ilerleyen dönemde 1961 Anayasasını ve 27 Mayıs'ı destekleyen kesimlere karşı rövanşist bir tutum benimsemelerinde etkili olmuş, Türkiye'nin siyasi hayatında da kutuplaşmalara zemin hazırlamıştır. Yargılamalar ile ilgili tartışmalar günümüze de uzanmıştır. Öte yandan YAD'nin kararlarının önceden belli olduğu gibi iddialar ortaya atılmış, Divan Başkanı Salim Başol'un "sizi buraya tıkan kuvvet böyle istiyor" gibi bazı söylemleri, yine onun sert, Menderes'in ise oldukça yumuşak ve saygılı tavırları, "Bebek Davası", "Köpek Davası", "Ada Kumandanı" Tarık Güryay'ın kişiliği ve uygulamaları, radyoda yayınlanan "Yassıada Saati" adlı program gibi konular sıkça gündeme getirilmiştir. Bunlar gibi kamuoyunun ilgisini çeken olaylar adeta yargılamaları gölgede bırakmış, son zamanlarda yayımlanan bazı eserler dışında YAD'de görülen davaların tutanakları üzerinde de ayrıntılı akademik çalışmalar yapılmamıştır. Hatta YAD'nin bir darbe mahkemesi olduğundan hareketle davaların tümünden ciddiye alınmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Oysa YAD tutanakları birçok konuda hukukçulara ve tarihçilere oldukça zengin malzeme sunmakta olup bunlar arasında Atatürk ve Kemalizm ile ilgili tartışmalar önemli yer tutmaktadır. Diğer askeri darbelerde olduğu gibi 27 Mayısçılar da hareketlerini Kemalizm ile meşrulaştırmaya çalışmışlar, yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirdikleri öğretim üyelerinin de önemli katkısıyla, sistematik olmasa da bir Kemalizm yorumu geliştirmişlerdir. Söz konusu yorum YAD'de görülen bazı davaların iddianamelerine de yansımaktadır. Bu makalenin amacı, YAD tutanakları üzerinden bir Kemalizm okuması yapmak, 27 Mayısçıların Kemalizm anlayışlarının DP'lilerinkiyle anayasa tartışmaları bağlamında nasıl karşı karşıya geldiğini ortaya koymaktır. Bu konuda özellikle Adnan Menderes'in savunması önemli veriler sunmaktadır.

2. Yüksek Adalet Divanı'nın Kuruluşu ve Niteliği

27 Mayıs 1960'ta ülkenin idaresini ele alan, çeşitli rütbelerde otuz sekiz subaydan oluşan, Orgeneral Cemal Gürsel'in başkanı olduğu Milli Birlik Komitesi (MBK), başta yeni bir anayasanın hazırlanması ve askeri yönetime hukuki bir zemin sağlanması olmak üzere çeşitli icraatlara girişmiş olup DP iktidarı mensuplarının yargılanması da bunlar arasındadır. 1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında 12.06.1960 Tarihli 1 Sayılı Geçici Kanunun² 6/1. maddesiyle "Sakit Reisicumhur ile Başvekil ve Vekilleri ve eski iktidar mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere bir «Yüksek Adalet Divanı» kurulmuştur. 6/2. maddeye göre YAD, adli, idari ve askeri yargıya mensup hakimler arasından Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine MBK tarafından seçilecek bir başkan, sekiz asli ve altı yedek üyeden oluşmaktadır. Madde 6/3 uyarınca "sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve haklarında son tahkikat açılarak Yüksek Adalet Divanına verilmeleri gerekip gerekmediğine karar vermek üzere" kurulan Yüksek Soruşturma Kurulu'nun başkanı ve otuz sekiz üyesi Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Millî Birlik Komitesince seçilir ve Kurulun teşkilâtı ve çalışma usulü özel kanunla düzenlenir (Md. 6/4-5). YAD'nin Başsavcısı ile beş yardımcısı, Yüksek Soruşturma Kurulu Başkan ve üyeleri arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi ile, MBK tarafından atanır (Md. 6/5). 6/8. maddeye göre de "yargılanmaları, 1924 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre, Divan Âliye ait bulunan şahıslar hakkında soruşturma ve yargılama

² 1 Bu Kanunun 6. ve 24/2. maddeleri 23.06.2020 tarihli ve 7248 sayılı "1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanunun Bazı Hükümlerinin Yürürlükten Kaldırılması ve Neden Olunan Mağduriyetlerin Giderilmesi Hakkında Kanun"un 1. maddesiyle yürürlükten kaldırılmış ve çeşitli tartışmalara sebep olan bu kanun uyarınca bir komisyon kurulmuştur (RG 01.07.2020, 31172).

yetkisi dahi Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından kullanılır" (Resmi Gazete 12.06.1960, 10525).

YAD'de DP iktidarı mensupları hakkında ileri sürülen esas iddia, ülkede dikta idaresi kurmak amacıyla Anayasaya aykırı kanunlar çıkarmak ve muhalefeti baskı altına almaktır. Bu iddialar 1 Sayılı Geçici Kanunun "Genel Hükümler" başlıklı bölümün gerekçe şeklindeki ilk paragrafında şu şekilde ifade edilmiştir: "İktidar Partisi idarecileri tarafından Anayasa'nın çiğnenmesi, Türk Milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilerek tek parti diktatoryası kurulması suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen bir parti grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmiştir" (RG 12.06.1960, 10525).

16.06.1960 tarih ve 3 sayılı "Yüksek Adalet Divanının Muhakeme Usulüne ait Geçici Kanun"un 14/2. maddesinde YAD'nin MBK tarafından tayin edilen yerde faaliyet göstereceği öngörülmüştür (RG, 18.06.1960, 10529). Bilindiği üzere burası İstanbul Adalarından Yassıada olacaktır. 07.07.1960 Tarihli ve 2 Nolu MBK Umumi Heyeti kararına göre DP döneminin Cumhurbaşkanı Celal Bayar YAD'ye sevk edilmiştir (RG 13.07.1960, 10550). MBK'nin 16 Sayılı Kararı ile de YAD başkanlığına Salim Başol, başsavcılığına Altay Ömer Egesel, Divan Başsavcısının yardımcılarını ile YAD'nin asli ve yedek üyeleri atanmıştır (RG 07.10.1960, 10623).

Özel bir yargı yeri olan YAD, 1924 Anayasasının 61-67. maddelerinde düzenlenen Divan-ı Âli değildir. Yalnızca DP iktidarı mensuplarını ve onların suçlarına iştirak edenleri yargılamak için kurulmuştur. YAD'nin kararlarının kesin olması Divan-ı Âli'ye benzeyen tek yönüdür. Ölüm cezalarının infazı MBK'nin onayına tabidir (Geçici 1 Sayılı Kanun Md. 6/6). YAD'nin büsbütün bir ihtilal mahkemesi görünümünde olması istenmemiştir ki başkan ve üyelerinin önemli bir bölümü askeri hakim değildir. 1 Sayılı Geçici Kanunun 6/7. maddesi, MBK üyelerinin üyelikten ayrılmış olsalar bile YAD'de, YSK'de ve Divan Savcılığında görev alamayacaklarını hükme bağlamıştır. Duruşmalar da bazı istisnaların dışında açık yapılmıştır.

DP'nin dikta idaresine yönelme sürecinde en önemli aşamanın TBMM'de sadece DP'li milletvekillerinden oluşan Tahkikat Encümeni'nin kurulması olduğu öne sürülmüştür. CHP ile bazı basın organlarının yıkıcı ve ülkeyi ihtilale götürmeyi amaçlayan faaliyetlerini araştırmakla görevli olan, kararlarına uymayanlara hapis cezası öngörülen Encümene tutuklama, gazete kapatma gibi hakim ve savcılara ait olan geniş yetkiler verilmiştir. Öte yandan bazı kanunların Anayasaya aykırılığı öne sürülmüş, DP'nin muhalefeti baskı altına almayı amaçladığı iddiası ise CHP'lilerin yurt gezilerinde uğradıkları engellemeler ve şiddet hareketleri ile temellendirilmiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün treninin şehre yakın bir istasyonda alıkonularak Kayseri'ye ulaşmasının engellenmeye çalışılması, askeri birlikler ile yolunun kesilmek istenmesi, Topkapı'da içinde bulunduğu aracın ve beraberindeki kafilenin taşlı sopalı saldırıya uğraması, DP'yi eleştiren Demokrat İzmir Gazetesi'nin tahrip edilmesi, İstanbul ve Ankara'da Tahkikat Encümeni'ni protesto eden üniversite öğrencilerine sert müdahalede bulunulması, ateş açılması ve iki öğrencinin ölümü de birer dava konusu olmuştur. DP'yi güçlendirmek için "Vatan Cephesi" kurmak suretiyle halk arasında düşmanlık yaratma, radyoyu iktidar partisinin emrine verme gibi iddialara yer verilen davalar da görülmüştür. Konumuz ile doğrudan ilgisi bulunmayan başka bazı davaların da içinde bulunduğu toplam 18 davadan 17'si 1960/1 esas numaralı Anayasayı İhlal Davasında birleştirilmiştir (YAD, 2007: 11). Bu ana dava esas itibarıyla Anayasaya aykırı kanunlar ve Tahkikat Encümeni ile ilgilidir.

YAD'de DP'nin Atatürk ilke ve inkılaplarına aykırı faaliyette bulunduğuna yönelik bir dava açılmamış, bu konu başta Anayasayı İhlal Davasının iddianamesi olmak üzere davaların çeşitli aşamalarında dile getirilmiş, başta Bayar ve Menderes olmak üzere birçok DP mensubu söz konusu iddiaları kabul etmemişlerdir. DP Kemalizm'i reddetmezken darbeyi gerçekleştiren subaylar da hareketlerini meşrulaştırmak amacıyla Kemalizm'e dayanmışlardır. Bu noktada DP'nin ve 27 Mayısçıların Kemalizm anlayışını, darbe ile ilgili bazı belgelere ve YAD tutanaklarına dayanarak ortaya koymak gerekmektedir.

3. 27 Mayıs Darbesi ve Kemalizm

27 Mayıs darbesine giden yolda DP'nin Atatürk devrimlerine özellikle laikliğe cephe aldığı görüşü yayılmış, ordudaki birçok grup örgütlenme aşamasında Atatürkçülüğün korunması veya canlandırılmasını amaçlamışsa da (Akyaz, 2009: 180) 27 Mayısçıların bunları gerçekleştirmeye yönelik kapsamlı bir programları yoktur. Birçok genç subayın kendisini Atatürk ile özdeşleştirdiği (Aydemir, 2000: 369), Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama ödevini kendilerine verdiği ve 27 Mayıs darbesinin de bu ödevi gerçekleştirmek için yapıldığı yönünde düşüncelerinin olduğu bilinmektedir. Atatürk figürü iktidara el koymayı amaçlayan subaylar arasında bir manevi dayanak haline gelmiş, doktriner olmaktan çok romantik bir Kemalizm anlayışı öne çıkmıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki 28- 29 Nisan 1960'taki protesto gösterilerinde hayatını kaybeden öğrenciler ile darbe günü kaza kurşunu ile can veren bazı kişiler "Hürriyet Şehidi" ilan edilerek büyük törenlerle Anıtkabir'e defnedilmiştir. Bu romantik ve coşkulu hava, darbeye önemli rol oynayan Kara Harp Okulu'nun "İnkılâp ve 115. Dönem Albümü"nde yer alan "Ata'ya Doğru" başlıklı imzasız yazıda şöyle yansıtılmıştır: "Yeryüzünde vatan kurtaran ihtilâllerin hemen hepsinin temellerini, duymuş, düşünmüş, görmüş, iman getirmiş idealist kişilerin kanları sulamış, canları ona basamak olmuştur. [...] 27 Mayıs İnkılâbı da böyle oldu. [...] Atatürk'ün mukaddes emaneti elbette böyle savunulacaktı" (Harb Okulu, 1960: 23).

27 Mayıs'ın ilk bildirimlerinde DP'nin Atatürk ilke ve inkılaplarına karşı olduğunun belirtilmemesi dikkat çekicidir. Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in Ankara Radyosunda okuduğu bildiri de Atatürk ile ilgili şu ifadeler yer almıştır: "[...] Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasasına ve insan hakları prensiplerine tamamı ile riayet eder. Büyük Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıktır. Natoya inanıyoruz ve bağlıyız. Centoya bağlıyız. Tekrar ediyoruz. Düşüncelerimiz Yurtta Sulh cihanda sultur" (Başbakanlık, 1960: 50). Burada Atatürk'ün dış politikasının barışçı yönü öne çıkarılarak yeni yönetimin Batı Bloğu içinde yer almaya devam edileceği vurgulanmıştır. Bildiri de darbeyi Kemalizm ile meşrulaştırmaya yönelik herhangi bir ifade olmayıp MBK'nin Ankara Radyosu'nda ilan edilen bildirimlerinden ilk otuz bir tanesinde de Atatürk'ün adı yoktur.

İstanbul Radyosunda MBK adına okunan bildirimlerde de DP'nin Atatürk ilke ve inkılaplarına karşı olduğu dile getirilmese de darbe günü okunan 6 Numaralı tebliğ şu şekildedir: "[...] Türk Silâhlı Kuvvetlerinin yine Türk Milleti ile elele vererek başardıkları bu hayırlı teşebbüs eşsiz kahraman Atatürk'ümüzün ruhundan aldığımız hürriyet meşalesinden doğmuştur. [...] Bir çok hürriyet mücadelesinde içten ve dıştan gelen ve milletimizin bünyesine uygun olmayan tesirleri bertaraf eden Türk Silâhlı Kuvvetleri hür dünyanın takdir edeceği bir kudretin ve olgunluğun sahibidir. [...] Türk Silâhlı Kuvvetlerimizin bu vatanperverane hareketi ölmez Mustafa Kemal'in ruhlarımızda yaptığı sönmez meş'alenin ışığıdır. Bu ışık geleceklere uzanan bir mutluluğun ta kendisidir. Milletce büyük ve eşsiz Atatürk'ün şu sözünü şimdi göğsümüz kabara kabara bir daha tekrarlayalım. NE MUTLU HÜRRİYETLERİNİ KORYABİLENE VE NE MUTLU TÜRKÜM DİYENE" (Başbakanlık, 1960: 69-70). 27

Mayıs'ın ilk günlerindeki coşkuyu ve heyecanı yansıtan bu ifadelerde Atatürk kültürünün yüceltilmesinin dışında somut bir Kemalizm yorumunu bulmak mümkün olmasa da Atatürk-hürriyet özdeşliğinin kurulması oldukça önemlidir. Bu nokta ileride görüleceği üzere DP'nin otoriterleşmesinin Kemalizm üzerinden eleştirisi ve darbenin meşruiyetini sağlayan dayanak haline gelerek Yassıada'da DP mensuplarına suçlama olarak yöneltilecektir. TSK'nin "hür dünyanın takdir edeceği bir kudretin ve olgunluğun sahibi" olduğunun vurgulanması da Batı Bloğunun darbeye yaklaşımı ile ilgili kaygılardan kaynaklanmaktadır.

Darbe günü Devlet Başkanlığı, Başbakanlık ve MBK Başkanlığı görevlerini üstlenen Orgeneral Cemal Gürsel Ankara Radyosunda yaptığı konuşmada Atatürk'e herhangi bir atıfta bulunmazken kendisinin Kara Kuvvetleri Komutanlığı döneminde Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e gönderdiği, darbe ile kamuoyuna duyurulan ve birçok tartışmaya neden olan 3 Mayıs 1960 tarihli "ikaz" mektubunda da Atatürk'e yer vermemiştir (Başbakanlık, 1960: 45-46). Gürsel'in 3 Haziran 1960'ta "Büyük İnkılap hareketini candan tebrik eden vatandaşlara beyanatı"nda aynı durum söz konusudur (Başbakanlık, 1960:

51). MBK üyelerinin 24 Haziran 1960'ta içtikleri andın metninde de Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık bulunmamaktadır. Metne göre onların başlıca “ülkeleri”, “demokratik Cumhuriyeti yeni Anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni Meclise devretmek”tir (Harb Okulu, 1960: 14). Doğrudan doğruya Atatürk inkılapları ile ilişkilendirilmese de 27 Mayıs darbesinin özellikle o dönemde “inkılap” olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bir propaganda yayını 27 Mayıs için inkılap tanımı vermiştir: “27 Mayıs 1960 günü Türk Ordusu, eski idarecileri işbaşından uzaklaştırdı. Yerine Millî Birlik Komitesini kurdu. Bu bir inkılâp hareketidir. Çünkü inkılâp, eski, geri ve kötü olan bir kurumu iyi, güzel ve doğru olanla değiştirmektir” (27 Mayıs, 1960: s.n.y.). Bu son derece basit tanımın örtülü olarak Kemalizm’e gönderme yaptığını söylemek mümkündür. “27 Mayıs inkılabı”, “Atatürk inkılaplarını esas gayesine götürmek ve millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesine çıkartmak için” yapılmıştır (27 Mayıs, 1960: s.n.y.). Atatürk İnkılaplarının “esas gayesi”nin ne olduğu açıklanmamıştır. “Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesine çıkartmak” amacı ise laikliğe ve gericilik karşıtlığına işaret etmektedir. Kemalizm’in, subaylar, o dönemde aydınlar ve öğrencilerin büyük kesimi tarafından ilerici bir düşünce akımı olarak görüldüğü bilinmektedir. Bununla birlikte Kemalizm’in ana kaynaklarına dayanarak inkılapçılık ilkesini açıklamak ve 27 Mayıs’ın ne ölçüde ihtilal, inkılap veya devrim olduğunu tartışmak konumuzun dışındadır.

27 Mayısçılar tarafından yeni bir anayasa taslağı hazırlamak üzere İstanbul Üniversitesinden davet edilen öğretim üyelerinden oluşan, Anakara Üniversitesi’nden bazı öğretim üyelerinin de katılımıyla sonradan “Anayasa Komisyonu” adını alacak olan, Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar’ın başkanlığını yaptığı “İlim Heyeti” raporuna göre içinde bulunulan durum adi ve siyasi bir hükümet darbesi olarak kabul edilemez. Siyasi iktidar, devlet, hukuk, adalet, ahlak, kamu menfaati ve hizmeti düşüncesini temsil etmesi ve kamu haklarını koruması gerekirken uzunca bir süreden beri bu yoldan ayrılmış, kişisel nüfuz ve ihtirasları, şahıs ve zümre çıkarlarını gözetir olmuştur. Oysa devlet kuvvetinin hukuka bağlı ve sosyal nitelikte olması gerekir. Siyasi iktidar ise ordu, adliye, baro, görevine bağlılık göstermek isteyen memur ve üniversiteler, kamuoyunu temsil eden basın ve diğer sosyal kurum ve kuvvetler ile manevi bağını kesmiş ve böylece Türkiye’yi dünya devletleri arasında layık olduğu medeni konuma erdirmekte son derece değerli ve önemli olan Atatürk inkılaplarına düşman olmuştur (Başbakanlık, s. 64). Bu raporun, darbenin Kemalizm ile meşrulaştırılmasının hukuki temelini oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu belgedeki yoruma göre Kemalizm, şahıs ve zümre yönetimi niteliğinde olmayan, hukuka bağlı, özgürlükçü, devletin çeşitli kurumlarını, orduyu, yargı organlarını, memurları, üniversiteyi, basını dışlamayan, onlarla işbirliği içerisinde bir yönetimi öngörmektedir. Sayılan unsurların önemli bir kesiminin DP’ye muhalif olduğu bilinmekte olup Yassıada’da açılacak davalar ile 1961 Anayasası’nın ilk işaretleri Atatürk’e atf ile verilmiştir. Öte yandan Atatürk-hürriyet özdeşleştirilmesinde 28-29 Nisan 1960’taki öğrenci eylemlerinin rolü önemlidir. İleride tekrar değinilecek olan “Yassıada Broşürü”ne göre Tahkikat Encümeni, CHP ile muhalif basını ortadan kaldırmayı amaçlamışsa da Atatürk gençliği bunu fark ederek topluca harekete geçmiş, halk ile ordudan gördüğü destek ve yardım ile coşmuştur (T.C. Millî Birlik Komitesi İstanbul İrtibat Bürosu, 1960: 25).

MBK’nin 15 Numaralı Tebliğinde Kemalizm, ismi belirtilmeden “millî ideolojimiz” şeklinde ifade edilmiş, Kemalizm’e karşı faaliyetlere hoşgörü gösterilmeyeceği şöyle dile getirilmiştir: “[...] Millî ideolojimize aykırı hareket ve fiilleri olmayan bütün üniversite ve diğer okul talebeleri serbest bırakılacaktır” (Başbakanlık, 1960: 57). Öğrencilerin Kemalizm’e ne yönden aykırı hareketleri olduğu açık değildir. Bu bağlamda laiklik karşıtı eylemler düşünülebilirse de aslında DP’yi destekleyici faaliyetlerin kastedildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

16 Eylül 1960 tarihli ve 10605 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “Millî Birlik Komitesi Direkifi”nde MBK’nin “gayeleri” arasında “Atatürk inkılâplarına müstenit tarafsız ve faziletli bir idare kurmak” vardır. Millî savunmadan ulaştırmaya kadar çeşitli konuları kapsayan bu belge bir hükümet programı niteliğinde olsa da Kemalizm ile ilgili bir proje içermemektedir. Takip eden dönemde DP’nin Atatürk ilke ve inkılaplarını ortadan kaldırmak istediği sıklıkla seslendirilmiştir. Örneğin, MBK İstanbul İrtibat Bürosu tarafından Ekim 1960’ta yayımlanan bir propaganda dokümanı, duruşmaları izleyecekler için kılavuz niteliğinde olan “Yassıada Broşürü”nün “Yassıada’nın Mânası” başlıklı bölümüne göre şarklılık zihniyeti Atatürk’ten sonra yeniden etkisini hissettirmiş, bu anlayışın önu Atatürk ülkücüleri tarafından

Yassıada'da alınmıştır. "Yassıada, 1950 den başlayıp, 19 Mayıs 1919'a kadar geri gitmek isteyenlerin azgın başlarına geçirilmiş bir kanun kemendidir" (T.C. Millî Birlik Komitesi İstanbul İrtibat Bürosu, 1960: 21). Gürsel tarafından hazırlanan ancak rahatsızlığından dolayı yardımcısı Orgeneral Fahri Özdilek tarafından 6 Ocak 1961'de Kurucu Meclis'in açılışında yapılan konuşmaya göre: "Millet bir kere daha geriye döndürülmüş, varlığımızın teminatı olan Atatürk inkılabları birer birer hiçe sayılarak gerici zümrelerin çoğalmasına, doymak bilmeyen ahlâksız maddecilerin, millet zararına süratle milyonlar kazanmasına adeta yardım edilmiştir" (Öztürk-I, 1966: LXXXIX). Atatürk İnkılablarının "birer birer hiçe sayılması" sistematik bir Kemalizm karşıtlığına işaret etmekteyse de burada laikliğe aykırı eylemler vurgulanmış, çıkar düşkünlüğüne ve yolsuzluklara tavır alınmış, Kemalizm ile özdeşleştirilmiş bir ahlaki duruş ortaya konulmuştur. YAD'de bazı suiistimaller ile ilgili davalar görülmüşse de bunlarda Gürsel'in konuşmasındaki özdeşleştirme yer almayacaktır.

27 Mayısçıların ilk aşamada net bir Kemalizm anlayışına sahip olduklarını iddia etmek zordur. Darbeye katılan subayların her birinin kendi dünya görüşüne göre bir Kemalizm yorumu olduğu söylenebilir. Örneğin 14'ler grubunun bir mensubu olarak 13 Kasım 1960'ta MBK'den çıkarılarak yurtdışına gönderilen Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ, kendisiyle yapılan söyleşide "devrimciler, Atatürk'e aykırı yoldadır" (Özerdim, 1960: 18) demiştir. Bu, MBK içerisindeki anlaşmazlıkların Kemalizm üzerinden örtülü olarak yansıtılmasıdır. Nitekim MBK içinde çeşitli grupların oluştuğu, bunların birbirlerine karşı bazı tasfiye girişimlerinde buldukları, 14'lerin MBK'den çıkarılmasından sonra da TSK içinde bir cuntalaşma akımının başladığı ve "Silahlı Kuvvetler Birliği" adı ile bir yapılanmanın ortaya çıktığı bilinmektedir. Öte yandan Türkeş, 4 Kasım 1960'ta verdiği bir konferansta Atatürk'ün komünizm hakkındaki "kıymetli irşatlarını" vurgulayarak Atatürk'ten şu ifadeleri nakletmiştir: "Türklüğün amansız düşmanı olan komünizm görüldüğü her yerde ezilmelidir. Biz halkçıyız, milliyetçiyiz. [...] Fakat doktrin olarak yurdumuz içerisinde, sınırlarımız içerisinde komünizmin düşmanımız" (Türkeş, 1998: 76).

27 Mayısçıların Kemalizm anlayışlarındaki farklılık ve darbenin ilk dönemindeki belirsizliğe rağmen İlim Heyeti'nin raporunda vurgulanan, Kemalizm'i özgürlükçü bir akım olarak ortaya koyan anlayış darbeye meşruiyet kazandırmıştır. Bu özdeşleştirme sistematik hale getirilmemiş bir fikir olarak 27 Mayısçılardan bazıları tarafından savunulmuştur. MBK üyesi Kurmay Binbaşı Orhan Erkanlı'ya göre 27 Mayıs hareketini yönetenlerin bütün davranışlarında "Atatürk'e duydukları hayranlığın tesiri ile, bütün icraatlarında hukuka, insan haklarına riayet çabasının izleri görülür. Bu inanışlar o kadar derin ve köklü idi ki, zamanla bir hukuk, adalet kompleksi içine düştüler" (Erkanlı, 1973: 67). Hatta bazı profesörler MBK üyelerine hak ve hukuka bu derece bağlılığın ihtilali "kendi felsefesi ile tezata düşüreceğini" ve ona zarar vereceğini söylemişlerdir (Erkanlı, 1973: 67). Kemalizm'in özgürlükçü yorumu ve laiklik ile ilgili konular YAD'deki iddialara esas olacaktır.

4. Yassıada'da Tarih Okumaları, Kemalizm ve Anayasa Yorumları: Devirlerin Muhasebesi

4.1. İddianameler: Özgürlükçü-Kemalist Tarih ve Anayasa Anlayışı Karşısında Demokrat Parti

Yassıada'da görülen Anayasa ve İstanbul-Ankara Olayları Davalarının iddianamelerinde belli bir Kemalizm yorumu yer almaktadır. Bu yorumun, anayasa ve devlet düzeni ile laiklik olmak üzere iki unsuru varsa da laiklik ile ilgili konular çalışmamızın kapsamı dışındadır.

Başsavcı Ömer Altay Egesel 10 Temmuz 1961'de okuduğu Anayasa Davasının iddianamesinde ilk olarak Atatürk inkılablarının amacına değinmiştir. Egesel'e göre Atatürk'ün amacı "Garp medeniyetini kemali ile kabul etmek"tir. Bunun için de Atatürk "bizi dünya kervanından geri bırakan bağları kırmak gayesiyle bir sıra inkılabları başarmağa" girişmiştir. Bu hareketin önemli unsuru demokratik düzenin kurulmasıdır. "Atatürk milli hakimiyet rejiminin tam ve kâmil manası ile memlekette yerleşebilmesi için demokratik esasların bütün cepheleriyle kabulünün iktiza ettiği kanaatinden hareket etmekte idi" (YAD Anayasayı: İ./10). Osmanlı İmparatorluğunun son padişahı gaflet, dalalet ve hıyanet içinde devletin

yıkılmasına sebep olmuş hatta işgalcilerle işbirliği yapmış, bundan dolayı da milletin egemenliği eline alması gerekmiştir. Monarka karşı bir ayaklanmanın belgesi niteliğinde olan 1924 Anayasası “ihanet ve istilaya karşı bir aksülamel olarak meydana gelmişti” (YAD Anayasayı: İ./11). Burada Kemalist bir tarih okuması söz konusu olmakla birlikte Amasya Genelgesi, Kongreler ile 1921 Anayasasından söz edilmeden 1924 Anayasasına geçilmesi dikkati çekmektedir. Dava bakımından olumlu sonuç vermeyeceği ve bazı tartışmaları gündeme getireceği düşünülmüş olmalı ki bir savaş ve ihtilal meclisi olmasına rağmen dönemine göre oldukça demokratik ilkelerin benimsendiği Birinci TBMM’den bahsedilmemiştir.

Egesel’in iddiasına göre “1924 Anayasası, büyük Atatürk’ün halk murakabesine önem veren kaideleri bütün cepheleriyle içine alan ana nizamı perçinliyordu” (YAD Anayasayı: İ./10). 1924 Anayasasında ilk bakışta kuvvetler ayrılığı var gibi gözükmesine rağmen egemenlik kayıtsız şartsız millete ve TBMM’ye aittir fakat TBMM hükümeti her an denetleme ve düşürme yetkisine sahiptir. Yargı yetkisi de Türk Milleti adına hüküm verecek olan bağımsız hakimlere aittir. Bu anayasanın öngördüğü gerçek denetim çok partili hayat ile sağlanacaksa da gerici hareketler sebebiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri sonuçsuz kalmıştır (YAD Anayasayı: İ./11). Kuvvetler birliği ve fonksiyonlar ayrılığının öngörüldüğü, denge ve fren mekanizmalarının olmadığı, hakimlere yeterli güvencelerin sağlanmadığı 1924 Anayasasının yukarıdaki şekilde yorumlanması DP’nin suçlanmasına dayanak sağlayacaktır.

1921 Anayasasındaki “halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi” esasına 1924 Anayasasında yer verilmezken bu Anayasada yer alan TBMM’nin “millet namına hakk-ı hâkimiyeti istimal” edeceğine yönelik ifade Meclis lehine kuvvetli bir vurgulamadır. Böylece ileride yapılacak inkılaplar ile ilgili olarak TBMM’nin bağımsız karar alabilmesi kolaylaşacaktır. Anayasa kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemine bağlı kalmakla birlikte yürütme yetkisinin TBMM’nin seçtiği cumhurbaşkanı ve onun tayin ettiği icra vekilleri eliyle kullanılacağını belirterek parlamenter sisteme de bir yönelim geliştirmiştir (Tanör, 2016: 296). Hükümet de oluşumu bakımından TBMM’ye bağlı olmaktan çıkarılıp yürütme işlerini yüklenmiş asıl kanat haline getirilmiştir (Tanör, 2016: 303-304). Bununla birlikte Atatürk ve İnönü’nün şahsında cumhurbaşkanlığı makamı yürütme işlerinde son derece etkili olmuştur. Öte yandan 1924 Anayasası yargının yasama ve yürütme karşısındaki bağımsızlığını koruyan bazı hükümlere yer vermekle birlikte (md. 53-60) hakimlere ilişkin güvencelerin somut olmaması bu alanı kanun koyucunun takdirine bırakmış, bu eksiklikten doğan sorunlar da 1961 Anayasası ile çözülmeye çalışılmıştır (Tanör, 2016: 306). Aynı şekilde dönemine göre kapsamlı sayılabilecek ancak yargı güvencesinden ve ayrıntılı düzenlemelerden yoksun bir temel hak ve özgürlükler kataloğu, yasama organına sınırlama bakımından geniş hareket alanı tanıyan bir anlayış ile çok partili hayatın gereği gibi işleyebilmesi şüphelidir ki bundan kaynaklanan olumsuzluklar DP iktidarı döneminde yaşanacaktır.

İddianameye göre Atatürk vefat ettiğinde dünya faşist ve demokratik olmak üzere iki kampa bölünmüş, Atatürk demokratik kampı tercih etmiştir. Atatürk’ün arzuladığı son aşama çok partili yaşama geçiş olup o da İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İnönü’nün çabalarıyla gerçekleşmiş, DP de bu şartlarda kurulmuştur (YAD Anayasayı: İ./12). 1946-1950 döneminde “[...] Anayasamızın murakabeya imkan veren devlet sistemi büyük bir tekamül” göstermiştir (YAD Anayasayı: İ./13). Tarihe “Beyaz İhtilal” olarak geçen 1950 seçimlerinde DP iktidara gelmiştir (YAD Anayasayı: İ./14). Bu seçimler “demokratik nizamın benimsenip benimsenmediğini tespit eden bir plebisit mahiyetinde idi. Memleketin kahir ekseriyeti, bu nizamın kurulması lehinde oy vermiş olmasına göre, DP’nin bu gayeyi tahakkuk ettirmesi başlıca vazifesi olmak iktiza ederdi” (YAD Anayasayı: İ./17).

İddianamede Atatürk ve İnönü dönemlerinin otoriter yönelimleri ve 1924 Anayasasının bu dönemlerde nasıl uygulandığı üzerinde ayrıntılı şekilde durulmamış, sadece İkinci Dünya Savaşı döneminde Türk Devleti’nin “Atatürk’ün işaret ettiği yolda demokratik kampın ilkelerini benimsemiş bir hazırlık devresi” geçirdiğinin belirtilmesiyle yetinilmiştir (YAD Anayasayı: İ./12). DP’ye gelince onun başlıca görevi 1950 seçimlerini “gerçek manası ile anlayarak memleketimizde demokrasiyi bütün icaplarıyla yerleştirmek”tir. Çünkü Atatürk, inkılaplarını “milli inkişafa engel olan müesseseleri yok etmek için başarmış” olup bu seçimler “milli inkişafımızın son engelini” yıkmıştır (YAD Anayasayı: İ./15). Böylece ülkede demokratik

düzenin kurulması için bütün sorumluluk DP'ye yüklenmiş, bu süreç ile ilgili diğer etkenler ve koşullar gözardı edilmiştir. İleride görüleceği üzere Menderes iddianameye bu yönden ciddi eleştiriler yöneltecektir.

CHP, 1924 Anayasası gibi “bir aksüamelin neticesinde meydana gelmiş idi. Memleketi, şahsi menfaati için düşmanın eline teslim eden Monark’a karşı ayaklanmanın mefkuresini temsil ediyordu. Atatürk inkılapları, bu inkılapların yaratıcısı tarafından bu partiye izafe edilmiş idi” (YAD Anayasayı: İ./14). 27 sene iktidarda kalmış bu partinin halk oyu ile “kavgasız, gürültüsüz, şeksiz ve şüphesiz iktidardan uzaklaşması gerçek bir ihtilal idi” (YAD Anayasayı: İ./14). Bu yoruma göre CHP'nin iktidarı tereddütsüz devrederek Atatürk'ün çizgisinden ayrılmaması ve demokratik bir tutum sergilemesi doğaldır. Zaten Atatürk inkılaplarının bekçisi bu partidir. İddianamede CHP'ye yönelik herhangi bir eleştiri de yer almamaktadır. Belirtmek gerekir ki DP Kemalizm'i söylem olarak reddetmiş olmadığı gibi CHP'nin Atatürk'ü sahiplenerek muhalefet yapmasına karşı tutum almıştır. Örneğin Menderes 7 Ağustos 1951'de CHP'nin mallarının Hazineye devrini öngören kanunun görüşmeleri sırasında İnönü'nün sürekli olarak Atatürk'ün himaye ve emrinde yaşadığını, bugün ise Atatürk'ü koruyor görünmesinin komik bir övünme olduğunu söylemiştir (Kılçık-II, 1991: 396). DP, Atatürk'ü kendine mal ettiğini gösteren icraatlarda da bulunmuş, iktidara geldikten çok kısa bir süre sonra devlet dairelerinde sadece Atatürk'ün resminin asılmasını öngören 5 Haziran 1960 tarih ve 3-11303 sayılı Bakanlar Kurulu kararını kabul etmiştir (RG, 13.06.1950, 7531). Önceki Cumhurbaşkanı İnönü'nün bir devlet dairesinde asılı bulunan resminden dolayı çıkan bir olay sonucunda önceki karar 23.12.1950 ve 3- 12229 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile “tavzihan teyit” edilmiştir (RG, 28.12.1950, 7694). Böylece İnönü'ye karşı Atatürk imgesi ön plana çıkarılmak istenmiştir. Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e nakli, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanununun kabulü DP'nin Atatürk ile ilgili girişimlerinden bazılarıdır.

Egesel'in okuduğu iddianamede dava Atatürk İlke ve İnkılaplarına karşıtlığa bağlanmış olup temel argüman şu şekildedir: Atatürk İlke ve İnkılapları demokrasiyi öngörmektedir. 1924 Anayasası, denetim mekanizmasıyla demokrasiye geçişin koşullarını hazırlamış, İkinci Dünya Savaşından sonra şartlar da olgunlaşmış ve geçiş mümkün olmuştur. Bu süreçte İnönü'nün rolü büyüktür. 1950'de inkılabın son aşaması olarak iktidar el değiştirmişse de DP demokrasiyi güçlendireceği yerde çıkardığı çeşitli kanunlarla Anayasayı ihlal etmiş, muhalefete karşı sindirme hareketlerinde bulunmuş, millet egemenliğinin yerine şahıs ve zümre egemenliğini geçirmeye kalkışarak Atatürk ilke ve inkılaplarına düşman durumuna gelmiştir. Bir başka deyişle otoriterlik, şahıs ve zümre idaresi Kemalizm ile bağdaşmamaktadır.

20 Mayıs 1961'de İstanbul ve Ankara olayları davasında Egesel, Türkiye'nin modernleşme sürecinde aydınların rolünü vurgulamış, onların Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına buldukları çarenin Batı medeniyeti ve Batılı anlamında demokrasi olduğunu belirtmiş, Atatürk'ün amacının demokrasi olduğunu burada da ifade etmiştir. Uzun mücadelelerden sonra Atatürk, yaptığı inkılaplarla bizi “şarkın mistik ve teokratik devlet anlayışından kurtarmış, halk hâkimiyetinin ve millî iradenin sağlam temelleri üzerinde Türk demokrasisinin modern binası kurulmaya” başlanmışsa da bu amaca tam olarak erişememiştir. Demokrasinin son aşaması olan çok partili parlamenter bir idarenin yerleşmesi gerekmektedir (YAD İstanbul: 2671-2672).

Egesel'in 1924 Anayasası ile ilgili değerlendirmeleri şöyledir: “1924 Anayasa'sı bir ihtilal anayasası idi. Köhne bir imparatorluğun yıkılmasından sonra başarılı bir İstiklal Mücadelesinin bir Kuvvayi Milliye ruhunun heyecanı ile kaleme alınmıştı. Bu itibarla, onda modern anlamı ile parlamenter bir devletin bütün müesseselerini bulamaz idiniz. Çünkü, o başarılı mücadelenin bir aksüamelisi olarak meydana gelmiş ve tarihi tekâmülünü yapmış idi. Şimdi yeni demokrasimiz yavaş yavaş müesseselerini kuracak, bizi medeniyet alanında ve dünya kervanındaki mevkiimize ulaştıracak idi” (YAD İstanbul: 2673). Bu değerlendirme Anayasa Davasının iddianamesindekinden farklıdır. Çünkü orada 1924 Anayasasının çok partili demokrasinin işlemesine uygun bir denetim sistemi getirdiği belirtilmiştir.

İddianamede Atatürk gençliğinin inkılapları koruması görevine değinilerek 27 Mayıs öncesindeki öğrenci gösterileri meşrulaştırılmıştır. Daha açık olmak gerekirse bu döneme egemen olan romantik,

çoşkulu Kemalist hava iddianameye de yansıtılmıştır. “[...] Bütün bu teşebbüslerine rağmen, iktidarın başları memlekette diledikleri gibi hüküm sürebilmek için gerekli şartı tahakkuk ettirememişlerdi. Bunun sebebi [...] Atatürk’ün Türk istikbâlini kendisine emanet ettiği Türk gençliğinin artık gelişmiş ve yetişmiş olmasında idi” (YAD İstanbul: 2676). Öte yandan DP’lilerin “siyasi hasımları, Atatürk’ün kurduğu bir partiye mensup idiler.” Onu zayıflatmak için Atatürk’ün “kendisine bel bağladığı gençliği benimsediği ülküler etrafında” yetiştirmek için kurduğu Halkevleri’ni kapatmışlar ve CHP’nin mallarına el koymuşlardır (YAD İstanbul: 2673). Neticede DP’liler “Hiçbir yerde kendilerinden olmayanlara hayat hakkı tanımıyorlardı. Yurdun nimetleri, Demokrat vatandaşlar içindi. Onlardan olmayanlar hiçbir hak iddia edemezlerdi [...] Tutulan yol, Atatürk’e karşı idi. İnkılaplar elden gidiyor, Atatürk Türkiye’si tehlikeye düşüyordu.” (YAD İstanbul: 2674). DP’den olmayanlar çoğunlukla CHP’li olduğu, Atatürk de inkılaplarını Anayasa Davasının iddianamesinde belirtildiği gibi bu partiye “izafe” edildiği için CHP’ye yapılanlar bir anlamda Atatürk inkılaplarına karşı hareketlerdir.

İstanbul-Ankara Olayları Davasının iddianamesinde Kemalizm-özgürlük özdeşleştirilmesi Anayasa Davasında olduğu gibi ayrıntılı şekilde işlenmemiş, davanın konusu öğrenci gösterileri olduğu için gençlik Kemalist bir kesim olarak öne çıkartılmış ve yüceltilmiştir.

4.2. Savunmalar: Dönemlerin Siyasi Niteliğine Göre Kemalizm ve Anayasa Yorumları

Celal Bayar 25 Temmuz 1961’de Anayasa Davasındaki sözlü savunmasında, Atatürk’ün “son nefesinde” kendisine “evlâdım sana emanet” dediğini belirtmiş, “ben asılmaya razıyım [...] Yalnız Atatürk inkılâplarına karşı kötü muamele yaptığımız bize söylenmesin” şeklinde konuşmuştur (YAD Anayasayı: 2907). 03.08.1961 tarihli yazılı savunmasında “Atatürk” isimli bir başlık açarak şunları söylemiştir: “Başsavcı Atatürk millî hâkimiyetin temelini attı dediler, tabii doğrudur. Bir de bunun doğru olmayan tarafı vardır. Bu asil mevzu üzerindeki beyanın bize karşı hücum vesilesi yapmasıdır. Bilinmelidir ki başından sonuna kadar hiç fasılasız Atatürk’ün yolunda ve izinde kendisini gölge gibi takip etmişimdir. [...] Bu büyük insan son nefesinde bile eserlerimi senin mesuliyetine bırakıyorum kardeşim diye hitap etmiştir. Biraz insafli olalım. Ben hiçbir zaman millî hâkimiyet esaslarından ayrılmayı, Atatürk inkılaplarına aykırı bir harekette bulunmayı aklıma bile getirmedi” (Yassıada, 2019: 27). Bayar, savunmasının Atatürk başlığı altındaki bölümünde, Atatürk ile doğrudan ilgisi olmayan konulara değinerek Başsavcı’nın 1946 seçimleri ile ilgili iddialarına cevap vermiş, DP’nin bu seçimlerden sonra toplanan Meclisi gayrimeşru saydığı halde ona katıldığı yönündeki suçlamayı reddetmiştir (Yassıada, 2019: 27-28).

Bilindiği üzere Bayar Atatürk döneminin son başbakanı olup İsmet İnönü hükümetlerinde uzunca bir süre iktisat vekilliği yapmıştır. Bütün bunlardan dolayı Atatürk döneminin sorumluluğunu bir ölçüde taşıdığından olsa gerek söz konusu dönem ve 1924 Anayasasının bu dönemde uygulanması hakkında bir değerlendirme yapmamıştır. Sadece “millî hakimiyet esasları”nu bir anlamda Atatürk inkılaplarından sayması dikkat çekmektedir. Bayar, yıllar sonra şunları söylemiştir: “[...] 15 yıl süren Demokrat Partinin hayatı boyunca, Atatürk Anayasasını değiştirmeyi bir dakika bile düşünmemiştik. Çünkü, bu anayasa, vatandaşa hem en geniş hürriyeti vermekte hem de hürriyetin dönüp kendisini yok etmesine engel olmaktadır” (Bayar, 1969: 44). Bayar, 1924 Anayasasını Atatürk’ün eseri saymakta ve dolayısıyla o Anayasadaki esasları Kemalizm’in bir unsuru olarak görmektedir. Buna rağmen Bayar’ın DP döneminde anayasa değişikliğinden bahseden hükümet programlarını bilmemesi veya hatırlamaması mümkün gözükmemektedir. Bayar büyük ihtimalle 1945-1960 döneminde DP’nin Atatürk anayasasını sahiplendiğine ancak bunu muhalefete geçen CHP’nin değiştirmek istediğine yönelik bir izlenim yaratmayı amaçlamıştır. Bayar ve Menderes’in DP iktidarı boyunca bir anayasa değişikliğini samimi olarak istememeleri de ihtimal dahilindedir (Görücü, 2019: 313, dipnot 291).

Menderes, Bayar ile aynı gün yaptığı savunmasına Anayasa Davasını eleştirerek başlamıştır. Menderes’e göre bu dava ve onunla birleştirilen diğer davalar “birçok bakımlardan, eşine rastlanması pek nadir siyasi” davalar olup bunların temelinde dönemden döneme hızla değişen, çok farklı düşünce ve sonuçlara varılabilen siyasi olaylar vardır. Bu davalarda dönemin siyaset akımlarının ve ortamının

etkilerinden uzak kalabilmek oldukça zordur. Menderes, iddianamede değinilmeyen bir konu olan Anayasanın DP'den önceki dönemde uygulanması üzerinde durmuş, DP iktidara gelinceye kadar Anayasanın, Anayasayı ihlal eden veya ona aykırı olan faaliyet ve kanunların olup olmadığını sormuş, buna olumlu yanıt vererek Anayasanın yanında tek parti yönetiminin de uzun süre devam ettiğini, Anayasa Davası diye bir dava görülmediğini, akla bile gelmediğini vurgulamıştır. Anayasanın çeyrek yüzyıl bazı nedenlerle uygulanmamış olabileceğinin, Anayasaya yönelik anlaşmanın da bir plebisit olan 1950 seçimlerinden sonra başladığının öne sürüldüğünü söylemiştir. Şimdiye kadar bir anayasa davasına rastlanmaması bu şekilde açıklanmak istenmektedir (YAD Anayasayı: 3943-3944). Menderes, CHP milletvekili ve parti müfettişi olarak kendisinin de içinde bulunduğu ve belli bir oranda sorumluluk yüklediği döneme değinmektedir. Dava ile ilgili genel değerlendirmesi isabetlidir. Çünkü değişen siyasi, sosyal ve ekonomik şartlara göre Kemalizm ve devlet yönetimi ile ilgili yorumlar yapılmaktadır. 27 Mayıs darbesi de böyle yorumlarla kendisini meşrulaştırmış, devirdiği iktidarı da belli bir tarih okumasıyla mahkûm etmeye girişmiştir.

Menderes'e göre ülkemizde hürriyet ve demokrasi mücadelesi bir, bir buçuk asırlık bir geçmişe sahip olup demokratik düzenin tam olarak yerleşmesi için siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel şartların ve uygulamanın yeterince gelişmiş olması lazımken ülkemiz bu şartlardan yoksundur. Bu gerçek, "[...] eşsiz Atatürk'ün, millî hâkimiyet savaşını, yine o eşsiz kudret ve prestijiyile tahakkuk ettirmek yolundaki gayretlerine rağmen demokratik bir idareyi bütün veçheleriyle tahakkuk ettirmiş olmayı, bizzat hayatında idrak edememiş olmasıyla da ispat ve izahını bulmaktadır; ancak bu, Atatürk devrinin ihtişamını elbette ve hiçbir surette gölgelendiremez" (YAD Anayasayı: 2944-2945).

Menderes, yazılı savunmasında demokrasiye hazırlık dönemi anlayışı çerçevesinde Anayasanın bir geçiş devresine özgü ve demokrasiye yönelik sayılabileceğini, cumhuriyet ve milli egemenlik esaslarına dayanan bir devletin kuruluşunda karşılaşılabilecek olaylara hızlıca müdahale edebilmenin ve önlem alabilmenin zorunlu olduğunu dile getirmiştir (Yassıada, 2019: 40). Anayasa ve o dönemde uygulanması hakkındaki görüşlerine gelince, demokratik bir yönetimi kuran ve kuvvetler ayrılığını öngördüğü öne sürülen 1924 Anayasası ile tam anlamıyla tek parti egemenliğine dayalı, demokrasi ile ilgisi olmayan bir rejim bir arada var olmuştur (YAD Anayasayı: 2945). 1924 Anayasasının koyucusu, milli egemenlik ilkesine dayanan bir Cumhuriyet idaresine geçişin temel çerçevesini kurmak istemiş, devletin esas kuruluşuna dair hükümler bir takım genel prensipler koymakla yetinmiş, bunların uygulanması ve müeyyidelerini düzenlememiştir (YAD Anayasayı: 2945). Gerçekten de 1924 Anayasası yapılırken öne çıkan hususlar ulusal devletin kurulması, yeni bir toplum düzenine geçilmesi, köktenci yenilikler ve çağdaşlaşmadır. Anayasa ve hukukun üstünlüğü üzerinde durulmadığı gibi girişilecek icraatların anayasaya uygunluğu fazla önemli değildir. Bu işlerin anayasa adına engellenmemesi istenmektedir (Tanör, 1994: 21).

Menderes yukarıda belirtilen görüşleri Yassıada'da önceden de dile getirmiş olmalı ki, daha 1960'ın Aralık ayında, CHP Genel Başkanı İnönü'nün damadı, dönemin önde gelen muhalif gazetecilerinden Metin Toker, Akis Dergisinde yayımlanan "Yok öyle şey, Menderes!" başlıklı makalesinde şöyle demiştir: "Bakınız, Atatürk bile -Atatürk, Menderes'in dilinde 'Büyük Atatürk' olmuştu- o kadar istediği halde Demokratik Cumhuriyeti kurabilmiş miydi? Bu iş kolay mı sanılıyordu? Hiç, rejimin hastalığı olmayacak mıydı? Buna rağmen 'Sayın İnönü' 1946'da çok partili rejime geçmişti ve bu, tam 14 yıl sürmüştü" (Toker, 1960: 5). Toker, Menderes'in savunmasının, tarihi şartları da ele alarak bir değerlendirmesini yapmamış, bu savunmayı bahane ve mazeret olarak kabul etmiştir. Toker'e göre Menderes'in söylemek istediği, bugünkü duruma gelmelerine neden olan kader ve eşyanın tabiatıdır (Toker, 1960: 5).

Menderes, 1924 Anayasasına hakim olan genel felsefeyi şöyle ele almaktadır: "[...] 924 Anayasasında kuvvetler birliği esasına dayanan tek meclisli bir idarenin, memleket mukadderatına kayıtsız şartsız hâkim olması gayesi her mülhazanın üstünde yer almış ve anayasanın temel yapısı böylece vücut bulmuş ve maddeleri bu maksada göre kaleme alınmıştır" (Yassıada, 2019: 40). Oysa Menderes, özellikle DP iktidarının ilk yıllarında Anayasanın değiştirileceğini vadetmişse de ciddi bir faaliyette bulunmamıştır. Örneğin 28 Mayıs 1950'de DP Meclis Grubunda şunları söylemiştir: "Biz anayasayı

kuvvetler birliği esasından başka başka esasa istinat ettirmekle kalmayacağız, aynı zamanda anayasanın hükümsüz bırakılması, tatbik edilmemesi gibi bir vaziyetin hasıl olmasına kuvvetli müeyyideler koyacağız; ta ki hiçbir parti, hiçbir meclis, anayasanın hiçbir hükmünü tatbik etmemek cesaretini nefsinde bulamasın" (Kılçık-II, 1991: 6-7). DP'nin 1924 Anayasasını iktidardaki partiye geniş hareket imkanı sağladığı için değiştirmemiş olması ihtimali yüksektir. Bununla birlikte Menderes, yukarıda alıntı yapılan konuşmasında Anayasa "hakikaten memleketin istediği, milletin arzu ettiği [...] yani demokratik rejimi kökleştiren bir anayasa olsaydı onun hâkim bulunduğu bir devirde tek parti yirmi küsur sene hükümler olamazdı" (Kılçık-II, 1991: 60) diyerek tek parti yönetiminin Anayasanın yetersizliğinden kaynaklandığını belirtmiştir. Menderes, 21 Mart 1947'de Kütahya'da yaptığı konuşmada bu sözleri ile çelişen biçimde CHP'nin zihniyetinin "Anayasanın ruhuna, vatandaş hak ve hürriyetlerine aykırı olan gidişe" yer verdiğini söylemiş, bunun "Anayasanın ileri demokratik ruhuna nazaran çok geri" olduğunu vurgulamıştır. (Kılçık-I, 1991: 178) Bu ifadeler gözönüne alındığında sorun Anayasada değil onu uygulayan iktidarın niyetindedir.

1924 Anayasasının Kemalizm ile bağlantısını ve Tek Parti döneminde nasıl uygulandığını aydınlatmak gerekmektedir. "Kemalizm" olarak nitelendirilebilecek düşünceler Nutuk'ta, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri ile Tamim, Telgraf ve Beyannamelerinde yer almaktadır. Kemalizm'in normatif kaynakları ise Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi programları olup ve bunlar Tek Parti döneminde devlet yönetimi için temel belirleyici kurallardır. Dönemin şartları içinde programların 1924 Anayasasından önce geldiğini söylemek mümkündür. Anayasa ile ilgili değerlendirmeleri de bu programlar ışığı altında yapmak gerekmektedir.

Kemalizm esas itibariyle "Altı Ok" şeklinde ifade edilen, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılıktan oluşan ilkeler bütünüyse de ileride değinileceği üzere birçok konu resmen Kemalizm'in kapsamına alınmıştır. Günümüzde "Atatürk İlkeleri" olarak bilinen formülasyon Mustafa Kemal ve dönemin bazı ileri gelenlerinin Serbest Fırka'nın feshinden sonra 1930'un Kasım'ında trenle çıktıkları bir yurt gezisinde yapılmıştır. Mustafa Kemal "fırkanın programını teşkil edecek prensiplerin nelerden ibaret olduğunu beraberce araştıralım" demiş ve bunları açıklamış, Recep Bey (Peker) de prensipleri "Altı Ok" sembolüne sokarak birer cümle ile tariflerini hazırlamıştır (Başar, 1944: 44-45). Bu konuşmada anayasa, kuvvetler birliği ve ilgili konularda herhangi bir konu geçmemiştir.

CHF'nin Üçüncü Büyük Kongresinde kabul Programın Birinci Kısımının "Devletin esas teşkilâtı" üst, "Devlet şeklimiz: vahdeti kuvva esası" yan başlıklı 3. maddesi şöyledir: "Türk milletinin idare şekli, vahdeti kuvva esasına müstenit olan bu günkü devlet şeklimizdir. Bu şekilde, Büyük Millet Meclisi, millet namına hakimiyet hakkını kullanır; Reiscümhur ve İcra Vekilleri Heyeti onun içinden çıkar. Hakimiyet birdir, kayıtsız şartsız milletindir. Devlet teşekküllerinin en muvafıkı bu olduğuna Fırka kanidir." (C.H.F., 1931: 30) "Âmme Hukuku" üst, "Hürriyet, müsavat, masuniyet, mülkiyet hakkı" yan başlıklı 4. madde uyarınca CHF'nin önemli esasları arasında Türk vatandaşlarına Anayasaya ile tanınan kişisel ve sosyal hürriyet, eşitlik, dokunulmazlık ve mülkiyet haklarını korumak vardır (C.H.F., 1931: 30). "Cumhuriyet Halk Fırkasının Ana Vasıfları" başlıklı altı ilkede anayasa ile ilgili bir husus yoktur (C.H.F., 1931: 30-32).

CHP'nin 1935 Programının "Giriş" bölümüne "Partinin güttüğü bu esaslar, Kamâlizm prensipleridir" ifadesi eklenerek programdaki bütün hususlar Kemalizm kapsamına alınmıştır. Böylece Kemalizm maliye, sağlık, gibi devlet yönetimini ilgilendiren hemen her konuyu içerir hale gelmiştir. Yine Giriş bölümünün "Devletin esas kuramı" üst, "Esas kuram" yan başlıklı 3. maddesine "Türkiye; ulusçu, halkçı, devletçi, lâyıık ve devrimci bir cumhuriyettir" ve "Türkiye'de hakyerleri (mahkemeler) bağınsızdır (müstakil)" cümleleri eklenmiştir. "Kamusal Haklar" üst ve "Özgenlik (hürriyet), eşitlik, dokunulmazlık, ve mülkiyet hakları" yan başlıklı 4. maddenin ilk cümlesi 1931 programındaki gibiyse de buraya "Bu haklar, devletin varlık ve otorite sınırı ile burçlanmıştır (tahdit edilmiştir). Ferdig ve hükmiğ şahsiyetlerin kınavı (faaliyeti), kamuğasıya (menfaati umumiyyeye) aykırı olmayacaktır. Kanunlar bu esasa göre konulacaktır." (C.H.P., 1935: 5) cümlesinin eklendiği dikkat çekmektedir. Devletin menfaati bireyin menfaatine üstün tutulmuş, otoriter bir yaklaşım benimsenmiştir. Ayrıca kanunların bu esasa göre konulması için yasama organına Anayasada olmayan bir direktif verilmiştir. şu halde böyle kanunların

Anayasaya aykırı olup olmaması önemli değildir. Bu da dönemin şartları içinde 1924 Anayasasının programlara göre geri planda olduğunun bir başka göstergesidir. Altı ilke, 5 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı Kanun uyarınca 1924 Anayasasının 1. maddesine devletin nitelikleri olarak konulmuşsa da (RG, 13.02.1937: 7659) ilkelerin içeriği ile Kemalizm kapsamındaki diğer hususlar Anayasaya alınmamıştır. Programlardaki ilkelerin içeriğinde yapılacak olan herhangi bir değişiklik bir anayasa değişikliğini gerektirmeyecektir.

Kuvvetler birliği ile temel hak ve özgürlükler ile ilgili konular 1939 ve 1943 programlarına da bazı ifade değişiklikleri ile yerini korumuştur (C.H.P., 1939: 3-5; C.H.P., 1943: 3-4). 1947 Programında ise önemli değişiklikler yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın ve Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal şartları değişmiş ve çok partili yaşama geçilmiş olup 1947 Programının Cumhuriyetçilik ilkesine demokrasiye dayalı rejiminin CHP tarafından korunmasının esas görev olduğu yönünde bir cümle eklenmiştir (C.H.P., 1947: 5-6). Böylece demokrasi kavramı olarak ilk defa resmen Kemalizm'deki yerini almıştır. Programda kuvvetler birliği esası korunmuşsa da "Başbakan, Bakanlar ve Bakanlar Kurulunun, Meclisin güvenini taşıması" gerektiği vurgulanmıştır (C.H.P., 1947: 4). Bakanlar kurulu için güven oylaması zaten 1924 Anayasasının 44/4. maddesinde öngörülmüştür. Bu konunun Programda tekrarlanarak kuvvetler birliği-fonksiyonlar ayrılığı prensibinin vurgulanmak istenmiş olması mümkündür. Yine bu Programda CHP'nin hürriyeti insanca yaşamının ve her medeni hukuk düzeninin temeli ve siyasi hakların kaynağı saydığı belirtilmiş, ilk defa söz, yazı, yayım, toplanma, dernek, sendika ve siyasi parti kurma haklarından bahsedilmiştir. Kişi hak ve özgürlüklerinin devlet otoritesi ile sınırlı olacağı, gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetlerinin genel menfaate aykırı olamayacağı ve kanunların bu esaslara göre yapılacağı hususları programdan çıkartılmıştır. "Devlet İşleri" bölümünün "Adalet Politikamız" isimli II. Bölümüne "Partimiz, şahıs hürriyetlerinin dokunulmazlığını ana prensip sayar." (C.H.P., 1947: 12) cümlesi eklenmiştir. CHP'nin 1950'de muhalefete geçtikten sonra kabul ettiği 1953 Programında hukuk devleti (C.H.P., 1953: 4) ilkesi benimsenmiş ve "devlet sistemimizde kuvvetler arasında muvazene sağlayacak ve siyasî hürriyetleri koruyacak Anayasa teminatına" lüzum görüldüğü belirtilmiştir (C.H.P., 1953: 10). 1947 Programına kadar olan programlarda tarif edilen Kemalizm'in 27 Mayıs'ın Kemalizm anlayışına ve 1924 Anayasasının iddianamedeki yorumuyla bağdaştırılması zor görünmektedir. 1947 ve 1953 programları ise 27 Mayıs'ın Kemalizm-özgürlük özdeşleşmesine yakın bir görünüm sunmaktadır.

Menderes'in savunmasına dönecek olursak Anayasaya aykırı kanunlar çıkarılamayacağına hükme bağlandığını ancak bunun direktif mahiyetinde kaldığını, bunu sağlayacak mekanizmaların ve yaptırımların olmadığını, bütün bu düşüncelerinin 1950'den sonra anayasaya aykırı kanunların kabulünü mazeret sebebi olarak ileri sürmeyi amaçlamadığını söylemiştir (YAD Anayasayı: 2946). Bu noktada belirtmek gerekir ki 1924 Anayasasını hazırlayan güçlerin Bülent Tanör'ün deyimiyle "basit ve icracı bir devlet çarkı"na ihtiyacı vardır (Tanör, 1994: 24). Anayasanın 103. maddesi uyarınca kanunlar Anayasaya uygun olmalıdır ancak anayasa yargısı düzenlenmemiştir. Anayasaya uygunluk denetimini, kanun tasarı halindeyken yapacak olan TBMM'nin yetkili encümenleridir. Bu siyasi denetimin dayandığı ilkeler 1924 Anayasasında benimsenmiş olan saf milli egemenlik ve meclis üstünlüğüdür. Öte yandan söz konusu dönemde 1920 Avusturya modeli anayasa yargısı da yaygın değildir (Tanör, 2016: 307). Kaldı ki DP de saf milli irade anlayışını benimsemiş bir partidir. Bu partinin önderleri anayasa değişikliğini ve "antidemokratik kanunlar"ın kaldırılacağını vadetmişlerse de bir anayasa mahkemesi kurulmasında isteksizdirler. Örneğin Adnan Menderes, Birinci Hükümetinin Programında "anayasa tadilleri"nden bahsetse de (RG 03.06.1950, 7523) anayasa yargısının kurulacağı hakkında herhangi bir ifadeye yer vermemiştir. 1946 ve 1951'de yayımlanan DP programlarının 8. maddesinde partinin "bütün devlet mevzuatında bu prensibe [insanlık ana haklarının teminat altına alınması] aykırı hükümler bulunmamasını vazife" sayacağını belirtmesiyle yetinilmiş, anayasa mahkemesinin kurulması şöyle dursun, anayasa değişikliği bile açıkça vaadedilmemiştir (DP, 1946: 13; DP, 1953: 48-49).

Sanıklardan Etem Menderes'in avukatı Ferruh Ağan'ın dışındaki bütün avukatlar tarafından hazırlanan "Anayasa Davası Toplu Savunması"nda da Menderes'inkine benzer hususlar yer almıştır. Dolayısıyla

oradaki yorum ve değerlendirmeler burada da geçerlidir. Savunmaya göre “Bir ihtilal ertesinde ve bu ihtilali yapmış meb’usların hazırladığı 1924 Anayasası milli hakimiyetin nazari bütün salâhiyetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplamıştır” (Naskali, 2013: 40). Bu noktada Mümtaz Soysal’ın 1 Ağustos 1960’ta Forum Dergisinde yayımlanan ve çokça atfı yapılan “Suçsuz Anayasa” isimli makalesine değinmek gerekmektedir. Soysal, bu makalesinde ülkeyi 27 Mayıs darbesine götüren şartların oluşumunda 1924 Anayasası’nın olumsuz bir rolü bulunmadığını, bu şartların durumların Anayasanın dışında geliştiğini ifade etmektedir. Bununla beraber Soysal, Anayasaya yine de bir “suç” bulmuştur: “1924 Anayasasında bulunan en büyük kusur, memleket idaresinde bütün kudreti Türkiye Büyük Millet Meclisine, dolayısıyla Meclise hâkim olan parti grubuna, dolayısıyla o partiye önderlik eden kimseye bırakmış olmasıdır. (Soysal, 1960: 11). Soysal’a göre Westminster demokrasisinde de durum bundan farklı değildir. Oysa demokrasi kültürünün tam yerleşmediği bir ülkede 1924 Anayasasının öngördüğü düzenin iktidar yoğunlaşmasına ve otoriterleşmeye zemin hazırlaması kesin olmasa da büyük ihtimaldir. Soysal ise olumsuzlukların asıl sebebi olarak TBMM’deki iktidar-muhalefet oranlarını ölçsüz bir şekilde sınırlandıran seçim kanununu göstermektedir (Soysal, 1960: 11).

Savunmaya göre “Eski Anayasa Büyük Millet Meclisi’ne büyük ölçüde güvenen ve yer veren bir ruh taşır. Pek çok müeyyidelerin ve teminatların eksikliğini Büyük Millet Meclisinin kudretini sınırlamamak ve meclise geniş hareket serbestliği tanımak isteyişinde aramak lazımdır” (Naskali, 2013: 40). 1924 Anayasasında denge ve fren mekanizmalarının bulunmaması oldukça dikkat çekici bir şekilde belirtilmiş ve bir anlamda bu yönden Anayasanın işlevsizliği vurgulanmıştır: “Gerçekten anayasaya göre hükümet edenlerin vatandaş haklarına ve anayasaya saygı duyması gereklidir. Ancak bu bir temenniden ileri gidemez. Hukuk, mecbur edici nizam ve kaide arar. Eski anayasa hükümet edenlerin dayandığı kuvveti halkılaştırmak (Demokratize) etmek yönünden mecbur edici bir tek kaide vaz etmemiştir. Tarihi ve siyasi bir zaruret olarak tek kuvvet esasını kabul etmiştir” (Naskali, 2013: 40). Bunun tarihi nedenleri vardır. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri saltanata karşı ve millet egemenliğine yönelik hamlelerdir. Atatürk bunu çeşitli konuşmalarında dile getirmiştir. TBMM 1924 Anayasasında millet hakimiyetinin toplandığı tek makam olarak düzenlenmiş, bütün kuvvetler ona teslim edilmiş ve ancak “iş ve salâhiyet” bölümü kuvvetler arasında yapılmıştır. “Meclisin iradesi milli camianın iradesidir [...] Milli iradede olduğu gibi meclisin iradesi de tam, kayıtsız ve şartsızdır” (Naskali, 2013: 41-42).

1924 Anayasasının yapıldığı siyasi ortam şöyledir: “1924 Nisanında eski anayasayı yapan meclis işgalden kurtarılan bir ülkeyi idare eden Lozan Andlaşmasını tasdik eden, saltanatı ve hilafeti ilga eden kısacası büyük siyasal ve sosyal vakıaları yapan ve yaşayan Meb’uslardan kurulu bir Meclistir. Kanun, bu sebeple reaksiyoneldir. Maziye ve hükümdar rejimine sert bir reaksiyon gösteren vasfı hakimdir. Yıkılan saltanatın bütün hukukunu ve imtiyazını milletin gerçek mümessili bulunan Meclise tanımıştır. Büyük Millet Meclisine tanınan geniş mes’uliyeti bu noktalar ışığında anlamak lazımdır” (Naskali, 2013: 40). 1924 Anayasasının eski düzene bir tepki mahiyetinde olduğu şeklindeki değerlendirme Anayasa Davasının iddianamesinde de vardır. Bununla birlikte belirtildiği gibi orada tamamen farklı bir sonuca ulaşılmıştır.

1924 Anayasasının iddianamede ve savunmalardaki çelişen yorumlarından ortaya çıkan farklı Kemalizm anlayışları Sıddık Sami Onar’ın başkanlığındaki Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan ancak MBK tarafından kabul görmeyen anayasa tasarısı bakımından da söz konusudur. Bu tasarıda siyasi partilere hatta genel oy sistemine güvenmeyen bir anlayışın yansımaları olup genel oydan kaynaklanmayan bir ikinci meclis, yürütme görevinin kapsamındaki birçok konuda özerk veya yarı-özerk kuruluşlar öngörülmüş ve siyasi iktidarın etkinliği sınırlandırılmıştır (Özbudun, 2013: 36). Cemil Koçak, bu hususu isabetle vurgulamıştır: “Belki de asıl tutarsızlık, Atatürk’ün anayasası sayılabilecek olan 1924 Anayasası’nın yetersiz ve güvenilmez bulunarak, bu anayasanın temel siyasi felsefesinin tam aksi bir anayasa tasarısı kaleme almaktır! [...] Gerçekten de ilginç olan nokta, Atatürk’ün başta Nutuk olmak üzere, kuvvetler birliği ilkesini savunan, bu bakımdan anayasada meclis üstünlüğüne yer veren yaklaşımının tam aksi bir görüşün, yine Atatürkçülük adına, üstelik hiçbir itiraza uğramadan savunulmasıydı!” (Koçak, 2022: 176).

4.3. Kararlar: Kemalizm-Özgürlük Özdeşleştirilmesi Yerine Laiklik Vurgusu

“Türk Milleti Adına Yargı Hakkını Kullanmağa Yetkili ve 1 Numaralı Geçici Kanunun 6ncı Maddesi Hükmünce Kurulmuş Yüksek Adalet Divanı'nın “Anayasa”yı İhlâl Dâvası ve Bu Dâva ile Birleştirilen Diğer Dâvalar” hakkındaki kararının giriş bölümü iddianamede olduğu gibi bir tarih okuması ile başlamaktadır: “Türk Milleti, Tanzimattan beri modern ve medenî milletler seviyesine çıkmak, demokratik nizama kavuşmak gayreti içindedir.” Atatürk zamanında çok partili hayata geçmek için yapılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Fırka girişimleri, şartlar henüz gelişmekte olduğundan devam etmemiştir. 1945'te İkinci Dünya Savaşı “demokrasi cephesinin zaferi” ile sonuçlanmış, o zamanın Cumhurbaşkanı da “bu teşebbüslere ‘demokratik sahayı açmıştır.’ Bundan sonra iktidara gelen Bayar, Menderes ve “kendilerine tabi zümre”, ekonomik politikalarının başarısızlığa uğradığını görünce bunu eleştiren aydın zümreye sırt çevirmiş, gerici çevrelerle bir olmuşlar ve “memleketi devamlı ayakta tutacak ve çağdaş medeniyet seviyesine eristirecek olan Atatürk ilkelerinden ayrılmışlardır.” Din istismarına başlamışlar, Türkçe ezanı kaldırıp Anayasanın dilini eski Osmanlıca haline çevirmişlerdir (YAD, 2007: 12). Bunun dışında kararlarda Atatürk ve dönemi ile ilgili bir değerlendirme yoktur. 1924 Anayasasının o dönemlerde uygulanma şekli ile ilgili bir husus da olmadığı gibi Kemalizm-özgürlük-demokrasi özdeşleştirilmesi de belirgin şekilde mevcut olmayıp laiklik vurgusu dikkati çekmektedir. İddianamedeki kurgunun kararlarda yer almamasının sebebi büyük ihtimalle 27 Mayıs'ın ilk zamanlarındaki coşkulu, idealist havanın ve Kemalist heyecan dalgasının kararların verildiği 15 Eylül 1961'de çeşitli nedenlerle azalmasıdır. Metin Toker, bu ortamı 1961 yazında yaptığı gözleme dayanarak şöyle tarif etmiştir: “[...] biraz da radyodaki Yassıada saatinin kitle psikolojisinden hiç habersiz hazırlanması sonucu bir acıma ve şefkat dalgası bütün yurttaki esmeye başlamıştı bile ve 27 Mayıs'a giden günlerde Demokratlara en fazla kızanlar onların çektiklerini yeterli görür olmuşlardı” (Toker, 1998: 235). “MBK üyeleri, onların sözümona yaptıkları rezaletler, vurdukları paşalar, yasadışı davranışları kulak gazetesinin başlıca nağmeleri idi. Onların şahsında bütün Silahlı Kuvvetler mensuplarına karşı bir kin ve düşmanlık kampanyası açılmıştı” (Toker, 1998: 237). Kaldı ki idam kararları ve 15 Ekim 1961'de yapılacak olan seçimler ülke gündemini işgal edecek ve diğer her türlü tartışmayı ikinci planda bırakacaktır.

5. Sonuç

Kemalizm ve anayasa tartışmaları her dönemin özelliğine göre değişiklik göstermiş, bu konular demokratikleşme bağlamında farklı şekillerde yorumlanmıştır. 27 Mayıs darbesinin temel gerekçesi DP'nin anayasayı ihlal ederek bir dikta idaresine yönelmesi olarak gösterilmiş ve bu da Kemalizm ile desteklenmiştir. Otoriterliğin, şahıs ve zümre yönetiminin demokrasi ve dolayısıyla Kemalizm ile bağdaşmayacağı görüşü benimsenmiştir. Yassıada'da DP'lilere karşı iddialar da bu temelde şekillendirilmiş, Anayasaya aykırı kanunlar çıkarılması Atatürk ilke ve inkılaplarına karşı bir hareket olarak nitelendirilmiştir. Bu görüş paralelinde 1924 Anayasasının kuvvetler ayrılığına dayandığı yorumu yapılmıştır. Savunmalarda ise Anayasanın Tek Parti Dönemindeki uygulanması üzerinde durulmuş, bunun iddianamedeki yorumlarla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Bu savunmalar, Tek Parti dönemindeki Kemalizm ve anayasa anlayışı çerçevesinde büyük ölçüde isabetlidir. O dönemde Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi programları devlet yönetiminde esas alınan metinlerdir ve 1924 Anayasası geri plandadır. “Kemalizm” ise programlardaki bütün hususları kapsamaktadır. Dolayısıyla programlarda yer alan kuvvetler birliği, hak ve özgürlüklerin devletin varlık ve otoritesiyle sınırlı olduğu gibi esaslar Kemalizm'in unsurlarındandır. 27 Mayısçıların ilk aşamada Kemalizm anlayışları belirgin olmasa da İlim Heyeti Raporu ve Yassıada'daki iddialar aracılığıyla Kemalizm özgürlükçü bir akım olarak ortaya konulmuştur. Yassıada'da bu anlayışla yorumlanan 1924 Anayasası çerçevesinde DP'lilerin hesap vermeleri istenmiş ancak bu iddialar Anayasanın gerçek niteliği doğrultusunda yapılan savunmalar ile cevaplanmıştır. Böylece 27 Mayıs darbesi ile gündeme gelen, Yassıada Mahkemesindeki iddianamelerde de yerini alan yeni Kemalizm anlayışında artık kuvvetler birliği, bölünemez nitelikteki milli egemenliğin somutlaştığı tek organın TBMM olduğu düşüncesi olmadığı gibi otoriterlik de Kemalizm'e yabancıdır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- 27 Mayıs İnkılâbının Hikâyesi (1960), Ankara.
- Başbakanlık (1960), Ak Devrim, Ankara: Başbakanlık Devlet Basımevi.
- Akyaz, D. (2009), "Ordu ve Resmî Atatürkçülük", (Ed. T. Bora, M. Gültekinil ve A. İnsel), Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Cilt 2, Kemalizm, 6. Baskı, s. 180-191, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1993), İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli, 5. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi. Başar, A. H. (1944), Atatürk'le Üç Ay, İstanbul: Tan Matbaası.
- Bayar, C. (1969), Başvekilim Adnan Menderes, (Ed. İ. Bozdağ), İstanbul: Baha Matbaası.
- C.H.F. (1931), C.H.F. Nizamnamesi ve Programı Fırkanın 10 Mayıs 1931 de toplanan üçüncü Büyük Kongresi tarafından kabul edilmiştir, Ankara: C.H.F. yayınları.
- C.H.P. (1935), C.H.P. Programı Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Ankara, C.H.P. yayınları.
- C.H.P. (1939), C.H.P. Beşinci Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ankara, C.H.P. yayınları.
- C.H.P. (1943), Cumhuriyet Halk Partisi Program ve Nizamname, Ankara: C.H.P. yayınları.
- C.H.P. (1947), C.H.P. Program ve Tüzüğü, y.y.: C.H.P. yayınları.
- C.H.P. (1953), C.H.P. Programı Onuncu Kurultayca Onanmıştır, Ankara: C.H.P. yayınları.
- Demokrat Parti (1946), Demokrat Parti Tüzük ve Program, Ankara: Demokrat Parti yayınları.
- Demokrat Parti (1953), Demokrat Parti Tüzük ve Programı (Üçüncü Büyük Kongrede Kabul Edilmiştir) 15/10/1951, Ankara: Demokrat Parti yayınları.
- Erkanlı, O. (1972): Anılar...Sorunlar...Sorumlular, İstanbul: Baha Matbaası.
- Görücü, Ç. (2019), Demokrat Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Harb Okulu (1960), Harb Okulu İnkılâp ve 115. Dönem Albümü 1958-1960, Ankara: Harb Okulu yayınları. Kılçık, H. (Ed.) (1991), Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri Aralık 1933- Mart 1950, Cilt I, Ankara: Demokratlar Kulübü yayınları.
- Kılçık, H. (Ed.) (1991), Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri Mayıs 1950-Aralık 1951, Cilt I, Ankara: Demokratlar Kulübü yayınları.
- Koçak, C. (2022), 27 Mayıs'ın Kayıp Anayasası, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Naskali, E. G. (Ed.) (2013), Yassıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Özbudun, E. (2013), *Türk Anayasa Hukuku, Gözden Geçirilmiş 14. Baskı*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özderim, S. N. (1960), "Atatürk ve Devrimciler", *Forum Onbeş Günlük Tarafsız Siyaset İktisat Kültür Dergisi*, 152 (XIII), s. 18.
- Öztürk, K. (1966), *İzahlı, Gerekçeli, Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları İle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Temel Metinler Cilt I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Resmi Gazete (13.02.1937/7659). Resmi Gazete (03.06.1950/7523). Resmi Gazete (13.06.1950/7531). Resmi Gazete (28.12.1950/7694). Resmi Gazete (12.06.1960/10525). Resmi Gazete (18.06.1960/10529). Resmi Gazete (13.07.1960/10550). Resmi Gazete (16.09.1960/10605). Resmi Gazete (07.10.1960/10623). Resmi Gazete (01.07.2020/31172).
- Soysal, M. (1960), "Suçsuz Anayasa", *Forum Onbeş Günlük Tarafsız Siyaset İktisat Kültür Dergisi*, 152 (XIII), s. 11-12.
- Tanör, B. (1994), *İki Anayasa 1961-1982, 3. Baskı*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Tanör, B. (2016), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 27. Baskı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- T.C. Millî Birlik Komitesi İstanbul İrtibat Bürosu (1960), *Yassıada Broşürü*, İstanbul: T.C. Millî Birlik Komitesi İstanbul İrtibat Bürosu yayınları.
- Toker, M. (1960), "Yok öyle şey Menderes!", *Akis Haftalık Aktüalite Mecmuası*, XX (339), s. 5.
- Toker, M. (1998), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 1973 Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961, 3. Baskı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkeş, A. (1998), *27 Mayıs ve Gerçekler, 4. Baskı*, İstanbul: Kamer Yayınları.
- Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: anayasayı ihlal davası (esas no: 1960/1), 4. Cilt (Ankara: TBMM Kütüphanesi).
- Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: İstanbul ve Ankara Olayları davası (esas no: 1960/4), 4. Cilt (Ankara: TBMM Kütüphanesi).
- Yüksek Adalet Divanı Kararları İstanbul-Yassıada 14 Ekim 1960-15 Eylül 1961 (2007), T.S.K. Foto Film Merkezi Eski Komutanı Mu. Albay (E) Nusret Eraslan'a duruşmalar sonunda teslim edilen kopyadan aynen basılmıştır, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1202-1211, doi: 10.11616/asbi.1148975

Bir Ünlünün Aynı Zaman Diliminde Farklı Markaların Reklamlarında Kullanılmasının Tüketici Tutumlarına Olan Etkisi

The Effect of Using a Celebrity in the Advertisements of Different Brands in the Same Time Period on Consumer Attitudes

Fatma YİĞİT AÇIKGÖZ¹, **Burak KOKTAY²**

Geliş Tarihi (Received): 26.07.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 25.08.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Dünyanın her yerinde markalar ürün ya da hizmetlerinin hedef kitleler tarafından benimsenmesini sağlamak adına reklamlardan yararlanmaktadır. Değişen pazar ve tüketici davranışları karşısında reklamlardan en iyi sonucu almak isteyen markalar, günlük yaşam içinde çok fazla uyarana maruz kalan tüketicinin dikkatini çekmek adına reklamlarında ünlü kullanmayı sıklıkla tercih etmektedir. Bu çalışmada da bir ünlünün aynı zaman diliminde birden fazla reklamda yer almasının tüketiciler üzerindeki etkilerini araştırarak, reklamlardaki ünlü desteğinin tüketicilerin onaylanan marka veya ürünlere ilişkin algıları üzerindeki etkisini test etmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Reklam, Ünlü, Tüketici, Tutum

&

Abstract: All over the world, brands benefit from advertisements to ensure that their products or services are adopted by target audiences. Brands that want to get the best results from advertisements in the face of changing market and consumer behaviours often prefer to use celebrities in their advertisements to attract the attention of consumers who are exposed to too many stimuli in daily life. In this study, it is aimed to investigate the effects of a celebrity in more than one advertisement at the same time on consumers, and to test the effect of celebrity support in advertisements on consumers' perceptions of approved brands or products.

Keywords: Advertising, Celebrity, Consumer, Attitude

Atıf/Cite as: Yiğit Açıkgöz, F., Kocay, B. (2022). Bir Ünlünün Aynı Zaman Diliminde Farklı Markaların Reklamlarında Kullanılmasının Tüketici Tutumlarına Olan Etkisi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1202-1211. doi: 10.11616/asbi.1148975

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Öğr. Gör., Fatma Yiğit Açıkgöz, Akdeniz Üniversitesi, fatmayigit@akdeniz.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Öğrenci, Burak Kocay, Akdeniz Üniversitesi, burakkocay@gmail.com.

1. Giriş

Günümüz rekabetçi dünyasında tüketiciler, gazetelerde, dergilerde, reklam panolarında, internet sitelerinde, radyo ve televizyonda, gündelik yaşamda binlerce sese ve görüntüye maruz kalmaktadırlar. Bu yüzden reklamcılar, bir ürünün ya da hizmetin benimsenmesi ve satılabilmesi için o ürün ya da hizmetin sahip olduğu farklı ve şaşırtıcı özellikler hakkında tüketicileri bilgilendirebilmek için bireylerin zamanının en azından bir kısmını çalmaya çalışmaktadırlar. Çoğu tüketici, gündelik yaşamda karşılaştığı binlerce ses ve görüntü sebebiyle bir medya doygunluğu yaşamaktadır. Bu doygunluk da standart pazarlama tekniklerine karşı tüketicinin hissizleşmesini beraberinde getirmektedir. Burada reklamcılar ve pazarlamacıların görevi, hazırladığı medya mesajı içeriği ile tüketicinin dikkatini çekebilmektir. Günümüzde tüketicilerin dikkatini çekebilecek en önemli öğelerden biri ise ünlülerdir (Zipporah ve Mberia, 2014: 179).

Dünyanın her yerindeki markalar, 1890 gibi erken bir tarihten beri ürünlerinin reklamını yapmak için ünlü kullanımına başvurmaktadırlar. Ünlüler moda, teknoloji ve kozmetik gibi belirli ürün kategorilerinin reklamlarının gerçekleştirilmesinde önemli bir bileşen haline gelmiştir. Özellikle, bir ünlü popüler hale geldiğinde ve gündemde oldukça fazla yer edindiğinde hemen bir reklamda yer almakta, hatta bazı zamanlar aynı dönem içerisinde birden fazla reklamda yer alabilmektedirler (Fleck vd., 2012: 651). Örneğin, Türk komedyen Cem Yılmaz, aynı reklam kuşağında birbirinden farklı sektörlerde faaliyet gösteren hem akaryakıt markası olan Opet'in hem de e-ticaret markası olan Hepsiburada'nın reklamlarında yer almıştır. Ünlülerin bir markayı onaylamaları, pazarlamacılar için ürünlerini, hizmetlerini ve markalarını tanıtmının popüler bir yoludur. Ünlü bireyin sahip olduğu olumlu imajın ve özelliklerinin markaya aktarılmasını hedefleyen pazarlamacılar, tüketicilerin bir ünlü tarafından onaylanmış ürün ya da hizmeti satın almalarını veya kullanma niyetini tetiklemeyi amaçlamaktadırlar (Atkin ve Block, 1983: 57-58). Yapılan birçok araştırma, reklamların etkileyiciliğinin artması konusunda ünlülerin oldukça önemli bir rol sahibi olduklarını doğrulamaktadır (Amos vd., 2008; Bergkvist ve Zhou, 2016).

Kitle iletişim araçları, izleyicilerinin karşısına çoğunlukla ünlü bireyleri çıkarmaktadır. Ünlü kitleyi oluşturan spor figürleri, aktörler/aktrisler ve sanatçılar, izleyiciler tarafından kişisel olarak tanınmış gibi algılanırlar ve bunun sonucunda izleyicilerde bir yakınlık yanılsaması oluşmaktadır. Ünlüler, gündelik yaşam ve düşünceler üzerinde ince ama derin bir etki gücüne sahiptirler (Schickel, 1985: 31). Reklamcılar bu durumun farkında oldukları için, stratejilerini bu yönde geliştirmeye devam etmektedirler. Reklamcılık alanında ünlüler, kamuoyu tarafından tanınan ve tanınabilir özelliklerini, reklamda yer alan ürün ya da hizmet adına destek amacı ile kullanan kişiler olarak tanımlanmaktadır (McCracken, 1989: 310-311).

Reklam hem tüketiciler için hem de işletmeler için toplumun ve ekonomik sistemlerin ayrılmaz bir unsuru haline gelmiştir. Çünkü, belirli hedef kitleleri etkilemek için özenle hazırlanan mesajların iletilmesine ve daha hızlı bir şekilde yayılmasına yardımcı olmaktadır. Bu yüzden, ünlü kişiler birçok kuruluşun, ürün ve hizmetlerinin pazarlama süreçlerini kolaylaştırmaktadır. Günümüz hızlı tüketim dünyasında, ünlülerin rol oynadığı reklamlar, en popüler reklam biçimlerinden biri haline gelmişlerdir (Choi ve Rifon, 2007: 311).

Cacioppo ve Petty (1983) tarafından yürütülmüş olan bir çalışma, reklamlarda ünlü kullanımı konusunda oldukça önemlidir. Bu araştırma sonucunda, bir tüketicinin düşünürken ve karar verirken kendisine iletilen bilgiyi dikkate alarak merkezi ya da çevresel bir şekilde hareket ettikleri ortaya çıkmıştır. Tüketicinin katılım düzeyi eğer düşük seviyede ise gelen iletiye çevresel bir şekilde yanıt vermektedir. Çevresel yanıt vermek, bireye iletilen ana mesajın, tüm bilişsel adımların atlanılarak, bilişsel şekilde işleme ve bağlama bağlı tutulmadan, belirli ayrıntılara, reklam iletisini gönderen sözcüye ve içerideki sözlü olmayan sinyallere tepki vermesidir. Dolayısıyla, tüketicinin iletileri çevresel yoldan aldığı bir senaryoda, reklamlarda ünlülerin kullanılmasının oldukça yararlı olduğu ve hedeflenen tüketici

tepkisinin şekillendirilmesinde ünlülerin yardımcı bir rol oynadıkları tespit edilmiştir (Cacioppo ve Petty, 1986: 126).

Reklamında ünlüleri ve statülerini kullanmayan reklamlar ile ünlü içeren reklamlar karşılaştırıldığında, reklam ve ünlü uyumu durumunda ilgili markanın daha fazla dikkat çektiği görülmüştür. Bu strateji vasıtasıyla, ünlülerin takipçileri ve destekçileri, reklamın içerisindeki bilgi karmaşıklığını kolaylıkla aşabilmekte ve daha da önemlisi, ünlüler reklama ve markaya kendi dikkat çekici ve ayırt edici imajlarını aktarabilir, yeni bir marka imajı yaratabilir, geliştirebilir veyahut değiştirebilmektedirler (Debevec ve Iyer, 1986: 12-13; Erdoğan vd., 2001: 45-46).

Reklamlarda ünlü kullanımı, genellikle bir moda ve akım yaratmak ya da tüketicilerde arzu eylemini oluşturmaya yöneliktir. Ünlülerin ruh halleri, tercihleri, kullandıkları ve beğendikleri metalar, reklamlar ile birleştiğinde, tüketicilerin gözünde birer arzu nesnesi haline gelmektedir. Bu strateji yoluyla, reklama konu olan ve dikkat edilmesi gereken ürün veya hizmet değil, o ürün veya hizmete sahip olan ünlünün ne hissettiği ve nasıl bir imaja sahip olduğudur. Tüketicie doğru marka ile ilgili bilgi aktarmanın yanı sıra ünlünün sahip olduğu imajın aktarılması günümüzde daha önemli bir etken haline gelmiştir (Kocabaş ve Elden, 1997: 125-126).

Reklamlarda ünlü kişilerin rol almasının avantajları şu şekilde sıralanabilir (Zipporah ve Mberia, 2014: 184).

1. Bir markanın, bir ünlü tarafından onaylanıyor oluşu, özellikle söz konusu pazara yeni giren bir ürün ya da hizmet olduğunda, hedef kitlede o markaya karşı bir güven duygusu oluşmasını sağlamaktadır.
2. Reklamların içeriği çoğunlukla karmaşıktır. Bir ünlü reklamda rol aldığı reklam karmaşasını ortadan kaldırmakta, reklamı ve markayı daha fazla dikkat çekici kılarak hedef kitle üzerinde etkili olmasını sağlamaktadır.
3. Tüketiciler, ünlülerin kişisel özelliklerini marka ile bağdaştırma eğilimi göstermektedirler. Böylece ilgili ürünün ya da hizmetin daha fazla hatırlanma değerini artırmaktadırlar.
4. Bir ünlünün, bir markayı tercih ediyor oluşu, ilgili markanın ikna edici bir mesaj vermesinde önemli bir rol oynamaktadır. Tüketici, ünlü ismin faydalandığı markadan kendisinin de faydalanabileceğini düşünmekte, bu algı ürün ya da hizmete olan bağlılığı ve satışları artırmakta, ünlü birey ve marka arasında çağrışımsal anlamda bir bağın oluşmasını sağlamaktadır.
5. Genellikle ünlüler ile sevenleri arasında psikografik anlamda bir bağlantı bulunmaktadır. Dolayısı ile ünlülerin hayranları, markalar tarafından kolaylıkla yönlendirilebilmektedirler. Burada reklamcılar, hayranların duygularını kullanmak adına ünlülere başvurumaktadırlar.
6. Ünlülerin yaş, cinsiyet, sınıf ve coğrafi konum gibi çeşitli demografik segmentlere farklı şekillerde hitap edebilmektedirler. Bu sayede, ünlü kullanımı farklı hedef ve gruplara ulaşılmasında oldukça etkilidir.
7. Bazı ünlüler, evrensel düzeyde çekiciliğe sahip oldukları için kalabalık kitleler üzerinde ilgi yaratabilme gücüne sahiptirler. Reklamcılar bu durumu kullanarak aynı ilginin markaya karşı yaratılmasını sağlamaya çalışmaktadırlar.

Pazarlamacıların reklam mesajlarında ünlü kullanımına yer vermelerinin, şirketlerini ve/veya markalarını desteklemeleri için onlara büyük bir maddi kaynak ayırmalarının birkaç nedeni bulunmaktadır. Reklamlarda ünlülere yer verilmesinin nedenlerinden biri tüketicilerin, markalara yönelik değerlendirmeleri ve satın alma niyetlerini pozitif yönde etkileyerek karar verme sürecinin de pozitif bir şekilde olmasını sağlamaktır. Ünlüler ve onları destekleyen tüketicilerin değeri üzerine yapılan birçok araştırmada, fiziksel çekicilik, konu uzmanlığı ve güvenilirlik gibi kaynak özelliklerinin ve niteliklerinin önemli olduğu vurgulanmış, eğer bu özellikler, alıcıya iletilen mesaja yansıyor ve olumlu yönde bir etki oluşturuyor ise, reklamın da tüketici gözünde olumlu anlamlar oluşturduğu şeklinde görülmektedir (Belch, 2013: 370). Bunun yanında birçok araştırma bir ürün ya da hizmet konusunda tüketiciler tarafından bir uzman olarak algılanan ünlülerin bir reklam mesajına ikna edici bir güç katabileceğini göstermiştir (Fink vd., 2004; Rossiter ve Smidts, 2012). Ünlü kullanımı ile ilgili literatürde sıkça yer alan bir diğer araştırma konusu ise ünlünün desteklediği ürün, hizmet ya da marka ile olan

uyumlarına ve eşleşmelerine dayanmaktadır (Lynch ve Schuler, 1994). Bu önerinin temelinde, ünlüleri kullanan reklamların etkinliği, ünlünün özellikleri ile onaylanan ürün ya da hizmet arasındaki uyuma bağlı olmasıdır. Bir dizi araştırma, imajı ve özellikleri ürün, hizmet ya da marka ile oldukça uyumlu olan ünlü kullanımlarının, uyum veya eşleşme seviyesinin düşük olduğu ünlü kullanımına oranla hem marka hem de ünlü güvenilirliği açısından daha olumlu sonuçlar alındığı göstermektedir (Till ve Shimp, 1998; Till ve Busler, 2000).

Günümüzün Türk televizyonu reklam kuşağı incelendiğinde neredeyse ünlü kullanımı olmayan bir reklam ile karşılaşmak mümkün değildir. Özellikle farklı sektörde faaliyet göstermekte olan markaların aynı ünlü kişiyi kullandıkları görülmektedir. Son zamanlarda bu tarz reklam örneklerine bakıldığında, Cem Yılmaz'ın hem Opet hem de Hepsiburada'nın reklam filmlerinde oynadığı, Murat Boz'un hem Avva hem de Yayla markalarında kullanıldığı, Nil Karaibrahimgil'in Sleepy markasıyla birlikte Pharmaton markasıyla da çalıştığı, Mustafa Sandal'ın ise hem N11 hem de FuseTea markalarının reklamlarında yer aldığı, Serenay Sarıkaya'nın ise Mavi reklamlarının yanı sıra Akbank reklamlarında da oynadığı reklam kuşağında görülmektedir.

Literatürde yer alan reklamlarda ünlü kullanımı ve ünlünün çeşitli özelliklerine göre değişen etkiler ile ilgili araştırmalar çerçevesinde son zamanlarda reklamcılar tarafından sıklıkla kullanılmaya başlayan ve kitle iletişim araçlarında sıkça karşılaşılan aynı ünlünün birden fazla farklı reklamda kullanılmasının tüketiciler üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla yola çıkılan bu çalışmanın temel amacı reklamlardaki ünlü desteğinin tüketicilerin onaylanan marka veya ürünlere ilişkin algıları üzerindeki etkisini test etmektir.

2. Metodoloji

Bu araştırmanın temel amacı, tüketicilerin bir ünlünün aynı zaman dilimi içinde birden fazla markanın reklamında yer almasına yönelik tutumlarının keşfedilmesidir. Bu amaçla, olay ve olguları kendi doğal ortamlarında betimlemeye, katılımcıların bakış açılarını tümevarım yaklaşımıyla anlamaya ve yansıtmaya odaklanan bir araştırma yaklaşımı olarak tanımlanan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya katılacak kişilerin belirlenmesi sürecinde, örneklem seçimi için, olasılıklı örneklem tekniklerinden biri olan basit tesadüfi örneklem kullanılmıştır. Araştırma içerisinde her bir ögenin örnekleme girme şansı eşittir ve evreni oluşturan birimlerin özelliklerinin homojen olmasından dolayı basit tesadüfi örnekleme başvurulmuştur (Gürbüz ve Şahin, 2017). Belirlenen örneklemden veri toplamak için araç olarak yarı-yapılandırılmış görüşme kullanılmıştır. Bu görüşme türünde, araştırmacıya rehberlik ve kılavuz etmesi için önceden belirlenen birbirinden farklı konu başlıkları ve sorular eşlik etmektedir. Katılımcı, araştırmacı tarafından belirlenen soru veya konu başlıklarının dışına çıkabilmektedir ancak bu araştırmacının izin verdiği ölçüde olmaktadır. Bu yolla, hem araştırmacının belirlediği soru ve konu sistemi üzerinden bir ilerleme kaydedilmekte, hem de görüşme sürecinde gereklilik görüldükçe konu ile ilgili daha derin araştırma bulguları elde edilmesine fırsat vermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017).

Araştırmaya dahil olan görüşmecilerin reklam yüzü ünlüye ve markaya karşı tutum ve davranışları ele alınırken yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve gelir durumu göz önünde bulundurularak değerlendirilmeler yapılmıştır.

Bu doğrultuda araştırmada cevap yanıt aranan sorular aşağıda belirtildiği gibidir:

Reklamda ünlü kullanımı satın alma davranışınızı etkiler mi?

Reklamda ünlü kullanımı markaya karşı güven duygusu geliştirmenizde etkili olur mu?

Reklamda kullanılan ünlülülerin hangi özelliklere sahip olması satın alma davranışlarınızı etkiler? (Sempatik, güzel ya da yakışıklı, doğal, başarılı vb. olması)

Reklamda yer alan ünlüye dair geçmiş kanaatleriniz markaya karşı davranışınız üzerinde etkili olur mu?

Herhangi bir markanın reklam yüzü olan bir ünlüyü o marka ile özdeşleştirir misiniz?

Bir ünlünün aynı zamanda farklı markaların reklamlarında da yer alması o ünlünün sizin gözünüzdeki imajı ve inandırıcılığı üzerinde etkisi oluyor mu?

Bir ünlünün aynı zaman diliminde farklı markanın reklamında yer alması, tanıtımı yapılan ürün ya da hizmetlere karşı inandırıcılık konusunda şüphe duymanıza sebep olur mu?

Çalışmanın örnekleme belirlenirken örneklemin, çalışma örnekleme tanımlanırken araştırmacının yargısına göre belirlenen birincil kütleden seçildiği yöntem olan tesadüfi olmayan örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı, katılımcıların konuya ilişkin kişisel algılarını kendi fikirleriyle ifade etmelerine imkân tanıyan yarı yapılandırılmış görüşme tekniğidir (Merriam, 2013). Nitel araştırmalarda büyük gruplardan ziyade araştırma amaçlarını karşılayan ve detaylı veri sunabilen örneklemlerin belirlenmesi gerekmektedir (Coyne, 1997). Bundan hareketle 20 gönüllü ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği yöntemi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında amaçlanan hedeflere ulaşmak ve görüşmecilere yöneltilen soruların geçerliliğinin sağlanması adına görüşme formu, alanında uzman görüşü alınarak oluşturulmuştur. Görüşmeler Mart 2022–Nisan 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Görüşmecilerin sorulara verdiği cevaplar neticesinde 4 ana tema oluşturularak, alınan cevaplar literatür eşliğinde yorumlanmıştır.

3. Bulgular

Görüşmecilerin özellikleri Tablo-1’de, verdikleri cevaplar ışığında oluşturulan temalar ise Tablo-2’de verilmiştir.

Tablo 1: Görüşmecilerin demografik özellikleri

Kod	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Gelir
A1	53	Kadın	Lisans Üstü	25.000
A2	26	Kadın	Lisans	12.000
A3	47	Erkek	Lisans	20.000
A4	20	Erkek	Lise	3.500
A5	45	Erkek	Lise	5.000
A6	34	Erkek	Lisans	15.000
A7	50	Erkek	Lisans	15.000
A8	38	Erkek	Lisans Üstü	15.000
A9	32	Erkek	Lisans	3.000
A10	48	Erkek	Lisans Üstü	7.000
A11	41	Kadın	Lisans Üstü	5.000
A12	20	Kadın	Öğrenci	6.000
A13	33	Erkek	Lisans Üstü	7.500
A14	20	Kadın	Öğrenci	5.000
A15	42	Kadın	Lisans Üstü	10.000
A16	38	Erkek	Lisans	10.000

A17	38	Kadın	Lisans	12.000
A18	34	Kadın	Lisans	20.000
A19	36	Kadın	Lise	5.000
A20	43	Kadın	Lisans	9.500

Araştırmaya katılanların yaşları 20 ile 53 arasında değişmektedir. Araştırmayı desteklemek isteyen 20 kişiden 10'u erkek, 10'u kadındır. İsimleri gizli tutulan görüşmeciler çalışma boyunca; A1, A2, A3, A4, A5, A6, A7, A8, A9, A10, A11, A12, A13, A14, A15, A16, A17, A18, A19, A20 şeklinde kodlanarak anılmıştır.

Tablo 2: Görüşme kapsamında oluşturulan temalar

TEMA-1	Ünlü kullanımı ve satın alma davranışı ilişkisi
TEMA-2	Ünlü kullanımı ve markaya duyulan güven ilişkisi
TEMA-3	Marka yüzü ünlünün kişisel özellikleri ve markaya karşı tutumlara etkisi
TEMA-4	Marka ve ürün özdeşliği

Tema-1: Ünlü kullanımı ve satın alma davranışı ilişkisi

Ünlülerin reklamlarda kullanılması satışları garanti etmezken, reklamın verdiği mesaj dikkat çekecek ve markaya karşı daha olumlu bir tutum oluşturacaktır (Sonwalkar, Kapse, & Pathak, 2011; Erdogan, Baker, & Tagg, 2001). Çalışma kapsamında görüşme yapılan kişilerin 13'ü reklamda ünlü kullanımın satın alma davranışları üzerinde etkili olduğunu söylerken, 6 kişi satın alma davranışı üzerinde ünlü kullanımın herhangi bir etkisi olmadığını ifade etmiştir. Katılımcılarından biri de bu konu da emin olmadığını ünlüye göre belki de bu tutumunun değişebileceğini söylemiştir. Satın alma tutumunda ünlü kullanımın cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi ve gelir durumu açısından değerlendirildiğinde ise herhangi belirleyici bir ayırım olmadığı görülmektedir.

Tema-2: Ünlü kullanımı ve markaya duyulan güven ilişkisi

Cook ve Wall, güveni "başkalarının söylediklerine ve yaptıklarına inanma isteği" olarak tanımlar (Cook & Wall, 1980, s. 39). Bu bağlamda çalışmada "Ünlü kullanımı ve markaya duyulan güven ilişkisi" sorgulanmıştır. İlgili tema altında katılımcıların sadece 4 tanesi bir reklamda ünlü kullanımının markaya güven duygusu üzerinde etkili olmadığını söylemiştir. Söz konusu bu dört katılımcıda ünlüden ziyade fiyat ve kalitenin kendileri için belirleyici rol oynadığını aktarmışlardır. Bununla birlikte ünlü kullanımın markaya karşı güven duymalarında etkili olduğunu söyleyen katılımcılar ise ünlüye göre güven duygusunun boyutunun değişebileceğini dile getirmişlerdir. A7 olarak kodlanan katılımcı spesifik ürünlerde ünlü kullanımının kendisi üzerinde etkili olduğunu özellikle sağlık konusunda güvendiği bir ünlünün yer almasının markaya karşı daha sıcak bakmasını sağladığını aktarmıştır.

A8 olarak kodlanan katılımcı da "reklamda yer alan ünlünün önceden yer aldığı projeler aracılığıyla zihnimde oluşturmuş olduğu izlenim markaya güven duymamda doğrudan etkilidir" şeklinde yanıt vermiştir. A4 olarak kodlanan katılımcı, "sevdiğim bir ünlü ise sorgulamadan markaya karşı yaklaşımım pozitif yönde olur" demiştir. Ünlü kullanımı ve markaya güven konusuna verilen yanıtlar incelendiğinde demografik özellikler ile ünlü kullanımı ve markaya güven arasında ilişki olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların çoğu herhangi bir ünlüden güven duydukları sempati besledikleri ünlülerin yer aldığı markalara karşı güven besleyebileceklerini aktarmışlardır. Uyar, A (2018) çalışmasında, reklamlarda tanınmış kişilerin kullanımının tüketicilerin ilgisini çektiğini bununla birlikte reklam verenlerin salt ünlüye odaklanmanın yanında farklı konuları da göz önünde bulundurmaları gerektiğini göstermiştir.

Tema-3: Marka yüzü ünlünün kişisel özellikleri ve markaya karşı tutumlara etkisi

Bu tema altında katılımcılara “Reklamda kullanılan ünlülülerin hangi özelliklere sahip olması satın alma davranışlarınızı etkiler?” ve “Reklamda yer alan ünlüye dair geçmiş kanaatleriniz markaya karşı davranışınız üzerinde etkili olur mu?” şeklinde sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu marka yüzü olan ünlünün doğal, sempatik, başarılı ve güvenilir olmasının satın alma davranışları üzerinde etkili olduğunu dile getirmiştir.

Hâkimi vd. (2011) ünlü kullanımının markaya etkisini araştırdıkları çalışmada ünlü prestiji, çekiciliği ve uzmanlığı ile marka imajı arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Tüketici, her ünlü için bir set resim yükler ve bu görsel efekt, reklamda markaya aktarılır (Atkin & Block, 1983; Biswas, Biswas & Das, 2006). Bu çalışmada da katılımcıların hepsi reklamda yer alan ünlüye ilişkin geçmiş kanaatlerin markaya karşı tutum ve davranışları üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. İnsanlar kişisel ve kültürel özelliklerin yanında geçmişten edindikleri bilgi ve deneyimleri doğrultusunda da algılarını şekillendirmektedir. Bu yüzden algıyı salt belirli bir uyarın ile karşılaştığı anda gerçekleşen eylemler olarak nitelenecek, geçmişini de kapsayan eylemler bütünü olarak değerlendirmek gerekmektedir. Güven duygusunun çoğunlukla genellikle kişinin deneyimlerine dayalı bir algı olarak değerlendirilmesi ve kişilerin bireysel deneyimleri neticesinde kimin ve neyin güvenilir olduğuna karar verdiğine yönelik görüşler (O’Hara, 2004: 75); güven duygusunun kişinin geçmiş deneyimleri ile olan bağlantısını gözler önüne sermektedir.

Bu anlamda katılımcı görüşleri de değerlendirildiğinde marka yüzü olarak tercih edilecek ünlülerin belirlenmesi sürecinde çok daha hassas davranılması gerektiği muhakkaktır.

Tema-4: Marka ve ürün özdeşliği

Çalışmada görüş bildiren katılımcılardan sadece ikisi marka ile reklam yüzü olan ünlüyü özdeşleştirmedini, bunun yanında 18 katılımcı ise ünlü ve marka arasında özdeşlik kurduklarını ifade etmişlerdir. Özellikle reklam kampanya süreci uzadıkça ünlü ile söz konusu markayı birlikte andıklarını ifade eden katılımcılar mevcuttur. A8 olarak kodlanan katılımcı yanıtını örneklendirerek Doritos’u Cem Yılmaz, Mavi Jean’i ise Kıvanç Tatlıtuğ ile özdeşleştirdiğini dile getirmiştir. Benzer şekilde A19 olarak kodlanan katılımcı da birçok reklamda rol almasına karşın Nil Karaibrahimgil’i Dove markası ile özdeşleştirdiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte 3 katılımcı dışında tüm katılımcılar, bir ünlünün aynı zamanda farklı markaların reklamlarında da yer alması noktasında o ünlüye karşı güven duygusunu kaybettiklerini söylemiştir. Bir ünlünün aynı zaman diliminde farklı markanın reklamında yer alması, tanıtımı yapılan ürün ya da hizmetlere karşı inandırıcılık konusunda şüphe duymaya sebep olur mu? sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde ise 4 katılımcı bu durumun markaya karşı tutumlarında hiçbir değişikliğe yol açmayacağını ifade etmiştir. Hatta 4 katılımcıdan 3’ü bu durumda ünlüye karşı tutumlarının değişeceğini parayı önceleyen kişi olarak kodlayacaklarını aktarmışlardır. Geriye kalan 16 katılımcı ise reklam yüzü olan ünlü özelinde söz konusu markalara karşı güven ve inandırıcılık duygularını kaybedeceklerini dile getirmişlerdir.

4. Sonuç

Rekabet koşullarının daha yoğun yaşandığı günümüzde markalar, rakiplerinin önüne geçmek ve hedef kitleler tarafından fark edilmek için tutundurma mesajlarına ağırlık vermektedirler. Bu noktada işletmeler, reklamın etkisini ve dikkat çekme özelliğini arttırmak özellikle de tüketicilere güven vermek adına reklam kampanyalarında ünlü kişilere yer vermeye başlamışlardır.

Bu kapsamda bu çalışmada, bir ünlünün aynı zamanda diliminde farklı markaların reklamlarında yer almasının hem marka hem de ünlü açısından değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde katılımcıların çoğunluğunun ünlü kullanımının satın alma davranışı ve markaya güven konusunda etkili olduğunu söylemek mümkündür. Solomon da (2015) yaptığı araştırmada ürün ve hizmetlerin destekçisi olarak ünlülerin verdiği mesajın önemini ve reklamlarda ünlü kullanımının markaya yönelik tutumları ve tüketici algısını şekillendirmede çok etkili olduğunu açıklar.

Diğer yandan katılımcıların büyük çoğunluğu marka yüzü olan ünlünün doğal, sempatik, başarılı ve güvenilir olmasının satın alma davranışları üzerinde etkili olduğunu dile getirmiştir. İşletmelerin ünlü seçerken dikkat etmesi gereken önemli bir noktada ünlüye dair geçmiş deneyimlerin tüketici üzerinde etkili olduğuna dair elde edilen verilerdir.

Çalışmamın çıkış noktasını oluşturan marka ve ünlü özdeşliği konusunda ise katılımcılar ünlü ve marka arasında özdeşlik kurduklarını ifade etmişlerdir. Bir ünlünün aynı anda birden fazla markanın yüzü olması noktasında tüketicilerin bu konuya sıcak bakmadıkları görülmektedir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda hem marka hem de ünlüye karşı güven duygularını kaybettikleri tespit edilmiştir.

Etkili bir şekilde kullanıldığında itibar, bir markanın rekabetçi konumunu güçlendirmede ve marka değeri oluşturmada güçlü bir etkiye sahiptir (Till, 1998). Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise tüketici ve marka dengesini güderek marka yüzü olacak ünlüyü belirlemektir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)

Conceiving the Study: Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)

Data Collection: Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Veri Analizi: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)

Data Analysis: A Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)

Submission and Revision: Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Ahmedova, S., & Jamontaite, K. (2017), Reklamalarda Ünlü-Marka Uyumu, Ünlü-Tüketici Benzerliği ve Ünlüye Karşı Tutumun Marka Değerine Etkisi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(2), s.669-694.

Amos, C., Holmes, G., & Strutton, D. (2008), Exploring The Relationship Between Celebrity Endorser Effects and Advertising Effectiveness. International Journal of Advertising: The Review of Marketing Communications, 27(2), s.209-234.

Atkin, C., & Block, M. (1983), Effectiveness of Celebrity Endorsers. Journal of Advertising Research, 23(1), s.57-61.

Belch, G. E., & Belch, M. A. (2013), A Content Analysis Study of The Use of Celebrity Endorsers In Magazine Advertising. International Journal of Advertising, 32(3), s.369-389.

Bergkvist, L., & Zhou, K. Q. (2016), Celebrity Endorsements: A Literature Review and Research Agenda. International Journal of Advertising, 35(4), s.642-663.

Choi, S. M., & Rifon, N. J. (2007), Who is The Celebrity in Advertising? Understanding Dimensions of Celebrity Images. The Journal of Popular Culture, 40(2), s.304-324.

Cook, J., & Wall, T. (1980), New Work Attitude Measures of Trust, Organizational Commitment and Personal Need Non-Fulfilment. Journal of Occupational Psychology, 53(1), s.39-52.

- Coyne, I. T. (1997), Sampling In Qualitative Research. Purposeful and Theoretical Sampling; Merging or Clear Boundaries? *Leading Global Nursing Research*, 26(3), s.623-630.
- Debevec, K., & Iyer, E. (1986), The Influence of Spokespersons in Altering A Product's Gender Image: Implications For Advertising Effectiveness. *Journal of Advertising*, 15(4), s.12-20.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2008), *The Landscape of Qualitative Research* (3rd ed.). New York: Sage Publications.
- Erdoğan, B. Z., Baker, M. J., & Tagg, S. (2001), Selecting Celebrity Endorsers: The Practitioner's Perspective. *Journal of Advertising Research*, 41(3), s.39-48.
- Fink, J., Cunningham, G., & Kensicki, L. (2004), Using Athletes As Endorsers To Sell Women's Sport: Attractiveness vs Expertise. *Journal of Sport Management*, 18(94), s.350-367.
- Fleck, N., Korchia, M., & Roy, I. L. (2012), Celebrities in Advertising: Looking For Congruence or Likability? *Psychology & Marketing*, 29(9), s.651-662.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Felsefe-Yöntem-Analiz, Seçkin Yayıncılık, s.135-185.
- Hâkimi, B. Y., Abedniya, A., & Zaeim, Z. N. (2011), Investigate The Impact of Celebrity Endorsement on Brand Images. *European Journal of Scientific Research*, 58, s.116-132.
- Haşiloğlu, S. B., Baran, T., & Aydın, O. (2015), Pazarlama Araştırmalarındaki Potansiyel Problemlere Yönelik Bir Araştırma: Kolayda Örneklem ve Sıklık İfadeli Ölçek Maddeleri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 1(1), s.19-28.
- Kieron, O. (2004), *Trust, From Socrates to Spin*. London: Icon Books.
- Kocabaş, F., & Elden, M. (1997), *Reklam ve Yaratıcı Strateji: Konumlandırma ve Star Stratejisinin Analizi*. Yayınevi Yayıncılık.
- Lynch, J., & Schuler, D. (1994), The Matchup Effects of Spokesperson and Product Congruency: A Schema Theory Interpretation. *Psychology and Marketing*, 11(5), s.417-445.
- McCracken, G. (1989), Who is The Celebrity Endorser? Cultural Foundations of The Endorsement Process. *Journal of Consumer Research*, 16, s.310-321.
- Petty, R. E., & Cacioppo, J. T. (1986), The Elaboration Likelihood Model of Persuasion. *Advances in Experimental Social Psychology*, 19, s.123-205.
- Rossiter, J. R., & Smidts, A. (2012), Print Advertising: Celebrity Presenters. *Journal of Business Research*, 65(6), s.874-879.
- Schickel, R. (1985), *Intimate Strangers: The Culture of Celebrity*. Doubleday.
- Solomon, M. R. (2012), *Consumer Behavior: Buying, Having, and Being* (10th ed.). New York: Pearson College Div.
- Sonwalkar, J., Kapse, M., & Pathak, A. (2011), Celebrity Impact: A Model of Celebrity Endorsement. *Journal of Marketing Communication*, 7(1), s.34-41.
- Till, B. D. (1998), Using Celebrity Endorsers Effectively: Lessons From Associative Learning. *Journal of Product & Brand Management*, 7(5), s.400-409.
- Till, B. D., & Busler, M. (2000), The Match-Up-Hypothesis: Physical Attractiveness, Expertise, and The Role of Fit on Brand Attitude, Purchase Intent And Brand Beliefs. *Journal of Advertising*, 29(3), s.1-13.
- Till, B. D., & Shimp, T. (1998), Endorsers in Advertising: The Case of Negative Celebrity Information. *Journal of Advertising*, 27(1), s.67-74.

Uyar, A. (2018), Reklamlarda Ünlü Kullanımın Tüketiciler Açısından Değerlendirilmesi. *Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University*, 6(18), s.121-127.

Zipporah, M. M., & Mberia, H. K. (2014). The effects of celebrity endorsement in advertisements. *International Journal of Academic Research in Economics and Management*, 3(5), 178-188.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1212-1225, doi: 10.11616/asbi.1149907

Servisler Arası İstihbarat Teşkilatının Pakistan Siyaseti Üzerine Etkileri

The Impacts of Inter-Services Intelligence on Pakistani Politics

Mete SAĞLAM¹

Geliş Tarihi (Received): 27.07.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 18.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Pakistan'da Servisler Arası İstihbarat teşkilatı (SAİ) kurulmadan önce, istihbarat alanında İstihbarat Bürosu ve Askeri İstihbarat teşkilatları görev yapmaktaydı. Hindistan ile 1947'de yapılan I. Keşmir Savaşı sırasında Pakistan istihbaratı başarısız olmuştur. Başarısız olmalarının nedenleri; var olan nitelikli personel eksikliği, ekipman yetersizliği ve her iki tarafında İngiliz sömürgesi olmasından kaynaklanan, aynı taktikleri kullanmaları ve aynı dilleri konuşmaları birbirlerine üstünlük kurmalarına engel olmuştur. Yaşanan bu tecrübeden sonra Pakistan'da yeni istihbarat teşkilatının kurulması gerekliliği anlaşılmıştır. SAİ teşkilatının Pakistan ordusu ile iç içe geçmiş bir yapısı vardır. Pakistan'da Ayub Khan, Yahya Khan, Ziya ül-Hak, Pervez Müşerref gibi askeri yönetimler ve Zülfikar Ali Bhutto gibi sivil yönetimler, iktidarlarını koruyabilmek için SAİ teşkilatının yetkilerini arttırarak güçlenmesine neden olmuşlardır. Bu makalede, yeni kurulan Servisler Arası İstihbarat teşkilatının Pakistan'daki kuruluş süreci, güçlenmesi ve yapısı incelenmiştir. Ayrıca bu bilgiler ışığında teşkilatın Pakistan siyasetindeki gücü ve bu gücün Pakistan Devletine karşı olan etkileri süreç dahilinde değerlendirilmiştir. Böylelikle stratejik olarak güçlü olan Pakistan'ın siyaseti üzerindeki etkili faktörlerin anlaşılmasına katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pakistan, İstihbarat, Siyaset, SAİ.

&

Abstract: Before the establishment of the Inter-Services Intelligence agency (ISI) in Pakistan, the Intelligence Bureau and Military Intelligence agencies were working in the field of intelligence. During the First Kashmir War with India in 1947, Pakistani intelligence failed. Reasons for failure; due to the lack of qualified personnel, lack of equipment and British colonization on both sides, using the same tactics and speaking the same languages prevented them from establishing superiority over each other. After this experience, the necessity of establishing a new intelligence agency in Pakistan was understood. ISI agency has a structure intertwined with the Pakistani army. In Pakistan, military administrations such as Ayub Khan, Yahya Khan, Ziya ul-Hak, Pervez Musharraf and civilian administrations such as Zulfikar Ali Bhutto caused the ISI organization to become stronger by increasing its powers in order to maintain their power. In this article, the establishment process, strengthening and structure of the newly established Inter-Services Intelligence agency in Pakistan were examined. In addition, in the light of this information, the power of the organization in Pakistani politics and the effects of this power against the State of Pakistan were evaluated within the process. Thus, it is aimed to contribute to the understanding of the influential factors on the politics of strategically strong Pakistan.

Keywords: Pakistan, Intelligence, Politics, ISI.

Atıf/Cite as: Sağlam, M. (2022). Servisler Arası İstihbarat Teşkilatının Pakistan Siyaseti Üzerine Etkileri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1212-1225. doi: 10.11616/asbi.1149907

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Mete Sağlam, Düzce Üniversitesi, metesaglam81@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

XX. yüzyıl hem dünya hem de İngiliz sömürgesi olan Hint alt kıtası için birçok değişimin gerçekleştiği yüzyıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzyılın ilk yıllarında eski ve yeni sömürgeci devletlerin sömürge toprağı elde etme istekleri iyiden iyiye hesaplaşmaya dönüşmüştür ve bunun sonucunda I. Dünya Savaşı patlak vermiştir. Eski sömürgeci devletlerin başını çeken ülke Britanya İmparatorluğu, yeni sömürgecilerin başını çeken ülkeyse Almanya olmuştur. Sömürgeleşme yarışından Britanya kazançlı çıkarak, özellikle Afrika ve Asya'da sömürge topraklarını genişletmiştir. Fakat I. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan milliyetçilik ve emperyalizm karşıtı siyasal düşüncelerin yaygınlaşmasıyla sömürülen topraklarda bağımsızlık talepleri ve isyanlar baş göstermiştir (İngiltere, 2000). Hindistan'da da milliyetçilik akımı etkisini göstermiştir ve 1885 yılında Hindistan Milli Kongresi kurulmuştur. Böylelikle sömürge yönetimine karşı başlayan bağımsızlık talepleri, M. Gandhi'nin şiddet içermeyen devriminin başarıya ulaşmasıyla nihayete ermiştir (1947). Ayrıca Müslümanlar ile Hindular arasındaki anlaşmazlıklar ve çatışmalardan dolayı Hintli Müslümanlar 1906 yılında bağımsız Müslüman devleti kurmak için Müslüman Birliğini kurmuşlardır. Bu gelişmelerin sonucunda Hint alt kıtasında iki ayrı devletin kurulma süreci başlamıştır (Soy, 2014:20-21). 1930 yılında Muhammed İkbâl, Hindistan'ın batısı ve doğusunu kapsayan iki bölge bağımsız Müslüman devletinin kurulması fikrini ortaya atmıştır (Ziring, 2003:13-14). 1940 yılında Lahor'daki Hint Müslümanları toplantısında yeni kurulacak devlete, temiz ülke anlamına gelen Pakistan isminin verilmesi kabul edilmiştir. Bağımsızlık mücadelesi 14 Ağustos 1947 tarihinde nihayete ermiş ve ulusun babası olarak tanınan Muhammed Ali Cinnah önderliğinde Batı ve Doğu Pakistan (iki ayrı bölge, tek devlet) kurulmuştur (Pakistan: Tarih, 2007).

Pakistan devleti ilk kurulduğunda karizmatik bir lider olan Muhammed Ali Cinnah'a sahipti ve bağımsızlık hareketinin lideri ve ulusun babası olarak görülmekteydi. Cinnah'ın karizması ve siyasetteki aktifliği başka liderlerin çıkmasını engelleyen önemli faktörlerden birisidir ve bu nedenle Cinnah 1948 yılında öldüğünde yeni kurulan devlet zorlu bir süreçten geçmiştir. Onun liderlik etkisini sürdürecektir başka lider olmadığından Pakistan'da liderlik krizi ortaya çıkmıştır. Cinnah'ın ölümünün ardından 1951 yılında yardımcısı Liakat Ali Khan'ın da ölümü liderlik krizini daha da derinleştirmiştir. Yeni kurulan ülkenin güçlü devlet kurumları ve işleyişi oluşturmak için fazla zamanının olmaması, Cinnah ve Ali Khan'dan sonraki siyasilerin orduya bağımlı politika izlemeleri neticesinde Pakistan'da ordunun etkisi giderek daha da artmıştır (Mukherjee, 2017:7). Ordunun gücü arttıkça ordu içinden çıkan Servisler Arası İstihbarat (SAİ) teşkilatının da gücü artmıştır.

Muhammed Ali Cinnah liderliğinde kurulan devletin tüm kurumları sıfırdan oluşturulacak olması, ilk yıllarda en önemli sorunlardan biri olmuştur. Bunun yanında Pakistan'ın bağımsız oluşuyla birlikte Hindistan sınırları içerisinde kalan Müslümanlar, Pakistan'a göç hareketi başlatmıştır. Milyonlarca insanın akın ettiği Pakistan'daki durum, İngiliz mirasının büyük kısmına sahip olan Hindistan'a nispetle daha kötü durumdaydı. Hindistan ile yaşanan Keşmir anlaşmazlığı sonucunda çıkan I. Keşmir Savaşı, Pakistan'a ordusunun güçlü olması gerektiğini acı bir tecrübeyle öğretmiştir. Pakistan'da, devletin ilk yıllarında yaşanan liderlik kriziyle savaş ortamı birleşince orduya bağımlı politika geliştiren devlet modeli ortaya çıkmaya başlamıştır. I. Keşmir Savaşında başarısız istihbarat faaliyetleri neticesinde, ordu ile iç içe yapıya sahip olan Servisler Arası İstihbarat teşkilatı kurulmuştur (1948). Zamanla yetkileri artırılan teşkilat, iç ve dış politikada oldukça etkili bir konuma yükselmiştir (Hussain, 2007:12).

Bu çalışmada, Pakistan istihbarat teşkilatının siyasete nasıl etki ettiği incelenmiştir. İlk bölümde, Pakistan'ın kuruluş süreci, bu süreçte istihbarat teşkilatlarının nasıl oluşturulduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca makalenin özünü oluşturan SAİ teşkilatından önce var olan istihbarat Bürosu ve Askeri İstihbarat hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise, Servisler Arası İstihbarat Teşkilatından bahsedilmiştir. Teşkilatın kuruluş süreci, yapısı, bölümleri anlatılmıştır. Üçüncü bölümde, Pakistan'daki siyasi ortam ve istihbaratın siyaset üzerine etkileri değerlendirilmiştir. Teşkilatın 1948 yılında kuruluşundan itibaren giderek artan gücü sayesinde, Pakistan siyasetini yönlendirebilir hale gelmiştir. SAİ teşkilatının kontrolden çıktığını ve önlenmesi gerektiğini düşünen siyasetçilerin varlığı ve bu siyasetçilerin, teşkilatın

siyasi g¼c¼n¼ kirma abalaları da d¼rd¼nc¼ b¼l¼mde incelenmiştir. Çalışma konunun genel bir değerlendirmesi yapılarak, sonuç b¼l¼m¼yle tamamlanmıştır.

2. Pakistan İstihbaratının Oluşum S¼reci

II. D¼nya Savaşı'nın bitmesiyle başlayan s¼m¼rge y¼netimlerinin tasfiyesi sonucunda çok sayıda yeni bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin Hindistan'dan çekilme kararıyla birlikte, burada yaşayan M¼sl¼man halk bağımsız bir devlet kurmak için harekete geçmiştir. Bu doğrultuda Genel Vali Lord Mountbatten, 3 Haziran 1947'de çekilmenin ardından Hindistan'ın doğusu ve batısında birbirinden ayrı iki farklı b¼lgede (Batı ve Doğu Pakistan) tek bir M¼sl¼man devletin kurulmasını ¼n g¼ren bir plan açıklamıştır (Ziring, 2003:38).

14 Ağustos 1947 tarihinde kurulan Pakistan Devleti, t¼m kurumlarını baştan oluşturacağı zorlu bir s¼rece girmiştir. Nitelikli personel ve teizat eksikliğinin yanında devletin t¼m kurumlarının ¼zerinde kaldırılabileceklerinden daha fazla y¼k oluşmuştur. Sivil b¼rokrasinin yok denecek kadar az olması, ¼lke içi ve dışı birçok sorunla ordunun dolayısıyla istihbaratın ilgilenmesini mecbur kılmıştır. Pakistan kurulduğunda dış politikada Afganistan ile yaşadığı -g¼n¼m¼zde de devam etmektedir- sınır anlaşmazlığı/problemi, Hindistan d¼řmanlıęı ve Keşmir Savaşının sonuçları, yeni devleti oldukça yıpratmıştır (Sirrs, 2017:14). Bunun yanında ¼lke içinde de birçok sorunla m¼cadele etmek zorunda kalınmıştır. Kuzeybatı eyaletinde ve kabileler b¼lgesinde bulunan Peştu milliyetçilerinin ve Doğu Pakistan'da (Bangladeş) yaşayan Bengalli n¼fusun bağımsızlık talepleri ve Belucistan b¼lgesinde bulunan aşiretlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri yeni kurulan devletin karşılaştığı ¼lke içi sorunları oluşturmaktadır (Sirrs, 2017:17).

Britanya İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanan Pakistan, kuruluşundan itibaren devlet kurumlarının yeniden oluşturulması, personel ve ekipman yetersizliği, Hindistan'dan milyonlarca M¼sl¼manın Pakistan'a d¼zensiz g¼¼ gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. B¼l¼nmeden sonra İngiliz Hint Ordusunun tesisleri ve m¼himmat fabrikalarının b¼y¼k bir kısmı Hindistan'a miras kalmıştır. B¼l¼nme ¼ncesi 46 askeri eğitim tesisinden Pakistan'a toplam yedi tanesi miras kalmıştır. Bunlar; Ketta'daki Kurmay Koleji, Karaçi Askeri İstihbarat Okulu ve Uçaksavar Topçu Okulu, Kakul'daki Kraliyet Hint Ordusu Hizmet Birlikleri Okulu, Lahor'daki 1'nolu Kraliyet Hint Ordusu Eğitim Merkezi, Chaklala'daki (Ravalpindi yakınlarında) Hint Elektrik ve Makine M¼hendislięi Kolordusunun Silah Zanaatkarlar Kanadı ve Lahor'daki Askeri iftlikler Departmanı Eğitim Merkezidir (Nawaz, 2008:30). Yeni kurulan devletin t¼m devlet kurumları gibi ordu kararg¼hı da aceleyle kurulmuştur. Pakistan ordusu yeterli nitelikli personel eksikliğini kısa vadeli s¼zleřmelerle İngiliz subaylarını işe alarak gidermeye çalışmıştır (Sirrs, 2017:14).

Pakistan'ın kuruluş s¼recinden sonra teřekk¼l eden İstihbarat B¼rosu ve Askeri İstihbarat teşkilatları devletin bu alandaki eksikliğini gidermek için hızlıca oluşturulmuştur. İki teşkilat arasında en g¼cl¼ olanı Keşmir'deki i g¼venlikten, karşı istihbarat operasyonlarından, istihbarat toplama ve analizinden sorumlu olan İstihbarat B¼rosudur. İB, b¼l¼nmeden ¼nce Delhi İstihbarat B¼rosunda g¼revli olan Ghulam Ahmed tarafından kurulmuştur. Yukarıda zikredilen g¼revleri yerine getirmekle y¼k¼ml¼ olan İB, sıfırdan kurulmuştur ve nitelikli personel eksikliği İB teşkilatını da ilk d¼nemde oldukça olumsuz etkilemiştir (Sirrs, 2017:17). Devletin kuruluşunun ilk yılında Hindistan ile patlak veren Keşmir Savaşı, İB'nin sorumluluklarını daha da arttırmıştır ve yeni kurulan teşkilatı yıpratmıştır.

Askeri İstihbarat teşkilatı da devletin genelinde var olan personel ve teizat eksikliğinden olumsuz etkilenmiştir. B¼l¼nme sonrası İngiliz Hint Ordusu İstihbarat Birliklerinden Pakistan, toplam 29 subay ve 129 da daha d¼ř¼k r¼tbeli personeli devralmıştır. Fakat bu sayı ordunun istihbarat g¼revini yerine getirebilmesi için yeterli bir sayı değildir. Ayrıca Karaçi'deki Askeri İstihbarat Okulu Pakistan'a devredilmeden, İngilizler tarafından okuldaki teizatın b¼y¼k bir kısmı çalışamaz hale getirilmiştir. Askeri istihbarat kara, deniz ve hava olmak ¼zere ¼ kısma ayrılmıştır. ¼lke içinde ve dışındaki istihbarat faaliyetleriyle meşgul olan askeri istihbaratın yetkileri 1948 yılında kurulan Serviler Arası İstihbarat (SAİ/ISI) teşkilatına devredilerek sorumlulukları azaltılmıştır (Sirrs, 2017:18).

1948 yılında Hindistan ile Keşmir Savaşını kaybeden Pakistan, ordusunun ve istihbarat servisinin başarısız performansının ardından, o dönem ki Genelkurmay Başkanı yardımcı W. Joseph Cawthorn tarafından istihbarat faaliyetlerinin daha verimli ve koordineli yapılabilmesi için Servisler Arası İstihbarat teşkilatı kurulmuştur (Winchell, 2003:374). SAİ'nin kuruluşunun geleneksel anlatımı bu şekildedir. Ancak teşkilatın kuruluşu yalnızca askeri istihbaratın başarısızlıklarına mı dayanmamaktadır? SAİ teşkilatının kuruluşunun altında yatan en önemli sebeplerden birisi de sömürge sonrası dönemde İngilizlerin bölgedeki çıkarlarını korumak istemesidir. O dönem İngiltere, kuzeyde bulunan Sovyet tehdidine karşı yeni kurulan Pakistan'ın ordu ve istihbarat yapılanmasının güçlü olması gerektiğini savunmaktadır (Kiessling, 2016:14). Bu doğrultuda SAİ teşkilatı ilk eğitimi ve teçhizat yardımlarını İngiliz Haber Alma Servisi (MI6) ve Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatından (CIA) almıştır. Pakistan askeri tarihçileri buna dayanarak SAİ'nin bu iki teşkilat örnek alınarak oluşturulduğunu ileri sürmüşlerdir (Kiessling, 2016:16; Winchell, 2003:375).

Avustralya vatandaşı olan Cawthorn tarafından kurulan SAİ teşkilatı kurulduğunda Pakistan'da var olan İB ve askeri istihbarat teşkilatlarıyla güç mücadelesine girmek zorunda kalmıştır. Pakistan ordusunun kara, hava ve deniz kuvvetlerinden oluşturulan SAİ, askeri ve askeri olmayan istihbaratın toplanması, analizi ve yayılmasında diğer istihbarat birimleriyle koordineli çalışması için kurulmuştur. Ayrıca Pakistan'ın ilk askeri ataşelerinin yurtdışı atamaları için planlama ve koordinasyonu görevi de bulunmaktadır. Dış istihbaratta ağırlıklı olarak Hindistan'a yoğunlaşan SAİ, iç istihbaratta işgal altındaki Keşmir ve Pakistan'ın kuzey bölgeleri dışında aktif bir role sahip değildir (Winchell, 2003:375).

1958 yılına gelindiğinde ise, o dönemin Genelkurmay Başkanı Ayub Khan tarafından yapılan darbe sonucunda, Cumhurbaşkanı İskender Mirza görevinden alınarak yerine Ayub Khan cumhurbaşkanı seçilmiştir (Eyyub Han, 1995). Baskıcı ve sıkı kontrole dayalı bir yönetim benimseyen Ayub Khan döneminde SAİ teşkilatının görevleri arasına siyasi boyutta eklenmiştir (Winchell, 2003:375). Böylelikle 1948 yılında kurulan SAİ, 1958 yılına kadar çok etkin bir role sahip olamamıştır. General Ayub Khan tarafından gerçekleştirilen darbeye birlikte SAİ teşkilatına yüklenen siyasi görevler ile hem Pakistan Devletinin hem de SAİ'nin kaderi değişmiştir. O yıllarda SAİ, Pakistan siyasetinin üzerinde gölge gibi dolaşmaya başlamıştır ve yıllarca sürecek olan SAİ etkisi, devleti yöneten sivil hükümetlerin işinin oldukça zorlaşmasına neden olmuştur.

3. Servisler Arası İstihbarat Teşkilatı

Pakistan 1947 yılında kurulduğunda devlete ait kurumların hemen hepsi sıfırdan kurulmuştur. Bağımsızlık sürecinde Hindistan'dan kitleler halinde yeni kurulan devletin sınırlarına göç eden milyonlarca insanın oluşturduğu karışıklık ortamında, yeni devletin kurucuları hem işleyişi düzene sokmak hem de devletin devamlılığını sağlayabilmek, kurumları oluşturabilmek için birçok zorlukla karşı karşıya kalmışlardır. Yeni devletin tüm kurumlarının yaşadığı en önemli sorunlar ise, teçhizat ve nitelikli personel eksikliğidir. Düşman kardeşler olarak bilinen Pakistan ve Hindistan, İngilizlerden bağımsızlıklarını kazandıkları andan itibaren her alanda birbirleriyle rekabet halinde olmuşlardır (Rizvi, 2013:58). İngiliz sömürge yönetiminin sona ermesiyle, bu yönetimin mirasının büyük bir kısmı Hindistan'a kalmıştır. Bu durum, Pakistan ile Hindistan arasındaki mücadelede ikincisinin bir adım önde olmasını sağlamıştır.

1947'de Pakistan'a ait Askeri İstihbarat ve İstihbarat Bürosu adında iki farklı istihbarat kurumu kurulmuştur. İB sivil istihbaratı yürütmekle, askeri istihbaratta kendi alanındaki istihbarat faaliyetlerini yürütmekle görevlendirilmiştir. SAİ'nin kuruluşunun klasik anlatımına göre, 1948 yılında patlak veren Pakistan-Hindistan savaşında, Pakistan'ın istihbarat alanında başarısız olmasının ardından ordu kökenli yeni istihbarat teşkilatı kurulmasına karar verilmiştir. Yeni teşkilat (SAİ) hem var olan istihbarat teşkilatları (İB ve Aİ) arasındaki koordine sorumlu olacak hem de yeni görevler üstlenecektir. SAİ'nin kuruluşunun klasik olmayan anlatımı ise, sömürge dönemi sonrasında İngilizlerin bölgedeki kazanımlarını korumak istemesi ve bu doğrultuda SAİ'nin kurulmasında etkili oldukları ileri

sürölmektedir. İngilizler bölgedeki kazanımlarını korumanın yanında, kuzeyden gelebilecek Sovyet tehdidine karşı Pakistan'ın güçlü olması gerektiği fikrini desteklemiştir (Kiessling, 2016:14).

Avustralyalı W. J. Cawthorn tarafından 1948 yılında kurulan SAİ, ilk yıllarında çok etkili faaliyetlerde bulunamamıştır. Teşkilat asıl gücünü 1958 darbesi sonrasında kazanmıştır. Bu darbeyle birlikte ABD etkisi Pakistan ordusu ve SAİ teşkilatı üzerinde artmıştır. Ayub Khan, Yahya Khan, Zülfikar Ali Bhutto, Ziya ül-Hak yönetimleri altında birçok ayrıcalık ve yetki kazanan SAİ, Pakistan devletinin en güçlü kurumlarından biri haline gelmiştir. Özellikle Ziya ül-Hak döneminde SAİ, önemli ayrıcalıklar elde etmiştir. Ziya'nın ordudan başka siyasi güç temeli yoktu, bu nedenle SAİ teşkilatını muhalifleri ve daha geniş çaplı siyasi sahneyi gözlemlemek ve kontrol etmek için kullanmıştır. Bunun sonucunda, SAİ teşkilatı kendi siyasi gündemini oluşturmuş ve teşkilat personeli güç, prestij ve özgüven kazanmıştır (Kiessling, 2016:167). Teşkilat elde ettiği bu gücü, devletin hemen her kararında etkili olacak şekilde kullanmıştır. 'Devlet içinde Devlet' olan SAİ'nin gücü birçok kez kırılmak istenmişse de bu tam olarak başarılamamıştır (Ahmed, 2008:4).

SAİ teşkilatının başında ordu mensubu bir Genel Direktör bulunmaktadır. Şu an ki Genel Direktör 20 Kasım 2021 tarihinde atanan Korgeneral Nadeem Ahmed Anjum'dur (Dawn, 2021). Genel Direktörün siyasi/politik, dış ilişkiler ve yönetim/iç ilişkilerden sorumlu üç yardımcısı bulunmaktadır. Ayrıca teşkilat içerisinde bulunan her bir büronun başında da ordu mensubu başkan bulunmaktadır (Glogowski, 2011:153; Raman, 2001). SAİ Genel Direktör Sekreterliğine bağlı, idari/personel, finans, eğitim, analiz, iç kanat, terörle mücadele, teknik bilgi ve medya alanları vardır. Üç direktör yardımcısından siyasi/politik alanına bağlı, istihbarat bürosu, çeşitli/diğer istihbarat bürosu, kuzey istihbarat bürosu ve teknik istihbarat bürosu vardır. Dış ilişkiler alanına bağlı, karşı istihbarat bürosu vardır. Yönetim/genel alanına bağlı, sinyal istihbarat bürosu ve istihbarat X bürosu vardır. Ayrıca dış ilişkiler alanında saha gözetimi, dış politika gözetimi, Asya, Avrupa ve Orta Doğu gözetimi ve başbakanlık sekreterliğine bağlı birimler vardır. SAİ teşkilatının özel kanatları ise, SAİ akademi ve askeri irtibat birimidir. SAİ, bu ana birimlere ek olarak patlayıcılar ve kimyasal savaş birimlerini de içermektedir (Kiessling, 2016:169).

- İstihbarat Bürosu: Teşkilat personelinin yaklaşık %60'ının görev yaptığı en büyük ve en güçlü birimidir. Büronun direktörünün yanında, çalışma hayatı, öğrenciler, siyasi partiler, terörle mücadele ve özel güvenlik konularıyla ilgilenen beş yardımcı bulunmaktadır. Dünyanın belirli bölgelerindeki siyasi ve ekonomik gelişmeleri ele alan üç alt birimi vardır. Bunlar; Hindistan ve Uzak Doğu, Komünist ülkeler ve Doğu Asya ve Afrika ile ilgilenen birimlerdir. Ayrıca büroya bağlı sadece Afganistan ile ilgilenen özel birimi bulunmaktadır. Afganistan birimi, eğitim ve operasyon, silah dağıtımı ve lojistik, Afgan mültecilerinin eğitimi ve psikolojik savaş gibi görevleri yürütmektedir. Büronun diğer önemli görevi ise, Pakistan askeri ataşelerinin yurtdışındaki faaliyetlerini kontrol etmektir.
- Karşı İstihbarat Bürosu: Yurtdışında görevli Pakistanlı diplomatların saha gözetiminde ve Orta Doğu, Güney Asya, Çin, Afganistan ve eski Sovyetler Birliği'nden ayrılan Müslüman devletlerde istihbarat operasyonları yürütmekten sorumludur. Ayrıca bu büroda SAİ personelinin gözetimini sağlayan Servisler Arası Güvenlik adı verilen bir birim vardır. Karşı istihbarat bürosunun Lahor, Karaçi, Peşaver, Ravalpindi, Kohat, Mardan, Nowshera, Attock, Murree, Jhelum, Kharjan, Gujranwala, Sialkot, Sahiwal, Multan, Sargodha, Haydarabad, Muzaffarabad, Tulbul ve Gilgit'te birlikleri bulunmaktadır. Bu birlikler, iç siyasi istihbarat toplamının yanı sıra karşı istihbarat görevlerini de yerine getirmektedir.
- Kuzey İstihbarat Bürosu: Cammu ve Keşmir'de sızma, propaganda ve diğer gizli operasyonları yürütmekten sorumludur. Ayrıca bu bölge hakkında istihbarat toplamakla görevlidir.
- Çeşitli/Diğer İstihbarat Bürosu: Avrupa, ABD, Asya ve Orta Doğu'da doğrudan SAİ genel merkezinden ajanlar aracılığıyla ve dolaylı olarak teşkilatın yurtdışında görevli memurları aracılığıyla gizli görevleri gerçekleştirmek başlıca sorumluluklarıdır. Ayrıca Hindistan ve Afganistan'da saldırgan istihbarat operasyonları yürütmek için casus yetiştirmektedir. Avrupa/ABD ve Asya/Orta Doğu'dan sorumlu iki direktör yardımcısı bulunmaktadır. Bu iki direktörün yanında ise binbaşı rütbesinde sekiz yardımcı bulunmaktadır.

- Sinyal İstihbarat Bürosu: Temel görevi, SAİ için iletişim ağı sağlamak ve komşu ülkelerin özellikle Hindistan ve Afganistan'ın iletişim bağlantılarını izleyerek istihbarat toplamaktır. Bu büro ayrıca hizmetlerin kullanımı için sinyal kodları üretir. Ordu sinyal birliklerinden çok sayıda personel burada görev yapmaktadır. Karaçi, Lahor ve Peşaver'de birlikleri vardır. Hindistan sınırını boyunca bir dizi sinyal istihbarat toplama istasyonu işletilmektedir. Albay rütbesindeki direktörün yanında üç yardımcısı bulunmaktadır.
- Teknik İstihbarat Bürosu: İstihbarat operasyonları için teknik yardımlarla ilgilenir. SAİ teşkilatının istihbarat operasyonları için gereken tüm elektronik cihazları yönetir.
- İstihbarat X Bürosu: Teşkilatın diğer tüm birimlerini koordine eder ve idari destek sağlayarak sekreterlik görevi görmektedir. Ayrıca istihbarat tahminleri ve tehditlerinin raporlarını hazırlamakla sorumludur. Bir direktör tarafından yönetilen büro, SAİ teşkilatının genel yönetimi ve hesaplarıyla ilgilenir. Direktörün yanında, idare, bütçe, ulaşım, mali ve diğer işlerle ilgilenen beş yardımcısı bulunmaktadır. SAİ teşkilatının en büyük bürolarından biridir.
- Savunma Hizmetleri İstihbarat Akademisi: İstihbarat teşkilatının eğitim alanındaki tüm işleri bu akademi de görülmektedir.
- Askeri İrtibat Birimi: Pakistan İçişleri Bakanlığı'nın bir parçası olmasına rağmen, doğrudan SAİ teşkilatı kontrolü ve komutası altında çalışmaktadır. Bu birim, tüm sivil güvenlik kurumları, yarı askeri örgütler (paramiliter), Federal Soruşturma Dairesi ve Pasaport ve Göçmenlik Müdürlüğü tarafından temsil edilmektedir (Kiessling, 2016:254-256; Glogowski, 2011:153; Gregory, 2007:1021).

SAİ ana teşkilat yapısı ve kendine bağlı bürolarla birlikte Pakistan'ın iç ve dış hemen her meselesiyle yakından alakadar olmaktadır. Teşkilatın personel sayısı tam olarak bilinmese de 5-10 bin personele sahip olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca ordu ile iç içe geçmiş yapısından dolayı yetişmiş personel sıkıntısı çekmeyen teşkilatın bütçesinin de 300 milyon Amerikan doları olduğu tahmin edilmektedir (Kiessling, 2016:172). Personel sayılarına ihtiyatla yaklaşılmalıdır, çünkü teşkilatın sivil üyeleri de göz önüne alındığında personel sayısının daha fazla olduğu düşünülmektedir. SAİ teşkilatının bütçesine Körfez ülkelerinden, CIA aracılığıyla ABD'den ve dünya çapındaki çeşitli kuruluşlardan maddi kaynak sağlandığı bilinmektedir. Özellikle Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sırasında teşkilatın maddi gücü oldukça artmıştır (Sirrs, 2017:126).

4. Pakistan İstihbaratının Siyaset Üzerine Etkileri

Dünya geneline bakıldığında askeri rejimlerin tek tek yerini sivil yönetimlere bıraktığı görülmektedir. Ancak Pakistan bu genel gidişatin dışında kalmış bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Pakistan, en iyi ihtimalle geçiş demokrasisi olarak nitelendirilebilir, sonuç olarak tam demokratik rejime geçme konusu ülkedeki belirsizliğini korumaktadır (Grare, 2009:3). Ordunun Pakistan siyasetindeki etkin rolü göz önüne alındığında, ordu ile iç içe geçen istihbarat teşkilatlarının da reformu önemli bir mesele teşkil etmektedir. Pakistan'da istihbarat teşkilatlarının rolü -özellikle Servisler Arası İstihbarat Teşkilatı- her zaman tartışmalı olmuştur. SAİ her fırsatta ülkenin iç siyasetine karışmakta ve siyasetler üzerinde etkin hakimiyet kurmaktadır. Generaller Ayub Khan, Yahya Khan, Ziya ül-Hak ve Pervez Müşerref gibi askeri hükümetler, Zülfikar Ali Bhutto gibi sivil hükümetler istihbarat teşkilatlarını siyasi amaçları için kullanmışlardır (Grare, 2009:3-4).

Pakistan'da güç paylaşımı, ordu mensupları ve sivil hükümet arasında hassas bir dengede durmaktadır. Ordunun dış ilişkiler, güvenlik meseleleri ve kilit ülke içi meseleler üzerinde etkili olduğu ve ihtilafli siyasi liderler, siyasi partiler arasındaki anlaşmazlıklarda da arabuluculuk görevi yaptığı bilinmektedir. Sivil hükümetin, siyasi ve ekonomik karar alma, devlet otoritesinin uygulanmasında büyük ölçüde özerk olmasının yanında, her zaman ordunun düşüncelerini hesaba katması beklenmektedir. Ordu, hükümeti tamamen sivil yönetime bıraktığı dönemlerde de çıkarlarının, yetkilerinin ve ayrıcalıklarının devam etmesi için gerekli anayasal güvencelerle bu kazanımlarını korumaktadır (Rizvi, 1998:96). Pakistan'da ordu yönetime karşı böl ve yönet mantığıyla hareket etmektedir. Orduda, ancak yönetimin yeterince

zayıf ve bölünmüş olduğunda kazanımlarını koruyabilir inancı vardır. Kazanımların devamını sağlamak için SAİ başta olmak üzere istihbarat teşkilatları, ordu ile hareket etmiştir (Rizvi, 1998:100; Raman, 2001).

Pakistan'ın ilk başkenti olan Karaçi (günümüzde İslamabad) ile ordunun merkezi Ravalpindi arasındaki uzaklık, kuruluş yıllarının imkanları düşünüldüğünde hükümetler ile ordu arasında iletişim kopuklukları ve anlaşmazlıklara neden olmuştur. Sonuç olarak, Pakistan'da birçok askeri darbe ve askeri yönetim dönemleri yaşanmıştır. Devletin kuruluş döneminde yaşanan güçlü aktör boşluğunu dolduran ordunun Pakistan politikalarına dair bazı hassasiyetleri vardır ve bu sınır aşıldığı anda görevdeki hükümeti alaşağı etmekte tereddüt etmemektedir. Pakistan ordusu, Hindistan ile ilişkiler, Afganistan ile ilişkiler, nükleer gücün varlığının devamı ve kullanımı, yurtdışı askeri görevleri terörizm, askeri atama ve terfi işlemleri gibi konuları kırmızı çizgi olarak belirlemiştir (Aslan, 2019).

1958 darbesinden önce Pakistan Savunma Bakanlığına bağlı olan SAİ, darbeden sonra Cumhurbaşkanı Ayub Khan'a sıkı yönetim yöneticilerine rapor vermeye başlamıştır (Winchell, 2003:375). Pakistan'da SAİ'nin siyasi rolünün temelleri Ayub Khan yönetimi tarafından atılmıştır ve bu dönemden itibaren teşkilatın iç politikaya sürekli müdahil olduğu bilinmektedir (Pathania, 2020:157). Ayub Khan yönetimindeki SAİ, Pakistanlı politikacıları -özellikle Doğu Pakistan'dakileri- izlemekle sorumlu olmuştur. Medyanın kontrolü ve toplumun siyasi olarak aktif kesimlerini de takip etmek SAİ'nin görevleri arasına girmiştir. Ayrıca öğrenci grupları, ticaret örgütleri, sendikalar (sivil toplum örgütleri) siyasi alana girmemeleri konusunda uyarılmıştır ve sıkı gözetim altında tutulmuşlardır. Buna ek olarak SAİ tarafından din adamları, dini tavsiyelerinin dışında herhangi bir siyasi konuşma yapmalarını konusunda uyarılmıştır (Fruman, 2011:6; Grare, 2009:17). Bu düzenlemelerle birlikte, Pakistan'da tüm istihbarat servislerinin Ayub Khan'ın kontrolü altında hareket ettiği bir düzene geçilmiştir. 1964 cumhurbaşkanlığı seçiminde özellikle SAİ teşkilatı ön plana çıkarak seçimleri kazanan adayın Ayub Khan olması için büyük çaba harcamıştır (Janjua, 2021:11).

1958 darbesiyle birlikte Pakistan'da ordunun hakimiyeti daha sağlam temellere oturmaya başlamıştır. Ordunun kuruluş yıllarındaki İngiliz etkisinin yanında, Ayub Khan'ın darbesi sonucunda hızla yükselen ABD etkisi görülmektedir. Askeri ve ekonomik alanlarda sağladığı yardımlarla Pakistan ile ilişkilerini geliştiren ABD, Pakistan ordusu ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Öyle ki, Pakistan'ın başkentine ziyarete gelen ABD'li diplomatların ikinci durağı ordu merkezinin bulunduğu Ravalpindi olmuştur (Aslan, 2018). Gelişen bu ilişki sonucunda, Pakistan'da sivil hükümetlerin iktidarda kalabilmeleri için ordu ile uyumlu politikalar izleme gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Ayub Khan'dan sonra cumhurbaşkanı olan Yahya Khan döneminde istihbarat teşkilatları, iç politikaya daha derinden müdahil olmaya başlamışlardır. Yahya Khan, istihbaratın yetkilerini azınlıklar ve ayrılıkçıların faaliyetlerini içerecek şekilde daha da genişletmiştir. Özellikle SAİ, Doğu Pakistan'da milliyetçi parti olan Awami Ligi'nin siyasi faaliyetlerini kontrol etmek ve seçimlerde başarısız olmaları için etkin rol üstlenmiştir (Pathania, 2020:158). Tüm bu çabalar Awami Ligi'nin 1970 yılındaki genel seçimlerden zaferle çıkmasını engelleyememiştir. Bu seçimin sonuçlarının ardından hükümet kurma görevini Awami Ligi lideri Şeyh Mujibur Rahman'a vermek istemeyen Yahya Khan, meclisin açılışını ertelemiştir ve bunun sonucunda Pakistan'da iç savaş patlak vermiştir. SAİ, Doğu Pakistan'da Bengal direnişini ortadan kaldırmak için baskı ve işkenceyi kullanmıştır. Ayrıca iç savaş sürecinde SAİ mensupları çok sayıda Bengalli politikacıyı öldürmüştür (Winchell, 2003:377).

1971 yılında Doğu Pakistan'ın -bağımsızlıktan sonraki adı Bangladeş- bağımsızlığının ardından istifa eden Yahya Khan'ın ardından Zülfikar Ali Bhutto iktidara gelmiştir. Sivil lider olmasına karşın Ali Bhutto, kişisel siyasi çıkarları için ordu ile iç içe geçmiş SAİ teşkilatının yetkilerini arttırmakta tereddüt etmemiştir (Chengappa, 2000). Bhutto güvendiği isimler olan Ghulam Jilani Khan'ı SAİ'nin başına, Ziya ül-Hak'ı da Genelkurmay Başkanlığına getirmiştir. İstihbarat Bürosunun Belucistan bölgesinde bulunan Ketta şubesindeki personeline güvenmeyen Bhutto, SAİ'nin yetkilerini arttırarak o bölgedeki istihbarat faaliyetlerinden sorumlu hale getirmiştir (Winchell, 2003:377). Bhutto, siyasi muhaliflerini izlemek için SAİ'nin bünyesinde siyasi kanat oluşturarak, teşkilatın siyasi rolünü kendi çıkarları doğrultusunda daha da genişletmiştir. Bhutto, 1977 seçimlerini kazanmak için SAİ'nin siyasi kanadını kullanmıştır ve muhalifler tarafından şaibeli kabul edilen seçimleri Ali Bhutto kazanmıştır. Ayrıca sadece muhaliflerini

değil, aynı zamanda kendi partisinin mensuplarını ve kabinesindeki bakanları da gözetleme görevini siyasi kanadın sorumluluğuna vermiştir (Pathania, 2020:158).

1977 seçimlerine hile karıştırıldığı iddiasıyla çıkan karışıklıklar nedeniyle, bozulan kamu düzenini tesis etmek için Genelkurmay Başkanı Ziya ül-Hak, darbe yaparak Ali Bhutto yönetimine son vermiştir. Bir din adamının oğlu olan Ziya, Pakistan'ın güçlü devlet olabilmesi için İslami devlete dönüşmesi gerektiğine inanmaktadır. Bununla ilgili olarak Pakistan ordusunun İslami hassasiyetlerini arttırmak için çeşitli reformlar gerçekleştirmiştir. Ayrıca çeşitli dini gruplarla görüşerek, dinin kamu hayatındaki rolünü arttırmak istemiştir (Mukherjee, 2017:20). General Ziya döneminde dini hassasiyetleri olan ordu mensupları desteklenmiştir ve günlük dini gereksinimlerini yerine getirenler terfi almışlardır. Onun bu uygulamaları sonucunda Pakistan ordusunun %30'u dini hassasiyeti yüksek personelden oluşmuştur (Winchell, 2003:378). Ziya, 1977-1988 yılları arasında Pakistan'ı yönetmiştir. Bu dönem boyunca Ziya rejimine karşı çıkan siyasi ve dini örgütler hakkında istihbarat toplanması için SAİ'nin yetkileri genişletilmiştir. Ayrıca Sindhi milliyetçilerinin faaliyetleri hakkında istihbarat toplamak, 1980'lerin başında Demokratik Restorasyon Hareketi başlatan Pakistan Halk Partisi lideri Benazir Bhutto'nun faaliyetlerini izlemek, Pakistan'daki Şiî örgütleri kontrol etmek ve muhalif siyasi liderleri takip etmek gibi görevlerle SAİ'nin yetkileri ve ülke içindeki etkinliği daha da arttırılmıştır (Pathania, 2020:159). Ziya, 17 Ağustos 1988 tarihinde şüpheli bir uçak kazası sonucunda ölmüştür. Onun ölümünün ardından Ghulam İshak geçici cumhurbaşkanı olmuştur ve 6 Kasım tarihinde yeni seçimlerin yapılmasına karar verilmiştir (Sirrs, 2017:136). Yapılacak seçimlerde Pakistan Halk Partisi ve lideri Benazir Bhutto'nun seçimleri kazanmaması için SAİ tüm gücüyle mücadele etmiştir (Grare, 2009:19).

Pakistan'da 1988-1999 yılları arası kısa süreli Benazir Bhutto ve Nawaz Şerif yönetimleri dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde SAİ ve diğer istihbarat teşkilatları, siyaseti kontrol etme ve yönlendirme çabasında olmuşlardır. Sovyetlerin 1989 yılında Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte, SAİ tüm dikkatini ülke içi siyasete vermiştir ve 1990'lar boyunca Pakistan siyasetini manipüle etmiştir (Pathania, 2020:160). Benazir Bhutto'nun popülerliği karşısında ordunun dolayısıyla SAİ'nin etkisinin zayıflayacağı düşüncesiyle, 1988 yılındaki seçimlerde SAİ açıkça Benazir'in Pakistan Halk Partisine muhalif olarak çalışmıştır (Munir, 2012).

1988 seçimleri SAİ için büyük bir meydan okumadır, çünkü ordunun/SAİ'nin etkinliğini azaltacak politikaları uygulaması beklenen Benazir'in seçimi kazanma ihtimali çok yüksektir. Bu durum karşısında SAİ, Benazir'e karşı koalisyon oluşturarak, onunla mücadele etmeye başlamıştır. PHP'nin eksikliklerini belirleme görevi SAİ siyasi kanadının başında bulunan Imtiaz Ahmed'e verilmiştir. Bunun sonucunda Benazir'in PHP'ye karşı dokuz partinin katılımıyla oluşturulan "İslami Demokratik İttifakı" kurulmuştur. Ayrıca SAİ seçim süreci boyunca broşürler ve gazete ilanları vasıtasıyla Benazir'i karalama kampanyası yürütmüştür. Psikolojik üstünlüğü ele geçirmek isteyen SAİ, bunun yanında oluşturduğu ittifaka yüklü miktarda maddi destek sağlamıştır (Sirrs, 2017:142). Seçim sonucuna göre, Ulusal Meclis'teki 215 sandalyenin 94'ünü PHP, 56'sını İttifak mensupları kazanmıştır. PHP seçimi kazanmasına karşın, mecliste çoğunluğu elde edememiştir. 1988 yılındaki seçimin sonuçları SAİ için bir başarı olarak kabul edilmiştir ve yapılan seçimi doğrudan etkileyerek, PHP'nin mecliste çoğunluğu elde etmesi engellenmiştir (Grare, 2009:23).

1988 seçimlerinde iktidara gelen Bhutto, ordu ve istihbarat teşkilatlarının sürekli gözetimi ve baskısı altında kalmıştır. Muhalifleri Bhutto'nun görevinden alınması için her fırsatı değerlendirmişlerdir. Bu doğrultuda, Genelkurmay Başkanı Aslam Beg, Cumhurbaşkanı Ghulam İshak'tan Başbakanın yolsuzluklara karıştığı bahanesiyle görevden alınmasını istemiştir. 6 Ağustos 1990'da Cumhurbaşkanı Ghulam İshak, Benazir Bhutto'yu başbakanlık görevinden alarak, meclisi feshetmiştir. Pakistan'da gerçekleşen bu sessiz darbe, kan dökülmeden nihayete erdirilmiştir (Sirrs, 2017:143). Benazir Bhutto'nun görevden alınmasıyla birlikte yapılan seçimlerde SAİ'nin desteklediği, siyasi tecrübesi az olan, sanayici Nawaz Şerif seçimleri kazanarak başbakan olmuştur. SAİ teşkilatıyla uyumlu çalışacağı düşünülen Şerif'in bazı kararları, bu durumun pek de öyle olmadığını göstermiştir. Buna kanıt olarak, SAİ'nin başına atanacak kişiyi ordunun önerdiği isimlerden seçmemesi gösterilebilir (Rath, 2011:95). Bilindiği

üzere, çoğunluk SAİ teşkilatı yöneticileri ordu içinden, genelkurmay başkanının önerdiği isimlerden seçilmektedir. Bu durumun tersi gerçekleştiğinde sivil yönetim ile ordu/SAİ arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır.

Benazir Bhutto'nun ilk başbakanlık döneminde patlak veren Mehran Bank skandalı, SAİ teşkilatının 1990'larda Pakistan siyasetini etkilediğinin açık bir kanıtıdır. Olay, ülkedeki siyasi değişimi manipüle etmek için askeri ve istihbarat teşkilatları tarafından kamu fonlarının kötüye kullanıldığını ortaya koymaktadır. İstihbarat mensuplarının amacı, kendileriyle uyumlu olmayan düşman hükümeti istikrarsızlaştırmak ve ardından dost bir hükümet kurmaktır. Skandal, sahte krediler, komisyonlar, yasadışı işlemler ve rüşvet gibi birçok mali suçları kapsamaktadır ve çok sayıda politikacı ve ordu mensubunu içermektedir (Chengappa, 2000:1873).

1993 yılına gelindiğinde Nawaz Şerif ve Cumhurbaşkanı Ghulam İshak arasındaki sorunlardan dolayı İshak, Şerif'i görevden almayı düşünmüştür. Bunun üzerine istifa eden Şerif, Pakistan'ı yeni bir seçim sürecine sokmuştur (Sirrs, 2017:147). Ekim 1993 seçimlerinde ilk defa SAİ seçimleri manipüle etmemiş, propagandalara katılmamış, kimseye maddi destek sağlamamıştır ve seçim sonuçlarını tarafsız kalarak beklemiştir. Seçimlerin sonucunda Benazir Bhutto'nun PHP'si seçimleri kazanmıştır. İlk başbakanlık dönemine göre SAİ ile uzlaşma yolunu seçen Bhutto, 1996 yılında Cumhurbaşkanı Leghari tarafından yolsuzluklar nedeniyle görevinden alınana kadar başbakanlık görevinde bulunmuştur. Şubat 1997'de yapılan seçimleri büyük bir üstünlükle ikinci kez Nawaz Şerif kazanmıştır. Şerif, kendi atadığı Genelkurmay Başkanı Pervez Müşerref tarafından gerçekleştirilen darbeyle Ekim 1999 yılında görevinden alınmıştır (Sirrs, 2017:151). Böylelikle 1988'de başlayan Bhutto-Şerif dönemleri 1999 yılında sona ermiştir. SAİ, bu dönemde siyaset üzerinde oldukça etkin rol oynamıştır. Seçimleri manipüle eden, siyasiler hakkında olumsuz propaganda yürüten, desteklediği siyasi oluşumlara yüklü miktarda maddi destek sağlayan ve medyayı kendi çıkarlar için etkin şekilde yönlendiren teşkilat, Pakistan siyaseti üzerinde elde ettiği kazanımlarından vazgeçmemiştir aksine daha da kazanım elde etmek için çaba harcamıştır. Yapılan seçimlerde bazen aktif sahada olan SAİ, bazen de müdahil olmadan süreci yürütmüştür. Her halükârda alınan kararlar SAİ'nin istediği doğrultuda alınmıştır.

Pervez Müşerref döneminin en önemli olayı kuşkusuz ABD'de gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıdır. Bu saldırılardan sonra "küresel terör" kavramı önem kazanmıştır ve ABD siyaseti de küresel terörün kaynaklarına karşı savaş açmıştır. El-Kaide tarafından gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıları Afganistan ile yakın ilişkiler geliştirmiş olan SAİ teşkilatını da zan altında bırakmıştır. ABD'nin teşkilata karşı şüpheli yaklaşımı Pakistan'ın politikalarına da yansımıştır. SAİ, Pervez Müşerref dönemi boyunca Keşmir, Afganistan, Hindistan konularında aktif operasyonlar ve istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur. Ayrıca iç politikada da Müşerref'in gözü kulağı olmuştur. 11 Eylül saldırıları ile başlayan dönemde SAİ teşkilatında, Müşerref'in ABD yanlısı politikalarına uygun değişiklikler gerçekleşmiştir. Özellikle Afganistan bölgesiyle ilgili SAİ subayları ya emekli edilmiş ya da kışlarına geri döndürülmüştür (Kiessling, 2016:185).

General Pervez Müşerref döneminde SAİ'nin iç politikadaki etkinliği güçlenerek devam etmiştir. Müşerref tarafından SAİ'ye, partileri finanse etme ve zayıflatma konusunda tam yetki verilmiştir. Siyasi partiler üzerinde etki oluşturmak için verilen yetkileri SAİ, rüşvet ve şantaj yoluyla yoğun şekilde kullanmıştır. Partilerin ittifak kurması ya da var olan ittifakları dağıtmak için çaba harcayan SAİ, ayrıca Müşerref'in üniformalı cumhurbaşkanı olarak kabul edilmesine de yardımcı olmuştur (Gregory ve Revill, 2008:42; Pathania, 2020:159). Pakistan'da darbe ile iktidara gelen her yönetim gibi Müşerref'te SAİ teşkilatına önemli yetkiler vermiştir. Verilen yetkiler genellikle iç politika da kendi çıkarlarını korumak ve kazanımlarının sayısını daha da arttırmak için kullanılmıştır. Teşkilatın birçok yetkiyle güçlendirilmesi Pakistan siyasetini olumsuz etkilemiştir. 2007 yılında Benazir Bhutto, yeniden Pakistan'a dönme ve 2008 yılındaki seçimlere katılma kararı almıştır. Benazir Bhutto, 27 Aralık 2007'de Ravalpindi'de miting sonrasında uğradığı saldırı sonucunda öldürülmüştür (CNN Türk, 2007). Ona yapılan suikast sonucunda, Pakistan siyaseti yeni bir döneme girmiştir. 2008 yılında yapılan seçimlerin sonucunda Başbakan seçilen Rıza Gilani ve Cumhurbaşkanı seçilen Asif Zerdari, SAİ teşkilatının siyasi gücünü kırmak için mücadele etmişlerdir (Kiessling, 2016:209).

Nisan 2022'de Başbakan Imran Khan'ın mecliste yapılan güven oylaması sonucunda görevinden alınmasında (CNN Türk, 2022), ABD ve başta SAİ teşkilatı başkanının ataması ve diğer atamalarda anlaşmazlıklar yaşadığı (The Hindu, 2022) ordunun etkisinin olduğu Imran Khan tarafından ileri sürülmektedir. Ona göre, görevden alınması ABD komplosudur (Euronews, 2020) ve Pakistan ordusunun güven oylaması sırasında tarafsız kalması, hükümetin anayasal olarak devrilmesine sessizce izin verildiği anlamına gelmektedir (Print, 2022). Ayrıca, Temmuz 2018 seçimlerinde Başbakan seçilen Imran Khan'ın görevde bulunduğu süre boyunca Rusya ve Çin ile yakınlaşması, ABD'ye de mesafeli politikalar izlemesi, onun güven oylaması sonucu görevden alınmasında etkili olmuştur. Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru kapsamında Çin'in Pakistan'daki altyapı ve üstyapı yatırımlarının giderek artması, iki ülkenin birbirlerine yakınlaşmasını sağlamıştır (Gökten, 2019:167). Imran Khan, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sürecinde V. Putin ile Moskova'da yüz yüze görüşmesi dünya kamuoyu tarafından eleştirilmiştir (Aljazeera, 2022).

Imran Khan'ın yerine 11 Nisan 2022'de başbakan seçilen Şahbaz Şerif'in SAİ teşkilatına Pakistanlı politikacıları ve aktivistleri inceleme/takip etme yetkisi vermesi (Guardian, 2022) ve tüm kamu görevlilerinin göreve başlama, atama ve terfi alma süreçlerinin incelenmesi için özel yetki vermiş olması (The News, 2022), Pakistan'da zaten tartışmalı bir konu olan, ordunun/SAİ teşkilatının hem siyasete hem de devletin tüm kurumlarına etkisi konusunda endişelerin daha da artmasına neden olmuştur. SAİ teşkilatının, kuruluşundan günümüze kadar Pakistan'ın siyaseti üzerindeki etkisi -kısa sürelerde sekteye uğrasa da- artarak devam etmiştir.

5. Pakistan İstihbaratının Siyasi Gücünün Kırılma Çabaları

Pakistan'da istihbarat alanındaki zaafaların giderilmesi için kurulan SAİ teşkilatı, 1958 Ayub Khan darbesiyle birlikte iç politikada ve dış politikada çok etkin bir noktaya ulaşmıştır. SAİ'nin yetkilerini arttırarak güçlenmesini sağlayan yönetimler, karşılığında iktidarlarını SAİ teşkilatının desteğiyle sürdürmeye çalışmışlardır. Bu durumun sonucunda SAİ Pakistan siyasetini etkileyen/yönlendiren bir konuma yükselmiştir. İstihbarat teşkilatının siyasetin ve siyasetçilerin üzerinde etkili olması, Pakistan'ı yöneten bazı sivil siyasetçileri bu durum karşısında önlem almaya itmiştir. SAİ'nin siyasi gücünün kırılması konusunda ilk olarak Benazir Bhutto harekete geçmiştir. Daha sonrasında Benazir'in eşi Cumhurbaşkanı Asif Zerdari ve Başbakan Rıza Gilani teşkilatın siyasi gücünün kırılması için birtakım önlemler almışlardır.

Benazir Bhutto, 1979 yılında General Ziya ül-Hak tarafından gerçekleştirilen darbe sonucunda babası Zülfikar Ali Bhutto'nun idam edilmesinden sonra ordunun ve orduyla iç içe geçmiş yapısıyla SAİ teşkilatının gücünü kırmak için mücadele etmiştir. 1988 yılında başlayan Benazir'in başbakanlık serüveni 1990'larda kısa sürelerle devam etmiştir. 2008 seçimlerine katılmak için döndüğü ülkesinde suikasta uğrayana kadar bu mücadelesini sürdürmüştür. Benazir'in başbakanlık dönemleri hiçbir zaman seçimle sona ermemiştir, ordunun ve istihbaratın müdahaleleri sonucunda görevinden alınmıştır. SAİ teşkilatı 1988 seçimlerine Benazir Bhutto'nun katılmasını engellemek istemiştir. SAİ mensuplarınca 1985 yılında, Benazir'in kardeşi Şah Nawaz Bhutto'nun Fransız Rivierasında zehirleyerek öldürüldüğüne inanılmaktadır. Bu tür tehditlerin amacı, Benazir'in Pakistan'a dönmesi ve yapılacak seçimlere katılmasını engellemektir. Benazir, bu tehditlerin gölgesinde General Ziya ül-Hak'ın uçak kazası sonucu ölümünden sonra Pakistan'a dönmüştür ve 1988'de yapılan seçimlerden zaferle ayrılarak Pakistan'ın yeni Başbakanı olmuştur (Winchell, 2003:380).

SAİ teşkilatının Pakistan'da hemen her alanda etkili olduğuna, Benazir Bhutto Başbakan olur olmaz daha yakından şahit olmuştur. Kontrolden çıkan SAİ teşkilatı hakkında rapor hazırlanmasını isteyen Bhutto, raporun sonucunu beklemeden teşkilatın gücünü kırmak için önlemler almaya başlamıştır. İlk önlem olarak Genelkurmay Başkanı tarafından önerilen bir korgeneralin SAİ teşkilatının başına atanması uygulamasına son vermiştir. Bu uygulamanın yerine, 1989 yılında Tümgeneral Shamjur Rahman Kallue'yi teşkilatın başına atamıştır. Ayrıca SAİ'ye alternatif olarak güçlenmelerini sağlamak için İstihbarat Bürosu ve Federal Soruşturma Ajansının başına kendisine sadık generalleri atamıştır. Bu

gelişmeler yaşanırken Bhutto'nun hazırlanmasını istediği raporun sonucuna göre, SAİ teşkilatı "devlet içinde devlet" olmuştur. Benazir Bhutto'nun SAİ teşkilatının gücünü kırma çabalarının yanında, ordudaki diğer kilit noktalardaki atamalara karışma teşebbüsleri sonucunda Genelkurmay Başkanı Aslam Beg'in çabalarıyla Ağustos 1990'da Cumhurbaşkanı Ghulam İshak Khan tarafından görevinden alınmasına neden olmuştur (Winchell, 2003:381). Benazir'in görevden alınmasıyla birlikte SAİ teşkilatı Pakistan'da etkin güç olmaya devam etmiştir.

Benazir Bhutto 1993 yılında yeniden başbakan seçildi ve ikinci döneminde de SAİ teşkilatının siyasi gücünü kırmak için çaba sarfetmiştir. Bu doğrultuda, teşkilatın Afganistan'daki gizli operasyon yapma yetkisini İçişleri Bakanlığına devretmiştir. Benazir'in SAİ teşkilatına karşı tutumuna karşılık, 1996 yılında kardeşi Murtaza Bhutto Karaçi'deki evinin önünde teşkilat mensuplarınca öldürülmüştür. Daha sonrasında SAİ teşkilatı Başbakan Bhutto ve eşi hakkında olumsuz propaganda başlatmıştır. Benazir'in iktidarına yönelik gerçekleştirilen faaliyetler sonucunda, Kasım 1996'da Cumhurbaşkanı Faruk Leghari tarafından görevden alınmıştır (Winchell, 2003:381). SAİ teşkilatı bir kez daha gücünün sınırlandırılması girişimlerinden kurtularak, Pakistan'da güçlenmeye devam etmiştir. Benazir Bhutto ise 2007 yılında üçüncü kez başbakan olmak için ülkesine döndüğünde, bir miting sonrasında bombalı saldırıyla öldürülmüştür. Bu saldırının arkasındaki güç ve olayın çözülmesini engelleyen güç olarak SAİ teşkilatı görülmektedir (Kleinberg, 2012:120; BBC News Türkçe, 2017).

Benazir'in ölümünden sonra 2008 yılında gerçekleştirilen seçimlerin sonucunda Başbakan seçilen Rıza Gilani, 1999 yılından 2008'e kadar demokratik bir şekilde seçilen ilk başbakan olmuştur. Sivil hükümetin iktidara gelmesiyle birlikte SAİ teşkilatının yeniden kontrol altına alınabileceği umudu doğmuştur (Sirrs, 2017:258). Pakistanlılar hükümet değişikliğinden sonra SAİ'nin rolünde önemli değişikliklerin gerçekleşeceğini tahmin etmişlerdir. Bu doğrultuda Başbakan Gilani, SAİ teşkilatının idari, mali ve operasyonel kontrolünün İçişleri Bakanlığının sorumluluğuna devredileceğini açıklamıştır. Bu ani girişim karşısında ordu ve SAİ teşkilatı yetki devrinin kabul edilemeyeceğini duyurmuştur (Sirrs, 2017:259). Eylül 2008'de Asif Ali Zerdari'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte, Pervez Müşerref'in Cumhurbaşkanlığın dan ayrılması ordu ve SAİ teşkilatının desteksiz kalmasına neden olmuştur. Üstelik ABD, Temmuz 2008'de Kabil'deki Hindistan Büyükelçiliğine yapılan bombalı saldırının destekçisi olarak SAİ teşkilatını görmüştür, bu gerekçeyle SAİ başkanı Nadeem Taj'ın görevden alınması için Pakistanlı yöneticilere baskı uygulamıştır. 29 Eylül 2008'de SAİ başkanı Taj görevden alınarak yerine Korgeneral Shuja Paşa getirilmiştir (Sirrs, 2017:260). Bu gelişmeler, yeni yönetime gelen iktidarın, SAİ'nin gücünü kırma noktasında elini güçlendirmiştir.

Pakistan'da SAİ teşkilatının kontrol altına alınabileceği umuduyla hükümet tarafından teşkilatın ülke içindeki faaliyetlerini tamamıyla İçişleri Bakanlığına devretmesine karar verilmiştir. Bu karar üzerine SAİ teşkilatı iç/siyasi kanadını kapattığını duyurmuştur (Dawn, 2008; Kiessling, 2016:212). SAİ teşkilatının siyasi/iç kanadını kapatma kararı gözlemciler tarafından şüphe ile karşılanmıştır. Teşkilatın yıllardır elde ettiği birçok kazanımlarından bu kadar çabuk vazgeçmeyeceği yorumları yapılmıştır. Bu kararın gerçekleşip, gerçekleşmeyeceği tabi ki, teşkilatın uygulamalarıyla belli olacaktır. Ayrıca 2008 yılından günümüze kadar SAİ teşkilatının Pakistan siyasetinde etkisinin azaldığını söylemek oldukça güçtür. Pakistan siyasetinin üzerinde teşkilatın gölgesi her zaman hissedilmektedir.

6. Sonuç

Pakistan kurulduğunda devlet kurumlarının yetersizliği, devletin ilk yıllarda yaşadığı liderlik krizi, ordunun ön plana çıkmasına neden olmuştur. Kaos ortamında ordunun ön planda olmasının dezavantajı, durum normale döndüğünde ordu mensuplarının kışlarına dönmüyor olmasıdır. Pakistan'da devletin kuruluşundan günümüze kadar ordunun gölgesi hemen her alanda hissedilmektedir. Ordu içinden çıkan SAİ teşkilatı ise birçok insan tarafından askeri yönetimlerin kötü bir mirası olarak görülmektedir. SAİ, askeri yönetimler altında birçok anayasal hak elde etmiştir. Ayrıca bu hakların yanında teşkilat, hizmet ettiği hükümetin siyasi varlığını devam ettirmesi için her türlü yönetime başvurmuştur. Seçimlere müdahil olma, siyasi hayatı şekillendirme, siyasi ittifaklar kurma gibi birçok yöntemle Pakistan siyasetini manipüle etmiştir. Teşkilatın siyaset üzerindeki etkisi, 'devlet içinde devlet' şeklinde yorumlanmıştır.

Servisler Arası İstihbarat Teşkilatı, Pakistan'da yetmiş yılı aşkın bir süredir giderek gücünü arttıran bir kurum haline gelmiştir. Teşkilatın geçmişine bakıldığında hem askeri hem de sivil yönetimlerle iş birliği içinde faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. SAİ, hangi hükümet için çalışıyorsa, o hükümetin her konudan kazançlı çıkması için her türlü yöntemi kullanmaktadır. Maddi güç kullanımı (rüşvet), olumsuz propaganda, basın mensuplarına baskı, siyasi partilere maddi destek ve siyasi partileri, ortak düşmana karşı iş birliği yapmaya zorlamak gibi çok çeşitli yöntemleri kullanmaktadır. Bunun karşılığında ise teşkilat, elde etmiş olduğu kazanımları korumak ve daha da arttırmak için birçok yetki ve güç elde etmiştir. Bir devlette istihbarat teşkilatının görevi, herhangi bir tehlikeye karşılık önleyici/koruyucu olması gerekirken, zaman içerisinde SAİ teşkilatı Pakistan'da iç ve dış politikada etkin bir konuma ulaşmıştır.

1948 yılında kurulan teşkilat, Hindistan ile yaşanan savaşırdan dolayı ilk yıllarında daha çok iç politika ile ilgilenmiştir. Keşmir meselesi teşkilatın mesaisinin büyük kısmını ayırdığı bir sorundur. Teşkilat 1958 Ayub Khan darbesiyle birlikte, Pakistan siyaseti ve toplumu üzerinde izleme/denetleme gücünü arttırmaya başlamıştır. İç politikada ekonomi gibi milli güvenlik konusu olmadığını düşündükleri konuların dışında oldukça güçlenen SAİ teşkilatının, dış politikada en büyük uğraş alanı Hindistan'dır. Ayrıca, Afganistan, nükleer güç, terörizm, yurtdışı askeri görevleri gibi konuları ordu/SAİ teşkilatı kendi yetki alanındaki konular olarak görmektedir. Dış politikada, 1958 darbesiyle başlayan ABD ile Pakistan ordusu yakınlaşması sonucunda, Sovyetlerin Afganistan'ı işgali sürecinde SAİ teşkilatı daha etkin olmaya başlamıştır. CIA ile iş birliği neticesinde Afgan mücahitlerinin desteklenme sürecinde, SAİ teşkilatı hem maddi hem de personel eğitimi konusunda kuruluşundan beri en iyi noktaya ulaşmıştır. Teşkilat elde ettiği bu gücü, ülkenin iç politikasında önemli olan siyaseti manipüle etmek ve dış politikada kendi belirlediği sınırların aşılmasını engellemek için kullanmıştır.

SAİ teşkilatının siyasi gücünü kırmak için başta Benazir Bhutto olmak üzere bazı girişimler olmuştur. Fakat ordunun korumasındaki teşkilata karşı bu çabalar herhangi bir sonuç vermemiştir. 2008 yılında teröre destek verdiğinden şüphelenilen SAİ teşkilatının, ABD'nin de diplomatik baskıları sonucunda siyasi/iç kanadının kapatıldığı duyurulmuştur. Fakat bu kararın göstermelik olduğu gözlemciler tarafından ifade edilmektedir. Ayrıca günümüzde Pakistan ordusu ve SAİ teşkilatı, Pakistan'ın iç ve dış tüm politikalarında etkili olmaktadır. Pakistan siyaseti SAİ gölgesinden kurtulmadığı sürece, sivil siyasilere ve demokratik bir yönetime sahip olması oldukça zordur.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Ahmed, I. (2008), The Pakistan Inter-Services Intelligence: A Profile, ISAS Institute of South Asian Studies, 35, s.1-6.
- Aljazeera, (2022), Pakistani PM Khan meets Putin amid Ukraine invasion, <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/25/pakistan-imran-putin-russia-ukraine-invasion>, (Erişim Tarihi: 05.10.2022).

- Aslan, Ö. (2018), Pakistan Ordusunda Nöbet Değişimi ve Ordu-Siyaset İlişkileri, <https://gasam.org.tr/pakistan-ordusunda-nobet-degisimi-ve-ordu-siyaset-iliskileri/> , (Erişim Tarihi: 08.10.2022).
- Aslan, Ö. (2019). Pakistan'da Ordu ve Siyaset İlişkisi, <https://www.ilmvemedenyet.com/pakistanda-ordu-siyaset-iliskisi-omer-aslan.html> , (Erişim Tarihi: 08.10.2022).
- Chengappa, B. (2000), The ISI role in Pakistan's politics, *Strategic Analysis*, 23(11), s.1857-1878.
- CNN Türk, (2007), Benazir Butto Suikasta Kurban Gitti, <https://www.cnnturk.com/2007/dunya/12/27/benazir.butto.suikasta.kurban.gitti/414940.0/index.html> , (Erişim Tarihi: 06.06.2022).
- CNN Türk, (2022), Pakistan'da Imran Khan Görevden Alındı, <https://www.cnnturk.com/dunya/pakistanda-imran-khan-gorevden-alindi> , (Erişim Tarihi: 20.06.2022).
- Euronews, (2022), Pakistan ordusundan, eski Başbakan Han'ın 'ABD komplosu' iddiasına yanıt, <https://tr.euronews.com/2022/04/14/pakistan-ordusundan-eski-basbakan-han-n-abd-komplosu-iddias-na-yan-t> , (Erişim Tarihi: 05.10.2022).
- Eyyub Han. (1995), TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt.12, s.17-19), Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Fruman, S. (2011), *Will The Long March to Democracy in Pakistan Finally Succeed?* Washington: United States Institute of Peace.
- Glogowski, A. (2011), *Inter-Services Intelligence (ISI)*, *Politeja*, 17, s.147-154.
- Gökten, K. (2019), Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ve Yeni Güney Asya Jeopolitiği, *Fiscaeconomia*, 3(1), s.160-176.
- Grare, F. (2009), *Reforming the Intelligence Agencies in Pakistan's Transitional Democracy*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Grare, F. (2015), *The Challenges of Civilian Control Over Intelligence Agencies in Pakistan*, <https://carnegieendowment.org/2015/12/18/challenges-of-civilian-control-over-intelligence-agencies-in-pakistan-pub-62278> , (Erişim Tarihi: 02.07.2022).
- Gregory, S. (2007), *The ISI and the War on Terrorism*, *Studies in Conflict & Terrorism*, 30, s.1013-1031.
- Gregory, S. ve Revill, J. (2008), *The Role of the Military in the Cohesion and Stability of Pakistan*, *Contemporary South Asia*, 16(1), s.39-61.
- Haider, M. (2008), *ISI Closes its Political Wing*, <https://www.dawn.com/news/331357/isi-closes-its-political-wing> , (Erişim Tarihi: 25.05.2022).
- Hussain, Z. (2007), *Frontline Pakistan the Struggle with Militant Islam*, London: I.B Tauris.
- Janjua, R. (2021), *Civil-Military Relations in Pakistan: Quest for an Ideal Balance*, *Islamabad Policy Research Institute (IPRI) Journal*, 21(1), s.1-26.
- Jones, O. B. (2017), *Pakistan'da Benazir Butto suikastının üstü nasıl örtüldü?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42492517> , (Erişim Tarihi: 06.06.2022).
- Kiessling, H. (2016), *Faith, Unity, Discipline The ISI of Pakistan*, London: C. Hurst & Co. Press.
- Kleinberg, H. (2012), *To Win in Afghanistan, Destroy Pakistan's ISI*, *American Intelligence Journal*, 30(2), s.120-124.
- Mukherjee, K. (2017), *Military Governments, the ISI and Political Hybridity in Contemporary Pakistan: From Independence to Musharraf*, *Journal of Intelligence History*, 16(2), s.172-193.
- Munir, A. (2012), *The political role of the ISI*, <https://tribune.com.pk/story/351366/the-political-role-of-the-isi> (Erişim Tarihi: 01.06.2022).

- Nawaz, S. (2008), *Crossed Swords Pakistan, its Army, and the Wars Within*, Oxford: Oxford University Press.
- Pakistan: Tarih. (2007), TDV İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt.37, s.147-149), Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Pathania, J. (2020), ISI in Pakistan's Domestic Politics: An Assessment, *CLAWS Journal*, s.154-166.
- Raman, B. (2001). Pakistan's Inter-Services Intelligence (ISI), <http://www.acsa2000.net/isi/index.html> , (Erişim Tarihi: 15.05.2022).
- Rath, S. K. (2011), Pakistan's Double Game, *The Journal of International*, 15(2), s.92-105.
- Rizvi, H. (2000), *Military, State and Society in Pakistan*, London: Macmillan Press.
- Rizvi, H. (2013), *The Military, Politics in Pakistan 1947-1997*, Lahor: Sang-e-Meel Press.
- Rizvi, H.A. (1998), Civil-military relations in contemporary Pakistan, *Survival*, 40(2), s.96-113.
- Siddiqui, N. (2021), PM Imran appoints Lt Gen Nadeem Anjum as new DG ISI, <https://www.dawn.com/news/1653379> , (Erişim Tarihi: 15.03.2022).
- Sirrs, O. (2017), *Pakistan's Inter- Services Intelligence Directorate*, Oxford: Routledge.
- The Guardian, (2022). Fear for democracy in Pakistan as ISI gets power over civil service, <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/12/fear-for-democracy-in-pakistan-as-isi-gets-power-over-civil-service> , (Erişim Tarihi: 25.06.2022).
- The Hindu, (2022), In a veiled attack, Imran Khan blames Pakistan Army chief Bajwa for his ouster, <https://www.thehindu.com/news/international/in-a-veiled-attack-imran-khan-blames-pakistan-army-chief-bajwa-for-his-ouster/article65340831.ece> , (Erişim Tarihi: 06.10.2022).
- The News, (2022), ISI authorised to vet postings, appointments of public officials, <https://www.thenews.com.pk/print/963293-isi-authorized-to-vet-postings-appointments-of-public-officials> , (Erişim Tarihi: 06.10.2022).
- The Print, (2022), Pak Army says it has 'nothing to do with politics', will remain apolitical in future as well, <https://theprint.in/world/pak-army-says-it-has-nothing-to-do-with-politics-will-remain-apolitical-in-future-as-well/916258/> , (Erişim Tarihi: 01.07.2022).
- Winchell, S. (2003), Pakistan's ISI: The Invisible Government, *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 16(3), s.374-388.
- Ziring, L. (2003), *Pakistan: At the Crosscurrent of History*, Oxford: Oneworld Publications.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1226-1236, doi: 10.11616/asbi.1150412

Klaudiopolis Antik Kenti Stadyumu

The Stadium of Claudopolis Ancient City

Güzin BİLİR¹, **Aysun TUNA²**

Geliş Tarihi (Received): 28.07.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 19.09.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Antik Çağ'dan günümüze, kentsel doku ve kent kimliğinin ayrılmaz bir parçası olan stadyumlar, spor etkinliklerinin yapıldığı ve bu etkinlikleri seyircilerin izlemesine olanak veren anıtsal yapılardır. Çalışmada, Bolu İli merkez ilçesine bağlı Akpınar Mahallesi'nde yer alan ve 2008 yılında Bolu Müzesi Müdürlüğü tarafından kurtarma kazısı gerçekleştirilen, Klaudiopolis Stadyumunun antik yazıtlar ışığında kent için önemi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda stadyum yapısının antik çağdaki işlevi, önemi ve bugünün kent peyzajındaki yerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bolu, Stadyum, Klaudiopolis, Mimari

&

Abstract: Stadiums, which are an integral part of the urban texture and urban identity from the Antiquity to the present, are monumental structures where sports events are held and allow the audience to watch these activities. In this study, the importance of the Claudopolis Stadium for the city, which is located in the Akpınar District of the central district of Bolu City, and whose rescue excavation was carried out by the Bolu Museum Directorate in 2008, is tried to be determined in the light of ancient inscriptions. In this context, the function and importance of the stadium structure in ancient times and its place in today's urban landscape are mentioned.

Keywords: Bolu, Stadion, Klaudiopolis, Architecture

Atıf/Cite as: Bilir, G., Tuna, D. (2022). Klaudiopolis Antik Kenti Stadyumu. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1226-1236. doi: 10.11616/asbi.1150412

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Güzin Bilir, Düzce Üniversitesi, guzinbilir.dgh@duzce.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Aysun Tuna, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, aysun.tuna@ibu.edu.tr.

1. Giriş

Hellenistik Dönem’de Bithynia Bölgesi’nin önemli kentlerinden biri olan Bithynion, Nikomedia’dan Pontus’a doğru giden yol üzerinde kurulmuştur (Doğancı, 2013: 177) (Resim 1).

Resim 1. Bithynia Bölgesi Haritası

H. Kiepert (1903)

Roma Cumhuriyet Dönemi’ne kadar antik yazarların anlatımlarından ve sikkeler üzerindeki ifadelerden de öğrendiğimiz kadarıyla kent Bithynion olarak adlandırılmaktadır. (Plin.nat. V, 149; Strab. XII, 565; Wort, 1889: 117vd.). Bölgenin önemli 12 kentinden biri olan kent, MÖ 74 yılından itibaren Roma egemenliği altına girmiş ve Julio-Claudia hanedanlığı döneminden itibaren Klaudiopolis adıyla anılmıştır (Becker-Bertan, 1986: 2 vd.; Wilcken, 1897: 542). İmparator Hadrianus Dönemiyle birlikte kentin adı Hadrianon Klaudiopoleion olarak değiştirilse (RE III.1 1897: 542; Becker 1986: 1 vd.) de halk arasında Klaudiopolis ismi kullanılmaya devam etmiştir (Marek, 2002: 31-32.). Kent, Geç Antik Çağ’da oluşturulan Honorias Eyaleti’ne de başkentlik yapmıştır (Bingham, 1834: 329) Bu süreçte Nikomedia ve Krateia gibi kentlerin de içinde bulunduğu yetmiş askeri kentten biri olmuştur (Kan, 2019: 23).

Önemli Roma yolları üzerinde yer alması sebebiyle önemini hiç kaybetmeyen kent, Antinous’un doğum yeri, Hadrianus’un favori şehri olarak bilinir (D’anville, 1810: 302). Anadolu’nun Roma hakimiyetine girmesiyle birlikte diğer Anadolu kentlerinde olduğu gibi Klaudiopolis kentinde de yoğun imar faaliyetleri başlamıştır. Özellikle Klaudiopolisli Antionos ile yakınlığı bilinen İmparator Hadrianus döneminde, kent yoğun olarak Romalılaşma sürecine girmiştir (“Antinous, bizim Klaudiopolis’de dediğimiz, bir Bithynia şehri olan Bithynium’dandı. İmparator’un favori adamıydı ve Mısır’da ya Hadrianos’un yazdığı gibi Nil’e düşerek ya da adak olarak adanarak öldü.” (Cass. Dio., LXIX: 11,2; Işık, 2001: 53; Umar, 2004: 132).

Kent bulunduğu coğrafya bakımından oldukça verimli ovalara ve su kaynaklarına sahiptir. Strabon, Klaudiopolis kentinin kurulduğu tepenin önünde uzanan Salona (Bolu) Ovası’nın hayvanlar için çok elverişli bir otlak olduğundan bahseder (Strab. XII, IV: 7). Plinius ise kentin İç Bithynia’da bulunduğunu ifade eder ve ayrıca kentin ürettiği peynir ile ünlendiğinden bahseder (Plin.nat., V, XLIII: 148). Pausanias ise kent halkının kökeninin Arkadia ve Mantineialar olduğunu söyler. Ayrıca İmparator Hadrianus’un kentin koruyucusu olarak Antinous’u ilan ettiğini, bunun üzerine bir tapınak yapılmasını buyurduğu yazar ve bu nedenle burada her beş yılda bir tören ve yarışmalar yapıldığını da ifade eder (Paus.,VIII: 9.7.).

Kent, tarihsel süreç içinde büyük depremler geçirdiği bilinmektedir. Kentin, Hellenistik Dönem veya daha önceki dönemlerde geçirmiş olduğu depremlerle ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Roma Dönemi’nde ise, antik kaynaklar bize kentinde içinde bulunduğu Bithynia Bölgesi’ndeki depremler hakkında bilgi

verir (Şahin, 2013). Texier, kent hakkında bilgi verdiği bölümde, bölgeyi tahrip eden müthiş depremlerden birinde kentin tamamen yıkıldığından bahseder (II. 36.).

Klaus Belke (1996: 235-237), 1996 yılında yayınlanan Paphlagonien und Honorias adlı çalışmasında Geç Roma Dönemi'nde Nikomedia'dan Neokaesarea'ya kadar uzanan ticari ve askeri öneme sahip yol üzerindeki kentten, detaylı olarak bahseder.

1986 yılında F. Becker-Bertau (1986: 3) tarafından yayımlanan Klaudiopolis kent corpusunda, Becker, Nikomedia'nın başkentinin olduğunu ve Klaudiopolis'in bir garnizon kenti olduğunu söyler. İmparatorluğun, elit seyyar birliklerini Nikomedia'nın çevresine yerleştirmiş olabileceğini ifade etmektedir. Bu bilgiyi Klaudiopolis'in bir karargâh olduğunu gösteren askeri yazıtlara dayandırmaktadır.

Bizans döneminde Hristiyan zaferleri sonrası Klaudiopolis'in önemli bir piskoposluk kenti ve hatta sonrasında bir metropolit olduğu aktarılmaktadır. Kilise tarihçisi olan Sokrates Skolastikos'un eserinde Klaudiopolis'li piskoposlardan bahsedilmektedir (III. 25). Klaudiopolis'in Honoria eyaletinin bir metropolit olduğuna kanıt olarak ise, Acta XVII konseyi ile Patrik Gennadios'un bir kararnamesinin imza listesi (458) gösterilebilir (Becker, 1986: 6).

10. yüzyılda askeri bir üs ve metropolit kenti olan Klaudiopolis, Paphlagonya Bölgesi'nin büyük kısmı ile Galatia ve bazı Frigya bölgelerini kapsayan bir askeri metropolit kenti Bukellarion Theması için önemli bir role sahip olmuştur. Bu dönemde kent aynı zamanda Maryandynoi Metropolitliği olarak da anılmaktadır (Becker, 1986: 10). Buna yakın bir tarihte meydana gelen deprem ile kentin önemli ölçüde hasar aldığı Leo Diaconus tarafından bildirilmiştir (Cramer, 1832: 209-214).

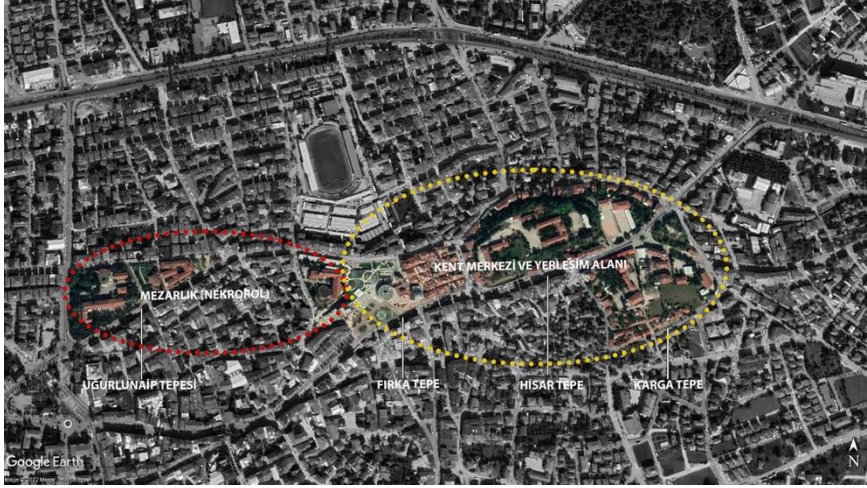
Bu çalışmayla çağlar boyu kesintisiz yerleşimin devam ettiği Bolu kent merkezinde bulunan antik stadyumun, 2008 yılında yapılan kurtarma kazısının sonuçları ile hali hazırda yayınlanmış yazıtlar ışığında, mimarisi ve dönemi içerisindeki kullanım amaçları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada, Bolu Müze Müdürlüğü tarafından yürütülen kurtarma kazılardan elde edilen sonuçlar ile sınırlı kalan Klaudiopolis Stadyumu'nun, biçimsel ve işlevsel yapısına ilişkin bilgi ve çıkarımlar, antik yazıtlar ve seyyahlarının notlarına dayandırılarak ortaya konulmuştur. Söz konusu çalışmanın, ilerleyen dönemlerde yapılacak olan bilimsel kazı ve araştırmalar için bir ön çalışma mahiyetinde olması hedeflenmiştir.

2. Klaudiopolis Antik Kenti Stadyumu

MS 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu kentlerinden olan Klaudiopolis'te Romalılaştırma süreciyle birlikte imar faaliyetleri başlamıştır. Bunu çeşitli kurtarma kazıları sonucunda meydana kısmen çıkmış olan tapınak, tiyatro, stadyum kalıntısı, nekropol alanı ve müzede sergilenmekte olan çeşitli heykeltıraşlık eserlerden anlamaktayız.

Şehir yapıları arasında Hisar Tepe'deki Hadrianus Tapınağı (Yalman, 1981: 435 vd.) ve yine Hisar Tepe'nin güney yamacında bulunan stadyum kalıntısı; Fırka Tepe'nin güney eteklerindeki tiyatro kalıntıları ve Karga Tepe'deki heykeller yer almaktadır (Özgan, 1997: 155 vd.). Bulunan mimari kalıntılardan da Klaudiopolis kentinin yerleşim alanının bu üç tepede olduğu açıktır. Kent, Bolu Ovası'na hâkim olarak 715 m yükseklikte, kent merkezinden doğudan batıya 2000 m, kuzeyden güneye 750 m genişliğinde alana yayılmış, Hisartepe, Kargatepe, Fırkatepe (Hıdırlıktepe) ve Uğurlunaip tepelerini de içine alan modern şehir merkezinin altında yer almaktadır (Yalman, 1986: 435) (**Resim 2**).

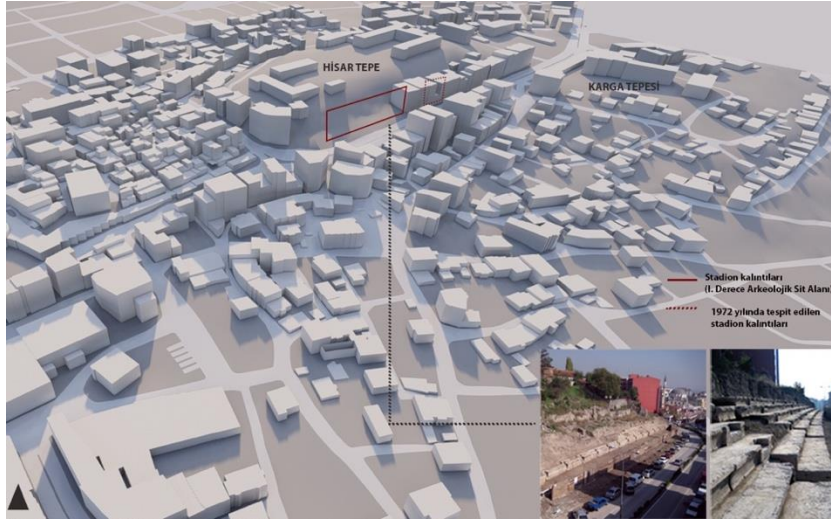
Resim 2: Hisartepe, Kargatepe, Fırkatepe (Hıdırlıktepe) ve Uğurlunaip tepeleri

Orijinal. Yazarlara ait (2022)

Roma İmparatorluğu'nun "beş iyi imparatorundan" olan imparator Hadrianus, Klaudiopolis'i fazlasıyla önemsemiş, Anadolu eyaletlerine yaptığı gezilerde Klaudiopolis'i ziyaret etmiştir (D'anville, 1810: 302). Klaudiopolis halkı da aynı saygıyı imparator adına yaptırdığı stadyum ile göstermiş olmalıdır (**Resim 3**).

Resim 3. Hisar Tepe

Orijinal. Yazarlara ait (2022)

G. Perrot, 18 yüzyılda kente yaptığı ziyaretinde şehrin etrafına yayılmış halde tiyatroya ait yapı kalıntılarını gördüğünü, ancak tam yerini belirleyemediğini aktarmıştır (1872: 42). S. Eyice 1975 yılında yayımladığı "Tarihte Bolu" adlı kitabında, tepenin yamacında bulunan mimari bileşenlerin Klaudiopolis kentinin tiyatrosuna ait olabileceği gibi başka bir yerden taşınırken oraya bırakılmış olmalarının da mümkün olduğunu belirtir (1975: 1). N. Fıratlı 1979 yılında Florilegium Anatolicum'da "Impressions Sur le Temple et Les Theatre de Bolu (Bithynion-Claudiopolis) en Bithynia adlı çalışmasında ise, Hisar tepeyi işaret ederek kentin akropolünün güney yamacındaki kireçtaşından yapılmış oturma basamaklarından bahseder. 1933/34 yılında akropolün güneyinden geçen Gerede Caddesinin genişletilme çalışmaları sırasında, çelenklerle süslü mimari bloklarının ortaya çıkarıldığını ve 1972 yılında aynı bölgede yine yol genişletilme çalışmaları sırasında bezemeli mimari bloklar ve arşitrav parçalarının varlığına işaret etmektedir. Fıratlı, görmüş olduğu diazoma ve oturma basamaklarının tiyatro caveasına ait olduğunu ve sözü edilen bezemeli mimari bloklar ile yazıtlı arşitravın da bu tiyatronun sahne binasına ait olduğunu ifade etmiştir (1979: 114). Becker-Bertau ise Fıratlı'nın bu yorumundan etkilenmiş olmalıdır ki,

Klaudiopolis'in antik kent planı çalışmasında, Hisar Tepenin güney yamacında bulunan yapıyı tiyatro olarak adlandırmıştır (1986: 23).2008 yılında Bolu Müzesi başkanlığında gerçekleştirilen kurtarma kazısı sonuçlarına göre; 5 adet oturma sırası ortaya çıkartılmıştır. Uzun bölümü 93,20 metre olan ve doğu-batı yönünde uzanan yapının stadyum kalıntısı olduğu anlaşılmıştır. Günümüze ulaşan en korunmuş bölümünde 14 adet basamak bulunan stadyumun kuzey tarafındaki en üst oturma sırası 23.98 metre uzunluğundadır. 2. oturma sırası 36.80 metre, 3. oturma sırası 39.86 metre, 4. oturma sırası 45.88 metre ve 5. oturma sırası da 77.25 metre uzunluğa sahiptir. Seyirci bölümü ile koşu pisti bölümünü ayıran ve ön yüzünde kitabe levhalarının yer aldığı bölümün uzunluğu ise 93.20 metredir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan oturma sıraları 0.39–0.40 metre yüksekliğinde, 0.73–0.74 metre derinliğindedir. Oturma sıraları kuzey-güney doğrultusunda inen basamak bölümleri ile 15 adet keilelere ayrılmaktadır (Güneş, 2009: 160-161). Kurtarma kazıları sonucunda söz konusu mimari kalıntının Klaudiopolis Antik Kenti'ne ait stadyum yapısını olduğunu ortaya koyan en önemli kanıt, stadyumun seyirci bölümüyle koşu pisti arasında kalan ve yapının tam ortasına denk gelen Balustrat bölümündeki yazıtlı levha kısmıdır. 4 levhadan oluşan yazıt, stadyumun inşa kitabesidir³ (**Resim 4**).

Resim 4. Klaudiopolis Stadyumu Balustrat Bölümündeki İnşa Yazıtı

M. Güneş (2009)

M. Adak vd. 2008 yılında Gephyra dergisinin 5. sayısındaki “Neue Inschriften im Museum von Bolu (Bithynion/Klaudiopolis)” adlı çalışmada stadyumda bulunan yazıtı deşifre etmiştir. Yazıtta, stadyum İmparator Hadrianus ve Klaudiopolis kentinin demosuna adanmıştır. Ayrıca stadyumu yaptıranların Domitius Ponticus Iulianus ve kızları Klaudia Prokla ve Ailius Plotius Iulianus olduğu yer almaktadır (2008: 117) (**Resim 5**).

Resim 5. Klaudiopolis Stadyumu Yazıtı

Orijinal. Yazarlara ait (2022)

³ Kitabenin Çevirisi “Bu stadionu Domitius Pontikus İulianus’un ve ... ile ...nın sözü üzerine kızları Klaudia Prokla ve Ailius Plotius İulianus; Tanrı Nerva’nın torunu, Tanrı Traianus Parthicus’un oğlu, en büyük rahip, ... yıldır hükümdar, ... kez konsül ve vatanın babası olan İmparator Kaiser Traianus Hadrianus’a, ve onun hanesine ve kutsal senatoya ve Roma halkına ve de Klaudiopolisliler’in danışma meclisine ve halkına kendi paralarıyla yapturdılar ve adadılar” kitabenin çevirisi Prof. Dr. Mustafa Adak tarafından yapılmıştır Güneş, 2009: 162.

Yunan ve Roma Dünyası'nda bir ödül kazanmak için düzenlenen yarışmalara "Agon" ismi verilmektedir (Liddell vd., 2010: 57). Bu agonların büyük bir kısmı tanrı, tanrıça veya kentin kahramanın koruyuculuğu altında düzenlenen halk festivalleri içerisinde olan etkinliklerdi (Özdizbay, 2011: 14). Kentlerin stadyumlarında düzenlenen bu festivaller, sadece bir yarışma değil, ayrıca kente prestij kazandıran, propaganda amacı güden organizasyonlardı. Aynı zamanda da antik coğrafyanın dört bir yanından bu organizasyonlar için gelen izleyici ve sporcular sayesinde kente ekonomik anlamda kazançlar sağlamaktaydı. Atlı yarışlar, müzik yarışmaları, koşu, uzun atlama, cirit-disk atma, güreş, boks, beşli yarış ve pankras güreşi gibi kategorilerden oluşan atletik yarışmaların düzenlendiği agonlar kentin stadyumunda veya tiyatrosunda gerçekleştirilmekteydi (Özdizbay, 2011: 24.)

İmparator Hadrianus'un onuruna düzenlenen Hadrianeia Agon'larına diğer pek çok kentte olduğu gibi Klaudiopolis kentinde de rastlanmaktadır (Boatwright, 2000: 99, d.n. 75). Bir heykel kaidesi üzerindeki yazıttan Aphrodisias'tan gelen uzun mesafe koşucusu Aphrodisiaslı Marcus Aurelius Klaudiopolis kentinde düzenlenen Hadrianeia Antinoeia oyunlarında uzun mesafe koşu yarışmasından zafer kazandığını öğreniyoruz (Bosch, 1967: 304, nr.247; IK 20 Kalchedon: 117; IK 47 Heraclea Pontica: T 26.; Liermann, 1889: 147, nr. 28; ; MAMA VIII: 117, 107, nr. 521, 495; Moretti, 1953: nr. 80; Özdizbay, 2011: 108-110; Paris vd., 1885: 68).

Bedensel yarışmalar alanındaki bir diğer örneğe, yine Aphrodisias kentinden gelen T. Aelius Aurelius Menandros'un onurlandırma yazıtında karşılaşmaktayız. Yazıtta Meandros'un dövüş sporlarından olan pankras sporcusu olduğu yazmaktadır (Roueché, 1993: 235, nr.92). Aynı sporcunun adını bir başka yazıt olan Aphrodisias'tan atletler birliği tarafından onurlandırıldığı yazıtında da görmekteyiz (IK 31 Klaudiopolis: T 24; Liermann, 1889: 86-88, nr. 15; MAMA VIII: 421; Robert, 1965: 147-154; Roueché, 1993: 230-23, nr. 91) Bu yazıtta da sporcuya kazandığı başarıdan dolayı Klaudiopolis halk meclisi üyeliği verildiği bilgisi yer almaktadır. Marcus Aereius, T. Aeilius Aurelius Menandros ve Aphrodisias Atletler Birliği onurlandırma yazıtlarında anlaşılacağı üzere Klaudiopolis kenti stadyumunda düzenlenenlerin bedensel mücadele agonları olduğunu anlamaktayız.

Bir şehirde çeşitli yarışmalar düzenleyen ve tüm masraflarını karşılayan kişi agonotheses unvanı alırdı. Agonotheses'ler genellikle kentin zengin vatandaşlarından seçilirlerdi. Kişi, bir kere agonotheses'lik yapmış, olsa bile ömrü boyunca bu onursal ve prestijli unvanı taşırdı (Golden, 2004: 5). Klaudiopolis kentinde tıpkı sporcular gibi agonotheses için de yazıtlar bulunmaktadır. Iulianus ve karısı Aleksandra'nın MS 3. yüzyıla tarihlenen mezar yazıtından Iulianus'un, Klaudiopolis'te düzenlenen Klaudianeia Agon'larının⁴ "agonthesesi"⁵ olduğunu anlamaktayız (Dörner,1952: 53, nr. 134; IK 31 Klaudiopolis: 144). Ayrıca yine kent boulesi ve demosunun Gnaeus Domitius Panticus Iulianus'un bir heykel kaidesi üzerinde yer alan onurlandırma yazıtından Titus Domitius Pius'un gymnasiarkhos'luk ve kendi hesabından agonotheses'lik yaptığını öğreniyoruz (Adak vd., 2008: 77-78) (**Resim 6**).

---

⁴Önemli Roma Anadolu kentlerine ait yazıtlarda karşılaşılan *Klaudianeia Agon*'ları Bithynion/Klaudiopolis kentinde de düzenlenmekteydi" Dörner, 1952: 53.

⁵Agonların düzenlenmesindeki sorumlu kişi.

Resim 6. Gnaeus Domitius Panticus Iulianus'un Onurlandırma Yazıtı

M. Adak vd. (2008)

Yine MS 3. yüzyıla tarihlenen Hristiyan agonothes M. Demetrianos mezar yazıtında, Demetrianos'un agonothes görevini onurlu bir şekilde yerine getirdiği yazar (Dörner, 1952: 59, nr. 159; IK 31 Klaudiu Polis: 44; Perrot, 1861: 54, nr. 24). MS 2 ve 3. yüzyılda görülen yoğun agon organizasyonları, kentler için birer prestij sebebi ya da kentsel birliğin sağlandığı bir oluşum olarak görülebilir (Özdizbay, 2011: 236).

Klaudiopolis kenti stadyumundaki agonlarda, sanatsal veya bedensel yarışmalar düzenlendiği gibi, gladyatör dövüşleri ve hayvan mücadelelerinin de yapıldığı çeşitli arkeolojik verilerden anlamaktayız.

Bolu Müzesi'nde sergilenmekte olan iki adet gladyatör yazıtı, 1989 yılında Epigraphica Anatolica 13. sayısında M. Üdemiş ve D. French tarafından yayımlanmıştır. Yazıtlardan ilki oldukça ünik bir örnek olan gladyatör anıtıdır. Sert, kireçtaşıdan yapılmış, kalkan şeklinde olan mezar anıtının üst bölümünün göz kısmı delikli olan bir gladyatör miğferi şeklinde yapılmıştır. Miğferin yanında kazıma yöntemi ile yapılmış bir yunus balığı bulunur. Anıtın alt kısmı ise yine bir gladyatör kalkanı olarak devam etmektedir. Yazıtın bulunduğu bu alanda yine yunus balığı figürü görülmektedir. Anıtın her iki yanında da herme bulunmaktadır. 2. yüzyıla tarihlenen anıtta bulunan yazıtta "Rahip Secundus teke tek dövüşen gladyatörler için dikti" yazmaktadır (French ve Üdemiş, 1989: 91,92,98). Muhtemelen Secundus, gladyatör oyunlarını finanse eden kişiydi ve ölen gladyatörler için böyle bir anıt diktirmişti (Şekil 7).

Resim 7. Gladyatör Anıtı

Orijinal. Yazarlara ait (2022)

Müzedede sergilenmekte olan bir diğer gladyatör yazıtı ise Anatole ve kocası Philokynegos'a aittir. Anatole'nin kocası için yaptırdığı yazıtta; "...Yenilmez Gladyatör, bronz çelenkli..." yazmaktadır (French ve Üdemiş , 1989: 92,93) (Resim 8). Rahip Secundus ve Anatole'nin yaptırdığı yazıtlardan da anlaşılacağı üzere, Klaudiopolis kenti stadyumunda gladyatör oyunları düzenlenmekteydi.

Resim 8. Philokynegos'a ait Mezar Yazıtı

Orijinal. Yazarlara ait (2022)

Böylelikle Klaudiopolis stadyumundaki bedensel agonların yukarıda sözü edilen kategoriler çerçevesinde gerçekleştirildiği şüpheye yer bırakmayacağı şekilde anlaşılmaktadır.

3. Sonuç

Klaudiopolis antik kentinin mekânsal bir bileşeni olan stadyum kalıntıları, dönem yazarlarınca (N. Fıratlı ve F. Becker-Bertau) tiyatro olarak tanımlanmış ancak yakın tarihte yapılan arkeolojik kazılar ile yapı

kalıntılarının stadyuma ait olduğu ortaya çıkartılmıştır. Ayrıca kentte bulunan çeşitli epigrafik buluntular da bunu desteklemektedir.

Antik dönemde oldukça önemli müsabakaların gerçekleştirildiği ve özellikle Rahip Secundus 'un gladyatör mezar anıtından ve gladyatör Philokynegos'un mezar stelinden de anlaşılacağı üzere gladyatör dövüşlerinin düzenlendiği bir mekân olan stadyum yapısından yola çıkarak Klaudiopolis'te Roma kültürünün etkisinin görüldüğü söylenebilir.

Antik dönemde işlevi gereği kolektif bir mekân olma özelliği gösteren Klaudiopolis'in stadyum yapısı, bugünün Bolu kentinin merkezinde önemli bir ticari aksın üzerinde yer almaktadır. Yoğun ticari yapıların çevrelediği alanda bulunan kalıntılar, bugünün kent peyzajında geçmişten taşıdığı izler ile kültürel devrimin bağlantı mekânı olarak önemli bir görev üstlenmektedir.

Bugünün yoğun yapı stoku arasında kalan ancak çok güçlü bir kültürel aktarım mekanı olma potansiyeline sahip stadyum yapısının bilimsel kazı çalışmaları ile ortaya çıkarılması ve kent peyzajına aktarımı büyük önem arz etmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Conceiving the Study: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Data Collection: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Veri Analizi: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Data Analysis: A Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)

Submission and Revision: Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Adak, M. ve Akyürek, E., Günes, M. (2008), Neue Inschriften im Museum von Bolu (Bithynion/Klaudiupolis), Gephyra, V, s. 73-120.

Becker Bertan, F. (1986), Die Inschriften von Klaudiu Polis / herausgegeben von mit einem Anhang von Wolfram Weiser, "Zur Münzprägung von Bithynion, Bonn : Rudolf Habelt.

Belke, K. (1996), Paphlagonien und Honorias, Tabula Imperii Byzantini, Band (9). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Bingham, J. (1834), Origines Ecclesiasticae: or, the Antiquities of the Christian Church, and Other Works, London: William Straker.

Boatwright, M., T. (2000), Hadrian and the Cities of the Roman Empire, Princeton-New Jersey: Princeton University Press.

Bosch, E. (1967), Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara im Altertum, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Cramer, J. A. (1832), A Geographical and Historical Description of Asia Minor with a Map, London: Oxford University Press.

- Crowther, N. B. (2010), *Sport in Ancient Times*, Norman: University of Oklahoma Press.
- D'anville, J., B., B. (1810). *Compendium of Ancient Geography*, (Çev: J. Horsely), Londra: Printed for J. Faulder.
- Doğancı, K. (2013), *Antik Kaynaklara Göre Bithynia'daki Civitas'lar* , Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (1), s. 167-186.
- Dörner, F., K. (1941), *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien*, *Istanbuler Forschungen*, Band 14, Berlin.
- Dörner, F., K. (1952), *Bericht über eine Reise in Bithynien*, Wien: R. M. Rohrer. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Eyice, S. (1975), *Tarihte Bolu*, *TTOK Belleteni*, 47 (326) (Özel Sayı).
- French, D. ve Üdemiş, M. (1989), *Two Gladiatorial Texts from Claudiopolis in Bithynia*, *Epigraphica Anatolica*, Band 13, s. 92-93.
- Golden, M. (2004), *Sport in the Ancient World from A to Z*, London-New York: Routledge.
- Güneş M. Y. (2009), *Bolu İli Merkez İlçe Stadion Kurtarma Kazısı 2008*, 18. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, s. 159-176.
- IK 20 Kalchedon Reinhold Merkelbach, *Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien Band 20: Die Inschriften von Kalchedon*, Bonn, R. Habelt, 1980.
- IK 31 Klaudiopolis Friedrich Becker-Bertau, *Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien Band 31: Die Inschriften von Klaudiu Polis*, Bonn, R. Habelt, 1986.
- IK 47 Heraclea Pontica L. Jonnes, *Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien Band 47: The Inscriptions of Heraclea Pontica*, Bonn, R. Habelt, 1994.
- Işık, A. (2001), *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaplanoğlu, R. (1997), *Bithynia Charles Texier-Küçük Asya*, İstanbul: Avrasya Etnografya Vakfı.
- Kiepert, H. (1903), *Geographische Verlagshandlung Dietrich Reimer (Ernst Vohsen) Berlin: Wilhelmstr 29.*
- Liermann, O. (1889), *Analecta epigraphica et agonistica*, Halle, Diss.Hal. X: s. 136-144.
- Liddell, H. G., Scott, R. (1996), *A Greek-English Lexicon*, London: Clarendon Press.
- MAMA VIII Calder, W. M., Cormack J. M., R. (1962), *Monuments from Lycaonia, the Pisido-Phrygian Borderland, Aphrodisias, Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, 8, Manchester.
- Marek, C. (2003), *Orbis Provinciarum. Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasiens*, Mainz: Philipp von Zabern.
- Moretti, L. (1953), *Iscrizioni Agonistiche Greche*, Roma: Signorelli
- Özdizbay, A. (2011), *Roma İmparatorluk Dönemi'nde Pontus-Bithynia Eyaleti'nde Agonlar ve Agonistik Sikkeler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı (yayımlanmamış doktora tezi).
- Özgan R. (1997), "Alkamenes'in Hermes Propylaios'u Üzerine Düşünceler", *TAD* 31, 1997, s. 155-181.
- Paris, P., Holleaux, M. (1885). "Inscriptions de Carie" *BCH* 9, s. 68-84.
- Wilcken, U. (1897), "Bithys", *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft (RE)*, III/1, s. 542-543.
- Robert, L. (1965), "Aphrodisias" *Hellenica*, 13, s. 147-154.

- Roueché, C. (1993), *Performers and Partisans at Aphrodisias in the Roman and Late Roman Periods*, (with appendix IV by Nathalie de Chaisemartin), *Journal of Roman Studies Monographs*. 6, London: Society for the Promotion of Roman Studies.
- Şahin, S. (2013), “Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri”, (ed. E. Akyürek Şahin , B. Takmer – F. Onur), *Eskiçağ Yazıları*, 5, Akron 7, İstanbul: Akdeniz Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Merkezi Yayını, s. 1-16.
- Şahin, Kan G. (2019), *Bir Anadolu Eyaleti Olarak Honorias*, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 27, s. 11-42.
- Umar, B. (2004), *Bithynia*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Wort, W. (1889), *Pontus, Paphlagonia, Bithynia and Kingdom of Bosphorus Catalogue of Greek Coins*, *Brit. Mus.* 13, London: The Trustees.
- Yalman, B. (1986), “Bolu Hisartepe Kazısında Bulunan Tapınak Kalıntısı,TTK 9 , 1986, 435-450.

ANTİK KAYNAKLAR VE GEZGİNLER

- Cassius Dio Cocceianus, *Dionis Cassii Cocceiani Historia Romana V*, (Ludotici Dindorfii), 1865: Libsiae.
- Pausanias, *Perihegesis tes Hellados / Pausanian Description of Greece. I-IV*. (Çev: W. H. S. Jones). The Loeb Classical Library, 1918-1935, London: Heinemann - Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Perrot, G. *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie, d'une partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont, exécutée en, 1862, Paris: Firmin Didot, et publiée sous les auspices du Ministère d'État*.
- Plinius The Elder (Gaius Plinius Secundus) *Doğa Tarihi* (Çev: İ. Pastırmacı) 2017, İstanbul: Say Yayınları.
- Sokrates: *Kirchengeschichte*, (Çev: G. C.Hansen) 1995, Berlin: Akademie Verlag.
- Strabon, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, (Çev: A.Pekman) 2009, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Texier, C., *Küçük Asya: Bithynia* (Çev: R. Kaplanoglu) 1997, Istanbul: Avrasya Etnografya Vakfı.

Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* Romanında Narsistik Eğilimler

The Narcissistic Trends in Sevgi Soysal's Novel of *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*

Burcu YILMAZ ÇEBİN¹ , Feyza Nur KARAKELLE²

Geliş Tarihi (Received): 29.07.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 07.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Sevgi Soysal'ın Ankara kentlisinin yaşamını anlatan *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanının ilk baskısı 1973 yılında yapılır. Romanda, 1970'li yılların sosyolojik yapısı, farklı sınıflara mensup karakterler üzerinden aktarılır. Geniş kişi kadrosunun psikolojilerinin detaylı sunuluşu birey psikolojisi üzerine çalışmayı olanaklı kılar. Karakterlerin gösterdiği narsistik eğilimler ise romanı narsisizm kuramı bağlamında okumaya mümkün hâle getirir. Bu çalışmanın konusu, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* romanındaki kişilerin gösterdiği narsistik eğilimlerdir. Çalışmada, Otto F. Kernberg'ün geliştirdiği "patolojik narsisizm" kuramı çerçevesinde roman karakterlerinin tahlil edilmesi ve psikoloji disiplini aracılığıyla edebi metnin yorumlanması amaçlanır. Makalenin yöntemi ise narsisizm kuramıdır. Kernberg'ün ortaya koyduğu disiplinden yola çıkılarak patolojik narsisizm; kendilik inşası ve nesnelere ilişkisi; güvensizlik, hırs, doyumsuzluk; büyülenme kendilik, otorite kurma ve öfke başlıkları altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sevgi Soysal, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, narsisizm, Otto F. Kernberg.

&

Abstract: The first edition of Sevgi Soysal's novel titled *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, which tells about the life of the citizen of Ankara, was published in 1973. In the novel, the sociological structure of the 1970s is transmitted through characters belonging to different classes. The detailed presentation of the psychology of a wide range of people makes it possible to work on the psychology of the individual. The narcissistic trends shown by the characters make it possible to read the novel in the context of narcissism theory. The subject of this study is the narcissistic trends of the people in the novel *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*. In the study, it is aimed to analyze the novel characters within the framework of the "pathological narcissism" theory developed by Otto F. Kernberg and to interpret the literary text through the discipline of psychology. The method of the article is the narcissism. Based on Kernberg's discipline, pathological narcissism has been studied under the headings of self-construction and object relations; insecurity, ambition, dissatisfaction; grandiose self, authority and anger.

Keywords: Sevgi Soysal, *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, narcissism, Otto F. Kernberg.

Atıf/Cite as: Yılmaz Çebın, B., Karakelle, F. N. (2022). Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* Romanında Narsistik Eğilimler. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1237-1250. doi: 10.11616/asbi.1150907

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Burcu Yılmaz Çebın, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, burcuyilmazcebin@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

² Feyza Nur Karakelle, Associação Sójovem das Saibreiras, Portekiz, Avrupa Dayanışma Programı (ESC) Gönüllüsü, feyza_karakelle@outlook.com.

1. Giriş

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'nde "özsever" teriminin eş anlamlısı olarak yer alan "narsisizm"; "kişinin kendi bedensel ve ruhsal benliğine karşı duyduğu hayranlık ve bağlılık" (Akalin vd., 2005: 1559) olarak tanımlanır. Paul Robert, *Le Petit Robert* (1967)'da "narcisse" (narsist) teriminin 1363'te Latince'de "narcissus/narkissos"; 1538'de ise "narsis" olarak geçtiğini belirtir (1255).³ Robert, narsist⁴ teriminin edebî anlamının "kendi kendini izleyen, kendi kendine hayran olan adam" (1967: 1255) olduğunu ifade eder. Radiguet'ten alıntılanan dizinin alt metninde narsistlerin kendi imgelerinden hoşnutluk duyduklarına; başkalarına kayıtsızlaşarak yabancılaştıklarına vurgu yapılır.⁵ "Narcissus/narkissos" adlandırması Antik Yunan ve Roma mitolojisindeki Narkissos mitine dayanmaktadır.⁶ Mitin simgesel anlamı dış dünyaya gözlerini ve kulaklarını kapatan bireyin, kendi iç dünyasında yaratmış olduğu imgeye saplanıp kalması olarak yorumlanabilir.

"Narsist" terimi ilk kez 1898 yılında Henry H. Ellis tarafından kullanılır. Ellis, terimi narkissos miti ile ilişkilendirerek "kişinin kendi bedenine cinsel nesneye davrandığı gibi davranması şeklinde açıklanan bir cinsel sapkınlık türü" (Pulver'den akt. Anlı, 2010: 7) olarak tanımlar. Freud ise terimi, 1899'da Paul Näcke'in "kendi bedenini" genellikle cinsel bir nesne olarak görüp ona tam bir tatmin elde edene kadar "bakan, onu okşayan ve seven insanın tutumu" (Freud, 2012: 23) olarak tanımladığını aktarır. Başta Freud olmak üzere pek çok araştırmacı narsisizm üzerine farklı kuramlar geliştirir.

Narsisizm hakkında iki temel teori Heinz Kohut ve Otto F. Kernberg tarafından geliştirilir. Kohut, narsisizmi "sınır durum" ve "psikopati" durumları üzerinden kendilik psikolojisiyle yorumlar. Otto Kernberg ise narsisizmi yapısal açıdan değerlendirir. Kernberg'e göre en genel anlamıyla narsisizm, çocuğun erken yaşantısında nesne ilişkileri bağlamında uğradığı hayal kırıklıkları sonucunda geliştirdiği bir savunma mekanizmasıdır. Burada odak noktası "sevilme ihtiyacı"dır. Narsistik birey bu ihtiyacı karşılamak için denge arayışı içerisine girer (Anlı, 2010: 48-53).

³ Narsist teriminin iki temel anlamı bulunur: "1. Tek çenekli (monocotylédon) bir bitki. Çiçeğin özellikleri beyaz ya da sarı güzel kokulu olmasıdır. 2. (1598; narsist kelimesinden, mitik kişi. Kendine âşık olan mitolojik kahraman. Bir çeşmede suda kendi kendini izlerken âşık olan kendi adını taşıyan çiçek. Bkz. Paul Robert, *Le Petit Robert, Dictionnaire Alphanbetique & Analogique de la Langue Francaise*, Societe du Nouveau Littre, Paris, 1967, s. 1255.

*Metindeki Fransızca çeviriler Prof. Dr. Medine Sivri tarafından yapılmıştır.

⁴ Terim, metin için TDK esas alınarak "narsist" olarak kullanılmıştır. Alıntılardaki "narsisist" kullanımı ise değiştirilmemiştir.

⁵ "Des Narcisses, aimant et détestant leur image, mais à qui toute autre est indifférente" Bkz. Paul Robert, *Le Petit Robert, Dictionnaire Alphanbetique & Analogique de la Langue Francaise*, Societe du Nouveau Littre, Paris, 1967, s. 1255.

⁶ Narkissos miti ilk olarak yedinci yüzyılda Yunan şairlerinden derlenmiştir (Anlı, 2010: 1). Mitin en çok bilinen versiyonu ise Ovidius'un *Metamorphoseis*'nde yer alır (Grimal, 1997: 527). Yaygın efsaneye göre güzelliği dillere destan olan Narkissos, dağ nemflerinden Ekho'yu kendisine hayran bırakır. Ona olan aşkını ilan etmeye bir türlü cesaret bulamaz. Bir gün Ekho arkadaşlarıyla birlikteyken Hera yanlarına gelir. Onu görünce diğer bütün periler kaçmasına karşın Ekho hiçbir yere gitmez. Bunun üzerine Hera, Zeus'un sevgilisi olduğunu düşündüğü Ekho'yu cezalandırır. Ekho, bundan sonra sadece ona söylenen cümlelerin son kelimesini tekrar eder hâle gelir. Narkissos'un peşinde dolaşmaya başlayan Ekho, Narkissos'un kullandığı son kelimeyi tekrarlayarak varlığını ona belli eder. Fakat Narkissos ona yüz çevirir. Kara sevdaya tutulmuş olan Ekho hüznünden dağlara çekilir. Buraya gelen kim varsa onların son hecelerini tekrarlamaya devam eder. Narkissos ise canını yaktığı diğer kızlardan birinin yakarışı sonucunda lanetini bulur. Tanrılarından Nemesis "Başkalarını sevmeyen kendini sevsin" diyerek Narkissos'u cezalandırır. Bkz. Edith Hamilton, *Mitolojya*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1983, s.66. Narkissos, bir gün av sonrasında su içmek için pınara eğilir ve suyun yansımada kendi yüzünü görür. Sureti o kadar güzel görünür ki o an kendisine âşık olur. Gözü, varlığından başka hiçbir şeyi görmez. Ölümü de suya eğilmiş olarak kendi yüzüne bakarken olur. Öldüğü yerde biten çiçeğe de narkissos (nergis) adı verilir. Bkz. Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1997, s. 528.

2. *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* Romanında Narsistik Eğilimler

Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanı Ankara özelinde 1970'li yılların hem toplumsal yapısını hem de farklı sınıflara mensup karakterlerin görünümünü ve çatışmalarını okuyucuya sunar. Romanın mekânı Ankara'dır; vaka zamanı ise bir öğle vakti sallanmaya başlayan kavak ağacının devrilmesine kadar geçen süredir. Geriye dönüşlerle karakterlerin geçmişleri okuyucuya sunulur. "Her bir figür ve bölüm arasındaki geçişler, bayrak koşusuna benzer biçimde şekillendirilmiştir: Her defasında iki figür buluşmakta ve anlatı açısı birinden diğerine değişmektedir." (Furrer, 2004: 59). Değişen anlatıcılar etrafında şekillenen olaylar silsilesi ise kurguyu oluşturur. Her karakter devrilmek üzere olan ağaca müdahale etmekten ziyade onu uzaktan seyrederek. Romanın sonunda ise kavak ağacı yoksul sınıfa ait bir karakter olan kapıcı Mevlût'un üzerine yıkılır. Mevlût, "varlığını kendisi kullananlara kapıkulluğu etmekle sürdürebileceğini sanan (...) bilinçsiz kurban" (Duru, 1973: 3) olarak okuyucuya sunulur. Onun kapı kulluğu yaptığı sınıf ise burjuvadır.

Romandaki karakterler, toplumsal yönleri ağır basmakla birlikte psikolojik tahlil yapmaya uygun baskın özellikler taşımaktadır. Yazar, mirasyediden ticaret adamına, profesörden emekli öğretmene kadar Ankara'da yaşayan farklı sınıflara mensup karakterler vasıtasıyla hem tüketim toplumu ve burjuvazi eleştirisi yapar hem de onları birey olarak mercek altına alır. Karakterlerin erken çocukluk yaşamlarındaki hatalı gelişim sonraki yıllarda hayatlarını dönüştüren başat bir faktör olarak karşılına çıkar. Bu görünüm narsisizm kuramının verileriyle örtüşür.

2.1. Kendilik İnşası ve Nesnelere İlişkisi

Kendilik inşası ve kendiliğin nesnelere olan ilişkisi romanda tespit edilen narsistik eğilimlerden biridir. Narsist bireyler, kendiliklerini korumak adına hem nesnelere idealleştirme hem de çatışma yaşanması durumunda değersizleştirme yoluna giderler. Bu eğilim, çelişkili patolojik bir görünüm arz eder. Onlar her daim "ebedi gençlik, güzellik, güç ve zenginlik"lerinin (Kernberg, 2012: 269) teyit edilmesine ihtiyaç duyarlar. İdealleştirilen nesneye karşı aşırı bağlılık geliştirirler. Bunun altında onların güçlü olma fantezileri, arzuları yatar. Sahip oldukları nesnelere ise etraflarını manipüle etmek ve sömürmek için kullanırlar (Kernberg, 2012: 45).

Büyükleme fantezileri dışında, hayattan çok keyif almayan narsistlerin kurdukları kendilik inşaları eski ışığını yitirmeye başladığında onlar huzursuzluk ve sıkıntı belirtisi gösterir. Böylelikle kinci, yalnız ve ilkel bir kendilik geliştirmeye başlarlar. Bu durum narsistlerin yüz yüze gelmekten en korktuğu gelişmelerden biridir. Eski doyum araçlarına tekrar sahip olmak uğruna sonsuz bir döngüye girerler. Bir taraftan da düş kırıklığı yaşamamak adına kabuklarına çekilirler. Yaşadıkları geri çekilme paradoksal bir şekilde olur. Hem "sevgi ve doyum kaynaklarını yıkmaya ihtiyacı" duyarlar hem de "ebeveyn figürlerinin idealleştirilmiş imgeleri ile idealleştirilmiş kendilik imgelerinin ilkel" (Kernberg, 2012: 238) birleşimini arzularlar.

Romanda bu bağlamda yorumlanabilecek en karakteristik kişilerden biri Necip Bey'dir. Necip Bey, "Ekose golf pantolonu, papyon kravatıyla, uzun saplı şemsiyesiyle göze çarpmayacak biri değildi ki." (Soysal, 2020: 49) satırlarıyla okuyucuya tanıtılır. Kendiliğini dış görünüşüne aşırı bağımlılıkla kuran Necip Bey, bir mirasyedidir⁷ ve artık ailesinin mirası tükenmeye yüz tutmuştur (Soysal, 2020: 49).

Necip Bey ile ilişkilendirilen ilk nesne "on yıl önce, Paris'ten aldığı kasketi"dir (Soysal, 2020: 49). Kasket üzerinden kendilik idealizmi "Çok övünürdü kasketiyle. Bunun bir benzerini, Anıtkabir'in bitişiğindeki Atatürk müzesinde görmüştü. 'Atatürk'ün seyahat kıyafeti!' Müzede daha nice, birbirinden şık kıyafetler

⁷ Mirasyedi, 19. yüzyıl romanlarından itibaren "aşırı Batılılaşmayı ve özentiyi" vurgulayan bir tip olarak okuyucunun karşısına çıkar. Mirasyediye "Osmanlı Devleti'nde yaşanan kültürel, siyasi ve iktisadi dönüşümün mübalağalı bir şekilde hem temsilini hem de sorumluluğunu üstlenmiş (..) edebi kahraman da denilebilir. Bkz. Caner Solak, *Tüketim Kültürü Ekseninde Türk Romanında Mirasyedi Tipinin Gelişimi (1875-1928)*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Ankara, 2020, s. 16, 43. Necip Bey ise Cumhuriyet dönemi tüketim toplumunun eleştirisi olarak okuyucuya sunulur.

vardı. İnce zevkli adam. Belki Selanikli oluşundan geliyor bu. Ne de olsa Avrupa sayılır Selanik." (Soysal, 2020: 50) ifadelerinde görülür. Necip Bey, burada, Atatürk ile kendisi arasında bir analogi kurarak kendine oluşturduğu kimliğin bir yönünü bu kanaldan besler. O da Atatürk gibi "Selanik eşrafından"dır (Soysal, 2020: 50). Yalnız kahraman, "Selanikli" dememek gerektiğini düşünür. Çünkü "Selanikli" isimlendirmesine Necip Bey'in annesi çok kızmaktadır. "(...) Ne demekmiş Selanikli? Dönmesi var, palikaryası var, Bulgarı var, göçmeni var. Selanik eşrafındanız biz." (Soysal, 2020: 50) sözleri annenin patolojik görünümünü de ortaya koyar. Romanın biraz ilerleyen bölümünde yer alan "Necip Bey'in anası, birini beğenmedi mi, "Anadolulu ne olacak, yoktur bunların efendiciliği, aydır ki bunlar, bakmayacaksın kusurlarına..." (Soysal, 2020: 50) ifadeleri ise bu görünümü destekler. Necip Bey'in annesi Habibe Hanım da mağrur tavırlarıyla, insanları küçük görmesiyle narsistik eğilimler sergiler.

Necip Bey'in narsistik kimliğini oluşturan ilk etken annesi ve ağabeyiyle kurduğu ilişkidir. Necip Bey'in yorumundan Habibe Hanım'ın evlatlarına eşit davranmayan biri olduğu görülür: "Ama anası için gurbettedi oğlu." (Soysal, 2020: 55); "(...) "Mutfak dolabının en serin köşesine sakladığı baklava tepsinin en güzel parçasını gizlice oğluna yediremeyecekti." (Soysal, 2020: 55); "Oğlu vardı onun konuşacak, Viyanalarda aslan gibi." (Soysal, 2020: 55) gibi ifadeler bunu kanıtlar niteliktedir. Anne, ağabeyin yurt dışındaki lüks yaşamı için mirasından hatırı sayılır mülkü, altını satar. Eşi İzzeddin Efendi'nin ona para göndermesine aracı olur. İzzeddin Efendi, bu paraların oğlu tarafından çilginca, savurganca harcandığını öğrendiğinde onu mirasından çıkarır (Soysal, 2020: 56). Fakat o vefat ettiğinde Habibe Hanım, "oğlunun hatırı için şunu bunu satmaya, ona yeniden ve yeniden sermaye bulmaya devam eder." (Soysal, 2020: 57).

Hem annenin büyük oğluyla kurduğu ilişki hem de Necip Bey'in ağabeyini mirasın bitmesinde "suçlu" (Soysal, 2020: 64) olarak görmesi onun narsistik karakterinin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bu bağlamda romanda Necip Bey'in sıklıkla altı çizilen duygu durumları hırs, isyan ve öfkedir. "Ağabeyinin batırmış olduğu paraları düşünüp hırslanmak günlük işlerinden" (Soysal, 2020: 58) biridir onun için. Aslında mirasın kaybı kadar onu etkileyen bir diğer husus annenin hayranlık ve takdirine kendisinin mahzar olamamasıdır: "Necip Bey içini çekti. Sadece bu sermaye olsa. Anasının bütün mücevherlerini, tek tek alıp satmamış mıydı? Ama anası hiç görmek istememişti bunu, hep hayran kalmıştı büyük oğluna. Bunları düşündükçe içi isyanla doluyor Necip Bey'in." (Soysal, 2020: 56). Oysa narsist kimlikteki Necip Bey'in ihtiyacı o ilginin kendisine karşı duyulmasıdır. Ağabeyine duyduğu yoğun haset, ilgi odağının kendisi olmamasıdır temelde. Ondaki hırs dalgası ilerleyen zamanda ağabeyini aşır etrafındaki bütün insanlara yayılacaktır. Parasının tükenmesi onun için "yarı ölmek"le eşdeğerdir:

"Bugün de para çektikten sonra parası tükenecek de bankada. Bu ise yarı ölmek gibi bir şey Necip Bey için. Geleceğe kuşkuyla bakıyordu. Gelen geçen insanların yüzüne, bankadaki paralarını gereksiz masraflarıyla bunlar tüketiyormuşçasına hırsla baktı. Kim bilir, arsız çocukları günde kaç çikolata, dondurma tıkıştırıyor, gösteriş meraklısı karıları ele güne şen olsun niye ne masraflar yapıyorlardı. Hep birlikte Necip Bey'in mirasını tüketiyorlar, bankadaki parasının bitmesine yol açarak geleceğini karanlık tehlikelerle donatıyorlardı." (Soysal, 2020: 58)

Necip Bey, yukarıda tasvir edilen duygu durumuna sahipken golf pantolonunun düğmesi kopar. İskoçya'dan alınan pantolonun "üstü armalı, sarı madenden, halis İskoç malı düğmeler" (Soysal, 2020: 58)'i cansız bir nesne üzerinden kendilik oluşturmaya verilebilecek karakteristik bir örnektir. Sinirli ruh haliyle kopan düğmeyi ararken yoldan geçen birisi düğmenin üzerine basarak onu ezer. Bu durum Necip Bey'in narsistik karakterini tetikler. Artık bir daha ne Paris'e ne de İskoçya'ya gidemeyeceğini anlar. Zira yiyip bitirecek bir mirası da kalmamıştır ve yeni ölümler ona yeni miraslar getirmeyecektir (Soysal, 2020: 59). Necip Bey burada kendiliğini besleyen kaynakların artık bittiğini idrak eder.

Necip Bey'in oğluyla yaşadığı tartışma da onun karakterine ve travmalarına dair başka bilgiler sunar. Necip Bey, oğluyla tartışırken oğlunun elindeki "silahın namlusu babasına doğru" (Soysal, 2020: 62) döner. O da korkudan sapsarı kesilir. Bunun üzerine oğlu gülererek "Korkak Yahudi sen de" (Soysal, 2020: 62) diye alay eder. Söz konusu hitap, Necip'i harekete geçiren ifadelerden biridir. "Oğlu arasa, tarasa, onu daha çok kızdıracak, yaralayacak bir sözcük bulamazdı." (Soysal, 2020: 62). Çünkü Necip geçmiş travmasını hatırlar.

On bir yaşında Arnavut göçmenlerle birlikte Selanik'ten İstanbul'a çoban kılığında okumaya gelen (Soysal, 2020: 57) Necip Bey, okulda sık sık "Dönme misin?" (Soysal, 2020: 62) sorusuyla karşılaştığı için bütün hayatını Avrupalı imgesi yaratmaya adanmıştır. Kıyafetinin düğmesinden, yaşam tarzına, parası tükenmesine rağmen gittiği golf kulübüne ve buradaki ritüellerine kadar hayatının her detayını Avrupalı gibi olmaya adanmış görülür. Oğlunun tartışma esnasında söylediği gibi "Orient Ekspres'in lüks kompartımanında", İngiliz kumaşlarıyla dolu bavuluyla İsviçre'ye giden Necip Bey, her ne kadar okuma bahanesiyle gittiği bu ülkede eğitimini tamamlamadıysa da (Soysal, 2020: 62) orada gördüğü her detayı hayatına uyarlar. Tartışmanın sonunda oğluna tokat atması, sonra daha da öfkelenip ona yumruk atıp, onun saçını çekmesi Necip Bey'in sınır narsistik karakter yapısına sahip olduğunu gösterir. Yazar roman boyunca "Hâkim, Necip Bey'in adını görünce, böyle bir adamın, böyle bir iş yapmayacağını anlamalı" (Soysal, 2020: 52), "Necip Bey'in yaşamı hep daha iyi ve daha parlak olan geçmişle ilgili hikâyelerdi", "Necip Bey kıskanılmayacak gibi değildi." (Soysal, 2020: 60); "En pahalı mezeleri alırdı Necip Bey harçlığıyla" (Soysal, 2020: 60) gibi ifadelerle Necip'in narsistik kişiliğini ortaya koyar.

Kernberg'e göre narsist bireyler yüzeyde "pürüzsüz ve etkili bir sosyal uyum" (Kernberg, 2012: 283) gösterebilirler. Roman kahramanlarından ekseriyetle hırs dolu olan ve sınır narsistik karakter özelliği sergileyen Necip Bey, bazı durumlarda görgülü görünmek adına sosyal uyum çabasına girer. Sahibi olduğu apartmanın sakinlerinden Hatice Hanım'ın kendi telefonunu kullanmasına müsaade eder. Bunu da yazar romanda "Para dışında, her konuda yardım etmeyi sever, kendisi de..." (Soysal, 2020: 50) ifadeleriyle aktarır. Fakat Hatice Hanım hiçbir zaman Necip Bey'e teşekkür etmez. Necip Bey, onun bu tavrına çok "bozulur" (Soysal, 2020: 50). Çünkü ona göre "Aradaki farklar belli olmalı. Kimin aldığı, kimin verdiği belli olmalı. Kim telefonun sahibi, belli olmalı. Kimin kime lütufta bulundu belli olmalı." (Soysal, 2020: 50). Burada görüleceği üzere Necip Bey için önemli olan sosyal uyumdan ziyade şişkin narsistik kendiliğini beslemektir. Amaç Hatice Hanım'ı iyi hissettirmek değil; onun üzerinde tahakküm kurmaktır. Yüzeyde her ne kadar iyilik yapıyor gibi görünse de kötülüğün sınırlarında gezen bir iyiliktir (Lowen, 2013: 18).

Necip Bey gibi nesnelere üzerinden kendilik inşası yapan bir diğer roman kişisi Güngör'dür. Güngör fakir bir mahallede paskalya yumurtalarını boyayarak ticaret hayatına başlamıştır. Mahalledeki kızlara laf atan Amerikalılara ucundan kıyısından bile bilmediği İngilizcesiyle yalnızca "why?" (Soysal, 2020: 85) diyebilen Güngör, bu girişimiyle hayatını değiştirecektir. Söylediği tek kelimenin ardından gülümsemesiyle ve etkili kişiliğiyle Amerikalıların sempatisini kazanır. Güngör, fırsatı iyi değerlendirerek onlar için paskalya yumurtaları hazırlar. Böylelikle ilişkilerini ilerleten karakter, Amerikalılarla hediyeleşmeye, eşya takas etmeye başlar. Ticaret hayatına onlardan aldığı ithal malları satmakla başlar (Soysal, 2020: 85-87). Bakımlı ve her daim iyi görünen, konuşmasını iyi bilen Güngör, ticaret hayatında ilerlemek için zengin bir kadınla evlenir.

İyi bir iş adamı hatta diplomat gibi "konservatif" (Soysal, 2020: 87) giyinen Güngör için kıyafetler, kendisini diğer insanlardan üstünlük kılma araçlarıdır:

"Asla o küçük burjuva gençliğinin pek bayıldıkları İtalyan modasına uymaz, İtalyan pabucu dışında o modanın aşırılıklarına yüz vermezdi. İngiliz kumaşı giyer, elbiselerinin kesiminin klasik olmasına önem verirdi. Bir diplomat gibi giyinmek isterdi ve bir diplomat gibi ciddi ve güven verici bir görünüşle mümkün olmayanı mümkün göstermek. Kısaca, karşısındakine bir şey satmaktaki tavırların giyiminin amacı." (Soysal, 2020: 87).

Alıntıdaki "mümkün olmayanı mümkün göstermek" ifadesi dikkate değerdir. Burada Güngör'ün gerçekte sahip olmadığı güven duygusunu nesnelere üzerinden inşa etmeye çalıştığı görülür. O, "her daim pahalı değişik eşyalar" (Soysal, 2020: 87) kullanmalıdır. Yine Güngör'ün almış olduğu son model Mercedes, kendilik inşasının göstergelerinden biridir. Mercedes'i "bütün arabalara üstün tutar" (Soysal, 2020: 87). Duygusal hayatları sığ olan ve gerçek duyguları derinlemesine hissedemeyen narsist bireyler daima üstünlük ve otorite kurmak peşindedirler. Sarsılmaz bir güç elde edene kadar çabalar ve bu uğurda kendilerini bitirirler. Gerçeklikten koparak kendilerine bir fantezi yaratırlar.

Romanın bir diğer karakteri Ahmet de pek çok açıdan Güngör'le benzer eğilimlere sahiptir. Ahmet, bulunduğu düzene ayak uydurmaya çalışan, iyi görünmeye hayatını adanmış biridir. Kazancının çoğunu bunun için harcar. Bu sayede kız tavlayacağına inanır:

“Giyime dikkat hiç de babamın sandığı gibi boş bir şey değil. Babası bütün hayatında odacı gibi dolaştı da ne oldu? Alain Delon bir zamanlar garsonmuş. Şükran anlattı, yakışıklılığı, güzel giyimi, tabii bir de kurnazlığı sayesinde filmcinin birinin gözüne çarpmış; yakışıklılık hiç olmazsa piyango bileti gibi zengin ediverir insanı, o da olmazsa kız tavlarsın, ne hoş edersin, ama süklüm püklüm, odacı kılığında dolaşmak, çuval çuval patatesleri, soğanları eve yığmak iç karartıcı, bezdirici bir hayattan başka ne getirir?” (Soysal, 2020: 22).

Güzel giyinmeyi, Güngör gibi kendilik inşası yaratmada aracı olarak gören Ahmet arabalarla ilişkisi açısından da Güngör'e benzer. Güçsüzlük hissinden kurtulmak için Ahmet'in bulduğu çözüm araba sahibi olmaktır. Ahmet açıkça “Arabam olsun da ben aç kalayım” (Soysal, 2020: 23) düşüncesi içerisinde. Ahmet'in hayattaki tek gayesi yarattığı imge sayesinde statü atlamaktır. Zira Ahmet istediği güce sahip olduğunda asla başarısızlığa uğramayacağını düşünür. “Narsisist kişilik bozukluklarında kişi çaresiz ve ihtiyaç içinde olduğunda çözümünü yeterince güç sahibi olmakta bulur (örneğin para). Böylece reddedilme ya da baştan çıkarılma tehlikesine girmeksizin ihtiyaçlarını satın alabilir ya da yönetebilir” (Lowen, 2013: 118). Fakat narsistlerin nesnelere kurduğu ilişki gerçek bir bağımlılıktan ziyade sahip olmanın getirdiği gururla ilişkilidir. Narsistler, sahip oldukları nesnelere çevrelerindeki manipüle etmek için kullanırlar. Onlar hiçbir durum ve olay karşısında tam anlamıyla empati kuramazlar; sahip oldukları nesnelere ise içselleştiremezler. Bu noktada Mümtaz İdil'in Ahmet için yaptığı tahlil dikkate değerdir:

“Kendini çevresinde gördüğü davranışları ölçerek akıllı insanlar arasına koyan Ahmet, bu halinden şikâyet edemeyecek kadar bilinçsiz, farkına varamayacak kadar da bilgisizdir. Çevresinde gördüğü davranışlara göre kendi davranışlarını ayarlamaktadır. Nitekim, plakçı vitrininde gördüğü plak kapağından sonra, Şükran ile karşılaşır karşılaşmaz elini omuzuna atar. Ona göre bu davranış bir sevgi gösterisinden çok, çevreye gösteriştir. Öyle davranması gerektiğine inanmıştır, çünkü “büyük aşıklar” öyle davranmaktadırlar.” (İdil, 1990: 84-85).

Romanda kendilik imgesi oluşturan bir diğer isim Doğan'dır. Doğan, gerçek tutkusunu sinemada bulunduğunu düşünür. Fakat ailesinin maddi yardımı kesmesiyle yurt dışından ülkeye dönmeye mecbur kalır. Yurda döndükten sonra bir yolunu bulup film çekmeyi başarır. Filmin galasında Doğan, cansız nesnelere vasıtasıyla kendiliğini ortaya koymaya çalışır: “Doğan'ın üstünde yine kadife pantolon, balıkçı kazağı vardı. Elinde o günlerde yeni içmeye başladığı pipo. Sık sık sönen piposunu yakıyor, çoğunu az çok tanıdığı seyircilere mümkün olduğu kadar rahat görünmek istiyordu. Ama rahatsızdı.” (Soysal, 2020: 156). Galanın sonunda izleyicilerden Ali'nin gerçekçi eleştirileri karşısında Doğan'ın büyülenmesi kendilik imgesi yıkılır; “piposu ve kadife pantolonuyla beceriksiz bir çocuğa” (Soysal, 2020: 159) benzetir kendisini.

Doğan'ı gerçeklerle tanıştıran bu genç, işçi sınıfından Ali'dir. Ali'nin tavrı Doğan'ın ilgisini çeker. Doğan, Ali ile hem dost olmak ister hem de bu dostluktan korkar (Soysal, 2020: 161). Ali'nin gerçekliği, Doğan'ın kendini tanımasında büyük rol oynar. Ali, Doğan'ın idealleştirdiği bir karakter olur. Fakat Ali'nin Doğan'ın kardeşi Olcay ile önce arkadaş sonra sevgili olması ve Doğan olmadan buluşmaya başlamaları Doğan ile Ali'nin ilişkisini etkiler. Doğan narsistik bir savunma mekanizmasıyla saldırıya geçer. Evdeki “proje çocuk” olan Doğan, kendisine yüklenen majesteleri sıfatıyla kız kardeşinden hep daha fazla değer görmüştür. Annesi Mevhibe Hanım'da olan mülkiyet, hakimiyet duygusu Doğan'da da vuku bulmuştur. Her şey üzerinde hak iddia eder. Ali ile Olcay'ın ilişki yaşaması onu hırslandırır. Fakat burada bir parantez açmak gerekir. Doğan karakteri Ali sayesinde romanın seyrinde pozitif anlamda gelişme gösterir. Eski Doğan narsistik bir eğilimle daha aşırı agresyon gösterebilecekken Ali'den sonra, en azından verdiği tepkileri sorgular. Eskiden verdiği tepkilerle şimdi verdikleri arasında bocalama yaşar.

Romanda Necip, Güngör, Ahmet ve Doğan karakterinin kendilik inşalarını nesnelere üzerinden kurmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Onların idealleştirilmiş kişi ya da nesnelere ilişkisi bağımlıktan ziyade bir güce sahip olma arzusundan kaynaklanır.

2.2. Güvensizlik, Hırs ve Doyumsuzluk

Narsisizmde gerçek duyguların inkârı, derin ve yoğun güvensizlik duygusuyla beraber gelir. Çevrelerindeki insanlarla empati kur(a)mayan narsistlere, onların duyguları değersiz gelir. Kendilerini konumlandıkları bu yerde kimseyle gerçek bir bağ(lılık) kurmazlar ve duygularını yüzeysel biçimde yaşarlar. İnsanlarla olan ilişkilerindeki tek ihtiyaçları başkaları tarafından takdir görme ve sevilmedir. Kendilerine hayranlık duyulmasını isterler (Kernberg, 2012: 199).

Fakat burada bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Narsistik kişiliğe sahip olanlar;

“Narsistik destek bekledikleri bazı kişileri idealleştirme, hiçbir şey beklemedikleri kişileri ise küçük görme eğilimindedirler. (...) Çoğu zaman bu hastaların, başkalarının hayranlık ve takdirine çok fazla ihtiyaç duydukları için bağımlı oldukları düşünülür, ancak derinden var olan derin güvensizlikleri ve başkalarını küçümsemeleri nedeniyle bir kişiye gerçekten kesinlikle bağımlı olmazlar.” (Anlı, 2010: 50).

Romanda güvensizlik, hırs ve doyumsuzluk bunun sonucunda ise insanları küçük görme eğilimi en karakteristik biçimde Profesör Salih Bey'de görülür. Salih Bey, Mevhibe Hanım'ın eşidir. Nasıl ki Mevhibe Hanım babası Doğan Bey gibi kimseye güvenmezse (Soysal, 2020: 127) Salih Bey'in güvensizlik duygusunun temelinde de babası yatar. Romanda “başkalarına güvenmeyerek ayakta durabileceğini öğrenmişti babasından” (Soysal, 2020: 93) ifadesi onun narsistik kişilik eğilimlerinin altında çocukluğunun yattığının göstergesidir. Salih Bey'in babası mahallenin bakkalıdır. Salih Bey, ondan ufak çaplı hırsızlıklar yapmayı görür; hayatta kimseye güvenmemek ve güvenilecek davranışlar sergilememek gerektiğini öğrenir. Böyle bir ortamda o da insanları sevmeye layık olarak görmez. Onlar ancak amaçlara giden yolda önüne çıkan engellerdir. Onları severse engellere takılmış ve yolundan sapmış olacağını düşünür (Soysal, 2020: 96). “Tek güvendiği şey” ise “tek dostu” olan çalışmaktır (Soysal, 2020: 95).

Salih Bey, çocukluğunu yoksul bir ailede; sevgisiz ve güvensiz bir ortamda geçirmiştir. Etrafındaki herkesi küçük görür. Hiçbir arkadaşını sevmez, daha doğrusu kimseyi sevmek için zamanı yoktur. Mahallede giydiği kara çoraplarıyla beyaz çorap giyen çocuklar karşısında aşağılık duygusuna kapılır. Arkadaşları onu oyuna davet ettiğinde bunu kendisine bir saldırı olarak algılar. Çünkü Salih'e göre onlar Salih'in çalışmasına engel olarak “aralarındaki belirsiz ayrımı (...) hiçe indirmek” (Soysal, 2020: 95) istemektedirler. O ise zamanını ve ömrünü onlarla arasındaki mesafeyi kapatmaya adayacaktır. Bunu bir hırsla, hasetle yapar. Burada altı çizilmesi gereken kelime hasettir. Narsist kişilik özelliği gösterenler “kendilerinin sahip olmadığı şeylere sahip görünen ya da hayatlarından memnun görünen kişilere çarpıcı bir biçimde yoğun haset duyarlar.” (Kernberg, 2012: 200). Salih Bey'in itkisi de bu olur.

Salih Bey'in çocukluğunda sadece arkadaşlarını değil ailesini de sevmediği görülür. Romanda arka arkaya “Pis elleriyle kendisini bu tuzağa iten kel kafalı arkadaşlarının hiçbirini sevmiyordu. Aslında anasını, babasını, kardeşlerini de.” (Soysal, 2020: 95) ve “sevmiyordu anasıyla babasını” (Soysal, 2020: 96) ifadeleri yer alır. Bu noktada Salih'in anne ve babasını narsistik destek beklediği birer figür olarak görmediği aşikardır. Onların imajlarına karşı “idealleştirilmiş kendilik” (ideal self) (Anlı, 2010: 53) imagosu geliştirir.

Salih Bey, öğrenciliğinde hocalarının gözüne girerek üniversitede asistan olur, çabucak bütün aşamaları geçip genç yaşta profesörlüğe yükselir. Yazar bu hızlı yükselmeye Salih Bey'in “çalışkan” (Soysal, 2020: 97), “saygılı” (Soysal, 2020: 97), “sabırlı” (Soysal, 2020: 99), “hesaplı” (Soysal, 2020: 99) olmasının; “kurallara ve kural koyuculara kayıtsız şartsız” (Soysal, 2020: 99) itaat etmesinin etkili olduğunu okuyucuya sunar. Bu çizilen tablo da aslında narsistik bir görünüm arz eder. Kernberg'e göre narsistik kişilikler farklı görünümde olabilir: “Yüzeyde uyumu daha etkili olan ve kendilerine sosyal yaşamda

üstün başarı sağlayan ve dış kaynaklardan, başarı ve hayranlık biçiminde alışılmadık doyum sağlayan kabiliyetler, beceriler ve/veya yüksek zekâ gösteren narsistik kişilikler vardır.” (Kernberg, 2012: 287). Salih Bey narsistik destek beklediği noktalarda bu tipolojiye girer.

Onun, Mevhibe Hanım’la evliliği de sınıf atlamak içindir. Başarıya ve sürekli başkalarından beklediği onay ve hayranlığa karşı dürtüsünü evlilik yoluyla gidermeye çalışır. Mevhibe Hanım’la attıkları imza müşterek bir hayatın adımı olan evlilikten çok bir şirket ortaklığı gibidir. Evin içerisindeki konuşmalar kurumsal bir şirkette geçen soğuk diyalogları andırır. Aile hayatları ise şirket düzenine benzer; saati ve menüsü belli yemekler, yapılması gereken görevlerden ibarettir. Aslında görev sözcüğü hayatındaki bütün davranışların, adım atmanın, konuşmanın en ufak kıvılcıklarının bile temelidir. Salih, dünyanın ona verdiği görevleri yerine getirmesi gereken bir subaya benzer (Soysal, 2020: 98). Salih’in karakter yapısının anlaşılması için verilebilecek örneklerden biri de kızının psikolojisinin bozulmasına gösterdiği reaksiyondur. Dış dünyayla arasına duvar indirerek, karabasanlarla baş başa kalan kızı Olcay’ı doktora götürmeyi reddeder. Zira işleri dolayısıyla hasta bir kızla uğraşacak zamanı yoktur (Soysal, 2020: 115).

Oğulları Doğan da anne ve babasıyla benzer narsistik eğilimler gösterir. Zira onun ebeveyn olarak rol modelleri kimseye güvenmeyen, sevgisiz, hırslı, duygu yoksunu bir baba; insanları sömüren, otoriter, öfkeli ve büyülenmeci kendiliğe sahip bir annedir. Aynı evde, aynı makinenin parçaları olarak sürdürdükleri hayatlarında kız kardeşi Olcay’ın da belirttiği gibi eşit koşullarda oldukları söylenemez. Kız kardeşine göre nispeten daha fazla değer görür buna rağmen hiçbir zaman kendisini ne o eve ne de herhangi bir yere ait hissetmez (Soysal, 2020: 162). Büyüdüğü evde, atacağı adım bile baştan bellidir. Kendisine hiçbir zaman seçme hakkı tanınmaz. Ufak tefek hobiler edinme lüksüne sahipmiş gibi görüne de bunların tutkuya dönüşmesine asla izin verilmez.

Daha doğumunda “Vekil Beybaba”nın ismine layık görülen çocuğun omzuna, ismiyle müsemma bir hayat sürme misyonu yüklenir. Doğan, vekil beybabanın erkek torunu olarak onun şanını devam ettirecek, Profesör Salih Bey’in çocuğu olarak ailesinin uygun gördüğü şekilde akademik eğitim alacaktır. Burada Doğan’ın “majesteleri bebek” kavramına uygun biçimde çizildiği söylenebilir. Freud, kavramı zamanında gerçekleştiremedikleri hayalleri ebeveyn olunca çocuklarının omzuna birer sorumluluk olarak yükleyen bireyleri anlatmak için kullanır. Kendileri olma hakkı ellerinden alınan çocuklar, ebeveynlerin zamanında özleri için hayal ettikleri temsillere dönüşür (Freud, 2020: 57-58).

Önünde çeşitli fırsatlara erişme imkânı varken devamlı olarak ailesinin kurduğu makineye sıkışmak zorunda kalan Doğan, birçok şeyle kısa süreli uğraştıktan sonra uğraştığı her şeyden bıkan biri haline gelir. Mevhibe Hanım, oğlunun bu kısa süren uğraşlarına, onlardan bir süre sonra bıkağını bildiği için göz yummaktadır. Doğan, belki de bu yüzden evde- yani Mevhibe Hanım hanesini işleten makinenin bir parçası olarak- yürüttüğü işlerde istikrarsız olmuştur. Çemberin dışına çıkmayı başarıp yurtdışına gittiğinde sinemacılığa merak sararak nihayet gerçek tutkusunu bulmuştur. Lakin her ne kadar çemberin dışına çıkmış gibi gözükse de hayatı ailesi tarafından finanse edilen biridir. Profesörün çocuğuna yakışmadığı gerekçesiyle para kaynağı kesilmiş ve yurda geri dönmek zorunda bırakılmıştır. İşin sonunda ailenin nispeten değerli sayılan bireyi bile insan olma özgürlüğüne erişememiş makinenin parçası olmaktan kurtulamamıştır (Soysal, 2020: 142-145).

İnsan olma özgürlüğüne sahip olamayan Doğan’a programlandığı gibi hareket etmekten başka yol kalmaz. Böylece Doğan Paris’te yaşadığı aşkı ara sıra anımsasa (Soysal, 2020: 147) da günlük hayatında duygudan ve dolayısıyla empatiden yoksun biri olmaktan kurtulamaz. Kendisinin en yakın arkadaşı Ali ile aşk yaşayan kardeşine karşı oyuncuğunu vermek istemeyen bir çocuk kıskançlığıyla tavır alması içindeki mülkiyetçiliği açığa çıkarır. Bunun yanı sıra ayrılık acısı çeken kardeşini teselli etmek bir yana dursun adeta onu aşağılayan kırıcı davranışlar sergiler. Olcay’ı ağlarken gördüğünde onu itici ve müstehcen bulmasının yanı sıra kardeşini içten içe numara yapmakla ve budalalıkla suçladığı görülür (Soysal, 2020: 197).

Yukarıda anlatılan özellikleriyle Doğan pek çok narsistik kişilik özelliği gösterir. Sürekli olarak arayış içindedir. Kernberg, narsistlerin “devamlı olarak parlaklık, zenginlik, güç ve güzellik uğrunda doyum sağlama arayışında” (Kernberg, 2012: 286) olduklarını dile getirir. Doğan’ın arayışı bu noktada babası

Salih Bey'in sahte uyum sağlama çabasına benzer. Yine narsist bir özellik olarak her ikisinin "sevme" ve "başkaları hakkında tasa duyma" yetilerinde kusurlar vardır (Soysal, 2020: 286). Güngör Bey, tüm varlığını çalışmaya adanmıştır. Sevmeyi, kendisine engel olarak görür. Doğan ise başta kardeşi Olcay'a olmak üzere Ali ve diğerlerine gösterdiği tavırlarla Kernberg'ün ortaya koyduğu "başkalarını eşduyumsal anlama yetisinin" olmaması, "yaşam(ıyla) ilgili kronik olarak emin olmama ve hoşnutsuzluk", "başkalarına karşı bilinçli ya da bilinçdışı sömürücülük", "acımasızlık", "kronik yoğun haset" (Kernberg, 2012: 286) gibi özellikler taşıdığını gösterir. Doğan sahip olduğu haset/hırsıla yine babası Salih Bey'le benzerlikler taşır.

Doğan gibi etrafındakilerin karmaşık duygularını anlamayan empati yoksunu, onlara sahip olmaya ve onları sömürmeyi kendisine hak gören bir diğer roman karakteri Güngör'dür. Güngör'ün babası zimmetine para geçirmekten hapse girmiştir (Soysal, 2020: 80); o da annesi ve dört kardeşiyle birlikte fakirlik içinde yaşamını sürdürmektedir (Soysal, 2020: 81). Fakat Güngör; babasının davranışını "bir memurun takınacağı en doğru tavır" (Soysal, 2020: 80) olarak görürken; paraları olmamasına rağmen bütün aile üyelerinin her daim giyimine özen gösterdiğinden (Soysal, 2020: 81) dem vurur.

Güngör, romanda, ilişki yaşadığı kadınlara bakış açısıyla dikkat çeker. Bütün ilişkilerinde duygudan, aşktan yoksun olmasının verdiği tek boyutlulukla çevresindeki kadınları sürekli olarak aşağılar. Onun gözünde hiçbir insanın manevi olarak bir değeri yoktur. Yalnızca maddi kazançlar, o kazançlara giden yolu açacak olan imajlar vardır. Böyle düşünerek çıktığı hayat yolunda, ticaretle sürdürdüğü yaşamında ona maddi kazanç sağlayabilecek olan zengin bir kadınla evlenir.

İlerleyen yıllarda Güngör, kendisinin fiziksel olarak çok iyi görünmesine rağmen eşinin yaşlandığını düşünür. O, bu durum için eşini suçlar ve eşinden boşanmaya karar verir. Onun yerine dış görünüşünün çok daha iyi olduğunu düşündüğü, "vitrin" olarak gördüğü bir kadınla beraber olmaya başlar. Yeni birlikteliğinden de daimî bir güzellik beklentisi içindedir. Hatta güzel bulmadığım bir antikayı nasıl vitrine koymuyorsam, beğenmediğim bir kadını da asla yanımda taşımam diyerek nutuk atar (Soysal, 2020: 78-79). Bunları söylerken nişanlısının gözlerine bakmadığı gibi ondan ne cevap ne de anlayış bekler. Yani tam anlamıyla "alıcısı olmayan bir verici" (Gabbard'dan akt. Geçtan, 1993: 272) örneği sunar.

Güngör, biten evliliğinin ardından hiçbir gerçek his duymaz. "Üç çocuk doğuran" sayısız "kürtaj" geçiren kadın "Güngör'ün daima değişen isteklerine cevap vermekten, gece hayatına ayak uydurmaktan tükenmiş, yıpranmıştı(r) (...) Bu yıpranmış ve tükenmişliğiyle Güngör için hiçbir şey ifade" etmez (Soysal, 2020: 82). Üzüntü, özlem ve yas duygularını gerçekte/derinde hissedememe narsistik kişilik özelliklerindedir. Alexander Lowen, bu durumu şöyle açıklamıştır:

"(...) yüz hatları endişe ya da üzüntü ifadesi olan hiçbir çizgi ya da kırışıklık barındırmaz. Bu insanlar hayatın onlara dokunmasına izin vermezler, özellikle de hayatlarındaki içsel olayların zihin ya da bedenlerinin yüzeyine çıkmasına müsaade etmezler. Bu, beraberinde duyguların inkâr edilmesini getirir. Ancak insanların hayata karşı bağışlıkları yoktur." (Lowen, 2013: 53).

Romanın muhtelif yerlerinde yazarın Güngör için "Her an Güngör'ün rekabet, sahip olmak hırsına cevap vermeliydi. Bu arada Güngör elde ettiği şeyi tüketmek isterdi (...) Güngör mutlaka ve mutlaka onu tüketmek isteyecek, bunun için her şeyi yapacaktı" (Soysal, 2020: 81); "Evet. Bunu kafana yerleştir, mükemmelim ben!" (Soysal, 2020: 84); "Mükemmelim evet," diye düşündü" (Soysal, 2020: 87) ifadelerini kullanması onun narsistik kişiliğini pekiştirir. Mükemmel olma arzusu (Kernberg, 2012: 224) yine narsist kişilerde görülen bir davranış şeklidir. Her yeni kaynağı tüketme, sömürme arzusu da yine narsist bir eğilimdir.

Kitabın başka bir karakteri olan Ahmet'in ise Güngör'e nazaran az kazançla geçirdiği hayatında, elle tutulur bir "başarısı yoktur, tek amacı ünlü" olmaktır. Burada yine narsist bireylerde sürekli devam eden zekâ, zenginlik, güç arayışı görülür. Ahmet aynı zamanda romanda duygudan yoksun, cinsel tatminin peşinde koşan bireyi de temsil eder. Bu bireyler için cinsel birliktelik, bir birliktelikten ziyade bireysel tatmine dayanır. Derinlikten yoksun birlikteliklerini Lowen şu şekilde açıklar:

“Kadını tatmin etme yeteneği güç odağı üzerinden kendisini gösterir. Ne yazık ki bu odak kendi hazzını sağlmasına mal olur. Ortaya çıkardığı şey ise kabul edilmeye ve hayran olunmaya yönelik tipik narsistik gereksinimdir. Sonuçta kadın da kendisini tatmin edilmemiş halde bulur. Gerçek cinsel iktidar bir insanın karşısındakine duyduğu sevginin derinliği ile ölçülür. Bu duygular narsistlerde büyük oranda azalmıştır.” (Lowen, 2013: 109).

Ahmet, bir süredir birlikte olduğu Şükran tarafından cinsel birliktelik yaşama noktasında reddedilir. Ahmet buna karşı narsistik bir tepkiyle önce Şükran’ı aşağılar, hakaret eder daha sonra ona tokat atar (Soysal, 2020: 32-34). Ahmet’in intikam arzusuyla yüklü öfkesi şiddete dönüşmüştür. Bu bağlamda Kernberg’ten yola çıkarak Ahmet’in “antisosyal” ya da “sadist bileşenleri olan cinsel sapma” özellikleri gösteren bir narsist kişilik olduğu söylenebilir (Kernberg, 2012: 232). Bu tipolojiye girenlerin “cinsel olarak kullandıkları nesnelere karşı açık fiziksel şiddet” (Kernberg, 2012: 232) uyguladıkları görülür. Ahmet’in narsistik kişiliğinin temelinde yine ebeveyn ilişkileri yatar. Ahmet “önüne çıkan bütün engellerin başı”nı (Soysal, 2020: 23) babası olarak görür. Hatta babasını “başı ezilesi” (Soysal, 2020: 23) olarak nitelendirir.

Sonuç olarak bu bölümde ele alınan Salih Bey, Doğan, Güngör ve Ahmet karakterlerinin hepsinin doyumsuz, duygudan, empatiden yoksun, ben-merkezci narsist kişilikler olduğu söylenebilir. Hepsisi bir arayış içindedir. Salih bunu çalışma ve evlilik yoluyla yapmaya çalışır. Güngör de Salih’le benzer bir yol ister. Ahmet de etrafındaki kadınları kullanma ve sömürme yoluna gider. Doğan ise sürekli tatminsizlikle farklı arayışlar içine girer. Hepsinin itkisi hırs ve hasettir. Ahmet’te ise bu sömürme ve aşağılama fiziksel şiddet boyutuna kadar ulaşır.

2.3. Büyükleme Kendilik, Otorite Kurma ve Öfke

Başkalarını küçükseme, tepeden bakma yoluyla büyükleme bir tavır geliştirme, insanları denetleme/kullanma dürtüsü ve onlara sahip olma arzusu narsistik bireylerin karakteristik özelliklerinden bazılarıdır.

Gösterdikleri davranış modelleri yanı sıra narsistler, kendi ruhsal durumlarından ziyade dış dünyaya odaklanırlar. Soysal çevrenin ahlaki beklentileriyle yüksek derecede uyum göstermek uğruna kendi duygularını yadsırlar, inkâr ederler. Fakat bu uyum empati kurma yoluyla gerçekleşmez. Büyükleme kişilikleriyle çelişkili görünen sosyal uyum çabası, kendilerini tümüyle bağlı kıldıkları dış dünyadan dışlanmama adına yapılan mecburi bir kabullenmedir. Böylelikle dışarıdan gelecek saldırılara açık nokta bırakmayarak benlik yaralanmaların da önüne geçmiş olacaktırlar (Kernberg, 2012: 218). Kendilerini kusursuzca angaje ettikleri düzene karşı boyun eğişlerini, otorite kurma dürtüsüyle aşmaya çalışırlar. Otoriteyi kuramadıklarında ise benliklerini farklı yollarla inşa etmeye çalışırlar.

Yenişehir’de Bir Öğle Vakti romanında büyükleme ve sömürü/otorite kurma eğilimi Doğan Bey, kızı Mevhibe Hanım ve Hatice Hanım karakterinde görülür. Doğan Bey, vekilliği sayesinde “çok büyük bir adam” (Soysal, 2020: 129) olur. Etrafı hayranlarıyla çevrilidir ve yaptığı iş de onun narsist yönünü besler. Doğan Bey, hem kişilik özellikleri hem de patriyarkal otoritenin sunduğu meşruiyet bağlamında vekili olduğu siyasi partinin azaları dışında ilk eşi ve kızını da kul olarak algılar. Mevhibe Hanım’ın kızı Olcay’a söylediklerinden Doğan Bey’in halkı da “köpek terbiye” (Soysal, 2020: 124) eder gibi yönetmek gerektiğini düşündüğü “Ama onları disiplin altında tutmaz, pençeni gevşetirsen de ne yapacaklarını şaşırırlar. Huzurları kaçar, saldırgan, işe yaramaz olurlar” (Soysal, 2020: 124) sözlerinden anlaşılır.

Babasının hayat algısını içselleştirmiş Mevhibe’nin gözünde “Vekil beybaba” hükümettir, devlettir (Soysal, 2020: 130). Zaman içinde o da tıpkı babası gibi otoriter bir insana dönüşür. Neticede “hükümetin, devletin kızıdır” (Soysal, 2020: 130). Babasının kurduğu düzenin kurallarına sorgusuz boyun eğen çocuk, otorite figürü öldükten sonra onun kurduğu düzenin devam ettiricisi olur.

Mevhibe Hanım’ın gözünden babasının tasvir edildiği bölümde Doğan Bey bir “Tanrı” gibi tarif edilmiş, zulmü de lütfü de tanrının kullarına layık gördükleriyle eşdeğer tutulmuştur (Soysal, 2020: 129). Doğan Bey, ilk eşine karşı ilgisizliği ve ihanetlerinin üstüne ondan boşanmayı bile gerekli görmeyerek başka bir kadınla ilişki kurar. Bu dönemde kızı Mevhibe’ye olan ilgisini bütünüyle keser onu “üvey anası”nın eline

bırakır (Soysal, 2020: 128). Mevhibe'ye zulmeden üvey annesi "vekil beybabanın" "uzantısı" olduğundan, ona karşı gelmek de "vatana ihanet" etmeye benzetilir (Soysal, 2020: 129). Üvey anne varlıklı olmalarına rağmen Mevhibe'yi sürekli aç bırakır; kızı pirinç lapasıyla beslenmeye zorlar ve onun evin mutfağından ekmek çalmasına sebebiyet verir. Katı rejimler yüzünden sürekli bağırsakları bozulan Mevhibe'nin benzi daima yeşil, yüzü ise sivilce içindedir. Yüzünü sildiği kolonyalı pamuk bile masraftan sayılır (Soysal, 2020: 128). Mevhibe narsistik eğilim gösteren baba figürünün yanı sıra üvey anne figürü üzerinden de psikolojik şiddete uğrar; sevgisizlik, zulüm ve bencillikle büyür.

Doğan Bey, hükümet değişimiyle "vekillikten alınır" (Soysal, 2020: 131). Bundan kısa bir süre sonra da yaşamı son bulur. Fakat Mevhibe Hanım'ın hayatında, evinin içinde var olmaya devam eder. "Gümüş çerçeve içindeki resmi" (Soysal, 2020: 130) her zaman evin aynı köşesinde durur. Mevhibe, babasının düzenini ve eşyalarını koruma suretiyle onun mirasını devam ettirir.

Mevhibe Hanım her ne kadar babası Doğan Bey'den⁸ narsist eğilimleri olsa da burada "anne" figürü üzerinde durmak gerekir. Yukarıda belirtildiği gibi Mevhibe Hanım üvey anne tarafından da sevgisizlik ve zulümle büyütülür. Mevhibe Hanım'ın kendi öz annesi ile de çok sıcak bir ilişkisi yoktur. Annesi, "toprak sahibi bir çiftçinin kızı" (Soysal, 2020: 128)dir. "Cahildi(r). Ne çocuklarına, ne de Ankara'da kendini unutmuş görünen kocasına fazlaca düşküdü(r). Hayatını bir çeşit alınyazısı gibi sürdürü(r)." (Soysal, 2020: 128).

Kernberg, narsistik kişilerin "çocukluklarında soğuk ve verici olmayan anne tarafından aç" (Anlı, 2010: 53) bırakıldığını ileri sürer. Narsistik kişiler ise bu patolojik tutuma karşı bir savunma mekanizması olarak "büyüklenmeci kendilik" (grandoise self) yapısını geliştirirler (Anlı, 2010: 53). Bu bağlamda Mevhibe Hanım'ın büyüklenmeci kendiliği "erken dönem anne ve baba yetersizliği"nden (Anlı, 2010: 52) kaynaklanır.

Mevhibe, evlenip çocuk sahibi olarak kendi evi içinde otorite figürüne dönüştüğünde çocukluğundan tevarüs aldıklarını uygulamaya başlar. Ev içindeki koltuk takımı, tabak vb. düzeninden, yenilecek yemeğin adetinden, çocuklarla kurulacak diyaloglara kadar her şey onun planladığı gibi olmalıdır; roman kahramanı yapılacak en ufak değişimin bile her şeyi mahvedeceğine inanır (Soysal, 2020: 131-134). Kızı Olcay'a söylediği "Senin görüşün mü olurmuş? Bacak kadar kızsın sen." (Soysal, 2020: 121) ifadesi tepeden bakışının göstergelerinden biridir. Mevhibe Hanım tıpkı babası gibi "kendinden başkalarının yaptıklarında hep yanlış arar ve bulur" (Soysal, 2020: 127).

Aşırı bencil narsistik kişiler "başka insanların karmaşık duygularını anlayamadıkları" (Kernberg, 2012: 200) gibi "başkaları tarafından (...) düş kırıklığına uğradıklarında yüzeyde depresyona benzer bir tepki gösterirler, ancak (bunun) (...) gerçek bir üzüntüden çok intizam arzuları ile yüklü öfke ve güvenme olduğu ortaya çıkar." (Kernberg, 2012: 200). Burada altı çizilmesi gereken duygu "öfke"dir. Nitekim romandaki bölüm başlıklarından birinin adı da "Mevhibe Hanım Öfkeleniyor" (Soysal, 2020: 200)'dur. Mevhibe Hanım kızı Olcay ile arasında geçen bir konuşmadan sonra "canı sıkıldığı"nda her zaman yaptığı gibi kendisini yatak odasına kilitler (Soysal, 2020: 125). Yazar karakterin duygu durumunu "her yanı hırstan titriyordu" (Soysal, 2020: 127) ifadesiyle okuyucuya sunar. "İçini büyük bir harcanmışlık, anlaşılmaşlık, değeri bilinmemişlik duygusu kapladı." (Soysal, 2020: 127) ifadeleri ise Kernberg'ün ortaya koyduğu teşhisle paraleldir. Karakterin duyduğu öfke ve güvenme tahakküm arzusunu gerçekleştiremediğinden kaynaklanır.

⁸ Doğan Bey burada ikame anne rolindedir. Narsist "hastaların geçmişinde çok sık rastlanan bir özellik, üstü örtülü; ancak şiddetli saldırganlığı olan müzmin soğuk ebeveyn figürleridir.(...) yüzeysel olarak iyi organize edilmiş bir evde yüzeyde iyi işlev gören, ancak bir ölçüde hissiz, ilgisiz ve söze dökülmeyen, garazkâr saldırganlığı olan bir ebeveyn figürü -genelde anne ya da ikame anne-göstermektedir. Çocukta böyle bir çevrede şiddetli oral engellenme, güvenme ve saldırganlık geliştiğinde, aşırı haset ve nefrete karşı savunma ihtiyacı için ilk koşul yerine gelmiştir." Bkz. Otto Kernberg, *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 205.

Büyüklenmeci kendiliğe sahip, otorite kurma eğilimi olan bir diğer kişi emekli öğretmen Hatice Uzgören'dir. Hatice Hanım bütün varoluşunu hak iddia etme üzerine kurar. İçinde bir yerlerde onu önde olmayı hak ettiğine inandıran bir ses vardır (Soysal, 2020: 38). Hatice Hanım, yürümeye başladığında bütün kalabalıklar delinmeli ve onun için yolu açmalıdır. Çünkü her zaman yapacak önemli işleri olduğunu düşünür ve diğer insanların yetiyecekleri yerler önemsizdir. Günlük hayatın akışında gayet basit sayılabilecek işler bile – bulaşık yıkamak gibi- onun için mühimdir ve hemen halledilmesi gerekir. Bütün işlerini aceleyle yapmasının sebebi herkesten önce dışarı çıkıp, en iyi şeyi en ucuza en çabuk şekilde elde etmektir (Soysal, 2020: 38). Yaşayanlar arasında her şeyin en iyisini en az zahmetle elde etmesi gereken odur. Onun doğuştan gelen hakları vardır. Böyle olmasının belli bir sebebi yoktur, sadece hak ediyordur. Güç tutkunu olan Hatice Hanım, her daim, duygularıyla değil kendisine her şeyi hak görmenin sonucundaki eylemleriyle hareket eder (Lowen, 2013: 65).

Hatice Hanım ile Mevhibe Hanım'la "intizam kurma" (Kernberg, 2012: 200) ve bu düzenin değişimine karşı duydukları korku, öfke bağlamında benzerlik gösterir:

"Değişmeme, Hatice Hanım ile Mevhibe Hanım'da, geçmişte kalan saygınlıklarını sürdürmek için bir tür sigorta gibidir. Bu durum, ikisini hâlihazırda olup bitenler karşısında geriletirken, aynı zamanda yenileşmelere tahammülsüz, saldırgan birer kişilik haline getirir. İkisine de huzur veren zaman dilimi, toplumsal saygınlıklarının daha yüksek olduğu geçmiş zamandır." (Uğurlu, 2008: 170).

Hatice Hanım, mesleğini icra ettiği dönemlerde öğrencilerini ve çalışanlarını korkudan sindiren bir figürdür. Her ne kadar okuldan emekli olsa da hayatın diğer her alanlarında da otorite kurmaya hakkı olduğuna inanır:

"Emekli öğretmen Hatice Hanım, roman boyunca baskıcılığı ve sınırlandırıcılığıyla öne çıkan toplumsal norma bağlılığı ile kendini tanımlayan, çevresindeki insanları da norma uygunluğu ve uygunsuzluğu üzerinden olumlu veya olumsuz olarak değerlendiren bir karakter olarak öne çıkar. Bir diğer deyişle, Hatice Hanım yalnızca kendi yaşantısını toplumsal normun sınırlarının içerisinde kurmakla yetinmez, aynı zamanda etrafındaki herkesin de bu normlara uyacak şekilde davranmasını bekler, uymayanları eleştirir ve hatta cezalandırır." (Atik, 2014: 52).

Tahakküm kurma özelliği de ön plana çıkan Hatice Hanım, kendi sınıfından gördüğü insanların karşısında tam bir "hanımefendiye" dönüşebilmektedir (İdil, 1990: 87). Çünkü sınıfındaki insanlar onun kendilik saygısını beslerler. Hatice Hanım alt sınıf olarak gördüğü insanlar karşısında ise bambaşka bir tavır alır:

"Yasa koyucu ve yasa kaldırııcıdır Hatice Uzgören. Ona göre bütün bu ikinci sınıf insanlar kara sinekler gibi bilinmez bir biçimde sürekli üremektedirler ve yok edilmeleri gerekir. Nazik, duygulu, ne olduğunu bilen bir ırkın çoğalmasına bağlıdır bu ülkenin kurtuluşu. Faşizmin bireysel platformdaki simgesidir Hatice Uzgören." (İdil, 1990: 87)

"Dış ilgi azaldığında (...) yeni kaynaklar kendilik saygı(sını) beslemediğinde" (Kernberg, 2012: 199) ve "düş kırıklığına" (Kernberg, 2012: 200) uğradığında narsistik eğilimi olan Hatice Hanım öfkelenir, etrafına gücenir ve intikam alma arayışına girer. Sahte uyumu yerini agresyona bırakır. Hatice Hanım, kasaptan istediği kıymayı bulamadığında, kasabı pişkinlikle suçlar (Soysal, 2020: 40). Bu suçlamanın temelinde denetleme, sahip olma ve itaat ettirme arzusu vardır.

Narsist bireyler, kendilerini bütün kalabalıkların üstünde, sarsılmaz otorite ve korku yayan güç kaynağı olarak görmek isterler. Kasabın onun karşısında boynunu bükmemesi (Soysal, 2020: 40) ya da ona yol vermeyen kalabalıklar (Soysal, 2020: 46) Hatice karakterini öfke duymaya ve intikam almaya sevk eder. Kontrol kaybı sonucunda narsist kişilerin başvurduğu yol bilinçsiz ve ölümcül hiddettir (Lowen, 2013: 120).

Hatice Hanım, bu hiddeti anarşiye çevirirken hırsızlığa başvurarak, marketten bir kutu çay kaşığı çalacaktır (Soysal, 2020: 45). Buz tutan vücudunda içini ısıtan ve ona canlılık hissi veren tek şey cebinde tuttuğu çay kaşıklarıdır (Soysal, 2020: 47). Yine romanın başka bir yerinde "kimsenin görmediğine emin

olsa" (Soysal, 2020: 44) yeni çıkan bisküvi paketlerinden birini açıp ağzına atacaktır. Kernberg, çalmanın "alışkanlık haline gelmiş yalan söyleme", "asalaklık", "insan sömürme" (Kernberg, 2012: 127) ile birlikte "sınır narsisist karakterlerde, özellikle de antisosyal kişilik yapısında" (Kernberg, 2012: 127) sıkça görüldüğünü dile getirir. Yine yazar, "şiddetli çalma arzusu" (Kernberg, 2012: 129) duyan bir vak'a üzerinden çalma dürtüsünü, çalan kişide "içselleştirilmiş değer sistemlerinin" ve "başkalarında bu tür değer sistemlerinin var olduğun(a) (kişinin) farkında" olmayışına; kişilerin üstben yapıları ve işlevlerinin yokluğuna bağlar (Kernberg, 2012: 129). Oysa herkesi korkutmayı, kendince suçlu olarak gördüğü insanlara haddini bildirmeyi, kanunları çiğneyenleri cezalandırmayı kendisine şiar edinmiş bir kişinin toplumsal normlara uymayan davranış sergilemesi çelişki gibi görünür. Fakat Hatice Hanım'ın değerleri, içselleştirilmemiş; sadece büyüklenmeci kendiliğini besleyen göstermelik değerlerdir.

Süperego korkusu neticesinde Hatice Hanım, otorite karşısında tepkisini sesli olarak dile getirdiğinde çevreden maruz kalacağı "saldırılarından" (Kernberg, 2012: 203) korkar ve "çalmak" gibi sınır kişilik eyleminde bulunur. Bölümün başında dile getirildiği gibi bu mecburi bir kabullenmedir. Davranışın temelinde derin güvensizliği yatar.

Romanda büyüklenmeci kendiliğe sahip Doğan Bey, Mevhibe Hanım ve Hatice Hanım otoritelerini kuramadıkları noktalarda empati yapmak yerine öfke ve gücenme duygusuna bürünürler. Öyle ki Doğan Bey vekilliğini kaybettikten kısa bir süre sonra hayatını da kaybeder. Sınır narsist karakter özelliği gösteren ve süperego bozukluğu yaşayan Hatice Hanım ise öfkeyi bir adım daha öteye taşıyarak çalma eylemine dönüştürür.

3. Sonuç

Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanının Otto F. Kernberg'ün "patolojik narsisizm" kuramıyla okunduğu bu çalışmada sonuç olarak yazarın bireyden yola çıkarak toplum eleştirisi yapma maksadında olduğu tespit edilmiştir. Kahramanların erken çocukluk yaşamları onların kimliklerini oluşturmasında, narsistik eğilim göstermesinde başat role sahiptir. Bu bağlamda Necip Bey, Güngör, Ahmet, Doğan, Salih Bey, Doğan Bey, Mevhibe Hanım ve Hatice Hanım karakterlerinin derin ruh yapıları ortaya konulmuştur.

Necip Bey karakteri üzerinden Batılı olma özentisi, mirasyedilik ve tüketim toplumu eleştirisi yapılır. Güngör ve Ahmet gösterdikleri büyüklenmeci kendilikleriyle toplumda statü kazanmanın, kendilerinden daha aşağı mevkide gördükleri insanlar üzerinde tahakküm kurmanın ve sınıf atlamanın yolunu arayan kahramanlardır. Doğan, sahip oldukları ile yetinemeyen burjuva kültürü temsilcisidir. Sonsuz arayışının, doyumsuzluğunun teyit edilme ihtiyacını burjuvazinin olanaklarıyla gidermeye çalışır. Salih Bey karakteri üzerinden toplumdaki sınıflar arası ilişkiler anlatılır. O proletaryadan egemen sınıfa geçme mücadelesi verirken haset, küçük görme ve güvensizlik duygularını beraberinde taşır. Doğan Bey ise toplumun siyasi dönüşümünde kendi varlığını ispat etmeye çalışan, etrafındakiler üzerinde otorite kuran ve mirasını kendisinden sonraki kuşaklara da bırakan patriyarkal otoritenin temsilcisi bir kahramandır. Doğan Bey'in kızı Mevhibe Hanım üzerinden kadının toplum içindeki yeri sorgulanır. Annelik kimliğini oluşturmada hep toplumun hem de ebeveynlerin etkileri dönüştürücü role sahiptir. Romanın bir diğer karakteri Hatice Hanım da kadının toplumdaki rolünü anlatmak için kurgulanmıştır. Onunla ayrıca çalışma hayatının içinde kadının varlığı da ortaya konulur. Hatice Hanım toplum içinde gücü aşırı öfke, hiddet gibi davranış kalıplarıyla kurmaya çalışır.

Romanda narsistik eğilim gösteren bütün kahramanlar vasıtasıyla toplumsal uyum sağlama adına gösterilen sahte ahlakçılığa da eleştiri getirilir. Yazar, hırsızlık gibi suçların meydana gelmesinde narsisizmin etkilerini ortaya koyar. Karakterlerin hepsinde ortak olan ve patolojik kişilik özelliklerine sebebiyet veren en temel etken ise çocukluk dönemlerinde ebeveynleriyle kuramadıkları sağlıklı bağlanma ilişkileri ve kendiliklerinin hatalı gelişimidir. Kahramanlar sadece annelerinin değil babalarının patolojik kişiliklerine karşı da savunma geliştirirler. Onlar ebeveynlerinden tevarüs aldıkları kötü mirasla toplum içinde bir müdafaa hattı kurmaya çalışırlar.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Conceiving the Study: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%40), Yazar-2 (%60)

Data Collection: Author-1 (%40), Author-2 (%60)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%30)

Submission and Revision: Author-1 (%70), Author-2 (%30)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Anlı, İ. (2010), *Psikanalizde Narsisizm*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- Atik, E. (2014), "Sevgi Soysal'ın Romanlarında Özne ve İktidar" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Duru, O. (1973). "Sevgi Soysal", *Milliyet Sanat Dergisi*, S.46, ss. 3-15.
- Freud, S. (2020), *Narsisizm Üzerine*, (çev. Sena Tuğçe Gürkan), İstanbul: Olimpos Yayınları.
- Furrer, P. (2004), *Sevgi Soysal Bireysellikten Toplumsallığa*, (Çev.Yasemin Bayer), İstanbul: Papirüs Yayınları.
- Geçtan, E. (1993), *Psikodinamik Psikiyatri ve Normaldışı Davranışlar*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Grimal, P. (1997), *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Hamilton, E. (1983), *Mitologya*, (çev. Ülkü Tamer), Varlık Yayınları, İstanbul.
- İdil, A. M. (1990), *Bir Sevgi'nin Öyküsü*, İstanbul: Kavram Yayınları.
- Kernberg, O. (2012), *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*, (Çev. Mustafa Atakay), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kohut, H. (2020), *Kendiliğin Çözümlemesi*, (Çev. C. Atbaşoğlu- B. Büyükkal- C. İşcan) İstanbul: Metis Yayınları.
- Lowen, A. (2013), *Narsisizm Gerçek Benliğin İnkârı*, (Çev. Tamer Çetin) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Robert, P. (1967), *Le Petit Robert, Dictionnaire Alphabetique & Analogique de la Langue Francaise*, Paris: Societe du Nouveau Littre.
- Solak, C. (2020), *Tüketim Kültürü Ekseninde Türk Romanında Mirasyedi Tipinin Gelişimi (1875-1928)*, Ankara: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Soysal, S. (2020), *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (Ed.) vd. (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Uğurlu, S. B. (2008), "Yenişehir'de Bir Öğle Vakti'nde Yapı, Tema ve Metafor", *Bilig*, S. 46, ss. 153-178.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1251-1261, doi: 10.11616/asbi.1150440

Kentsel Dönüşüm: Web of Science Üzerinden Kavrama Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz

Urban Transformation: A Bibliometric Analysis of Conception Through Web of Science

Abidin KEMEÇ¹ ID, Özkan YALÇIN² ID

Geliş Tarihi (Received): 29.07.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 10.11.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bu çalışma, interdisipliner bir alan olarak kabul edilen ve akademik alanda ilgi gören kentsel dönüşüm kavramına yönelik Web of Science (WoS) veri tabanında yapılmış kentsel dönüşüm çalışmaları üzerine bibliyometrik bir inceleme yapmayı hedeflemektedir. Bibliyometrik analiz herhangi bir alanda literatürü gözden geçirmek için kullanılan nicel bir tekniktir. Bu kapsamda 1975-2021 yılları arasında WoS veri tabanında yer alan 'kentsel dönüşüm' başlıklı 1648 çalışma analiz edilmiştir. Yapılan analizlerde VOSviewer yazılımından yararlanılmıştır. Analizler sonucunda kentsel dönüşüm konusunda en fazla akademik çalışma yapan kurumun Hong Kong Polytechnic Üniversitesi, yayıncının Journal of Urban History ve araştırmacının Hao Wang olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Dönüşüm, Web of Science, VOSviewer, Bibliyometrik Analiz

&

Abstract: This study aims to make a bibliometric analysis on the urban transformation studies made in the Web of Science (WoS) database for the concept of urban transformation, which is accepted as an interdisciplinary field and attracts attention in the academic field. Bibliometric analysis is a quantitative technique used to review literature in any field. In this context, 1648 studies titled 'urban transformation' in the WoS database between 1975-2021 were analyzed. VOSviewer software was used in the analysis. As a result of the analysis, it has been determined that the institution that does the most academic studies on urban transformation is Hong Kong Polytechnic University, the publisher is the Journal of Urban History, and the researcher is Hao Wang.

Keywords: Urban Transformation, Web of Science, VOS viewer, Bibliometric Analysis.

Atf/Cite as: Kemeç, A., Yalçın, Ö. (2022). Kentsel Dönüşüm: Web of Science Üzerinden Kavrama Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1251-1261. doi: 10.11616/asbi.1150440

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Öğr. Gör. Dr., Abidin Kemeç, Uşak Üniversitesi, abidin.kemec@usak.edu.tr.

² Dr. Özkan Yalçın, Bağımsız araştırmacı, ozkan_yalciin@hotmail.com. (Sorumlu Yazar)

1. Giriş

Sanayi devrimi ile birlikte, yaşanan büyük sosyoekonomik ve kültürel değişimler kentleri önemli bir çekim merkezi haline getirmiş ve kentsel mekan üzerinde ciddi değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Sanayileşme süreci ile kentlerin hem sınırları genişlemiş hem de nüfus açısından yoğunlukları hızla artmıştır. Yaşanan bu gelişmelere paralel olarak kent mekânları konut yetersizliği, düzensiz yapılaşma, artan çevre kirliliği, yetersiz altyapı gibi çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (Akkar, 2006: 30). Özellikle İngiltere ve Fransa gibi sanayinin hızla geliştiği ülkelerde, işçi sınıfının yoğunluklu olduğu kentlerde bu olumsuz yapı oldukça önemli bir hal almıştır (Yalçın ve Negiz, 2021: 215). Kentsel dönüşüm çalışmaları sanayi devrimi ile birlikte kentsel nüfusun giderek artmasının ardından, kentsel mekanlarda oluşan çöküntü alanlarının iyileştirilmesi, sağlıklılaştırılması ve yenilenmesi için yürütülmüştür. Kentsel dönüşüm çalışmalarının ilk örneklerinden biri 1850'li yıllarda Haussmann tarafından Paris'te yaşayan işçi sınıfının olumsuz şartlarını gidermek ve kentte yeni bir vizyon katmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Paris kentinde geniş caddelerin açılması, kanalizasyon sistemlerinin kurulması, kamu binalarının yenilenmesi, meydanların oluşturulması gibi radikal uygulamalar yapılmıştır (Yılmaz, 2018: 2003-2004). Sonraki dönemde oluşan bu kentsel dönüşüm akımı Avrupa'nın diğer sanayi kentlerini de etkilemeye başlamıştır. 1945'li yıllarda İkinci Dünya Savaşı'nın ardından kentlerde oluşan tahribatının giderilmesi için yenileme, sağlıklılaştırma ve koruma gibi farklı yöntemlerle kentsel dönüşüm uygulamalarından sıklıkla yararlanılmıştır. 1960'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar kentsel dönüşüm çalışmaları, düşük maliyetli konutların sağlıklılaştırılması şeklinde sürdürülmüştür (Yedekçi, 2015: 226). 1980'li yıllarda neoliberal politikaların etkisiyle konutun kullanım değerinden çok değişim değeri ön plana çıkmış ve bu dönemdeki kentsel dönüşüm faaliyetlerinde ekonomik değerler daha önemli olarak görülmüştür (Akman vd., 2018: 2988). Özellikle kentsel toprağın değerinin yüksek olduğu bölgelerde büyük ölçekli konut ya da yatırım türünden kentsel dönüşüm projelerinin yoğunluğu artmıştır.

Dünyada yaşanan kentsel dönüşümün gelişim süreci; Türkiye'de benzer şekilde kentleşme hızındaki artışa paralel olarak ivme kazanmıştır. Türkiye'de 1950'li yıllarda sanayileşmenin palazlanması, traktörün tarımsal üretimde kullanılması, tarım alanlarının bölünerek küçülmesi, kentin çekiciliğinin artması gibi nedenlerle kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru bir göç hareketliliği yaşanmış ve yaşanan bu hareketliğin sonucu olarak kentsel nüfus hızla artmaya başlamıştır. Kentte yaşanan insan sayısının artması konuta olan talebin artmasına ve kentlerin kontrolsüz bir şekilde büyümesine neden olmuştur. Bu olgunun sonucu olarak kentlerde gecekondulaşma, altyapı yetersizliği, sağlıksız ve dayanıksız konut alanlarının oluşumu gibi bir dizi yeni problemler meydana gelmiştir. Başlangıçta barınma ihtiyacını karşılamaya dönük bir girişim olan gecekondulaşma, zamanla toplumsal bir problem haline dönüşmüştür. Özellikle Türkiye'de 1999 Marmara Depremi sonrasında sağlıksız ve dayanıksız yapı stoku ciddi bir tartışma konusu haline gelmiştir. Yaşanan bu tartışmalar neticesinde Türkiye Afet Yönetimi Sistemi yeniden sorgulanmaya başlanmış, yeni yasal düzenlemeler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu süreçte çok sayıda kanun, yönetmelik, kanun hükmünde kararname, tebliğ ve genelge çıkartılmıştır (Kahraman vd. 2021: 8). Doğal afetler ve benzeri nedenler ön plana alınarak parçalı veya bölgesel olarak kentsel dönüşüm uygulamaları hız kazandırılmak istenilmiştir. Bu doğrultuda 2012 yılında çıkarılan 6306 sayılı "Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun" ile dönüşüm faaliyetleri ivme kazanmıştır. Yasal düzenleme ile 20 yıl içerisinde, ortalama konut stoku 19 milyon olan Türkiye'de 6-7 milyon konut ve işyeri tipi yapının kentsel dönüşüm projeleri kapsamında yıkılıp yeniden yapılması planlanmıştır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2022). Sonraki süreçte kent toprağının değerli olduğu bölgelerde büyük dönüşüm projeleri gerçekleştirilmiş ve neoliberal politikaların etkisiyle 'afet' riski ile başlayan söylem 'ekonomik' önceliklerle sürdürülmüştür.

Halkın ve akademik çevrenin artan ilgisiyle beraber kentsel dönüşüm konusunda yapılan çalışmaların giderek genişlediği görülmektedir. Hazırlanan bu çalışmada geçmişten günümüze kentsel mekânın dönüştürülmesinde etkin bir araç olarak kullanılan 'kentsel dönüşüm' kavramının akademik literatürde ne kadar yer aldığı, hangi alanlarda çalışıldığı, hangi yıllarda çalışmaların yapıldığı merak edilmiş ve bu sorulara yanıt aranmak istenilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada, 'WoS' veri tabanında yer alan uluslararası çalışmalar detaylı bir şekilde kategorize edilerek bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Çalışma

neticesinde kentsel dönüşüm konusunda yapılan çalışmalar güncel olarak sunulmuş, konu üzerinde çalışan/çalışacak araştırmacılar için bilgiler hazırlanmıştır.

2. Literatür

Literatürde farklı disiplinlerde çalışan yazarlar tarafından yapılmış, kentsel dönüşüm kavramını açıklayan birçok tanım bulunmaktadır. Çünkü kentsel dönüşüm çeşitli çalışma alanlarının ortak noktasında yer alan disiplinlerarası ve çok disiplinli bir alandır. Kentsel dönüşümün ortak bir çalışma alanı olması zaman zaman kavrama ilişkin karmaşıklıkların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu karmaşıklığın başında 'kentsel dönüşüm' ile 'kentsel yenileme' kavramlarının eş anlamlı olduğu düşünülmektedir. Fakat kentsel yenileme ile kentsel dönüşüm kavramları aynı anlamı ifade etmemektedir (Eyidiker, 2021: 96). Kentsel dönüşüm İngilizce olarak 'urban transformation'; kentsel yenileme ise İngilizce olarak 'urban renewal' kavramına karşılık olarak Türkçede yer almaktadır. Kentsel dönüşüm kentin eskiyen, bozulan ve kullanılmayan alanlarının yeniden kazandırılması amacıyla yapılan uygulamaların genel adı olup; içerisinde kentsel yenileme uygulamasını da içeren daha çok boyutlu bir kavramdır. Buna rağmen kentsel yenileme eski yapıların olduğu gibi yıkılıp yerlerine yenilerinin yapılmasını ifade ettiği için zaman zaman kentsel dönüşümle eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu eş kullanım durumu özellikle Türkiye'de daha sık yaşanan bir olgudur. Kentsel dönüşüm kavramına ilişkin yapılan tanımlara bakıldığında kavramın içerisinde barındırdığı özellikler daha net anlaşılmaktadır. Kentsel dönüşüm kavramına yönelik en temel tanımlardan birini Hasol yapmış ve kentsel dönüşümü "mevcut kentleri ve merkezlerini düzeltmek ve günün gereklerine uydurmak amacıyla yeniden planlama ve bunu uygulama" olarak ifade etmiştir (1998: 252). Bir başka anlatımla ise "kentsel dönüşüm fiziksel ve/veya sosyal açılardan çöküntü sürecine girmiş kentsel alanların yeniden yapılandırılarak ve canlandırılarak kente yeniden kazandırılması" şeklinde ifade edilmiştir (Roberts, 2000: 17). Yine başka bir tanımlama ile kentsel dönüşüm, "kentsel sorunların çözümünü sağlayan ve değişime uğrayan bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel koşullarına kalıcı bir çözüm üretmeye çalışan kapsamlı bir vizyon ve eylem" olarak aktarılmıştır (Thomas, 2003: 23). Tanımlardan da anlaşılacağı gibi kentsel dönüşümün kavramının yenileme, toplumsal, ekonomik ve fiziksel amaçlar üzerine temellenmiş ve bu konulardaki çözümler arasında bağ kuran bir ilişkiler silsilesi olduğu söylenebilir.

Kentler zaman içinde birçok unsurun etkisiyle eskimeye ya da bozulmaya maruz kalmaktadır. Bundan dolayı kentler zamanla tekrar tekrar yenilenmeye, bakıma, dönüşüme ihtiyaç duymaktadır. Bu dönüşümler yapılırken, kentin kültürel mirasını, geleneğini-kimliğini korumak ve yaşatmak önemli bir hedef olarak görülmektedir. Bu hedefleri gerçekleştirmek üzere oluşturulan temel kavram ve kullanılan araç olan kentsel dönüşümün kentsel unsurları korumak, kentsel refahı sağlamak, mümkün olan en iyi kentsel kullanımı sağlamak ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin uygulamak gibi temel birleşenlerinin olduğu söylemek mümkündür. Bu kapsamda kentlerdeki sorunları çözmek amacıyla geliştirilen çalışmalar, niteliğine ve uygulama koşullarına göre çeşitli kavramlarla açıklanmaktadır. Kentsel dönüşümün türleri ya da yöntemleri olarak aktarabilecek olan bu müdahale biçimlerinin bazıları şunlardır (Ertürk ve Sam, 2016: 320-321; Özden, 2016: 145-161; Keleş, 1980: 74):

- Kentsel Yenileme (Urban Renewal): Yerleşim düzeni ve mevcut yapıların durumu nedeniyle iyileştirme olanağı bulunmayan alanların bütünüyle veya kısmen yeniden imar edilmesidir.
- Kentsel Koruma (Urban Conservation): Geçmiş dönemlerin fiziksel yapısını yansıtan kentsel dokunun çağdaş yaşam ile bütünleştirilmesidir.
- Kentsel Sağlıklaştırma (Urban Rehabilitation): Yapıların sağlam olmalarına rağmen özgün işlevlerini yitirdikleri ve değerlerinin azaldığı durumlarda yapılan yenile biçimidir.
- Kentsel Canlandırma (Urban Revitalization): Canlandırma, ekonomik, sosyal veya fiziksel açıdan bir çöküntü yaşayan veya bu çöküntü sonucunda terk edilmiş özellikle de kent merkezlerinin, çöküntüye neden olan faktörlerin yok edilmesi veya değiştirilmesiyle tekrardan hayata döndürülmesidir.

- Kentsel Yeniden Geliştirme (Urban Redevelopment): Mevcut yapıların yıkılarak kazanılan kent toprağının yeni kullanımlara ayrılmasıdır. Böylece yeniden geliştirilen alanlarda ekonomik ve toplumsal değerlerin artışı sağlanmaktadır.
- Kentsel Yeniden Oluşum (Urban Regeneration): Kentsel yeniden oluşum, bozulmuş ve çöküntüye uğramış alanların yeni bir dokuya kavuşturulmasıdır.
- Kentsel Düzenleme (Urban Improvement): Kentin bir bölümünün kendiliğinden gelişmesine engel olmak ve toplumsal faydayı arttırmak amacıyla toprağın kullanımı ile bölgesel işlevler arasında denge kurmaya yönelik kamusal eylemdir.
- Kentsel Temizleme (Urban Clearance): Alt gelir gruplarının yaşadığı bölgelerdeki konutların veya diğer yapıların niteliklerinin artırılmasıdır.
- Kentsel Tazeleme/Parlatma (Urban Refurbishment): Tarihi bölgelerin yeniden canlandırılması amacıyla peyzaj elemanları ve kent mobilyaları kullanarak, bu bölgelerin imajının ve niteliğinin artırılmasıdır.
- Boşlukları Doldurarak Geliştirme (in Fiil Development): Mevcut dokunun uygun alanlarına yeni aktiviteler için yeni binalar yapılmasıdır.

Uygulama biçimi farklılaşmakla birlikte kentsel dönüşüm projeleri dünyada kentsel mekânın şekillendirilmesinde günümüzde hale en etkin ve yaygın kullanılan araçlardan bir tanesidir.

3. Yöntem

Akademik anlamda yapılan çalışmaları içerisinde barındıran ve derleyen WoS kapsamlı bir veri tabanıdır. WoS veri tabanı, 250 alana daha fazla dağıtılan ve geniş çapta erişilen 21.100 yüksek kaliteli ve hakemli dergiden oluşan bir merkezdir. 53 milyondan fazla yayına ve 1,18 milyar atıf yapılan referansa erişim sağlar. Bu nedenle, bu veri tabanı kentsel dönüşümle ilişkin literatürü araştırmak için kullanıma elverişlidir. WoS veri tabanı üzerinde bibliyometrik analiz tekniği ile kentsel dönüşüm konusunda yapılan çalışmalar analiz edilmiştir. Bibliyometrik analiz, herhangi bir alandaki literatürü gözden geçirmek için kullanılan nicel bir tekniktir. Bu teknik, en üretken yayınlanmış literatürü istatistiksel olarak değerlendirmek ve alanın evrimini zamanın bir fonksiyonu olarak haritalamak için etkili bir yöntemdir (Hui, vd., 2020; İftikhar, vd., 2019). Bu çalışmada kentsel dönüşüm kapsamındaki çalışmalar yayın tarihi, önde gelen dergiler, önde gelen ülkeler, aktif kuruluşlar, öne çıkan yazarlar ve araştırma eğilimleri gibi farklı başlıklar altında derlenerek incelenmiştir.

Bu çalışmada kullanılan meta veriler, hakemli, erişilebilir, kapsamlı ve çok disiplinli veri tabanı olduğu için "Core Collection Database of WoS" alınmıştır. Tarama sadece başlıkları içerecek şekilde "urban renewal" ve "urban transformation" kelimeleri üzerinden gerçekleştirilmiştir³. 1975- 2021 yılları arasında yayınlanan çalışmalar "Export Records to RIS File" ve "Export Records to Tab Delimited File" seçeneklerinden "Full Record" olarak 30 Haziran 2022 tarihinde indirilmiştir. WoS veri tabanından tek seferde en fazla 500 "txt" formatında veri indirilmesine izin verdiği için veri seti 4 farklı "txt" dosyasından oluşmaktadır. Veriler, VOSviewer programının 1.6.18 versiyonunda analiz edilmiştir. Taramaya, makale, konferans metinleri, kitaplar, kitap bölümleri dahil olmak üzere tüm türler dahil edilmiştir. Arts & Humanities Citation Index (A&HCI); Book Citation Index- Science (BKCI-S); Book Citation Index- Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH); Conference Proceedings Citation Index- Science (CPCI-S); Conference Proceedings Citation Index- Social Science & Humanities (CPCI-SSH); Emerging Sources Citation Index (ESCI); Science Citation Index-Expanded (SCI-EXPANDED) ve Social Science Citation Index (SSCI) indeksleri kapsama alınmıştır.

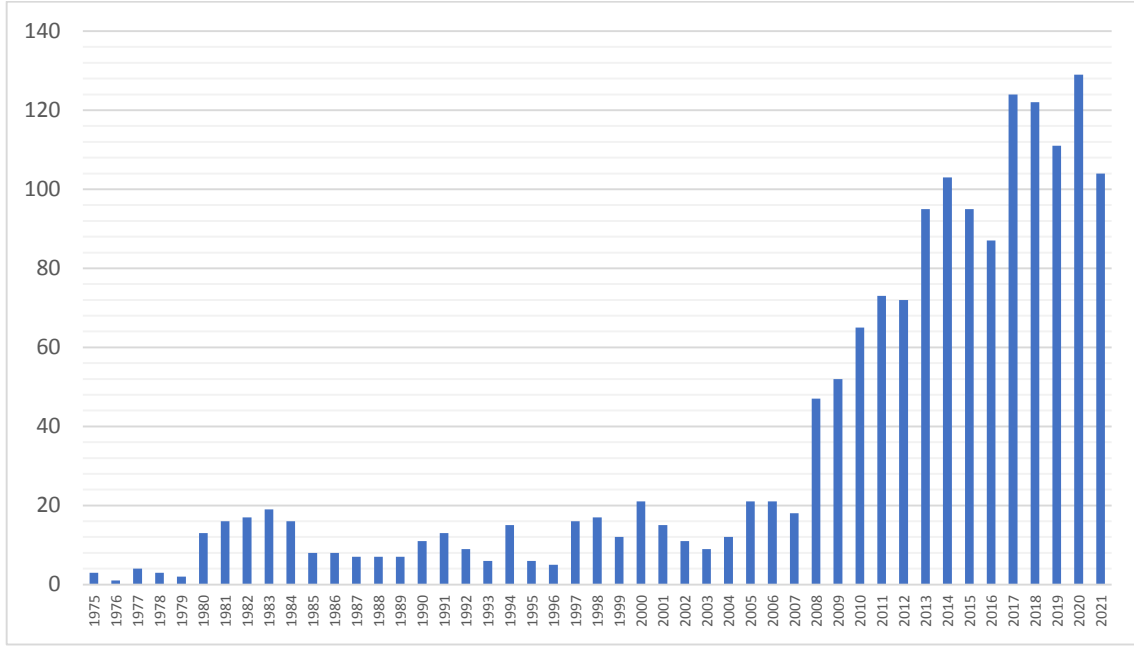
4. Bulgular

Kentsel dönüşüm ile ilgili ilk makale 1975 yılında yayınlanmıştır. O tarihten 2021 yılına kadar geçen sürede WoS veri tabanında 1648 eser indekslenmiştir. Bu alanda 47 yıldır aralıksız eser verilmektedir. 1975 yılından 2007 yılına kadar akademik çalışmalarda ciddi bir değişim gözlemlenmezken; 2007

³ Taramanın bu iki anahtar kelime üzerinden yapılmasının temel sebebi; çalışmanın literatür kısmında daha önce de belirttiği gibi kentsel dönüşüm ve kentsel yenileme kavramlarının birbirlerinin yerine zaman zaman kullanılmasıdır.

yılından itibaren yayın sayısında ciddi bir artış yaşanmış ve 2020 yılında alana 129 yayın kaydedilerek en üst noktaya ulaşmıştır (Bkz. Şekil 1).

Şekil 1: Yapılan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

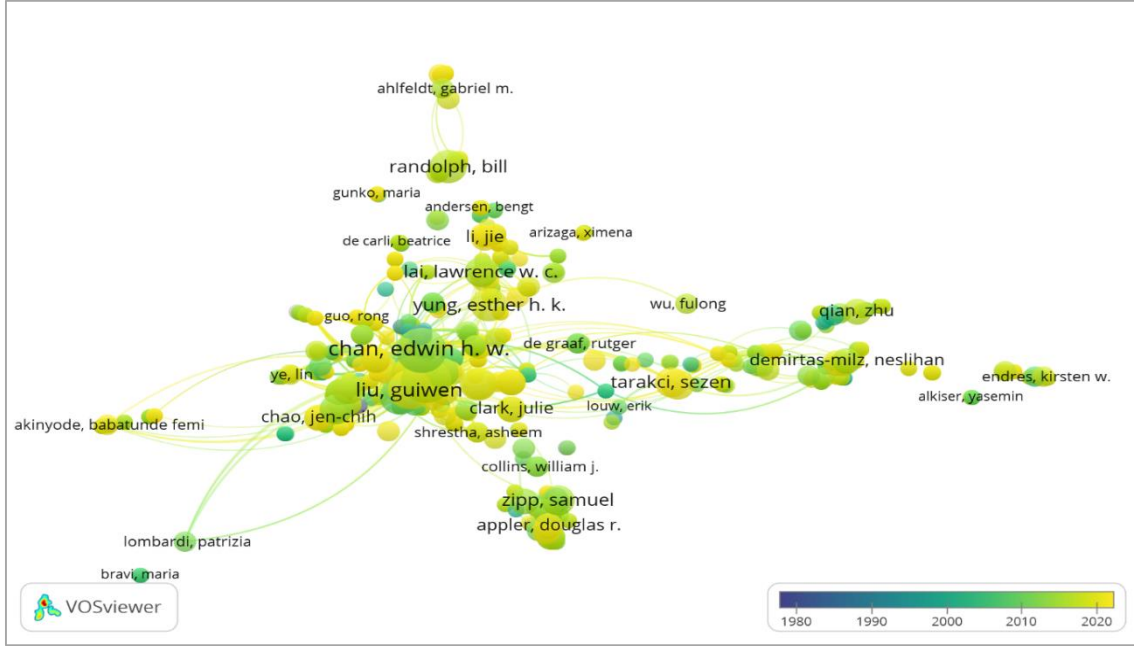
Anahtar kelimelerin ağ görselleştirilmesi, WoS Core Collection veri tabanında "urban renewal" ve "urban transformation" anahtar kelimesi ile filtrelenen 1648 makaledeki VosViewer kullanılarak yapılmıştır. Verilerden daha anlamlı haritalar oluşturabilmek için verilere bir eşik değeri verilmiştir. Bir anahtar kelimenin minimum birlikte bulunma sayısı en az 5 olarak belirlenmiştir. Anahtar kelime birlikte bulunma analizinde 3649 anahtar kelimedenden 181'i eşik değerini karşılamıştır. Anahtar kelime ağı, 10 farklı kümede temsil edilmektedir. Her küme, kentsel dönüşümün farklı boyutlarını ve belirleyicilerini kapsayan 181 anahtar kelime listesini içermektedir. Ağ görselleştirmesinde, her etiket renkli bir daire ile temsil edilir. Bir ögenin dairesi, ögenin kullanım sıklığına göre belirlenir. Bir ögenin kullanım sıklığı ne kadar yüksek olursa, ögenin etiketi de o kadar büyük olur. Ayrıca daireler arası ve çizginin kalınlığı, anahtar kelimelerin birlikte bulunma sıklığını temsil eder. Urban renewal anahtar kelimesi, en büyük daireye sahiptir. Tüm yayınlar içinde urban renewal anahtar kelimesi 314 kez kullanılmıştır. Sırasıyla urban transformation kelimesi 117 kez, city kelimesi 109 kez, regeneration kelimesi 63 kez kullanılmıştır. Toplam bağlantı açısından birinci sıra yine urban renewal (745) yer alırken ikinci sırada city (460), regeneration (317), cities (232) toplam bağlantı gücüne sahiptir (Bkz. Şekil 2).

Yazarların atıf sayılarını analiz etmek için doküman sayısı ve yazar sayısı en az 1 seçilmiştir. 2607 yazarın tamamı listeye alınmıştır. Frekans dağılım haritasına göre mavi renk daha eski yayınları temsil etmekteyken renklerin maviden sarıya dönmesi eserlerin güncellendiğine işaretler. En fazla atıf sayısına sahip olan yazar Çin’de bulunan Merkez Finans ve Ekonomi Üniversitesi’nde görev yapan akademisyen Hao Wang, 9 yayına aldığı toplam 450 atıf ile ilk sıradadır. Frekans dağılım haritasına göre Wang’ın yaptığı yayınların ortalama yılı 2015’dir. İkinci sırada yer alan yazar Edwin Chan’dır. Chan kentsel dönüşümle ilgili olarak 9 eser üretirken bu eserler 450 atıf almıştır. Chan’ın yayınları (2011) Wang’a göre daha eskidir. Atıf konusunda öne çıkan yazarlardan bir tanesi de Mark Montgomery’dır. Bu yazar kentsel dönüşüm alanında sadece bir eser üretirken bu yayın 355 atıf almıştır (Bkz. Şekil 4).

Şekil 4: Yazarların Frekans Dağılım Haritası

Kentsel dönüşüm kavramıyla ilgili olarak WoS veri tabanında tarama sonucunda 1975-2021 yılları arasında toplamda 1648 farklı yayına erişilmiştir. Bu çalışmaların 1060’ı makale, 270 tanesi kitap incelemesi, 187 adedi konferans metni, 144 tanesi kitap bölümü, 16 tanesi kitap ve 169 tanesi ise diğer tür yayınlardan oluşmaktadır. İndekslenen yayınların yaklaşık olarak %63’ü makalelerden oluşurken, kitap, kitap bölümü ve kitap incelemelerinin toplam oranı ise yaklaşık %26’dır.

Kentsel dönüşümüne yönelik çalışmalar incelendiğinde; yayınların büyük çoğunluğunun ‘kentsel çalışmalar’ alanında hazırlandığı görülmektedir. Yoğunluk açısından ikinci sırada ‘kamu yönetimi’ alanında yer almaktadır. Yine, çevre bilimleri alanında yapılan çalışmalar nicel olarak diğer alanlara üstünlük sağlamaktadır. Kentsel dönüşüm çalışmalarında sayılan alanlarda bir yoğunlaşma olurken bilim teknolojisi ve iş ekonomisi alanlarında daha az yayın üretilmiştir.

Kentsel dönüşüm konusuna farklı ülkeden kurum ve kuruluşların katkılarıyla araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Oransal açıdan kurumların yaptıkları çalışmalar değerlendirildiğinde büyük oransal farklılıklar oluşmamıştır. İlk on sırada yer alan kurumlar, toplam yayınların yaklaşık olarak %12’sini üretmiştir. Konu hakkında en fazla akademik çalışma yapan Hong Kong Polytechnic Üniversitesinin toplam içindeki oranı %2,124 olurken ikinci sırada yer alan Londra Üniversitesinin oranı %1,456, Delft Teknik Üniversitesinin oranı ise %1,335’dir. İlk on sırada yer alan kurumlar listesinde Türkiye’den iki üniversite yer almıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi 20 yayın (%1,214) ile altıncı sırada yer almıştır. Sekizinci sırada yer alan Yıldız Teknik Üniversitesinde 15 yayın (%0,910) üretilmiştir.

Çalışmalar yayın kaynağına göre dağılımı analiz edildiğinde; yayınlanan eserler 968 farklı kaynaktan (dergi, kitap, konferans) yayınlanmıştır. En çok yayın yapan kaynaklar incelendiğinde dergiler ilk sırada

yer almaktadır. İlk on sırada yer alan kaynakların tamamı dergilerdir. Journal of Urban History ve Urban Studies dergileri 73 yayın ile kentsel dönüşümle ilgili en fazla yayını içerisinde bulundurulur.

Kentsel dönüşüm alanında WoS veri tabanında yer alan yayınların 701'i SSCI, 346'sı A&HCI, 325'i ESCI, 176'sı SCI-EXPANDED, 160'ı BKCI-SSH, 114'ü CPCİ-S, 104'ü CPCİ-SSH ve 2'si BKCI-S indeksi şeklindedir. Kitap ve konferans gibi endekslerin daha az oluşu konu üzerinde yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak makale türü ile yayınlanmasından kaynaklanmaktadır. Yayınlanan çalışmaların 1390 tanesi, akademik anlamda uluslararası dil olarak kabul gören, İngilizce dilinde yayınlamıştır. İngilizce dilinin toplam içindeki ağırlığı yaklaşık olarak %85'tir. Fransızca, Türkçe ve İspanyolca gibi farklı diller de hazırlanan çeşitli çalışmalarda bulunmaktadır.

Tablo 1: En Etkili Çalışma Alanları, Üniversiteler, Dergiler, İndeksler, Yayın Türleri, Ülkeler, Yayıncılar, Diller ve Yıllar

No	Çalışma Alanı	Üniversite	Dergi	İndeks	Yayın Türü	Ülke	Yayıncı	Dil	Yıl
1	Kentsel Çalışmalar (498)	Hong Kong Polytechnic Üniversitesi (35)	Journal of Urban History (39)	SSCI (701)	Makale (1060)	ABD (329)	Taylor& Francis (168)	İngilizce (1390)	2020 (129)
2	Kamu Yönetimi (288)	Londra Üniversitesi (24)	Urban Studies (34)	A&HCI (346)	Kitap Eleştirileri (270)	Çin (181)	Elsevier (149)	İspanyolca (131)	2017 (124)
3	Çevre Bilimleri (273)	Delft Teknik Üniversitesi (22)	Sustainability (25)	ESCI (325)	Bildiri (187)	İngiltere (112)	Sage (143)	Fransızca (31)	2018 (122)
4	Mimarlık (221)	Hong Kong Üniversitesi (22)	Cities (21)	SCI-EXPANDED (176)	Kitap Bölümleri (144)	Hindistan (109)	Springer Nature (100)	Türkçe (24)	2019 (111)
5	Coğrafya (203)	Kaliforniya Üniversitesi (21)	Habitat International (21)	BKCI-SSH (160)	Editoryal Materyaller (81)	İspanya (83)	Wiley (69)	Almanca (22)	2021 (104)
6	Tarih (166)	İstanbul Teknik Üniversitesi (20)	Journal of Planning History (21)	CPCİ-S (114)	Kitap (16)	İtalya (73)	Routledge (39)	İtalyanca (19)	2014 (103)
7	Mühendislik (113)	Chongqing Üniversitesi (15)	International Journal of Urban and Regional Research (20)	CPCİ-SSH (104)	Haber Öğeleri (14)	Avustralya (67)	MDPI (33)	Portekizce (7)	2013 (95)
8	Sosyal Bilimler (112)	Yıldız Teknik Üniversitesi (15)	Land Use Policy (19)	BKCI-S (2)	Toplantı Özetleri (10)	Almanya (59)	Emerald Group Publishing (31)	Felemenkçe (6)	2015 (95)
9	Bilim Teknolojisi (98)	Avrupa Araştırma Üniversitesi (13)	Coleccion Urbanismo Industrial (15)		Notlar (9)	Hollanda (57)	Univ Politecnica Valencia (26)	Hırvatça (5)	2016 (87)
10	İş Ekonomisi (94)	Çin Bilimler Akademisi (12)	Lecture Notes in Computer Science (15)			Kanada (51)	Cambridge Univ Press (23)	Çince (3)	2011 (73)

WoS veri tabanında yer alan çalışmalar ortalama 7.48 atıf alarak toplamda 12328 atıf almıştır. Bu atıfların yaklaşık %7'si eser yazarlarının kendilerine yaptığı atıflardan oluşmaktadır. Tüm eserlerin ortalama h- indeksi ise 51'dir. Yayınlar atıf sayısına göre sıralandığında Stony Brook Üniversitesinden Mark R. Montgomery tarafından 2008 yılında üretilen makale birinci sıradadır. Makale o tarihten günümüze kadar 355 atıf almıştır. Akron Üniversitesinden Laurence J.C. Ma'nın 2002 yılında yayınlanan çalışması ise ikinci sıradadır. Bu eserde toplamda 298 kez atıf almıştır. Atıf sayısı açısından en etkili dergi, Urban Studies'dir. En çok atıf miktarına sahip ilk yirmi sırada yer alan çalışmalardan dört tanesi bu dergide yayınlanmıştır. Atıf konusunda en etkili çalışmalar 1999- 2018 yılları arasında yapılmıştır. 2018 yılından sonraki eserlerin atıf sayısının az olması eserlerin yayınlanma süreçlerinin birkaç yıla yayılmasıyla doğrudan bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Tablo 2: Atıflar Açısından En Etkili Makaleler

No	Çalışma	Atıf Sayısı	Yayın Yılı	Dergi
1	The urban transformation of the developing world	355	2008	Science
2	Urban transformation in China, 1949-2000: a review and research agenda	298	2002	Environment and Planning A-Economy and Space
3	Urban transformation of river landscapes in a global context	245	2006	Geomorphology
4	Advancing sustainable urban transformation	238	2013	Journal of Cleaner Production
5	Reproducing spaces of Chinese urbanisation: New city-based and land-centred urban transformation	210	2007	Urban Studies
6	China's urban transformation: Patterns and processes of morphological change in Beijing, Shanghai and Guangzhou	200	1999	Urban Studies
7	'Urban transformation' as state-led property transfer: An analysis of two cases of urban renewal in Istanbul	178	2010	Urban Studies
8	Rethinking urban transformation: Temporary uses for vacant land	163	2014	Cities
9	A review of recent studies on sustainable urban renewal	156	2014	Habitat International
10	Critical factors for improving social sustainability of urban renewal projects	149	2008	Social Indicators Research
11	Source identification and ecological risk assessment of heavy metals in topsoil using environmental geochemical mapping: Typical urban renewal area in Beijing, China	145	2014	Journal of Geochemical Exploration
12	Partnerships for demolition: The governance of urban renewal in East Germany's Shrinking Cities	143	2009	International Journal of Urban and Regional Research
13	Planning centrality, market instruments: Governing Chinese urban transformation under state entrepreneurialism	140	2018	Urban Studies
14	Households matter: the quiet demography of urban transformation	132	2005	Progress in Human Geography
15	Three generations of urban renewal policies: analysis and policy implications	119	1999	Geoforum
16	Urban renewal in the nucleus: Is protein turnover by proteasomes absolutely required for nuclear receptor-regulated transcription?	116	2004	Molecular Endocrinology
17	The urban injustices of new labour's "new urban renewal": The case of the Aylesbury Estate in London	112	2014	Antipode
18	The analytic hierarchy process (AHP) approach for assessment of urban renewal proposals	108	2008	Social Indicators Research
19	Simulating land use change in urban renewal areas: A case study in Hong Kong	102	2015	Habitat International
20	Unveiling urban sprawl in the Mediterranean region: Towards a latent urban transformation?	96	2014	International Journal of Urban and Regional Research

5. Sonuç

1975-2021 yılları arasında kentsel dönüşüm kavramına ilişkin farklı türden çalışmaların yer aldığı 1648 yayın WoS veri tabanında listelenmiştir. Kentsel dönüşüm, tarihsel kökenleri olan ve hala çok güncel bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. 2007 yılına kadar kentsel dönüşüm konusunda yapılan yayınların sayısında önemli bir değişim yaşanmazken; 2007 yılından itibaren yayın sayısında ciddi bir artış yaşanmış ve 2020 yılında alana 129 yayın eklenerek en üst noktaya ulaşmıştır. Başka bir ifade ile 2007 yılından bu yana kentsel dönüşüm konusu literatürde sıklıkla yer bulmuştur. Konu hakkında en fazla akademik çalışma yapan kurumlar sırasıyla Hong Kong Polytechnic Üniversitesi, Londra Üniversitesi ve Delft Teknik Üniversitesi olmuştur. Kentsel dönüşüm konusunda Türkiye’den İstanbul Teknik Üniversitesi altıncı olarak ve Yıldız Teknik Üniversitesi sekizinci olarak en çok katkı sağlayan kurumlar listesine dahil olmuştur. Toplam bağlantı gücüne göre çalışma yapılan kurumlar sıralandığında ise Çin Bilimler Akademisi (49 bağlantı gücü) ilk sıradadır. Çin Bilimler Akademisini 29 bağlantı gücü ile Hong Kong Polytechnic Üniversitesi takip etmektedir. Üçüncü sırada ise Chongqing Üniversitesi (24 bağlantı gücü) bulunmaktadır. Türkiye’de ortak yazarlık bağlamında en fazla bağlantı gücüne sahip üniversite, İstanbul Teknik Üniversitesi’dir.

Kentsel dönüşüm ile ilgili yayınlara Kentsel Çalışmalar, Kamu Yönetimi ve Çevre Bilimleri araştırma alanları hakimdir. Araştırma alanlarında olduğu gibi yayıncı kuruluşlarda da çeşitli dergiler ön plana çıkmaktadır. Journal of Urban History, Urban Studies ve Sustainability dergileri bu anlamda içerisinde kentsel dönüşüm çalışmalarını ağırlıklı olarak barındırmaktadır. En fazla atıf sayısına sahip olan yazar Çin’de bulunan Merkez Finans ve Ekonomi Üniversitesi’nde görev yapan akademisyen Hao Wang, 9 yayına aldığı toplam 450 atıf ile ilk sıradadır. 2008 yılında yayınlanan ‘The urban transformation of the developing world’ adlı eser 355 atıf ile yapılan çalışmalar arasında önemli bir yere sahiptir.

Sonuç olarak, kentsel dönüşüm sanayi devriminden günümüze kadar kentlerde oluşan mekânsal sorunları gidermeye yönelik bir eylem olmuş tarihsel süreçte kullanılmıştır. Kullanım alanının genişliği kavrama olan ilgiliyi tüm dünyada artmıştır. Bu ilgiyle birlikte akademik çalışmaların niceliksel olarak artışı tespit edilmiştir. Kavramın Türkiye özelinde sıklıkla kullanılmaya başlaması ise 1999 yılında yaşanmış olan Marmara Depremi ile başlamış, 2000’li yıllarda ise yasalar, yönetmelikler, genelgeler vd. ile birlikte kentsel dönüşümün mevzuat alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Hem dünyada hem de Türkiye’de son dönemde neoliberal politikalarla dönüşüm projeleri giderek artmaktadır. Bu kapsamda hazırlanan çalışma, genel olarak kentsel dönüşüm alanındaki (1975-2021 yılları) araştırmaların evriminin net bir şekilde betimlemesini içermektedir. Çalışmanın bulguları ve değerlendirmeleri, literatürü bütüncül bir şekilde sunulduğu ve görselleştirildiği için kentsel dönüşüm ile ilgilenen araştırmacılara, öğrencilere ve uygulayıcılara zaman ve kaynak tasarrufu sağlamaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Akcar, M. Z. (2006), Kentsel Dönüşüm Üzerine Batı'daki Kavramlar, Tanımlar, Süreçler ve Türkiye, *Planlama*, 36, s.29-38.
- Akman, E., Can, Y. ve Yalçın, Ö. (2018), Bir Politika Uygulaması Olarak Kentsel Dönüşüm: Devlet Destekleri Çerçevesinde Bir Değerlendirme, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Özel Sayı), s.2987-3009.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2022), *Kentsel Dönüşümde 50 Soru 50 Cevap*, <http://kastamonu.csb.gov.tr/kentsel-donusumde-50-soru-50-cevap-i-5086>, (Erişim Tarihi 02.07.2022).
- Ertürk, H. ve Sam, N. (2016), *Kent Ekonomisi*, Bursa: Ekin Yayıncılık.
- Eyidiker, U. (2021), Kentsel Dönüşüm- Kentsel Yenileme Ayrımı ve Türkiye'de Kentsel Dönüşüm, *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), s.96-104.
- Hasol, D. (1998), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yem Yayınları.
- Hui J, Wang L, Liu R, Yang C, Zhang H, He S, Chen Z. ve Wei A. A. (2020), A Bibliometric Analysis of International Publication Trends in Premature Ejaculation Research (2008–2018), *Int. J. Impotence Res*, s.1–10.
- Iftikhar, P. M., Ali, F., Faisaluddin, M., Khayyat, A., De Sa, M. D. G. ve Rao, T. (2019), A Bibliometric Analysis of the Top 30 Most-Cited Articles in Gestational Diabetes Mellitus Literature (1946–2019), *Cureus*, 11(2), s.1-12.
- Kahraman, S., Polat, E. ve Korkmazıyürek, B. (2021), Afet Yönetim Döngüsündeki Ana Terimler, *Avrasya Terim Dergisi*, 9(3), s.7-14.
- Keleş, R. (1980), *Kent Bilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Özden, P. P. (2016), *Kentsel Yenileme Yasal-Yönelisel Boyut Planlama ve Uygulama*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Roberts, P. (2000), The Evolution, Definition and Purpose of Urban Regeneration, (Eds.: P. Roberts ve H. Sykes), *Urban Regeneration a Handbook*, s.9-36, New York: SAGE Publications.
- Thomas, S. (2003), *A Glossary of Regeneration and Local Economic Development*, Birleşik Kralık: Centre for Local Economic Strategies.
- Yalçın, Ö. ve Negiz, N. (2021), Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Döngüsel Ekonomik Yaklaşım Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Antalya Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(40), s.210-234.
- Yedekçi, G. (2015), *Dünyada ve Türkiye'de Uygulanmış Örnekleri ve Özgün Dönüşüm Modeli Önerisi ile Kentsel Dönüşüm*, İstanbul: Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Yılmaz, O. K. (2018), Gelişmiş ülkelerde ekonominin geliştirilmesine yönelik gerçekleştirilen kentsel dönüşüm uygulamaları, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), s.2000-2029.

Marka İlgileniminin, Tutumun ve Sadakatin Marka Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisi: Tüketicilerin Yeniliklere Açıklık Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü

(Çevrimiçi Yiyecek İçecek Platformları Örneği)

The Impact of Brand Involvement, Attitude and Loyalty on Brand Usage Intent: The Moderator Role of Openness to Innovations Personality Trait of Consumers

(Online Food and Beverage Platforms Example)

Parisa ALİZADEHFANAELOO¹

Geliş Tarihi (Received): 02.08.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 02.11.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bu çalışmanın amacı marka ilgileniminin, tutumun ve sadakatin marka kullanım niyeti üzerindeki etkisini ve marka ilgileniminin ve tutumun marka sadakati üzerindeki etkisini belirlemektir. Aynı zamanda bu çalışma kavramsal modeldeki ilişkilerde tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin düzenleyici etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu ampirik çalışma önerilen model ile yürütülmüştür. Model İstanbul'da yaşayan ve çevrimiçi yiyecek içecek markalarından alışveriş yapan 460 kişiden alınan verilerden yararlanılarak test edilmiştir. Araştırma hipotezlerini test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Çalışma bulguları marka ilgileniminin tutum üzerindeki etkisini, marka ilgileniminin ve tutumun marka sadakati üzerindeki etkisini ve marka ilgileniminin, tutumun ve sadakatin marka kullanım niyeti üzerindeki etkisini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, araştırma modelindeki ilişkilerde tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin düzenleyici rolü ortaya konulmuştur. Bu çalışmaya özgünlük kazandıran marka ilgileniminin marka kullanım niyeti üzerindeki etkisi ve tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin modeldeki düzenleyici rolüdür.

Anahtar Kelimeler: Marka ilgilenimi, Marka tutumu, Marka sadakati, Marka kullanım niyeti, Yeniliklere açıklık kişilik özelliği.

&

Abstract: The present study aims not only to determine the impact of brand involvement, brand attitude and brand loyalty on brand usage intent and the impact of brand involvement and brand attitude on brand loyalty, but also to investigate the moderator effect of openness to innovations personality trait of consumers on conceptual model relationships. This empirical study was conducted with a proposed model. The model was tested with surveys applied to a sample of 460 online food and beverage shoppers in Istanbul, Turkey. Regression analyses were conducted to test the research hypotheses. The study findings elicited the impact of brand involvement on brand attitude, the impact of brand involvement and brand attitude on brand loyalty and also the impact of brand involvement, brand attitude and brand loyalty on brand usage intent. Furthermore, the moderator role of openness to innovations personality trait of consumers on study correlations were verified. The present study underlined the influence of brand involvement on brand usage intent and the openness to innovations personality trait of consumers as moderator factor in model correlations.

Keywords: Brand involvement, Brand attitude, Brand loyalty, Brand usage intent, Openness to innovations personality trait.

Atıf/Cite as: Alizadehfanaeloo, P. (2022). Marka İlgileniminin, Tutumun ve Sadakatin Marka Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisi: Tüketicilerin Yeniliklere Açıklık Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü (Çevrimiçi Yiyecek İçecek Platformları Örneği). *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1262-1281. doi: 10.11616/asbi.1153393

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Parisa Alizadehfanaeloo, İstanbul Gelişim Üniversitesi, palizadehfanaeloo@gelisim.edu.tr.

1. Giriş

Uzun yıllardır markalar uzun vadeli ticari başarıyı elde etmek için tüketicilerle ilişki kurmanın çok önemli olduğunu keşfetmiştir. Firmalar müşterilerini elde tutmanın, onlarla ilişkilerini sürdürmenin ve onları beslemenin önemini uzun süredir kabul etmiş olsalar da (Van Doorn, Lemon, Mittal, vd., 2010), marka dikte ettiği bir monologdan ziyade çok taraflı bir etkileşimi temsil etmektedir. Bundan dolayı tüketici-marka etkileşimleri artık daha karmaşık hale gelmiştir (Deighton ve Kornfeld, 2009; Hennig-Thurau, Malthouse, Friege, vd., 2010). Bu etkileşimler içinde çevrimiçi platformlar, sosyal medya da dahil olmak üzere daha samimi çevrimiçi tüketici ilişkilerini geliştirmek ve teşvik etmek isteyen firmalar ve markalar için bütünleyici unsurlar haline gelmiştir. Buna ek olarak, çevrimiçi platformlar ürün ve hizmetler hakkında tüketicilere kişisel değerlendirmelerini yayınlamalarını ve yaymalarını sağlar (Chen, Fay ve Wang, 2011).

Son otuz yılda tüketici-marka ilişkisiyle ilgili ve bu ilişkinin doğasını ve dinamiklerini vurgulayan araştırmaların yoğun akışının olduğu ortaya çıkmıştır (Aaker, Kumar ve Day, 2004; Aaker, Fournier ve Brasel, 2004; Fournier, 1998). Ortaya çıkan bu çalışma grubu içinde tüketicinin bir markaya olan ilgi düzeyini ve kişisel alaka düzeyini yansıtan tüketicinin markayla 'ilgilenimi' önemli derecede ilgi kazanmıştır (Coulter, Price ve Feick, 2003; Zaichkowsky, 1985, 1994).

Tüketicinin ürüne veya hizmete duyduğu ilgilenim, onu ürün veya hizmet hakkında bilgi araştırmaya, karar vermeye ve markaya yönelik bağlılığa güdüleyen önemli bir faktördür (Warrington ve Shim, 2000). Marka ilgilenimi tüketici davranışlarında çok etkilidir ve birçok tüketici davranışına yol açmaktadır. Markaya duyulan ilgilenim markaya yönelik tutumu, sadakati ve markayla etkileşimde olmayı sağlamaktadır.

Bu çalışmada marka ilgilenimi, marka tutumu, marka sadakati, marka kullanım niyeti ve yeniliklere açıklık kişilik özelliği kavramları ele alınmaktadır. Literatürdeki çalışmalar marka ilgileniminin marka tutumu ve sadakat üzerindeki etkisinden bahsederken, marka kullanım niyeti üzerindeki doğrudan etkisinden söz etmemiştir. Ayrıca, literatürdeki çalışmalar marka ilgilenimi, marka tutumu, marka sadakati ve marka kullanım niyeti arasındaki ilişkilerde kişilik özelliklerinin düzenleyici etkisine odaklanmamıştır. Bu çalışmanın literatüre katkısı ve özgünlüğü, literatürdeki bu boşluğu doldurmak ve marka ilgileniminin ve marka tutumunun marka sadakati üzerindeki etkilerde ve marka ilgileniminin, marka tutumunun ve marka sadakatinin marka kullanım niyeti üzerindeki etkilerde yeniliklere açıklık kişilik özelliğinin düzenleyici rolünü ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda, çalışmanın amacı çevrimiçi yiyecek içecek platformlarında marka ilgileniminin marka tutumu, marka sadakati ve marka kullanım niyeti üzerindeki etkisini, marka tutumunun marka sadakati ve marka kullanım niyeti üzerindeki etkisini ve marka sadakatinin marka kullanım niyeti üzerindeki etkisini araştırmaktır. Ayrıca, çalışma tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin bu ilişkilerde oluşturduğu etkiyi araştırmayı amaçlamaktadır.

Bu amaçla araştırma kapsamında öncelikle marka ilgilenimi, marka tutumu, marka sadakati, marka kullanım niyeti ve yeniliklere açıklık kişilik özelliği kavramları açıklanmıştır. Ardından literatür destekli marka ilgileniminin tüketicilerin marka tutumu, marka sadakati ve marka kullanım niyeti üzerindeki etkisinden, marka tutumunun marka sadakati ve marka kullanım niyeti üzerindeki etkisinden, marka sadakatinin marka kullanım niyeti üzerindeki etkisinden ve tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin düzenleyici etkisinden bahsedilmiştir. Son olarak çalışmanın hipotezleri öne sürüldükten sonra güvenilirlik, geçerlilik, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Bu analizlerden elde edilen veriler ve bulgular ışığında gerekli yorumlar yapılmış ve sonuç ortaya konulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

2.1. Marka İlgilenimi

Literatürde ilgilenimin tanımı “içsel ihtiyaçlara, değerlere ve ilgilere dayalı olarak nesneye duyulan ilgi” olarak ifade edilmektedir (Zaichkowsky, 1985, s. 342). İlgilenim davranışsal boyuttan ziyade duygusal, bilişsel ve güdüsel olabilmektedir (Richins ve Bloch, 1986; Smith ve Godbey, 1991; Zaichkowsky, 1985). İlgili olan tüketiciler ürünü/hizmeti veya markayı daha çok denemekte (Krugman, 1965; Robertson, 1976), daha çok detaylandırmakta (Petty ve Cacioppo, 1986) ve farklı özelliklerinin daha çok derinliğine (Burnkrant ve Sawyer, 1983) sahip olmaktadır. Marka ilgilenimi tüketicilerin marka katılımında büyük etkiye sahip olarak, tüketicilerin belirli bir markaya karşı sahip oldukları ilgi ve alakayı ifade etmektedir (Mittal, 1995; Zaichkowsky, 1985).

Tüketicilerin belirli bir markaya gösterdikleri duygusal ve bilişsel ilgilenim, markayla yaşadıkları etkileşime bağlıdır. Tüketicilerin tercih ettikleri markalara yönelik duyguları, düşünceleri ve davranışları onların markayla ne kadar ilgilendiklerini göstermektedir. Belirli bir markayla çok ilgili olan bir tüketici daha olumlu düşünce, duygu ve davranışa sahip olabilecektir (Bowden, 2009). Markalarla ve marka toplulukları ile etkileşim ve katılım kolaylığı sosyal medyanın sağladığı faydalardandır ve TripAdvisor gibi turizm markalarla ilgilenim bile sosyal medyada yaygın hale gelmektedir (Cabiddu, De Carlo ve Piccoli, 2014).

Reklamların tüketici ilgilenimi üzerinde etkisi olabilir, fakat tüketiciler reklamlara bakarken ürünün adı ve diğer görsel izlenimler gibi şeyleri hatırlayabilirler. Homer ve Kahle (1990) düşük seviyede ilgilenim gösterilen ürünlerin reklamlarında izleyicilerin reklamlara bir veya iki saniye gibi kısa sürede bakıp ardından başka bir kanala geçtiklerini açıklamaktadır. Bunun nedeni tüketicinin markaya yönelik ilgileniminin düşük seviyede olduğu durumunda büyük bir çaba gösterme arzusunun olmamasıdır (Chung ve Zhao, 2003). Bu kısa zaman diliminde okunacak veya üzerinde düşünülecek bilgiler, tüketicileri etkileyebilecek bilgilerdir. Buna karşılık, tüketiciler yüksek seviyede ilgilendikleri ürünlerin reklamlarını okumak veya izlemek için daha fazla zaman harcamaları ve görsel izlenimlerden ziyade görüşlere ve içeriklere daha fazla odaklanmaları söz konusudur.

2.2. Marka Tutumu

Tüketicilerin markaya yönelik tutumları markanın reklamlarına yönelik olumlu veya olumsuz tüketici tepkileriyle ilişkilidir (Najmi, Atefi ve Mirbagheri, 2012). Tüketicinin çevresindeki kişilerin (arkadaşları ve diğer sosyal gruplardaki üyeler) etkisi ve önceki deneyimleri markalara karşı belirli tutumlara sahip olmasını sağlayabilir. Güvenilir kaynaklardan gelen mesajlar ve bilgiler tüketicilerin markalara yönelik tutumlarını etkilemektedir. Sosyal adaptasyon teorisi bilginin tüketici tutumları üzerindeki önemli etkisini öne sürmektedir (Kahle ve Homer, 1985).

Zablocki, Schlegelmilch ve Houston (2019)'a göre marka tutumu duygusal, bilişsel ve davranışsal bileşenler olmak üzere üç ana boyutu içermektedir. Tutumun duygusal boyutu marka tutumuyla ilgili duygularla ilgilenir; bilişsel boyut marka tutumuyla ilgili ön bilgiler ve inançlar vb. gibi çeşitli faktörlerin değerlendirilmesiyle ilgilenir; davranışsal boyut marka tutumunun müşteri davranışı üzerindeki etkisiyle ilgilenmektedir (Zablocki vd., 2019). Marka tutumu tekrar satın alma niyetini (Byun, Kim ve Kim, 2013; Priester, Nayakankuppam, Fleming ve Godek, 2004) ve markanın özdeğerini (Park, MacInnis, Priester, Eisingerich, & Iacobucci, 2010) belirleyen bir faktördür. Chatterjee (2020) bir çevrimiçi müşterinin markaya yönelik duygularının marka hakkında ifade edebileceği olumlu ve olumsuz toplam kelime sayısı ile gösterildiğini belirtmiştir. Çevrimiçi müşterilerin incelemesinde müşterinin marka hakkında yüksek seviyede duygulara sahip olması markaya yönelik güçlü tutuma sahip olduğunu yansıtmaktadır (Ray, Bala ve Rana, 2021).

2.3. Marka Kullanım Niyeti

Markayı denemek, bir çevrimiçi markanın önemli bir ayırt edici özelliğidir (Christodoulides, 2009; Hoffman ve Novak, 1996). Çevrimiçi bağlamlar hem teknolojik yeniliğe vurgu yapmaktadır hem de

yoğun bilgi akışı sayesinde dinamik, kalabalık ve bilgi zengini pazar alanları olma eğilimindedir (Helm, 2007; Simmons, 2008; Wu, Ray, Geng ve Whinston, 2004).

Tüketiciler ilgi duydukları markaları benzer pazarlama stratejilerine ve ürün özelliklerine sahip diğer markalardan ayırt etmektedir. Markalar müşterilerine sundukları ürünlere/hizmetlere veya tekliflere ekledikleri değeri arttırdıklarında, marka kullanımı da artacaktır (Yoo ve Donthu, 2001). Elde edilen bilgiler tüketicilerin inançlarını oluşturmada yararlıdır. Ayrıca, oluşturulan inançlar tüketici tutumlarını oluşturmada ve sonuç olarak markalara yönelik tüketici tutumları tüketicilerin davranışsal eylemlerini ortaya çıkarmaktadır. Tüketicilerin belirli bir markayla etkileşimde olmaları, o markaya karşı tutumlarını daha hızlı geliştirebilmektedir (Hollebeek, 2011). Bu durumda gelişen tüketici tutumlarının olumlu yönde olması mühtemeldir ve marka kullanım niyetini artırabilmektedir (Harmeling, Moffett, Arnold ve Carlson, 2017). Tüketicinin belirli bir markayı kullanım niyetinde olması markanın markalaşma değerini yansıtmaktadır (Yoo ve Donthu, 2001).

2.4. Marka Sadakati

Aaker (1991) marka sadakatini müşterinin bir markaya bağlılığı olarak tanımlamıştır. Sadakat, tekrarlanan satın almaları kolaylaştırır. Müşteri sadakatini artırmak için sosyal medya ve çevrimiçi platformlar çeşitli araçlar kullanmaktadır. Kurumlar, çevrimiçi sitelerinde ve sosyal medya sayfalarında çeşitli yöntemlerle hedef pazarlara girerek müşteri sadakatini artırabilirler (Gruen, Osmonbekov ve Czaplewski, 2006). Şirketler çevrimiçi sayfalarında müşterilerle kurdukları iletişimlerini aracılığıyla müşteri sadakatini geliştirebilir ve sürdürebilirler (Krishen, Trembath ve Muthaly, 2015). Özellikle çevrimiçi sayfaların yanıt verebilirliği, bu sayfalarda paylaşılan bilgilerin artırılması ve yayılması kurumların müşteri-marka ilişkilerini ve iletişimlerini sağlamasına, sürdürmesine, güçlendirmesine ve sonuç olarak marka sadakatinin geliştirilmesine olanak tanımaktadır (Ismail, 2017). Böylece sosyal medyada ve çevrimiçi platformlarda duyarlı, özenli, etkileşimli ve özelleştirilmiş faaliyetlerde başarılı olan firmaların marka sadakatini ve müşteri bağlılığını artırma olasılığı daha yüksektir.

Marka sadakatinin bazı öncülleri vardır. Tüketicinin markaya katılımı (markayla etkileşimi) markaya yönelik tüketici sadakatini arttıran stratejik bir avantaj olabilir (Brodie, Ilic, Juric ve Hollebeek, 2013). Özellikle, marka güveni (Laroche, Habibi ve Richard, 2013), marka bağlılığı (Luo, Zhang ve Liu, 2015) ve bilişsel, duygusal ve davranışsal marka katılımı marka sadakatini etkilemektedir (Helme-Guizon ve Magnoni, 2019; Liu, Liu, Lee ve Chen, 2019). Tüketiciler markayla olan aktif etkileşimleri (katılımları) yoluyla zamanla marka hakkında elde ettikleri ve biriktirdikleri bilgi ve deneyimlerle kendilerini markaya yakın ve bağlı hissetmektedir (Wang ve Lee, 2020). Özellikle, tüketiciler bir markanın çevrimiçi topluluğuna daha aktif olarak katıldıkça ve etkileşime girdikçe marka topluluğuyla etkileşimli deneyimlerini, bu etkileşimlerden elde ettikleri değerleri anlamlı bulacaklar ve bununla birlikte markaya sadık olmaya yönelecekler (Wirtz, Den Ambtman, Bloemer, Horváth, Ramaseshan, Van De Klundert, Gurhan Canli ve Kandampully, 2013).

2.5. Yeniliklere Açıklık Kişilik Özellikleri

Beş faktör modeli kişilik psikolojisi ile ilgili olarak Robert McCrae ve Paul Costa (1987) tarafından geliştirilmiştir. Bu modelin temel boyutları insan kişiliğindeki kişisel farkları ortaya koyarak çeşitli araştırmalarda önemli ölçüde dikkate alınmıştır. Farklı kültürlerde ve farklı insanlar üzerinde yapılan kişilik araştırmalarında beş kişilik özelliği modeli çok kullanılan bir model olmuştur (Somer, Korkmaz ve Tatar, 2002). Yapılan çalışmalar beş faktör kişilik modelinin uyumunu ve geçerliliğini ortaya çıkarmıştır (John, Caspi, Robins, Moffitt ve Stouthamer-Loeber, 1994).

Beş faktör kişilik modeli duygusal denge, dışa dönüklük, yeniliklere açıklık, uyumluluk ve sorumluluk olarak beş kişilik özelliğinden oluşmaktadır. Mevcut çalışmada beş faktör kişilik modelindeki kişilik özellikleri içinden sadece yeniliklere açıklık kişilik özelliği araştırılmış ve açıklanmıştır.

Bireyin geniş fikirli, cesur, meraklı, değişiklikleri tercih eden ve sanata ilgili gibi özellikleri yeniliklere açıklık özelliğini göstermektedir (Barrick ve Mount, 1991; McCrae ve Costa, 1987). Yeniliklere açıklık kişilik özelliği değişiklikleri ve yenilikleri tercih eden bir yapıyı ortaya çıkararak (Komarraju, Karau, Schmeck ve Avdic, 2011) bireyin deneyimsel yaşamının derinliği, genişliği ve karmaşıklığını ifade etmektedir (John vd., 1994; Benet-Martinez ve John, 1998). Yeniliklere açık bir birey kurallar konusunda esnek ve yeniliklere açıktır.

2.6. Marka İlgileniminin Marka Tutumu, Marka Kullanım Niyeti ve Sadakat Üzerindeki Etkisi

Tüketicinin belirli bir ürünle ilgilenim düzeyi, ürünün tüketicinin doğal ihtiyaçları, değerleri ve ilgi duyduğu alanlarla ne kadar ilişkili olduğuna dayanmaktadır (Zaichkowsky, 1985). İlgilenim, tüketicinin satın alma sürecinde sarf ettiği zihinsel ve fiziksel çaba miktarını etkilemektedir (Laaksonen, 1994). Son derece ilgili tüketiciler: (i) satın almadan önce daha fazla bilgi arayışında olmaktadır, (ii) markayla ilgili bilgileri daha ayrıntılı ele almaktadır ve (iii) satın alma kararlarında diğer tüketicilerden daha fazla kritere sahip olmaktadır (Maheswaren ve Meyers-Levy, 1990; Leong, 1993; Laaksonen, 1994). İlgilenim aynı zamanda tüketicilerin dikkat, bilgi toplama, anlama, karar verme ve reklama tepki düzeylerini de etkilemektedir (Celsi ve Olson, 1988; Maheswaren ve Meyers Levy, 1990). İlgili tüketiciler markanın web sayfasına farklı tepkiler verebilirler ve ilgileri daha az olan tüketicilerden farklı değerlendirmeler yapabilirler. Markanın web sayfasına yönelik ilgilenim ve tutum arasındaki ilişki sitenin özelliklerine de bağlıdır. Ayrıca, ilgileri yüksek seviyede olan bireylerin ürün/marka hakkında bilgi edinmek için markanın sayfasında daha fazla zaman geçirmeleri beklenmektedir (Balabanis ve Reynolds, 2001).

Kim, Ko, Xu ve Han (2012) lüks markalar üzerinde yaptıkları çalışmada markaya duyulan ilgilenimin marka tutumunu etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Balabanis ve Reynolds (2001) ürüne duyulan ilgilenimin perakendecinin web sayfasına yönelik tutumu etkilediğini öne sürmüştür. Bu yüzden, aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

H_1: Marka ilgileniminin marka tutumu üzerinde pozitif etkisi vardır.

Tüketicinin marka hakkındaki olumlu düşünceleri markayı ilginç görmesini ve markaya ilgi duymasını sağlamaktadır (Harrigan, Evers, Miles ve Daly, 2018). Bu nedenle, markaya duyulan ilgi tüketicinin markayla etkileşimini ve marka katılımını belirlemektedir. Tüketicinin markanın sayfasını (kendi web sitesi veya sosyal medyada) kullandığında elde ettiği olumlu deneyimler markayı çekici, büyüleyici veya heyecan verici bulmasını sağlamaktadır (Gummerus, Liljander, Weman ve Pihlström, 2012). Tüketicilerin markayla etkileşim kurmalarında güdüleyici faktör markayla ilgilenim (üyelik, bilgi, statü) yoluyla elde ettikleri soyut kaynaklardır (Foa ve Foa, 1980). Ayrıca, markaya duyulan ilgi markaya yönelik tutumu etkilemekte (Balabanis ve Reynolds, 2001; Kim vd., 2012) ve marka tutumu marka kullanım niyetini etkilemektedir (Bian ve Forsythe, 2012). Başka bir ifade ile, literatürdeki çalışmalarda marka ilgileniminin marka kullanım niyeti üzerindeki doğrudan etkisi ortaya konulmamıştır. Diğer taraftan Leung ve Bai (2013) yaptıkları çalışmada turistlerin belli bir turizm markasına duydukları ilgilenimin onların markanın web sayfasını tekrar ziyaret etme niyetini olumlu etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmalardan yola çıkarak marka ilgileniminin marka kullanım niyetini olumlu etkilediği söylenebilir. Bu nedenle, aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

H_2: Marka ilgileniminin marka kullanım niyeti üzerinde pozitif etkisi vardır.

Sadakati oluşturmak bilişsel bir süreçtir (Bruwer ve Buller, 2013). Tüketiciler belli bir markadan satın almak için marka ve özelliklerini başka markalarla karşılaştırırlar (Schiffman, Kanuk ve Hansen, 2008). Marka özelliklerine duyulan kişisel ilgi ve alâka tüketicilerin markayla ilgilenim düzeyini belirlemektedir (Schiffman vd., 2008). Ürün/marka ilgilenimi karar verme sürecini, bağlılığı ve satın alma sıklığını etkilemektedir (Quester ve Smart, 1998). Yüksek seviyede ilgilenim akabinde satın alma davranışı için

daha fazla bilgi, daha iyi nitelikler ve daha fazla ipucu getirecektir ve nihayetinde yüksek düzeyde marka sadakatine neden olacaktır (Dick ve Basu, 1994; Quester ve Smart, 1998). Bu da aşağıdaki hipotezin geliştirilmesine yol açmaktadır:

H_3: Marka ilgileniminin marka sadakati üzerinde pozitif etkisi vardır.

2.7. Marka Tutumunun Marka Kullanım Niyeti ve Sadakat Üzerindeki Etkisi

Tüketiciler bir marka hakkında olumlu tutuma sahip olduklarında, gelecekte markayı kullanma ve satın alma niyetleri daha güçlü olmaktadır (Bian ve Forsythe, 2012; Compeau, Grewal ve Monroe, 1998; Gountas ve Gountas, 2007). Başka bir deyişle, tutum markayı kullanma ve satın alma niyetinin iyi bir göstergesidir (Batra ve Ray, 1986; MacKenzie, Lutz ve Belch, 1986; Petty, Cacioppo ve Schumann, 1983). Markayla etkileşim bağlamında, tutum benzer sonuçlara yol açmaktadır. Tüketicinin markayla etkileşimi onda oluşan markaya yönelik olumlu tutum ile ilişkilidir ve tutum marka kullanım ve satın alma niyetini etkilemektedir (Bian ve Forsythe, 2012). Bundan dolayı aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

H_4: Marka tutumunun marka kullanım niyeti üzerinde pozitif etkisi vardır.

Marka sadakatini sağlamak, memnuniyet-sadakat sürekliliğini sağlamaktan daha dinamik ve karmaşıktır (Chaudhuri ve Holbrook, 2001; McAlexander, Kim ve Roberts, 2003; Oliver, 1999). Markaya yönelik tutum marka sadakatini olumlu yönde etkilemektedir (Brexendorf, Mühlmeier, Tomczak ve Eisend, 2010; Cho, Rha ve Burt, 2015; Grace ve O'Cass, 2005; Keller, 1993).

H_5: Marka tutumunun marka sadakati üzerinde pozitif etkisi vardır.

2.8. Marka Sadakatinin Marka Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisi

Markaya yönelik tutumlar marka sadakatini olumlu etkilerken, marka sadakati de marka kullanım ve satın alma niyetlerini olumlu etkilemektedir (Holland ve Baker, 2001). Birçok çalışma, marka sadakatinin satın alma niyetiyle pozitif ilişkili olduğunu doğrulamaktadır (Baldinger ve Rubinson, 1996; Chi, Yeh ve Yang, 2009; Oliver, 1999). Tüketiciler farklı durumlarda bazı markalara sadık kalırken satın almak için başka markaları tercih etmektedir. Chi ve diğerleri (2009) eylemsel sadakat ve duygusal sadakat dahil olmak üzere marka sadakatinin marka kullanım niyetini ve satın alma niyetini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, aşağıdaki hipotez önerilmiştir:

H_6: Marka sadakatinin marka kullanım niyeti üzerinde pozitif etkisi vardır.

2.9. Tüketicilerin Yeniliklere Açıklık Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Etkisi

Tüketicilerin kişisel özelliklerinin etkileri bazı çalışmalarda araştırılmıştır. Hirsh (2010)'e göre yüksek çevresel kaygı ile yüksek yeniliklere açıklık ve yüksek uyumluluk kişilik özellikleri birbiriyle ilişkilidir. Olver ve Mooradian (2003) çalışmalarında evrensellik ve yardımseverlik gibi değerlerin yeniliklere açıklık (deneyimlere açıklık) kişilik özelliği ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Bireylerin kişilik özellikleri (uyumluluk, dışa dönüklük, yeni deneyimlere açıklık) ekolojik davranışı olumlu yönde etkilemektedir (Fraj ve Martinez, 2006). Tüketicilerin kişilik özellikleri onların markalara veya ürünlere/hizmetlere yönelik tutumlarını ve davranışlarını etkilemektedir. Bazı çalışmalarda tüketicilerin kişilik özelliklerinin düzenleyici etkisine de bakılmıştır. Örneğin, sosyal ağlarda ilişkisel faktörlerin kullanıcıların elektronik ortamlarda ağızdan ağıza iletişim faaliyetlerine katılımları üzerindeki etkisinde kullanıcıların kişilik özelliklerinin düzenleyici etkisine bakılmıştır (Tha'er ve Bohari, 2016). Başka bir çalışmada reklam gösterim türü ile reklama yönelik tutum arasındaki ilişkide ve reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki ilişkide dışa dönüklük ve yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin düzenleyici etkisine bakılmıştır (Myers, Sen ve Alexandrov, 2010). Bu nedenle, bu çalışmada marka ilgilenimi, marka tutumu,

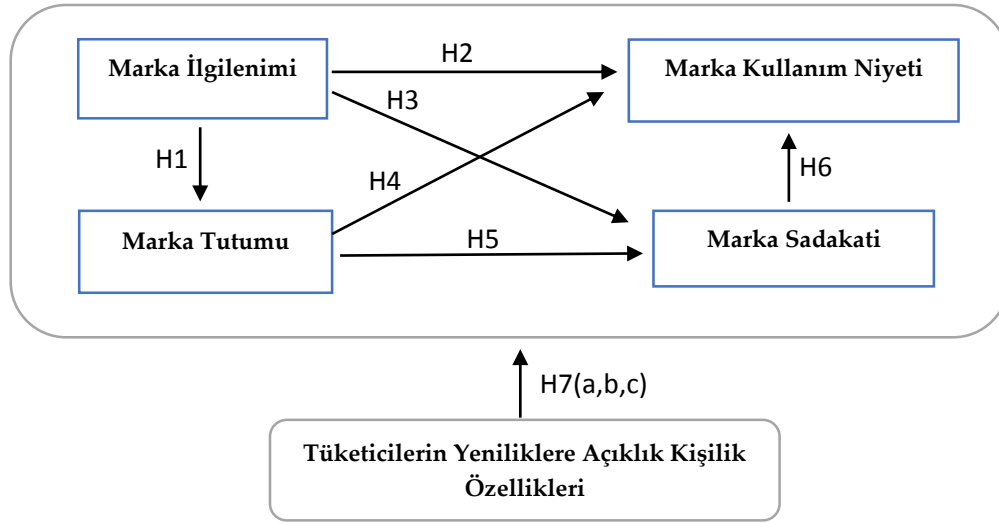
marka sadakati ve marka kullanım niyeti arasındaki ilişkilerde yeniliklere açıklık (deneyimlere açıklık) kişilik özelliğinin düzenleyici rolüne bakılmıştır ve aşağıdaki hipotezler önerilmiştir:

H₇: Tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özellikleri marka ilgilenimi, marka tutumu, marka sadakati ve marka kullanım niyeti ilişkisinde düzenleyici bir etkiye sahiptir.

- Tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özellikleri yüksek (düşük) olduğunda, marka ilgileniminin marka tutumu üzerindeki etkisi güçlü (zayıf) olmaktadır.
- Tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özellikleri yüksek (düşük) olduğunda, marka tutumunun ve sadakatin marka kullanım niyeti üzerindeki etkisi güçlü (zayıf) olmaktadır.
- Tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özellikleri yüksek (düşük) olduğunda, marka ilgileniminin ve marka tutumunun marka sadakati üzerindeki etkisi güçlü (zayıf) olmaktadır.

Tüm bu açıklamalar ışığında araştırma modelinde kişisel ve kurumsal güven faktörlerinin, marka tutumu ve satın alma niyetini olumlu yönde etkilediği Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3. Yöntem

Marka kullanım niyeti üzerinde marka ilgileniminin, marka tutumunun ve marka sadakatının etkisinin, marka sadakati üzerinde marka ilgileniminin ve marka tutumunun etkisinin ve bu ilişkilerde tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özelliğinin düzenleyici etkisinin ortaya çıkarılmasının amaçlandığı bu çalışmanın kapsamında, İstanbul ilinde yaşayan ve kolayda örneklem yöntemiyle seçilen 460 çevrimiçi tüketici dahil edilmiştir. Veriler anket aracılığıyla toplanmakta ve verilerin analizi için SPSS 24 programı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında ele alınan marka ilgilenimi, marka tutumu, marka sadakati, marka kullanım niyeti ve yeniliklere açıklık kişilik özelliği 25 ifade ile ölçülmüştür. Tablo 2’de anket formunda yer alan ifadelerin açıklamaları özetlenmiştir. Marka ilgilenimi 10 ifade, marka tutumu 3 ifade, marka kullanım niyeti 3 ifade, marka sadakati 3 ifade ve tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özellikleri 6 ifade ile ölçülmüştür. Cevaplayıcılar tüm soruları 5’li Likert tipi ölçekte değerlendirmişlerdir. Ayrıca, cinsiyet, yaş ve medeni durumdan oluşan sorular anket formunda yer almıştır. Anketler, İstanbul’da olan çevrimiçi yiyecek içecek alışverişi yapan tüketiciler tarafından online olarak doldurtulmuştur. Modelde yer alan değişkenler olarak, marka ilgilenimi Zaichkowsky (1994), marka tutumu Schivinski ve Dabrowski (2016), marka kullanım niyeti Yoo ve Donthu (2001), marka sadakati Audrain-Pontevia, N’Goala ve Poncin (2013) ve tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özellikleri McCrae ve Costa (1987); John ve Srivastava (1999) kaynaklarından alınmıştır.

3.1. Örneklem ve Veri Toplama

Bu çalışmada kullanılan anket için “İstanbul Gelişim Üniversitesi, 04.02.2022 tarih ve 2022-03 sayılı” etik kurulu onay kararı verilmiştir. Veriler anket aracılığıyla Şubat ve Mart 2022’de online olarak toplanmıştır. Anket İstanbul’da yaşayan ve çevrimiçi yiyecek içecek satın alan kişilere uygulanmıştır. Verilerin toplanmasında olasılıklı olmayan kolayda örnekleme yöntemi seçilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri şu şekilde özetlenebilir: Çevrimiçi yiyecek içecek alışverişinde bulunan ve anket uygulamasına katılan tüketicilerin büyük kısmı kadınlardan (57.4%) oluşmakta, katılımcıların çoğu 19-29 yaş arasında (46.3%) bulunmakta ve katılımcıların büyük kısmı lisans mezunudur (38.7%).

Table 1: Örneklem Profili (N = 460)

	n	%
CİNSİYET		
Erkek	196	42.6
Kadın	264	57.4
YAŞ		
19-29	213	46.3
30-40	159	34.6
41-51	57	12.4
52-62	31	6.7
EĞİTİM		
Lisans	178	38.7
Yüksek Lisans	149	32.4
Doktora	133	28.9

4. Araştırmanın Bulguları

Öncelikle kullanılan ölçeklerin güvenilirlik ve geçerlilik analizleri, daha sonra da kavramsal modelin testi için regresyon analizi yapılmıştır. Son olarak regresyon analizi aracılığıyla, marka ilgileniminin, tutumun ve sadakatin marka kullanım niyeti üzerindeki etkisinde ve marka ilgileniminin ve tutumun marka sadakati üzerindeki etkisinde tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin düzenleyici rolü analiz edilmiştir.

4.1. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Verilerin güvenilirliğini ve geçerliliğini test etmek için güvenilirlik analizi (Cronbach’s Alpha) ve keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Yapıların ölçülmesi için 20 katılımcıdan kullanılan ifadeleri cevaplandırmaları istenmiş ve anlaşılmayan ifadeler düzeltilmiştir. Bu şekilde içerik geçerliliği sağlanmıştır. Aşağıda yer alan tabloda güvenilirlik ve geçerlilik analizleri sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 2: Güvenilirlik ve Geçerlilik Testi Sonuçları (N = 460)

Ölçekler ve İfadeleri	Ortalama	Standart Sapma	St. Faktör Yükleri
Marka Kullanım Niyeti			
(Açıklanan Varyans = 54.705, KMO= 0.631, α = 0.702)			
MKN1. Benzer özelliklere sahip olsalar bile rakiplerine göre bu alışveriş sitesini kullanmayı tercih ederim.	4.422	0.594	0.710
MKN2. Bu alışveriş sitesi kadar iyi bir başka alışveriş sitesi olsa bile, yine de bu alışveriş sitesini kullanırım.	4.396	0.575	0.762
MKN3. Bu alışveriş sitesiyle aynı özelliklere sahip başka alışveriş siteleri görsemde, yine de bu alışveriş sitesini kullanmak bana mantıklı gelir.	4.426	0.600	0.746
Marka Tutumu			
(Açıklanan Varyans = 51.460, KMO= 0.567, α = 0.719)			
Tut1. Bu platform benim için hoştur.	4.421	0.687	0.747
Tut2. Bu platformun iyi bir itibarı vardır.	4.476	0.645	0.804
Tut3. Bu platformun olumlu özelliklere sahip olduğunu düşünüyorum.	4.471	0.657	0.582
Sadakat			
(Açıklanan Varyans = 56.623, KMO= 0.598, α = 0.718)			
Sad1. Gelecekte muhtemelen bu web sitesinden yeniden alışveriş yapacağım.	4.417	0.560	0.719
Sad2. Tekrar satın alma yapmam gerekirse yine bu web sitesini tercih edeceğim.	4.465	0.569	0.829
Sad3. Bu platform var olduğu sürece başka bir platform kullanmayacağım.	4.430	0.613	0.704
Marka İlgilenimi			
(Açıklanan Varyans = 50.004, KMO= 0.701, α = 0.708)			
*İlgi1. Bu platform benim için önemli bir markadır.			
*İlgi2. Bu platform benim için ilginç bir markadır.			

Marka İlgileniminin, Tutumun ve Sadakatın Marka Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisi: Tüketicilerin Yeniliklere Açıklık Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü
(Çevrimiçi Yiyecek İçecek Platformları Örneği)

The Impact of Brand Involvement, Attitude and Loyalty on Brand Usage Intent: The Moderator Role of Openness to Innovations Personality Trait of Consumers
(Online Food and Beverage Platforms Example)

İlgi3. Bu platform ihtiyaçlarıma uygun bir markadır.	4.454	0.583	0.668
*İlgi4. Bu platform benim için heyecan verici bir markadır.			
*İlgi5. Bu platformun benim için birçok anlamı var.			
*İlgi6. Bu platform çekici bir markadır.			
*İlgi7. Bu platform büyüleyici bir markadır.	4.448	0.563	0.668
İlgi8. Bu platform değerli bir markadır.	4.487	0.554	0.783
İlgi9. Bu platform kapsamlı bir markadır.	4.456	0.576	0.693
İlgi10. Bu platform ihtiyaçlarıma yönelik gerekli olan bir markadır.			

Tüketicilerin Yeniliklere Açıklık Kişilik Özelliği

(Açıklanan Varyans = 53.913, KMO= 0.732, α = 0.715)

*Yeni1. Çok değişik konuları merak eden birisiyim.

*Yeni2. Hayal gücü yüksek birisiyim.

Yeni3. Sanata ve estetik değerlere önem veren birisiyim.

Yeni4. Rutin işleri yapmayı tercih etmeyen birisiyim.

Yeni5. Sanata ilgisi çok olan birisiyim.

Yeni6. Sanat, müzik ve edebiyatta çok bilgili olan birisiyim.

* İfadeler analizlerden çıkarılmıştır.

Bu makalede değişkenler 5 boyutta ele alınarak güvenilirlik analizleri yapılmış ve iç tutarlılık sonuçlarını veren Cronbach's Alpha oranları her bir ölçek için uygun değerler olarak saptanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre verilerin güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmada yer alan yapıların ölçeğe uygunluğunun belirlenmesi ve geçerliliklerinin ortaya konulması amacıyla açıklayıcı (keşfedici) faktör analizi yapılmıştır. Tüm değişkenlere ait ölçek maddelerinin faktör yüklerinin 0.50'ten büyük olması ve açıklanan varyans değerlerinin 0.50'ten büyük olması verilerin geçerli olduğunu göstermiştir. Geçerlilik analizleri sonucunda her değişken için tek faktörlü bir yapı elde edilmiş ve ölçek maddelerinin faktör yükleri de uygun seviyede bulunmuştur. "Marka ilgilenimi" ve "yeniliklere açıklık" ölçeklerinin açıklanan varyans değerleri 0.50'den düşük olması nedeniyle, İlgi1, İlgi2, İlgi4, İlgi5, İlgi6, İlgi7, Yeni1 ve Yeni2 ifadeleri düşük faktör yüküne sahip oldukları için analizlerden çıkarılmıştır. Keşfedici faktör analizi sonuçları verilerin geçerli olduğunu göstermiştir.

Tablo 3: Örtük Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar, Ortalamaları ve Standart Sapmaları

	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>İlgilenim</i>	<i>Tutum</i>	<i>Kul. Niyeti</i>	<i>Sadakat</i>
<i>İlgilenim</i>	4.461	0.4002	1			
<i>Tutum</i>	4.456	0.4025	0.489**	1		
<i>Kul. Niyeti</i>	4.414	0.4358	0.419**	0.465**	1	
<i>Sadakat</i>	4.438	0.4359	0.423**	0.426**	0.420**	1

** 0.01 anlamlılık düzeyinde önemli derecede korelasyon var.

Korelasyon analizi örtük değişkenlerin arasındaki ilişkileri göstermektedir. Korelasyon analizi sonucunda modelde yer alan değişkenlerin tümünün arasında pozitif yönlü korelasyon olduğu saptanmıştır. Araştırmanın tüm değişkenleri arasındaki korelasyon değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır ve 0.85'in altında olması korelasyonların kabul edilebilir bir aralıkta olduğunu göstermektedir (Köklü, Büyüköztürk ve Coklu, 2006).

4.2. Regresyon Analizi ve Hipotezlerin Değerlendirilmesi

Literatür ışığında belirlenen kavramsal modelin ve geliştirilen hipotezlerin test edilebilmesi amacıyla SPSS programı aracılığıyla regresyon analizi yapılmıştır. Marka ilgileniminin, marka tutumunun ve marka sadakatının marka kullanım niyeti üzerindeki etkisini ve marka ilgileniminin ve marka tutumunun marka sadakati üzerindeki etkisini ölçmek için çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmış ve hipotezlerin doğrulanıp doğrulanmadığı sonucuna varılmıştır.

Çoklu doğrusal regresyon analizi yapıldığı için bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olup olmadığına bakılmıştır. Çoklu doğrusal bağlantı probleminin olup olmadığını ortaya çıkarmak için kullanılan yöntemlerden biri Tolerans ve varyans büyütme oranı VIF (Variance Inflation Factor) değerlerinin incelenmesidir. Her bağımsız değişken için bu iki istatistik değeri aşağıdaki denklemlerle hesaplanmıştır:

$$VIF (X_i) = 1/(1 - R_i^2)$$

$$Tolerans = 1 - R_i^2$$

VIF değeri 10'a eşit veya daha büyük ise, çoklu doğrusal bağlantı problemi söz konusudur. Tolerans değeri ise 0.10'dan küçük olduğunda çoklu doğrusal bağlantı probleminin olduğu söylenebilir. Çalışma modelinde yer alan ve marka kullanım niyetini ve marka sadakatini etkileyen bağımsız değişkenlerin Tolerans ve VIF değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4: Bağımsız Değişkenlerin Tolerans ve VIF Değerleri

<i>Bağımlı Değişken</i>	<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Çoklu Doğrusal Bağlantı İstatistikleri</i>	
		<i>Tolerans</i>	<i>VIF</i>
<i>Marka Kullanım Niyeti</i>	Marka İlgilenimi	0.825	1.212
	Marka Tutumu	0.784	1.275
	Marka Sadakati	0.823	1.215
<i>Marka Sadakati</i>	Marka İlgilenimi	0.821	1.218
	Marka Tutumu	0.818	1.222

Elde edilen Tolerans değerlerinin 0.10'dan büyük olması ve VIF değerlerinin 10'dan küçük olması modelde yer alan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Tablo 5: Hipotezlerin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	β	t	P Değeri	Doğrulanmış R^2	F
Marka Tutumu	(Constant)	2.260	12.312	0.000	0.238	144.319
	Marka İlgilenimi	0.492	12.013	0.000		
Marka Kullanım Niyeti	(Constant)	1.171	5.031	0.000	0.297	65.584
	Marka İlgilenimi	0.206	4.053	0.000		
	Marka Tutumu	0.300	5.935	0.000		
	Marka Sadakati	0.222	4.946	0.000		
Marka Sadakati	(Constant)	1.678	7.317	0.000	0.239	72.910
	Marka İlgilenimi	0.307	6.033	0.000		
	Marka Tutumu	0.312	6.169	0.000		

Doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuçlara göre marka ilgilenimi marka tutumu üzerindeki değişimin %24'ünü açıklamakta, marka ilgilenimi, marka tutumu ve marka sadakati marka kullanım niyeti üzerindeki değişimin %30'unu ve marka ilgilenimi ve marka tutumu marka sadakati üzerindeki değişimin %24'ünü açıklamaktadır.

Marka ilgileniminin marka tutumu, marka kullanım niyeti ve marka sadakati üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır ($p < 0,05$). Bu sonuçlara göre H_1 , H_2 ve H_3 hipotezlerinin doğrulandığı görülmektedir. Marka tutumunun marka kullanım niyeti ve marka sadakati üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu saptanmıştır ($p < 0,05$). Bu şekilde H_4 ve H_5 hipotezleri doğrulanmıştır. Ayrıca, marka sadakatının marka kullanım niyeti üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu da ortaya çıkarak ($p < 0,05$) H_6 hipotezi doğrulanmıştır.

Marka ilgilenimi ve marka sadakatine göre marka tutumu marka kullanım niyeti üzerinde daha büyük etkiye sahiptir ($\beta = 0.300$). Ayrıca, marka ilgilenimine göre marka tutumu marka sadakati üzerinde daha büyük etkiye sahiptir ($\beta = 0.312$).

4.3. Tüketicilerin Yeniliklere Açıklık Kişilik Özellikleri ile Modelin Testine İlişkin Sonuçlar

Mevcut çalışmada tüketicilerin çevrimiçi yiyecek içecek markalarına olan ilgilenimleri, tutumları, sadakatleri ve marka kullanım niyetleri arasındaki ilişkilerde, tüketicilerin sahip olduğu yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin etkileri ortaya çıkarılmıştır. Tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin etkisinin incelenmesinde, önce yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin seviyesine göre yüksek ya da düşük olarak verileri gruplandırma amacıyla ilgili değişkenler için medyan değeri hesaplanmıştır. Buna göre medyan değeri yeniliklere açıklık kişilik özelliği için 4.25 olarak bulunmuştur. Bu şekilde medyan değeri altında kalan veriler düşük yeniliklere açıklık kişilik özelliği, üstünde olanlar ise yüksek yeniliklere açıklık kişilik özelliği olarak gruplandırılmıştır. Bu nedenle, yeniliklere açıklık kişilik özelliğini 4.25'den az ifade eden tüketicilere düşük yeniliklere açıklık grubu ve 4.25'den büyük ifade edenlere yüksek yeniliklere açıklık grubu denilmiştir.

Sonuçlara göre 460 katılımcıdan 197 kişinin yüksek yeniliklere açıklık kişilik özelliğine ve 263 kişinin düşük yeniliklere açıklık kişilik özelliğine sahip olduğu saptanmıştır. Bunun ardından gruplara regresyon analizi aracılığıyla model tekrar test edilerek elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Tablo 6: Yüksek ve düşük seviyelerde yeniliklere açıklık kişilik özelliğine sahip tüketiciler arasında marka ilgilenimi, marka tutumu, marka sadakati ve marka kullanım niyeti arasındaki ilişkilerin karşılaştırılması

<i>Değişkenler Arası İlişkinin Yönü</i>	<i>Yüksek Yeniliklere Açıklık (n = 197)</i>		<i>Düşük Yeniliklere Açıklık (n = 263)</i>	
	β	P	β	P
Marka İlğilenimi → Marka Tutumu	0.492	0.000	0.470	0.000
Marka İlğilenimi → Marka Kullanım Niyeti	0.100	0.168	0.234	0.000
Marka Tutumu → Marka Kullanım Niyeti	0.329	0.000	0.241	0.000
Marka Sadakati → Marka Kullanım Niyeti	0.264	0.000	0.197	0.001
Marka İlğilenimi → Marka Sadakati	0.334	0.000	0.232	0.000
Marka Tutumu → Marka Sadakati	0.288	0.000	0.280	0.000

Çevrimiçi yiyecek içecek markalarında marka ilgileniminin marka tutumu üzerindeki etkisinin, marka tutumunun ve sadakatin marka kullanım niyeti üzerindeki etkilerinin ve marka ilgilenimi ve marka tutumunun marka sadakati üzerinde olan etkilerini test etmek amacıyla yüksek ve düşük yeniliklere açıklık kişilik özelliklerine bakılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, marka ilgileniminin marka tutumu üzerindeki etkisi, marka tutumu ve marka sadakatının marka kullanım niyeti üzerindeki etkisi ve marka ilgilenimi ve marka tutumunun marka sadakati üzerindeki etkisi her iki grup (yüksek ve düşük yeniliklere açıklık) için anlamlı bulunmuştur ($p < 0,05$).

Yüksek yeniliklere açıklık kişilik özelliğine sahip tüketiciler açısından, marka ilgileniminin marka tutumu üzerindeki etkisi, marka tutumunun ve marka sadakatının marka kullanım niyeti üzerindeki etkisi ve marka ilgileniminin ve marka tutumunun marka sadakati üzerindeki etkisi daha güçlüdür ($\beta_{(Yüksek\ yeniliklere\ açıklık)} > \beta_{(Düşük\ yeniliklere\ açıklık)}$). Bu nedenle, tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özellikleri yüksek olduğunda söz konusu etkiler güçlü olmakta ve tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özellikleri düşük olduğunda söz konusu etkiler zayıf olmaktadır. Bu şekilde H_{7a} , H_{7b} ve H_{7c} hipotezleri kabul edilmiştir. Başka bir ifade ile, tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özellikleri marka ilgilenimi, marka tutumu, marka sadakati ve marka kullanım niyeti ilişkisinde düzenleyici bir etkiye sahiptir.

Tablo 7: Araştırma Modelinin Hipotez Testi Sonuçları

<i>Hipotezler</i>	<i>Değişkenler Arası İlişki Yönü</i>	<i>Durum</i>
H_1	Marka İlğilenimi → Marka Tutumu	Desteklendi
H_2	Marka İlğilenimi → Marka Kullanım Niyeti	Desteklendi
H_3	Marka İlğilenimi → Marka Sadakati	Desteklendi
H_4	Marka Tutumu → Marka Kullanım Niyeti	Desteklendi
H_5	Marka Tutumu → Marka Sadakati	Desteklendi
H_6	Marka Sadakati → Marka Kullanım Niyeti	Desteklendi
$H_{7(a,b,c)}$	Marka İlğilenimi → Marka Tutumu Marka Tutumu ve Marka Sadakati → Marka Kullanım Niyeti Marka İlğilenimi ve Marka Tutumu → Marka Sadakati (Yeniliklere açıklık kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi)	Desteklendi

5. Sonuç

Bu çalışma marka sadakatini ve marka kullanım niyetini etkileyen faktörler üzerinde odaklanmaktadır. Bu çalışma marka ilgileniminin ve marka tutumunun marka sadakati üzerinde etkili olduğunu ve marka ilgileniminin, marka tutumunun ve marka sadakatının marka kullanım niyeti üzerinde etkili olduğunu öne sürmektedir. Burada konuyla ilgili farklı araştırmalardan elde edilen sonuçları birleştirerek, tüketicilerin markalara olan sadakatlerini ve kullanım niyetlerini ortaya çıkaran ve sergileyen bir dizi tüketici davranışı unsurunu sunmaktayız. Bu çalışma marka sadakati ve marka kullanım niyeti

kavramlarının pazarlamadaki tüketici davranışları kavramlarıyla nasıl bağlantılı olduğunu belirlemektedir.

Bu çalışma marka ilgilenimi, marka tutumu, marka sadakati ve marka kullanım niyeti arasındaki ilişkileri deneysel bir şekilde ele alarak, tüketicilerin markayla olan ilişkileri üzerine yapılan ve artan sayıdaki araştırmalara katkıda bulunmaktadır (Aaker, 1997; Fournier, 1998; Thomson, MacInnis ve Whan Park, 2005). Çalışma, markalarla kararlı ve anlamlı ilişkilerin kurulmasını sağlayan ve tüketici-marka ilişkisinde temel oluşturan faktörlerin önemini ampirik olarak vurgulamaktadır. Buna ek olarak, bu çalışma bir markaya duyulan ilgilenimin markaya yönelik tutum, sadakat ve kullanım niyeti üzerindeki etkisine (Kim vd., 2012; Quester ve Smart, 1998; Leung ve Bai, 2013) ve marka tutumunun markaya duyulan sadakat ve marka kullanım niyeti üzerindeki etkisine (Bian ve Forsythe, 2012; Gountas ve Gountas, 2007) dikkat çeken bir dizi makaleye katılım sağlamaktadır. Bu çalışma, tüketicilerin markalara yönelik yüksek ilgilenim düzeylerini incelerken hangi faktörlerin marka sadakatini ve marka kullanım niyetini etkilediğini vurgulamaktadır. Başka bir ifadeyle, bu çalışma markalara yönelik ilgilenimin ve tutumun tüketicilerin markalara duygusal olarak bağlanmasını sağladığını göstermektedir.

Çalışmamızda çevrimiçi yiyecek içecek platformlarında marka ilgileniminin marka tutumu üzerinde büyük bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, marka ilgileniminin, marka tutumunun ve marka sadakatinin marka kullanım niyeti üzerinde etkili olduğu ifade edilebilir. Marka ilgilenimi ve marka sadakati faktörlerine nazaran marka tutumu marka kullanım niyeti üzerinde daha güçlü bir etkiye sahiptir. Marka ilgilenimi ve marka tutumu marka sadakatini olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, bu çalışmada çevrimiçi yiyecek içecek satın alan tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin araştırmadaki ilişkilerde düzenleyici etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre, yüksek seviyede yeniliklere açıklık kişilik özelliğine sahip tüketiciler açısından marka ilgilenimi marka tutumunu, marka tutumu ve marka sadakati marka kullanım niyetini ve marka ilgilenimi ve marka tutumu marka sadakatini daha güçlü bir şekilde etkilemektedir. Başka bir deyişle tüketicilerin yüksek seviyede yeniliklere açık olması onların markalara yönelik ilgilenimlerinde, tutumlarında, sadakatlerinde ve kullanım niyetlerinde büyük ölçüde etkilidir. Elde edilen sonuçlarla literatürde marka ilgileniminin marka kullanım niyeti üzerindeki doğrudan etkisi boşluğu ve ayrıca marka ilgilenimi, marka tutumu, marka sadakati ve marka kullanım niyeti arasındaki ilişkilerde tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin düzenleyici etkisi boşluğu yanıt bulmaktadır.

Çalışmanın sonuçları firmaların tüketicilerde markaya yönelik ilgilenimi ve tutumu sağladıklarının marka-müşteri ilişkisinin başarısında önemli etki yarattığını göstermektedir. Bu sonuçlar tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özelliklerinin yüksek seviyede olmasının marka-müşteri ilişkisinin başarısında büyük önem taşıdığını belirtmektedir. Bu çalışma tüketicilerin yüksek seviyede yeniliklere açık olmalarının markaya yönelik ilgilenim, marka tutumu, marka sadakati ve marka kullanım niyeti gibi tüketici davranışlarına yol açabileceğini öne sürmektedir.

Bu çalışmanın sonuçları yiyecek içecek sektöründe faaliyet gösteren ve çevrimiçi platforma sahip olan firmalar için müşterilerde markalara karşı ilgilenim ve olumlu tutum sergilemelerinde, onların sadakat duygusunu ve kullanım niyetlerini etkilemesinde büyük önem taşımaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda ele alınan modelin farklı örneklemelere uygulanması, farklı değişkenlere ve faktörlere yer verilmesi ve farklı sektörlerde faaliyet gösteren markalar üzerinden yapılması bu çalışmanın geliştirilmesine imkân verecektir. Ayrıca, gelecekteki çalışmalarda tüketicilerin yeniliklere açıklık kişilik özellikleri dışında başka düzenleyici faktörlere ve değişkenlere de yer verilebilir.

Araştırmanın temel kısıtı, Türkiye’de çevrimiçi platformlara sahip firmaların çok sayıda olması ve bu makalede sadece çevrimiçi yiyecek içecek platformlarına sahip markalara odaklanılıyor olmasıdır. Bu nedenle, araştırmanın dar kapsamda yapıldığı söylenebilir. Ayrıca, Türkiye’de faaliyet gösteren bazı

yiyecek içecek işletmelerinin veya markalarının henüz dijital ortamda ticari faaliyetlerinin yeterince oluşmadığı, tanınmadığı, çevrimiçi platforma sahip olmadığı gibi nedenlerle yiyecek içecek platformları üzerinden araştırma yapmak zor hale gelmiştir. Bu araştırma, yiyecek içecek platformları dışında diğer sektörlerde faaliyet gösteren markalar üzerinde araştırma kapsamında ele alınan değişkenlerin incelenmesine ön ayak olacak ve ileride yapılacak diğer araştırmalara da ışık tutacaktır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Aaker, D. A. (1991), *Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name*. New York: The Free Press.
- Aaker, J. L. (1997), Dimensions of Brand Personality. *Journal of marketing research*, 34(3), s.347-356.
- Aaker, J., Fournier, S., & Brasel, S. A. (2004), When Good Brands Do Bad. *Journal of Consumer research*, 31(1), s.1-16.
- Aaker, D. A., Kumar, V., & Day, G. S. (2004), *Marketing Research*. New York: Chichester: Wiley.
- Audrain-Pontevia, A. F., N'Goala, G., & Poncin, I. (2013), A Good Deal Online: The Impacts of Acquisition and Transaction Value on E-Satisfaction and E-Loyalty. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 20(5), s.445-452.
- Balabanis, G., & Reynolds, N. (2001), Consumer Attitudes Towards Multi-channel Retailers' Web Sites: The Role of Involvement, Brand Attitude, Internet Knowledge, and Visit Duration. *Journal of Business strategies*, 18(2), s.105-132.
- Baldinger, A. L., & Rubinson, J. (1996), Brand Loyalty: The Link Between Attitude and Behavior. *Journal of advertising research*, 36, s.22-36.
- Barrick, M. R., & Mount, M. K. (1991), The Big Five Personality Dimensions and Job Performance: a Meta-Analysis. *Personnel psychology*, 44(1), s.1-26.
- Batra, R., & Ray, M. L. (1986), Affective Responses Mediating Acceptance of Advertising. *Journal of consumer research*, 13(2), s.234-249.
- Benet-Martínez, V., & John, O. P. (1998), Los Cinco Grandes Across Cultures and Ethnic Groups: Multitrait-Multimethod Analyses of The Big Five in Spanish and English. *Journal of personality and social psychology*, 75(3), s.729.
- Bian, Q., & Forsythe, S. (2012), Purchase Intention for Luxury Brands: A Cross Cultural Comparison. *Journal of Business Research*, 65(10), s.1443-1451.
- Bowden, J. L. H. (2009), The Process of Customer Engagement: A Conceptual Framework. *Journal of marketing theory and practice*, 17(1), s.63-74.
- Brexendorf, T. O., Mühlmeier, S., Tomczak, T., & Eisend, M. (2010), The Impact of Sales Encounters on Brand Loyalty. *Journal of Business Research*, 63(11), s.1148-1155.
- Brodie, R. J., Ilic, A., Juric, B., & Hollebeek, L. (2013). Consumer engagement in a virtual brand community: An exploratory analysis. *Journal of business research*, 66(1), s.105-114.

- Bruwer, J., & Buller, C. (2013), Product Involvement, Brand Loyalty, and Country-of-Origin Brand Preferences of Japanese Wine Consumers. *Journal of wine research*, 24(1), s.38-58.
- Burnkrant, R. E., & Sawyer, A. G. (1983), Effects of Involvement and Message Content on Information Processing Intensity. *Information processing research in advertising*, 12(2), s.46-64.
- Byun, G. I., Kim, J., & Kim, G. J. (2013). A study on the influence of price discount policy in brand coffee shops on perceived value, brand attitude, and repurchase intention. *Culinary science and hospitality research*, 19(3), s.274-290.
- Cabiddu, F., De Carlo, M., & Piccoli, G. (2014), Social Media Affordances: Enabling Customer Engagement. *Annals of Tourism Research*, 48, s.175-192.
- Celsi, R. L., & Olson, J. C. (1988), The Role of Involvement in Attention and Comprehension Processes. *Journal of consumer research*, 15(2), s.210-224.
- Chatterjee, S. (2020). Drivers of helpfulness of online hotel reviews: A sentiment and emotion mining approach. *International Journal of Hospitality Management*, 85, 102356.
- Chi, H. K., Yeh, H. R., & Yang, Y. T. (2009), The Impact of Brand Awareness on Consumer Purchase Intention: The mediating effect of perceived quality and brand loyalty. *The Journal of International Management Studies*, 4(1), s.135-144.
- Cho, Y. S., Rha, H. S., & Burt, S. (2015), The Impact of Customer Awareness of Manufacturer Name Disclosure on Retail Brand Attitudes and Loyalty in Korea. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 22, s.128-137.
- Chaudhuri, A., & Holbrook, M. B. (2001), The Chain of Effects From Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty. *Journal of marketing*, 65(2), s.81-93.
- Chen, Y., Fay, S., & Wang, Q. (2011), The Role of Marketing in Social Media: How Online Consumer Reviews Evolve. *Journal of interactive marketing*, 25(2), s.85-94.
- Christodoulides, G. (2009), Branding in The Post-internet Era. *Marketing theory*, 9(1), s.141-144.
- Chung, H., & Zhao, X. (2003), Humour Effect on Memory and Attitude: Moderating Role of Product Involvement. *International Journal of Advertising*, 22(1), s.117-144.
- Compeau, L. D., Grewal, D., & Monroe, K. B. (1998), Role of Prior Affect and Sensory Cues on Consumers' Affective and Cognitive Responses and Overall Perceptions of Quality. *Journal of Business Research*, 42(3), s.295-308.
- Coulter, R. A., Price, L. L., & Feick, L. (2003), Rethinking The Origins of Involvement and Brand Commitment: Insights From Postsocialist Central Europe. *Journal of consumer research*, 30(2), s.151-169.
- Deighton, J., & Kornfeld, L. (2009), Interactivity's Unanticipated Consequences for Marketers and Marketing. *Journal of Interactive marketing*, 23(1), s.4-10.
- Dick, A. S., & Basu, K. (1994), Customer Loyalty: Toward an Integrated Conceptual Framework. *Journal of the academy of marketing science*, 22(2), s.99-113.
- Foa, E. B., & Foa, U. G. (1980), Resource Theory. In *Social exchange*. Springer, Boston, MA. (s.77-94).
- Fournier, S. (1998), Consumers and Their Brands: Developing Relationship Theory in Consumer Research. *Journal of consumer research*, 24(4), s.343-373.

- Fraj, E., & Martinez, E. (2006), Influence of Personality on Ecological Consumer Behaviour. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 5(3), s.167-181.
- Gountas, J., & Gountas, S. (2007), Personality Orientations, Emotional States, Customer Satisfaction, and Intention to Repurchase. *Journal of business research*, 60(1), s.72-75.
- Grace, D., & O'cass, A. (2005), Examining The Effects of Service Brand Communications on Brand Evaluation. *Journal of product & brand management*, 14(2), s.106-116.
- Gruen, T. W., Osmonbekov, T., & Czaplewski, A. J. (2006), EWOM: The Impact of Customer to Customer Online Know-How Exchange on Customer Value and Loyalty. *Journal of Business research*, 59(4), s.449-456.
- Gummerus, J., Liljander, V., Weman, E., & Pihlström, M. (2012), Customer Engagement in a Facebook Brand Community. *Management Research Review*, 35(9), s.857-877.
- Harmeling, C. M., Moffett, J. W., Arnold, M. J., ve Carlson, B. D. (2017), Toward a Theory of Customer Engagement Marketing. *Journal of the Academy of marketing science*, 45(3), s.312-335.
- Harrigan, P., Evers, U., Miles, M. P., & Daly, T. (2018), Customer Engagement and The Relationship Between Involvement, Engagement, Self-Brand Connection and Brand Usage Intent. *Journal of Business Research*, 88, s.388-396.
- Helm, C. (2007), From Tech-Led to Brand-Led Has The Internet Portal Business Grown Up?. *Journal of Brand Management*, 14(5), s.368-379.
- Helme-Guizon, A., & Magnoni, F. (2019). Consumer brand engagement and its social side on brand hosted social media: how do they contribute to brand loyalty?. *Journal of marketing management*, 35(7-8), s.716-741.
- Hennig-Thurau, T., Malhotra, E. C., Frieger, C., Gensler, S., Lobschat, L., Rangaswamy, A., & Skiera, B. (2010), The Impact of New Media on Customer Relationships. *Journal of service research*, 13(3), s.311-330.
- Hirsh, J. B. (2010), Personality and Environmental Concern. *Journal of environmental psychology*, 30(2), s.245-248.
- Hoffman, D. L., & Novak, T. P. (1996), Marketing in Hypermedia Computer-Mediated Environments: Conceptual Foundations. *Journal of marketing*, 60(3), s.50-68.
- Holland, J., & Baker, S. M. (2001), Customer Participation in Creating Site Brand Loyalty. *Journal of interactive marketing*, 15(4), s.34-45.
- Hollebeek, L. (2011), Exploring Customer Brand Engagement: Definition and Themes. *Journal of strategic Marketing*, 19(7), s.555-573.
- Homer, P. M., & Kahle, L. R. (1990), Source Expertise, Time of Source Identification, and Involvement in Persuasion: An Elaborative Processing Perspective. *Journal of advertising*, 19(1), s.30-39.
- Ismail, A. R. (2017), The Influence of Perceived Social Media Marketing Activities on Brand Loyalty: The Mediation Effect of Brand and Value Consciousness. *Asia pacific journal of marketing and logistics*, 29(1), s.129-144.
- John, O. P., Caspi, A., Robins, R. W., Moffitt, T. E., & Stouthamer-Loeber, M. (1994), The "Little Five": Exploring The Nomological Network of The Five-Factor Model of Personality in Adolescent Boys. *Child development*, 65(1), s.160-178.
- John, O. P., & Srivastava, S. (1999), The Big Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Theoretical Perspectives. *Handbook of personality: Theory and research*, 2(1999), s.102-138.
- Kahle, L. R., & Homer, P. M. (1985), Physical Attractiveness of The Celebrity Endorser: A Social Adaptation Perspective. *Journal of consumer research*, 11(4), s.954-961.

-
- Keller, K. L. (1993), Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity. *Journal of marketing*, 57(1), s.1-22.
- Kim, K. H., Ko, E., Xu, B., & Han, Y. (2012), Increasing Customer Equity of Luxury Fashion Brands Through Nurturing Consumer Attitude. *Journal of Business Research*, 65(10), s.1495-1499.
- Komaraju, M., Karau, S. J., Schmeck, R. R., & Avdic, A. (2011), The Big Five Personality Traits, Learning Styles, and Academic Achievement. *Personality and individual differences*, 51(4), s.472-477.
- Köklü, N., Büyüköztürk, Ş., ve Coklu, Ö. (2006), *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*. Pegem A Yayınları, Ankara.
- Krishen, A. S., Trembath, L., & Muthaly, S. (2015), From Liking to Loyalty: The Impact of Network Affinity in The Social Media Digital Space. *ACM SIGMIS Database: the DATABASE for Advances in Information Systems*, 46(2), s.30-42.
- Krugman, H. E. (1965), The Impact of Television Advertising: Learning Without Involvement. *Public opinion quarterly*, 29(3), s.349-356.
- Laaksonen, P. (1994), *Consumer Involvement: Concepts and Research*. Routledge.
- Laroche, M., Habibi, M. R., & Richard, M. O. (2013). To be or not to be in social media: How brand loyalty is affected by social media?. *International journal of information management*, 33(1), s.76-82.
- Leong, S. M. (1993), Consumer Decision Making for Common, Repeat-Purchase Products: A Dual Replication. *Journal of Consumer Psychology*, 2(2), s.193-208.
- Leung, X. Y., & Bai, B. (2013), How Motivation, Opportunity, and Ability Impact Travelers' Social Media Involvement and Revisit Intention. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30(1-2), s.58-77.
- Liu, L., Liu, R., Lee, M., & Chen, J. (2019). When will consumers be ready? A psychological perspective on consumer engagement in social media brand communities. *Internet Research*. 29(4), s.704-724.
- Luo, N., Zhang, M., & Liu, W. (2015). The effects of value co-creation practices on building harmonious brand community and achieving brand loyalty on social media in China. *Computers in Human Behavior*, 48, s.492-499.
- Maheswaran, D., & Meyers-Levy, J. (1990), The Influence of Message Framing and Issue Involvement. *Journal of Marketing research*, 27(3), s.361-367.
- MacKenzie, S. B., Lutz, R. J., & Belch, G. E. (1986), The Role of Attitude Toward The Ad As a Mediator of Advertising Effectiveness: A Test of Competing Explanations. *Journal of marketing research*, 23(2), s.130-143.
- McAlexander, J. H., Kim, S. K., & Roberts, S. D. (2003), Loyalty: The Influences of Satisfaction and Brand Community Integration. *Journal of marketing Theory and Practice*, 11(4), s.1-11.
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1987), Validation of The Five-Factor Model of Personality Across-Instruments and Observers. *Journal of personality and social psychology*, 52(1), s.81-90.
- Mittal, B. (1995), A Comparative Analysis of Four Scales of Consumer Involvement. *Psychology & marketing*, 12(7), s.663-682.
- Myers, S. D., Sen, S., & Alexandrov, A. (2010), The Moderating Effect of Personality Traits on Attitudes Toward Advertisements: A Contingency Framework. *Management & Marketing*, 5(3), s.3-20.
- Najmi, M., Atefi, Y., & Mirbagheri, S. (2012), Attitude Toward Brand: An Integrative Look at Mediators and Moderators. *Academy of Marketing Studies Journal*, 16(1), s.111-133.
- Oliver, R. L. (1999), Whence Consumer Loyalty?. *Journal of marketing*, 63(special issue), s.33-44.

- Olver, J. M., & Mooradian, T. A. (2003), Personality Traits and Personal Values: A Conceptual and Empirical Integration. *Personality and individual differences*, 35(1), s.109-125.
- Park, C. W., MacInnis, D. J., Priester, J., Eisingerich, A. B., & Jacobucci, D. (2010). Brand attachment and brand attitude strength: Conceptual and empirical differentiation of two critical brand equity drivers. *Journal of marketing*, 74(6), s.1-17.
- Petty, R. E., & Cacioppo, J. T. (1986), *The Elaboration Likelihood Model of Persuasion*. In *Communication and Persuasion* (s.1-24). Springer, New York, NY.
- Petty, R. E., Cacioppo, J. T., & Schumann, D. (1983), Central and Peripheral Routes to Advertising Effectiveness: The Moderating Role of Involvement. *Journal of consumer research*, 10(2), s.135-146.
- Priester, J. R., Nayakankuppam, D., Fleming, M. A., & Godek, J. (2004). The A2SC2 model: The influence of attitudes and attitude strength on consideration and choice. *Journal of consumer research*, 30(4), s.574-587.
- Quester, P. G., & Smart, J. (1998), The Influence of Consumption Situation and Product Involvement Over Consumers' Use of Product Attribute. *Journal of consumer marketing*, 15(3), s.220-238.
- Ray, A., Bala, P. K., & Rana, N. P. (2021). Exploring the drivers of customers' brand attitudes of online travel agency services: A text-mining based approach. *Journal of Business Research*, 128, s.391-404.
- Richins, M. L., & Bloch, P. H. (1986), After The New Wears Off: The Temporal Context of Product Involvement. *Journal of Consumer research*, 13(2), s.280-285.
- Robertson, T. S. (1976), Low-Commitment Consumer Behavior. *Journal of Advertising Research*, 16, s.19-24.
- Schivinski, B., & Dabrowski, D. (2016), The Effect of Social Media Communication on Consumer Perceptions of Brands. *Journal of Marketing Communications*, 22(2), s.189-214.
- Shiffman, L., Kanuk, L., & Hansen, H. (2008), *Consumer Behavior: A European Outlook*. Person Education limited UK.
- Simmons, G. (2008), Marketing to Postmodern Consumers: Introducing The Internet Chameleon. *European Journal of Marketing*, 42(3/4), s.299-310.
- Smith, S. L., & Godbey, G. C. (1991), Leisure, Recreation and Tourism. *Annals of Tourism Research*, 18(1), s.85-100.
- Somer, O., Korkmaz, M., & Tatar, A. (2002), Beş Faktör Kişilik Envanteri'nin Geliştirilmesi-I: Ölçek ve Alt Ölçeklerin Oluşturulması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), s.21-36.
- Tha'er, A. M., & Bohari, A. M. (2016), A Conceptual Model of Electronic Word of Mouth Communication Through Social Network Sites: The Moderating Effect of Personality Traits. *International Review of Management and Marketing*, 6(7S), s.265-269.
- Thomson, M., MacInnis, D. J., & Whan Park, C. (2005), The Ties That Bind: Measuring The Strength of Consumers' Emotional Attachments to Brands. *Journal of consumer psychology*, 15(1), s.77-91.
- Van Doorn, J., Lemon, K. N., Mittal, V., Nass, S., Pick, D., Pirner, P., & Verhoef, P. C. (2010), Customer Engagement Behavior: Theoretical Foundations and Research Directions. *Journal of service research*, 13(3), s.253-266.
- Wang, T., & Lee, F. Y. (2020). Examining customer engagement and brand intimacy in social media context. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 54, 102035.
- Warrington, P., & Shim, S. (2000), An Empirical Investigation of The Relationship Between Product Involvement and Brand Commitment. *Psychology & Marketing*, 17(9), s.761-782.
- Wirtz, J., Den Ambtman, A., Bloemer, J., Horváth, C., Ramaseshan, B., Van De Klundert, J., ... & Kandampully, J. (2013). Managing brands and customer engagement in online brand communities. *Journal of service Management*. 24(3), s.223-244.

Marka İlgileniminin, Tutumun ve Sadakatin Marka Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisi: Tüketicilerin Yeniliklere Açıklık
Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü
(Çevrimiçi Yiyecek İçecek Platformları Örneği)

The Impact of Brand Involvement, Attitude and Loyalty on Brand Usage Intent: The Moderator Role of Openness to Innovations
Personality Trait of Consumers
(Online Food and Beverage Platforms Example)

- Wu, D., Ray, G., Geng, X., ve Whinston, A. (2004), Implications of Reduced Search Cost and Free Ridin in E-commerce. *Marketing Science*, 23(2), s.255-262.
- Yoo, B., ve Donthu, N. (2001), Developing and Validating a Multidimensional Consumer-Based Brand Equity Scale. *Journal of business research*, 52(1), s.1-14.
- Zablocki, A., Schlegelmilch, B., & Houston, M. J. (2019). How valence, volume and variance of online reviews influence brand attitudes. *Ams Review*, 9(1), s.61-77.
- Zaichkowsky, J. L. (1985), Measuring The Involvement Construct. *Journal of consumer research*, 12(3), s.341-352.
- Zaichkowsky, J. L. (1994), The Personal Involvement Inventory: Reduction, Revision, and Application to Advertising. *Journal of advertising*, 23(4), s.59-70.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1282-1295, doi: 10.11616/asbi.1156151

Duygusal Zekâ Özelliğinin İş Aile Çatışmasına Etkisinde Uyumlu Mükemmeliyetçiliğin Düzenleyici Rolü

The Moderator Role of Adaptive Perfectionism in The Effect of Trait Emotional Intelligence on Work Family Conflict

Hayri CENGİZ¹

Geliş Tarihi (Received): 04.08.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 13.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bu çalışmanın temel amacı bireylerin sahip olduğu duygusal zekâ özelliğinin iş aile çatışmasına olan etkisini ve bu ilişkide uyumlu mükemmeliyetçilik eğiliminin düzenleyici rolü üstlenip üstlenmediğini ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda kolayda örnekleme yöntemiyle 217 hastane çalışanına anket yaptırılarak veriler toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS ve AMOS programıyla analiz edilmiştir. Değişkenler arasındaki düzenleyici etkiyi ortaya çıkarmak amacıyla gözlenen değişkenlerle yol analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre duygusal zekâ özelliğinin iş aile çatışmasına negatif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Duygusal zekanın iş aile çatışmasına olan etkisinde ise uyumlu mükemmeliyetçiliğin düzenleyici bir etkisinin olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlar önceki araştırmaların sonuçlarıyla karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zekâ, İş Aile Çatışması, Uyumlu Mükemmeliyetçilik, Mükemmeliyetçilik, Düzenleyici Etki.

&

Abstract: The main purpose of the study is to determine the effect of trait emotional intelligence of individuals on work-family conflict and whether the adaptive perfectionism tendency plays a moderating role in this relationship. In this direction, data were collected by making surveys of 217 hospital employees using convenience sampling method. The obtained data were analyzed with SPSS and AMOS programs. Path analysis was carried out with the observed variable in order to reveal the moderator effect between variables. According to the results of the research, it has been revealed that emotional intelligence has a negative way significant effect on work-family conflict. And it was observed that adaptive perfectionism had a moderating effect on the effect of emotional intelligence on work-family conflict. The obtained results are discussed by comparing them with the results of previous studies.

Keywords: Emotional Intelligence, Work-family Conflict, Adaptive Perfectionism, Perfectionism, Moderator Effect.

Atf/Cite as: Cengiz, H. (2022). Duygusal Zekâ Özelliğinin İş Aile Çatışmasına Etkisinde Uyumlu Mükemmeliyetçiliğin Düzenleyici Rolü. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1282-1295. doi: 10.11616/asbi.1156151

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Hayri Cengiz, Süleyman Demirel Üniversitesi, hayricengiz@sdu.edu.tr.

1. Giriş

Çalışma hayatında karşılaşılan en önemli sorunlardan birisinin iş ve aile rolleri arasında yaşanan çatışmalar olduğu bilinmektedir. Bu durumun çalışma ortamında maksimum uyum, bağlılık ve mutluluk hedefleyen örgütler için sorun teşkil etmesi nedeniyle örgütlerin yaşanabilecek olası çatışmalara karşı önlemler aldığı görülmektedir. Yaşanacak olası bir iş aile çatışmasının hem bireyi hem de örgütü etkilediği açıktır. İş ve aile rolleri arasında yaşanan çatışmalar aile ve hayat memnuniyetinin azalması, tükenme, motivasyon kaybı gibi bireysel sorunlara sebebiyet verirken, işe karşı devamsızlık, işten ayrılma, memnuniyetsizlik ve verimsizlik gibi temel örgütsel sorunlara neden olmaktadır (Taslak, 2007: 69). İş aile çatışmasının bireysel ve örgütsel birçok soruna neden olduğu ortadayken, çatışmaları azaltarak bireysel ve örgütsel açıdan sağlıklı işleyişe katkı sunmak amacıyla sürekli araştırmaların yapıldığı ve azaltıcı önlemlerin geliştirildiği görülmektedir.

İş aile çatışmasını etkileyen başlıca etmenlerin örgütsel faktörlerle beraber bireysel faktörlerin olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle hem aile hem de iş ilişkilerinde problem yaşamayan, mutlu ve motivasyona sahip bireylerin sahip olması gereken özelliklerin ve yeteneklerin ortaya çıkartılmasıyla, iş aile çatışmasını azaltmak bireyler ve örgütler açısından çok önemlidir. Bu bağlamda iş aile çatışmasına karşın örgütsel düzeyde önlemler alınsa da bireylerin kişilik özelliklerinin de bu çatışmaya etki edebileceği göz önünde bulundurularak bireysel faktörlerin bu çatışma üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkilerinin detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir. Çünkü Kaynakları Koruma Teorisi'ne göre bireylerin sahip olduğu bazı kişisel özellikler örgütte karşılaşılabilecekleri stresli süreçleri dengelemeye yardımcı olmaktadır (Akgündüz, 2021: 54). Dolayısıyla sahip olunan bireysel yeteneklerin ve kişisel özelliklerin olası iş aile çatışması süreçlerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Buradan hareketle son yıllarda popüler bir kişilik özelliği olarak ele alınan ve bireyin işleyişine sunduğu pozitif katkıyla ön plana çıkan duygusal zekâ özelliği önem arz etmektedir. Bireylerin sahip olduğu duygusal zekâ özellikleriyle stresli süreçlerde duygularını düzenleme yeteneklerini kullanarak daha sakin kalmayı başardıkları ve daha akılcı davranışlarda buldukları değerlendirilmektedir. Benzer olarak duygusal zekanın pozitif duygulara sahip olmayı teşvik etmesi, empati geliştirmeyi güdülemesi ve bireyin öz farkındalığını arttırmasıyla iş ve aile rolleri arasında yaşanabilecek olası bir çatışmayı engelleyebileceği ya da çatışmanın şiddetine azaltıcı bir etkide bulunabileceği ifade edilmektedir (Goleman, 2019: 54). Duygusal zekâ özelliği gösterdiği tüm bu özelliklerle problem çözme ve ilişki yönetimine olumlu katkılar sunmaktadır (Erdoğan, 2008: 63). Dolayısıyla duygusal zekâ özelliğinin iş aile çatışmasına etkisinin ortaya çıkartılmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Duygusal zekanın iş aile çatışmasına etkisini düzenleyen bir değişkenin de varlığını ortaya koymak amacıyla araştırmaya bir kişilik özelliği olan mükemmeliyetçilik dahil edilmiştir. Son yıllarda yapılan araştırmalarda mükemmeliyetçilik özelliğinin uyumlu ve uyumsuz boyutları üzerine yoğunlaşıldığı görülmektedir (Kanten ve Deniz, 2020; Yeşiltaş ve Andıç, 2021; Tangör ve Özgen, 2022). Genel mükemmeliyetçilik algısının aksine, uyumlu mükemmeliyetçiliğin pozitif çıktılarla ilişkili olduğu görülürken, uyumsuz mükemmeliyetçilik özelliğinin daha çok negatif sonuçlara sebebiyet verdiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla uyumlu mükemmeliyetçi özellik gösteren bireylerin en iyinin peşinde koşarken hatalara daha fazla tahammül gösterdikleri anlaşılmaktadır (Teber, 2021: 55). Bu doğrultuda gerçekten mükemmelin peşinde olan ancak elinden gelenin en iyisi için uğraşırken yapabileceği hatalara karşı da tolerans gösteren bireylerin, duygusal zekâ ve iş aile çatışması arasındaki ilişkide düzenleyici bir rol oynayabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakların Korunması Teorisi doğrultusunda duygusal zekâ özelliğinin iş aile çatışmasına etkisinde uyumlu mükemmeliyetçiliğin düzenleyici rolünü ortaya koymak amacıyla araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada öncelikle kavramlara değinilmiş ardından teorik çerçevelerde hipotezler belirlenmiş ve son olarak da düzenleyici etki analizleri gerçekleştirilerek sonuçlar detaylı olarak ele alınmıştır.

2. Literatür

2.1. Duygusal Zekâ

Salovey ve Mayer (1990) duygusal zekâ kavramını ilk olarak 1990'lı yıllarda duygularla başa çıkma becerisi olarak ele almış, duygu ve bilişin arayüzünde yatan farklı bir zekâ biçimi olarak zihinsel performansa odaklanan duygusal zekâ teorisini ifade etmişlerdir. Bu teoriye göre duygusal zekâ, duygusal bilgiyi işleyen, uyum ve başarıyı kolaylaştıran bir dizi yetenekten oluşmaktadır. Bu yetenekler ise bireyin kendi duygularıyla beraber diğerlerinin duygularını da algılaması, kullanması ve yönetmesiyle ilişkilidir (Lopes, 2021: 340). Kavram genel olarak bireyin karşılaşacağı aksiliklere rağmen pes etmemesi, kendisini motive edebilmesi, dürtülerini kontrol altına alabilmesi, empati kurabilmesi ve kendisini harekete geçirebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Goleman, 1995: 51). Yapılan tanımlamaların ortak özellikleri değerlendirildiğinde, duygusal zekanın iyi düşünmeyi ve iyi duygulara sahip olmayı destekleyen bir duyguları düzenleme yeteneği olduğu görülmektedir (Salovey vd., 2004: 46).

Duyguları düzenleme becerisi gibi duygusal yetkinlikler tüm olumsuz ya da stresli durumlara rağmen bireylere motivasyonu ve umudu sürdürme konularında yardımcı olmaktadır. Bu nedenle yoğun rekabetin yaşandığı ve iş yerindeki pozitif duyguların öneminin çok daha fazla arttığı bu dönemde duygusal zekâ kavramının önemi daha da artmıştır (Lopes, 2021: 341). Duygusal zekâ kavramının önemine birçok araştırmada değinen Goleman (2019: 54-55), Harvard Business Review'de yayınlanan "Duygusal Zekâ ve Liderlik" kitabında iş hayatında liderler ve takipçiler için duygusal zekanın beş bileşeninin öz farkındalık, kendini ayarlama, motivasyon, empati ve sosyal beceri olduğunu öne sürmüştür. Bileşenler kısaca aşağıda tanımlanmaktadır:

- Öz Farkındalık: Bireyin güçlü ve zayıf yönlerini, değerlerini, güdülerini ve tüm bu yapıların başkaları üzerindeki etkisini bilmesidir.
- Kendini Ayarlama: Bozucu ruh hali ve dürtüleri kontrol altında tutmak ve yönlendirmeyi ifade etmektedir.
- Motivasyon: Başarı elde etmekten zevk almak.
- Empati: Diğer bireylerin duygusal yapılarını anlamak.
- Sosyal Beceri: Diğer bireylerle iyi ilişkiler kurarak istenilen tarafa yönlendirmeyi tanımlamaktadır.

2.2. Mükemmeliyetçilik

Yapılan literatür araştırmalarında mükemmeliyetçilikle ilgili tanımların yüksek performans standardı kavramını merkeze alarak değerlendirildiği, kişinin belirlediği yüksek performans standartlarının çerçevesinde tanımların geliştirildiği anlaşılmaktadır (Frost vd., 1990: 450). Bu doğrultuda Mükemmeliyetçilik genel olarak, kişinin kendisi ve bazen de başkaları için ulaşılması güç standartlar belirlemesi, bu standartlara ulaşırken asla hataya yer vermeyerek her şeyin kusursuz işlenmesini sağlamaya çalışması olarak ifade edilebilir (Martin, 2019: 5).

Mükemmeliyetçilik aynı zamanda iş yaşamının her alanına yayılan, kişisel görünüm ve sosyal ilişkilere dahi etki edebilen bir kişilik özelliğidir (Stoeber ve Stoeber, 2009). Mükemmeliyetçi eğilim gösteren bireylerin aşırı ve gerçekçi olmayan hedeflerin peşinden gitmeleri sonucunda stres etkenlerine daha fazla maruz kalarak sağlık sorunları yaşama olasılıkları yüksektir (Hewitt vd., 2017: 1).

Mükemmeliyetçi kişilik yapısının altında her zaman daha fazlasını elde etme, daha başarılı olma ve ne kadar zorlu olursa olsun mükemmelle ulaşma çabaları yatmaktadır (Martin, 2019: 5). Örneğin mükemmel bir ebeveyn, mükemmel bir eş ve aynı zamanda mükemmel bir çalışan olmak için çabalayan bir kadın genellikle duygusal ve fiziksel sağlığına zarar vermektedir. Ya da sürekli çok yüksek akademik standartları karşılamaya çalışan ancak mükemmel olmayan bir sınav notu aldığı anda psikolojik olarak yıpranan bir öğrenci, mükemmeliyetçi kişilik özelliklerinin beraberinde getirdiği olumsuz sonuçlardan etkilenebilmektedir (Egan vd., 2014: 1).

Mükemmeliyetçiliğin, geçmiş yıllarda psikolojik uyumsuzluğun ve bozukluğun bir işareti olarak, işlevsiz kısmıyla tek boyutlu olarak değerlendirildiği görülmektedir. 1990'lı yıllar itibariyle mükemmeliyetçi kişilik yapısını mükemmeliyetçi çabalar ve kaygılar gibi çok boyutlu ve çok yönlü ele alan çalışmaların artmasıyla beraber mükemmeliyetçiliğin bazı alt boyutlarının öznel iyi oluş, yaşamdan memnuniyet gibi pozitif değişkenlerle pozitif ilişkiler içerisinde olduğu ortaya çıkmıştır (Stoeber, 2012:2). Hamachek (1978) mükemmeliyetçilik kavramıyla ilgili yapılan genel çalışmalardan farklı olarak, mükemmeliyetçiliğin olumlu olarak etkilediği pozitif bir yapının da varlığını ortaya koyarak uyumlu mükemmeliyetçiliği ifade etmiştir. Uyumlu mükemmeliyetçilik özelliğinde yüksek standartlar doğrultusunda çabalayan bireylerin küçük hatalar karşısında daha toleranslı oldukları anlaşılmakta olup mükemmeliyetçiliğin en iyi sonuçlar peşinde çabalayanları teşvik etmesi sonucunda bu özellik uyumlu mükemmeliyetçilik olarak nitelendirilmiştir (Teber, 2021: 55; Bieling vd., 2004: 1374). Mükemmeliyetçi kişilik özelliği araştırmalarında mükemmeliyetçiliğin olumsuz yönünü değerlendiren uyumsuz mükemmeliyetçilik ise yüksek performans gösterme doğrultusunda esnek olmayan, hataya yer vermeyen ve kusursuzluğun peşinden koşma çabası içerisinde olmayla ilişkilendirilmektedir (Slade ve Owens, 1998). Hamachek (1978) çalışmalarında ifade ettiği uyumlu mükemmeliyetçiliği normal mükemmeliyetçilik, uyumsuz mükemmeliyetçiliği ise nevrotik mükemmeliyetçilik olarak kategorize etmiştir (Bieling vd., 2004: 1374). Bu çalışmada mükemmeliyetçiliğin uyumlu boyutu detaylı olarak ele alınmıştır.

2.3. İş Aile Çatışması

Bireylerin iş rolüne katılım süreçlerinin ardından aile rollerinde yaşanacak sorunlar sonrası anlaşmazlıklar ve çatışmalar yaşanabilmektedir. Çünkü bireylerin iş ve aile rolleri gibi çoklu rolleri yerine getirme sürecinde her rolün beklentisini tamamıyla karşılayamaması sonucunda çatışma ortaya çıkmaktadır (Goode, 1960). Buradan hareketle bireylerin iş ve aile dünyalarındaki rol baskılarının karşılıklı olarak uyumsuz olması sonucu ortaya çıkan süreç iş aile çatışması olarak tanımlanmaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985: 77). Temel olarak iş aile çatışması hem aileden hem de işten gelen taleplerin sonucunda bireyin üstlendiği roller ve sorumluluklar arasındaki mücadeleyi anlatmaktadır (Allen vd., 2015: 46). Bir başka tanıma göre ise iş yerinde gösterilmesi gereken faaliyetlerin ailenin beklentilerine engel olması olarak ifade edilmektedir (Netemeyer vd., 1996: 400).

İş aile çatışmasının sebeplerini açıklayan birçok teorinin varlığı bilinmekle beraber, bu teorilerden en sık kullanılanlarından birisinin Çatışma Teorisi olduğu anlaşılmaktadır (Baltes vd., 2009: 201). Teoriye göre aile ve iş alanlarının her ikisi de farklı kurallar ve sorumluluklar taşımaktadır. Bunda dolayı iki alan da birbiriyle uyumsuz bir ilişki içerisinde değerlendirilir ve ortaya çıkan uyumsuz ilişkilerin iş aile çatışmasına yol açabileceği varsayılmaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985). İş aile çatışmasına neden olan birçok faktörün olabileceği ifade edilmekle beraber, bu faktörlerin genellikle kişisel, aile kaynaklı ve iş kaynaklı faktörler olarak sınıflandırıldığı görülmektedir (Çarıkcı ve Çelikkol, 2009).

Bireylerin iş ve aile hayatlarıyla ilgili yaşadıkları rol çatışmalarının iş aile çatışması ve aile iş çatışması olarak iki yönlü incelendiği görülmektedir. İşten kaynaklanan rol gerekliliklerinin ailedeki rolü etkilemesi iş aile çatışmasını ifade ederken, aileden kaynaklı rollerin iş hayatındaki rolleri etkilemesi aile iş çatışması olarak ayrı ayrı tanımlanmaktadır. Bu çalışmada iş aile çatışmasını etkileyen değişkenler ele alınmış ve yapı tek boyutta değerlendirilmiştir.

2.4. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

2.4.1. Duygusal Zekâ ile İş Aile Çatışması İlişkisi

Sahip olunan kişisel özelliklerin iş aile çatışmasını etkileyebilecek en temel değişkenlerden birisi olduğu kabul edilmektedir. Kaynakların Korunması Teorisi'ne göre bireysel farklılıklar stresli olayların bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini tamponlayabilen olanaklar, kaynaklar olarak düşünülebilir (Hobfoll, 1989). Buradan hareketle daha fazla olumlu kişisel özelliklere sahip bireylerin iş aile çatışmalarıyla daha rahat baş edebilecekleri değerlendirilmektedir (Gao vd., 2012: 223). Yapılan çeşitli çalışmalarda duygusal zekanın stres yaratan durumlarla ilişkili olduğu ve duygusal zekâ seviyesi yüksek bireylerin stresi de iyi

yönettikleri ifade edilmektedir. Bundan dolayı iş aile çatışması da bir stres şekli olarak düşünüldüğünde, duygusal zekâ seviyesinin iş aile çatışmasını azaltmaya öncü bir mekanizma olarak görev yapabileceği öngörülmektedir (Panorama ve Jdaitawi, 2011: 273). Bu öngörüyü temel alan bazı çalışmalarda duygusal zekâ seviyesi yüksek bireylerin iş aile çatışmalarıyla mücadele edebildiği ve çatışma sonucu yaşanabilecek olumsuzlukları daha kolay atlatabildikleri ortaya çıkmıştır (Sağlam, 2017: 113; Gül vd., 2014: 32).

Çalışmalar daha detaylı incelendiğinde bireylerin duygusal zekâ seviyelerinin iş aile çatışmasını olumlu yönde dengeleyen bir yapıda olduğu görülmektedir (Biggart vd. 2010: 915; Lenaghan vd., 2007: 85). Sağlam (2017) yaptığı çalışmada duygusal zekâ seviyesi yüksek bireylerin diğerlerine göre iş aile çatışmasını daha az yaşadıklarını ortaya koymuştur. Benzer olarak Weinzimmer vd. (2017) yaptıkları araştırmada duygusal zekanın iş aile dengesini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Yapılan teorik değerlendirmeler ve araştırma sonuçlarından yola çıkarak duygusal zekâ özelliğinin iş aile çatışması üzerinde negatif yönlü bir etkisinin olacağı değerlendirilerek H₁ hipotezi geliştirilmiştir.

H₁: Duygusal zekâ özelliğinin iş aile çatışması üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

2.4.2. Uyumlu Mükemmeliyetçiliğin Düzenleyici Rolü

Sosyal bilimler alanında gerçekleştirilen düzenleyici etki araştırmalarında genellikle cinsiyet, kişilik özellikleri ve duygusal özellikler gibi değişkenlerin düzenleyici değişkenler olarak analizlere dahil edildiği ve bu doğrultuda araştırmaların gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Gürbüz, 2021: 92). Bu araştırmanın da düzenleyici değişkeni olarak test edilen ve bir kişilik özelliği olarak ifade edilen mükemmeliyetçiliğin, teoriler çerçevesinde gerçekleştirilen çeşitli araştırma modellerinde düzenleyici etkisinin olup olmadığının test edildiği görülmüştür (Gençöz vd., 2006; Langan-Fox ve Canty, 2010; Park ve Jeong, 2016; Silgado vd., 2009). Çalışmalar daha detaylı ele alındığında, Kundi vd., (2021) uyumlu mükemmeliyetçiliğin kariyer uyumluluğu ve iş becerikliliği arasındaki ilişkide anlamlı bir düzenleyici etkisinin olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Bir başka araştırma sonucunda uyumlu mükemmeliyetçilik özelliği gösteren bireylerin genellikle zamanı daha iyi yönettikleri, olaylara karşı daha toleranslı olabildikleri ve diğer işlerini de iyi organize edebilmeleri sonucunda daha az aile iş çatışması yaşadıkları ifade edilmektedir (Ekmekci vd., 2021: 1857).

Uyumlu mükemmeliyetçiliğin bu ilişkilerde gösterdiği pozitif etkileşim rolü, benzer örgütsel araştırmalarda da mükemmeliyetçilik özelliğinin düzenleyici etkisinin varlığına işaret etmektedir. Buradan yola çıkarak duygusal zekâ özelliğinin iş aile çatışması üzerindeki etkisini ortaya çıkartırken, uyumlu mükemmeliyetçiliğin de bu ilişkiyi pozitif yönde düzenleyici bir etkide bulunacağı değerlendirilerek araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda H₂ hipotezi geliştirilmiştir:

H₂: Duygusal zekanın iş aile çatışmasına etkisinde uyumlu mükemmeliyetçiliğin düzenleyici bir etkisi bulunmaktadır.

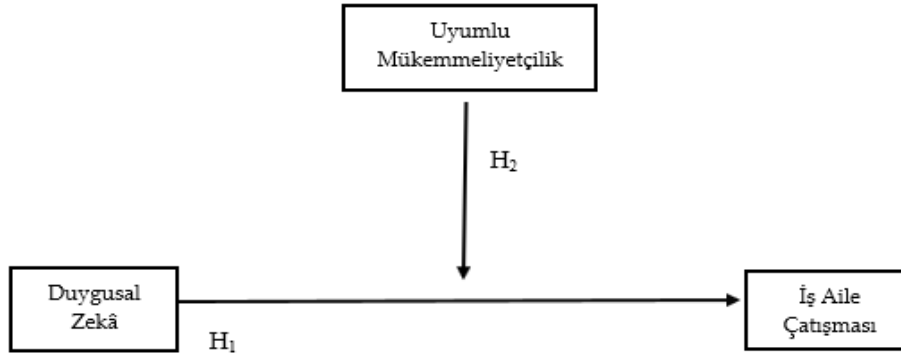
3. Metodoloji

Bu başlık altında araştırmanın amacı, modeli, örnekleme, veri toplama araçlarına ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri ile kullanılan düzenleyici etki analiz yöntemleri gösterilmektedir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Araştırmanın amacı duygusal zekâ değişkeninin iş aile çatışmasına olan etkisinde uyumlu mükemmeliyetçiliğin düzenleyici etkisini ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda Şekil 1'de gösterilen araştırma modeli oluşturulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Şekil 1’de gösterilen araştırma modeli doğrultusunda hipotezleri test etmek amacıyla araştırma gerçekleştirilmiş ve sonuçlar detaylı olarak sonraki başlıklarda ifade edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örneklemini Denizli ilinde yer alan özel bir hastanenin çalışanları oluşturmaktadır. Bu kapsamda hastane çalışanlarına kolayda örnekleme yoluyla yüz yüze ulaşılarak anket uygulaması gerçekleştirilmiş ve 230 katılımcıya ulaşılmıştır. Yapılan kontrollerin ardından 13 adet anket tam olarak doldurulmaması sebebiyle analiz dışı bırakılmış ve toplamda 217 adet anketle veri analizlerine başlanmıştır. Katılımcılara ait detaylı bilgi Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Katılımcılara Ait Bilgiler

Demografik Özellik	Kategori	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	162	74,7
	Erkek	55	25,3
Medeni Durum	Evli	79	36,4
	Bekar	138	63,6
Çalışma Yılı	0-1 Yıl	70	32,3
	2-5 Yıl	89	41
	6-10 Yıl	41	18,9
	10 Yıl ve Fazlası	17	7,8
Yaş	18-24 Arası	87	40,1
	25-34 Arası	96	44,2
	35-44 Arası	27	12,4
	45 ve Üzeri	7	3,2
Toplam Katılımcı (N)	217		

Tablo 1’de yer alan bilgilere göre araştırmaya katılanların 74,7%’si kadın, 25,3%’ü erkektir. Katılımcıların çoğunluğunun bekar (63,6%), 0-5 yıl arası çalışan (73,3%) ve 18-34 (84,3%) yaşları arasında oldukları anlaşılmaktadır.

3.3. Etik İzin ve Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında veriler yüz yüze anket uygulaması gerçekleştirilerek elde edilmiştir. Araştırmaya ait etik izin Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 120/31 sayılı kararla alınmıştır. Anket uygulaması 04.2022-05.2022 tarihleri arasında tamamlanmıştır.

Anket formunda öncelikle katılımcılarda demografik bilgileri içeren ifadelerle yanıt vermeleri istenmiş sonrasında ise duygusal zekâ, mükemmeliyetçilik ve iş aile çatışması ölçeklerinde yer alan ifadelerin puanlanması talep edilmiştir.

3.4. Araştırmada Kullanılan Ölçme Araçları

Araştırma sürecinde demografik ifadelerle beraber duygusal zekâ, mükemmeliyetçilik ve iş aile çatışması ölçekleri kullanılmıştır.

3.4.1. Mükemmeliyetçilik Ölçeği

Araştırmada Rice ve diğerleri (2014) tarafından kısa formu oluşturulan ve Türkçe versiyonu ilk kez İşler (2018) tarafından uyarlanan Gözden Geçirilmiş Mükemmeliyetçilik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek sekiz ifade ile standartlar ve çelişki boyutları olmak üzere iki boyuttan oluşmaktadır. Standartlar boyutu uyumlu mükemmeliyetçiliği temsil ederken, çelişki boyutu uyumsuz mükemmeliyetçilikle ilgilidir (Wei ve Zhang, 2022). Ölçeğe ait iç tutarlılık katsayıları standartlar boyutu için 0,86, çelişki boyutu için 0,87 olarak hesaplanmıştır. “Hiç Katılmıyorum” (1) ile “Tamamen Katılıyorum” (5) arasında değişen 5’li Likert tipi derecelendirme ile ölçüm yapılmaktadır. Bu araştırmada uyumlu mükemmeliyetçiliği temsil eden standartlar boyutuyla değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliği test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş ve uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar dahilinde olduğu ortaya çıkmıştır ($\chi^2/df=2,222$; CFI= 0,972; GFI= 0,968; AGFI= 0,925; NFI= 0,951; RMSEA= 0,075).

3.4.2. Duygusal Zekâ Ölçeği

Bireylerin duygusal yeterliliklerini değerlendirmek amacıyla Petrides ve Fumhan (2001) tarafından geliştirilen ve Türkçe’ye Deniz ve diğerleri (2013) tarafından uyarlanan duygusal zekâ ölçeği kullanılmıştır. Duygusal zekâ ölçeği duygusallık, sosyallik, iyi oluş ve özkontrol boyutları olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin tamamına ait iç tutarlılık katsayısı 0,81 olarak hesaplanmıştır. “Hiç Katılmıyorum” (1) ile “Tamamen Katılıyorum” (7) arasında değişen 7’li Likert tipi derecelendirme ile ölçüm yapılmaktadır. Bu araştırma kapsamında ölçeğe ait tüm ifadeler bütün olarak değerlendirilmiş ve analiz gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonrasında ortaya çıkan değerlerin kabul edilebilir sınırlar dahilinde olduğu anlaşılmaktadır ($\chi^2/df=2,286$; CFI= 0,924; GFI= 0,923; AGFI= 0,882; NFI= 0,874; RMSEA= 0,077).

3.4.3. İş Aile Çatışması Ölçeği

Katılımcıların iş hayatlarından kaynaklandığı değerlendirilen iş aile çatışma düzeylerini ölçmek amacıyla Netemeyer ve diğerleri (1996) tarafından geliştirilen, Efeoğlu ve Özgen (2007) tarafından Türkçe’ye uyarlanan İş Aile Çatışması ölçeği kullanılmıştır. Ölçek sadece iş aile çatışmasını değerlendiren formuyla tek boyutlu ve beş ifadeli yapıda değerlendirilmiştir. Ölçeğe ait iç tutarlılık katsayısının 0,88 olarak hesaplanmıştır. “Hiç Katılmıyorum” (1) ile “Tamamen Katılıyorum” (5) arasında değişen 5’li Likert tipi derecelendirme ile ölçüm yapılmaktadır. Gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum değerlerinin geçerli aralıklarda yer aldığı ortaya çıkmıştır ($\chi^2/df=1,758$; CFI= 0,998; GFI= 0,990; AGFI= 0,952; NFI= 0,994; RMSEA= 0,059).

4. Bulgular

Araştırma sürecinde toplanan veriler SPSS 22.0 ve AMOS 21.0 programlarıyla analiz edilmiştir. Öncelikle araştırmaya ait tanımlayıcı istatistikler ortaya konmuş ardından ölçme araçlarına ait geçerlilik ve güvenilirlik değerleri verilmiş, sonrasında ise korelasyon ve regresyon analizleri bulgularına yer verilmiştir. Son olarak araştırma hipotezlerinin kabul edilebilirliğini tespit etmek amacıyla düzenleyici etki analizi gerçekleştirilmiş ve sonuçlar detaylı olarak ele alınmıştır.

4.1. Güvenilirlik, Betimsel İstatistikler ve Normallik Testi

Araştırmada yer alan ölçme araçlarına ait güvenilirlik, aritmetik ortalama, standart sapma ve normallik testi sonucu ortaya çıkan çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Ölçme Araçlarına Ait Ortalama, Standart Sapma, Çarpıklık, Basıklık ve Güvenilirlik Değerleri

Ölçek	Aritmetik Ort.	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	İç Tutarlılık
İş Aile Çatışması	3,7716	1,95203	0,074	-1,241	0,931
Duygusal Zekâ	5,2616	1,02466	-0,863	0,642	0,842
Uyumlu Mükemmeliyetçilik	5,3745	1,41619	-1,314	1,195	0,826

Tablo 2’de yer alan sonuçlara göre araştırmada kullanılan ölçeklerin 0,82 ve üzeri iç tutarlılık katsayılarına sahip oldukları görülmektedir. İç tutarlılık katsayılarının 0,80 ve üzeri olması ölçeklerin güvenilirliğinin yüksek seviyede olduğunu göstermektedir (İslamoğlu ve Alnaçık, 2016: 292). Aynı zamanda çarpıklık ve basıklık değerlerinin de referans değerleri aralıklarında yer almasıyla ölçeklerin parametrik testlerin gerçekleştirilmesi için uygun oldukları anlaşılmaktadır (Can, 2017: 85).

4.2. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

Araştırmada yer alan değişkenlerin birbirleri arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin yönlerini anlamak amacıyla Pearson Korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizinin sonuçları Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3: Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3
1.Uyumlu Mükemmeliyetçilik	1		
2.Duygusal Zekâ	0,663**	1	
3.İş Aile Çatışması	-0,051	-0,188**	1

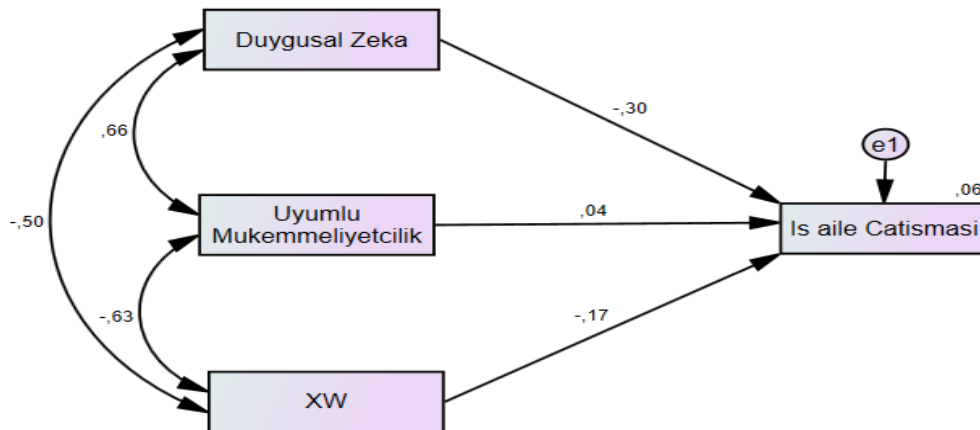
**p<0.01

Tablo 3’te yer alan sonuçlara göre duygusal zekâ ile iş aile çatışması arasında anlamlı ve negatif yönde ($r=-0,188$), uyumlu mükemmeliyetçilik ile anlamlı ve pozitif yönde ($r=0,663$) bir ilişkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. İş aile çatışması ile uyumlu mükemmeliyetçilik arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ($r=0,051$; $p>0,05$).

4.3. Hipotezlere İlişkin Analiz Sonuçları

Bireylerin duygusal zekâ düzeylerinin iş aile çatışmasına etkisinde uyumlu mükemmeliyetçilik değişkeninin düzenleyici rolünü test etmek amacıyla IBM AMOS 21 programı kullanılarak gözlenen değişkenlerle yol analizi gerçekleştirilmiştir. Yol analizi Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Düzenleyici Etki Yol Analizi

Şekil 2’de gösterilen yol analizi modelinde Maximum Likelihood hesaplama yöntemi kullanılmış ve analize ilişkin sonuçlar Tablo 4’te verilmiştir. Analize başlamadan önce tahmin ve düzenleyici değişkene ait değerler standardize edilmiştir.

Tablo 4: Düzenleyici Etkiyi Gösteren Yol Analizi Sonuçları (N=217)

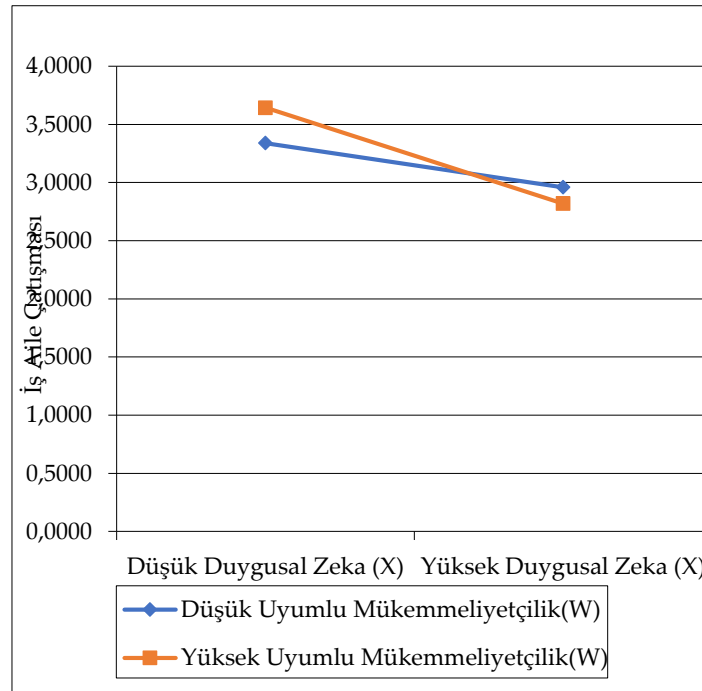
Değişkenler	β	S.H.	T
Duygusal Zekâ (X)	-0,301***	0,089	-3,38
Uyumlu Mükemmeliyetçilik (W)	0,041	0,099	0,41
X.W.	-0,172*	0,055	-2,00

R²= 0,062; ***p<0,001; *p<0,05; S.H.: Standart Hata, Standardize edilmiş beta katsayıları raporlanmıştır.

Tablo 4’te yer alan sonuçlara göre analize dahil edilen tüm değişkenlerin iş aile çatışması üzerindeki değişimin yaklaşık %6’sını (R²=0.062) açıkladığı görülmektedir. Duygusal zekanın iş aile çatışması üzerinde negatif yönde ve anlamlı etkisinin olduğu (β =-0,30, p<0,01), uyumlu mükemmeliyetçiliğin ise anlamlı bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır (p=0,68). Duygusal zekâ ve uyumlu mükemmeliyetçilik değişkenlerinin iş aile çatışması üzerindeki düzenleyici (etkileşimsel) etkisinin ise anlamlı olduğu ortaya çıkmıştır (β = -0,17, p<0,05).

Düzenleyici değişkenin etkilerini detaylı olarak incelemek amacıyla eğim analizi gerçekleştirilmiş ve Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3: Düzenleyici Etki Eğim Analizi

Şekil 3’te gösterilen eğim analizi neticesinde düzenleyici etkiler detaylı olarak incelendiğinde, uyumlu mükemmeliyetçiliğin düşük (β =-0.19, p<0.05) ve yüksek (β =-0.41, p<0.01) olduğu durumlarda duygusal zekanın iş aile çatışmasına olan azaltıcı etkisinin anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Uyumlu mükemmeliyetçiliğin yüksek olduğu durumda bu ilişkinin daha da kuvvetlendiği ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, uyumlu mükemmeliyetçilik düzeyinin yüksek olması durumunda duygusal zekanın iş aile çatışmasına olan anlamlı azaltıcı etkisi daha fazla olmakta ve bu sonuç duygusal zekâ ve iş aile çatışması arasındaki ilişkinin uyumlu mükemmeliyetçilik tarafından düzenlendiğini göstermektedir.

5. Sonuç

Bu araştırmada yaşadıkları yoğun iş temposu ve stres düzeylerinden dolayı iş rolleriyle aile rollerinin çatışma olasılıkları daha yüksek olabileceği değerlendirilen hastane çalışanları örneklem olarak seçilmiş ve araştırma gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların sahip olduğu duygusal zekâ özelliğinin iş aile çatışmasına olan etkisi araştırılmış ve araştırma modeline uyumlu mükemmeliyetçilik dahil edilerek düzenleyici etki analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, bireylerin sahip olduğu duygusal zekâ özelliklerinin iş aile çatışması üzerinde azaltıcı bir etkisinin olduğu ortaya çıkmış ve H₁ hipotezi desteklenmiştir. Bu sonuç duygusal zekâ özelliğinin duyguları doğru yönetebilme ve doğru karar verme yeteneğine sahip olmayla ilişkili olmasından dolayı iş aile çatışmalarını azalttığı varsayımını doğrulamaktadır. Çünkü yüksek duygusal zekâ özelliği gösteren bireyler aile ve iş rollerinin çatışmaması için en başta akıllıca kararlar almaktadırlar (Carmeli, 2003: 796). Benzer olarak, duygusal zekâ özelliği yüksek bireyler kendi duygularının farkında olan, çalıştıkları işyerinin ve ailelerinin taleplerini doğru olarak analiz edebilecek bir yaklaşım gösterirler. Dolayısıyla iş ve aile rolleri arasındaki gereklilikleri iyi bir şekilde programlayarak iki rolü çatışmadan uzak tutabilmektedir (Cheung ve Tang, 2012: 51). Bu araştırmanın sonucuna benzer olarak yapılan çeşitli araştırmalarda da duygusal zekâ özelliğinin iş aile çatışmasına azaltıcı bir etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır (Bigart vd., 2010; Gao vd. 2012; Giao vd., 2020).

Duygusal zekâ ve iş aile çatışması arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğu görülmektedir. Artan duygusal zekâ özelliği sayesinde iş aile çatışmasının da azaldığı detaylı olarak ifade edilmiştir. Ancak iki değişken arasındaki ilişkinin hangi durumda daha fazla olduğunu ya da azaldığını ortaya koymak amacıyla düzenleyici etki analizi gerçekleştirilmiştir. Bir kişilik özelliği olarak uyumlu mükemmeliyetçiliğin de analize dahil edilmesiyle düzenleyici etki analizi gerçekleştirilmiş ve analiz sonucunda uyumlu mükemmeliyetçiliğin anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya çıkarak H₂ hipotezi desteklenmiştir. Bireyin sahip olduğu uyumlu mükemmeliyetçilik özelliğinin, uyumsuz mükemmeliyetçilik özelliğinin aksine iş dünyasında olumlu etkilere neden olabildiği ortaya çıkmıştır. Benzer olarak uyumlu mükemmeliyetçiliğin bireylere sağladığı pozitif etkilerle ilgili yapılan çeşitli araştırmalar ele alındığında uyumsuz mükemmeliyetçilere göre daha az iş aile çatışması yaşadıkları (Deuling ve Burns, 2017: 329), çalışanların iyi oluşlarına pozitif yönde bir etki gösterirken aile iş çatışmasıyla azaltıcı bir ilişkide bulunduğu (Ekmekci vd., 2021: 1864), depresyonu ve ümitsizliği azaltırken yaşam tatminini arttırdığı (Gnilka vd., 2013: 84; Karababa, 2018: 170) ve bireylerin algıladığı stres düzeylerini azalttığı (Ashby vd., 2012: 136) ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucu genel olarak değerlendirildiğinde, duygusal zekâ seviyesi yüksek olan ve aynı zamanda en iyinin peşinde koşarken küçük hatalara karşı da toleransı olan bireylerin, daha az iş aile çatışması yaşayabilecekleri ortaya çıkmıştır.

Bu araştırma iş aile çatışmasını azaltan kişisel özelliklerin ele alınmasıyla beraber alana katkı sağlamayı hedeflemektedir. Araştırma sonucunda, bireylerin sahip olduğu duygusal zekâ özelliklerinin iş aile çatışmasını azaltmada önemli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda bireylerin duygusal zekâ özellikleri geliştirilmesi için örgütlerin destekleyici faaliyetlerde bulunmaları ya da çalışanlarının duygusal zekâ düzeylerine pozitif katkıda bulunacak eğitimlere yönlendirmeleri faydalı olabilir. Bir diğer sonuca göre, duygusal zekâ özelliğinin iş aile çatışmasına etkisinde uyumlu mükemmeliyetçi özelliğin düzenleyici olarak olumlu yönde etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü mükemmeliyetçiliğin pozitif boyutu olan ve birçok olumlu değişkenle ilişki içerisinde olan uyumlu mükemmeliyetçilik, duygusal zekâ ve iş aile çatışması ilişkisinde de iş aile çatışmasını azaltıcı bir ilişkiyi düzenlemiştir. Bu doğrultuda örgütler, mükemmeliyetçi özellik gösteren bireylere yüksek standartların peşinde koşarken hatalarına karşı biraz daha tolerans gösterip uyumlu mükemmeliyetçi özellikler kazanmaları için destekleyici faaliyetlere yönlendirebilirler.

İş aile çatışmasına sebep olan nedenlerin hem bireysel özelliklerden hem de örgütsel yapılardan kaynaklandığı bilinmektedir. Bu çalışmada iş aile çatışmasını etkileyebileceği değerlendirilen bireysel

özellikler ele alınarak, örgütsel faktörler değerlendirilmemiştir. Sonraki araştırmalarda iş aile çatışmasını etkileyebileceği değerlendirilen negatif ya da pozitif örgütsel faktörlerin de uyumlu mükemmeliyetçilik özelliğiyle beraber ele alınmasıyla değişkenler arasındaki ilişkiler daha da netleşebilir ve alana daha fazla katkı sağlanabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Akgündüz, Y. (2021), *Örgütsel Davranış Teorileri*. 1. Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Allen, T. D., Golden, T. D., ve Shockley, K. M. (2015), How Effective is Telecommuting? Assessing The Status of Our Scientific Findings. *Psychological Science in The Public Interest*, 16(2), s. 40–68.
- Ashby, J. S., Noble, C. L., ve Gnilka, P. B. (2012), Multidimensional Perfectionism, Depression, and Satisfaction With Life: Differences Among Perfectionists And Tests of a Stress-Mediation Model. *Journal of College Counseling*, 15(2), s.130-143.
- Baltes B, Clark M, ve Chakrabarti M. (2009), *Work-Life Balance: The Roles of Work-Family Conflict And Work-Family Facilitation: Oxford Handbook of Positive Psychology and Work* (Oxford Library Of Psychology). New York: Oxford University Press.
- Bieling, P. J., Israeli, A. L., ve Antony, M. M. (2004), Is Perfectionism Good, Bad, Or Both? Examining Models Of The Perfectionism Construct. *Personality And Individual Differences*, 36(6), s.1373-1385.
- Biggart, L., Corr, P., O'Brien, M., ve Cooper, N. (2010), Trait Emotional Intelligence and Work–Family Conflict in Fathers. *Personality and Individual Differences*, 48(8), s.911-916.
- Carmeli, A. (2003), The Relationship Between Emotional Intelligence and Work Attitudes, Behavior And Outcomes: An Examination Among Senior Managers. *Journal of Managerial Psychology*. Vol. 18 No. 8, s.788-813.
- Cheung, F. Y. L., ve Tang, C. S. K. (2012), The Effect of Emotional Dissonance and Emotional Intelligence on Work–Family Interference. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 44(1), s.50-58.
- Can, A. (2017), *SPSS ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*. 5.Basım. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çarıkçı, İ. H., ve Çelikkol, Ö. (2009), İş–Aile Çatışmasının Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (9), s.153-170.
- Deniz, M. E., Özer, E., ve Işık, E. (2013), Duygusal Zekâ Özelliği Ölçeği–Kısa Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 38(169), s.407-419.
- Deuling, J. K., ve Burns, L. (2017), Perfectionism and Work-Family Conflict: Self-Esteem And Self-Efficacy as Mediator. *Personality and Individual Differences*, 116, s.326-330.

- Efeoğlu, İ. E., ve Özgen, H. (2007), İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16(2), s.237-254.
- Egan, S. J., Wade, T. D., Shafran, R., ve Antony, M. M. (2014), Cognitive-Behavioral Treatment of Perfectionism. Guilford Publications.
- Ekmekci, O. T., Metin Camgoz, S., ve Bayhan Karapınar, P. (2021), Path to Well-Being: Moderated Mediation Model of Perfectionism, Family–Work Conflict, and Gender. Journal of Family Issues, 42(8), s.1852-1879.
- Erdoğdu, M.Y. (2008), Duygusal Zekânın Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7(23), s.62–76.
- Frost, R. O., Marten, P., Lahart, C., ve Rosenblate, R. (1990), The Dimensions of Perfectionism. Cognitive Therapy And Research, 14(5), s.449-468.
- Gao, Y., Shi, J., Niu, Q., ve Wang, L. (2013), Work–Family Conflict and Job Satisfaction: Emotional Intelligence as a Moderator. Stress And Health, 29(3), s.222-228.
- Gençöz, T., ve Dİnç, Y. (2006), Moderator Role of Perfectionism Between Negative Life Events and Depressive Symptoms Among Turkish Youth. International Journal Of Social Psychiatry, 52(4), s.332-342.
- Giao, H. N. K., Vuong, B. N., Huan, D. D., Tushar, H., ve Quan, T. N. (2020), The Effect of Emotional Intelligence on Turnover Intention and The Moderating Role of Perceived Organizational Support: Evidence From The Banking Industry of Vietnam. Sustainability, 12(5), s.1-25.
- Gnilka, P. B., Ashby, J. S., ve Noble, C. M. (2013), Adaptive And Maladaptive Perfectionism as Mediators of Adult Attachment Styles and Depression, Hopelessness, and Life Satisfaction. Journal Of Counseling & Development, 91(1), s.78-86.
- Goleman, D. (1995), Duygusal Zekâ, (Çev.Banu Seçkin Yüksel), 29.Basım İstanbul: Varlık Yayınları.
- Goleman, D. (2019), Duygusal Zekâ ve Liderlik. Harvard Business Review. İstanbul: Optimist Yayın.
- Goode, W. J. (1960), A Theory of Role Strain. American Sociological Review, s.483-496.
- Greenhaus, J. H., ve Beutell, N. J. (1985), Sources of Conflict Between Work and Family Roles. Academy of Management Review, 10(1), s.76-88.
- Gül, H., İnce, M. ve Korkmaz, O. (2014), Çalışma Yaşamında Duygusal Zekâ ve Bireylerin Duygusal Zeka Düzeylerini Kullanabilme Becerileri Üzerine Bir Araştırma. Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), s.30-49.
- Gürbüz, S. (2021), Sosyal Bilimlerde Aracı, Düzenleyici ve Durumsal Etki Analizleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hamachek, D. E. (1978), Psychodynamics of Normal and Neurotic Perfectionism. Psychology. A Journal Of Human Behavior. 15(1), s.27–33.
- Hewitt, P. L., Flett, G. L., ve Mikail, S. F. (2017), Perfectionism: A Relational Approach to Conceptualization, Assessment, and Treatment. Guilford Publications.
- Hobfoll, S. E. (1989), Conservation Of Resources: A New Attempt At Conceptualizing Stress. American Psychologist, 44, s.513–524.
- İslamoğlu, A. H., & Alnıaçık, Ü. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Beta Yayınevi.

- İşler, S. D. (2018), Uyumlu ve Uyumsuz Mükemmeliyetçilik Özellikleri ve Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejileri ile Depresyon Arasındaki İlişkiler (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanten, P., ve Deniz, Y. (2020). The Effects of Perfectionism on Proactive and Innovative Behaviors: Role of Psychological Climate. *PressAcademia Procedia*, 11(1), 178-184.
- Karababa, A. (2018), The Relationship Between Adaptive-Maladaptive Perfectionism and Life Satisfaction Among Secondary School Students. *Research on Education And Psychology*, 2(2), s.166-175.
- Kundi, Y. M., Hollet-Haudebert, S., ve Peterson, J. (2021), Career Adaptability, Job Crafting and Subjective Career Success: The Moderating Roles of Lone Wolf Personality and Positive Perfectionism. *Personnel Review*, 51(3), s.945-965.
- Langan-Fox, J., ve Canty, J. M. (2010), Implicit and Self-Attributed Affiliation Motive Congruence and Depression: The Moderating Role of Perfectionism. *Personality and Individual Differences*, 49(6), s.600-605.
- Lenaghan, J. A., Buda, R., & Eisner, A. B. (2007), An Examination of The Role of Emotional Intelligence in Work and Family Conflict. *Journal of Managerial Issues*, s.76-94.
- Lopes, P. N. (2021), Thriving on Emotional Intelligence? Bridging Research and Practice. *The Oxford Handbook of Positive Psychology*. Edited By Snyder C.R., Lopez, S. J. Edwards, L. M., Marques, S. C.
- Martin, S. (2019), *The CBT Workbook For Perfectionism: Evidence-Based Skills to Help You Let Go of Self-Criticism, Build Self-Esteem, and Find Balance*. New Harbinger Publications.
- Netemeyer, R. G., Boles, J. S., ve McMurrian, R. (1996), Development and Validation of Work-Family Conflict and Family-Work Conflict Scales. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), s.400-410.
- Netemeyer, R.G., J.S. BOLES ve R. MCMURRIAN (1996), "Development and Validation of Work-Family Conflict and Family-Work Conflict Scales", *Journal of Applied Psychology*, 80, s.400-409.
- Panorama, M., ve Jdaitawi, M. T. (2011), Relationship Between Emotional Intelligence and Work Family Conflict of University Staff in Indonesia. In *Proceeding of The International Conference on Social Science, Economics and Art*. s.272-277.
- Park, H. J., ve Jeong, D. Y. (2016), Moderation Effects of Perfectionism and Meaning in Life on Depression. *Personality and Individual Differences*, 98, s.25-29.
- Petrides, K. V., ve Furnham, A. (2001), Trait Emotional Intelligence: Psychometric Investigation with Reference to Established Trait Taxonomies. *European Journal of Personality*, 15(6), s.425-448.
- Rice, K. G., Richardson, C. M. E. ve Tueller, S. (2014), The Short Form of The Revised Almost Perfect Scale, *Journal of Personality Assessment*, 96(3), s.368-379.
- Sağlam, K. (2017), Sağlık Personelinin İş/Aile Çatışmalarının Ruh Sağlığına Etkisi: Duygusal Zekanın Aracılık Rolü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Salovey, P., ve Mayer, J. D. (1990), Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9, s.185-211.
- Salovey, P., Brackett, M. A. ve Mayer, J. D. (2004), *Emotional Intelligence: Key Readings on The Mayer and Salovey Model*. USA: NPR Inc
- Silgado, J., Timpano, K. R., Buckner, J. D., ve Schmidt, N. B. (2010), Social Anxiety and Bulimic Behaviors: The Moderating Role of Perfectionism. *Cognitive Therapy And Research*, 34(5), s.487-492.
- Slade, P. D., ve Owens, R. G. (1998), A Dual Process Model of Perfectionism Based on Reinforcement Theory. *Behavior Modification*, 22, s.372-390.

- Stoeber, J. (2012), Perfectionism and Performance. In S. M. Murphy (Ed.), *The Oxford Handbook of Sport and Performance Psychology* (Pp. 294-306). New York: Oxford University Press.
- Stoeber, J., ve Stoeber, F. S. (2009), Domains of Perfectionism: Prevalence and Relationships With Perfectionism, Gender, Age, and Satisfaction With Life. *Personality and Individual Differences*, 46, s.530-535.
- Tangör, B. B., ve Özgen, H. (2022). Öz-yeterlik ve Bireysel Girişimcilik Yönelimi İlişkisinde Mükemmeliyetçiliğın Aracı Rolü. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(1), 164-178.
- Taslak, S. (2007), İş-Aile Çatışmalarının Bireysel ve Örgütsel Sonuçları Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma, *Yönetim*, 18(58), s.67-75.
- Teber, D. (2021), Mükemmeliyetçilik ve İşkolik Olma Durumunun Psikolojik İyi Olma Haline Etkisi: Bir Alan Çalışması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yeşiltaş, M. D., ve Andıç, S. (2021). Mükemmeliyetçiliğın İş Akış Deneyimi Üzerindeki Etkisi: Proaktif Kişilik ve Yaygın Kaygı Bozukluğının Aracılık Rolü. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 9(20), 335-351.
- Wei, C., ve Zhang, L. (2022), Mechanisms of Knowledge Workers' Adaptive Perfectionism on Taking Charge. *Chinese Management Studies*, (Yayın Aşamasında).
- Weinzimmer, L. G., Baumann, H. M., Gullifor, D. P., ve Koubova, V. (2017), Emotional Intelligence and Job Performance: The Mediating Role of Work-Family Balance. *The Journal of Social Psychology*, 157(3), s.322-337.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1296-1312, doi: 10.11616/asbi.1156782

Migration and Perception of Refugees: Management of Migration From the Scale of Perceptions and Attitudes of University Students

Göç, Mülteci Algısı ve Göçmenlerin İdaresi: Üniversite Öğrencilerinin Mültecilerle İlgili Algı ve Tutumları Ölçeğinden Göç Yönetimi

Osman KURTER¹ , **Bora BALUN²**

Geliş Tarihi (Received): 05.08.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 06.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Abstract: Housing over three million Syrian and two million other refugees on its soil, Türkiye has been dealing with migration issues for a long time. With the migration influx, cultural differences began to surface more frequently creating major issues requiring added planning and managing of public policies. Using a convenience sampling technique, we selected 310 students from a state university in the 2021-2022 academic year utilizing the "Attitude Scale Toward Syrian Refugees" methodology to measure subjects' feelings and attitudes toward Syrian refugees. As a result of this research, it has been revealed that students have a negative perception of the Syrian refugees, but they still think those refugees' rights and privileges must be provided according to international agreements and conventions.

Keywords: Migration, Management of Migration, Migrants in Türkiye, Syrian Migrants, Perception of Migration and Migrants.

&

Öz: Türkiye'nin jeopolitik konumu, tarihi ve kültürel bağlarının da etkisiyle halen devam eden Suriyeli mülteci göçünden uzun vadede etkileneceği açıktır. Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin yeni bir sosyal grup olarak toplumumuza dahil olmasıyla birlikte, kültürel farklılıklar sıklıkla tartışılmaya başlanmıştır. Bu bakış açısı doğrultusunda şekillenen çalışmamız, mülteci olarak tabir edilen ve farklı nedenlerle vatandaşı oldukları ülkeden ayrılmak zorunda kalarak başka bir ülkede yaşamaya başlayan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin, gittikleri ülkelerde nasıl algılandıklarını belirlemeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2021-2022 eğitim öğretim yılında bir devlet üniversitesinde kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 310 öğrenci oluşturmakta olup, veriler "Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutum Ölçeği" kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma sonucunda; öğrencilerin mülteciler konusunda olumsuz bir fikre sahip oldukları, fakat buna rağmen mültecilerin de insani haklarının olduğunu ve bu hakların kendilerine sağlanması gerektiğini düşündükleri ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göç Yönetimi, Mülteci, Göçmen ve Mülteci Algısı, Suriyeli Mülteciler.

Atıf/Cite as: Kurter, O., Balun, B. (2022). Migration and Perception of Refugees: Management of Migration From the Scale of Perceptions and Attitudes of University Students. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1296-1312. doi: 10.11616/asbi.1156782

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

JEL Codes: M19, N35, N44, J15, H12

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osman Kurter, Karabük Üniversitesi, osmankurter@karabuk.edu.tr. (Sorumlu yazar)

² Dr. Öğr. Üyesi, Bora Balun, Karabük Üniversitesi, borabalun@karabuk.edu.tr.

1. Introduction

The Anatolian basin due to its geostrategic location, the abundance of natural resources, and the wealth of cultural heritage dating back to pre-historic ages resulted in waves of migrations originating from various parts of the world and resting on this territory with different densities throughout history. Therefore, we can see strata of civilizations over one another, belonging to various civilizations throughout this peninsula, whenever we unearth the ground. These earlier waves of migrations and settlements did not require any management strategy. More powerful groups usually settled wherever they desired to, by use of brute force. The recent modern migration waves, on the other hand, require more professional approaches and management skills to lessen the social and economic effects on the local inhabitants and the economy. Seljuks and Ottomans managed migration or urban development policies, called *istimalet*, which have been regarded as one of the best and most successful of its kind, and had not always been planned, managed, and implemented successfully in the later years of the Ottoman Empire. Therefore, emerging migration movements have been significantly affecting the social structure, ethnic makeup, and cultural identity of the Ottoman Empire, and the Republic of Türkiye.

The migration waves that started with the Crimean Tatars in the 1850s of the Ottoman periods, followed by the Georgian migrations that started after the Ottoman-Russian war in 1828-1829, and the migrations from Azerbaijan that continued from the beginning of the 19th century are among the examples that can be evaluated in this context (Presidential Migration Management Administration (PMMA), 2022). When we consider the more recent migration movements toward Turkey, it is understood that hundreds of thousands of immigrants from countries in the regions such as Asia, the Middle East, and Africa came to Turkey. Moreover, this number was not limited to the citizens of the countries in the region. More than two million immigrants from various parts of the globe used Turkey as a transit route between the years 1980 and 1995 (İçduygu, 1996: 128-131 & İçduygu, 2000: 362). To sum it up, Turkey has experienced similar migration events both in the pre-republican and post-republican periods. However, we must evaluate the social, economic, and political effects of the Syrian migration that started with the Arab Spring in 2011 separately. As a matter of fact, this mass migration is the largest migration phenomenon that Turkey has experienced in recent years (Turkish Grand National Assembly-Human Rights Investigation Commission, 2018: 241-242). Along with the Syrian migrants, there have been illegal aliens coming to Türkiye from Afghanistan, Pakistan, Iraq, and Iran with similar asylum requests. These aliens from Afghanistan, Pakistan, Iraq, and Iran continue to flow, generally in smaller groups or by individual methods. It should be especially noted that the refugee population whose number is expressed as more than millions has emerged with the Syrian migration movements (Şişman and Balun, 2020: 63-71).

2. Literature Review and Background

According to the statistics of Syrians under temporary protection recorded with the biometric data of the Ministry of Interior and PMMA dated 19.05.2022, the number of registered Syrians in Türkiye has been regularly increasing every year and has reached 3 million 763 thousand 447 people (PMMA, 2022). We must note that this migrant population is larger than the total population of Estonia, the EU member "Cyprus," Luxemburg, and Malta. When the same number of Syrians is compared with the total population of Türkiye, it can be understood that it has reached serious proportions within a short period of the last 3 years. According to the Turkish Statistical Institute's (TSI) address-based population registration statistics for 2021, Türkiye's population is 84 million 680 thousand 273 (TSI, 2022). Therefore, from the above-given numbers, we can calculate the ratio of the number of Syrian migrants to the total population to be 4.47%. According to the current demographic distribution of Syrians with Temporary Protection Status is considered, 1 million 956 thousand 548 of them are men, and 1 million 681 thousand 872 are women. The other demographic index shows that there are 1 million 702 thousand 742 Syrian refugees in the country who are 0-18 age group, and 46.79% of the Syrian refugee population is in this age group. At the same time, when we include approximately 600,000 additional people who applied for

international protection between 2010-2021 from Türkiye, the figure that emerges is among the data that most concretely and strikingly describes the extent of the migration process taking place in the country (Türkiye’de Kaç Suriyeli Var, 2022). In addition to the above statistics, the average age of registered Syrian refugees is calculated as 22.5 while the Turkish population’s average age is 33.1 (TSI, 2022). There are currently 7 temporary accommodation centers in 5 provinces in Turkey to house Syrian refugees, and the number of Syrians in these centers is 50,439. According to these figures, only 1.32% of Syrian refugees live in the said temporary shelters. The remaining 3,713,008 temporary protection status holders or 98.68% of total migrants are dispersed and live in the residential areas of 81 provinces of Türkiye (PMMA, 2022).

At this point, what is the legal feature that distinguishes Syrian temporary protection status holders from the others, such as asylum seekers, refugees, conditional refugees, and subsidiary protection status holders? Asylum seeker, refugee, conditional refugee, and secondary protection concepts, in general terms, are as follows: “...who is outside the country of his citizenship and cannot benefit from the protection of that country because he/she is afraid that he/she will be persecuted because of his/her race, religion, nationality, membership of a certain social group or political opinions. It is used to describe people who do not want to take advantage of...” an important difference comes into play here due to Türkiye’s geographical reservation to the 1951 Geneva Convention. Turkey recognizes the refugee status of those coming from Europe, therefore, for those coming from outside of Europe and complying with the above definition, the terms also included in international refugee law, such as conditional refugee and secondary protection, are used (Dost, 2014: 46-47). All these mentioned statuses require an individual application based on the existence of specific justifiable grounds. Since the migration movement originating from Syria takes place collectively, the concept of temporary protection, which corresponds to another status in the refugee law, is used for those coming from this country without looking into their individual situation. This status was developed as a precaution against mass migration and is operated when the individual application is not possible (PMMA, 2022).

Regardless of whether it is compulsory, voluntary, collective, or individual, the phenomenon of migration causes different adverse effects for the individual and society. The resulting effects, on the other hand, can be evaluated from different perspectives and maintain their agenda in social debates. However, with the effect of its large size and its rapid development in a very short time, migrations originating from Syria occupy a special place in migration movements and create a major headache for the Turkish administration and its management and organizational professionals. This situation is currently accepted as one of the most important extraordinary developments by various international organizations and is considered one of the biggest international migration mobility problems. For example, the Internal Displacement Monitoring Center (IDMC) has developed an incident size classification to provide a comprehensive analysis of the displaced population around the world. According to this model, to express the magnitude of migration depending on their sizes, a 4-level classification was invented according to the number of individuals forced to migrate. The Syrian migration to Turkey was classified as a "mega-event" category, which is the highest level in the above event size category (IDMC, 2018: 2).

The social, and to a degree political impact, created by the Syrian migrants under temporary protection status in Türkiye are in direct proportion to their numerical density, and the negative comments vocalized, and adverse approaches displayed towards them are noteworthy. For example, some of the complaints that are put forward by the critiques, center around an increase in the average housing prices, and migrants’ use of excessive social assistance programs stand out. Various municipal officials throughout the country also confirm these said problems and cite security concerns, rent increases, and social incompatibility as some of the sources of the problems related to migrant issues (Erdoğan, 2017: 111). The incident that took place in the Battalgazi neighborhood of Altındağ district of Ankara on August 10, 2021, where Syrian refugees live heavily, is a typical example of this phenomenon. During this incident, the tension between the refugees and the local community boiled into physical altercations resulting in death and multiple injuries. Similarly, Spanish El Mondo Daily Journalist Lluís Miquel Hurtado’s case, who was beaten up by some xenophobic young kids in Istanbul due to his resemblance to

Syrian or Afghan refugees is again showing the level of charged atmosphere in the country and the greater need to manage and administer refugee-related issues (Darwish, 2022).

As the health expenditures for Syrians have increased gradually, access to health services became more difficult for locals with the increased number of patients using the same health care capacity (Uzun, 2015: 117 & Taştan et al., 2017: 7). The strong public opinion is that Syrians with temporary protection status are replacing the local workers where there are increased unemployment rates (Özpınar, et al., 2016: 4). Some other negative perceptions are the increase of sweatshops and the prevalence of illegal and child labor workers which are believed to have changed the basic dynamics of the Turkish labor market (Çoban, 2018: 212). When the impact of the Syrian migrants created on the local people are coupled with the adaptation problems being experienced by the Syrian community to the local system and the culture are evaluated together, it is seen that the social and cultural problems between the local people and the Syrians are concrete and requires some active management and policy developments. So, how do all these developments reflect on society as a whole?

In a study conducted by Andiç (2018) with civil servants, it was determined that locals perceived forced migration without any major prejudice and welcomed their acceptance into the Turkish community with a more favorable stand. However, it is stated that after the conditions that force people into migration disappear, compulsory migration is expected to turn into a voluntary return. This finding shows that the perception of refugees is dependent on the condition that creates the situation, and this perception is fluid. When focusing on the developments confirming this determination; It is mentioned that there are negative perceptions on the issues of social acceptance, such as working life, cultural harmony, and the right to citizenship. When we consider the issue from this perspective, we understand that the local population is not prejudiced about Syrians living in Türkiye, but when it comes to the right to live together, or Syrians obtaining citizenship, we see that the feeling based on empathy that emerges in the first place turns into a more negative attitude towards them (Çiftçi, 2018: 2253). Therefore, it is possible to make the following statement at this point; the discussions taking place under the headings of immigrants, refugees, and asylum seekers in Türkiye are generally explained with the concepts of hospitality and understanding. But this understanding erodes, and concern comes into play if the process reaches a point where it affects the social dynamics of the society and conflicts start. Based on these studies, there are strong indications that hospitality and understanding are not sufficient to solve or dissipate these problems (Ünal, 2014: 86). According to the study conducted by Kardeş and the coauthors, asylum seekers are seen as the source of insecurity and unrest (Kardeş et al., 2017: 198). In another study conducted with social media users examining subjects' thoughts towards Syrians, the source of this negative attitude is mentioned and the thought that the said group is starting to pose a socio-economic threat to the future of the country is shared by the participants (Özdemir & Öner-Özkan, 2016: 235-237). Therefore, it would be appropriate to state that the sense of hospitality and welcome we presented earlier is not sufficient to overcome the ensuing problems and tensions, without any major intervention and the global governance of the migration problem.

3. Methodology

3.1. Research Universe and Sample

This study's universe consists of a large public university in Türkiye, and the research subject sample was students studying at this institution. While this research was conducted in the 2021-2022 academic year, the number of active students was 45 thousand, and the total number of students in the three faculties where the study took place was close to 10 thousand students. However, taking factors such as response rate, time, and cost involved with this research into account, a sample selection methodology from the population was used. In this context, a basic sample group was formed according to the convenience sampling method. In the table recommended by Krejcie and Morgan for the sample size, a 95% confidence rate interval was considered and a total of 310 students were reached to satisfy this

requirement. Table 1 depicts the content of the sample size and its demographics (Krejcie and Morgan, 1970: 608).

Table 1: Sample Information

Sample	Gender of sample	Percentage of Total
Male	91	29.4 %
Female	219	70.6 %
Under 20 yrs. old	64	20.6 %
20-22 yrs. old	195	62.9 %
23 yrs. old and older	51	16.5 %
Freshman	78	25.2 %
Sophomore	42	13.5 %
Junior	111	35.8 %
Senior	79	25.5 %

Source: Researchers' own calculations.

3.2. Research Universe and Sample

The face-to-face survey technique was preferred to determine the perceptions and attitudes of students toward immigrants and refugees. The questionnaire used in this research consists of two parts. In the first part, there are three open and closed-ended questions about the demographic characteristics of the students. In the second part, we used the previously developed and tested scale called Attitude Scale Regarding the Syrian Refugees. This scale was developed by Latife Kabaklı Çimen and Seher Ersoy Quadir (Kabaklı Çimen & Ersoy Quadir, 2018). The scale uses Kaiser Meyer Olkin (KMO) coefficient. The KMO value of the five-point Likert-type scale, consisting of 25 items and five sub-dimensions, was found to be 0.878. On the other hand, Having Negative Opinions About Asylum Seekers was found to be 0.878, Generating Radical Solutions for Asylum Seekers 0.775, Generating Moderate Solutions for Asylum Seekers 0.691, Defending the Rights of Asylum Seekers 0.750, and Assisting Asylum Seekers 0.763.

The data collected from the students were analyzed using the Statistical Package program (SPSS 20), and results were developed. In this context, first; the reliability and construct validity of the data sets, which are of great statistical importance, were examined. Explanatory Factor analysis was used to see if the scale was valid in terms of efficiency and other structural considerations. For reliability, the "Cronbach Alpha" coefficient, which is widely preferred in social sciences, was examined. Then, the arithmetic mean values of the scale sub-dimensions were calculated to determine the students' attitudes toward immigrants and refugees. While interpreting the dimensions, the values of 1.00-1.80=strongly disagree, 1.81-2.60=disagree, 2.61-3.40=partially agree, 3.41-4.20=agree and 4.21-5.00=strongly agree were taken into consideration (Özdamar, 2001: 145). Before proceeding to the third stage of the analysis, it was checked whether the data met the parametric test conditions. In order to determine whether the data met the parametric test conditions, their normal values are expected to be $p > 0.05$. If this value is not provided, it is necessary to check whether the kurtosis/skewness values of the data are in the range of -1.5 and +1.5 (Tabachnick & Fidell, 2013). In the analysis that we made; it was determined that the data met the parametric test conditions. Based on these results, the T-test was used to determine whether there was a significant difference between the two independent groups (Arslantürk, 2001: 140; Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004: 172). A one-way Analysis of Variance (ANOVA) test was also used to detect significant differences in mean scores between several groups (Pallant, 2005: 214).

4. Findings & Analysis

In this part of the research, the data obtained in the field using face-to-face and questionnaire-style data collection techniques from the students were analyzed and interpreted.

4.1. Findings & Analysis

An Explanatory Factor Analysis (EFA) was conducted to test the structural validity of the Attitude Scale Regarding Syrian Refugees, which was used in this study to determine perceptions and attitudes toward

immigrants and refugees. As stated above, we also used Cronbach's Alpha Test to measure the study's reliability. The EFA and reliability results obtained from the calculations are presented in the following Table 2.

Table 2: EFA and Reliability Results of the Attitude Scale.

Items	Dimension 1	Dimension 2	Dimension 3	Dimension 4	Dimension 5	σ
s3	0,804					0,897
s7	0,776					
s4	0,768					
s9	0,767					
s6	0,750					
s10	0,745					
s5	0,730					
s2	0,728					
s8	0,669					
s21		0,941				0,962
s18		0,940				
s20		0,933				
s23		0,918				
s19		0,910				
s13			0,979			0,984
s11			0,976			
s12			0,974			
s22			0,972			
s17				0,835		0,830
s16				0,813		
s15				0,753		
s1				0,717		
s14				0,702		
s24					0,868	0,718
s25					0,855	
Eigenvalues	5,524	4,198	3,688	3,180	1,321	0,787
Variance Disclosure Rate	22,098	16,791	14,752	12,719	5,286	
The ratio of Total Variance					71,645	
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)					0,864	
Bartlett's Test			X2:6250,160		0,000	

Source: Researchers own. Dimension1: Having Negative Opinions About Asylum Seekers; Dimension2: Generating Moderate Solutions for Asylum Seekers; Dimension3: Generating Radical Solutions for Asylum Seekers; Dimension4: Defending the Rights of Asylum Seekers; Dimension5: Assisting Asylum Seekers.

The scale that we used measures perceptions and attitudes towards immigrants and refugees and consists of 25 elements. Explanatory factor analysis was applied according to the varimax rotation principal components method within the framework of the answers obtained. As a result of the analysis, 5 sub-dimensions with eigenvalues above 1 and factor loadings between 0.66-0.97 were obtained. The attitude scale explains 71,645% of the total variance. The KMO value of the attitude scale was 0.864, and the Bartlett Test value was found to be significant at $p < 0.000$. Considering that the KMO value should be at least 0.60; It was decided that the scale was suitable for factor analysis and that the factor loads were at an acceptable level (Büyüköztürk, 2007). Also, Having Negative Opinions About Asylum Seekers $\alpha = 0.897$; Generating Moderate Solutions for Asylum Seekers $\alpha = 0.962$; Generating Radical Solutions for Asylum Seekers $\alpha = 0.984$; Defending the Rights of Asylum Seekers $\alpha = 0.830$ and Assisting Asylum Seekers $\alpha = 0.718$ were found to be reliable values. The fact that these values are above $\alpha = 0.70$ means that the scale's reliability is sound (Kline, 2016).

4.2. Findings on Perceptions and Attitudes of Migrants and Refugees

In this part of the study, students' perceptions and attitudes toward immigrants and refugees were analyzed. In this framework, the arithmetic means, standard deviation results of immigrant and refugee perceptions and attitudes are given in Table 3.

Table 3: Students' Perceptions and Attitudes towards Migrants and Refugees.

Değişkenler	N	X̄	SS
Having Negative Opinions About Asylum Seekers	310	4,711	0,446
Generating Moderate Solutions for Asylum Seekers	310	3,103	1,227
Generating Radical Solutions for Asylum Seekers	310	3,023	1,477
Defending the Rights of Asylum Seekers	310	3,896	0,784
Assisting Asylum Seekers	310	2,885	1,038

Source: Researchers' own calculations.

While students have a negative opinion about immigrants and refugees ($X=4,711$), they think that asylum seekers also have rights, and those remedies and favors should be provided ($X=3,896$). The students partially agreed with the proposals to produce moderate ($X=3,103$) and radical ($X=3,023$) solutions for immigrants and refugees. Despite all these favorable figures, the study shows that they partially help immigrants and refugees in their own personal lives ($X=2.885$).

4.3. Comparison of Attitudes Towards Migrants and Refugees in terms of Demographic Characteristics of Students

In this part of the study, it was analyzed whether there was a significant difference in the demographic characteristics of students' attitudes towards immigrants and refugees. In this context, Table 4 presents the results of whether students' attitudes towards immigrants and refugees differ significantly in terms of their gender.

Table 4: Comparison of Attitudes towards Migrants and Refugees by Participants' Gender.

Göçmen ve Mülteci Tutumu	Variables	N	X̄	σ	t	p
Having Negative Opinions About Asylum Seekers	1. Male	91	4,656	0,533	-1,380	0,169
	2. Female	219	4,733	0,404		
Generating Moderate Solutions for Asylum Seekers	1. Male	91	3,235	1,288	1,215	0,225
	2. Female	219	3,049	1,200		
Generating Radical Solutions for Asylum Seekers	1. Male	91	2,983	1,468	-0,306	0,760
	2. Female	219	3,040	1,483		
Defending the Rights of Asylum Seekers	1. Male	91	3,956	0,936	0,857	0,392
	2. Female	219	3,872	0,712		
Assisting Asylum Seekers	1. Male	91	2,923	1,197	0,410	0,682
	2. Female	219	2,869	0,967		

Source: Researchers' own calculations * $p<0,05$

Our calculations showed that the perceptions and attitudes of male and female students participating in the research toward immigrants and refugees did not show any significant deviation and are at the same level ($p>0.05$).

We also analyzed whether the students' perceptions and attitudes towards immigrants and refugees differ significantly according to the participants' age, and the findings are given in the following Table 5.

Table 5: Comparison of Attitudes towards Migrants and Refugees by Participants' Age.

Göçmen ve Mülteci Tutumu		N	$\bar{X}$	σ	F	p	Tukey
Variable 1	1. Under 20 yrs. old	64	4,765	0,283	1,486	0,228	-
	2. 20-22 yrs. old	195	4,716	0,449			
	3. 23 yrs. old & older	51	4,623	0,578			
Variable 2	1. Under 20 yrs. old	64	3,181	1,110	0,327	0,721	-
	2. 20-22 yrs. old	195	3,060	1,267			
	3. 23 yrs. old & older	51	3,172	1,229			
Variable 3	1. Under 20 yrs. old	64	3,054	1,503	0,035	0,966	-
	2. 20-22 yrs. old	195	3,006	1,441			
	3. 23 yrs. old & older	51	3,049	1,603			
Variable 4	1. Under 20 yrs. old	64	4,043	0,695	1,556	0,213	-
	2. 20-22 Yaş	195	3,871	0,788			
	3. 23 yrs. old & older	51	3,807	0,860			
Variable 5	1. Under 20 yrs. old	64	3,085	1,002	1,519	0,221	-
	2. 20-22 yrs. old	195	2,838	1,024			
	3. 23 yrs. old & older	51	2,813	1,122			

Source: Researchers' own *p<0,05

It has been determined that the perceptions and attitudes of the students participating in this research about immigrants and refugees did not show any significant deviation and are the same in terms of age (p>0.05).

We further analyzed whether the students' perceptions and attitudes towards immigrants and refugees differed significantly according to their levels of education in their colleges, and the findings are shown in Table 6.

Table 6: Comparison of Attitudes towards Migrants and Refugees by Class.

Göçmen ve Mülteci Tutumu		N	$\bar{X}$	σ	F	p	Tukey
Variable 1	1. Freshman	78	4,782	0,275	3,506	0,016*	1>4 3>4
	2. Sophmore	42	4,634	0,632			
	3. Junior	111	4,770	0,371			
	4. Senior	79	4,597	0,532			
Variable 2	1. Freshman	78	3,361	1,143	1,815	0,144	-
	2. Sophmore	42	2,881	1,062			
	3. Junior	111	3,079	1,323			
	4. Senior	79	3,002	1,229			
Variable 3	1. Freshman	78	3,073	1,526	1,662	0,175	-
	2. Sophmore	42	3,238	1,346			
	3. Junior	111	3,126	1,449			
	4. Senior	79	2,715	1,513			
Variable 4	1. Freshman	78	3,997	0,788	1,665	0,175	-
	2. Sophmore	42	3,666	0,987			
	3. Junior	111	3,915	0,776			
	4. Senior	79	3,893	0,649			
Variable 5	1. Freshman	78	3,102	1,033	1,680	0,171	-
	2. Sophmore	42	2,726	1,042			
	3. Junior	111	2,851	1,034			
	4. Senior	79	2,803	1,032			

Source: Researchers' own calculations *p<0,05

It was determined that the participating students' attitudes towards immigrants and refugees differed significantly in terms of their college seniorities (F=3.506; p<0.05). According to this calculation, It has

been determined that the students studying in the first and third grades have more negative opinions about refugees than the students studying in the fourth grade.

4.4. Other Comments

The data analyzed under this heading consists of open-ended comments of the participants which were allowed at the end of the surveys. To increase simplicity and avoid complexity, the comments in questions were sorted under two headings of negative and positive.

4.4.1. Prevailing Negative Comments on Migrants and Refugees

Syrians who left the war behind and migrated to Türkiye face many problems such as education, health, unemployment, and social exclusion. Especially for the male Syrian refugee population in Türkiye, "why don't you fight in your country?" and similar questions are at discomfoting levels. During our interviews and in our surveys, we came across these kinds of contentious points too. For example, a 19-year-old female freshman participant in our study stated her points, "I am in favor of sending the asylum seekers aged 18 and over, who have been in the country for 2 or more years". Another female freshman subject similarly said, "let our soldiers not die in their country anymore." A male 23 years-old-senior on social aid said, "while my country's military and police are fighting in their country, I do not want refugees from Syria, Afghanistan, and other nationalities in my country. If a father, who cannot buy clothes for his child in our country commits suicide, I am not willing to help refugees with our taxes. If there is a problem in their country, they should stay and defend it. As a Turkish citizen, I am uncomfortable seeing them living in Türkiye with pleasure and in luxury." A 21-year-old female senior stated that "It is not right to leave your country despite the circumstances without doing anything. This should not be a solution, especially for men." In fact, similar critiques were witnessed frequently in the earlier field studies with the Syrian migrants. In a study conducted by Vesek, Syrians expressed their discomfort on this issue and stated that they were aware that the local people viewed them as traitors, but there was no enemy to fight for them in their own country, and they were in Turkey due to necessity (Vesek, 2020: 126).

Türkiye is a signatory to many international agreements along with the 1951 Geneva Convention, which protects the rights of refugees. Moreover, Turkish legislators have passed laws, regulations, and directives to make the said legal texts compatible with their own laws. Türkiye is also a party to the readmission treaty. Therefore, we can state that Türkiye is placing utmost importance to comply with these international agreements and act in accordance with its legal obligations regarding Syrians and others. However, it can be understood from the words of a 21-year-old female senior participant that society needs to be informed about this issue and prepared for these kinds of changes. She complains that "considering limited educational and employment opportunities exist in the country, it is very wrong that the refugees can have more rights than the natives." To alleviate locals' resentment and avoid further social conflicts, a total governance type of strategic management approach needs to be implemented (Piper, 2017: 375).

In the studies conducted by Erdoğan (2014), Efe (2015), Gölcü and Dağlı (2017) in which the role of the media and other factors in preventing xenophobia are discussed, it is emphasized that the process regarding asylum seekers should be managed well and pointed out that if an uncontrolled space is allowed, xenophobia will be created and spread. We too saw the traces of these elements reflected in the statements of one of the 21-year-old female senior participants as follows: "I am not against asylum seekers, but I am against them taking refuge in us and causing problems in our country because of the problems in their country. Moreover, they get help from any institution or organization and get used to living like that, and they do not return to their country even if the problem in their country ends. Working in informal jobs illegally poses many problems for the migrants and the communities that they live in. I favor vulnerable people taking refuge in the nearest country when a problem arises in their own countries, but I do not approve of young people, who can work and defend themselves - especially young men - traveling far away and being a burden to another country instead of defending their country. Sir, you must have seen it. It was news on social media for a while. Syrian youth who took refuge in our country -so-called- were enjoying hookah in a cafe on the Antalya coast. At that time, our country's

---

soldiers were shedding blood and sweat in the Afrin Operation, and we heard the news of martyrdom almost every day. I was really upset and devastated when I saw these two news stories at the same time.”

Among the sources of the negative point of view towards Syrians, there is also the effect of the guest-themed transience approach. Because it is stated that the Syrian policy built on the phenomenon of temporality cannot be sustained with this policy; It is emphasized that the expectation of impermanence delays the solution of problems or prevents the production of real and permanent solutions. This approach has the potential for serious problems to surface in the future. At this stage, while it is estimated that a small part of the Syrians will return, it is stated that life strategies should be produced based on the thesis that a significant part of them will stay in Turkey permanently (Erdoğan, 2014: 8). The main question from the management and organizational point of view is, has the desired level of public policy been produced and made operational for these interpretations and perspectives? The comments of the participants we came across within the scope of our study, although not at a level to generalize yet, show that there has not been an effective reaction from the administration. A 23-year-old male sophomore stated, “Asylum-seekers constitute negativity for our country in every sense and restrict the rights and freedoms of the people. The guests must go when the time comes. As a result, we are responsible for our own people. It should not be confused and lost to the public, but it should be expected to be beneficial economically and should be sent back when the time comes.” Some participants even suggested more radical measures against migrants. A 20-year-old female junior said, “It is a requirement of human rights to allow asylum seekers into a country, but if they are in the country for a long time, it will cause serious economic, cultural, and social problems for the country. Therefore, while policies towards asylum seekers are being relaxed, they should only stay in the country for a certain period and be deported after this time has passed.” What kind of a policy should be produced for this understanding, or in other words, what should be done to soften the level of negative reactions? Undoubtedly, it is very difficult to give a single and comprehensive answer to such a multi-layered complex question. Another 20-year-old female junior stated, “Yes, every person is different, there are bad people and good ones. In my opinion, asylum seekers should be helped for a certain period. As this period increases, it is quite normal for unrest to increase among the citizens of the country that they live in. No one can care for others forever.” From these reactions, we can say that increasing the self-sufficiency levels of this group may be an alternative solution.

It is possible to show cultural differences among the sources of negative attitudes being generated toward the Syrian refugees. As a matter of fact, the efforts of Syrians to continue practicing their own cultural habits in Türkiye may be negatively perceived by the local people. Because it is seen that the problems that arise in the public sphere evolve into exclusionary attitudes and behaviors (Diker and Karan, 2021: 282). For example, a 22-year-old-female senior participant who answered our questions said, “Yes, they can take refuge in Türkiye and other countries in difficult situations, but they should not act like they are the owner of that country. I've seen a lot of people who behave this way. In addition, their very loud conversations are also very disturbing, especially on public transport services. If I were a refugee in another country, I would pay attention to them.” This shows that cultural habits can be interpreted negatively by the local people.

Another problematic area expressed by the participants in this research was refugees obtaining Turkish citizenship. The issue of granting citizenship to Syrians under temporary protection status was also reflected in the discourse of the Government (T.R. Presidency, 2016). However, the process went beyond the rhetoric, and it was announced by the Minister of Interior that 200,950 Syrians already obtained Turkish citizenship as of March 31, 2022 (Kaç Suriyeli Türk Vatandaşı Oldu, 2022). However, research shows that there is a great objection and a clear negative attitude toward granting Turkish citizenship to Syrians (Erdoğan, 2014: 41; Erdogan, 2022: 116). In our surveys and interviews, we came across similar responses and attitudes among university students in terms of citizenship issues. A 21-year-old female senior stated

"I find it very wrong that asylum seekers are especially given the right to citizenship in Turkiye. Everyone must be a citizen of their own countries, not the country that they take refuge in."

Another source of contention we run into during our interviews was the responsibility sharing of the Syrian refugees. A 19-year-old male freshman participant brought up, "Uncontrolled migration is a problem for every country. Turkey is not a refugee camp. I expect the same sensitivity about refugees from the European Union. If they are human rights defenders as they claim, they can allow these refugees into their own countries and care for them." The European Union's migration policy has been discussed and criticized since the beginning of the Syrian migration crisis. At the focal point of the criticism is the fact that the responsibility has been left entirely to Turkey. While Turkey continues to care for the Syrian refugees in this conflict, it seeks responsibility sharing on financial and other fronts from others since it has become the country that hosts most of these refugees (Özcan, 2017: 10-11). Not receiving the funds fully which was promised by the EU, and having some strings attached to these aid packages create negative feelings in the public.

One of the criticisms brought to our attention about the Syrian refugees was that they go to their country for funerals, weddings, and holidays, and return to Turkiye again after their visit. Fundamentally, vital security concerns are supposed to be the root of the refugee status, and the existence of the same justifiable reasons validates the continuation of the status. At this point, an irony emerges. The Syrian refugees' ability to go to their countries for funerals and holidays and return back to Turkiye invalidates the point that their country has life-threatening conditions or poses serious security problems. Responding to our questions, a 20-year-old female freshman criticized this situation of allowing asylum seekers to travel back and forth to their country with the following words, "Only women and children or people who cannot defend themselves should be granted asylum in problems such as war, where people are killed. When the asylum seeker returns to his/her country, he/she should not come back."

4.4.2. Prevailing Positive Comments on Migrants and Refugees

Just like other researchers that carried out studies in this area, we too came across some positive comments about the refugees. One of the most important ones was refugees providing new capital inflows into the Turkish economy. The creation of production, consumption, and employment by opening new workplaces has short and long-term positive effects on the country's economy (Gençler, 2020: 138). Contributing to exports, social wealth, and the development of the multicultural structure was also mentioned by other researchers (Orhan and Gündoğar, 2015: 34). Therefore, making an inference that all immigrants are equally problematic will lead us to a wrong conclusion. As a matter of fact, a 21-year-old female participant confirming the above findings said, "We take all refugees under one umbrella, but even within the current group, there are refugees who are good and bad for the country. I think that the suggested answers will differ according to the group of asylum seekers, depending on if they are beneficial or harmful for the society." We must note that the participants acted somewhat cautiously and said, "I think that if the refugees are taught a proper education and have proper moral values; of course, each country will benefit from them." It is seen that they emphasize the importance of education in terms of social cohesion with the approach of "education and moral rules are necessary," according to another 20-year-old female sophomore. Some of the participants as in the case of a 19-year-old male freshman, vocalized positive comments on the Syrian asylum seekers and approached the issue with a humanitarian perspective saying regardless of the circumstances, "we are all brothers."

Some of the other noteworthy comments that we can include under this heading are as follows: "As human beings, there are good and bad in every society. Having said that when joining a community, the well-being and tranquility of those people must not be disturbed. We are all human beings, and this must be considered before anything else," (a 23-year-old Female senior). "I do not support them to flee their country under any circumstances, but since they are in distress, necessary assistance should be provided," (a 19-year-old female sophomore). "I oppose asylum seekers providing them with the rights that states cannot provide to their own citizens; but I think that certain needs should be met in accordance with the human rights requirements," (a 20-year-old female junior).

5. Result

In our study, we determined that the students have predominantly a negative perception of immigrants and refugees. When we look between the lines of the dynamics that feed the development of this view; we see that the keywords of health, education, housing, security, social assistance, economy, citizenship, and unemployment appear before us. In our view, this could be related to the recent global and national economic downturn. However, it would be appropriate to state that the local people's negative evaluation of the impact of the Syrian refugee population on the local community life is due to the concern that refugees have found an uncontrolled living space for themselves often emphasized in most of the studies. However, we determined that the participants did not develop very rigid negative thoughts, and feelings toward asylum seekers, and their empathy continued. We also observed that the participants are aware of the asylum seekers' rights and privileges and believe that those necessary rights should be provided regardless of their feelings. Parallel to all these findings, we have discovered that they help immigrants and refugees, albeit at a limited level.

While female subjects in this research were more populous than their male counterparts, perceptions and attitudes of male and female students participating in the research about the Syrian immigrants and refugees are close to each other. Additionally, we concluded from our calculations and observations that the perceptions and attitudes towards immigrants and refugees do not differ significantly in terms of the age of the student participants. However, students' attitudes towards immigrants and refugees differ significantly in terms of class standings. While these differences are minimal in the humanitarian areas, such as variable five which measures Helping Syrian Asylum Seekers, the difference became stark when we measured variable one gauging Having Negative Feelings About Asylum Seekers. As a result, we determined that the freshman to junior classes have more negative opinions about refugees while the senior class students have more liberal standings. This could be due to the worsening global and national economic conditions and changing political trends in the country. The recent popularization of negative political trends in the country and the European countries coupled with the lack of global governance and refugee management techniques could be behind these variations.

It was our determination that the students had a negative idea about the refugees and asylum seekers, and we think that this issue should be defined as a social cohesion problem in the context of culture and lifestyle. In addition, ethnic polarizations that emerged in some cities and communities where active social and strategic management is not used, make the process more complex and debilitating. Some of the politicians' heavily charged and sometimes very polarizing comments about the Syrian immigrants, especially after this and similar other incidents, are making already complex migrant problems in Türkiye more unmanageable and out of control.

Policies for refugee groups concern all groups in terms of their impact. Therefore, the success of the policies aimed at the said audience also depends on the perception and acceptance level of the local people. From this point of view, determining the attitude towards Syrians is of particular importance in terms of harmonization efforts. It is possible to evaluate our study in this context, but it gave us results that represent only a small portion of society. It is thought that additional studies with different and larger groups will increase the chances of success of policies and management techniques toward refugees.

The results of our study show that the perception of Syrian refugees needs to be corrected with the help and involvement of international and local actors. In addition to the developments that shape these negative perceptions that we mentioned in the previous paragraphs, polygamy, panhandling, and disharmonious neighborly relationships create and spread negative feelings and attitudes toward the Syrian refugee communities. As a matter of fact, we need special administration of these issues beyond understanding and standard policies to change this infectious perception. Increased art, and cultural

activities that highlight the social differences of Syrians and programs that increase the knowledge of the other side can be introduced or increased among other alternative suggestions.

The power and influence of written, visual, and social media platforms must be utilized fully to carry out these administrative policies to alleviate this social tension. The media, celebrities, and political figures have the influential power to direct society to a more positive or negative perception. We think that it can play an important role in the development of a culture of living together and raising public awareness about dialogue and understanding of one another.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)

Data Collection: Author-1 (%30), Author-2 (%70)

Veri Analizi: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)

Data Analysis: A Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)

Submission and Revision: Author-1 (%30), Author-2 (%70)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

References

- Algan, N., Manga M., & Tekeoğlu M. (2017), Teknolojik Gelişme Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği, International Conference on Eurasian Economies, Avrasya Ekonomistler Derneği, Bişkek.
- Altay, B., & Gürpınar K. (2008), Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Bazı Rekabet Gücü Endeksleri: Türk Mobilya Sektörü Üzerine Bir Uygulama, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 10(1), p.257-274.
- Altay, B., & Kılavuz E. (2012), Revealed Comparative Advantage and Competitiveness of Turkish Manufacturing Sector in the European Market, International Journal of Economics and Finance Studies. 4(2), p.21-35.
- Andiç, H. (2018), Kamu Çalışanlarında Göçmen Algısı Toplumsal Kabul ve Psikolojik Entegrasyon Üzerine Bir Araştırma. [Unpublished Master's Thesis]. Ardahan University, Social Sciences Graduate Studies-Political Science and Public Administration Faculty Graduate Thesis, Ardahan, Türkiye.
- Arslantürk, Z. (2001), Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri. Çamlıca Yayınları, İstanbul, Türkiye.
- Balassa, B. (1965), Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage The Manchester School. 33(2), p.99-123.
- Balassa, B., & Noland M. (1989), ""Revealed" Comparative Advantage in Japan and the United States", Journal of International Economic Integration. 4(2), p.8-22.

- Batra, A., & Khan Z. (2005), Revealed Comparative Advantage: An Analysis for India and China, Indian Council for Research on International Economic Relations. Working Paper, No: 168.
- Bender, S., & Li K. (2002), The Changing Trade and Revealed Comparative Advantages of Asian and Latin American Manufacture Exports Economic Growth Center. Working Papers, No: 843.
- Bulut, H., & Doğan, A. R. (2020), Rekabet Gücü ve Büyüme İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries. 4(Özel Sayı 1), p.126-144.
- Büyüköztürk, Ş. (2007), Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. Pegem Yayıncılık. Ankara, Türkiye.
- Christensen, B., L., Johnson, R., B., & Turner, L., A. (2015), Research Methods, Design and Analysis. Twelfth Edition, England: Pearson Education Limited.
- Çakmak, Ö. (2008), Çin'in Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci ve Türk Sanayisi Açısından Bir Değerlendirme. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 13(1), p.253-268.
- Çetin, R. (2016), Investigation of the Relationship Between Ar-Ge Payments and High Technology Exports in New Industrial Countries By Panel Data Analysis Method. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. 66(2), p.30-43.
- Çiftçi, H. (2018), Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarının Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutum, Algı ve Empatik Eğilimlerinin Analizi. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 7 (3), p. 2232-2256.
- Çoban, B. (2018), Türkiye'de İşsizlik Profili Bağlamında Suriyeli Gençlerin İstanbul İşgücü Piyasasına Katılım Sorunları. Çalışma ve Toplum, 56.
- Darwish, R. (2022, July 25), Why Was a Spanish Journalist Beaten in Istanbul? Albawaba: Amman, Jordan. <https://www.albawaba.com/node/why-was-spanish-journalist-beaten-istanbul-1485055>
- Diker, N. P., & Karan, O. (2021), Suriyeli Mültecilerin Karşılaştıkları Sosyal Dışlanma ve Geliştirdikleri Direniş Taktikleri: Ankara Örneği. Ankara Araştırmaları Dergisi. 9 (2), p.281-321.
- Dost, S. (2014), Ulusal ve Uluslararası Mevzuat Çerçevesinde Ülkemizdeki Suriye'li Sığınmacıların Hukuki Durumu. S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi. 4 (1), p.27-69.
- Edquist, H., & Henrekson M. (2017), Swedish Lessons: How Important are ICT and R&D to Economic Growth? Structural Change and Economic Dynamics. 42, p.1-12.
- Efe, İ. (2015), Türk Basınında Suriyeli Sığınmacılar. İstanbul: SETA Yayınları, 57, 1. Baskı.
- Erdem, E., & Köseoğlu A. (2014), Teknolojik Değişim ve Rekabet Gücü İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi. 9(1), p.51-68.
- Erdoğan, M. (2014), Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, Türkiye.
- Erdoğan, M. (2017), "Kopuş"tan "Uyum"a Kent Mültecileri Suriyeli Mülteciler ve Belediyelerin Süreç Yönetimi: İstanbul Örneği. Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul, Türkiye.
- Erdoğan, M. (2020), Suriyeliler Barometresi-2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi. Orion Kitabevi, Ankara, Türkiye.
- Eşiyok, A. (2014), Türkiye-AB Arasında Dış Ticaretin Teknolojik Yapısı, Rekabet Gücü ve Endüstri-İç Ticaret: Ampirik Bir Değerlendirme. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi. 13(1), p.91-124.
- Fagerberg, J. (1988), International Competitiveness. Economic Journal. 98(391), p.355-374.

- Fagerberg, J. (1996), *Technology and Competitiveness*, Oxford Review of Economic Policy. 12(3), p.39-51.
- Falk, M. (2007), *R&D Spending in the High-Tech Sector and Economic Growth*, Research in Economics. 61(3), p.140-147.
- Gençler, A. (2020), *Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacıların Sosyo-Ekonomik Yaşama Etkileri: Fayda Maliyet Ekseninde Bir Bakış*. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. 78, p.111-145.
- Göçer, İ. (2013), *Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri*, Maliye Dergisi. 165, p.215-240.
- Gölcü, A., & Dağlı, A. N. (2017), *Haber Söyleminde 'Öteki'yi Aramak: Suriyeli Mülteciler Örneği*. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi. (28), p.11-38.
- International Institute for Management Development (IMD). (2018), *World Competitiveness Yearbook*. <https://www.imd.org/research-knowledge/books/world-competitiveness-yearbook-2018/>, May 7, 2019
- Internal Displaced Monitoring Center (IDMC). (2018), *Global Commission on International Migration. Global Report On Internal Displacement, Methodological Annex*. Norwegian Refugee Council, May. <http://www.internal-displacement.org/globalreport/grid2018/downloads/report/2018-GRID-methodological-annex.pdf> July 2, 2022.
- İçduygu, A. (1996), *Transit Migrants and Turkey*. Bogazici Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies. 10, p.1-2.
- İçduygu, A. (2000), *The Politics of International Migratory Regimes: Transit Migration Flows in Turkey*. International Social Science Journal. 52, p.165.
- İzgi, B., & Yılmaz H. (2018), *Türkiye'de Ekonomik Büyüme, İhracat ve İthalat: Nedensellik İlişkisi (1992-2016)*. İktisadi Yenilik Dergisi. 5(2), p.54-74.
- Kabaklarlı, E., Sami D. M., & Telli Üçler Y. (2018), *High-Technology Exports and Economic Growth: Panel Data Analysis For Selected OECD Countries*. Forum Scientiae Oeconomia. 6(2), p.47-60.
- Kabaklı-Çimen, L., & Ersoy-Quadir, S. (2018), *Üniversite Öğrencilerinin Suriyeli Sığınmacılarla İlgili Tutumlarının Sivil Katılımları Bağlamında İncelenmesi*. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 7 (2), p.1251-1273.
- Kaç Suriyeli Türk vatandaşı oldu? Oy Kullanacak Suriyeli Sayısı Açıklandı Bakan Soylu'dan "Mülteci" Sorularına Cevap. (2022, April 22), A Haber. <https://www.ahaber.com.tr/gundem/2022/04/22/kac-suriyeli-turk-vatandasi-oldu-oy-kullanacak-suriyeli-sayisi-aciklandi-bakan-soyludan-multeci-sorularina-cevap>.
- Kara, O., & Erkan B. (2011), *Türkiye'nin Emek Yoğun Mal İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi*. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. 7(1), p.67-93.
- Kardeş, S., Banko, Ç., & Akman, B. (2017), *Sosyal Medyada Suriye'li Sığınmacılara Yönelik Algı: Bir Sözlük Değerlendirmesi*. Göç Dergisi, 4 (2), p.185-200.
- Kaya, A. A. (2006), *İmalat Sanayi İhracatında Uzmanlaşma: Türkiye-Avrupa Birliği Analizi (1991-2003)*, Ege Academic Review. 6(2), p.73-82.
- Kelleci, S. (2009), *Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'nin Rekabet Gücü: Karşılaştırmalı Üstünlükler Modeline Göre Bir Analiz*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. T.C. Adnan Menderes University Social Sciences Institute, Aydın, Türkiye.
- Kepenek, Y., & Yentürk N. (2001), *Türkiye Ekonomisi*. 12th Edition. Remzi Kitabevi, İstanbul, Türkiye.
- Kılavuz, E., & Altay B. (2012), *Export and Economic Growth in the Case of the Manufacturing Industry: Panel Data Analysis of Developing Countries*. International Journal of Economics and Financial Issues. 2(2), p.201-215.

- Kılıç, C., Baykar, Y., & Özekicioğlu H. (2015), Araştırma Geliştirme Harcamalarının Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı Üzerindeki Etkisi: G-8 Ülkeleri İçin Bir Panel Veri Analizi, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 44, p.115-130.
- Kordalska, A., & Olczyk M. (2015), Global Competitiveness and Economic Growth: A One-Way or Two-Way Relationship? Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy. 11(1), p.21-142.
- Kösekahyaoğlu, L., & Özdamar G. (2011), Türkiye, Çin ve Hindistan'ın Sektörel Rekabet Gücü Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 30(2), p.29-49.
- Krejcie, R., V., & Morgan, D., W. (1970), Determining Sample Size for Research Activities. Educational and Psychological Measurement. 30, pp.607-610.
- Orhan, O., & Gündoğar, S., S. (2015), Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri. ORSAM Yayınları, Ankara, Türkiye. Report No: 195.
- Özcan, M. (2017), AB-Türkiye İlişkileri ve Suriye Krizi. İNSAMER, Araştırma: 40.
- Özdamar, K. (2001), SPSS ile Biyoistatistik. 4th edition. Kaan Kitabevi, Eskişehir, Türkiye
- Özdemir, F. & Öner-Özkan, B. (2016), Türkiye'de Sosyal Medya Kullanıcılarının Suriyeli Mültecilere İlişkin Sosyal Temsilleri. Nesne Psikolojisi Dergisi. 4(8), pp.227-245.
- Özpinar, E., Satır-Çilingir, Y., & Taşöz-Düşündere, A. (2016), Türkiye'deki Suriyeliler: İşsizlik ve Sosyal Uyum. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu. April publication.
- Pallant, J. (2005), SPSS Survival Manual: A Step By Step Guide to Data Analysis Using SPSS. Allen and Unwin Inc., Crows Nest, New South Wales, Australia.
- Piper, N. (2017), Global governance of labour migration: From 'management' of migration to an integrated rights-based approach. Regulatory Theory: foundations and applications, p.92-375.
- Presidential Migration Management Administration (PMMA). (2018), Ulusal Eylem Planı. <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Yayinlar/UYUM-STRATEJI/Uyum-Strateji-Belgesi-ve-Ulusal-Eylem-Plani.pdf> May 27, 2022.
- Presidential Migration Management Administration (PMMA). (2022), Kitlesele Akınlar. <https://www.goc.gov.tr/kitlesele-akinlar> May 27, 2022.
- Presidential Migration Management Administration (PMMA). (2022), Genel Bilgi. <https://www.goc.gov.tr/genel-bilgi4> May 28, 2022.
- Singh, O. P., Anoop, M., & Singh, P. K. (2020), Revealed Comparative Advantage, Competitiveness and Growth Performance: Evidences from India's Foreign Trade of Agricultural Commodities. Indian Journal of Agricultural Economics. 75(4), pp.560-577.
- Şişman, Y., & Balun, B. (2020), Transit Göç ve Türkiye. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 21(2), pp.61-79.
- Tabachnick, B., G., & Fidel, L., S. (2013), Using Multivariate Statistics. Limited Edition. Pearson Education Limited, New York, USA.
- Taştan C., Haklı S., Z., & Osmanoğlu E. (2017), Suriyeli Sığınmacılara Dair Tehdit Algısı: Önyargılar ve Gerçekler. Polis Akademisi Yayınları. 29, Report No: 9.

- Turkish Statistical Institute (TÜİK). (2022), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500> March 22, 2022.
- Türkiye Grand National Assembly (TGNA)-İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu. (2018), Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Mülteci Hakları Alt Komisyonu Göç ve Uyum Raporu. 26. Dönem 3. Yasama Yılı, p.66-242.
- Türkiye Presidency. (2016), Suriyeli Kardeşlerimize Vatandaşlık İmkânı Vereceğiz. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/45574/suriyeli-kardeslerimize-vatandaslik-immkni-verecegiz.html> April 15, 2022.
- Türkiye’de Kaç Suriyeli Var, En Çok Suriyeli Nüfusu Hangi Şehirde Yaşıyor? (2022, February 11), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49150143>.
- Ulusoy, G., Özgür A., & Taner İ. Z. (1997), Rekabet Stratejileri ve En İyi Uygulamalar: Türk Elektronik Sektörü. TÜSİAD, İstanbul, Türkiye. TÜSİAD Rekabet Stratejileri Dizisi No: 1, No: TUSİAD-T/97 – 12/223.
- Uzun, A. (2015), Günümüzün Sosyal ve Ekonomik Sorunu Olan Suriyelilerin Mülteci ve Ekonomi Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi. Ankara Barosu Dergisi. 1, p.105-121.
- Utkulu, U., & Seymen, D. (2004), Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-a-vis the EU/15. European Trade Study Group 6th Annual Conference, Nottingham.
- Ünal, S. (2014), Türkiye'nin Beklenmedik Konukları: "Öteki" Bağlamında yabancı Göçmen ve Mülteci Deneyimi. Zeitschrift für die Welt der Türken-Journal of World of Turks. 6(3).
- Ünlü, F. (2018), İmalat Sanayinin Rekabet Gücündeki Değişimin Teknoloji Yoğunluğuna Göre Ölçülmesi: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Örneği. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 10(19), pp.422-441.
- Vesek, S. (2020), Türkiye’de Suriyeliler ve Göç: Gitme ve Kalma Konusunda Karar Alma Süreçlerini Etkileyen Faktörler. [Unpublished Doctoral Thesis]. Anadolu University Social Sciences Institute, Eskişehir, Türkiye.
- Worldbank, (2019), <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, May 1, 2019.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004), SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Detay Yayıncılık, Ankara, Türkiye.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1313-1319, doi: 10.11616/asbi.1159993

Persona (Maske) Arketipi Açısından Orhan Kemal'in *Murtaza* Romanı

Orhan Kemal's Novel *Murtaza* in terms of Persona (Mask) Archetype

Yavuz Selim UĞURLU¹

Geliş Tarihi (Received): 09.08.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 01.09.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Carl Gustav Jung tarafından psikoloji dünyasına kazandırılan “arketip” kavramı, geçmişten günümüze aktarılan davranış kalıplarını ifade etmektedir. Jung bu kavramı insan davranışlarını açıklamak amacıyla kullanmıştır. Arketiplerden birisi de persona (maske) arketipidir. Kişiliğin toplumsal yönünü temsil eden persona, kişinin sosyal yaşamda nasıl görünmek istiyorsa ona göre edindiği kimliktir. İnsanlar toplum tarafından kabul görülme ihtiyacı duyar ve bu sebeple çeşitli personalar geliştirerek toplumun genel davranış şekillerine ayak uydurur. Arketipsel eleştiri, edebî eserlerdeki karakterlerin davranışlarının altında yatan sebeplere ve eserlerin olay örgülerine arketipler ışığında yaklaşır. Orhan Kemal'in 1940'ların Türkiye'sini ele aldığı *Murtaza* romanı arketipçi eleştirinin kavramlarından birisi olan persona arketipi açısından incelenmeye uygun bir eserdir. Bu çalışmada, romanın başkışisi olan Murtaza ve onun başından geçen olaylar “persona” arketipi ekseninde ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Kemal, Roman, Arketipsel Eleştiri, Persona (Maske) Arketipi.

&

Abstract: The concept of “archetype”, which was introduced to the world of psychology by Carl Gustav Jung, expresses the behavior patterns transferred from past to present. Jung used this concept to explain human behavior. One of the archetypes is the persona (mask) archetype. The persona, which represents the social aspect of the personality, is the identity that the person acquires according to how he wants to look in social life. People need to be accepted by society and therefore keep up with the general behavior patterns of society by developing various personas. Archetypal criticism approaches the underlying causes of the behavior of the characters in literary works and the plots of the works in the light of archetypes. Orhan Kemal's novel 'Murtaza', in which he deals with Turkey in the 1940s, is a work appropriate to be examined in terms of the persona archetype, which is one of the concepts of archetypist criticism. In this study, Murtaza, the protagonist of the novel, and the events that he experienced were tried to be touched on in the context of the “persona” archetype.

Keywords: Orhan Kemal, Novel, Archetypal Criticism, Persona (Mask) Archetype.

Atıf/Cite as: Uğurlu, Y. S. (2022). Persona (Maske) Arketipi Açısından Orhan Kemal'in *Murtaza* Romanı. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1313-1319. doi: 10.11616/asbi.1159993

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Yavuz Selim Uğurlu, Ordu Fen Lisesi, yavuzs.ugurlu52@gmail.com.

1. Giriş

Edebiyatın ilişkili olduğu bilim dallarından biri de psikolojidir. İnsanoğlunun davranışlarını ve bu davranışların altında yatan nedenleri inceleyen bir bilim dalı olan psikolojiyle edebiyatın yolları insan bağlamında kesişmektedir. Yazarlar, psikolojik çözümler yaparak karakterlerini oluşturmaya çalışır. Edebî eser tahlillerinde karakterlerin ruhsal durumlarının irdelenmesinde psikoloji kuramlarına da başvurulmaktadır. Sigmund Freud'un psikanaliz yöntemi ile Carl Gustav Jung'un arketipsel eleştirisi bu konuda başvurulan yöntemlerdendir. Jung, edebiyat ile psikoloji arasındaki ilişkiye şu şekilde değinmektedir:

“Bir psişik süreç incelemesi olan psikolojinin edebiyat araştırmasına da pekâlâ uygulanabileceği açıktır, çünkü insan psişesi bütün sanat ve bilimlerin rahmidir. Dolayısıyla psişenin incelenmesi, bir yandan sanat eserinin psikolojik yapısını açıklayabilmeli, öte yandan bir kişiyi sanatsal açıdan yaratıcı yapan faktörleri ortaya çıkarabilmelidir.” (2017: 115)

Geçmişten günümüze aktarılan davranış kalıpları olarak açıklanan arketipler, Carl Gustav Jung'un (1875-1961), “Analitik Psikoloji” olarak isimlendirdiği psikoloji çalışmaları içerisinde yer almaktadır. Jung, arketiplerin geçmişten günümüze dek insanoğlunun kolektif bilinçdışında yer aldığını ve bunların bir miras olarak gelecek kuşaklara aktarıldığını belirtir. Arketipler; ilk örnek, ilk model olarak da vasıflandırılabilir davranış kalıplarıdır. Jung'un ele aldığı arketipler arasında persona (maske), anima, animus, gölge de yer almaktadır.

Bu çalışmada arketipsel eleştiri bağlamında ele alınacak olan Murtaza romanının yazarı Orhan Kemal (1914-1970) şekil açısından Ömer Seyfettin, konu açısından Sabahattin Ali çizgisini romanlarında devam ettiren ve geliştiren bir yazar olarak okuyucunun karşısına çıkar. Yazar'ın 1949-1970 yılları arasında kaleme aldığı eserleri, toplumcu gerçekçi ve eleştirel özellikleri bünyesinde taşımaktadır. Orhan Kemal bir romancı olarak toplumcu gerçekçilikten, eleştirel toplumcu gerçekçiliğe evrilen bir çizgide ilerler. Murtaza ilk olarak 1952 yılında Vatan gazetesinde tefrika edilir ardından aynı yıl Varlık Yayınları'na basılır. Roman, beyaz perdeye de taşınmıştır (Eliuz, 2008: 905-906).

2. Carl Gustav Jung, Arketipsel Eleştiri Kuramı ve Persona (Maske) Arketipine Genel Bir Bakış

Carl Gustav Jung, tıp ve psikiyatri kökenli bir ruh çözümlemecisi olarak bilim dünyasına katkı sunan bir isimdir. Onun; psikolojik tipler, kompleksler teorisi ve sözcük çağrışım testi vb. çalışmaları günümüz psikolojisi ve psikiyatrisi açısından önemini günümüzde de korumaktadır. Jung'un bir ekol olarak bilim dünyasında yer almasını sağlayan şey ise sembolbilim alanındaki çalışmaları ve (kişisel/ortak) bilinçdışıyla ilgili olan çalışmalarıdır. Onun bu alanlardaki katkıları; antropolojiden teolojiye, psikolojiden felsefeye, etnolojiden sosyolojiye çok geniş bir alanda değişim ve dönüşümleri ortaya çıkarmıştır. Kuantum fiziği gibi uç doğa bilimlerinde de yeni açılımları öngörmüş ve önermiştir (Jung, 2005: 8).

Analitik psikolojinin kurucusu olan Jung, Freud'un en yakın çalışma arkadaşıdır ve Freud'un mirasçısı olarak gösterilmektedir. Jung, Freud'un cinselliğe yüklediği belirleyici role katılmaz ve bu durum aralarındaki işbirliğinin sona ermesine sebep olur (Gürses, 2007: 78).

Jung'un psikanalitik kuramı, edebiyat eleştirilerinde de kullanılmaya başlanır. Psikanalitik edebiyat eleştirisi; eserin yazarını, muhtevasını, biçimsel yapısını ve okuru bir nesne olarak ele almaktadır (Eagleton, 2014: 187).

Kolektif bilinçdışı; bilinçdışının kişisel bilinçdışından daha derinlerde olan bir bölümü, bilincimizde ortaya çıktığı bilinmeyen madde olarak tanımlanmaktadır. Arketipler bilinçdışıdır ve bu sebeple sadece varsayım olarak kabul edilebilirler ama onlar ruhun içinde tekrar tekrar ortaya çıkan belirli tipik imgeler aracılığıyla fark edilir. Jung, arketiplerin binlerce yıl boyunca biçimlendiğini düşünür (Fordham, 1997: 26-28). Kolektif bilinçdışı, insanoğlunun yaşam serüveni içerisinde bir miras olarak nesilden nesile aktarılmaktadır.

Yirminci yüzyılda doğmuş olan arketipçi eleştiri esere dönük bir eleştiri yöntemidir. Edebiyat eserlerinde tekrarlanan arketipler; kişilerde, imgelerde, simgelerde veya durumlar ya da olay örgülerinde yer alabilir. Jung tarafından ileri sürülen, arketiplerin edebiyatta tekrarlandığı tezi; edebiyat eleştirisinde yeni ufuklar açmıştır (Moran, 2002: 219).

Arketipçi eleştiriye katkısı olan birçok isimden söz etmek mümkündür. Arketipçi eleştiri yönteminin doğmasında katkısı olan isimlerden biri olan James G. Frazer, *Altın Dal* adlı kitabında ilkel ayinler ve mitoslarla ilgili temel bilgileri aktarır. Mircea Eliade ise mitosları, sembolleri ve imgeleri inceler, devamlılığı olan olayların kökenini araştırır. Erich Fromm; mitosların ve masalların, sembol dili vasıtasıyla kendilerini ifade eden geçmiş zaman bilgelikleri ve özdeyişleri olduğunu vurgular. Vladimir J. Propp, arketiplerin masallara yansıma biçimlerini inceler. Northrop Frye, edebiyat türlerini arketipsel düzlemde ele alır. Kahramanın yolculuğuna eşlik eden arketipleri inceleyerek çeşitli mitosların tek ana mitos altında toplanabileceğini belirten isim ise Joseph Campbell'dır. Kahramanın mitolojik serüveninin çekirdeğini ayrılma-erginlenme-dönüş döngüsüne oturtan Campbell bunu "aşama arketipi" olarak isimlendirir (Kabalıcı, 2018: 75-76).

Arketipçi eleştiri kuramında yer alan temel kavramlardan birisi de persona (maske) arketipidir. Personayı topluma karşı taktığımız bir maske olarak nitelendirebiliriz. Persona insanın kendisini dünyaya sunuş biçimidir. Sosyal yaşamında insan; farklı davranış kalıpları sergiler, bunun altında insanın çeşitli maskeler takması yatmaktadır. İnsan, yaşamını sürdürdüğü sosyal ortamda kabul edilmek veya dışlanmamak için çeşitli maskeler takma eylemini sürekli tekrarlar. Bir insanın personasının aşırı gelişmesi onun yaşamında çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına sebep olur.

Jung, eski çağ aktörlerinin oynadıkları rolü belirtmek amacıyla giydikleri maskenin adı olan "persona" sözcüğünü bu arketipi isimlendirmek için kullanır. İnsanlar, içinde buldukları koşulların kendilerinden beklediği özelliklere uyma davranışını göstermektedir. Başarılı olmak için bu şekilde davranmak bir gerekliliktir. Güçlü ve enerjik görünmeye çalışan bir işadama, zekasını kullanarak mesleğini yürütmeye çalışan kişi buna örnek gösterilebilir. Persona, insanın dünya ile ilişkilerini yürütmeye yarayan bir gerekliliktir. Persona geliştirmeyi başaramayan insanlar; dünyadaki yerlerini bulmakta zorluk çekme eğilimi içerisinde olan kaba ve huzursuz kişilerdir. İnsanın, kendisini oynadığı rolle özdeşleştirmesinin oluşturabileceği problemler de insan yaşamında bir tehlike olarak hep vardır (Fordham, 1997: 58-61).

3. *Murtaza* Romanında Persona (Maske) Arketipi

Orhan Kemal'in ilk olarak 1952 yılında uzun hikâye formunda basılan *Murtaza* adlı eseri 1964'te roman formunda okuyucusuyla buluşur. 1940'lı yıllarda Türkiye'de sanayileşmenin başlamasının Anadolu insanı üzerindeki etkilerini Adana özelinde yansıtan bir eser olarak okuyucunun karşısına çıkar.

Romanın ismi eserin başkışisi olan Murtaza'dan gelir. Yazarın bu noktada isim sembolizasyona başvurduğu söylenebilir. Sözlüğe bakıldığında Arapça kökenli bir kelime olan "Murtaza"nın beğenilmiş, seçilmiş anlamlarına geldiği görülmektedir. 1905 doğumlu olan Murtaza, ailesiyle birlikte 1927'deki mübadelede Yunanistan'dan Türkiye'ye göçmüştür. Murtaza önce mahalle bekçisi ardından da fabrika gece kontrolörü olur. Görev bağlamında kendisinin seçilmiş bir kişi olduğuna inanır. O, kraldan çok kralcı olan bir vazife insanıdır. İnsanların kurallara harfi harfine uymalarını sağlamaya çalışan Murtaza bunu katı bir inat içerisinde hiç sorgulamadan ayrıca duyguya ve anlayışa yer vermeden yapmaya çalışır. O, bu özelliği sebebiyle toplum içerisinde yalnızlaşır, toplumdaki dışlanır hatta alay edilen birisi hâline gelir.

Murtaza'nın hayattaki tek amacı, dayısı Kolağası Hasan Bey gibi birisi olmaktır. Murtaza'nın dayısı savaşta şehit düşmüştür. O, dayısını hiç görmemiştir ancak onunla ilgili olan kahramanlık hikâyeleriyle büyür. Hikâyeden alıntılanan aşağıdaki metinde bu durum yazar tarafından okuyucuya şu şekilde aktarılmaktadır: "Murtaza 'vazifesinin arslanı'ydı, kurs görmüş, amirlerinden sıkı terbiye almıştı,

damarlarında Hasan Bey Dayısının mübarek kanını taşıyordu amenna, ama görevinin sınırlarını da çok aşılıyordu.” (Orhan Kemal, 2000: 44)

Murtaza, üniforma giymeye çok meraklıdır. Üniformanın kendisine bir üstünlük verdiğini düşünür. Üstlerine karşı sonsuz bir itaati, güveni ve saygısı vardır. Her ne kadar sorumluluk alanındaki insanların kurallara uymalarını sağlamayı başarsa da çocukları onu hayal kırıklığına uğratar.

Murtaza gerek özel gerekse iş yaşantısında hep aynı role bürünür. O da “Bekçi Murtaza” rolüdür. O, sokaktaki veya fabrikadaki insanlara nasıl davranıyorsa eşi ve çocuklarına da öyle davranır. İşte bu noktada Murtaza bir açmazın içine girer. Onun bu durumunu arketipçi eleştiriyile açıklamak mümkündür. İşte bu noktada devreye “maske arketipi” girer. O, hep aynı maskeyi takar; onun taktığı tek maske “bekçi maskesi”dir. Evlat, baba, eş, arkadaş vb. maskelerini takamayıp sadece “bekçi maskesi”ni taktığından aile yaşamı başta olmak üzere birçok alanda problemler yaşar.

Murtaza’nın “bekçi personası” aşırı gelişmiştir. Buna enflasyon (şişme) denilmektedir. Personası aşırı gelişmiş bireyler kendi benliklerinden uzaklaşırlar. Kendilerine yabancılaşarak rol karmaşası yaşarlar. Başlarına açılan problemlerin farkına varamazlar. Bu durumdaki bireylerin gerçekliklerden uzaklaştığı ayrıca itaate yakın oldukları görülür. Murtaza’nın bu durumunu romandan alıntılanan aşağıdaki cümlelerde görmek mümkündür: “Desin herhangi bir amirim olacak bu böyle Murtaza Efendi, demem hayır. Desin at kendini denize hem de uçurumlara, kırpmam gözümü.” (Orhan Kemal, 2000: 93)

Çalışmanın bu kısmında, Murtaza’nın “bekçi personası”nın aşırı gelişmesi sebebiyle meydana gelen olumsuz olaylar; eserin olay örgüsünün persona bağlamında kronolojik bir şekilde ele alınması ayrıca metinden alıntılar yapılmak suretiyle açıklanmaya çalışılacaktır.

Gece bekçiliği yapan Murtaza, görev bölgesindeki insanların hayatını çekilmez hâle getirmekte, insanlarla çatışma yaşamakta ayrıca gülünç durumlara düşmektedir. İnsanların özel hayatına dahi müdahale etmektedir. Bu duruma karısının tepkisi şu şekilde olur: “Herkesin yatıp kalkması, şusu busu senin vazifen mi?” (Orhan Kemal, 2000: 69) Murtaza bu sözlere kulak asmaz. Evinde oturanları, kahvehanedekileri, sokaktaki kedileri bile kendi disiplin anlayışına göre şekillendirmeye çalışır. Romandan alıntılanmış aşağıdaki metin parçasında bu durumun sadece bir örneği yer almaktadır:

“Birden durdu: Gecenin bu ileri saatinde ne için aydınlıktı şu köşebaşındaki yıkıldım yıkılacak evin alt kat penceresi? Ne için uyumamışlardı hala birtakım fakir vatandaşlar? Başını ağır ağır salladı, göz kırptı kendi kendine: ‘Ne için? Ha? Ne için?’ (...) ‘Ne için yatmazsın gecenin bu saatına kadar? Ha? Ne için?’ ” (Orhan Kemal, 2000: 9-10)

Murtaza’nın annesi onun verdiği kararlar sebebiyle fakirlikle boğuşarak yaşamış ve fakruzaruret içerisinde hayata gözlerini yummuştur. Murtaza’nın, annesinin ölümü karşısındaki tutumu çok ilginçtir. Romandan alıntılanmış olan aşağıdaki kısımda Murtaza’nın, kardeşiyle olan diyalogu aracılığıyla yazar bunu okuyucuya şu şekilde aktarmaktadır:

“Kardeşi çok ağladı. Ağabeyinin taş kalpliliğine de çıldırdı sanki: Abe hiç mi yok sende kalp? Yok mu yürek? Ölüyor annemiz, yaşarmaz kirpiklerin bile! Murtaza omuz silkti: Acımam rahat döneğimde ölene. Olsun isterse annem. Çünkü akıttı mübarek kanını dayımız kutsal vatan topraklarına, boğuşarak düşmanla. Ölmedi yatağında rahat rahat!” (Orhan Kemal, 2000: 16)

Murtaza’ya daha fazla katlanamayan erkek kardeşi, onu terk ederek ondan ayrı yaşamayı tercih eder. Murtaza’nın kardeşi bu tercihiyle kendisi için daha iyi bir hayatın kapılarını açma imkânını elde etmiştir. Murtaza’nın karısı ve çocukları da Murtaza’nın davranışlarından rahatsızdır. Murtaza onların daha iyi bir hayat yaşamaları adına kılını kıpırdatmamaktadır. Onun kafasında daima kendi işi vardır. Hayattaki tek amacı dayısı Kolağası Hasan Bey gibi birisi olmaktır. Ailesinin bir gecekondu mahallesinde zor şartlar altında yaşamayı onu hiç mi hiç rahatsız etmez. Murtaza, vazifesini ailesinden daha fazla önemser. Onun bu düşüncesi ona ait olan şu cümlelerde görülmektedir: “Vazife bir sırasında görmeyecek gözün evladını bile, dedi. Sakınmayacaksın gözünü budaktan. Demeyeceksin yavrum, ciğerparem. Neden? Çünkü kutsaldır herhangi bir vazife, herhangi bir evlattan!” (Orhan Kemal, 2000: 59)

Murtaza'nın gece bekçiliği görevi esnasındaki aşırı baskıcı tavırları görev bölgesindeki vatandaşların tepkisini çekmiş ve onun gece bekçiliği görevinden çıkartılmasına, bir pamuk fabrikasında gece kontrolörü olarak çalışmak durumunda kalmasına sebep olmuştur. Murtaza'nın baskıcı anlayışına örnek olacak, ayrıca gece bekçiliğinden çıkartılmasına sebep olan olaylardan biri de gece elinde bir bavulla ilerleyen bir adamı durdurup hiçbir sebep göstermeksizin adamın o bavulu çaldığını düşünmesi sonucunda yaşanan ilginç olaydır. Bu olay esnasında Murtaza ile adam arasında geçen diyalog aşağıda yer almaktadır:

"Nereden gelip, gidersin nereye?"

Adam esnedi, sonra uykulu uykulu:

Sana ne? dedi.

Banaa? Bana ha? Devletin memuruna? Bilir misin kimim ben?

Kim olursan ol!

Yaa... demek olayım her kim olursam?

Ve parladı:

Yukarıda Allah, Ankara'da devlet hem de hükümet, burada da ben!" (Orhan Kemal, 2000: 27)

Murtaza, roman boyunca birçok defa çevresindekilere bu sözleri bıkmadan usanmadan söylemekten geri durmaz. Bu sözler, onun "bekçi personası"nın diğer personalarının önüne geçtiğinin yazar tarafından defalarca okuyucuya sunulduğunun bir kanıtıdır.

Murtaza yeni iş yeri olan fabrikada da aşırı baskıcı tavrını devam ettirir. Bu sebeple fabrika çalışanları ondan rahatsız olurlar. Romandan alıntılanmış olan aşağıdaki metinde, Murtaza'nın görev arkadaşı Kontrolör Nuh'la diyalogu yer almaktadır. Bu diyalog onun gece bekçiliğindeki tavrını fabrikada da sürdürdüğünün sadece bir örneğidir:

"Buradan türkü sesi geliyor.

Nuh:

Onlar pamuk balyacısı, dedi. Onlar götürü çalışır. Bizi hiç alakadar etmez...

Ama söyler türkü.

Nuh'un tepesi atmıştı:

Söyler söyler baba, dedi. Kahyası mısın heriflerin?

Yürüdü, yürüdü, ama içi içini yiyordu. Ne demekti, Kahyası mısın heriflerin? Elbette hem kahyası, hem de amirleri, yani bütün bir fabrikadaki işçilerin üstüydü. Vazife bir sırasında türkü söylemek de ne oluyordu? Vazife bir sırasında türkü söylendi mi, söylenen yerde disiplinden eser kalmamış demekti ki, öyle görünüyordu." (Orhan Kemal, 2000: 148-149)

Murtaza'nın "bekçi personası"nın aşırı gelişmiş olması özellikle onun aile bireylerini etkiler. Murtaza'nın kendi çocuklarıyla sağlıklı bir iletişim kurmadığı görülür. Büyük oğluyla Murtaza arasındaki ilişkide büyük bir kopukluk olduğu görülmektedir. Murtaza'nın iki kızı, onun görevli olduğu fabrikada çalışmaktadır. Mesai başındayken yorgunluk sebebiyle uyurlar. Diğer işçilerin de kıskırtmasıyla Murtaza, uyuyan kızlarını döver. Çevresindekiler her ne kadar onu teskin etmeye çalışsa da bunu başaramazlar. Firdevs, babasının darbesiyle ağır yaralanır. Beyin kanaması geçiren kız, doktora götürülür ancak kurtarılamaz.

Murtaza'nın gece kontrolörlüğü yaptığı fabrikada çalışan işçiler, onun baskıcı anlayışından son derece rahatsızdır. Murtaza'nın istifa etmesi için bir araya gelirler. İsyan çıkartırlar. Onun fabrikada çalışmasını istemeyenler arasında büyük oğlu dahi vardır. Murtaza'yı istifaya davet eden isyan sırasında oğlunun

babasına karşı yaklaşımı aşağıdaki metinde görülmektedir: “Babasının iki bileğini sımsıkı yakaladı. Kendine gel diyorum sana! Yeter, yeter artık! Utanıyorum senden. Senin gibi bir babam var diye yerlere geçiyorum. Maskara oldun dünyaya. Bizi de kendin gibi rezil ediyorsun.” (Orhan Kemal, 2000: 324)

Fen Müdürü, Murtaza’yı korur, olayların yatışmasını sağlar. Her ne kadar birçok kişi ona karşı böyle bir isyana kalkışsa da o, bu isyana karşı tek başına mücadele etmeye çalışır. Ona karşı birleşen insanların neden böyle bir tepki gösterdiklerini anlamaya çalışmaz, kendisini sorgulamaz.

Murtaza, oğullarının da Kolağası Hasan Bey gibi olmasını ister ancak büyük oğlundan bu konuda umudunu yitirmiştir. Onun bu konudaki tek umudu küçük oğlu Hasan’dadır ama romanın sonunda Hasan’ın hırsızlık yaparak babasını hayal kırıklığına uğrattığı görülür. Hasan, bakkaldan ekmek çalarken yakalanmıştır. Bakkal her ne kadar davasından vazgeçmek istese de Murtaza bunu kabul etmez.

Mahkemeye düşmüş olan küçük oğluna dahi en ufak acıma göstermeyecek kadar merhameti olmayan Murtaza’nın, düşünce yapısında en ufak bir değişme olmadığı bu olayda da görülmektedir. Romanda yer alan bu ve buna benzer olaylar karşısında Murtaza’nın “bekçi personası”nın aşırı gelişmiş olmasından dolayı aynı tepkileri verdiğine tanıklık edilmektedir.

4. Sonuç

Anonim ve anonim olmayan edebî eserlerde karşımıza çıkan arketipleri, edebiyat dünyasını da etkilemiş olan arketipsel eleştiri kuramı vasıtasıyla incelemek mümkündür. Bu makale çalışmasında Orhan Kemal’in *Murtaza* adlı romanındaki persona (maske) arketipinin esere ne şekilde yansıdığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Murtaza romanı, Murtaza adlı bir bekçinin hayat hikâyesini okucuya sunan bir eserdir. Eserde 1940 Türkiye’sine bir ayna tutulmuştur. Romanın başkışisi olan Murtaza, kişilik özellikleri sebebiyle maske arketipi açısından oldukça zengin bir malzemeyi araştırmacılara sunmaktadır. Murtaza, aşırı kuralcı bir bekçi olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Görevini aşırı derecede önemseyen Murtaza gerek iş gerek sosyal gerekse aile yaşamında sıkıntılar yaşamaktadır. Baskıcı ve inatçı görev anlayışı sebebiyle insanlarla çatışan Murtaza, hayatının birçok aşamasında bunun zararlarını görmüştür. Onun yaşadığı sıkıntılardan bazıları şunlardır: Sokak bekçiliği görevinden çıkartılıp fabrikada gece kontrolörü olarak görevlendirilmesi, ailesinin yoksulluk içinde bir hayat sürmesi, kızını dövmesi sebebiyle onun ölümüne sebep olması, büyük oğluyla sağlıklı bir ilişki yürütememesi, küçük oğlunun hapis cezasıyla karşı karşıya kalması. Onun bu sıkıntılarını yaşamasının altında yatan sebep ise “bekçi personası”nın aşırı gelişmiş olmasıdır. Murtaza’nın “bekçi personası”nın aşırı gelişmiş olması onun baba, evlat, arkadaş vb. personalarını geri plana itmiş ve bu sebeple Murtaza kendi kişiliğinde uzaklaşarak mantık dışı davranışlar sergilemiştir. Bunun sonucundaysa aile, sosyal ve iş yaşamında problemler yaşamıştır.

Sonuç olarak *Murtaza*, başkışisinin kişilik özelliği sebebiyle ortaya çıkan olaylardan yola çıkılarak görüleceği üzere arketipçi eleştirinin temel kavramlarından birisi olan maske (persona) arketipi ışığında incelenebilecek bir romandır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Eagleton, T. (2014), *Edebiyat Kuramı-Giriş* (4. baskı). Çeviren: Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eliuz, Ü. (2008), Orhan Kemal'in *Murtaza* Romanında Yapı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(4), s. 904-921.
- Fordham, F. (1997), *Jung Psikolojisi*, (4. baskı). Çeviren: Aslan Yalçiner, İstanbul: Say Yayınları.
- Gürses, İ. (2007), Jung'cu Arketip Teorisi Bağlamında Tasavvufî Öykülerin Değerlendirilmesi: Sımurg Örneği. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), s. 77-96.
- Jung, C. G. (2005), *Dört Arketip* (2. baskı). Çeviren: Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul: Metis Yayınları.
- Jung, C. G. (2017), *Ruh-İnsan, Sanat, Edebiyat*, Çeviren: İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Kabalcı, E. S. (2018), *Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî Süreci Yazarlarının Romanlarının Arketipsel Eleştiri Yöntemiyle İncelenmesi*. (Doktora tezi). T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Moran, B. (2002), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* (7. baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orhan Kemal (2000), *Murtaza* (14. baskı), İstanbul: Tekin Yayınları.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1320-1332, doi: 10.11616/asbi.1159662

İllüstrasyon Alanında Yapay Zekâ Uygulamaları

Ai Applications in Illustration Field

Ezgi ŞEN¹

Geliş Tarihi (Received): 09.08.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 17.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Görsel iletişimin bir parçası olarak karşımıza çıkan illüstrasyonlar geçmişten günümüze popülerliğini sürdürmektedir. Çoğunlukla sanatçı ya da tasarımcılar tarafından dijital/el işi yöntemlerle gerçekleştirilen illüstrasyonlara son yıllarda yeni bir etki alanı eklenmeye başlamıştır. Yapay zekâ olarak nitelendirilen bu etki, insan dışındaki bir varlığın da (makinenin) illüstrasyonlar üretebileceğini göstermektedir. Makinelerin illüstrasyon alanında insan sınırlarına yaklaşmaya başlaması birçok sorgulamayı ve tartışmayı beraberinde getirmektedir. Yapay zekânın sonsuz sayıda görseller üretmesi bu çalışmaların niteliğini sorgulatırken, insan yaratıcılığının geleceği üzerine de düşündürmektedir. Yapay zekânın şu an ki ivmesi değerlendirildiğinde, yapay zekâ biçimsel olarak insan sınırlarına yaklaşmıştır. Bu makale, yapay zekânın illüstrasyon alanına olan etkilerini örnekler üzerinden inceleyerek, yapay zekânın güncel potansiyelleri ve insan yaratıcılığının geleceği hakkında bir durum tespiti yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay zekâ, İllüstrasyon, Yaratıcılık, Hesaplamalı Yaratıcılık, Görsel İletişim Tasarımı.

&

Abstract: The illustrations which appear as a part of visual communication continue to be popular from past to present. In recent years a new field of influence begin to add illustrations, they are mostly made by artists or designers using digital/handcrafted methods. This effect can describe as artificial intelligence, which shows that a non-human entity (machine) can also produce illustrations. The fact that machines are approaching the human limits in the field of illustration brings with it many questions and discussions. The fact that artificial intelligence produces an infinite number of visuals makes people think about the future of human creativity while questioning the quality of these works. Considering the current momentum of artificial intelligence, artificial intelligence has formally approached human limits. This article aims to make due diligence on the current potential of artificial intelligence moreover the future of human creativity by examining the effects of artificial intelligence in the field of illustration through cases.

Keywords: Artificial Intelligence, Illustration, Creativity, Computational Creativity, Visual Communication Design.

Atıf/Cite as: Şen, E. (2022). İllüstrasyon Alanında Yapay Zekâ Uygulamaları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1320-1332. doi: 10.11616/asbi.1159662

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ezgi Şen, Üsküdar Üniversitesi, ezgi.sen@uskudar.edu.tr.

1. Giriş

Her birey günlük yaşam pratiklerinde zamanının büyük bir bölümünü bilinçli/bilinçsiz biçimde yapay zekâ kullanarak geçirmektedir. Akıllı sistemlerin birçok iş alanında insan sınırlarına yaklaşmaya başlaması, yapay zekâların insan hayatına hızla entegre oluşunun doğal bir çıktısıdır. “Genel amaçlı akıllı bir sistem tahminen herhangi bir insanın yapabildiği her şeyi yapabilir (Russell, 2021: 116-117)”. Yapay zekânın 1950’lerden günümüze kadar ki olan gelişimi insanlık için önemli gelişmeler gösterse de bazı tartışma ve endişeleri de beraberinde getirmiştir. Yapay zekânın tasarım alanında hızla gelişim kaydetmesi, yapay zekâ yaratıcı olabilir mi? insan yaratıcılığını gelecekte neler bekliyor? yapay zekâ işimizi elimizden alabilir mi? gibi sorgulamaları gündeme getirmiştir. Bu durum yapay zekâ ve yaratıcılık kavramlarına tekrar odaklanılması gerektiğini göstermektedir. Yaratıcılık, Stenberg’e göre (1999) orjinal ve makul işlerin meydana getirilme yeteneğidir. Boden’a göre ise (2004), yeni ve değerli fikirler üretme yeteneği olarak tanımlanabilir. Değerlinin burada birçok anlamı vardır: ilginç, faydalı, güzel, basit vb. Amabile’e göre (1996) yaratıcılığı anlayabilmek için iki temel soruya yanıt aranması gerekmektedir. Birincisi yaratıcı davranışı herhangi bir davranıştan farklı kılan nedir? İkinci soru ise yaratıcı kişiye özgü özellikler nelerdir ve yaratıcı kişiler nasıl bir sosyal çevreye sahiptir? Bu sorulardan anlaşıldığı üzere yaratıcılık insana özgü bir kavram olarak düşünüldüğü gibi yaratıcılığın genellikle yeni, yararlı ve kullanılabilir parametreleri etrafında şekillendiği söylenebilir.

21. yüzyıldaki teknolojik gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda yaratıcılık kavramının insan sınırlarından çıkmaya başladığı söylenebilir. Yapay zekâ araştırma ve geliştirme şirketi Openai., Dall-e adını verdikleri sistemle veri görselleştirme alanında devrim niteliğinde çıktılar elde etmiştir. Özellikle Gpt3 Dall-e 2’nin oluşturduğu illüstrasyonlar göz önünde bulundurulduğunda yapay zekânın biçimsel olarak tasarımcılara çok yaklaştığı açıktır. Görsel iletişim tasarımı alt dallarından biri olan illüstrasyonlar birçok tasarım ürününün parçasıdır. Etiket tasarımından, afiş tasarımına, kitap kapağından, bilgilendirme grafiklerine (infografik) kadar birçok üründe kullanılmaktadır. Yapay zekânın görselleştirme alanındaki gelişmeleri, görsel bir ifade biçimi olan illüstrasyona ilişkin yeni bir dönemin varlığına işaret etmektedir. Bu makalede yapay zekânın illüstrasyon alanında ortaya koyduğu çalışmalar yaratıcılık özelinde incelenerek betimsel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Yapay zekânın 1970’lerden günümüze kadar olan görsel çalışmalarını yapay zekânın görselleştirme sürecini somut bir düzlemde ele alması ve yaratıcılığın bu süreçlerdeki yerinin tartışılması adına önemli görülmüştür.

2. İnsan, Yapay Zekâ ve Yaratıcılık

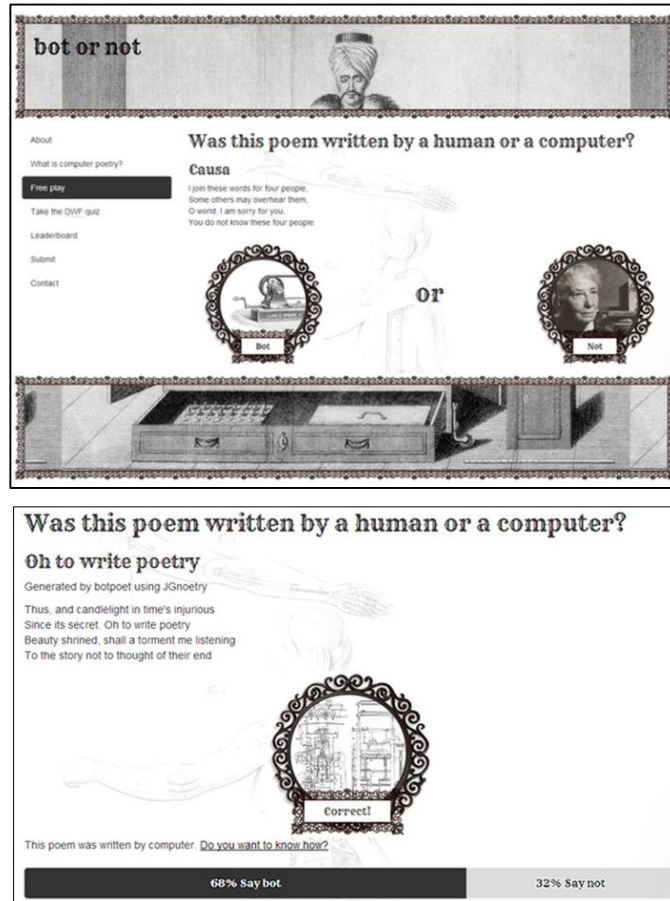
İnsan, evrendeki diğer varlıklardan zekâsıyla öne çıkan yegâne canlıdır. Zekâ insanı eşsiz kılan, hayatta kalma mücadelesini kazanmasını ve beraberinde biraraya gelerek kültür ve miras oluşturmasını sağlamıştır. İnsan zekâsının biyolojik olmayan bir yapıda var olmasına ilişkin yapılan araştırmalar yapay zekâ kavramının doğmasını sağlamıştır. İnsan zihni örnek alınarak oluşturulan yapay zekâ, “bilgi edinme, algılama, görme, düşünme ve karar verme gibi insan zekâsına özgü kapasitelerle donatılmış bilgisayarlardır (Kocabaş, 2019: 3)”. Genesereth ve Nilsson’a göre “yapay zekâ akıllı davranış üzerine bir çalışmadır. Ana hedefi, doğadaki varlıkların akıllı davranışlarını yapay olarak üretmeyi amaçlayan bir kuramın oluşturulmasıdır (Charniak and McDermot, 1985)”. “Yapay zekâ, rasyonel düşünen ve rasyonel davranan sistemlerdir (Kok vd., 2002)”. En temelde yapay zekâ, insanlara ait bilişsel yetilerin biyolojik olmayan bir yapıda toplanmasıdır. İnsana zekâsına ait birçok özelliğe (doğal dil kullanma, bellek, nesnelere tanıma vb.) sahip olan yapay zekânın, insan zekâsının bir özelliği olan yaratıcılıkla mücadelesi devam etmektedir. Yaratıcılık, tanımlanması güç bir kavramdır. Literatürde yaratıcılığa ilişkin birçok tanım farklı disiplinlerdeki (eğitim, felsefe, güzel sanatlar, psikoloji vb.) bilim insanları tarafından yapılmıştır. “Yaratıcılık, bir şeyi düzeltmek, bir şeyi gözden geçirmek, bir şeyi yeniden yorumlamak, bir şeyi zorluklara veya çöküşe karşı korumak, bir alana yeni bir boyut getirmek, bir alandaki baskın bir paradigmayı değiştirmek veya yepyeni bir insan çabası alanı sunmak olabilir (Weiner, 2000)”. “Yaratma yeteneği bir amaca yönelik, yeni ve orijinal fikirler, ürünler, bileşimler ortaya koyabilme kapasitesidir (Samurçay, 1983: 6)”. Yaratıcılık en temelde insan zekâsının bir parçasıdır. “Yaratıcılık insan dehası bir harikadır ve yeni olan, hayrete düşüren ve değer içeren fikirler ve eserlerden oluşmaktadır (Boden, 2004:

1)”. Bu tanıma göre değer veren içerikler ve eserlerden bahsedilen; resim, heykel, origami, çömlek işçiliği gibi birçok kavramı ifade etmektedir. Boden yaratıcılığı iki ana sınıfta incelemektedir. P- yaratıcılık (psikolojik) ile T-yaratıcılık (tarihsel) bu iki ayrımı oluşturmaktadır. P-Yaratıcılıkta ortaya çıkan düşünce veya eser, yaratıcı faaliyette bulunan kişi açısından yeni olarak kabul edilmektedir. “Fikri önce kimin düşündüğünü boş verin: Bu kişi, daha önce hiç düşünmemiş olmasına rağmen, onu nasıl bulmayı başardı? (Boden, 2010)”. P-yaratıcılık, onu ortaya çıkararak kişi için yeni olan şaşırtıcı, değerli bir fikir bulmayı içerir. Bu fikri daha önce kaç kişinin düşündüğü önemli değildir. Tarihsel yaratıcılıkta ise, daha önce hiç kimsenin sahip olmadığı, insanlık tarihinde ilk kez ortaya çıkmış fikirlerden bahsedilmektedir. Bu yüzden T-yaratıcılık ile tarihsel süreçte daha önce yer almamış, çığır açıcı yeniliklere sahip düşünceler ve eserler ifade edilmektedir.

Boden, yaratıcılığın üç farklı türde ortaya çıkabileceğini savunmaktadır. “Kombinasyonel, Keşifsel ve Dönüşümsel (Boden, 2004: 3-6)”. İnsan zekâsının bir parçası olan yaratıcılık yapay bir zekâda da üç farklı biçimde ortaya çıkabilir. Kombinasyonel yaratıcılık, tanıdık olmayan (ilginç) fikir kombinasyonlarının üretilmesini içermektedir. Bu yaratıcılık türünün örnekleri arasında görsel kolajlar, şiirsel imgeler, her tür analogi (sözlü, görsel veya müzikal) mevcuttur. “En sevdiğiniz şiirdeki en anlatıcı resimleri veya tren yolculuğunuzda sizi yüksek sesle güldüren son gazete karikatürünü düşünün. Her iki durumda da birleştirilmiş iki (veya daha fazla) fikir açıkça birbiriyle alakalı değildir ve bu nedenle şaşırtıcılığın bir parçasıdır (Boden, 2007)”. Kombinasyonel yaratıcılık türü yapay zekânın da üretimler gerçekleştirdiği yapılarda öne çıkmaktadır. Özellikle, yapay zekânın şiir alanında yapmış olduğu çalışmalar şaşırtıcı ve düşündürücüdür. İnsanlar tarafından yazılan şiirlerden ayırt edilmesi için bir Turing testi bile hazırlanmıştır. Aşağıda bu teste ilişkin görseller yer almaktadır.

Resim 1: Botpoet.com, Michelle Starr, 2014

Kaynak: Botpoet.com

Şiirler düz yazı (nesir) gibi olmadığı için (net bir anlam ifade etmesi gerekmez) yapay zekâ şiir alanında daha kolay üretimler gerçekleştirebilmektedir. Kombinasyonel yaratıcılık, fikir kombinasyonlarını içerdiği için yapay zekânın özellikle şiir alanındaki üretimleri bu yaratıcılık türüne örnek gösterilebilir.

Keşifsel yaratıcılık ise, “mevcut üslup kuralları veya olasılıkları fark edilmiş veya fark edilmemiş yeni yapılar (fikirler) oluşturmak için kullanılır. (Boden, 2007)”. Keşifsel yaratıcılık son derece değerli (güzel, kullanışlı, ilginç vb.) yapılar veya fikirler üretebilmektedir. Bu yaratıcılık biçimi genellikle daha önce görülmemiş olanı görmekten çok daha derin sürprizler sunabilmektedir. Çünkü keşifsel yaratıcılık, mevcut stili düşünmeden benimsemek değildir. Belirli biçimsel sınırların kasıtlı olarak araştırılmasını ve test edilmesini de içermektedir. Bu durum alanda hangi tür yapıların üretilebileceğini ve hangilerinin üretilmeyeceğini keşfetmeyi içermektedir. Keşifsel yaratıcılığın yapay zekâ çerçevesindeki örneklerinden biri de Aaron’dır. Sanatçı Harold Cohen tarafından geliştirilen robot Aaron sanat alanı içerisinde şaşırtıcı sonuçlara imza atan eserler üretmiştir. Aaron, Harold Cohen tarafından eğitilerek kısa sürede iyi derecede resim yapabilecek duruma gelmiştir. Aşağıda Aaron ve Cohen’in çalışırken çekilen fotoğrafları yer almaktadır.

Resim 3: Harold Cohen ve Aaron, 1974

Kaynak: <http://www.medienkunstnetz.de/works/aaron/>

Keşifsel yaratıcılık belirli bir alan içinde yeni ya da ilginç yapıların keşfini de içermektedir. Aaron sanat alanında bir robotun geliştirdiği stili keşifsel yaratıcılık özelinde sunmaktadır. Aaron’ın ortaya koyduğu çalışmalar yeni ve işlevsel/kullanılabilir ve özgün olarak değerlendirilebilir.

Resim 4: Aaron, Manzara Çalışması (solda) 1989, Meeting on Gauguin's Beach (sağda), 1988.

Kaynak: Wall 2 Aaron Draws

Dönüşümsel yaratıcılık, belirli bir kavramsal alan içindeki köklü değişiklikleri içermektedir. Bu yaratıcılık biçiminde ortaya çıkan değişiklikler o kadar belirgindir ki yeni bir fikrin kabul edilmesi hatta anlaşılması zor olabilmektedir. "Picasso'nun öncü kübist Les Demoiselles d'Avignon tuvali, başlangıçta sanatçının yakın çevresi ve arkadaşları tarafından reddedilmiştir. Sergilemeden önce birkaç yıl stüdyosunda saklamıştır (Boden, 2007)". Dönüşümsel yaratıcılık kavramsal alandaki, ana yollardan uzaklaşp ara yolları keşfedip yeniden inşa etmekle ilişkilendirilebilir. Bu yaratıcılığa ilişkin kübizm ve sürrealizm akımı örnek olarak gösterilebilir. İki akımda keskin sanat kurallarının dışına çıkıp (perspektif, oran-orantı, form vb.) sanat alanında dönüşümler yaratmıştır.

Resim 5: Pablo Picasso, Les Demoiselles d'Avignon, 1907.

Kaynak: <https://www.moma.org/collection/works/79766>

Resim 6: Salvador Dalí, The Persistence of Memory, 1931.

Kaynak: <https://www.britannica.com/art/Surrealism>

Dönüşümsel yaratıcılık, sınırların dışına çıkıp yeni bir stilin keşfini içermektedir. Google deepdream yani yapay zekâ halüsinasyonu, nöronların yapılarını taklit ederek görselleri gerçeküstü detaylar, yüz ve gözlerle bütünleştirerek insan eliyle yapılması zor olan çalışmalar ortaya koymaktadır. Aşağıda çalışmalara ilişkin örnekler yer almaktadır.

Resim 7: Google DeepDream, Google.

Kaynak: <https://deepdreamgenerator.com/#gallery>

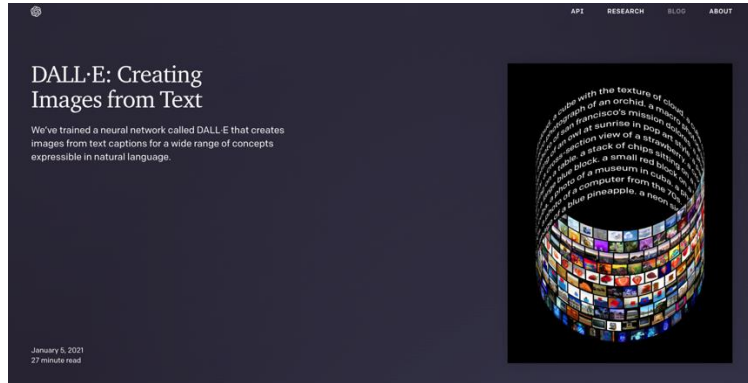
Yapay zekâ tarafından oluşturulan görseller incelendiğinde insan eliyle yapılması güç, farklı stilde çalışmaların ortaya konduğu görülmektedir. Günümüz yaratıcılık tanımları insan merkezli olduğu için yapay bir zekâyı değerlendirmek için yeterli değildir. Yapay zekâ tüm insana özgü (bilinç, deneyim) sınırlardan uzak bir biçimde yaratıcı çalışmalar üretme potansiyeline sahiptir.

3. İllüstrasyonda Yapay Zekâ Kullanımı ve Uygulama Örnekleri

Görsel bir ifade biçimi olan illüstrasyon görsel iletişim tasarımından sanata kadar birçok eserde sıkça kullanılmaktadır. “İllüstrasyon sözcüğü latince “lustrare” sözcüğünden türemiştir, aydınlatmak ve anlaşılır hale getirmek demektir. lustrare ise ışık ve parlaklık anlamındaki “lucere” kökünden türemiştir. “İllüstrasyon, görsel grafik tasarım sözlüğünde açıklamak, örneklendirmek ya da süslemek amacıyla resimlendirme çalışması (Ambrose and Haris, 2014)” olarak tanımlanmaktadır. “İllüstrasyon bir metni, bir durumu, bir kavramı anlaşılır hale getirmeye yardımcı olur (Dağ, 2015: 11)”. Bu yüzden sanattan ayrılarak görsel bir iletişim diline daha çok yakındır. İllüstrasyonlar sanatçı ya da tasarımcılar tarafından dijital ya da el işi yöntemlerle icra edilmektedir. Öz itibarıyla insanlar tarafından oluşturulmaktadır. “İllüstrasyon insanların sanatıdır (Crush, 2005)”. Günümüzde illüstrasyon insan üretimden çıkmaya hazırlanarak yapay zekânın da çalışma alanına girmeye başlamıştır.

Bir makine illüstrasyon yapabilir mi? Makine öğrenmesine bağlı derin öğrenme alanındaki güncel gelişmeler, makinelerin çizim yapma, veri görselleştirme, renklendirme vb. gibi yetkinliklerini arttırmaktadır. Bunun somut örneklerinden biri Ocak 2021 yılında Openai şirketi tarafından ilan edilen dil tahmin modeli Gpt3 Dall-e’ dir. Metinlerden görseller yaratabilen Dall-e, kullanıcılar tarafından yazılan metinleri hızlı şekilde görsellere dönüştürebilmektedir. Gpt3 Dall-e’nin çalışma sistemini milyonlarca görüntünün anlamlarını karşılayan metin başlıklarının incelenmesi oluşturmaktadır. Aşağıda Gpt3 Dall-e’nin giriş sayfasından bir kesit görülmektedir.

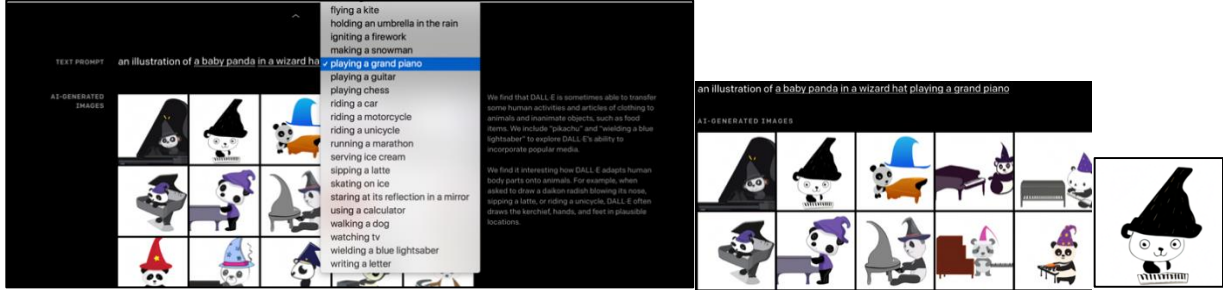
Resim 8: Gpt3 Dall-e yazı temelli veri Görselleştirme üzerine uygulama çalışması, 2021.

Kaynak: <https://openai.com/blog/dall-e/>

Gpt3 Dall-e’nin veri görselleştirmede büyük gelişme kaydettiği söylenebilir. Dall-e, metin ve görüntülerden oluşan bir veri kümesi kullanarak metin açıklamalarından görüntüler oluşturmak üzere eğitilmiş 12 milyar parametrelili bir GPT3 sürümüdür. “Hayvanların ve nesnelerin antropomorfize edilmiş versiyonlarını oluşturma, ilgisiz kavramları makul resimlerde birleştirme, metin oluşturma ve mevcut görüntülere dönüştürüp uygulama gibi çeşitli yeteneklere sahiptir (openai, 2021)”. Gpt3 Dall-e ile web sitesindeki anahtar kelimeleri kullanarak aşağıdaki gibi bir cümleyi görselleştirmek mümkündür.

Resim 9: Gpt3 Dall-e yazı temelli veri görselleştirme üzerine uygulama çalışması, 2021.

Kaynak: <https://openai.com/blog/dall-e/>

Gpt3 Dall-e alanında ilk olmasına rağmen düşük çözünürlük, 3 boyut, gölge, yansıma, doku ve varyasyonlar gibi özelliklerden yoksundur. Bu özelliklere hâkim Dall-e'nin daha gelişmiş hali Gpt-3 Dall-e 2 Nisan ayında kullanıcılarla buluşmuştur.

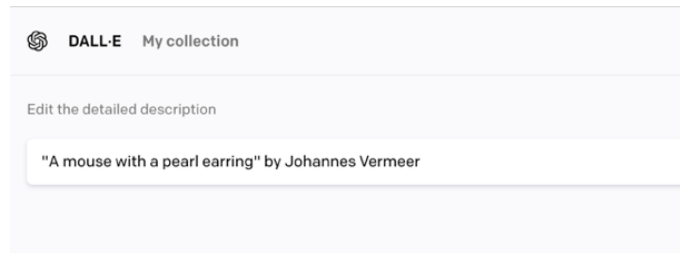
Resim 10: Gpt3 Dall-e 2 ara yüzünden bir kesit, 2022.

Kaynak: <https://openai.com/dall-e-2/>

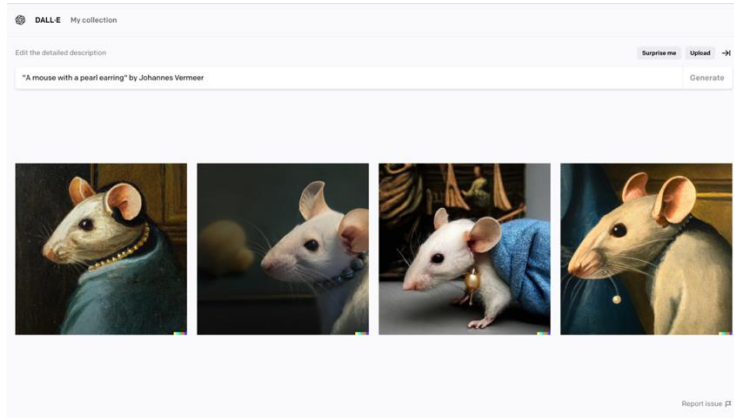
CLIP dil modelini kullanan Dall-e 2, görsellerin detaylarını tamamlamak için verilen kelimelerden tahminler yürütmektedir. Bu bir öğrenme sürecini kapsadığı için her zaman mükemmel sonuçlar elde etmek mümkün değildir. Dall-e 2 de yaratılmak istenen illüstrasyon ya da görsel çıktının detaylı bir açıklamasının yazılması gerekmektedir. Aşağıda inci küpeli bir farenin sanatçı Vermeer stilindeki görselleştirilmesi görülmektedir. Sistemde oluşturulması istenilen görselin detaylı tanımlanmasının yapılması burada oldukça önemlidir.

Resim 11: Gpt3 Dall-e 2 yazı alanından bir görünüm, 2022.

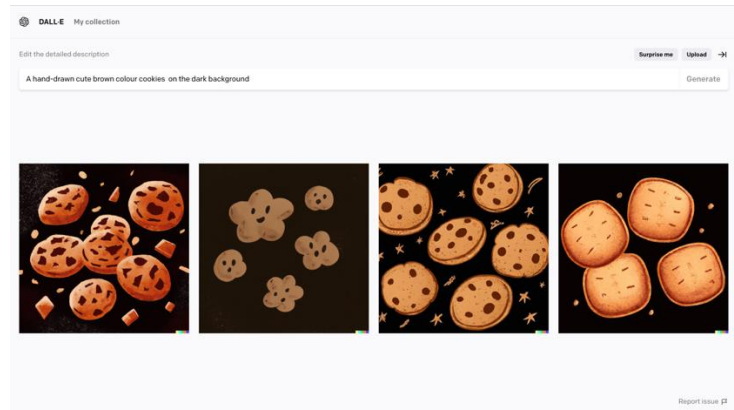
Kaynak: <https://openai.com/dall-e-2/>

Resim 12: Gpt3 Dall-e 2, yapay zekâ tarafından görselleştirilmiş çalışmalar, 2022.

Kaynak: <https://openai.com/dall-e-2/>

Aşağıda yapay zekânın ortaya koyduğu illüstrasyonların görsel iletişim tasarımı ürünlerindeki uygulamalarına ilişkin üç örneğe yer verilmiştir. İlk olarak bir kurabiye ambalajı seçilerek yapay zekâ tarafından oluşturulan illüstrasyonların etiket tasarımında kullanılması hedeflenmiştir. Önce kurabiye görselleri oluşturulmuş aralarından biri herhangi bir kritere bağlı olmaksızın seçilmiştir.

Resim 13: Gpt3 Dall-e 2, kurabiye illüstrasyonları, 2022.

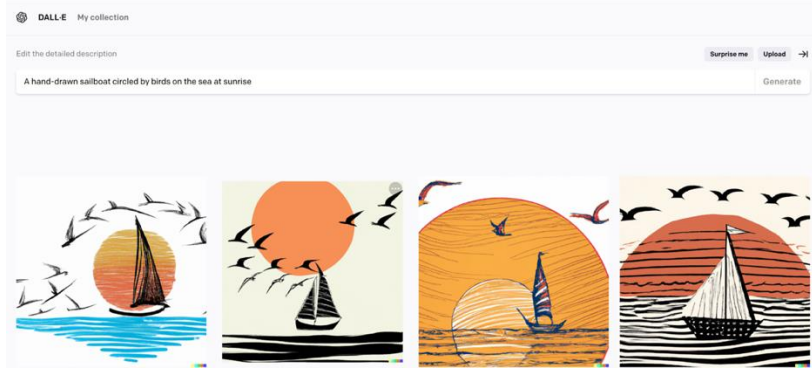
Kaynak: <https://openai.com/dall-e-2/>

Dalle-2'de dalle-1'e göre çözünürlük çok daha iyi olduğu için direkt görseller kullanılabilir. Yapay zekâ tarafından oluşturulan kurabiye illüstrasyonlarına sadece tipografi eklenerek ambalaj etiket tasarımı oluşturmak mümkündür (Resim: 14).

Resim 14: Gpt3 Dall-e 2, Kurabiye etiket tasarımı örneği, 2022.

Dall-e 1 yapay zekânın illüstrasyon alanındaki ilk çalışmalarını ortaya koyması adına önemliyken, Dall-e 2 yüksek çözünürlükteki çalışmaların direkt tasarım ürünlerinde kullanılması adına önemli bir gelişmeyi içerisinde barındırmaktadır. Bir diğer çalışmada gün doğumuna ilişkin bir cümle yapay zekâ tarafından resimlenmektedir.

Resim 15: Gpt3 Dall-e 2, Gün doğumu konulu illüstrasyon örneği, 2022.

Oluşturulan illüstrasyonlardan herhangi biri seçilerek istenilen üründe kullanılabilir.

Resim 16: Gpt3 Dall-e 2, Gün doğumu konulu illüstrasyon uygulaması, 2022.

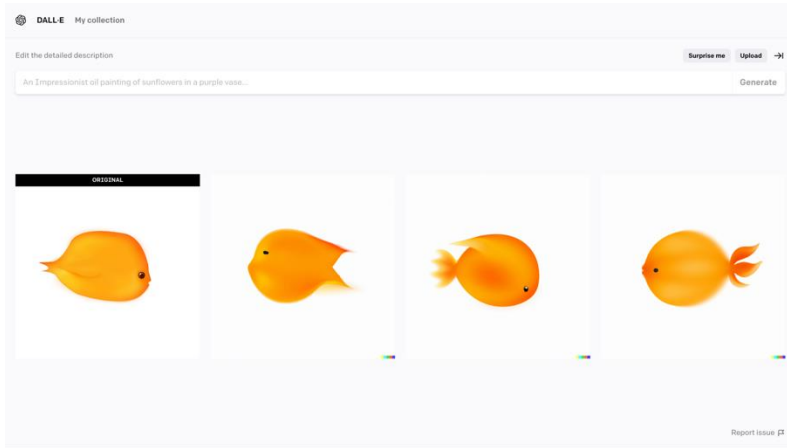
Yapay zekâ ile var olan karakter tasarımları kullanılabilceği gibi referans alınarak yeni karakter tasarımları da oluşturmak mümkündür. Aşağıda yer alan tilki karakter tasarımları uzay konsepti çerçevesinde yapay zekâ tarafından tasarlanmıştır.

Resim 17: Gpt3 Dall-e 2, Uzak konseptinde tilki karakter tasarımları, 2022.

Kaynak: <https://openai.com/dall-e-2/>

Dall-e 2, orijinal görüntülerden ilham alarak benzerlerini oluşturabilmektedir. Dall-e 2 farklı stil ve konseptlerde görüntüler yaratırken bir önceki versiyonuna göre 4 kat daha yüksek çözünürlüklü görüntüler ortaya koymaktadır. Dall-e 2 sisteminde kullanıcılar isterseler bir çizim görsel yükleyerek yapay zekânın o görsel üzerinden ortaya koyacağı varyasyonları da görebilmektedir. Aşağıda yer alan orijinal ibareli görsel yapay zekâ tarafından oluşturulmuş bir balık illüstrasyonudur. Yapay zekâ o görseli referans alarak farklı seçenekler de oluşturabilmektedir.

Resim 18: Gpt3 Dall-e 2, orijinal görüntüden oluşturulan varyasyonlar, 2022.

Kaynak: <https://openai.com/dall-e-2/>

Yapay zekânın şu an geldiği nokta değerlendirildiğinde insanlık için yeni ve değerli görsel çıktılar üretildiği görülmektedir. Boden'ın yaratıcılık tanımlamalarından biri olan tarihsel yaratıcılık (t-yaratıcılık) yapay zekâ için söylenebilir. Çünkü yapay zekâ daha önce veri görselleştirme alanında böyle bir ilerleme kaydetmemiş ve tasarımcıların yapmış olduğu illüstrasyonlara biçimsel olarak yaklaşmamıştır. Gpt3 Dall-e 1 ve 2' de kombinasyonel/birleşimsel bir yaratıcılık türü sergilenerek yeni kombinasyonlar oluşturulmuştur. Oluşturulan çalışmalar yaratıcılık tanımlarının merkezinde yer alan üç parametreye uygundur. Yeni olmak, şaşırtıcı olmak ve kullanılabilir olmak. Yapay zekânın ortaya koyduğu çalışmalar insanlık için yeni, şaşırtıcı ve yukarıda örnek gösterildiği gibi kullanılabilir durumdadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Yaratıcılık, sadece insan zekâsına ait bir özellik olmanın ötesine geçmeye başlayarak yapay zekâ alanında da varlığını hissettirmektedir. Makinelerin eşsiz görsel kombinasyonlar ortaya koyabilme potansiyeli hesaplamalı yaratıcılık (computational creativity) kavramını destekler niteliktedir. İllüstrasyon alanında

yapay zekâ uygulamaları adlı makalede, yapay zekânın yaratıcılıkla olan ilişkisi insan ve yapay zekânın ortak çalışması olan illüstrasyonlar üzerinden değerlendirilmektedir. Günümüzde yapay zekâ ile iş birliği yaparak yeni bir tasarım ürünü ortaya koyabilmek mümkündür. Yapay zekâ görsel iletişim tasarımının hemen hemen her alanında kullanılabilecek potansiyele sahiptir. Özellikle veri görselleştirme alanındaki güncel gelişmeler yapay zekânın görselleştirme alanında daha iyi sonuçlar ortaya koymasına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda yapay zekâ kullanılarak illüstrasyon alanında başarılı sonuçlar elde etmek mümkündür. Bu makale kapsamında seçilen illüstrasyon ve uygulamalar yapay zekânın bu alanda gelmiş olduğu noktayı göstermektedir. Yapay zekâ görselleştirme alanında hızlı bir ivme kazanıp illüstrasyon alanında başarılı olarak nitelendirilebilecek çalışmalar ortaya koysa da hala bazı problemlere sahiptir. Yapay zekâ sistemi şu an tasarımcıların kolaylıkla ulaşılabilir proje ve fikir geliştirebileceği bir konumda değildir. Alandaki gelişmeler arttığında bu sorunlarında ortadan kalkacağı aşiktardır.

Yapay zekâ alanındaki hızlı gelişmeler gerek bazı meslek gruplarında gerekse insan yaratıcılığının yakın gelecekteki durumuna ilişkin bazı endişeleri beraberinde getirmektedir. Şu an ki gelişmeler incelendiğinde yapay zekânın insan yaratıcılığını destekler nitelikte bazı gelişmelere sahip olduğu söylenebilir. Outpainting adı verilen bir sistemle var olan bir illüstrasyon ya da sanat eserini genişletip devam ettirmek mümkündür. “Bugün, bir görüntüyü orijinal sınırlarının ötesine taşıyarak (aynı tarzda görsel öğeler ekleyerek veya bir hikâyeyi yeni yönlerle doğru çekerek) kullanıcıların yaratıcılıklarını genişletmelerine yardımcı olan yeni bir özellik olan Outpainting'i sunuyoruz” (openai., 2022). Bu sistem ünlü tablo ya da illüstrasyonların devamında ya da ardında neler olduğunu düşünmenize olanak sağlamaktadır. Outpainting bir görüntüyü sınırlarının ötesine taşıyarak, tasarımcıların yaratıcılıklarını genişletmelerine yardımcı olan yeni bir özellik olarak tanımlanabilir (Bkz. openai.com). Bu bağlamda özellikle tasarımcıların endişe duyduğu konulardan biri olan yaratıcılık konusunda şu an kaygılanmak için erken olduğu söylenebilir. Yapay zekânın bir bedene sahip olmasıyla (robotlar) insan deneyimine yakın deneyimler yaşayabileceği ön görülebilir. Bu sayede insan ihtiyaçlarına yönelik yaratıcı fikir ve tasarımlar üretecek yapılar ortaya çıkacaktır. İnsanların yapay zekâları distopik bir şekilde hayal etmek yerine, insan-yapay zekâ iş birliğine odaklanmaları hayati önem taşıyacaktır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Ambrose, G. ve Harris, P. (2010), *Görsel Grafik Tasarım Sözlüğü*. İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Amabile, T., M., (1996), *Creativity in context: update to the social psychology of creativity*, London: Routledge.
- Boden, M. (2004), *The Creative Mind: Myths and Mechanisms*. Londra: Routledge
- Boden, M. (2007), *How Creativity Works*, published by Creativity East Midlands for the Creativity: Innovation and Industry conference, 6th December 2007.
- Botpet.com Erişim Tarihi: 20.08.2021
- Boden, M. (2010), *Creativity and Art: three roads to surprise*. Oxford: Oxford University Press.
- Crush, Z. L. (2005), *The Fundamental of Illustration*. London: Ava Publishing.

- Charniak, E., & McDermot, D., (1985), Introduction to Artificial Intellingence. Boston: Addison-Wesley Company.
- Dağ, S. E. (2015), İllüstrasyonun İkinci Altın Çağı. İstanbul: Grafik Tasarım Yayıncılık.
- GoogleDeepDream <https://deepdreamgenerator.com/#gallery> Erişim Tarihi: 06.07.2022
- Harold Cohen <http://www.medienkunstnetz.de/works/aaron/> Erişim Tarihi: 06.07.2022
- Kocabaş, Ş. (2019), <http://www.goksungur.net/notlar/nisantasi/yapayzekâ/Yapayzekâ.pdf> erişim tarihi: 15. 02. 2021.
- Kok, J. N., Boers, E. J. W., Kusters, W. A., Putter, P. (2002), Artificial Intelligence: Definition, Trends, Techniques and Cases. Oxford: EOLSS Publisher
- Pablo Picasso, Les Demoiselles d'Avignon, (1907), <https://www.moma.org/collection/works/79766> Erişim Tarihi: 06.07.2022
- Russell, S. (2021), İnsanlık için Yapay Zekâ: Yapay Zekâ Ve Kontrol Problemi. Buzdağı Yayınevi, Ankara.
- Stenberg, R., J., (1999), Handbook of creativity. New York: Cambridge University Press.
- Salvador Dalí, The Persistence of Memory, (1931), <https://www.britannica.com/art/Surrealism> Erişim Tarihi: 06.07.2022
- Samurcay, N. (1983), Zekâ ve Yaratıcılık. Eğitim ve Bilim. <http://213.14.10.181/index.php/EB/article/view/5764/2252> Erişim Tarihi: 10.01.2021
- Openai Gpt3 Dall-e 1 <https://openai.com/blog/dall-e/> Erişim Tarihi: 06.07.2022
- Openai Gpt3 Dall-e 2 <https://openai.com/dall-e-2/> Erişim Tarihi: 06.07.2022
- Openai Dall-e Outpainting <https://openai.com/blog/dall-e-introducing-outpainting/> Erişim Tarihi: 01.09.2022
- Weiner, P., R. (2000), Creativity & beyond Cultures, Values, and Change. New York: State University New York Press.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1333-1345, doi: 10.11616/asbi.1160537

Av Turizminin Ekonomik Etkisinin Belirlenmesi: Kastamonu Örneği

Determining the Economic Impact of Hunting Tourism: The Case of Kastamonu

Ali ŞENGÜL¹, Hakkı ÇILGINOĞLU²

Geliş Tarihi (Received): 11.08.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 29.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Turist profillerinde yaşanan değişikliklerle birlikte, birçok ülke alternatif turizm çeşitlerine daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu çeşitlerden biri de av turizmidir. Av turizmi, son yıllarda ülkelerin ekonomisine ciddi oranda katkı sunan bir sektör haline gelmiştir. Av turizmi, hem bireylerin şehir yaşantısından uzaklaşarak doğayla buluşmasını hem de yaban hayvanlarının sürekliliğinin sağlanması için önemli bir olgudur. Kastamonu ili de sahip olduğu yaban hayatı sahalarıyla av turizmi için oldukça elverişli bir bölgedir. Bu çalışmada av turizmi faaliyetlerinin, bölgeye kattığı ekonomik etkilerin belirlenmesi ve bu etkilerin artırılması için ilgili paydaşlar açısından farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda 2021-2022 av sezonunda Kastamonu'ya gelen yerli ve yabancı turistlere yönelik ilgili kurumların kayıtları incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, av turizminden elde edilen gelirin önemli derecede olduğu belirlenmiş ve bu düzeyin artırılması için çalışma kapsamında bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Av turizmi, Kastamonu, Avcılık, Ekonomik etki.

&

Abstract: With the changes in tourist profiles, many countries have started to give more importance to alternative tourism types. One of these types is hunting tourism. Hunting tourism has become a sector that contributes significantly to the economy of countries in recent years. Hunting tourism is an important phenomenon both for individuals to get away from city life and to meet with nature and to ensure the continuity of wild animals. Kastamonu province is a very suitable region for hunting tourism with its wildlife areas. In this study, it is aimed to determine the economic effects of hunting tourism activities in the region and to raise awareness in terms of relevant stakeholders in order to increase these effects. In this context, the records of the relevant institutions for domestic and foreign tourists coming to Kastamonu in the 2021-2022 hunting season were examined. As a result of the examinations, it was determined that the income obtained from hunting tourism was significant and some suggestions were presented within the scope of the study to increase this level.

Keywords: Hunting tourism, Kastamonu, Hunting, Economic impact.

Atıf/Cite as: Şengül, A., Çılğınoğlu, H. (2022). Av Turizminin Ekonomik Etkisinin Belirlenmesi: Kastamonu Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1333-1345. doi: 10.11616/asbi.1160537

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Bil. Uzm., Ali Şengül, Kastamonu Üniversitesi, alissengul@hotmail.com. (Sorumlu Yazar)

² Dr.Öğr. Üyesi, Hakkı Çılğınoğlu, Kastamonu Üniversitesi, hcliginoglu@kastamonu.edu.tr.

1. Giriş

Turizm sektörü, yoğun bir evrim sürecinin ardından son yıllarda küresel açıdan önem kazanan bir sektör haline gelmiştir (Martin-Delgado vd., 2020). Özellikle II. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte turizm faaliyetleri, çoğunlukla soyluların ve elitlerin katılımıyla gerçekleşen bir olgu durumundaydı (Sağcan, 1986). Ancak daha sonraki süreçte, teknolojinin gelişmesi, çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve bireylerin gelir miktarlarındaki artış gibi sebeplerden dolayı yaşanan bölgeden uzaklaşma ve dinlenme gibi ihtiyaçlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Şafak, 2003). Bu durum ise bazı turizm çeşitlerinde doyumunluğa ulaşılmasına ve kitle turizmi yerine bireysel turizme ilginin artmasına neden olmuştur (Şafak, 2003; Özer, 2020). Bu gelişim sonucunda kültürel turizm, spor turizmi, av turizmi ve özel ilgi turizmi gibi turizm çeşitlerine olan eğilim artmaya başlamıştır.

Şehir yaşantısının monotonluğundan sıkılan ve bir değişiklik ihtiyacı hisseden bireyler, bu ihtiyacı karşılamak için yeşil alanlarda gerçekleştirilen rekreasyonel faaliyetlere katılmaktadır. Bu yeşil alanlardaki faaliyetlerden biri de insanların ihtiyaç duyduğu değişikliği, yeşil alanı, açık ve temiz havayı karşılayabilen avcılık faaliyetidir (Ege, 1996:50). Avcılık, ilk çağlardan beri yaşamın sürdürülebilmesi için gıda, giyim, savaş malzemesi gibi materyallerin toplanması amacıyla yapılan zorunlu bir faaliyetken, günümüzde zevk amacıyla yapılan bir aktivite haline dönüşmüştür. Günümüzdeki insanlar, avlanabilmek için hem yurtiçi hem de yurtdışındaki bölgelere seyahatler gerçekleştirmekte ve bu durum da turizm sektörüne katkı sağlamaktadır (Bayer, 1992). Bu olaya av turizmi adı verilmektedir. Son yıllarda birçok dünya ülkesi av turizmi sayesinde, hem av hayvanlarının neslinin tükenmesini önlemekte hem bu hayvanların yaşam alanlarını korumakta hem de av turizminin başta ekonomik olmak üzere önemli getirilerinden faydalanmaktadır. Bu kapsamda, av turizminin, doğal dengenin korunması ve sürekliliğinin sağlanabilmesi açısından gerekli bir faaliyet olduğu söylenebilir (Osmonalieva, 2007:35).

Bu çalışmada, avcılık faaliyetlerinin, gerçekleştiği bölgede av turizminin sağladığı katkıyı ve bunun artırılması için gerekenleri ortaya koyarak paydaşlar açısından farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. Bu çalışma, Kastamonu ilinde bulunan ve av faaliyetleri konusunda yetki/söz sahibi olan paydaşlarda av turizmi algısının/bilincinin oluşması/gelişmesi, av turizmine daha fazla önemin verilmesi ve bundan sonraki çalışmalara fayda sağlaması açısından önem arz etmektedir.

2. Avcılık ve Av Turizmi

Avcılık kavramı, eski dönemlerde, insanların geçim kaynağı olarak ortaya çıkmış bir kavramdır. Başlarda yiyecek ve giyecek elde etmek amacıyla yapılan avcılık, zaman içerisinde askeri eğitim ve spor için de kullanılmış ve hatta eğlenceye dönüşmüştür (Yarar, 2009:123). Avcılık, bireylerdeki içgüdüleri tatmin etme olanağı sağlayan ve aynı zamanda doğa ve temiz havadan yararlanma, farklı türdeki canlıları görme ve bu canlıları yakalama gibi deneyimlerle mutluluk sağladığı düşünülen bir faaliyettir (Olalı ve Timur, 1988). Yeryüzü ekosisteminin önemli parçalarından olan av ve yaban hayatı kaynakları, bir bileşene sahip olması ve hayvan türleriyle doğrudan bir bağlantısı olması nedeniyle çevre kavramına da dahil edilmektedir (Güneş, 2009).

Yaban hayatı popülasyonu, neredeyse tüm dünya ülkelerinde hızlı bir şekilde yok olmaktadır. Bu yok oluşun sebepleri arasında insanların çevreyi tahrip etmesi ve bununla birlikte yaban hayatı habitatlarının kaybolması gösterilmektedir. Özellikle son 200 yıl içerisindeki tahribat daha da artmış ve birçok hayvanın nesli tükenmiş ya da tükenme noktasına gelmiştir. Bu süreçte bireylerin doğaya ve turizme olan ilgilerinin artmasıyla av amaçlı turizme olan ilgi de artmaya başlamıştır (Ulusoy, 2016:53). Av turizmi, avcı niteliğine sahip bireyler tarafından belirli ilkelere göre avlanma amacıyla yapılan etkinlikler olarak tanımlanmaktadır. Av turizminin en önemli amaçlarından biri, yeterli sayıda popülasyona sahip olan ve av için uygun hayvanların avlanmalarına izin verilerek ülke ekonomisine katkıda bulunmaktır (Demir vd., 2012). Bir başka açıdan av turizmi; av ve yaban hayvanlarının, yerli ve/veya yabancı avcılarının kullanımına denetim altında izin verilmesini, bu kaynakların da turistik ve rekreasyonel açıdan değerlendirilerek ulusal ekonomiye ve ülke turizmine katkı sağlamayı amaçlayan etkinliklerdir (Özdönmez vd., 1996).

Dolayısıyla av turizmi, bireylerin farklı ihtiyaçlarını ve eğilimlerini karşılayabilen bir turizm çeşididir. Av amacıyla yapılan turizm faaliyetlerine katılan bireyler, hem yaban hayvanlarının boynuz, diş ve post gibi parçalara sahip olmakta hem de farklı yerleri görekerek farklı kültürler tanıma fırsatına sahip olmaktadır. Av turizmi, av hayvanlarının nesillerini sonsuza kadar sürdürebilecek ve genetik çeşitliliğe imkan sağlayacak sayıda olmalarını gerektirirken, bununla birlikte yaşadıkları bölgenin kaldırabileceği sayıyı aşmamalarını sağlamaktadır (Yıldızbakan ve Keleş, 2011).

Bu etkenler de sürdürülebilirlik kavramını gündeme getirmektedir. Avcılığın sürdürülebilirlik açısından bazı amaçları şu şekilde belirtilmiştir (Unur, 2000);

- Farklı türlerdeki yaban hayvanlarının varlığını ve yaşam ve beslenme alanlarını dengeli bir şekilde korumak
- Yaban hayvanlarının soylarının tükenmemesi için gereken önlemleri almak
- Sürekli izlemek suretiyle bu hayvanların aşırı şekilde üremesine engel olmak
- Bulaşıcı hastalıklara ve yasak avlanmalara karşı önlemler almak
- Avcılığın, yasa ve kurallar çerçevesinde yapılmasını sağlamak ve gerekli önlemler almak

Bu amaçlar doğrultusunda yapılan çalışmalara rağmen, başta ateşli silahların kullanılmasıyla düzensiz ve kaçak avlanmalar gibi faktörlerden dolayı birçok yaban hayvanının nesli tükenmiş ya da tükenme noktasına gelmiştir (Ege, 1996).

Bu bağlamda, ilgili mevzuata uygun olarak yapılan av turizmi ülkeler için çok önemli bir ekonomik getiri sağlayabilmektedir. Çünkü avcılık için yüksek miktarlarda harcama gerekmekte ve av turizmi faaliyetlerine katılan turistler çok yüksek gelir seviyelerine sahip bireylerden oluşmaktadır. Bu durum hem yerli hem de yabancı turistler için aynıdır (Osmonalieva, 2007:34). Normal bir turizm aktivitesine katılan turistler, ortalama olarak 750 Dolar harcama yaparken, av turizmi aktivitesine katılan turistler, kişi başı yaklaşık 2000 Dolar harcama yapmaktadır. Bir araştırmaya göre, Antalya'da yapılacak 5 günlük bir av turizmi seyahatinde, turistler, seyahat şirketlerine kişi başı yaklaşık olarak 15.000 Dolar ödemiştir (Umar, 1993; Ukav, 2012). Elde edilen gelirin yanı sıra ekonomiye istihdam yönünden de katkı sağlamaktadır. Çeşitli av türlerine göre avcılık faaliyetlerinde 3 ile 10 kişi istihdam edilebilmektedir. Bunun yanında avcılık faaliyetinin zaman almasına bağlı olarak konaklama süresi de uzayabilmektedir. Av turizmi gelirin köy tüzel kişiliklerine verilmesi de yöre halkının yaban hayatının korunması açısından katkılar sağlamaktadır (Ukav, 2012).

Avcıları kendi ülkeleri dışındaki yerlerde avlanmaya iten iki temel sebepten bahsedilmektedir. Bu sebepler; yerleşim ve sanayi bölgelerinin genişlemesiyle yaban hayatının büyük ölçüde azalması ve yüksek gelir düzeyine sahip avcılarının hem farklı türdeki av hayvanlarını avlamak hem de farklı ülkeler görmek istemesidir (Ege, 1996). Her avcılık faaliyeti turizm olarak nitelendirilmemektedir. Avcılığın, turizm kapsamında algılanabilmesi için bazı özelliklerin bulunması gerekmektedir. Bunlar; belli bir yerden başka bir yere seyahat etme, tur rehberi, konaklama gibi turistik hizmetlerden yararlanma, hizmetlerin para karşılığında yapılması, gidilen yerde geceleme olması gibi koşullardır (Osmonalieva, 2007:38).

Av faaliyetleri yalnızca belirli alanlarda yapılmakta ve bu bölgelere de avlak adı verilmektedir. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı'nın ilgili mevzuatına göre, 4 farklı avlak bulunmaktadır. Bu avlaklar, özel avlak, devlet avlağı, genel avlak ve örnek avlaktır (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü). Türkiye, sahip olduğu coğrafi yapısı, bitki örtüsü ve yaban hayatı gibi özellikleriyle av turizminin elverişli olduğu bir ülke konumundadır. Av turizminin özellikle ekonomik yönü ele alındığında, Türkiye için av turizminin öneminin de oldukça önemli bir seviyede olması gerektiği düşünülmektedir (Ulusoy, 2015).

3. Türkiye’de Av Turizmi

Türkiye, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birleştiren önemli bir coğrafi konuma sahip durumdadır. Bu kıtalardaki birçok yaban hayvanına ve tarihteki birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu durumdan dolayı, savaşlar, nüfus artışı, kaçak ve/veya aşırı ağaç kesimi, plansız kentleşme, orman yangınları gibi olaylara şahitlik etmiş ve ülkedeki ormanlar tüm kaynaklarıyla birlikte yoğun derecede sömürülmüş ve tahrip edilmiştir (Başkaya vd., 2012). Bu durumlar Türkiye’deki avcılık faaliyetlerini de etkilemiştir.

Türkiye’de av turizmi sezonu her yıl 1 Nisan’da başlar ve sonraki yıl 31 Mart’a kadar devam etmektedir. Bu süre içerisindeki uygulamalar, Merkezi Av Komisyonu (MAK) tarafından verilen kararlarla birlikte yürütülmektedir. Bu kararlar, avına izin verilen türler, avlanma sahaları, tarihleri, ücretleri, ilkeleri ve yasaklanan avlanma usul ve şekillerine yönelik kararlardan oluşmaktadır (Olçay vd., 2019). Ülkede avcılık kapsamında ciddi bir düzenleme ihtiyacı ilk olarak 1937 yılında ortaya çıkmış ve bu kapsamda Kara Avcılığı Kanunu çıkarılmıştır. Av turizmi ise 1950’li yıllarda başlamış ancak Türkiye’ye gelen yabancı turistler 1970’li yıllara kadar kendi imkanlarıyla avlanmışlardır. Bu dönemlerde bazı seyahat acenteleri av turizmine yönelik programlar düzenlese de herhangi bir yasak ya da kısıtlama olmadan avlanan turistler, oldukça bilinçsiz bir şekilde avlanmış ve orman tahribatı, yaban hayvanlarının kontrolsüzce avlanarak nesillerinin zarar görmesi gibi çok ciddi zararlar getirmişlerdir. Bu olumsuzluklardan sonra, Merkezi Av Komisyonu tarafından 1969-1970 av mevsimi için bazı kararlar alınmış ve avlanmak av teskeresine bağlanmış, av turizmi için izin koşulları ve özel av izinlerinin ana esasları belirlenmiştir (Sarı, 2007:52).

Daha sonra, 1973 senesinde Seyahat Acenteleri Kanunu’na dayanarak Av Turizmi Yönetmeliği çıkarılmış ve bu yönetmelikle birlikte av turlarını ve partilerini düzenleme görevi seyahat acentelerine verilmiştir. Ancak bu durum kontrolsüz avcılığın engellenmesi için yeterli olmamış ve bunu önlemek amacıyla da 1976-1977 av sezonunda yabancıların Türkiye’de avlanmaları bir yıl süreyle yasaklanmıştır. Bu yasaklamadan sonra, 1977 yılında yeni düzenlemeler uygulamaya koyulmuştur. Bu düzenlemelere göre de yabancı avcıların avlanabilmeleri için ancak A Grubu Seyahat Acentesi vasıtasıyla ülkeye gelebilecekleri ve ücret karşılığında avlanabileceklerine karar verilmiştir (Kayaöz, 2009:347).

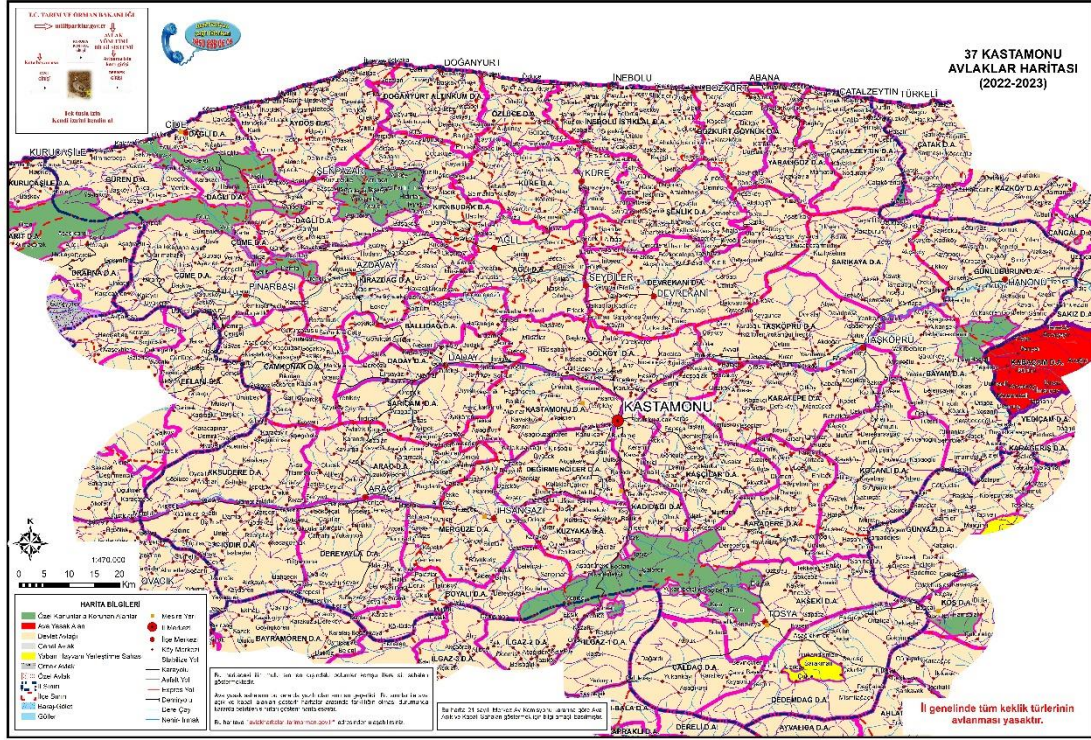
Türkiye’deki bilinçli bir şekilde yapılan ilk gerçek av turizmi 1981 senesinde Antalya Düzlerçamı bölgesinde yapılan yaban keçisi avı ile başlanmıştır. 1984 yılında da Artvin’de, yaban keçisi, yaban domuzu, kurt, çakal ve ayı gibi hayvanların avlanmalarına av turizmi kapsamında izin verilmiştir. Bu bölgelerdeki avlanmalar için hem yerli hem de yabancı turistlere izinler verilmiştir (Gürpınar, 1999). Son olarak 2003 yılında yayınlanan Kara Avcılığı Kanunu yürürlüğe girmiştir. Temel kanunlarda değişikliğe gidilmese de, sürekli değişen ihtiyaçlar doğrultusunda bu kanuna ek olarak yönetmelikler ve düzenlemeler yapılmaktadır (Özer, 2020).

4. Kastamonu’da Avlak Bölgeleri

Kastamonu ili Batı Karadeniz Bölgesi’nde yer almaktadır. İlin deniz seviyesinden yüksekliği 775 metre olup yüzölçümü 13.108.1 km²’dir (Kastamonu İl Tarım ve Orman Müdürlüğü). İlde çoğunlukla karasal iklim hakim durumdadır. Kastamonu’da genellikle ormanlık alanların fazlalığıyla birlikte engebeli araziler ön plana çıkmaktadır. İlin yaklaşık olarak %67’sini ormanlık alanlar oluşturmaktadır (Diler, 2021). Kastamonu’da ormanlık alanların çok olması, birçok farklı türdeki canlılar için yaşamı elverişli kılmaktadır. İlde genel olarak, karaca, yaban domuzu, geyik, ayı, tilki, kurt, çakal, tavşan ve ötücü/yırtıcı kuşlar gibi hayvanlar yaşamaktadır (Kastamonu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü). Kastamonu’da av turizmi noktasında avlanmaya izin verilen birçok avlak bulunmaktadır. Bu avlaklar dışında, Kastamonu ilinde 4 adet yaban hayatı geliştirme sahası bulunmaktadır. Bu sahalardan, Azdavay Kartdağı YHGS, Ilgazdağı YHGS, Taşköprü Elekdağı YHGS, Tosya Gavurdağı YHGS’den oluşmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı).

Şekil 1: Kastamonu Avlamlar Haritası

Kaynak: Av Yönetimi Bilgi Sistemi

Şekil 1’de görülen Kastamonu’daki avlamları gösteren harita, 2022-2023 av sezonunda kullanılabilen avlamlardan oluşmaktadır. Bu avlamların tam listesi aşağıdaki Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Kastamonu’daki Avlamlar

Ballıdağ Mevkii Devlet Avlağı	Dedemdağı Devlet Avlağı
İnebolu İstiklal Devlet Avlağı	Değirmenciler Devlet Avlağı
Doğanyurt Altınkum Devlet Avlağı	Dereyayla Devlet Avlağı
Yaralığöz Devlet Avlağı	Devrekani Devlet Avlağı
Özlüce Devlet Avlağı	Gölköy Devlet Avlağı
Bozkurt Göynük Devlet Avlağı	Günlüburun Devlet Avlağı
Çatalzeytin Devlet Avlağı	Güren Devlet Avlağı
Küre Devlet Avlağı	İğdir Devlet Avlağı
Şenlik Devlet Avlağı	Kadıdağı Devlet Avlağı
Ağlı Devlet Avlağı	Karadere Devlet Avlağı
Akseki Devlet Avlağı	Karatepe Devlet Avlağı
Aksudere Devlet Avlağı	Kastamonu Devlet Avlağı
Araç Devlet Avlağı	Kaççılar Devlet Avlağı
Aydos Devlet Avlağı	Kirazdağı Devlet Avlağı
Bayam Devlet Avlağı	Kırkbudak Devlet Avlağı
Boyalı Devlet Avlağı	Koçanlı Devlet Avlağı
Çaldağ Devlet Avlağı	Kuzyaka Devlet Avlağı
Çamkonak Devlet Avlağı	Mergüze Devlet Avlağı
Çöme Devlet Avlağı	Sarıçam Devlet Avlağı
Daday Devlet Avlağı	Sarıkaya Devlet Avlağı
Dağlı Devlet Avlağı	Taşköprü Devlet Avlağı

17.05.2022 karar tarihli ve 27.05.2022 tarihinde yayınlanan 31848 (Mükerrer) sayılı merkez av komisyonu kararıyla Kastamonu ilinde bulunan avlaklar yukarıdaki tabloda listelenmiştir. Bu tablodan da görüleceği üzere Kastamonu'da 42 adet avlak bulunmakta ve bu avlakların tamamı devlet avlaklarından oluşmaktadır (Resmi Gazete, 2022). Şehrin farklı ilçelerinde bulunan ve avlanmaya izin verilen bu avlaklarda av turizmi kapsamında faaliyetler yapılmaktadır.

5. Materyal ve Yöntem

Türkiye, sahip olduğu yaban hayatı sahalarıyla av turizmi kapsamında önemli ekonomik gelirler elde etmektedir. Sahip olunan bu yaban hayatı sahalarından bazıları da Kastamonu ilinde bulunmaktadır. Bu çalışmada kullanılmak üzere, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı 10. Bölge Müdürlüğü Kastamonu İl Şube Müdürlüğü yetkililerinden Kastamonu il sınırlarında 2021-2022 av mevsiminde gerçekleşen av faaliyetlerine yönelik istatistikler temin edilmiştir. Temin edilen bilgiler; avlanan türler, avlanma ücretleri, avcının uyuşuğu ve avlaklar gibi bilgilerdir. Bu bilgilerden yola çıkılarak, bu çalışmada, Kastamonu ilinde gerçekleşen av faaliyetlerinden ilin mevcut av turizmi durumunu ortaya koymak, elde edilen ekonomik gelir düzeyini belirlemek ve bu düzeyin artırılması ve eksikliklerin saptanarak giderilmesi noktasında ilgili paydaşlar açısından farkındalık oluşturmak amaçlanmaktadır. Bu çalışma, Kastamonu iline gelen avcı turistlerin profillerini farklı açılardan tespit etmesi, Kastamonu'daki av faaliyetlerine yönelik yapılan harcamaların Kastamonu ekonomisine olan katkısının belirlenmesi açısından hem turizm hem de avcılık literatürüne katkı sağlaması ve bundan sonraki yapılacak çalışmalara fayda sağlaması yönünden önem arz etmektedir. Ayrıca, daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, birçok farklı şehir ve/veya ülkenin av turizminden çok ciddi gelirler sağladığı göz önüne alındığında, Kastamonu'daki avcılık ve turizm konusunda söz ve yetki sahibi olan paydaşlar açısından farkındalık oluşturması ve ildeki av turizminin geliştirilmesi için sunulan öneriler yönünden önem arz ettiği düşünülmektedir.

Kastamonu ilindeki av turizmi kapsamında yapılan faaliyetlerin incelendiği bu çalışma, nitel bir çalışmadır. Nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırma şeklidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). İncelenen belgelerin analizinde içerik analizi tekniği uygulanmıştır. İçerik analizi, metin içeriğinin toplanması ve analiz edilmesidir. Metin, bir iletişim ortamı görevi gören her türlü yazı, görsel ya da sözlü öğeleri kapsamaktadır. Metin; kitaplar, gazete ya da dergi makaleleri, söylevler, resmi belgeler, reklamlar, filmler, video kayıtları, fotoğraflar, şarkı sözleri gibi öğelerden oluşmaktadır (Neuman, 2014). Bu doğrultuda incelenen belgelerden elde edilen avcının uyuşuğu, avlanan tür, ödenen ücret ve avlak bilgisi gibi unsurlara çalışmada yer verilmiştir.

6. Kastamonu Av Turizmi İstatistikleri

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı 10. Bölge Müdürlüğü Kastamonu İl Şube Müdürlüğü yetkililerinden elde edilen bilgiler Tablo 2'de verilmiştir. Tabloda 2021-2022 av sezonunda Kastamonu'daki avlaklarda faaliyet gerçekleştiren avcıların ve bu avcılar tarafından avlanan hayvanların sayıları yer almaktadır.

Tablo 2: 2021-2022 Av Sezonundaki Avcı ve Avlanan Hayvan İstatistikleri

Avlanan Tür	2021-2022 Gelen Avcı/Avlanan Hayvan Sayısı				TOPLAM	
	Yerli Avcı Sayısı	Yerli Avcı Tarafından Avlanan Birey Sayısı	Yabancı Avcı Sayısı	Yabancı Avcı Tarafından Avlanan Birey Sayısı	Avcı Sayısı	Avlanan Birey Sayısı
Yaban Domuzu	28	89	20	77	48	166
Kızıl Geyik	9	4	0	0	9	4
Karaca	56	28	3	1	59	29

Toplam	93	121	23	78	116	199
---------------	-----------	------------	-----------	-----------	------------	------------

Buna göre, 2021-2022 döneminde Kastamonu’da bulunan avlamlarda 93 yerli ve 23 yabancı olmak üzere toplam 116 avcı turist avlanmıştır. Avlanan hayvanlar arasında ise yaban domuzu, kızıl geyik ve karaca bulunmaktadır. Toplamda 166 adet yaban domuzu avlanırken, bu sayıyı 29 ile karaca takip etmekte ve son olarak da 4 kızıl geyiğin avlandığı görülmektedir. Toplam avlanan hayvan sayısı 199’dur. Belirtilen av sezonunda Kastamonu’da av turizmi faaliyetlerine katılan yabancı avcı turistlere yönelik bazı bilgiler Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: 2021-2022 Av Sezonunda Kastamonu’ya Gelen Yabancı Avcılara Yönelik Bilgiler

Avlak Adı	Avlanan/Avlanmak İstenen Tür	Avcının Uyuğu	İzin + Avlanma Ücreti (TL)	Katılım Payı (TL)
Ballıdağ Devlet Avlağı	Karaca	Belçika	1982	840
Bayam Devlet Avlağı	Karaca	Rus	1982	840
Dağlı Devlet Avlağı	Karaca	Amerikan	1982	840
Bayam Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	Rus	1526	720
Bayam Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	Avusturya	1526	720
Dedemdağı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	Alman	1526	720
Mergüze Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	İspanyol	1526	720
Sarıçam Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	İspanyol	1526	720
Kastamonu Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	İspanyol	1526	720
Araç Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	İspanyol	1526	720
Çaldağ Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	Fransız	1526	720
Dedemdağı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	Fransız	1526	720
Akseki Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	Fransız	1526	720
Akseki Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	İtalyan	1526	720
Dedemdağı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	İtalyan	1526	720
Dedemdağı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	İrlanda	1526	720
Çaldağ Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	İrlanda	1526	720
Akseki Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	İrlanda	1526	720
Günlüburun Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	Alman	1526	720
Taşköprü Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	Alman	1526	720
Dedemdağı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	Fransız	1526	720
Çaldağ Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	Fransız	1526	720
Günlüburun Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	Alman	1526	720

Buna göre; 2021-2022 av sezonunda yabancı turistler tarafından Kastamonu’da bulunan avlamlardan Ballıdağ, Bayam, Dağlı, Dedemdağı, Mergüze, Sarıçam, Kastamonu, Araç, Çaldağ, Akseki, Günlüburun ve Taşköprü gibi devlet avlakları tercih edilmiştir. Bu avlamlarda yalnızca 2 yaban hayvanının avları gerçekleştirilmiş olup, bunlar; karaca ve yaban domuzudur. Söz konusu av faaliyetlerine katılan yabancı turistlerin Belçika, Rusya, Amerika, Avusturya, Almanya, İspanya, Fransa, İtalya ve İrlanda vatandaşları olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, yabancı turistlerin ödedikleri ücret TL olarak kayıtlarda yer aldığından dolayı bu turistlerin ödemelerini hangi para biriminde yaptıkları bilinmemektedir. Karaca avlayan yabancı avcılar izin ücreti ve avlanma ücreti olmak üzere toplam 1.982 TL öderken, yaban domuzu avlayan yabancı turistler ise toplam 1.526 TL ödemişlerdir. 2021-2022 av sezonunda Kastamonu’daki bazı avlamlarda avlanan yabancı turistler toplamda 36.466 TL ücret ödemişlerdir. Bu ücretin 5.946 TL karaca avından, geriye kalan 30.520 TL da yaban domuzu avından elde edilmiştir. Karaca avından elde edilen 5.946 TL’nin 2.520 TL’si, yaban domuzu avından elde edilen 30.520 TL’nin 14.400 TL’si katılım payı olarak ilgili avlakların bulunduğu bölgedeki köylere ödenmiştir. Bu köylere ödenen ücret, toplam 16.920 TL’dir.

Yine aynı av sezonu içerisinde Kastamonu’ya gelen yerli turistlere yönelik bilgiler Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: 2021-2022 Av Sezonunda Kastamonu'ya Gelen Yerli Avcılara Yönelik Bilgiler

Avlak Adı	Avlanan/Avlanmak İstenen Tür	İzin + Avlanma Ücreti (TL)	Katılım Payı (TL)
Kirazdağı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1526	720
Dağlı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1526	720
Kirazdağı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1526	720
Dağlı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1526	720
Değirmenciler Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Küre Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Kırkbudak Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Sarıçam Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Çöme Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Kadıdağı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Kaşçılar Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Günlüburun Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Devrekani Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Ağlı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Kirazdağı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1526	720
Devrekani Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1526	720
Şenlik Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Çöme Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Çamkonak Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Kastamonu Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Çamkonak Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Ağlı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Devrekani Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Ballıdağ Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Çamkonak Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Çaldağ Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Çaldağ Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Dedemdağı Devlet Avlağı	Yaban Domuzu	1471	720
Yaralığöz Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Yaralığöz Devlet Avlağı	Karaca	330	-
Devrekani Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Şenlik Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Şenlik Devlet Avlağı	Karaca	330	-
Ağlı Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Daday Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
İğdir Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Sarıçam Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Kadıdağı Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Ağlı Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Kirazdağı Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Sarıkaya Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Kaşçılar Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Kaşçılar Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Çöme Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Aksudere Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Aksudere Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Devrekani Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Dağlı Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Şenlik Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Araç Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Sarıkaya Devlet Avlağı	Karaca	1156	420

Av Turizminin Ekonomik Etkisinin Belirlenmesi: Kastamonu Örneği
Determining the Economic Impact of Hunting Tourism: The Case of Kastamonu

Yaralıgöz Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Gölköy Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Karadere Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
İğdir Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Kaşçılar Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Günlüburun Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
İstiklal Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
İstiklal Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Daday Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Kastamonu Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Çöme Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Değirmenciler Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Çaldağ Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Göynük Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Küre Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Değirmenciler Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Ballıdağ Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Kirazdağı Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Çaldağ Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Araç Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Çamkonak Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Ballıdağ Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Ağlı Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Kadıdağı Devlet Avlağı	Karaca	330	-
Gölköy Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
İstiklal Devlet Avlağı	Karaca	330	-
İstiklal Devlet Avlağı	Karaca	330	-
Çamkonak Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
İğdir Devlet Avlağı	Karaca	330	-
Boyalı Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Dereyayla Devlet Avlağı	Karaca	1982	840
Boyalı Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Bayam Devlet Avlağı	Karaca	1156	420
Günlüburun Devlet Avlağı	Kızıl Geyik	5565	2550
Boyalı Devlet Avlağı	Kızıl Geyik	5565	2550
Karadere Devlet Avlağı	Kızıl Geyik	14120	6900
Çöme Devlet Avlağı	Kızıl Geyik	5565	2550
Bayam Devlet Avlağı	Kızıl Geyik	5565	2550
Çaldağ Devlet Avlağı	Kızıl Geyik	10580	5100
Boyalı Devlet Avlağı	Kızıl Geyik	5565	2550
Günlüburun Devlet Avlağı	Kızıl Geyik	5565	2550
Sarıçam Devlet Avlağı	Kızıl Geyik	5565	2550

Yukarıdaki tabloya göre, 2021-2022 av sezonu içerisinde Kastamonu'ya gelen yerli avcı turistler tarafından 3 farklı tür yaban hayvanı avlandığı görülmektedir. Bunlar yaban domuzu, karaca ve kızıl geyiktir. Yerli avcılar, ilgili avlaklardaki yaban domuzu avı için izin ücreti ve avlanma ücreti olmak üzere toplamda 41.518 TL ödeme gerçekleştirirken, karaca avı için 87.038 TL ödeme gerçekleştirmiştir. Kızıl geyik avından ise, yerli avcılardan 63.655 TL elde edilmiştir. Bu kapsamda, yerli avcılar toplamda 192.211 TL ödemiştir. Yaban domuzu avından elde edilen 41.518 TL'nin 20.160 TL'si, karaca avından elde edilen 87.038 TL'nin 34.860 TL'si ve kızıl geyik avından elde edilen 63.655 TL'nin 29.850 TL'si, ilgili avlaklardaki köylere ödenmiştir. Bu köylere, toplamda 64.710 TL ödeme gerçekleştirilmiştir. Bazı avcılar, yalnızca izin ücreti ödeyip avlanmadığı için 330 TL ödemiş ve bu izin ücretinden ilgili avlaklarda bulunan köylere katılım payı ödenmemiştir.

7. Sonuç

Av turizminin ülkeler açısından önemli bir ekonomik gelir kaynağı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bazı ülkeler bu ekonomik geliri daha fazla arttırabilmek için çeşitli yatırımlara, projelere yönelmektedir. Türkiye de coğrafi özellikleriyle av turizmi için oldukça elverişli bir konuma sahiptir. Bu kapsamda Türkiye’de, birçok av turizmi faaliyeti yürütülmektedir. Bu faaliyetlerin yürütüldüğü şehirlerden biri de Kastamonu ilidir. Kastamonu ili, ormanlık alanlarla birlikte birçok yaban hayvanı türüne ev sahipliği yapmaktadır. Bu özellikleriyle Kastamonu’da, karaca, yaban domuzu, geyik, ayı, tilki, kurt, çakal ve tavşan gibi avlanabilecek birçok yaban hayvanı yaşamaktadır. Bunların beslenmesi, kontrollü bir şekilde çoğalması ve nesillerinin devam ettirilmesi için de yaban hayatı geliştirme sahaları mevcut durumdadır. Bu sahalarda gözetim altında olan yaban hayvanları, av turizmi kapsamında değerlendirilmektedir. Kastamonu’da toplamda 42 adet avlak bulunmakta ve bu avlakların tamamı devlet avlağı olarak hizmet vermektedir. Av turizmine katılan turistlerin harcamalarının normal bir turistten çok daha fazla olduğu göz önüne alındığında, Kastamonu gibi av turizmi noktasında elverişli bir destinasyonun, bu özelliği kullanarak ekonomik açıdan gelirini arttırması önemli bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada Kastamonu’ya gelen avcı turistlerin, bölgeye kattığı ekonomik getirilerin durumunun belirlenmesi ve bu getirilerin seviyesinin arttırılması bağlamında ilgili paydaşlar açısından farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. Çünkü av turizminden en çok faydanın sağlanabilmesi için paydaşların algıları da önem taşımaktadır.

Bu çalışmada 2021-2022 av sezonunda Kastamonu’ya gelen yerli ve yabancı turistlerin toplam 42 devlet avlağına sahip olan Kastamonu’da Bayam Devlet Avlağı, Dedemdağı Devlet Avlağı, Akseki Devlet Avlağı, Kirazdağı Devlet Avlağı, Kaşçılar Devlet Avlağı, Boyalı Devlet Avlağı, Devrekani Devlet Avlağı, Ağlı Devlet Avlağı ve Çöme Devlet Avlağı’nu tercih ettikleri belirlenmiştir. Bazı avlaklar yalnızca bir ya da iki kez tercih edilirken, hiç tercih edilmeyen avlaklar da bulunmaktadır. Bu durumun sebebi olarak ulaşım kolaylığı ve avlanmak istenen yaban hayvanının o bölgede varlığı gibi etkenlerdir. Bu bulgu Yavuz (2018:41) tarafından belirlenmiştir.

Kastamonu’daki avlaklarda 3 farklı av hayvanının avlandığı ve bu hayvanların yaban domuzu, karaca ve kızıl geyik olduğu, bunlar arasında da en fazla avlanan hayvanın 166 kez olmak üzere yaban domuzu olduğu belirlenmiştir. Bu sayıyı 29 ile karaca takip ederken, kızıl geyik ise 4 kez avlanmıştır. Bu durum da Kastamonu’da tercih edilen avlaklarda çoğunlukla yaban domuzu popülasyonu bulunduğunu göstermektedir. Kastamonu’nun sert iklime sahip olması ve yaban domuzlarının sert iklim koşullarında besin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmeleri bu popülasyonun yoğunluğunu açıklamaktadır. Özkazanç (2012), yaban domuzlarının yoğun kış (yoğun kar örtüsü) şartlarında daha iyi beslenebildiklerini ve besin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için daha güçlü yapıya sahip olduklarını belirtmiştir.

Kastamonu’daki avlaklarda gerçekleşen bu av faaliyetlerinde, yabancı avcı turistler yaban domuzu ve karaca avı için toplamda 36.466 TL, yerli avcı turistler ise yaban domuzu, karaca ve kızıl geyik avı için toplamda 192.211 TL harcama gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda, 2021-2022 av sezonunda Kastamonu’ya gelen avcı turistlerden toplamda 228.677 TL kazanç sağlanmıştır. Yabancı avıcılardan elde edilen 34.466 TL’nin 16.920 TL’si, yerli avıcılardan elde edilen 192.211 TL’nin 64.710 TL’si ilgili avlaklardaki köy tüzel kişiliklerine ödenmiştir. Bu köylere ödenen toplam ücret, 81.630 TL’dir. Bu tutarlar bazı illerdeki av turizmi gelirlerine göre oldukça yüksek durumdayken, bazı illere göre düşük durumdadır. Demir ve Caner (2016), 2013-2016 yılları arasında Erzincan’da av turizminden toplamda 112.770 TL elde edildiği ve bu tutarın 27.124 TL’si köy tüzel kişiliklerine aktarıldığını belirlemiştir. Bu üç yılda elde edilen gelir, Kastamonu’nun bir av sezonunda elde ettiği gelirden oldukça düşük seviyededir. Ulusoy (2016), 2014 yılında, Muğla ilinde gerçekleşen av faaliyetlerinden elde edilen gelirin 524.160 TL olduğunu ve bu gelirin 246.210 TL’sinin köy tüzel kişiliklere verildiğini belirlemiştir. Kastamonu ile kıyaslandığında, av turizminden daha fazla gelir elde edildiği görülmektedir. Bu ücretlere konaklama, araç kiralama, yiyecek-ıçecek, rehber ve koruma gibi hizmetlerin ücretleri eklendiğinde elde edilen gelir daha da yükselecektir.

Konu ile ilgili şunlar önerilebilir:

- İldeki av turizminin çekicilikleri hem ulusal hem de uluslararası platformlarda tanıtılarak daha fazla potansiyel turiste ulaştırılmalıdır.
- Kastamonu'ya gelen avcı turistlerle görüşerek avlaktardaki sorunlar/geliştirilmesi gereken yönler belirlenmeli ve bu durumlar çözülerek süreklilik sağlanmalıdır.
- Birçok turizm çeşidinde olduğu gibi av turizminin de gelişebilmesi için bu konudaki söz ve yetki sahibi olan bireylere av turizmi konusunda eğitim, kurs ve/veya seminer verilmelidir.
- İldeki avlaktarın tamamının kullanılabilmesi için gerekli çalışmalar yapılarak avcı turistler bu avlaktara yönlendirilmelidir.
- Avlanan/avlanabilen yaban hayvanlarının çeşitliliği sağlanarak daha fazla turist ilgisini çekilmelidir.
- Av turizminden elde edilen gelirin yine av turizmi için kullanımı sağlanmalıdır. İle gelen avcıların konaklayabilecekleri ve/veya dinlenebilecekleri işletmeler yapılmalı/sayıları artırılmalıdır.
- İlgili avlaktarda denetimler sıklaştırılmalı ve bilinçli avcılık politikası belirlenerek hem yaban hayvanlarının hem de bu hayvanların yaşadığı bölgelerin güvenliği sağlanmalıdır.
- Avcı turistlerin boş zamanlarını değerlendirilmeleri için alternatif faaliyetler geliştirilmelidir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Av Yönetimi Bilgi Sistemi, <https://avlakharitalari.tarimorman.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 22.07.2022)

Başkaya, Ş., Başkaya, E., & Arpacık, A. (2012), Relationship Between Forest Protection and Hunting Tourism in Turkey. *African Journal of Agricultural Research*, 7(42), s.5637-5643.

Bayer, Z. (1992), *Turizme Giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları.

Demir, M., & Caner, A. M. (2016), Alternatif Turizm Kapsamında Av Turizminin Erzincan İli Turizmine Etkisi Uluslararası Erzincan Sempozyumu, Erzincan Üniversitesi, Erzincan.

Demir, M., Okutucu, M. A., Ağyürek, C., & Güven, M. (2012), Av Turizminin Alternatif Turizm Kapsamında Erzurum İli Turizmine Etkisi (Araştırma). *Batı Akdeniz Ormanlık Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2(14), s.17-34.

- Diler, Z. (2021), Kastamonu İlinde Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 10(4), s.777-796.
- Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/34/Temel-Kavramlar> (Erişim Tarihi: 19.07.2022).
- Ege, Z. (1996), Bir Rekreasyon Türü Olarak Av Turizmi ve Türkiye`de Av Turizminin Geliştirilmesi İle İlgili Bir Model Önerisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Güneş, Y. (2009), Av ve Yaban Hayatına Karşı İşlenen Suçlar ve Kabahatler: Mukayeseli Hukuka Dayanan Bir Analiz. Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University, 59(2), s.15-29.
- Gürpınar, T. (1999), Av ve Yaban Hayatı Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar. Av Günü Dergisi, 31.
- Kastamonu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <https://kastamonu.ktb.gov.tr/tr-63883/milli-parklar-ve-korunan-alanlar.html> (Erişim Tarihi: 22.07.2022)
- Kastamonu İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, <https://kastamonu.tarimorman.gov.tr/Menu/46/Cografya-Yapisi> (Erişim Tarihi: 22.07.2022)
- Kayaöz, E. (2009), Cumhuriyet`le Birlikte Türk Avcılığının Gelişimi. ACTA TURCICA Dergisi, 1(1), s.345-356
- Martín-Delgado, L. M., Rengifo-Gallego, J. I., & Sánchez-Martín, J. M. (2020), Hunting Tourism as A Possible Development Tool in Protected Areas of Extremadura, Spain. Land, 9(3), s.86.
- Neuman, L. W. (2014), Basics of Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches: Pearson New International Edition. Boston: Pearson Education Limited.
- Olalı, H. & Timur, A. (1988), Turizm Ekonomisi. İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.
- Olçay, A., Dağlıoğlu, T., & Sürme, M. (2019), Turistleri Av Turizmine Yönelten Nedenlerin Belirlenmesine Yönelik Araştırma. Journal of Recreation and Tourism Research, 6(3), s.285-293.
- Osmonalieva, B. (2007), Bir Turistik Ürün Çeşidi Olarak Av Turizmi ve Kırgızistan`da Av Turizmi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özdönmez, M., İstanbullu, T., Akesen, A. & Ekizoğlu, A. (1996), Ormanlık Politikası. İstanbul: İ.Ü Basımevi ve Film Merkezi.
- Özer, O. (2020), Türkiye`nin Av Turizmi Potansiyeli Konusunda Bir Değerlendirme. Journal of Gastronomy Hospitality and Travel, 3(1), s.71-86.
- Özkazanç, N. K. (2012), Sökü Yaban Hayatı Koruma Alanı`nda Tespit Edilen Büyük Memeli Hayvanlar. Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 14(21), s.92-99.
- Resmi Gazete, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/05/20220527M1-1.pdf> (Erişim Tarihi: 22.07.2022)
- Saçcan, M. (1986), Rekreasyon ve Turizm. İzmir: Cumhuriyet Basım Evi.
- Sarı, C. (2007), Antalya'nın Alternatif Turizm Kaynakları ve Planlaması. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şafak, İ. (2003), Türkiye'deki Av Turizmi Uygulamalarının Özel Avlak İşletmelerine Etkileri. Turkish Journal of Forestry, 4(2), s.133-148.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı <https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Belgeler/Korunan%20Alanlar%20Listesi/6-%20YHGS.pdf> (Erişim Tarihi: 23.07.2022)

- Ukav, İ. (2012), Adıyaman'da Av Turizmi. II. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Ulusoy, H. (2015), Av Turizminin Kırsal Turizm Açısından Kırsal Kalkınma Üzerindeki Etkisinin İrdelenmesi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, (2), s.74-80.
- Ulusoy, H. (2016), Muğla İli Av Turizminin İlin Ekonomisi ve Kırsal Kalkınması Üzerindeki Etkisinin İrdelenmesi. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 6(2), s.52-57.
- Umar, S. (1993), Av Hayvanları ve Avcılığın Düzenlenmesi, T.C. Orman Bakanlığı 1. Ormanlık Şurası Tebliğler ve Ön Çalışma Grubu Raporları (Cilt 2), Ankara.
- Unur, K. (2000), Av Turizminin Hukuksal Açısından İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2),
- Yarç, G. (2009), Osmanlıda Avcılık Yasaları. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*.
- Yavuz, E. (2018), Giresun İlinde Avcı Profilinin Belirlenmesi ve Yaban Hayatı İnsan Çatışması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bartın Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2005), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Teknikleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldızbakan, A., & Keleş, H. (2011), Yaban Keçisi (Capra Aegagrus Erleben 1777) Avının Mersin İli Turizm ve Ekonomisine Katkısı. I. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1346-1362, doi: 10.11616/asbi.1160789

Gecekondu ve Apartman Karşıtlığı Üzerinden Sınıf Çatışması: Acı Hayat Filmi Örneği

Class Conflict Over Slum and Apartment Opposition: Acı Hayat Movie Example

Emre CENGİZ¹ , Nurefşan ESKİYURT²

Geliş Tarihi (Received): 11.08.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 10.11.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Başlangıç ve bitiş noktaları belirsiz olan sınıf ilişkileri, birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamaktadır. Karl Marx ve Max Weber, sınıf konusunda öne çıkan çalışmaları yapmışlardır. Toplumların en temel sosyal güçleri olan sınıflar, birçok farklı nedenle aralarında çatışma yaşamaktadırlar. Sınıf çatışmaları Marksist teorinin temel yapı taşıdır. Kapitalizmin rekabetçi ortamında sınıf çatışmaları daha da görünür hale gelmiştir. Gecekondu ve apartmanlar, sınıf çatışmalarının mekâna yansımalarıdır. Gecekonducularda alt sınıflardan bireyler yaşamakta iken apartman bloklarında üst sınıflardan zengin kesimler yaşamaktadır. Türk sineması da gecekondu ve apartman konusuna kayıtsız kalmamıştır. Sınıf çatışmalarının gecekondu ve apartman üzerinden anlatıldığı Acı Hayat filmi, sınıf çatışmalarının incelenmesi bakımından zengin veriler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Apartman, Gecekondu, Sınıf Çatışması, Türk Sineması.

&

Abstract: Class relations, whose beginning and endpoints are uncertain, cannot be separated from each other with certain lines. Karl Marx and Max Weber have made prominent studies on class. Classes, which are the most basic social forces of societies, experience conflicts among themselves for many different reasons. Class conflicts are a fundamental building block of Marxist theory. Class conflicts have become even more visible in the competitive environment of capitalism. Slums and apartments are reflections of class conflicts on space. While individuals from the lower classes live in the slums, wealthy people from the upper classes live in the apartment blocks. Turkish cinema has not remained indifferent to the subject of slums and apartments. The movie Acı Hayat, in which class conflicts are told through slums and apartments, contains rich data in terms of examining class conflicts.

Keywords: Apartment, Class Conflict, Slum, Turkish Cinema.

Atıf/Cite as: Cengiz, E., Eskiuyurt, N. (2022). Gecekondu ve Apartman Karşıtlığı Üzerinden Sınıf Çatışması: Acı Hayat Filmi Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1346-1362. doi: 10.11616/asbi.1160789

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Emre Cengiz, Gümüşhane Üniversitesi, emrecengiz_58@hotmail.com. (Sorumlu Yazar)

² Nurefşan Eskiuyurt, nurefsaneskiuyurt451@gmail.com.

1. Giriş

Konut, bir tüketim ve barınma ihtiyacını karşılayan bir nesne olmanın ötesindedir. Modern kentlerin oluşumu ve gelişimi sanayileşme sürecine paraleldir. Kapitalizmle birlikte ortaya çıkan toplumsal karşıtlıklar topluma, işçi ve burjuvazi arasındaki çelişkiler olarak yansımaktayken mekânsal olarak ise gecekondu ve apartman olarak yansımaktadır. Modern orta sınıflar apartman dairelerinde yaşarken alt ve marjinal sınıflar ise gecekondularda yaşamaktadırlar. Apartmanlar kentlerin modern yüzünü anlatırken gecekondular bunun tam tersi konumunda yer almaktadırlar.

Sınıf çatışmaları bireylerin meslekleri, gelirleri ve eğitim durumları gibi niteliklere bağlı olarak kendisini göstermektedir. Kentsel mekânda gecekondu ve apartmanlaşma üzerinden tezahür eden sınıf çatışmasına sinema da kayıtsız kalmamıştır. Sinema, toplumsal olguların birer izdüşümü olarak değerlendirilebilir. 1950'li yıllarda başlayan gecekondulaşma ve apartmanlaşma olguları da bu açıdan sinemaya yansımıştır. Bu çalışmada amaç, Acı Hayat filminde sınıf çatışması olgusunun, filmin temel dinamiğini ve olayların gidişatını oluşturan gecekondu ve apartman üzerinden çözümlenmesidir. Acı Hayat filminin seçilmesindeki neden, Marksist eleştiri üzerinden gerçekleştirilen sınıf çatışması olgusu ve gecekondu -apartman karşıtlığı bağlamında filmin zengin veriler içermesidir. Çalışmanın ilk bölümünde Türkiye'de sinema, toplum ve sınıf çatışması ele alınacak; ikinci bölümde sınıf ve sınıf çatışması kavramları klasik Marksist ve neomarksist düşünürler üzerinden irdelenecek; üçüncü bölümde Türkiye ve sınıfsal ilişkilerin tarihine değinilecek, ardından İstanbul'un kentsel gelişim süreci değerlendirilecek ve son bölümde gecekondu ve apartman karşıtlığı üzerinden sınıf çatışması Acı Hayat Filmi üzerinden çözümlenecektir.

2. Türkiye'de Sinema, Toplum ve Sınıf

Gündelik yaşamın içerdiği çelişkileri izleyiciye yansıtma görevine sahip olan sinema, toplumdaki alt-üst ilişkileri de içermektedir. Türk sinemasında-bu çalışmanın konusu itibarıyla- 1960'lı ve 70'li yıllarda öne çıkan örnekler, işçi filmleri örnekleridir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye'de birçok alanda köklü değişimler yaşanmıştır. Toplumsal alanda yaşanan bu değişimler tabii ki sinemaya da yansımıştır. Bu dönemde toplumsal gerçekçi filmlere yönelen sinemacılar bulunmaktadır. Toplumsal gerçekçi yönetmenler; sosyal problemlere yönelen, ezilen emekçi kitlelerin sorunlarını çözüme ulaştırmaya çalışan, Türkiye'ye ışık tutmak amacıyla ülkenin geri kalmışlıktan kurtulmasına yardımcı olmak istemektedirler. Bu yönetmenlerden Metin Erksan, Lütfi Ö. Akad, Yılmaz Güney, Halit Refiğ ve Ertem Göreç önde gelen isimlerdendir. Ertem Göreç'in Karanlıkta Uyananlar filminde grev ve sendikalaşma konusunun ilk kez işlendiği görülmekte; Şehirdeki Yabancı filminin yönetmeni Halit Refiğ ise işçi sorunlarını yansıtan ilk yönetmen olarak ön plana çıkmaktadır. Metin Erksan, filmlerinde geleneksellik ile modernliği birbirleriyle çakıştırıp izleyiciye bir ana fikir sunmaktadır. Bu anlamda Metin Erksan'ın Acı Hayat ve Suçlular Aramızda filmlerinin öne çıktığını görmekteyiz. Gecelerin Ötesi ve Susuz Yaz gibi filmleri de Erksan'ın toplumda gördüğü sorunları sinemaya yansıtma çabası ile çekilmiştir. Gecelerin Ötesi filminde ekonomik sorunlar yüzünden soygun yapan işçiler anlatılmaktadır. Filmde işçiler hızlı sınıf atlama isteği ile zenginlik hayalleri kurmakta fakat Erksan filmin sonunda amaca giden her yolun mübah olmadığını izleyiciye göstermektedir (Çağlar: 1992, 27-34). Bu bakımdan değerlendirildiğinde Acı Hayat filmi de Gecelerin Ötesi gibi aynı mesajı izleyiciye vermek istemektedir.

3. Sınıf ve Sınıf Çatışması Kavramı

"Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir." (Marx ve Engels, 2018:52)

Sınıf ilişkilerinin başlangıç ve bitiş noktaları belirsizdir. Aynı zamanda sınıf, birbirinden kesin çizgilerle ayrılabilen bir olgu da değildir. Sosyolojide tartışmalı olan kavramlardan sınıf, iki ana yaklaşım çerçevesinde incelenmektedir. İlk yaklaşımda sınıf kavramına toplumsal yapıdaki en önemli birim ve toplumsal tabakalaşma olgusunun bir unsuru olması ile yaklaşılır.

"Toplumsal dinamikleri açıklamada maddeci tarih görüşünün; 'sınıf' perspektifine dayandığı için büyük bir üstünlük taşıdığını düşünüyorum." diyen Boratav'ın (1972: 19) görüşüne paralel olarak ilk başta

karşımıza Karl Marx ve Max Weber çıkmaktadır. “Kapitalizmin temel bölüşüm ilişkisi işçilerin yarattığı değer, işçilerle üretim araçlarına sahip olan kapitalistler arasında ücret ve kâr halinde paylaşılmasını belirleyen ilişki” (Boratav, 1972: 71) olan kapitalizmin öne çıkardığı bir kavram olan eşitsizlik ile birlikte önem kazanan sınıf kavramının temeli, Marx’a dayanmaktadır. Toplumların en temel sosyal güçleri olan sınıflar, aynı konumu paylaşan ve ortak sosyo-kültürel özelliklere sahip bireylerin oluşturduğu bir kavramdır. Marx, sınıfı iki ayrı kategoride incelemektedir (Hindess, 1987: 21). Üst katmanda mülk sahipleri yani soylu ve yönetici sınıf yer alırken; alt katmanda ise emeğe sahip olan yönetilen sınıf yer almaktadır. Marx bu ayrımı yaparken üretim araçlarına sahip olup olmama şartını kullanmıştır. Toplumun en temel sosyal gücü (Arslan, 2004: 132) olan sınıf kavramı incelenirken üretim biçimlerinin, toplumsal ilişkilerin şekillendiricisi olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Marx’a ve Engels’e göre toplum, gitgide birbirine düşman iki kampa ayrılmaktadır. Bu kamplar karşı karşıya yer alan burjuvazi ve proletaryadır (Marx ve Engels, 2018: 220).

Feodal dönemin³ toprak merkezli hareket ettiğini düşünen Marx, kapitalist dönemde⁴ ise donanımsal olarak mekanik kaynakların yer aldığını söylemektedir. Yaşanan bu dönüşümün temelini, makineleşme oluşturmaktadır (Marx ve Engels, 2018: 53). Her iki dönemde de üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, üst sınıf konumundadır. Bu açıdan burjuvazi sınıfı, en gelişmiş örgütlenmedir (Arslan, 2004: 129). Diğer yandan Weber aynı grup içerisindeki kişilerin tümü olan sınıf olgusunu, mal tedariki, makam elde etme ve içsel tatmini gerçekleştirmek olarak tanımlamaktadır (2012: 423). Birbirine benzer sınıf konumlarında yaşayan bireylerin yaşam tarzları ve sosyo-kültürel algıları ortaktır düşüncesinden hareketle Weber; işçi sınıfı, küçük burjuva, mülksüz aydınlar ve uzmanlar, mülk ve eğitim ile imtiyaz kazanan sınıflar olmak üzere dört temel sınıf ayrımı yapmaktadır (2012: 426). Pazar içerisindeki konum, mülkiyetin varlığı ve sosyal yaşama bağlı olarak ayrılan sınıflara; bireylerin yaşam tarzları temelinde gelişen statü kavramına ve siyasi gücün elde edilmesi amacını taşıyan parti kavramına vurgu yapılan Weberci yaklaşımda sınıf kavramı çözümlenirken statü, prestij, meslek, gelir gibi kriterler kullanılmaktadır. Weber’e göre sınıf teorilerinde bireylerin ticaret yaşantısı ve bu yaşantı içerisindeki ilişkiler ön plana çıkarken; Marx, üretim ilişkileri temelinde bir sınıf teorisini benimsemektedir.

Üst sınıf ya da yöneten sınıf, üretim araçlarına sahip olmakla yalnızca ekonomik süreci şekillendirmemektedir. Aynı zamanda ideolojileri de şekillendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında da sınıf olgusunda bireyler, üretim ilişkilerinde ortak paydalara sahiptirler. Üretim ilişkileri noktasında farklılaşmalar ile birlikte meydana gelen sınıflar, çatışan gruplar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Sınıf çatışmaları, Marksist teorinin temel yapı taşı oluşturmaktadır. Kapitalizmin rekabetçi ortamında işverenler, kar elde etme amacıyla çalışanın emeğini sömürmektedirler. Bu nedenle de yöneten, işveren ve üretim araçlarına sahip olan grup ile emeğini satarak yaşayan, üretim araçlarına sahip olmayan yönetilen grup arasında çatışma durumu söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında yönetici sınıfın kentsel politikalar üzerinde de hâkim olduğu söylenebilmektedir. Marx da bu düşünceye paralel bir biçimde sermayenin kişisel değil, toplumsal bir güç olduğunu düşünmektedir (Marx ve Engels, 2018: 68).

³ Feodal kelimesinin kökeni 9. yüzyıla kadar gitmekte olup ilk kullanılan şekliyle ödemelerin yapıldığı taşınır mal anlamına gelmektedir. Asıl ve geniş anlamının ise “mülkiyet” olduğu noktasına hâkim görüş mevcuttur (Harvey, 1970: 13).

Feodalizm, toprak sahipliği üzerine dayalı bir yönetim, toplum yapısı ve ekonomik bir rejim olarak tanımlanmaktadır. Feodalite ise emeğin ve ürünlerin meta olarak nitelendirilmediği bir yönetim tarzıdır (Ülgen, 2010: 1-17).

Marksist düşünürler feodal sistemi açıklarken sıkça feodal döneme atıfta bulunmaktadırlar. Ancak aralarında feodalizm konusunda fikir birliğinin olmadığı da görülmektedir. Feodal sürecin çözülmeye başladığı 15. ve 16. yüzyıllar içerisinde ticaret gelişme göstermeye başlamış ve kapitalist dönemin ortaya çıkmasında bir etken konumunu almış olduğu düşüncesini kabul edenler ile birlikte etmeyen düşünürlerin de olduğu görülmektedir. Bu nokta, bu çalışma çerçevesinde asıl konu olmadığından dolayı detaylı bilgiye değinilmeyecektir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: George C. Comnien, Feudalism, The Elgar Companien to Marxist Economics, Ben Fine, Alfredo Ssad-Filho, MarcoBoffo, 2012, ss. 131-137.

⁴ Kapitalizm kavramı yüzyıllardır düşünürler tarafından tartışılan bir kavram olup Amerika’nın keşfi ve sömürgecilik hareketleriyle birlikte ortaya çıktığı savunulur. Kapitalizmin üç aşamasından söz etmek mümkündür. İlk aşama ticari kapitalizm olup 18. yüzyıla kadar olan süreci kapsamaktadır ve bu dönem uluslararası ticari faaliyetlerin hız kazandığı dönem olarak da nitelendirilebilir. Sanayi devrimi ile birlikte ticari kapitalizm yerini sanayi kapitalizmine bırakmıştır. Günümüz dünyasını anlamak için de kapitalizmin üçüncü aşaması olan sanayi sonrası kapitalizm kavramsallaştırması kullanılmaktadır. İlk iki aşamada Önemli olan sermaye birikimi, sanayi sonrası aşamada yerini bilgi ve teknoloji üretimine bırakmıştır (Gençoğlu, 2020: 237-239).

Marx, birbiriyle çatışan ya da birbiriyle ittifak halinde olan yedi sınıfın varlığından söz eder. Mali burjuvazi, sanayi burjuvazisi, küçük burjuvazi, ticaret burjuvazisi, çiftçi sınıfı, proleter sınıf ve lümpen-proletaryadır (Durand, 2000: 65-68). Bir sınıf eğer gerçekten var olmak istiyorsa, kendisinin bir sınıf olarak bilincine varması gerekmektedir. Ayrıca sınıf çatışmasının da farkında olması gerekmektedir. Sınıf çatışmasının farkında olmak ise yalnızca bir topluluk içinde aynı standartlara sahip bir yaşam sürmek ile değil; diğer gruplara karşı düşmanlık duymak suretiyle kendi gruplarının lehine düşünmeleri ile mümkün olabilir (Aron, 1992: 53). Kapitalist sistemin beraberinde getirdiği eşitsizliklerden etkilenen Marx (Turner, 1997: 59), aristokratların lüks içerisinde yaşadıklarını; tarım toplumlarının ise görece yoksul olduklarını söylemektedir. Sanayinin gelişmesi ile birlikte yönetici sınıfta servet biriktirmeye başlamış işçiler ise aslında kendilerinin ürettikleri bu servete erişim için de zorlanmaktadırlar (Giddens, 2000: 261).

Toplumsal yaşamdaki alanlara bakıldığında sınıf farklılıklarının etkilemediği çok azalan olduğu görülmektedir. Hatta fiziksel farklılıklar bile sınıf üyeliğine etki etmektedir. Sınıfları oluşturan bireylerin yerleşme bölgeleri, sahip oldukları konutları, tüketim biçimleri, boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri, zevkleri ve dünya görüşleri üzerinde büyük farklılıklar vardır (Ünal, 2018: 92).

Bir yerleşim alanına bakıldığında farklı sınıfların aynı bölgelerde barınma ihtiyaçlarının karşılandığı görülmektedir. Aynı tabakadaki kişilerin ve ailelerin, aynı oturma bölgelerinde yaşadıkları bilinmektedir. Sınıf farklılığına bağlı olarak bireylerin oturduğu konutun tipi, niteliği ve büyüklüğü değişmektedir. Konut, aynı zamanda sosyal saygınlığın da belirleyicisidir. Sınıf olgusunda belirleyiciliğin önemli göstergelerinden biri olan konut, aynı zamanda sınıf çatışmalarına da yol açmaktadır. Üst ve orta tabakalar büyük ve gösterişli apartmanlarda otururken; alt tabakalar küçük gecekondualarda oturmaktadırlar. Konutlar, sahip oldukları özellikler ile de -örneğin su elektrik gibi- sosyal tabakalara göre değişmektedir.

1960'lı yıllarla birlikte Lefebvre'nin başlangıcıyla Harvey, Castells, Poulantzas ve Sassen gibi düşünürler, Marksist teorinin temel argümanlarına yorumlar getirerek ön plana çıkan Neo-marksist kent kuramcıları olarak kabul edilmektedirler. Sınıf kavramını ve sınıf mücadelesini mekân üzerinden açıklamaya çalışan Lefebvre ile birlikte mekânın, içerisinde üretim yapılan bir yer tanımlamasının değişime uğradığı görülmektedir. Lefebvre bu tanıma ek olarak mekânı sadece üretimi yapılan bir yer olarak kabul etmemekte ve mekânın bir meta olarak üretilmeye başlandığını söylemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Lefebvre'de mekân kavramı son derece önemlidir. Çünkü yaşam, mekânda gerçekleşir; mekân ise sürekli değişerek dönüşür (Erbaş, 2017: 21).

Kent çalışmalarına eleştirel yaklaşımların 1960'lı yılların sonları ve 1970'li yılların başından itibaren yapılmaya başlandığı görülmektedir. Eleştirel yaklaşım çalışmalarında, geleneksel çalışmalardaki sınıfsal ilişkilerinin ve kapitalizmin kentleşme süreci ile olan ilişkisinin göz ardı edildiği söylenmektedir. Toplumu oluşturan grup ve sınıfların incelenmesi gerektiğine vurgu yapan eleştirel yaklaşım, toplumsal bütünleşmeden ziyade sınıfsal eşitsizlikler üzerinden kenti ve kent sorunlarını tanımlamayı amaçlamaktadır (Şentürk, 1996: 15). Kent sorunlarını ve kentsel mekân içerisinde görülen sınıf mücadelesini tanımlarken, toplu tüketim süreçleri ve emeğin yeniden üretiminin önemini vurgulayan Castells (1977: 440), bu yaklaşıma paralel olarak kentlerin üretim sürecinden çıktığını; kolektif tüketim merkezi olarak değerlendirmeleri gerektiğini söyler. Bu açıklamaya bakıldığında devletin, kolektif üretime mekânı şekillendirerek yön verdiği için ön plana çıktığı görülmektedir. Sunulan kentsel hizmetler sayesinde belirli mekânlarda toplanan nüfus emeğin maliyetini düşürmektedir (Castells, 1997: 32). Harvey ise özellikle alt gelir gruplarının kapitalist ekonomilerde denge araçları olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Farklı gelir gruplarını farklı kentsel mekân parçaları üzerinde konumlandırmak isteyen piyasa, yoksulluğun da ortadan kaldırılmasını önleyecektir. Kentsel mekân içerisinde bulunan konut türlerinde farklılıkların olması ve kentsel alanda alt sınıfların yalnızca yaşamlarını devam ettirebileceği barakalarda (slumlarda, gecekondualarda) yaşamaları yine piyasanın istediği bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Harvey, 2009: 246). The Enigma of Capital adlı eserinde sermayenin toplumlar üzerindeki tahakkümünün ancak sosyal sınıf birincinin gelişmesi ile ortadan kaldırılacağını ileri süren Harvey,

klasik Marksistlerden farklı olarak işçi sınıfı tanımının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini söylemektedir. Sanayi devrimi sonrasında sonra kullanılmaya başlanan "işçi sınıfı" tanımı gelişmiş kapitalist ülkelerde farklı boyutlara taşınmalıdır. Çünkü gelişmiş kapitalist ülkelerde fabrikalar azalmış ya da tamamen ortadan kalkmıştır. Dolayısı ile Harvey, klasik Marksist anlayışın ortaya koyduğu işçi sınıfı kavramında bir takım değişimler gerçekleştirmiştir. Günümüz kentlerine bakıldığında da sosyal güvencesi olmadan yarı zamanlı çalışan, örgütsüz ve ucuz emek olarak görülen büyük bir işçi kesimi bulunmaktadır. Harvey bu kesime "proletarya" yerine "prekerya" ifadesinin kullanılmasını daha uygun görmektedir (2013: 34). Harvey'in klasik Marksistlerden ayrıldığı diğer bir durum ise burjuvanın işçi sınıfı üzerindeki sömürsünün biçim değiştirmesidir. Daha önceleri işçi sınıfının burjuva tarafından sömürülmesi ev sahibine, esnafa ve tefecilere ödeme yapılması için "üzerine çullanılması" şeklindeyken, gelişmiş kapitalist ülkelerde bu durum mülksüzleştirme yoluyla gerçekleşmektedir (2013: 102).

Sassen ise tüm bunlara ek olarak 1960'lı ve 1970'li yıllarda kent içi arazinin yeniden değerlendirilmesi sonucunda özellikle işçi sınıfının yaşadığı yerleşim alanlarının piyasanın isteği doğrultusunda şekillenmeye başladığını ifade etmektedir (1991:21).

Poulantzas, Marksist anlayışı üretim ilişkilerine dayandırdığı sınıf anlayışına eklemelerde bulunan bir diğer düşünürdür. Düşünürüne göre sınıf oluşumu sadece ekonomik düzeyde gerçekleşmemektedir. "Üretim tarzının ya da toplumsal formasyon düzeylerinin, tümünün yarattığı bir etkiye dayanan" sınıf oluşumunu, üretim ilişkilerinde üretim araçlarına sahip olma ile açıklayan ve Marksist teoriyi yapısalci yaklaşım ile ele alan Poulantzas, sınıf tanımlaması yaparken ekonomi, politika ve ideolojiyi de göz önünde bulundurmaktadır (2014: 76).

4. Türkiye ve Sınıfsal İlişkilerin Tarihi

Sınıflar, toplumsal yapıların çözümlemelerinde kullanılan, toplumsal yapıların bütünlüğünün anlaşılabilmesi açısından önemli yer tutan öğelerden yalnızca birisidir. Sınıf kavramı Türkiye açısından ele alınırken ilk başta Osmanlı İmparatorluğu'na değinmek gerekmektedir.

4.1. Osmanlı'da Sınıfsal Görünüm

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınıf yapısında ilk göze çarpan durum, topraktan gelen artık ürüne sahip olan Sarayın, tımarlı sipahiler aracılığıyla hem kırsal kesimden vergisini alarak hem de Müslüman ve Gayrimüslim sınıfları da denetim altında tutarak kırsal kesimin kendisi karşısında bir güç olarak yükselmesini engellemek istemesidir (Keyder, 2003:22).Tımarlı sipahiler, ulema, askerler ve aristokrasi yönetici sınıfın içerisine dâhildir. Buna karşılık tüccarlar, esnaflar ve köylüler yönetilen sınıfın mensuplarıdır (Mardin, 2010:93).

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu bir bakıma yok oluşa götüren süreç, İmparatorluğun sınıfsal yapısına da direkt etki etmiştir. Örneğin 1838 yılında imzalanan Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi hükümlerinde tek taraflı serbestlik getirilmiş; böylece Osmanlı ekonomisine eklenme Avrupa devletleri için gerçekleşmiştir. Aynı zamanda iç ticaretin yalnız ve yerli tüccara açılması konusunda da değişiklikler yaparak aynı imkânlarla yabancı tüccarların da kavuşması gerektiğini belirten bir anlaşmadır (Kazgan, 2006: 21). Ekonomik artık, yerli tüccardan çıkarak yabancı tüccarların kazanımı altına girdiğinden dolayı da Osmanlı İmparatorluğu büyük bir borç batağına girdi ve moratoryum ilan etti. 19. yüzyılın genel sınıf yapısı işte bu gelişmelerden anlaşılabilir. Bir tarafta faaliyetlerini hukuksal olarak güvence altına alan ve zenginliklerini artıran yabancı tüccarlar; diğer tarafta ise devletin tüm vergi yükünü yüklenmiş köylü kesimi bulunmaktadır (Ahmad, 2010: 17-20).

İlber Ortaylı tarafından İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı olarak nitelendirilen (1987: 24) 19. yüzyılda yaşanan bu durumlar, toplumda bazı huzursuzlukların çıkmasına ve tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Bu tepkilerin önemli bir ayağını İttihat Terakki grubu oluşturmaktadır. İstibdat rejimine karşı kurulan, yer altında gizli olarak çalışan, gençler ve subaylar arasında yaygınlık kazanan, komitacılık yaparak suikastlar düzenleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti, her türlü mücadeleye başvurarak meşrutiyeti ilan ettirip Abdülhamit'i tahttan indirmiş ve iktidara gelmiştir (Kocahanoğlu, 1998: 17). Cemiyetin amacı,

sınıfsal ilişkiler açısından önemli olup Osmanlı'yı Avrupa'nın gelişmiş devletlerinin seviyesine yükseltmek ve Türk toplumunu burjuva toplumuna dönüştürmektir (Akşin, 2017: 55-56).

4.2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Sınıfsal Görünüm

1923 yılında 13,6 milyon olan Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusunun, 11,3 milyonunun kırsal alanlarda yaşaması, işçi sınıfının niceliğinin ilk yıllarda geri bir konumda olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni ise gelişmiş bir sanayi ağının bulunmamasıdır (Atılğan, 2012: 331-332).

Tek parti dönemi içerisinde altı ok halkçılığına ve devletçiliğine bakarak sınıfsal görünüm hakkında çözümlenmeler yapılabilmektedir. Altı ok halkçılığında, bir toplumun tabakalara ayrılmış olması reddedilmekte ve sınıfsal oluşumlar, mesleklere göre tasnif edilmektedir. Aslında bu durumun nedeni, Marksizmdeki sınıflı toplum yapısının yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde kabul edilmediğini gösteren bir nokta olarak değerlendirilmiştir (Parla: 2008, 40). Tek partidöneminde kullanılan halkçılık ilkesi, tek parti sisteminin meşrulaştırılması için bir yöntem olarak da düşünülebilir. Halkın sınıflara ayrılıp bütünlüğünün bozulmamasını öngören bu ilke ile birlikte aslında farklılaşmış siyasi partilerin gerekliliği de yok sayılmaktadır. Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bir an evvel kalkındırılması amacıyla yürütülen, özel girişimciliği reddetmeyen ama üretim araçlarının tümüyle devletin eline verilmesine de onay vermeyen bir ilke (Ayata, 1992: 69) olarak devletçilik ilkesinde temel amaç, halkın ekonomik önceliklerinin korunarak milli bir burjuvazinin oluşturulmak istenmesidir. Devlet, bu ilke kapsamında milli burjuvazi oluşturma işini üstlenmiş ve böylece sanayi alanındaki girişimci ihtiyacı da karşılanmaya çalışılmıştır (Öktem, 2010: 222). Bu yöntemi devlet kapitalizmi olarak tanımlayan Karpas, devletin kendi sermayesini biriktirerek yapılacak yatırımlarda bu sermayeyi kullandığını belirtmektedir (Karpas, 2011: 176).

1929 yılına kadar Türkiye ekonomisini ayakta tutan ve ona canlılık kazandıran sektörün tarım sektörü olduğu ve bu ilk yıllarda sanayi sektöründe keskin bir çıkıştan söz edilemeyeceği bilinmektedir. Bu yılların genel olarak sınıfsal bölünmelerine bakıldığında geri planda kalan ve hukuksal açıdan ezilen köylü ve işçi sınıfı ile birlikte devlet eliyle geliştirilmeye çalışılan bir milli burjuvazi sınıfından söz edilebilir. 1929 ekonomik buhranı ile Türkiye, ihracat gelirlerinde ciddi bir düşüş yaşamış, ihraç edilen ham maddelerin fiyatlarında keskin düşüşler meydana gelmiştir. Bu duruma çözüm olarak yapılması gereken şey, Türkiye'nin ithal ettiği ürünlerin yurtiçinde üretilmeye çalışılmasıdır. Bu amacı devlet kendi eliyle gerçekleştirmek zorundadır. Çünkü bu yıllarda Türkiye'de bu amacı gerçekleştirecek olan bir girişimci sınıf bulunmamaktadır. Bu nedenle de 1930'lu yıllarda devlet, hem yatırımcılık niteliğini hem de işletmecilik niteliğini bünyesinde barındırmak zorunda kalmıştır (Boratav, 2006: 67- 68). Hükümetin etkisiyle şekillendirilmeye çalışılan bu sanayileşme adımı, işçi sınıfının daha önceki az olan niceliğinde artış meydana getirmiştir. Bu gelişmeleri izleyen yıllarda İkinci Dünya Savaşı nedeniyle ekonomide daralma yaşayan hükümet, keyfi olarak işçilerin çalışma sürelerinin uzatılması; ücretlerin sınırlandırılması ve temel tüketim mallarında vesika ile dağıtıma gidilmesi gibi sıkı önlemler almıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bu ekonomi önlemleri enflasyonla mücadele etmeye çalışan halkı daha çok dibe iterek fakirleştirmiş; ticaret ile uğraşan Gayrimüslimlerin ise zenginleşmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na katılmadığı halde savaşın olumsuz etkilerini büyük ölçüde hisseden Türkiye'de dönemin iktidarı CHP, devlete yeni gelir kapıları sağlamak amacıyla birtakım uygulamalara yönelmiştir. Ciddi tartışmalara konu olan Varlık Vergisi de bu uygulamalar arasında yer almaktadır. Savaşın olumsuz etkilerinden yararlanmak isteyen vurguncu ticaret burjuvaziye vergi yükümlülüğü getiren bu uygulama, Gayrimüslimler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Varlık Vergisi ile birlikte servet el değiştirmiş, ekonomi Türkleştirilmeye çalışılmıştır. Olağanüstü kazançlardan bir defaya mahsus olmak üzere alınan Varlık Vergisi'nin uygulanışında birtakım haksızlıkların yapıldığı muhakkaktır. Vergisini ödeyemeyenlerin sürgün edildiği kamplarda, mükelleflere yapılan kötü muameleler, vergilerin belirlenmesi amacıyla çalışan komisyonların mükellefleri belirlerken yaptığı birçok önemli hatalar bu haksızlıklardan yalnızca birkaçıdır.

II. Dünya Savaşında galip gelen batı cephesi, beraberinde insan hakları ve özgürlükler gibi olguları da getirmiştir. Savaş öncesi gerçekleştirilen devletçilik politikalarının savaş sonrasında yerini artık serbest piyasa ekonomisine bıraktığı görülmekle birlikte kentleşme sürecinin de Türkiye’de Demokrat Parti’nin iktidar olduğu 1950’li yıllarda başladığı görülmektedir (Koyuncu, 2015: 27). Önceliğini tarım sektörüne yönelten Demokrat Parti, Amerika Birleşik Devletleri’nden alınan ve Türkiye Cumhuriyeti’nin hammadde pazarı haline getirilmesi amacını taşıyan Marshall yardımlarının ABD’nin isteği doğrultusunda kullanılacağını kabul etmiştir. 1954 yılına kadar tarımsal faaliyetlerde ilerleme kaydeden Türkiye, Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda gerçekleştirilen demiryolu planlarını da bir kenara bırakarak karayollarının iyileştirilmesi için çalışmıştır. Yine 1954 yılına kadar Demokrat Partinin kırsal kesim sakinlerinden büyük bir destek aldığı bilinmekle birlikte bu yıllardan sonra iklim koşullarında yaşanan olumsuzluklar ve plan yapılmadan gerçekleştirilen ekonomi politikaları, köylerden kentlere göç hareketlerini de başlatmıştır. Özellikle döviz kıtlığından dolayı köylerde kullanılan traktörlere yedek parça alınamaması bu göç hareketlerinin nedenlerinde önemli bir konumda yer almaktadır (Oran, 2014: 486). 1950’li yıllar ile birlikte yükselişe geçen kentsel nüfusun, doğal bir nüfus artışından kaynaklanmadığı; iç göç hareketlerinden kaynaklandığı da bu noktada açığa çıkmaktadır (Adıgüzel, 2019: 41). Hız kazanan göç hareketleri kentlerde birtakım sorunlara yol açmış ve bu sorunların başında ise gecekondulaşmanın olduğu görülmektedir. İşçi sınıfı barınma ihtiyacını kolay yoldan sağlamak amacıyla gecekondu inşa etmeye başlamış ve kentleşmenin yol açtığı büyük sorunlardan birinin temelini bu yıllarda atılmasına neden olmuştur (Metinsoy, 2016: 238).

4.2.1. 1960 Darbesi Öncesi Türkiye’de Sınıfların Genel Görünümü

1960’lı yıllar; bir tarafta liberal sınıfın temsilcilerinin diğer tarafta ise işçi ve köylü sınıflarının temsilcilerinin bulunduğu yıllardır. İşçi ve köylü sınıflarının temsilcilerinin siyasete girişi, Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile meydana gelmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra işçilerin ve köylü sınıfının hak talepleri ve örgütlenme faaliyetleri komünistlik suçlamasıyla engellenmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan ticaret burjuvazisi ve devlet desteği ile gelişme gösteren kesim, sanayi burjuvazisi olmuştur. Örneğin Eczacıbaşı, Doğuş, Kale Grup gibi büyük şirketler bu dönemde kurulmuş ve inşaat sektöründe söz sahibi olmuşlardır. Sosyal devlet anlayışının getirildiği bu yıllar aynı zamanda toplu sözleşmenin ve grev hakkının kabul edildiği; işçilerin ücretlerinin ise yükseltildiği bir dönemdir. 1960’tan 1970’li yıllara kadar olan bu ciddi gelişmeler beraberinde sınıf çatışmalarını doğurmuştur. Büyük holdinglerin kurulduğu 60’lı yıllar işçi kesiminde nicelik açısından bir ivmenin oluşmasına yol açmıştır. Aynı zamanda nitelik açısından da gelişen işçi sınıfı, kendi sınıflarının bilincinin farkında olmaya başlamış; bu durum ise sanayi burjuvazisini rahatsız ederek tedirginlik içerisine sokmuştur. Bunun sonucunda ise sanayi burjuvazisi kendi aralarında birlik oluşturmak amacı ile TİSK’i kurmuş ve örgütlenmiştir (Demir, 2017: 24).

1960’lı yıllar sınıfların birbirleri ile çatışma, savaşıma dönemi olarak nitelendirilmektedir (Keyder, 2003: 199-200). Sınıfsal ilişkilerin çatışma alanı olarak karşımıza kent mekanları çıkmaktadır. Kapitalizm, işlediği süre boyunca beraberinde eşitsizlik ve sınıflar arası uçurum sonucunu doğurmaktadır. Bu eşitsizliğin ve sınıflar arası çatışmaların mekâna yansıyan karşılığı ise kentlerdir. Bu açıdan kent mekânları da içerisinde barındırdığı sınıfsal ilişkiler nedeniyle olumsuz bir niteliğe de sahip olmaktadır (Şengül, 2001: 10).

5. İstanbul’un Kentsel Gelişim Süreci

Sanayi devrimi sonrası artan kentleşme ve göç hareketlerinden en fazla etkilenen kentlerden biri olan İstanbul’un kentsel gelişim sürecinin incelenmesi, “sosyoekonomik sistemin ve yapıların en asli yapıtaşlarından birisi” olan (Boratav, 2004: 164) sınıf çatışmalarının çözülmesi açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın bu bölümünde İstanbul’un 1923-1950, 1950-1980, 1980-2000 ve 2000’den günümüze kadar olan kentsel gelişim dönemleri incelenecektir.

Cumhuriyet’in ilanından önce nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı. Göç alan şehir olarak betimleyebileceğimiz İstanbul’un 1923-1950 yılları arasındaki kent dokusu homojen olup İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalan dar sokaklara, cumbalı ahşap evlere ve mahallelere sahipti.

Camisi, çeşmesi, külliyesi olan bir mahallede sınırlar, keskin çizgilerle ayrılmamış alanlardan oluşmaktaydı (Çadırcı, 2011: 45-46). Bu dönemde geleneksel yapıları barındıran İstanbul, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte değişim geçirmiştir. Geleneksel yapıdan farklı olarak konut tipleri ve iş yerleri inşa edilmeye başlanmıştır. 1950'lerde başlayan göç hareketiyle birlikte kentler, çekici özelliklerinden dolayı kitlelerin yeni yaşam alanları olmaya başlamıştır. Bu dönem, gecekondulaşma ve apartmanlaşma durumlarının kendisini yavaş yavaş göstermeye başladığı yıllardır. Barınma olgusundaki bu değişimi en hızlı yaşayan şehirlerden birisi de İstanbul'dur (Mutdoğan, 2014: 2).

Kentlere göç eden bireylerin, kentlerdeki konut arzının eksik olması ve gelir yetersizliği nedeniyle barınma ihtiyacının maddi açıdan en uygun yoldan çözümü (Onat, 1993: 11) olan gecekondu, İstanbul'un çeperlerinde hâkim doku oluşturmaya başlamıştır. 1950'li yıllarda daha iyi bir hayat arayanların kentlere göç etmesi ile birlikte kentin çeperlerinde oluşan gecekonduların sayısı yıllar içerisinde artmıştır. Gecekondu, kitlesel göç olgusunu üzerine alarak hafifleten en temel kurumdur. (Bal, 2015: 162) Gecekondu bölgeleri yol, su, elektrik, kanalizasyon ve park yeri gibi hizmetlerden yoksundur. Ayrıca gecekondu oturan bireylere, evlerinde ne gibi değişiklikler yapmak istedikleri sorulduğunda vermiş oldukları cevapta evi genişleterek oda ilave etmek istediklerini söylemişlerdir (Yörük, 2016: 134).

1960'lı yıllara kadar olan sürece bakıldığında devletin, gecekondu karşısında genel olarak yasaklama ve yıkım üzerinden bir politika yürüttüğü görülmektedir. 1960'lı yıllara gelindiğinde devletin bu tutumu üzerinde birtakım değişimler yaşandığı görülmektedir. Yasaklama ve yıkıcı tutum devam etmekle birlikte gecekondu sakinlerine karşı olan bakış açısı olumlu bir tavra bürünmüştür. Bu durumun ilk temel sebebine bakıldığında ise karşımıza gecekondu sakinlerinin niceliğinde artış görülmektedir. Diğer bir önemli sebep ise dönemin siyasal konjonktüründen kaynaklanmaktadır. Çok partili hayata geçiş beraberinde birbiri ile yarış içerisinde olan partileri getirmiş ve bu partiler belirli bir niceliğe ulaşan gecekondu sakinlerinden oy alma isteği içerisinde girmişlerdir (Şengül, 2009: 128-129).

Apartmanlar ve gecekondu birbirinin zıttı olan mekânlardır. Apartmanlar ruhsatlıdır, gecekondu kaçaktır; apartmanlar planlı bir yapımla sürecine tabidir, gecekondu ise plansızdır; apartmanların altyapı sorunları yapımla aşamada çözülmektedir, gecekondu ise temel altyapı gereksinimlerinden yoksundur; apartmanlarda modern orta sınıflar yaşamaktayken gecekondu marjinal kesimler yaşamaktadır. Ayrıca apartmanlar piyasa ilişkileri içerisinde üretilir. Bu ilişki, konutu yapan kişi yani yapsatçı ile konutun alıcısı arasındaki ilişkidir. Türkiye'de yapsatçıların altın dönemi, 1960'lı ve 70'li yıllardır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2021: 103-106).

Kente göç ederek gelmiş ve kentleşme sürecini başlatmış, devlet ve piyasa tarafından hatırlanmayan kesimlerin yaşadığı yerler olan gecekondu, (Işık ve Pınarcıoğlu, 2021: 112), 1950 yılının öncesine kadar kentin yapısını bozacak aşamada değildi. 1970'lerden sonra gecekondu ile ilgili sorunlar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır (Yılmaz, 2012: 140).

Gecekondu birinci kuşak ve ikinci kuşak olmak üzere 2 basamakta değerlendirilmektedir. İlk kuşak gecekondu oturan kişi ve gecekondu oturan sakinler arasında bir ayrışma yoktur. Gecekondu henüz ticari bir meta olarak düşünülmemiştir. İlk kuşak gecekondu 1970'li yıllardan sonra değişim geçirmişlerdir. İlk kuşak gecekondu oluşturma dönemi bütünleştirici ve yumuşak kentleşme olarak değerlendirilmekte iken; ikinci kentleşme dönemi olan 1970 sonrası, gergin ve dışlayıcı kentleşme sürecidir. İkinci kuşak gecekonduların temel özellikleri ise arsaların işgal yoluyla elde edilerek inşa edilen gecekonduların satılan birer meta haline dönüşmesi ve bunun sonucunda da gecekonduya özgü bir inşaat piyasasının gelişmesidir (Bal, 2015: 163-164).

Apartman olgusu batılılaşmanın bir göstergesi olarak kent mekânındaki yerini almıştır ve barınma sorununu belli bir oranda çözüme kavuşturmuştur (Mutdoğan, 2014: 2). Yeni bir yapılaşma türü olan apartmanlar, zengin-fakir ayrımını daha da belirginleştirerek sosyal sınıflar açısından belirleyici bir rol üstlenmiştir. Apartmanlarda yaşayan bireyler modern, zengin ve üst sınıfa mensup iken; gecekondu yaşayan bireyler geleneksel yaşam tarzına sahip, görece fakir ve alt sınıfa mensup kişilerdir. Alibeyköy

ve Ümraniye gibi ilçeler gecekondu semtleri iken; Nişantaşı ve Beyoğlu gibi semtler de lüks apartmanların bulunduğu semtler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de apartmanlaşma olgusunun gelişim süreci, diğer ülkelere göre farklılık göstermektedir. Sanayi toplumlarında ortaya çıkan yeni orta sınıfların barındığı işçi ve memurların konutu (Mutdoğan, 2014: 22)olarak tanımlanan apartman, Türkiye’de belli dönemlere kadar üst gelir gruplarının barınabildiği pahalı ve lüks konutlar olmuştur. Apartmanlaşma, Türkiye’de kentte yaşayan orta sınıfların oluşumunda ve orta sınıfların yaşam kalitelerini arttırmalarında temel bir rol oynamıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2021: 103).

Türkiye, zenginler ile yoksullar arasındaki sınıf farklılıklarının uçurum boyutunda olduğu bir ülkedir. Bu fark konutlar üzerinden sınıf çatışmasını da yaratmaktadır. Bireylerin ait oldukları sınıflar, yaşadıkları konutları da belirlemektedir. Gecekonduya yaşayan ve kentte aradığını bulamayan sınıflar, sınıf çatışmalarına neden olmaktadır. Konut yoksunluğu durumu; bireyi, kabul edilmeme, hariç tutulma durumu olan sosyal dışlanmışlık içerisine sokmaktadır (Şahin, 2009: 23-24).

6. Gecekondu ve Apartman Karşıtlığı Üzerinden Sınıf Çatışması: Acı Hayat Filmi Örneği

Çalışmanın bu bölümünde önce Acı Hayat filminin tanıtımı yapılacak, olay örgüsü özetlenecektir. Bir sonraki başlık altında ise filmdeki gecekondu ve apartman karşıtlığı üzerinden sınıf çatışması detaylı bir şekilde irdelenecektir.

Asıl adı İsmail Metin Karamanbey (Özön, 1968: 217)olan Metin Erksan’ın yönetmen koltuğunda oturduğu; Ayhan Işık, Türkan Şoray, Ekrem Bora ve Nebahat Çehre’nin rol aldığı ve 1962 yılında seyirciyle buluşan (Özgüç, 1993: 72) Acı Hayat filmi, alışılmışın dışında farklı bir çizgiye sahiptir (Evren, 2014: 99). Siyah beyaz olan filmde Mehmet ile Nermin’in aşk hikâyesi konu edilmiştir. “Dar anlamda proleter özelliği taşıyan mavi yakalı işçiler” (Boratav, 2004: 25) olan manikürcü Nermin ve kaynak işçisi Mehmet, evlilik hazırlığı yapan ve İstanbul’da gecekonduya aileleriyle yaşayan bir eş adaylarıdır. Nermin ve Mehmet’in İstanbul’a göç ile mi geldiği ya da doğma büyüme İstanbullu mu oldukları konusunda filmde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bütçelerine uygun bir ev arayan fakat bulamayan Nermin ve Mehmet’in apartman dairelerinin kiralarna maddi gelirleri yetersiz kalmaktadır. Kiralık ev ararken geçen aşağıdaki diyalog, bu durum açısından önem arz etmektedir:

Nermin: Elektriği suyu yok mu buranın?

Mehmet: Yok fakat bunu söylememişlerdi bana.

Nermin: Bir de utanmadan 150 lira istiyorlar.

Mehmet: Ben başka ev bakarım.

Nermin: Bir de şu blok apartmanlara bak.

Mehmet: Gerçekten çok güzel.

Nermin: Acaba içleri nasıldır? Bir bakalım istersen (07.10-07.22 dakika).

Blok apartmanlarını da gezme kararı veren Nermin ve Mehmet’in apartman dairesini gezdikten sonraki konuşmaları, onların işçi sınıfına ait olmalarından dolayı şaşkınlık içermektedir:

Nermin: Bu kadar odayı ne yaparlar?

Mehmet: Bilmem.

Nermin: Bizim bütün ev buranın tek odasına sığar.

Mehmet: Bizimki de. Kirası kaç acaba bu dairenin?

Nermin: Bin liradan az değildir.

Mehmet: Ben ayda 480 lira aldığıma göre demek ki bizim 2 aylık buranın 1 aylık kirasına yetmez.

Nermin: Yetmez tabii. Yemek yiyecek bir tarafa üstelik elektrik, su, havagazı gibi masraflar da var. Biz hiçbir zaman böyle yerlerde oturamayacağız (07.45-08.26. dakika).

Resim 1. Kiralık Gecekondu

Kaynak: Metin Erksan, Acı Hayat, 1962, <https://www.youtube.com/watch?v=kHBHZkcb1qo> (5.56. dakika). (Erişim Tarihi: 12.02.2022)

Resim 2. Apartman Dairesini Gezen Çift ve Aşağıda Görünen Gecekondular

Kaynak: Metin Erksan, Acı Hayat, 1962, <https://www.youtube.com/watch?v=kHBHZkcb1qo> (8.06 dakika). (Erişim Tarihi: 12.02.2022)

Bu durum üzerine Nermin'in morali iyice bozulmuştur. Görülmektedir ki 1960'lı yıllarda alt sınıfa mensup bireylerin apartman dairelerinde yaşaması mümkün değildir. Bu nedenle Nermin ve Mehmet evliliğe dair umutlarını kaybetme noktasına gelmişlerdir. Mehmet karakteri olaylara daha ılımlı yaklaşmakta, ev bulmak ve Nermin'e beğendirmek için elinden geleni yapmaktadır. Filmde sürekli kumar oynayıp kısa yoldan zengin olarak sınıf atlamak isteyen gecekondu karakterlerinin aksine Mehmet, çalıştığı paranın karşılığı ile geçinmesini bilen ve mutlu olmayı başaran bir karakterdir.

Oysa Nermin, Mehmet'e göre gözü yükseklerde olan bir karakterdir. Çalıştığı manikür salonuna gelen Ender isimli zengin bir ailenin oğlu ile tanışan Nermin'e Ender, evlilik teklif etmiş ve Nermin'in kafasını karıştırmayı başarmıştır. Çünkü Nermin, gecekondu hayatından kurtulmak istemektedir. Bir takım olaylar üzerine Ender'in teklifini kabul eden Nermin, Ender'in ailesinin kendisini istemediğini öğrenir. Buna rağmen Ender ile evlenir. Aradan zaman geçer. Tersane işçisi olan Mehmet, piyango ile ikramiyeye kazanır ve sınıf atlar, bir apartman inşa ettirir ve bir gece kulübünü satın alır. Ender'in kız kardeşi Filiz'i

kendisine âşık edip Ender'den ve Nermin'den intikam almak ister. Nermin bu duruma katlanamaz ve Mehmet'e geri dönmek ister. Mehmet bu durumu kabul etmez ve Nermin bunun üzerine intihar eder.

7. Gecekondu ve Apartman Karşıtlığı Üzerinden Sınıf Çatışması

Filmde gecekondu ve apartman dairelerinin birbirlerine çok yakın bir konumda inşa edildikleri göze çarpan ilk durumdur. Bu nedenle gecekonduya yaşayan bir birey, pencereden her baktığında lüks apartman dairelerini görecek ve kendi hayatını sorgulayacaktır. Apartman dairesinde yaşayan bir birey ise yapı olarak da aşağıda bulunan gecekondu yaşantısına günün her saati tanık olabilecektir. Konutların bu şekilde yan yana olması da sınıf çatışmasını arttıran bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 3. Nermin ve Mehmet Ev Bakıyorlar

Kaynak: Metin Erksan, Acı Hayat, 1962, <https://www.youtube.com/watch?v=kHBHkZkblqo> (Erişim Tarihi: 12.02.2022)

Filmde gecekonduların gösterildiği zaman geleneksel melodilerin çalması, lüks dairelerin gösterildiği zaman ise modern İspanyol şarkıların çalması da mekânsal çatışmanın ortaya konulması şeklinde yorumlanabilmektedir.⁵ Bu noktada sınıf çatışmalarını oluşturan ve besleyen bir etmen olarak kültürel çatışma şeklinde de değerlendirilebilecek doğu-batı çatışması, göz ardı edilmeyecek bir durumdur. Peyami Safa'nın Fatih Harbiye eserindeki Neriman karakterinin "Birbirine zıt bir takım hayaller gözünün önünden geçiyor ve kendiliklerinden bir sürü mukayese unsurları teşkil ediyorlardı: Fatih sokakları, Beyoğlu caddesi, başörtülü kadınlar, sarıklı adamlar, otomobiller, şahnişleri çarpılmış, kaplamaları çatlamış tahta evler, karanlıklar, helvacı sesleri, apartmanlar, kuvvetli elektrik ışıkları, Maksim salonu. Şinasi'nin odası, yerde notalar, Şinasi'nin kabarık saçları, sinemada gördüğü Avrupa salonları, insanlar arasındaki ince münasebetlere ait birçok intibalar, büyük bir kilise kapısı, Beyoğlu'ndaki kapalı çarşılar, yüksek taş binalar arasında şerit kadar ince bir mavi hava görünen sokaklar, Fatih Camii'nin avlusu, ezan sesleri, yangın korkulan, beşik gıcirtısı." (Safa, 2000: 47) İstanbul ilçeleri karşılaştırmasına paralel bir biçimde Acı Hayat filminde de Nermin karakteri, bu karşılaştırmayı gecekondu ve apartman üzerinden gerçekleştirerek, geleneksel ve modern öğelerin mukayesesini yapmaktadır.

Nermin'in kuaförde pedikür yaparken müşterilerin aralarında geçen konuşmaları sınıf çatışmalarını anlamak bakımından önemlidir. Zengin müşteriler, sadece kıyafet diktirmek için Paris'e gittiklerinden bahsetmektedirler. Nermin ise hem bu konuşmalara şaşırır hem de kendi haline acır:

Birinci müşteri: Hanımefendi ne zaman gidiyorsunuz Fransa'ya?

İkinci müşteri: Vallahi şekerim kat'i gününü tespit etmedik ama en geç bir ay sonra Paris'te olmam gerekiyor.

⁵İspanyol şarkı, Marino Marini'nin Perdoname şarkısıdır.

Birinci müşteri: Kim bilir yine neler getirirsiniz oradan.

İkinci müşteri: Bu sene fazla bir şey almaya niyetim yok. Yalnız bir kürk alacağım hepsi o kadar (3.02.-3.27. dakika).

Resim 4. Nermin Konuşmaları Dinlerken

Kaynak: <https://efsanekeleler.com/inceleme/aci-hayat-1962-film-incelemesi> (Erişim Tarihi: 03.01.2022)

Kuafördeki zengin müşterinin elinde okuduğu dergiye dikkat edildiğinde, mimari bir dergi olduğu ve derginin kapak fotoğrafındaki lüks ev dikkati çekmektedir. Sahnenin devamında ise kamera aşağıya doğru, müşterinin ayağına doğru iner ve pedikür yapan Nermin görülür. Müşteriler aralarında dergi hakkında konuşmaya başlarlar ve kendi oturdukları evlerin dergidekilerden çok daha güzel olduklarını söylerler. 8 odalı, yüzme havuzlu olan evin fiyatının 3 milyon lira olduğuna kulak kabartan Nermin, çok şaşırmıştır:

Birinci müşteri : Bizim yaptırdığımız villalar bunlardan daha güzel.

İkinci müşteri : Belki ama ben şimdiye kadar planı bundan daha iyi çizilmiş bir villa görmedim.

Birinci müşteri : Siz bir de bizimkini görün. Eminim çok beğeneceksiniz. Salon hariç tam 8 oda var. Boylu boyunca yüzme havuzu (...) havuzun bir kenarı tamamen kalın cam. Suyu dalınca insan etrafı mükemmel seyredebiliyor (11.10-11.22. dakika).

Ev bakmaya devam eden Nermin ve Mehmet çifti, çok katlı bir konuta bakmak için yola çıkmışlardır. Her katta bir ailenin yaşadığını düşünen çift, evi gördüklerinde hayal kırıklığı yaşamışlardır. Çünkü her katta değil, her odada ayrı bir aile yaşamakta ve banyo tuvalet de ortak kullanılmaktadır:

Mehmet: Boş katı görmek istiyorduk.

Kiracı kadın: Bu evde boş kat yok boş oda var. Bu evde boş kat ne arasın oğlum. Bu evin her odasında bir aile oturur. Gelin de göstereyim odayı size (18.00- 19.27).

Nermin ve Mehmet evlilik hazırlığı yaparken, Nermin'in annesi ise Nermin'in kuaföre gelen zengin müşterilerden biri ile evlenip kurtulmasını istemektedir:

Annesi: Nermin kızım her zaman söylüyorum. Yine söyleyeceğim. Görüyorsun halimizi. Hiç olmazsa sen kendini kurtar. Ne yap yap dükkâna gelen zengin müşterilerden biri ile muhakkak, evlen kurtul bu hayattan!

Nermin: Anne neler söylüyorsun!

Annesi: Acı ama doğru söylüyorum. Kızma bana. Sen hayatı benim kadar bilmezsin. Zengin koca aramak ayıp değil kızım. Yoksa hayatın boyunca yoksulluk çekersin (23.50-23.59. dakika).

Bu konuşmalar üzerine Nermin, annesine kızsada Ender'le görüşmeye gider. Fakat son anda vazgeçer. Bunun yerine Mehmet ile başka bir ev bakmaya giderler. Fakat gittikleri ev, başka bir kiracı tarafından tutulmuştur:

Nermin: Bıktım artık ev aramaktan! Biz bu halimizle ev değil kümes bile tutamayız. Evlenmek ve ev geçindirmek para ile olur.

Mehmet : Kendine gel! Saçmalama. Zengin müşterileri göre göre onlara benziyorsun.

Nermin: Bütün hayatımda nefret ettim paradan. Fakat şimdi onun kudretine inanıyorum, bizi bile birbirimize düşürdü. Ben yıldım artık bu hayattan (33. 31- 33.41. dakika).

Bu son ev bulma ümidi de yok olan Nermin, kendisiyle evlenmek isteyen zengin fabrikatörün oğlu ile buluşma kararı alır. Bunun üzerine Nermin ve Mehmet ayrılırlar.

Ender'in ailesinin Nermin'i istememesi ve Mehmet'in piyangodan ikramiye kazanma sahneleri filmde peş peşe gösterilmektedir. Bu noktada asansör sahnesi dikkat çekicidir. Nermin asansöre binip alt kata iner ve hemen devamında da Mehmet asansörle üst kata çıkar. Daha önce de incelendiği gibi (pedikür sahnesi) filmde sınıf çatışmaları, izleyiciye küçük detaylar ışığında hissettirilmektedir. Acı Hayat filminin çekildiği dönemde sinemada, sınıf olgusu ve sınıf değişimleri ön plana çıkmaktadır. Fakat Yeşilçam filmlerinde, sınıf atlamanın kolay olduğunu gösteren yanlış bir bilinç yaygınlık göstermektedir.

Daha önce bir apartman dairesi kiralamaya maaşı yetmeyen Mehmet, piyangodan kazandığı para ile yukarı yönlü sınıflar arası hareketi gerçekleştirmiş (Boratav, 2004: 46) ve artık İstanbul'un lüks apartmanlar inşa ettiren bir müteahhidi olmuştur. 8 odalı bir apartman dairesine ailesini yerleştiren Mehmet, Nişantaşı'nda bir köşkte oturmaktadır. Daha önce Kasımpaşa'da bir gecekonduya oturmaktadır. Filmde görüldüğü üzere apartman daireleri orta ve üst sınıftan bireylerin yaşadıkları mekânlar olarak karşımıza çıkmaktayken, konaklar ve yalılar yalnızca üst sınıfların yaşadıkları mekânlardır.

Mehmet'in inşa ettirdiği apartmanından, aşağıdaki gecekonduya bakması da sınıf çatışmaları açısından önemli bir sahne konumundadır.

Resim 5.Mehmet Gecekondulara Bakıyor

Kaynak: Metin Erksan, Acı Hayat, 1962, <https://www.youtube.com/watch?v=kHBHZkcb1qo> (53.35 dakika). (Erişim Tarihi: 12.02.2022)

Mehmet, artık üst sınıfa ait, zengin ve sözü geçen bir insan olmuştur. "Doğduğumdan beri gördüğüm sefaletten korkmuştum. Zenginliği tercih ettim." (1.03.00-1.04.00. dakika) diyerek Mehmet'le yıllar sonra karşılaşan ve Mehmet'ten neden ayrıldığını açıklayan Nermin, kendisini affettirmek için uğraşa da çabaları sonuç vermemiştir.

İhtiyaçların giderilmesi ve bir ürünün sahibi olmak olarak tanımlanabilen tüketim olgusunun ardında, bireylerin birtakım arzuları vardır. İnsan, tüketme eylemini gerçekleştirirken psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını da tatmin etmek istemektedir (İslamoğlu, Altunışık, 2013: 3). Bu açıdan bakıldığında da Nermin karakterinin tüketici davranışlarının da değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu noktada kapitalizm toplumu kavramı ön plana çıkmaktadır. Kapitalizm öncesi toplumların tüketim davranışlarına bakıldığında üretilen ürünler hemen kullanılmak ve ihtiyacı karşılamaya yönelik iken; kapitalizm ile birlikte tüketme eylemi ihtiyacı karşılayan basit bir durum olmaktan uzaklaşmıştır. Kapitalizm toplumlarında tüketim, bireylerin yaşam tarzlarının belirlenmesinde önemli bir etken konumundadır. Tüketme eylemi ile bireyler, statülerinde değişiklik meydana getirmek istemektedirler ya da çevrelerine karşı üst sınıfa ait oldukları mesajını vermek istemektedirler. Çünkü kapitalist toplumlarda üst sınıfa ait olmak, diğer insanların birçoğunun sahip olmadıklarına ulaşmak ile mümkün hale gelmiştir. Bu şekilde değerlendirildiğinde de kapitalizm ile birlikte tüketim olgusuna kültürel bir yön de eklenmiştir (Oskay, 2001: 29-120). "Metropol daima para ekonomisinin yuvası olmuştur (...) Kent yaşamının, yaşamak için doğayla yapılan mücadeleyi, doğa tarafından değil de, kazanmak için diğer insanlar tarafından sağlanan insanlar arası bir mücadeleye dönüştürdüğü belirgindir (...) Birey, kendi öznel biçimlerinden katıksız nesnel yaşam biçimine dönüştürmek için bütün ilerlemeyi, maneviyatı ve değeri onun ellerinden söküp alan şeylerin ve güçlerin anormal büyüklükteki örgütlenmesi içinde yalnızca bir dişli haline gelmiştir." diyen Simmel'den de görüldüğü üzere, tüketme eyleminde kapitalizm ile birlikte insan yaşamını para ve metalar şekillendirmeye başlamıştır (1996: 82-88). Kentsel mekânlar da işte burada ön plana çıkmaktadırlar. Çünkü "para alışverişinin asıl yaşama alanı olan büyük kentler, şeylerin satın alınabilirliğini, daha küçük mekânlara oranla çok daha fazla öne çıkarırlar." (Simmel, 1996: 84). Nermin karakteri de kapitalist toplumun tüm bu özelliklerine bakarak değerlendirildiğinde görülmektedir ki gerçekleştirmek istediği konut tüketme eylemi ile "kişinin üst sınıfın tüketim kalıplarını taklit ederek alt sınıftan kendini ayırttığı, üst sınıfa yakınlaştırdığı bir tüketim biçimi" (Tosun ve Cesur, 2018: 168) olarak tanımlanan gösterişçi tüketim eylemini gerçekleştirmek istemektedir. Bu eylemde bireyler, tüketme eylemini gerçekleştirirken mal ya da hizmetlerin kendi maddi ihtiyaçlarını ne kadar karşıladığından çok, kendi statüsünde ve sınıf atlamasında ne kadar etkiye sahip olduğuna bakmaktadırlar. Nermin karakterinin de apartman dairesinde oturmak istemesindeki amacı, yalnızca barınma ihtiyacı karşılamak değil; üst sınıfa ait olduğunu hissetmek ve çevresine bu mesajı vermektir.

8. Sonuç

Modern kentlerde gelişme süreci incelemelerinde, sürecin sanayileşme ile iç içe olduğu görülmektedir. Bu gelişme süreci içerisinde toplumda ortaya çıkan karşıtlıklar kentsel mekânlara konutlar üzerinden yansımaktadır. Üst ve orta sınıflar köşklere ve lüks apartman dairelerinde yaşarken; marjinal sınıflar ise gecekondu bölgelerinde barınma ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadırlar. Aynı kentte farklı toplumsal gruplar arasındaki ayrışma, farklı sebeplerden dolayı ortaya çıkabilmektedir. Bu çalışmada ele alınan sebep, konut tüketme eylemi olarak gecekondu ve apartman karşıtlığıdır. Gecekondu ve apartman karşıtlığı, sınıfsal çatışmaların mekândaki yansımaları anlamına gelmektedir. Filme bakıldığında üç ayrı sınıfın, üç farklı yaşam tarzının mekânlardaki yansımaları görülmektedir; en üst tabakada yer alan ve köşklere, villalarda yaşayan sınıf; apartman dairelerinde yaşayan orta sınıf ve gecekondu da yaşayan alt sınıf. Üst gelir grubuna dâhil olan bireyler, kentsel mekânda da hegemonik bir gücü ellerinde tutmaktadırlar. Bu durumda konutlar da yalnızca barınma ihtiyacının karşılandığı araç olmanın ötesinde bir özelliğe sahip olmakta ve bireylerin statü göstergelerinden biri haline gelmektedir. Apartmanlar, modernliğin bir simgesi olarak değerlendirilmektedir. Apartman sakinleri modern, eğitilmiş, üst gelire sahip ve sözü geçen bireylerdir. Buna karşılık filmde geleneksel özelliklere sahip alt sınıf mensupları ise

eğitim almamış, kariyer bir mesleğe sahip olmayan ve düşük gelire sahip bireylerdir. Filmde modern ve geleneksel özellikler taşıyan bireylerin günlük yaşantıları da detaylı bir şekilde ele alınarak sınıf çatışması olguları pekiştirilmiştir. Şöyle ki apartman dairelerinin geçtiği sahnelerde bireyler, modern bir İspanyol şarkısında dans ederlerken; gecekonduda yaşayan bireylerin gösterildiği sahnelerde ise geleneksel şarkıların çaldığı görülmektedir. Bu açıdan filmde gecekonduda ve apartman karşıtlığı, geleneksel ve modern kültür öğeleriyle de beslenmektedir.

Filmde gecekonduda-apartman karşıtlığı üzerinden verilen sınıf çatışmasında ayrıca karakterler için iyi-kötü ayrımı da yapılmıştır. Zengin olan ve apartmanlarda yaşayan kesim, bencildir, kötü karakterler bu kesimde yer alır. Gecekondularda yaşayan bireyler ise iyi karakterleri temsil etmektedir. Acı Hayat filminde işçi olan karakterler film dramatiğini artırmak için birer araç olarak kullanılmıştır. Yani filmde Nermin ve Mehmet'in işçi olma nitelikleri ön plana çıkarılmamış, işçi sınıfının sorunlarına değinilmemiş ya da bu sorunlara herhangi bir çözüm sunulmamış ve işçi sınıfının kurtuluşuna dair herhangi bir çözüm üretilmemiştir.

Metin Erksan, Acı Hayat filmiyle bireylerin oturdukları konutlar üzerinden yapılan sınıf ayrımını ve sınıf çatışmasını gözler önüne sermiştir. Acı Hayat filmi mekânsal açıdan bölünen iki ayrı sınıfın çatışmasını, yine mekân üzerinden anlatmaktadır. Aynı mekân içerisinde yaşayan farklı sınıfların; günlük hayatları, yaşam tarzları ve hayat standartları üzerinden filmde gerçekleşen olaylar ve bu olayların tezahürü sınıf olgusunu anlamak açısından önemli hale gelmektedir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Data Analysis: A Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)

Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

Adıgüzel, Y. (2019). Göç sosyolojisi. Ankara: Nobel Yayınları.

Ahmad, F. (2010). Bir Kimlik Peşinde: Türkiye, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akşin, S. (2017). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, Ankara: İmge Yayınevi.

Arslan, A. (2004). Temel Sorunları ve Açılımları ile Sınıf Teorisi, Sınıf Bilinci ve Orta Sınıflar, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2, ss. 126-143.

Atılğan, G. (2012). Türkiye'de Sınıflar: 1923-2010, 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim. Der: Faruk Alpkaya, Bülent Duru, Ankara: Phoenix Yayınları, ss. 323-363.

Ayata, A. G. (1992). CHP (Örgüt ve İdeoloji), Ankara: Gündoğan Yayınları.

Bal, H. (2015). Kent Sosyolojisi, İstanbul: Sentez Yayınları.

- Boratav, K. (1972). 100 Soruda Gelir Dağılımı, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı.
- Boratav, K. (2004). İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri, 2. Baskı, İmge Yayınları.
- Boratav, K. (2006). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Castells, M. (1977). The Urban Question A Marxist Approach, MIT Press.
- Comniel, G. C. (2012). Feodalizm. The Elgar Companien to Marxist Economics, Ben Fine, Alfredo Ssad-Filho, MarcoBoffo.
- Çadircı, M. (2011). Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri, T. Eroşkun (Der.). İstanbul: İmge Yayınları.
- Çağlar, Ş. (1992). Metin Erksan ve Sineması, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, İ. (2017). Türkiye'de Sınıflar, Sosyolojik Düşün, Cilt 2, Sayı 1, ss. 12-30.
- Demir, İ. (2017). Türkiye'de Sınıflar, Sosyolojik Düşün Dergisi, 2(1), ss. 12-30.
- Durand, J. P. (2000). Marx'ın Sosyolojisi, (A. Aktaş, Çev.). 2. Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Erbaş, H. (2017). Sınıf Çatışmalarında Kültür ve Gündelik Yaşamın Yükselişi Tarihsel Bir İzlek ve Gelecek Umudu, Emek Araştırma Dergisi, 17(11), ss. 9-30.
- Erksan, M. (1962). Acı Hayat. <https://www.youtube.com/watch?v=kHBHZkcb1qo>
- Evren, B. (2014). Türk Sinemasının 100. Yılı, İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Gençoğlu, A. Y. (2020). Kapitalizmi Teorik Yaklaşımlar: Kapitalist Ekonomik Sistemin Temel Nitelikleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz, Temaşa Felsefe Dergisi, 14, ss. 237-256.
- Giddens, A. (2000), Sosyoloji, (C. Güzel, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Harvey, D. (1970). The History Feodalizm, Palgrade MacMillion.
- Harvey, D. (2009), Sosyal Adalet ve Şehir, Çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2013). Asi Şehirler, Çev. Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları.
- Hindess, B. (1987). Politics and Class Analysis, Oxford: Basil Blackwell.
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/072551368902300111>(Erişim Tarihi 07.01.2022)
- <https://efsanekareler.com/inceleme/aci-hayat-1962-film-inceleme> adresinden erişildi.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2021), Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği, İstanbul: İletişim Yayınları.
- İslamoğlu, A. H. ve Altunışık, R. (2013). Tüketici Davranışları, 4.Baskı, Beta Yayınları.
- Karpat, K. (2011). Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kazgan, G. (2006). Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (2003). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocahanoğlu, O. S. (1998). İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919), İstanbul: Temel Yayınları.
- Koyuncu, A. (2015). Kentleşme ve Göç. İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Mardin, Ş. (2010). Türkiye'de Toplum ve Siyaset. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (1976). Kapitalist Rant Üzerine, (S. Erdoğan, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1990). Kapital III. Cilt, 2. Baskı, Eriş Yayınları.

- Marx, K. ve Engels, F. (2018). Komünist Manifesto, (T. Bora, Çev.). 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metinsoy, M. (2016). İkinci Dünya Savaşında Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mutdoğan, S. (2014). Türkiye'de Çok Katlı Konut Oluşum Sürecinin İstanbul Örneği Üzerinden İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi.
- Onat, Ü. (1993). Gecekondu Kadınının Kente Özgü Düşünce ve Davranışlar Geliştirme Süreci, Ankara: Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları.
- Oran, B. (Ed.). (2014). Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919- 1980. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1987). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, 2. Baskı, Hil Yayın.
- Oskay, Ü. (2001). Kitle Kültürü Popüler Kültürü Kuşatırken, Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım, 4.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,
- Öktem, Z. Y. (2010). Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Özgüç, A. (1993). 100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Özön, N. (1968). Türk Sineması Kronolojisi 1895-1966, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Öztürk, M. (1992). Kentsel Toprak Rantı ve İstanbul'da Arsa Değerleri; Yüksek Lisans Tezi; İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İstanbul
- Parla, T. (2008). Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u, 3. Baskı, İstanbul: Deniz Yayınları.
- Poulatzans, N. (2014). Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar, Çev. Şule Ünsaldı, Epos Yayınları.
- Safa, P. (2000). Fatih-Harbiye. Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Sassen, S. (1991). The Global City, Princeton University Press, New York.
- Simmel, G. (1996). Metropol ve Zihinsel Yaşam, Cogito Dergisi, Çev., Bahar Öcal Düzgören, Sayı 8.
- Şahin, T. (2009). Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi, Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.
- Şengül, T. (2001). Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı, Praksis, Cilt 2, ss. 9-31.
- Şengül, T. (2009). Kentsel çelişki ve siyaset, ikinci baskı, imge kitabevi.
- Şentürk, Y. (1996). Kavramsal Kentler Karşısında Sorunlu Kentler Üçüncü Dünya Kenti Anlatılarının Yeniden Değerlendirilmesi, Toplumbilim, ss. 13-28.
- Tılğan, G. (2012). "Türkiye'de Toplumsal Sınıflar: 1923-2010", 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim, Der: Faruk Alpkaya, Bülent Duru, Ankara: Phoenix Yayınevi. 323-363.
- Tosun, N. B., Cesur D.K (2018). "Tüketimin Paranormali: Gösterişçi Tüketim ve Paranormal İnanç İlişkisi." Öneri Dergisi, 13(49), 167-186.
- Turner, B. S. (1997). Eşitlik, (B. S. Şener, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış, Mukaddime, 1(1).
- Ünal, A. Z. (2018). Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik, Ankara: Atıf Yayınları.
- Weber, m. (2012). Ekonomi ve Toplum, Birinci Cilt, Söylem Yayınları.
- Yılmaz, E. (2012). Türk Sinemasında Sosyal Meseleler, İstanbul: Başka Yerler Yayınevi.
- Yörükkan, T. (2016). Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyokültürel Özellikleri, 3. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.

Antalya-Isparta-Burdur Bölgesi Konut Fiyat Endeksinin Makroekonomik Göstergeler ve Hisse Senedi Endeksi Kullanılarak Yapay Zekâ ile Tahmini

Forecasting of Antalya-Isparta-Burdur Region Housing Price Index with Artificial Intelligence Using Macroeconomic Indicators and Stock Index

Dilşad Tülgen ÇETİN¹

Geliş Tarihi (Received): 13.08.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 13.09.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: 2022 yılı ilk çeyreğinde, dünyada konut fiyatlarının en fazla arttığı ülke Türkiye olurken, Türkiye’de en fazla artış gösteren bölge ise Antalya-Isparta-Burdur olmuştur. Bu nedenle, çalışmada Antalya-Isparta-Burdur bölgesi konut fiyatlarının yapay zekâ kullanılarak tahmin edilmesi amaçlanmıştır. Yapay sinir ağı modelinde, Ocak 2010-Temmuz 2022 dönemi için tüketici fiyat endeksi, konut kredisi faiz oranları, dolar kuru, Türkiye konut fiyat endeksi ve BIST 100 endeksi girdi parametreler olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak bölgenin konut fiyatları, % 5,6 Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE) ve %99,97 R2 oranında yüksek doğrulukta tahmin edilmiştir. Ayrıca çalışmada, 2022 yılı Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları için geleceğe yönelik tahmin yapılmıştır. Çalışmanın, bölgesel olarak konut fiyatlarını yapay zekâ ile geleceğe yönelik olarak tahmin etmesi ve tahmin edici parametre olarak makroekonomik değişkenlerin yanı sıra hisse senedi endeksini kullanması bakımından literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konut Fiyat Endeksi Tahmini, Yapay Sinir Ağı Modeli, Antalya-Isparta-Burdur Konut Fiyatları, Geleceğe Yönelik Konut Fiyat Tahmini

&

Abstract: In the first quarter of 2022, the country with the highest increase in housing prices in the world was Turkey, and the region with the highest increase in Turkey was Antalya-Isparta-Burdur. For this reason, it is aimed to forecast the housing prices of the Antalya-Isparta-Burdur region by using artificial intelligence in the study. In the proposed artificial neural network model, the consumer price index, housing loan interest rates, dollar rate, Turkey housing price index, and BIST 100 index were determined as input parameters for the period of January 2010-July 2022. As a result, the housing prices of the region were forecasted with high accuracy at %5.6 Mean Absolute Percentage Error (MAPE) and R2 of 99.97%. In addition, future projections were made for the months of June, July, and August of 2022. The conclusions of this study will contribute to the literature in terms of forecasting regional housing prices with artificial intelligence and using the stock index as a predictive parameter as well as macroeconomic variables.

Keywords: Housing Price Index Forecast, Artificial Neural Network Model, Antalya-Isparta-Burdur Housing Price, Future Housing Price Forecast.

Atıf/Cite as: Çetin, D. T. (2022). Antalya-Isparta-Burdur Bölgesi Konut Fiyat Endeksinin Makroekonomik Göstergeler ve Hisse Senedi Endeksi Kullanılarak Yapay Zekâ İle Tahmini. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1363-1380. doi: 10.11616/asbi.1161592

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Dilşad Tülgen Çetin, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, dtozturk@mehmetakif.edu.tr.

1. Giriş

2020 yılı ilk aylarında başlayan Covid-19 pandemisi, tüm sektörlerde olduğu gibi konut sektöründe de önemli etkiler yaratmıştır. Özellikle pandemi nedeniyle evden çalışmanın yarattığı alan ihtiyacı, daha büyük konutlara olan talebi artırmıştır (Hermann, 2021). Bunun yanı sıra nüfusun yoğun olduğu şehirlerde yaşanan aşırı nüfus ve göç, konut talebinin artmasında rol oynamıştır (C. Lee ve Kang, 2022; Liu vd., 2022; Stawarz vd., 2021; Zhou ve Chi-Man Hui, 2022).

Pandeminin etkisiyle tedarik zincirinde yaşanan zorluklar, enerji ve petrol fiyatlarında yaşanan artışlar, iş ve üretim kaybının yarattığı ekonomik durgunluk, maliyet ve enflasyon artışlarını beraberinde getirmiştir (Arshizadeh vd., 2021; Christopoulos vd., 2021; Jia vd., 2021). Şubat 2022'de başlayan Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ise tedarik zinciri ve nakliye sorunlarını daha da derinleştirirken, küresel enflasyonun artmasında rol oynamıştır (Knight ve Frank, 2022). Tüm bu faktörlerin etkisiyle, özellikle 2020 yılı sonrasında ivme kazanan inşaat maliyetlerindeki artışlar konut arzını daraltırken, konut piyasasındaki talep hızla artmaya devam etmektedir. Daralan arz karşısında artan talep ve maliyetler ise konut fiyatlarının yükselmesine yol açmıştır.

Konut piyasası üzerindeki küresel etkilerin yanı sıra Türkiye özelinde yaşanan yüksek kur, yüksek enflasyon, yabancılara konut satışlarının artması ve faiz oranlarının baskılanması gibi faktörler de konut fiyatlarının artışında rol oynamaktadır. 2022 yılı ilk çeyreğinde dünyada konut fiyatlarının en fazla arttığı ülke Türkiye olurken, Türkiye'de konut fiyatlarının en fazla arttığı bölge ise Antalya-Isparta-Burdur bölgesi olmuştur. Makroekonomik göstergelerin hızla değiştiği ve fiyat istikrarının bozulduğu ekonomik ortamlarda, konut fiyat hareketlerinin öngörülebilirliği yatırımcılar, politika yapıcılar ve hane halkı açısından daha da önem kazanmaktadır.

Çalışmanın amacı, Antalya-Isparta-Burdur bölgesi konut fiyatlarını yapay zekâ ile tahmin etmektir. Bu amaçla, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından yayımlanan Antalya-Isparta-Burdur bölgesi konut fiyat endeksi (TR61-KFE); dolar kuru, BIST 100 endeksi, konut kredi faiz oranları, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ve Türkiye geneli KFE girdi değişkenleri ile Ocak 2010-Temmuz 2022 dönemi için aylık veri kullanılarak tahmin edilmektedir. Ayrıca eğitilen ağla, TR61-KFE'nin geleceğe yönelik üç aylık tahmini (Haziran-Temmuz-Ağustos 2022) yapılmaktadır. Tahmin modeli olarak Çok Katmanlı Geri Beslemeli Yapay Sinir Ağı (ÇKGB- YSA) modeli seçilmiştir. Modelin seçilme nedeni, finansal zaman serilerinin tahmininde gösterdiği üstün başarı performansdır (Bahrammirzaee, 2010; Ismail vd., 2018; Maheswari vd., 2021).

Çalışmanın literatüre birkaç noktada katkısı bulunabilir: Birincisi, BIST 100 endeksi, dolar kuru, konut kredi faiz oranları, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ve Türkiye geneli KFE'nin Türkiye'de konut fiyatlarını tahmin etmede, dolayısıyla konut fiyat hareketlerini açıklamada etkin parametreler olduğunun ortaya konulmasıdır. İkincisi, ÇKGB- YSA modelinin konut fiyatlarını tahmin etmede yüksek performans sağlayan bir model olduğunun kanıtlanmasıdır. Üçüncüsü ise tasarlanan ağ mimarisi ve seçilen girdi parametrelerin başarılı seçimi sonucunda KFE'nin gelecek aylara yönelik tahminlerinin yapılmasıdır. Özellikle son dönemde artan döviz fiyatları ve yüksek enflasyon oranları, çalışmanın incelenen dönem açısından özgün değerini artırmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde giriş bölümü yer almaktadır. İkinci bölümde, dünyada ve Türkiye'de konut fiyat hareketleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde, konut fiyatlarının tahminine ve araştırmada seçilen her bir girdi değişkenle ilişkisini açıklamaya yönelik literatür çalışmalarına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde, çalışmada kullanılan yöntem ve model açıklanarak, veri seti ve tasarlanan ağ mimarisi hakkında bilgi verilmiştir. Beşinci bölümde, araştırmanın bulguları paylaşılmış, son bölümde ise çalışmanın sonuçları, bulgular ve mevcut çalışmalar ışığında tartışılmıştır.

2. Dünya'da ve Türkiye'de Konut Fiyatları

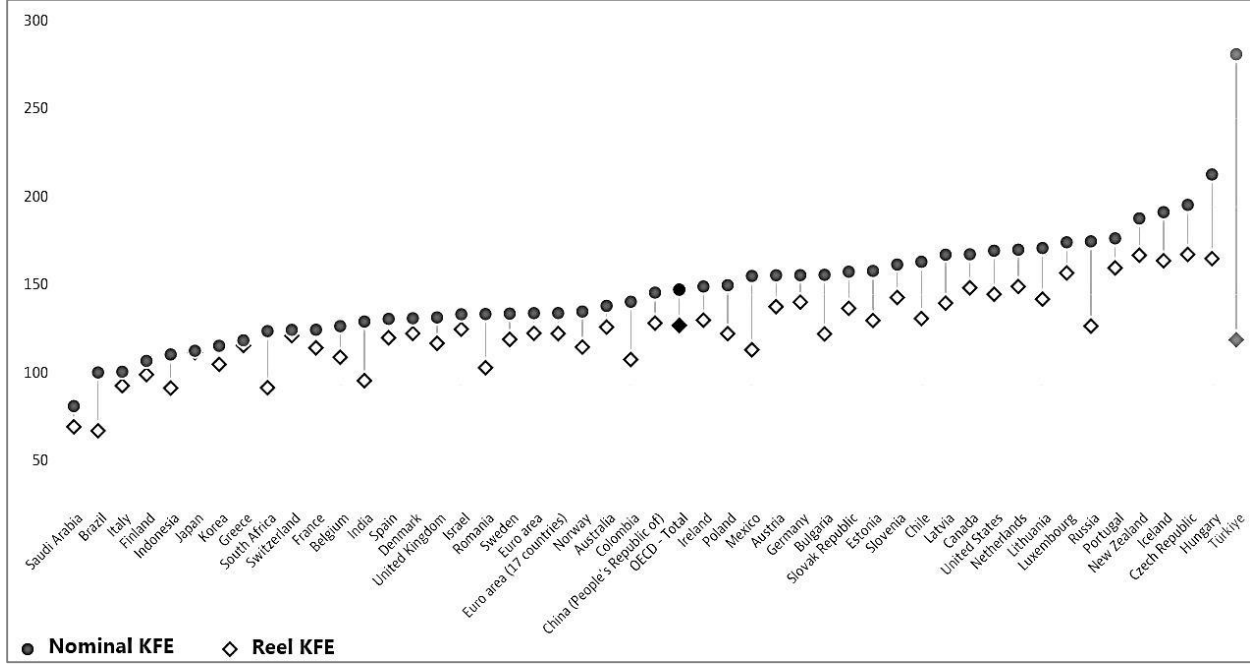
Küresel konut piyasası için fiyat düzeylerinin belirlenmesinde gösterge olarak kullanılan Knight ve Frank'ın dünya genelinde 56 ülkenin konut fiyatlarını dikkate alarak hesapladığı Küresel Konut Fiyat Endeksine (Global House Price Index-GHPI) göre, 2022 yılı Mart ayı itibarıyla küresel konut fiyatları

Antalya-Isparta-Burdur Bölgesi Konut Fiyat Endeksinin Makroekonomik Göstergeler ve Hisse Senedi Endeksi Kullanılarak Yapay Zekâ ile Tahmini

Forecasting of Antalya-Isparta-Burdur Region Housing Price Index with Artificial Intelligence Using Macroeconomic Indicators and Stock Index

yıllık yüzdesel değişime göre %10,2 oranında artmıştır. Bölgesel verilere göre, konut fiyatları Kuzey Amerika'da ortalama %18,6, Avrupa'da %11,6 ve Asya-Pasifik ülkelerinde ortalama %6,4 oranında artmıştır. Tüm dünyada konut fiyatlarının en fazla yükseldiği ülke ise %110 konut fiyat artışı (%30,3 reel konut fiyat artışı) ile Türkiye olmuştur (Knight ve Frank, 2022). Bu durum Şekil 1'de yer alan OECD'nin yayımladığı grafikte de açıkça görülebilmektedir.

Şekil 1: Küresel Piyasalarda Nominal ve Reel Konut Fiyat Endeksleri, 2022 İlk Çeyrek

Kaynak: OECD, (2022). Housing Prices Data, 2022 Q1, Paris, <https://data.oecd.org/price/housing-prices.htm>

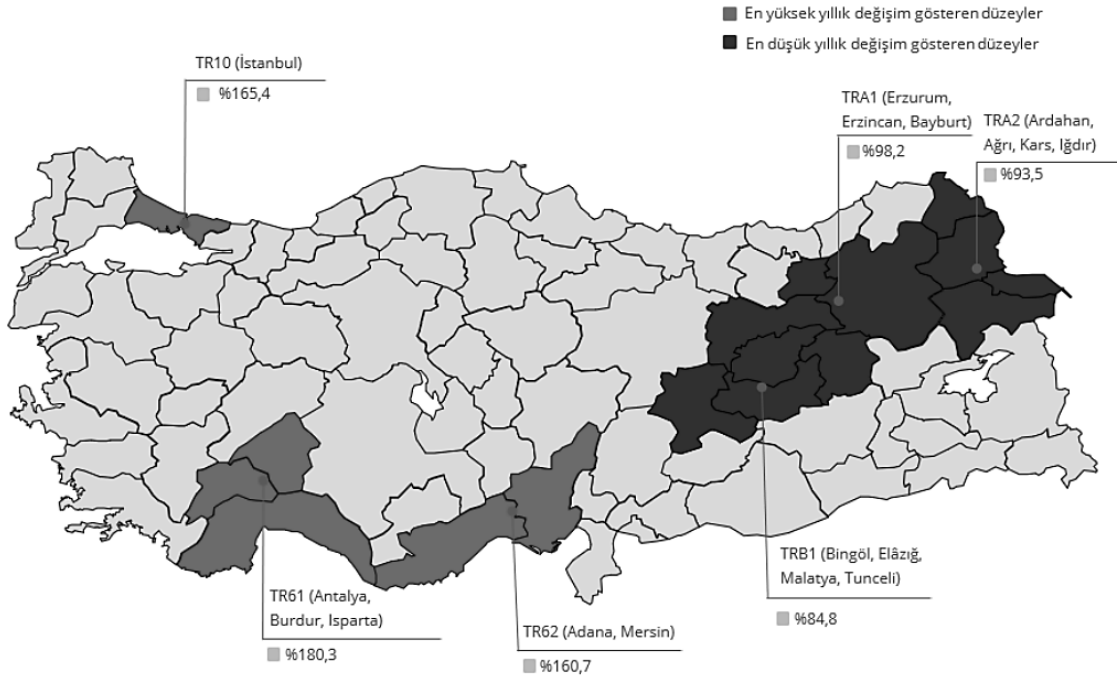
Şekil 1 incelendiğinde, reel konut fiyatları ile nominal konut fiyatları arasındaki en büyük farkın Türkiye'de olduğu görülmektedir. Bu durum son dönemlerde yaşanan yüksek enflasyon oranına işaret etmektedir. Türkiye'yi ise Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin takip ettiği görülmektedir.

Küresel ekonomik resesyonun yanı sıra Türkiye'nin son yıllarda maruz kaldığı jeopolitik riskler de konut piyasası üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın Ukrayna'yı işgali ile birlikte, Suriye savaşıyla başlayan göç dalgasına bir yenisi eklenmiştir. Yabancılar vatandaşlık verilmesi ve getirilen vergi muafiyetleri, döviz kurlarının da etkisiyle Türkiye konut piyasasını yabancılar için ucuz ve cazip hale getirmiştir. 2020 Ocak-2022 Haziran döneminde toplam 134.771 adet ile yabancılar konut satışı rekor düzeye ulaşmıştır. 2022 yılı Mayıs ayında bir önceki yılın aynı ayına göre yabancılar konut satışı %235,7 artmıştır (TÜİK, 2022). Özellikle İstanbul, İzmir, Antalya, Muğla ve çevresinde yabancıların artan konut talebi ile birlikte fiyatların aşırı yükseldiği görülmektedir.

İnşaat maliyetlerindeki artış, döviz kurlarının hızlı yükselişi ve enflasyon, Türkiye'de konut üretimini durma noktasına getirmiştir. Öte yandan TCMB, Eylül 2021 itibarıyla %19 olan politika faiz oranını yıl sonuna kadar düzenli aralıklarla %14'e indirerek enflasyonun altında faiz politikası uygulamaya başlamıştır. Konut fiyatlarının reel olarak değer kaybetmesi konut talebinde artışa neden olurken, artan talebi karşılayacak konut arzı gerçekleşemediği için fiyatlarda üç haneli artış rakamları görülmüştür.

TCMB, Mayıs 2022 yılı verilerine göre, Türkiye genelinde konut fiyatları nominal olarak % 145,5, reel olarak ise % 41,1 oranında artmıştır. Aynı dönemde en yüksek yıllık değişim gösteren bölge ise %180,3 artışla Antalya, Burdur ve Isparta'nın yer aldığı TR61 bölgesi olmuştur (TCMB, 2022). Türkiye geneli konut fiyatlarının yıllık yüzdesel değişimlerine ilişkin harita, Şekil 2'de yer almaktadır.

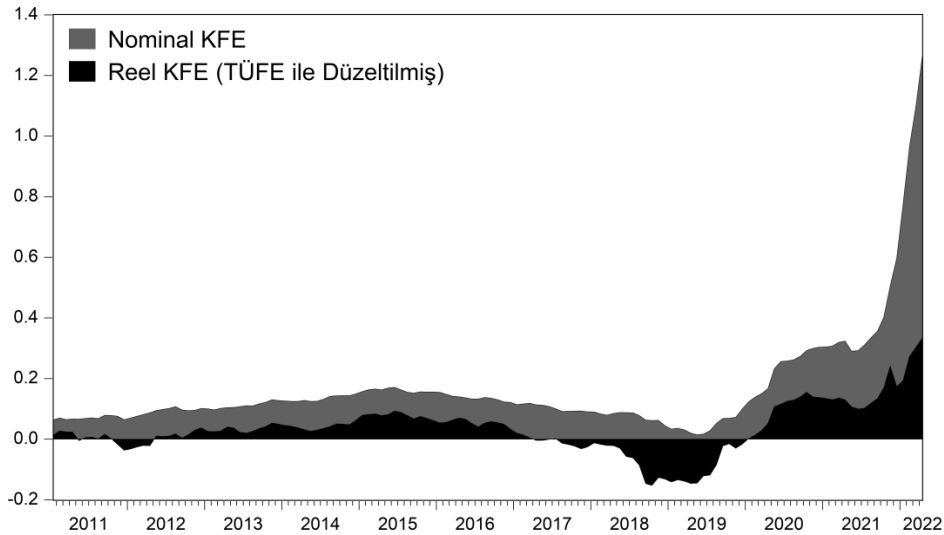
Şekil 2: Türkiye Konut Fiyat Endeksi Yıllık Değişim Haritası (Mayıs 2022)

Kaynak: TCMB, Konut Fiyat Endeksi İstatistikleri, Aylık Gelişmeler Raporu, Mayıs 2022.

Türkiye’de küresel konut piyasasında nadir görülen üç haneli bir artışın gözlenmesinde, yükselen enflasyon baskısının etkisi olduğu görülmektedir. Zira 2022 ilk çeyreği için açıklanan %69,9 oranındaki Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) maliyet ve fiyatlar üzerinde baskı oluşturmaktadır. Ayrıca akaryakıt ve enerji fiyatlarındaki üç haneli artışlar, inşaat maliyetlerinin enflasyon oranının üzerinde artmasına neden olmaktadır. Artan maliyetler ve ekonomik belirsizlikler nedeniyle konut üretim arzının daralması, artan konut talebinin karşılanamamasına ve konut fiyatlarının reel olarak artmasına yol açmıştır.

Şekil 2: TÜFE ile düzeltilmiş Reel KFE- Nominal KFE, (Ocak 2010 - Mayıs 2022, Yıllık % Değişim)

Kaynak: TCMB, Konut Fiyat Endeksi ve TÜFE istatistiklerine dayanarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3’te yer alan TÜFE ile düzeltilmiş reel KFE grafiği incelendiğinde konut fiyatları ile TÜFE arasındaki yüksek korelasyon görülebilmektedir. Grafikte, reel KFE’nin 2017-2020 yılları arasında yıllık yüzdesel değişiminin negatif seyrettiği görülmektedir. 2017-2020 yılları arasında reel konut fiyatlarının inşaat sektörünün desteklenmesi amacıyla uygulanan politikalar sonucu negatif seyrettiği söylenebilir. 2020 yılının başlarından itibaren ise artan kur ve enflasyon baskısı, nispeten ucuz kalan konut

yatırımlarının artmasına ve KFE'nin reel anlamda pozitif seyretmesine yol açmıştır. Reel konut fiyatlarındaki artış, 2021 yılı başından itibaren politika faiz oranlarının %19'dan kademeli olarak %14'e düşürülmesi ile birlikte ivme kazanmıştır.

3. Literatür

Konut piyasası, barınma ihtiyacını karşılamanın yanı sıra önemli bir yatırım aracı olarak görülmektedir (Fereidouni, 2010; C. L. Lee, 2008). Para ve sermaye piyasası araçlarındaki yüksek oynaklığın görüldüğü ülkelerde, güvenilir bir yatırım alternatifi olarak her geçen gün daha fazla talep görmektedir. Bu nedenle, konut fiyat hareketlerini açıklamaya ve tahmin etmeye yönelik çalışmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Özellikle son birkaç yılda Türkiye'de konut fiyatlarında yaşanan olağanüstü artış, araştırmacıların bu alana odaklanmasına yol açmıştır.

3.1. Konut Fiyatlarının Tahmini

Konut fiyatlarının tahminine ilişkin çalışmalarda genel olarak hedonik değerlendirme / regresyon modelinin (Ecer, 2014; Ghorbani ve Afgheh, 2017; Selim ve Demirbilek, 2009), bulanık mantık modelinin (Amri ve Tularam, 2012; Kuşan vd., 2010; Mukhlisin vd., 2017; Nazemi ve Rafiean, 2020; Sarip ve Hafez, 2015) ve Yapay Sinir Ağı (YSA) modelinin (Aydemir vd., 2020; Güner, 2021; Kitapci vd., 2017; Lam vd., 2008; Rahman vd., 2019; Yılmaz vd., 2018; Yu vd., 2016) kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye'de makroekonomik faktörleri kullanarak konut satış adetlerinin tahmininde YSA modelinin kullanıldığı birkaç çalışmaya karşın (Doğan vd., 2022; Güner, 2021; Selçi, 2021; H. Yılmaz ve Tosun, 2020); konut kredisi faiz oranı, TÜFE, BIST 100 endeksi ve dolar kuru ile KFE'nin tahmin edildiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Konut fiyatlarının yapay sinir ağı modeli ile tahmininde çeşitli tahmin edici parametreler kullanılmıştır. Aydemir vd., (2020); Ecer, (2014); Yılmaz vd., (2018) çalışmalarında tahmin edici girdi değişkeni olarak konutların fiziksel özelliklerini kullanmışlardır. Yılmaz vd., Afşar ve Yılmaz vd., (2018), Eskişehir ilinde konutların fiziksel özelliklerini (oda sayısı, banyo sayısı, kat sayısı, otopark, asansör vb.) girdi değişkeni olarak kullanarak üç katmanlı ileri beslemeli YSA modeli ile Eskişehir ilinde konut fiyatlarını %92,07 regresyon katsayısı ile tahmin etmiştir.

YSA modeli ile regresyon modelinin tahmin sonuçlarını karşılaştıran pek çok çalışma bulunmaktadır (Ecer, 2014; Ghorbani ve Afgheh, 2017; Selim ve Demirbilek, 2009; Tabar vd., 2021). Bu çalışmalar, konut fiyatlarının tahmininde YSA modelinin çok daha yüksek performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ecer, (2014), İzmir Karşıyaka ilçesi konut fiyatlarını konutların fiziksel özelliklerini kullanarak çok katmanlı algılayıcılar (MLP) ve hedonik regresyon modelleri ile tahmin etmiş ve sonuç olarak MLP modelinin hedonik modelden daha yüksek performans gösterdiğini tespit etmiştir.

3.2. Konut Fiyatları ile Enflasyon İlişkisi

Türkiye'de konut fiyatları ile enflasyon ilişkisi nedensellik ve eş bütünleşme testleri aracılığıyla araştırılmıştır. Çalışmalar, enflasyon göstergesi olarak Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) ile konut fiyatları arasında ekonometrik olarak anlamlı bir ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır (A. C. Çetin, 2021; İslamoğlu ve Nazlıoğlu, 2019; Karaağaç Adana ve Altınırnak, 2018; Karadaş ve Salihoğlu, 2020; Kayral, 2017; Öztürk ve Fitöz, 2009; Paksoy vd., 2014). Ucal ve Gökent, (2009), çalışmalarında TÜFE'nin konut fiyatlarındaki değişimi %15-16 oranında açıklayabildiğini ortaya koymuştur. Coşkun, (2016) ise çalışmasında KFE'nin TÜFE'ye göre daha fazla artış gösterdiğini ve reel getiri sağlamak için iyi bir yatırım alternatifi olabileceğini ortaya koymuştur.

3.3. Konut Fiyatları ile Konut Kredisi Faiz Oranı İlişkisi

Konut kredisi faiz oranlarının düşük olduğu dönemlerde borçlanma maliyetlerinin düşük olması konut alım talebinin artmasına yol açmaktadır. Artan talep orta ve uzun vadede konut fiyatlarının artmasıyla sonuçlanmaktadır (Akçay vd., 2021; Akkaş ve Sayılğan, 2015; Darıcı, 2018; Karakuş ve Öksüz, 2021; Kolcu

ve Yamak, 2018; Özçim, 2022). Çalışmalar konut kredisi faiz oranı ile konut fiyatları arasında ters orantılı bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Akgunduz vd., (2021) çalışmalarında konut kredi faiz oranındaki her %1 puanlık düşüşün konut fiyatlarını %2,1, konut kredi borçlanmasını ise %6,6 oranında artırdığını tespit etmişlerdir. Akkaş ve Sayılğan, (2015) ise çalışmalarında konut kredisi faiz oranlarındaki artışın 5-6 ay gecikmeli bir etkiyle KFE üzerinde %20 oranında etkili olduğunu göstermektedir.

3.4. Konut Fiyatları ile Dolar Kuru İlişkisi

Türkiye’de inşaat üretiminde kullanılan malzemelerin ve/veya hammaddelerin büyük bir çoğunluğu ithal edildiğinden inşaat maliyetlerinin döviz kuruna duyarlılığı yüksek olmaktadır. İnşaat maliyetlerindeki artış konut fiyatlarına yansıtacağından, döviz kurları ile konut fiyatları arasında doğrusal bir ilişki olması son derece makuldür (A. C. Çetin, 2021; Özcan ve Başaran Tormuş, 2018; Y. Yılmaz, 2022). Özcan ve Başaran Tormuş, (2018) dolar kuru ile KFE arasındaki eş bütünleşme ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında, dolar kurundaki her %1’lik artışın endeksi %0,965 oranında artırdığını tespit etmişlerdir.

3.5. Konut Fiyatları ile Hisse Senedi Fiyatlarının İlişkisi

Türkiye’de konut fiyatları ile ilgili yapılan çalışmalarda faiz oranları, enflasyon ve büyüme gibi makroekonomik değişkenlerle olan ilişkisi incelenmiş (Akça, 2022; Canbay ve Mercan, 2020; Çankaya, 2013; A. C. Çetin, 2021; Karadaş ve Salihoğlu, 2020), ancak hisse senedi piyasaları ile ilişkisi çok fazla araştırılmamıştır. Mevcut çalışmalar, konut piyasası ile hisse senedi piyasası arasında kısa ve uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir (Chen ve Ji, 2017; Çipe ve Aslan, 2022; Hong ve Li, 2020; Ibrahim, 2010; Karakuş ve Öksüz, 2021; McMillan, 2011; Tsai ve Chen, 2010; Y. Yılmaz, 2022). Y. Yılmaz, (2022), çalışmasında KFE ile dolar kuru ve BIST 100 endeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini bulunduğunu tespit etmiştir.

4. Yöntem

Çalışmada, finansal zaman serilerinin tahminindeki yüksek doğruluk performansı nedeniyle Çok Katmanlı Geri Beslemeli Yapay Sinir Ağı Modeli (ÇKGB-YSA) kullanılmıştır (Bahrammirzaee, 2010; İsmail vd., 2018; Maheswari vd., 2021). Bir yapay zekâ yönteminin tahmin performansı, sorunun açık bir şekilde tanımlanmasına ve girdi ile çıktı değişkenleri arasındaki doğrusal olmayan karmaşık ilişkinin uygun şekilde modellenmesine bağlıdır. Ağ mimarisinin uygun bir şekilde tasarlanması kadar, girdi değişkenlerin seçimi de modelin başarısında büyük rol oynamaktadır. Bu nedenle, girdi değişkenler konut fiyatlarına etkisi literatür çalışmaları ile kanıtlanmış parametreler arasından dikkatle analiz edilerek seçilmiştir.

4.1. Veri Seti

Çalışmada, modelin tahmin edici girdi parametreleri TÜFE, BIST 100 Endeksi, dolar kuru, Türkiye KFE ve konut kredisi faiz oranları, tahmin edilmek istenen çıktı parametresi ise TR61-KFE değerleridir. Veri dönemi Ocak 2010-Temmuz 2022 olup, 151 adet aylık veri elde edilmiştir. TCMB tarafından yayımlanan KFE, Ocak 2010 yılı itibarıyla aylık veri şeklinde hesaplandığından veri setinin başlangıcı bu tarihten itibaren başlamaktadır. KFE verileri iki ay gecikmeli açıklandığından, KFE verileri Mayıs 2022, diğer değişkenler ise Temmuz 2022 tarihine kadar gerçek verileri yansıtmaktadır. Analizin yapıldığı tarihte (Temmuz 2022) konut fiyat endekslerine ilişkin yayımlanmış son veri Mayıs 2022 tarihine aittir. Bu nedenle, Haziran, Temmuz ve Ağustos KFE verileri modelin test veri grubuna alınarak ağın tahmin etmesi sağlanmıştır. Tablo 1’de araştırmada kullanılan verilere ait bilgiler yer almaktadır.

Antalya-Isparta-Burdur Bölgesi Konut Fiyat Endeksinin Makroekonomik Göstergeler ve Hisse Senedi Endeksi Kullanılarak Yapay Zekâ ile Tahmini

Forecasting of Antalya-Isparta-Burdur Region Housing Price Index with Artificial Intelligence Using Macroeconomic Indicators and Stock Index

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Değişkenlere Ait Bilgiler

	Veri Adı	Açıklama	Veri Türü	Veri Kaynağı
GİRDİ	TR-KFE	Türkiye Konut Fiyat Endeksi	Endeks değeri	TCMB, EVDS
	TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi	Endeks değeri	TCMB, EVDS
	Konut-Faiz	Konut Kredisi Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranı	Oran	TCMB, EVDS
	USD/TRY	Dolar/TL Kuru	Serbest piyasa satış kuru	investing.com
	BIST 100	Borsa İstanbul 100 Endeksi	Endeks kapanış değeri	investing.com
ÇIKTI	TR61-KFE	Antalya-Isparta-Burdur Konut Fiyat Endeksi	Endeks değeri	TCMB, EVDS

Araştırmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ve tahmin edilmek istenen TR61-KFE verisinin girdi değişkenlerle korelasyon sonuçları Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Sonuçları

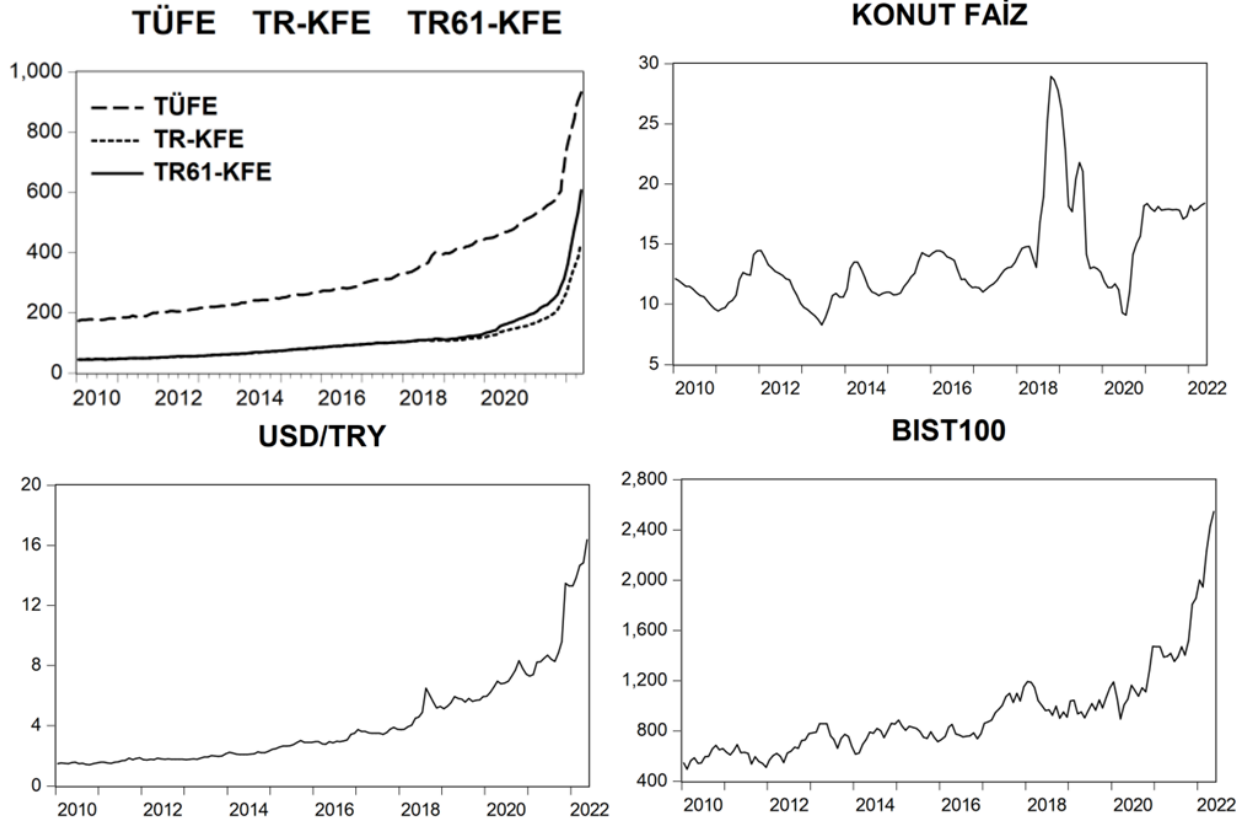
	TR61-KFE	TR-KFE	TÜFE	USD/TRY	BIST100	Konut Faiz
Ortalama	107,47	98,06	322,84	4,06	918,71	13,61
Medyan	87,55	87,05	274,41	2,93	830,50	12,55
Maksimum	533,40	383,10	904,79	14,84	2430,00	28,95
Minimum	45,40	45,40	174,07	1,43	497,00	8,30
Standart Sapma	78,40	56,75	143,75	2,95	334,92	3,89
Çarpıklık	2,83	2,36	1,52	1,70	1,83	1,77
Basıklık	12,89	10,26	5,58	5,87	7,30	6,67
Jarque-Bera	800,67	462,02	98,29	121,94	196,01	160,65
Gözlem Sayısı	151	151	151	151	151	151
TR61-KFE Korelasyon	1,00	0,99	0,96	0,96	0,95	0,46

Tablo 2’de yer alan tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre, seriler arasında standart sapması en büyük seri BIST 100 endeksi, en küçük seri ise dolar kurları serisidir. Diğer bir deyişle BIST 100 endeksi ağırlıklı ortalamaya en uzak dağılan seri, dolar kuru ise ağırlıklı ortalamaya en yakın dağılan seri olmuştur. Serilerin tamamında basıklık değerleri >3 olduğu için, seriler leptokörtik dağılım göstermektedir. Çarpıklık değerlerine göre ise tüm seriler sağa çarpık dağılım göstermektedir. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin yanı sıra, serilerin normallik sınavında kullanılan Jarque-Bera test sonuçları da serilerin normal dağılmadığını göstermektedir. Tabloda yer alan korelasyon sonuçlarına göre TR61-KFE ile en yüksek korelasyon %99 oranıyla TR-KFE ve en düşük korelasyon ise %46 oranıyla konut kredi faiz oranları değişkeni iledir. TR61-KFE’nin diğer değişkenlerle olan korelasyonu da oldukça yüksek olup, %95-96 oranında seyretmektedir.

Çalışmada yer alan değişkenlere ait zaman serisi grafikleri Şekil 4’te yer almaktadır. Şekilde, konut kredi faiz oranları dışındaki tüm değişkenler için 2020 yılından sonra hızlı bir yükseliş gözlemlenirken, konut kredi faiz oranlarında hükümetin faizi baskılayıcı politikası nedeniyle yatay seyir gözlemlenmektedir. TÜFE, TR61-KFE ve TR-KFE zaman serilerinin birlikte gösterildiği grafikte, TR61-KFE’nin TR-KFE’den 2018 yılından sonra ayrılmaya başladığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, Antalya-Isparta-Burdur bölgesi konut fiyatları, 2018 yılından itibaren Türkiye genelindeki konut fiyatlarından daha fazla artış göstermeye başlamıştır.

Şekil 3: Değişkenlere Ait Zaman Serisi Grafikleri

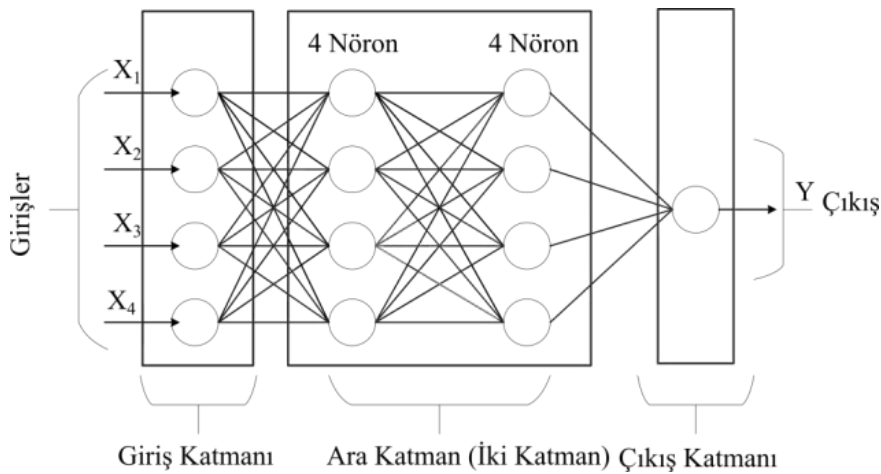
Kaynak: Yazar tarafından hesaplanan endekslere göre çizilmiştir.

4.2. Yapay Sinir Ağı Modeli

Yapay sinir ağı, sinir yapısını oluşturan katsayılar (ağırlıklar) ile bağlantılı yapay nöronlardan oluşan biyolojik olarak insan beyninden esinlenilmiş bir hesaplama modeli olarak tanımlanabilir (D. T. Çetin ve Metlek, 2021). Bilgiyi işledikleri için işleme elemanları olarak da bilinmektedirler. Yapay sinir hücreleri birbiriyle bağlanarak katmanları, katmanlar bir araya gelerek ağ yapısını oluşturmaktadır.

Bir YSA üç ana katmandan oluşmaktadır. Bunlar; girdi katmanı, ara katman ve çıktı katmanıdır. YSA'nın ağ yapısı Şekil 5'te sunulmaktadır.

Şekil 4: Yapay Sinir Ağı Yapısı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Girdi katmanı, dış ortamdan sağlanan verileri (girişleri) ara katmana ileten nöronlardan oluşmaktadır. Giriş verileri eğitim ve test verileri olarak ayrılmakta, eğitim verileri ağı eğitilmesi için kullanılırken test verileri işlenerek ağı hiç görmediği veriler üzerindeki performansını tespit etmekte kullanılmaktadır (D. T. Çetin, 2022).

Öncelikle model ileriye doğru çalıştırılmaktadır. Girdi katmanına gelen veri için Net değer Denklem 1 ile hesaplanmakta ve buna göre Net değere eklenecek bias değeri ise Denklem 2 ile hesaplanmaktadır. Denklem 1'de, x_i i. giriş değerini ve w_i , i. girişin ağırlık değerini, Denklem 2'de β , sapma katsayısını ve w_i ise sapmanın ağırlık değerini ifade etmektedir.

$$\text{Net} = \sum_{i=1}^{i=j} X_i W_i \quad (1)$$

$$\text{Net} = \sum_{i=1}^{i=j} X_i W_i + \beta w_i \quad (2)$$

Ara katmanda veriler aktivasyon fonksiyonu aracılığıyla işlenmektedir. Araştırmada ağı aktivasyon fonksiyonu olarak tanjant hiperbolik-sigmoid (Denklem 3'te) ve Logistic-Sigmoid (Denklem 4'te) fonksiyonları kullanılmıştır.

$$Y = \frac{2}{(1 + e^{-2\text{Net}}) - 1} \quad (3)$$

$$Y = \frac{1}{1 + e^{-\text{Net}}} \quad (4)$$

Model, çıktı katmanında çıktı değeri oluşturulana kadar ileriye doğru çalışmaya devam etmektedir. Çıkış katmanında bulunan hücrelerin aktivasyon fonksiyonundan çıkan değerler YSA'nın çıkış değerlerini, yani problemin sonucunu oluşturmaktadır. Son olarak, çıkış değeri ile Denklem 5'te formüle edilen hedef değer karşılaştırılarak hata değeri hesaplanmakta ve hata geriye yayılım algoritması ile geriye doğru dağıtılmaktadır.

$$\text{Hata}(M) = \text{Hedef}(M) - \text{Çıktı}(M); \quad m = 1, \dots, m \quad (5)$$

Eğitim verileri için gerçekleşen hata oranı kabul edilebilir hata değerine veya belirlenen tekrar (iterasyon) sayısına ulaştığında ağı eğitimi tamamlanmış olmaktadır. Sonrasında eğitilen ağı daha önce görmediği veriler giriş olarak verilerek, ağı sonuç üretmesi sağlanmaktadır (D. T. Çetin ve Metlek, 2021).

Tahmin modellerinde, modelin başarısını ölçmek amacıyla hata fonksiyonları kullanılmaktadır. Literatürde en yaygın kullanılan hata fonksiyonları; ortalama mutlak hata (MAE), ortalama kare hata (MSE), kök ortalama kare hata (RMSE), ortalama mutlak yüzde hata (MAPE), regresyon katsayısı (R^2)'dir. MAE, modelin tahmin ettiği değerlerle gerçek değerler arasındaki farkların, yani hatanın mutlak değerinin ortalamasını; MSE, hataların karelerinin ortalama değerini; RMSE, MSE'nin karekökünü; MAPE, hataların mutlak değerlerinin yüzdesel oranlarının ortalamasını; R^2 ise bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki regresyon belirleme katsayısını ifade etmektedir. Hata fonksiyonları Denklem 6-10'da formüle edilmiştir.

$$MAE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |Y_{gerçek_i} - Y_{tahmin_i}| \quad (6)$$

$$MSE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (Y_{gerçek_i} - Y_{tahmin_i})^2 \quad (7)$$

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (Y_{gerçek_i} - Y_{tahmin_i})^2} = \sqrt{MSE} \quad (8)$$

$$MAPE = \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{|Y_{gerçek_i} - Y_{tahmin_i}|}{|Y_i|} \right) * 100 \quad (9)$$

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n (Y_{gerçek_i} - Y_{tahmin_i})^2}{\sum_{i=1}^n (Y_{gerçek_i} - Y_{ortalama_gerçek_i})^2} \quad (10)$$

4.3. Araştırma Tasarımı

Araştırmada veri setinin özellikleri dikkate alınarak, ÇKGB-YSA modeli kullanılmıştır. ÇKGB-YSA, dinamik yapıya sahip bir model olup, doğrusal olmayan sınıflandırma, eğri uydurma ve tahmin problemlerinde başarılı sonuçlar vermektedir. Model, ağıın tüm çıkışından elde edilen hatanın, çıkış katmanından giriş katmanına doğru ağırlıklarının güncellenmesi ilkesine dayanmaktadır (D. T. Çetin, 2021).

Tasarlanan modelin giriş katmanını; TR-KFE (X1), TÜFE (X2), Konut Faiz (X3), USD/TRY (X4), BIST 100 (X5) verileri oluşturmaktadır. Çıkış katmanını ise TR-61 KFE (Y) oluşturmaktadır. Modelde, 151 adet aylık veri kullanılmıştır. Model kurgulanırken, girdi değişkenlerin (t-1) zamana ait verileriyle TR61-KFE endeksinin t zamanındaki verisinin tahmin edilmesi sağlanmıştır.

Modeli eğitmek için verilerin %80'i eğitim, %10'u test, %10'u doğrulama verisi olarak k-fold 5 çapraz doğrulama yöntemine göre ayrılmıştır. K-fold 5 çapraz doğrulama yöntemi nedeniyle 1 veri kaybedilmiş ve böylece, kalan 150 adet verinin 120 adedi eğitim verisi, 15 adedi test verisi ve 15 adedi doğrulama verisi olarak kullanılmıştır. Ağıın eğitiminde Levenberg- Marquardt algoritması kullanılmıştır. Sistemin eğitim işleminin sonlanması için 0,001 hata değeri veya 1000 iterasyon şartı belirlenmiştir. YSA modeli, Matrix Laboratory (MATLAB)-R2020a programından yararlanılarak tasarlanmıştır.

YSA modelinde ağı mimarisinin oluşturulmasında genel bir kural bulunmaması nedeniyle, en iyi performansı veren ağı yapısı farklı özelliklere sahip modeller oluşturularak deneme-yanılma yöntemiyle en düşük ortalama karesel hata (MSE) değerine göre seçilmiştir. Yapılan denemeler sonucunda en iyi performansın elde edildiği modelin özellikleri Tablo 3'te sunulmaktadır

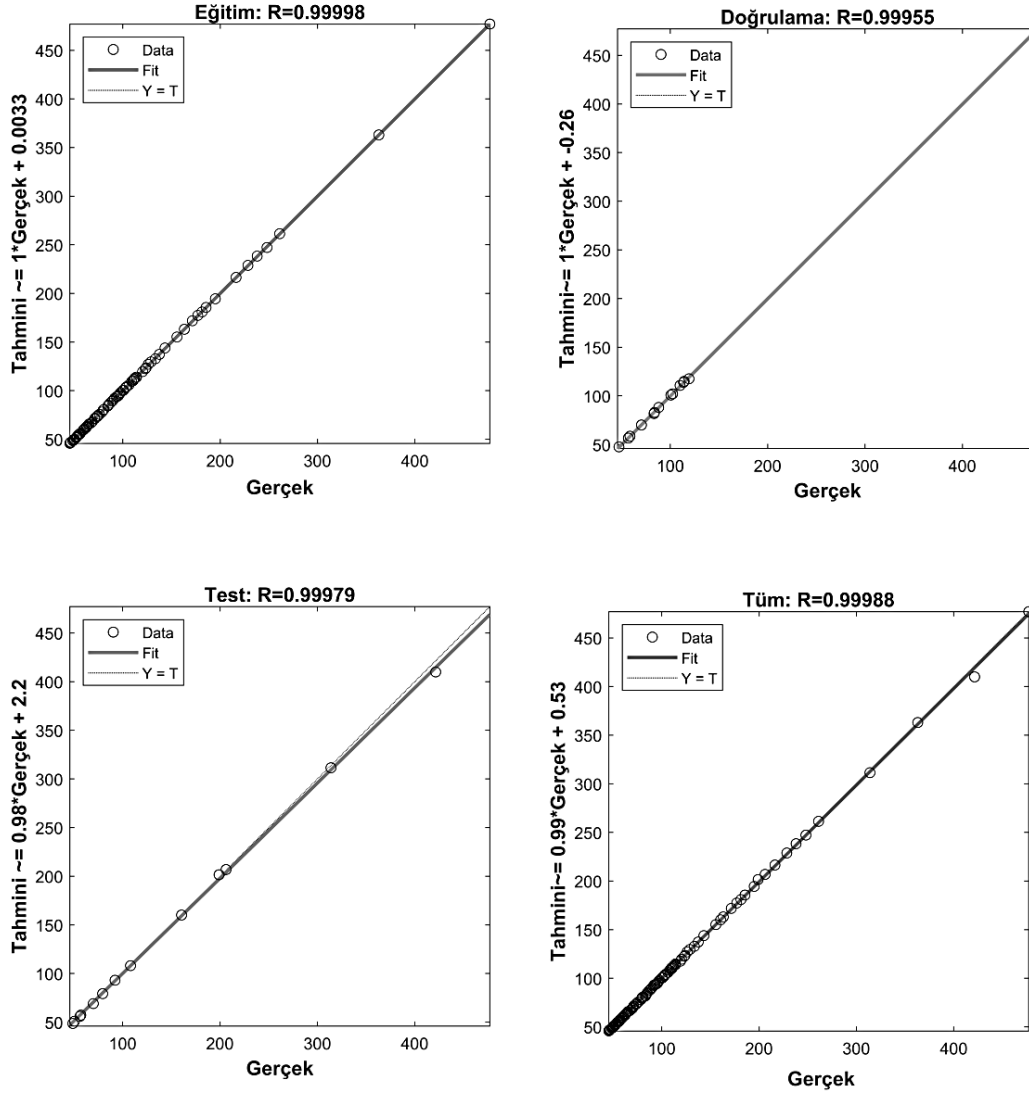
Tablo 3: Tasarlanan Yapay Sinir Ağı Modelinin Özellikleri

Özellikler	Nöron Sayısı /Değerler	Kullanılan Fonksiyon
Girdi Katmanı	5	
1. Ara Katman	6	Logistic-Sigmoid (logsig)
2. Ara Katman	2	Tanjant Hiperbolik-Sigmoid (tansig)
Çıktı Katmanı	1	
Veri Ayırma Yönetmi	%80 :%10 :%10	k-fold 5 çapraz doğrulama
Ağı Yapısı	Geri Beslemeli	Geri Yayılım Algoritması
Eğitim Fonksiyonu		Levenberg-Marquardt Algoritması
İterasyon Sayısı	1.000	
Hata Değeri	0,001	

5. Bulgular

Tasarlanan YSA modelinde, veriler kullanılarak sistem çalıştırıldığında Şekil 6'da sunulan regresyon sonuçları elde edilmiştir. Şekilde, bütün noktaların regresyon doğrusunun üzerinde bulunduğu görülmektedir. Regresyon değerlerinin bire yakın olması, örneklem veri noktalarının tamamına yakının regresyon ile elde edilen hiperdüzeyin üzerinde olduğu anlamına gelmektedir. Buna göre, tüm veriler için modelin tahmin ettiği TR-61 KFE ile gerçek endeks değerleri arasında %99,988 oranında kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır.

Şekil 5: Yapay Sinir Ağı Modeli Regresyon Analiz Grafikleri

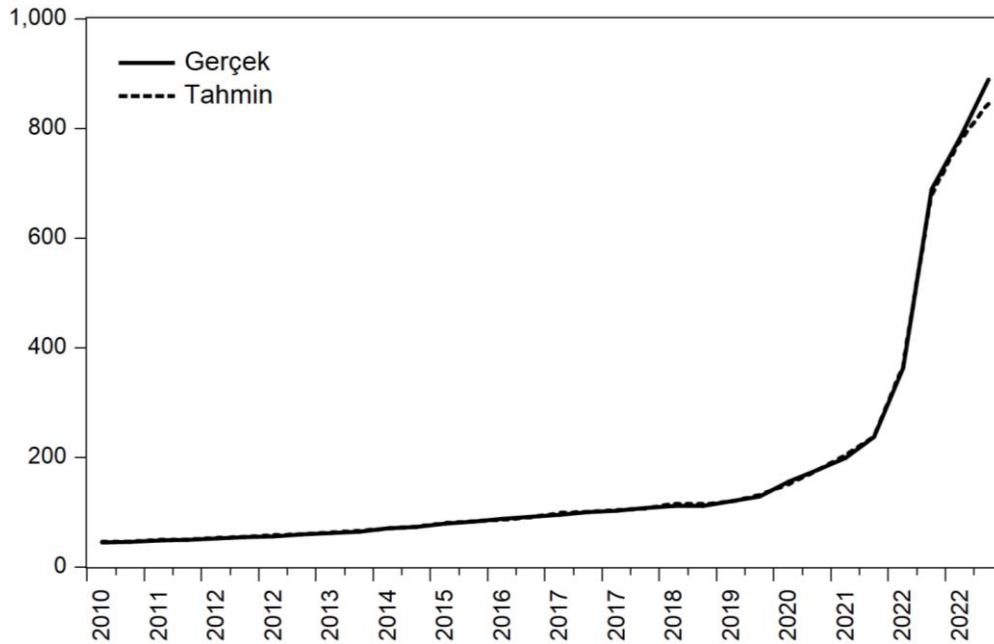
YSA ile tasarlanan tahmin modelinin performansı Denklem 6-10'da sunulan hata fonksiyonları ile ölçülmüş ve sonuçlar Tablo 4'te paylaşılmıştır.

Tablo 4: Yapay Sinir Ağı Modeli Performans Sonuçları

	Hata Değeri	Hata Oranı (%)
Ortalama Mutlak Hata (MAE)	0,8006	
Ortalama Kare Hatası (MSE)	2,6093	
Kök Ortalama Kare Hatası (RMSE)	1,3046	
Ortalama Mutlak Yüzde Hatası (MAPE)		0,56%
Regresyon Belirleme Katsayısı (R ²)		99,97%

Tablo 4 incelendiğinde, modelin hata değerlerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Modelin MAPE değeri %0,56, R2 değeri ise %99,97 olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle, tasarlanan YSA modeli TR61-KFE değerlerini %0,56 hata oranıyla tahmin etmiş ve tahmini endeks değerleri ile gerçek endeks değerleri arasındaki regresyon %99,97 oranında gerçekleşmiştir.

Modelin tahmin ettiği TR61-KFE ile gerçek endeks değerlerini gösteren grafik, Şekil 7'de sunulmaktadır. Grafikte, düz çizgi ile ifade edilen eğri gerçek TR61-KFE değerlerini gösterirken, kesikli çizgi ile ifade edilen eğri tahmini endeks değerlerini göstermektedir.

Şekil 6: Antalya-Isparta-Burdur Bölgesi TR61-KFE Tahmini ve Gerçek Değerler Grafiği

Grafik incelendiğinde eğrilerin birbiriyle büyük bir uyum içinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, tasarlanan YSA mimarisinin ve seçilen tahmin edici girdilerin TR61-KFE değerlerini tahmin etmede yüksek başarı gösterdiğini ifade etmektedir.

Analizin yapıldığı tarih itibariyle (25.07.2022) yayımlanmış son KFE değeri 2022 yılı Mayıs ayına aittir. Ancak diğer girdi değişkenler olan USD/TRY, TÜFE, BIST100, konut faiz verilerine Haziran ve Temmuz ayları için ulaşılabilir. Ağ, t-1 zamandaki girdilerle t zamanındaki TR61-KFE verisini tahmin edecek şekilde tasarlandığından, eğitimi tamamlanarak öğrenen ağın geleceğe yönelik üç aylık tahmin yapması sağlanmıştır. Araştırmada TR61-KFE değerlerinin geleceğe yönelik olarak gerçekleştirilen 2022 yılı Haziran, Temmuz ve Ağustos tahmini endeks değerleri ve bir önceki yıla göre yıllık yüzdesel değişim oranları Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5: Gelecek Üç Aya Ait TR61-KFE Tahminleri

	Tahmini TR61-KFE Değeri	Tahmini %Yıllık Değişim
2022-Haziran Ayı	678,31	205%
2022-Temmuz Ayı	777,21	240%
2022-Ağustos Ayı	845,34	255%

Modelin geleceğe yönelik tahmin sonuçları, konut fiyatlarındaki artışın gelecek üç aylık dönemde devam edeceği yönündedir. Tablo 5'e göre Antalya-Isparta-Burdur bölgesindeki konut fiyatlarının 2022 yılı Haziran, Temmuz, Ağustos aylarında bir önceki yıla göre değişimi sırasıyla %205, %240 ve %255 oranında artacağı öngörülmektedir.

6. Sonuç

Konut sektörü ve geniş kapsamda inşaat sektörü, Türkiye'de ekonomik açıdan en önemli sektörlerden biridir. Sektörün emek yoğun yapısı nedeniyle yüksek istihdam kapasitesine sahip olması işsizlikle mücadelede kritik bir rol oynamaktadır. Sektörün ekonomi ile güçlü bağlantısı ve diğer sektörlerde yarattığı etkisi göz önünde bulundurulduğunda, politika yapımcılar, ekonomistler ve yatırımcılar açısından konut fiyatlarının tahmini sektörün öngörülebilirliğini sağlamada büyük önem arz etmektedir.

Son yıllarda, özellikle 2020 yılı sonrası dünya genelinde konut fiyatlarında ortalama %10-15 oranında artış gözlemlenmektedir. 2022 yılı ilk çeyreğinde dünya genelinde nominal konut fiyatlarının en fazla yükseldiği ülke, yıllık %110'luk artışla Türkiye olmuştur. 2022 yılı Mayıs ayı verilerine göre Türkiye genelinde konut fiyatlarının en fazla yükseldiği bölge ise TR61 KFE'deki %180,3'lik artışla Antalya-Isparta-Burdur bölgesi olmuştur. Bu noktadan hareketle çalışmada, Antalya-Isparta-Burdur bölgesi konut fiyatları Ocak 2010-Temmuz 2022 dönemi için yapay sinir ağı modeli ile tahmin edilmektedir. Son birkaç yılda hem küresel anlamda hem de Türkiye özelinde yaşanan Covid-19 pandemisi, yüksek kur, yüksek enflasyon etkisi, küresel ekonomik daralma, Suriye savaşı ve Ukrayna işgali gibi önemli gelişmeler, çalışmayı incelenen dönem açısından önemli kılmaktadır.

Çalışmada, TÜFE, konut kredi faiz oranları, BIST-100 Endeksi, dolar kuru ve Türkiye geneli KFE verileri tahmin edici girdi değişkenler olarak belirlenmiştir. Modelin çıktısını ise Antalya-Isparta-Burdur (TR61) KFE oluşturmaktadır. Tahmin modeli olarak Çok Katmanlı Geri Beslemeli Yapay Sinir Ağı (ÇKGB-YSA) yapısı kullanılmış ve sonuç olarak bölgenin KFE, % 5,6 Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE) ve %99,97 regresyon katsayısı (R2) değerleriyle yüksek doğrulukta tahmin edilmiştir. Ayrıca çalışmada, henüz verisi açıklanmamış olan 2022 yılı Haziran, Temmuz ve Ağustos ayları için geleceğe yönelik tahmin yapılmıştır. Tahminlere göre, endeks değerinin 2022 yılı Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında sırasıyla yıllık yüzdesel değişim olarak %205 ve %240 ve %255 oranında artış göstermesi beklenmektedir.

Araştırmanın sonuçları ulusal literatürde mevcut çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırılacak olursa: Doğan vd., (2022), YSA modeli ile Ankara ili Keçiören ilçesi hedonik konut fiyatlarını çalışmalarında $R^2=0,91$ doğruluk oranı ile tahmin ederlerken, Güner, (2021) ise Ankara ili konut fiyatlarını YSA modeli ile hata karesinin ortalaması $R^2=0,99$ ve elman ağının hata karesinin ortalaması ise $R^2=0,98$ olarak tahmin etmiştir. Selçi, (2021) Türkiye geneli KFE'yi NARX sinir ağı modeli ile $R=0,91$ ($R^2=0,83$) ile tahmin etmiştir. Araştırmada tasarlanan ağ mimarisinin ve belirlenen girdi parametrelerinin başarılı seçimi sonucunda çalışmanın performansı, literatürdeki çalışmaların tahmin performansının üstünde bir başarı göstermiştir.

Çalışmanın sonuçları, yapay zekâ ile konut fiyatlarının yüksek doğrulukta tahmin edilmesi; TÜFE, BIST-100 Endeksi, dolar kuru, Türkiye geneli KFE ve konut kredi faiz oranlarının, Antalya-Isparta-Burdur bölgesi KFE'ni tahmin etmede belirleyici olduğunu ortaya koymasından önem taşımaktadır. Konut piyasasının taşıdığı jeopolitik risk, enflasyon riski, döviz kuru riski ve faiz oranı riski gibi

faktörlerin neden olduğu belirsizlik, yüksek oranda başarılı fiyat tahmin sonuçları üreten YSA modeli aracılığıyla minimize edilebilecektir. Tasarlanan model sayesinde yatırımcılar, yatırım yapmak istedikleri bölgedeki konut fiyat hareketlerini yüksek başarı oranıyla öngörebilecek ve fiyat tahminlerine uygun olarak alım-satım kararlarını verebilecektir. Özellikle belirsizliğin yüksek olduğu ekonomik koşullarda yapılacak başarılı fiyat tahminleri, konut yatırımcılarının risk algılamasının azaltılmasına ve daha isabetli karar almalarına yardımcı olmaktadır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklı girdi parametreler kullanılarak çalışma Türkiye geneli ve diğer bölge konut fiyatlarını tahmin etmek üzere genişletilebilir. Ayrıca farklı yapay zekâ modelleriyle analiz yapılarak modeller arasındaki tahmin performansları karşılaştırılabilir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Akça, T. (2022), House Price Dynamics and Relations with the Macroeconomic Indicators in Turkey. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, (Ahead-of-Print). doi:10.1108/IJHMA-04-2022-0059
- Akçay, B., Akyuz, M. ve Karul, Ç. (2021), The Causality Between Mortgage Credit and House Price: The Turkish Case. *Eres2021-28*. European Real Estate Society (ERES).
- Akgündüz, Y. E., Dursun-De Neef, H. O., Hacıhasanoğlu, Y. S. ve Yılmaz, F. (2021), Cost of Credit and House Prices (No: 21/6). Working Paper. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Genel Müdürlük Yapısal Ekonomik Araştırmalar Daire Başkanlığı, Ankara: <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/en/tcmb+en/main+menu/publications/research/working+paperss/2021/21-06> adresinden erişildi.
- Akkaş, M. E. ve Sayılğan, G. (2015), Konut Fiyatları ve Konut Kredisi Faizi: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 2(4), s.572–583.
- Amri, S. ve Tularam, G. A. (2012), Performance of Multiple Linear Regression and Nonlinear Neural Networks and Fuzzy Logic Techniques in Modelling House Prices. *Journal of Mathematics and Statistics*, 8(4), s.419–434.
- Arshizadeh, S., Gorgani, S. H., Taheri, P., Givgol, M., Shahrokhi, S. ve Abdalisousan, A. (2021), The Impact of COVID-19 on Oil Supply in The Short Term. *Advanced Journal of Science and Engineering*, 2(2), s.120–135.
- Aydemir, E., Aktürk, C. ve Yalçınkaya, M. A. (2020), Yapay Zekâ ile Konut Fiyatlarının Tahmin Edilmesi. *Turkish Studies*, 15(2), s.183–194.
- Bahrammirzaee, A. (2010), A Comparative Survey of Artificial Intelligence Applications in Finance: Artificial Neural Networks, Expert System and Hybrid Intelligent Systems. *Neural Computing and Applications*, 19(8), s.1165–1195.
- Canbay, Ş. ve Mercan, D. (2020), Türkiye’de Konut Fiyatları, Büyüme ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Journal of Management and Economics Research*, 18(1), s.176–200.

- Çankaya, S. (2013), Konut Fiyatları ve Makroekonomik Faktörler Arası İlişkiye Global Bakış. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(100), s.143–154.
- Çetin, A. C. (2021), Türkiye’de Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(1), s.1–30.
- Çetin, D. T. (2022), Green Bonds in Climate Finance and Forecasting of Corporate Green Bond Index Value With Artificial Intelligence. *Journal of Research in Business*, 7(1), s.138–157.
- Çetin, D. T. ve Metlek, S. (2021), Forecasting of Turkish Sovereign Sukuk Prices Using Artificial Neural Network Model. *Acta Infologica*, 5(2), s.241–254.
- Chen, X. ve Ji, X. (2017), The Effect of House Price on Stock Market Participation in China: Evidence From The CHFS Microdata. *Emerging Markets Finance and Trade*, 53(5), s.1030–1044.
- Christopoulos, A. G., Kalantonis, P., Katsampos, I. ve Vergos, K. (2021), COVID-19 and The Energy Price Volatility. *Energies*, 14(20), 6496.
- Çipe, B. ve Aslan, A. (2022), Türkiye’de Konut Fiyat Endeksi İle BIST100 Borsa Endeksinin Markov Rejim Değişim Modeli İle İncelenmesi. *Atatürk University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 36(1), s.109–114.
- Coşkun, Y. (2016), Konut Fiyatları ve Yatırımı: Türkiye İçin Bir Analiz. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), s.201–217.
- Darıcı, B. (2018), Para Politikası ve Konut Fiyatları İlişkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Ampirik Bir Analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ICEESS’18) Özel Sayı, s.221–228.
- Doğan, O., Bande, N., Yunus, G. ve Akyon, F. C. (2022), Keçiören/Ankara Özelinde Konut Rayiç Değerlerinin Yapay Sinir Ağları Metodu Kullanılarak Tahmini. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (35), s.113–128.
- Ecer, F. (2014), Türkiye’deki Konut Fiyatlarının Tahmininde Hedonik Regresyon Yöntemi İle Yapay Sinir Ağlarının Karşılaştırılması. *International Conference on Eurasian Economies* 1(10), s.1-10.
- Fereidouni, H. G. (2010), Performance and Diversification Benefits of Housing Investment in Iran. *International Journal of Economics and Finance*, 2(4), s.7–11.
- Ghorbani, S. ve Afgheh, S. M. (2017), Forecasting The House Price For Ahvaz City: The Comparison of The Hedonic and Artificial Neural Network Models. *Urban Economics and Management*, 5(3), s.29–45.
- Güner, Ş. N. (2021), Yapay Sinir Ağları Yöntemiyle Konut Satışlarının İncelenmesi: Ankara İli Örneği. *Fiscaoeconomia*, 5(1), s.359–371.
- Hermann, A. (2021), The Pandemic Reveals The Need For Space, But Building Smaller Units Remains Essential. Joint Center For Housing Studies of Harvard University. <https://www.jchs.harvard.edu/blog/pandemic-reveals-need-space-building-smaller-units-remains-essential> adresinden erişildi.
- Hong, Y. ve Li, Y. (2020), House Price and The Stock Market Prices Dynamics: Evidence From China Using A Wavelet Approach. *Applied Economics Letters*, 27(12), s.971–976.
- Ibrahim, M. H. (2010), House Price-Stock Price Relations in Thailand: An Empirical Analysis. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 3(1), s.69–82.
- İslamoğlu, B. ve Nazlıoğlu, Ş. (2019), Enflasyon ve Konut Fiyatları: İstanbul, Ankara ve İzmir İçin Panel Veri Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), s.93–99.

- Ismail, M., Jubley, N. Z. ve Ali, Z. M. (2018), Forecasting Malaysian Foreign Exchange Rate Using Artificial Neural Network and ARIMA Time Series. AIP Conference Proceedings İçinde (C. 2013, S. 20022). AIP Publishing LLC.
- Jia, Z., Wen, S. ve Lin, B. (2021), The Effects and Reacts of COVID-19 Pandemic and International Oil Price on Energy, Economy, and Environment in China. *Applied Energy*, 302, 117612.
- Karaağaç Adana, G. ve Altınırnak, S. (2018), Türkiye Konut Fiyat Endeksi ve Düzey Bazlı Konut Fiyat Endeksleri İle Seçili Değişkenler Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 39(39), s.222–240.
- Karadaş, H. A. ve Salihoğlu, E. (2020), Seçili Makroekonomik Değişkenlerin Konut Fiyatlarına Etkisi: Türkiye Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), s.63–80.
- Karakuş, R. ve Öksüz, S. (2021), BİST Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Endeksi İle Konut Fiyat Endeksi, Faiz Oranı ve Enflasyon İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(2), s.751–764.
- Kayral, I. E. (2017), İstanbul, Ankara ve İzmir Konut Fiyat Değişimlerini Etkileyen Faktörlerin Araştırılması. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), s.65–84.
- Kitapci, O., Tosun, Ö., Tuna, M. F. ve Turk, T. (2017), The Use of Artificial Neural Networks (ANN) in Forecasting Housing Prices in Ankara, Turkey. *Journal of Marketing and Consumer Behaviour in Emerging Markets*, 1 (5), s.4–14.
- Knight ve Frank. (2022), Global House Price Index, Q1 2022. Knight Frank Research Reports. London, UK: Knight Frank LLP. <https://content.knightfrank.com/research/84/documents/en/global-house-price-index-q1-2022-9098.pdf> adresinden erişildi.
- Kolcu, F. ve Yamak, N. (2018), Gelir ve Faiz Oranlarının Konut Fiyatları Üzerindeki Kısa ve Uzun Dönem Etkileri. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Özel Sayı*, s.141–152.
- Kuşan, H., Aytakin, O. ve Özdemir, İ. (2010), The Use of Fuzzy Logic in Predicting House Selling Price. *Expert Systems with Applications*, 37(3), s.1808–1813.
- Lam, K. C., Yu, C. Y. ve Lam, K. Y. (2008), An Artificial Neural Network and Entropy Model For Residential Property Price Forecasting in Hong Kong. *Journal of Property Research*, 25(4), s.321–342.
- Lee, C. ve Kang, E. (2022), Generation Uphill: Housing Cost, Migration, and Commuting Time of The Young in South Korea. *Seoul Journal of Economics*, 35(1), s.1–32.
- Lee, C. L. (2008), Housing in Australia As A Portfolio Investment. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 1(4), s.352–361.
- Liu, Y., Gao, H., Cai, J., Lu, Y. ve Fan, Z. (2022), Urbanization Path, Housing Price and Land Finance: International Experience and China's Facts. *Land Use Policy*, 113, 105866.
- Maheswari, B. U., Sujatha, R., Fantina, S. ve Mansurali, A. (2021), ARIMA Versus ANN – A Comparative Study of Predictive Modelling Techniques to Determine Stock Price. *Proceedings of The Second International Conference on Information Management and Machine Intelligence İçinde* (s.315–323). Springer.
- Mcmillan, D. G. (2011), Long-Run Stock Price-House Price Relation: Evidence From an ESTR Model. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1914424> adresinden erişildi.
- Mukhlisin, M. F., Saputra, R. ve Wibowo, A. (2017), Predicting House Sale Price Using Fuzzy Logic, Artificial Neural Network and K-Nearest Neighbor. 2017 1st International Conference on Informatics and Computational Sciences (ICICOS) İçinde (s.171–176). IEEE.

- Nazemi, B. ve Rafiean, M. (2020), Forecasting House Prices in Iran Using GMDH. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 14(3), s.555–568.
- OECD. (2022), Housing Prices. The Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD). <https://data.oecd.org/price/housing-prices.htm> adresinden erişildi.
- Özcan, G. ve Başaran Tormuş, N. (2018), Konut Fiyat Endeksi ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *ICPESS 2018 Proceedings Vol. 2: Economic Studies*, s.505–514.
- Özçim, H. (2022), Türkiye’deki Konut Satışı İle TCMB Politika Faiz Oranı ve Konut Fiyat Endeksi Arasındaki İlişkinin Analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(1), s.523–533.
- Öztürk, N. ve Fitöz, E. (2009), Türkiye’de Konut Piyasasının Belirleyicileri: Ampirik Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(10), s.21–46.
- Paksoy, S., Yöntem, T. ve Büyükçelebi, B. (2014), Konut Fiyat Endeksi ve Enflasyon Arasındaki İlişki (TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey Bölgeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma). *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 1(2), s.54–69.
- Rahman, S. N. A., Maimun, N. H. A., Razali, M. N. M. ve Ismail, S. (2019), The Artificial Neural Network Model (ANN) For Malaysian Housing Market Analysis. *Planning Malaysia: Journal of The Malaysian Institute of Planners*, 17(1), s.1–9.
- Sarip, A. G. ve Hafez, M. B. (2015), Fuzzy Logic Application For House Price Prediction. *International Journal of Property Sciences (E-ISSN: 2229-8568)*, 5(1), s.24–30.
- Selçi, B. Y. (2021), Türkiye’nin Konut Satışı Değerlerinin Yapay Sinir Ağları İle Öngörülmesi. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, (35), s.19–32.
- Selim, S. ve Demirbilek, A. (2009), Türkiye’deki Konutların Kira Değerinin Analizi: Hedonik Model ve Yapay Sinir Ağları Yaklaşımı. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1), s.73–90.
- Stawarz, N., Sander, N. ve Sulak, H. (2021), Internal Migration and Housing Costs—A Panel Analysis For Germany. *Population, Space and Place*, 27(4), e2412 s.1-12.
- Tabar, M. E., Başara, A. C. ve Şişman, Y. (2021), Çoklu Regresyon ve Yapay Sinir Ağları İle Tokat İlinde Konut Değerleme Çalışması. *Türkiye Arazi Yönetimi Dergisi*, 3(1), s.1–7.
- TCMB. (2022), Konut Fiyat Endeksi Nisan 2022. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Veri Yönetişimi ve İstatistik Genel Müdürlüğü, Anketler ve Endeksler Müdürlüğü, Ankara. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/8bbac42a-c854-4c58-8b0c-e7e55c35ec2d/kfe.pdf?mod=ajperes&cacheid=rootworkspace-8bbac42a-c854-4c58-8b0c-e7e55c35ec2d-o5ihm.o> adresinden erişildi.
- Tsai, H.-J. ve Chen, M.-C. (2010), The Impacts of Extreme Events of Dynamic Interactions on Interest Rate, Real House Price and Stock Markets. *International Research Journal of Finance and Economics*, 25, s.187–200.
- TÜİK. (2022), Yabancılara Konut Satış İstatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/bulten/index?p=house-sales-statistics-may-2022-45677> adresinden erişildi.
- Ucal, M. S. ve Gökçent, G. (2009), Macroeconomic Factors Affecting Real Estate Markets in Turkey: A VAR Analysis Approach. *Briefing Notes in Economics*, 80, s.1–10.
- Yılmaz, H. ve Tosun, Ö. (2020), Aylık Konut Satışlarının Modellenmesi ve Antalya Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.141–158.
- Yılmaz, Y. (2022), Hisse Senedi Fiyatları İle Döviz Kuru ve Konut Fiyat Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13(1), s.167–185.

-
- Yılmazel, Ö., Afşar, A. ve Yılmazel, S. (2018), Konut Fiyat Tahmininde Yapay Sinir Ağları Yönteminin Kullanılması. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 20, s.285–300.
- Yu, Y., Song, S., Zhou, T., Yachi, H. ve Gao, S. (2016), Forecasting House Price Index of China Using Dendritic Neuron Model. 2016 International Conference on Progress in Informatics and Computing (PIC) İçinde (s.37–41). IEEE.
- Zhou, J. ve Chi-Man Hui, E. (2022), Housing Prices, Migration, and Self-Selection of Migrants in China. Habitat International, 119, 102479.

Dolce Gabbana'nın İlkbahar "Ready To Wear-Bilinçsiz Bir Rüya" Koleksiyonu'nun Göstergebilimsel Açından İncelenmesi

A Semiotic Analysis Of Dolce Gabbana's 'Ready To Wear – An Unconscious Dream' Spring Collection

Gizem GEM¹ , Kafiye Özlem ALP²

Geliş Tarihi (Received): 15.08.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 26.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bu çalışmanın amacı Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar "Ready to wear-bilinçsiz bir rüya" koleksiyonunun, göstergebilimsel açıdan incelenmesi ve tasarlanan parçalardaki göstergelerin kültürel kodlarının kuruluşunu ve anlamını irdelemektir. Çalışmanın evrenini; Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar "Ready to wear-bilinçsiz bir rüya; koleksiyonunda yer alan 79 parça, örnekleme ise, 79 parça arasından seçilen 5 parça oluşturmaktadır. Çalışmada Gabbana'nın 2014 İlkbahar "Ready to wear-bilinçsiz bir rüya" koleksiyonu göstergebilimsel açıdan Roland Barthes'ın anlamlandırma şeması ve Julia Kristeva'nın giysilerarasılık kavramı üzerinden incelenerek yorumlanmıştır. Sonuç olarak giysilerde Antik Yunan dönemine ait üzerinde şehir Tanrıçası Athena ve su perisi Arethusa'nın yer aldığı altın sikkeler sık sık kullanılmıştır. Şehir Tanrıçası Athena'nın kullanılmasıyla giysilerin şehir kadını ve özel kişiler için tasarlandığı vurgulanmıştır. Giysiler, ayakkabı, çanta ve aksesuarlarda kullanılan tüm malzeme ve semboller Antik Yunan kültürünün bir okuması ve giysilerarasılık kavramına örnek oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dolce Gabbana, Göstergebilim, Kültürel Kodlar, Giysilerarasılık, Antik Yunan Uygarlığı.

&

Abstract: The study aimed to assess Dolce Gabbana's 2014 Spring 'Ready to wear – an unconscious dream' collection from a semiotic inspiration and scrutinize the layout of the cultural codes of the signs in the designed pieces. The universe of the study; Dolce Gabbana's Spring 2014 "Ready to wear-an unconscious dream; 79 pieces in the collection, and the sample consists of 5 pieces selected from 79 pieces. This study semiotically evaluated Gabbana's 2014 Spring 'Ready to wear – an unconscious dream' collection through Roland Barthes's rendering scheme and Julia Kristeva's inter-dress conception. As a result, the wide use of striking gold coins depicting the goddess of the city Athena and the water nymph Arethusa were frequent in the clothes. The use of the City Goddess Athena emphasized that the cloth designs were for townswomen and exclusive persons. All materials and symbols used in clothes, shoes, bags, and accessories were a reflection of Ancient Greek culture and examples of the concept of inter-dress.

Keywords: Dolce Gabbana, Semiotics, Cultural Codes, Interclotthing, Ancient Greek Civilization.

Atıf/Cite as: Gem, G., Alp, K. Ö. (2022). Dolce Gabbana'nın İlkbahar "Ready To Wear-Bilinçsiz Bir Rüya" Koleksiyonu'nun Göstergebilimsel Açından İncelenmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1381-1399. doi: 10.11616/asbi.1162262

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doktorant, Gizem Gem, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, gizem.gem23@gmail.com. (Sorumlu yazar).

² Prof. Dr., Kafiye Özlem Alp, Ankara Üniversitesi, k.ozlem.alp@gmail.com.

1. Giriş

İsviçreli dilbilimci Ferdinand De Saussure (1857-1913) göstergebilimi, dil, dilin anlamı ve dile yaklaşımına ilişkin ortaya attığı yapısalcı anlayışı ve görüşünün esasında bir göstergeler dizgesi olarak ortaya çıkan bir teori olduğunu ifade etmektedir (Çılsal, 2019: 33). Rıfat (1982: 18), Göstergebilimi, metnin yalın anlamından ziyade metin içerisinde gizlenmiş olan yan anlama yoğunlaştığını ve anlamın şekline dair bir kuram olduğunu ifade etmektedir.

Göstergebilim yöntem olarak, metinlerdeki değerleri çözümleyen veya bir değer öğretisi bilimi olarak bilinmektedir. Değerlerin farklı şekillerde algılanmaları farklı doğrultularda yol ve yöntemler sunmaktadır. Algılama ise, bilgiyle, betimlemelerle, ahlaki değerlerle veya estetik duygular ile algılama olarak farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır (Erkman, 1987: 13).

Buradan hareketle göstergebilimin metinlerdeki gizil değerleri ortaya koymakta önemli bir güç olduğu söylenebilir.

Altıntuğ (2013: 135), Göstergeleri anlamlandırmanın, birçok araştırmacıya esin kaynağı olduğunu, üzerinde oldukça fazla çalışmaların yapıldığını ve göstergeleri meydana getiren dizgelerin şifrelerini çözme çabalarına ilişkin, birçok yaklaşımın geliştirildiğini ifade etmektedir.

Göstergebilim özellikle 1960'lı yıllardan itibaren kültürel göstergelerin yeniden yorumlanması ve okunması çabalarına girişmiştir. Bu bakımdan son yıllarda folklor ve moda gibi kültür alanları göstergebilimin yoğun bir çalışma alanı haline gelmiştir. Moda, popüler kültürün günümüzde en canlı formlarından birisidir. Moda alanı kapsamı gereği içerisinde hem geçmişe ait kültürü, hem bugünün eğilimlerini hem de farklı iletişim kodlarını barındırması nedeniyle canlı bir gösterge alanıdır. Bu bağlamda modanın göstergebilimsel incelemeler açısından zengin bir kaynak oluşturduğu söylenebilir. Moda alanında yer alan kültürel kodların duygu, düşünce ve inançları yansıtmada da önemli bir araç olduğu bilinmektedir.

Moda alanında göstergebilimsel çalışmalara son yıllarda daha fazla yer verilmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı kültürel okumalara dayanırken bir kısmı ise farklı görseller üzerinden yol almaktadır. Tanyer ve Alp (2020: 1540), Kültürün anlam ortaya koyan farklı alanlarında olduğu gibi moda alanının da, tarihsel, sosyo-kültürel, coğrafi, sosyo-ekonomik, inançlar gibi değişkenler doğrultusunda meydana getirilen kodlar, çok parametrelili sistemler oluşturabilmesi sebebiyle önemli bir gösterge alanı olduğunu ifade etmektedirler.

Davis, (1997: 20, akt: Koca ve Kırgıncıoğlu, 2016: 252), giyim kuşamda tercih edilen ve kullanılan kültürel kodların ve mesajların temsilietlerini “cenaze kıyafetinin bir parçası olan siyah tül ile bir tuvalette kullanılan siyah tül, aynı malzeme oldukları halde, farklı bağlamlarda tümüyle farklı anlamlar taşırlar” örneğiyle belirtmektedir. Güzel ve Zor (2021: 99), Giysilerin, görsel iletişimin bir parçası olarak iletişim ifadesini zenginleştirdikleri, kişiler ve toplumlara ait izler taşıdıkları ve giysilerin, sanat, edebiyat, siyaset gibi birçok farklı alanda iletişime katkıda bulduklarını ifade etmektedir. Bu bağlamda giysilerin birer görsel iletişim aracı olduğu ve toplumlara ait bilgiler verdiği söylenebilir.

20. Yüzyılın önemli göstergebilimcilerinden olan R. Barthes'in anlamlandırma süreci, göstergebilimsel çözümlemenin en önemli aşaması “düzanlam” ve “yananlam” kavramlarını içeren, bir göstergede, gösterenle gösterilen arasındaki ilişkinin kurulduğu bir süreçtir. Kocabay (2000: 34), Barthes'in anlamlandırma düzeyinin, düz anlam ve yan anlam olmak üzere iki şekilde gerçekleştiğini ve düz anlamın, gerçek dünyadaki nesnenin zihinde oluşturduğu yansıma olduğunu ifade etmektedir. Anlamlandırmanın ikinci ve önemli düzeyi ise yan anlamdır. Alıcıların hepsi tarafından aynı biçimde algılanmayan ya da algılanamayan ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere ilişkin olan duygusal, coşkusal ikincil anlamlara yan anlam denilmektedir (Özmutlu, 2009; akt: Özdemir, 2020: 583). Barthes, bütünü ve bütünü oluşturan her anlamlı dizgeyi eğretisel anlamda bir metin olarak nitelendirmektedir. Barthes'a göre giysiler de tıpkı metinler gibi; belirli bir bildirisi olan anlamlı dizgelerdir. Giysiler, metinler gibi uçları yatay ve dikey düzlemde iç içe örülmeye oluştuğuna göre kendi içlerinde anlamlı bir dizge oluşturmaktadırlar (Evecen, 2014: 99).

Son yıllarda modanın ve moda alanına ait formların bir metin gibi okunabileceği olgusu, bu alanda yeni çalışmaları ve bakış açılarını ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan, moda ve göstergebilim alanında yapılmış pek çok değerli çalışma bulunmaktadır. Tanyer ve Alp (2020), "II. Dünya Savaşı Dönemi Vogue Dergi Kapaklarındaki Kadın İmgesi Ve Giyim Anlayışı Üzerine Göstergebilimsel Bir Çözümleme" başlıklı çalışmasında, 1942, 1943 ve 1944 yıllarından bir adet olmak üzere toplam üç adet Vogue dergi kapağını göstergebilimsel açıdan Roland Barthes'in anlamlandırma şeması üzerinden incelemiştir.

Koca ve Kırkıncıoğlu (2016), "Denizli İli Gelin Giyim-Kuşamının Göstergebilimsel Açından Çözümlemesi" başlıklı çalışmalarında, Denizli ilinin Tavas-Kızılcabölük ve Çardak- Söğüt yörelerinde yapılan alan araştırmasında ulaşılan gelin giyim-kuşam örnekleri, Barthes, Saussure ve Peirce'in göstergebilimsel çözümleme yöntemlerini kullanarak, giysi parçalarının çözümlemesi yapılmış ve yorumlanmıştır.

Özdemir (2020), "Christian Dior'un New Look Akımı Corolle Koleksiyonu İçerisindeki Bar Modelinin Göstergebilim Çözümlemesi" başlıklı çalışmasında, Barthes'nin anlamlandırma şemasından yola çıkarak göstergeler, gösteren/gösterilen, dizim/dizge, düz anlam/yan anlam karşıtlıkları ve mitler ile anlamlandırılma ilişkisi üzerinde durmuş ve yorumlamıştır.

Sari ve Fadilah (2020: 1), "Dolce & Gabbana Millenialsinkin On-The-Glow Tinted nemlendirici ve Dolce & Gabbana Passioneyes intense volme maskara" reklamını Saussure'un semiyotik teorisi, Saussure ve Ronald Barthes, Leec'in teorisini kullanmıştır. Her iki reklam içinde 9 kadın imajı incelenmiş ve aralarında bağlantının olduğu tespit edilmiştir. "Millenialsinkin On-The Glow renkli nemlendirici" reklamında yer alan 9 kadın imajı güçlü, doğal, zarif ve çekici olarak değerlendirilmiştir. "Passioneyes yoğun hacim maskara" reklamında yer alan 9 kadın imajı gizemli, kendine güvenen, benzersiz ve lider olarak değerlendirilmiştir.

Öte yandan, göstergebilime 1960 sonrası postmodern yaklaşımlarla giren metinlerarasılık kavramı günümüzde kültür göstergelerinin çözümlenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Aktulum (2000: 24-25), metinlerarasılığın, Julia Kristeva'nın kavramı olarak bilindiğini ancak Rus biçimcilerin çeşitli yaklaşımlarından sonra ilk şeklini Bakhtin'in oluşturduğunu ifade etmektedir. Aktulum (2000: 93-94), metinlerarasılığın, çeşitli metinlerin farklı biçimlerde bir araya gelmesi ve bir metin içinde kullanımından yapıldığını ifade etmektedir.

Uğur ve Atay (2018: 114), Metinlerarasılık kavramının, geçmiş ve günümüze özgü olaylar ve olguları bütünleştirip karma bir yapı şeklinde sunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca eski metinler tekrar edilerek, birbirinden etkilenilerek veya eski metinlerden yola çıkıp yeni metinler oluşturularak güncelliğini koruduğunu belirtmektedir.

Aktulum (2019: 4), Moda'da her giysinin bir metne karşılık geldiğini ve tasarımcının tüm giysi tasarımlarını türsel olarak kategorize edebilmenin en etkili yol olduğunu, giysilerin belli bir anlatsallık mantığı üzerine oturan, belli bir düşünce ya da izlek çevresinde öbeklenen kavramsal moda tanımına uyan alandan seçilmesine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Giysibirim (bir giyside anlamın en küçük birimi, örneğin bir aksesuar), göstergeler dizgesinin anlamlı her birimi olarak adlandırılmaktadır. Her giysibirimin fonksiyonu diğerleri ile karşılaştırıldığında asıl değerini ifade etmektedir. Giysibirim içerisinde birçok anlam barındırabilir. Örnek verecek olursak düz anlam ve yan anlamı içerebilir (Aktulum, 2019: 56-57. Güzel ve Zor, 2021: 101).

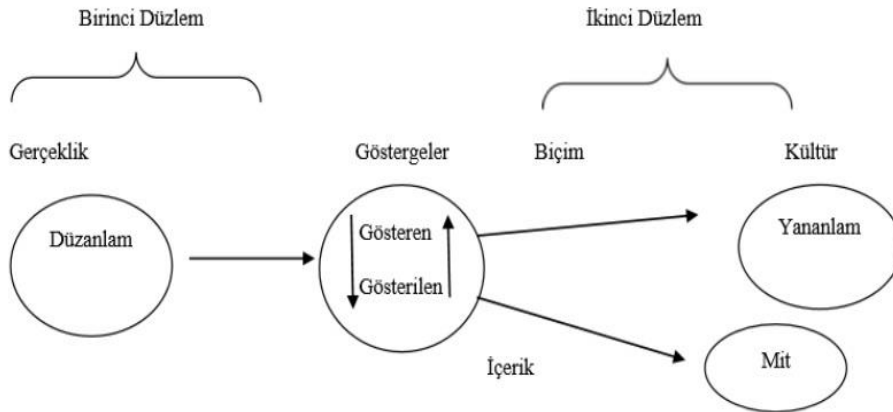
Moda tasarımlarında eski Uygarlıklara ait kültürel kodların tasarımcılar tarafından kullanılması bir bakıma giysilerarasılık kavramına vurgu yapmaktadır. Dolce Gabbana da kültürel kodları kullanmış ve özellikle 2014 yılında Antik Yunan Uygarlığındaki kültürel kodları ortaya koyan İlkbahar Ready To Wear "bilinçsiz bir rüya" koleksiyonu hazırlamıştır. Bu araştırmanın amacı da Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear "bilinçsiz bir rüya" koleksiyonunun Göstergebilimsel açıdan incelenmesi ve tasarlanan parçalardaki göstergelerin kültürel kodlarla ve giysilerarasılık kavramlarıyla ilişkisini kurmaktır.

Bu çalışmanın evrenini; Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear "bilinçsiz bir rüya" koleksiyonunda yer alan 79 parça oluşturmaktadır. Örnekleme ise, 79 parça arasından üzerinde Antik Yunan döneminin kültürel kodlarının yer aldığı 5 parça, amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Çalışmada Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear "bilinçsiz bir rüya" koleksiyonu göstergebilimsel açıdan Roland Barthes'ın anlamlandırma şeması ve Julia Kristeva'nın metinlerarasılık kuramının modaya uyarlanmasıyla ortaya çıkan giysilerarasılık yaklaşımı üzerinden incelenerek yorumlanmıştır.

1.1. Barthes'in Göstergebilimsel Çözümleme Yaklaşımına Bakış

Çağdaş göstergebilimin öncülerinden olan Roland Barthes, geliştirmiş olduğu özgün yaklaşımla daha çok popüler kültür çözümlenmeleri üzerinde çalışmıştır. Barthes, göstergelerin çözümlenmesinde kültürün önemine değinerek, kültür öğelerinin özellikle geç modern dönemde ideolojik bir söyleme dönüştüğünden söz eder (Barthes, 1997: 153-188). Barthes'ın geliştirdiği göstergebilim yaklaşımı, 1960'lı yılların ortalarıyla birlikte Strauss'un yapısalcılığından da etkilenerek moda, mutfak, reklam, kent gibi kültürel göstergeleri ve nesnelerin göstergelerini sistematik bir yaklaşımla çalışmasına dayanır. Bu yaklaşımı ile Barthes, kültürel göstergelerin simgesel dizilimini moda ya da reklam sektörünün nasıl bir söyleme dönüştürdüğünü gösterir (Alp, 2020: 690). Barthes'ın geliştirdiği yapısal çözümleme yöntemi, bildirişim amacı içermemekle birlikte anlam taşıyan çeşitli olguları (giyim, mobilya vb.) içerir. Barthes bütün bu olguları anlamlama (signification) kavramı aracılığıyla göstergebilime bağlar, göstergelerle ikincil gösterilenler ya da yan anlam gösterilenleri arasındaki bağıntılar üzerinde durur (Vardar, 2001: 88). Burada belirtilmesi gereken önemli noktalardan bir tanesi, Barthes'in göstergebilime kazandırdığı düzenlam ve yan anlam kavramlarına bakış açısında ortaya çıkar.

Şekil 1. Roland Barthes'in Anlamlandırma Şeması

Kaynak: Fiske, 2003: akt. Özdemir (2020: 583).

Düz anlam göstergenin neyi temsil ettiğini, yan anlam ise göstergenin nasıl temsil edildiğini ortaya koyar. Düz anlamların yanlış anlaşılma gibi bir durumu söz konusu değildir. Genel olarak evrenseldirler ve insanların zihinlerinde ortak paydada çözümlenirler. Ancak çeşitli iletişim dizgelerinde düz anlamının yanı sıra, yan anlamlar bulunmaktadır. Bu yan anlamlar kültürlere ve topluma bağlı olarak her insanın zihninde farklılıklar yaratarak çözümlenebilmektedir (Kahraman, 2017: 31). Barthes, gösterge ile gösterenin sıklıkla birbiri yerine kullanılarak yanlışlık yapıldığını vurgular ve göstergenin anlatım düzlemini oluşturan gösteren ile içerik düzlemini oluşturan gösterilenden oluştuğunu ifade eder (Bircan, 2015: 22). Böylece gösterilenin anlamı oluşturan yapısına vurgu yaparak anlamın oluşumunda kültürün önemine değinir.

Barthes'in, yaklaşımının içerisinde büyük rol oynayan ve kültürel kodları içeren çözümleme modeli bize, kültürel göstergelerin dil gibi şematik bir durağanlıkla ele alınamayacağını, aksine okumaların kültürel bir çerçevede anlamlı olduğunu göstermiştir. Bu bakımdan, bu çalışmada, Barthes'in birinci düzlem (gerçeklik) olarak ele aldığı düzenlam ve ikinci düzlem (biçim ve kültür) olarak ele aldığı yan anlam yaklaşımı kültürel kodları içerecek biçimde bir yöntem olarak kullanılmıştır.

1.2. Julia Kristeva'nın Metinlerarasılık Kuramına Bakış

Herhangi bir metin, çağdaşı ya da çağdaşı olmayan başka metin ya da kültürlerle ilişki kurabilir. Bu ilişki biçimi açık ya da örtük metnin içinde yer alabilir. Öte yandan her metin, kültürel bir çevre içerisinde oluşur, önceki ve sonraki kültürel bağlamlardan koparılamaz. Geç modern döneme ait bu yeni vurgu ortaya metinlerarası ilişkiler kavramını çıkarmıştır.

Rus düşünür ve dilbilimci Mikhail Mikhailovich Bakhtin, 20. Yüzyılda, dil ve dilbilim anlayışının gelişmesinde ve değişmesinde önemli rol oynayan kuramcı ve düşünürlerden biridir (Güngör, 2013; Madran, 2012). Bakhtin'in ortaya attığı çokseslilik olgusu ya da karşılıklı etkileşim olgusu, kültürün bir parçası olan yazınsal metinleri de tarih, toplum ve kültür çevreleriyle ele almayı gerektirir. Bulgar asıllı Fransız göstergebilimci Julia Kristeva, Bakhtin'in diyalojizm (çok dillilik) kavramından esinlenerek postyapısalcı bir anlayışla metinlerarasılık kavramını geliştirmiştir (Rıfat, 2009: 98). Bu kavram, her metnin başka bir metne gönderimde bulunarak anlamın açığa çıkmasıyla ilişkilidir. Ona göre metinler birbirinin içine girerek sürekli ve sonsuz olarak üretilmektedir (Güngör, 2013). Kristeva kendi gösterge anlayışına bağlı kalarak bir metni iki açıdan ele alan bir kavram ikilisi geliştirdi. Bunlardan birincisi üreten metin diğeri ise üretilmiş metindir. Üreten metin, metnin üretilmesi mantıksal derin düzeyi üretme derecesini ortaya koyar. Üreten metin üretilmiş metnin oluşturulduğu yerdir. Anlam üretiminin esas aşamasıdır. İkincisi ise üretilmiş metindir. Üretilmiş metin üretimi bitmiş, biçimsel olarak kapanmış metni ifade eder (Rıfat, 2017).

Postmodern yaklaşımda öne çıkan, diğer tüm olguların dil ile oluşturulan bir metin gibi okunması anlayışı, J. Kristeva'nın ortaya koyduğu metinlerarası kavramının öne çıkmasını sağlamıştır. Öyle ki metinlerin içiçe geçmesi, eklenerek yeni metni oluşturması ve buradan giderek okuyucunun anlama ulaşmasını ya da anlam kargaşasını vurgular. Kristeva son tahlilde bu eklenmenin tarihsel bağlamdan kopuk gerçekleştiğini savunur.

Metinlerarasılık kavramı günümüz postmodern anlayışında pek çok kültür göstergelerinde yerini almıştır. Metinlerarasılık kavramı modaya Thomas F. Broden tarafından uyarlanmıştır. Broden "Metin olarak kumaş: giysi modasının metinlerarasılığı" adlı eserinde, Barthes'ten farklı olarak kültürel bir nesne olarak tanımlanan giysinin metinlerarasılık durumundan bahsetmektedir. Giysilerarasılık kavramında, metinlerarasılıkdaki metnin yerini giysi almakta, böylece bir giysinin nereden öykülediği ve nasıl dönüştüğü hakkında bilgiler sunmaktadır (Aktulum, 2019: 16).

Önemli bir kültür ögesi olan giyim modası da, bugün bir metin gibi ele alınıp okunabilir. Özellikle modanın sürekli geçmiş form ve kültürlerin üzerine yeniden üretildiği düşünüldüğünde, giysilerarasılık kavramının moda göstergelerinde anlamı oluşturan yapısından ötürü ele alınması gerekmektedir. Bu araştırmada ele alınan giysilerin gönderme yaptığı kültür ve giysiler, giysilerarasılık yaklaşımına bakmayı gerekli kılmıştır.

1.3. Göstergede Kültürel Kodlar

Göstergebilimin dilbilim üzerinden yol alması nedeniyle, kültürel olguların ve verilerin göstergebilimsel incelemesi öncelikle yapısal bir anlayış üzerinden ele alınmıştır. Ancak görsel ve kültürel verilerin göstergebilimsel incelemesine ilişkin 1960 sonrası gelişen postyapısalcı anlayışlar, dil dâhil olmak üzere tüm kültür ve sanatın sürekli değişen ve dönüşen yapısıyla yeniden okunmasını olanaklı kılmıştır. Geertz, (1973: 87-190); kültürün bütünüyle bir metin olarak ele alınıp okunabileceğini, pratik ve simgesel bütünde çoğul anlamlı dizgeler olduğunu belirtmiştir. Kültürün kuşaktan kuşağa taşınan yapısı, içerisinde yer alan sembolikler onun hem yerel hem de evrensel yanını ortaya koyar.

Her hangi bir göstergenin, yaslandığı kültürel ve toplumsal altyapı anlaşılmadan o göstergenin yeterince anlamlandırılmayacağı günümüzde önemli bir yaklaşımdır. Bu bakımdan kültürel kodlar, göstergelerin içine yerleşmiş bazen düz bazen yan anlam olarak ortaya çıkan sembolleri, kültürün betimleyici unsurları olan coğrafya, dil, inanç, gelenek-görenek ve tutumları yansıtır. Bir göstergeye kültürel bir bakışla

yaklaşıldığında o göstergenin hangi kültüre, o kültürün hangi tarihsel dönemine gönderme yaptığını, hangi sembolikleri kullandığını hangilerini göz ardı ettiğini anlamak mümkündür. Böyle bir yaklaşım göstergenin tarihsel bir çerçeveye oturtulmasını anlamın kültürel kodlar ile daha doğru okunmasını olanaklı kılar.

Bir giyişi koleksiyonundan parçaları ele alan bu çalışmada, Antik Yunan Uygarlığına ait kültürel kodlar ve bu kodlarda yer alan semboller göstergelerin yan anlamlarının okunmasında temel oluşturmuştur.

1.4. Antik Yunan Uygarlığı

M.Ö. 2000 yılının sonuna doğru ortaya çıktığı düşünülen Yunan Uygarlığı, Mısır, Suriye, Mezopotamya, küçük Asya gibi birçok toplumdan etkilenmiş, ancak kendi uygarlığı olgunlaştığında Akdeniz'in çevresindeki bölgelere yayılmaya başlamış ve bu bölgeleri etkilemiştir (Şeyh, 1992: 37: akt: Ahmed, 2016: 7).

Toplumların dini inançları hakkında bilgi bilgi sahibi olmak zordur, özellikle Yunanlılar gibi oldukça çeşitli inanca sahip ise daha zordur. Antik Yunanda birçok etkinliğin tinsel boyutu olduğunu söylemek mümkündür (Freeman, 2003: 224). Yunan coğrafyasında tek bir din inancı olmadığı ve her şehrin kendine özel dini ve törenleri olmasının yanı sıra büyük dini kutlamalarda bütün Yunanlıların bir tanrı etrafında toplandığı ve durumun tek inanç hissiyatı verdiğini ifade etmiştir.

Antik Yunan'da Felsefi okulların, bilim ve felsefenin yunan toplumu içerisinde yayılmasında filozoflardan daha etkili olduğunu söylemek mümkündür (Ahmed, 2016: 54). Arda, Şahin ve Büyükkol (2013: 138), Antik Yunanlıların, doğayı katıksız ve gerçekçi bir bilgi tutkusuyula incelediklerini ve Mezopotamya ve Mısır'da gelişen teknik, astronomi ve tıp alanlarından yararlandıklarını ifade etmiştir. Marangoz (2019: 2), Antik Yunan halkının, zengin bir sanat anlayışına sahip olduğunu ve sanatlarını duvar, sütun, heykel, vazo, sikke gibi birçok eşya ve yapılarda sergilediklerini belirtmiştir. Demiralp (2011: 90) Antik Yunan uygarlığının doğduğu bölgenin; doğal güzelliği ve iklim koşullarıyla, estetik bilincin, oldukça erken dönemlerde oluşmasına sebep olduğunu ifade etmiştir.

Yunan mimarisinin en önemli eserleri tanrılar için yapılmış olan tapınaklardır. Ayrıca agora, tiyatro, gymasion ve meclis gibi birçok yapı inşa etmişlerdir. Günümüzde her ne kadar cansız ve boş gözükse yapılar olsa da ilk yapıldıkları dönemlerde kırmızı, mavi ve altın renklerle boyanmış bu tapınaklar büyük heykellerle süslenmiştir (Rodgers, Antik Yunan 2011, akt: Keskin, 2019: 40).

Yılmaz (2019: 19-20) Helenistik dönem mimarisi tapınaklarında, klasik dönemin aksine abartılı bir yaklaşımın hâkim olduğunu, tapınakların dini işlevlerinden uzaklaştığı bu nedenle de kentlerin en önemli yapıları olma özelliğini kaybettiğini ifade etmiştir. Ayrıca Klasik dönemi ıyon ve korinth düzenleri geliştirilmiş, dor düzenine eski görüntüsünün aksine yüksek ve ince olarak yeni görünüm kazandırılmıştır.

Halaç, (2009: 32) Yunanlıların M.Ö. 4. Yüzyıla kadar giysileri dikmediklerini, ince dokuma kumaşlar ile farklı şekillerde vücutları kapladıklarını ifade etmiştir. İyi yün, transparan olan ince dokuma keten ve yumuşak kumaşları sadece zengin kesimin alabildiğini, keten bitkisinden zeytinyağına batırılmış dokuma bezi, kaba yünlerden yapılmış kumaşları ise köylülerin kullandığı ifade etmiştir. Antik Yunan da giysiler bireyin toplum içerisindeki statüsüne göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Antik Yunan giysileri chiton, himasyon, chlamys, peplos olarak adlandırıldığını söylemek mümkündür.

Even ve Ölmez, (2014: 373) kadın ve erkeklerin vazgeçilmez giysileri olan chiton'un, dikörtgen biçimde olduğunu ve sol omuz üzerine drapelendirilmiş sağ kolun ise açıkta bırakıldığı ifade etmiştir. Durusoy, (2015: 32) diğer bir giysi türü olan ve ipek ve ketenden yapılan Peplos'un, dikdörtgen şeklindeki kumaşın üçte birinin dışa çevrilmesi üçte ikisi de vücudu kapatacak şekilde düzenlendiğini, ve tunik üzerine giyildiğini ifade etmiştir. Genç, (2012: 33) Himasyon'un, antik dönemlere özgü önemli bir dış giysi olduğu, vücuda sarılmak amacıyla tunik veya chiton'un üzerine ikinci bir giysi olarak kullanıldığını ifade etmiştir.

Antik Yunan dönemi kadınlarına ait aksesuarlara bakıldığında altın ve gümüşten yapılmış taç, küpe yüzük, iğne ve kolyelerin kullanıldığını söylemek mümkündür. Yıldırım, (2009: 228) Yunan kadının, Mezopotamya ve Mısır'dan alınmış, zaman içinde gelişmiş ve çeşitlenmiş olan zengin aksesuarlar kullanıldığını ve altının en gözde malzeme olduğunu fakat Helenistik döneme gelindiğinde ise yarı değerli taşların da mücevher olarak kullanıldığını ifade etmiştir.

Antik Yunan Uygarlığı yukarıda söz edilen birçok nedenle Batı Uygarlığının temel aldığı önemli bir kaynak olmuştur. Özellikle Antik Yunan Uygarlığına ait kültür, sanat ve mimari formlar, mitoloji ve destanlar Batı'da sanatçı ve tasarımcıların etkilendikleri ve esinlendikleri önemli verilerdir.

1.5. Dolce & Gabbana

1980 yılında Domenico Dolce ve Stefano Gabbana, İtalyan moda tasarımcısı Giorgio Correggiari'nin yanında çalışırken tanışmış ve kısa bir süre sonra, iki tasarımcı kendilerine tasarım ekibi kurmayı planlayarak 1982 yılında Milano'da ilk tasarım danışmalığı ofisini kurmuşlardır (Hancock, 2009; 63 Akt; Karaali, 2018: 205).

Dolce & Gabbana, kurulduğu yıldan bu yana başarı grafiğini hep yüksek tutarak birçok ödüle layık görülmüştür. Bu anlamda markanın ilk ödülü 1991 yılında Woolmark ödülleri "En Yenilikçi Erkek Giyim Koleksiyonu" adı altında kazanılmıştır. Marka, daha sonraki yıllarda çeşitli moda organizasyonlarında çok sayıda ödüller almıştır (Hancock, 2009; 63, Akt; Karaali, 2018: 205-206).

Killion (2018: 12), Dolce & Gabbana'nın ilham kaynağının Sicilya tarihi, kültürü ve mimarisi olduğunu ifade etmiştir. 2013 sonbahar koleksiyonunda Sicilya'da bulunan Monreale Katedrali'nin altın mozaiklerinden esinlenmiştir. Monreale Katedrali'nin ünlü Bizans ve Venedik mozaiklerinin yer aldığı elbiseler ve kardinal kırmızısı dantelli elbiseler giysilerarasılığa güzel bir örnek olarak gösterilebilir. Yine Dolce & Gabbana'nın 2019 yılı sonbahar koleksiyonunda 1940 ve 1980'leri bir araya getirdiği yeni tasarımları da farklı dönemleri aynı anda okuma anlamında giysilerarasılığa bir örnek teşkil eder. Bu bağlamda, Dolce & Gabbana'nın hazırladığı koleksiyonların göstergebilim açısından oldukça zengin bir kaynak olduğu söylenebilir.

2. Dolce & Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear "bilinçsiz bir rüya" koleksiyonu'nun Çözümlemesi

Domenico Dolce ve Stefano Gabbana, 2014 bahar sezonunda, 2014 İlkbahar "Ready To Wear-bilinçsiz bir rüya" başlıklı koleksiyonu hazırlamışlardır. Tasarımcılar, Antik Yunan'ın mimarisinden ve Sicilya'dan önemli ölçüde etkilenmiş ve amfi tiyatroları, tapınakları, sütunları ve sikkeleri kumaşlarda baskı olarak kullanmışlardır. Baskı olarak kullanılan sikkeler Antik Yunan döneminde Sicilya bölgesinde üretilmiştir. El işçiliğinin ön planda olduğu koleksiyonda altın varak sık sık yer almıştır. Giysilerin tamamlayıcısı olan ayakkabıların topuk kısımlarında ve çantalarda sikke ve sütunları kullanmışlardır. Altın aksesuarlar ve Helenistik döneme damga vurmuş taşlar oldukça yoğun kullanılmıştır. Bu bakımdan tüm parçalar ilgili dönemin kültürel kodlarıyla bağlantılıdır.

Araştırmada, seçilen 5 adet defile görseli araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Örneklem grubu belirlenirken, kültürel kodlar ve bulunduğu topluma ait birçok anlam ve mesajlar taşıyan giysiler seçilmiştir.

Resim 1: Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear Defilesi

Kaynak: (Url-1).

Tablo 1: Dolce & Gabbana'nın Bilinçsiz Bir Rüya Koleksiyonunda yer alan giysinin Barthes'in anlamlandırma şemasına göre analizi

Gösterge	Düz Anlam		Yan Anlam
	Gösteren	Gösterilen	Kültürel Kodlar
Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear Defile Görsele	<ol style="list-style-type: none"> 1. Takım 2. Ayakkabı 3. Çanta 4. Taç 5. Küpe 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yeşil renk İyon sütunu baskılı takım 2. Altın Varak Ayakkabı 3. Altın Varak Çanta 4. Altın varak taç 5. Antik sikkelerden esinlenilmiş küpe 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Takımda yer alan İyon sütunları koruyuculuğu, inceliği ve zarifliği elbisenin rengi ise sükunet ve tazeliği simgelemiştir. Ayrıca rahat formlu takım klasikleşmeyi vurgulanmıştır. 2. Ayakkabı zenginliği, gösterişi simgelemiştir. 3. Çanta zenginliği, gösterişi simgelemiştir. 4. Taç gösterişi simgelemiştir. 5. Miğferli Athena'nın yer aldığı küpe ise zeka, sanat, ve barışı simgelemiştir.

Kültürel Kodlar ve Giysilerarasılık: Resim 1'de 2014 İlkbahar Ready To Wear Defile görüntüsüne yer verilmiştir. Görselde yer alan özel taşlarla işlenmiş çiçek desenli, kısa kollu tunik ve mini etekten oluşan takım yeşil renktedir. Yeşil, ilkbaharın ve doğanın uyanışı olarak tazelik ve sükûnetin simgesidir. Aynı zamanda verimliliği ve doğurganlığı simgelemiştir. Orta Çağda gelinlerin yeşil giysi giydikleri ifade edilir. Gözü dinlendirir, ümit ve sükûnet verir (Halse, 1978: 27-34, akt: Mazlum, 2011: 133). Yunan büstleri ve İyon sütunlarından esinlenilerek tasarlanmış olan takım, şıklığın ve inceliğin göstergesidir. Keskin (2019: 42), İyon düzeninde sütunların ince ve zarif olduğu ve İyon düzeninde oluşturulmuş tapınakların güç yerine zarifliği tercih ettiğini ifade etmiştir. Giysinin üzerinde, Kule Taçlı Şehir Tanrıçası (Tykhe)'nin yer aldığı sikke kullanılmıştır. Polatçıl (2019: 29), Sikkenin ön yüz betiminde yer alan Tykhe'nin bolluk, bereket, sağlık ve şehirlerin koruyucu sembolü olduğunu ve başlarında yarım ay şeklinde kule tacın şehir surlarını sembolize ettiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, takımın şehir kadını için tasarlandığı ve giyen kişiyi adeta kötülüklerden koruyucu bir zırh anlamında tasarlandığı

düşünülebilir. Su perisi Arethusa'nın yer aldığı sikke kumaşa kullanılmıştır. Bu doğrultuda, giysinin sadeliği, masumiyeti ve temizliği simgelediği söylenebilir. Küpede miğferli Athena sikkesi kullanılmıştır. Yanbeyi (2013: 125) Athena'nın, genellikle giyimli, miğferli, mızrak ve kalkanla betimlendiği akıl ve zekâyı temsil ettiği ifade etmiştir. Elbise, ayakkabı, çanta ve aksesuarlarda altın sıkça kullanılmıştır. Antik Yunan dönemi kadınlarına ait aksesuarlara bakıldığında altın ve gümüşten yapılmış taç, küpe yüzük, iğne ve kolyelerin kullanıldığını söylemek mümkündür. Yıldırım (2009: 228), Yunan kadının, Mezopotamya ve Mısır'dan alınmış, zaman içinde gelişmiş ve çeşitlenmiş olan zengin aksesuarlar kullandığını ve altının en gözde malzeme olduğunu fakat Helenistik döneme gelindiğinde ise yarı değerli taşların da mücevher olarak kullanıldığını ifade etmiştir.

Resimde yer alan iki parçadan oluşan rahat formlu takımında keten kumaş kullanılmıştır. Erkan (2019: 1380), Dolce & Gabbana'nın 2014 İlkbahar yaz koleksiyonunda Antik Yunan tapınak görsellerini ipek ve keten kumaşlara dijital baskı yoluyla uyguladığını, İyon mimarisi formlarını desenlerinde kullandığını ve klasik duruşa uygun olarak genellikle natürel renklerin tercih edildiğini ifade etmiştir. Takım sade, bedene oturmayan, rahat formu ile klasikleşmeye bir gönderme yapmaktadır. Takımın üst kısmında yer alan değerli taşlar ve işlemler Antik Yunan giysileri ile benzerlik göstermekte, zenginlik ve ihtişamı kodlamaktadır. Takımda kullanılan keten kumaş, Antik Yunan Dönemi soylularının kullandığı keten kumaşa gönderme yapmaktadır. Halaç (2009: 32), Yunanlıların M.Ö. 4. Yüzyıla kadar giysileri dikmediklerini, ince dokuma kumaşlar ile farklı şekillerde vücutları kapladıklarını ifade etmiştir. İyi yün, şeffaf olan ince dokuma keten ve yumuşak kumaşları sadece zengin kesimin alabildiğini, keten bitkisinden zeytinyağına batırılmış dokuma bezi, kaba yünlerden yapılmış kumaşları ise köylülerin kullandığını belirtmiştir. Antik Yunan'da giysilerin bireyin toplum içerisindeki statüsüne göre şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu bakımdan bu giysinin ayrıcalıklı ve statü sahibi olan özel kişiler için yapıldığı söylenebilir. Antik Yunan kadınlarının saçlarını atkuyruğu ve topuz yaptıkları, taç, defne yaprakları ve altın aksesuarlar ile süsledikleri bilinmektedir. Bu bağlamda, saç ve saçta kullanılan altın taç Antik Yunan kadınına doğrudan bir gönderme yapmaktadır.

Resim2: Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear Defilesi

Kaynak: (Url-2).

Tablo 2: Dolce & Gabbana'nın Bilinçsiz Bir Rüya Koleksiyonunda yer alan giysinin Barthes'in anlamlandırma şemasına göre analizi

Gösterge	Düz Anlam		Yan Anlam
	Gösteren	Gösterilen	Kültürel Kodlar
Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear Defile Görseli	<ol style="list-style-type: none"> 1. Elbise 2. Ayakkabı 3. Çanta 4. Taç 5. Küpe 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Safran Sarısı Elbise 2. Siyah Ayakkabı 3. Siyah Çanta 4. Yunan büstlerinden etkilenilmiş taç 5. Yunan büstlerinden etkilenilmiş küpe 	<ol style="list-style-type: none"> 1. İpek kumaştan yapılan Elbise, zenginliği simgelemiştir. Dor düzenin en kusursuz örneği olan Parthenon Tapınağının yer alması ile de koruyuculuk mükemmellik, zarafet, incelik ve ihtişam vurgulanmıştır. 2. Siyah ayakkabı ve çanta ise, gizliliğin, kederin, talihsizliğin göstergesidir. 3. Su perisi Arethusanın yer aldığı altın sikkeli taç ise kusursuzluğu, temizliği ve saflığı simgelemiştir. 4. Miğferli Athena'nın yer aldığı küpe koruyuculuğu, zekayı, aklı simgelemiştir.

Kültürel Kodlar ve Giysilerarasılık: Resim 2'de 2014 İlkbahar "Ready to wear" defile görüntüsünde yer alan dökümlü ipek kumaştan yapılmış kısa kollu ve bel kısmında kalın büzgüler bulunan serbest düşüslü elbise, gece elbisesi görünümündedir. Parthenon Tapınağı görselinin kullanıldığı ve dantel detayların yer aldığı elbise, koruyuculuğun, asaletin, kadınsılığın, zarafetin göstergesi olmuştur. Dor düzenin en kusursuz örneği olan Parthenon tapınağının elbisede kullanılmasıyla elbisenin kusursuzluğu vurgulanmıştır. Parthenon tapınağı Tanrıça Athena için yapılmıştır. Bozkurt, (2019: 72) Athena'nın Yunan anakarasına ait bir şehir Tanrıçası olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda elbisenin şehir kadınına sembolize ettiği söylenebilir. Miğferli Athena sikkelerinin yer aldığı küpe ise zekâ, akıl ve koruyuculuğu sembolize etmiştir. Gülcan, (2009: 114) savaş ve barış tanrıçası olan Athena'nın aklın ve zekânın sembolü olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca savaş tanrıçası olmasının yanı sıra sanatın ve sanatın koruyucusu olarak da simgeleşmiştir. Bu bağlamda, küpenin takan kişiyi bütün kötülüklerden koruduğu söylenebilir.

Resimde yer alan ipek kumaştan yapılmış olan safran sarısı elbisenin üzerinde Athena tapınağı görselleri ve dantel detaylar kullanılmıştır. Keskin (2019: 59), safran sarısı rengin Antik Yunan'da kutlama rengi olarak kabul edildiği ve özellikle kutlama kıyafetlerinde kullanıldığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, Safran sarısı renkli gece elbisesi Antik Yunan kutlama kültürüne ve kutlama kıyafetlerine atıfta bulunmaktadır. İpek kumaştan yapılan elbise zenginliği, gösterişi, asaleti, üstünlüğü ifade etmiştir. Keskin (2019: 57), Yunan kıyafetlerinde ipek ve pamuğun kullanılmış olduğunu ancak ipek kumaşın pahalı olduğu için sadece kraliçeler tarafından kullanıldığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, İpek kumaştan yapılan elbise özel kişilerin beğenisi ve kullanımına sunulmuştur. Durusoy (2015: 35), Yunan kadınlarının süs ve takılara önem verdiğini, kendilerini süsleyebilmek için saçlarını hemen hemen her şekilde saktıklarını ve süsleme aracı olarak çeşitli saç bantları, başlık, eşarp, şapka, renkli taşlar ve altın kullandıklarını ifade etmiştir. Tüm bu aksesuarlar Antik Yunan kadınına vurgu yapmaktadır.

Resim 3: Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear Defilesi

Kaynak: (Url-3).

Tablo 3: Dolce & Gabbana'nın Bilinçsiz Bir Rüya Koleksiyonunda yer alan giysinin Barthes'in anlamlandırma şemasına göre analizi

Gösterge	Düz Anlam		Yan Anlam
	Gösteren	Gösterilen	Kültürel Kodlar
Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear Defile Görsele	<ol style="list-style-type: none"> 1. Elbise 2. Ayakkabı 3. Çanta 4. Küpe 5. Kemer	<ol style="list-style-type: none"> 1. Badem ağacının dalları, yaprakları ve çiçeklerinin yer aldığı Elbise 2. Altın varak Ayakkabı 3. Ahşaptan yapılmış çanta 4. Altın sikkelerin ve badem çiçeklerinin yer aldığı küpe 5. Arethusa sikkelerinin yer aldığı kemer	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kısa kollu belinde altın kemer detaylı elbise, gençliği, ilkbaharı, şıklığı, güzelliği, mükemmelliği ve huzuru sembolize etmiştir. 2. Altın varak ayakkabı güneşi, saflığı, kusursuzluğu sembolize etmiştir. 3. Üzerinde Tapınak görseli ve iyon düzeni volütlü sütunlar ile Athena ve Arethusa sikkelerinin yer aldığı çanta, koruyuculuğu, inceliği, zarafeti, bilgeliği ve şehir kadını sembolize etmiştir. 4. Küpe koruyuculuğu, gençliği, baharı, şehir kadını, bereketi ve mükemmelliği simgelemiştir. 5. Kemer sadeliği, masumiyeti ve temizliği simgelemiştir.

Kültürel Kodlar ve Giysilerarasılık: Resim 3'de yer alan altın kemer detaylı şeffaf elbisenin gece elbisesi olarak tasarlandığı söylenebilir. Badem ağacı, dalları, yaprakları ve çiçeklerinin yer aldığı elbise, bekâreti, güzelliği, gençliği, ilkbaharı, mükemmelliği ve huzuru simgeler. Alp (2009: 95), badem ağacının yılın ilk açan ağacı olması nedeniyle baharın simgesi olduğunu vurgularken, Wikinson (2011: 95), badem ağacının Perslerin kutsal ağacı olduğunu, saklı gerçek ve bekâreti, Çin kültüründe ise dişi güzelliğini ve esnekliği sembolize ettiğini ifade etmiştir. İlkbaharı simgeleyen elbisenin, kumaş özellikleri ve aksesuarlarla özel insanların giysisi olduğu söylenebilir. Elbisenin tamamlayıcısı olan kemerde yer alan Su Perisi Arethusa sikkeleri masumiyeti, temizliği, saflığı simgeler. Anadolu'da ise altın nazara karşı koruyuculuğun

göstergesidir. Öte yandan ayakkabıda Miğferli Athena'nın kullanımı ile de giyen kişiyi kötülüklerden ve görünmez kazalardan koruyacağı kodlarına vurgu yapar. Su perisi Arethusa ve Miğferli Athena sikkesi, Tapınak görseli ve İyon düzeni volütlü sütunlarının yer aldığı çanta ise zarafeti, şıklığı, inceliği, bilgeliği ifade etmiştir. Tanrıça Athena mitolojide zeytin ağaçlarının koruyucusu, Atina kentinin Tanrıçası ve koruyucusudur Gürler (2002: 98). Çanta bu bakımdan koruyucu ve Tanrıçalara özgü bir nitelik göstermektedir. Miğferli Athena sikkesi ve badem çiçekleri ile zenginleştirilmiş küpenin koruyuculuğu, baharı, gençliği ve bekâreti simgelediği söylenebilir.

Yunanlıların Helenistik Dönemde renk paletlerini geliştirdiğini ve bu döneme ait heykellere Resimde yer alan elbisenin Antik Yunan dönemine ait izler taşıdığını söylemek mümkündür. Keskin (2019: 61), bakıldığında pastel tonların kullanılmış olduğu ve bunun yanı sıra parlak renklerin de varlığını sürdürdüğünü ifade etmiştir. Bu bağlamda pastel tonda tasarlanmış elbise Helenistik dönem giysilerine örnek olarak gösterilebilir.

Resim 4: Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear Defilesi

Kaynak: (Url-4)

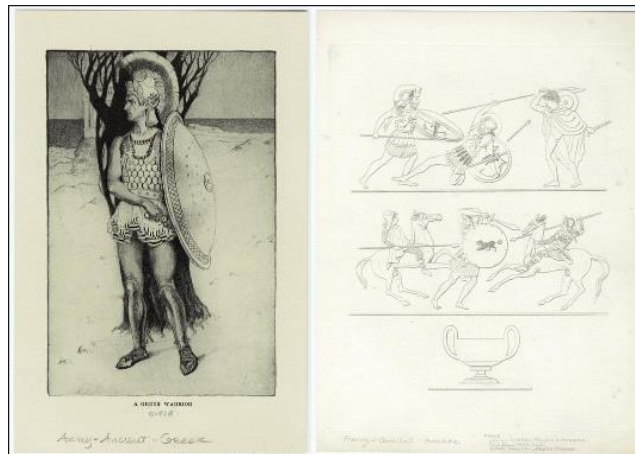
Tablo 4: Dolce & Gabbana'nın Bilinçsiz Bir Rüya Koleksiyonunda yer alan giysinin Barthes'in anlamlandırma şemasına göre analizi

Gösterge	Düz Anlam		Yan Anlam
	Gösteren	Gösterilen	Kültürel Kodlar
Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear Defile Görsele	<ol style="list-style-type: none"> 1. Elbise 2. Sandalet 3. Taç 4. Küpe	<ol style="list-style-type: none"> 1. Altın sikkelerin yer aldığı elbise 2. Altın varak Helenistik Döneme ait sandalet 3. Altın taç 4. Altın sikkelerin yer aldığı küpe	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bisiklet yaka, altın işlemeli mini elbise, zirveyi, koruyuculuğu, bilgeliği, görkemi ve gücü vurgulamıştır. 2. Sandalet şıklığı, sadeliği, güneşi, saflığı, kusursuzluğu sembolize etmiştir. 3. Altın taç, kusursuzluğu, saflığı ve nazara karşı koruyuculuğu simgelemiştir. 4. Küpe koruyuculuğu, saflığı ve mükemmelliği simgelemiştir.

Kültürel Kodlar ve Giysilerarasılık: Resim 4 'de yer alan bisiklet yaka, altın işlemeli mini elbise bir gece elbisesi görünümündedir. Elbisede Antik Yunan dönemine ait altın sikkeler kullanılmıştır. Bu bağlamda, elbisenin, zenginliği, saflığı, kusursuzluğu ve nazara karşı koruyuculuğu sembolize ettiği söylenebilir. Diğer parçalarda olduğu gibi, Su Perisi Arethusa sikkelerinin kullanılması ile elbise, sadeliği, masumiyeti ve temizliği simgelemiştir. Şehir tanrıçası Athena'nın kullanılması ise, elbisenin eşi ve benzerinin olmadığı tek olduğu ve ancak özel insanların giyebileceği ayrıcalıkta olduğu söylenebilir. Küpede miğferli Athena sikkeleri kullanılmıştır. Yanbeyi, (2013: 125) Athena'nın, genellikle giyimli, miğferli, mızrak ve kalkanla betimlendiği akıl ve zekayı temsil ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca tarımın ve el sanatlarının da koruyucusu olmuştur. Bu doğrultuda, küpe dayanıklılığı, koruyuculuğu, akıl ve zekâyı da sembolize etmektedir.

Resimde yer alan elbisenin Antik Yunan dönemine ait giysiler ile benzerlik taşıdığını, Antik Yunan kültürüne atıf yaptığını söylemek mümkündür. Elbisenin Antik Yunan dönemine ait savaş kostümü ile benzerliği giysilerarasılık kavramına iyi bir örnek olarak gösterilebilir.

Resim 5: Yunan Uygarlığına ait savaşçı görseli

Kaynak: (Url-5).

Durusoy, (2015: 17) Antik Yunanlıların ayakkabılarının sandalet ve bot şeklinde deriden üretildiğini ifade etmiştir. Bu bakımdan giyside kullanılan sandalet doğrudan antik Yunan sandaletlerini kodlamaktadır.

Resim 6: Yunan Uygarlığına ait sandaletler

Kaynak: (Url-6).

Modelin saç tasarımı, daha önceki örneklerde vurgulandığı gibi doğrudan Antik Yunan kadın saçlarına atıfta bulunmaktadır.

Resim 7 : Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear Defilesi

Kaynak: (Url-7).

Tablo 5: Dolce & Gabbana'nın Bilinçsiz Bir Rüya Koleksiyonunda yer alan giysinin Barthes'in anlamlandırma şemasına göre analizi

Gösterge	Düz Anlam		Yan Anlam
	Gösteren	Gösterilen	Kültürel Kodlar
Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar Ready To Wear Defile Görsele	<ol style="list-style-type: none"> 1. Takım 2. Sandalet 3. Çanta 4. Küpe	<ol style="list-style-type: none"> 1.Athena Tapınağının yer aldığı takım 2.Altın varak Helenistik Döneme ait sandalet 3.Altın varak çanta 4.Altın sikkelerin yer aldığı küpe	<ol style="list-style-type: none"> 1. Takım yer alan Athena Tapınağı şehirli kadını, mavi renk tanrısalığı, dinginliği, sonsuzluğu; badem ağacı ise gizemi, güzelliği gençliği, ilkbaharı ve bekâreti sembolize etmiştir. 2. Sandalet şıklığı, sadeliği, güneşi, saflığı, kusursuzluğu sembolize etmiştir. 3. Altın çanta, kusursuzluğu, saflığı ve nazara karşı koruyuculuğu sembolize etmiştir. 4. Küpe koruyuculuğu, saflığı ve mükemmelliği simgelemiştir.

Kültürel Kodlar ve Giysilerarasılık: Resim 6'de yer alan yarım kollu tunik ve uzun etekten oluşan keten takım günlük tarzda bir giysi görünümündedir. Takımda Athena Tapınağı ve badem ağacı görseli kullanılmıştır. Athena, Zeus'un kızlarından birisi, Atina şehrinin koruyucusu, genel bilimler ve sanat tanrıçası olarak kabul edilir Ahmed (2016: 69). Bu bağlamda, takımın şehir kadını için yapıldığı, giyen kişiyi tüm kötülüklerden koruduğu ve özel dikim ile özel kişilerin beğeni ve kullanımına sunulduğu vurgulanmıştır. Takımda yer alan badem ağacı diğer örneklerde olduğu gibi, ilkbaharı, bekâreti ve kadın güzelliğini sembolize etmiştir. Altın varak sandalet ve çanta ise ihtişamı, zenginliği ve koruyuculuğu simgelemiştir. Aynı şekilde altın sikkelerin yer aldığı küpenin, nazara karşı koruyucu olduğu düşünülebilir.

Resimde yer alan yarım kollu tunik ve uzun etekten oluşan keten takımın Antik Yunan dönemine ait izler taşıdığını söylemek mümkündür. Erkan (2019: 1380), Dolce & Gabbana'nın 2014 İlkbahar yaz koleksiyonunda Antik Yunan tapınak görsellerini ipek ve keten kumaşlara dijital baskı yoluyla uyguladığını, iyon mimarisi formlarını desenlerinde kullandığını ve klasik duruşa uygun olarak genellikle natürel renkler tercih edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca giysilerin sade, bedene oturmayan, rahat formu; klasikleşmeye bir gönderme yapmaktadır. Bu doğrultuda keten kumaştan yapılmış olan vücuda oturmayan rahat forma sahip olan takım Antik Yunan giysileri ile benzerlik göstermiştir. Keskin, (2019: 61) Yunan giysilerinde genel olarak yün ve ketenin kullanıldığı ifade etmiştir. Keten kumaştan yapılmış olan takım Antik Yunan giysilerine güzel bir örnek teşkil etmiştir. Deriden yapılmış olan altın varak sandalet, direkt olarak Antik Yunan sandaletlerine gönderme yapmıştır. Ayrıca altın aksesuarlar, Antik Yunan aksesuarlarına doğrudan gönderme yapmaktadır.

Resim 8: Yunan Uygarlığına ait Taç

Kaynak: (Andrewoliver, s. 271)

3. Sonuç

Günümüzde pek çok moda tasarımcısı eski uygarlıklardan ilham alarak koleksiyonlar hazırlamaktadır. Domenico Dolce ve Stefano Gabbana da bu tasarımcılardandır. Domenico Dolce ve Stefano Gabbana, Antik Yunan mimarisinden ve Sicilya'dan ilham alarak 2014 İlkbahar "Ready to wear-bilinçsiz bir rüya" koleksiyonunu hazırlamışlardır. Antik Yunan dönemine ait, Amfi tiyatroları, tapınakları, sütunları ve sikkeleri kumaşlarda doğrudan baskı olarak kullanılmışlardır.

Dolce Gabbana'nın 2014 İlkbahar "Ready to wear-bilinçsiz bir rüya" koleksiyonu Antik Yunan Uygarlığından esinlenerek hazırlanmış ve koleksiyonda yer alan giysiler Antik Yunan kültürüne ait pek çok veriyi, mitolojiyi, sembolü ve kültürel kodları taşımaktadır.

Barthes'a göre giysiler de metinler gibi, belirli bir bildirisi olan anlamlı dizgelerdir. Barthes anlamlandırma sürecini, göstergebilimsel çözümlemenin en önemli aşaması "düz anlam" ve "yan anlam" kavramlarını içeren, bir göstergede, gösterenle gösterilen arasındaki ilişkinin kurulduğu bir süreç olarak tanımlar. Bu çalışmada koleksiyonda yer alan 5 adet giyside Barthes'in anlamlandırma süreci kullanılmıştır. Bu bağlamda (Görsel 1, Görsel 2, Görsel 3, Görsel 4, Görsel 5) giysi ve aksesuarlarda Antik Yunan dönemine ait üzerinde Şehir Tanrıçası Athena ve Su Perisi Arethusa'nın yer aldığı altın sikkeler sık sık kullanılmıştır. Şehir Tanrıçası Athena'nın kullanılmasıyla giysilerin şehir kadını ve özel kişiler için tasarlandığı vurgulanmıştır. Su Perisi Arethusa'nın giysilerde kullanılması ile saflık, masumiyet, temizlik vurgulanmıştır. Araştırmada yer alan (Görsel 2, Görsel 5) giyside Dor düzenin en kusursuz örneği olan Parthenon tapınağı baskı olarak kullanılmıştır. Parthenon tapınağının giysilerde kullanılmasıyla elbisenin kusursuz olduğu ve koleksiyon içerisinde en güzel giysiler olduğu vurgulanmıştır. Dolce Gabbana'nın, Görsel 1 ve Görsel 3'deki giyside İlkbaharı, bekâreti ve kadın güzelliğini simgeleyen badem ağacı kullanılmıştır. Bu bağlamda giysilerin genç kızlar için tasarlandığı düşünülebilir. Giysilerde yer alan İyon düzenindeki sütunlar zarıflığı ve inceliği sembolize etmiştir. Giysiler, İlkbahar ve yaz aylarında giyilmek üzere tasarlanmıştır. Kusursuzluğu, dayanıklılığı, zenginliği ve saflığı sembolize eden altın, ayakkabı, çanta ve aksesuarlarda oldukça yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

Bu araştırmada koleksiyonun giysilerarasılık açısından incelenmesinin en önemli nedeni Antik Yunan Uygarlığına direkt olarak gönderme yapmasıdır. Araştırmada yer alan 2 adet giysi keten kumaştan yapılmış ve sade, bedene oturmayan, rahat formlu olması sebebiyle Antik Yunan giysilerine güzel bir örnek teşkil etmiştir. Koleksiyonda yer alan ipek kumaştan yapılmış safran sarısı gece elbisesi ile Antik Yunan giysilerinde kutlama rengi olan ve özel gecelerde giyilen giysilere direkt olarak gönderme yapmıştır. Ayrıca giysilerde el işçiliğinin ön plana çıkmasıyla da Antik Yunan giysileri benzerlik göstermiştir. Araştırmada yer alan deriden yapılmış olan altın varak 2 adet sandalet Helenistik dönem sandaletine direkt gönderme yapmıştır. Koleksiyonda yer alan altın küpeler ve taçlar da Antik Yunan aksesuarlarına oldukça iyi bir örnek teşkil etmiştir. Ayrıca koleksiyonda yer alan mankenlerin saç tasarımı ve altın taç kullanımı Antik Yunan kadınları ile benzerlik göstermiştir.

Sonuç olarak, incelenen Domenico Dolce ve Stefano Gabbana'ya ait, 2014 İlkbahar "Ready to wear-bilinçsiz bir rüya" koleksiyonuna ait beş görsel, kültürel kod olarak okunabilecek Antik Yunan dönemine ait göndermeler ile bu kodlar içinde yer alan semboller dolayısıyla yoğun yan anlamlara işaret ederler.

Tüm görseller Antik Yunan dönemine direkt gönderme yapmalarından ve geçmiş kültürel kodları bugünün giysilerine taşımalarından ötürü giysilerarasılık kavramı ile örtüşmektedirler.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)
Data Collection: Author-1 (%30), Author-2 (%70)
Veri Analizi: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Data Analysis: A Author-1 (%60), Author-2 (%40)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%30), Yazar-2 (%70)
Submission and Revision: Author-1 (%30), Author-2 (%70)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Ahmed, A. (2016), Antik Yunan Medeniyeti'nin Oluşması Ve Tarihsel Gelişimi. (Master's Thesis, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Aktulum, K. (2014), Metinlerarası İlişkiler. Kanguru Yayınevi.
- Aktulum, K. (2019), Metinsel Türsellik Ve Moda Metinlerarasılık–Giysilerarasılık–Üstgiyisellik. Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, 21(21), s. 1-37.
- Alp, K. Ö. (2009), Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş. Eflatun Yayınevi.
- Alp, K.Ö. (2020), Folklorik Temsilin Simgesel Dönüşümü. Motif Akademi Halkbilim Dergisi, 13(30).
- Altıntuğ, M. (2013), Türk Halk Oyunları'nda Dansçı Ve Oyun Etkileşiminin Ürünü Olan Naraların Göstergibilimsel Yaklaşımla İncelenmesi. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), s. 131-149.
- Andrewoliver, J. Greek, Roman, And Etruscan Jewelry.
- Arda, Z., Şahin, Ö. G. D. H., & Büyükkol, Ö. G. D. S. (2013), İlkçağdan Modernizme; Bilim, Sanat Ve Felsefe Buluşmaları.
- Barthes, R. (1997), Göstergibilimsel Serüven, Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat, Yapı Kredi yayınları, İstanbul.
- Bircan, U. (2015), Roland Barthes ve Göstergibilim. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 13 (26), s. 17-41.
- Bozkurt, L. (2019), Yunan Dini Ve Mitolojisinde Anaerki. (Master's Thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Çılsal, E. (2019), Toplumsal Cinsiyeti Yeniden Okumak: Finishmutfakta Birliktereklam Kampanyasının Göstergibilimsel Analizi (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Demiralp, D. Toplumsal Değerlerin Sanatsal Oluşumlar Üzerindeki Etkisine İlkçağ'dan Bir Örnek: Eski Yunan Tasvir Sanatı.

- Durusoy, G. (2015), Tarihsel Süreç İçinde Eski Yunan Uygarlığı Giyim Kültürünün Karşılaştırmalı Olarak Günümüz Giysi Tasarımına Yansımaları (Master's Thesis, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Erkan D. (2019), "Moda Tasarımında Mitolojik Semboller". İdil Dergisi. Sayı. 62 s. 1375-1389.
- Erkman, F. (1987), Göstergebilime Giriş, Alan Yayıncılık. Baskı, İstanbul.
- Evecen, A. (2014), Modada Giysilerarasılık. (Sanatta Yeterlilik Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü).
- Evecen, A., & ÖLMEZ, F. (2014), Antik Çağ Giysi Ve Donatılarında Ekinel Göndermeler. Art-E Sanat Dergisi, 7(14), s. 366-388.
- Freeman, C. (2003), Mısır, Yunan ve Roma. Çev. Suat Kemal Angı, Ankara: Dost Kitabevi.
- Geertz, C. (1973), Interpretation of cultures. New York: Basic Books.
- Genç, Ş. (2012), Giyim tasarımında drapajın kullanım (Master's thesis, Güzel Sanatlar Enstitüsü).
- Gülcan, N. Y. (2009), Eski Yunan Mitolojisinde Kadın İmgesi. 21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar, 111.
- Güngör, N. (2013), İletişim: kuram ve yaklaşımlar (2. baskı). İstanbul: Siyasal Kitap Yayınevi.
- Gürler, B. (2002), "Tanrıça Athena Ve İkonografisi". Anadolu Sanat Dergisi. Sayı 12, s. 98-119.
- Güzel, S., & Zor, SD 2000 Yılı Sonrası Türk Bilim Kurgu Filmlerindeki Kostümlerin Göstergebilimsel Analizi:"Gora"- "Arog"- "Arif V 216" Filmleri Örneği. Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD) , 7 (2), s. 98-119.
- Halaç, S. (2019), Antik Yunan Uygarlığında Kadın Giyimi Ve Günümüz Modasına Yansımaları (Master's Thesis, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).
- Kahraman, E. (2017), Roland Barthes ve Charles Sanders Peirce'in Göstergebilimsel Yaklaşımlarının Karşılaştırılması. İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 34, s. 25-36.
- Karaali, B. (2018), XX. Ve XXI. Moda Defilelerinin Karşılaştırmalı Olarak Seçilmiş Moda Markaları Üzerindeki Etkisi (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Keskin, S. (2019), Yunan Tarihinde Helenistik Dönem Yapıtlarının Günümüz Tekstil Ve Moda Tasarımında Kullanılması (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Koca, E., & Kirkincioğlu, Z. (2016), Denizli İli Gelin Giyim-Kuşaminin Göstergebilimsel Açidan Çözümlemesi. Electronic Turkish Studies, 11(8).
- Kocabay H. K. (2008), Tiyatroda Göstergebilim, İstanbul: E Yayınları.
- Madran, C. Y. (2012), Modern İngiliz romanında Mikhail Bakhtin (1. baskı). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Marangoz, Ö. (2019), Aphrodite Betimlemeleri Işığında Antik Yunan Sanat Anlayışı Üzerine Bir İnceleme. Atatürk Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, 1(1), s. 1-11.
- Mazlum, Ö. (2011), Rengin Kültürel Çağışımları. Dumlupınar Üniversitesi, 31, s. 125.
- Milyon, S. (2018), Sanat Tarihi Giymek: Bir Sanat Olarak Moda.
- Özdemir, G. (2020), Christian Dior'un New Look Akımı Corolle Koleksiyonu İçerisindeki Bar Modelinin Göstergebilim Çözümlemesi. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 26(45), s. 580-587.
- Polatçıl, H. K. (2019), Laodikeia'da Bulunan Hellenistik Dönem Sikkeleri (2002-2018 Yılları). (Master's Thesis, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü).
- Rıfat, M. (1982), Genel Göstergebilim Sorunları: Kuram Ve Uygulama. Alaz Yayınları.

- Rıfat, M. (2009), Göstergebilimin ABC'si. Say Yayınları.
- Rıfat, M. (2017), XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları -1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sari, C. C., & Fadilah, E. (2020, August), Women's Image Represented On Dolce & Gabbana Advertisement. In Seminar Nasional Ilmu Terapan (Vol. 4, No. 1).
- Tanyer, S., & Alp, K. Ö. İi. Dünya Savaşı Dönemi Vogue Dergi Kapaklarındaki Kadın İmgesi Ve Giyim Anlayışı Üzerine Göstergebilimsel Bir Çözümleme. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 13(32), s. 1539-1557.
- Uğur, U., & Altay, S. (2018), Metinlerarasılık Bağlamında Fantastik Türk Ve Amerikan Sineması: Drakula. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, (40), s. 89-116.
- URL-1 <https://www.vogue.com/fashion-shows/spring-2014-ready-to-wear/dolce-gabbana/slideshow/collection#21> (Erişim Tarihi: 14. 06. 2022)
- URL-2 <https://www.vogue.com/fashion-shows/spring-2014-ready-to-wear/dolce-gabbana/slideshow/collection#60> (Erişim: 14. 06. 2022)
- URL-3 <https://www.vogue.com/fashion-shows/spring-2014-ready-to-wear/dolce-gabbana/slideshow/collection#8> (Erişim Tarihi: 14. 06. 2022)
- URL-4 <https://www.vogue.com/fashion-shows/spring-2014-ready-to-wear/dolce-gabbana/slideshow/collection#28> (Erişim Tarihi: 14. 06. 2022)
- URL-5 <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e1-096f-a3d9-e040-e00a18064a99/book?parent=f3196ff0-c536-012f-5a06-58d385a7bc34#page/15/mode/2up> (Erişim Tarihi: 3. 08. 2022)
- URL-6 <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e1-3319-a3d9-e040-e00a18064a99> (Erişim Tarihi: 12. 06. 2022)
- URL-7 <https://www.vogue.com/fashion-shows/spring-2014-ready-to-wear/dolce-gabbana/slideshow/collection#5> (Erişim Tarihi: 14. 06. 2022)
- URL-8 <https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e1-3319-a3d9-e040-e00a18064a99/book?parent=2a86bc50-c563-012f-dbe2-58d385a7bc34#page/13/mode/2up> (Erişim Tarihi: 12. 06. 2022)
- Wilkinson, K. (2011), Kökenleri Ve Anlamlarıyla Semboller & İşaretler Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk. (S. Toksoy, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Vardar, B. (2001), Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yanbeyi, T, G. (2013), Sikkeler Işığında Pontos Kralı Mithradates Vı Eupator Dönemi. (Master's Thesis, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Yıldırım, Ü. (2009), Antik Dönemde Kadın Ve Süslenme. (Master's Thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Yılmaz, S. (2019), Antik Çağ (Yunan-Roma) Tapınak Mimarisinde Çok Renklilik. (Master's Thesis, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1400-1413, doi: 10.11616/asbi.1162554

Covid-19 Aşılama Kararının Sağlık İnanç Modeli Çerçevesinde Değerlendirilmesi

An Evaluation of Covid-19 Vaccination Decision in the Framework of the Health Belief Model

Emel YILMAZ¹, Oğuz KARABAY², Remzi ALTUNIŞIK³

Geliş Tarihi (Received): 16.08.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 03.11.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Çalışmamız, salgınla mücadelede önemli bir tehdit oluşturma potansiyeli olan COVID-19 aşısına karşı kararsızlık ve ret konularına odaklanmaktadır. Çalışmada, bireylerin, COVID-19 aşısına ilişkin kararlarını sağlık inanç modeli çerçevesinde açıklamak ve COVID-19 aşısını kabul edenler ile reddedenler ve aşı konusunda kararsız olan gruplar arası farklılıkları, multinominal lojistik regresyon analizi ile ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma sorularına cevap bulmak için anket aracına dayalı nicel araştırma tekniği kullanılmıştır. Çalışma bulguları, yerli COVID-19 aşısının sadece %16 oranında reddedildiğini, yabancı kaynaklı aşılarından daha fazla tercih edilebileceğini göstermektedir. Yüksek düzeyde aşılama kabulü için aşının yararı konusunda farkındalığı arttırmaya ve algılanan riskleri düşürmeye yönelik stratejiler, kadınları, alt sosyoekonomik gruptaki ve özellikle kronik hastalığı olan bireyleri hedef almalıdır.

Anahtar Kelimeler: COVID19 Aşısı, Beklenti- Değer Teorisi, Sağlık İnanç Modeli, Aşı Reddi, Aşı Tereddütü

&

Abstract: Our study focuses on the ambivalence and rejection of the COVID-19 vaccine with a significant threat potential in the fight against the epidemic. In the study, the aim was to explain individual differences about the COVID-19 vaccination decisions within the framework of the health belief model and to reveal the differences between the groups (accepting-rejecting-undecided about the COVID-19 vaccine decisions with the multinomial logistic regression analysis. A quantitative research technique based on the questionnaire data was used to find answers to the research questions. Findings show that the domestic COVID-19 vaccine is rejected by only 16%, implying that the domestic vaccine may be preferred more than foreign vaccines. Strategies to raise awareness of vaccine benefits and reduce perceived risks for high vaccination acceptance should target women, lower socioeconomic groups, and particularly individuals with chronic illness.

Keywords: COVID-19 Vaccine, Value-Expectancy Theory, Health Belief Model, Vaccine Refusal, Vaccine Hesitancy

Atıf/Cite as: Yılmaz, E., Karabay, O., Altunışık, R. (2022). Covid-19 Aşılama Kararının Sağlık İnanç Modeli Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1400-1413. doi: 10.11616/asbi.1162554

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

Jel Codes: M30, M31, M12

¹ Ph D-C. Emel Yılmaz, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, emel.yilmaz3@ogr.sakarya.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

² Prof. Dr. Oğuz Karabay, Sakarya Üniversitesi, Tıp Fakültesi, okarabay@sakarya.edu.tr.

³ Prof. Dr. Remzi Altunışık, Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, altunr@sakarya.edu.tr.

1. Giriş

COVID- 19' a karşı enfeksiyonu önlemenin en iyi yolu toplumsal bağışıklanmadır. Pandemi ile mücadele sürecinde virüsün yayılmasını yavaşlatarak halk sağlığını korumak ve sağlık hizmeti arz ve talebini yönetmek için sosyal mesafe, ekonomik kapanma ve karantina kararları alınmıştır. Bu kararlar, fiziksel ve psikososyal refahta, sosyal etkileşimlerde ve küresel ekonomide çok büyük kayıplarla sonuçlanmıştır (Verelst vd., 2016:13; Wong vd., 2020:2211). Koronavirüse karşı toplumsal bağışıklığı sağlamak için aşıya duyulan ihtiyaç, hükümetler ve uluslararası kuruluşları milyarlarca dolarlık aşı projeleri için harekete geçirmiştir. Şu an dünya çapında 292'den fazla COVID-19 aşısı adayı vardır ve bunların 70'inden fazlası klinik değerlendirmeye girmiştir (Wang vd., 2021:2833). Kullanımı onaylanan birçok COVID-19 aşısı bulunmakla birlikte COVID-19 aşısının, halk tarafından kabulü belirsizliğini korumaktadır (Murphy vd., 2021:2) Yetişkinlerin önemli bir kısmının, COVID-19'a karşı aşılanma için ret kararı verdiği veya aşı konusunda kararsız olduğu görülmektedir (Head vd.,2020:713)

Aşılanma, halk sağlığı açısından bulaşıcı hastalıkların yayılımına karşı en etkili yaklaşım olarak kabul edilmiştir. Örneğin grip aşısı, mevsimsel grip ve buna bağlı hastalıkları önlemenin en etkili yolu olarak kabul edilmektedir (Verelst vd., 2016:13). Aşıların yıllar içindeki başarısı, bulaşıcı hastalıklar yükünde önemli azalmalar sağlamıştır. Esas itibarıyla, aşılanmanın olumlu etkisi, aşıya yönelik bakış açılarını paradoksal olarak düşürmüştür (Pullan ve Dey, 2021:1878) Bu durum, özellikle enfeksiyona bağlı gelişen hastalıkların algılanan etkisinin azaldığı anlamına gelmektedir.

COVID-19 aşısına karşı gelişen kararsızlık, aşı yoluyla sürü bağışıklığına erişimin önünde engel oluşturmaktadır. Birçok faktöre bağlı olarak değişiklik gösteren aşı kararsızlığı kavramının geniş bir spektrumu vardır. Bireylerin, bir aşıya dair ret veya kabul kararı vermeden önceki süreci olan aşı kararsızlığı, genel olarak aşının etkinliği ve güvenliği konusundaki ciddi şüphelerden hafif endişelere kadar, aşılamaya karşı bir dizi duruşu tanımlamaktadır (Head vd.,2020:710; MacDonald vd., 2015:4162). Bu kavramlar, zamana, yere ve aşılar göre değişmekle birlikte dini, felsefi veya teorik temelli gerekçelerle de açıklanabilmektedir (Dubé vd., 2015: 4192; Deml vd., 2021:2; Dubé vd., 2017:279; Lin vd., 2020:3; Salali vd., 2021:1). Beklenti-değer teorisini temel alan sağlık inanç modeli (SİM), çeşitli insan davranışlarını açıklayan ve öngören, aşılanma niyetini belirlemek için en sık kullanılan modellerden biridir (Lin vd., 2020:7; Coe vd., 2019:2; Karimi vd., 2015:319; Lau vd., 2015:4633; Maurer vd., 2010: 489). Model, , influenza aşısı kabulünün önemli bir yordayıcısı olarak kabul edilmiştir (Brewer vd., 2007:139; Shahrabani vd., 2009:228; Shahrabani ve Benzion, 2010:855; Tsutsui vd., 2012:595). Bu model yakın zamanlı birçok çalışmada farklı ülkelerdeki COVID-19 aşı kararlarını tahmin etmek için kullanılmıştır (Wong vd., 2020:2213; Lin vd., 2020:1; Zampetakis vd., 2021:471; Mercadante vd., 2021: 1603) Bu doğrultu da bu çalışmada, Türkiye'deki farklı popülasyonlardaki COVID-19 aşı kararını ortaya çıkarmak için aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmaktadır. Türkiye'deki yetişkinlerin;

Araştırma Sorusu 1: COVID-19 aşısını kabul etme, yerli aşıyı tercih etme ve ülkelere göre aşıya güven oranları nelerdir?

Araştırma Sorusu 2: COVID-19 aşı kararına ilişkin temel sosyo-demografik özellikleri ve sağlık durumlarına göre farklılıkları nelerdir?

Araştırma Sorusu 3: a) Covid-19 aşı kararı üzerinde sağlık inanç modeli yapılarının etkisi var mıdır? b) Aşı olmayı kabul edenlere göre aşı olmayı reddeden veya aşı olma konusunda kararsız olanlar arasındaki farklar nelerdir?

2. Beklenti-Değer Teorisi ve Sağlık İnanç Modeli (SİM):

1950'lerde sosyal psikologlar tarafından geliştirilen SİM yapıları, Beklenti-Değer Teorisi (Expectancy-Value Theory) üzerine kurulmuştur. Bu teori, bireylerin, eylemleri için belirli sonuçlar beklediği fikrine dayanmaktadır (Mercadante vd., 2021: 1602). Kısaca; 1) bireyin, belirli bir sonuca verdiği değer ve 2) bireyin, bir davranışının, o sonuca yol açma olasılığını düşünmesidir (Karimi vd., 2015:319). SİM, bu iki

değişkeni en iyi vurgulayan modellerden biridir. Sağlıkla ilgili davranışlar açısından değer kavramı, hastalıktan kaçınmaktır. Beklenti ise belirli bir sağlık eyleminin, insanların risk altında olduğunu düşündükleri durumu önleyebileceğidir. (Glanz ve Bishop, 2010:404).

SİM, hastalığa karşı algılanan duyarlılık, hastalığın algılanan şiddeti, koruyucu davranışın algılanan faydaları, koruyucu davranışa karşı algılanan engeller, bu davranışta bulunmaya yönelik öz yeterlilik ve eylem ipuçları yapılarından oluşmaktadır (Karimi vd., 2015:319). Algılanan duyarlılık, kişinin bir hastalığa veya duruma karşı ne kadar duyarlı olduğunu gösterir. Algılanan ciddiyet, kişinin, bir durumun oluşması halinde sağlığını ne ölçüde etkileyeceğine inancıdır. Algılanan fayda, bir davranışın bir hastalığa yakalanma veya hastalığın şiddetini azaltacağına dair beklentidir. Algılanan engeller, aşı olmanın psikososyal veya fiziksel faktörler nedeniyle kısıtlanmasına yönelik inançları olarak tanımlanmaktadır. Eylem ipuçları, bir bireyi aşılana yönlendiren bilgileri, olayları veya insanları içerir. SİM yapıları arasında, basit sağlık davranışını anlamak için öz-yeterlilik gerekli değildir; bu nedenle bu çalışmada değerlendirilmemiştir (Head vd.,2020:714; Lin vd., 2020: 3).

3. Yöntem

Araştırma sorularına cevap bulmak için anket aracına dayalı nicel araştırma tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın veri toplama süreci, erken dönemde güvenilirliği ve etkinliği kanıtlanmış, Türkiye’de "Acil Kullanım Onayı" verilen, Çin menşeli Sinovac firmasınca üretilen, inaktif aşı ve mRNA bazlı, Almanya menşeli Biontech/Pfizer aşısı ile aşılama programının başladığı dönemi kapsamaktadır. Kesitsel tipte bir araştırmadır. Verilerin toplanmasında, gönüllülük esasına dayalı olarak kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Anket, "Google formlar"a işlenerek oluşturulmuştur. Whatsapp, Instagram ve Facebook platformlarında paylaşarak bu platform kullanıcılarından ankete katılım sağlanması istenmiştir. Çalışmanın amacı yazılı olarak ankette açıklanmış ve katılımcıların dahil edilme kriterleri; 18 yaş ve üzeri olan T.C. vatandaşı kişiler olarak belirtilmiştir. Katılım için 15 Ocak- 25 Nisan tarihleri arasında veri alımı açık bırakılmıştır. Çalışmaya 275 erkek 309 kadın olmak üzere toplam 584 kişi katılım sağlamıştır. Bu çalışma, Sakarya Üniversitesi Tıp Fakültesi Girişimsel Olmayan Etik Kurul tarafından onaylanmıştır (71522473/050.01.04/635).

3.1. Anket Tasarımı

Araştırmacılar tarafından literatür doğrultusunda oluşturulan anket 4 bölümden oluşmaktadır. Ankette yer alan tüm değişkenler, 5’li Likert tipi bir ölçek ile ölçülmüştür

3.1.1. COVID-19 Deneyimi, Sağlık Durumu ve Sosyo-Demografik Özellikler:

Birinci bölümde katılımcıların, onaylanmış COVID-19 hastalık deneyimi ve COVID-19 sebebiyle kaybettiği bir aile üyesi veya çok yakın bir arkadaşı olup olmadığı sorgulanmıştır. Ayrıca katılımcıların daha önceki aşı deneyimleri, mevcut kronik hastalıkları olup olmadığı ve algılanan sağlık durumuna ait sorular bu bölümde yer almaktadır. Son bölümde yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek ve ortalama hane halkı geliri(aylık) gibi kişisel bilgilere yer verilmiştir.

3.1.2. Aşı Kararı:

Anketin ikinci bölümünde "Ülkemizde COVID-19 aşı uygulamalarına başlandı, siz aşı olacak mısınız?" sorusuna cevap verilmesi istenmiştir (Wong vd., 2020:2211; Murphy vd., 2021: 2; Head vd.,2020: 714).

3.1.3. Aşı Güveni ve Aşı Tercih:

Bu bölümde katılımcılardan, "en çok hangi ülkenin geliştirdiği aşıya güvenirsiniz" ve "yerli aşı çalışmaları tamamlanırsa kendiniz için bu aşığı tercih eder misiniz?" sorularına cevap verilmesi istenmiştir (Wong vd., 2020:2211; Head vd.,2020: 714; Lin vd., 2020:2).

3.1.4. COVID-19 Aşısı ve COVID-19 Hastalık Algısı:

Katılımcıların, COVID-19 hastalığına ve COVID-19 aşısına ilişkin algısını ölçmek için Lin vd. (2020) tarafından yapılan çalışmadaki Sağlık İnanç Modeli Ölçeği'nden yararlanarak oluşturulmuş 13 ifadeye yer verilmiştir. Bu bölüm COVID-19 hastalığına karşı algılanan duyarlılık (üç), COVID-19 hastalığına karşı algılanan ciddiyet (üç) ve COVID-19 aşısının algılanan faydaları (iki madde), aşı yaptırmanın önündeki algılanan engeller (üç) ve aşı için eylem ipuçları (iki) alt boyutlarından oluşmaktadır (Lin vd., 2020: 2)

3.1.5. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler, araştırma sorularının paralelinde üç aşamada analiz edilmiştir. İlk olarak katılımcıların özelliklerine ilişkin sonuçlar frekans analiziyle ortaya konmuştur. Sonrasında "aşıyı kabul eden", "aşıya karşı kararsız" ve "aşıyı reddeden" olarak sınıflandırılan kişilerin oranları hesaplanmıştır. Bu analizlerde "Kesinlikle/ Muhtemelen Evet" seçeneklerini seçenler "aşıyı kabul eden", "Kararsızım" seçeneğini seçenler "aşıya karşı kararsız" ve "Kesinlikle/ Muhtemelen Hayır" seçeneğini seçenler "aşıyı reddeden" olarak sınıflandırılmıştır. Şekil -1'de araştırmaya katılanların, genel olarak COVID -19 aşısına ilişkin kararları görülmektedir. Ayrıca çalışmaları tamamlanırsa yerli COVID-19 aşısına yönelik tercihleri ve hangi ülke tarafından üretilen aşılar daha çok güvendikleri Şekil -2 ve Şekil 3'te gösterilmiştir.

Çalışmanın ikinci amacı doğrultusunda, COVID-19 aşı kararına ilişkin temel sosyo-demografik özellikler ve sağlık durumlarındaki farklılıklara bakmak için Pearson ve Ki-Kare analizi kullanılmıştır. Bu ilişkilerin gücünü korelasyon katsayısına benzer şekilde hesaplayabilen Cramer's V değerleri de Tablo 1'de raporlanmıştır.

Araştırmanın üçüncü alt problemde belirtilen; yetişkinlerin, COVID-19 aşı kararlarının, sağlık inanç modeli yapıları ile ilişkili olup olmadığını açıklamaya yönelik multinomial lojistik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizler için aşı kabul grubu, aşı kararsızlığı ve aşı reddi ile ilişkili faktörlere referans kategori olarak belirlenmiştir. Multinomial lojistik regresyon analizi için oluşturulacak modelin testine geçmeden önce kullanılan ölçeğin ölçüm ve yapı geçerliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Modelin çıktısına ilişkin indeks değerleri, Tablo 1'de gösterilmektedir. Modelde yer alan yapıların iç tutarlık güvenilirliği ve birleşme geçerliği ile ilgili sonuçlar Tablo- 2'de yer almaktadır. Ayrışma geçerliği sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'te ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Katılımcıların Tanıtıcı Özellikleri ve COVID-19 Aşısı Kararlarının Karşılaştırılması Tablo 5'te ve Multinomial Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Verilerin analizinde Microsoft Excel, IBM SPSS 21.0 ve IBM SPSS Amos 22.0 programları kullanılmıştır. Tüm istatistiksel testlerde önemlilik düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

3.2. Dilsel Eşdeğerlik Çalışmasına İlişkin Bulgular

Literatür incelemesine dayanarak oluşturulan anketteki tüm ifadeler Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu aşamalar, Dünya Sağlık Örgütü Çeviri Rehberinde belirtilen dört aşamaya uygun olarak tamamlanmıştır. Dil uyarlaması için; 1) çeviri ve 2) geri çevirisi uzman kişiler tarafından yapılmış daha sonra başka bir kişi tarafından tekrar Türkçe'den İngilizce'ye çevrilerek sağlık bilimleri akademisyenlerinin de yardımıyla orijinal ölçekte yer alan maddeler ile benzer ve tutarlı olduğu, dolayısıyla ölçeğin dil geçerliğini sağladığı belirlenmiştir. Veri toplama sürecine geçilmeden önce yüzeysel geçerliliğinin değerlendirilmesi için bir sağlık bilimleri, iki sağlık yönetimi akademisyeni ve iki uzman hemşire ile görüşülmüştür. 3) Anketteki ifadelerin anlaşılabilirliğini kontrol etmek ve gerekli düzenleme ve düzeltmeleri yapmak amacıyla, 13 kişi ile yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak pilot uygulama yapılmıştır. Buradan gelen geri bildirimler neticesinde 4) anket formundaki ifadeler son şekli verilmiştir (WHV,2017: <http://www.emro.who.int/emh-journal/authors>).

3.3. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Orijinal ölçeğin faktör yapısına ait ölçüm modeli oluşturularak yapı geçerliği, doğrulayıcı faktör analizi yoluyla yapıların benzeşim geçerliliği (convergent validity) ve ayırım geçerliliği (discriminant validity) ile test edilmiştir. Uyum indeks değerleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Doğrulayıcı Faktör Analizi İçin Uyum İndeksleri

χ^2	Df	p	χ^2/df	GFI	AGFI	CFI	NFI	RMR	RMSEA
190,9	54,0	0,000	3,536	0,952	0,919	0,961	0,947	0,060	0,066

Ölçüm modeli, uyum indeksleri ve regresyon ağırlıkları açısından değerlendirilmiştir. DFA (Doğrulayıcı Faktör Analizi) sonucu elde edilen uyum indekslerine bakıldığında; $\chi^2/df=3,53$; NFI= 0,94; GFI=0,95; AGFI= 0,91, CFI=0,96; RMR= 0,06; RMSEA=0,06 değerindedir. Elde edilen bu sonuçlar, Schermelleh ve diğerlerinin (2003) önerdiği uyum indeks değerleri ile karşılaştırıldığında modelin veriye uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 2: SİM Çerçevesinde Oluşturulan 5 Alt Boyutlu Yapının Ölçüm Modeli Sonuçları

Alt Boyutlar	Faktör
Algılanan Duyarlılık (AVE= ,503; CR= ,748; α= ,790)	
ad1. Önümüzdeki birkaç ay içinde COVID-19’a yakalanma ihtimalim çok yüksektir.	,609
ad2. COVID- 19’a yakalanma konusunda endişeliyim.	,863
ad3. Bu günlerde COVID-19’a yakalanma ihtimalim var.	,628
Algılanan Ciddiyet (AVE= ,496; CR= ,744; α= ,740)	
ac1. COVID-19 ciddi hastalıklara neden olur.	,643
ac2. COVID-19’ a yakalanırsam hastalığı çok ağır geçiririm.	,625
ac3. COVID-19 ‘a yakalanmaktan korkuyorum.	,826
Algılanan Yarar (AVE= ,731; CR= ,844; α= ,830)	
ay1. COVID-19 hastalığına yakalanmak konusundaki endişemi azaltmak için aşı olmak iyi bir fikirdir.	,910
ay2. Aşı olmak, COVID-19 hastalığına yakalanma veya hastalığı ağır geçirme ihtimalimi düşürür.	,939
Algılanan Engeller (AVE= ,571; CR= ,7914; α= ,770)	
ae1. COVID-19 aşısının, olası yan etkilerinin günlük faaliyetlerimi engelleyeceğinden endişeleniyorum	,511
ae2. COVID-19 aşılarının, coronavirüsü yenemeyeceği konusunda endişeleniyorum.	,755
ae3. COVID-19 aşılarının, güvenilirliği konusunda endişeleniyorum.	,939
Eylem İpuçları (AVE= ,697; CR= ,821; α= ,820)	
ei. COVID- 19 aşısı hakkında yeterli bilgi verilirse aşı olacağım.	,818
ei2. Toplumdaki çoğu kişi aşı olursa ben de aşı olacağım.	,852

Tablo 2’de yapılara ait, Standardize Faktör Yükleri, Cronbach alpha, CR ve AVE değerleri yer almaktadır. Fornell ve Larcker’e (1981: 42) göre faktör yük değeri 0.50 ve üzeri olan maddeler, yer aldığı yapının açıklanmasında anlamlı derecede önemlidir. Standardize faktör yüklerine bakarak, yakınsak geçerliliğin (convergent validity) sağlandığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca, tüm yapılar için çıkarılan ortalama varyans (AVE) değerlerinin, kritik değer olan 0,50’nin üzerinde olduğu sadece Algılanan Ciddiyet boyutundaki AVE değerinin, kritik değer olan 0.50’nin çok az altında olduğu görülmektedir. CR değeri 0,70’in üzerinde ise 0,50’nin altındaki AVE değerlerinin de kabul edilebileceğini belirtilmektedir (Schermelleh vd., 2003:62). Bu anlamda Tablo 2’de görüldüğü gibi Algılanan Ciddiyet boyutunun CR

değeri 0,74 olduğu için bu boyutun, AVE değeri de kabul edilebilir durumdadır. Bu durumda ölçekteki tüm yapılar için yakınsak geçerliliğinin sağlandığını ifade etmek mümkündür.

Tablo 3: Ayrışma Geçerliği Sonuçları (Fornell ve Larckell Kriteri)

	1	2	3	4	5
1.Algılanan Duyarlılık	(,710)				
2.Algılanan Ciddiyet	,853	(,704)			
3.Algılanan Yarar	,486	,548	(,855)		
4.Algılanan Engeller	,009	,097	-,434	(,755)	
5.Eylem İpuçları	,398	,437	,837	-,368	(,835)

Not: Parantez içindeki değerler AVE'nin karekök değerleridir.

Tablo 3'teki değerler dikkate alındığında, sadece algılanan duyarlılık yapısına ait AVE değerinin karekökünün algılanan ciddiyet ile korelasyonundan daha küçük olduğu görülmüştür. Her bir yapının söz konusu diğer yapılarla olan korelasyonlarından daha büyük olması ayırım geçerliliğin bir göstergesidir (Schermele vd., 2003:62). Elde edilen bu bulgu algılanan duyarlılık yapısı dışındaki boyutlarda ayırım geçerliliğinin sağlandığını göstermiştir.

Tablo 4: Ayrışma Geçerliği Sonuçları (HTMT Kriteri)

	1	2	3	4	5
1.Algılanan Duyarlılık					
2.Algılanan Ciddiyet	,783				
3.Algılanan Yarar	,480	,560			
4.Algılanan Engeller	,011	,138	,415		
5.Eylem İpuçları	,382	,439	,838	,334	

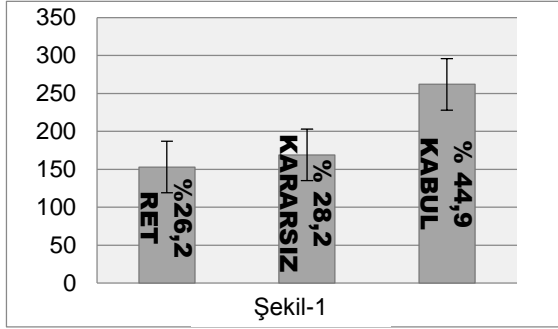
Yapılar arasındaki ayırım geçerliliğinin sağlanmasında ayrıca HTMT (Heterotrait-Monotrait Ratio) den yararlanılmıştır. Araştırmada yer alan tüm değişkenlere ait ifadelerin korelasyonlarının ortalamasının (the heterotrait-heteromethod correlations) aynı değişkene ait ifadelerin korelasyonlarının (the monotrait-heteromethod correlations) geometrik ortalamalara oranlarını ifade etmektedir. Çalışmada, HTMT değerinin; teorik olarak birbirine yakın kavramlarda 0,90'nun, uzak kavramlarda ise 0,85'in altında olmasını gerektiğini belirtmişlerdir (Henseler vd., 2015: 129). Tablo 3'te HTMT değerlerine yer verilmiştir. Tablodaki değerler incelendiğinde HTMT değerlerinin eşik değerin altında olduğu görülmektedir. Tablo 3 ve Tablo 4'teki bulgulara dayanarak ayırışma geçerliliğinin sağlandığı belirtilebilir.

Güvenirlilik

Güvenirlilik değerleri Tablo 2'de gösterilmektedir. Kullanılan ölçeğin Cronbach Alfa (α) değeri, 0,78 bulunmuştur. Yapıların her biri için α ve CR değerleri, tüm ölçeklerin güvenilir olduğunu gösteren ve kritik değer olan 0,70 seviyesinin üzerindedir. Ayrıca her bir yapıdaki AVE değerleri 0,50'nin üzerinde ve Algılanan Ciddiyet boyutunun CR değeri 0,74 olduğu için kabul edilebilir durumdadır. Bu nedenle bulgular, her bir yapıyı ölçen ifadelerin içsel tutarlılığını göstermekte ve yapıların güvenilir olduğuna işaret etmektedir.

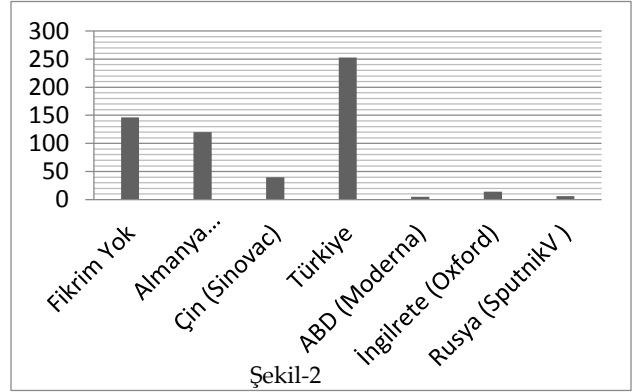
4. Bulgular

Şekil 1: Katılımcıların COVID-19 Aşısı Kabul, Tereddüt ve Ret Oranları

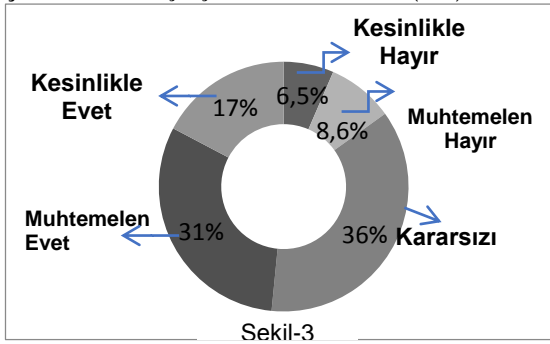

Şekil -1'de araştırmaya katılanların %44,9'u COVID-19 aşısını kabul etmektedir. %26,2'si COVID-19 aşısını reddederken %28,2'sinin aşı konusunda kararsız olduğu belirtilmiştir.

Şekil 2: COVID-19 Aşısı İçin Ülkelere Güven Oranları

Şekil 3: Yerli Aşı İçin Tercih Oranlar (n=?)

Şekil-2'de katılımcıların %44'ünün COVID-19 aşısı için en çok yerli aşıya güvendikleri görülmektedir. %25'i fikri olmadığını belirtirken %20,5'inin Almanya'da üretilen (BioNtech) aşıya güvendikleri görülmektedir. Katılımcılar, %7 Çin (Sinovac), %2,4 İngiltere (Oxford) aşısını güvendiklerini belirtirken %1 gibi çok düşük oranda katılımcı, ABD (Moderna) ve Rusya (Sputnik-V) aşısına güvendiklerini belirtmiştir.

Şekil- 3'te katılımcıların, yerli aşı tercihleri "yerli aşı çalışmaları tamamlanırsa kendiniz için bu aşığı tercih eder misiniz?" sorusunun cevabı) %17 'sinde Kesinlikle Evet, %31'nde Muhtemelen Evet, %36'sı Kararsız ve %9,5'i Muhtemelen Hayır ve %6,5'i Kesinlikle Hayır şeklindedir.

Tablo 5: Katılımcıların Demografik Özellikleri ve COVID-19 Aşısı Kararlarının Karşılaştırılması

Ülkemizde COVID-19 aşı uygulamalarına başlandı, siz aşı olacak mısınız?						
Değişkenler	Toplam N 584 (%)	Red n=153 (%)	Kararsız n= 169 (%)	Kabul n= 262 (%)	p- value	Cramer's V
Yaş						
18-25	105 (18,0)	32 (30,5)	34 (32,4)	39 (37,1)	$\chi^2 = 9,003$ 0,173	-
26-35	224 (38,4)	67 (29,9)	62 (27,7)	95(42,4)		
36-45	150 (25,7)	34 (22,7)	44 (29,3)	72 (48,0)		
46 ve Üstü	105 (18,0)	20 (19,0)	29 (27,6)	56 (53,3)		
Cinsiyet					$\chi^2 = 10,294$ 0,006	0,13
Kadın	309 (52,9)	80 (25,9)	106(34,3)	123 (39,8)	0,006	
Erkek	275 (47,1)	73 (26,5)	63 (22,9)	139 (50,5)		
Medeni Durum					$\chi^2 = 5,634$ 0,060	-
Evli	354 (60,6)	92(26,0)	91 (25,7)	171 (48,3)	0,060	
Bekar	230 (39,4)	61 (26,5)	78 (33,9)	91 (39,6)		
Çocuk Durumu					$\chi^2 = 3,162$	-
Var	349 (59,8)	94(26,9)	107 (30,7)	148 (42,4)		

Yok	235	(40,2)	59 (25,1)	62 (26,4)	114 (48,5)	0,327	
Eğitim Durumu							
İlköğretim ve altı	71	(12,2)	19 (26,8)	17(23,9)	35 (49,3)		
Lise	164	(28,1)	45 (27,4)	43 (26,2)	76 (46,3)	$\chi^2 =2,424$	-
Üniversite ve üstü	349	(59,8)	89 (25,5)	109 (31,2)	151 (43,3)	0,658	
Aile Gelir (Aylık)							
0 -5 000	273	(46,7)	77 (28,2)	94 (34,4)	102 (37,4)		
5001-10000	215	(36,8)	48 (22,3)	60 (27,9)	107 (49,8)	$\chi^2 =17,646$	0,12
10.000 TL ve üstü	96	(16,4)	28 (29,2)	15 (15,6)	53 (55,2)	0,001	
Mesleği							
İşsiz/ Emekli/ EvHan.	165	(28,3)	39 (23,6)	56 (33,9)	70 (42,4)		
Özel Sektör	223	(38,2)	56 (25,1)	59 (26,5)	108 (48,4)	$\chi^2 =28,746$	0,16
Kamu/ Öğrenci vb.	152	(26,0)	50 (32,9)	51 (33,6)	51 (33,6)	0,000	
Sağlık Çalışanı	44	(7,5)	8 (18,2)	3 (6,8)	33 (75,0)		
İkamet Yeri							
İl Merkezi	307	(52,6)	79 (25,7)	88 (28,7)	140 (45,6)	$\chi^2 =149$	-
İlçe/ Köy	277	(47,4)	74 (26,7)	81 (29,2)	122 (44,0)	0,928	
Algılanan Sağlık							
Kötü/Fena Değil	123	(21,1)	28 (22,8)	57 (46,3)	38 (30,9)		
İyi	286	(49,0)	70 (24,5)	69 (24,1)	147 (51,4)	$\chi^2 =27,122$	0,17
Çok İyi	175	(30,0)	55 (31,4)	43 (24,6)	77 (44,0)	0,000	
Kronik Hastalık							
Evet	104	(17,8)	18 (17,3)	38 (36,5)	48 (46,2)	$\chi^2 =6,391$	
Hayır	480	(82,2)	135(28,1)	131 (27,3)	214 (44,6)	0,041	0,10
Aşılar karşı tutum							
Karşı Değilim	394	(67,5)	52 (13,2)	101 (25,6)	241 (61,2)		
Kısmen Karşiyım	156	(26,7)	71 (45,5)	66 (42,3)	19 (12,2)	$\chi^2 =189,950$	0,40
Kesinlikle Karşiyım	34	(5,8)	30 (88,2)	2 (5,9)	2 (5,9)	0,000	
Koruyucu Aşılar							
Evet	141	(24,1)	19 (13,5)	40 (28,4)	82 (58,2)	$\chi^2 =18,828$	0,18
Hayır	443	(75,9)	134 (30,2)	129 (29,1)	18 (40,6)	0,000	
Covid (pcr +)							
Evet	80	(13,7)	22 (27,5)	18 (22,5)	40 (50)	$\chi^2 =1,933$	-
Hayır	504	(86,3)	131 (26,0)	151 (30,0)	222(44,0)	0,380	
Bir Yakınının							
Ölümü							
Evet	183	(31,3)	31 (16,9)	56 (30,6)	96 (52,5)	$\chi^2 =12,403$	0,15
Hayır	401	(68,7)	122(30,4)	113(28,2)	166(41,4)	0,002	

4.1. Katılımcılara İlişkin Bulgular

Katılımcıların %52,9'u kadın, %47,1'i erkektir. Yaş dağılım oranları, 18-25 yaş aralığında olan katılımcılar için %18 iken 26-35 aralığında olanlar için %38,4'tür. Yaş aralığı 36-45 olan katılımcılar %25,7 oranında iken 46 yaş ve üstü katılımcıların oranı %18'dir. Araştırmaya katılmayı kabul edenlerin %60,6'sı evli, %39,4'ü bekar. Bu bireylerin %59,8'i çocuk sahibiyken %40,2'sinin çocuğu yoktur. Eğitim bilgisine ilişkin bulgular, katılımcıların %12,2'sinin ilköğretim ve altı, %28,1'inin lise, %59,8'nin ise üniversite veya üst mezuniyeti olduğunu göstermektedir. Aylık hane halkı geliri %46,7'sinde 0- 5000 TL, %36, 8'nde 5001- 10000 TL ve %16,4' ünde ise 10,000 TL ve üstü aralığındadır. Katılımcıların, %28,3'ü herhangi bir iş sebebiyle, düzenli olarak dışarıya çıkması gerekli olmayan işsiz veya emekli grubunda iken %38,2'si özel sektörde çalışmaktadır. Kısmen farklılıklar gösterse de kapanma kararlarında, iş ve eğitimlerine online devam edebilen kamu memuru ve öğrenci olan katılımcıların oranı %26'dır. Bu süreçte aralıksız olarak çalışma zorunluluğu olan, sağlık çalışanlarının katılım oranı ise %7,5' tir. İkamet yeri merkez olanlar %52,6 iken ilçe ve köyde ikamet edenler %47,4 oranındadır. Katılımcıların %21'i algılanan sağlık durumlarını kötü/fena değil, %49'u iyi, %30'u ise çok iyi olarak belirtirken %17,8'i kronik hastalığı olduğunu, %82,2 si ise kronik hastalığı olmadığını belirtmiştir. Genel olarak aşılar karşı tutumları sorulduğunda %67,5'i aşılar karşı olmadığını, %26,7'si kısmen karşı olduğunu ve %5,8'i ise kesinlikle

aşılara karşı olduğunu belirtmiştir. Pandemi öncesi genel koruyucu aşı/aşılarını yaptıranların oranı %24'1 iken aşı yaptırmayanların oranı %75,9'dur. Araştırmaya katılanların %13,7'si covid hastalığını geçirdiğini, %86,3'ü ise hastalığı geçirmediğini belirtmiştir. COVID-19 hastalığı sebebiyle bir yakını veya arkadaşını kaybedenler % 31, 3 iken, % 68,7'si böyle bir durum yaşamadığını belirtmiştir. Örneklem özelliklerine yönelik bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Katılımcıların cinsiyet ($\chi^2 = 10,294$; $p = 0,006$ Cramer's $V = 0,13$ (küçük etki)), gelir ($\chi^2 = 17,646$; $p = 0,001$ Cramer's $V = 0,12$ (küçük etki)), meslek ($\chi^2 = 28,746$; $p = 0,000$ Cramer's $V = 0,16$ (küçük etki)), algılanan sağlık ($\chi^2 = 27,122$; $p = 0,000$ Cramer's $V = 0,17$ (küçük etki)), kronik hastalık ($\chi^2 = 6,391$; $p = 0,041$ Cramer's $V = 0,10$ (küçük etki)), aşılara karşı genel tutum ($\chi^2 = 189,950$; $p = 0,000$ Cramer's $V = 0,40$ (orta etki)), daha önce koruyucu aşı yaptırmama ($\chi^2 = 18,828$; $p = 0,000$ Cramer's $V = 0,18$ (küçük etki)), COVID-19 hastalığı sebebiyle bir yakının kaybetmiş olmaları ($\chi^2 = 12,403$; $p = 0,002$ Cramer's $V = 0,15$ (küçük etki)) ile COVID-19 aşısı kararları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Yaşı ($\chi^2 = 9,003$; $p = 0,173$), medeni durumu ($\chi^2 = 5,634$; $p = 0,060$), çocuk sahibi olma durumu ($\chi^2 = 3,162$; $p = 0,327$), eğitim düzeyi ($\chi^2 = 2,424$; $p = 0,658$), ikamet yeri ($\chi^2 = 149$; $p = 0,928$) ve covid -19'a yakalanma durumları ($\chi^2 = 1,933$; $p = 0,380$) ile aşı kararları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır.

Tablo 6: Multinomial Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Ülkemizde COVID-19 aşı uygulamalarına başlandı, siz aşı olacak mısınız?								
Referans Kategorisi: Kabul								
Model 1		B	Std. Error	Wald	Sig.	Exp(B)	95% CI	
KARARSIZ	Değişkenler							
	Sabit	2,459	,824	8,904	,003			
	A. Duyarlılık	,225	,174	1,670	,196	1,253	,890	1,762
	A. Ciddiyet	-,213	,198	1,151	,283	1,237	,839	1,824
	A. Fayda	-1,640	,200	67,250	,000	,194	,131	,287
	A. Engeller	1,004	,178	31,666	,000	2,729	1,924	3,872
	Eylem İpuçları	-,428	,161	7,038	,008	,652	,475	,894
Model 2		B	Std. Error	Wald	Sig.	Exp(B)	95% CI	
RET	Değişkenler							
	Sabit	5,249	,999	27,623	,000			
	A. Duyarlılık	,408	,245	2,773	,096	1,503	,930	2,429
	A. Ciddiyet	-,012	,248	,002	,961	,988	,607	1,607
	A. Fayda	-2,799	,278	101,550	,000	,061	,035	,105
	A. Engeller	1,497	,228	42,911	,000	4,467	2,854	6,990
	Eylem İpuçları	-,982	,211	21,688	,000	,375	,248	,566

Bağımsız değişkenlere yönelik lojit katsayı, standart hata, Wald testi sonucu, anlamlılık düzeyi, odds oranı ve odds oranlarının %95 güvenilirlik aralığında alt ve üst sınır değerleri bulunmuştur. Tablo 6'daki Model-1 ve Model-2'ye göre COVID-19 hastalığına karşı algılanan duyarlılık ve algılanan ciddiyetin aşı kararı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir. Model-1'de görüldüğü şekilde aşıya dair algılanan fayda değişkenindeki bir birimlik artış ise bireylerin aşığı kabul etme olasılığına göre değerlendirildiğinde; aşı konusunda kararsız olma olasılıklarını %80,6 ((1-0,194) *100) düşürmektedir. Aşıya dair algılanan engeller, aşığı kabul etme olasılığına göre değerlendirildiğinde; bireyin kararsız kalma olasılığını 2,7 kat arttırmaktadır. Eylem ipuçları değişkenindeki bir birimlik artış ise bireyin aşığı kabul etme olasılığına göre değerlendirildiğinde; aşı konusunda kararsız olma olasılıklarını %34,8 ((1-0,652) *100) düşürmektedir.

Model-2'ye göre algılanan fayda değişkenindeki bir birimlik artış, bireylerin aşığı kabul etme olasılığına göre değerlendirildiğinde; aşığı reddetme etme olasılıklarını %39 ((1-0,061) *100) oranında

düşürmektedir. Aşıya dair algılanan engeller, aşığı kabul etme durumuna göre değerlendirildiğinde; COVID-19 aşısını reddetme olasılıklarını 4,4 kat arttırmaktadır. Eylem ipuçları değişkenindeki bir birimlik artış aşığı kabul etme durumuna göre değerlendirildiğinde; aşığı reddetme olasılığını %62,5 ((1-0,375) *100) düşürmektedir.

5. Sonuç

Mevcut COVID-19 aşılarının başarısı, nüfusun büyük bir bölümünün aşılmasına bağlı olacaktır(Lazarus vd., 2021:227). Kesitsel tipte tasarladığımız bu çalışmada, araştırmaya katılan 584 kişinin %44,9'u COVID-19'a karşı aşı olmayı kabul ederken %26,2'si reddedeceğini ve %28,2 'si de aşı konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir. Aşı kararları ülkelere göre değişmektedir (Şekil-1). Rusya'da COVID-19'a karşı aşı kabulü %55 iken Çin'de %88,62 seviyesindedir (Daly ve Robinson, 2021:771). ABD'de büyük bir örnekleme yapılan ve boylamsal olarak tasarlanmış başka bir çalışmada, Nisan 2020 tarihinde COVID-19'a karşı aşı kabul oranı %71 gibi yüksek bir seviyede iken Ekim ayında %54'e gerilemiştir. Aşı kararları çok fazla etkene bağlı olduğundan ve zamanla değişebildiğinden, kişinin aşı olacağını belirtmesi kabulün iyi bir göstergesi olmayabilir (Szilagyi vd., 2020: 398). Bu sebeple aşı kararı konusunda yapılacak çalışmaların boylamsal yaklaşımla deneysel veya nitel olarak tasarlanması önerilmektedir (Mercadante vd., 2021: 1603).

Katılımcıların %44'ünün COVID-19 aşısı için en çok yerli aşıya güvendikleri görülmektedir. Aşı tercihi konusunda %25 'i fikri olmadığını belirtirken %20,5'i ise Almanya'da üretilen BioNtech aşısına güvendiklerini belirtmiştir. Katılımcılara yerli aşı çalışmaları tamamlanırsa bu aşığı kabul eder misiniz, diye sorulduğunda %17 'si Kesinlikle Evet ve %31'i Muhtemelen Evet derken %36'sı Kararsız olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların, %9,5' i yerli aşı için "Muhtemelen Hayır" derken %6,5'i ise Kesinlikle Hayır cevabını vermiştir (Şekil-2).Araştırmamız, yurt içinde üretilen COVID-19 aşısının %16 oranında reddedildiğini, yabancı kaynaklı aşılarından daha fazla tercih edileceğini göstermektedir. Bu durumda yerli aşı çalışmaları tamamlandıktan sonra daha düşük oranda aşı reddi olabileceği düşünülmektedir. Bu durumun nedeni olarak basında ve sosyal medyada pandeminin kurgusal olduğuna yönelik çıkan haberlerin oldukça etkili olduğunu düşünüyoruz.

Literatürle uyumlu olarak katılımcıların cinsiyeti, geliri, meslek özellikleri, algılanan sağlık durumu, kronik hastalık durumu ve aşılar karşı genel tutumu ile COVID-19 aşısı kararları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Yapılan çalışmalar, kadınların erkeklere göre aşı kabulü konusunda daha isteksiz olduğunu göstermiştir (Szilagyi vd., 2020: 398). Yine başka bir çalışmada kadınların, aşı kararsızlığı ve aşı reddi erkeklere göre daha yüksek orandadır (Daly ve Robinson, 2021:771). Literatürle uyumlu olarak çalışmamızda, erkeklerin %50,5'inin aşığı kabul ettiği ve %22,9'unun kararsız olduğu ancak kadınların sadece %39,8'inin aşığı kabul ederken %34,3'ünün kararsız olduğu görülmektedir.

Daha yüksek gelire sahip olanlarda, COVID-19 aşısının kabul oranının daha yüksek olduğu görülmektedir (Lazarus vd., 2021:227). Çalışmamızda gelir düzeyi yükseldikçe bireylerde aşılar karşı kabul oranı yükselirken kararsızlık oranının düştüğü görülmektedir.

Meslek grupları arasında aşı kabul oranı, sağlık çalışanlarında %75'tir. İkinci olarak özel sektör çalışanlarının %48,4'ü aşı olacağını belirtmiştir. En yüksek aşı kararsızlığı, %33,9 ile çalışmayan işsiz veya emekli kişilerde olduğu ikinci olarak ise %33,6 oranı ile kamu personelleri ile öğrenci gruplarıdır.

Genel sağlık durumunu iyi olarak algılayanların %51,4'ü aşı olmayı kabul edeceğini belirtirken %24,1'inin aşı konusunda kararsız olduğunu belirtmiştir. Sağlığını daha kötü olarak algılayan bireylerin %46,3'ü aşı konusunda kararsız olduğunu belirtirken sadece %30,9'u aşı olacağını belirtmiştir.

Kronik hastalık tanısı olan bireyler, COVID-19 ile ilişkili olarak genel popülasyona göre daha yüksek morbidite ve mortalite eğilimindedir. Bazı çalışmalar, beklenebileceği gibi kronik hastalığı olan hastalarda genel popülasyona kıyasla daha yüksek bir aşı kabul oranı göstermiştir. Bu hastalıklar özellikle solunum yolu hastalıkları (Gerayeli vd., 2021:9), multipl skleroz, onkolojik ve romatolojik

hastalıklardır. Dikkat çekici şekilde, bazı alt popülasyonlar ise düşük kabul oranları göstermiştir. Bu kronik hastalıklar HIV, diyalize giren KBY olan hasta gruplarıdır (Salomoni vd. 2021:19). Ancak HIV/AIDS tanısı olan bireylerle yapılan bir çalışmada, AIDS ile İnaktif COVID-19 aşısı arasında ciddi bir olumsuz olay veya aşı güvenliği endişesi bulunmadığı raporlanmıştır (Wu vd., 2021: 3). Aşı kararsızlığını en aza indirmek ve aşı reddini ortadan kaldırmak için bu gibi bilgilerin yayılmasına ihtiyaç vardır. COVID-19 aşısı olmuş HIV negatif bireyler ile COVID-19 aşısı olmuş HIV pozitif bireylerde görülen yan etkiler arasındaki farklar, raporlanarak bu gibi hassas gruplarla paylaşılması da önerilmektedir (Wu vd., 2021: 3).

Genel anlamda aşılarla karşı olmadığını belirten bireylerin, %61,2'si COVID-19 aşısı olacağını belirtirken %25,6'sı aşı konusunda kararsız olduğunu ve %13,2'si aşı olmayı reddedeceğini belirtmiştir. Bu durumun da pandemiye yönelik oluşturulan spekülasyonlarla ilişkili olduğunu düşünüyoruz.

Koruyucu aşılarını yaptıranların %58,2'si aşı olmayı kabul edeceğini, %28,4'ü aşı konusunda kararsız olduğunu belirtirken %13,5'i aşı olmayı reddedeceğini belirtmiştir. Ancak koruyucu aşılarını yaptırmayanların %30, 2'si aşı olmayı reddedeceğini belirtirken %29,1'i aşı konusunda kararsız olduğunu ve %40,6'sı aşı olmayı kabul edeceğini belirtmiştir.

COVID-19 sebebiyle bir yakının kaybetmiş olmak, katılımcıların aşı kabulünü önemli ölçüde etkilemektedir (Mercadante vd., 2021: 1603; (Daly ve Robinson, 2021:771). Çalışmamızda, COVID-19 sebebiyle yakını kaybedenlerin, %52,4'ü aşı olmayı kabul ederken %16,9'u aşı olmayı reddetmektedir. Böyle bir kayıp yaşamayanların %41,4'ü aşı olmayı kabul ederken %30,4'ü aşı olmayı reddetmektedir. Ancak COVID-19 sebebiyle yakını kaybedenlerin, %30,6'sı kararsızken böyle bir kayıp yaşamayanların da %28,2'si aşı konusunda kararsızdır. Yetişkinler, enfeksiyon tehdidi ve bunun korkunç sonuçlarından ziyade algılanan bireysel faydalara ve risklere dayalı kararlar vermektedir (Mercadante vd., 2021: 1601).

Çalışmamızda, sağlık inanç modeli yapıları içinde en fazla ön plana çıkan, algılanan fayda ve algılanan engeller boyutlarıdır. Aşıya dair algılanan fayda değişkenindeki bir birimlik artış, bireylerin aşı konusunda kararsız olma olasılıklarını %80,6 oranında düşürürken aşığı reddetme etme olasılıklarını %39 ((1-0,061) *100) oranında düşürmektedir. Aşıya dair algılanan engeller, bireyin kararsız kalma olasılığını 2,7 kat arttırmakta iken COVID-19 aşısını reddetme olasılıklarını 4,4 kat arttırmaktadır (Tablo 6).

Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi (FDA) gibi düzenleyici sistemler, aşı geliştirmede her şeyden önce güvenliğe önem vermek üzere tasarlanmıştır. Bir aşının tolere edilebilirliği, güvenliği, faz I ve faz II klinik çalışmalarında gösterilmektedir. Bir aşı veya ilaç herhangi önemli bir olumsuz olaya neden oluyorsa, denemeleri durdurulmaktadır. Daha yüksek bir aşı kabul oranı için aşı geliştirme süreçlerinin anlaşılır bir dille paylaşılması önerilmektedir. Bu konuda "şeffaflık" hayati bir öneme sahiptir (Coustasse vd., 2020:74) Dolayısıyla bu gibi bilgiler ve aşılamanın faydalarına yönelik etkenler kitle iletişim araçları vasıtası ile daha etkin bir şekilde vurgulanmalıdır.

Eylem ipuçları değişkenindeki bir birimlik artış, bireylerin aşı konusunda kararsız olma olasılıklarını %34,8 ((1-0,652) *100) düşürürken bireylerin aşığı reddetme etme olasılıklarını %39 ((1-0,061) *100) oranında düşürmektedir. Çalışma sonuçları, aşı konusunda tereddütlü, tamamen karşı olmayan ama aynı zamanda kendine tam olarak güvenmeyen bireylere hitap eden halk sağlığı kampanyalarına duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır (Hudson ve Montelpare,2021:12).

6. Kısıtlar

Çalışmamızdaki katılımcılar, COVID-19 tedbirleri kapsamında sosyal mesafe kuralları ve kısıtlamalar gereğince sadece sosyal medya platformlarında üyeliği olan kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca, kesitsel bir anket çalışması ile tasarlanan çalışmalar aslında bireylerin belirli bir zamanda; COVID-19'a yönelik deneyimleri ve COVID-19 aşısına yönelik algı ve tutumları ile aşı kararı üzerindeki etkisinin "o andaki görüntüsünü" sağlar. Bu çalışma verileri, yukarıda belirtilen sınırlamalar dahilinde elde edilmiştir. Bu

bilgiler ışığında bulguları yorumlanmıştır. Bu sınırlamalara rağmen, bulgularımızın COVID-19 aşısıyla ilgili kabul ve tereddüdü anlamaya büyük katkı sağladığına inanıyoruz.

Finansman/ Grant Support

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%20), Yazar-2 (%40), Yazar-3 (%40)

Conceiving the Study: Author-1 (%20), Author-2 (%40), Author-3 (%40)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%15), Yazar-3 (%15)

Data Collection: Author-1 (%70), Author-2 (%15), Author-3 (%15)

Veri Analizi: Yazar-1 (%70), Yazar-2 (%15), Yazar-3 (%15)

Data Analysis: Author-1 (%70), Author-2 (%15), Author-3 (%15)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%20), Yazar-3 (%20)

Submission and Revision: Author-1 (%60), Author-2 (%20), Author-3 (%20)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Brewer, N. T., Chapman, G. B., Gibbons, F. X., Gerrard, M., McCaul, K. D., & Weinstein, N. D. (2007), Meta-Analysis of the Relationship Between Risk Perception and Health Behavior: The Example of Vaccination. *Health Psychology: Official Journal of the Division of Health Psychology, American Psychological Association*, 26(2), s.136–145.
- Coustasse, A., Kimble, C., & Maxik, K. (2021), COVID-19 and Vaccine Hesitancy: A Challenge the United States Must Overcome. *The Journal of Ambulatory Care Management*, 44(1), s.71–75.
- Coe, A. B., Gatewood, S. B., Moczygemba, L. R., Goode, J. V., & Beckner, J. O. (2012), The Use of the Health Belief Model to Assess Predictors of Intent to Receive The Novel (2009) H1N1 Influenza Vaccine. *Innovations in Pharmacy*, 3(2), s.1–11.
- Daly, M., & Robinson, E. (2021), Willingness to Vaccinate Against COVID-19 in the U.S.: Representative Longitudinal Evidence From April to October 2020. *American journal of preventive medicine*, 60(6), s.766–773.
- Deml, M. J., Buhl, A., Notter, J., Kliem, P., Huber, B. M., Pfeiffer, C., Burton-Jeangros, C., & Tarr, P. E. (2020). 'Problem Patients and Physicians' Failures': What It Means for Doctors to Counsel Vaccine Hesitant Patients in Switzerland. *Social Science & Medicine* (1982), 255, 112946, s.1-10
- Dubé, E., Gagnon, D., MacDonald, N. E., & SAGE Working Group on Vaccine Hesitancy (2015), Strategies Intended to Address Vaccine Hesitancy: Review of Published Reviews. *Vaccine*, 33(34), 4191–4203.
- Dubé E. (2017), Addressing Vaccine Hesitancy: the Crucial Role of Healthcare Providers. *Clinical Microbiology and Infection: the Official Publication of the European Society of Clinical Microbiology and Infectious Diseases*, 23(5), s.279–280.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981), Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), s.39–50.

- Gerayeli, F. V., Milne, S., Cheung, C., Li, X., Yang, C., Tam, A., Choi, L. H., Bae, A., & Sin, D. D. (2021), COPD and the Risk of Poor Outcomes in COVID-19: A Systematic Review and Meta-Analysis. *EClinicalMedicine*, 33, 10078, s.1-14.
- Glanz, K., & Bishop, D. B. (2010), The Role of Behavioral Science Theory in Development and Implementation of Public Health Interventions. *Annual Review of Public Health*, 31, s.399–418.
- Head, K. J., Kasting, M. L., Sturm, L. A., Hartsock, J. A., & Zimet, G. D. (2020), A National Survey Assessing SARS-CoV-2 Vaccination Intentions: Implications for Future Public Health Communication Efforts. *Science Communication*, 42(5), s.698–723.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015), A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), s.115–135.
- Hudson, A., & Montelpare, W. J. (2021), Predictors of Vaccine Hesitancy: Implications for COVID-19 Public Health Messaging. *International journal of environmental research and public health*, 18(15), 805,s.1-14.
- Karimi, E., Schmitt, K., & Akgunduz, A. (2015), Effect of Individual Protective Behaviors on Influenza Transmission: an Agent-Based Model. *Health Care Management Science*, 18(3), s.318–333.
- Lau, J. T., Yeung, N. C., Choi, K. C., Cheng, M. Y., Tsui, H. Y., & Griffiths, S. (2010), Factors In Association with Acceptability of A/H1N1 Vaccination During the Influenza A/H1N1 Pandemic Phase in the Hong Kong General Population. *Vaccine*, 28(29), s.4632–4637
- Lazarus, J. V., Ratzan, S. C., Palayew, A., Gostin, L. O., Larson, H. J., Rabin, K., Kimball, S., & El-Mohandes, A. (2021), A Global Survey of Potential Acceptance of a COVID-19 Vaccine. *Nature Medicine*, 27(2), s.225–228.
- Lin, Y., Hu, Z., Zhao, Q., Alias, H., Danaee, M., & Wong, L. P. (2020), Understanding COVID-19 Vaccine Demand and Hesitancy: A Nationwide Online Survey in China. *PLoS Neglected Tropical Diseases*, 14(12), e0008961, s.1-22.
- MacDonald, N. E., & SAGE Working Group on Vaccine Hesitancy (2015), Vaccine Hesitancy: Definition, Scope and determinants. *Vaccine*, 33(34), s.4161–4164.
- Maurer, J., Uscher-Pines, L., & Harris, K. M. (2010), Awareness of Government Seasonal and 2009 H1N1 Influenza Vaccination Recommendations among Targeted US Adults: The Role of Provider Interactions. *American Journal of Infection Control*, 38(6), s.489–490.
- Mercadante, A. R., & Law, A. V. (2021), Will they, or Won't they? Examining Patients' Vaccine Intention for Flu and COVID-19 Using the Health Belief Model. *Research in Social & Administrative Pharmacy: RSAP*, 17(9), s.1596–1605.
- Murphy, J., Vallières, F., Bentall, R. P., Shevlin, M., McBride, O., Hartman, T. K., McKay, R., Bennett, K., Mason, L., Gibson-Miller, J., Levita, L., Martinez, A. P., Stocks, T., Karatzias, T., & Hyland, P. (2021), Psychological Characteristics Associated with COVID-19 Vaccine Hesitancy and Resistance in Ireland and the United Kingdom. *Nature Communications*, 12(1), s.1-16.
- Pullan, S., & Dey, M. (2021), Vaccine Hesitancy and Anti-Vaccination in the Time of COVID-19: A Google Trends Analysis. *Vaccine*, 39(14), s.1877–1881.
- Salali, G. D., & Uysal, M. S. (2020), COVID-19 Vaccine Hesitancy is Associated with Beliefs on the Origin of the Novel Coronavirus in the UK and Turkey. *Psychological Medicine, Advance Online Publication*, S.1-3.
- Salomoni, M. G., Di Valerio, Z., Gabrielli, E., Montalti, M., Tedesco, D., Guaraldi, F., & Gori, D. (2021), Hesitant or Not Hesitant? A Systematic Review on Global COVID-19 Vaccine Acceptance in Different Populations. *Vaccines*, 9(8), 87, s.1-26.

- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003), Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Methods of Psychological Research Online*, 2003; 8(2) s.23-74.
- Shahrabani, S., Benzion, U., & Yom Din, G. (2009), Factors Affecting Nurses' Decision to get the Flu Vaccine. *The European journal of Health Economics: HEPAC: Health Economics in Prevention and Care*, 10(2), s.227–231.
- Shahrabani, S., & Benzion, U. (2010), Workplace Vaccination and Other Factors Impacting Influenza Vaccination Decision among Employees in Israel. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 7(3), s.853–869.
- Szilagyi, P. G., Thomas, K., Shah, M. D., Vizueta, N., Cui, Y., Vangala, S., & Kapteyn, A. (2020), National Trends in the US Public's Likelihood of Getting a COVID-19 Vaccine-April 1 to December 8, 2020. *JAMA*, Advance Online Publication. 325(4), s.396–398.
- Tsutsui Y, Benzion U, Shahrabani S. (2012), Economic and Behavioral Factors in an Individual's Decision to Take the Influenza Vaccination in Japan. *J Socio Econ*. 1;41(5, s.:594–602.
- Verelst, F., Willem, L., & Beutels, P. (2016), Behavioural Change Models for Infectious Disease Transmission: a Systematic Review (2010-2015). *Journal of the Royal Society, Interface*, 13(125), 20160820, s.1-20.
- Wang, C., Han, B., Zhao, T., Liu, H., Liu, B., Chen, L., Xie, M., Liu, J., Zheng, H., Zhang, S., Wang, Y., Huang, N., Du, J., Liu, Y. Q., Lu, Q. B., & Cui, F. (2021), Vaccination Willingness, Vaccine Hesitancy, and Estimated Coverage at the first Round of COVID-19 Vaccination in China: A National Cross-Sectional Study. *Vaccine*, 39(21), s.2833–2842.
- Wong, L. P., Alias, H., Wong, P. F., Lee, H. Y., & AbuBakar, S. (2020), The Use of the Health Belief Model to Assess Predictors of Intent to Receive the COVID-19 Vaccine and Willingness to pay. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 16(9), s.2204–2214.
- World Health Organization (WHO). (2017), WHO Guidelines on Translation /Process of Translation and Adaptation of Instruments. Available at: <http://www.emro.who.int/emh-journal/authors/> Accessed: Oct.24.2021
- Wu, S., Zhang, Y., Ming, F., Zou, S., Wu, M., Guo, W., Tang, W., & Liang, K. (2021), Adverse Events of Inactivated COVID-19 Vaccine in HIV-Infected Adults. *AIDS Research and Therapy*, 18(1), 9,s.1-4.
- Zampetakis, L. A., & Melas, C. (2021), The Health Belief Model Predicts Vaccination Intentions Against COVID-19: A Survey Experiment Approach. *Applied Psychology. Health and Well-Being*, 13(2), s.469–484.